

GOVERNMENT OF INDIA
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY
**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY**

CALL NO. *Sa 2VI / mad / Lak.*
Acc. 8138

D.G.A. 79.

10-1

ṚGARṬHADĪPIKĀ

A pre-Sāyaṇa and hitherto unpublished commentary

ON

ṚGVEDASAMHITĀ

By

MĀDHAVA, SON OF ŚRIVENKATĀRYA

Edited

From original palm-leaf Malyalam mss. with extracts
from other commentaries

By

LAKSHMAN SARUP

M.A., (PUNJ.) ; D. PHIL. (OXON.)

*Officier d' Academie (France), Vice-Principal, Oriental College, Head of
the Sanskrit Department, and Professor of Sanskrit Literature at
the University of the Punjab, Lahore*

~~A.M.~~
~~12105~~

8138

Sa2VI
Mad/Lak

8-91-2012

PUBLISHED BY
MOTILAL BANARSIDASS
Oriental Publishers

SAID MITHA, LAHORE

1939

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. 8138

Date. 11.1.57

Call No. Sa 2VI

Mad/Lak.

ऋक्संहिताव्याख्यातुस्सायणाचार्यान्प्राग्भवेन
श्रीवेङ्कटार्यतनूद्वेन माधवेन

विरचिता

अप्रकाशितपूर्वा, ऋग्वेदसंहिताव्याख्या

ऋगर्थदीपिका

पञ्चनदीये विश्वविद्यालये संस्कृताचार्यैः संस्कृतविभागाध्यक्षैश्च

लक्ष्मणस्वरूप, एम० ए० (पञ्जाब), डी० फ़िल० (ऑक्सफ़ोर्ड),

आफ़िसर एकेडिमी (फ़्रान्स) इत्येतैः

मलयालिपिलिखितानि प्राचीनतालपत्रावशेषपुस्तकानि पर्यालोच्य

पूर्वापरव्याख्यानोद्धृतैः सन्दर्भचालङ्कृत्य

सम्पादिता

सा च

लवपुरोयपञ्जाबसंस्कृतपुस्तकालयाध्यक्षैः

मोतीलाल बनारसीदास इत्येतैः

प्रकाशिता

Publ. no. B40/- for Vol. I 11-6-40

TO
MAHĀTMĀ
Mohandas Karamchand Gandhi
SAINT AND STATESMAN
AND A ṚṢI OF MODERN TIMES
IS DEDICATED THIS WORK
OF ANCIENT ṚṢIS
AS A HUMBLE MARK
OF RESPECT AND ADMIRATION

समर्पणम्

विश्वस्यातिमवेक्ष्य दारुणतरामुद्ययाद्रात्मने-
ऽहिंसासाधनराजनीतिकृतिने दीनोद्भृतिं तन्वते ।
श्रीमन्मोहनदासगान्धिनृवरायैदंयुगीनर्षये
सैषा सादरमर्प्यते परदृशां प्राचामृषीणां कृतिः ॥

TABLE OF CONTENTS

	PAGE
1. A list of Abbreviations	13—14
2. Preface	15—52

TEXT OF THE COMMENTARY

3. Introductory remarks of the Commentator to the First Chapter of the First <i>Aṣṭaka</i>	1—4
4. The First Hymn	5—8
5. The Second Hymn	9—13
6. The Third Hymn	14—18
7. The Fourth Hymn	19—22
8. The Fifth Hymn	23—26
9. The Sixth Hymn	27—31
10. The Seventh Hymn	32—34
11. The Eighth Hymn	35—38
12. The Ninth Hymn	39—42
13. The Tenth Hymn	43—47
14. The Eleventh Hymn	48—51
15. The Twelfth Hymn	51—54
16. The Thirteenth Hymn	54—57
17. The Fourteenth Hymn	58—60
18. The Fifteenth Hymn	61—64
19. The Sixteenth Hymn	65—67
20. The Seventeenth Hymn	68—69
21. The Eighteenth Hymn	70—72
22. The Nineteenth Hymn	73—74
23. Introductory remarks to the Second Chapter ..	75—76
24. The Twentieth Hymn	77—79
25. The Twenty-first Hymn	80—81
26. The Twenty-second Hymn	82—89
27. The Twenty-third Hymn	90—97
28. The Twenty-fourth Hymn	98—104
29. The Twenty-fifth Hymn	105—110
30. The Twenty-sixth Hymn	111—113
31. The Twenty-seventh Hymn	114—117

32.	The Twenty-eighth Hymn	118—120
33.	The Twenty-ninth Hymn	121—123
34.	The Thirtieth Hymn	124—130
35.	The Thirty-first Hymn	131—140
36.	The Thirty-second Hymn	141—148
37.	Introductory remarks to the Third Chapter	..			149—152
38.	The Thirty-third Hymn	153—161
39.	The Thirty-fourth Hymn	162—170
40.	The Thirty-fifth Hymn	171—175
41.	The Thirty-sixth Hymn	176—184
42.	The Thirty-seventh Hymn	185—189
43.	The Thirty-eighth Hymn	190—195
44.	The Thirty-ninth Hymn	196—200
45.	The Fortieth Hymn	201—204
46.	The Forty-first Hymn	205—207
47.	The Forty-second Hymn	208—210
48.	The Forty-third Hymn	211—213
49.	The Forty-fourth Hymn	214—218
50.	The Forty-fifth Hymn	219—221
51.	The Forty-sixth Hymn	222—227
52.	Introductory remarks to the Fourth Chapter	..			228—230
53.	The Forty-seventh Hymn	230—233
54.	The Forty-eighth Hymn	234—240
55.	The Forty-ninth Hymn	241
56.	The Fiftieth Hymn	242—246
57.	The Fifty-first Hymn	247—255
58.	The Fifty-second Hymn	256—263
59.	The Fifty-third Hymn	264—269
60.	The Fifty-fourth Hymn	270—275
61.	The Fifty-fifth Hymn	276—280
62.	The Fifty-sixth Hymn	281—283
63.	The Fifty-seventh Hymn	284—285
64.	The Fifty-eighth Hymn	286—289
65.	The Fifty-ninth Hymn	290—292
66.	The Sixtieth Hymn	293—294
67.	The Sixty-first Hymn	295—301
68.	Introductory remarks to the Fifth Chapter	..			302—303
69.	The Sixty-second Hymn	303—311

70.	The Sixty-third Hymn	312—317
71.	The Sixty-fourth Hymn	318—326
72.	The Sixty-fifth Hymn	327—330
73.	The Sixty-sixth Hymn	331—335
74.	The Sixty-seventh Hymn	336—338
75.	The Sixty-eighth Hymn	339—341
76.	The Sixty-ninth Hymn	342—345
77.	The Seventieth Hymn	346—348
78.	The Seventy-first Hymn	349—356
79.	The Seventy-second Hymn	357—363
80.	The Seventy-third Hymn	364—369
81.	The Seventy-fourth Hymn	370—372
82.	The Seventy-fifth Hymn	373—374
83.	The Seventy-sixth Hymn	375—376
84.	The Seventy-seventh Hymn	377—379
85.	The Seventy-eighth Hymn	380
86.	The Seventy-ninth Hymn	381—385
87.	The Eightieth Hymn	386—393
88.	Introductory remarks to the Sixth Chapter	394—395
89.	The Eighty-first Hymn	396—399
90.	The Eighty-second Hymn	400—403
91.	The Eighty-third Hymn	404—407
92.	The Eighty-fourth Hymn	408—417
93.	The Eighty-fifth Hymn	418—423
94.	The Eighty-sixth Hymn	424—426
95.	The Eighty-seventh Hymn	427—431
96.	The Eighty-eighth Hymn	432—435
97.	The Eighty-ninth Hymn	436—440
98.	The Ninetieth Hymn	441—443
99.	The Ninety-first Hymn	444—452
100.	The Ninety-second Hymn	453—462
101.	The Ninety-third Hymn	463—467
102.	The Ninety-fourth Hymn	468—476
103.	Introductory remarks to the Seventh Chapter	477
104.	The Ninety-fifth Hymn	478—486
105.	The Ninety-sixth Hymn	487—489
106.	The Ninety-seventh Hymn	490—492
107.	The Ninety-eighth Hymn	493—494

108.	The Ninety-ninth Hymn	495
109.	The Hundredth Hymn	496—505
110.	The One hundred and first Hymn	506—510
111.	The One hundred and second Hymn	511—517
112.	The One hundred and third Hymn	518—521
113.	The One hundred and fourth Hymn	522—527
114.	The One hundred and fifth Hymn	528—540
115.	The One hundred and sixth Hymn	541—543
116.	The One hundred and seventh Hymn	544—545
117.	The One hundred and eighth Hymn	546—550
118.	The One hundred and ninth Hymn	551—555
119.	The One hundred and tenth Hymn	556—561
120.	The One hundred and eleventh Hymn	562—563
121.	The One hundred and twelfth Hymn	564—577
122.	Introductory remarks to the Eighth Chapter	578—579
123.	The One hundred and thirteenth Hymn	580—593
124.	The One hundred and fourteenth Hymn	594—599
125.	The One hundred and fifteenth Hymn	600—603
126.	The One hundred and sixteenth Hymn	604—619
127.	The One hundred and seventeenth Hymn	620—634
128.	The One hundred and eighteenth Hymn	635—639
129.	The One hundred and nineteenth Hymn	640—645
130.	The One hundred and twentieth Hymn	646—650
131.	The One hundred and twenty-first Hymn	651—661
132.	Corrections	663—665
133.	Additions	665

134.	Supplement, containing the text of the Pada- pāṭha, on the First <i>Aṣṭaka</i>	1—112
------	---	-------

LIST OF ABBREVIATIONS

abl.	ablative case
acc.	accusative case
Anu.	Anuvākānukramaṇī
At.	Ātmanepada
BD.	Bṛhaddevatā
Bṛh. u.	Bṛhadāraṇyakopaniṣad
D.	A palm-leaf Malyalam ms., at the Lal Chand Library of the D. A. V. College, Lahore
dat.	dative case
Ed.	Editor
F.	A fragment of a Devanāgarī ms.
gen.	genitive case
inst.	instrumental case
Kau. Br.	KauṣītakiBrāhmaṇa
KSA.	Kātyāyana's Sarvānukramaṇī
loc.	locative case
M.	A Devanāgarī transcript of a Madras ms.
N.	Nirukta of Yāska
Ng.	Nighaṇṭu
nom.	nominative case
NS.	Nidānasūtras
P.	A palm-leaf Malyalam ms., at the Punjab University Library
Pa.	Pāṇini's Aṣṭādhyāyī
pl.	plural number
PP.	Padapāṭha
R.	The Ṛgvedānukramaṇī of Mādhavabhaṭṭa, edited by C. Kunhan Raja, Madras University Sanskrit Series, no. 2
RPr.	Ṛgvedaprātiśākhya
RV.	Ṛgveda
S.	K. Sāmbaśiva Śāstrī's edition of the Ṛksaṁhitā with the Bhāṣya of Skandasvāmin and the commentary of Veṅkaṭamādhavārya, Trivandrum Sanskrit Series, no. 96.
Sān. Br.	SāṅkhāyanaBrāhmaṇa
Sāt.	SātyāyanaBrāhmaṇa

SB.	SatapathaBrāhmaṇa
sing.	Singular number
Sk.	Skandasvāmin's commentary on the Ṛgveda
Skr.	Skandasvāmin's Ṛgvedabhāṣya, edited by C. Kunhan Raja, Madras University Sanskrit Series, no. 8.
Skt.	Skandasvāmin's Bhāṣya on the Ṛgveda, Trivandrum edition
Sr. Sū.	SrautaSūtra
SSS.	ŚāṅkhāyanaSrautaSūtra
Sy.	Sāyaṇācārya's commentary on the Ṛgveda, Poona edition
Tāṇḍya.	TāṇḍyaMahāBrāhmaṇa
TS.	TaittirīyaSamhitā
VM.	Mādhava, son of ŚrīVeṅkaṭārya
VNS.	Vararuci's NiruktaSamuccaya
YPr.	YajurvedaPrātiśākhya
YV.	Yajurveda

PREFACE

The discovery of Mādhava's commentary on the Ṛgveda is an important event in the history of Ṛgvedic exegesis. Mādhava is earlier than Sāyaṇācārya. In his commentary on the Ṛgveda, Sāyaṇācārya mentions¹ one Mādhavabhāṭṭa and quotes² a passage from the latter's commentary. This Mādhavabhāṭṭa is to be identified with Mādhava, son of ŚrīVeṅkatārya, and author of the commentary, *Ṛgārthadīpikā*. As the passage quoted by Sāyaṇācārya occurs in the former's commentary³, where it is not a quotation and is the commentator's own statement, there can be no doubt about the identity of Mādhavabhāṭṭa with Mādhava, son of ŚrīVeṅkatārya. Sāyaṇācārya is indebted to Mādhava, as the former has utilised the latter's commentary, in writing his celebrated *bhāṣya* on the RV.

The text of the Ṛgveda presents, on account of its remote antiquity, numerous difficulties of interpretation, which is therefore a serious problem. Sāyaṇācārya's was the only available commentary on the RV., uptill now. Several scholars have emphasised the untrustworthy character of Sāyaṇa's commentary on the following grounds :—(1) he was far removed from the time of the composition of the hymns of the Ṛgveda and therefore unable to enter thoroughly into the spirit and thought of that bygone age, (2) he was destitute of a historical sense and not well equipped with present day means, and methods of research, e.g.⁴, comparative philology etc., (3) no Vedic commentator flourished between Yāska, the earliest commentator (c.700B.C.)

¹ RV. X. 86.1, Max Müller's 2nd ed. p. IV. 265.

² माधवभट्टास्तु वि हि सोतोर्हित्येषां गन्धाण्या वाक्यमिति मन्यन्ते । तथा च तद्वचनम्—
इन्द्राण्यै कल्पितं हविः कश्चिन्मृगोऽद्भुत इति etc. See *Indices and Appendices To The Nirukta*, Introduction pp. 31, 32.

³ RV. X. 86.1.

⁴ A detailed comparative study of the two commentators will follow later on.

and Sāyaṇa, the latest commentator (c.1400 A.D.), and (4) Sāyaṇa's commentary is his own individual interpretation, as he did not inherit a continuous, unbroken, and a uniform tradition of Vedic interpretation.

Mādhava's commentary is on the RV. *in toto*. He mentions several predecessors and Skandasvāmin among them. Skandasvāmin's commentary on the first *Aṣṭaka* of the R̥gveda is published. Skandasvāmin also mentions several predecessors. This shows several commentators flourished between Yāska and Sāyaṇa. As Sāyaṇa is indebted to Mādhava, son of ŚrīVeṅkaṭārya, Mādhava himself is indebted to his predecessors, particularly to Skandasvāmin, who in his turn has utilized the work of earlier commentators. It will thus be clear that in the history of Indian Vedic exegesis, Sāyaṇa's is not an isolated figure, and that there existed in India long before Sāyaṇa, a definite tradition of Vedic interpretation which went back directly to the times of the earliest known commentator of the Veda, i.e., Yāska.¹ The view that Sāyaṇa's commentary embodies his individual interpretation and that he did not inherit any tradition of Vedic interpretation is no longer tenable.

As Mādhava's commentary is the only complete pre-Sāyaṇa commentary hitherto discovered and as it supplies links in the chain of literary tradition of R̥gvedic exegesis, its importance is self-evident. A critical edition of Mādhava's commentary on the R̥gveda is therefore a desideratum.

In a Foreword to my edition of the commentary of Skandasvāmin and Maheśvara on the Nirukta², the late Dr. A.C. Woolner, M.A., D.Litt., F.A.S.B., C.I.E., Officier d' Academie Française, ex-Vice-Chancellor of the University of the Punjab, made the following remark, "This Volume completes the series which Dr. Lakshman Sarup has devoted to the elucidation of Yāska's Nirukta, during the last thirteen years. In this connection, Mādhava, son of Veṅkaṭa was introduced to the public for the first time—and intimation was given of the fact. . . . that

¹ See *Indices and Appendices To the Nirukta*, Introduction, pp.75,76.

² Vols. III and IV., Published by the University of the Punjab, Lahore, 1934.

Sāyaṇa was not the first commentator on the Ṛgveda after Yāska, as used to be supposed." Dr. Otto Stein, Professor of Sanskrit at the German University of Prague also remarked, "It was Dr. Sarup himself who besides Pandit Bhagavaddatta of the Anglo-Vedic Research Institute first threw light on the personage of the commentator Veṅkaṭa Mādhava." These statements were based on my Introduction to *Indices And Appendices to the Nirukta*.¹ Therein, I discussed the date of Mādhava,² son of Veṅkaṭa, pages 30-34, and gave detailed description of his commentary on the Ṛgveda, pages 39-71. It may, however, be pointed out that Dr. C. Kunhan Raja, independently read a paper entitled 'The Commentaries on Ṛgveda and Nirukta', at the Fifth Indian Oriental Conference, held at Lahore in November 1928. This paper was published in 1930. It contains a discussion on Veṅkaṭamādhava, pp. 236-247, and 263-272.³ P. Bhagavaddatta also wrote about Veṅkaṭamādhava in his *History of Vedic Literature* in Hindi.⁴

Previous Editions.

In 1929, Paṇḍita K. Sāmbaśivaśāstrī published, in the Tri-vandrum Sanskrit Series, his edition of the *bhāṣya* of Skandasvāmin and the commentary of Veṅkaṭamādhava, on the first *Adhyāya* of the first *Aṣṭaka* of the Ṛgveda. The second part, containing the commentaries mentioned above on the second *Adhyāya* of the first *Aṣṭaka* was published in the year 1935. P. Śāstrī describes, on the title page, the commentary of Veṅkaṭamādhava as simply a *vyākhyāna*—वेङ्कटमाधवार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने च सहिता। It is repeated on p. 133—

इति श्रीवेङ्कटमाधवार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने प्रथमे प्रथमोऽध्यायः ।

He does not give any particular name to the commentary, although the author Veṅkaṭamādhava himself gives a definite name to his commentary, and calls it ऋग्वेदीयिका as shown by the following colophons :—

¹ Published by the University of the Punjab, 1929.

² V.M. may be assigned to a period earlier than Sāyaṇa and later than Skandasvāmin e.g., about the 10th. century A.D.

³ Proceedings And Transactions of The Fifth Indian Oriental Conference, Vol. I., 1930.

⁴ Published at Lahore in the year 1931.

ऋगर्थदीपिका सेयं प्रथमश्चायमष्टकः ।
 कर्ता श्रीवेङ्कटार्यस्य तनयो माधवाह्वयः ॥
 ऋगर्थदीपिका सेयं द्वितीयश्चायमष्टकः ।
 कर्ता श्रीवेङ्कटार्यस्य तनयो माधवाह्वयः ॥
 ऋगर्थदीपिका सेयं पञ्चमश्चायमष्टकः ।
 कर्ता श्रीवेङ्कटार्यस्य तनयो माधवाह्वयः ॥
 ऋगर्थदीपिका सेयं तथा षष्ठोऽयमष्टकः ।
 कर्ता श्रीवेङ्कटार्यस्य तनयो माधवाह्वयः ॥
 ऋगर्थदीपिका सेयं सप्तमश्चायमष्टकः ।
 कर्ता श्रीवेङ्कटार्यस्य तनयो माधवाह्वयः ॥

At the end of each *Aṣṭaka*, VeṅkaṭaMādhava himself entitles his commentary as *R̥garthadīpikā*. There is no reason as to why this name of the commentary should be suppressed. P. Sāstrī is therefore not justified in calling the commentary of Veṅkaṭa-Mādhava as simply a *vyākhyāna*. It should be described by its proper name, i.e., *R̥garthadīpikā*.

P. Sāstrī has the priority of publishing the commentary of VeṅkaṭaMādhava, although he has so far published the first two chapters of the first *Aṣṭaka* only.

Even these are not free from misprints and grammatical errors. I give below a list of misprints which should have been corrected, but unfortunately no *Errata* has been added.

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
१	३	० ध्रुव०	० ध्रुव०
२	४	तमेव	तेमव
२	६	० मात्रेण	० मात्रणे
२	१५	मन्त्रस्य	मन्त्र य
३	१८	० रादौ	० रादा
३	२३	ब्रूमः	ब्रूम
७	८	परिग्रही	रिग्रही
७	६	देवास्त०	दे स्त०
१४	२४	चन्द्रश्च	चद्रश्च
२२	४	दीधिव्य	दीघिव्य
२७	२०	० मेति	० मे
२७	२१	इन्द्र !	इ द्र !
३२	३	स्कन्द०	स्न्दक०

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
४५	१०	० प्रत्यागमनस्य	० प्रत्यागमनस्यं
४५	१३	बीलुचित्	बीलुचित्
४६	७	पाधिवाल्लोकात्	पाधिवाल्लोकात्
५१	१७	सहस्रप्रघनाः	सह स्रप्रघनाः
५५	११	वाक्यस्य	वाक्यस्य
५५	१६	आह्वयामः	आह्वयामः
५८	१५	पुनर्वयं०	पुनर्वयं०
६१	५	कृत्स्नवन्नि०	कृत्स्नमन्नि०
६२	५	० नाधिकरण्याच्छन्दो०	नाधिकरण्याच्छन्दो०
७६	२	ह्लानं	ह्लानं
७६	१४	स्तोत्रसहस्रा०	स्तोत्रसह सहस्रा०
७६	१७	योद्धणाम्	योद्धणाम्
७७	५	गाथी	गाथी
७७	७	"	"
७७	१४	० मस्माकं	० मस्माकं
७८	२०	यदुत्तमं	वदुत्तमं
७९	१७	प्रकर्षणं	प्रकर्षणं
८२	१५	सम्भक्तः !	सम्भक्त !
१०३	२	ईडेन्याः	डेन्याः
१०५	६	बडवाः	बडवाः
१११	११	विलम्बध्वमि०	विलम्बध्वमि०
११४	२३	सामर्थ्यात्	प्लामर्थ्यात्
११७	१७	मदाय	मदाच्च
११९	२०	रायो	रायौ
१२२	२३	धीष्वा	धीष्वा
१२३	१४	पुनः	युनः
१३१	२३	तद्धितेन	तानद्धि तेन
१३१	२३	कृत्स्न०	सकृत्स्न०
१३१	२३	भवन्ती०	भवती०
१३३	१५	भर्तुंघ्रुव०	भर्तुंघ्रुव०

This is by no means an exhaustive list. There are many other cases as well. It is perhaps not quite possible to be entirely free from printer's devils. The following list represents cases which are not merely misprints. Grammatical consideration has probably been ignored.

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
८	१५	० सन्नर्थो	० सनर्थो
९	१	तच्छुक्लं	तच्छुक्लं
१३	२१	० ऽप्यन्ननाम	ऽन्नमप्यन्ननाम
२७	२६	सुस्तुतीनि	सुस्तुतीनि
३०	६	उपक्षयितः	उपक्षयितः
३५	१६	स्वभूते	स्वभूतौ
३८	४	सम्भजनीय !	सम्भजनीयः
४०	७	० मङ्गानि	० मङ्गैभ्यः
४१	३	न	नः
४१	८	सूर्यप्रभवश्च	सूर्यस्य प्रभावश्च
४२	३	० न्यभत्वेऽपि	० न्यहत्वेऽपि
४४	२४	च ताद्	चाताद्
५१	२०	सोऽवे०	सः अवै०
५२	२	उद्गूर्णं उद्गूर्णः	उद्गीर्णं उद्गुर्णः
५७	४	० वृत्तान् निवा०	० वृत्तानिवा०
५७	६	० मर्थं मन्यन्ते	० मर्थण्यन्ते
६२	४	माच्छन्दः	मच्छन्दे
६२	२२	यथाहमस्याशंसि०	यथा मंह्यस्य शंसि०
६८	१०	वसुपतिमि०	वसुपती०
७६	२०	बिभीयाम	बिभेम
८२	२०-२१	० त्रिमन्त्रा०	० त्रिमन्त्रा०
८२	२१	लब्धानीति	लब्धानीदिति
८४	१६	सन्देशेन गन्तारम्	सन्देशे अनुगन्तारम्
८६	६	० च्चेतय	० च्चेक्षया
९७	३	० च्छोर्व	० च्छोर्व
९७	४	० वस्तत्	चैतत्
१०५	२	रोचतेर्वा रक्षतेर्वाङ्	चतेर्वोचते वाक्
१०५	५	हरितवर्णाः	हरिवर्णाः
११४	७	० भिषारणैर्धृ०	० भिषारणधृ०
११८	१५	सम्राजोः	संराजोः

THE ṚGVEDĀNUKRAMANĪ OF MĀDHAVABHAṬṬA

Dr. Raja has edited this work as no. 2 in the Madras University Sanskrit Series. On the title page, he calls it Ṛgvedānukramanī. The word *anukramanī* means either 'a table or chapter of contents', or 'index to a collection of Vedic hymns (giving the first word of each hymn, the number of verses, name and family of poets, name of deities and metres)'.¹ Dr. Raja's title is, in my opinion, a misnomer. VeṅkaṭaMādhava gives neither a table of contents of, nor an index to, the RV. He merely discusses several points, connected with the grammar and interpretation of the RV. As this discussion is concise and in verse, the name *Kārikā*, which means 'a concise statement in verse of (esp. philosophy and grammar)'² is more appropriate. Probably, Dr. Raja was conscious of the inaccurate use of the word *anukramanī* in this connection and used the word *kārikā* on p. XIII of Preface, 'The *Kārikās* that I now publish. . . . MādhavaBhaṭṭa gives a few *kārikās*. . . .'. I should also like to point out that these *Kārikās* are not few as stated by Dr. Raja. In Dr. Raja's own edition, they cover 93 pages in print.

Even the word *kārikā* does not quite suitably describe these remarks of VeṅkaṭaMādhava. These remarks are put *in the beginning* of each chapter of all the *Aṣṭakas*, as stated by VeṅkaṭaMādhava himself :—

तत्रामन्त्रितशब्दानामादौ वृत्तिः प्रदृश्यते (प्रदृश्यंते) (I.2.)

समासानां स्वराद्वृत्तिरादौ तत्र प्रदृश्यते (प्रदृश्यंते) (I.3.)

अवग्रहविहीनानामादावर्चं प्रदर्शयन् (I.5.)

सर्वानुदात्तशब्दानामादावर्चं प्रदर्शयन् (I.6.) etc.

I think, to call them introductory remarks or वृत्तिः, as stated by the author himself, would be the most appropriate designation.

¹ Monier Williams' Sanskrit English Dictionary p. 31.

² Op. cit., p. 274.

In Dr. Raja's edition, the first verse is not numbered. No reason is given for leaving the first verse without any number. As the first verse is, everywhere, left without a number, the number assigned to each and every verse is wrong. The greater part of the second hemistich of stanza no. 25, which should really be no. 26, is missing. But a few words of the third *pāda* are read by mss. Dr. Raja has omitted even these few words in his edition on p. 3. After the 25th stanza, there are four more stanzas, which are omitted by Dr. Raja, without giving any reason for the omission. Wrong references and other errors of omission and commission are pointed out in my footnotes. Various readings are given in Appendix I and Notes in Appendix II. The separation of the text itself from these Appendices makes the distribution rather inconvenient from the practical point of view. Dr. Raja does not mark accent on Vedic passages, quoted by VeṅkaṭaMādhava in his introductory remarks.

I have used Dr. Raja's edition of the *R̥gvedabhāṣya* of Skandasvāmin to compare VeṅkaṭaMādhava's exegesis of Vedic words with that of the former. Dr. Raja deserves all credit for publishing the Editio Princeps of the *bhāṣya* of Skandasvāmin on the whole of the first *Aṣṭaka*. His edition must however be used with caution as the number of misprints is unusually large. The list of corrections at the end covers 22 pages in print. This long list however corrects a few misprints only. There are numerous misprints which have been left uncorrected. I give below a list of misprints of a few pages only. These are ignored in the *Errata*.

Page	Line	अशुद्धम्	शुद्धम्
2.	11-12.	निहितं आहव०	निहितमाहव०
"	14	किन्ताहि	किन्ताहि
"	18	रत्नं इति	रत्नमिति
"	24	प्रकृतोऽग्निः	प्रकृतोऽग्निः
3.	Top note	स्कन्दस्वामि०	स्कन्दस्वामि०
"	15	प्राप्नुवन्त्यु०	प्राप्नुवन्त्यु०
"	26	श्ववः	श्ववः
4.	3-4	स्तुत्यं उत्कृ०	स्तुत्यमुत्कृ०
"	9	सत्रं प्रप्रजा०	सत्रं प्रजा०
"	25	त्वां उप	त्वामुप
5.	4	राजान्तं	राजन्तं
"	6	अत्मीये	आत्मीये
"	9	त्वं अस्माकं	त्वमस्माकं
6.	5	द्वितीयाचतुर्थ्यौ	द्वितीयाचतुर्थ्यौ
"	6	चेष्टायां अ०	चेष्टायाम०
"	7	० नध्वनि	० नध्वनि
"	14	वयं इन्द्र०	वयमिन्द्र०
"	19	विशेषं इत्य०	विशेषमित्य०
"	20	अन्नं	अन्नम्
"	22	क्षिप्रं उप	क्षिप्रमुप
"	"	समीपं आ०	समीपमा०
"	"	० यातं आगच्छतम्	० यातमागच्छतम्
"	24	० विद्रश्च	० विन्द्रश्च
"	26	प्रदेशं उपा०	प्रदेशमुपा०
"	27	क्षिप्रं इत्या	क्षिप्रमित्या
7.	7	विभक्तः	विभक्तः
"	21	वलं	वलं
"	25	अश्विनै	अश्विनौ
8.	3.	सवीरया	शवीरया
"	11	० त्सुतीः	० त्सुतीः
"	15-16.	शत्रूणां उप०	शत्रूणामुप०
"	16	दर्शनीये	दर्शनीयी
"	19	आयातं एतत्	आयातमेतत्
"	25	कारणं अभि०	कारणमभि०
9.	13	० लक्षणं अन्नम्	० लक्षणमन्नम्
"	14	० सञ्च०	० सश्च०
"	"	धृतो	धृतो

Page	Line	अशुद्धम्	शुद्धम्
9.	17	तर्पयिषारो	तर्पयितारो
"	19	अगच्छत	आगच्छत
"	23	उदकं अन्त०	उदकमन्त०
"	"	० तरययोः	० तरणयोः
"	25	रसानां आ०	रसानामा०
"	26	तानां आ०	तानामा०
"	"	सोमं आग०	सोममाग०
10.	8.	० मग्निं अप्सु	० मग्निमप्सु
"	"	प्रविष्टं एहि	प्रविष्टमेहि
"	11	पावाका	पावका
"	14	अन्नै०	अन्नै०
"	15	० लक्षणान्नं अस्या	० लक्षणान्नमस्या
"	16	यज्ञं इच्छतु	यज्ञमिच्छतु
11.	1.	मेघस्थं उदकम्	मेघस्थमुदकम्
"	2.	० दुदकं अस्मिन्	० दुदकमस्मिन्
"	5	विविधं ईष्टे	विविधमीष्टे
"	9	कर्तारं ईदं	कर्तारमिन्द्रं
"	10	तद्वत्	तद्वत्
"	18	जनीयाम	जानीयाम
"	20	त्वां अपि	त्वामपि
"	"	षष्ठी	षष्ठी
12.	4	अस्तृतं अ०	अस्तृतम्
"	"	० दितं अ०	० दितम्
"	"	कं ईदम्	कमिन्द्रम्
"	6	ईदं	इन्द्रं
"	13	० चरितुं इ०	० चरितुमि०
"	21	० दिन्द्गा०	० दिन्द्रा०
"	"	घानितः	घनितः
13.	1.	ईएनम्	ईमेनम्
"	4	गच्छंतं ईदं	गच्छन्तमिन्द्रं
"	9	सोमं अस्य	सोममस्य
"	10	शत्रूणां असु०	शत्रूणामसु०
"	21	इन्द्रोऽपि	इन्द्रोऽपि
14.	8.	बहुभिः	बहुभिः
"	9	वार्याणां उ०	वार्याणामु०
"	20	० स्परं अदन्ति	० स्परमदन्ति
"	"	० णां अप्राप्तिः	० णामप्राप्तिः

Page	Line	अशुद्धम्	शुद्धम्	Page	Line	अशुद्धम्	शुद्धम्
15.	11.	भवन्तुः	भवन्तु	19.	7.	अस्ति	अस्मिन्
"	15	त्वां अस्म०	त्वामस्म०	"	12	अस्मभ्यं इंद्रः	अस्मभ्यमिन्द्रः
"	22	संग्रामं इंद्रः	संग्राममिन्द्रः	"	14	०द्गाधिनो	०द्गाधिनो
"	"	० युक्तं ।	०युक्तम् ।	"	16	द्वितीया	द्वितीया
"	23	वाजं अन्नं	वाजमन्नं	"	17	अर्कं ऋग्ल०	अर्कमृग्ल०
"	"	लक्षणं अ०	लक्षणम०	"	22	युज्येषां इति	युज्येषामिति
16.	4	त्वं अप०	त्वमप०	"	24	दीर्घायु	दीर्घायु
"	7	महान्तं इंद्रम्	महान्तमिन्द्रम्	20.	5.	सूर्यं आ०	सूर्यमा०
"	9	आरुशं आरो०	आरुशमारो०	"	14	वयं इंद्रं आ०	वयमिन्द्रमा०
"	"	ह्रस्वत्वं अरुषं	ह्रस्वत्वमरुषं	"	15	० युधं इंद्रं	० युधमिन्द्रं
"	12	महान्तं इंद्रं	महान्तमिन्द्रं	"	"	सहायं आ	सहायमा०
"	13	इदं इदं	इदमिदं	"	18	० वर्षणं अपि	वर्षणमपि
"	17	सुपुम्नः	सुपुम्नः	"	"	० दोऽर्थं एव	० दोऽर्थमेव
"	"	"	"	"	19	मेघं	मेघम्
"	21	इदं	इन्द्रं	"	20	आप्रवणं आ	आप्रवणमा०
"	22	इयं आ०	इयमा०	"	21	त्वां अन्यः	त्वामन्यः
"	"	एवं	एवं	"	"	यस्त्वं अप्रति०	यस्त्वमप्रति०
"	23	०मरुषं इत्या०	०मरुषमित्या०	"	21-22	चरुं अपा०	चरुमपा०
"	27	परस्यां ऋचि	परस्यामृचि	21.	10.	पञ्चानां	पञ्चानां
"	"	शब्देन	शब्देन	"	11	एषां ईष्टे	एषामीष्टे
17.	3.	युजन्ति	युजन्ति	"	14	० र्थं इंद्रं	० र्थमिन्द्रं
"	5	०कारेद्रं	० कारेन्द्रं	"	15	केवलानां अस्तु	केवलानामस्तु
"	8	पष्ठघर्थं	पष्ठघर्थं	"	19	सहभूतानां अपि	सहभूतानामपि
"	16	स्वधा उदकं अनु	स्वधामुदकमनु	"	20	वृद्धतमं अत्यन्त०	वृद्धतममत्यन्त०
"	"	पञ्चात्	पञ्चात्	22.	3.	नि इ०	नि इ०
"	"	"	"	"	21	कर्तुं इच्छतः	कर्तुमिच्छतः
"	17	०गर्भत्वं आपा०	०गर्भत्वमापा०	23.	1.	उपमायाम्	उपमायाम्
"	22	अनन्तरं एव	अनन्तरमेव	"	2	विस्तीर्णं इत्यर्थः	विस्तीर्णमित्यर्थः
"	23	उदकं आदि०	उदकमादि०	"	10	तेषां इति	तेषामिति
"	28	०गर्भत्वं ईर०	०गर्भत्वमीर०	"	11	यथास्वं अभि०	यथास्वमभि०
18.	2.	उस्त्रिया	उस्त्रिया	"	20	सामर्थात्	सामर्थात्
"	5	मरुद्भिः	मरुद्भिः	"	22	तद्वत्	तद्वत्
"	7	त्वं अलब्धाः	त्वमलब्धाः	"	23	काकुदं अत्र	काकुदमत्र
"	10-11	० स्तुत्यं इंद्रं	० स्तुत्यमिन्द्रं	"	"	उपमानं इत्याहुः	उपमानमित्याहुः
"	11	तद्वत्	तद्वत्	"	24	अपां अधि०	अपामधि०
"	16	इन्द्रेण	इन्द्रेण	24.	1.	एवं इत्यस्य	एवमित्यस्य
"	"	दृश्यते	दृश्यते	"	16	यजमानस्य	यजमानस्य

Page	Line	अशुद्धम्	शुद्धम्
24.	18	सामर्थ्यात्	सामर्थ्यात्
25.	1.	अत्मीयः	आत्मीयः
"	2	कथं अयं	कथमयं
"	3	० वमर्थं इ०	० वमर्थमि०
"	4	विश्वोभिः	विश्वेभिः
"	8	त्वदर्थं अभि०	त्वदर्थमभि०
"	11	कारणं	कारणम्
"	16	सूते	सूते
"	19	सोमं आसु०	सोममासु०
"	21	सोमं अस्मिन्	सोममस्मिन्
26.	6.	सवनं इति	सवनमिति
"	11	त्वां उद०	त्वामुद०
"	12	त्वां उद०	त्वामुद०
"	17	वरणीयं अत्य०	वरणीयमत्य०
"	"	कारणं	कारणम्
"	18	पञ्चमो	पञ्चमो
"	23	सुष्ठ	सुष्ठु
"	"	सामर्थ्यात्	सामर्थ्यात्
"	24	क्षिप्रं इत्यर्थः	क्षिप्रमित्यर्थः
27.	3.	सं इत्यु०	समित्यु०
"	7	अक्षितं अहि०	अक्षितमहि०
"	11	० संख्यानां अति०	संख्यानामति०
"	12	० संख्याकं इत्य०	संख्याकमित्य०
"	13	तच्छब्द०	तच्छब्द०
"	15	वसोरिन्द्रं	वसोरिन्द्रं
"	19	० योग्यं इत्यर्थः	योग्यमित्यर्थः
"	22	वीणायां	वीणायाम्
"	23	"	"
"	24	० मात्रं आह	० मात्रमाह
"	"	वीणायां एव	वीणायामेव
"	"	स्वामिनं इंद्रं	० स्वामिनमिन्द्र-
		आह्व०	माह्व०
28.	3.	० स्थानं एतत्	स्थानमेतत्
"	4	षष्ठ्यर्थे	षष्ठ्यर्थे
"	"	चतुर्थी	चतुर्थी
"	9	इन्द्रार्थं अभि०	इन्द्रार्थमभि०
"	15	ऋत्विक्	ऋत्विक्

Page	Line	अशुद्धम्	शुद्धम्
28.	17	वंशं इव	वंशमिव
"	23	समुच्छ्रित०	समुच्छ्रित०
"	"	० दुच्छ्व०	० दुच्छ्व०
"	24	० वंघने	० वन्घने
"	25	० धार्थं इंद्रो	० धार्थमिन्द्रो
"	26	नश्वरं इति	नश्वरमिति
29.	5.	० कं इंद्र	० कमिन्द्र
"	12	परं आध्वे	परमाध्वे
"	16	वर्धनं	वर्धनं
"	24	० गुणं इंद्रम्	० गुणमिन्द्रम्
"	25	अस्मभ्यं अदात्	अस्मभ्यमदात्
"	26	अस्मभ्यं एत०	अस्मभ्यमेत०
30.	3.	गोष्ठं	गोष्ठम्
"	5	वर्षायम्	वर्षायम्
"	7	ऋधाय०	ऋधाय०
"	20	० स्त्वां अति०	० स्त्वामति०
"	21	० सहस्त्र०	० सहस्त्र०
31.	10.	स्तुत्यं अन्नं	स्तुत्यमन्नं
"	11	० भक्तारं ऋषिम्	० भक्तारमृषिम्
"	13	जुष्टां	जुष्टां
32.	3.	श णां	शत्रूणां
"	7	रातय	रातयः
"	18	त्वं उदक०	त्वमुदक०
"	"	विलं	विलम्
"	19	० द्वारं	द्वारम्
"	20	नवाभि०	नवभि०
33.	1.	० हं अन्ये	० हमन्ये
"	3	० स्त्वं एव०	स्त्वमेव०
"	12	व हु	बहु
"	17	अग्नि	अग्नि
"	18	गन्तारं अर्थ०	गन्तारमर्थ०
"	19	देवानां आह्वा०	देवानामाह्वा०
"	23	आह्वयन्ति	आह्वयन्ति
34.	13.	० संबन्धि	० सम्बन्धि
"	26	अग्नि उप०	अग्निमुप०
35.	16.	अस्माभि स्तूय०	अस्माभिः स्तूय०
"	16-17	० वन्तं अन्नं	० वन्तमन्नं

Thus it will be clear that if a list of misprints of the whole book were to be prepared, it will cover a large number of pages in print.

The following list does not represent merely misprints :—

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
१४	२०	महायुद्धे	महद्युद्धे
१६	१६	सूर्यप्रभावश्च	सूर्यप्रभावश्च
१७	१२	जन्मतः	जन्वतः
१७	२२	निष्पाद्य	निष्पद्य
२७	२०	वसुपतिमि०	वसुपती०
३३	२	० पातिष्ठन्त	० पातिष्ठन्
३४	८	शस आमो वात्र लुकि	इसः शसो वात्र यदिति लुकि
४१	२	योजय हरितवर्णाः	योज्य हरिवर्णाः
४२	१८	व्याप्नुवः	व्याप्नुवतः
६१	१५	गोपायिता	गोपयिता
६७	२२	अद्रोग्धव्याय	अद्रोग्धव्यं
६८	२-३	ताद्भाव्य०	तद्भाव्य०
६८	१३	प्रजायुषी०	प्रजायुष इ०
७०	४	अभियाचामहे	अभियाचध्वे
७०	२७	प्रापुः	प्राप्युः
७२	२५	सुषुम्णाख्यः	सुषुम्नाख्यः
७५	४	नेषीः	नेषीः
७५	१५	० कर्म कुर्मः	० कर्मः करोमि
७८	२	प्राणिनः	प्राणिनां
८०	२६	अयाक्षीः	अयक्षि
८२	२५	युष्मदस्मच्छब्दयोः	युष्मदस्मच्छब्देषु
८३	७	स्वकर्णे	स्वकरणे
८३	८	जननात्	जननत्वात्
८३	२६	मुक्ताः	मुक्तः
८४	२५	तात्स्थ्यात्	तत्स्थ्यात्
८६	६	आख्यातजत्वात्	आख्यातत्वात्
८७	१६	माच्छेत्त	मा छेत्त
८८	२०	दधिमन्थानं	दधिमन्थानेन
९०	४	० प्रस्थातृनेष्ट्राग्नीध्रैः	० प्रस्थतृनेष्ट्राग्निध्रैः
९२	१६	० रनुग्रह उचित एव	० रनुग्रहं उचितमेव
९३	६	० चित्तमेवम्	० चित्त एवम्

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
६४	१७	बहुप्रज्ञ वा	बहुप्रत्ववा
६४	१८	अस्मद्वि०	मद्वि०
६५	२५	हनूमतां	हनूवतां
६७	१२	० लक्षणाटात्वात्	० लक्षणाटात्वात्
१०७	२४	भोजयति	भोजयसि
१०७	२५	यज्ञिय०	याज्ञीय०
१०६	८	० मस्ताविष्म	० मस्तौष्म
१०६	२७	० कामयन्त	० कमयन्
१११	२७	तदेव	तमेव
११२	१	० श्वभागः	० श्वभागम्
११२	१	एष इन्द्रस्य	एतदिन्द्रस्य
११२	६	सुतवान्	स्रोतवान्
११४	८	निर्जिगमिषन्तीषु	निर्जिगमन्तीषु
११५	२	नदीः	नदी
११६	७	तद्वन्ति नक्षत्राणि	तद्वन्तो नक्षत्राः
११६	८	अपठितोऽपि	अपठितमपि
१२२	१३	गन्त्रा	गन्ता
१२३	६	० घ्याहार्यम्	० घ्याहार्यः
१२३	२६	वात्स्यां	वात्स्यं
१२४	२७	हयः	हय
१२५	५	कुरुयः	कुरुतः
१२५	२४	इच्छाम इत्यर्थः	इच्छामेत्यर्थः
१२८	२७	गच्छथः	गच्छतः
१२६	२	० पौनरुक्त्याद्	० पौनरुक्त्या
१३१	१६	अन्याभ्यो	अन्येभ्यो
१३५	१६	घातव्याः	हितव्याः
१३८	२	बलवतः	बलवन्तः
१४०	२४	दाहकत्वा०	दाहत्वा०
१४४	१६	गृहीताः	गुहिता
१४६	४	मनुष्यो	मनुष्याः
१४६	१५	युष्मद्	युष्मभ्यं
१४६	२८	युष्मदज्मेषु	युष्मभ्यमज्मेषु
१४६	६	० मदकरणसमर्थः	० मदकरसमर्थः
१४६	१६	तद्	तं
१४६	१६	कषप्रियाः	कषप्रियः
१५२	२५	बिभ्यति	बिभ्यन्ति

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
१५३	२१	स्तुवान	स्तवान
१५४	१६	क्षिप्यमाण०	क्षिप्यमान०
१५५	१३	वीळू	विलूशब्दः
१५५	१८	पर्येष्यः	पर्येष्यम्
१५५	१६	सम्बन्धयितव्यम्	संबन्धयितव्यः
१५५	२२	मायावतः ।	। मायावतं
१५५	२२	स्तुतीः	स्तुताः
१५७	६	न्ययुग्ध्वम्	नियुग्ध्वम्
१५७	२०	० द्धान्यत्र	० द्धान्यान्यत्र
१५७	२१	विभ्यन्त्य०	विभ्यन्त्य०
१६०	२६	प्रतुर्वन्ते	प्रतुर्वन्ते
१६०	२७	घ्नन्ति	हन्ति
१६१	२१	व्याप्तुं	व्याप्नोतुं
१६१	२६	आहुतिभिः	आहुतीभिः
१६१	२६	सम्बद्धः	सम्बद्धाः
१६१	२६	गृहीताहुतिरि०	गृहीताहुतय इ०
१६१	२७	गच्छती०	गच्छन्ती०
१६४	८	संसाधयामहे	संसाधयेमहे
१६४	२१	चतुरोऽक्षान्	चतुरोऽक्षा
१६५	२२	पदपूरणः	पदपूरणम्
१६७	१२	समानाधिकरणा	समानाधिकरणः
१६६	१३	स्तुयाम	स्तौम
१७२	५	० ध्याहर्तव्यम्	० ध्याहर्तव्यः
१७७	११	० शीलः कर्णो	० शीलं कर्णं
१७७	१४	० मिष्यते	० मिष्यन्ते
१७६	२५	युवाभ्याम०	युवाम०
१८७	२२	ददन्तौ	ददन्तौ
१६०	१८	० वानागच्छेत्	० वानागच्छेत
१६२	१६	० त्यध्याहार्यम्	० त्यध्याहार्यः
१६३	२२	० मस्ताविष्म	० मस्तोष्मः
१६७	१३	स्वशब्दो०	स्वशब्दो०
१६७	२७	स्तुतीश्च	स्तुतीश्च
१६६	३	शुन्ध्युवः	शुन्ध्यवः
२००	११	० चटका	० कटिका
२००	१२	लङ्	लङ्
२००	१२	निधेयास्मे०	निधेयामे०

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
२०१	१७	० दुपचार	० दुपाचर
२०१	१६	दीप्तियुक्तानि	दीप्तित्युक्तानि
२०२	१४	उद्घाटि०	उद्धारि०
२०३	२१	नृषु मनो यस्य	हे नृ मनः यस्य
२०५	६	कामये	कामयते
२०५	६	प्राच्यते इ०	प्राच्यते इ०
२०५	१७, १६	उपचयान्	उपचयात्
२०६	१२	तद्निरमणं	तं निरमणं
२०८	६	ऋजूनि	ऋजून्
२१०	३	मरुलक्षणम्	मरुलक्षणम्
२१२	२२	भुवत्	भवत्
२१३	७	सर्वं परिगृह्य	सर्वस्य परिगृहीत्वा
२१४	४	० लक्षणाद्विती०	० लक्षणाद्विती०
२१५	२३	यावत्	यान्
२१६	१६	गोभिरश्वै०	गौरश्वै०
२१६	१६	अपगतजनद्वेषा	अपगतजनद्वेष्यत्वात्
२१७	२२	अप्रतिबध्य०	अप्रतिबन्ध्य०
२१६	११	० धार०	० धारि०
२२२	१३	योधितवान्	योधिवान्
२२२	१४	सहायुध्यथा	सहायुध्यत
२२२	२७	० ध्याहार्यम्	० ध्याहार्यः
२२४	२५	० मेताना०	० मेतान्या०
२२५	१२	वञ्जं	वञ्जः
२३१	२३	पुत्रस्य पौत्रस्य	पुत्रपौत्रस्य
२३२	१४	कुर्वन्त्यो	कुर्वन्त्यः
२३३	८	० लक्षणास्तृतीयाः	० लक्षणा तृतीया
२३५	१६	० मनुगते	० मनुगता
२३६	४	जहाती०	जहामी०
२३६	४	व्याख्यातव्यम्	व्याख्यातव्यः
२३६	१७	कीर्तयन्त्यः	कीर्तयत्यः
२३७	२१	० माचारवन्	० माचारवत्
२३८	२७	हिंसीत्यर्थः	हिंसीत्यर्थः
२३६	१७	० कारिन्नित्यर्थः	० कारीत्यर्थः
२४०	१८	भवन्ति०	भवन्ति०
२४१	८	० दीयायां	० दीयां
२४१	१३	अकारिषत	अकारिषन्त

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
२४२	२५	० धृता अव्यव०	० धृताः व्यव०
२४४	३	० दद्वं	० दद्व०
२४४	२२	आरुणीः	अरुणिः
२४६	२४	कतितारः	कर्तारः
२४६	२५	करोतेरेवैत०	कृन्ततेरेवैत०
२४८	२३	विभ्यद्	विभ्यन्
२४८	२३	अप्सवोष०	अप्सोष०
२४८	२५	नियुयुजिरे	नियुयुज्जे
२५०	३	तूट्०	बुट्०
२५०	२७	उदीचि हि	उदीची हि
२५३	१६	द्योपधिः	द्योपधीः
२५३	१६	० प्रभवा... द्वृतिर०	० प्रभवाः... द्वृतीर०
२५३	१६	वसतिरिति	वसतीति
२५६	४	गवामवयव०	गवामयं अवयव०
२५६	१०	स्वार्थ एव	स्वार्थः एव
२५६	१०	सुखस्त०	सुखा त०
२६०	१६	गच्छन्तः	गच्छन्
२६८	४	प्रमार्जीः	प्रमार्जि
२६६	११	० न्वेष्यते०	० न्वेषते ०
२६६	२४	असूदयन्त	असूदयन्तः
२७०	२०, २१	रक्षमाणाः	रक्ष्यमाणाः
२७१	२०	अपः	आपः
२७२	१६	देवगवी०	देवगवि०
२७३	१०	उदपीपदन्	उदपीपदत्
२७४	७	० त्यस्मादयं	० त्यस्यायं
२७४	१६	सङ्ग्रामजय०	संश्रामयज्ञ०
२७५	२७	अन्विष्यन्त	अन्वेषमाणा
२७७	२४	ददतः	ददत
२८०	६	० मभिगच्छती०	० मभिगच्छन्ती०
२८२	१	० पगम्यमा०	० पगन्तव्यमा०
२८४	८	साधु	साधुः
२८४	२२	गमयन्ति । उच्चारयन्ती०	गमयति । उच्चारयती०
२८४	२३	इषयन्त	इषयन्ते
२८६	१८	हविलक्षणेन घनेन	हविलक्षणेन
२८६	१६	० निर्वेशा०	० निर्वेशा०
२८७	२७	सुपर्णशब्देन	सुपर्णशब्दो

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
२८८	२४	देही०	ददत्वि०
२९०	६	एवेदम्	एवायं
२९२	२४	हन्तीत्य०	हतेत्य०
२९३	२२	सम्भविनी	संभवी
२९३	२२-२३	संभवत ता०	संभवयस्ता०
२९५	३	सहस्राश्रिः	सहस्राश्रीः
२९६	८	कञ्चिदि०	कश्चिदि०
२९८	३	प्रेरयन्ति उच्चारयन्ति	प्रेरयति उच्चारयति
२९८	७	उच्चारयन्त इ०	उच्चारयन्ति०
३०३	१९	शोभनं प्राविता	शोभनप्राविता
३०४	४	० त्यनुषक्तव्यम्	० त्यनुषक्तव्यः
३०४	१८	न्यदधात्	न्मदधात्
३०४	१८	तृतीयं छदिः	तृतीयश्छदिः
३१०	१२	दुह्यन्ते	मुह्यन्ते
३१०	१४	वृद्धयर्थः	वृध्यर्थः
३११	७	० त्तराण्य०	० त्तरान्य०
३११	२७	० लक्षणाया वाचः	० लक्षणा वाचः
३१५	१८	तर्पयति	तर्पयिष्यति
३२१	१०	कोश इत्यु०	कोशमित्यु०
३२१	१९	विधुरेव	विधुरेव
३२१	२१	अश्वाः	अश्वान्
३२२	४	पृषद्वर्णबहवः	पृषद्वर्णो बहवः
३२२	१५	० देतान्	० देतत्
३२४	४	रथतुभिः	रथतुभिः
३२७	२१	वेष्टने	वेष्टने
३४१	४	भूम्	भूम्
३४१	५	० मूष इ०	० मूषरि०
३४१	१६	० क्त्वादुषा	० क्त्वादुषो
३४२	१	० गिरति०	० गंरति०
३४२	१५	निर्मिमीहि	निर्मिमीमहि
३४२	२०	समर्था	समर्थः
३४३	७	० व्यापिनी०	० व्यापी०
३४४	२५	स्वाधिको	स्वार्थको
३४७	८	अनुजहत्तु०	अनुजहत्तु०
३४९	४	० दुत्तिस्त्सु०	० दुत्तिस्त्सु०
३५०	४	दीव्यतम्	दीव्येयाम्

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
३६१	२३	सन्नहति	सन्नहति
३६१	२७	उभावपि	उभे अपि
३६३	१४	समिन्ध	समिन्धति
३६४	२७	उत्पद्यमान०	उत्पाद्यमान०
३६६	३	अस्ताविष्म	अस्तोष्म
३७०	२२	उत्पन्न०	उपपन्न०
३७३	१२, १४	० निर्वृत्तिः	० निवृत्तिः
३७४	१	भर्त्सन०	भक्षण०
३७७	१२	० च्छपावेत्यादीनि	० च्छपावेत्यादि
३७८	७	० नृपक्षपयि०	० नृपक्षयि०
३७८	८	० निरतांश्च	० नितरांश्च
३८२	६	बलवति	बलवती
३८२	२४	० भंक्षणाय	० लंक्षणाय
३८५	८	भङ्गिष	भङ्क्षः
३८५	२४	० कर्मा	० कर्मो
३८६	२१	ते देव०	तदेव
३८६	२४	० घातु	० घातुः
३८८	१६	समना	समन
३८६	३	० जन्तूनां भर्ता	० जन्तूनां
३९२	३	योक्त्रेभ्यः	योक्तृभ्यः
३९२	१८	उपक्षपयि०	उपक्षयि०
३९३	२७	गमयन्त्यः	गमयन्तीः
३९४	१८	ददद्	ददन्
३९५	५	श्रद्धाते०	श्रद्धते०
३९५	१५	मया दीयत इति	मदीया अदीयेतेति
३९५	२०	प्रापयेति	प्रापिम इति
३९६	१८	० गमनपथेन	० गमनपथा
३९६	१८	० मतिक्रामेमे०	० मतिक्रामे०
४०१	१	ताद्भाव्यप्रतिपत्त्य०	तद्भाव्यप्रतिपत्त्य०
४१०	२६	० योगान्नाना०	० योग्यान्नाना०
४१४	१३	मा कार्पम्	मा कार्षम्
४१४	१३	० यागाद् वयं	० यागादहं
४१४	१३	कुर्याम इ०	कुर्यामि०
४१४	२०	० मुपकुरुतां	० मुपकुरुतं
४२०	१७	उदपादयन्ते०	उत्पादयन्त इ०
४३५	१५	ददद्	ददतु०

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
४४२	२०	० नुग्रहमाणे	० नुग्रहमाणे
४४२	२१	तमसो	तमसा
४४२	२१	० वदानेनानु०	० वदानेन नानु०
४४४	१६	विसदृशान्	विसदृशानि
४४४	१६	जीवान्	जीवानि
४४५	१२	व्यवृणोः	विवृणोः
४४६	१०	अस्मदादयो	अस्मादयो
४४६	२७	धारयन्ती	धारयती
४४६	२७	कुर्वन्ती०	कुर्वन्ती०
४४७	५	प्रसादात्	प्रसादत्वात्
४४८	२०	अध्वर्या०	अध्वर्या०
४५१	१२	० दुत्पित्सुभि०	० दुत्पित्सुभि०
४५१	१५	प्रणीतयः	प्रणितयः
४६५	२४	अनर्वणि	अनर्वणि
४६८	२५	घेनुकां	घेनुतां
४७०	१४	आत्मन एव	आत्मानमेव
४८०	१८	अभिघ्नन्तौ	अभिघ्नन्तः
४८०	२६	अथर्वणः	आथर्वणः
४८१	८	ब्रूय इ०	ब्रूयं इ०
४८१	२७	अन्याय्यत्वात्	अन्यायत्वात्
४८१	२८	न्याय्यत्वात्	न्यायत्वात्
४८३	२४	त्वरितारः	त्वरितारौ
४८३	२४	त्वरयितारः	त्वारयितारौ
४८५	१४	शौर्याविलेपा०	शौर्यापलेपा०
४८१	१	अवतिरितीति	अवतिरितीति
४८३	१३	० मुपक्षयथः	० मुपक्षयथाः
४८३	२५	० पहारिषते०	० पहरिषते०
४८४	२३	० समृद्ध्या	० समृद्ध्या
४८५	६	निःसत्तां	निःसत्तां
४८५	८	भोजनाशक्तिः	भोजनशक्तिः
४८६	१३	मेघात्	मेघान्
४८६	२१	जनित्रीं	जनयित्रीं
४८७	२७	वर्षंसी०	वर्षंती०
४८८	१४	ददत्पृत्विजः	ददत्पृत्विजः
४८८	१५	० सोज्जवित्	सोज्जवित्
४८८	१८	त्वरमाणस्य	त्वरणस्य

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
५००	३	रभसयिष्यो	रभयिष्यो
५००	३	महान् कृत	महत्कृत
५००	२७	नापगच्छति	नापागच्छति
५०१	८	० राहृत्य	० राहृतस्य
५०२	२५	दुर्हणायाः	दुर्हणायाः
५०३	६	सम्भजन्ते	सम्भजन्त

THE PRESENT EDITION

The present edition of the *R̥garthadīpikā*, the commentary of Mādhava, son of ŚrīVeṅkaṭārya is based on the following original mss. and a Devanāgarī transcript of a Madras ms.

D. A palm-leaf Malyalam ms. It is about 150 years old. Numbering is given in figures and not in letters. No. of leaves: 294

1st *Aṣṭaka*:

1st	Adhyāya ends on	F. 7th verso.
2nd	„ „	F. 15th recto.
3rd	„ „	F. 23rd recto.
4th	„ „	F. 31st recto.
5th	„ „	F. 38th verso.
6th	„ „	F. 45th recto.
7th	„ „	F. 53rd verso.
8th	„ „	F. 61st recto.

2nd *Aṣṭaka*:

1st	Adhyāya ends on	F. 70th recto.
2nd	„ „	F. 77th verso.
3rd	„ „	F. 86th verso.
4th	„ „	F. 93rd verso.
5th	„ „	F. 99th recto.
6th	„ „	F. 106th recto.
7th	„ „	F. 112th recto.
8th	„ „	F. 117th verso.

3rd Aṣṭaka:

1st	Adhyāya ends on	F. 124th recto.
2nd	„ „	F. 129th verso.
3rd	„ „	F. 136th verso.
4th	„ „	F. 142nd verso.
5th	„ „	F. 148th verso.
6th	„ „	F. 154th verso.
7th	„ „	F. 159th verso.
8th	„ „	F. 165th verso.

4th Aṣṭaka:

1st	Adhyāya ends on	F. 171st recto.
2nd	„ „	F. 178th recto.
3rd	Adhyāya ends on	F. 184th recto.
4th	„ „	F. 190th recto.
5th	„ „	F. 195th verso.
6th	„ „	F. 201st verso.
7th	„ „	F. 206th verso.
8th	„ „	F. 212th recto.

F. 212 verso is left blank, except just half a line, which reads as follows:—

(Sic.) लेखनवशात् वेदगध्यमाविष्कृतम् श्री गणपतये नमः गोवाचकृष्णाय नमः सरस्वत्यै नमः वेदव्यासाय नमः गुरवे नमः । Last line on F. 212 recto reads :—
अवेदो नाम महत्पदं जनपदो यत्र द्विजानां तटीः साङ्गम् वेदमधीत्य वाच्यमखिलं मीमांस्यतेऽस्य स्फुटम् तत्र ग्रामवरे क्वचन निवसता नाम्ना च नारायणेनैतन्न माधवभाष्य (लेखन.....)

The 7th adhyāya of the 6th Aṣṭaka begins on F. 213th recto: 1st line is the following.

व्याचिख्यासति माधवः । पादेषु—वक्तव्यमादितः सम्प्रदर्शयन् । व्यूहे ऐकाक्षरीभावात् पादेषु ऐषु सम्पदे

6th Aṣṭaka:

7th	Adhyāya ends on	F. 218th verso.
8th	„ „	F. 223rd recto.
		F. 220th is broken
		F. 221st verso. is left absolutely blank

7th Aṣṭaka:

1st	Adhyāya ends on	F. 227th recto.
2nd	„ „	F. 232nd recto.

3rd Adhyāya ends on	F. 237th recto.
4th " "	F. 241st recto.
5th " "	F. 245th verso.
6th " "	F. 250th verso.
7th " "	F. 256th recto.
8th " "	F. 261st recto.

8th *Aṣṭaka*:

1st Adhyāya ends on	F. 267th verso.
2nd " "	F. 271st recto.
3rd " "	F. 278th verso.
4th " "	F. 284th verso.
5th " "	F. 291st recto.
6th " "	F. 294th recto.

F. 294th verso. is left blank. There is just a short passage :—

(Sic.) चतुष्पदः चतुष्कपदः चतुः शिखण्डः युवतिः समुद्रसुरूपः—अद्भुतावयवा प्रज्ञानानि वेदीभूता भूमिः तस्यां यस्यां स एव मा भागधेयमिति एकः सुपतनः सूर्यः स समुद्रमाविशति अन्तरिक्षम् स इदं विश्वं भुवनमभिपश्यति पक्वप्रज्ञेन मनसा पश्यन्ति तस्मात् माता रेक्लिह माध्यमिका वाक् स च मा

Size:— $17\frac{3}{4}'' \times 2''$

No. of lines per page :—11.

Total No. of granthas:—16,000 (32 syllables make one grantha= 16,000 ślokas.)

After F. 212, the number of leaves is continuous. The folio immediately following F. 212 is numbered 213 although the commentary on the whole of the fifth *Aṣṭaka* and the first six chapters of the 6th *Aṣṭaka* is missing. The scribe did not seem to be conscious of the missing part of the commentary. The continuous number of leaves is rather misleading as it does not give any indication that a part of the commentary is missing.

P. A palm-leaf Malyalam ms. at the Punjab University Library, Lahore.

Size:— $24\frac{1}{4}'' \times 2''$. Pagination is marked not by figures but by letters.

Number of lines per page:—10 to 14. Writing is old. It cannot be later than 200 years at the least.

1st Aṣṭaka:

1st	Adhyāya	ends on	F. 4th verso.
2nd	„	„	F. 8th verso.
3rd	„	„	F. 13th recto.
4th	„	„	F. 17th recto.
5th	„	„	F. 20th verso.
6th	„	„	F. 23rd verso.
7th	„	„	F. 27th verso.
8th	„	„	F. 31st verso.

2nd Aṣṭaka:

1st	Adhyāya	ends on	F. 37th recto.
2nd	„	„	F. 41st recto.
3rd	„	„	F. 46th recto.
4th	„	„	F. 51st recto.
5th	„	„	F. 54th verso.
6th	„	„	F. 59th recto.
7th	„	„	F. 63rd recto.
8th	„	„	F. 67th verso.

3rd Aṣṭaka:

1st	Adhyāya	ends on	F. 71st recto.
2nd	„	„	F. 76th recto.
3rd	„	„	F. 81st recto.
4th	„	„	F. 86th recto.
5th	„	„	F. 90th recto.
6th	„	„	F. 94th recto.
7th	„	„	F. 97th verso.
8th	„	„	F. 101st verso.

4th Aṣṭaka:

1st	Adhyāya	ends on	F. 106th recto.
2nd	„	„	F. 110th verso.
3rd	„	„	F. 115th verso.
4th	„	„	F. 119th verso.
5th	„	„	F. 122nd verso.
6th	„	„	F. 126th verso.
7th	„	„	F. 129th recto.
8th	„	„	F. 123rd recto.

5th Aṣṭaka missing.

6th Aṣṭaka adhyāyas 1-6th missing.

6th Aṣṭaka:

7th Adhyāya ends on F. 136th verso.

8th „ „ F. 139th verso.

7th Aṣṭaka:

1st Adhyāya ends on F. 142nd verso.

2nd „ „ F. 146th recto.

3rd „ „ F. 149th verso.

4th „ „ F. 153rd verso.

5th „ „ F. 158th recto.

6th „ „ F. 161st verso.

7th „ „ F. 166th recto.

8th „ „ F. 171st recto.

8th Aṣṭaka:

1st Adhyāya ends on F. 176th recto.

2nd „ „ F. 180th recto.

3rd „ „ F. 185th recto.

4th „ „ F. 190th recto.

5th „ „ F. 194th verso.

6th „ „ F. 196th

F. 196th is partially broken.

On F. 67 verso, the following passage occurs:—

शाकल्यदृष्टमृग्वेदे द्वितीयस्याष्टकस्य यत् ।

भाष्यं तन्माधवीयाख्यं लिखितं देवशर्मिणा ॥

On F. 126th verso, there is the following passage:—

व्याकरोत् त्रिशमध्यायं माधवी नाम कश्चन ।

तीरमाधित्य निवसन् कावेर्या दक्षिणे सुखम् ॥

On F. 196th last line is the following:—

(Sic.) एकः सुपर्णः एकस्सुपतनः सूर्यः स समुद्रमाविशत्यंतरिक्षं स इदं विद्वं भुवनं
अभिपश्यति । तं पववप्रज्ञेन मनसा ... वाक् स च मा

One peculiarity of this ms. is that the number of pages is not given in numerical figures but letters of alphabet. The value assigned to each letter is arbitrary and artificial. I mean it does not depend on the order of a letter in the alphabet. No principle seems to form a basis of the value, assigned to a letter or a group of letters. But having assigned a value to a particular letter, in an arbitrary manner, that value is followed with consistency throughout. I give below a list of letters together with the value assigned to each of them.

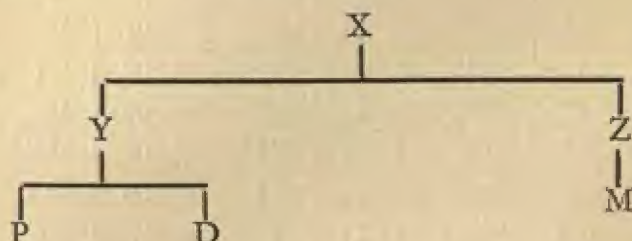
न	=	1	यहा	=	26	वन	=	51	बुहा	=	76
न	=	2	यप्र	=	27	वप्र	=	52	बुप्र	=	77
न्य	=	3	यप्र	=	28	वन्य	=	53	बुप्र	=	78
ष्क	=	4	यद्रे	=	29	वष्क	=	54	बुद्रे	=	79
भ	=	5	ल	=	30	वभ	=	55	ख	=	80
हा	=	6	लन	=	31	वहा	=	56	खन	=	81
प्र	=	7	लप्र	=	32	वप्र	=	57	खप्र	=	82
प्र	=	8	लन्य	=	33	वप्र	=	58	खन्य	=	83
द्रे	=	9	लष्क	=	34	वद्रे	=	59	खष्क	=	84
म	=	10	लभ	=	35	व	=	60	खभ	=	85
मन	=	11	लहा	=	36	वन	=	61	खहा	=	86
मप्र	=	12	लप्र	=	37	वप्र	=	62	खप्र	=	87
मन्य	=	13	लप्र	=	38	वन्य	=	63	खप्र	=	88
मष्क	=	14	लद्रे	=	39	वष्क	=	64	खद्रे	=	89
मभ	=	15	प	=	40	वभ	=	65	ण	=	90
महा	=	16	पन	=	41	वहा	=	66	णन	=	91
मप्र	=	17	पप्र	=	42	वप्र	=	67	णप्र	=	92
मप्र	=	18	पन्य	=	43	वप्र	=	68	णन्य	=	93
मद्रे	=	19	पष्क	=	44	वद्रे	=	69	णष्क	=	94
य	=	20	पभ	=	45	बु	=	70	णभ	=	95
यन	=	21	पहा	=	46	बुन	=	71	णहा	=	96
यप्र	=	22	पप्र	=	47	बुप्र	=	72	णप्र	=	97
यन्य	=	23	पप्र	=	48	बुन्य	=	73	णप्र	=	98
यष्क	=	24	पद्रे	=	49	बुष्क	=	74	णद्रे	=	99
यभ	=	25	व	=	50	बुभ	=	75	ज	=	100
									जज	=	200

M. It is a Devanāgarī transcript of a ms. of the Government Library of Oriental Mss., Madras. It is described on pp. 39-40 of my Introduction to *Indices and Appendices to the Nirukta*. It is unnecessary to repeat the description here.

Mss. D. and P. begin and end at an identical place. An identical part of the commentary, i.e., the fifth *Aṣṭaka* and the first six *Adhyāyas* of the sixth *Aṣṭaka* are missing in each of them. It may therefore be assumed that one of them is probably a copy of the other. As P. is older of the two, D. may be supposed to be a copy. But D. is not a copy of P. At the end of each

and every *Sūktā*, D. puts a figure to indicate that such a such *Sūktā* has come to an end, whereas no such indication is given in P. As footnotes show, D. does not always agree with P. Although D. does not seem to be a copy of P., both must be derived from a common ms.

M. also is an incomplete ms. A part of the commentary, i.e., the end of the eighth chapter of the third *Aṣṭaka* and the whole of the fourth *Aṣṭaka* are missing. In several places M. has preserved better readings. Part of the commentary, missing in P. and D. is found in M. And the missing part of the commentary in M. is preserved by P. and D. They thus supplement each other. All the three mss. represent a single recension only. Their mutual relationship may be shown by the following chart:—

The commentary of VeṅkaṭaMādhava is very brief in character. All grammatical or etymological explanation is generally eschewed. Quotations are rare. But a large number of passages from the *SātyāyanaBrāhmaṇa* is preserved. As the *SātyāyanaBrāhmaṇa* is lost, this commentary has become an important source of our knowledge of the lost *Brāhmaṇa*. VeṅkaṭaMādhava contents himself with paraphrasing the words of the original text. Almost every word of a Vedic stanza is explained. If it is not explained, it is repeated in the commentary. Words, particles, expletives etc., of a Vedic stanza which are neither explained, nor repeated in the commentary are noted down in the footnotes and suitable explanation of words, thus ignored, is, whenever necessary, provided from other available commentary or commentaries.

VeṅkaṭaMādhava paraphrases the words of a Ṛgvedic stanza in practically the same order in which they occur in the stanza itself. By following this method, the commentator concen-

trates on the first word first, which he immediately explains. Then he explains the second, then the third, and so on. He does not revise his paraphrase of the first word in the light of the paraphrase of the second or third word or vice versa, with the result that numbers, genders, and cases sometimes do not harmonise with one another, in the paraphrase. There are several instances in which *padas*, i.e., *parasmaipada* or *atmanepada* are also confused. Probably VeṅkaṭaMādhava's method is responsible for this confusion. A few cases of this kind are the following:—

On p. 291, he first explains बृहतीइव as महती इव and then रोदसी by छावापृथिव्यौ. As far the explanation of individual words is concerned, it is correct. There can be no valid criticism. But in the text of the commentary, each word of explanation cannot be taken in an isolated form. महती becomes an epithet of छावापृथिव्यौ and does not harmonise with the latter. It should have been महत्यौ as it qualifies छावापृथिव्यौ. Similarly, on p. 381, नवेदाः is explained by अजानन् and यशस्वतीः by अन्नवतीः। Here अजानन् does not go well with अन्नवतीः। I should like to read अजानत्यः। अन्नवत्यः। The following are a few instances of the confusion of परस्मैपद with आत्मनेपद. On p. 533 line 5, भोक्ष्ये should be read for भोक्ष्यामि. On p. 535 line 5, the reading should be निवर्तन्ताम् for निवर्तन्तु. I have proposed several emendations, see footnote 7 on p. 25, footnote 16 on p. 270, footnotes 4, 19, and 20, on p. 282, footnotes 16, and 20 on p. 284, footnotes 10, 12, and 19 on p. 291, footnotes 13, and 20 on p. 300, footnote 18 on p. 302 etc.

But I think, the text of the commentary is capable of further improvement. I propose therefore the following further emendations to the text of VeṅkaṭaMādhava's commentary:—

Page	Line	Read	For
२८	१	सम्प्रसारण०	प्रसारण०
४१	८	परिवृढमु०	परिवृढ उ०
४२	३	०सम्भक्तव्यम्	०सम्भक्त
८५	८	अग्ने ! is used twice in the voc. One of them is unnecessary.	
९७	१	०मद्रोग्यव्यान् पित्रादीन्	०मद्रोग्यव्येभ्यः पित्रादिभ्यः
९७	७	स्थित इति	स्थितेति

Page	Line	Read	For
१०४	५	अवगच्छ त्वमिति	अवगच्छत्विति
१०८	३	दिवमध्या०	दिव्यध्या०
११०	६	वरुणम्	वरुण !
१२२	१२	बुध्यन्ताम्	बुध्यन्तु
१३४	१	०रविच्छिन्ना०	०रविच्छिन्ना०
१६२	५	उपद्रवान् । अधरान् ।	उपद्रवाणि । अधराणि ।
१६४	६	रात्रीः	रात्रिः
१६४	७	दुग्धम्	दोग्धम्
१६५	५	पिन्वतम्	पिवतम्
१६७	३	अस्माकम्	अस्मान्
१६७	४	त्रिधातु is unnecessary.	
१६६	२	यज्ञम्	वज्रम्
१८३	४	अस्मभ्यं	अस्मान्
१८५	२	क्रीळन्तम्	क्रीळमानम्
१८६	५	क्रीळत्	क्रीळमानम्
१८८	७	शब्दायमानाः	शब्दायन्तः
१९०	३	माद्यत	मदत
२०५	७	अहिंसितः	हिसितः
२०८	१	०न्यूनानिति	०न्यूनानीति
२२५	६	उपतिष्ठते	उपतिष्ठति
२३८	१	तिरस्कुर्वन्ती	तिरस्कुर्वन्ती
२४०	७	पूर्वापरे	पूर्वापरी
२४६	८	उद्गततरां	उद्गततरं
२५२	४	अनुशासत्	अनुशास
२६०	६	अग्रहीः	अग्रहीत्
२६५	१०	परिहीणं कार्यैः	कार्यैः
२७२	५	शत्रूणां is unnecessary	
२८४	४	स्तोतृभ्यः	स्तोतृणाम्
२८४	४	वेगः	वेगात्
२९०	६	अयच्छः	अयच्छयाः
२९१	८	महत्याविव	महती इव
२९७	१२	महान्तम्	महत्
३०८	२	अधुसद्	अधुहद्
३३५	३	त्वाम्	यूयम्
३४३	१	पूरयिता चावापूषिव्योः	पूरयिता । चावापूषिवी
३४६	१	पूजयन्ति	पूरयन्ति

Page	Line	Read	For
३५०	२	The first चित्रम् is unnecessary.	
३५५	५	The first च is unnecessary	
३५८	१	०मन्विष्यन्तः	०मन्वेषमाणाः
३५९	४	द्यावापृथिव्यौ । महत्पौ ।	द्यावापृथिवी । महती ।
३७२	९	अलज्जमानः	अलज्जन्
३७२	१०	०प्रतिष्ठत उच्छि०	प्रतिष्ठत्पुच्छि०
३७५	५	ददाम	ददामः
३७८	४	गच्छति
३७८	९	गन्थः	गत्पः(?)
३८१	७	Taking शुचिभ्राजाः as an epithet of उपसः, I should like to read निर्मलदीप्तय उपसोऽजानत्यो अन्नवत्पः ।	निर्मलदीप्तिः । उपसः । अजा- नन् । अन्नवतीः ।
३९०	१	०पश्यन्तम्	०पश्यन् (?) तम्
४११	४	यः	यत्
४१५	२	कृतमि०	कृत इ०
४१९	१	द्यावापृथिव्यौ	द्यावापृथिव्योः
४१९	१२	गच्छन्ति	गच्छति
४२०	८	मरुतः !	मरुतः
४२३	१	कः is unnecessary.	
४३०	१	अनया पृथिव्येशितव्ययेसानः	अनया । ईशितव्य पृथि- व्येशितव्ये (?)
४४०	६	हिंस्तेत्या०	हिंसिध्वमित्या०
४६३	४	इमम् as referring to आह्वानम् should be इदम्	
४६८	५	सहावस्थाने	सह वसाने
४६९	९	पर्वणी	पर्वणि
४७२	३	देवाः !	देवाः
४८५	९	सर्वैः taken as an epithet of स्वकीतिभिः should be सर्वाभिः	
५०४	६	इत्यादीनि	इति
५०८	३	Delete the sign ?	
५१२	५	द्यावाभूम्यौ	द्यावाभूम्योः
५१४	१०	भवति	भवसि

Page	Line	Read	For
५३०	४	प्रयच्छतः	प्रयच्छत
५४८	१	सौमनस्यं	सौमनसं
५५०	३	माद्यः	मद्यः
५५६	६	सञ्चरत्	सञ्चरमाणम्
५६१	१२	भवद्भिः is unnecessary	
५६२	१	सहितः	सहितम्
५६५	१	याभिः as qualifying परिरक्षणैः should be वैः	
५६६	४	प्रचक्रयुः	प्रचक्रतुः
५६६	७	As सिन्धुम् is fem. therefore the reading should be उदकवतीम् for उदकवन्तम्	
५६६	७	पीतोदकां	पीतोदकं
५६६	७	चक्रयुः	चक्रतुः
५७०	४	युध्यमानां	युध्यन्तीं
५७३	५	ररक्षयुः	ररक्षतुः
५७५	६	युध्यमानं	युध्यन्तं
५८२	१	समानयुजौ	समान य (?)
५८४	७	मनुष्यचक्षुः	? मनुचक्षुः
५८४	७	समर्पयन्ती	समर्पयन्ति
५८६	६	उषः !	उषाः
५९६	६	अस्मान्	अस्मभ्यम्
६०१	६	स्तुत्या अनुमादनीयाः	स्तुत्याम् । अनुमोदनीयाः
६०४	७	तदीयाम्	ताम्
६१०	५	ताञ्जुराम् is unnecessary	
६११	१६	पति is unnecessary	
६२२	८	शयानं is unnecessary	
६३१	१	एव	इदम्
६४०	५	The first अहम् is unnecessary	
६४३	१	गमयतः	गच्छतः
६४६	५	यतः	यदि
६४६	५	कुरुषः	कुरुतः
६४६	१०	गमन्	अगमन्
६४६	१०	स्तनैर्व०	स्तनं व०
६५४	३	कुशलाः	कुशलं
६५७	५	योषयन्	योषमानः
६६१	६	संवृण्वन्तु	संवृणन्तु

INCLUSION OF THE TEXT OF THE ṚGVEDA AND THE PADAPĀṬHA

My own idea was simply to print VeṅkaṭaMādhava's commentary only. The text of the Ṛgveda is well known. Several good editions of the text of the Ṛgveda are available in the market. Printing of an accented text like that of the RV. involves a good deal of time and labour. By excluding the text of the RV., considerable space would have been saved. And the cost of production would have been proportionately low. In these days of financial stringency, a low price of the edition would have suited scholars. But the Indian literary tradition does not favour the publication of a commentary alone, without its original text, particularly the Ṛgveda. Orthodox Paṇḍits would not have even looked at it. The Publishers did not like to alienate the sympathy of the orthodox scholars, so the text of the Ṛgveda had to be added.

The addition of *padapāṭha* along with the text of the RV. would have very much increased the bulk of the present edition. As I wanted to save as much space as possible, I edited the commentary in a manner so that the *padapāṭha* could be dispensed with. I devised the plan of putting a *daṇḍa* after VeṅkaṭaMādhava's explanation of each word of a Vedic stanza. Thus his explanation of each word is separately shown. The commentator generally uses a single word to explain a word of the original text. His treatment therefore facilitates the use of the *daṇḍa*, in the way mentioned above. If he uses more than one word to explain a single word, then all such additional words are also put together, the *daṇḍa* being placed at the end only. Thus a reader can see at a glance as to how a particular word of a stanza of the Ṛgveda is explained by VeṅkaṭaMādhava.

The idea to exclude the *padapāṭha* should not be construed as to minimise its importance. The *Padapāṭha* is virtually equivalent to another commentary¹. In several instances, *Padapāṭha* differs from the *Samhitā* text. A preposition in a subordinate clause is not accented but the *padapāṭha* accents the preposition *ṛ* in RV. III 36.8^b. Any light which the *padapāṭha* throws on the analysis

¹ Roth, 'Was ist dann der Pada anders als eine Erklärung'?

of the text of the RV., or any help which it affords for the exegesis of the RV. cannot be ignored. Its evidence is invaluable and has therefore been utilised in the present work, particularly on any point where doubts arise or where interpretations differ. But such cases are not many. The extent of additional information, in cases of doubt or different interpretations, derived from the *padapāṭha* is quite inconsiderable and its inclusion does not add substantially to the bulk of the present edition. It was therefore duly made available in footnotes. But the opinion of several European and almost all Indian scholars is against the exclusion of even the *padapāṭha*. Professor Sten Konow says in his letter, 'I am very much in doubt about the *padapāṭha*. It seems to me that it is a serious drawback that it is not printed. Even if you can usually see how it must have been, it will often be necessary to consult other editions. And it would be an advantage to the student if he could be able to work at the hand of this edition without consulting other ones.' Mahāmahopādhyāya Dr. Ganga Natha Jha, M.A., D.Litt., ex-Vice-Chancellor of the University of Allahabad, makes the following remarks in his letter, 'some misgivings have already been entertained in regard to the omitting of the *padapāṭha*. I am sorry that the reasons given in the letters do not quite satisfy me regarding the advisability of the omission. . . . It seems to me, therefore, false economy to omit this accompaniment to the text, because monumental works like this are published only once in a generation and as the R̥gveda is the earliest literary monument of the Aryan race and is not easy to understand, it does not appear to be wise to omit the slightest aid to the comprehension of the meaning of the text.

I suppose, however, it is too late now to make amends, but perhaps if you agree with my view you might add an appendix at the end of each volume giving the *padapāṭha*.'

In accordance with M.M. Dr. Ganga Natha Jha's suggestion, the Publishers have decided to add an appendix, giving the *padapāṭha*. Thus the intended saving of space, time, and labour has not been practicable.

DIVISIONS OF THE TEXT OF RV.

In notes, added on the top of a page, I have shown both the

divisions of the text of the Ṛgveda. Three figures refer to the *Maṇḍala*, the *Sūkta* and the *Mantra*. Four figures represent the *Aṣṭaka*, the *Adhyāya*, the *Varga*, and the *Mantra*. Of these two, the division of the text into *Maṇḍalas*, *Sūktas*, and *Mantras* is the more ancient. The ten *Maṇḍalas* of the Ṛgveda are clearly referred to in the following passages:—

दाशतयीभ्यां षष्टकुर्यादिति हैक आहुः Sān. Br. 8.7

न दाशतय्येकपदा काचिदस्तीति वै यास्कः ।

RPr. 17.25. Max Muller's ed. and 17.42. Maṅgaladeva's ed.

आम्नावैष्णवं हविर्न त्वृक्संस्तविकी दशतयीषु विद्यते । N. 7.8

तदेतदेकमेव जातवेदसं गायत्रं तृचं दशतयीषु विद्यते । N. 7.20.

तदेतदुभोश्च बहुवचनेन चमसस्य च संस्तवेन बहूनि दशतयीषु सूक्तानि भवन्ति ।

N. 11. 16.

तदेतदेकमेव वैश्वदेवं गायत्रं तृचं दशतयीषु विद्यते । N. 12. 40.

सप्तचत्वारिंशन्मैत्रावरुण्यो गायत्र्यो दाशतयीषु तासां मैत्रावरुणः । SSS. 12.2.16.

षट्चत्वारिंशदन्द्राम्न्यो गायत्र्यो दाशतयीषु तासामच्छावाकः । SSS. 12.2.22.

पुर उष्णिक् तृतीया दाशतयेनाध्यायेन तां बहुवृत्ता अधीयते । NS. 2. 11.

नाराशंसीरित्युचस्ताः प्रतीयाद् याभिः स्तुतिर्दाशतयीषु राज्ञाम् । BD. 3. 154.

विस्पष्टं जातवेदस्यं प्रेति दाशतयीषु तु । BD. 8. 88.

पञ्चाशीतिर्दाशतयेऽनुवाका दृष्टाः पुराणैर्ऋषिभिर्महात्मभिः ।

Anuvākānukramaṇī 37.

The word दशतयी or दाशतयी means 'having ten limbs'. The suffix तयप् is added to a word signifying number, in the sense of a 'limb'. Pāṇini has the following *Sūtra* for this purpose: संख्याया अवयवे तयप् 5.2 42. The reference is evidently to the Ṛgveda, described in the above quoted passages as 'ten-limbed,' i.e., having ten *Maṇḍalas*. Śaḍguruśiṣya has the following remark, in his commentary on the Anuvākānukramaṇī :—दाशतये दशमण्डलयोगिनि वेदे । 38.

The word *Maṇḍala* itself is used in the sense of a division of the Ṛgveda in BD. III. 28, 116; V. 103; VI. 39, 130, 145, Kātyāyana's *Sarvānukramaṇī*, *Anuvākānukramaṇī* and *Caranavyūha*.

The word *Aṣṭaka* is used in the BD. III. 90; VII 118, but not in the sense of a division of the Ṛgveda. Similarly the word *varga* is used in the BD. i.5; ii.85, 86, 87; VII 116 but not in the sense of a subdivision of the Ṛgveda. But the word *Adhyāya* in the sense of a chapter of the Ṛgveda is used both by *Anuvākānukramaṇī* and *Caranavyūha* अध्यायानां चतुःषष्टिमण्डलानि दर्शय तु । Anu.38.

अध्यायाश्चतुःषष्टिः... अयं देवायेत्यादि ६४ चतुःषष्टिरध्याया इत्यर्थः । *Caranavyūha*.

Mention of sixtyfour chapters implies the division of the text of the RV. into *Aṣṭakas* although the actual use of that word, in that sense, is not seen in ancient Sanskrit Literature.

The word *varga* however in the sense of a sub-division of the RV. is used by *Anuvākānukramaṇī* :— वर्गाः षडधिकद्विसहस्रमित्यर्थः ३८

Although there is no direct reference to the division of the RV. into *Aṣṭakas* etc. in ancient Sanskrit literature like the *Brāhmaṇas*, *Āraṇyakas* etc., this division seems to have become popular in later times. It is based on symmetry. It divides the R̥gveda into almost equal and uniform divisions. The *varga* constitutes a convenient daily lesson for a student.

In addition to the two divisions mentioned above, there is a third division also. It divides each *Maṇḍala* into *Anuvākas*, *Sūktas*, and *Mantras*. It is described by Śaunaka, in his *Anuvākānukramaṇī* :—

अनुवाकानुक्रमणीरूपं किञ्चित्प्रवर्ण्यते । २ ।

दृष्टानामनुवाकानामृजु वक्ष्याम्यतन्द्रितः । ४ ।

सूक्तसंख्यानुवाकानां सूक्तानामृक्समाहिता । ५ ।

ऋग्वेदे ऋषिरीयायां संहितायां यथाक्रमम् ।

प्रमाणमनुवाकानां सूक्तैः शृणुत शाकलाः ॥ ९ ॥

The total number of *Anuvākās* in each *Maṇḍala* is also given:—

आद्ये चतुर्विंशतिर्हानुवाकाः । ३२ ।

The total number of *Sūktas* in each *Anuvāka* is given in 15-20. This information is also given by Śāyaṇācārya in his commentary on the RV. and is collected here for facility of reference. The following statement shows the total number of *Sūktas* in each *Anuvāka*:

1st Anuvāka contains 1-3 Sūktas.

2nd „	4,5,6,7	„	प्रथमे मण्डले द्वितीयानुवाके चत्वारि सूक्तानि
3rd „	8,9,10,11	„	तृतीयेऽनुवाके चत्वारि सूक्तानि
4th „	12,13,14,15,16,17	„	चतुर्थानुवाके षट् सूक्तानि
5th „	18,19,20,21,22,23	„	पञ्चमेऽनुवाके षट् सूक्तानि
6th „	24,25,26,27,28,29,30	„	प्रथममण्डलस्य षष्ठेऽनुवाके सप्त सूक्तानि
7th „	31,32,33,34,35	„	सप्तमेऽनुवाके पञ्च सूक्तानि
8th „	36,37,38,39,40,41,42,43	„	अष्टमेऽनुवाकेऽष्टौ सूक्तानि
9th „	44,45,46,47,48,49,50	„	नवमेऽनुवाके सप्त सूक्तानि

Anuvāka contains	Sūktas
10th „ 51,52,53,54,55,56,57	„ दशमेऽनुवाके सप्त सूक्तानि
11th „ 58,59,60,61,62,63,64	„ एकादशानुवाके सप्त सूक्तानि
12th „ 65,66,67,68,69,70,71,72,73	„ द्वादशेऽनुवाके नव सूक्तानि
13th „ 74,75,76,77,78,79,80,81,82, 83,84	„ त्रयोदशानुवाके एकादश सूक्तानि
14th „ 85,86,87,88,89,90,91,92,93	„ चतुर्दशेऽनुवाके नव सूक्तानि
15th „ 94,95,96,97,98,99,100,101, 102,103,104,105	„ पञ्चदशेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि
16th „ 106,107,108,109,110,111, 112,113,114,115	„ षोडशेऽनुवाके दश सूक्तानि
17th „ 116,117,118,119,120	„ सप्तदशेऽनुवाके पञ्च सूक्तानि
18th „ 121,122,123,124,125,126	„ अष्टादशेऽनुवाके षट् सूक्तानि
19th „ 127,128,129,130,131,132, 133	„ एकोनविंशेऽनुवाके सप्त सूक्तानि
20th „ 134,135,136,137,138,139	„ विंशेऽनुवाके षट् सूक्तानि
21st „ 140,141,142,143,144,145, 146,147,148,149,150,151, 152,153,154,155,156	„ एकविंशेऽनुवाके सप्तदश सूक्तानि
22nd „ 157,158,159,160,161,162, 163,164	„ द्वाविंशेऽनुवाकेऽष्टौ सूक्तानि
23rd „ 165,166,167,168,169,170, 171,172,173,174,175,176, 177,178,179	„ त्रयोविंशेऽनुवाके पञ्चदश सूक्तानि
24th „ 180,181,182,183,184,185, 186,187,188,189,190,191	„ अथ चतुर्विंशेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि „ शतचिन्नामाद्ये मण्डले चतुर्विंशत्यनुवाकाः

Thus there are twentyfour *Anuvākas* altogether in the first *Maṇḍala*. This division into *Anuvākas* totally ignores the division into *Aṣṭakas* and *Adhyāyas* etc. The first *Adhyāya* ends with the nineteenth *Sūkta* but the fifth *Anuvāka* consists of 18-23 *Sūktas*, both inclusive. Similarly the first *Aṣṭaka* comes to an end with the 121st *Sūkta* but the eighteenth *Anuvāka* consists of 121-126 *Sūktas*, both inclusive. In this manner, the division into *Anuvākas* does not coincide with the division into *Aṣṭakas* and *Adhyāyas*.

The following chart gives the number of *Adhyāyas* of the first *Aṣṭaka*, together with the number of *Vargas* of each *Adhyāya*, along with the corresponding number of *Sūktas* for facility of comparison:—

1st *Aṣṭaka*Total No. of *Sūktas*

1st अध्याय =	<i>Sūktas</i>	1-19	contains	<i>Vargas</i>	37	19
2nd	" = "	20-32	"		38	13
3rd	" = "	33-46	"		35	14
4th	" = "	47-61	"		29	15
5th	" = "	62-80	"		31	19
6th	" = "	81-94	"		32	14
7th	" = "	95-112	"		37	18
8th	" = "	113-121	"		26	9

CHARACTER OF FOOTNOTES

Footnotes are of two kinds: (1) critical and (2) comparative. Critical notes are based on a collation of mss., and record even their minutest differences. With their help, the text of the commentary *in toto* can be reconstructed as transmitted by each individual ms. Therefrom a reader can get an impression of the true state of the text as represented by each ms., without actually taking the trouble of examining the ms. itself.

Comparative notes are derived from a utilization of the commentaries of Sāyaṇācārya, Skandasvāmin, Yāska, and *Brāhmaṇās* etc. The commentaries of Sāyaṇācārya and Skandasvāmin constitute an extensive and elaborate explanation. Their exegesis is often identical with that of VeṅkaṭaMādhava. The addition of an identical explanation, even in different phraseology, would not have served any useful purpose. It would not have extended the bounds of our intellectual horizon of the knowledge of the RV. Such identical explanation is, therefore, excluded from footnotes. But all cases, in which either Sy. or Sk. or both differ from VM. or give additional meaning, are registered therein, together with the different or the additional meaning, as the case may be. In this manner, all the different interpretations of a Rgvedic word, available from Indian sources, are brought together in one place. The late Professor A. A. Macdonnell, with whom I had the honour to work at Oxford, used to say that the acid test of a scholarly work was that its treatment of any particular subject should save the time and labour of those who may have to study that particular subject afterwards. The

present edition is an endeavour in this direction. By bringing together all or most of the different interpretations of the R̥gveda in one place, an effort has been made to save the time and labour of the students of the R̥gveda. It may be stated without hesitation or fear of contradiction that a comparison of different commentaries with a view to extract different or additional meanings is a rather laborious process. But time and labour involved have been spent without any grudge and quite cheerfully. If the present work satisfies the conditions laid down in the acid test and if it actually saves the time and labour of those who may study the R̥gveda hereafter, I shall feel amply repaid.

ACKNOWLEDGMENT OF HELP

It is my pleasant duty to put on record my sincere thanks to the following scholars for useful suggestions:—Dr. A. Berridale Keith, M.A., D.C.L., D.Litt., Professor of Sanskrit and Comparative Philology at the University of Edinburg; Dr. E. J. Johnston, M.A., D.Litt., Boden Professor of Sanskrit at the University of Oxford; Dr. Sten Konow, Ph.D., Professor of Sanskrit at the University of Oslo; Dr. Otto Stein, M.A., D.Litt., Professor of Sanskrit at the German University of Prague; Drs. L. Renou and Jules Bloch, Professors at the University of Paris; Dr. W. Wüst Ph.D., Professor of Sanskrit at the University of Munich; Mahāmahopādhyāya Dr. Ganga Natha Jha, M.A., D.Litt., ex-Vice-Chancellor of the University of Allahabad; Drs. S. K. Chatterjee, M.A., D.Litt., and V. Bhattacharya, M.A., Ph. D., Professors at the University of Calcutta; Dr. S. K. De, M.A., D. Litt., Professor at the University of Dacca; Professor Siddheśvara Varma, M.A., D. Litt., of the Prince of Wales College, Jammu; Dr. Franklin Edgerton, Professor of Sanskrit at the Yale University, New Haven, Con. U. S. A.; V. V. Mirashi Esq., M.A., Professor of Sanskrit at the University of Nagpur; Dr. Manilal Patel, Ph.D., Professor of Sanskrit and German at the Viśvabhārati University, Sāntiniketana, Bengal; Mahāmahopādhyāya P. Lachhmi Dhar M.A., Head of the Sanskrit Department of the University of Delhi; and R.B. Dr. S. K. Belvalkar, M.A., Ph.D, I.E.S. (Retd.). Paṇḍit Ramchandra Kushal, Śāstri, B.A., Lecturer in Sanskrit Literature and Poetics at

the Oriental College, Paṇḍit Parmeshwaranand, Sāstrī, Principal, S. D. Sanskrit College, Lahore and my old pupil Paṇḍit Jagdish, Sāstrī, M.A., M.O.L., Mcleod Kashmir Research Student of the Punjab University, have helped me in correcting proofs. My old pupils, present colleagues, and friends, Mr. Jagan Natha, M.A., Lecturer in Epigraphy at the University of the Punjab; Mr. Saran Das Bhanot, M.A., Professor of Sanskrit at the F. C. College, and Mr. Raghunandan, Sāstrī, M.A., M.O.L., Lecturer in Veda and Nirukta at the Oriental College, Lahore, have read the Preface in the ms. and have given me the benefit of their criticism and suggestions.

निष्कामभावेनारम्भाः सकलाः संप्रवर्तिताः ।
 संसिद्धिं यान्ति किन्त्वत्र नालं पुरुषपौख्यम् ॥
 परब्रह्मरूपैवैका परमेतन्निबन्धनम् ।
 यस्याः कणलवेनापि ब्रह्माण्डानां च संस्थितिः ॥
 तस्मादणोरणीयोऽपि दोषयुक्तं च यत्कृतम् ।
 जानताऽजानता वैतत्परब्रह्मार्पणं भवेत् ॥

ORIENTAL COLLEGE, LAHORE
 DECEMBER, 1938

}

LAKSHMAN SARUP

श्रीवेङ्कटार्यतनूद्वेन माधवेन विरचिता
ऋग्वेदसंहिताव्याख्या
ऋगर्थदीपिका

अथ ऋग्वेदे प्रथमाष्टके प्रथमोऽध्यायः ।

श्रीवेङ्कटार्यतनयो व्याचिकीर्षति माधवः ।
 ऋक्संहितामस्य^१ देवः^२ प्रसीदतु विनायकः ॥ १ ॥
 लोकसिद्धं विभक्त्यर्थमनुक्ते तत्र न त्यजेत्^३ ।
 निरुक्तमग्रतः कुर्याद् याक्प्राणं^४ तथा स्वरम् ॥ २ ॥
 पदानि पूर्वं जानीयात् पदस्वरमनन्तरम् ।
 उपसर्गान् क्रियाशब्दैः संयोज्यार्थे प्रदर्शयेत् ॥ ३ ॥
 निघाततिङ्पदस्यार्थे वाक्यार्थः पर्यवस्यति ।
 अनिघातोऽपि पादादौ विशेषस्तत्र वक्ष्यते ॥ ४ ॥
 निघाततिङ्पदस्यार्थे वाक्यान्ते दर्शयेच्छनैः ।
 उदात्ततिङ्पदस्यार्थमुच्चैरादौ प्रदर्शयेत् ॥ ५ ॥

१. The rhythm of the last four syllables in A and C should be, and is not, iambic. म followed by स्प in C is long. Thus rhythm in C becomes trochaic. It is a metrical fault although this kind of śloka is allowed by Piṅgala. ५. १४ औ न्तौ च ० मद्य R.

२. वेदः P.

३. Cf. N. २. १ : ययार्थं विभक्त्यः सन्नमयेत; BD. II. ९९—१०१ :

प्रधानमर्थः शब्दो हि तद्गुणायत्त इष्यते . . . लिङ्गं धातुं विभक्तिं च संनमेत्तत्र तत्र च । Cf. VM. १st. aṣṭ. ५th ch. ८th v. अर्थे स्पष्टे स्वरं जह्यात् and also VIIIth aṣṭ. ७th ch. ३rd. v. : अत्र दूमो लोकसिद्धः पदार्थोऽन्यथ एव च । . . . तथार्थस्य कमः . . .

४. Cf. Yāska : अयापीदमन्तरेण मन्त्रेष्वर्थप्रत्ययो न विद्यते N. १. १५, VNS., नानिस्तार्थवित्कश्चिन्मन्त्रं निर्वक्तुमर्हति ।

५. यावदर्थं R ६. ०र्थ उच्चे० P.

७. ०रादा S.

यद्यदीत्यादिभिर्युक्तं तिङ्भ्यं च स्फुटं वदेत् ।
अवान्तराणां वाक्यानामन्तेऽर्थे तं च दर्शयेत् ॥६॥
अयात्र कारणां ब्रूहि वाक्यादौ तिङुदात्तकृत् ।
सर्वानुदात्तमन्यत्र नार्यभेदस्तु कश्चन ॥७॥
अर्थभेदादिति ब्रूमः श्रोतादिमिह तिङ्पदम् ।
उदात्तकृत्समाहन्ति स यथाभिमुखो भवेत् ॥८॥
उदात्तकारकपदैस्तत्र पूर्वं समाहते ।
पदं सर्वानुदात्तं स्यान्मध्येऽन्ते वाय यद् भवेत् ॥९॥
अनुपादं विरम्यार्यमृषयः कथयन्त्यतः ।
पुनश्चोद्बोधनं कर्तुं पादादौ तिङुदात्तकृत् ॥१०॥
अनुदात्ते पदे यत्र तत्र संस्यापयेद् द्विषा ।
'वायकिन्द्रश्च चेतयस्' 'तावा यातमुप द्रवत्' ॥११॥
भगवान् पाणिनिर्वेत्ति वाक्यवृत्तौ समञ्जसम् ।
प्रतिषेधो निघातस्य बोद्धव्यो विहितैततः ॥१२॥

१. उद्य० S. २. तिङन्तं R.

३. Raja's reading तं च does not harmonise with तिङन्तं । तस्य would have been better. But तं च suits quite well तिङ्भ्यं

४. Cf. पादादिः, भाषिकपरिशिष्टसूत्रम् २. ३

५. श्रोतारमि० D, R and S. श्रोतारम् can be construed as an object of ब्रूमः, but it really does not convey any sense. I think the author wants to mention श्रोत as an illustration. The meaning in my opinion is that श्रोत

etc. are accented although they are verbs. As far as श्रोत is concerned, it is accented as a verb, see RV. I. 22. II; V. 87. 8, 9; VII. 39.3

६. ० मासान्ति P. ७. ०न्त्यया P.

८. ०त्वोद्यनं P. ०त्वोद्यनं D.

९. ०पये P. D. १०. ते तथस् P.

११. RV. I. 2. ५^a. Unaccented in S. and R.

१२. RV. I. 2. ५^c. Unaccented in S. and R.

१३. वाक्यं वृत्तिः P.

तत्र संबोधनपदैर्नरः संबोधितोऽपि स्मृ ।

वाक्यार्थोद्बोधनं कर्तुं पुनराहन्यते तिङा ॥ १३ ॥

ननुदात्तं पदं दृष्टं वाक्यमध्येऽपि तद् यथा ।

‘मा नः शंसो अररुषः’ ‘इन्द्र सोमं पिबे’ति च ॥ १४ ॥

तत्र ब्रूमोऽर्थसंस्थानमिह यस्मिन् भवेत् तिङि ।

तत्रः सर्वानुदात्तं स्यादसंस्थित उदात्तकृत् ॥ १५ ॥

मा प्राप्नोतु कदर्यस्य शंसोऽस्मान् ब्रह्मणस्पते ।

रक्षैवमिति मन्त्रार्थः पाने चावेशनं कलम् ॥ १६ ॥

लुङर्थे ननु वाक्यार्थः स्पष्टं संतिष्ठते तव ।

स्त्यमाह भवानेतत् काकुस्तत्र तु विद्यते ॥ १७ ॥

यथा तिङ्द्यु हियुक्तेषु द्वयं वाक्यस्य संस्थितिः ।

एवं लुङ्यपि संस्थानं तस्मिन् काकाविति स्थितिः ॥ १८ ॥

‘परा हि मे विमन्यवः’ ‘आ हि प्मा सूनवे पिता’ ।

‘नहि वामस्ति दूरके’ ‘आयजी वाजसातमा’ ॥ १९ ॥

आश्चर्य एषु मन्त्रेषु तिङर्थः पर्यवस्यति ।

हेतौ ‘सं यन्मदाये’ति तेष्वतस्तिङ्नुदात्तकृत् ॥ २० ॥

१. ०त्वोचनं D.

२. अनुदात्तपदं S.

३. ०ररुषा D.

४. RV. I. 18. 3a.

unaccented in S. and R.

५. RV. I. 15. 1a.

unaccented in S. and R.

६. अत्र R; तत्र Omitted by P.

७. तत्तु R. ८. ०र्थेन न D. cf.

Pa. 8. 1. 29 न लुङ्

९. न P. १०. लुङ्यपि P. D.

११. RV. I. 25. 4a. Unaccented

in S. and R.

१२. पितं P.

१३. RV. I. 26. 3a. Unaccented
in S. and R.

१४. RV. I. 22. 4a. Unaccented
in S. and R.

१५. तम D.

१६. RV. I. 28. 7a. Unaccented
in S. and R.

१७. ए P.

१८. RV. I. 30. 3a. Unaccented
in S. and R. ०मादयेति R.

एवं येनेह युक्तं सत् तिङन्तं न निहन्यते ।

तदर्थे तत्र संस्थानं न तिङर्थ इति स्थितिः ॥२१॥

एवं पदे समासे च यत्रोदात्तो व्यवस्थितः ।

वर्णे पदे वा तत्रापि काकुरस्तीति निश्चयः ॥२२॥

तत्रैकस्मिन् पदे काकुर्देवैरेवाकाम्यते ।

सूक्ष्मविद्भिः समासस्यः प्राकृतैरपि तिङ्स्वरः ॥२३॥

म्लेच्छेन.....हर्तृषु ।

वाक्यवृत्तिप्रकारोऽयं सदृशो लौकिकेष्वपि ॥२४॥

मन्यन्ते पण्डितास्त्वन्ये यथाव्याकरणं स्वरम् ।

व्यवस्थितो व्यवस्थायां हेतुः कश्चिन्न विद्यते ॥२५॥

माधवस्य त्वयं पक्षः स्वरेणैव व्यवस्थितिः ।

अर्थमभीप्सत्.....॥२६॥

अग्निमीळे—

अर्थज्ञानमृषिज्ञानं भूयिष्ठमुपकारकम् ।

वक्ष्यन्त ऋषयस्तस्मात् स्वरूपस्यास्तु देवताः ॥२७॥

१. येन वियुक्तं P. २. यत् R.
३. Cf. YPr 6. 11—6. 23. Pa.
8. 1. 29—8. 1. 66.
४. संस्थान P. ५. Omitted by P.
६. तत्रैतस्मिन् R. ७. ०स्वरं P. D.
८. S. reads म्लेच्छनव्यवहर्तृषु as
the final part of the first
hemistich. R. omits it
altogether. ९. स्त्वमन्ये P.
१०. तत्र न R. ११. अन्यमर्थमभीप्स
S. R. omits it altogether
१२. ०ज्ञानमृषी नूनं P. In Ms. D. the

reading is ०ज्ञानं ऋषि० Pro-
bably the correct reading
seems to be अर्थज्ञान ऋषि० i. e.
knowledge of seers helps to
understand the meaning of
the stanza C/o माधवानुक्रमणी
Appendix IV. ऋषिनामार्थविज्ञाना-
द्वचामर्थविनिश्चयः। p. cix. Raja's
ed. तत्रार्थदेवतयोरर्थावबोध उपपुण्य-
मानत्वात् ते दर्शयिष्येते Skanda on
RV. I. 1. 1.
१३. ०स्थानस्तु P.

पादावसानविज्ञानं छन्दोज्ञानेन सिध्यति ।

पारुच्छेपादिषु ज्ञेयमतश्छन्दश्च यत्नतः ॥२८॥

विनियोगपरिज्ञानाद्यनुषामर्थनिश्चयः ।

इतिहासैर्ऋगर्थानां बहुब्राह्मणदर्शितैः ॥२९॥

उपक्रमेषु सूक्तानामुद्युक्त इव दृश्यते ।

संहरन्निव चान्तेषु सूक्तं ज्ञेयमतो बुधैः ॥३०॥

अग्निमीले पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् । होतारं रत्नधातमम् ॥१॥

मधुच्छन्दा वैश्वामित्र ऋषिः ।

अग्निम् । स्तोमि । पुरो निहितमृत्तरवेद्याम् । यज्ञस्य । युस्थानम् । स्वे स्वे काले देवानां

यष्टारम् । ह्वातारं देवानाम् । रमणीयानां धनानां दातृतमम् ।

१. ०वदिषु D. २. यत्नतुः P.
३. ०द्यपुषा० P. D. ४. ०हासै
ऋगर्थ्या० D. ०हसै गर्त्या P.
५. उप P. ६. Verses 27—30 both
inclusive are not read by R.
७. Cf. BD. 2.126. आग्नेयं प्रथमं सूक्तं
मधुच्छन्दस आपंकम् । KSA. I.
अग्निं नव मधुच्छन्दा वैश्वामित्रः ।
८. स्तोति D.
९. कीदृशमग्निं यज्ञस्य पुरोहितम् । यथा
राज्ञः पुरोहितस्तदभीष्टं सम्पादयति
तथाग्निरपि यज्ञस्यापेक्षितं होमं
सम्पादयति । यद्वा यज्ञस्य सम्बन्धिनि
पूर्वभाग आहवनीयरूपेणावस्थितम् Sy.
शान्तिकपीष्टिकः कर्मभिर्यो राजान-
मापद्भ्यस्त्रायते स पुरोहित उच्यते
... आपदामपहृत्तारमित्यर्थः ... ।
अथवा पुरोहितशब्दः क्रियाशब्दः ।
पूर्वस्थां दिशि निहितमाहवनीयात्मना
स्थापितम् । Skt.
१०. देवं दानादिगुणयुक्तम् । Sy.
देवम्—दीप्यतिर्दानार्थं दीप्यर्थं वा ।
दातारं दीप्तं वा... यज्ञस्य दातारं
दीपयितारं वा । यज्ञं हि देवेभ्यो मनु-

ष्येभ्यश्चाग्निर्ददाति । तदायत्तत्वाद्
दीपयति च । Skt.

११. होतारं D. होतारमृत्विजं देवानां यज्ञेषु
होतृनामक ऋत्विगग्निरेव । तथाच
भूयते अग्निर्वै देवानां होतेति । Sy.
अग्निर्वै देवानां होतेति ध्रुतेः । अग्नि-
र्वैद्यो होता तदधिकृतस्तु (तदधिष्ठी-
तस्तु R.) मानुषो होता होत्रं कर्म
(कर्म om. R.) करोति ।
अथवा ऋत्विगघोतृशब्दावपि क्रिया-
शब्दावेव । ऋतावृत्तो यष्टारम् ऋत्विजम्
(यष्टा ऋत्विक् R.) यो यो यागकाल-
स्तत्र तत्र यष्टारमित्यर्थः (यागस्य काले
काले यष्टारं R.) होतारमाह्वातारम् ।
कस्य । सामर्थ्यादिवानाम् । Skt.
१२. Ratna is a synonym of
wealth, Ng. 2. 10.
१३. Cf. N. 7. 15. अग्निमीळेऽग्निं
याचामि । ईळिरप्येषणाकर्मा पूजा-
कर्मा वा... देवो दानाद्वा दीपनाद्वा
द्योतनाद्वा युस्थानो भवतीति वा...
होतारं ह्वातारं जुहोतेहृत्तित्योर्गन्वाभः ।
रत्नधातमं रमणीयानां धनानां दातृ-
तमम् ।

अग्निः पूर्वभिर्ऋषिभिरीड्यो नूतनैरुत । स देवाँ एह वक्षति ॥२॥

अग्निः पूर्वभिः । अग्निः । पूर्वः । ऋषिभिः । स्तोतव्यः । अस्माभिश्च ।
नवतरैः । सः । देवान् । इह । आवहन्तु ।

अग्निना रयिमश्रवत्पोषमेव दिवेदिवे । यशसं वीरवत्तमम् ॥३॥

अग्निना रयिम् । अग्निना स्तुतेन । पशून् । प्राप्नोति । पोषम् । च प्रजानां पशूनाञ्च ।
अन्वहम् । यशश्च । अतिशयेन वीरपुरुषयुक्तम् । यशसशब्दो यशःशब्दपर्यायो मध्योदात्तः ।

१. पूर्वभिः P. पूर्वभिः ऋत्विग्भिः
पूर्वरस्मत्तः पूर्वकालैर्भुग्वङ्गिरःप्रभृ-
तिभिः । Skt.

२. उतशब्दो यद्यपि विकल्पार्थे प्रसिद्धस्त-
थापि निपातत्वेनानेकार्थत्वादौचित्येनात्र
समुच्चयार्थो द्रष्टव्यः । Sy.
उतशब्दोऽप्यर्थे समुच्चये । Skt.

३. नूतनैरुत । नूतनमिति नवनाम
नवैश्च . . . । यावान् कश्चिदृषिस्तेन
सर्वेण यतः स्तोतव्यः, अतोऽहं स्तोमि . . ।
एवमस्यार्धचंस्य पूर्वयर्चकवाक्यता ।
अपरः पादो भिन्नं वाक्यम् । Skt.

. . . अथवा अस्या ऋच एकवाक्यता
स्यात् । यः पूर्वैर्नवैश्च स्तुत्यस्त देवानिह
जगत्पावहति । अथवा इह प्रकृते कर्मण्या-
वभति । लोडर्थे लेट् । इह कर्मणि
देवानावहतु । Skt. चा P.

४. इह यत्ने Sy. इहेति कृत्स्ने
जगति . . . अथवा इहेति प्रकृतस्य
कर्मणः प्रतिनिर्देशः . . . इह कर्मणि Skt.

५. ०हति S.
वहतिधातोर्लोडर्थे छान्दसो लृट् . . . यद्वा
लेटि 'सिब्वहुलम्' इति सिप् प्रत्ययः Sy.
लडर्थे लेट् आवहति
वक्षतीति लोडर्थे लट् . . . आवहतु Skt.
स एव देवानावहति यज्ञेषु । नान्यः

कश्चित् । Skt.

६. Cf N. 7. 16. अग्निर्नः पूर्वभिर्ऋषि-
भिरीडितव्यो (वन्दितव्यो) अस्मा-
भिश्च नवतरैः । स देवानिहावहति ।

७. अग्निना निमित्तभूतेन Sy.
अग्निनेति तृतीयानिर्देशाद् दत्तमिति
वाक्यशेषः । पञ्चम्यर्थे वा तृतीया ।
अग्निना दत्तम् अग्नेर्वा सकाशात् । Skt.
अग्निना दत्तमग्नेस्सकाशाद्वा । पञ्चम्यर्थे
तृतीया । Skt. ८. रयि धनम् । Sk.

९. प्रजाश्च is added before
आप्नोति S.

कः? सामर्थ्यात्स्तोता । Sk.

१०. पोषमेव प्रतिदिनं पुष्यमाणतया वर्धमान-
मेव न तु कदाचिदपि क्षीयमाणम् Sy.
एवशब्दोऽवधारणार्थासम्भवाच्चाप्यर्थे Skt.

११. यशसं दानादिना यशोयुक्तम् . . यशो-
ऽस्यास्तीति विग्रहे सति 'अशंआदिभ्यो-
ऽच्' इत्यच्प्रत्ययः । चित्स्वरं व्यत्ययेन
बाधित्वा मध्योदात्तत्वम् Sy.

यशसं यशः । यशःशब्दः कीर्तिपर्यायः ।
छान्दसत्वाच्चावमो न लुक् । यशश्च
कीर्तिञ्चेत्यर्थः । Skt.

१२. वीराः पुत्रास्ते यस्मिन् सन्ति तद् वीर-
वद् । अतिशयेन वीरवद् वीरवत्तमम् ।
बहुभिः पुत्रैः सहितमित्यर्थः । Skt.

अग्ने॑ यं य॒ज्ञम॑ध्व॒रं वि॒श्वतः॑ परि॒भूर॑सि । स इ॒दे॒वेषु॑ गच्छति ॥४॥

अग्नेः । यम् । यज्ञम् । हिंसा॒रहितम॑हिंसितं त्वत्क॒न्विधाना॑दमु॒दैः । सर्व॑तः । परि॒भव॑सि
गाह॑पत्यादिब्यूहेन अरानिव नेमिः । सः । एव । दे॒वेषु॑ गच्छति ।

अग्नि॑र्होता॒ क॒वि॒क्रतुः॑ स॒त्यश्चि॒त्रश्र॑वस्तमः । दे॒वो दे॒वेभि॒रा ग॑मत् ॥५॥

अग्निः । होता । कान्तप्रजः । सत्यकर्मा । अतिशयेनाश्चर्यश्रवणः । दे॒वः । दे॒वः सह ।
आगच्छ॑तु ।

यद॒ङ्ग दा॒शुपे॑ त्वमग्ने॑ भ॒द्रं करि॑ष्यसि । तवे॒त्तस॒त्यम॑ङ्गिरः ॥६॥

यदङ्ग । यत् । त्वम् । क्षिप्रम् । अग्नेः । हविः प्रयच्छते ऽनन्तरमेव । कल्याणम् ।

१. ०दसुमरेः P.

अध्वरशब्दोऽयं यज्ञमित्यनेन पौन-
रक्त्यान् यज्ञनाम । किन्तुहि? तद्वि-
शेषणम् । ध्वरतिः हिंसाकर्मा ।
ध्वरणं ध्वरो हिंसा यस्मिन् नास्ति
सोऽध्वरः । यज्ञे हि सर्वस्यानुग्रहः, न
हिंसा . . . अथवा षष्ठ्यर्थे बहुव्रीहिः ।
अविद्यमानो ध्वरो यस्य सोऽध्वरः ।
रक्षोभिरहिंसितत्वगुणमित्यर्थः । सर्वत्र
षष्ठ्यर्थे द्वितीया । यस्य यज्ञस्य
हिंसावर्जितस्य Skt. २. सर्वासु दिक्षु
Sy. ३. परितः प्राप्तवानसि । Sy.
परिभूः । परिपूर्वो भवतिः सर्वत्र परिग्रहे ।
परिग्रही भवसि Skt.

४. देवास्तमेव परिगृह्णन्ति नान्यमित्यर्थः ।
Skt.

५. होता होमनिष्पादकः । Sy.
होता देवानाम् Skt.

६. कान्त० S. कविशब्दोऽत्र कान्तिवचनो
ननु मेधाविनाम । क्रतुः प्रज्ञानस्य कर्मणो
वा नाम । ततः कान्तप्रजः कान्तकर्मा
वा Sy.
कविशब्दोऽत्र कान्तवचनः न मेधा-
विनाम । क्रतुशब्दः प्रज्ञानात् कर्मनाम
वा । कान्तं गतं सर्वत्राप्रतिहतं प्रज्ञानं
कर्म वा यस्य स कविक्रतुः Skt.

Cf. N. 12. 13. कविः कान्तदर्शनः ।

Cf. Ng. 2. 1; 3. 9.

७. सत्यः अनन्तरहितः फलमवश्यं प्रयच्छ-
तीत्यर्थः सत्यु साधुः सत्यः Sy.
सत्यः अभिसम्पादकः । यथाभिलषित-
फलद इत्यर्थः Skt.

८. श्रूयत इति श्रवः कीर्तिः अतिशयेन
चित्रकीर्तिवृत्तः Sy.

चित्रं पूजनीयम् । विचित्रपर्यायो वा
चित्रशब्दः । श्रव इत्यल्लनाम वा धननाम
वा कीर्तिपर्यायो वा । अतिशयेन पूज्यं
विचित्रं वा अन्नादीनामन्यतमं यस्य
स चित्रश्रवस्तमः । Skt.

९. देवः दाता दीप्तश्च । Skt.

१०. य P. D.

११. अङ्गोऽयमभिमुखीकरणार्थो निपातः ।
अङ्गाग्ने हे अग्ने Sy.
अङ्गोऽति निपातोऽत्र पादपूरणः क्षिप्रार्थो
वा Skt.

१२. आमन्त्रितस्याग्निशब्दस्य पदात्परत्वे-
नाष्टमिकानुदात्तत्वं न शङ्कनीयम्,
अपादादौ इति पूर्वदस्तत्वात् । ततः
षाष्ठिकमाद्युदात्तत्वमेव Sy.

१३. भद्रं विसृगृहप्रजापशुस्य कल्याणम् Sy.
भद्रं भजनीयं स्तुत्यम् उत्कृष्टम् इष्ट-
मित्यर्थः । धनमन्तं वा Skt.

राजन्तमध्वराणां गोपामृतस्य दीदिविम् । वर्धमानं स्वे दमे ॥८॥

राजन्तमध्वराणाम् । दीप्यमानम् । यज्ञानाम् । स्वे । दमे आहवनीये । समिध्यमानमुपेमः ।
गोपायितारम् । सत्यस्य । दीप्तम् ।

स नः पितेव सूनवेऽग्रे सूपायनो भव । सचस्वा नः स्वस्तये ॥९॥

सनः । स त्वम् । अस्मभ्यम् । यथा पिता । पुत्राय । सूपचर एवं सूपचरः । भव । सेवस्व
च । अस्मान् । अविनाशाय ।

I. 2.

वायवा याहि दर्शतेमे सोमा अरकृताः । तेषां पाहि श्रुधी हवम् ॥१॥

वायवा याहि । पूर्वं सूक्तं प्रातरनुवाके शंसनीयम् । अथ सूक्ताभ्यां प्रातःसवनदेवताः
स्तौति ।

१. राजन्तम्—राजतिरंशव्यकर्म । ईशा-
नम् Sk.

२. राक्षसकृतहिंसारहितानां यज्ञानाम् । Sy.

३. स्वे दमे स्वकीयगृहे यज्ञशालायाम् । Sy.
दमे इति गृहनाम. . . . यज्ञगृहे । Sk.

४. ऋतस्य सत्यस्यावश्यंभाविनः कर्म-
फलस्य । Sy.

ऋतस्य यज्ञस्यैव । ऋतशब्दो ह्यपठितो-
ऽपि भूयिष्ठं यज्ञनाम दृश्यते Sk.

५. दीप्तः P. D. पौनःपुन्येन भृशं
वा द्योतकम् । Sy. दीदिविम् अत्यर्थं
दीप्तम् । Sk.

६. अस्माकम् । Sk.

७. सूनुरित्यपत्यनाम । षष्ठ्यर्थे चात्र
चतुर्थी । यथा पिता पुत्रस्य । Sk.

८. शोभनप्राप्तियुक्तः Sy.

सूपायनः सूपगमः सुखोपसर्पः । Sk.

९. Cf. N. 3. 21. सेवस्व नः स्वस्तये ।

स्वस्तीत्यविनाशनाम । अस्तिरभि-
पूजितः । सु अस्तीति ।

१०. Ms. D. puts the figure ॥१॥
here to indicate the end of
the first hymn. No such
number is given in P.

११. पूर्वसूक्तं S.

१२. Cf. BD. ज्ञेयाः सर्वेऽन्यदेवतास्तुचाः
सप्तात उत्तराः । II. 126.

वायव्यः प्रथमस्त्वेषामेन्द्रवायव उत्तरः ।
मैत्रावरुणोऽपाशिवनोऽप्यग्नेरोऽतो वैश्व-
देवकः । II. 127.

सारस्वतस्तु सप्तम एताः प्रउगदेवताः ।
II. 135.

Cf. KSA. वायो वायव्येन्द्रवायव-
मैत्रावरुणास्तुचाः । अश्विना

द्वादशाश्विनैर्गवैश्वदेवसारस्वतास्तुचाः ।
सप्तमैताः प्रउगदेवताः । I.

वायो । आयाहि । दर्शनीय ! । इमे । सोमाः । पवमानाभिषवाभ्यामलङ्कृताः । तान् । पिब । शृणु च नः । ह्वानम् ।

चादिलोपे विभाषेति यस्तिङ् नेह निहन्यते ।

स्फुटमर्थं वदेत् तस्य निहतश्चेदयास्फुटम् ॥

निहन्यमाने पूर्वस्मिन् द्विः संस्थापनमिष्यते ।

पिब सोमानिमांश्च त्वं शृणु ह्वानमिदं च नः ॥

इति ।

वाय॑ उ॒क्थेभि॑र्जरन्ते॒ त्वाम॑च्छा॒ जरि॒तारः॑ । सु॒तसो॑मा अ॒हर्वि॑दः ॥२॥

वाय उक्थेभिः । वायो ! । त्वाम् । प्रति । शस्त्रैः । स्तुवन्ति । स्तोतारः ।

अभिषुतसोमाः । लब्धाहर्मुखाः ।

वायो॑ तव॑ प्र॒पृञ्च॒ती धेना॑ जिगाति॒ दा॒शुपे॑ । उ॒रूची॑ सोम॑पीतये ॥३॥

वायो तव । वायो ! । धनेन स्तोतृन् प्रपृञ्चती संयोजयन्ती । शतं युष्मभ्यं सहस्रं

१. दर्शनीय ! दर्शनाहं ! यो हि दृष्टो दर्शन-
फलं साधयति स दर्शनाहः नेतरः । Skt.

२. कृतः P. पर्याप्तः कृताः भूयिता वा
बहवः कृताः । श्रयणादिभिर्वा संस्कारैः
संस्कृता इत्यर्थः । Skt.

३. तेषां तान् सोमान् । यद्वा तेषामेकदेश-
मित्यध्याहारः । Sy.

तेषां द्वितीयार्थे षष्ठी एवा । षष्ठीनिर्दे-
शादेव वा एकदेशमिति शेषः । तान्
वैकदेशं स्वांशलक्षणम् Skt.

तेषामेकदेशं स्वीयं वा Skr.

४. 'चादिलोपे विभाषा' Pa 8. 1. 63.

५. पूर्वस्मिन् S. ६. संस्थान P.

७. cf. N. 10. 2. वायवायाहि दर्श-
नीयेमे सोमा अरङ्कृता (अलङ्कृता)
तेषां पिब शृणु नो ह्वानमिति ।

८. उक्थेभिराज्यप्रउगाविशस्त्रैः । Sy.

उक्थ्यशब्दः स्तोत्रवचनः स्तोत्रैः । Skt.

९. लब्धं विमुञ्चान् P.

अर्हावदः लब्धाहर्मुखाः S.

अर्हावदः अहःशब्द एकेनाह्वा निष्पाद्ये-

ऽग्निष्टोमादिकृतौ वैदिकव्यवहारेण
प्रसिद्धः क्त्वभिज्ञा इत्यर्थः । Sy.

अहर्विदः । अहःशब्दोऽत्राहना यः
समाप्यते ज्योतिष्टोमादिः सोमपागः
तस्य वाचकः, न दिवसस्य । प्रकान्तस्य
ज्योतिष्टोमादेरहःपरिमितस्य सोमया-
गस्य ज्ञातार इत्यर्थः । Skt.

१०. प्रपृञ्चती P. D.

११. प्रपृञ्चती प्रकर्षेण सोमसम्पर्कं कुर्वन्ती
सोमगुणं वर्णयन्तीत्यर्थः । Sy.

प्रपृञ्चती । पृची सम्पर्कं । सामर्थ्याच्च
सोमसम्पर्कं वर्तते नच, यत्र क्वचित् ।
सम्पर्केण चात्र स्वहेतुरभिलाषो लक्ष्यते ।
अभिलाषार्थं एव वा पृञ्चतिः । प्रक-
र्षेण सोममभिलषन्तीत्यर्थः । अथवा
पृञ्चा मह्यतीत्यर्चतिकर्मसु पाठात्
पृञ्चतिः स्तुत्यर्थोऽपि न सम्पर्कार्थ-
एवेति गम्यते । व्यत्ययेन वा शप्प्रत्ययः
कर्मणि । प्रपृञ्चती प्रकर्षेण स्तूयमाने-
त्यर्थः । Skt.

पृची संपर्कं स्तुतौ वा Skr.

युष्मभ्यमित्येवं बह्वञ्चन्ती । तव । वाक् । दासवांसमुद्दिश्य । सोमपातार्यम् । निष्कामति ।

इन्द्रवायू इमे सुता उप प्रयोभिरा गतम् । इन्द्रवो वामुशन्ति हि ॥४॥

इन्द्रवायू इमे । इन्द्रवायू ! । इमे सोमाः । सुताः । अस्माकं प्रदित्सितैरन्नैः सह । उपागच्छ-
तम् । एते सोमाः । वाम् । कामयन्ते । हि ।

वायविन्द्रश्च चेतथः सुतानां वाजिनीवसू । तावा यातमुप द्रवत् ॥५॥

वायविन्द्रः । वायो ! त्वम् । अयञ्च । इन्द्रो दूरस्थावेव । सुतान् सोमान् । जानीयः । तौ ।
क्षिप्रम् । उपागच्छतम् । अन्नेन वासयितारौ वाजिनीवसू इति ।

१. सहस्रं युष्मभ्यम् Omitted by D.

२. युष्मभ्याम् P.

३. उरुची उरुन् बहून् यजमानान् गच्छन्ती
ये ये सोमयाजिनस्तान् सर्वान् वर्ण-
यन्तीत्यर्थः । Sy. उरुची उरुशब्दो
बहुनाम् । अञ्चतिर्गत्यर्थः । बहून्
यजमानान् प्रति गन्ती । Skt.

४. वा D. या P. Cf. Ng. 1. 11.
घेना जिह्वा । Sk.

५. Cf. Ng. 2. 14. जिगाति गति-
कर्मायं. . . . गच्छति । Skt.

६. प्रयशब्दो यातेर्घातोऽन्तर्भवः ।
प्रकर्षेण गन्तुमिरत्यन्तशीघ्रैरश्वैः
. . . . । प्रयशब्दोऽपठितोऽप्यन्ननाम् ।
सहयोगलक्षणा चात्र तृतीया । इमे
अभिषुताः सोमा नच केवलाः ।
किन्तुहि ? सवनीयपुरोडाशादिभिरन्नैः
सह । एतज्ज्ञात्वोपागच्छतमिति ।
अथवा-उपागच्छतमित्येतदपेक्ष एव सह-
योगः । अन्नैः सहोपागच्छतम् । मह्यं
यानि दातव्यान्पन्नानि तानि गृहीत्वोपा-
गच्छतमित्यर्थः । Skt.

७. सुहावाग० D. ८. हि यस्मात् । Sy.

हिशब्दो यस्मादर्थः । Skt.

यस्मात् । Sk.

९. S. reads चद्रश्च for अयं च इन्द्रो ।

१०. सुतानामभिषुतान् सोमान्...यदा अभिषु-
तानां सोमानां विशेषमित्यध्याहारः Sy.
सुतानां द्वितीयायं षष्ठी । अथवा
षष्ठीभूतिसामर्थ्यादेव वा शेषमिति
वाक्यशेषः । सुतान् सोमान् सुतानां
सोमानां वा शेषं स्वांशम् । Skt.

११. Cf. Ng. 2. 15.

१२. वाजिन वसू D. वाजिनीवसू । वाजिनी-
शब्दो यद्यप्युपोनामसु पठितस्तथाप्य-
त्रासंभवान्न गृह्यते । वाजोऽन्नम् ।
तद्यस्यां हविः सन्ततावस्ति सा वाजिनी ।
तस्यां वसत इति तौ वाजिनीवसू Sy.
वाजिनीवसू । वाजिनीत्येतदिहासम्भवा-
न्नोपोनाम् । किन्तुहि ? योगिकम् ।
वाजो हविर्लक्षणमन्नं तद् यस्या अस्ति
सा वाजिनी यागसन्ततिः, तदन्तौ ।
हविष्मन्नागसन्ततिधनावित्यर्थः । अथवा
वाजो वेगो बलं वा तदन्तौ वाजिनी सेना
तदन्तौ वेगबलयोरन्यतरेण युक्तया
सेनयोपेतावित्यर्थः । Skt.

सुतसोमपरिज्ञानं नत्वागमनकारणम् ।

नचोदात्तमिहाख्यातं वक्ष्यते तत्र कारणम् ॥

ऋचामभिहितार्थानां यथा पश्चात् समन्वयः ।

हेतुत्वहेतुमद्भावी तथैवात्रापि सङ्गती ॥

वा॒यविन्द्र॑श्च सु॒न्वत॑ आ या॒तमु॑प निष्कृ॒तम् । म॒क्षि॒व॑श्च॒ धिया॑ नरा ॥६॥

वायविन्द्रः । वायो ! । इन्द्रः । च । सुन्वतः । संस्कृतं सोमम् । उपागच्छतम् । शीघ्रम् । इत्यम् । क्रियमाणं कर्मोद्दिश्य । नेतारौ ! ।

मि॒त्रं हु॒वे पू॒तद॑क्षं वरु॒णं च रि॒शाद॑सम् । धि॒र्यं घृ॒ताचीं॑ साध॑न्ता ॥७॥

मित्रं हुवे । मित्रम् । ह्वयामि । शुद्धबलम् । वरुणम् । च । रिशातां हिंसितृणां क्षेप्तारम् । उदकाभिमुखम् । कर्म । साधयन्ती वृष्टेरीश्वरी । “अहोरात्रे वै मित्रावरुणौ” “अहोरात्राभ्यां खलु वै पर्जन्यो वर्षति” इति च ब्राह्मणम् ।

१. वागमन० S.

२. S. adds इति after सङ्गती ।

३. संस्तुतं P. Cf. N. 12. 7. निरित्येष समित्येतस्य स्थाने ।

४. निष्कृतं संस्कर्तारं सोमम् . . . आदिकर्मणि कर्तरि क्तः । संस्कृतं प्रवृत्त इत्यर्थः निष्करोतीति निष्कृदिति विवबन्तव्याख्याने तु गतिकारकोपपदात्कृदिति ऋकार उदात्तः स्यात् । Sy. संस्कृतं वेद्याख्यं प्रदेष्टुम् । Skt.

५. Cf. Ng. 2. 15.

६. इत्या सत्यम् । Sy.

इत्याशब्दोऽमुत इत्यस्यार्थः । अमुतोन्तरिक्षात् स्वस्मात् स्थानात् अथवा इत्या इति सत्यनाम धियश्च विशेषणम् । सत्येन भवतोरविसंबादिना

सर्वदेव युष्मत्सम्बद्धेन कर्मणा हेतुनास्मदीययागकर्म परिसमापयितुमित्यर्थः । Skt.

७. नेतारौ D. देवानां च मनुष्यत्वासम्भवात् सर्वत्र तदाकारत्वान्मनुष्यनामभिर्व्यपदेशः । मनुष्याकारौ । Skt.

८. दक्ष इति सकारान्तं बलनाम पठितम् । अकारान्तमपि तु तस्यैव पर्यायान्तरं द्रष्टव्यम् । पूर्वं शुद्धम् अपगतदोषं बलं यस्य स पूतदक्षः । Skt.

९. वरणं P.

१०. चरितारं P.

११. घृताचीम्-घृतमित्युदकनाम । अञ्चति-गन्त्यर्थः उदकं पृथिवीं प्रति या गमयति सा घृताची ताम् । Skt.

१२. Omitted by P. and S.

ऋतेन^१ मित्रावरुणा^२ वृतावृधावृतस्पृशा । क्रतुं^३ बृहन्तमाशाथे^४ ॥८॥

ऋतेन^१ मित्रावरुणौ । सत्येनैव^२ । मित्रावरुणौ^३ । सत्यस्य^४ वर्धयितारौ । सत्यस्य^५ स्पृष्टारौ ।
यज्ञम्^६ । महान्तम्^७ । आनशाथे^८ ।

कवी नो^१ मित्रावरुणा^२ तुविजाता^३ उरुक्षया^४ । दक्षं^५ दधाते^६ अपसम्^७ ॥९॥

कवी नः । कान्तदर्शनी । मित्रावरुणौ । अस्मभ्यम्^८ । अहोरात्रयोः प्रादुर्भावादनेक-
जन्मानौ । बहुनिवासवानेकयज्ञौ । बलम्^९ । प्रयच्छतः^{१०} । वेगं च^{११} । प्रउगतूचानां मध्ये सूक्तच्छेदो^{१२}

१. ऋतेनेति हेतौ तृतीया, यत्नेन हेतुना ।
यस्मान्मनुष्यैरिज्येथे तस्मात् . . . अथवा
ऋतेनेत्ययमृतशब्द उदकनाम । करणे च
तृतीया । उदकेन Skt. ऋतं यज्ञं
यत्नेन हेतुना . . . अथवा . . . यत्तस्य . . .
. . . उदकस्य वा . . . सत्यस्य वा । Skt.
२. यत्नेन वर्धितारौ । यज्ञे हि यद् हविस्त-
दुपभुञ्जानाः स्तूपमानाश्च देवता
वीर्येण वर्धन्ते अथवा वृधिर-
त्रान्तर्णीतिष्यर्थः । ऋतशब्दोऽपि यज्ञना-
मैव, उदकनाम वा । यत्तस्योदकस्य वा
वर्धयितारावित्यर्थः । अथवा ऋतमिति
सत्यनाम । सत्यस्य स्तोतुर्यजमानस्य वा
वर्धयितारावित्यर्थः । Skt.
३. यत्तस्योपभोगकाले स्पृष्टारौ । यत्ने
हविषां प्रतिग्रहीतारावित्यर्थः । अथवा
ऋतस्य सत्यस्य स्तोत्रस्य स्पृष्टारौ
श्रोतारावित्यर्थः । अथवा ऋतस्योद-
कस्य वृष्टिकाले स्पृष्टारौ वर्धितारा-
वित्यर्थः । Skt. ४. स्पृष्टारौ P.
५. क्रतुं कर्म यज्ञाख्यम् Skt. क्रतुं कर्म
वृष्ट्यावि Skt.]
६. आशाथे S. आशाथे व्याप्नुवः कुरुष्व
इत्यर्थः यत्र यज्ञस्तस्मिन् विषये
वर्धय इत्यर्थः । Skt.

७. कान्तदर्शनी S. कवी मेधाविनी Skt.
८. तादर्थ्यं एषा चतुर्थी । अस्माकम-
र्थम् । अथवा . . . सम्प्रदाने
चतुर्थी . . . अस्मभ्यम् Skt.
९. बहूनामर्थाय जातौ . . . सर्वेषां प्राणि-
नामुपकर्तुमुत्पन्नावित्यर्थः । जननं जातं
जन्मोच्यते । बहूनि जन्मानि ययोस्तौ
तुविजातौ । यच्चानयोः कर्मात्मना पुनः
पुनर्जन्म तदपेक्षया जन्मबहुत्वम् । Skt.
१०. बहुनिवासौ, विस्तीर्णनिवासौ वा । Skt.
लोकोपकारार्थं तत्र तत्र जातौ च निव-
सन्तौ च । Skt.
११. S. adds वा before बलं । दक्षं
बलं सेनालक्षणम् । Skt.
१२. दधाते धारयतः . . . अस्मदर्थं स्वसेनां
पुष्णीतः, तथा च वृष्ट्यादिकर्म कुतः
. दधातिरपि दानार्थः । अस्मभ्यं
. दत्त इत्यर्थः । Skt.
१३. वेदां S. अपसम् इति हि कामनाम
. यागादिकर्म Skt.
१४. Ms. D. puts the figure ॥२॥
here to indicate the end of
the second hymn. No such
[number is given in P.
१५. सूक्तमक्षोदेवा P. सूक्तविच्छेदो S.

दक्षं दधाते अप्समिति अभिमताशासनादित्याहुः(?) । अयमिच्छन्तो हि सूक्तैः स्तुवन्ति देवता इति ।

I. 3.

अश्विना यज्वरीरिषो द्रवत्पाणी शुभस्पती । पुरुभृजा चनस्यतम् ॥१॥

अश्विनौ^१ । यजमानस्य यष्टिणि^२ । अन्नादीनि^३ । क्षिप्रहस्ती । उदकस्य^४ । ईश्वरौ । बहुभोजनौ । चनस्यतं चनोज्ज्वलं तदिच्छतम्^५ । इह वृत्तस्थस्य^६ कर्मणः पदान्तरेण पृथक् व्यक्तं निदेशः समान-
शब्दरत्नेकत्र भवति । “गवां गोपतिः”^७ “सोमं सोमपातमा”^८ “द्रविणोदा द्रविणसः”^९ इति । इह तु समानार्थनेपथ्यचनस्यतमिति ।

अश्विना पुरुदंससा नरा शवीरया धिया । धिष्या वनतं गिरः ॥२॥

अश्विना^{१०} पुरुदंससा । अश्विनौ । आश्चर्यभूतविविधकर्मणो । नेतारौ । क्षिप्रमुपद्रुतं प्रति-
गमनं यस्यास्तया ।

१. मज्जन् P. २. अवसम् P.
३. अश्विना S. ४. यष्टयेन्नादि S. अन्नादि P.
- यज्वरीः—इज्यते याभिस्ता यज्वरीः । इयः हविलक्षणान्यन्नानि । Skt.
५. यागनिष्पादिकाः Sy.
६. हविलक्षणान्यन्नानि Sy.
७. हविर्ग्रहणाय द्रवद्भ्यां धावद्भ्यां पाणिभ्यामुपेतौ । द्रवन्तौ धावन्तौ पाणी ययोस्तयोः सम्बोधनं द्रवत्पाणी इति । Sy.
८. शोभनस्य कर्मणः पालकौ । Sy. शुभमित्युदकनाम । Skt. उदका-धिपती । Skt.
९. विस्तीर्णभृजौ पुरु विस्तीर्णौ भृजौ ययोस्तौ । Sy. बहूनां हविषां भोक्तारौ । Sk.
१०. इच्छतं भृज्यायामित्यर्थः Sy.
११. प्रतस्वस्य S.
१२. कर्म S. १३. वक्तुं S.
१४. RV. I. 101. 4. १५. R. V. I. 21. 1. १६. द्रविणवसः

- D. RV. I. 15. 7. १७. इच्छया चात्र तत्पूर्वकं भक्षणं लक्ष्यते । अस्म-दीयानि हवींषि भक्षयतमित्यर्थः । Sk.
१८. बुद्धं P.
१९. विविध Omitted by P. दंस इति कर्मनाम । बहुकर्मणा-वित्यर्थः । Skt.
२०. नरा मनुष्याकृती । Skt.
२१. गतियुक्तया । अप्रतिहतप्रसरये-त्यर्थः । Sy. शवीरया । शु इति क्षिप्रनाम । ईर गतौ क्षिप्रमीरणं गमनं शवीरम् । अथवा शव इति बलनाम । परबलस्य प्रेर-णमपनोदः शवीरः । तेन यो यातः गच्छतः तौ । शीघ्रगामिनौ परबला-पनोदगामिनौ . . . अथवा अनवप्र-हत्वात् पदस्य याशब्दो विभक्तेरा-देशो न याते रूपम् । शवीरशब्दस्तु पूर्ववत् कर्तृसाधनः । शीघ्रगामिनौ परबलस्य प्रेरयितारावित्यर्थः । शवते-र्वा गत्यर्थस्य शवीरशब्दः । यज्ञान् शवन् वा प्रतिगन्तारावित्यर्थः । Skt.

धिया कर्मणा । धिष्या धिषणाहो—धिषणा वाक्—स्तोतव्यी । मजेयाम् । स्तुतीः ।

दत्ता युवाकवः सुता नासत्या वृक्तबर्हिषः । आ यातं रुद्रवर्तनी ॥३॥

दत्ता युवाकवः । दर्शनीयौ ! । युष्मत्पानकामाः । सोमाः । "सत्यावेव नासत्यावित्यौर्ण-
वाभः । सत्यस्य प्रणेता रावित्याघ्रायणः" । वृक्तबर्हिषः सोमाः स्तरणार्थं छिन्नबर्हिषः । आगच्छ-
तम् । युद्धे घोरगमनमार्गौ ।

इन्द्रा याहि चित्रभानो सुता इमे त्वायवः । अण्वीभिस्तना पूतासः ॥४॥

इन्द्रा याहि । इन्द्र ! । आगच्छ । चित्रदीप्तौ ! । सुताः । इमे सोमाः । त्वत्कामा
भवन्ति । अङ्गुलीभिः । दशापवित्रेण । पूताः ।

१. आदरयुक्तया बुद्ध्या । Sy. धिया
प्रज्ञया चित्तेन महतादरेणेत्यर्थः । Skt.

२. घाष्टघंयुक्तौ बुद्धिमन्तौ वा । Sy.
धिषणोति वाङ्मनाम् । तस्याः पुत्रौ
धिषण्यौ । अपत्ये यत्प्रत्ययो द्रष्टव्यः ।
अथवा धीरिति प्रज्ञानाम् । ण्यं वेष्टने ।
धीः वेष्टयित्री सर्वाधिग्रहणतमर्था
ययोस्तौ धिषणौ । धिषणावेव धिषण्यौ,
अत्यन्तप्रज्ञावित्यर्थः । Skt.

३. वाक् P. ४. स्वीकुस्तम् । Sy.
वनतम्—वन षण सम्भक्तौ—सम्भज-
तम् । Skt.

५. स्तुतिः P. ६. शत्रूणां देववैद्यत्वेन
रोगाणां वोपक्षयितारौ । Sy. दसि
दर्शनदंशनयो रित्येतस्य वा दन्तौ ।
उपक्षयितारौ शत्रूणां दर्शनीयौ
वेत्यर्थः । Skt.

७. वसतीवरीभिरैकधनाभिश्चाद्भिर्मिथिता
इत्यर्थः । Sy. दर्शनीयौ युष्मत्पान-
कामाः Omitted by P. युवां
कामयन्त इति युवाकवः ।...अथवा यु
मिथ्येण इत्यस्य युवाकवः । मिथिताः ..
..... वसतीवयैकधनादिभिरद्भिः
अप्यणैर्वा । Skt. वसतीवयैकधनाभिः
अभिध्यणैः वा Skt.

८. सोदवेव P. ९. ०वित्योणपादः P.

१०. N. 6. 13

११. वृक्त० P. D.

वृक्तानि—मूलैर्बर्जितानि, बर्हीषि-
आस्तरणरूपाणि येषां सोमानां ते वृक्त-
बर्हिषः, ऋत्विग्भिरभिपूताः वा । Sy.
भवदुपवेशनार्थं बर्हिषां स्तीर्ण-
मित्यर्थः । Skt.

१२. युचे P.

१३. रुद्राणां-शत्रुरोदनकारिणां शूरभटानां,
वर्तनः—मार्गो घाटीरूपो ययोस्तौ
रुद्रवर्तनी । यथा शूराः घाटीमुखेन शत्रून्
रोदयन्ति तद्वदेतावित्यर्थः । Sy.
रुदे रीतेर्वा रुद्रा शब्दयन्ती वर्तनी गमन-
मार्गो ययोस्तौ रुद्रवर्तनी । यतो यतः
शत्रुशब्दस्ततस्ततो गन्तारौ । स्वयंपथि
गच्छन्तौ शब्दस्य कर्तारवित्यर्थः । Skt.
सशब्दगामिनौ वा । Skt.

१४. उपागच्छ S. १५. ०दीप्त P. S.
adds कर्मणा before चित्रदीप्तौ ।
विचित्रदीप्तौ ! पूजनीयदीप्तौ ! Skt.

१६. P. reads मेस्मभ्यामहं देहि ओमासः
with the result that the
passage beginning with इमे
सोमाः etc. and ending with
सोमे (RV. I. 3. 6.) is
omitted.

१७. ऋत्विजाम् । Sy.

१८. S. adds च before पूताः ।

इन्द्रा याहि धियेपितो विप्रजूतः सुतावतः । उप ब्रह्माणि वाघतः ॥५॥

इन्द्रा याहि । इन्द्र ! । उपागच्छ । कर्मणो । प्रेषितः । मेधाविभिराकृष्टः । यजमानस्य ।
यो होता तस्य । स्तोत्राणि ।

इन्द्रा याहि तृजान् उप ब्रह्माणि हरिवः । सुते दधिष्व नश्चनः ॥६॥

इन्द्रा याहि । इन्द्र ! । उपागच्छ । स्वरमाणः । स्तोत्राणि । गमनसाधनभूताश्ववन् । ।
आगत्य । अस्मिन् सुते सोमे । अस्मभ्यम् । अन्नम् । देहि ।

ओमांसश्चर्षणीधृतो विश्वे देवास आ गत । दाश्वासो दाशुषः सुतम् ॥७॥

ओमांसः । अवितारः । मनुष्यधृतः । सर्वे । देवाः । इहागच्छत । दानशीलाः । दाशुषः । सुतम् ।

१. आगच्छ S. २. अस्मदीयया
प्रजया । Sy. and Skt.

३. प्रेषितः D. प्राप्तः अस्मद्भक्त्या
प्रेरित इत्यर्थः । Sy. अधीष्टः
अभ्यर्चितः Skt. ४. यथा

यजमानभक्त्या प्रेरितस्तथान्यैरपि विप्रै-
मेधाविभिर्ऋत्विग्भिः प्रेरितः । Sy.
अभिगतः.... अभिषुत इत्यर्थः । Skt.
मेधाविभिः ऋत्विग्भिरभिगतः ।
मया ऋत्विग्भिश्च स्तुतः । Skt.

५. सुतावतः—अभिषुतसोमयुक्तस्य । वाघतः—
ऋत्विजः । Sy. वाघतः—
ऋत्विजनामृतम् । इह तु सुतावतो
यजमानस्य विशेषणत्वावन्तर्णातिमत्वर्थः ।
ऋत्विग्वतो यजमानस्येति । अथवा
वाघत इत्येतस्यैव सुतावत इत्येतद्
विशेषणम् ।...ऋत्विजः । Skt. अथवा
कृतसोमाभिषवस्य ऋत्विजः । Skt.

६. ब्रह्माणि—ब्रह्मेत्यन्नाम । यजमानस्य
स्वभूतानामन्नानां हविलक्षणानामन्नानां
समीप इत्यर्थः ।... ब्रह्माशब्दश्च स्तुति-

वचनः...याः स्तुतयस्तत्समीपे । Skt.

७. S. adds च before अस्मिन् ।

८. सोमाभिषवयुक्ते कर्मणि । Sy.
द्वितीयार्थे सप्तम्येवा । सुतमभि-
षुतम् । Skt.

९. अस्मदीयं (अस्माकं) Sy.
नः, अस्माकम् Skt.

१०. चनः सोमलक्षणमन्नम् । Skt.

११. धारय स्वीकृर्बित्यर्थः । Sy.
दधिष्व धारय स्वोदरे पिबेत्यर्थः । Skt.

१२. आमांसः D. १३. अवितारो वा ।
अवनीया वा । मनुष्यधृतः सर्वे च देवा
इहागच्छत । दत्तवन्तः दत्तवतः सुतमिति ।
N. 12. 40.

अवतेरयं पालनार्थस्य तर्पणार्थस्य वा
..... अवितारः, रक्षितारः, तर्प-
यितारो वा । Skt.

१४. चर्षणयो मनुष्याः, तेषां तैस्तैरुपकारं-
धारयितारः । Skt.

१५. विश्वे देवासः—एतन्नामका देवविशेषाः ।
Sy. १६. फलस्य दातारः । Sy.

विश्वे देवासो अप्तुरः सुतमा गन्त तूर्यः । उसा इव स्वसराणि ॥८॥

विश्वे देवासः । विश्वे । देवाः । मेघस्थानामपामुद्गमयितारः । सुतम् । आगच्छत । सर्वं यै तरन्ति । रश्मय इव । अहानि । यद्वा गोष्ठानीव । गावः ।

विश्वे देवासो अस्त्रिध एहिमायासो अद्रुहः । मेघं जुपन्त वह्नयः ॥९॥

विश्वे देवासः । विश्वे । देवासः । क्षयरहिताः । स्तोतारम् 'एहि मायासीः' इति वदन्तः ।
द्रोहरहिताः । यज्ञम् । असेवन्त । बोदारः ।

पावका नः सरस्वती वाजैभिर्वाजिनीवती । यज्ञं वष्टु धियावसुः ॥१०॥

पावका नः । शोषयित्री । अस्माकम् । सरस्वती । अन्नैः । अन्नवती । यज्ञम् । वहतु

१. अप्तुरः—अप्ताब्द उदकवचनः । अन्तर्णीतप्यर्थस्य तरतेरप्तुरः । अपां तारयितारः, आदित्यं प्रति गमयितारः । रश्मयो हि नैवक्तानां विश्वे देवाः । ते च रसानामादातारः । अथवा आप्लु व्याप्तावित्येतस्य तुजन्तस्य षष्ठ्येकवचन एतद् रूपम् . . . आप्तुर्यंजमानस्य . . . अप्तुरः ! धूयम् Skt. अप् उदकमन्तरिक्षं वा । तं प्लवनतरणयोः । Skt.

२. S. adds क्षिप्राः before सुतम्

३. गच्छतं P. ४. चेतारन्ति P. तूर्यः—स्वरायुक्ताः, यजमानमनुग्रहीतु-मालस्यरहिता इत्यर्थः । Sy. तूर्यः . . . क्षिप्राः । Skt.

५. स्वसराण्यहानि भवन्ति । स्वयं सारीण्यपिवा । स्वरावित्यो भवति । स एनानि सारयति । N. ५. 4.

६. गोष्ठानिव P. ७. गाः P.

८. देवाः S.

९. त्रिधः क्षयार्थः शोषणार्थो वा । अक्षया अशोषयितारो वा Skt.

१०. एहिमायासः—सर्वतो व्याप्तप्रज्ञाः । यद्वा सौचीकमग्निमप्यु प्रविष्टम्/एहि

मा यासीः' इति यदबोचन्, तदनु-करणहेतुकोऽयं विश्वेषां देवानां व्यप-देश एहिमायास इति । Sy. अथवा अहीनमाया एहिमायासः । अन्यून-प्रतिज्ञाना इत्यर्थः । Skt.

११. वदतः P. D.

१२. द्रोहरहितं P. द्रोहरता D.

१३. हविर्यज्ञसंबद्धम् । Sy.

१४. सेवन्ताम् । Sy.

१५. धनानां दातार इत्यर्थः । Skt.

बोदारः प्रापयितारः धनादातारः । Skt.

१६. अंहसां पापानामपनेत्री । अथवा पवतिः क्षारणाथः । . . . ष्यन्तश्चात्र ब्रष्टव्यः । क्षारयिष्युदकानाम् । Skt.

१७. सरस्वती मध्यमस्थाना वाक् । Skt. सरस्वती प्रथमस्थानवाक् । Skt.

१८. हविलक्षणैरन्नैर्निमित्तभूतैर्यजमानेभ्यो दा-तव्यैरन्नैर्निमित्तभूतैर्वा । Sy. हविलक्षणैरन्नैः । Skt.

१९. अन्नवत्क्रियावती । Sy.

वाजो बलं वेगो वा तद्वती वाजिनीवती । . . . स्वभूता सेना तद्वती . . . अथवा वाजो हविलक्षणमन्नं तद् यस्या अस्ति सा . . . यागसन्ततिः । Skt.

कामयतां वा । प्रज्ञया सर्वेषां वासयित्री ।

चोदयित्री सुनृतानां चेतन्ती सुमतीनाम् । यज्ञं दधे सरस्वती ॥११॥

चोदयित्री । चोदयित्री । सत्यानाम् । प्रज्ञापयन्ती । उदारानां सुमतीनाम् । यज्ञम् ।
धारयति । सरस्वती मन्त्रपूता ।

महो अणः सरस्वती प्र चेतयति केतुना । धियो विश्वा वि राजति ॥१२॥

महो अणः । महत् । उदकम् । सरस्वती मध्यमस्थाना । प्रज्ञापयति । कर्मणा । सर्वाणि च ।
कर्माणि । राजयति ।

१. कामयां P. कामनेतात्रागमनं संभजनं च लक्ष्यते । यो हि यं कामयते स तमागच्छति सम्भजति च । आगच्छतु संभजतां चेत्यर्थः । Skt.

२. धियावसुः कर्मप्राप्यधननिमित्तभूता । Sy. प्रज्ञाधना । अथवा वसेराच्छादनार्थस्य वसुशब्दः । प्रज्ञया छादयित्री सर्वार्यानाम् । Skt.

३. पावका नः सरस्वती । अन्नैरन्नवती । यज्ञं वष्टु धियावसुः कर्मवसुः । N. 11.26

४. मध्यमस्थाना हि सरस्वती । सा च गर्जितलक्षणां वाचं चोदयित्री । Skt. प्रेरयित्री । Skr.

५. सुनृतानाम् । अपठितमपि वाङ्मनामृतम् । Skt. पथ्यसत्यवतीनां वाचान् । Skr.

६. जानन्ती । Sk. ७. ० दराणां P.

८. सुमतिर्यज्ञं P. सुमतीं यज्ञम् D. द्वितीयायं षष्ठीयम् । सुमतीन् भक्तिपरान् यजमानान् । Skt.

९. धारयन्ती D. धारयित्री S. धारितवती. Sy । भूयिष्ठस्य यज्ञस्य मन्त्रलक्षणा वाक् सरस्वत्यायत्ता ततः । Skr. भूयिष्ठस्य यज्ञस्य मन्त्रलक्षणवागायत्त-

त्वात् तस्याश्च सरस्वत्यायत्तत्वात् । Skt.

१०. सरस्वति P. ११. भूता S.

१२. अणः D.

महद्वर्णः सरस्वती प्रचेतयति प्रज्ञापयति केतुना कर्मणा प्रज्ञया वा । इमानि च सर्वाणि प्रज्ञानान्यभिविराजति ।

N. 11. 27.

१३. मेघस्यमुदकम् । Skt.

१४. नदीरूपा सरस्वती । Sy.

१५. कर्मणा गर्जनाख्येन । गम्भीरं हि गर्जितं श्रुत्वा महद्वर्णः मेघ उदकमित्यवगम्यते । Skt.

१६. सर्वाण्यनुष्ठातृप्रज्ञानानि । Sy.

कर्माणि प्रज्ञा वा । Skt.

१७. भाजयति D. विविधं दीपयति । वाग्धि सरस्वती । सा च यागकर्माणि प्रज्ञा वा दीपयति वृष्टिद्वारेण । अथवा. कर्मणां प्रज्ञानां वा सर्वासां विविधमीष्ट इत्यर्थः । Skt.

१८. MS. D puts the figure ॥ ३ ॥ here to indicate the end of the third hymn.

No such number is given in P.

I.4.

सुरूपकृत्तुमुतये^१ सुदुधामिव गोदुहे^१ । जुहुमसि^१ द्यविद्यवि ॥१॥

सुरूपकृत्तुम् । सुरूपाणां कर्मणां कर्तारम् । रक्षणाय । सुदोहामिव धेनुम् । तस्या एव दोहार्थम् । आह्वयामः । अन्वहम् ।

उप नः सवना गहि सोमस्य सोमपाः पिब । गोदा इद्रेवतो मदः ॥२॥

उप नः । उपागच्छ । अस्माकम् । सवनानि । सोमं च । सोमपातः ! । पिब । अथ परोक्षः-
गोदाः । एव भवत्याश्रितस्य । आढ्यस्य । मदः । तुप्त आढ्यः प्रयच्छति पशूनि ।

अथा ते अन्तमानां विद्याम सुमतीनाम् । मा नो अति ख्य आ गहि ॥३॥

अथा ते । संप्रति । तव । सन्निकृष्टास्त्वयि विद्यमानाः । सुमतीः । वयं लभेमहि । सर्वणा-

१. उतये सोमेन तर्पणाय पालनाय वा Skt.

२. यथा कश्चित् सुदोहां गां तस्या एव गोदोहायाह्वयेत् तद्वत् । Skt.

यथा कश्चित् शोभनदोहनां गां गोदोहाय आह्वयति.तद्वत् । Skt.

३. उपागच्छ D.

४. यज्ञनाम वा सवनशब्दः । यज्ञान् Skt.

५. सोमस्य द्वितीयार्थे षष्ठी । षष्ठीभ्रुते-र्वकदेशमिति शेषः । सोमं सोमस्य वकदेशं स्वांशलक्षणं वा । Skt.

६. ०पातं D.

७. परोक्षी D. परे तन्न (?) S.

८. इच्छब्दः पदपूरणः । यस्मादर्थे वा । Skt.

९. ०आद्यः S.

१०. मदः-हृषः । Sy.

रेवतः—धनवतस्तव । Sy.

यस्माद् रेवतो धनवतस्तव मदः ।

यस्मात् त्वं सोमेन मत्तो गा ददासीत्यर्थः । Skt.

११. अथासौ P. अयेत्यानन्तर्ये । Skt. अथ सोमपानानन्तरम् । Sy. and Skt.

१२. प्रति P.

अन्तमानां द्वितीयार्थे षष्ठीयम् । अन्तमान् सन्निकृष्टान् । . . . अथवा अन्तमानां सुमतीनामिति निर्धारणे षष्ठी । तव सन्निकृष्टानां सुमतीनां मध्ये. . . अथवा . . . यानि सन्निकृष्टानि सुमतीनि मतिः स्तुतिर्मन्यतेरचंतिकर्मत्वात्-सुस्तुतीनि सुपूजितानि अत्यन्तोत्कृष्टानि धनानि तानि तेषां वकदेशम् । Skt.

१३. सन्निकृष्टं P.

१४. सुतामतीः P.

सुमतीनां शोभनमतिपूक्तानां शोभन-प्रज्ञानां पुरुषाणां मध्ये स्थित्वा विद्याम-वयं त्वां जानीयाम । यद्वा सुमतीनां शोभनबुद्धीनां कर्मानुष्ठान-विययाणां लाभार्थम् । . . . बुद्धिलाभाय त्वां स्मरेमेत्यर्थः । Sy.

१५. विद्याम । विद ज्ञाने जानीयाम . . . विद सत्तायाम् । वयमपि भवेम . . . अथवा विदित्वाभे इत्येतस्येतद् रूपम् . . . लभेमहि । Skt.

भ्युदयेनायं युक्तोऽस्तिवति मतिः सुमतिः । मा । अस्मान् । अपहाय । अन्यान् द्राक्षीः । इहागच्छ ।

परेहि विग्रमस्तुतमिन्द्रं पृच्छा विपश्चितम् । यस्ते सखिभ्य आ वरम् ॥४॥

परेहि । स्तोतः । इतस्त्वमुपगच्छ । गत्वा च मेधाविनम् । अस्तुतमहिंसितं शत्रुभिः । इन्द्रम् ।
पृच्छ कीदृशः क्व स वर्तत इति ? कञ्चन विपश्चितं पृच्छ । य इन्द्रः । तव । पुत्रादिभ्यः ।
वरणीयं धनम् । आप्रयच्छति ।

उत ब्रुवन्तु नो निदो निरन्यतश्चिदारत । दधाना इन्द्र इदुदुवः ॥५॥

उत ब्रुवन्तु । अपिच । काममग्रतः स्थित्वा । अस्मान् । निन्दितारः । ब्रुवन्तु । निर्गच्छन्तु ।

१. ०स्तीति P. २. For the passage beginning from मा अस्मान् and ending with द्राक्षीः P reads स्मानवहा नान्यान्द्राक्षीः
३. अस्मानतिक्रम्यान्वेषां तत्स्वरूपं मा प्रकथय । कित्वागह्यस्मानेवागच्छ । Sy.
४. अतिपूर्वोऽत्र ह्यातिः सामर्थ्यात् परित्यागेऽतिक्रमे वा. . . मास्मान् कदाचिदपि परित्याक्षीः, अतिक्रमीर्वा. . . अथवा ह्यातिः प्रयत्नाय एव . . . मास्मान्-तिह्यः, अन्येभ्यः प्रकाशीभूः । Skt. अतेर्योग्यक्रियाध्याहारश्च । मा अस्मान् अतिह्यः अन्यसकाशं मा गमः । अस्मत्समीपमेव आगच्छ । Skt.
५. ०गच्छतं P. ६. ०रितत्व० D. हे यजमान ! त्वम् इन्द्रं परेहि—इन्द्रस्य समीपे गच्छ । Sy. आत्मन एवान्तरात्मनः प्रैषः । हे अन्तरात्मन् । Skt.
७. मेधाविम् P. D.
८. अस्तुतं omitted by S. स्तुञ् छादने हिंसायां वा । अनाच्छादितं. . . अहिंसितं वा । Skt. ९. ०सित D. १०. इदं S.
११. इन्द्रसकाशं गच्छेत्यर्थः । गत्वा च पृच्छ कं विपश्चितं . . . मेधाविनं स्तोतारम् ।

- कतमोऽसौ पुमान् अत्यन्तमेधावी स्तोता यस्य त्वं सम्यक् स्तुतिं शृणोषि इत्येतद् गत्वा इन्द्रं पृच्छ । Skt. १२. वरं P.
१३. विपश्चितं—मेधाविनं मां होतारं पृच्छ । असौ होता सम्यक् स्तुतवान् वेत्येवं प्रश्नं कुरु । Sy. १४. सखिभ्यः—ऋत्विग्भ्यः । Sy. सखिस्थानीयेभ्यः पुत्रपौत्रादिभ्यो वा । Skt. सखायः ऋत्विजः पुत्रपौत्रादयो वा । चतुर्थी भ्यस् । Skt.
१५. आवरम्—आ इत्युपसर्गाद् वरं सखिभ्य इति च कर्मसम्प्रदानभूतेर्योग्यक्रियाध्याहारः । आदत्ते वरं ददाति । अभिलषितं ददातीत्यर्थः । Skt.
१६. उतशब्दः पदपूरणः । अप्यर्थे समुच्चये. . . अपि ब्रुवन्तु उच्चारयन्तु. इन्द्रस्य स्तुतीः । इन्द्रं नित्यं स्तुवतामित्यर्थः । Skt.
१७. प्रत्यक्षमेव is added after कामं and before अग्रतः by S.
१८. स्थितत्वास्मान् P. स्थितास्मान् D.
१९. नः अस्माकं स्वभूता ऋत्विजः पुत्रपौत्रादयो वा । Skt.
२०. हे निवः—निन्दितारः Sy. २१. इन्द्रं स्तुवन्तु । Sy. २२. निर्गच्छतो P. D. इतो देशान्निर्गच्छत । Sy.

वा^१। अन्यतः^१। वयं त्विन्द्रे। परिचर्याम्। दधाना न बिभीमः^२। इदिति पूरणमिति। अस्योत्तरा
भूयसे निर्वचनाय 'उत नः' इति।

उत नः सुभगाँ अरिर्वोचेयुर्दस्म कृष्टयः। स्यामेदिन्द्रस्य शर्मणि ॥६॥

अरिः कृष्टय इत्येकवचनबहुवचनयोर्भिन्नपादस्थयोर्भिन्नमन्त्रस्थयोरिव विरम्याभिधानात्
सामानाधिकरण्यं सिध्यति। अपिच। अस्मान्। इन्द्रसमाश्रयणात् सुभगानहिसितधनान्^{१०}।
अरिः। विब्रवीतु। विब्रुवन्तु^{११} चारयो मनुष्याः^{१२}। दर्शनीयः^{१३}। अथापि वयम्। इन्द्रस्य^{१४}। स्वभूते
सुखे। स्याम। एव।

एमाशुमाशवे भर यज्ञश्रियं नृमादनम्। पतयन्मन्दयत्सखम् ॥७॥

एमाशुम्। आभर। एनम्। क्षिप्रव्यापिनं सोमम्^{१५}। क्षिप्रव्यापिन इन्द्राय। यः सोमो यज्ञं^{१६}

१. वन्तरन्यतो P.

अन्यस्मादपि देशात्। Sy. निदः

ये त्वस्माकं निन्दितारः... अन्येनैव पथा
प्रयान्तु। मा इन्द्रं कदाचिदपि तत्त्वतो
ज्ञात्सिधुः। मा च स्ताविपुरित्यर्थः। Skt.

२. दधानाः—कुर्वाणाः। Sy.

इन्द्रं परिचरितुमिच्छन्त इत्यर्थः। Skt.

३. बिभीमे P. न बिभेम D.

न बिभीमः S. सर्वदा परिचर्यां
कुर्वन्त एव तिष्ठन्तु। Sy.

४. इच्छब्दोऽवधारणे। Sy.

५. "उत नः" is taken as the Pratika
of the next stanza and added
in the beginning of 1. 4.
6. by S. But the word इति in
both of our MSS. indicates
that its right place is here.

६. उत S. ७. ९ omitted by D.

८. समा० P. ९. ० हिसितान् S.
त्वदनुग्रहात्... शत्रवोऽपि... अस्मान्
सुभगान्—शोभनघनोपेतान्, वोचेयुः
उच्यायुः, कृष्टयः—मनुष्या अस्म-

न्मित्रभूता वदन्तीति किम् वक्त-
व्यमिति शेषः। Sy.

१०. ० सनान् P. घन is omitted by S.

११. वा० S.

१२. तादृशं घनमस्मभ्यं देहि येन शत्रवोऽ-
पि ईश्वरा अपिवा अस्मान् सुधनान्
ब्रुवन्ति। Skt.

शत्रवः किमुत अन्ये मनुष्याः Skr.

१३. शत्रूणामुपक्षपयितरिन्द्र ! Sy.

उपक्षयितशत्रूणां दर्शनीय वा Skt.

दन्तु उपक्षये दर्शने च। शत्रून् दृश्य
वा। Skr.

१४. इन्द्रप्रसादात्सुखे सुखे स्यामेत्—
भवेमैव। Sy. तवेन्द्रस्य सम्बन्धिनि
शर्मणि सुखे त्वया दत्तेन घनेन
सुखिनश्च भवेमेत्यर्थः। अथवा शर्मति
गृह्णताम्। मरणोत्तरकालं तवेन्द्रस्य गृहे
भवेम इन्द्रलोकं गच्छेमेत्यर्थः। Skt.

१५. सामं D. क्षिप्रव्यापिनं सोमं omitted
by P. सवनत्रयव्याप्तम् Sy.

१६. कृत्स्नसोमयागव्याप्ताय—इन्द्राय। Sy.

१७. यज्ञस्य संपद्रूपम्। Sy.

श्रयति । मन्दयति च मनुष्यान् । तम् । पतयन्तं पातयति हि सोमः । पातारं मन्दयति च सखायं पातैव सञ्चेति ।

अस्य पीत्वा शतक्रतो धनो वृत्राणामभवः । प्रावो वाजेषु वाजिनम् ॥८॥

अस्य पीत्वा । अमुं सोमम् । पीत्वा । शतप्रज्ञ ! । हन्ता । शत्रूणाम् । अभवः । प्रापयश्च । युद्धेषु । युद्धवन्तं स्तोतारम् ।

तं त्वा वाजेषु वाजिनं वाजयामः शतक्रतो । धनानामिन्द्र सातये ॥९॥

तं त्वा वाजेषु । तम् । त्वा । युद्धेषु । वलिनम् । स्तुतिभिर्बलिनं कुर्मः । शतप्रज्ञ ! । धनानाम् । इन्द्र ! । लाभाय ।

१. नृमादनम्—नृणामृत्विग्यजमानानां हर्ष-
हेतुम् । Sy.

२. मनुष्यन्तं D. नरो मनुष्या ऋत्विज-
स्तदाकारा वा देवास्तेषां मदकरम् Skt.

३. पतयत्—पतयन्तं—कर्माणि प्राप्नु-
वन्तम् । Sy.

पतयन्तं गच्छन्तमिन्द्रं प्रति गन्तारमि-
त्यर्थः । Skt.

४. Omitted by P.

५. मन्दयति यजमानान् हर्षयति तस्मि-
न्निन्द्रे सखिभूतोऽयं सोमः । Sy.
मन्दयतिरर्चतिकर्मा । तानि तान्य-
भिप्रेतानि स्तोतुः सम्पादयन् य
आत्मनः स्तुति कारयति, इन्द्रस्य
सखीभूतः । Skt.

६. अमुं पीत्वा सोमं S.

अस्य सोमस्यैकदेशं स्वांशलक्षणं पीत्वा S.
अस्य सोमस्य सम्बन्धिनमंशं पीत्वा । Sy.

७. बहुकर्मयुक्तेन्द्र ! Sy.

युः कर्म प्रज्ञा वा । बहुकर्मन् बहुप्रज्ञ
वा । Skt.

८. वृत्राणामसुरप्रमुखाणां शत्रूणाम् । Sy.

वृत्राणामसुराणामन्येषां वा । Skt.

वृत्राणां शत्रूणाम् असुराणाम् वा । Skt.

९. अथवा अभवः प्राव इति लोडर्बे लङ् ।
हन्तास्मदीयानां शत्रूणां भव । Skt.

१०. प्रावयश्च D. पालय च S.

प्रावः—प्रकर्षेण रक्षितवानसि । Sy.

११. वाजिनं संप्रामवन्तं हृषिकक्षणेनान्तेना-
न्ववन्तम्. . . . आत्मशाने संसर्गे वा
ब्राह्मणवैश्ययोरपि शस्त्रादानस्मरणात्
सम्भवत्पृथीणामपि संप्रामो विशेषेण
तु मधुच्छन्दसः क्षत्रियप्रसूतत्वात् । तत्रैवं
शत्रुहन्तमात्मरक्षा चाशास्यते । Skt.

१२. तं प्रकृतम् । Sk.

१३. त्वा—पूर्वमन्त्रोक्तपुण्ययुक्तं त्वाम् । Sy.

१४. अन्नवन्तं कुर्मः । Sy.

वाजयतिरर्चतिकर्मा, स्तुमः । Skt.

१५. बहुकर्मयुक्तं यद्वा बहुप्रज्ञानयुक्तं । Sy.

बहुकर्मन् बहुप्रज्ञ (बहुकर्म R.) वा । Skt.

१६. संप्रामे जिगीषितानां धनानाम् । Skt.

१७. संभजनार्थम् । Sy.

षण् दाने । दानाय । अथवा वन दण

सम्भक्तौ संभजनाय लाभावेत्यर्थः । Skt.

यो रायो^१वनि^२महान्त्सु^३पारः सुन्वतः सखा^४ । तस्मा^५ इन्द्राय गायत ॥१०॥

यो रायः । यः । स्तोतुर्धनस्य । रक्षकः । महान् । शोभनपररणः । सुन्वतः । सखा । तस्मै ।
इन्द्राय गायतेति ।

I.5.

आ त्वेता नि पीदतेन्द्रमभि प्र गायत । सखायः स्तोमवाहसः ॥१॥

आ त्वेता । पूर्वेण सूक्तेनाहूतमिन्द्रं स्तोतुमुपक्रमते । आगच्छत । क्षिप्रमुद्गातारः । उपसर्गाः प्रयुक्ता अपि प्रागाख्यातात् पुनः प्रयुज्यन्ते—वक्ष्यते तत्र कारणम् । आगत्य । च । निषीदत गानार्थम् । अयेन्द्रम् । अभिप्रगायत । सखायः । प्रस्तावात् प्रतिहारादुपगानाच्च स्तोमस्य नेतारः ।

पुरुतमं^१ पुरुषामीशानं^२ वार्याणाम् । इन्द्रं सोमे सचा सुते ॥२॥

पुरुतमम् । बहूनाम् । उपक्षपयितारम् । गवामसि गोपतिरित्यनेन समानो निर्देशः ।

१. अवनिः पृथिवीनामेतत् । आश्वपत्व-
सामान्यात् इन्द्रे प्रयुज्यते । यथा
पृथिवी सर्वायानामाश्वपस्तद्बदा-
श्व इत्यर्थः । अथवा अवतेः स्वाम्य-
र्थस्य वा अवाप्त्यर्थस्य वा. . . धनस्ये-
जिता अवाप्ता वेत्यर्थः । Skt.

२. ऽवरणः P. ऽपूरणः S.
सुष्ठु कर्मणः पूरयिता । Sy.
सुष्ठु च पालयिता । Skt.

३. सुन्वतोऽभिषवं कुवंतः सोमया-
जिनः । Skt.

४. सखा—सखिवत् प्रियः । Sy.

५. तस्येन्द्रस्यार्याय । तमिन्द्रं स्तोतु-
मित्यर्थः । गायत सामगा ! उद्गातारः
. स्तुतिमुच्चारयत । यूयम्-
त्वजो मत्पुत्रपौत्रा वा । Skt.

६. MS. D. puts the figure ॥४॥
here to indicate the end of
the fourth hymn. No such
number is given in P.

७. अत्वेत । D.

८. क्षिप्रमवश्यम् । Skt.

९. सर्वतः प्रकर्षेण स्तुत । Sy.
प्रकर्षेणाभिष्टुत । Skt.
अभिप्रगायत च । Sk.

१०. सखाय ऋत्विजः । Sy. Skt.

११. प्रस्तावान् P.

For the passage beginning
with प्रस्तावात् and ending with
स्तोमस्य S. reads प्रस्तावप्रतिहारो-
पगानोपनिधनस्तोमस्य . S.

१२. त्रिवृत्पञ्चदशादिस्तोमानस्मिन् कर्मणि
बहुन्ति प्रापयन्ति । Sy.
स्तोमानामिन्द्रं प्रति प्रापयितारः स्तो-
तार इत्यर्थः । Skt.

१३. पुरु D.

१४. ऽक्षयितारं D. पुरुशब्दो बहुनाम् ।
तमशब्दोऽपि नातिशयप्रत्ययः । अर्वा-
सम्भवादुदात्तत्वाच्च । किंतिहि ?
तम् अभिकाङ्क्षायाम् इत्यस्य
रूपम् । बहुभिर्योऽभिकाङ्क्ष्यते प्राप्यते
याच्यते स पुरुतमस्तं पुरुतमम् Skt.

घनानाम् । ईश्वरम् । इन्द्रम् । सहाभिप्रगायत । अभिषुते । सोमे ।

स घा नो योग आ भुवत्स राये स पुरंध्याम् । गमद्वाजेभिरा स नः ॥३॥

स घा नः । सः । एव । अस्माकम् । अप्राप्तप्राप्त्यर्थम् । आवहतु । सः । घनाय । पुरन्धि-
बहुधीर्योषा तस्य च । अन्नैश्च । अस्मान् । आगच्छतु । सः ।

यस्य संस्थे न वृण्वते हरीं समत्सु शत्रवः । तस्मा इन्द्राय गायत ॥४॥

यस्य संस्थे । यस्मिन् । अवस्थिते । न । वारयन्ति । तस्य स्वभूतावश्वी । संग्रामेषु ।
शत्रवः । तस्मै । इन्द्राय । गायत ।

१. उत्कृष्टानां घनानाम् Sk.
२. इदि परमेश्वर्ये अत्यन्तेश्वरम् Sk.
३. अभिप्रगायत सहाभिषुते S.
सर्वैर्ऋत्विग्भिः सह Skt.
४. कालोपलक्षणं चेदम् । अभिषवोत्तर-
कालम् Sk.
५. सहवास्माकं P.
६. प्राप्त० P. S. adds योगं
after ०प्राप्त्यर्थं and before
आवहतु ।
योग उद्योगः, उत्साहः, अलब्धलाभो
वा Skt.
पूर्वमप्राप्तस्य पुरुषार्थस्य सम्बन्धे Sy.
७. आभवतु पुरुषार्थं साधयतु Sy.
आभिमुख्येन भवतु । योगमस्माकं
करोत्वित्यर्थः Skt.
८. पुरन्धि बहुय्योषो P. पुरन्धि बहु-
धिर्योषा D.
पुरंध्यां—योषिति आभुवत्, यद्वा बहु-
विधायां बुद्धौ आभुवत् Sy.
बह्व्यां प्रज्ञायाम् Skt.
९. तस्मै P.

१०. हविलंक्षणैरन्नैर्हृतुभूतैः हविरुपभोगार्थ-
मित्यर्थः Skt.
अस्मद्देवैः अन्नैः हविरुपभोगार्थं
वा Skr.
११. ०गच्छता P.
१२. रथे Sy.
संग्रामे Sk.
१३. न संभजन्ते । रथमश्वौ च दृष्ट्वा
पलायन्त इत्यर्थः Sy.
प्राप्नुवन्ति Sk.
१४. D. adds तेन before तस्य ।
१५. क्रियाशब्दोऽयं न सङ्ग्रामनाम । अद-
भक्षणे । सम्भक्षयितु परस्परं योद्-
धृषु महति युद्धे प्रवृत्त इत्यर्थः Skt.
समत्सु संभक्षयितु । महायुद्धे परस्परं
अदन्ति योद्धारः Skr.
यः संग्रामे महति युद्धे प्रवृत्ते दूरस्थानेव
रथप्राप्तान् शत्रून् निहन्ति Skt.
यस्मात् शत्रूणामप्राप्तिः । दूरस्थानेपि
सरथो गत्वा निहन्ति Skr.
१६. सामान्युच्चारयत वा स्तुतीः Skt.

सुतपाप्ने सुता इमे शुचयो यन्ति वीतये । सोमांसो दध्याशिरः ॥५॥

सुतपाप्ने । सुतं यः पिवति तस्मै । सुताः । इमे । सोमाः । पूताः । पानाय । गच्छन्ति ।
दधिमिश्रयणाः ।

त्वं सुतस्य पीतये सद्यो वृद्धो अजायथाः । इन्द्र ज्यैष्ठ्याय सुक्रतो ॥६॥

त्वं सुतस्य । त्वम् । सुतस्य । पानार्थम् । सद्यः । वृद्धः । भवसि प्रवृद्धशरीरः ।
इन्द्र ! । ज्यैष्ठ्यं कर्म कर्तुम् । शत्रुषु सुप्रज्ञः ।

आ त्वा विशन्त्वाश्वः सोमांस इन्द्र गिर्वशः । शं ते सन्तु प्रचेतसे ॥७॥

आ त्वा विशन्तु । आविशन्तु । त्वाम् । क्षिप्राः । सोमाः । इन्द्र ! । गीर्भिव-
ननीय ! । शं च । तुभ्यम् । भवन्तु । सुमतये ।

१. सुतपाप्ने सुतपाप्ने P.
सुतानां सोमानां पात्रे Skt.
२. S. adds सोमं after सुतं and
before यः । ३. सोमान P.
४. पूः P. ५. भक्षणार्थम् Sy.
६. न चाप्रदीयमानानां गमनं सम्भवतीति
प्रदानमनेन लक्ष्यते । सम्प्रदानचतुर्थी-
श्रुतेः दानार्थ एव वा एतिः । प्रदीयन्त
इत्यर्थः Skt.
७. ०मिश्रयणाः is doubtful ०मिश्राः
seems to be grammatically
correct and proper reading.
अवनीयमानं दधि आशीर्दोषघातकं येषां
सोमानां ते दध्याशिरः Sy.
दध्याशिरः दधिमिश्राः । सोममिश्रं हि
दध्याशीरुच्यते Skt.
८. त्वं सुतस्य omitted by D. S.
९. अथवा पीतय इति तृतीयायै चतुर्थी । त्वं
सुतस्य सोमस्य पानेन सद्य एव समान
एवाहूनि पानानन्तरमेव शरीरेण
च वीर्येण च परिवृद्धो भवसि Skt.
१०. युद्धो P.
अभिवृद्धयोत्साहेन युक्तोऽभूः Sy.

११. देवेषु ज्येष्ठत्वार्थम् Sy.
वृत्रवधादिकाय Skt.
अतिशयेन प्रज्ञस्यः प्रवृद्धो वा ज्येष्ठः ।
तत्कर्म ज्यैष्ठ्यम् । तस्मै च वृत्रव-
धादिकाय Skt.
१२. सुप्रज्ञ ! S. Both the MSS. D.
and P. add visarga after
सुप्रज्ञ but it should be in the
vocative as सुक्रतो in the
Vedic stanza is in the voca-
tive.
शोभनकर्मन् शोभनप्रज्ञ वा Sy.
हे सुकर्मन् सुप्रज्ञ वा Skt.
१३. आत्वाविशन्त्वां P.
त्वया पीयन्ताम् Sk.
१४. सवनत्रये प्रकृतिविकृत्योर्वा व्याप्ति-
मन्तः Sy.
स्वकार्यकरणे क्षिप्राः Skt.
मादने क्षिप्राः Skt.
१५. स्तुतिभिः सम्भजनीयः । स्तुतीनां वा
सम्भक्तः Skt.
१६. शम्-सुखरूपाः सोमाः सन्तु Sy.
१७. भवतु S.

त्वां स्तोमां अवीवृधन्त्वामुक्था शतक्रतो । त्वां वर्धन्तु नो गिरः ॥८॥

त्वां स्तोमाः । त्वाम् । त्रिवृदादयः स्तोमाः । अवीवृधन् । त्वाम् । शस्त्राणि च । शतकर्मन् । त्वामेव । वर्धयन्तु । अस्माकमपि । गिरः ।

अक्षितोतिः सनेदिमं वाजमिन्द्रः सहस्रिणम् । यस्मिन्विश्वानि पौस्या ॥९॥

अक्षितोतिः । अक्षीणरक्षणोऽपि । भजेत । अनेकपुरुषयुक्तम् । इमम् । संग्रामम् । यस्मिन् । सर्वाणि । बलानि । शत्रूणाम् । प्रादुर्भवन्ति ।

१. A Trivṛt hymn is composed of three stanzas and is of three kinds—(1) Udyati, (2) Parivartini, and (3) kulāyini. Each of these is further subdivided into three kinds :—
Tṛcabhāga, (2) Āvāpa, and (3) Paricarā तिसृभ्यो हिङ्करोति स प्रथमया, तिसृभ्यो हिङ्करोति स मध्यमया, तिसृभ्यो हिङ्करोति स उत्तमयोद्यतीत्रिवृतो विष्टुतिः Tāṇḍya 2.1.1. तिसृभ्यो हिङ्करोति स पराचीभिः, तिसृभ्यो हिङ्करोति स पराचीभिः तिसृभ्यो हिङ्करोति स पराचीभिः परिवर्तिनीत्रिवृतो विष्टुतिः Tāṇḍya 2. 2. 1. तिसृभ्यो हिङ्करोति स पराचीभिः, तिसृभ्यो हिङ्करोति या मध्यमा सा प्रथमा योत्तमा सा मध्यमा या प्रथमा सोत्तमा, तिसृभ्यो हिङ्करोति योत्तमा सा प्रथमा या प्रथमा सा मध्यमा या मध्यमा सोत्तमा, कुलायिनीत्रिवृतो विष्टुतिः Tāṇḍya 2. 3. 1.

२. सामगानां स्तोत्राणि Sy. अस्मदीयो-
द्गातृप्रयुक्तानि स्तोत्राणि Skr.

३. वर्धितवन्तः Skt. वर्धयन्ति Skr.

४. उपर्यं तृतीयसवने होतुः शस्त्रविशेष-

वचनं शस्त्रमात्रवचनं वा । आज्य-
प्रउणे प्रातःसवने मरुत्वतीयनिष्के-
वत्ये माध्यंदिने वैदवदेवाग्निमारु-
तोक्थषोऽष्टाश्विनानि परस्मिन् Skr.

५. हे बहुकर्मन् बहुप्रज्ञ वा Skr.

६. स्तुतयः Sk.

७. अक्षिता अन्येनाहसिता अक्षीणा वा ऊतिः
पालनं यस्य सोऽक्षितोतिः Skt.

८. भजेतमनेक० P., सम्भजतु.
सोमलक्षणमन्त्रं सम्भजेत् पिबेत् .. वाजः
पीतः सर्वसामर्थ्यानि जनयतीत्यर्थः Skt.
अस्मिन् संग्रामे अस्मद्वशात् सन्निहितो-
ऽस्तु Skr.

९. प्रकृतौ विकृतिषु च प्रवर्तमानत्वेन सह-
स्रसंख्यायुक्तम् Sy. योद्धृसहस्रयुक्तं. . .
. स्तुतिसहस्रयुक्तम् Skt.

१०. पुंस्त्वानि बलानि वर्तन्ते Sy. पौस्या
बलानामेतत् । हस्त्यश्वरथपदातिलक्षणानि
बलानि । . . . यस्मिन् बलानि सर्वाणि
सामर्थ्यलक्षणानि अथवा यस्मिन्
विश्वानि पौष्येति इन्द्रविशेषणम् ।
यस्मिन्निन्द्रे सर्वाणि बलानि यः सर्वैर्ब-
लैर्बलवान् यो महाबल इत्यर्थः Skt.

११. Omitted by S.

१२. Mādhava ignores the word
इन्द्रः

मा नो मर्ता अभि दुहन्त नूनामिन्द्र गिर्वणः । ईशानो यवया वधम् ॥१०॥

मा नो मर्ताः । मा । अभिदुहन्तु । इन्द्र । अस्माकमङ्गेभ्यः । शत्रवः । गीर्भर्वन-
नीय । ईश्वरस्त्वम् । पृथक् । कुरु । शत्रूणामायुधम् । इति ।

I.6.

युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं चरन्तं परि तस्थुषः । रोचन्ते रोचना दिवि ॥१॥

युञ्जन्ति ब्रध्नम् । युञ्जन्ति । महान्तम् । आरोचमानम् । दिवि । चरन्तम् ।
परितस्थिवासो देवा वा लोका वा । रोचन्ते च । रोचनानि नक्षत्राणीन्द्रतेजसा संभुक्षितानि ।

१. मभि० P.

२. अस्मदीयानां शरीराणाम् अभितो द्रोहं
मा कुर्युः Sy.

३. अस्माकं मनुष्याः अभिद्रोहं मा कार्षुः
Skr.

४. ०नीयंश्चरस्त्वं D.

५. प्रयक् D.

६. वधं वैरिभिः संपाद्यमानम् Sy.
वधं हिंसां हन्तारं वा Skt.

७. MS. D. puts the figure ॥ ५ ॥
here to indicate the end of
the fifth hymn. No such
number is given in P.

८. यच्छन्ति P.

९. प्रध्नं P.

आदित्यरूपेणावस्थितम् Sy.

१०. स्तुतिभिः हविर्भिर्वा । तत्कर्तारः
संबन्धयन्ति Skr.

११. रक्ष दीप्तो रुच च । आरुह्यम् आरोचनं
वा । अरुषं दीप्तम् । गन्तारं
वा । अरुष गतो । अपि च । शत्रून्
यज्ञान् वा प्रति गन्तारम् Skt.

१२. हिंसकरहिताग्निरूपेणावस्थितम् Sy.

१३. वायुरूपेण सर्वतः प्रसरन्तम् Sy.

१४. परितः तस्थि० S.

परि सर्वतः यत्र यत्र इन्द्रो गच्छति तत्र
तत्रेनं स्तोतारो यष्टारश्च स्तुवन्ति
यजन्ति च । अथवा एते स्वायंसिद्धये
महान्तम् इन्द्रं दीप्तं सर्वतो गच्छन्तं
नियुञ्जते इति वा । यत्र यत्र इन्द्र-
स्तत्र तत्र मनुष्या इवम् इवम् च नः कुरु
इति याचन्ते । अथवा मातल्यादय
इन्द्ररुषं युञ्जन्ति ब्रध्नादिगुणम् Skt.

१५. किञ्च तस्थुषः स्थितस्य व्याप्रियमा-
णस्य इन्द्रस्य प्रभावेन दीप्यन्ते नक्ष-
त्राणि शुलोके । सूर्यप्रभवश्च
सुषुम्णः । सुषुम्णः सूर्यरश्मिः । तत्स-
म्बन्धात् चन्द्रमा नक्षत्राणि च दीप्यन्ते ।
अथवा युजिः उत्पूर्वः अन्तर्णीतिष्प-
र्यश्च । उद्योजयन्ति वृष्टिकर्माणि
महान्तं दीप्तम् इन्द्रं परितस्थुषः परि-
भ्रमन्तम् । लक्षणार्थे परिः । सोम-
पानामुरवधभृद्वया स्वावरजङ्गमा-
त्मकं कृत्स्नं जगत् परिभ्रमन्तम् । के
इन्द्रम् उद्योजयन्ति इति । सूर्यरश्मयः
अष्टभिः मासैः आतं रतं प्रावृडा-
रम्भे अर्पयन्तः उद्योजयन्ति इन्द्रं वृष्टौ
Skr.

अभत्वेऽपि प्रसारणमन्यत्रापि दृष्टम् ।

युञ्जन्त्यस्य काम्या हरी विपक्षसा रथे । शोणा धृष्ण नृवाहसा ॥२॥

युञ्जन्त्यस्य । युञ्जन्ति । अस्य । रथे । कमनीयो । अश्वौ । सव्यदक्षिणयोः पार्श्वयोर्युज्यमानौ । शोणवर्णौ । शत्रूणां धर्षकौ । नेतुरस्य बोद्धारौ देवाः ।

केतुं कृण्वन्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे । समुपद्भिरजायथाः ॥३॥

केतुं कृण्वन् । राज्ञी स्वपतो गतप्रज्ञस्य प्रज्ञोदित इन्द्रे भवति । तमसा तिरो-
हितरूपाणां गवादीनां रूपं च ज्ञायते ।

केतुम् । कृण्वन् । प्रज्ञानरहिताय । पेशश्च । अपेशसे । समजायथास्त्वम् ।

१. अभिभूत्वेऽपि D. अहत्वेऽपि S.

२. तत्पुषः is acc. pl. But V. Mādhava construes it as nom. pl. He remarks that Samprasāraṇa has taken place although it is not *bha*. *Bha* is a technical term and is applied in declension to forms of acc. pl., inst. dat. and abl. sing., gen. all the numbers, and loc. sing. and dual. He also explains अभिभूयः RV. I. 115 similarly. But V. Mādhava is evidently wrong. The forms in both the places are acc. pl. and not nom. pl.

३. कामयितव्यौ Sy.
कामयितव्यावुत्कृष्टौ कामसंवादिनौ वा Skt.

४. हरी-एतन्तामानौ द्वावश्वौ Sy.

५. प्रगल्भौ Sy.
प्रगल्भौ, अभिभूतारौ शत्रूणाम् Skt.

६. नृणामिन्द्रतत्सारथिप्रमुखानां बोद्धारौ Sy.

मनुष्यान् प्रति मनुष्याकारस्य वेन्द्रस्य बोद्धारौ Skt.

७. राज्ञी निद्राभिभूतत्वेन प्रज्ञानरहिताय प्राणिने प्रातः प्रज्ञानं कुर्वन् Sy.

८. जन्द्रे P. D.

९. S. reads प्रज्ञोदयं कुर्वन् for प्रज्ञोदित इन्द्रे भवति ।

१०. तमसो P.

राज्ञी अन्धकारावृतत्वेन अनभिष्यक्त-
त्वाद् रूपरहिताय पदार्थाय प्रातर-
न्धकारनिवारणेन पेशः—रूपमभि-
व्यज्यमानम् Sy.

११. प्रज्ञाम् Sk.

१२. षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । प्रज्ञारहितस्य Sk.

१३. पेशस्त्वापेशसे P.

पेशः रूपं च Sk.

अपेशसे रूपवर्जितस्य । यस्य यद्य-
दभिलषितं तस्य तत्तत् संपादयन् Skt.

१४. उदपद्यत Sy.

सह कान्तिभिस्त्वमजायथाः । जन्मन
एव प्रभृति त्वं सर्वस्य सर्वाभिलषित-
सम्पादौ कान्तश्चासीरित्यर्थः । अथवा
माध्यमिकाः स्तनयितुलक्षणा वाच
उपसस्ताभिः सह त्वमजायथाः जन्मनः
प्रभृति गजितेत्यर्थः Skt.

सह कान्तिभिः । वज्र कान्तौ
आजन्मनः कान्तः अस्ति इष्टप्रदानेन च ।
माध्यमिकाभिः स्तनयितुलक्षणाभिः
वाग्भिः उपआख्यैः सह अजायथाः ।
जन्मतः गजिता Skt.

उपोभिः सह। तमिममाश्चर्यं मनुष्याणां निवेदयितुं तान् सम्बोधयन्ति मर्याः। इति।

आदहं स्वधामनु पुनर्गर्भत्वमेरिरे । दधाना नाम यज्ञियम् ॥४॥

आदह स्वधाम् । अनन्तरमेव वृष्टेमस्तः । अन्नार्थम् । पुनरपि । गर्भत्वम् ।
प्राप्नुवन्ति । अष्टौ मासान् तिरोभूता वतन्ते वर्षाभ्योजनन्तरम् । आश्चर्येऽहंशब्दः । दधानाः ।
नाम । यज्ञार्हमीदृक् चान्यादृक् चेतादृक् चेत्यादिकम् ।

१. बाहकैः रश्मिभिः, प्रतिदिनमुषःकालैर्वा
संभूय Sy.

२. आश्चर्याणां D.

३. Omitted by D.

४. ०दयतुं P.

५. त्वां S.

६. मर्याः S. मर्याः D.

अथवा सूर्यस्यैवास्तमये मरणमुपचर्य,
व्यत्ययेन बहुवचनं कृत्वा सम्बोधनं
क्रियते 'हे मर्या' इति Sy.

व्यत्ययेनात्रैकवचनस्य स्थाने बहुवचनम् ।
मर्या ! मर्याकार ! इन्द्र ! Skt.

७. ०तो नात्वं P. तोन्नाकं (?) D.
स्वधाम् उदकं.....
स्वधा अन्नं वा । सस्यलक्षणं चात्रा-
न्नम् Skt.

८. इतः परं जनिष्यमाणमन्नमुदकं वा
अनुलक्ष्य Sy.

९. प्रतिसंवत्सरमेवं कुर्वन्तीति दर्शयितुं
पुनःशब्दः प्रयुक्तः ।
पुनः अतीताब्दबुद्ध्यनन्तरम् Skt.

१०. एरिरे-अन्तर्भावितवर्षादीर गतावित्य-
स्मात् Sy.

देवा मेघमध्ये जलस्य गर्भाकारं
प्रेरितवन्तः । जलस्य कर्तारं पर्जन्यं
प्रेरितवन्तः Sy.

वृष्टेः पश्चात् एव उदकं पुनर्गर्भत्वम्
आपादयन्ति मस्तः..... वा.....

सस्यान् निष्पाद्य अनन्तरम् एव पुनर्ग-
र्भत्वं गमयन्ति मस्तः Skt.

एवं वा अन्यथा अस्या ऋचः
अर्थयोजना । वृष्टेरनन्तरमेव सस्यलक्षण-
मन्नं पुनर्गर्भत्वम् ईरयन्ति । ईर
गतौ । Skt.

११. मासाः S.

१२. ०भूमा P.

१३. अहेत्यवधारणार्थः Sy.

अहेति विनिग्रहार्थीय एवशब्दार्थे Skt.

१४. हशब्दो P. D.

१५. उदकम् आदित्यमण्डले अन्तरिक्षे वा
दधानाः Skt.

१६. नामेति ह्युदकनामपठितम्.... अथवा
नामशब्दः संज्ञावचनः Skt.

१७. यज्ञानाम् S.

१८. चातादृक् S.

Cf. Sy. ईदृक् चान्यादृक् चेत्या-
दीनि । S reads ईदृ (इ?क्)
चातादृ (इ?क्) (चा?चे) त्यादिकम् ।

१९. वर्षास्वोषधीर्जनयित्वा न तावत्पेव
कृतार्थीभवन्ति मस्तः । किन्तुहि ?
ता एव पुनर्गर्भयन्ति उदकदाने-
नेति Skt.

वर्षासु ओषधीर्जनयित्वा न तावत्पेव
कृतार्थीभवन्ति ता एव पुनर्गर्भयन्ति
उदकदानेन Skt.

वीळु चिंदारुजत्नुभिर्गुहा^१ चिदिन्द्र^२ वह्निभिः। अविन्द^३ उस्त्रिया^४ अनु^५ ॥५॥

वीळु चित्। दृढम्। अपि। पवंतसान्वाभिमुख्येन भञ्जि^६द्विः। पवंतस्य गुहाया^७म्।
अपि। इन्द्र^८ !। त्वां वोढुभिर्मरुद्भिः। त्वं^९ पणिभिरपहृता^{१०} गाः। अन्वविन्द^{११}ः।

देवयन्तो^{१२} यथा^{१३} मतिमच्छा^{१४} विदद्वसुं^{१५} गिरः। महामनूपत^{१६} श्रुतम् ॥६॥

देवयन्तः। देवानिच्छन्तः। यथा। पूजनीयमिन्द्रम्। अभिष्टुवन्ति तथाऽभिष्टुवन्ति^{१७}।
विदद्वसुं वेदयद्वसुम्। उदारम्। गिरः स्तोतारः। महान्तं मरुद्गणमिति।

इन्द्रेण^{१८} सं हि दृक्षसे^{१९} संजग्मानो^{२०} अविभ्युषा^{२१}। मन्दू^{२२} संमानवर्चसा^{२३} ॥७॥

इन्द्रेण। इन्द्रेण। हि। सन्दृश्यसे। सङ्गच्छमानः। अविभ्युषा मरुद्गणं^{२४} ! तौ युवा^{२५}म्

१. भञ्जवभिः P. भञ्जवभिः D.

आरुजत्नुभिर्भञ्जिद्विः Sy.

दुर्गमस्थानं भञ्जिद्विः Sy.

आरुजत्नुभिः। रुजो भङ्गे। सहयोग-
लक्षणा चेयं तृतीया भञ्जिद्वि-
मरुद्विः सह Skt.

२. गुहा चा मक्षीन्द्रन्त्वां P.

३. मरुद्वि P.

४. त्वापणिभिः P. D.

५. गाः गुहायां निहिताः सरमाप्रत्यागमन-
कालोत्तरं मरुद्भिः सह त्वमल-
ब्धाः Skt.

६. अन्विष्य लब्धवानसि Sy.

अविन्दः, लब्धवानसि Skt.

७. मरुत्संज्ञकान्देवान्।

देवशब्दोऽत्र प्रकृतान् मरुत् एवाह Skt.

८. मन्यतिरर्चतिकर्मा। मन्यते स्तुयते-
ज्ञाविति मतिरिन्द्रः। ज्ञाता वा मति-
विद्वान् ब्राह्मणः Skt.

यथा मतिम्। स्तुतौ ज्ञाने वा। सर्व-
स्तुत्यम् इन्द्रं विद्वान्सं विप्रं वातदत्। Skt.

९. कया D.

१०. ऽपुवति P.

तथाऽभिष्टुवन्ति is omitted by S.

११. स्वमहिमप्रख्यापकैर्धनैर्युक्तम्।

अच्छ, निपातोऽयमाप्नुमित्यस्यार्थे।

आप्नुम् विन्दतेर्लाभार्थस्य

विदच्छब्दः कर्मसाधनश्च द्रष्टव्यः।

गणाभिप्रायं चैतदेकवचनम्, लब्ध-

घनं मरुद्गणम् Skt.

१२. विख्यातम्।

१३. तृतीयार्थे प्रथमेयम्। गीर्भिः स्तुतिभिः

. अनूपत-नु स्तवने। स्तुवन्ति

स्तुवन्तु वा ऋत्विजो मत्पुत्रपौत्रा-

दयो वा. श्रुतं ख्यातम् Skt.

१४. महान्त P. प्रौढम् Sy.

१५. कर्मगणमिति P.

१६. S. adds सं हि after इन्द्रेण।

१७. हिशब्दः पदपूरणः Skt.

१८. ऽश्यते स S.

अवश्यमस्माभिर्द्रष्टव्यः Sy.

१९. विभ्युषा P. D. भयवर्जितेन Sk.

२०. मरुद्गणः D. मरुद्गणं S.

२१. कौ युवां D. P. युवार्थं S.

इन्द्रमरुद्गणौ । मदिष्णू भवचः संयुक्तौ । समानवर्चसौ । यद्वा मन्दुना समानवर्चसैन्द्रेणेति ।

अनवद्यैरभिद्युभिर्मखः सहस्वदर्चति । गणैरिन्द्रस्य काम्यैः ॥८॥

अनवद्यैः । अवद्यरहितैः । अभिद्योतमानैः । सह । स्तोता । सहस्वन्तामिन्द्रम् । अर्चति ।
गणैः । इन्द्रस्य । प्रियैः । गणशब्द एकवचनबहुवचने पर्यायेण भवतः ।

अतः परिज्मन्ना गहि दिवो वा रोचनादधि । समस्मिन्मृञ्जते गिरः ॥९॥

अतः परिज्मन् । अतोऽन्तरिक्षात् । परितो गन्तमरुद्गण ! । आगच्छ । आदित्यस्य ।
वा । रोचनाल्लोकात् । अधिपरी सप्तमीपञ्चम्योरर्थं स्फुटीकृतः । अस्मिन् मरुद्गणे ।
सम्प्रसाधयति । स्तुतीः मधुच्छन्दाः ।

१. मभिष्टु P. नित्यप्रमुदितौ Sy.

२. भवचः (:) S.

३. तुल्यदीप्ती च इन्द्रमरुद्गणौ Sk.

४. मन्दुना P. मन्वतेर्मोदनायस्यैतद् रूपम् । नित्यप्रमुदितौ Sk.

५. ०सेन्द्रे नेमि P.

६. Cf. Nirukta 4. 12.

इन्द्रेण हि सन्दृश्यसे संगच्छमानोऽबि-
भ्युवा गणेन । मन्तु मदिष्णू । युवां
स्थः । अपिवा मन्दुना तेनेति स्यात् ।
समानवर्चसैत्येतेन व्याख्यातम् ।

७. अभिद्योतकमानैः D.

द्युलोकमभिगतं Sy. सर्वादिचात्र
द्वितीयायै तृतीयाः । अनवद्यान् अगह्यान् ।
द्युशब्दो दीप्तिवचनः । अभिगतदीप्तीन्
अत्यन्तदीप्तान् Skt.

८. यज्ञः Sy. मखो यज्ञः . . .

. . . स्तौति । यद् यज्ञ ऋत्विजः स्तुवन्ति
तदिदं यज्ञ एव स्तौतीत्युच्यते . . .
अथवा मखः यज्ञकारी संस्तौति Skt.

९. सहस्वद् बलवत् सुष्टिवत्यर्थः । Skt.

१०. मरुति D. ११. गणान् सप्तसप्तकान् ।

इन्द्रस्य काम्यैः काम्यान् प्रियान् Skt.

१२. इन्द्रस्य इन्द्रं बलोपेतं यथा भवति
तथा पूजयति Sy.

१३. फलप्रवत्वेन कामयितव्यैर्गणैः सहितः Sy.

१४. The passage beginning with
अवद्यरहितैः and ending with
स्फुटीकृतः in 1. 6. 9. is omitted
by P.

१५. परितो व्यापिन् मरुद्गण ! Sy.

हे परिज्मन् ! अज गतिक्षेपणयोरि-
त्यस्यैतद् रूपम् । सर्वतोऽगामिन् Skt.

१६. द्युलोकाद् Sy.

दिवो वा द्युलोकाद् वा Sk.

१७. Omitted by S.

१८. दीप्यमानादादित्यमण्डलाद्वा समागच्छ
Skt.

१९. ०परि D. अधिपरी अनर्थकाविति ।

अथवा अधिशब्दः सामर्थ्याद्विषयं Skt.

२०. ०रर्थः D. २१. अस्मिन् कर्मणि Sy.

२२. सन् P. सत् D.

ऋञ्जतिः प्रसाधनकर्मा Skt.

२३. ०छन्दः P.

इतो वा सातिमीमहे दिवो वा पार्थिवाधि । इन्द्रं महो वा रजसः ॥१०॥

इतो वा । अत उत्तरमिन्द्र एव देवता । कुत इन्द्र आगच्छतीति न वयं जानीम-
स्तमिन्द्रम् । अस्याः । भूमेरागच्छन्तम् । देयं धनम् । याचामहे । अपिवा । दीप्तात् ।
पार्थिवाल्लोकात् पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम । इन्द्रम् । महः । वा । रजसः स्वर्गादिति ।

I.7.

इन्द्रमिद्राथिनो बृहदिन्द्रमर्केभिरकिणः । इन्द्रं वाणीरनूषत ॥१॥

इन्द्रमित् । इन्द्रम् । एवं । उद्गातारः । बृहता साम्ना स्तुवन्ति । इन्द्रम् । शस्त्रैः ।
होतारः । इन्द्रमेव । सर्वा गिरः । स्तुवन्ति ।

इन्द्र इद्वयोः सचा संमिश्र आ वचोयुजा । इन्द्रो वज्री हिरण्ययः ॥२॥

इन्द्र इत् । एकाकी चरन्निन्द्रः । एव । स्वाध्वयोः । सहायभूतः । स एव च संयोज-

१. अव P.

२. कुतः S.

३. ०रागच्छन् P. D.

४. दे यद् P.

सातिर्दानं लाभो वा Skt.

५. छुलोकाद् वा Sy.

P. reads दीप्ता गच्छादित्यस्य वा
रोचनाल्लोकादधिपदो सप्तमीपञ्च-
म्योमत्वं स्फुटी इन्द्र यत् । for the
passage beginning with
दीप्तात् etc. and ending
with स्वर्गादिति । रजश्शब्दो लोक-
वचनः । महतो लोकाद्वा Skt.

छुलोकाद् वा Sk.

६. ०वाल्लो० S.

७. इति is omitted by S.

८. पक्ष्यादीनां रज्जकादन्तरिक्षलोकाद्
वा Sy.

९. एवादगातारो D.

गीयन्ते इति गाथाः सामानि । तदन्तो
गायिनः उद्गातारः Skt.

१०. तृतीयाथे द्वितीयेयं बृहत् । . . . महता
साम्ना Skt.

११. ऋग्वैष्णवमन्त्रैः Sy.

मन्त्रैः ऋग्वैष्णवैः Skt.

१२. Omitted by P.

ये त्ववशिष्टा अध्वर्यवस्ते वाग्भिर्यजू-
रूपाभिरिन्द्रमेवाऽनूषत Sy.

तृतीयाथे चात्र [द्वितीया । यजुर्लक्षणैः
अध्वर्यवः Skt.

१३. स्वाध्वयो D. स्वाध्वयः S.

हव्योः—हरिनामकयोरध्वयोः Sy.

१४. असहायभूतः S.

सह, युगपत् Sy.

१५. Omitted by S.

यति । उक्तिमात्रेण युज्यमानो । इन्द्रः । वज्रवान् । हिरण्मयसर्वशरीरः ।

इन्द्रो दीर्घाय चक्षस आ सूर्य रोहयदिवि । वि गोभिरद्रिमैरयत् ॥३॥

इन्द्रो दीर्घाय । इन्द्रः । मनुष्याणां चिराय । दर्शनाय । दिवि । सूर्यम् । आरो-
हयत् । तेजोभिश्च । विविधं वर्षार्यम् । मेघम् । प्रेरयति ।

इन्द्र वाजेषु नोऽव सहस्रप्रधनेषु च । उग्र उग्राभिरुतिभिः ॥४॥

इन्द्र वाजेषु । इन्द्र ! । सुद्रेषु सङ्ग्रामेषु । अस्मान् । रक्ष । महत्सु । च ।
उद्गूर्णः । उद्गूर्णः । पालनः । अत्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय । इन्द्रं वयमिति ।

१. युज्यन् P. P. adds पार्थिवलो-
कान् पृथिवीत्यन्तरिक्षनामेन्द्रं महो वा
रजसः स्वर्गादिति ।
इन्द्रस्य वचनमात्रेण रये युज्यमानयोः
सुशिक्षितयोरित्यर्थः Sy.

२. वज्री S.

३. ०मयः D.

सर्वाभिरणभूषितः Sy.

४. इन्द्रः । वज्रवान् । हिरण्मयसर्वशरीरः ।
is omitted by P.

५. दीर्घकायः D.

६. आप्रलयभाविने Skt.

७. ०अरो P.

आरोपितवान् । Skt.

८. स च सूर्यो गोभिः स्वकीयरश्मिभिरद्रि
पर्वतप्रमुखं सर्वं जगद् व्यैरयत् ।
विशेषेण दर्शनार्थं प्रेरितवान् । प्रका-
शितवानित्यर्थः । अथवा इन्द्र एव
गोभिर्जलनिमित्तभूतैरद्रि मेघं व्यैरयत् ।
विशेषेण प्रेरितवान् Sy.

गोशब्दोऽत्र वज्रवचनः वज्र-
व्यैरयत् प्राणेभ्यो विगमितवान्

हतवान् Skt.

गोः वज्रः वज्रैः मेघं
प्राणेभ्यः अपगमितवान् हतवान् वा ।
. ईर वधे । गोः उदकं
वा । उदकहेतोः मेघं हन्ति हतवान्
Skt.

. अथवा गोशब्द उदकवचनः । हेतौ
च तृतीया उदकार्यं मेघं हत-
वान् Skt.

९. S. reads रक्ष च । महत्सु उग्र उद्गूर्ण
उद्गूर्णः ।

१०. प्रधनशब्दोऽत्र न संग्रामनाम उत्कृष्ट-
वचनः । प्रकृष्टानि धनानि प्रधनानि
निमित्तभूतानि येषां ते सहस्रप्रधना
बह्वत्यन्तधना इत्यर्थः Skt.

११. शत्रुभिरप्रधूष्यः Sy.

उग्रः अन्येन वाऽप्रसह्यः । क्रूर इत्यर्थः ।
. उग्राभिः अन्येना-
प्रसह्याभिः Skt.

१२. अप्रधूष्याभिः Sy.

१३. Cf. note no. १ on p. 21.
इति is given as a variant
by S.

इन्द्रं वयं महाधन इन्द्रमर्भे हवामहे । युजं वृत्रेषु वज्रिणम् ॥५॥

इन्द्रम् । वयम् । महति संग्रामे । हवामहे । इन्द्रम् । अल्पे च । सहायम् । उपद्रवेषु । आयुषवन्तम् ।

स नो वृषन्नमुं चरुं सत्रादावन्नपा वृधि । अस्मभ्यमप्रतिष्कृतः ॥६॥

स नः । सः । नः । वर्षितः । अमुम् । मेघम् । महतो दातः । । तेजोभिरपावृधि । शत्रुभिरप्रतिशब्दितोऽप्रतिष्कृतो वा । नोऽस्मभ्यमित्यनयोः पूरणमेकम् ।

तुञ्जेतुञ्जे य उत्तरे स्तोमा इन्द्रस्य वज्रिणः । न विन्धे अस्य सुष्टुतिम् ॥७॥

तुञ्जेतुञ्जे । दाने दाने । उत्तरोत्तरम् । ऋषय एनं स्तुवन्ति । तेषु स्तो-
भेषु । न । अस्माहम् । दानानुगुणं सुष्टुतिम् । विन्दामि ।

१. प्रभूतघननिमित्तम् Sy.

२. अल्पे P.

स्वल्पेऽपि धने निमित्तभूते सति । Sy.

३. सहकारिणं समाहितं वा Sy.

४. शत्रुषु धनलाभविरोधेषु प्राप्तेषु त-
न्निवारणाय वज्रोपेतम् Sy.

संग्रामव्यतिरिक्तेष्वपि च शत्रुषु Skt.

५. न इति तादर्थ्यं चतुर्थीयं वृषन्नित्यनेन
सम्बध्यते । अस्मदर्थं Skt.

६. वर्षितारम् S.

७. उहतो P. सत्रा इति सत्पनाम सतत-
पर्यायो वा । सत्पसततयोर्दातः । Skt.

८. ०रपावृ. P.

९. शत्रुरप्र० P.

तथैवास्मभ्यं...प्रतिशब्दरहितः । यद्यत्
अस्माभिर्षाच्यते तत्र सर्वत्र नेति प्रति-
शब्दं नोच्चारयति Sy. स्कुञ्ज् आप्रवणे ।
आप्रवणमागमनं प्रवतेर्गत्यर्थत्वादन्येना-
प्रतिगतः अप्रतिष्कृतः । युद्धेऽभियुञ्जानः
अन्येनाप्रत्यभियुक्तपूर्वं इत्यर्थः Skt.
अप्रतिष्कृतः । अप्रतिष्कृतः । अप्रति-
स्खलितो वा । N. 6. 16

१०. दाहे दाहे D.

तस्मिंस्तस्मिन् फलदातरि देवान्तरे Sy.

तुञ्ज इति न यज्ञनाम । किन्तहि ?

तुञ्जतेर्दानकर्मणस्तुञ्जो दानम् ।

वृष्टेर्दानानां वा Skt.

११. उत्कृष्टाः Sy.

पूर्वभ्यः प्रकृष्टतमा मदीयाः स्तोमाः Skt.

१२. एवं S.

१३. तैः स्तोमैः सर्वैरपि Sy.

१४. ०हन्नानु० D.

तैरपि न विन्धे अहमस्येन्द्रस्य.

.... स्तुतिम् अशेषगुणप्रकाशनरूपां

तैरपि नाशेषानिन्द्रगुणान् प्रकाशयितुं

शक्नोमीत्यर्थः । अथवा. विन्धे

इति स्पशंनार्थो वा । न विन्धे

न स्पृशामि Skt.

१५. तुञ्जस्तुञ्जतेर्दानकर्मणः । दाने दाने य

उत्तरे स्तोमा इन्द्रस्य वज्रिणो नास्य तैर्वि-

न्दामि समाप्तिं स्तुते । N. 6. 17, 18.

१६. Mādhava does not paraph-

rase the clause इन्द्रस्य वज्रिणः ।

वृषां युधेव वंसगः कृष्टीरियत्योजसा । ईशानो अप्रतिष्कृतः ॥८॥

वृषा युधेव । वषिता^१ । गोयूथानीव^२ । वननीयगमन^३ ऋषभ इन्द्रो वीरः । युयु-
त्सून् मनुष्यान्^४ । बलेन^५ । अभिगच्छति । सर्वस्येशानः । अप्रतिष्कृतः ।

य एकश्चर्षणीनां वसूनामिरज्यति । इन्द्रः पञ्च चितीनाम् ॥९॥

य एकः । इन्द्रः^६ । मनुष्याणाम् । पञ्चानां क्षितीनां^७ निवसतां गन्धर्वाः पितरो देवा
असुरा रक्षांसीति पञ्चत्वम्^८ । तेषां प्रदेयानां धनानाम् । ईष्टे^९ । पूर्वस्यामृचि वाक्यपरिसमाप्तिः ।

इन्द्रं वो विश्वतस्परि हवामहे जनैभ्यः । अस्माकमस्तु केवलः ॥१०॥

इन्द्रं वः । व इति पञ्चमी । वः । जनैभ्यः । सर्वेभ्य एव वयम् । इन्द्रम् । हवामहे ।
सोऽस्माकम् । अस्तु । असाधारणः^{११} ।

I. 8.

एन्द्र सानसि रयि सजित्वानं सदासहम् । वर्षिष्ठमृतये भर ॥१॥

एन्द्र सानसि रयिम् । आहर । इन्द्र ! । भजनीयम् । रयिम् । जयशीलपुरुषयुक्तम् ।
सदा शत्रूणामभिभवितारम् । वृद्धतमम् । रक्षणायास्मभ्यम् ।

१. कामानां वषिता Sy.

२. ०थानिव P.

३. ०गमनं P. D.

वननीयगमतिर्वृषभो गोयूथानि यथा
प्राप्नोति तद्वत् Sy. वंसगो वृषभ
उच्यते । वननीयगमनत्वात् । स यथा
गोयूथानि प्रति तद्वत् Skt.

४. इन्द्र P. ५. बलेभिः P.

६. प्रतिशब्दरहितः । याच्यमानं न परि-
हरतीत्यर्थः Sy.

अप्रत्यागतो युद्धे नियुञ्जानः । अन्ये-
नाप्रत्यभियुक्तपूर्वं इत्यर्थः Skt.

७. S. adds यः before इन्द्रः

८. निषादपञ्चमानां क्षितीनां निवासा-
ह्राणां वर्णानामनुग्रहीतेति शेषः Sy.

९. देवाः D.

१०. Cf. N. ३. ८. गन्धर्वाः पितरो देवा

असुरा रक्षांसीत्येके । चत्वारो वर्णा
निषादः पञ्चम इत्यौपमन्यवः ।

११. स इन्द्र एवामीष्टे Skt.

१२. वाक्यस्य समाप्तिः S.

१३. युष्मदर्थं हवामहे Sy. व इति
तादर्थ्यं चतुर्थी । यजमानप्रतिनिदेशश्च ।
हे यजमानाः ! इन्द्रं युष्मदर्थम् Skt.

१४. षष्ठ्यर्थे प्रथमेषा । अस्माकं केवला-
नामस्तु । अन्येषां मा भूत् । कः ?
सामर्थ्यात् स्तुत्यो षष्ठ्यश्च Skt.

१५. Ms. D. puts the figure ॥७॥
here to indicate the end of
the seventh hymn. No such
number is given in P.

१६. आनय । देहीत्यर्थः Skt.

१७. सहभूतानामपि शत्रूणां जेतारम् Skt.

१८. तपणाय Skt.

नि येन मुष्टिहृत्या नि वृत्रा रुणधामहै । त्वोतासो न्यर्वता ॥२॥

कीदृशमित्याह—नि येनेति । येन घनेन । मुष्टिहनेन दारिद्र्याणि । वयं निरुन्धमः । पदान्तरे पुनर्निः प्रयुज्यते । त्वया रक्षिताः । शत्रूश्च येन । निरुणधामहै । तमाहरेति । अस्पोत्तरा भूयसे निर्वचनाय । इन्द्र त्वोतास इति ।

इन्द्र त्वोतास आ वयं वज्रं घना ददीमहि । जयेम सं युधि स्पृधः ॥३॥

इन्द्र ! । त्वया रक्षिताः । वयम् । हन्तु । आयुधम् । आददीमहि । संजयेम । युद्धे । स्पृधयितुन् शत्रूनि ।

१. हन्तिर्गत्यर्थः । मुष्टेः गमनेन उपांशु-
परादानेनेत्यर्थः Skr.

२. दारिद्र्याणि D.

वृत्रा—शत्रून् Sy.

३. निरुन्धमः P. D.

अपकर्तुं प्रवृत्तान् निवारयामः Skr.
Both Mss. read निरुन्धमः but
it is grammatically wrong.
The correct form from the
point of view of grammar is
निरुन्धमः ।

४. ०रेयु . . . नर्निः P.

५. येनाश्ववता S.

अश्ववता read by S. is pro-
bably the paraphrase of
अर्वता. If so, it is wrong.
अर्वता is inst. sing. of अर्वन् and
would mean अश्वेन. Evidently
the commentator analyses
अर्वता as अर् + वत् and
construes the form as inst.
sing. But अर् does not
mean अश्व. My mss. do not
read अश्ववता. But as

wealth was counted in
heads of cattle, cows and
horses would be regarded as
wealth. In my opinion, the
commentator paraphrases
अर्वता by घनेन । Skanda
explains अर्वता in the follow-
ing manner अश्वनामैतत् . . .
.... अर्वता अश्वसंस्तक्तेन । अथवा
अर्वतेर्गंतिकर्मण एतद् रूपम् । आत्मनि
गतेन स्वायत्तेनेत्यर्थः

६. नि इत्युपसर्गश्रुतेः योग्यक्रियापदा-
ध्याहारः । नियतेन येन घनेन । अथवा
न्युपसर्गाभ्यासात् तत्सम्बन्धिनो
'रुणधामहै' इत्याख्यातस्याभ्यासः । . .
..... सुष्ठु निवारयाम
इत्यर्थः Skr.

७. शत्रुप्रहरणायात्पन्तद्वदम् Sy.

घनं सुवीरं हन्तारं वा शत्रूणाम् Skr.

८. आदधीमहि P.

९. संजेम P.

१०. अथवा स्पृध इति संग्रामनाम तं करोति
स्पृधयति स्पृधः संग्रामकारिण
इत्यर्थः Skt.

वयं शूरेभिरस्तृभिरिन्द्र त्वया युजा वयम् । सासह्याम पृतन्यतः ॥४॥

वयं शूरेभिः । वयम् । शूरैः । आयुधानां क्षेप्तृभिः । त्वया च । सहायेन । अभि-
भवेम । सङ्ग्रामं कर्तुमिच्छतः । पुनर्वयमिति पूरणम् ।

महाँ इन्द्रः परश्च नु महित्वमस्तु वज्रिणे । द्यौर्न प्रथिना शवः ॥५॥

महाँ इन्द्रः । महनीयः । इन्द्रः । तारकश्च शत्रूणाम् । तस्मै । सदा । महि-
त्वम् । अस्त्विति स्वयञ्चाशास्ते । द्यौः । इव । विस्तीर्णतया । बलमस्य भवति ।

समोहे वा य आशुत नरस्तोकस्य सनितौ । विप्रासो वा धियायवः ॥६॥

समोहे वा । सङ्ग्रामजिगीषया य एनं युद्धे । आप्नुवन्ति । मनुष्याः । अपत्यस्य ।
वा । भजनार्थम् । ये वा प्राजाः । कर्मकामाः । उत्तरत्र संबन्धः ।

१. वयं सहयोगलक्षणतृतीयायं व्यत्ययेन प्रथमेया पृतन्यत इत्यनेन संबध्यते Skr.
२. अस्तृभिः—स्तृणातिः सामर्थ्याद् हिंसार्थः । अहिंसितैः Skr.
३. सासह्याम—अत्ययं पुनः पुनर्बाभिभवेम Skr.
४. महां P. महं D.
५. महनीयः P. महान् शरीरेण प्रोढः Sy. महान् शरीरेण Skr.
६. तारकश्च D. परश्च गुणैरुत्कृष्टोऽपि Sy. परश्च उत्कृष्टश्च सर्वतो गुणैः Skr.
७. There is no corresponding word for तस्मै in the Vedic stanza.
८. किञ्च Sy. It appears to be the meaning of नु. Skanda interprets नु as an expletive.
९. अस्ति D.
१०. Skanda explains it as (वयं) इन्द्रायाशास्महे
११. बलं सेनालक्षणम् । यया द्यौर्विस्तीर्णा तद्वद् विस्तीर्णमित्यर्थः Skr.
१२. न भवति । P.
१३. Mādhava ignores वज्रिणे ।

१४. ०गीयं० P.
१५. ये संप्रामेषु च ... व्याप्नुवन्ति । कं प्रकरणादिन्द्रम् । केन सामर्थ्यात्स्तुतिभिः । इन्द्रं स्तुवन्तीत्यर्थः Skr.
१६. भाज० D. Skanda explains it as सम्भक्तौ लाभे । सनितौ वा लाभे वा Sy.
१७. प्राजां P.
१८. प्राजाकामाः Sy. कर्म रेभिवयं शूरैरायुधानां कामाः P. Skanda explains it as प्राजाकामाः । द्यौः is a synonym of action, see Ngh 2. 1. वा धियायवः । वाशब्दः परस्ताद् द्रष्टव्यः । धियायवो वा प्राजाकामाश्चेत्यर्थः । किं तेषामिति साकाङ्क्षत्वाद् वाक्यस्य निराकाङ्क्षीकरणार्थं ते ययास्वमभिलषितं लभन्त इति वाक्यशेषः । अथवा समोहे वा य इत्यत्रैव यच्छ्रुतेर्योग्यार्थकियाध्याहारस्तच्छब्दाध्याहारश्च । संप्रामे ये इन्द्रं स्तुवन्ति ते आशत व्याप्नुवन्ति मनुष्याः । किं सामर्थ्याद् ? यत्तम् । कुत्र तोकस्य सनितौ विप्राः धियायवश्च प्राजाकामाश्च Skr.

यः कुक्षिः सोमपातमः समुद्र इव पिबन्ते । उर्वीरापो न काकुदः ॥७॥

यः कुक्षिः । तेभ्यः सर्वेभ्यस्तांस्तान् कामान् । यः । अस्य कुक्षिः । अतिशयेन सोमस्य पाता । समुद्र इव सदाक्षीणः । उद्गमयति स कुक्षिः । बहूनि । उदकानि पिबन् । तालु । इव भवति तद्धि निष्ठीवनेऽपि न शुष्यतीति ।

एवा ह्यस्य सूनृता विरप्शी गोमती मही । पक्वा शाखा न दाशुपे ॥८॥

एवा ह्यस्य । एवम् । हि । अस्य । वाक् । विविधरवणा । पशुमती । महती । पक्वफलशाला । इव । यजमानाय भवति ।

१. The whole phrase seems to be quite irrelevant.

२. पातमः S. ३. समुद्रा D. समुद्र इव बध्नेते Sy. यच्छब्द-भुतेस्तच्छब्दोऽभ्याहार्यः । स समुद्र इव पिबन्ते । पिबन्तिर्ह सेवने कर्मणि चायं व्यत्ययेन । यथा नदीभिः समुद्रस्तद्वत् पिबन्ते सिच्यतेऽस्माभिः Skr.

४. अन्यद० P. तृतीयायै चात्र प्रथमा । बह्वीभिरद्भिरिव च । काकुदः काकुदं तालु इत्याचक्षते । व्यत्ययेन चात्र पुल्लिङ्गता । यथा तृषितस्य कस्यचित् बह्वीभिरद्भिस्तालु सिच्यते तद्वत् चेत्यर्थः । केचित्तु वारुणं काकुदमत्र उपमानमित्याहुः । तद्धि अतिशयेन बह्वीभिरद्भिः सिच्यते । वरुणस्य अपामधिदेवतत्वात् Skr.

५. काकुदो मुक्तसम्बन्धिन्य उर्वीर्बह्व्य आपो न जलानीव । जिह्वासम्बद्धमा-स्योदकं यथा कदाचिदपि न शुष्यति तथेन्द्रस्य कुक्षिः सोमपूरितो न शुष्यतीत्यर्थः Sy.

न in the sense of comparison is used immediately after that which it compares, see N. 1. 4. It cannot therefore be construed with काकुदः । It can be construed with आपः only and it can only mean 'like waters.' उर्वीः is

an attribute of waters.

६. V.M. does not seem to understand the correct meaning of the third verse. The stanza is explained by skanda in the following manner:—य इन्द्रस्य . . . कुक्षिः अतिशयेन सोमानां पाता स समुद्र इव पिबन्ते . . . यथा नदीभिः समुद्रस्तद्वत् पिबन्ते सिच्यते-ऽस्माभिः बह्वीभिरद्भिरिव च काकुदः यथा तृषितस्य कस्यचिद् बह्वीभिरद्भिस्तालु सिच्यते तद्वच्चेत्यर्थः ।

७. हिशब्दस्तु पदपूरणः Skr.

८. धेनुः सूनृतात्रोच्यते Skt. अस्मेन्द्रस्य सूनृता सर्वकामधुक् । इन्द्रस्य स्वभूता धेनुः सूनृता अत्रोच्यते . . . अथवा सूनृता गजितलक्षणा वाक् । गोमती माध्यमिका आपोऽत्र गाव उच्यन्ते । यथा तद्वती । सा च पक्वा इव शाखा क्षरति । किं साम-ध्यात् पयो दधते Skr.

९. ०रपणा S.

१०. पयोऽत्र गोशब्देनोच्यते पय-स्वती Skt.

११. पक्वः फल० P.

यथा पक्वा शाखा रसबिन्दुं क्षरति । किम् ? सामध्यात् पयः सर्वकामान् । पयस्वती हि सा सर्वकामधुक् । कस्मै क्षरति ? दाशुपे Skt.

एवा हि ते विभूतय ऊतय इन्द्र मावति । सद्यश्चित्सन्ति दाशुषे ॥६॥

एवा हि ते। एवम्। हि। ते। विभूतयः। रक्षणानि च। मत्सदृशाय। यजमानाय। तदानीम्। एव। भवन्ति।

एवा ह्यस्य काम्या स्तोम उक्थं च शंस्या । इन्द्राय सोमपीतये ॥१०॥

एवा ह्यस्य। यथाहमस्याशंसिषमेवम्। अस्य। कमनीये। स्तोत्रशस्त्रे। शंसनीये। सोमपानार्थम्। इन्द्राय। विरम्याभिधानात् पच्छीचतुर्थ्यो सङ्गच्छेते। अर्थाभेदादित्यपरमिति।

I.9.

इन्द्रेहि मत्स्यन्धसो विश्वेभिः सोमपर्वभिः । मह्यं अभिष्टिरोजसा ॥१॥

इन्द्रेहि। इन्द्रः। आगच्छ। माद्य च। अन्नेन। विदवेः। सोमलतापर्वभिरभिषुतेन। महान्। बलेन। शत्रूणामभ्येषणशीलः।

१. हि इति पदपूरणः Skr.

२. यदैव मत्सदृशो यजमानः स्वार्थापार्ययते तदैव तदर्थो भवन्ति। माशब्दोऽत्र माछन्दः प्रमाछन्दः (तै. सं. ३.४.७.१.) इति छन्दःशब्दसामानाधिकरण्यात् छन्दोविशेषवचनः। तद्वान्। मत्सदृशो वा। . . . मावते दाशुषे इति च उभयत्र तादर्थ्यं चतुर्थी। . . . छन्दोविशेषवतो मत्सदृशस्य वा यजमानस्य अर्थाय Skr.

३. Mādhava ignores the word इन्द्र।

४. यथा महस्य शं० P. D.

यथा महस्य शं० S. The Ms. क of S. reads यथाहमस्यामशंसिषम् but अस्यां is not quite proper. The correct reading is अस्य. I have adopted the amended reading of क.

५. कामयितव्ये Sy.

६. सोमाप्त्युत्तरकालं कथमयमिन्द्रः सोमं

पिबेत् इत्येवमर्थमित्यर्थः Skr.

७. परिमति P. D.

८. Ms. D. puts the figure ८८ here to indicate the end of the eighth hymn. No such number is given in P.

९. इन्द्रा य गच्छ P.

१०. मन्दस्व तृप्य Skr. तृप्यस्व Sk.

११. सोमरसलपेरन्धतः—अन्धोभिः—अन्नैः। व्यत्ययेन ('अन्धस' इत्यत्र) तृतीया-बहुवचनं कर्तव्यम् Sy. Skanda gives an alternative meaning: अथवा सोममयानि पर्वणि येषां ते सोमपर्वणि देवाः. सोमाहाराश्च देवाः. तृप्य सोमलक्षणान्नेन सर्वैः सोमाहारैर्देवैः सहेत्यर्थः। Skr.

१२. शीलं P. D. अभिभवनशीलः S. Skanda explains अभिष्टिः also as अभिषष्टव्यो वा।

एमेनं^१ सृजता^१ सुते^१ मन्दिमिन्द्राय^१ मन्दिने^१ । चक्रि^१ विश्वानि^१ चक्रये^१ ॥२॥

एमेनम् । आसृजत^१ । एनं सोमम् । सुते । ईमिति पदपूरणम् । तर्पयितारम् । इन्द्राय । तर्पयित्रे । विश्वस्य कर्मणः कर्तारम् । विश्वानि कर्माणि । चक्रये “न लोकाव्यय” इति प्रतिषिद्धा पठ्ठी ।

मत्स्वां सुशिग्रं^१ मन्दिभिः^१ स्तोमेभिर्विश्वचर्षणे । सचैषु^१ सवनेष्व^१वा ॥३॥

मत्स्वा सुशिग्रं । मन्दस्व^१ । सुहनो^{१०} ! । मादयितृभिः^{११} । स्तोमैः^{१२} । सवस्य^{१३} । सहास्माभिः^{१४} । एषु^{१५} । सवनेषु^{१६} । आकारः^{१७} सप्तम्यर्थं स्फुटीकरोति ।

असृग्रमिन्द्र ते गिरः^१ प्रति त्वामुदहासत । अजोषा^१ वृषभं^१ पतिम्^१ ॥४॥

असृग्रमिन्द्र । असृजम्^{११} । इन्द्र ! । ते । स्तुतीः^{१२} । सृष्टाश्च तास्त्वाम् । प्रत्युदगच्छन्^{१३} । त्वञ्च सेवितवानसि । स्तुतीनां^{१४} वर्षितारं^{१५} माम् । स्तोमानामीश्वरम्^{१६} ।

१. आसृजतं सुते । N. 1. 10.
२. पाद० P. पद is omitted by S.
३. हर्षयुक्ताय Sy. तर्पयितव्याय वा Skt.
४. कर्तारः S. साधुकरणशीलम् Sy. स्वकार्यकरणशीलम् Skt.
५. च ये D. सर्ववृष्ट्यादिकर्मकरण-शीलाय Skt.
६. ०प्याय P. पा. 2. 3. 69.
७. पठ्ठी प्रतिषिद्धा S.
८. मय् स्वाशिप्ता D.
९. मोदस्व स्तूपस्व वेत्यर्थः Skt.
१०. सु (वा?ह) नो S. शोभनहनो ! शोभननास्तिक ! वा Sy. सुहनो मुनस वा Skt.
११. स्तावकैर्वा Sk.
१२. इष्टः P. D. सर्वमनुष्ययुक्त ! सर्वैर्यजमानैः पूज्य इत्यर्थः । Sy.

१३. देवैरन्यैः सह आगच्छेति शेषः Sy. मरुद्भिः Skt.
१४. सवनमिति यज्ञनाम । एतेषु यज्ञेषु प्रातः-सवनमार्घ्यदिनतृतीयसवनेषु वा Sk.
१५. आकारः पदपूरणः Sk.
१६. असृग्रम् P. १७. स्तुतिः P.
१८. प्रत्युदगच्छ (तु?न्तु) S. Skanda's explanation of उद-हासत is the following :— ओहाइ गतौ । स्वव्यवस्थितं त्वां प्रतीतो लोकादूर्ध्वं गताः ।
१९. कामानां वर्षितारं त्वाम् Sy.
२०. सोमस्य पातारं यजमानस्य पाल-यितारं वा Sy. Skanda construes वृषभं पतिम् as epithets of त्वाम् i. e., Indra: कीदृशं त्वामुदहासत, वृषभं वर्षितारं पति स्वामिनं सर्वस्य ।

सं चोदय चित्रमर्वाग्राध इन्द्र वरेष्यम् । असदिचे विश्व प्रभु ॥५॥

सं चोदय । संह । प्रेरय । पूजनीयम् । धनम् । अस्मदभिमुखम् । इन्द्र ! ।
वरणीयम् । अस्ति । हि । ते । विभु च । प्रभु च धनम् ।

अस्मान्तु तत्र चोदयेन्द्र राये रभस्वतः । तुविद्युम्न यशस्वतः ॥६॥

अस्मान्तु । अस्मान् । सुष्ठु । तत्र । चोदय यव धनं लभ्यते । इन्द्र ! । धनार्थम् ।
वेगवतः स्तुतिप्रवृत्तानपिवा युद्धोद्युक्तान् । बह्वन् ! । हविष्मतः ।

सं गोमदिन्द्र वाजवदस्मे पृथु श्रवो बृहत् । विश्वायुर्धेहचितम् ॥७॥

सं गोमत् । गोमत् । बलवच्च । अस्मात् । विस्तीर्णम् । परिवृष्टं उच्छ्रितम् ।
अन्नम् । घेहि । सर्वान्निस्त्वम् । अक्षीणम् ।

<p>१. सम्यक् Sy.
२. चित्रं मणिमुक्तादिरूपेण बहुविधम् Sy.
३. अस्मभ्यमभिमुखम् P.
४. परोणिगम् P. अत्यन्तोत्कृष्टम् Sk.
५. एव Sy. इच्छन्वोऽपि यस्मादर्थे Sk.
६. Skanda explains विभु प्रभु as विभूतं च प्रभूतं च धनम् । यावता कार्यं साध्यते तद् ।
७. अस्मत्तु P. अस्मात्तु D. अस्मान् S.
८. उद्योगवतः Sy. रभस्वतः क्षिप्रमित्यर्थः Sk.
९. Omitted by S.
१०. प्रभूतधन ! Sy. द्युम्नं धनं वा यशो वा अन्नं वा । बहुधन ! बहुयशः ! बह्वन् ! वा Sk.
११. कीर्तिमतः Sy. यश इत्यन्नाम । हवि-
लंशणेनान्नेनान्नवतो यष्टनित्यर्थः Sk.
१२. गावो यस्मिन् सन्ति तत् गोमत् ।
गोभिः सहितम् Sk.</p> | <p>१३. प्रभूतेनान्नेनोपेतम् Sy.
वाजवद् अन्नेन च सहितम् Sk.
१४. अस्मभ्यं सम्यक् प्रयच्छ Sy.
१५. परिवृष्टं P. D.
परिवृष्ट (न्तम्?द्) S.
बृहत् महत् सारवत् Sk.
१६. धनम् । Sy.
श्रवः—धननामैतत्—धनम् Skt.
१७. समित्युपसर्गो घेहीत्याख्यातेन सम्बन्ध-
यितव्यः . . . संघेहि सम्यग्देहि Sk.
१८. सर्वायुः S.
कृत्स्नायुष्यकारणम् Sy.
विश्वायुः—आयुर्जोषितम्, तेन च सर्वेण
सहितम् Sk.
१९. अक्षिण च P.
अक्षितम् अहंसितं केनचिदपि हिंसितु-
मशक्यम् Skt.
२०. Mādhava does not para-
phrase the words सम् and इन्द्र ।</p> |
|--|--|

अस्मे वेहि श्रवो बृहद्बुध्मन् सहस्रसातमम् । इन्द्र ता रथिनीरिषः ॥८॥

अस्मे वेहि । अस्मासु । वेहि । बृहत् । अन्नम् । द्योतमानम् । अनेकपुरुष-
संभक्तु । दत्तानि च तानि । अन्नानि कुरु । रथयुक्तानि ।

वसोरिन्द्रं वसुपतिं गीर्भिर्गृणन्त ऋग्मियम् । होम गन्तारमृतये ॥९॥

वसोरिन्द्रम् । वसोः । वसुपतिम् । इन्द्रम् । स्तुतिभिः । स्तुवन्तः । ऋगहम् । आह्वयामो
वयम् । गन्तारम् । रक्षणाय ।

मुतेमुते न्योक्से बृहद्बृहत् एदरिः । इन्द्राय शूपमर्चति ॥१०॥

मुतेमुते । सर्वेषु मुतेषु । न्योक्से आत्मीयगृहबुद्धि कुर्वते । महत् । बलम् । महते ।
इन्द्राय । एव । स्तोमानां प्रेरयिता स्तोता । वदति ।

१. अस्मासु वेहि omitted by P.
अस्मभ्यं प्रयच्छ Sy.

२. महती कीर्तिम् Sy.
श्रवोऽत्र कीर्तिरुच्यते । कीर्तिं मह-
तीम् Sk.

३. धनम् Sy.
बुध्मन् धननामात्र । बुध्मन् धनं च Sk.

४. संभक्तुदत्तानि S.
अतिशयेन सहस्रसंख्यादानोपेतम् Sy.

५. Omitted by S.

६. धनस्यार्थाय Skt.

७. अथवा वसोरिति वसुपतीत्येतदपेक्ष-
यैव । वसुपतिशब्दस्तु यद्यपि वसूनां
पतिः वसुपतिरित्येवं व्युत्पद्यते तथा-
प्यत्र स्वामिनमाह । वसोः
वसुपतिं धनस्य स्वामिनमिन्द्रम् आह्व-
याम । ऊतये पालनाय आत्मनः Sk.

८. ऋहम् P. ऋचां मातारम् Sy.
स्तुतियोग्यमित्यर्थः Skt.
ऋच स्तुतौ । अचना ऋक्
. . . तद्वन्तम् । स्तुतियोग्यमित्यर्थः Sk.

९. ऊतये सोमेन तर्पणाय Skt.

१०. इन्द्रायमभिषृते तत्तत्सोमे Sy.

११. न्योक्से ओको नियतवासस्थानम् ।

एतन्नियतं यस्य सोम एव नान्यत् स
न्योकः षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । न्योक्से
नियतसोमाख्यस्थाननिवासस्य Skt.

१२. नियतस्थानाय Sy.

१३. प्रौढम् Sy. १४. प्रौढाय । Sy.
महत्तः शरीरेण वीर्येण वा Sk.

१५. इन्द्रस्य Skt.

१६. आ इदिति पदपूरणौ Skt.

१७. प्रेरिता P. यजमानः Sy. अरिः ईश्वरः ।
स्तुत्युच्चारणे समर्थ इत्यर्थः Skt.

१८. स्तौति Sy., Skt.

स्तोता आत्मानमेव परोक्षरूपेण प्रथम-
पुरुषेण प्रतिनिदिशति । अहं स्तौमी-
त्यर्थः । अथवा न्योक्से बृहते इन्द्राय
इति स्वार्थे एव तावर्थ्यं चतुर्थी । मुते-
मुते इत्यनेन च संबध्यते । इन्द्राय-
मभिषृते सोमे महत् बलं स्तौति ।
कस्य इन्द्रस्य Skt.

१९. Mādhava does not para-
phrase the word आ
Ms. D. puts the figure ॥९॥
here to indicate the end
of the ninth hymn. No such
number is given in P.

I. 10

गायन्ति त्वा गायत्रिणोऽर्चन्त्यर्कमर्किणः ।

ब्रह्माणस्त्वा शतक्रत उद्वंशमिव येमिरे ॥१॥

गायन्ति त्वा । गायन्ति । त्वाम् । उद्गातारः । अर्चन्ति । अर्चनीयम् । होतारः ।
इत्यमुभये ब्राह्मणाः । त्वाम् । शतक्रतो ! । वंशमिव बहुभिः स्तोत्रशस्त्रैः । उद्वच्छन्ति ।

यत्सानोः सानुमारुहद्भूर्यस्पष्ट कर्त्तवम् ।

तदिन्द्रो अर्थं चेतति यूथेन वृष्णिरेजति ॥२॥

यत्सानोः । यदार्थं लिप्सुः स्तोता सन् मनुष्यः । गिरेः । गिरिम् । आरोहति । यदा
वा भूरि । कृष्यादिकं कर्म । स्पृशति । तदानीम् । तस्याभिलषितमर्थम् । इन्द्रः । जानाति ।
ज्ञात्वा च वसुसमूहेन मरुद्गणेन वा सह । वर्पशीलः । तत्समीपमागच्छति ।

युक्ष्वा हि केशिना हरी वृषणा कक्ष्यग्रा ।

अथा न इन्द्र सोमपा गिरामुपश्रुति चर ॥३॥

युक्ष्वा हि । योजय । प्रशस्तकेशो । अश्वो । तरुणो । मेदुरतया कक्ष्यायाः

१. गायतिरर्चन्ति कर्मा । स्तुवन्ति Skt.
२. देवं त्वाम् Skt.
३. मन्त्रोऽत्राकं उच्यते तदन्तो होता-
रोऽपि Skt.
४. ब्रह्मा एक ऋत्विक् । तत्पुरुषांस्तु ब्राह्म-
णाच्छस्यादीन् अपेक्षयेदं बहुवचनम् Skt.
५. त्वम् P.
६. शतक्रतो ! बहुकर्मन् ! बहुप्रज्ञ ! वा । Skt.
७. बाहुभिः P.
८. उन्नतिं प्रापयन्ति Sy. उद्वच्छन्ति
उत्क्षिपन्ति उच्छ्रयन्तीत्यर्थः Skt.
यथा कश्चिद् वंशमुद्वच्छेत् एवमुद्वच्छन्ति
उत्क्षिपन्ति उच्छ्रयन्तीत्यर्थः । वीर्यवृद्धिश्च
उच्छ्रयोऽभिप्रेतः । स्तुयमाना देवता वीर्येण
वर्धन्ते । सर्वे ऋत्विजः स्वैः स्वैः स्तो-
त्रैस्त्वां स्तुवन्ति इति समस्तायः Skt.
९. Cf. N. ५. ५. गायन्ति त्वा गायत्रिणः ।
प्रार्चन्ति तेऽर्कमर्किणः । ब्रह्माणस्त्वा
शतक्रत उद्वंशमिव वंशमिव ।

१०. यदन्नम् Sk. ११. यादा P.
१२. कर्त्तव्यं कर्म । वृष्टिर्हि अन्ननिर्मुखा ।
तदायत्तानि सर्वकर्माणि Skt.
१३. स्पृश वन्धने । शुद्धोऽपि च सोप-
सर्गायै ब्रह्मव्यः । प्रतिबध्नाति Skt.
तानि बहु प्रतिबध्नाति । तद्वधार्थ-
मिन्द्रो ज्ञात्वा मरुद्भिः सह वर्षिता
गच्छति Skt.
१४. ०शील P.
कामानां वर्षिता सन् Sy.
१५. कम्पते, स्वस्थानाद् यज्ञभूमिमागन्तु-
मुद्युङ्क्ते इत्यर्थः Sy.
एजतिर्गतिकर्मायम् । वधार्थं गच्छति ।
अथवा. . . एजयति कम्पयति । उद-
कशोधनार्थं धूनयतीत्यर्थः Skt.
१६. प्रशस्त omitted by M.
स्कन्धप्रदेशे लम्बमानकेशयुक्ती Sy.
प्रलम्बकेशरौ Skt.
१७. रेतस्तेचनसमर्थौ Skt.

पूरयितारौ । अथ । अस्माकम् । इन्द्र ! । सोमस्य पातः ! । स्तुतीनाम् । उपश्रवणम् । चर ।

एहि स्तोमौ अभि स्वराभि गृणीह्या रुव ।

ब्रह्म च नो वसो सचेन्द्र यज्ञं च वर्धय ॥४॥

एहि स्तोमान् । आगच्छ । स्तोमानस्मदीयान् । सशब्देन मुखेन पुनः पुनः प्रोत्साह्य “ओयामो देव” इत्यभिगृणीहि । आप ? (च रुव) श्लोकम् अस्माकम् । इन्द्र ! स्तोत्रम् । च । सह । वर्धय । वासयितः ।

उक्थमिन्द्राय शंस्यं वर्धनं पुरुनिष्पिधे ।

शक्रो यथा सुतेषु यो रारणत्सख्येषु च ॥५॥

उक्थमिन्द्राय । उक्थम् । इन्द्राय । शंसनीयम् । बलस्य वर्धनम् । अनेकेषां

१. पुष्टाङ्गावित्यर्थः Sy.

मांसपूर्णशरीरावित्यर्थः Skt.

कक्ष्या रज्जुयया अश्वोरसि पर्याणं बध्यते । तत्पूरयितारौ Skr.

२. अथ P. D.

३. ०वणः P. ०धुतिं S.

यत्रास्मदीयाः स्तुतीः शृणोषि तत्रागच्छेत्यर्थः Skt.

४. Mādhava ignores हि ।

५. आख्यातबहुत्वे पूर्वं पूर्वं क्त्वार्थे प्रायो बहुत्र Skr.

६. स्तु गतावत्र, न शब्दोपतापयोः । आगत्य अस्मत्स्तुतीरभिगच्छ । अथवा अस्मत्स्तुतीरेत्य अस्मान् अभिशब्दय । आगच्छत स्तोतारः । आगतोऽहम् । स्तुत । किमतः परमाध्वे इति Skr.

७. ०देव० D. ओयामो देव० P. ओयामोर्वेव० M. ओयामो देवेत्यभि० S. आश्वलायनश्रौतसूत्रे ५. १. ४.

८. आप श्लोकम् आरवोस्माकम् P.

अप श्लोकगूरवोस्माकम् D. आपः श्लोतं नु नोस्माकम् M. प्रतिगुणन्तमध्वर्युं शंसन्तं मां च नियुङ्क्ष्व । अस्माकम् S. The text of S. is almost identical with the commentary of Skanda.

९. अभिस्वृत्य च । अभिः प्रतौ । प्रतिगिरं कारय । अध्वर्यूणां शस्त्रं शब्दय Skr.

१०. अन्नम् Sy.

११. अनुष्ठीयमानं कर्म Sy.

१२. सह यज्ञं समापय । स्तुतिपज्ञयोहि समाप्तिरेव वृद्धिः Skr.

१३. वासयिकः M. वसुशब्दः प्रशस्यनाम । प्रशस्य । अथवा वसिषति धननाम धनवन् Skt.

धनवन् अथवा वसो वसिष्ठ प्रशस्य Skr.

१४. Mādhava ignores यज्ञं and च ।

शत्रूणां^१ निष्यधे^१। यथा। शक्रः शक्तः सः। अस्माकम्। यज्ञेषु^२। सख्येषु^३। च। अत्यन्तं^४ रमेत^५।

तमित्सखित्व ईमहे तं राये तं सुवीर्ये^१।

स शक्र उत नः शक्रदिन्द्रो वसु दयमानः ॥६॥

तमित्सखित्वे। तम्। एव। सखित्वेऽपेक्षिते 'सखा भव' इति। याचामहे। तमेव। घनार्थम्। तमेव। शोभनबलार्थम्। सः। शक्तः। इन्द्रः। धनम्। प्रयच्छन्। अस्मान्। शक्तान् करोतु।

सुविबृतं सुनिरजमिन्द्र त्वादातमिधशः^१।

गवामप व्रजं वृधि कृणुष्व राधो अद्विवः ॥७॥

सुविबृतम्। सुष्ट्वपावृतं दिगन्तेषु महत्तया। सुष्टु च निर्गच्छत्^{१०}। इन्द्र!। त्वया^{११} दत्तम्। एव। अन्नम्^{१२}। स त्वं दानाय गोव्रजद्वारम्^{१३}। अपावृधि। कुरु। धनमस्मभ्यम्^{१४}। अद्विवः! अद्विरादृणात्यमित्रानिति वञ्चः^{१५}।

१. शत्रूनिष्यधे P. शत्रूणां निष्यधे S. पुरनिष्यधे-निरित्येष नीत्येतस्य स्थाने। बहूनां शत्रूणां निष्यधे निवारकाय। निष्कृत्य वा साधयित्रे स्ववशीकर्त्रे Skt.

२. यषु P. पुत्रेषु Sy.

३. सख्येषु M.

४. अतिशयेन शब्दं कुर्यात्। अस्मदीयेन शस्त्रेण परितुष्ट इन्द्रोऽस्माकं पुत्रान् अस्मत्सख्यानि च बहुधा प्रशंसित्वित्यर्थः Sy. रारणत्-रमेरिदं छान्वसं णत्वम्। रणिर्वा रमेर्ये। अत्यन्तं रमते Skt.

५. प्राप्तुमः Sy.

६. दयतिविभागकर्मा. . . स्तोतृभ्यो धनं विभजन्। यदा स्तोतृभ्यो धनविभागस्तदा तस्मादस्मभ्यमेतद् ददातीत्यर्थः Skt.

७. अस्मभ्यं धनं प्रयच्छन् Sy.

८. अस्मदीयरक्षणं शक्तोऽभूत् Sy. शक्त-शिक्षति. . . धनम्। शक्तिर्वानकर्मा पठितः। अयं तु शूद्रोऽपि सामर्थ्याद् दानकर्मा। ददात्वित्यर्थः। अथवा शक्तिः

स्वार्थ एव। . . . स शक्रो यस्मादस्मभ्यं शक्नोति दातुम् Skt.

९. सुष्टु चावृतं D. सुष्टु लोके प्रकाशम् Skt.

१०. सुखेन निःशेषं प्राप्तुं शक्यम् Sy. मुनिक्लेषम्। यत्र यत्र विनियोजितमिष्यते तत्र तत्र प्रभूतत्वात् सुविनियोजमित्यर्थः Skt.

११. त्वया शोधितञ्च सम्पन्नमिति शेषः Sy.

१२. इतः परं क्षीरादिरसलाभार्थम्। Sy.

१३. गोव्रजद्वारम् M.

गवां निवासस्थानम्। Sy.

आत्मीयाद् गोष्ठाद् गा आनीयास्मभ्यं देहीत्यर्थः। अथवा आपोऽत्र गाव उच्यन्ते। व्रजशब्दोऽपि मेघनाम। वृष्टिलक्षणा-नामपां सम्बन्धितं मेघमुद्गाद्य वर्षयेत्यर्थः Skt.

१४. अद्विव D. इदिव P.

१५. अद्विरा० D. P. अद्विरा० is missing in M.

१६. S. adds तद्वन् ! after वञ्चः।

नहि त्वा रोदसी उमे ऋधायमाणमिन्वतः ।

जेपः स्वर्वतीरपः सं गा अस्मभ्यं धूनुहि ॥८॥

नहि त्वा । नहि । त्वाम् । द्यावापृथिव्यौ । उमे अपि । घनन्तं मेघं महत्तया । व्याप्नुतः ।
तथा सति स त्वं जय । दिवि स्थिताः । अपः । जित्वा चास्मभ्यम् । । ता अपः । संधूनुहि ।

आश्रुत्कर्णं श्रुधी हवं नू चिदधिष्व मे गिरः ।

इन्द्र स्तोममिमं मम कृष्वा युजश्चिदन्तरम् ॥९॥

आश्रुत्कर्णं । आभिमुख्येन निवेदितस्य श्रवणपरकर्णं ! । शृणु । ह्वानम् । क्षिप्रम् ।
१० एव । च । हृदये धारय । मदीयाः । गिरः । इन्द्र ! । स्तोमं च । इमम् । मदीयम् । सहायात् ।
अपि । तव सन्निकृष्टं । कुरु ।

विष्वा हि त्वा वृषन्तमं वाजेषु हवन्तश्रुतम् ।

वृषन्तमस्य हूमह ऊतिं सहस्रसातमाम् ॥१०॥

विष्वा हि । जानीमहि । त्वाम् । अतिशयेन वषितारम् । सङ्ग्रामेषु च । योद्धृणा-
माह्वानस्य श्रोतारम् । अतः । तवातिशयेन सहस्रस्य दात्रीम् । ऊतिम् । हवामहे 'अस्मा-
कमियमस्तु' इति ।

१. त्वा S. २. उभौ M.

३. अविघ्नं D. अविघ्न P. घनन्तं is omitted by M. Cf. ऋधायमाणं शत्रुबन्धं कुर्वाणम् Sy. ऋधायतिबन्धार्थः । घनन्तं शत्रून् Sk.

४. एनयोः सकाशात् तन्वा वीर्येण वा त्वं महत्तरोऽस्ति Sk.

५. अथवा स्वदशब्दः सर्वपर्यायः । सर्वं साध्यं यासामस्ति ताः स्वर्वत्यः । ताः स्वर्वतीः आदित्यरश्म्याहृताः सर्वस्य वा साधिका इत्यर्थः Sk.

६. चास्मन्त अपः P. चास्मन्ता आपः M. वृष्टिलक्षणा अपः Sk.

७. सन्धूनुहि P. ०नुभिः M. सम्यक् पातय Sk.

८. अश्रुत्कर्णः M.

९. दिनिवे० P.

१०. चिच्छब्दः पदपूरणः Skt.

११. रः P.

याज्यापुरोनुवाक्यादिगिरो वा Sk.

१२. शस्त्रलक्षणा Sk.

१३. अतिरयन P.

कामानामतिशयेन वषितारम् Sy.

१४. अस्मदीयाह्वानस्य श्रोतारम् Sy. आर्त्तानाम् Sk.

१५. स्तोतारम् P.

१६. ०स्यादातीम् D. ०स्य दातीम् P. M.

०स्य दातिम् S.

Cf. Sāyana सहस्रसातमामतिशयेन धनसहस्राणां दात्रीम् ।

१७. ऊतीम् D.

१८. Mādhava ignores वृषन्तमस्य ।

आ तू न इन्द्र कौशिक मन्दसानः सुतं पिब ।
नव्यमायुः प्र सृ तिर कुयी सहस्रसामृषिम् ॥११॥

आ तू न इन्द्र । "पुत्रमिन्द्रसममिच्छन् कुशिको ब्रह्मचर्यं चचार । तस्येन्द्रः स्वयमेव पुत्रो
ऽभूत् । सास्य कौशिकता" "स सुवर्णरजताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत् । सास्य कौशिकता"
इति वा ब्राह्मणम् ।

आभिमुख्येन । क्षिप्रम् । पिब । इन्द्र ! । कौशिक ! । अस्माकम् । प्रहृष्यन् ।
सोमम् । नवतमम् । आयुश्च । सुष्टु । प्रवर्धय । कुरु च । सहस्रघनस्य संभक्तारम् । मधुच्छ-
न्दसमृषिम् ।

परि त्वा गिर्वणो गिर इमा भवन्तु विश्वतः ।
वृद्धायुमनु वृद्धयो जुष्टा भवन्तु जुष्टयः ॥१२॥

परि त्वा गिर्वणः । सुरूपकृत्नुमूतय इत्याद्या गिरः । त्वाम् । गीर्भिर्वननीय ! सर्वतः ।
परिभवन्तु परितो भवन्तु । तथा वद्धितानं त्वाम् । अन्वस्माकम् । वृद्धयो । भवन्तु ।

१. कू D. नू P. २. ०समिच्छ० D.

३. मिच्छन् is missing in P.

४. कुशिभ्यां P. अथवा कुशिभिर्वन्दस्य द्रष्टा
दोग्धा वा कौशिकः । तथाहि चरका-
ध्वयवः—

पूश्नेस्तदास्याश्चत्वारः

सा देवेभ्यो दुह त्रिभिः ।

एकोऽनुबद्धः कुशिभिः—

स्तं वृष्ट्वा दुग्धवान् हरिः ॥

इति वा कौशिकः Skr.

५. व P.D.M. ६. ब्राह्मण P.

७. वाभि० P. आ इत्युपसर्गः पिवेत्या-
ख्यातेन सम्बन्धयितव्यः Skt.

८. तु इति पदप्रवरणः । क्षिप्रार्थो वा Skt.

९. अस्मान् प्रति आगच्छेति शेषः Sy.

१०. प्रहृष्यं P. मन्वतिः स्तुत्यर्थो वा
मोदनार्थो वा । स्तूयमानो मोदमानो
वा Skt.

११. नवतमम् M. सर्वदेवैः स्तुत्यं कर्मानु-

ष्ठानपरम् Sy. नव्यं स्तुत्यमत्रो-

त्कृष्टम् Skt. नव्यं स्तुत्यम् अन्नं देहि ।

अथवा नवं जीवितं सुष्टु प्रवर्धय Skr.

१२. आयुरन्तम् Skt.

१३. सहस्रसंख्याकलाभोपेतम् Sy.

१४. ०न्दसाम्० P. अतीन्द्रियद्रष्टारम् Sy.

१५. RV. I. 4. I.

१६. अस्मदीयस्तुतिभाक् Sy. स्तुतिभिः
सम्भजनीय Skt.

१७. सर्वतः प्राप्नुवन्तु Sy. परिपूर्वो भवतिः
सर्वत्र परिग्रहे । परिगृह्णन्तु Skt.

१८. वद्धितम् त्वाम् S. वद्धितानं
त्वाम् M. अनुप्रवृद्धेनायुष्ये-

णोपेतम् Sy. वृद्धान् शत्रून् Skt.

१९. अनु omitted by M. and P.
अनु इत्येष पदप्रवरणः । सुशब्दस्य वार्थः ।
सुष्टु वृद्धाः Skt.

२०. Missing in M. वर्धमानाः Sy.

२१. भवन् M.

पर्याप्ताश्च । भवन्तु । अस्माकं पर्याप्ताः श्रियः ।

I. 11

इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्तसमुद्रव्यचसं गिरः ।

रथीतमं रथीनां वाजानां सत्पतिं पतिम् ॥१॥

इन्द्रं विद्वाः । जेता मधुच्छन्दसः । इन्द्रम् । विश्वाः । स्तोतॄणां गिरः । अवर्धयन् ।
अन्तरिक्षस्येव यस्य व्याप्तिः । अतिशयेन रथिनम् । रथिनाम् । अन्नानाम् । सतां च । पतिम् ।

सख्ये ते इन्द्र वाजिनो मा भेम श्वसस्पते ।

त्वामभि प्र शोनुमो जेतारमपराजितम् ॥२॥

सख्ये ते । त्वया । सख्ये सति । बलिनो वयम् । न कुतश्चित् । बिभेम ।
बलस्य पते ! । त्वाञ्च । प्रकर्षणे । अभिष्टुमः । जेतारम् । अपराजितम् ।

१. एता गिरस्त्वया सेविताः सत्यः Sy.
जुष्टाः प्रिया भवन्तु Skt.

२. ०प्त M. प्ता P. D. Omitted
by S.

३. अस्माकं प्रीतिहेतवः Sy.
जुष्टयः प्रीणयिष्यः Skt.

४. Ms. D. puts the figure ॥१०॥
here to indicate the end of
the tenth hymn. No such
number is given in P.
and M.

५. The passage beginning with
गिरः and ending with यस्य
is missing in M.
अस्मदीयाः स्तुतयः Sy.

६. वर्धितवत्यः । वर्धयन्तु वा Skt.

७. ०क्षेव P. समुद्रवद् व्याप्तवन्तम् Sy.
समुद्रस्येव व्याप्तिर्यस्य स समुद्र-

व्यचाः, तं समुद्रव्यचसं सर्वव्यापिन-
मित्यर्थः Skt.

८. Omitted by S.

रथं यो नयति तत्रस्थो वा युध्यते स
रथी Skt.

९. Omitted by D. P. and M.

१०. सतां च पालयितारम् Skt.

११. The Passage beginning
with सख्ये and ending with
कुतश्चित् is missing in M.

१२. अन्नवन्तः Sy. वाजिनः-हविलक्षण-
नाग्नेन स्तुवन्तस्त्वा हविषा यजन्त
इत्यर्थः Skt.

१३. Mss. and S. read बिभेम but
the grammatically correct
form is बिभिमः ।

१४. पौनःपुन्ये चात्र यज्ञो लुक् । पुनः
पुनरभिष्टुमः Skt.

पूर्वीरिन्द्रस्य रातयो न वि दस्यन्त्युतयः ।
यदी वाजस्य गोमतः स्तोतृभ्यो मंहते मधम् ॥३॥

पूर्वीरिन्द्रस्य । बहूनि । इन्द्रस्य । दानानि । रक्षणानि च । न । शृष्यन्त्युपर्युपरि वर्धन्ते ।
यद्ययम् । अन्नस्य । गोषुक्तस्य । स्तोतृभ्यः । मंहनीयं सङ्घम् । प्रयच्छति । तदानीं तेन दत्तानि
धनानि तन्मुखानि रक्षणानि च न शृष्यन्ति बहुत्वादिति ।

पुरां भिन्दुर्युवा कविरमितौजा अजायत ।
इन्द्रो विश्वस्य कर्मणो धर्ता वञ्ची पुरुष्टुतः ॥४॥

पुरां भिन्दुः । पुराम् । भेत्ता । युवा । कान्तकर्म । अमितबलः । आसीत् । इन्द्रः ।
विश्वस्य । कर्मणः । धर्ता । वञ्ची । बहूभिः स्तुतः ।

त्वं बलस्य गोमतोऽपावरद्विवो विलम् ।
त्वां देवा अविभ्युपस्तुज्यमानास आविषुः ॥५॥

त्वं बलस्य । त्वम् । बलामुरस्य । गृहीतपशोः । अपावृतवानसि । वञ्चिन् ।

१. The passage beginning with
पूर्वीः and ending with इन्द्रस्य
is missing in M. which
reads पू only.

२. अनादिकालसिद्धाः प्रभूता वा Sy.
चिरन्तन्यः Skt.

३. omitted by D.

४. मंहनीयम् S. दक्षिणारूपेण
दवातीत्यर्थः Sy.

५. मंहनीयम् । सङ्घम् are missing
in M.

६. Omitted by D.

७. नोपकीयन्ते Sy.

८. यद्यप्यन्येभ्योऽपि स्तोतृभ्योज्जं गां धनं
चेन्द्रो ददाति तथापि प्रभूतधनत्वान्न-
वास्य पूर्वदानानि पालनानि च

कीयन्ते Skt.

९. भिषः M. १०. असुरपुराणां Skt.

११. युव M.

१२. कान्त० S. M. मेधावी Sy.
कविर्मेधावी Skt.

१३. अजायत जन्मन एव प्रभूतीवृश इत्यर्थः
Skt.

१४. इन्द्रियवः परमैश्वर्यदा वा Skt.

१५. सर्वस्य कर्मणो धारयिता यावद्धि
किञ्चित् कर्मास्य वृष्टपायत्तं वृष्टि-
श्चेन्द्रायत्ता । अतो वृष्टिद्वारेण सर्वस्य
कर्मणो धारयितेन्द्रः Skt.

१६. स्ततः M. बहुविधे तत्तत्कर्मणि स्तुतः Sy.

१७. बलस्य M. S. १८. बला० M.S.
बल इति मेघनाम । त्वं मेघस्य गोमतः,
उदकवतः Skt.

बिलम् । “इन्द्रो वलस्य बिलमपौर्णोत् स य उत्तमः पशुरासीत्” इति ब्राह्मणम् । त्वामग्रे गच्छन्तम् । देवाः । अबिभिवांसस्त्वत्सन्निधानात् । पणिभिर्हिंस्यमानाः । तव जयार्थमागताः ।

तवाहं शूर रातिभिः प्रत्यायं सिन्धुमावदन् ।

उपातिष्ठन्त गिर्वणो विदुष्टे तस्य कारवः ॥६॥

तवाहम् । तवाहं शूर रातिभिः । त्वत्तः । अहम् । शूर ! । धनानि गृहीत्वा । प्रतिगतवानस्मि । कुतस्त्वयेमानि धनानि लब्धानीति गृह्यस्तव धनानां स्पन्दनम् । आभिमुख्येन वदन्निन्द्रादिमानि लब्धानीति । मामुपातिष्ठन्ताध्वगाः । गीभिर्वननीय ! । तव । तत् कर्म । प्राज्ञाः । जानन्ति । तेषामस्माकं वर्धयान्नानीति ।

१. बिलम् P. M.

बिलम्—उदकनिर्गमनच्छिद्रम् Skt.

बिलम् उदकविनिर्गमनद्वारम् Skr.

२. ०पौर्णोत् S.

३. Omitted by S. P., या M.

४. ०वासः M.

The grammatically correct form is अबिभीवांसः ।

वृत्रशवासावभीताः Skt.

५. ०भिरर्हिंस्य० P.

वलेन हिंस्यमानाः Sy. तुज्यमा-

नासः—क्षिप्रनामैतत् । त्वरमाणाः Skt.

त्वरमाणाः । तुज त्वरणे Skr.

६. तजवार्थं (?) D. तजवार्थम् P.

इति is added after आगताः by S.

त्वां प्राप्तवन्तः Sy.

वृत्रं जिघांसन्तं त्वां मस्तोऽभीताः

क्षिप्रमन्वगच्छन् Skr.

७. रातिभिः—हेताविधं तृतीया । स्तो-

तुभ्यो यानि महान्ति दानानि तैर्होतुभूतैः ।

तैरुत्साहित इत्यर्थः । अथवा प्रयोजनस्यात्र

हेतुत्वेन विवक्षा । तव सोमवानैर्होतु-

भूतैस्तुभ्यं सोमं दातुमित्यर्थः Skt.

८. Omitted by P. and D.

९. निवद्धादीति M.

१०. प्रगृह्यः S. M.

११. स्पन्दितारम् । सोमयज्ञोत्तरसमाप्तौ यद् गमनं तदपेक्षोऽत्र प्रत्यागमनव्यपदेशः Skt. स्पन्दितारं...स्पन्दू आस्रवणे । हे इन्द्र त्वं स्तोतुभ्यः प्रभूतं ददासि । तस्मादहं च स्तोमं स्तुतीश्चावदन् त्वां प्रत्यागच्छामि स्म Skr.

१२. वदन्निन्द्रादिमानि S. वदन्नि-
मान्द्राभिमानि M.

१३. लब्धानीदिति S. लब्धाधीति M.

१४. ०ष्ठता० M. ऋत्विग्यजमानाः पुरा

धनलभार्थं त्वामुपस्थितवन्तः Sy.

नच केवलोऽहमन्ये ऋत्विज ऋषयो

वा स्तुतिभिरुपातिष्ठन् Skr.

१५. स्तुतिसंभक्तः Skr.

१६. ते S.

१७. तस्य S. रतम् M.

१८. प्राज्ञाः D. कर्तार ऋत्विग्यजमानाः Sy.

कारवः स्तोतुनामैतत् । अन्येऽपि

स्तोतारः Sk.

१९. किञ्च विदुः ते तस्य त्वां तम् । अमि

हस् । अन्येऽपि स्तोतारस्तं त्वां विदुः ।

यस्त्वमेवमुक्तगुणः Skr.

२०. ०न्नानिति P.

मायाभिरिन्द्र मायिनं त्वं शुष्ममवातिरः ।

विदुष्टे तस्य मेधिरास्तेषां श्रवांस्युत्तिर ॥७॥

मायाभिरिन्द्र । मायाभिरेव । इन्द्र ! । त्वम् । मायाविनम् । शुष्मासुरम् ।
व्यनाशयः । तव । तत् कर्म । प्राज्ञाः । जानन्ति । तेषामस्माकम् । वर्धय । अन्नानि ।

इन्द्रमीशानमोजसामि स्तोमां अनूपत ।

सहस्रं यस्य रातर्य उत वा सन्ति भूयसीः ॥८॥

इन्द्रमीशानम् । इन्द्रम् । ईश्वरम् । बलेन सर्वस्य । अस्मदीयाः स्तोमाः । अभ्य-
स्तुवन् । सहस्रसंख्यायुक्तानि । यस्य दानानि । अपि । वा । विद्यन्ते । भूयांसीति ।

I. 12.

अग्निं दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम् । अस्य यज्ञस्य सुकृतम् ॥१॥

अग्निं दूतम् । मेधातिथिः काण्वः । अग्निम् । दूतम् । वृणीमहे । होतारम् । सर्वधनिम् ।
अस्य । यज्ञस्य । सुप्रज्ञम् ।

१. ०भिरिव M. मायाभिस्तत्प्रतिकूलैः कपट-
विशेषैः । यद्वा तद्वधोपायगोचरप्रज्ञाभिः Sy.
मायेति प्रज्ञानाम प्रज्ञाभिः Skt.
२. Omitted by P.
३. मायिनम् अतिसन्धानप्रज्ञायुक्तम् Skt.
अतिसन्धानप्रज्ञायुक्तम् Sk.
४. शुष्मासुरं M.
५. अवतिरतिबंधकर्मा । हृतवान् Skt.
हृतवान् । अवतिरतिबंधे Skt.
६. मेधिरा यज्ञवन्तो यज्ञकारिणः . . . अस्म-
दीया ऋत्विजः पुत्रपौत्रादिका वा Skt.
यज्ञवन्तः अस्मदीया ऋत्विजः
पुत्रादयो वा Skt.
७. जानतामनुष्ठातृणाम् Sy.
८. उत्तिर, तिरतिबुद्धयर्थः । ऊर्ध्वं वर्धय
उत्तरोत्तरबुद्ध्या वर्धयेत्यर्थः Skt.
९. Cf. Ng. 2. 7.
१०. जगतो नियामकम् Sy. सर्वस्य
प्रभवन्तम् Skt. ११. स्मदीया P.
१२. स्तोमाः स्तोतार ऋत्विजः Sy.
१३. सहस्रावपि बहुतरा वा । यः स्तो-

- तुभ्योऽसंख्यदाः Skr.
१४. Omitted by S.
१५. Ms. D. puts the figure ॥११॥
here to indicate the end of
the eleventh hymn. No such
number is given in P. and M.
१६. कण्वः P.
१७. सन्देशेन यः प्रेष्यते स दूत उच्यते . . .
देवान् प्रति सन्देशे अनुगन्तारम् Skt.
सन्देशकारी दूतः । अग्निं देवान् प्रति
सन्देशेन अनुगन्तारम् Skr.
१८. प्रणीमहे D. अभ्यर्चयामहे Skt.
अर्चयामहे Skr.
१९. अग्निनाधिष्ठितो मर्त्यो होता होत्रं कर्तुं
शक्नोति । एतदर्थं च देवानामाह्वातारं
वा Skr. २०. P. adds विश्ववेदसं
before सर्वधनिम् । वेद इति
धननाम । सर्वधनं सर्वप्रज्ञं वा Skt.
विश्ववेदसं सर्वधनं सर्वप्रज्ञं वा Skt.
२१. शोभनकर्माणं शोभनप्रज्ञं वा Sy. अस्य
प्रकृतस्य यज्ञस्य सुकर्माणं सुप्रज्ञं वा Skt.

अग्निमग्निं हवीमभिः सदा हवन्त विश्वपतिम् । हव्यवाहं पुरुप्रियम् ॥२॥

अग्निमग्निम् । अग्निमेव^१ । ह्वानं^२ । सदा । आह्वयन्ति नराः^३ । विश्वां पतिम् । हविषां बोधारम् । बहूनां प्रियम् ।

अग्ने देवाँ इहा वह जज्ञानो वृक्तवर्हिषे । असि होता न ईड्यः ॥३॥

अग्ने देवान्^१ । अग्ने ! । देवान् । इह । आवह । जानन् । यजमानाय । असि हि । अस्माकम्^२ । होता । स्तोतव्यः^३ ।

ताँ उशतो वि बोधय यदग्ने यासि द्रुत्यम् । देवैरा संस्ति वर्हिषि ॥४॥

ताँ उशतः । तान् देवान् । कामयमानान्^१ । त्वं विबोधय । यदा । त्वमग्ने ! गच्छसि । द्रुत्यम् । त्वमपि तैः सह । आसीद । वर्हिषि^२ ।

घृताहवन दीदिवः प्रति ष्म रिपतो दह । अग्ने त्वं रक्षस्विनः ॥५॥

घृताहवन^१ । घृतं यस्मिन्नाह्रयते प्रियतमं स घृताहवनः^२ । दीप्यमान ! प्रतिदह । हिंसकान्^३ । राक्षसान् । अग्ने । त्वम् । बलवतः^४ ।

१. ०मेवा M. २. आह्वानकरणमन्त्रैः Sy.

३. नरं D. यष्टारः Sk.

४. प्रजानां होत्रादीनां पालकम् Sy.

५. देवा S. ६. यज्ञे Sk.

७. अरण्योस्त्यन्नः Sy. जनेर्जानातेर्वा रूप-
मेतत् । जायमानः जन्मान्तर एवेत्यर्थः ।

जानानः सामर्व्यादस्मद्भक्तताम् Skt.

जायमानः अस्मद्भक्तिं जानन् वा Skr.

८. वृक्तमास्तीर्णं वर्हिषेण यजमानेन तस्या-
र्थाय Skt. सद्य एव यजमानस्या-
र्थाय । . . . आस्तीर्णं वर्हिषेण स वृक्त-
वर्हिः Skr. ९. सि D. १०. अस्मदर्थं
देवानामाह्वता Sy. ११. स्तोतव्यं D.

१२. ता P. तं D. तां M.

१३. कामयमानः P. यज्ञगमनम् Sk.

१४. अमुष्य यजमानस्य यज्ञे गन्तव्यमिति

चेतय Skr.

१५. यथावत् M. यस्मात्कारणात् Sy.

येषां दूतकर्म प्रतिपद्यसे तान् विबोधय ।

इतः शसो वात्र यदिति लुकि यान् येषां

यत् Skr. १६. अस्मिन् यज्ञे Skr.

१७. ०वनं D. ०वनः M.

१८. घृतेनाह्रयमान ! Sy.

१९. वनं D. आहुतिलक्षणं घृतमाह्रयते
यस्मिन् स त्वं दीप्तिमन् Skr.

२०. ०मानः S. दिव्यमानः M.

२१. प्रतिद M. २२. रक्षोयुक्तान्-
सकान् शत्रून् Sy. मां हिंसतः Skr.

२३. रक्षोयुक्तान् Sy. रक्षःशब्देनात्र
रक्षःसम्बन्धि क्रौर्यं लक्ष्यते । तद्धतः,

रक्षोभवान् अत्यन्तक्रूरानित्यर्थः Skt.

२४. Mādhava ignores स्म ।

अग्निनाग्निः समिध्यते कविर्गृहपतिर्युवा । हव्यवाद् जुहास्यः ॥६॥

अग्निनाग्निः । निर्मध्यैनाग्निना । आहवनीयाग्निः । समिध्यते । कविः । गृहपतिः । युवा । हविषां वोढा । जुह्यस्यास्यस्थानीया ।

कविमग्निमुप स्तुहि सत्यधर्माणमध्वरे । देवममीव चातनम् ॥७॥

कविमग्निम् । कविम् । अग्निम् । उपस्तुहि । सत्यधर्माणम् । यज्ञे । युस्वानम् । रक्षसां चातयितारम् ।

यस्त्वामग्ने हविष्पतिर्दत्तं देव सपर्यति । तस्य स्म प्राविता भव ॥८॥

यस्त्वामग्ने । यः । त्वाम् । अग्ने ! । यजमानः । दूतम् । देव ! । परिचरति । तस्य त्वम् । प्रकव्णेण रक्षकः । भव । स्मेति पूरणम् ।

यो अग्निं देववीतये हविष्मां आविवासति । तस्मै पावक मृळय ॥९॥

यो अग्निम् । यः । अग्निम् । यज्ञार्थम् । हविष्मान् । परिचरति । तस्मै । पावकः । सुखमुत्पादय ।

१. निर्मध्याग्निना S. मन्ध्यनाग्निना P. निर्मध्यानाग्निना M.

२. हवनीयाः M. ३. मेधावी Sk.

४. यजमानस्य यज्ञगृहस्य वा स्वामी Skt.

५. युवा तरुणः । अग्निरुपशान्तोऽपीन्वनं प्राप्य पुनस्तरुणीभवति । तेनास्योपपन्नं सदा तरुणत्वम् Skt.

६. जुहु० P जुहु० D.M.

७. ०नीयाः D. M. ०स्पन्धनानीया P. जुह्वास्यः... यथा हि मनुष्या आस्पे-
नान्त्वमवन्ति तद्वद् जुह्वा अग्निः Skt.
जुहर्मुखं जुह्रास्यस्थानीया यस्य ।
यथा ना मुखेन अत्ति तद्वज्जुह्वा
अग्निः Skr. ८. कविमहि P.

९. हे अन्तरात्मन् मेधाविनं क्रान्तं वा Skr.

१०. सत्यकर्माणम् Skr. ११. यज्ञेषु P.

यज्ञे... स्थानं M. द्योतमानम् Sy.
वातारं दीप्तं वा Skr.

१२. वारयितारं P. चान्तर्हितारं D.

शत्रूणां रोगाणां वा घातकम् Sy.

हिसितृणां नाशयितारमित्यर्थः Skt.

१३. यचामग्ने P. १४. अस्मदादिः Sk.

१५. देवं D. वातः दीप्त वा Sk.

१६. भवान् न भियुरणं P.

१७. यो अग्निम् omitted by P. M.

१८. देववीतये वीतिर्गत्यर्थः अशनार्थं वा ।
देवान् प्रति गमनाय देवानां वो हवि-
र्भक्षणाय Skt. १९. भविष्मान् P.
हविःसंपुक्तो यजमानः Skr.

२०. पावत P. शोषयितः Sk. २१. Cf.
N. II. 23. दिवासतिः परिचर्यायाम् ।
'हविष्मां आविवासति' इत्याशास्तेर्वा ।

स नः पावक दीदिवोऽग्ने देवाँ इहा वह । उप यज्ञं हविश्च नः ॥१०॥

स नः पावकः । सः । अस्माकम् । पावकः । दीप्तः । अग्ने ! । देवान् । इहा । आवह ।
हविः । च । अस्माकं शृतम् । यज्ञम् । उपप्राप्तम् ।

स नः स्तवान् आ भर गायत्रेण नवीयसा । रयिं वीरवतीमियम् ॥११॥

स नः स्तवानः । सः । अस्मभ्यम् । स्तूयमानः । गायत्रेण साम्ना । नवतरेण ।
रयिम् । वीरयुक्तम् । अन्नं च । आहर ।

अग्ने शुक्रेण शोचिषा विश्वाभिर्देवहूतिभिः । इमं स्तोमं जुपस्व नः ॥१२॥

अग्ने शुक्रेण । अग्ने ! । ज्वलता । तेजसा । सर्वश्च । देवाह्वानैर्युक्तस्त्वम् । इमम् ।
स्तोमम् । सेवस्व । नः ।

I.13.

सुसमिद्धो न आ वह देवाँ अग्ने हविष्मते । होतः पावक यचि च ॥१॥

सुसमिद्धो नः । आप्रीणामन्यादयो देवताः । समिदादीनां यज्ञाङ्गानामुक्तिमात्रमिति ।
सुसमिद्धस्त्वम् । अग्ने ! । अस्माकम् । अस्मै यजमानाय । देवान् । आवह । होतः ! । शोषयितः ! ।
तान् यज च ।

१. सनकः M.

२. नोस्माकं D. अस्मदर्थाय Skr.

३. देवान् नो यज्ञहवियोः समीपे इहानय Skr.

४. विश्वास्माकं P. हविर्वास्माकं D.

५. गूकं (?) D. गू (उर इ) तम् । P.

६. Omitted by P.

७. अस्माभिः Skr. ८. ०माना P. D.

९. स्तवनेन नवतरेण अन्यैरकृतपूर्वेण Skr.

१०. वीर्ययुक्तं D. पुत्रवन्तम् Skr.

११. त्वदीयश्वेतवर्णदीप्त्या Sy.

आत्मना शुक्लवर्णेन ज्वलतात्मना Skr.

१२. त्वत्कृतसंबदेवताह्वानसाधनस्तोत्रैः Sy.

१३. ०क्त स्तुतिमिति P.

१४. तं श्रुत्वा सर्वान् देवान् आवयित्वा
आह्वय इत्यर्थः Skr. १५. न P. M.

१६. Ms. D. puts the figure ॥१२॥
here to indicate the end of
twelfth hymn. No such
number is given in P. and M.

१७. समिद्धो D. १८. आत्रणामन्यादसो P.

१९. Cf. Ng. १. २; N. ८. ४.

२०. इध्यतेऽसावितीध्मः समिन्धनसम्बद्धो-
ऽग्निरुच्यते । सुसमिद्धः सुष्ठु दीप्तः Skt.

२१. Omitted by S.

२२. होता D. M. २३. शोषयितः M.

२४. होत्रं कुर्वित्यर्थः Skr.

मधुमन्तं तनूनपाद्यज्ञं देवेषु नः कवे । अद्या ऋणुहि वीतये ॥२॥

मधुमन्तम्^१ । आज्यवन्तम्^२ । तनूनपात्^३ ! । यज्ञं^४ हविः^५ । देवेषु^६ । अस्माकम्^७ । कवे^८ ! ।

अद्य । ऋणु^९ अशनाय ।

नराशंसमिह प्रियमस्मिन्यज्ञ उप ह्वये । मधुजिह्वं हविष्कृतम् ॥३॥

नराशंसम्^१ । नरैः^२ शंसनीयमग्निम्^३ । प्रियम्^४ । इह^५ । उपह्वये^६ । अस्मिन्^७ । यज्ञ इति ।

विशदवचनं मादयितृजिह्वम्^८ । हविषां^९ कर्तारम्^{१०} ।

अग्ने सुखतमे रथे देवाँ ईक्षित आ वह । असि होता मनुहितः ॥४॥

अग्ने सुखतमे । अग्ने ! । सुखतमे^१ । रथे^२ स्थापयित्वा^३ । देवान्^४ । स्तुतस्त्वम्^५ । आवह ।

असि^६ त्वम्^७ । होता । मनुष्यैः^८ पुरो निहितः^९ ।

१. मधुमन्तः D. २. आज्यवन्तः D.
रसवन्तम् Sy.

मधुस्वादमृष्टं हविर्भिस्तिष्ठन्तम् Skt.

३. आपोऽत्र तन्व उच्यन्ते अन्तरिक्षे तत-
त्वात् । तासां नपात् पौत्रः
अग्निः । कथम् ? अद्भ्य ओषधिवन-
स्पतयो जायन्ते ओषधिवनस्पतिभ्य एष
जायत इति Skt.

४. नो यज्ञं देवसमीपं नय Skr.

५. मेधाविन् Skr. ६. कुरु नय Skr.

७. कामाय भक्षणाय वा । यज्ञं देवाः
कथं कामयेरन् हवींषि वा भक्षयेयु-
रित्यर्थः Skr.

८. एतन्नामकमग्निम् Sy.

९. प्रयमिहोपस्थनयमित् P.

१०. नृलोके Sk.

११. मदधि० P. मयुरभाषिजिह्वोपेतं
माधुर्यरसास्वादकजिह्वोपेतं वा Sy.

मधुस्वादेषु हविष्यु जिह्वा यस्य स
मधुजिह्वः । नित्यमृष्टानां हविषां भक्ष-
यितेत्यर्थः । अथवा जिह्वेति वाङ्मात्रम् ।
नध्वी जिह्वा यस्य स मधुजिह्वः ।
होतृत्वाद् देवतानां स्तावकत्वा-
दस्ति मधुवाक्त्वम् । सुभगवचनमित्यर्थः
Skt.

१२. तृतीयायै सप्तम्येषा सुख-
तमेन रथेन Skt.

१३. ०यित्वा P. १४. सि P.

१५. मनुष्यो D. P. मनुना मन्त्रेण
मनुष्येण वा यज्ञमानादिरूपेण
स्थापितः Sy.

मनुना प्रजापतिना निहितः स्थापितः ।

मनुष्यवर्षायो वा मनुष्याब्दः ।

मनुष्येषु निहितः उपकारक इत्यर्थः
Skt.

१६. पुनरानिहिका P. पुनरानिहिता D.

स्तुणीत बहिरानुषघृतपृष्ठं मनीषिणः । यत्रामृतस्य चर्चणम् ॥५॥

स्तुणीत बहिः । स्तुणीत । बहिः । अनुषक्तम् । उपरिस्थितघृतम् । प्राज्ञाः ! । यत्र ।
अमृतं हविः । दृश्यते बर्हिषि ।

वि श्रयन्तामृतावृधो द्वारो देवीरसश्चतः । अद्या नूनं च यष्टवे ॥६॥

वि श्रयन्ताम् । यज्ञगृहद्वारः । विवृता भवन्तु । यज्ञस्य वर्धयिष्यः । असक्ताः । अद्य च ।
यवः । च । यागाय । नूनमित्यनेकार्थम् ।

नक्तोपासां सुपेशंसास्मिन्यज्ञ उप ह्वये । इदं नो बहिरासदे ॥७॥

नक्तोपासां । अहोरात्रे । सुरूपा । अस्मिन् । यज्ञे । उपह्वये । तयोरासनाय । इदम् ।
अस्माकम् । बर्हिः स्तीर्णम् ।

१. स्त्रिणीत D.

२. भूते काले व्यत्ययेनायं लोट् । स्तुतवन्तः
स्य Skt. ३. बर्हीः D.

४. अनुक्तं M. आनुष P. आनुषगिति
नामानुपूर्वस्य । आनुषव्येण Skt.

५. घृतं P. उपरिस्थितं घृतं D. घृतं
पृष्ठे यस्य स घृतपृष्ठः । बर्हिषो
ह्युपरि हविर्लक्षणं घृतं साद्यते । अथवा
घृतमित्युपकनाम् । तेन स्पृष्टं घृतपृष्ठं
प्रोक्षणीभिः प्रोक्षितमित्यर्थः Skt.

६. प्राज्ञ P. मेधाविनोऽध्वर्यवः Sk.

७. मृता P. अमृतं M.

अमृतसमानस्य घृतस्य दर्शनं भवति Sy.

अमृतस्य अमृतसदृशस्यात्यन्तमृष्टस्य
हविषश्च क्षणं दर्शनं यत्र सावितं
हविर्दृश्यत इत्यर्थः । अग्निर्वा अमरज-
धर्मत्वादमृतस्तस्य यत्र दर्शनम् Skt.

८. विश्रयन्तात् D.

९. ०द्वारोपि D. ज्वाला वाग्नेः । ता हि
तस्य द्वारभूताः Skt.

१०. विशेषेण सेवन्तां वा Sy.

११. ०यित्रये अन्यासक्ताः अद्य च M.

०यित्रये न्यासभाद्या P.

०यित्रेस्यास. च D.

सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धयित्र्यः Sy.

सञ्चतिः सङ्गार्थः । असज्यमानाः Skt.

नूनं चार्थे । समुच्चयद्वित्वाद् अद्य इत्यस्य

सहचारित्वाच्च पुराशब्दः अध्याहार्यः ।

इदानीं च पूर्वस्मिंश्च काले यष्टुम् Skt.

१२. असञ्चन्त्य उद्घाटनेन प्रवेष्टुपुरुषसङ्ग-
रहिताः । यद्वा द्वाराभिमानिन्य एतत्सं-
ज्ञिका अग्निविशेषमूर्तयः Sy.

१३. योगाय M. १४. नक्तो सा P.
नक्ता इति रात्रिनाम् । उवा अपररात्रिकं
ज्योतिः । नक्ता चोषाश्च Skt.

१५. नक्तशब्द उवाःशब्दश्च लोके कालविशेष-
वाचिनौ । इह तु तत्कालाभिमानिवह्नि-
मूर्तिद्वये प्रयुज्येते । नक्तोवा नामिके
वह्निमूर्ती Sy.

१६. तयोरासनायेतयोरासनाय D. इदं
दर्भमासत्तुं प्राप्नुमित्यर्थः Sy.

१७. अस्त्वस्माकम् P.

१८. यष्ट्यर्थे द्वितीया. . . बर्हिषः . . . आसद-
नाय । अत्र बर्हिष्युपवेष्टुमित्यर्थः Skt.

ता सुजिह्वा उप ह्वये होतारं दैव्या कवी । यज्ञं नो यजतामिमम् ॥८॥

ता सुजिह्वा^१। अयञ्चाग्निरसौ च मध्यमस्तौ^२। शोभनवाची^३। उपह्वये^४। दैव्या^५।
होतारी^६। कवी^७। यज्ञम्^८। नः^९। यजताम्^{१०}। इमम्^{११}।

इला सरस्वती मही तिस्रो देवीर्मयोभुवः । बहिः सीदन्त्वसिधः ॥९॥

इला^१। सरस्वती^२। महती च भारतीति^३। तिस्रः^४। देव्यः^५। सुखस्य भावयिष्यः^६।
बहिः^७। सीदन्तु^८। अक्षयाः^९।

इह त्वष्टारमग्रियं विश्वरूपमुप ह्वये । अस्माकमस्तु केवलः ॥१०॥

इह त्वष्टारम्^१। इह^२। त्वष्टारम्^३। मुख्यम्^४। येन विश्वानि^५ रूपाणि^६ क्रियन्ते^७ तम्^८।
उपह्वये^९। सोऽस्माकम्^{१०}। अस्तु^{११}। केवलः^{१२}। “यावच्छो वै रेतसः सिकतस्य त्वष्टा रूपाणि^{१३}
विकरोति तावच्छो वै तत् प्रजायते” इति ब्राह्मणम्^{१४}।

अव सृजा वनस्पते देव देवेभ्यो हविः । प्र दातुरस्तु चेतनम् ॥११॥

अव सृज^१। अवसृज^२। वनस्पते^३! प्रयच्छ^४। देव^५! देवेभ्यः^६। हविः^७। प्रक्षेपेण^८। अस्तु^९।
दातुर्यंजमानस्य^{१०}। प्रजापते^{११} देवेषु त्वया निवेदितस्य^{१२}।

१. ०ह्वा S. M.

२. ०ञ्चङ्गिरसौ M.

तच्छब्दोऽत्र सर्वनामत्वात्प्रसिद्धार्थवाची ।
तौ याज्ञिकानां प्रसिद्धौ द्वावग्नी Sy.

३. शोभनजिह्वोपेतौ, प्रियवचनौ शोभन-
ज्वालो वेत्यर्थः Sy. यौ सर्वमनुष्ठै-
र्नित्यमाह्वयेते तौ सुजिह्वौ. सुवाचौ
शोभनजिह्वाख्यावयवौ वा Skt.

४. देव्यौ M. D.

५. S. adds इला सरस्वती before
इला. It should be there as
a *pratika*.

६. इति omitted by S.

७. बहिः M.

८. शोषेण क्षयेण वा रहिताः Sy.

९. त्वष्टार M. त्वष्टा नाम देवानां
तक्षा । अग्निर्वा Skt.

१०. मुख्य M. प्रधानभूतम् Sk.

११. बहुविधरूपोपेतम् Sy.

१२. विक्रियन्ते S. बहुरूपम् । अतिशयमहा-
भाग्ययोगावस्ति देवानां बहुरूपत्वम् ।
Skt.

१३. केवलं D. स्तुत्यो यष्टय्यश्च Sk.

१४. यावच्छोचं S. M. D. यावच्छोचे P.

१५. रेतः D.

१६. तावच्छा D.

१७. चेतत् S. D. चेत P.

१८. ०सृजा P.

१९. वनान्युदकानि वक्षा वा तेषां पाता
वनस्पतिरग्निः Skt.

२०. यच्छ S. अवपूर्वः सृजतिर्दाने Sk.

२१. ०पत P.

परलोकोविषयं विज्ञानं त्यत्प्रसादात् Sy.

२२. निवेदित्यस्त्व M.

स्वाहा यज्ञं कृणोतुनेन्द्राय यज्वनो गृहे । तत्र देवाँ उप ह्वये ॥१२॥

स्वाहा यज्ञम् । स्वाहा^१ । कृणुत^२ । हविः^३ । इन्द्राय । यजमानस्य । गृहे । तत्राहम् ।
देवान् । उपह्वये^४ इन्द्रपुरोगमानिति ।

I.14.

ऐभिरग्ने दुवो गिरो विश्वेभिः सोमपीतये । देवेभिर्याहि यक्षि च ॥१॥

ऐभिरग्ने । आयाहि । एभिः । सर्वैः । देवैः । अस्माकं परिचर्याम् । स्तुतीञ्च ।
सोमपानाय । यज । च तान् देवान् ।

आ त्वा कण्वा अहूयत गृणन्ति विप्र ते धियः । देवेभिरग्न आ गहि ॥२॥

आ त्वा कण्वाः । आहूतवन्तः । त्वाम् । कण्वाः । उच्चारयन्ति च । मेधाविन् । तव ।
कर्माणि । देवैः । अग्ने ! । आगच्छ ।

इन्द्रवायू बृहस्पति मित्राग्नि पूषणं भगम् । आदित्यान्मारुतं गुरुम् ॥३॥

इन्द्रवायू । एतान् देवान् अग्न आह । अपिवा कण्वा एतान्प्याहूयतेति । मित्रेति
मित्रावरुणयोर्ग्रहणम् । अपिवा मित्रस्यैवेति ।

१. स्वाहाकारसम्बन्धादुत्तमप्रयाजदेवताः
स्वाहाकृतय उच्यन्ते । याश्च यत्र यक्ष्यन्ते
तास्तत्रोक्तप्रयाजस्य देवताः । स्वाहा-
शब्दो होमप्रदाने वर्तते । सुहृतशब्दपर्यायो
वा Skt. २. स्वाहाशब्दो हवि-
ष्यदानवाची सन् एतन्नामकमग्निविशेषं
लभयति । तदग्निसंपादितं यज्ञम् Sy.
यज्ञमिति सप्तम्यर्थे द्वितीया । यक्ष्यमा-
णाभ्यो देवताभ्यो हविःप्रदानं सुहृतं वा
हविरुत्तमप्रयाजाख्ये यज्ञे Skt.

३. यज्ञगृहे Skt.

४. Ms. D. puts the figure ॥१३॥
here to indicate the end of
thirteenth hymn. No such
number is given in P. and M.

५. एभिः M. ६. परिचास्मां P.

७. सोमपानोपेतयागार्थम् Sy.

८. Mādhava ignores अग्ने ।

९. आह्वयन्ति Sk.

१०. कण्व इति मेधाविनाम । मेधाविन

ऋत्विजः । अथवा कण्वा इति मेधातिथि-
रात्मानं प्रति सम्बन्धेनाह । एतस्मिन्नेव
चात्मनीदं बहुवचनं पुत्रपौत्रापेक्षया वा
मत्प्रभृतयः कण्वपुत्रा इत्यर्थः Skt.

११. Omitted by M.

१२. मेधाविनः M. १३. प्रज्ञा वा Skr.

१४. इन्द्रवायू । आचि रूपम् । मित्रा इति
आचूत्यात् वरुणश्च गृह्यते । मित्रावरुणौ
इत्यर्थः । अनया ऋचा उक्तान् देवान्
सोमपानार्थमाह्वयामि स्तौमि वा Skr.

१५. द्वितीयानिर्देशादत्र सोमपानार्थमाह्व-
यामि स्तौमि चेति वाक्यशेषः । इन्द्रवायू
सोमपानार्थमाह्वयामि स्तौमि वा ...
अथवा तृतीयार्थेऽत्र द्वितीया ... देवेभि-
रग्ने आगहि इन्द्रवाय्वाद्यैरिति Skt.

१६. इन्द्र D. इन्द्रादिदेवान् वायूनां
सम्बन्धिनं गणञ्च हे अग्ने यक्षि इति
पदद्वयमनुवर्तते Sy.

१७. ०प्याभूयतेति P. हूयतेति is missing
in M.

प्र वो भ्रियन्त इन्द्रवो मत्सरा मादयिष्णवः । द्रप्सा मध्वश्चमूपदः ॥४॥

प्र वः^१ । हविर्धानाद् युष्मभ्यम्^२ । प्रभ्रियन्ते^३ इन्द्रादिभ्यः । इन्द्रव इन्दुरिन्धतेर्दीप्तिकर्मण-
इत्युक्तम् । मत्सराः सोमा भवन्ति मन्दतेस्तुप्तिकर्मणस्तेषां विशेषणं मादयिष्णव इति ।
द्रप्साः^४ । मधुनः^५ । चमससादिन इत्यौपमिकमिति ।

ईळते त्वामवस्यवः कण्वांसो वृक्तवर्हिणः । हविष्मन्तो अरुक्रुतः ॥५॥

ईळते । स्तुवन्ति । त्वामग्ने ! । पालनमिच्छन्तः^{१०} । कण्वाः^{११} । स्तीर्णवर्हिणः^{१२} । हविष्मन्तः ।
पर्याप्तकारिणः^{१३} ।

घृतपृष्ठा मनोयुजो ये त्वा वहन्ति वह्नयः । आ देवान्स्तोमपीतये ॥६॥

घृतपृष्ठाः^{१४} । अग्नेः पानायाश्चपृष्ठे^{१५} घृतमास्ते । मनसा युज्यमानाः^{१६} । ये । त्वाम् ।
वहन्ति । अश्वास्तैः^{१७} । आवह । देवान् । सोमपानाय ।

१. व M. २. हविर्धानाः S.
हविर्धान M. हविर्धानाद् D.
३. युष्मभ्यं प्रभ्रियन्ते is missing
in M. प्रेत्येष समित्येतस्य^१ स्वाने ।
संभ्रियन्ते उपकल्पन्त इत्यर्थः । अथवा
प्रशब्दः स्वार्थ एव । भ्रियन्त इति
हरतेर्भत्वं प्राप्यन्त इत्यर्थः । Skt.
४. Cf. N. 10. 41. इन्दुरिन्धेः । उनत्तेर्वा ।
सोमाः Sy.
५. उत्साराः P. उत्साराः D.
६. Cf. सत्तरः सोमः । मन्दतेस्तुप्तिकर्मणः ।
N. 2. ५. तुप्तिकराः मदी^२
हर्षग्लेपनयोः । हर्षयितारः Skt.
७. रसोऽत्र^३ द्रप्सा उच्यते । रसरूपाः ।
..... रसवन्त इत्यर्थः । अथवा यन्नवं
नातिकठिनं तद् द्रप्स उच्यते । नात्य-
च्छा बहुला इत्यर्थः Skt.
८. मधुराः Sy. मधुस्वावा^४ मृष्टाः Skt.

९. चमसादिपात्रेष्ववस्थिताः Sy.
चर्मं चमूह्यते^५ तत्साविनः Skt.
१०. अवन^६मात्मनः, तर्पणं वा Sk.
११. मेधाविन ऋत्विजः कण्वपुत्रा वा Sk.
१२. तीर्णं M. आस्तरणार्थं छिन्दवर्भाः Sy.
१३. अलंकारः Sy.
१४. घृ अरणवीर्योः । घृतं वीर्यं पृष्ठं
येषां ते घृतपृष्ठाः । बलवतो ह्यश्वस्य
वीर्यमत् पृष्ठं भवति Skt.
१५. ऽयाश्च M. पुष्टाङ्गत्वेन वीर्यपृष्ठाः
Syt. १६. नसा P.
मनःसंकल्पमात्रेण रचे युज्यमानाः Sy.
मनसा ध्यातमात्रा ये स्वयमेव युज्यन्ते
ते मनोयुजः Skt. १७. यज्यं P.
M. adds त्वां after युज्यमानाः ।
१८. आश्वा P. वोढारः Sy.
वह्निरित्यश्वनाम Skt.
१९. सोमपानहेतुयागार्थम् Sy.

१. प्रः समि । स्वार्थे चेत् प्रह्रियन्ते आहवनीयं प्रति प्राप्यन्ते Skt.
२. मदी तुप्ती हर्षग्लेपनयोश्च । तुप्तिकरा हर्षयितारः Skt.
३. द्रप्सा रसरूपा रसवन्तो वा । यद् द्रवं नातिकठिनं तादृशं वा Skt.
४. स्वावाः Skt.
५. अधिववणचर्मणि सादिनः Skt.
६. सोमेनात्मपालनतर्पणकामाः । अग्नेर्वा Skt.

तान्यजत्राँ ऋतावृधोऽग्ने पत्नीवतस्कृधि । मध्वः सुजिह्व पायय ॥७॥

तान्यजत्रान्^१ । तान् । यष्टव्यान् । यज्ञस्य वर्धयितुं^२ । अग्ने ! पत्नीवतश्च । कुरु
कृत्वा च । सोमम् । सुज्वाल ! पायय ।

ये यजत्रा य ईड्यास्ते ते पिवन्तु जिह्वया । मधोरग्रे वषट्कृति ॥८॥

ये यजत्राः । ये । यष्टव्याः । ये च । ईड्याः । “मनुष्या वा ईडेन्याः पितरो नमस्या
देवा यज्ञियाः” इति ब्राह्मणम् । ते । तव । जिह्वया । सोमस्य । वषट्कृतं^{१०} हुतम् । पिवन्तु ।

आकीं सूर्यस्य रोचनाद्विश्वान्देवाँ उपवृधः । विप्रो होतेह वंचति ॥९॥

आकीं^{११} सूर्यस्य । दिवः । आवहृत्वग्निः । सर्वान्^{१३} । देवान् । प्रातःप्रवृढान्^{१५} । मेधावी । अत्र ।

विश्वेभिः सोम्यं मध्वग्र इन्द्रेण वायुना । पित्रा मित्रस्य धामभिः ॥१०॥

विश्वेभिः^{२१} सोम्यम् । अग्ने ! । विश्वेदेवैः सह । सोममयम् । मधु । पित्र । इन्द्रवायुभ्याम् ।
मित्रस्य च । सर्वेस्तेजोभिः^{२३} । देवानां बहूनि नामानि भवन्ति यैस्तत्र सन्निधानं कुर्वन्तीति वक्ष्यामः ।

१. यजत्राँ S.
२. सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धकान् Sy.
यज्ञस्योदकस्य सत्यस्य वा Sk.
३. अतरग्ने D. P.
४. पत्नी० P. एषां पत्नीरपि आवहृ Skr.
५. स्वावं सोमम् Sk.
६. शोभनजिह्वोपेत ! Sy. सुजिह्व !
सुवाक ! शोभनजिह्वाख्यावयवो वा Sk.
७. यतिचेड्याः M. येचेस्याः P.
८. डेन्याः S. Reading doubtful.
ईड्याः suggested Ed.
९. पितर P.
१०. वाङ्मनाम वा जिह्वाशब्दः । हेतो च
तृतीया । तव वाचा हेतुना त्वयोच्यमाना
इत्यर्थः Sk.
११. सोमस्यैकदेशं स्वांशलक्षणं मधु वा
सोमं वा Sk.
१२. वषट्कृतं P. वषट्कारकाले वषट्कार-
युक्ते यागे वा Sy.
१३. अग्निमुखा हि देवाः । तेज्जनेरेव जिह्वया
पिबन्ति न स्वया Sk.

१४. Mādhava ignores अग्ने ।
१५. आकी M. P. आकीमिति निपात
आड्यं वक्षतीत्येतेनाख्यातेन सम्बन्ध-
यितव्यः Sk.
१६. सूर्या M. सूर्य D.
१७. आदित्यमण्डलाद् वा Sk.
१८. अव० M. आवहृत्वग्निः P. आवहृ
अग्निः D.
१९. उषःकाले यागगमनार्थं ये बुध्यन्ते त
उपवृधस्तान् Sk.
२०. विप्रो मेधावी होता वा Sk.
२१. Mādhava ignores होता ।
२२. विश्वेभि M. २३. सोमसम्बन्धि Sy.
२४. मधुरं भागम् Sy.
रसोऽत्र द्रवत्वसामान्यान्मृष्टत्वसामा-
न्याच्च मधुच्यते Sk.
२५. इन्द्रवायुमित्रैः Sk.
२६. धामशब्दस्तेजोवचनो वा । अथवा
धामानि त्रीणि भवन्ति स्थानानि नामानि
जन्मानीति Skt.
२७. धामानि S. M.

त्वं होता मनुर्हितोऽग्ने यज्ञेषु सीदसि । सेमं नो अध्वरं यज ॥११॥

त्वं होता । त्वम् । होता । मनुष्ये^१निहितः । अग्ने ! । यज्ञेषु^२ । सीदसि । स त्वम् ।
अस्माकम् । इमम् । यज्ञम् । यज ।

युक्त्वा ह्यरुषो रथे हरितो देव रोहितः । तामिदेवाँ इहा वह ॥१२॥

युक्त्वा हि । योजय^३ । आरोचमानाः^४ । रोहितवर्णाः^५ । अरुषाः^६ । स्वरथे योजयित्वा च ।
तामिः । इह । देवान् । आवह । आग्नेये^७ सूक्तमन्ये निपातभाज इतीति वैदवदेवं भवति^८ ।

I.15.

इन्द्र सोमं पिबं ऋतुना त्वा विशन्तिवन्देवः । मत्सरासस्तदोक्तसः ॥१॥

इन्द्र सोमम् । ऋतुव्यं^{१०} सूक्तम् । इन्द्र ! त्वम् । ऋतुना^{११} सह । पिब । सोमम् ।
आख्यातानुदात्तत्वे कारणमुक्तम् । आविशन्तु । त्वाम् । दीप्ताः^{१२} । सोमाः^{१३} । तदेकनिलयास्त-
स्मिन्नेवेन्द्रे^{१४} तिष्ठन्तः ।

१. होत्रादिरूपेण मनुष्येण सम्पादितः Sy.

मनुना प्रजापतिना निहितः । मनुष्येषु वा
निहितः । मनुष्येभ्यो वा निहितः Skt.

२. येषु P. ३. योजय P.

४. रोचमानाः S. गतिमतीः Sy.

अरुषीः । हरितः । रोहितः are in
the acc., being an object of
युक्त्वा but V. M. paraphrases
them by the Nom.

रथ दीप्ता रथ च । तयोरेकतरस्य आङ्-
पूर्वस्य अरुषीः अग्नेर्वडवा रोहिन्नाम्यः ।
बलदीप्ता गन्त्रीर्वा । अरुवति रमयतीति ।
स्वरथे योजय हरितवर्णाः Skt.

५. रोहिच्छब्दाभिधेयास्त्वदीया वडवाः Sy.

६. Cf. Ng. I. 15. हरित आवित्यस्य ।
हर्तुं रथारूढान् पुरुषान् नेतुं समर्थाः Sy.

७. इति S. ८. Cf. BD. 3. 33.
आग्नेये सूक्तमेभिर्यद् वैदवदेवमिहोच्यते ।

तद्विद्वलिङ्गं गायत्रं वैदवदेवेषु शस्यते ॥

६. Ms. D. puts the figure ॥१४॥
here to indicate the end of the
fourteenth hymn. No such
number is given in P. and M.

१०. Cf. BD. 3. 34. इन्द्र सोमं पिबेतीदं
यद् द्वादशकमार्तवम् । तस्मिन् सहर्तुना
सप्त प्रत्यृचं स्तौति देवताः ॥

ऋतुदेवता.... वक्ष्यमाणा ऋतुसहिता
देवताः देवता न केवलाः । तत्राद्या
तावदेन्द्री Skt.

११. यना M. १२. सहसे M.

१३. See P. 10. L. 3-6.

१४. अवि० P. त्वद्वरं प्रविशन्तिवत्यर्थः Skt.

१५. मत्सरासस्तुप्तिकराः Sy., Skt.

१६. माः P. १७. तदोक्तसस्तन्निवासाः सर्वदा
त्वद्वरस्यायिन इत्यर्थः Sy., Skt.

१८. ०न्द्र ! S.

मरुतः पिबत ऋतुना पोत्राद्यज्ञं पुनीतन । यूयं हि घा सुदानवः ॥२॥

मरुतः पिबत । मरुतः ! पिबत । ऋतुना सह । पोतुः प्रदीयमानं सोमम् । यज्ञञ्च । शोधयत । यूयम् । हि । भवय । सुदानाः ।

अभि यज्ञं गृणीहि नो ग्रावो नेष्टः पिब ऋतुना । त्वं हि रत्नधा असि ॥३॥

अभि यज्ञम् । कुर्वित्यनुज्ञाभिगरणम् अनुमन्यस्व । अस्माकम् । यज्ञम् । देवपत्नी-
वन् ! । नेष्टः ! । पिब च सोमम् । ऋतुना । त्वम् । असि । रत्नानां दाता । त्वष्टा
नेष्टोक्त इति ।

अग्ने देवां इहा वह सादया योनिषु त्रिषु । परि भूष पिब ऋतुना ॥४॥

अग्ने देवान् । अग्ने ! देवान् । इह । आवह । सादय च । सवनाख्येषु त्रिषु । स्थानेषु ।
अलङ्कुरु च यज्ञम् । पिब च सोमम् । ऋतुना ।

१. मरुतः पिबत omitted by P. and M.

२. चोतुः M. वोतुः P.
पोतुनामकस्य ऋत्विजः पात्रात् Sy.
स्वभूतात् पात्रात् Skt.

३. Omitted by S.

४. पुनीतन. व्यपगतदोषं कुस्ते-
त्यर्थः Skt.

५. शोभनदातारो मरुतः Sy.
सुदानुशब्दो दानवचनो दातृवचनो
वा । शोभनदानाः शोभना वा
दातारः । . . . सोमस्य पातारो
यज्ञस्य पवितार इति बाक्यशेषः ।
यस्माद् यूयं सोमस्य पातारो यज्ञस्य
पवितारः स्य हे सुदानवः ! तस्मात्
पिबत सोमं यज्ञं च पुनीतनेति Skt.

६. तृतीया ऋक् त्वष्टृदेवता Skt.

७. ०भिगिरणम् S.

८. अभितो देवानां समीपे स्तुहि Sy.
अहो शोभन इत्येवमभिष्टुहि Sk.

९. अथवा डां अम् । यज्ञे अस्माकं होतृ-
कर्तृत्वेन अभिष्टुहि इति स्तुवतोऽ
स्मान् यज्ञे प्रयुङ्क्ष्व Skt.

१०. देव ! पत्नीवन् ! S.

ग्नाशब्दः स्त्रीवाची. ग्ना अस्य
सन्तीति ग्नावान्. पत्नीयुक्तः Sy.
ग्ना इति स्त्रीनाम । पत्नीभिः स्त्री-
भिस्तद्वन् Sk.

११. नेष्टं D. १२. ष्टोत P.

नेष्टशब्दोऽत्र त्वष्टारं देवमाह । कस्मिं-
श्चिद् देवसत्रे नेष्टृत्वेन त्वष्टृवृत्त-
त्वात् Sy.

देवसत्रे किल त्वष्टा नेष्टासीत् Sk.

१३. Mādhava ignores हि

१४. देवां S.

१५. दातृन् दीप्तान् वा Skt.

१६. परिपूर्वो भवतिः परिग्रहे । यथा यागार्थं
परिग्रहीतव्यं तथा परिगृहाण यजेत्यर्थः ।
अथवा. परिभूष स्वमण्डलदेवान्
Skt.

ब्राह्मणादिन्द्र राधसः पिवा सोममृत्तुर्नु । तवेद्धि सख्यमस्तृतम् ॥५॥

ब्राह्मणादिन्द्र । ब्राह्मणाच्छंसिनः । सोमम् । इन्द्र ! । पिवा । सह । ऋतुभिः । तव ।
हि । सख्यम् । ऋतुभिर्न विच्छिद्यते ।

युवं दक्षं धृतव्रत मित्रावरुण दूळभम् । ऋतुना यज्ञमाशये ॥६॥

युवं दक्षम् । युवाम् । प्रवृद्धम् । धृतकर्माणी । मित्रावरुणौ । शत्रुभिर्हिंसितुमशक्यम् ।
यज्ञम् । ऋतुना सह । आनशाये ।

द्रविणोदा द्रविणसो ग्रावहस्तासो अध्वरे । यज्ञेषु देवमीळते ॥७॥

द्रविणोदाः । द्रविणोदाः । द्रविणसो धनस्य दाता भवति तम् । ग्रावहस्तासः ।
यज्ञेषु । देवम् । स्तुवन्ति । यज्ञेष्वध्वर इत्यध्वर्चभेदात् सङ्गतिः । यास्काचार्यस्थाह—

१. ब्रह्मशब्देनात्र ब्रह्मवर्गे द्वितीयो ब्राह्म-
णाच्छंसि कथ्यते..... ब्राह्मणाच्छंसि-
संबद्धात् Sy. २. स्तो म् P.

३. इन्द्र M. ४. धनभूतात्पात्रात् Sy.
राधसो धनात् पात्राख्यात् पिब Skt.

५. ऋतुदेवाननुसृत्य Sy. ऋतूनां पदवाद्
ऋतुभिः पीत इत्यर्थः Skt. ६. यस्मात्
तव सख्यमस्तृतमहिंसितम् । न कश्चिद्
हिंसितुं शक्नोति । स्थिरसख्योऽसि Sk.

७. Mādhava ignores राधसः and
इत् । ८. षष्ठ्यर्थे प्रथमा । युवयोः Sk.

९. दक्षं बलम् Sk. १०. स्वीकृतकर्माणी Sy.
व्रतमिति कर्मनाम । धृतानि सर्वकर्माणि
स्वकर्माणि वा यान्यां तौ धृतव्रतौ
सर्वकर्माणां हेतुभूतौ स्वकर्माणां वा
नित्यमनुप्रदातारौ Sk.

११. शत्रुभिर्हिंसितुं P.
शत्रुर्हिंसितम्यशक्यं M. दूळभं दुर्वहं
शत्रुभिर्दग्धं विनाशयितुमशक्यम् Sy.
दूळभम् । दध्नोतेर्वधकर्मण एतद्रूपम् ।
दुर्वहम् । युवयोर्बलं न कश्चिदपि जेतुं
शक्नोति Sk. १२. आशये व्याप्नुयः .
.... अशू व्याप्ती Sy. व्याप्नुतः Sk.

१३. द्रविणोदाः कस्मात् । धनं द्रविणमुच्यते ।
यदेनमभिद्रवन्ति । बलं वा द्रविणम् ।
यदेनेनाभिद्रवन्ति । तस्य दाता द्रवि-

णोदाः... द्रविणोदा यस्त्वम् । द्रविणस
इति द्रविणसादिन इति वा । द्रविणसानिन
इति वा । द्रविणसस्तस्मात्पिबत्विति वा ।
यज्ञेषु देवमीळते । याचन्ति स्तुवन्ति वर्ध-
यन्ति पूजयन्तीति वा । तत्को द्रविणोदाः ?
इन्द्र इति कौष्टुकिः । स बलधनयोर्दातृ-
तमः । तस्य च सर्वा बलकृतिः । N.8.2.

१४. Omitted by D. M. धनप्रदं...
... यद्वा धनप्रदोऽग्निः सोमं पिबत्विति
शेषः Sy. द्वितीयार्थे प्रथमा ।
द्रविणोदसम् Sk. १५. धनाधिनः Sy.

१६. Omitted by P. D.

१७. अभिषवसाधनपाषाणचारिणः Sy.
गुहीताभिषवपाषाण ऋत्विजः Sk.

१८. अध्वरेऽग्निष्टोमे प्रकृतिरूपे यज्ञेषु
विकृतिरूपेषूक्त्यादिव च Sy.
अध्वरशब्दोऽत्र ध्वरतेहिंसाकर्मणः क्रिया-
शब्दो न यज्ञनाम । व्यत्ययेन चैकवचनम् ।
साद्गुण्याद् रक्षआदिभिर्हिंसितेषु यज्ञेषु ।
अथवा अध्वरशब्दः समस्तज्योतिष्टो-
मादिवचनः । यज्ञशब्दस्तदवयवभूताभ्या-
सविशेषवचनः । ज्योतिष्टोमावाध्वरे
येऽभ्यासविशेषाख्या यज्ञाः Sk.

१९. S. adds अनयोः between इति
and अर्धवचं २०. ०भेदात् P.

२१. यास्कस्थाह S. M.

“द्रविणोदा यस्त्वम् । द्रविणसादिन इति वा द्रविणसस्तस्मात् पिबत्विति वा । यज्ञेषु देव-
मीळते याचन्ति स्तुवन्ति वर्धयन्ति पूजयन्ति वेति ।”

द्रविणोदा ददातु नो वसूनि यानि शृण्विरे । देवेषु ता वनामहे ॥८॥

द्रविणोदाः । द्रविणोदाः । ददातु । अस्मभ्यम् । वसूनि धनानि गवादीनि । यानि ।
विश्रुतानि । तानि वयम् । देवेषु स्थितानि द्रविणोदसम् । याचामहे । स तत आदाय नो ददातु ।

द्रविणोदाः पिपीपति जुहोत प्र च तिष्ठत । नेष्ट्राद्युभिर्मिष्यत ॥९॥

द्रविणोदाः । द्रविणोदाः । सोमं पातुमिच्छति ततः । जुहोताध्वर्यवः । हविर्धानात्
प्रतिष्ठत च । नेष्टुः स्वभूतान्चमसात् । ऋतुभिः सह । यष्टुमिच्छत ।

यत्त्वा तुरीयमृतुभिर्द्रविणोदो यजामहे । अथ स्मा नो दुदिर्भव ॥१०॥

यत्त्वा तुरीयम् । यदा । त्वाम् । चतुर्थम् । अप्यृतुभिः सह । द्रविणोदः । यजामहे ।
अथ त्वम् । अस्माकम् । भव । दाता । स्मेति स्फुटीकरणार्थः ।

१. Omitted by P.

२. द्रविणस इति, द्रविणसानिन इति वा
and इति of the Nirukta are
missing in V. M.'s quotation.
See note no. 13, on p. 63.

३. Omitted by M. and S.

४. हविरुपयुक्तत्वेन भूयन्ते Sy.
लङ्घ्येऽयं लिट् कर्मणि च । भूयन्ते ।
उत्कृष्टत्वात् प्रभूतत्वाच्च सर्वलोक-
प्रकाशानि भवन्तीत्यर्थः Sk.

५. तानि हवीरूपाणि कृत्वा Sk.

६. तानि च सर्वाणि धनानि देवेषु निमित्त-
भूतेषु वनामहे संभजामः । धनेर्देवान्यष्टुं
तानि स्वीकुर्म इत्यर्थः Sy. वनतिरत्र
सामर्थ्याद् दानार्थः... दण्ड इत्यर्थः । अथवा
वर्तिहि संभक्त्यर्थ एव... देवार्थं संभजामहे
देवान् यष्टुं परिगृह्णीम इत्यर्थः Sk.

७. Omitted by P. and D.

८. ०दा D. ९. ०यवो M.

१०. च नेष्टवः P. वचनेषु M. नेष्टुसंबन्धि-
पात्रात् Sy. नेष्टुः स्वभूतात् पात्रात् Sk.

११. ०तः S. होमस्थाने गच्छत । गत्वा
च जुहोत होमं कुरुत । हुत्वा प्रतिष्ठत
च । होमस्थानात्स्थानान्तरं प्रति प्रस्थान-
मपि कुरुत Sy. इध्यत । इषु गतौ ।
गच्छत मा विलम्बध्वमित्यर्थः Sk.

१२. यत्त्वा D. M. यन्त्वा P.

१३. यस्मात्कारणात् Sy. १४. क्रियाविशेषणं
तुरीयमिति । पूर्वास्तिषोऽपि द्रविणोदसः ।
तुरीयया च द्रविणोदस्त्वां यजामहे Skr.

१५. ऋतुभिः P. अव्युभिः M.

१६. द्रविणोदोः M. १७. अथ S. अथ
छान्दसो धकारः... अथेत्ययं निपातस्त-
च्छब्दार्थः Sy. तस्मादर्थे अथ इति Skr.

१८. तु M. १९. स्म अवश्यम् Sy.

२०. ०कारार्थः P. ०कारार्थः D.

अश्विना पिबतं मधु दीद्यग्नी शुचित्रता । ऋतुना यज्ञवाहसा ॥११॥

अश्विना पिबतम् । अश्विनो । पिबतम् । सोमम् । अरण्योर्दीप्तस्याग्नेर्जनयितारो ।
शुचिकर्माणो । ऋतुना सह । यज्ञस्य वोढारो ।

गार्हपत्येन सन्त्य ऋतुना यज्ञनीरसि । देवान्देवयते यज्ञ ॥१२॥

गार्हपत्येन । कथमहं गृहपतिः स्थापिति । सन्त्य ! सनोतेर्दानकर्मणः, सतां वा हित ! ।
ऋतुना सह । यज्ञस्य नेता । असि । स देवान् । यज्ञ । यजमानाय ।

I.16.

आ त्वा वहन्तु हरयो वृषणं सोमपीतये । इन्द्रं त्वा सूरचक्षसः ॥१॥

आ त्वा वहन्तु । आवहन्तु । त्वाम् । अश्वाः । वषितारम् । सोमपानाय । इन्द्र ! । त्वा ।
सुवीर्यदर्शना दूरेऽपि पश्यन्तः । त्वाशब्दावृत्तिरर्ध्वभेदात् ।

१. मधु माधुर्योपेतं सोमम् Sy.

२. अरण्यो दीप्तं P. अर्यन्नो दीप्तं M.

अरण्यो दीप्तं S. दीद्यग्नी द्योतमा-
नाहवनीयाद्यग्नियुक्तो Sy.

अत्यर्ध्वदीप्ताग्निसंबन्धिनो दीप्तस्य
अग्नेर्जनयितारो Skr.

३. यज्ञस्य निर्वाहकौ Sy. प्रापयितारौ

सनर्पयितारावित्यर्थः Skt. हे यज्ञस्य

अन्तं प्रापयितारौ Skr. ४. ०त्येनं S.

५. गार्हपत्येन गृहपतिसंबन्धिना रूपेण युक्तः

सन् Sy. गृहपतित्वेन हेतुना Skr.

६. सन्त्यः P. D. M.

It is a vocative both in the
Sāṃhitā and also in the pad-
apāṭha. हे सन्त्य कलप्रदाग्निदेव Sy.

७. हितः P. D. M.

८. यज्ञनेकासि P. यज्ञस्य देवान् प्रति

प्रापयितासि Skr. ९. सदेवान् S.

१०. Omitted by P. D. M.

११. देवविषयकामनायुक्ताय यजमानाय Sy.

देवयते देवान् कामयमानस्य ममार्याय
Skt.

१२. Ms. D. puts the figure ॥१५॥
here to indicate the end of
the fifteenth hymn. No such
number is given in P.
and M.

१३. आ त्वा वहन्तु M.

१४. P. repeats आवहन्तु त्वामश्वा
आवहन्तु त्वामश्वाः

१५. कामानां वषितारम् Sy.

१६. वष्टचयै द्वितीया । तव Skt.

१७. सुवीरं S. सुवीर्यदर्शनाद् M.

सूर्यसमानप्रकाशयुक्ता ऋत्विजस्त्वा-
मन्त्रैः प्रकाशयन्त्विति शेषः Sy.

सूर आदित्यः । चक्षो दर्शनम् । सूरस्येव

चक्षो येषां ते सूरचक्षसः । बलवत्त्वादा-

दित्यवद् दीप्तिमन्त इत्यर्थः । सूर्यदर्शना

वा Skt. १८. वि P.

१९. पश्यतः D. M. पश्यत P.

इमा धाना घृतस्नुवो हरीं इहोप वचतः । इन्द्रं सुखतमे रथे ॥२॥

इमा धानाः । इन्द्रादवयोभिर्गधेयभूता इमाः । धानाः । उपस्तरणामिधारणाभ्यां घृतस्नाविण्यः । तदर्थमद्वौ । इन्द्रम् । इह । सुखतमे । रथे स्थापयित्वा । उपवक्षतः ।

इन्द्रं प्रातर्हवामह इन्द्रं प्रयत्यध्वरे । इन्द्रं सोमस्य पीतये ॥३॥

इन्द्रं प्रातः । इन्द्रम् । प्रातः । वर्तमाने च । यज्ञे । सोमपानार्थम् । हवामहे । पुनरिन्द्रमिति पूरणम् ।

उत्तरा निगदसिद्धा ।

उप नः सुतमा गहि हरिभिरिन्द्र केशिभिः । सुते हि त्वा हवामहे ॥४॥

सेमं नः स्तोममा गृह्यपेदं सर्वनं सुतम् । गौरो न तृपितः पिब ॥५॥

सेमं नः । सत्वम् । इमम् । अस्माकम् । स्तोमम् । आगच्छागत्य च । इमम् । सुतम् । सोमम् । तृपितः । गौरमृगः । इवोदकम् । उपपिब ।

१. धानाः D. धीयन्त इति धानाः... भ्रष्ट-यवतण्डुलान् Sy. यज्ञे हि हयोः ऋजीषं भागो धानाश्च Sk. २. ०धरणा० P.
३. घृतस्नुवोऽलङ्कारणोपस्तरणामिधारणेन घृतस्नाविणीः.....घृतं स्नुवन्तीति घृतस्नुवः Sy. ण्यु प्रस्रवणे Skt.
४. तदर्थमद्वौ M.
५. इन्द्रम् इह omitted by P. and D.
६. सुखतमे रथे Sy. सप्तमीनिर्देशात् स्थितमिति वाक्यशेषः । तृतीयायै वा सप्तमी । सुखतमेन रथेन Skt.
७. वेदिसमीपे बहताम् Sy.
८. प्रात M. प्रातःकर्मारम्भे प्रातःसवने Sy.
९. प्रयति प्रगच्छति प्रारभ्य वर्तमाने सति माध्यन्दिने सवने Sy. प्रयति प्रवृत्ते Sk.
१०. Omitted by S. ११. भवामहे M.
१२. तथा यज्ञसमाप्यवसरे तृतीयसवने सोमस्य पीतये सोमपानार्थं हवामहे Sy. पुनरिन्द्रशब्दभूतिसामर्थ्यात् समाप्यमान इति वाक्यशेषः । इन्द्रमेव समाप्यमाने यज्ञे Skt. समाप्यमाने च इति इन्द्र-शब्दत्रित्वात् । यज्ञादिमध्यान्तेषु इन्द्रं

हवामहे सोमपानार्थम् Skt.

१३. ०सिद्धाः M. P. हे इन्द्र ! केशिभिः केसरयुक्तं हरिभिरद्वैतत्वं नोऽस्मदीयं सुत-मभिषुतं सोमं प्रत्युप समीप आ गहि आग-च्छ । सुतेऽभिषुते सोमे निमित्तभूते सति यस्मात्कारणात् त्वा हवामहे त्वामाह्व-यामः । तस्मादागच्छेति पूर्वत्रान्वयः Sy. नः अस्माकं स्वभूतं सुतं सोमम् उपागहि उपागच्छ हरिभिः । हे इन्द्र ! केशिभिः केशवद्भिः प्रलम्बकेसरैः । कस्मात् ? सुते हि यस्माद् अभिषुते सोमे त्वां वयं हवामहे यन्तारमाह्वयामः Skt. १४. इन्द्रम् M.
१५. P. reads काममापूरयत कर्मस्त-वामत्वा मुकर्मणः before स्तोमम् ।
१६. सुतमभिषुतसोमयुक्तमिदमिदानीमनुष्ठी-यमानं सर्वनं प्रातःसवनादिरूपं कर्म Sy. सवनमिति यज्ञनाम । इमं च यज्ञम् । अथवेदं सवनमिति सप्तम्यर्थे प्रथमा । अस्मिन् यज्ञे Skt.
१७. गौरमृग इव Sy. यथा गौरः खरः Skt.
१८. उदकं omitted by M.
१९. उप देवयजनसमीपे Sy.

इमे सोमांस इन्द्रवः सुतासो अधि वहिषि । ताँ इन्द्र सहसे पिव ॥६॥

इमे सोमांसः । इमे । सोमाः । दीप्ताः । सुताः । वहिषि । अध्यासते । तान् । इन्द्र !
बलाय । पिव ।

अयं ते स्तोमो अग्रियो हृदिस्पृगस्तु शंतमः । अथा सोमं सुतं पिव ॥७॥

अयं ते । अयम् । तव । स्तोमः । मुख्यः । हृदिस्पृक् । अस्तु । सुखतमः । अथ । सोमम् ।
सुतम् । पिव ।

विश्वमित्सर्वनं सुतमिन्द्रो मदाय गच्छति । वृत्रहा सोमपीतये ॥८॥

विश्वमित् । विश्वम् । एव । सुतम् । सोमम् । इन्द्रः । मदार्यम् । गच्छति । शत्रुहा । सोम-
पानार्थम्—पानेन मदो भवति ।

सेमं नः काममा पृण गोभिरश्वैः शतक्रतो । स्त्वाम त्वा स्वाध्यः ॥९॥

सेमं नः । स त्वम् । गवादिभिः । इमम् । अस्माकम् । कामम् । आपूरय । शतकर्मन् ! ।
स्त्वाम । त्वा । सुकर्माणः ।

१. सोम M.
२. इन्दुशब्द उन्दी क्लेदन इति धातोरुत्पन्नः ।
इन्द्रवः क्लेदनयुक्ताः Sy.
३. सह P.
४. बर्हीषि S. वेद्याम् . . . तत्तत्पात्रगता
. बर्हीषि यज्ञे Sy.
५. त्वाम् M. ताम् P. D.
६. Omitted by M.
अस्माभिः क्रियमाणः Sy.
७. वः M. द. श्रेष्ठः सन्
८. ते तव हृदिस्पृग् मनस्यङ्गीकृतः । . . . हृदि
स्पृशतीति हृदिस्पृक् Sy. त्वद्द्वयस्य
स्पृष्टा । लोके हि यत्रोचते तद्द्वयं
स्पृशति इति न्यायः । तव रोचताम् ।
त्वच्चित्तेनावधार्यतामिति वा Skr.
१०. Omitted by P.
११. विश्वम् । अम् ङी । सर्वस्मिन् यज्ञे Skr.

१२. अपि Sy.
१३. प्रातःसवनादिरूपं कर्म Sy.
सुतं सोमं प्रतीन्द्रो गच्छति ।
१४. तत्पानजन्यहर्षाय Sy. मदाय
मदार्यमभियुतं प्रति गच्छतीति
वा Skr.
१५. शान्तकर्मन् M. शतकर्म D.
तकर्म P. बहुकर्मन् ! बहुप्रज्ञ ! Skt.
१६. सुखकर्माणः S. सुकर्मणः P.
मुष्टु सर्वतो ध्यानयुक्ताः सन्तः Sy.
स्वाध्यः, आध्यानम् आधीः प्रार्थना,
शोभनप्रार्थनाः Skt.
१७. Ms. D. puts the figure
॥१६॥ here to indicate the
end of the sixteenth hymn.
No such number is given
in P. and M.

I.17.

इन्द्रावरुणयोरहं सभ्राजोरव आ वृणे । ता नो मृळात ईदृशे ॥१॥

इन्द्रावरुणयोः । इन्द्रावरुणयोः । अहम् । सर्वेषामीश्वरयोः । पालनम् । आवृणे । तौ ।
मृळयेताम् । अस्मान् । ईदृशे स्तोत्र ईदृशेनावसेति ।

गन्तारा हि स्थोज्वसे हवं विप्रस्य मावतः । धर्तारा चर्षणीनाम् ॥२॥

गन्तारा हि । गन्तारी । हि । भवधः । रक्षणार्थम् । आह्वानम् । मेधाविनः । मत्सदृशस्य ।
धारको । मनुष्याणाम् । तौ मयि चागच्छतम् ।

अनुकामं तर्पयेथामिन्द्रावरुण राय आ । ता वां नेदिष्ठमीमहे ॥३॥

अनुकामम् । कामानन्तरमस्मान् । धनेन । आतर्पयेथाम् । इन्द्रावरुणौ । तौ । वाम्
वयम् । युवयोरन्तिकतमं धनम् । याचामहे ।

युवाकु हि शचीनां युवाकुं सुमतीनाम् । भूयाम वाज्रदान्ताम् ॥४॥

युवाकु हि । युष्मत्कामः । हि पुरुषः । प्रज्ञानां भाजनं भवति । युवाकुः ।

१. समीचीनराज्योपेतयोः सम्पद्गदीप्यमान-
योर्वा Sy. सम्पद्गदीप्यतोः Sk.

२. प्रार्थये Sk. ३. ईदृशे प्रार्थनाविशेषाद्
वर्तमानान् Skr. ४. S. adds यद्वा
before ईदृशेन० एवंविधेऽस्मदीयवरणे
निमित्तभूते सति Sy. ५. भवौ M.

६. धर्तारी योगक्षेमसंपादनेन धारयितारौ
Sy. धारयितारौ Sk.

तैस्तैरुपकरणैः Skr. ७. वाग० M.

८. अस्मदीयाभिलाषमनु वयं यदा
यदा धनं कामयामहे तदा तदा प्रयच्छत-
मित्यर्थः । . . . कामस्य पश्चादनुकामम् ।
अथवा कामे कामेऽनुकामम् Sy.

अन्विति पश्चादर्थे । सोमस्य च पश्चादनु-
कामं कामयित्वा तत्पानानन्तरमित्यर्थः ।
अथवानुशब्दो वीप्सायां कर्मप्रवचनीयः ।
कामं काममनु अनुकामं, यदा यदा वयं
कामयामहे तदा तदेत्यर्थः Skt.

९. तर्पयेथाम् S. P. ०येया M. सर्वतो-
ऽस्मांस्तुप्तान् कुस्तम् Sy.

१०. तौ वाम् missing in M.

११. धनेन तस्यैकदेशेन वा । इस् टार्थः ।
युष्मद्धनतर्पणप्रार्थनावन्तो वयम् Skr.

१२. युवाकु वसतीवर्यैकधनात्मकैरुदकैः पयः-
सक्तवादिद्रव्यान्तरैश्च मिश्रितम् । . . . यु
मिश्रणे Sy. युवां कामयत इति
युवाकु, युष्मत्पानकाममित्यर्थः । अथवा
'यु मिश्रणे' मिश्रितं वसतीवर्यैकधनाभि-
रुद्भिः अयणैर्वा . . . सोमलक्षणं हविः . . .
युवाकु युष्मत्कामं युष्मद्गुणमिश्रं वा
युष्मत्सर्वगुणसङ्कीर्तनरूपमित्यर्थः । . . .
स्तुतिलक्षणं वचनम् . . . अथवा द्वावपि
युवाकुशब्दो सोमविषयावेव । मिश्रणार्थं
एकः, युष्मत्पानकाममित्येवमर्थोऽपरः ।
अथवा युवाक्त्विति बहुवचनस्य
स्थानं एकवचनम् . . . युष्मत्कामाः Skt.

१३. प्रज्ञानं P. यज्ञानां S. लज्ञानां M.
अस्मदीयकर्मणां संबन्धि सोमरूपं हविः
. . . कर्मनामनु शची शमीति पठितम् Sy.
शचीति कर्मनाम . . . यागकर्मवताम-
स्माकम् । . . . तृतीयायै पृष्ठी ।
कर्मभिः Sk. १४. भाजनं भाजन P.

सुमतीनां च । वयं च युवाकवो युवयोरन्नस्य दातॄणां कर्मणां भाजनम् । भवाम भूयास्म वेति ।

इन्द्रः सहस्रदाव्नां वरुणः शंस्यानाम् । क्रतुर्भवत्युक्थ्यः ॥५॥

इन्द्रः सहस्रदाव्नाम् । इन्द्रः । सहस्रस्य दातॄणामपि कर्मणाम् । कर्ता । भवति । वरुणश्च । प्रशंसनीयानाम् । प्रशस्यः । अपि वा स्तोतॄन् सहस्रदाव्नाः प्रशस्याश्च करोति ।

तयोरिदवसा वयं सनेम नि च धीमहि । स्यादुत प्ररेचनम् ॥६॥

तयोरित् । इन्द्रावरुणयोः । एव । रक्षणेन । वयं धनम् । भजेमहि । निर्धेमहि । च । उपयुक्तादतिरिक्तं निहितादतिरिक्तम् । अपि । अस्तु ।

इन्द्रावरुण वामहं हुवे चित्राय राधसे । अस्मान्सु जिग्युषंस्कृतम् ॥७॥

इन्द्रावरुणा । इन्द्रावरुणी ! । वाम् । अहम् । हुवे । चित्राय । धनाय । तावस्मान् । शत्रून् जितवतः । सुष्टु । कुस्तम् ।

इन्द्रावरुण नू नु वां सिपासन्तीषु धीष्वा । अस्मभ्यं शर्म यच्छतम् ॥८॥

इन्द्रावरुण नू । इन्द्रावरुणी ! । क्षिप्रम् । वाम् । सम्भक्तुमिच्छत्सु । ध्यातॄषु स्तोतॄषु । अस्मभ्यम् । सुखम् । प्रयच्छतम् । एको नुः पूरणः ।

१. शोभनबुद्धियुक्तानामृत्विजां स्तोत्ररूपं वचनमपि युवाकु नानाविधैः स्तुत्यगुण-मिश्रितम् Sy. मतिः स्तुतिः, मन्थेतरचैतिकर्मत्वात्, सुस्तुतीनामस्माकं शोभनाभिश्च स्तुतिभिः Sk.
२. युवाकवयोः M. Omitted by S.
३. युवयोः प्रसावाद् वयं वाजदाव्नामन्न-प्रदानां पुरुषाणां मध्ये मुख्या भवेम Sy.
४. सहस्रदातॄणामपि D. सहस्रसंख्याकधन-प्रदानां मध्ये क्रतुर्धनदानस्य कर्ता भवति प्रभूतं ददातीत्यर्थः Sy. सहस्रसंख्याक-दानानाम् Sk. ५. स्तुत्यानां मध्ये उक्थ्यः स्तुत्यो भवति । अतिशयेन स्तुत्य इत्यर्थः Sy. स्तुत्यानामत्यन्तोत्कृष्टानाम् Sk. ६. ०स्याश्च P. स्तोतॄभ्यः प्रभूतानि धनानि ददातीत्यर्थः Skt.
७. तपणेन पालनेन वा हेतुना ताभ्यां तर्प्यमाणाः पाल्यमाना वेत्यर्थः Skt.
८. प्राप्ते धने यावदपेक्षितं तावद् भुक्त्वा ततोऽवशिष्टं धनं स्वचिन्तिधिरूपेण

- स्थापयामः Sy. उपभोगातिरिक्तं च निस्त्राय स्वापयेमेत्यर्थः । प्रकर्वेण यदतिरिच्यते तत् प्ररेचनम् । उपभोगान्नि-धानाच्चातिरिक्तमपि स्थादित्यर्थः Sk.
६. हिता० M. भुक्तानिहिताच्च प्रकर्वेणा-धिकं धनं स्यात् Sy. १०. कचि P.
११. Omitted by D. १२. मणिमुक्ता-दिरूपेण विविधाय राधसे धनाय Sy. पूजनीयस्य धनस्वार्थाय । पूजनीयं रायः मह्यं दत्तम् Skr. १३. तवास्मान् P.
१४. अस्मच्छत्रूनपि अस्माभिर्ज्ञापितम् Skr.
१५. इन्द्रावरुणा S. इन्द्रावरुणी M.
१६. सनितुं संभक्तुं सम्यक् सेवितुमिच्छ-न्तीषु Sy. १७. अस्मदीयबुद्धिषु Sy. कर्मसु Sk. १८. गृहं सुखं वा Sk.
१९. नु M. P. क्षिप्रनामसु नु मश्चिवति पठितम् (Ngh. 2.15.) । तस्य द्विरावृत्तिबलादतिशयो लभ्यते Sy.
२०. Mādhava ignores आ । आ समन्तात् Sy.

प्र वामश्नोतु सुष्टुतिरिन्द्रावरुण यां हुवे । यामृधायै सधस्तुतिम् ॥६॥

प्र वामश्नोतु । प्राश्नोतु । वाम् । सुष्टुतिः । इन्द्रावरुणो ! । यां स्तुति प्रति वामहम् । हुवे । यां च युवाम् । वर्धययः । सहहृताम् ।

I.18.

सोमानं स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते । कक्षीवन्तं य औशिजः ॥१॥

सोमानं स्वरणम् । सोतारम् । प्रकाशनवन्तम् । कुरु माम् । ब्रह्मणस्पते ! । कक्षीवन्तं । यस्तथा कृतवानसि । यः कक्षीवानुशिक्षप्रसूतः । स्वरतिः शब्दकर्मति ।

यो रेवान्यो अमीवहा वंसुवित्पुष्टिवर्धनः । स नः सिपक्तु यस्तुरः ॥२॥

यो रेवान् । यः । धनवान् । यश्च । रक्षसां हन्ता । धनं लम्भयति । पुष्टेर्वर्धयिता । सः । भजताम् । अस्मान् । यः । सर्वदा त्वरते कर्मस्विति ।

१. प्राश्नोतु S.

२. त्वाम् M. ३. सुष्टु M.

४. तृतीयार्थे वा द्वितीया । यां प्रति यया वा युवामाह्वयामि । यां च ऋधायै वर्धययः । यो हि निजस्तुतेः कलं साधयति स तां पुनः पुनः कारयति Skt.

५. ०यतः D. युवां वर्धयि Sy.

६. सहभूताम् D. M. शोभनस्तुति... किं च सधस्तुति युवयोरुभयोः साहित्येन क्रियमाणायाः स्तवक्रियायाः Sy. सधस्तुति सहहृतयोर्युवयोः स्तुतिम् । अथवा सधस्तुतिमिति तृतीयार्थे द्वितीया । यया सहस्तुत्या वर्धये इत्यर्थः । स्तूयमाना हि देवता वीर्येण वर्धन्ते Skt.

७. Ms. D. puts the figure ॥१७॥ here to indicate the end of the seventeenth hymn. No such number is given in P. and M.

८. सोमानम् S. अभिवस्य कर्तारं Sy. पुञ् अभिवसे । अभिवोतारम् Sk.

९. प्रकाशनवन्तम् S. प्रकाशनवन्तम् Sy. स्त्वं शब्दोपतापयोः । शब्दवितारम् अर्चयितारं च... यष्टारं स्तोतारं

चेत्यर्थः । ... अथवा सर्वत्र यः शब्दते स स्वरणः प्रकाश इत्यर्थः । अभिवोतारं मां स्वरणं देवमनुष्येषु प्रकाशं कुरु Skt.

१०. इवशब्दोऽत्राध्याहर्तव्यः Sy.

लुप्तोपममेतद् द्रष्टव्यं, कक्षीवन्तमिव ऋषिम् Sk. ११. ०प्रसूत M.

१२. Cf. सोमानां सोतारं प्रकाशनवन्तं कुरु ब्रह्मणस्पते कक्षीवन्तमिव य औशिजः । ... औशिज उशिजः पुत्रः । N. 6. 10.

१३. रोगाणाम् Sy. हिसितृणाम् Sk.

१४. लम्भयति P. D. धनलब्धा Sy. अपूर्वाणामपि धनानां लब्धा । अथवा विन्दतिरत्र सामर्थ्यादन्तर्गतित्यर्थः । धनानां लम्भयिता स्तोतृभ्यो दातेत्यर्थः Sk.

१५. सेवतां परिगृह्णानुगृह्णात्वित्यर्थः Sy. सिपक्तु इति सेवमानस्य ... स नः सेवतां यस्तुरः । N. ३. 21.

१६. अथवा यो रेवानित्यादिभिः पुत्रं प्रति निर्दिश्यते । ब्रह्मणस्पतिप्रसादाद् धनवत्त्वादिगुणः पुत्रोऽस्मान् सचताम् अस्माकं जायतामित्यर्थः Skt.

१७. तत्वरते M. शीघ्रफलदः Sy.

मा नः शंसो अररुषो धूर्तिः प्रणङ्मर्त्यस्य । रक्षा सो ब्रह्मणस्पते ॥३॥

मा नः शंसः । मा । अस्मान् । अदातुः । मर्त्यस्य कदर्यस्य । शंसो न दातुं युष्मभ्यमिच्छा-
मीति वादः । हिंसकः । प्राप्नोतु धनाभावात् । तथाऽस्मान् । त्वं रक्ष ।

स धा वीरो न रिप्यति यमिन्द्रो ब्रह्मणस्पतिः । सोमो हि नोति मर्त्यम् ॥४॥

स धा वीरः । यम् । एते युद्धे । प्रेरयन्ति । सः । खलु । न । विनश्यति । वीरः ।

त्वं तं ब्रह्मणस्पते सोम इन्द्रश्च मर्त्यम् । दक्षिणा पातृहंसः ॥५॥

त्वं तम् । त्वम् । तम् । ब्रह्मणस्पते ! । सोमः । इन्द्रः । च । मर्त्यम् । यज्ञस्य पत्नी दक्षिणा
च । रक्षतु । दारिद्र्यादाहन्तुर्वा रक्षसः ।

सदसस्पतिमद्रुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् । सुनि मेधामयासिपम् ॥६॥

सदसस्पतिम् । सदसस्पतिम् । महान्तम् । सखायम् । इन्द्रस्य । कमनीयम् । धनम् । प्रजां च ।
अयाचिपम् ।

१. माशब्दः प्रणगित्येतेन सम्बन्धयितव्यः Sk. २. आदातुं D. अदातु P.
३. मन्तस्य M. अररुषः—देवेभ्यो हविषाम-
दानुरयष्टः.....यो हि न यजते स
यष्टन् विनश्यतिवत्येवमाशंसति । सोऽस्य
शंसः Sk.
४. शंसः शंसनम् अधिक्षेप इत्यर्थः । तादृशो
वाग्विशेषः...शत्रुणा प्रयुक्तोऽधिक्षेपः Sy.
५. धूर्तिर्हिंसकः...धूर्तिर्हिंसा हिंसिता
धुर्वन्तेर्वधकर्मणः धूर्तिर्हिंसा हिंसिता
वा Sk. ६. प्रणक्, पृची
संपर्कं...मा संपृणक्तु...प्राप्नोतु Sy.
प्रणक्—प्रपूर्वस्य नशेर्व्याप्तिकर्मण
एतद्रूपम् । मा प्रणशत्, मा प्रापदि-
त्यर्थः । अथवा नवग्रहकपदत्वात् पृचेः
सम्पर्कार्यस्येदं रूपं न प्रपूर्वस्य नशेः Skt.
७. अस्मान् omitted by P. and D.
८. रक्षः M. ९. Mādhava
ignores ब्रह्मणः and पते ।
१०. सखा M. घ इति पदपूरणः । एवायं
वा Sk.
११. इन्द्रो ब्रह्मणस्पतिः सोमश्च Ed.

१२. हि गतौ वृद्धौ च...प्राप्नोति वर्धयति
वा Sy. हि गतौ वृद्धौ च । गच्छति
वर्धयति वा मर्त्यं मनुष्यम् Skt.
१३. हिस्पते Skr. १४. Mādhava
ignores मर्त्यम् । १५. तं त्वम् M.
१६. तं त्वं M. यः स्तोति यजते च Skr.
१७. मर्त्यं P. १८. दक्षिणाख्या देवता च
...दक्ष वृद्धौ Sy. १९. अंहसः पापा
त्याहीति शेषः Sy. अंहसः पापात् Sk.
२०. Omitted by M.
२१. सदः प्रसिद्धं यज्ञगृहं तस्याधिपतिः सद-
सस्पतिः । कोऽसौ ? अग्निः । कुत एतत् ?
अग्नेः सर्वयज्ञाधिपतित्वात् Skt.
२२. आश्चर्यकरम् Sy. अद्भुतम्-महन्ना-
मैतत् । महान्तम् Skt. २३. सहायम्
M. सोमपानार्थिन इन्द्रस्य तत्सम्पा-
दनात् प्रियम् Skt. २४. सोमपाने
सहचारित्वात् काम्यं कमनीयम् Sy.
प्रार्थयितव्यं च सर्वस्तोत्राणाम् Skr.
२५. अयाचिन्मं M. या प्रापणे...प्राप्तवा-
नस्मि Sy. ईमहे यामीति याच्ञाकर्मसु
पाठाद् यातिर्याच्ञाकर्मा—याचे Skt.

यस्माद्देते न सिध्यति यज्ञो विपश्चितश्चन । स धीनां योगमिन्वति ॥७॥

यस्माद्देते । यम् । विना । न । सिध्यति । यज्ञः । विदुषः । अपि । सः । कर्मणाम् । योगम् ।
व्याप्नोति ।

आदृघ्नोति हविष्कृतिं प्राञ्चं कृणोत्यध्वरम् । होत्रा देवेषु गच्छति ॥८॥

आदृघ्नोति । गमनानन्तरमेव । समर्घयति । हविष्करणम् । प्राञ्चम् । कृणोति । यज्ञम् ।
वाचा च । देवेषु । गच्छति ।

नराशंसं सुधृष्टममपश्यं सप्रथस्तमम् । दिवो न सञ्चमखसम् ॥९॥

नराशंसम् । नरैः शंसनीयम् । अतिशयेन धृष्टम् । पश्यामि । सर्वतः पृथुतमम् । द्युलोकस्य
सम्बन्धिनम् । इव सूर्यम् । महनीयसदनमिति ।

१. यस्मात् सदसस्पतिना अग्निना
विना Skr.

२. मेधाविनोऽपि यजमानस्य Skr.

३. मनोऽनुष्ठानविषयाणामस्मद्बुद्धीनामनु-
ष्ठेयकर्मणां वा Sy.

४. प्राप्नोति P. D.
यजमानमनुगृह्य तदीयं यज्ञं निष्पा-
दयतीत्यर्थः Sy.
इन्वति व्याप्तिकर्मायं प्राप्नोति
करोतीत्यर्थः Skt.
व्याप्नोति । इ व्याप्नोति । सर्वयाग-
कर्माणि करोतीत्यर्थः Skr.

५. आदिति निपातोऽथशब्दपर्याय आ-
नन्तर्ये । कर्मभिः संयुज्यान्तरम् Skt.

६. हविर्दानानन्तरमेव फलं प्रयच्छती-
त्यर्थः Sy.

७. हवींषि सारतो बृद्धानि करोति Skt.

८. हविःसंपादनयुक्तं यजमानम् Sy.

९. प्राञ्चं D. प्राञ्चं प्रकर्षणं गच्छन्तम-
विज्ञेन परिसमाप्तियुक्तम् Sy.
प्रकर्षणामिनं देवान् प्रति Sk.

१०. यज्ञां M.

११. होत्रा हवमाना देवता तुष्टा सती
यजमानं प्रस्थापयितुं देवेषु गच्छति ।
यद्वा होत्रा अस्मदीयस्तुतिरूपा वाक्
देवान् परितोषयितुं देवेषु गच्छति ।

. वाङ्नामसु होत्रा गीरिति पठि-
तम् Sy. होत्रेति वाङ्नाम ।
तृतीयायं चात्र प्रथमा । होत्रया च
स्तुतिलक्षणया च वाचा Skt.

१२. देवांश्च स्तौतीत्यर्थः Skt.

१३. नारा० D. एतन्नामकं देवविशेषं,
यद् वा अवयवार्यव्युत्पत्त्या सदसस्पति-
देवतापरोक्ष्यं शब्दः Sy.

१४. पृथुतमम् M. पृथुतमन्युञ्चाकस्य P.
पृथुतमम् D. अतिशयेन प्रख्यातं . . .
प्रथं प्रख्याने Sy.

१५. संबन्धिनिव M.

१६. सद्ममखसं प्राप्ततेजस्कम् . . सीदतीति
सद्म . . . सद्म महो यस्वेति बहुव्रीहौ
ह्रकारस्य व्यत्ययेन लकारः Sy.
सद्म सदनमादित्यमण्डलं, तन्मलो
महद् यस्य स सद्ममखाः आदित्यः ।
मखशब्दो हि . . . अपठितमपि मह-
न्नाम । सकारस्तु तत्सर्वं छान्दस उप-
जनः । पर्यायान्तरं वा सकारान्तम् ।
तं सद्ममखसमादित्यमिवेत्यर्थः Skt.

१७. Ms. D. puts the figure ॥१८॥
here to indicate the end
of the eighteenth hymn.
No such number is given
in P. and M.

I.19.

प्रति त्वं चारुमध्वरं गोपीथाय प्र हूयसे । मरुद्भिरग्न आ गहि ॥१॥

प्रति त्वम् । प्रति । चारुम् । अध्वरम् । सोमपानाय । आहूयसे । सोऽग्ने ! । मरुद्भिः सह ।

आगच्छ ।

नहि देवो न मर्त्यो महस्तव क्रतुं परः । मरुद्भिरग्न आ गहि ॥२॥

नहि देवः । नहि । देवः । मर्त्यो वा । महत् । तव । कर्म । तरति ।

ये महो रजसो विदुर्विश्वे देवासो अद्रुहः । मरुद्भिरग्न आ गहि ॥३॥

ये महः । ये मरुतः । महान्तम् । लोकमन्तरिक्षम् । जानन्ति । व्याप्ताः । देवाः । द्रोहरहिताः ।

य उग्रा अर्कमानुचुरनाष्टास्त ओजसा । मरुद्भिरग्न आ गहि ॥४॥

य उग्राः । ये । उद्गूर्णाः । अर्चनीयमिन्द्रम् । अस्तुवन् । बलेन । अन्यैरनभिभूताः ।

१. प्रतीत्यं D. त्यच्छब्दस्तच्छब्दपर्यायः Skt. त्यत् तदर्थे । योऽयमस्माभिः प्रकल्पितस्तं यज्ञं प्रति Skr.

२. अङ्गवैकल्यरहितस्यम् Sy.

३. सोमोऽत्र गौरुच्यते । सोमपानाय Sk.

४. व्यासे P. प्रहूयसे प्रकर्षेणाहूयसे Sk.

५. गच्छ P.

६. Mādhava ignores त्यम् । त्यच्छब्दः सर्वनाम तच्छब्दपर्यायः Sy. Cf. तं प्रति चारुमध्वरं सोमपानाय प्रहूयसे । सोऽग्नेः मरुद्भिः सहागच्छेति N. 10. 36.

७. न मर्त्यो यस्तव P.

८. महो महत् तव सकाशात् । टावँऽम् । कर्मणा प्रज्ञया वोक्तुष्टः । त्वत्तः श्रेष्ठो देवमनुष्येष्वपि न कश्चित् Sk.

९. कर्मविशेषमुल्लङ्घ्य परो नष्टुकृष्टो ... न भवति ... ये मनुष्यास्त्वदीयं क्रतुमनुतिष्ठन्ति ये च देवास्त्वदीये क्ताविज्यन्तेऽत एवोक्तुष्टा इत्यर्थः Sy.

१०. Mādhava ignores मरुद्भिः । अग्ने । आ । गहि ।

११. यमहः D. १२. महास्तं P.

१३. महो रजसो महत् उदकस्य वर्णनप्रकारम् Sy. रजःशब्दो लोकवचनः, उदकवचनो वा । महो रजस इति चोभयत्र द्वितीयायं षष्ठी । ये महद् रजसो लोकमन्तरिक्षाख्यम्, उदकं वा मेघं विदुर्जानन्ति Skt. १४. S. adds च before जानन्ति । जाति M.

१५. सर्वे सप्तविधगणोपेताः Sy.

१६. द्योतमानाः Sy. वीप्ता वातारो वा Sk.

१७. द्रोहरहिता वर्णनेन सर्वभूतोपकारित्वात् । Sy. अद्रोघध्या अद्रोघारो वा स्तोतॄणां षष्टॄणां च Sk.

१८. Mādhava ignores मरुद्भिः । अग्ने । आ । गहि ।

१९. उद्गोद्गूर्णाः D. तीव्राः Sy. अन्येनाप्रसह्याः क्रूराः Sk.

२०. ०मिन्द्र P. अर्कमदकम् Sy.

२१. स्तुवन् P. अर्चितवन्तो वर्णनेन संपादितवन्तः Sy.

अर्चतेः स्तुतिकर्मण एतद्वपम् Skt.

२२. अतिरस्कृताः सर्वेभ्योऽपि प्रबलाः Sy.

२३. Mādhava ignores मरुद्भिः । अग्ने । आ । गहि ।

ये शुभ्रा घोरवर्षसः सुक्षत्रासौ रिशादसः । मरुद्भिरग्न आ गहि ॥५॥

ये शुभ्राः । येऽलङ्कारणः शोभमानाः । घोररूपाः । सुबलाः । रिशातामसितारः ।

ये नाकस्याधि रोचने दिवि देवास आसते । मरुद्भिरग्न आ गहि ॥६॥

ये नाकस्य । ये । आदित्यस्य । रोचने । दिवि । देवाः । वसन्ति ।

य ईड्यन्ति पर्वतान् तिरः समुद्रमर्णवम् । मरुद्भिरग्न आ गहि ॥७॥

य ईड्यन्ति । ये । चालयन्ति । पर्वतान् । तिरस्कुर्वन्ति च । उदकवन्तम् । समुद्रम् ।

आ ये तन्वन्ति रश्मिभिस्तिरः समुद्रमोजसा । मरुद्भिरग्न आ गहि ॥८॥

आ ये । ये । रश्मिसदृशः प्रत्यक्षमालैरुदकम् । वलेन । समुद्रम् । तिरः । आतन्वन्ति ।

१. उपरूपधराः Sy. वर्ष इति रूपनाम ।
....शोभनाः क्रीडाकाले । घोररूपाः
सङ्ग्रामकाले Sk.

२. सुक्षत्रासः शोभनयनोपेताः..... धन-
नामसु क्षत्रं भग इति पठितम् (Ngh.
2. 10.) Sy. सुक्षत्रासः सुधन्वानः
सुबला वा Sk.

३. हिंसकानां भक्षकाः Sy. रिशादसः
क्षेप्तारो हिसितृणां प्रतिहिसितार
इत्यर्थः Sk.

४. Mādhava ignores मरुद्भिः ।
अग्ने । आ । गहि ।

५. बुद्धरहितस्य सूर्यस्योपरि दिवि..... कं
मुखं तद् यस्मिन्नास्त्यसौ अक इति बहु-
व्रीहिं कृत्वा पश्चान्नञ् । न अको नाक
इति नञ्गतपुरुषः Sy.
नाक इत्यादित्यनाम Sk. ये आदित्य-
स्योपरि Skr.

६. Omitted by M.

७. दिव एकदेशे स्थाने सप्तमे वायुस्कन्धे
Skr.

८. स्वयमपि दीप्यमानाः Sy.

९. Mādhava ignores अधि ।
मरुद्भिः । अग्ने । आ । गहि । १०. ये S.

११. ईड्यन्ति P. D. ईड्यतिर्गतिकर्मा गम-
यन्ति क्षिपन्तीत्यर्थः Skt.

१२. मेघान् Sy. अववा पर्वतशब्दो मेघ-
नाम ।..... गमयन्ति मेघान् वर्षाय
पृथिवीं वर्षयन्तीत्यर्थः Skt.

१३. तिरः सत इति प्राप्तस्य नामनी । प्रा-
प्ताः सन्तः Skt. तिरः सत इति
प्राप्तनामनी । ये महाबलत्वात् समुद्रे
पर्वतक्षेपणसमर्थाः Skr.

१४. उदकन्तं P. D. उदकं तं M.

१५. पार्थिवं समुद्रं प्रति... पार्थिवेन च
समुद्रेण पृथिव्येव लक्ष्यते Sk.

१६. Mādhava ignores मरुद्भिः ।
अग्ने । आ । गहि ।

१७. रश्मिभिस्सदृशैः P. सूर्यकिरणैः Sy.
स्वतेजोभिः Sk.

१८. समुद्रशब्दो ह्यन्तरिक्षनामापि Skt.
अन्तरिक्षं पार्थिवं वा Skr.

१९. तिरस्कुर्वन्ति... निश्चलस्य जलस्य
तरङ्गाद्युत्पत्तये चालनं तिरस्कारः । Sy.

२०. आप्नुवन्ति Sy. आतन्वन्ति व्याप्नु-
वन्ति Sk.

२१. Mādhava ignores मरुद्भिः ।
अग्ने । आ । गहि ।

अभि त्वां पूर्वपीतये सृजामि सोम्यं मधु । मरुद्भिर्गन् आ गहि ॥६॥

अभि त्वां । अभिसृजामि । त्वां । पूर्वपानाय । सोममयम् । मधु । सोऽग्ने । मरुद्भिः सह ।
आगच्छेति ।

ऋक्संहितायाः प्रथममध्यायं व्याकरोदिति ।
कुशिकानां कुले जातो माधवः सुन्दरीसुतः ॥

I. 20.

“अयं देवाय जन्मने” माधवो व्याचिकीर्षति ।

तत्रामन्त्रितशब्दानामादौ वृत्तिः प्रदर्शयते ॥ १ ॥

आमन्त्रिताद्युदात्तत्वमुच्चैरामन्त्रणे भवेत् ।

नीचैरामन्त्रणे कार्यं पदं सर्वं निहन्यते ॥ २ ॥

अर्थस्वभावाद् वाक्यस्य मध्यस्थं तन्निहन्यते ।

“ऋतेन मित्रावरुणौ” “कवी नो मित्रावरुणा” ॥ ३ ॥

१. अभिसृजामि त्वां पूर्वपीतये पूर्वपानाय ।
सोम्यं मधु सोममयम् । सोऽग्ने मरुद्भिः
सहागच्छेति । N. 10. 37.

२. सर्वतः सम्पादयामि Sy. शुद्धोऽप्यत्र
सृजतिः सोपसर्गाद्यैः द्रष्टव्यः । उत्सृ-
जामि । अनादिकालप्रवृत्तं यत्पानं तदर्थं
तुभ्यं ददामीत्यर्थः Skt. त्वां प्रति
पूर्वकालप्रवृत्ताय सोमपानाय उत्सृजामि
ददामि । अनादिकालप्रवृत्तं यत्पानं
तदर्थम् Skt.

३. त्वां D.

४. पूर्वकाले प्रवृत्ताय पानाय Sy.

५. सोमसम्बन्धिनं मधुररसम् Sy.
द्रवत्वसामान्यान्मृष्टत्वसामान्याच्च सोम-
रसोऽत्र मधूच्यते Skt.

६. सहान्ने M.

७. आगच्छति D. गच्छेति M.

८. Ms. D. puts the figure ॥१६॥
here to indicate the end of
the nineteenth hymn. No
such number is given in
P. and M.

९. तायां D.

१०. ०रोति यः M.

११. RV. I. 20. 1.

१२. व्याचिख्यासति माधवः R.

१३. प्रवृत्तये P. D. M.

१४. ०ताप्युदा० P.

१५. तत् omitted by P.

१६. न P. १७. RV. I. 2. 8.

१८. ना M. Omitted by P.

१९. RV. I. 2. 9.

अर्थस्वभावादुच्चैस्त्वं कचिन्मध्येऽपि दृश्यते ।

तथैव नीचैस्त्वमपि तत्रोदाहरणे शृणु ॥ ४ ॥

“अह्यच्चुनमन्वाय सा वृकीः” इति वक्ष्यति ।

“नरेति” तत्राद्युदात्तमेवं हि परिदेवनम् ॥ ५ ॥

“इन्द्राग्नी द्यावापृथिवी” यजुष्यस्मिन्निहन्यते ।

बहुध्वामन्त्रितेष्वन्तरोषधीरिति यत् पदम् ॥ ६ ॥

“अग्ने पावक रोचिषा” “धृताह्वन दीदिवः” ।

“गनावो नेष्टः पिब अतुना” “सखायः स्तोमवाहसः” ॥ ७ ॥

“विश्वे देवासो मनुषो” “विश्वे यजत्राः” “त आदित्याः” ।

सर्वत्रार्थस्वभावोऽयमूह्यः प्राज्ञैरिति स्थितिः ॥ ८ ॥

१. ०हरणं R. २. आह्वयत् D. M.

३. ०मन्वारय M.

४. चुकी० P. RV. I. 117. 18. V. M. has changed the order of words of the Vedic quotation and has omitted the word भरम् without giving any indication of the omission. The Vedic passage is the following.

चुनमन्वाय भरमह्वयत्सा वृकीः etc.

५. Fragment of RV. I. 117. 18. “अश्विना वृषणा नरेति” परिदेवनासूक्तम् । आमन्त्रितमुच्चैर्लोकिषा वदन्ति तत्कृतो निपात इत्युक्तम् ॥ V. M. on RV. I. 117. 18.

हे अश्विनौ.... हे वृषणौ... इत्येवं सम्बोध्य नरा नेतारावश्विना अह्वयत् Sy.

६. तत्रानुदात्तम् M. तत्राद्युत्तम् P.

७. TS. I. 2. 1. 2.

८. ०ध्वन्तः ओ० D. ०ध्वन्त ओ० P. M.

९. पावरो० P. १०. R.V. V 26. 1

११. धृता० M. १२. दीदिवः P. दीदिव M.

१३. RV. I. 12. 5. १४. नावो D.

श्वानो M. १५. पिबर्तुना R.

I have given the quotation

as it is in the RV. As the

rules of euphonic combi-

nation are not applied, the

third pāda comes to acquire

an extra syllable, according

to the reading, adopted

by me.

१६. RV. I. 15. 3.

१७. ०वाहसं P. RV. I. 5. 1.

१८. देवा स्तोममस्तो P. मस्तो D. M. RV. X. 63. 6.

१९. यजत्रः P. RV. X. 63. 11.

२०. RV. X. 63. 7.

There is one extra syllable in b.

नामन्त्रितं कारकवद् वाक्यार्थेनान्वितं भवेत् ।

“युवं वरो सुयाम्ने” “पेशो मर्या अपेशसे” ॥६॥

ये इमे तत्रोदाहरणे स्पष्टे सर्वे च तादृशम् ।

अविद्यमानवत्त्वे च एष हेतुरिति स्थितिः ॥१०॥ ॥ इति ॥

अयं देवाय जन्मने स्तोमो विप्रैभिरासया । अकारि रत्नधातमः ॥१॥

अयं देवाय । मेधातिथिः^{१०} । अयम् । स्तोमः । मनुष्यत्वमपहाय देवभूताय ऋभूणां गणाय ।
मेधाविभिरस्माभिः । आस्येन^{११} । अतिशयेन रत्नप्रदाता^{१२} । कियते^{१३} ।

१. कारणकवद् P.

२. वाक्यार्थे नान्वितं M.

३. Cf. Pa. 2. 1. 2. VPr. 2. 18.

४. युवं वरो सुयाम्ने M. RV. VIII.

26. 2. Rāja reads “युवं नरा
स्तुवते” । RV. I. 116. 7; 117. 7.
The third pāda is short by
one syllable.

५. वेशो P. ६. अवेशसे P.

७. RV. I. 6. 3.

८. एतु M.

९. इति is omitted by R. Accent
is not marked in all the
Vedic quotations in these
verses by R. and S.

१०. मेधातिथिः D.

११. ऋभवो हि मनुष्याः सन्तस्तपसा देवत्वं
प्राप्ताः । तत्संधो जायमानवा-
चिना जन्मशब्देनैकवचनान्तेनात्र
निर्दिश्यते । जन्मने जायमानाय ऋभु-
संघरूपाय देवाय Sy.

आर्भवं प्रथमं सूक्तम् । ऋभुर्विभ्वा
च वाजश्च त्रयः पुत्राः सुधन्वनः । ते

रथकारा बभूवुः । अतिशयवद्भिः
कर्मभिर्देवत्वमीयुः । देवेभ्यो जातेभ्यो
ये ऋभवो मनुष्याः सन्तः कर्मकौशलाद्
देवा जातास्तेभ्यः Skr.

Cf. BD.

सुधन्व आङ्गिरसस्यासन्

पुत्रास्त्रयः पुत्राः ।

ऋभुर्विभ्वा च वाजश्च

शिष्यास्त्वष्टुश्च तेऽभवन् ॥

3. 83.

तेषां स्तुतिरिदं सूक्तं

त्वयमित्यष्टकं परम् । 3. 90.

Cf. KSA. अयमष्टावार्जवम् II.

१२. ऋत्विग्भिः Sy.

१३. आस्येन P. ऋग्लक्षणया वाचा. . . .

आसा उपासना वा Skr.

१४. रक्तप्रदा P.

रत्नानि दधातीति रत्नधाः

अतिशयेन रमणीयमणिमुक्तादिधनप्रदः ।

स्तोत्रेण तुष्टा ऋभवो धनं प्रयच्छ-

न्तीत्यर्थः Sy.

ये नो धनानि दास्यन्ति आसातुष्टाः Skr.

१५. ति यते P. निष्पादितः Sy.

स्तुतिपरिचर्ययोर्हत्वोरकारि Skr.

य इन्द्राय वचोयुजां तत्तुर्मनसा हरीं । शमीभिर्वृक्षमाशत ॥२॥

य इन्द्राय । ये^१ इन्द्राय^२म् । वचनमात्रेण रथे युज्यमानौ । कृतवन्तौ । बुद्धिमहत्तया अश्वौ ।
ते शिल्पकर्मभिर्देवप्रीणनैः । यज्ञियं भागम् । प्राप्तवन्तः ।

तक्षन्नासत्याभ्यां परिज्मानं सुखं रथम् । तक्षन्धेनुं सर्वदुघाम् ॥३॥

तक्षन्नासत्याभ्याम् । अकुर्वन् । अश्विभ्याम् । परितो गन्तारम् । शोभनाश्वद्वारम् । रथम् ।
तक्षन् । धेनुं च । बृहस्पतयेऽमृतस्य दोग्ध्रीम् ।

युवाना पितरा पुनः सत्यमन्त्रा ऋजुयवः । ऋभवो विष्ट्यक्रत ॥४॥

युवाना पितरा । वृद्धावात्मीयौ पितरौ । पुनः । तरुणौ । अकुर्वन् । मन्त्रैरुच्यमानं सर्वमेव
सत्यं येषां न भाक्तम् । ऋभवः । ऋजुकामाः । विष्ट्यस्तक्षणकर्मा विष्टिः ।

१. Omitted by D. २. इन्द्रायार्थं P.
३. ताडनादिकं विना वाङ्मात्रेण रथे युज्यमानौ सुशिक्षितौ Sy.
४. बुद्धिमहत्तया M. मनसा.... ऋभूणां सत्यसंकल्पत्वात्तत्संकल्पमात्रेणैन्द्रस्याश्वौ संपन्नावित्यर्थः Sy. ५. के D.
६. शिल्पि० D. शमीभिः-शमयन्ति पापानीति शम्यः कर्माणि. . . . ग्रहचमसादिनिष्पादनरूपैः कर्मभिः . . . अपोऽन्न (Ngh. 2. 1.) इत्यादिषु यद्द्विजातिसंख्याकेषु कर्मनामसु शमी शमीति पठितम् Sy.
७. ०प्राणनं P.
८. प्राप्तवन्तं P. प्राप्तवन्तं D. व्याप्तवन्तः Sy. एकचमसेन चतुरश्वमसान् कृत्वा शमिनस्त्यंजनाप्नुवन् । यज्ञित्वं प्राप्ता इत्यर्थः Skr.
९. Cf. BD. इन्द्राय च हरी देवप्रहिते-नाग्निनार्पि यत् ३. 86.
१०. तक्षना० D. ११. इश्विभ्याम् P. M. अश्विदेवप्रीत्यर्थं रथं तक्षन् । तक्षतिरत्र संपादनवाची Sy.
१२. परिज्मानम्-अजेः परिपूर्वस्य... परितो गन्तारम् Sy. १३. शोभनाश्वद्वारं P. उपर्युपवेशने सुखकरम् Sy. सुखम् Sk.
१४. Omitted by P. १५. तक्षं D.

१६. मृतस्य M. Cf. BD. ३. 85 अमृतं सबरुच्यते । १७. दो P. सबरिति रेफान्तं प्रातिपदिकं क्षीरवाचीति संप्रदायविदः । . . . सबर्दुघां सबः पयो दोग्धीति सबर्दुघा . . . क्षीरस्य दोग्ध्रीम् Sy. धेनुं सबर्दुघां चक्रुः . . . BD. ३. 85. बृहस्पतेरश्विभ्यां रथं दिव्यं त्रिबन्धुरम् BD. ३. 86.
१८. युवानाः D. १९. पितरा P.
२०. अकुर्वं P. २१. भाक्त M. भक्ताम् P. I propose to read असत्यं for भाक्तम्
अवितथमन्त्रसामर्थ्यपिताः । पुरश्चरणाद्यनुष्ठानेन सिद्धमन्त्रत्वाद् यद्यत्फलमुद्दिश्य मन्त्राः प्रयुज्यन्ते तत्तत्फलं तथैव संपद्यते । तस्माज्जीर्णयोः पित्रोर्युवत्वं संपादयितुं समर्था इत्यर्थः । . . . अत एवैतेयामनुष्ठिता मन्त्राः सिध्यन्ति Sy.
२२. म्यभवः M. ऋभवः P.
२३. ऋजुकामकामाः P.
छलरहिता इत्यर्थः Sy. २४. विष P. विषः D. विष्टी विष्टयो व्याप्ति-युक्ताः । सर्वेषु कार्येष्वेतदीयस्य मन्त्र-सामर्थ्यस्याप्रतिघातोऽत्र व्याप्तिरुच्यते Sy. कर्म विष्ट्वी इति वकारलोपः छान्वसः । दाधे सुः Skr.

सं वो मदासो अग्नेतेन्द्रेण च मरुत्वता । आदित्येभिश्च राजभिः ॥५॥

सं वो मदासः । संगताः । युष्माकम् । सोमास्तृतीयं सवने । मरुत्वता । इन्द्रेण । आदित्यैः ।

राजभिः ।

उत त्वं चमसं नवं त्वष्टुर्देवस्य निष्कृतम् । अकर्म चतुरः पुनः ॥६॥

उत त्वम् । अपि च । तम् । नवम् । चमसम् । त्वष्ट्रा । देवेन । संस्कृतमेकं सन्तम् । पुनः ।

चतुरश्चमसान् । कृतवन्तः ।

ते नो रत्नानि धत्तन् त्रिरा साप्तानि सुन्वते । एकमेकं सुशस्तिभिः ॥७॥

ते नो रत्नानि । ते । अस्माकम् । रत्नानि । आधत्तन् । त्रिः । आवृत्तानि ।

१. माधव्येभिरिति मदाः सोमाः . . . मदा-
सो मदहेतवः सोमाः . . . ऋभूणामि-
न्द्रादित्यैः सह सोमपानं तृतीयसवने-
ऽस्ति Sy.

सोममत्ता यूयं संगच्छध्वमित्यर्थः Skr.

२. ०तृतीयं P.

३. रुत्वते M. मरुतोऽस्य सन्तीति मरु-
त्वान् . . . मरुद्भिर्न्युक्तेन Sy.

मरुत्सहितेन Skr.

४. अन्यैश्च M.

५. दीप्यमानैः Sy.

६. Mādhava ignores both चs.
Cf. BD. तृतीयसवने तेषां तैस्तु
भागः प्रकल्पितः ३. ८९. अपिबत्
सोममिन्द्रश्च तैस्तत्र सवने सह
३. ९०.

७. अजीर्णम् Skr.

८. D. adds च after चमसम् ।
सोमधारणक्षमं काष्ठपात्रविशेषम् Sy.

९. त्वष्टा P. D.

तक्षणव्यापारकुशलस्य त्वष्टुः शिष्या
ऋभवस्तेन निर्मितं . . . निःशेषेण
संपादितम् Sy.

एतन्नामकस्य देवस्य सम्बन्धी तक्षण-
व्यापारः Sy. त्वष्टुर्देवस्य Skr.

१०. निः सभिः । पस्तिष्ठितं सन्तमित्यर्थः
Skr.

११. चकृतः P. "एकं चमसं चतुरः कृणोतन
ऋ० वे० १.१०१.२." इति देवसन्देशेन
अग्नेर्वाचा कृतवन्तः स्य । चतुरश्चमसान्
पुनः Skr.

१२. कृतवन्ततः P. D. adds स्यः after
कृतवन्तः । The passage begin-
ning with तम् । नवम् । and
ending with कृतवन्तः is omit-
ted by M.

१३. Cf. BD. एकं चमसमित्युक्ते
ज्येष्ठ आहृत्यथो दिवि । उक्त्वा
ततस्तुश्चमसान् यद्योक्तं तेन हर्षिताः ॥
३. ८७.

१४. The passage beginning with
ते नो etc. and ending with
०विशतिम् सुन्व is omitted by M.

१५. नतिः P. D.

Cf. उत्तमानि मध्यमान्यधमानि चेत्येवं
रत्नानां त्रिरावृत्तिः Sy.

सप्तसंस्थान्येकविंशतिम् । सुन्वते यजमानाय । एकमेकम् । स्तुतिभिः । “चतुर्दशोषधयः सप्त ग्राम्यास्तान्येकविंशतिः” इत्याहुः ।

अधारयन्त वल्लयोऽभजन्त सकृत्थया । भागं देवेषु यज्ञियम् ॥८॥

अधारयन्त वल्लयो । आधारयन्त । मनुष्यत्वेन बोद्धारः । तथैकचमसचतुष्टयकरणादिकया शोभनया क्रियया । देवेषु । यज्ञियम् । भागम् । अभजन्त ।

I.21.

इहेन्द्राग्नी उप ह्वये तयोरिस्तोममुद्मसि । ता सोमं सोमपातमा ॥१॥

इहेन्द्राग्नी । इह । इन्द्राग्नी । उपह्वये । तयोः । एव । स्तोमं च । कामयामहे । तौ हि । सोमम् । अतिशयेन पातारौ । विरम्याभिधानादिकथनवहुवचनयोः सङ्गतः ।

१. किञ्च साप्तानि सप्तसंस्थानिष्पन्नवर्ग-
रूपाणि कर्माणि च घत्तन . . . अग्न्या-
धेयदशपूर्णमासादीनां सप्तानां हविर्य-
ज्ञानामेको वर्गः । औपासनहोमो वैश्व-
देवमित्यादीनां सप्तानां पाकयज्ञानां
वर्गो द्वितीयः । अग्निष्टोमोऽप्यग्निष्टोम
इत्यादीनां सप्तानां सोमसंस्थानां
वर्गस्तृतीयः Sy. साप्तानि रत्नानि
दत्त । मा सकृदेव । . . .

“छत्रं रथो मणिर्भार्या निधिरश्वो
गजस्तथा ।

एतानि सप्तरत्नानि पूर्वेषां चक्रवर्ति-
नाम् ॥”

अथवा रत्नं घनम् । सुवर्णरजतमाणिक्य-
मौक्तिकादीनि त्रिरावृत्तानि । एकविंशति-
सुवर्णादिघनप्रकारं दत्त इत्यर्थः Skr.

२. ०शति P. ३. ते M.

४. The passage beginning with
यजमानाय etc. and ending with
आहुः is omitted by P. and D.

५. येषामेकमेकं प्रशंसादिभिर्युक्तम् । निर्धार-
णयष्टीमानयति एकमेकमिति ।
अत्यन्तोत्कृष्टमित्यर्थः Skr.

६. M. reads आधारयन्त मनुष्यत्वेपि न
माता बोद्धारः P. and D. begin
from यज्ञियं etc.

७. कालान्तरेऽप्यात्मनः स्थिरीकुर्वन्तः Skr.

८. चमसादिस्ताथननिष्पादनेन यज्ञस्य

बोद्धारः . . . पूर्वं मनुष्यत्वेन मरणयोग्या
अप्यमृतत्वलाभेन प्राणान् धारितवन्तः Sy.

६. सर्वकर्मणाम् Skr.

१०. ०काया M. यज्ञसाधनद्रव्यसम्पादन-
रूपेण शोभनव्यापारेण देवेषु मध्ये स्थिताः
Sy. इदानीं लब्धवन्तः कालान्तरे च
स्थिरीकुर्वन्त एकचमसचतुष्करणादि-
कया क्रियया शोभनया Skr.

११. हविरंशणम् Sy.

१२. देवानां मध्ये हविर्भागम् । वल्लयो
हविरबोद्धार ऋत्विजो वा । आ प्रदानाद्
आधारयन्त । शोभनं संस्कृतं हविर्भागम्
ऋभूणां देवानां यज्ञाहम् । आभि
सुप् Skr.

१३. Ms. D. puts the figure ॥२०॥
here to indicate the end of
the twentieth hymn. No
such number is given in P.
and M.

Cf. BD. त्वष्टा च सविता चैव देवदेवः
प्रजापतिः ।

सर्वान् देवान् समामन्त्र्य अमृतत्वं
बहुश्च ते ॥ ३. ४४.

१४. Omitted by M. १५. यज्ञे Sk.

१६. इत् यस्मात् Skr. १७. पि P.

१८. अतिशयेन सोमं पातुं क्षमौ तौ द्वौ देवौ
सोमं पिबतामिति शेषः Sy.

१९. विरम्या प्रधानादेकं D.

ता यज्ञेषु प्र शंसतेन्द्राग्नी शुम्भता नरः । ता गायत्रेषु गायत ॥२॥

ता यज्ञेषु । तौ । यज्ञेषु । प्रशंसत । इन्द्राग्नी । अलङ्कुरुत च स्तोत्रैः । तावेव । गायत्रसामसु च । गायत । नराः !

ता मित्रस्य प्रशस्तय इन्द्राग्नी ता हवामहे । सोमपा सोमपीतये ॥३॥

ता मित्रस्य । तौ । मित्रस्य । प्रशस्तये तयोरितरेतरविषयां मैत्रीं स्तोतुम् । इन्द्राग्नी । तेन्द्र ? हवामहे । सोमपानशीलः । सोमपानाय च ।

उग्रा सन्ता हवामह उपेदं सवनं सुतम् । इन्द्राग्नी एह गच्छताम् ॥४॥

उग्रा सन्ता । उग्रौ । भवन्तौ । हवामहे । इमम् । सुतम् । सोमम् । उपे प्रति समीपे । ताविन्द्राग्नी । इह । आगच्छताम् ।

१. ता P. D.

२. प्रकर्षेण ऋग्लक्षणाभिः शस्त्रस्तुतिभिः स्तुतौ Skr.

३. इन्द्राग्नी P.

४. शोभध्वम् । शोभन्ते न तूष्णीमासीनाः । “दाता राधांसि शुभसि । ऋ० वे० १.१२.८” इत्यत्र दानार्थत्वाद् अत्राप्येवं वा । दत्तं च ताभ्यां सोमम् Skr.

५. ०गामसु M. गायत्रीच्छन्दस्केषु मन्त्रेषु Sy. तावेव गायत्रेषु गीयन्ते । शसि वा सुप् । गायत्राणि सामानि गायत । भिसि वा सुप् । सानभिः स्तोत्रलक्षणैः स्तुत Skr.

६. गायतु M. गायता P.

७. नरः M. P.

८. ता P. D.

९. मित्रस्य स्नेहविषयस्य ममानुष्ठानुः प्रशस्तये ता पूर्वोक्तौ देवौ संपद्येतामिति शेषः । यद्वा मित्रस्य मम संबन्धिनौ ताविन्द्राग्नी प्रशस्तये प्रशंसितुमिच्छाम इति शेषः Sy.

१०. मित्रो देवतामात्रोपलक्षणार्थः । तौ देवानां प्रशस्तये । होतृत्वादनिराहृतौ देवान् स्तोष्यतीत्येवमर्थम् Skr.

११. Reading doubtful. तावेव suggested Ed.

१२. ०शीलौ Ed. सोमपानक्षमौ Sy.

१३. Omitted by P.

१४. उग्रा M. वैरिवधादिवु क्रूरी Sy. शत्रूणामुपरि सन्तौ Sk.

१५. तदिति प्रशंसायाम् । प्रशस्तौ Skr.

१६. इमौ D. सुतमभिव्योपेतमिदमनुष्ठीयमानं सवनं प्रातःसवनादिरूपं कर्म Sy.

१७. उपः कर्मप्रवचनीयः प्रती । इमं यज्ञम् अभियुतं सोमं प्रति च । स्रप्यते तदिति सोमलक्षणं हविः । तत्प्रतीति वा । कस्मात् । अतीतपदचतुष्टयं पुनरपि पठ्यते । अर्थभेदात् । स्वार्थं एवोपस्तत्र । अत्र पुनः प्रत्ययै । इदं सवनमिति च सप्तम्यर्थे तत्र । द्वितीयार्थे अत्र । इह पुनः इन्द्राग्नी एह गच्छतामिति क्रियापदस्य व्यवहितत्वाच्च । पदकाराभिप्रायः पर्वण्यः Skr.

ता महान्ता सदस्पती इन्द्राग्नी रक्ष उञ्जतम् । अप्रजाः सन्त्वत्रिणः ॥५॥

ता महान्ता^१ । तौ महान्तावित्येतावान्^२ परोक्षम् । सदस्पती^३ । इन्द्राग्नी^४ । रक्षः^५ । हतम् । अप्रादुर्भूताः^६ । भवन्तु । अदनशीला राक्षसाः । अप्रजाता वा ।

तेन सत्येन जागृतमधि प्रचेतुने पदे । इन्द्राग्नी शर्म यच्छतम् ॥६॥

तेन सत्येन । यत् पदम् । ज्योतिषा मनुष्यान् प्रज्ञापयति तस्मिन् त्वदीये । आधिपत्ये यथापूर्वम् । तेन । सत्येन । जागरणं कुरुतम् । इन्द्राग्नी ! । सुखं च यच्छतम् ।

I.22.

प्रातर्युजा वि बौधयाश्विनावेह गच्छताम् । अस्य सोमस्य पीतये ॥१॥

प्रातर्युजा^१ । प्रातर्गमनायोद्युक्तौ । अश्विनौ स्तोतः । विबोधय तौ । इह । आगच्छताम् । अमुम्^२ । सोमम्^३ । पातुम् ।

१. ता महान्ता omitted by M.
२. ०त्येवां P. गुणैरधिकौ Sy.
३. सदस्पती M. सभापालकौ Sy.
४. रक्षो राक्षसजातिमुञ्जतम् ऋजु कुरुतम् कौर्यं परित्याजयतमित्यर्थः Sy.
५. अस्मन्त्यग्भूतानि कुरुतमिति वा । उञ्ज न्यग्भावे हनने च Skr.
६. अप्रदाभूताः M.
७. अदशीलाः P. D. भक्षकाः Sy.
८. अप्रजा अनुत्पन्नाः. . . . प्रजायन्त इति प्रजाः । न प्रजा अप्रजाः Sy. प्रजावर्जिताः । अस्मद्विसितारः सन्ततिविच्छिन्नाः सन्तु Skr.
९. वाम P. D. M.
१०. M. adds प्रजा before प्रज्ञापयति । प्रचेतुने प्रकर्षेण फलभोगज्ञापके पदे स्वर्गलोकादिस्थाने Sy.
११. सर्वस्य अधि उपरि । प्रकर्षज्ञापनत्वादादित्यमण्डलाख्ये स्वर्गाख्ये वा स्थाने Skr.
१२. कुतम् P. अधिजागृतम् आधिक्येन सावधानौ भवतम् Sy. येनान्येषामपि स्तोतृणां यष्टृणां जागृत्यस्तेनाविसंवादिना स्तोत्रेण स्वसामर्थ्येन वा ममापि जागृतम् । सर्वायैवप्रमत्तौ

भवतम् Skr.

१३. शर्म. . . . सुखं गृहं वा. . . . गयः कृदर (Ngh. ३.४) इत्यादिषु द्वाविंशतिसंख्याकेषु गृहनामसु शर्म वर्मत्युक्तम् । . . . शृणाति हिनस्ति दुःखमिति शर्म । शू हिसायाम् Sy. स्थानं गृहं वा Skr.
१४. दत्तम् । सम प्रज्ञापनपदप्रापणायाप्रमत्तौ भवतमिति वा Skr.
१५. Ms. D. puts the figure ॥२१॥ here to indicate the end of the twenty-first hymn. No such number is given in P. and D.
१६. प्रातर्योगिनौ विबोधयाश्विनावेहागच्छतामस्य सोमस्य पानाय । N. 12. 4.
१७. प्रातःसवनप्रहेज संयुक्तौ Sy. प्रातः पावश्विनौ गृह्यागेन युज्येते तौ विबोधयेत्पन्तरात्मानं प्रेषयति । अग्निं वा होतृत्वात् । अस्य यजमानस्य यज्ञे गन्तव्यमिति ज्ञापय Skr.
१८. Omitted by P. अस्याभिभव-संस्कारयुक्तस्य सोमस्य Sy.
१९. अस्याश्विनपहाख्यस्य सोमस्य पानाय Skr.

या सुरथा रथीतमोभा देवा दिविस्पृशा । अश्विना ता हवामहे ॥२॥

या सुरथा । यो^१ । सुरथो^२ । अतिशयेन रथस्य नेतारो भवतः । उभो । द्युस्थानो^३ । अश्विनो^४ ।
तो । हवामहे ।

या वां कशा मधुमत्यश्विना सूनृतावती । तया यज्ञं मिमिक्षतम् ॥३॥

या वां कशा । या^५ । युवयोः^६ । अश्वाजनिः^७ । मधु क्षरन्ती । शब्दवती । तयाऽस्माकम् ।
यज्ञम् । सिञ्चतम् ।

नहि वामस्ति दूरके यत्रा रथेन गच्छथः । अश्विना सोमिनो गृहम् ॥४॥

नहि वामस्ति । नहि । युवयोः^८ । अस्ति । दूरे किञ्चिद् गृहम् । यत्र युवाम् । रथेन । गच्छथः ।
अश्विनो^९ ! । यजमानस्य । गृहं रथेन शीघ्रं गच्छतोर्न^{१०} दूरे भवतीति ।

१. या M.

२. शोभनरथयुक्तौ Sy.

३. रथिनां मध्येऽतिशयेन रथिनो Sy.
अतिशयेन सारथी Skr.

४. स्थानो P.
द्युलोकनिवासिनो Sy.
दिवि गन्तारो Skr.

५. V. M. ignores देवा

६. युवयोः M.

७. ०जनि P. ०जनिः र् D.
कशाश्वताडनी . . . यद्वा
वाङ्नामसु कशा धिषणेति पठितम् ।
अश्विनोर्यो वाक् मधुमती माधुर्यपिता
पारुष्यरहिता सूनृता . . . कशा गति-
ज्ञातनयोः Sy. अश्वाजनी कशा चोद
इति तोत्रनाम . . . कशा वाग्वा . . .
वाग् गजितलक्षणा जलवती अन्नवती
च । सूनृता अन्नमस्मिन् पक्षे न वाक् ।
सस्यानां जनयित्री । सूनृतं प्रियं वा ।
श्रवणमुखा Skr.

८. क्षन्ती M. उदकनामसु मधु पुरीषमिति
पठितम् । तस्मादुदकवतीत्युक्तं भवति ।
अश्वस्य शीघ्रगत्या यत्स्वेदोदकं स्रवति
तेनेयं कशा क्लिन्नेत्यर्थः Sy.
उदकवती शब्दकारिणी च गजित्री च
Skr.

९. सूनृतावती—प्रियसत्यवाग्युक्ता । तीक्ष्णेन
कशाताडनेन यो ध्वनिनिष्पद्यते ताडन-
वेलायामश्वारुढेन च य आक्रोशः कियते
तदुभयं शीघ्रगमनहेतुत्वेन यजमानस्य
प्रियम् । . . . सूनृतावती प्रियत्वसत्यवो-
पेता । फलप्रदानविषयेत्यर्थः
सूनृतावती । ऊन परिहाणे
तथाविधमुतं सत्यं यस्यां वाचि सा
सूनृता सा यस्या अस्ति सा कशा
सूनृतावतीति कशायाः संज्ञा Sy.

१०. संचितं M. यज्ञम् । सिञ्चतम् is
omitted by P.
सोमरसेन सेक्तुमिच्छतम् । कशायाश्वाग्वृद्धं
ताडयित्वा सहसा समागत्य भवद्विषयां
सोमरसादृष्टिं निष्पादयितुमुद्युक्तौ भवत-
मित्यर्थः Sy.

गच्छतम् । म्यक्ष गतो । यज्ञं
सिञ्चतम् । मिह सेचने । वर्षतम् Skr.

११. V. M. ignores अश्विना

१२. स मार्गो वां युवयोर्दूरके दूरदेशे न ह्यस्ति
न वर्तते खलु । यद्वा यत्र गृहे गच्छथस्तच्च
गृहं दूरे न भवति Sy.

१३. युवा P. १४. गच्छन्तो M.

१५. सोमवतो यष्टुः Skr.

१६. गच्छतो न P.

१७. दूतो D.

हिरण्यपाणिमुतये सवितारमुप ह्वये । स चेत्ता देवता पदम् ॥५॥

हिरण्यपाणिम्^१। प्राशिञ्चं सवितुः^२ पाणी प्रचिच्छेदं तस्मै देवा हिरण्मयी पाणी प्रत्यदधुरिति^३
शाङ्खायनब्राह्मणम्। सवितारम्। उतये^४। उपह्वये^५। सः^६। देवता प्रकाशं कुर्वन्। पदं प्रातरेव।
चेतयति पदनिधानयोग्यदेशं प्रकाशयति।

अपां नपातमवसे सवितारमुप स्तुहि । तस्य व्रतान्युभ्रमसि ॥६॥

अपां^{१०} नपातम्^{११}। योज्भ्यः^{१२} प्रातरेवोदेति तम्। सवितारम्^{१३}। उपस्तुहि^{१४}। तस्य^{१५}। कर्माणि^{१६}।
ओतुम्^{१७}। कामयामहे।

विभक्तारं हवामहे वसोश्चित्रस्य राधसः । सवितारं नृचक्षसम् ॥७॥

विभक्तारम्^{१८}। वासयितुः^{१९}। पूज्यस्य^{२०}। धनस्य^{२१}। दातारम्^{२२}। हवामहे। सवितारम्।
मनुष्याणां^{२३} द्रष्टारम्।

१. ०पाणी M. पाणिः D.
२. सवित्य D. ३. पाणि P.
४. प्राचिच्छेदे M.
५. हिरण्यपाणिं यजमानाय दातुं हस्ते सुवर्णधारिणम् Sy.
६. शाखा० P. Cf. Kan. Br. quoted by Sy.
७. तर्पणाय पालनाय वा Skr.
८. सन् P.
९. पदं यजमानेन प्राप्यं स्थानम् Sy.
१०. चेत्ता ज्ञापयिता भवति. . . . चित्ता संज्ञाने Sy. तस्मात् स चेत्ता। चित्ता संज्ञाने। देवतानां स्थानम्। आभि सुः। अथवा स एव चेत्ता च देवता च स्थानं चाध्वयो यष्टणाम् Skr.
११. पदं नि० P. १२. आपां M.
१३. जलस्य न पालकम्। संतापेन शोष-कमित्यर्थः. . . . पा रक्षणे. . . . तस्य नञ्चा समासे. . . . नलोपप्रतिषेध इति वृत्तिकारः। अग्निहोत्रो न पाति तच्छोषकत्वात्। . . . अथवा न पातयतीति नपात्। पल् गताविति धातो-र्णन्तात्किञ्चप्। अग्न्यादित्यौ ह्यपां न प्रापकौ प्रत्युत तच्छोषकौ Sy. पुत्रम्। सवितुरुद्यो हि जन्म। तच्च

साक्षाद्वद्भ्यः। अथवा अद्भ्यो वैदधुतोऽग्निः। अग्नेर्वा आदित्यो जायते इति पौत्रम्। अथवा आपो वा इदमग्र आसन्। अद्भ्यः प्रजापतिरजायत प्रजापतेः सविता। तेन वा अपां पौत्रम् Skr.

१४. भ्यः P. अद्भ्यः omitted by D.
१५. एव omitted by M. P.
१६. इत्यात्मा अन्तरात्मानं प्रेष्यति Skr.
१७. कर्माणि M. सोमयागादिरूपाणि Sy. यागाख्यानि कर्माणि Skr.
१८. कर्तुम् Skr.
१९. वासयित्य P. D.
- वसोनिवासहेतोः. . . वस निवासे Sy.
- धनस्य भजनीयस्य सिद्धिकरस्य Skr.
२०. सुवर्णरजतादिरूपेण बहुविधस्य Sy.
२१. अस्य यजमानस्यैतावद्वनदानमुचितमिति विभागकारिणम् Sy.
- विभक्तारं यस्य यावद्योग्यं तावत्तस्य प्रदातारम् Skr.
२२. मनुष्याणां प्रकाशकारिणं. . . नृचक्षसं नृचक्ष इति नृचक्षाः। तं नृचक्षतम् Sy. शुभाशुभानां कर्मणां प्रत्यवेक्षितारम् Skr.

सखाय आ नि पीदत सविता स्तोम्यो नु नः । दाता राधोसि शुम्भति ॥८॥

सखायः^१ । प्रस्तोतृप्रभृतयः^२ । आगत्य^३ । उपविशत । सविता । अस्माकम्^४ । स्तोतव्यः^५ ।
क्षिप्रम् । अन्नानाम् । दाता^६ । यजमान एनं स्तुतिभिरलङ्करोति हविर्भिर्वेति ।

अग्ने पत्नीरिहा वह देवानामुशतीरुप । त्वष्टारं सोमपीतये ॥९॥

अग्ने पत्नीः । अग्ने^१ ! । देवपत्नीः । इह^२ । उपावह^३ । कामयमानाः^४ । त्वष्टारं च ।
सोमपानार्थम्^५ ।

आ ग्रा अग्न इहावसे होत्रा यविष्ठ भारतीम् । वरुत्रीं धिषणां वह ॥१०॥

आ ग्राः^१ । अग्ने^२ ! । आवह^३ । इहान्ते^४ ! । देवपत्नीः^५ । रक्षणाय^६ । होत्राम् । युवतम्^७ ! ।
आदित्यस्य पत्नीम्^८ । वरणीयाम्^९ । सरस्वतीं च ।

अभि नो देवीरवसा महः शर्मणा नृपत्नीः । अर्च्छिन्नपत्राः सचन्ताम् ॥११॥

अभि नः । अभिसचन्ताम्^१ । अस्मान्^२ । देव्यः^३ । रक्षणेन । महता च । सुखेन सह । देवानां^४

१. सखिभूता हे ऋत्विजः समानाः सन्तः ख्यान्ति प्रकाशन्त इति सखायः । ख्या प्रकथने Sy.
२. अध्वर्यवः Skr. ३. सर्वत्र Sy. आ अर्वागर्थे । मत्समीपे दानार्थं निधीयत Skr. ४. स्तोतव्य P.
५. दाता प्रदानुमुद्युक्तः । एष सविता शुम्भति शोभते Sy. यस्माद् दाता सविता धनानि ददाति । अथवा दाता यजमानः सोमलक्षणानि धनानि संस्कारैः शोभितवान् । अभिषवणादिभिः संस्कृतवान् । अन्तर्णीतण्यर्थश्च भूते लट् Skr. ६. आग्ने M.
७. कर्मण्युपावह । देवान् यज्ञागमनं वा Skr.
८. ०पाव P. ९. ०मानः P.
१०. बोद्धुर्गन्तरेवान्न प्राधान्यं न देवपत्नीनां त्वष्टुश्च । तस्मादाग्नेयत्वमूच Skr.

११. V. M. ignores देवानाम् ।
१२. अग्ना P. D. M.
१३. स्त्रियः Skr. १४. इह कर्मणि Skr.
१५. तर्पणपालनार्थम् Skr.
१६. होमनिष्पादकाग्निपत्नीम् Sy. हूयतेऽसाविति होत्रा अग्नेर्दीप्तिः पत्नी वा । तां च Skr. १७. युवतम् M.
१८. पत्नी P. भरतनामकस्यादित्यस्य पत्नी ... भरत आदित्यः (N. 8. 13.) Sy. तस्य भाः पत्नी वा भारती Skr.
१९. धिषणां वाग्देवीं . . . वाग्वै धिषणेति वाजसनेयकम् Sy. वाचम् Skr.
२०. ०न्ता० M. आभिमुख्येन सेवन्ताम् Sy.
२१. तस्माद् M.
२२. तर्पणपालनाभ्याम् Skr.
२३. गृहेण सुखेन वा । टाये ङस् Skr.
२४. नरो देवास्तदाकारत्वात् Skr.

^१पत्न्यः । अ^२च्छिन्नपतनाः ।
उत्तरा निगदसिद्धेति ।

इहेन्द्राणीमुप ह्वये वरुणा^१नीं स्वस्तये । अग्रा^२र्यां सोमपीतये ॥१२॥

(इहेन्द्राणीमुप)

मही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षताम् । पिपृतां नो भरीमभिः ॥१३॥

मही द्यौः । महत्यौ । द्यावापृथिव्यौ । अस्माकम् । इमम् । यज्ञम् । आगच्छेताम् ।
पारयेतां । च । अस्मान् । भरणीः ।

तयो^१रिद्धृतवत्पयो विप्रा रिहन्ति धीतिभिः । गन्धर्वस्य ध्रुवे पदे ॥१४॥

तयोरित् । तयोः । एव । क्षरणवत् । पयस्सारम् । मेधाविनः । विहन्ति । कर्मभिः ।

१. नृपत्नीमनुष्याणां पालयित्र्यः Sy.

अग्न्यादित्ययज्ञानां पत्नीः होत्राभारती-
वाचः Skr.

२. अच्छिन्नपक्षाः । नहि पक्षिरूपाणां
देवपत्नीनां पक्षाः केनचिच्छिद्यन्ते.....
न छिन्नान्यच्छिन्नानि.....अच्छिन्नानि
पत्राणि यासां ताः Sy.

छिन्नं श्रान्तम् । पतत्यनेनेति पत्रं वाहनम् ।
अश्रान्तवाहना अभिसेवन्ताम् । अवदच
महच्छर्मं चास्माकं कुर्वन्तु । षच
सेवायां गतौ च । अवसा च महता
शर्मणा चाभिगच्छन्त्वस्मान् Skr.

३. इहास्मिन्कर्मणि स्वस्तयेऽस्माकमविना-
शाय सोमपीतये सोमपानाय चेन्द्रवरु-
णाग्नीनां पत्नीराह्वयामि । इन्द्राणीम् ।
वरुणानीम् । अग्नयीम् Sy.
इह कर्मणोन्द्रवरुणाग्नीनां पत्नीरुपह्वये,
अविनाशाय आत्मनः सोमपानाय च ।
आगता अस्मान् रक्षिष्यन्ति सोमञ्च
पास्यन्तीत्येवमर्थम् Sk.
अग्न्यायग्नेः पत्नी । तस्या एषा भवति

.....इति सा निगदव्याख्याता ।

N. 9. 34.

४. द्यां D. द्यौः P. द्यौ M.

५. आगच्छताम् P. गच्छेताम् Skr.

६. पिपृतां . . . पूरयताम् Sy.
पूरयतां तर्पयताम् Skr.

७. अस्मा M.

स्वकीयसारभूतेन रसेन.....सेक्नु-
मिच्छताम् ।मिह सेचने Sy.

८. भरणेः D.

भरणसमर्थैरनै रसैश्च Skr.

९. द्यावापृथिव्योः Sy.

१०. घृतवद् घृतसदृशं.....यद्वा घृ-
तवद् घृतं सारं तेनोपेतम् Sy.

११. पयस्सरं M. जलम् Sy.
उदकम् Sk.

१२. सर्वत्र विविधं प्राप्ता मेधाविनो वा
आदित्यरश्मयो वा Skr.

१३. लिहन्ति Ed.

स्वादयन्ति....रिह आस्वादाने Skr.

१४. गमनाख्यैः Skr.

आदित्यस्य । ध्रुवे । स्थानेऽवस्थितम् ।

स्योना पृथिवि भवानृक्षरा निवेशनी । यच्छा नः शर्म सप्रथः ॥१५॥

स्योना पृथिवि । सुखा । पृथिवि ! । भव । कण्टकवज्रिता । निवेशनी । "ऋक्षरः कण्टक
ऋच्छतेः" । यच्छ च । अस्मभ्यम् । सर्वतः पृथु । गृहम् ।

अतो देवा अवन्तु नो यतो विष्णुर्वि चक्रमे । पृथिव्याः सप्त धामभिः ॥१६॥

अतो देवाः । अस्मात् स्थानात् । अस्मान् । देवाः । रक्षन्तु ततो योजयितुं उत्पद्यते तस्या-
वनम् । यतः । विष्णुः । विचक्रमे । यत्र विक्रमकृतपृथिव्याः । सप्तभिः । छन्दोभिः पृथिवीमुपक्रम्य
त्रीन् लोकान् विचक्रमे त्रिभ्योऽपि लोकेभ्यो नास्मान् भयमुपगच्छत्विति ।

१. गन्धर्वस्य ध्रुवं पदमन्तरिक्षम् . . . यक्ष-
गन्धर्वाप्सरोगणसेवितमन्तरिक्षम् (नृसिंह-
ताप० 1.2.) । तेनान्तरिक्षेणोपलक्षित
आकाशे वर्तमानयोः Sy. गत्वा
चन्द्रमसो नित्ये स्थाने । सुषुम्णा
सूर्यरश्मिः । सात्र गौः । तां धारयतीति
गन्धर्वश्चन्द्रमाः । . . . चन्द्रमण्डलाख्ये
गत्वा समादयन्ति । या ह्येताः पूर्वपक्षे
कलाख्याश्चान्द्रमस्य आगामिन्य आपो
भवन्ति रश्मयस्ता अपरपक्षे पिबन्ति ।
सोमोत्पत्त्याम् । . . अन्यथा वा योजना ।
तयोरुपस्तरणाभिघरणघृतेन । तद्विवर्ल-
क्षणं पयः । त एव मेधाविन ऋत्विजः
स्तुवन्ति स्तुतिकर्मभिः । इह स्तुतौ । सुपि
वा भिस् । यागकर्मसु यज्ञस्य वेद्याम् ।
यज्ञो गन्धर्वः । गौर्याक् । तस्मा धारयिता ।
तस्य ध्रुवं पदं वेदिः । तत्र Skr.

२. पृथिवी P. D. M. सुखा नः पृथिवि
भव । अनृक्षरा निवेशनी । ऋक्षरः
कण्टक ऋच्छतेः । कण्टकः कन्तपो वा ।
कृन्ततेर्वा । कण्टतेर्वा स्याद् गतिकर्मणः ।
उद्गततमो भवति । यच्छ नः शर्म ।
[यच्छन्तु] शरणं सर्वतः पृथु । N. 9.32.

३. स्योनशब्दो विस्तीर्णवाची यद्वा

स्योनशब्दः सुखवाची विधु
तन्तुसन्ताने Sy.

४. पृथिवी P. M. ५. कर्णकवज्रिता P.

६. ०शान्यनृक्षरः M. निवेशनयोग्या
च Skr.

७. N. 9. 32. ८. यज्ञ M.

९. सप्रथः प्रथ प्रख्याने . . . प्रथसा सह वर्तत
इति Sy. १०. शृंगं M. शरणम् Sy.
सुखं गृहं वा Skr. ११. अस्मान् P.
अतोऽस्मात्पृथिवीप्रदेशात् Sy.

१२. यः omitted by P.

१३. यस्माद् भूप्रदेशात् Sy.

१४. विविधं पादक्रमणं कृतवान् Sy.

१५. भूम्या अवयवभूतेभ्यः सप्तभ्यः स्थाने-
भ्यो द्वीपाख्येभ्यः । पञ्चम्यां जस्-
भितौ । धाम स्थानम् । सर्वत उपजा-
यमाना अस्मदापदोऽपनयन्तु इत्यर्थः ।
केचित्तु इत्सौ पृथिव्या इति व्याचक्षते ।
भिति जस् इति च । यस्याः पृथिव्या
विचक्रमे सप्तभिः छन्दोभिर्वायुस्कन्धर्वा,
अतोऽवन्तु । पञ्चम्यास्तिसि । धाम
छन्दः Skr. १६. Cf. Ts. 5.

2. 1. 1. 'विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दो-
भिरिमांल्लोकाननपजप्यभ्यजयन्'

इदं विष्णुर्वि चक्रमे त्रेधा नि दधे पदम् । समूळहमस्य पांसुरे ॥१७॥

इदं विष्णुः । इदं त्रैलोक्यम् । विष्णुः । विचक्रमे विक्रममाणदत्त । त्रेधा । निहितवान् । पदम् । तत्र यास्क :—“पृथिव्यामन्तरिक्षे दिवीति शाकपूणिः । समारोहणे विष्णुपदे गयशिरसी-
त्यौर्णवामः” । इति । सङ्गतम् । अस्य । पांसुले पदे त्रैलोक्यम् ।

त्रीणि पदा वि चक्रमे विष्णुर्गोपा अदाभ्यः । अतो धर्माणि धारयन् ॥१८॥

त्रीणि पदा । त्रीणि । पदानि । विचक्रमे । विष्णुः । गोपायिता । अहिंस्यः । पृथिवीमारभ्य
मनुष्याणां । कर्माणि । धारयन् ।

१. विष्णुम् M.

अथ यद्विधितो भवति तद्विष्णुर्भवति ।
विष्णुर्विशतेर्वा । व्यङ्ग्यतेर्वा. . . यदिवं
किं च तद्विक्रमते विष्णुः । त्रिधा निधत्ते
पदम् । [त्रेधाभावाय ।] पृथिव्यामन्तरिक्षे
दिवीति शाकपूणिः । समारोहणे विष्णुपदे
गयशिरसीत्यौर्णवामः । समूळहमस्य
[पांसुरे] व्यापनेऽन्तरिक्षे पदं न दृश्यते ।
अपिवोपमार्यं स्यात् । समूळहमस्य पांसुल
इय पदं न दृश्यते इति । पांसवः पादः
सूयन्ते इति वा । पन्नाः शेरत इति वा ।
पंसनीया भवन्तीति वा । N. 12. 19.

२. त्र्यं P.

३. विष्णुस्तु भगवानस्मद्भर्ता वासुदेवः ।
स वामनः छपना महाबलिं ब्रह्मन् Skr.

४. त्रेधा त्रिभिः प्रकारैः Sy.

५. तत्काले प्रपञ्चं विक्रान्तस्त्रिस्थानभेदेन
निहितवान् पदमात्मीयं पदं त्रिषु स्थानेषु
कृतवान् । भुवि खे दिवि चेत्येके ।
समारोहणे विष्णुपदे गयशिरसीत्यन्ये ।
निर्गुणस्य परब्रह्मणो गुणवर्णने विश्रमन्ति
लोकाः । न तच्चित्रम् । तच्च त्रिविधम् ।
Skr. ६. ०पूरिणिः P.

७. N. 12. 19. ८. सम्पगन्तुर्भूतम् Sy.

६. सम्पग् गूढं सम्यक् प्रतिष्ठापितमस्य

विष्णोः पदं पांसुमतीव । पांसवो यस्मिन्
सन्तीति मनुषि रप्रत्ययः । लुप्तोपमं च ।
यथा पांसुमति देशे सुप्रतिष्ठापितं तद्वत् ।
अस्य स्वीयं वा पांसुः । पृथिवी वा समा-
रोहणं वा । तत्र यत्पदं विष्णोरस्मद्भूत-
स्तत्तमूहम् । विष्णुरादित्यो वा । इदं सर्व-
महरर्हविचक्रमे । त्रेधा उदयगिरी नभो-
मध्ये चास्तगिरी च त्रिविधं सम्यक् प्रति-
ष्ठापितमस्य पदं पांसुरूपदेशे । इति ।
केचित्तु सम्पूर्वस्य मुहे रूपमिति । समूढं
छन्नम् । न दृश्यते । विष्णुरेवादित्यरूपेण
लोकान् प्रकाशयति । तस्य त्रैविध्यमन्यथा
वा । अग्निर्बैद्युतादित्यात्मना भुवि खे
दिवि । एकमेवेदं ज्योतिस्त्रेधा विभक्त-
मिति मूर्धन्वान् वक्ष्यति तत् ।
तत्र यत् खे वैद्युतस्य पदं तच्छन्नं नित्यं
न दृश्यते Skr.

१०. सर्वस्य जगतो रक्षकः Sy.

गोपयिता कृत्स्नस्य जगतः Skr.

११. केनापि हिसितुमशक्यः Sy.

१२. अग्निहोत्रादीनि धारयन् पोषयन् Sy.

अतः पार्थिवाल्लोकात् कर्माणि । सर्वाणि
धारयितव्यानीति वा । आत्मनि धारयन् ।
धर्मकर्मणो धारयितव्ये च । सर्वाश्रयो
हि भगवानस्मद्भर्ता श्रीविष्णुः Skr.

विष्णोः कर्माणि पश्यत् यतो व्रतानि पस्पशे । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥१६॥

विष्णोः कर्माणि^१ । विष्णोः^२ । कर्माणि^३ । पश्यत्^४ । यमनुष्याणाम्^५ । कर्माणि^६ । बध्नाति^७ ।
इन्द्रस्य^८ । नियोज्यः^९ । सखा ।

तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततम् ॥२०॥

तद्विष्णोः^१ । तत्^२ । विष्णोः^३ । उत्तमम्^४ । स्थानम्^५ । सदा^६ । पश्यन्ति^७ । प्राज्ञाः^८ । अन्तरिक्षे^९ ।
विततमिव^{१०} । तेजः^{११} । यद्वाऽन्तरिक्षे विततं यथा चक्षुः^{१२} पश्यन्ति^{१३} तद्वत्^{१४} ।

तद्विप्रासो विपन्यवो जागृवांसः समिन्धते । विष्णोर्यत्परमं पदम् ॥२१॥

तद्विप्रासः^१ । तत्^२ । उत्तमम्^३ । पदम्^४ । मेधाविनः^५ । विविधं^६ स्तुवन्तः^७ । स्वप्नवर्जिताः^८ ।
कर्मभिः^९ । सन्दीपयन्ति^{१०} यज्ञाख्यम्^{११} ।

१. विष्णोः कर्माणि omitted by D. and M.

२. Omitted by P.

३. युयमृत्विज ऋषयो वा Skr.

४. यैः कर्मभिर्व्रतान्यग्निहोत्रादीनि पस्पशे सर्वो यज्ञमानः Sy. यत् इति आद्यादित्वात् तस् भिसि । यैर्व्रतानि प्रवर्त्यन्ते तानीति हविलक्षणाभ्याम् । कर्माणि वा यागाख्यानि । तानि चात्मनि प्रतिबद्धवान् । आत्मदेवत्यानि कृतवान् । अथवा बलिप्रभृतीनां दानवानां व्रतानि प्रतिबद्धवानित्यर्थः Skr.

५. बध्नाति P. स्पृष्टवान् विष्णोरनुग्रहादनुतिष्ठतीत्यर्थः । . . . स्पृष्ट बाधन-स्पर्शनयोः Sy.

६. अनुकूलः Sy. योग्यः Skr.

७. तद् विष्णोः omitted by M.

८. तच्छास्त्रप्रसिद्धं . . . स्वर्गस्थानम् Sy.

९. शास्त्रदृष्ट्या सर्वदा पश्यन्ति Sy. ध्यायन्ति Skr.

१०. ऋत्विगादयः Sy.

विद्वांसः स्तोतारो वा Sk.

११. आकाशे यथाऽऽतं सर्वतः प्रसृतं चक्षुर्निरोधाभावेन विशदं पश्यति तद्वत् Sy.

आदित्यमण्डलं यथाऽऽतं तद्वत् । विष्णुरेव

वाऽऽदित्यः । विस्तृते दिवि यथादित्यमण्डलाख्यं विष्णोः परमं पदं पश्यन्तीत्यर्थः । अथवा चक्षुष इन्द्रियत्वाद् एवं योज्यम् । विष्णोस्तृष्टं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः । यथा च दिव्येवं विष्णावपि सर्वमनुष्याणां चक्षुराततम् । दिविष्ठः सूर्य एको जलेऽनन्तस्तद्वदेकः सन्नपि प्रपञ्चेणानेक इव Skr.

१२. चश्यन्ति D.

१३. Omitted by P. and M.

१४. विशेषेण स्तोतारः स्तुत्यर्थस्य पतेः Sy. विविधस्तुतिकामाः । विस्तृतिमन्त इति वा Skr.

१५. प्रमादराहित्येन जागरूकाः जागृ निद्राक्षये Sy. अग्रमाद्यन्तः स्तुतिभिः Skr.

१६. सम्यक् दीपयन्ति Sy.

१७. The passage beginning with विविधं etc. and ending with यज्ञाख्यं is omitted by P.

१८. Ms. D. puts the figure ॥२२॥ here to indicate the end of the twenty-second hymn. No such number is given in P. and M.

V. M. ignores विष्णोः and यत्

I.23.

तीव्राः सोमांसु आ गंध्याशीर्वन्तः सुता इमे । वायो तान्प्रस्थितान्पिब ॥१॥

तीव्राः सोमांसः । मदोत्पादनसमर्थाः । सोमाः । आगच्छ । आशिरेण युक्ताः । इमे । सुताः
सोमाः । वायो ! । तान् प्रस्थितान् । पिब ।

उभा देवा दिविस्पृशेन्द्रवायू हवामहे । अस्य सोमस्य पीतये ॥२॥

उभा देवा । उभौ । देवौ । दुस्वी । इमौ । हवामहे । सोमपानायैति ।

इन्द्रवायू मनोजुवा विप्रा हवन्त ऊतये । सहस्राक्षा धियस्पती ॥३॥

इन्द्रवायू । इन्द्रवायू । मनोवेगौ । मेधाविनः । हवन्ते । रक्षणाय । अनेकदर्शनी ।
कर्मपती ।

मित्रं वयं हवामहे वरुणं सोमपीतये । जज्ञाना पूतदक्षसा ॥४॥

मित्रम् । वयम् । मित्रावरुणौ । प्राज्ञौ । शुद्धबली । सोमपानाय । हवामहे इति ।

१. तीव्रास्सोमः तीव्रास्सोमांसः D.

२. तदोत्पा० M.

प्रभूतत्वात् तर्पयितुं समर्थाः Sy.

तीव्रं तिक्तरसं कटुरसं वा ।

कटुरसाः तिक्तरसा वा सोमाः । सोम-
मिश्रणं दध्याशीस्तद्वन्तः Skr.

३. आगच्छत S.

४. आशिरेण M. आशीर्युक्ताः Sy.

५. उत्तरवेदिं प्रत्यानीतान् Sy.

प्रस्थितसंस्रक्तान् Skr.

६. The passage beginning
with आशिरेण and ending
with पिब is omitted by P.

७. देवाः M. ८. दीप्तौ वातारौ वा Skr.

९. दुलोकं गन्तारौ Skr.

१०. Omitted by P.

११. V. M. ignores अस्य ।

१२. Omitted by M.

१३. मनो० M. मन इव वेगवत्तरो Sy.
मनोवच्छीघ्रगामिनौ Skr.

१४. मेधाविनौ D. The passage
beginning with इन्द्रवायू and
ending with मेधाविनः is omitted
by P. ऋत्विग्यजमानाः Sy.
यष्टारः स्तोतारश्च Skr.

१५. सोमेन तर्पणाय पालनाय वा Skr.

१६. सहस्रनयनयुक्तौ Sy. इन्द्र एव सह-
स्राक्षः नासत्यदस्त्राविव साहचर्यात् तौ
सहस्राक्षौ Skr.

१७. कर्मणो बुद्धेर्वा पालकौ Sy.

कर्मणः प्रज्ञाया वा पालयितारौ स्वा-
मिनौ वा Skr.

१८. प्राज्ञा M. कर्मप्रदेशे प्रादुर्भवन्तौ Sy.
जायमानावेव Skr.

ऋतेन यावृतावृधावृतस्य ज्योतिषस्पती । ता मित्रावरुणा हुवे ॥५॥

ऋतेन । सत्येन । यो । सत्यस्य वर्धयितारो । सत्यस्य । ज्योतिषः । पती । तौ । मित्रा-
वरुणौ । हुवे ।

वरुणः प्राविता भुवन्मित्रो विश्वाभिरूतिभिः । करंतां नः सुरार्धसः ॥६॥

वरुणः प्राविता । वरुणः । प्रकर्षेण रक्षकः । भवतु । मित्रश्च । विश्वैः । पावनैस्तौ ।
अस्मान् । कुरुतां च । स्वप्नौ ।

मरुत्वन्तं हवामह इन्द्रमा सोमपीतये । सजूर्गणेन तृप्सतु ॥७॥

मरुत्वन्तम् । मरुद्भिः सहितम् । इन्द्रम् । आहवामहे । सोमपानाय सः । मरुद्गणेन ।
सहितः । सोमेन तृप्सतु ।

इन्द्रज्येष्ठा मरुद्गणा देवासः पूषरातयः । विश्वे मम श्रुता हवम् ॥८॥

इन्द्रज्येष्ठाः । इन्द्रनेतृकाः । पूषज्ञातिकाः । मरुतः । देवाः । ते । सर्वे । मम । शृणुत ।
ह्वानम् ।

१. सत्यवचनेन यजमानानुग्रहकारिणा Sy.
ऋतेनोदकेन यज्ञेन वा Skr.

२. वद्धपि० D. ऋतमवश्यंभावितया सत्यं
कर्मफलं तस्य वर्धको Sy. उदकस्य
यज्ञस्य वा वर्धयितारौ Skr.

३. ऋ गतौ । सर्वत्र गतस्य रश्म्याख्यस्य
Skr.

४. ज्योतिष्यती M.

प्रशस्तस्य. प्रकाशस्य.
पालकौ । श्रुत्यन्तरे मित्रावरुणयोरदिति-
पुत्रत्वेन श्रुतत्वाद् द्वादशादित्येष्वन्त-
र्भूतत्वेन ज्योतिष्यालकत्वं युक्तम् Sy.

५. रक्षकौ D.

६. सर्वाभिः रक्षाभिः Sy.

७. पालनैः Sk.

८. स्वप्नान् S. प्रभूतधनयुक्तान् । 'राध

साध संसिद्धौ' राध्नोत्यनेनेति
राधो धनम् । शोभनं राधो येषां ते
सुरार्धसः Sy.
सुषनान् Skr.

९. आ अर्वाचि वा । अर्वाक्.Sk.

१०. Omitted by M.

११. सह Sy.

१२. ंतृका M.

इन्द्रो ज्येष्ठो मुख्यो येषु ते तथाविधाः Sy.
इन्द्रप्रधानाः Sk.

१३. पूषज्ज्ञातिकाः D. पूषाख्यो
देवो रातिर्दाता येषामिन्द्रमरुतां ते
पूषरातयः Sy.

I propose to read पूषरातिकाः
Ed.

१४. सप्तसप्तका देवाः Sk.

हृत वृत्रं सुदानव इन्द्रेण सहसा युजा । मा नो दुःशंस ईशत ॥६॥

हृत वृत्रम् । हृत । वृत्रासुरम् । सुदानाः । इन्द्रेण । सहायेन । बलवता सह । मा । अस्माकम् ।
दुर्वचनो वृत्रः । ईशिष्टः ।

विश्वान्देवान्हवामहे मरुतः सोमपीतये । उग्रा हि पृश्निमातरः ॥१०॥

विश्वान् देवान् । वैश्वदेवस्तृच उक्तो मरुत्सु च विश्वशब्दो दृश्यते । विश्वान् । देवान् ।
मस्तश्च । सोमपानाय । हवामहे । उद्गूर्णाः । हि । पृश्निमातरः "पृश्नियै वै पयसो मरुतो जाता"
इति ब्राह्मणम् ।

जयतामिव तन्यतुर्मरुतामेति धृष्णुया । यच्छुभं याथना नरः ॥११॥

जयतामिव । सैनिकानामिव । शब्दः । मरुतां शब्दः । गच्छति । धृष्णुः । यथा यूयम् ।
कल्याणम् । गच्छथ । नेतारः ।

१. असुरं मेघमस्मच्छवुं वा Sk.
२. शोभनदाना मरुतः Sk.
३. योग्येन Sy.
४. वह P. D. M.
५. अस्मान् प्रति Sy.
६. दुर्वचने P. बुष्टेन शंसनेन कीर्तनेन युक्तो वृत्रः Sy. युष्मत्प्रसादेन कूराभिप्रायः . . . सहोज्ज्वलितमतुप् । युक् सहायः । कूराशंसस्तद्वान् पुरुषो मास्मदीशो भवेत् Sk.
७. ईशिष्टः M. समर्थो मा भूत् Sy.
८. उक्तो M. अत्र चाद्यः पादो विश्व-लिङ्गः । शिष्टं मरुतम् Sk.
९. वृश्ये M.
१०. मरुतसंज्ञकान् सर्वान् देवान् Sy. विश्वान् देवान् हवामहे । एतावदेक-वाक्यम् । परन्तु वाक्यान्तरम् । मरुतां विश्वेयां च विशेषणविशेष्यत्वं न विद्यते । न समुच्चयं च । तस्मात् साकाङ्क्षत्वात् पूर्वस्माद् वाक्यादध्याहार्यं मरुतो हवामहे

- इति वक्तव्यम् Sk.
११. शत्रुभिरसह्यबलाः Sy. यस्माच्छत्रूणां-प्रसह्याः Sk. १२. हिशब्दः प्रसिद्धार्थः Sy.
१३. पृश्नेः—नानावर्णयुक्ताया भूमेः पुत्राः । पृश्निमाता येषां ते Sy. दिवः पुत्रा मरुतः । पृश्निर्द्यौः । सा माता येषां ते पृश्निमातरो मरुतः Sk.
१४. पृश्निर्वै पयः । पयसो S.
१५. विजययुक्तानां शूराणां भटानामिव Sy. संग्रामं जयतां राजान् Sk.
१६. गजितशब्द इव Sk. १७. गजितशब्दः Sk.
१८. धृष्णुयुः M. धार्ष्ट्ययुक्तः Sy. अभिभविता महान् गम्भीरश्च Sk.
१९. यथा P.D. यथा S. यथा Sy. यथा मेघस्थमुदकं प्रतिगच्छथ Sk.
२०. तदा तन्यतुः शुभं शोभनं वा । यथा शोभनं गच्छथ Sk. २१. प्राप्नुय Sy.
२२. हे मनुष्याकाराः Sk.

हस्काराद्विद्युतस्पर्शतो जाता अवन्तु नः । मरुतो मृक्षयन्तु नः ॥१२॥

हस्कारात्^१ । अस्मादन्तरिक्षात्^२ । जाताः । मरुतः । विद्योतनानन्तरं^३ वृष्ट्यभावजनिता-
दहस्कारात्^४ । अस्मान् । रक्षन्तु^५ मरुतः । मृक्षयन्तु । अस्मानिति ।

आ पूषञ्चित्रवर्हिषमाघृणे धरुणं दिवः । आज्ञा नष्टं यथा पशुम् ॥१३॥

आ पूषन् । आनय । पूषन् ! सोमं पणिभिरपहृतम् । आगतदीप्ते ! धारकम् ।
द्युलोकेऽस्य । यथा । नष्टम् । पशुम् । त्वमानयसि ।

पूषा राजानमाघृणिरपंगूळहं गुहा हितम् । अविन्दचित्रवर्हिषम् ॥१४॥

पूषा राजानम् । पूषा । सोमम् । आघृणिः । असुररूपगूळहम् । गुहायाम् । निहितम् ।
अविन्दत् । यस्मै चिरं बहिः स्तीर्यते ।

१. हस्कारात् P. दीप्तिकरात् । 'हसे हसने' । अत्र तु प्रकाशमात्रे वर्तते Sy. यदा दुर्भिक्षातस्य पुंस आर्तिप्रतिपत्त्यर्थं हृशब्दोच्चारणम् । स हस्कारः Sk.

२. ०नन्तर P. D. विद्युतः—विशेषेण दीप्यमानावतोऽन्तरिक्षात् परिजाताः सर्वत उत्पन्ना मरुतः Sy. तदा विद्युतः परि विद्युतो जाताः । जन्मात्र व्यवस्थाने । विद्युतमधिष्ठाय वृष्टि-प्रदानेन दुर्भिक्षान् दूरीकृत्यास्मानवन्तु । यथा च वयं हस्कारं त्यक्त्वा प्रमोदलक्षण-हृत्तशब्दमुच्चारयामस्तथा कुर्वन्तु Sk.

३. ०हस्कारात् P. ४. नक्षन्तु M.

५. आज आज । आडो द्वित्वात्तत्सम्बद्ध-क्रियाया अपि द्वित्वम् । . . . अजिर-त्रान्तर्णीतण्यर्थः Sk. ६. ०रूप० M.

७. आहतदीप्ते M. ०दीप्तेः D. . . क्षरिता घृणिः । दध्ना पूर्णो वृत्तिः । सा कले रये वा यस्य स आघृणिः । . . तस्य सम्बोधनम् । दीप्तिर्वा घृणिः, साऽज्जाता यस्य स वा उपजातदीप्तिः Sk.

८. यागस्य धारकम् Sy.

९. द्युलोकाद् आहर इति शेषः Sy.

दिवः । मञ्चाः क्रोशन्तीव तत्स्थान् एवाह । द्युनिवासिनां देवानां धार-यितारम् । . . . धरुणमुदकं वा । चित्रवर्हिषं च सोममुदकञ्च द्युलो-कात् पुनः पुनः अस्मदर्थमागमय Sk.

१०. Omitted by M.

११. अजं गां वा त्वमेवागमयसि पशूनां रक्षितृ-त्वात् । लौकिकः पशुपालो वा तद्वत् Sk.

१२. यथा लोके नष्टं पशुं महारण्यादावन्वी-क्ष्य कश्चिदाहरति तद्वत् Sy.

१३. V. M. ignores चित्रवर्हिषम् and अज ।

१४. अत्रेतिहासः—असुराः सोमं राजानं दीप-मानमग्नेर्हस्तादपहृत्य गुहायां न्यदधुः । तं पर्ययमाणा अन्ये देवा नाविन्दन् । पूषा त्वविन्दत् । स तं गृहीत्वा दिवमानयत् । इत्यस्यामुच्यते Sk.

१५. सो M. १६. णिः M.

१७. अत्यन्तगूढम् Sy. आच्छादितं गुहायां निहितमसुरैः Sk.

१८. गुहासद्वृत्ते दुर्गमे द्युलोके स्थितम् Sy.

१९. अविन्दत्यस्मै M. २०. रनित्रं M. चित्रव० S. २१. बहि M.

उतो स महामिन्दुभिः पद्भ्युक्ताँ अनुसेषिधत् । गोभिर्यवं न चर्कषत् ॥१५॥

उतो^१ स महाम्^२ । अपि च । स पूवा । महाम् । पणिम्य आहूतैरिन्दुभिः । षड् ऋतून् यथापूर्वम् । युक्तान् । अनुक्रमेण रुन्धन् । यथा । यवान् भूम्यामुप्तान् प्ररोहार्थम् । पङ्गवादिना हलेन । कृपन्ति तद्वदनुक्रमेण पुनः पुनर्ऋतून् प्रवर्तयत्यमरणायेति ।

अम्बयो यन्त्यध्वभिर्जामयो अध्वरीयताम् । पृश्नतीर्मधुना पयः ॥१६॥

अम्बयो यन्ति । अत्र शाटघायनकम् । तस्यैष श्लोकः—

“न ता अन्यः प्रतरति नैना विष्णातुमर्हति ।

बहन्ति अस्मै सर्वतो मधु क्षीरं घृतं दधि ” ॥१०॥

षट्सहस्राण्यम्बय इति । इमा ह वै ता अम्बयो नामेत्यादि । ता अम्बयः । मार्गैः गच्छन्ति ।

यज्ञमिच्छताम् । जामिस्थानीयाः । मधुरेण रसेन । प्रत्यक्षमुदकम् । सम्पृञ्चन्त्यः ।

१. उत्तशब्दस्योच्चा सहकादेशः । उत उ । उ इति उञ्द्वयम् । नानावत् सह कृतकादेशः । सर्वः पाद-पूरणः । अपृथगर्थत्वाच्च कृतकादेशः । उञ् पदकारेणैकीकृत्यैव पठित इति करणोपादानात् प्रगृह्यतां दशयतां दर्शितो बोद्धव्यः Sk.

२. उतोऽसह्यम् M.

३. आहूतैः M.

यागहेतुभिः सोमैर्युक्तान् Sy.

४. युक्तम् M.

सोमान् षडृतून् युक्तान् संवत्सरगमने नियुक्तान् । तस्य गमयितृन् । अथवा युक्तान् यान् यान् यो यावृशः साधयितव्यस्तं तावृशमेवानुपूर्व्येण साधयत् Sk.

५. अनुक्रमेण M. अनुक्रमेण पुनः पुनर्नयन् वर्तत इति शेषः Sy.

६. तशब्द उपमार्थः । यथा यवमुद्दिश्य (कश्चित्) भूमिं प्रतिस्वत्सरं पुनः पुनः कृपति तद्वत् Sy.

७. यावान् D. युवान् P.

८. भूम्यामुप्तान् P.

९. षड ग० M.

१०. Sāt. I. 23. 13.

११. ०सहस्रा P. D. for ०सहस्राणि

१२. मातृस्थानीया आपः Sy. अम्बिरम्बा मातृभूता आपः Sk.

१३. देवयजनमार्गैः Sy. नियतैर्मार्गैः Sk.

१४. छाभिः P.

१५. ०स्थानीयानां D. हितकारिण्यो बन्धवः Sy. भगिनीस्थानीयाश्च Sk.

१६. वसतीवर्यैकधनास्थेन मधुनोदकेन सोमलक्षणमुदकम् Sk.

१७. संवृञ्चन्त्यः P. संप्रमुञ्चन्त्यः D.

माधुर्यरसेन युक्तं पयः पृञ्चन्तीः गवा-दिवु योजयन्त्यः Sy. पर्वयन्त्यः Sk.

अमूर्या उप सूर्ये याभिर्वा सूर्यः सह । ता नो हिन्वन्त्वध्वरम् ॥१७॥

अमूर्याः^१ । अमूः^२ । याः^३ । उप^४ भवन्ति । सूर्ये^५ । याभिः^६ । वा^७ । सूर्ये^८ । सह^९ भवति । ताः^{१०}

अस्माकम् । यज्ञम् । गच्छन्तु ।

अपो देवीरुपं ह्वये यत्र गावः पिबन्ति नः । सिन्धुभ्यः कर्त्वं हविः ॥१८॥

अपो देवीः^१ । अपः^२ । देवीः^३ । उपह्वये^४ । यासु^५ । गावः^६ । पिबन्ति^७ । अस्माकम्^८ । ताभ्यो^९ हि^{१०} ।

कर्तव्यमस्माभिः^{११} । हविः^{१२} ।

अप्स्व^१न्तरमृतमप्सु भेषजमपामुत प्रशस्तये । देवा भवत वाजिनः ॥१९॥

अप्स्वन्तः^{११} । अपाम्^{१२} । अन्तः^{१३} । अमृतम्^{१४} । “अमृतं वा आपस्तस्मादद्भिरवतान्तमभिषिञ्चति”

इति ब्राह्मणम्” । अप्स्वेव^{१५} । भेषजं^{१६} विविधौषधियु^{१७} प्रादुर्भूतम् । अपाम्^{१८} । स्तोत्राय^{१९} । इन्द्रियाणि^{२०} । बल-
युक्तानि^{२१} । भवन्ति^{२२} ।

१. Omitted by P. and D.

२. उद् M. सूर्ये उप समीपेनाव-
स्थिताः । ‘आपः सूर्ये समाहिताः’ (तैः०
आ०) इति Sy.

३. Omitted by P. and D.

४. भवन्ति P.

५. सूर्येणैकस्थाना आदित्यमण्डलस्था-
स्ताः Sk.

६. गच्छत D. प्रीणयन्तु Sy.
वर्धयन्तु वा Sk.

७. याः गावः पिबन्ति नः । या आपः । शसि
त्रल् Sk.

८. स्यन्दन्तीभ्योद्भ्यः तासा-
मर्वाय । कृत्यार्थं । पञ्चमीभ्यस् वा ।
स्यन्दन्तीभ्यः Sk.

९. ह P.

१०. वसतीवर्षेकधनाभ्य एकदेशमावाय
कर्तव्यं सोमलक्षणं हविः Sk.

११. स्या अन्तः P.

१२. जलेषु मध्ये पीयूषं वतंते Sy.

१३. अन्तः । अमृतम् । अमृतम् is missing
in M.

१४. अस्माद् D.

१५. क्षुद्रोगनिवर्तकस्यान्तस्याप्यकार्यत्वात् ।
Sy. अप्स्वेव भेषजं व्याध्यपनायकं
सुखम् Sk.

१६. ऽषवीषु D. M.

१७. प्रशंसार्थम् Sy. तज्ज्ञात्वा तासाम-
पामेव प्रशंसनाय Sk.

१८. इन्द्राणि M. ऐन्द्राणि P.

ऋत्विजादयो ब्राह्मणाः Sy.
हे देवा यूयं हविलंक्षणान्नेन तदन्तो
भवत । अपः स्तोतुं हविरुपकल्पयत Sk.

१९. वेगवन्तो भवत शीघ्रं स्तुतिं कुरुतेत्यर्थः
Sy.

२०. भवतः P. D. M.

अप्सु मे सोमो अब्रवीदन्तर्विश्वानि भेषजा ।

अग्निं च विश्वशंसुवमापश्च विश्वभेषजीः ॥२०॥

अप्सु मे । ओषधीशः सोमः । अपाम् । अन्तः । विश्वानि । भेषजानि सन्तीति । मम ।
अब्रवीत् । अग्निम् । च । सर्वस्य सुखस्य भावयितारमप्सु स्थितम् । स्वरूपेण चोदकानि । विश्वभेष-
जान्युवाच ।

आपः पृणीत भेषजं वरूथं तन्वे । मम । ज्योक् च सूर्यं दृष्टे ॥२१॥

आपः पृणीत । आपः ! । प्रयच्छत । भेषजम् । उपद्रवाणां वा रक्षाभूतम् । मम । शरीरस्य ।
चिरम् । च । सूर्यं माम् । द्रष्टुम् । कुस्त ।

इदमापः प्र वहत यत्किं च दुरितं मयि ।

यद्वाहमभिदुद्रोह यद्वा शेष उतानृतम् ॥२२॥

इदमापः । इदम् । आपम् । आपः ! अपनयत । यत् । किम् । च । मय्यस्ति ।

१. Omitted by P. अप्स D.

२. सोमोवाम् M.

३. वंद्युताख्यमग्निम् Sk.

४. सर्वस्य जगतः सुखकरभेतन्नामकञ्चा-
ग्निम् । तथाच तैत्तिरीयाः—‘अग्नेस्त्रयो
ज्यायांसः’ इत्यनुवाके ‘सोऽपः प्राविशत्’
इत्यग्नेरप्सु प्रवेशमामनन्ति Sy.

५. लतागुल्मवृक्षमूलादीनामोषधानां वृष्टि-
जन्यत्वेन जलवर्तित्वं प्रसिद्धम् Sy.
स्वयमप्यापः सर्वस्य भेषजभूताः Sk.

६. ०जास्युवाच P.

७. वृणीत P.

८. पूरयत । ‘पू पालनपूरणयोः’ Sy.
पालयत । पू पालनपूरणयोः ।
पूण दाने । हे आपः ! मम तन्वे वरणीयं
भेषजं दत्तेति वा Sk.

९. आत्मान्तर्गतं भेषजम् Sk.

१०. रक्ष० P. M.

रोगनिवारकम् Sy.

११. शरीरायम् Sy. वरणीयं शरीरायम्
मच्छरीरं भेषजयितुम् Sk.

१२. सूर्यं D. सूर्यं द्रष्टुं नीरोगा वयं
शक्नुवाम Sy. सूर्यं . . . द्रष्टुं चक्षुर्दत्त ।
तुमर्थं चक्षुर्भात्सूर्यश्चिरं दृश्यते ।
चिरं द्रष्टुं सूर्यं पृणीत इति वा । चक्षुः-
कारणं सूर्यः । तल्लाभाच्चक्षुषोऽपि लाभः ।
एतदुक्तं भवति । शरीरभेषजं च मे दत्त ।
अधिकलेन्द्रियतां चिरं सूर्यस्य संवशनाये-
ति Sk.

१३. मा P. तां D.

१४. कुस्तः M. कुत P.

१५. दुरितम् M. दुरितमज्ञानान्निष्पन्नम्
Sy.

१६. अपहृत्य D. मत्तोऽपनीय प्रवाहेणान्यतो
नयत Sy.

१७. यत् किञ्च कायिकं दुरितम् Sk.

यत् । वा । अहमद्रोग्धव्येभ्यः पित्रादिभ्यः । अभिद्रुद्रोह । यत् । वा । शप्तवानस्मि । अनृतमानृतेऽर्जे
शपयं कृतवानित्यर्थः ।

आपो अद्यान्वचारिपुं रसेन समगस्महि ।

पर्यस्वानग्र आ गंहि तं मा सं सृज वर्चसा ॥२३॥

आपो अद्य । उदकानि । अद्य । अन्वचारिपम् । अपां रसेन च । सङ्गता उक्तैक-
वचनबहुवचनयोः सङ्गतिः । रसवान् । अग्ने ! मत्समीपम् । आगच्छ । तम् । मां त्वम् ।
वर्चसा । संसृजाप्सु स्थितेति ।

सं माग्ने वर्चसा सृज सं प्रजया समायुषा ।

विद्युर्मे अस्य देवा इन्द्रो विद्यात्सुह ऋषिभिः ॥२४॥

सं माग्ने । संसृज । माम् । अग्ने ! । वर्चःप्रभृतिभिः । तम् । माम् । देवादयश्च । जानीयुः ।

१. याद्याहमद्रोग्धव्येभ्यः M.
अहं यजमानः . . . सर्वतो बुद्धिपूर्वकं
द्रोहं कृतवानस्मि Sy.
यच्चाहमद्रोग्धव्यं मनसा द्रुग्धवान्
तन्मानसं पापं च Sk.
२. हभिदु० P.
३. अन्नतमन्नते० M. अनुतमनृते० S.
अपि चानृतमुक्तवान् इति Sy.
यच्चाकृष्टवान् वाचिकमप्यनृतमपन-
यत् । आपो मदीयमनृतवचनजनितं च
Sk.
४. V. M. ignores उत
५. छ M.
६. अपोऽद्याहमागतवान् । यदपां माहात्म्यं
तत्प्रकाशितम् Sk.
७. जलान्यनुप्रविष्टोऽस्मि Sy.
८. Omitted by P. and D.
अतो 'यां यां देवतां निराह तस्यास्तस्या-
स्ताद्भाव्यमनुभवति' (N. 13. 13.)
इति स्मरणात् । ताद्भाव्यप्रतिपत्तेरपां
रसेन सङ्गता वयम् Sk.
९. Omitted by P.
१०. अवसान् P. जले वर्तमानत्वेन पयो-
युक्तः Sy. पर्यस्वान् हविष्मान् ।
मया उपकल्पितहविष्कः सन् इति वा ।

- मह्यं दातुमिति वा Sk.
११. अस्मिन्कर्मण्यागच्छ Sy.
१२. योऽहं हविर्वाता स्तोता वा तं मां दीप्त्याऽ
न्नेन वा सम्बन्धय । वर्चो मह्यं देही-
त्यर्थः Sk.
१३. P. reads म्मात्वं for तम् । मां त्वम् ।
१४. ञजताप्सु P. मां तेजसा संयोजय Sy.
१५. P. reads माग्ने for माम् । अग्ने ।
१६. वर्चसः प्र० M. समो बहुत्वात्
सृजेरपि । दीप्त्याऽन्नेन वा संबन्धय ।
पुत्रेण च संबन्धय जीवितेन च सम्बन्धय ।
त्वत्प्रसादाज्जीवाम च Sk.
१७. M. reads संमा for तम् माम् ।
अस्य मे यजमानस्य . . . अनुष्ठानं
जानीयुः Sy. १८. सोमपातारः Sy.
१९. जानीयुः P. एतं कामम् ।
. . . ज्ञानेन चात्र करणं लक्ष्यते ।
कुर्यान्मम वर्चः प्रजायुष इत्यर्थः ।
लोके हि यः प्रार्थनया कारयितुमिष्यते
स उच्यते इदं जानीहीति Sk.
२०. Ms. D. puts the figure
॥२३॥ here to indicate the
end of the twenty-third
hymn. No such number
is given in P. and M.

कस्य नूनं कतमस्यामृतानां मनामहे चारुं देवस्य नाम ।

को नो मद्वा अदितये पुनर्दात्पितरं च दृशेयं मातरं च ॥१॥

कस्य नूनम् । अथ शूनश्शेषम् । कः कतम इति प्रजापति पृच्छति । इदानीं देवानां मध्ये ।
कस्य । शोभनम् । नाम । वयमुच्चारयामः । स प्रजापतिः । मुमूर्षूनस्मान् । पुनरपि । महत्यै ।
पृथिव्यै । ददानु ततोऽहम् । मातापितरौ पश्येयम् ।

अनया गतोत्तरेति ।

अग्नेर्वयं प्रथमस्यामृतानां मनामहे चारुं देवस्य नाम ।

स नो मद्वा अदितये पुनर्दात्पितरं च दृशेयं मातरं च ॥२॥

अभि त्वां देव सवितरीशानं वार्याणाम् । सदावन्भागमीमहे ॥३॥

अभि त्वा देव । अभियाचामहे । देव ! सवितः ! त्वाम् । धनानाम् । ईश्वरम् । नरपशो-
रास्मीयं भागम् । सदा । रक्षितः ।

<p>१. तस्य D.
२. शूनःशेषं M.
३. Omitted by P.
४. प्र प्रजा० P.
५. पृच्छन्ति D.
६. तदानीं P.
७. तस्य M.
कः प्रजापतिः . . . कस्य प्रजापतेः
सर्वप्राणिनां सुखतमस्य Sk.
८. उच्चार च म. P. स्तुमः Sk.
९. स्व P.
१०. को देवो मां मुमूर्षुमपि महत्यै पृथिव्यै
... दद्यात् Sy.
११. स्तुतः सः अस्मभ्यं महतेऽदीनत्वाय पुन-
रायुर्ददातु । महददीनत्वमिति । अभि
वा डे । येनाहमेषां वशवर्तितामतीतः
सन् पुनरपि महददीनत्वं गच्छामीति
वा । अदितिर्वाग्या । महतीं वाचं</p> | <p>पुनर्ददातु यथाज्या देवता अपि
स्तुमः Sk.
१२. कुतो D. इतो P.
१३. ०पिततोरा D.
तेन दानेनाहममृतः सन् पितरं मातरञ्च
पश्येयम् Sy.
१४. अनया यमनया P.
१५. देवं D.
१६. वरणीयानां धनानाम् Sy.
वरणीयानामीश्वरमायुरादीनाम् Sk.
१७. ०रास्मीयं P.
१८. भजनीयं धनम् Sy. आयुषो भागम् ।
तद्धि सर्वप्राणिनो भजन्त इति । आयुर्वा
तदंशं वा ईमहे । योज्यतमो भाग
उच्यते Sk.
१९. क्षित P. क्षिता (?) D.
मरणादिभ्यः सर्वदा प्राणिनां रक्षितः
Sk.</p> |
|--|---|

यश्चिद्धि तं इत्या भगः शशमानः पुरा निदः । अद्वेपो हस्तयोर्द्वे ॥४॥

यश्चिद्धि । य एवंविधः । भगः । सर्वैरेव स्तूयमानः । द्वेष्ट्वर्जितः । निन्दितुमनुष्यात् ।
पूर्वमेव । स्तोतुर्हस्तयोः । इत्यम् । निदधे । उत्तरत्र सम्बन्धः ।

भगभक्तस्य ते वयमुदशेम तवावसा । मूर्धानं राय आरभे ॥५॥

भगभक्तस्य । तेन भाग्येन संभक्तस्य । तव । वयम् । रक्षणेन । उद्व्याप्तुम् । धनस्य ।
परमं पदम् । आरब्धुम् ।

१. यन्विद्धि P. D.

२. यं D.

३. भागः D.

भजनीयः Sk.

४. ०रपि D.

५. द्वे० P.

निन्वायाः पूर्वं स्वकीयत्वेन व्यवस्थिते
सति तवानां द्वेषरहितः Sy.

नहि कस्यचित्प्राणिन आयुस्तदंशं वा
द्वेष्टि । कदा पुनरायुर्भागमायुरेव
वाभियाचध्वे Sk.

६. निन्दितुं M.

अत्यन्तनिन्वितात् तिर्यक्पशुसदृशा-
न्मरणात् पुरा । यावत् तिर्यक्पशुसद-
त्यन्तकुत्सितं विशस्यमाना भ्रियामहे ।
निन्दतिविशसनार्थ एव वा । पुरा
विशसनात् । विशसितुर्वा । यावन्न
विशस्यामह इत्यर्थः Sk.

७. तर्तुहं P.

तव हस्तयोः Sy.

हे सवितः यस्तव हस्तयोर्निहितः Sk.

d. P. reads हस्तयोर्नित and D.
reads हस्तयोरितं for हस्तयोः ।
इत्यम् ।

स इत्थंभूतः । इत्या सत्ये । अवि-
संवादः । ... एवमन्यथा वास्या

अव्ययोजना पूर्वानपेक्षया । इत्याऽ-
मुत्रार्थे । भगो धनम् । यत्तवामुत्र
स्वर्गे धनं तत् स्तुवन्नहं मन्निन्वि-
तुः पूर्वं द्वेषवर्जित आत्मनो हस्तयोः
धारयेयम् । मह्यं तद् दद्याः । यद्वस्ते-
नासम्बन्धात् छान्दसत्वान्निधाताभाव
इति व्याख्येयम् Sk.

६. निदधातु P.

१०. V. M. ignores चित् । हि । ते ।

११. धनेन संयुक्तस्य Sy.

भगो देवस्तेनापि सेवितस्य । भजनीयेन
हविषा स्तुत्या वा नृभिश्च सेवितस्येति
वा Sk.

१२. कव D.

१३. चयं P. D. M.

१४. उद्व्याप्तुमः M.

उद्व्याप्तुं ... मः D.

त्वदीया वयमतोऽप्यूर्ध्वमायुः प्राप्नु-
याम । तव पालनहेतुना । त्वयाज्ञो
मरणाद्रक्षिताः सन्त इत्यर्थः Sk.

१५. उत्कथंम् Sy. मूर्धानं च प्राप्नुयाम ।
उत्कथं च धनमुपभोगान् यागान् वा
आरब्धुमुपभोक्तुं यष्टुं वा Sk.

१६. आरब्धाः P.

आरब्धाम् M. D.

१७. V. M. ignores ते ।

नहि ते चतुरं न सहो न मुन्युं वयश्च नामी पतयन्त आपुः ।

नेमा आपो अनिमिपं चरन्तीर्न ये वातस्य प्रमिनन्त्यभ्वम् ॥६॥

नहि ते । नहि । तव वरुण ! बलम् अभिभवसामर्थ्यम् । शत्रूणामभिमानं च । महता वेगेन पतयन्तः । क्षयेनादयः । अपि । आपुः । न च । इमाः । आपः । सततम् । चरन्त्यः । न च । ये पर्वतादयः । वातस्यापि । महत्ताम् । प्रहिंसन्ति ।

अबुध्ने राजा वरुणो वनस्योर्ध्वं स्तूपं ददते पृतदक्षः ।

नीचीनाः स्थरुपरि बुध्न एषामस्मे अन्तर्निहिताः केतवः स्युः ॥७॥

अबुध्ने राजा । अमूलेऽनालम्बनेऽन्तरिक्षे । वरुणः । राजा । तेजस उदकस्य वा । सङ्घातम् । ऊर्ध्वम् । धारयति । शुद्धबलः । ते च रश्मयो नीचीनाः । तिष्ठन्ति । तेषामेषाम् । मूलम् । उपरि

१. वरुणश्चात्रोक्तस्थान आदित्यः Sk.

२. बलमिभवसामर्थ्यं P. त्वदीयं शरीरबलम् । त्वदीयं पराक्रमं तव सामर्थ्यम् Sy.

धनबलं वा सेनालक्षणम् । सेनापतिः ... सहः शारीरं बलमपि Sk.

३. त्वदीयं कोपमपि । त्वयि कुट्टे सति सोढुमशक्ता इत्यर्थः Sy. नापि क्रोधम् Sk.

४. वतयन्तः P. पक्षिणोऽप्यमी गच्छन्तो न प्राप्नुवन्ति ... अतिमहत्त्वात्तवैतानि न प्राप्यः Sk.

५. P. and D. read व्यापुः for अपि । आपुः ।

६. वायोर्गतिविशेषाः Sy.

७. पर्वत पर्वानिव भावयो P.

८. ये वायोर्हिंसन्ति गतेर्महत्त्वात्तेऽपि न । मरुतो मनआदयो वा । वयांस्यापोऽतिवेगवन्तोऽप्येऽपि त्वत्क्षत्रसहो मन्युनामन्तं न प्रापुः । Sk.

९. वेगम् Sy.

१०. ०सति P. अतिक्रमं कर्तुं न शक्ता

इत्यर्थः Sy.

११. नबलेनान्तं P.

बुध्नमधोभागः । स इतरयोर्भागयोराश्रयः । बुध्नत्वाश्रयत्वयोः संबन्धाद् बुध्नशब्देनाश्रयो लक्ष्यते । अबुध्नेऽनालम्बनेऽन्तरिक्षे Sk.

१२. ईश्वरो दीप्तो वा Sk.

१३. आमि इस् । रश्मीनाम् Sk.

१४. संयातम् P. D. M.

१५. ऊर्ध्वम् D. ऊर्ध्वम् P.

१६. धारयति D.

१७. शुद्धञ्चलः P.

१८. रश्मयो P.

१९. नीचीनाः । M.

अधोमुखाः Sk.

२०. P. reads तिष्ठन्तेषामेषा for तिष्ठन्ति । तेषामेषाम् । D. reads तेषामेषा for तेषामेषाम् ।

एषां वनानां स्तूपमबुध्ने ख आदित्यमण्डलस्योर्ध्वं नीचीनांश्च भुवि रश्मीन् धारयति । परः पादोऽप्यार्धः । तत्सम्बन्धार्थं यत्तदौ स्तः Sk.

भवति । अस्माकम् । अन्तरमृतानाम् । निहितानि । भवन्तु । प्रज्ञानानि ।

उरुं हि राजा वरुणश्चकार सूर्यस्य पन्थामन्वेतवा उ ।

अपदे पादा प्रतिधातवेऽकुरुतापवक्ता हृदयाविधश्चित् ॥८॥

उरुं हि । विस्तीर्णम् । हि । राजा । वरुणः । चकार । सूर्यस्य । गमनार्थम् । पन्थानं ततोऽ-
यम् । अनालम्बनेऽन्तरिक्षे । कृतवान् । सूर्यस्य । पदानि । प्रतिधातुं पन्थानं सोऽयम् । हृदयाविधः ।
घात्रोरपवक्ताऽस्तु पराभवत्वयमिति वदतु ।

१. तथा सति ... प्रज्ञापकाः प्राणा ...
अस्माकु ... स्थापिताः स्युः, मरणं न
भविष्यतीत्यर्थः Sy.

२. M. reads भवतास्माकं for भवति ।
अस्माकम् ।

३. P. reads अदृतानान्निहितानि. M.
reads अम्याकानाभिहितानि for
अमृतानाम् । निहितानि ।

य इदं करोति तस्य प्रसादेनास्माकं
मनसि निहिताः प्रज्ञाः स्युः । अमि
शे । जीवनाशेयम् । जीवत एवा-
न्तःप्रज्ञाः स्युर्न मृतस्य । अथवा
'पिशाचक्षश्च केतवः।' इति रश्मी ।
ते प्रज्ञानात्मकाः । ते चक्षुद्वरिणान्त-
र्मनसि भवेयुः । चक्षुषा रश्मीन् पश्येमे-
ति प्रार्थ्यते । मुमूर्षूणां हि चन्द्रमा
इव आदित्यो दृश्यते । न रश्मिप्रादु-
र्भावः । आदित्यरश्मिदर्शनद्वारेण
चिरजीवित्वमाशास्यते Sk.

४. तस्यानुपूर्वणं गन्तुम् । ... सूर्योऽज्वे-
तीत्येवमर्थं खे उरुं पन्थानं कृत-
वानित्यर्थः Sk.

५. वार्त्तानम् P.

६. अनालबलन्तं P.

पादरहिते Sy. यत्र पदं निधातुं न
शक्यतेऽप्रतिष्ठितत्वात् तदपदमन्तरिक्षम् ।

तत्रात्मीयौ पादौ निधातुं करोति ।
... अप्रतिष्ठितेऽप्यन्तरिक्षे पादौ
निधत्ते Sk.

७. पादौ प्रक्षेप्तुम् Sy. ८. प्रतिधातुं D.

८. पन्था P. पूर्वत्र रथस्य मार्गः, अत्र
पादयोरिति शेषः Sy. यद्वा-अपदे
यूपे बद्धेन मया गन्तुमशक्ये भूप्रवेशे
पादौ प्रक्षेप्तुमुपायं बन्धविमोचनरूपं
करोत्वित्यर्थः Sy.

१०. धोयं P.

११. 'दुग्धियो हृदयाविधः।' इति शत्रौ ।

परुषवचनायोग्यव्यवहारसमाचरणादिभि-
र्यो हृदयं विध्यति तस्य । अपेत्य वक्ता
वा अपवक्ता । वक्तुं समर्थेभ्यः
पृथग्भूय एक एव वक्ता यावत् किञ्चिद्
दुर्बलस्तस्य सर्वस्य । हृदयाविधः ।
चिदपौ इतो निर्देशात् सकाशादिति
च । यो हृदयं विध्यति । विध सम्भृग्
ज्ञाने । हृदयेन वा । तस्यापि सका-
शात् । हृदयज्ञस्यापि सकाशादपेत्य
दुर्बलनीयस्य वक्तेति वा Sk.

१२. ०वक्तास्तं D. ०वक्तास्त्व P.

शत्रोरप्यपवक्ता, अपवदिता, निराकर्ता
भवतु Sy. १३. पराभवत्वयमिति P.
परादवत्वयमिति M.

१४. वदतु P.

१५. V. M. ignores उ । उत । चित् ।

शतं ते राजन्मिषजः सहस्रमुर्वी गम्भीरा सुमतिष्टे अस्तु ।

वारधस्व दूरे निर्ऋतिं पराचैः कृतं चिदेनः प्र मुमुग्ध्यस्मत् ॥६॥

शतं ते^१। शतम्। ते। राजन्^२! भेषज्यानि^३। सहस्रं^४ च। विस्तीर्णा। गम्भीरा^५ मद्विषया।
सुमतिः^६। तव। अस्तु। सत्वम्। अस्मत्तः। कृच्छ्रम्^७। दूरे^८। पराङ्मुखम्^९। वारधस्व। कृतम्। च
पापम्। प्रमोचयेति।

अमी य ऋक्षा निहिंतास उच्चा नक्तं ददंश्चे कुहं चिदिवैयुः ।

अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि विचाकंशचन्द्रमा नक्तमेति ॥१०॥

अमी य ऋक्षाः^{१०}। नक्षत्राणि^{११}। रात्रौ^{१२}। दृश्यन्ते। क्व तानि^{१३}। दिवा^{१४}। गच्छन्ति तथा।
दीप्यमानः। चन्द्रः। रात्रौ। गच्छति। भवति च दिवा तिरोहितस्तानीमानि। शत्रुभिरहि-
सितानि^{१५}। वरुणस्य^{१६}। व्रतानीति।

१. शतं ते omitted by M.

२. सहस्रमपि Sk.

३. भेषज्यानि M. P. adds भेषज्यानि सहस्रं च before भेषज्यानि।

बन्धनिवारकाणि शतसंख्याकान्योषधानि वैद्या वा सन्ति Sy.

अस्मदादीनामार्तानां जीवनोपाया एतद्वन्तो वैद्या वा Sk.

४. तवास्मदनुग्रहबुद्धिर्गाम्भीर्योपेता स्थिरा-
स्तु Sy. अन्यैर्दुर्बलाहा च शोभ-
नानुग्रहात्मिका बुद्धिस्तवास्मास्वस्तु।
अस्मदनुग्रहको भव Sk.

५. गम्भीरा मद is missing in M.

६. अस्मदनिष्टकारिणीं पापदेवताम् Sy.
मृत्युदेवतां निर्ऋतिम् Sk.

७. दूरमपराङ्मुखं P. and D.
अस्मत्तो व्यवहिते देशे स्थापयित्वा Sy.

८. दूरं गमय Sk.

९. प्रकर्षेण मुक्तं नष्टं कुहं Sy.
अपनय Sk.

१०. ऋक्षाः स्तुभिरिति नक्षत्राणाम्। नक्ष-
त्राणि नक्षतेर्गतिकर्मणः। . . . ऋक्षा
उदीर्णानीव ख्यायन्ते। N.3.20.

११. सप्त ऋषयः। यदा ऋक्षाः सर्वेऽपि
नक्षत्रविशेषाः Sy.

१२. क्वापि गच्छेयुः, न दृश्यन्त इत्यर्थः Sy.
दिवा नैतानि दृश्यन्ते। अतो न जानीमः

क्वापि गच्छन्तीति। . . चिदपो। कुहचिद्
दिवा इति समानाधिकरणे वा। आङ्म-
ध्याहरतीयुश्च। क्वचिदहन्यागच्छन्ति।
क्वचिदेवाहनि दृश्यन्ते। न सर्वेष्वहस्तु।
यदा सूर्यस्य समस्तग्रहणं भवति तदैव
नक्षत्राणि दृश्यन्तेऽहनि Sk.

१३. M. reads यदि वा for च दिवा।

१४. इति omitted by P.

कर्माणि। वरुणः . . . तान्येतानि
नक्षत्ररूपाणि करोति। कथम्। वरुणो
हि दिवा स्वभासा नक्षत्राणां भासः
छादयति। न रात्रौ। ततो रात्रौ दर्श-
नमहन्यदर्शनं तेषाम्। नैषामेव।
चन्द्रमसोऽपि दीप्तिवरुणकर्मणा।
काशु दीप्तौ। शतु च। विविधं दीप्य-
मानश्चन्द्रमा रात्रावागच्छति।
एवोऽपि वरुणकर्मणा। कथम्। तदीयो
होको रश्मिः सुषुम्णाख्यः। स चन्द्रमसं
दीप्यते। तेन। अथवा य इति व्यत्ययेन
बहुवचनं पुल्लिङ्गता च। इदुभे,
ईयुः, एति, इति क्रियाभिरिव सम्ब-
ध्यते। न ऋक्षैर्पदिमानि नक्तं दृश्यन्ते
यच्च दिवा क्वापि गच्छन्ति यच्च चन्द्र
एति दीप्त एतानि त्रीण्यपि वरुणस्या-
हिसितानि कर्माणि Sk.

१५. V. M. ignores अमी। ये। निहि-
तासः। उच्चाः। चित्।

तत्त्वां यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदा शास्त्रे यजमानो हविर्भिः ।

अहेळमानो वरुणो ह बोध्युरुशंस मा न आयुः प्र मोषीः ॥११॥

तत्त्वां यामि । तत् । त्वाम् । अहम् । याचामि । स्तोत्रेण । वन्दमानः । तदेव च । आशास्त्रे-
ज्यं च हरिश्चन्द्रः । यजमानः । हविर्भिस्तत् त्वम् । अक्रुध्यन् । वरुण ! इह । बुध्यस्व तदाह । बहु-
स्तोत्र ! । मा । अस्माकम् । आयुः । प्रमोषीरिति ।

तदिन्नक्तं तदिवा मह्यमाहुस्तदयं केतो हृद आ वि चष्टे ।

शुनःशेपो यमहृदगृभीतः सो अस्मात्राजा वरुणो मुमोक्तु ॥१२॥

तदिन्नक्तम् । तद् । एव । नक्तं । तद् । दिवा । मह्यं । सर्वे कथयन्ति—वरुणस्त्वां मोक्तु-
मीष्ट इति । तद् । एव । हृदयस्य । च । प्रज्ञा । मह्यं विचष्टे—ममापि तथा बुद्धिर्भवति । यूपे बद्धः
शुनःशेपः । यं देवम् । आहूतवान् । सः । राजा । वरुणः । अस्मान् । मुमोक्तु ।

शुनःशेपो ह्यहृदगृभीतस्त्रिष्वदित्यं द्रुपदेपु बद्धः ।

अवैनं राजा वरुणः ससृज्याद्विद्रां अर्दब्धो वि मुमोक्तु पाशान् ॥१३॥

शुनःशेपः । शुनःशेपः । ह्ययम् । आहूतवान् । गृहीतः । त्रिषु । यूपस्य स्थानेषु । बद्धः ।

१. P. and D. read तत्त्वा for तत् त्वा

२. P. and D. read तत्त्वाम् for तत् ।
त्वाम् ।

३. वन्दमानास्तु
देव P. D. M. तदायुरेव Sk.

४. अनावरमकुर्वन् । 'हेड् अनावरे' Sy.
प्रार्थयते Sk. ५. P. D. and M.
read तत्त्वम् for तत् त्वम् । स त्वम् S.

६. इह कर्मण्यवस्थायां वा वर्तमानयो-
रावयोः Sk.

७. बहुभिः स्तुत्य ! Sy.

८. P. reads बहुस्तोत्रास्माकं and M.
बहुस्तोत्रमस्माकं for बहुस्तोत्र ! मा ।
अस्माकम् ।

९. तदित्तदेव वरुणविषयं स्तोत्रम् Sy.

१०. मह्यं शुनःशेपाय Sy. ११. सर्वं M.
कर्तव्यत्वेनाभिज्ञाः Sy. मह्यमाहुर्ऋषयो

आह्वणा वा त्वद्विदः प्राणाधिदेवता वा Sk.

१२. तदेव कर्तव्यत्वेनाविचष्टे । सर्वतो विशेषेण
प्रकाशयति Sy. अभिमुख्येन कथयति ।
हृदयेनाप्यहं तदेव जानामीत्यर्थः । किं
पुनस्तद् वरुण आर्तानामार्तिहर इत्ये-
तल्लोकतः स्वतश्च जाने Sk.

१३. बन्धः M. १४. अयं M.

१५. अस्मान् शुनःशेपान् Sy.

१६. बन्धान्मुक्तं करोतु Sy.

१७. ०शेफ D. ०शेप M. १८. ०शेफः D.

शेपे M. १९. ह्यसम् P. २०. बन्धनाय
गृहीतः Sy. २१. पशोस्त्रिषु बन्धनं न
युज्यते । तत् पुरुषपशुत्वात् । न चेद् विश-
सने निश्चलो न स्यादिति पादयोः कर्तव्यो
च बध्यते Sk. २२. द्रोः काण्डस्य यूपस्य
पदेषु प्रदेशविशेषेषु Sy. २३. वधः P.

अदितेः पुत्रम् । तम् । वरुणः । अवसृजतु । विद्वान् । अहिंसितः । पाशान् । विमुमोक्तु पाशविमोचनं
फलमवसर्गस्य ।

अव ते हेळो वरुण नमोभिरव यज्ञेभिरीमहे हविर्भिः ।

क्षय्यन्नस्मभ्यमसुर प्रचेता राजन्नेनांसि शिश्रथः कृतानि ॥१४॥

अव ते हेळः । अवगच्छत्विति । याचामहे । विनाशयामः । तव । वरुण ! नमस्कारैः ।
क्रोधम् । अव । यज्ञैः । हविर्भिश्च । निवसन् । अस्मदर्थम् । बलवन् ! प्राज्ञ ! राजन् ! कृतानि ।
पापानि । विनाशय ।

उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं वि मध्यमं श्रथाय ।

अथा वयमादित्य व्रते तवानांसो अदितये स्याम ॥१५॥

उदुत्तमम् । उत्तमम् । वरुण ! पाशम् । उच्छ्लथय । अस्मत्तः । मध्यमम् । विश्लथय ।

१. भीतो D. अबितो P.

२. वरुण D.

हीति यच्छब्दात् तच्छब्दश्च ।
तस्मादातानुकम्पत्वादेनं शुनःशेषं राजा
वरुणोवसृज्यात् । अवसर्गोऽभ्यनुज्ञा ।
जीवत्वयं मेनं मारयतेत्येवमनुजानीया-
दित्यर्थः Sk.

३. अनुज्ञायाम्मदार्ततां वा जानन् Sk.

४. ०सिता P.

५. पाशात् P. D.

६. विमुक्तु D.

७. ०विमुमोचनं P.

८. V. M. ignores राजा

९. हेला D.

१०. ०तीति P.

११. वरुणं परितोष्य क्रोधमपनयामः Sy.
अपनयामः Sk.

१२. ०शायामासः M.

१३. अस्मिन् कर्मणि निवसन् Sy.

नमस्कारस्तुतिसोमयागपुरोडाशादिभिर-

पनीतहेळस्त्वम् । क्षि निवासगत्योः ।

निवसन् इहागच्छन् वा Sk.

१४. अस्मद्भक्षं M.

१५. बलवत् P. D. M.

अनिष्टक्षेपणशील Sy.

असवः प्राणाः । मनुषि रः । प्राणब-
लवन् ! Sk.

१६. प्राज्ञा M.

१७. वीप्त ईश्वरो वा Sk.

१८. पापानि श्लथय । अस्माभिः कृतानि
मन्दविपाकानि कुद । पुर्वकृतपाप-
रेवाहं बन्धनमरणे प्रापितः । तान्य-
तोऽपि तावत् शिथिल्य येन पुनरीदृशं
दुःखं न प्राप्नुयाम् । एनांसीति पाशा
एव वाऽभिप्रेताः । अस्मत्पित्रा कृतान्
पाशान् शिथिल्यो मुञ्च Sk.

१९. ०शयः M. शिथिलानि कुद Sy.

२०. प्रीवायां बद्धमूर्ध्वम् Sk.

२१. अश्वथय P. उच्छ्लथय M.

२२. कट्यां बद्धमपि Sk. २३. विश्लथय P.

अवदलयय। अवमम्^१। अत ऊर्ध्वम्^२। अदितेः पुत्र^३। त्वत्स्वामिके^४। ससन्ध्यावन्दनादिके व्रते^५।
प्रमादरहिताः^६। अस्य^७ पृथिव्यै^८। स्यामामृताः^९ सन्तः^{१०}।

I. 25.

यच्चिद्धि ते विशो यथा प्र देव वरुण व्रतम् । मिनीमसि द्यविद्यवि ॥१॥

यच्चिद्धि। यत्^{१२}। वयम्^{१३}। तव। अन्यमनुष्यवत्^{१४}। असत्यस्तेयादिकरणाद्^{१५} व्रतम्^{१६}।
अन्वहम्^{१७}। हिसामस्ततस्त्वां स्तुम इति सूक्तोपक्रमेषु क्रियापदमनेकेन न दृष्टमिति^{१८}।

मा नो वधाय हन्त्रे जिहीकानस्य रीरधः । मा हृणानस्य मन्यवे ॥२॥

मा नो वधाय। मा। अस्मान्^{१९}। आयुधाय^{२०}। हन्त्रे^{२१}। कुदस्य स्वभूताय^{२२}। वशं नय।

१. M. reads अव मम् for अवदलयय।

अवमम्। पादयोर्बद्धम् Sk.

२. अत ऊर्ध्वम् P.

अथ पाञ्चत्रयविमोक्षानन्तरमेव Sk.

३. अभितो D. अदित्ये P. ४. वृत्र P.

५. त्वं स्वामिके P.

६. ससन्ध्यावन्दनादिक P.

त्वदीये कर्मणि Sy. तव यागकर्मणि

त्वद्देवत्येऽस्मिन् यागे Sk. व्रतमिति

कर्मनाम। निवृत्तिकर्म वारयतीति सतः।

इदमपीतरद् व्रतमेतस्मादेव वृणोतीति

सतः। अन्नमपि व्रतमुच्यते यदावृणोति

शरीरम्। N. 2. 13.

७. अपरावरहिताः Sy. अपगतपापाः Sk.

८. स्रग्धनराहित्याय Sy. वागर्थम् Sk.

९. M. reads पृथिव्यस्या माता for

पृथिव्यै। स्यामामृताः। १०. सन्ता P.

११. Ms. D. puts the figure ॥२४॥

here to indicate the end of

the twenty-fourth hymn.

No such number is given

in P. and M.

१२. अयं P. D.

१३. हे वरुण यथा लोके विशः प्रजाः कदा-

चित्प्रमादं कुर्वन्ति तथा वयमपि ते तव

सम्बन्धि यच्चिद्धि यदेव किञ्चिद् व्रतं

कर्म द्यविद्यवि प्रतिदिनं प्रमिनीमसि

प्रमादेन हिसितवन्तस्तवपि व्रतं प्रमाद-

परिहारेण साङ्गं कुर्विति शेषः Sy.

१४. यागकर्म Sk.

१५. ० मन्तत D. प्रमादेन करणमस्य

यागस्य हिसा... यद्व्यप्यन्यमनुष्यवद्

अहन्यहनि प्रमादेन यागं कुर्मस्तथापि

माऽस्माकं तापाय हननाय च पूर्वकुदस्य

वशं नैवीरिति वा Sk.

१६. ० पमेषु P. १७. Omitted by M.

१८. V. Mādhava ignores चित्।

हि। प्र। देव। वरुण।

१९. आधाय M. त्वत्कर्तृकाय वधाय Sy.

तापाय Sk.

२०. हन्तुः पापिहननशीलस्य तव सम्ब-

न्धिने Sy. हननाय Sk.

२१. अनावरं कृतवतः Sy.

२२. संसिद्धान् विषयभूतान् मा कुद Sy.

योऽस्मान् ताडयति मारयति च तस्य

पूर्वकुदस्य मा वश्यान् कार्वाः Sk.

मा च^१। हृणानस्य^२। मन्यवे^३। हिंसापरो हृणानः।

वि मृलीकायं ते मनो रथीरश्वं न सन्दितम् । गीर्भिर्वैरुण सीमहि ॥३॥

वि मृलीकायः^४। सुखार्थम्^५। सारथिः^६। बद्धम्^७। इव^८। अस्वम्^९। तव^{१०} कुट्टम्^{११}। मनः^{१२}।
स्तुतिभिः^{१३}। विमोचयाम^{१४} इति^{१५}।

परा हि मे विमन्यवः पतन्ति वस्यइष्टये । वयो न वसतीरुपं ॥४॥

परा हि मे^{१६}। मम^{१७}। विविधा इच्छाबुद्धयः^{१८}। श्रेयइच्छार्थं^{१९} वरुणं^{२०} राजानं^{२१} प्रति^{२२}।
परापतन्ति^{२३}। यथा^{२४}। पक्षिणः^{२५}। आवासस्थानान्यनुभूतानि^{२६}। उपगच्छन्ति^{२७}।

कदा क्षत्रश्रियं नरमा वरुणं करामहे । मृलीकायोरुचर्चसम् ॥५॥

कदा^{२८} क्षत्रश्रियम्^{२९}। बलं^{३०} यत्र^{३१} यत्र^{३२}। कदा^{३३} तम्^{३४}। नेतारम्^{३५}। वरुणम्^{३६}। अभिमुखं^{३७} कुर्मः^{३८}।
सुखार्थम्^{३९}। बहूनां^{४०} द्रष्टारम्^{४१}।

१. भणानस्य M. क्रुद्धस्य Sy. इदानीं क्रुध्यतः। यः साम्प्रतमेव क्रोद्धमिच्छति तस्यापि क्रोधार्थं मास्मान् वदयान् कार्षीः Sk.
२. मन्यवेहिंस्वामिके सन्ध्यावन्दनादिके व्रते प्रमादरहिता अस्मै पृथिव्यं स्पामामृतास्सन्तः यच्चिद्धि यद्यन्तवान्यमनुष्यवत् असत्यस्तेयादिकरणाद्व्रततमन्वहं हिंसा-मस्ततस्त्वां स्तुम इति सूक्तोपक्रमेषु क्रियापदमनेकत्र दृष्टमिति मा नो वधाय मास्मानायुधाय हन्त्रे क्रुद्धस्य स्वभूताय वशन्नयो मा च हृणानस्य मन्यवे P.
३. आत्मनो जीवितलक्षणाय सुखाय Sk.
४. रथस्वामी Sy. रथे सम्पग् बद्धमश्वं रथीर्यथा विमोक्षयति तद्वत् Sk.
५. सम्पक् खण्डितं दूरगमनेन श्रान्तम्। यथा स्वामी श्रान्तमश्वं घासप्रदानादिना प्रसादयति तद्वत् Sy. ६. क्रुद्ध P.
७. विशेषेण बन्धोमः, प्रसादयाम इत्यर्थः Sy. विगतान्तकर्मा करोमि। वेः स्पृतिविमो-

- चने। विमुञ्चामः। योज्जकर्मणीति इयमि। विज् बन्धने इत्यस्यैव वा। विगतबन्धनं कुर्मस्त्वन्मनः Sk.
८. V. Mādhava ignores वरुण
९. भि P. १०. क्रोधरहिता बुद्धयः Sy.
११. विधा P. D. १२. बुद्धय P. कामाः Sk. १३. श्रेयस M. अतिशयेन वसुमतो जीवनस्य प्राप्तये Sy. वसुनः। प्राप्तये। इयं गतो। धनस्याधिगत्य Sk.
१४. विविधं त्वां प्रति प्राप्नुवन्ति Sk.
१५. S. omits अनुभूतानि.
१६. V. Mādhava ignores हि
१७. Omitted by M. S. adds श्रीः after यत्र यत्र। बलसेविनम् Sy. क्षत्रं बलधनयोः। तद्वत्र श्रयति तम्। बलवन्तं धनवन्तं वा Sk.
१८. कद P. १९. नराकारम् Sk.
२०. अस्मिन्कर्मण्यागतं करवाम Sy.
२१. मञ्जीवनसुखाय Sk. २२. बहुवर्शानं वा विमोचनविलम्बनात् परिदेवनेवा Sk.

तदित्समानमाशाते वेनन्ता न प्र युच्छतः । धृतव्रंताय दाशुपे ॥६॥

तदित्समानम्^१ । तदानीम्^२ । एव^३ । आगच्छतो^४ मित्रावरुणी । कामयमानो^५ । नच । प्रमाद्यतः^६ । धृतकर्मणे^७ । यजमानाय^८ कर्मपोष्कत्यर्थमिति ।

वेदा यो वीनां पदमन्तरिक्षेण पतताम् । वेदं नावः समुद्रियः ॥७॥

वेदा यः^९ । प्रजानाति । यः^{१०} । अन्तरिक्षेण^{११} । गच्छताम्^{१२} । पक्षिणाम्^{१३} । आवासस्थानं यत्र सायं^{१४} वसन्ति । वेद च । नावः^{१५} । समुद्रेण^{१६} गच्छन्तीमनुष्यास्तु^{१७} पततः^{१८} । पश्यन्ति^{१९} विसृज्यमानाश्च^{२०} नावो नतु^{२१} तेषामावासं^{२२} नच^{२३} विसर्गस्थानमिति ।

वेदं मासो धृतव्रंतो द्वादश प्रजावतः । वेदा य उपजायते ॥८॥

वेद मासः^{२४} । वेद^{२५} । द्वादश^{२६} । मासान्^{२७} । धृतसन्ध्यावन्दनादिकर्मा^{२८} । स्वे स्वे काले प्रजायमानानृतुलिङ्गैः^{२९} । त्रयोदशमुपजायमानमधिमासं^{३०} च । वेत्ति ।

१. तत्र अमानं P.

२. तदित्-अस्माभिर्दत्तं तदेव हविः Sy.
यजमानो यद्धविर्ददाति तत् Sk.

३. साधारणम् Sy.
साधारणं मित्रावरुणयोः Sk.

४. आगच्छतो D. M. आगच्छत P.
तौ व्याप्नुतो भक्षयतो वा । अशू व्याप्तौ ।
अश भक्षणे Sk.

५. यजमानः केवलाय वरुणायैव ददाति
चेदवश्यमुभावप्याशाते न प्रमाद्यतः ।
... अथवा आशाते इति लोटि
लट् ... आवां हरिश्चन्द्रशुनःशेषौ
तत्साधारणमायुरश्नवावहं कामयमानो
न प्रमाद्यावः । अत्रापि तस् वसि । यागे
स्तुतो । यतः स्वकर्मणां परित्यक्त्रे
स्तोतृभ्यः कामानां वात्रे च वरुणाय यो
यागः स्तुतिर्वा तत्र यतो न प्रमाद्यावस्तत-
आयुरश्नवावहं Sk.

६. अपरित्यक्तकर्मणेयजमानायोपकर्तुम् Sk.

७. अर्थमिति is missing in M. S.
reads ०पोष्कलार्थमिति

८. वेदा यः missing in M.

९. S. omits यः

१०. P. D. and M. read प्रजानामि-
त्यन्तरि० for प्रजानाति । यः ।
अन्तरि० । ११. ० रिखे M.

१२. पांसुवर्जितत्वाद् दुर्ज्ञेयमपि वीनां चान्येषां
च पदं जानाति Sk.

१३. वदन्ति M.

१४. गच्छन्तीं M. गच्छन्त्यर् P.
समुद्रे भवाया अपि नावः पदं च यो
वेद Sk.

१५. मनुष्यस्तु P. १६. वततः P.

१७. पश्यन्ती M.

१८. M. reads न इत्येषां for नतु तेषां ।

१९. मास M. २०. द्वेद M.

२१. मासाद् P. मासश्चन्द्रमाः । 'वृको मासः'
इति चन्द्रे । द्वादशमासा एवात्र Sk.

२२. ०कर्म P. M. स्वीकृतकर्मविशेषः Sy.
अपरित्यक्तकर्मा Sk.

२३. ०सुतु० M. तदोत्पद्यमानप्रजायुक्तान्
Sy. प्रजासहितान् Sk.

वेद वातस्य वर्तनिमुरोर्ध्वस्य बृहत्तः । वेदा ये अध्यासन्ते ॥६॥

वेद वातस्य । वेद । वायोः । आवासस्थानम् । विस्तीर्णस्य । दर्शनीयस्य । महत्तः । वेदे च । नक्षत्राणि यानि दिव्यध्यासन्ते ।

नि षसाद् धृतव्रतो वरुणः पुस्त्यास्वा । साम्राज्याय सुक्रतुः ॥१०॥

नि षसाद् । निषीदति । धृतकर्मा । वरुणः । गृहभूतासु नदीषु । साम्राज्यं कुर्वन् । सुप्रज्ञः ।

अतो विश्वान्यद्भुता चिकित्वाँ अभि पश्यति । कृतानि या च कर्त्वा ॥११॥

अतो विश्वानि । अस्माद् वरुणादेवंजातीयकानि । विश्वानि । आश्चर्याणि । प्राज्ञः । अभिपश्यति यान्यनेन । कृतानि । यानि । च । कर्तव्यानि ।

स नो विश्वाहा सुक्रतुरादित्यः सुपथा करत् । प्र ण आयूँषि तारिषत् ॥१२॥

स नो विश्वाहा । सः । अस्मान् । सर्वदा । सुक्रतुः । आदित्यः । शोभनेन पथा । कृणोतु । अस्माकम् । आयूँषि च । प्रतारयतु ।

१. मार्गम् Sy; Sk.

२. गुणैरधिकस्य Sy. महतो बलवतो महतो वेगेन शीघ्रस्य । ऋध्वबृहतौ महति व्याप्तौ बले वेगे चेने । व्याप्तस्य महाबलवतो महावेगवत् इत्यर्थः Sk. ३. देव P.

४. ये देवाः Sy. य उपर्षासन्ते देवादयस्तांश्च यो वेद तस्मै वरुणाय न प्रयुच्छतः । तदभागान् स्तुतीश्च कुर्वन् एव Sk. ५. सनि P.

६. P. and D. add स before निषीदति । निषण्णवान् । य एतानि वेद स निषसादेति वा Sk.

७. सर्वेषां वा यज्ञस्य वा लोकपालत्वात् Sk.

८. देवीषु प्रजामु Sy. गृहेषु Sk.

९. कुर्वन् P. D. प्रजानां साम्राज्यसिद्धयर्थम् Sy. सर्वयज्ञस्याधिपत्याय निषीदति Sk.

१०. शोभनकर्मा Sy. सुकर्मा सुप्रज्ञश्च Sk.

११. V. Mādhava ignores आ

१२. लोकानां शुभाशुभकर्माणि Sk.

१३. ज्ञाता Sk. प्रज्ञावान् Sy.

१४. ० पश्यन्ति P

१५. लोकपालत्वाद् वरुणः...

यस्य प्राणिनो यानि शुभाशुभानि तस्य तत्फलदानार्थं प्रतिपाल्यते Sk.

१६. विश्वाह P.

१७. य इवं करोति सः Sk.

१८. सर्वता M.

१९. सुप्रज्ञः सुकर्मा वा Sk.

२०. शोभने P. अस्मान्... शोभनमार्गेण सहितान् करोतु Sy.

नयतु । सर्वदाऽभिप्रेतेषु तं तं पन्थानमुपदिशतु येन प्रवृत्ता वयमभिप्रेतानि प्राप्नुमः Sk.

२१. प्रवर्धयतु Sy; Sk.

बिभ्रद्द्रापिं हिरण्यं वरुणो वस्त निर्णिजम् । परि स्पशो नि पैदिरे ॥१३॥

बिभ्रद्द्रापिम् । बिभ्रत् । कवचम् । हिरण्यम् । वरुणः । आच्छादयति । रूपं दीप्तम् ।
परितश्चनम् । निषीदन्ति । ज्ञापका रश्मयः ।

न यं दिप्सन्ति दिप्सवो न द्रुह्वाणो जनानाम् । न देवमभिमातयः ॥१४॥

न यं दिप्सन्ति । यं वरुणम् । हिंसायिनः । न । हिंसितुमिच्छन्ति । जनानामन्येषाम् ।
द्रोघारश्च यस्मै । न द्रुहन्ति । न यं चाभिमन्यन्ते । अभिमातयश्चोत्तरत्र सम्बन्धः ।

उत यो मानुषेष्व्वा यशश्चक्रे अस्माम्बा । अस्माकमुदरेष्व्वा ॥१५॥

उत यः । अपिच । यः । मनुष्येषु । अन्नम् । असाधारणम् । चक्रे सः । अस्माकमपि । उदरेषु ।
आकरोतु । प्रथम आकारः सप्तम्यर्थे स्फुटीकरोति ।

परा मे यन्ति धीतयो गावो न गव्यतीरनु । इच्छन्तीरुचर्त्तसम् ॥१६॥

परा मे । परागच्छन्ति । मे । बुद्धयो वरुणं राजानं प्रति । यथा । गावो । गोमार्गान् प्रति
गच्छन्ति । इच्छन्त्यः । बहूनां द्रष्टारं द्रष्टुम् ।

१. बिभ्रद्द्रापिं M. बिभ्रद्द्रापिं D.

बभूवद्द्रापिं P. २. पुष्टं स्वशरीरम् Sy.

३. परतः P. ४. सर्वतो नियण्णाः Sy.

कृताकृतप्रत्यवेक्षणार्थं प्राणिनः परितो
निषीदन्ति । अथवा निर्णिग् घटादि-
द्रव्यरूपमनात्मरूपम् । उदयोत्तरकाल-
माबद्धहिरण्यकवचो वरुणो रश्मिभि-
राच्छादयति घटादिद्रव्यरूपम् । रश्मि-
भिस्तमोऽपनीय पार्वत्किचिद्रूपं तत्सर्वं
प्रकाशयतीत्यर्थः । तत्सहचरिताश्च
देवानां स्पशः प्राणिकमज्ञानार्थं सर्वतो
निषीदन्तीति पुराणेषु प्रतिष्ठम् Sk.

५. हिरण्यस्पर्शिनो रश्मयः Sy.

६. M. reads द्रौग्धा रश्मयः स्मैन्द् for
द्रोघारश्च यस्मै न । ७. पाप्मानः Sy.
तद्विस्तृताश्चोरादयस्तेऽपि तं न हिंसन्ति ।
अमुरश्चोराविभिर्वा प्रयुज्यमाना हिंसाश्च
न हिंसन्ति । देवं वरुणं नृन् वा Sk.

८. V. Mādhava ignores देवम्

९. मानुषेषु च देवेषु च Sk.

१०. सम्पूर्णं चक्रे नतु न्यूनं कृतवान् Sy.

आभीक्ष्येन Sk. ११. सकलमस्माकं

च तिर्यक्सदृशानां नृणामुदरेषु च ।

आङ्गस्त्रितयाद् आदधन्त्यौ चार्थे Sk.

१२. आ चक्रे सर्वतः कृतवान् Sy.

१३. सम्म्यगर्थं M.

१४. V. Mādhava ignores आ

१५. P. D. and M. read परागच्छन्तिमे

१६. बुद्धयो M. प्रज्ञाः कर्माणि वा । धीरेव

धीतिः । ... मद्बुद्धयो मस्तुतिकर्माणीति

वा Sk. १७. विरणं P.

१८. यस्मिन्भूप्रवेशे गावश्चरन्ति स गव्यतिः ।

गाव इव स्वचरणभुवः प्रति Sk.

१९. गोमार्गमनु P. मे मार्गान् M.

गोष्ठान्यनुलक्ष्य गच्छन्ति तद्वत् Sy.

२०. च्छन्त्यः P. २१. बहुभिर्द्रष्टव्यम् Sy.

सं नु वोचावहै पुनर्यतो मे मध्वाभृतम् । होतेव चदसे प्रियम् ॥१७॥

सं नु वोचावहै^१ । त्वं चाहं च वरुण ! अधुना । संवादं पुनः पुनः कुर्वः । यतः । मे । मधुस-
दृशं स्तोत्रम् । संभूतं त्वं च । होतेव । प्रियम् । क्षदसे । क्षदिः शकलीभावकर्मा यथा होताऽभिघ्नं
वदन् वाचा पशुं शकलीकरोत्येवमिदं तुभ्यं दत्तमिदं तुभ्यं दत्तमिति वदसि ।

दशं नु विश्वदर्शतं दशं रथमधि चमि । एता जुषत मे गिरः ॥१८॥

दशं नु । दृष्टवानस्म्यहम् । इदानीम् । सर्वस्य दर्शनीयं वरुण ! दशञ्चास्य । रथम् ।
भूमेः । उपरि । मम । स्तुतीः । एताः । सेवताम् ।

इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृळय । त्वामवस्युरा चके ॥१९॥

इमं मे । इमम् । मे । वरुण ! शृणु । हवं श्रुत्वा । च । अद्य माम् । सुख्य । त्वाम् । रक्षणे-
च्छुरहम् । कामये यद्वाऽभिगच्छामि ।

त्वं विश्वस्य मेधिर दिवश्च गमश्च राजसि । स यामनि प्रति श्रुधि ॥२०॥

त्वं विश्वस्य । त्वम् । विश्वस्य । दिवः । च । पृथिव्याः । च । राजसि । प्राज्ञ ! सः ।

१. सन्न D. २. ० बहे M. D.

३. आवां हरिश्चन्द्रशुनःषोषौ । नौ मुञ्चेति ।

पुनः सम्भूतो । मां मुञ्चेति हरिश्चन्द्रं
वा । त्वं चाहं च पुनः संबोचावहै । मां
विमुच्य मया संभावस्व । अहमपि भवन्तं
मुच्यमान इति हि तवाशास इत्यर्थः Sk.

४. संभूय प्रियवातां करवावहै Sy.

५. यतो यदर्थं येनोपस्तीर्याभिघायं चाहं
जुहुषितस्तवाज्यलक्षणं मध्वाहृतमृत्वि-
ग्निः । यत आज्यं गृहीत्वा मां स्तोतु-
मुपस्थिता ऋत्विजः Sk.

६. मधुरं हविः Sy. ७. संभूत P.

८. होत्रा M. यथा होता अधिगुप्रयदानेनैवं
त्वमपि निर्मोक्षणेन विशससीष्टं
मच्छरीरम् । . . . यत्र यत्ने मदर्थं
मध्वाहृतं यत्र च होतेव विशससि प्रियं
मत्तन् तत्र क्षिप्रं संबोचावहै पुनः Sk.

९. अदनासि Sy. १०. सकलिभाव० P.

११. दस्म्यवान० P. महता प्रयत्नेन Sk.

१२. ललु Sy. क्षिप्रम् Sk. १३. सर्वैः Sy.

१४. दर्शनीय M. द्रष्टारं वा वरुणम् Sk.

१५. Omitted by M. S. reads वरुणं

१६. दशञ्चास्य P. दर्शनं चास्य S.

१७. सप्त P. D. M. १८. सेवितवान् Sy.

१९. इमम् । मे । वरुणः । Omitted by M.

२०. अत ऊर्ध्वं च Sk.

२१. सुखं य D. M. सुखाय P.

२२. आत्मपालनतर्पणकामः Sk.

२३. शब्दयामि, स्तोमोत्पथः Sy. आयाचे ।

चक कान्तौ । त्वं मां पालय तर्पय चेति

कामये Sk. २४. S. adds जीवनम्

after विश्वस्य । सर्वस्यार्थनीयस्य Sk.

२५. राजन् सि P. राजन् वि M.

राजासि S. ईशिषे Sk. २६. यज्ञवन् Sk.

मेधाविन् Sy.

गमनेऽभिलषितमस्माकम् । प्रतिश्रुधि ।

उदुत्तमं मुमुग्धि नो वि पाशं मध्यमं चृत । अवाधुमानि जीवसे ॥२१॥

उदुत्तमम् । उत्तमस्य पाशस्य । उन्मोचनम् । मध्यमस्य । विचर्तनम् । अवमोचनम् ।
अवमानां बन्धनानाम् । जीवनायेति ।

I.26.

वसिष्वा हि मिथेध्य वस्त्राण्यूजां पते । सेमं नो अध्वरं यज ॥१॥

वसिष्वा । आच्छादय । यज्ञिय ! ज्वालाः । अन्नानाम् । पते ! अय । अस्माकम् ।
यज्ञम् । इमम् । यज ।

नि नो होता वरेण्यः सदा यविष्ठ मन्मभिः । अग्ने दिविस्मता वचः ॥२॥

नि नो होता । निकामय । अस्मान् । होता । वरणीयः । सदा । युवतम् ! पूजनीयैः
स्तुतिभिः । अग्ने ! दीप्तिमता स्तोत्रेण ।

१. क्षेमप्रापणेऽस्मदीये Sy.

मरणकाले । मृत्युं प्रतिगम्यते यस्मिन् स
कालो यामा तत्र Sk.

२. ०भिलक्षित० M. ३. ०श्रुतिः M.
मदमरणं प्रतिजानीहि । त्वां मुञ्चामीति
प्रतिज्ञां कुरु । न त्वं क्षियसे Sk.

४. विवर्तनं D. मध्यमं पाशं तत्रैवावस्थितं
विश्लेषय...अधमानि...अधोमुखं मुञ्च
जीवनाय Sk. ५. अपमोचनम् S.

६. अवमानां S. अधमानि मदीयान्
पादगतान् पाशान् Sy.

७. Ms. D. puts the figure
॥२५॥ here to indicate the
end of the twenty-fifth
hymn. No such number
is given in P. and M.
V. Mādhava ignores नः

८. वसिष्वा M. ९. ० दयेय D.

परिधत्स्व Sk. १०. यज्ञस्य योग्य Sy.

यज्ञार्हं Sk. ११. ज्वालां P. आच्छा-
दकानि तेजोसि Sy. वस्त्राणि Sk.

१२. हविर्लक्षणान्नानां स्वामिन् ! Sk.

१३. ये M. यस्त्वमग्नयेषामयज्ञि स त्वं
वस्त्राणि परिधायेममस्माकं यज्ञं यज
होतृत्वेन निषदध Sk.

१४. V. Mādhava ignores हि । सः

१५. निषीद Sk. १६. अस्मान् D.

अस्माकं होता Sy. अस्माकम् Sk.

१७. ज्ञापकं स्तेजोभिर्युक्त इति शेषः Sy.
मदतिशयज्ञानैः...अग्नेर्यौवनं बह्विग्वन-
त्वात् Sk. पूजनीयैः a masculine
form is qualifying a feminine
स्तुतिभिः । It should have been
पूजनीयाभिः ।

१८. वचसा स्तूयमानः सन् निषीदेति शेषः
Sy. एतैर्युक्तस्त्वं मे होत्रं कुरु Sk.

आ हि ध्मां सुनवे पितापिर्यजत्यापये । सखा सख्ये वरेण्यः ॥३॥

आ हि ध्मा । कश्चिदग्नेः स्तोता पुत्रस्थाने भवति तस्मा अयं पिता भूत्वा यजति ।
ज्ञातिः । ज्ञातये । मित्राय । मित्रम् । वरणीयः । हिशब्दो विस्मये ।

आ नो बर्हिं रिशदसो वरुणो मित्रो अर्यमा । सीदन्तु मनुषो यथा ॥४॥

आ नो बर्हिः । आसीदन्तु । बर्हिः । अस्माकम् । इमे देवाः । मनोरिव प्रजापतेः । रिशता-
मसितारः ।

पूर्व्यं होतरस्य नो मन्दस्व सख्यस्य च । इमा उ पु श्रुधी गिरः ॥५॥

पूर्व्यं होतः । पूर्वेषु भव ! होतः । अस्माकम् । इमम् । सख्यम् । अनुपालय । स्तुतीः ।
च । इमाः । सुष्टु । शृणु ।

यच्चिद्धि शश्वता तना देवदेवं यजामहे । त्वे इद्धूयते हविः ॥६॥

यच्चिद्धि । यदि । हि । वयम् । बहुता । धनेन । सर्वान् देवान् । यजामहे । त्वयि । एव तेभ्यो-
ऽपि । हूयते । हविः ।

१. आङ् मर्यादायै Sk. २. आहिषु M.
आहिष्व P. ३. पितृस्थानीयस्त्वं
पुत्रस्थानीयाय मह्यमभीष्टं देहीति
शेषः Sy. त्वमेव मे पिताऽऽपिह
सखा च Sk. ४. तस्माद् M.
५. भूत्वा P. ६. ज्ञानि P. ज्ञाति D.M.
ते यस्मान्मर्यादया पुत्रार्थं ज्ञात्यर्थं सख्यर्थं
च यजन्ति Sk. ७. वरणीयाः Sk.
८. हिः यस्मादर्थे Sk. ९. V.
Mādhava ignores स्म १०. अ M.
११. आसीदन्तु । बर्हिः omitted by M.
१२. यथा मनुषः प्रजापतेर्यज्ञमासीदन्ति
तद्वत् Sy. मनुष्या इव हिंसितुंशेप्तारः ।
सर्वे देवा इत्यर्थः Sk.
१३. ० मशतारः M. हिंसकानदन्तः Sy.
१४. अस्मदादेः पूर्वमुत्पन्न Sy. चिरन्तन Sk.
१५. संख्यं M. अस्मदीयस्यास्य प्रवर्त-

- मानस्य यज्ञस्य सख्यस्य चास्मदनुग्रहस्य
च सिद्धयर्थम् Sy. इत्स् अमि ।
स्तुत्यस्तोतृत्वलक्षणं देवैर्नृणां सख्यम् ।
... औ वा इत्स् । अस्मिश्च सख्ये
मोदस्व Sk. १६. ० लयं D.
त्वं हृष्टो भव Sy. तत् स्तुहि Sk.
१७. शोभनः शुनःशेषो देवानां स्तोता
इत्येतच्च प्रकाशय । इमाः शृणु च
स्तुतीरित्यर्थः Sk.
१८. V. Mādhava ignores उ
१९. यद्यपि Sy; Sk. २०. ह D.
२१. शाश्वतेन नित्येन Sy. २२. विस्तृतेन
हविषा Sy. हविलंक्षणेन धनेन Sk.
२३. अन्यमन्यं वरुणेन्द्रादिरूपं नानाविधं देव-
ताविशेषम् Sy. अन्यमन्यमपि देवम् Sk.
२४. त्वेभ्येव P. त्वयि वै M. २५. हृतये P.
२६. V. Mādhava ignores चित्

प्रियो नो अस्तु विस्पतिर्होता मन्द्रो वरेण्यः । प्रियाः स्वग्रयो वयम् ॥७॥

प्रियो नः^१ । प्रियः^२ । नः^३ । अस्तु^४ । विस्पतिः^५ । होता^६ । मादयिता^७ । वरणीयः^८ । वयं^९ चास्मै^{१०}
स्वग्नयः^{११} । प्रियाः^{१२} स्याम^{१३} ।

स्वग्रयो हि वायं देवासो दधिरे च नः । स्वग्रयो मनामहे ॥८॥

स्वग्नयो हि^१ । स्वग्नयः^२ । हि^३ । वरणीयं^४ धनम्^५ । अस्मभ्यम्^६ । देवाः^७ । धारयन्ति^८ । ततो^९
वयम्^{१०} । स्वग्नयो^{११} हविर्वहतायाग्निम्^{१२} । स्तुमः^{१३} ।

अथा न उभयेषाममृतं मर्त्यानाम् । मिथः सन्तु प्रशस्तयः ॥९॥

अथा नः^१ । अमृतं^२ ! अग्ने ! तव च^३ । अस्माकं च^४ । मर्त्यानाम्^५ । उभयेषाम्^६ । परस्परम्^७ ।
प्रशस्तयः^८ । सन्तु^९ सुष्टुतमिति त्वं ब्रूहि^{१०} सुदत्तमिति वयमिति^{११} ।

१. ना P. २. प्रियः । नः । Omitted
by M. यथाऽस्माकं प्रियो भवति तथोप-
करोत्वित्यर्थः Sk. ३. विशो नरास्त-
त्पतिरग्निः Sk. ४. मदयिता D.
हृष्टः Sy. स्तुत्यः स्तोता वा Sk.

५. शोभनैराहवनीयादिभिर्युक्ता वयम् Sk.
६. प्रिया P. D. M. ७. स्यामः M.
८. स्वग्नयो हि omitted by D.
९. शोभनाहवनीयादियुक्ताः Sk.

१०. हियंस्मावर्थे वा Sk. ११. अस्मदीयं
... वरणीयं हविः Sy. सोमलक्षणं हविः
Sk. १२. दीप्यमाना ऋत्विजः Sy.
वयं देवा ... देवो वा दाता । हविर्वा-
नादत्र ऋत्विजः । चशब्दश्चास्मात्परो
ब्रष्टव्यः । देवाश्च धारयन्ति । ऋत्विजश्च
विश्वामित्रादयः । वरणीयमग्नेः स्तोत्रं
देवा ऋत्विजश्च कुर्वन्ति Sk.

१३. धृतवन्तः Sy. १४. स्वग्न P.
नोऽस्मत्सम्बन्धिनो वयं च तैराहव-
नीयादिभिः स्वग्नयः स्तुमः । ... दधिरे
चेति चशब्दाद् योग्यद्वितीयसमुच्चया-
ध्याहारः । मन याच्ञायाम् । एवमेक-

वाक्यता । यस्मात् स्वग्नय ऋत्विजो-
ऽस्मत्तो वरणीयतरं सोमलक्षणं हविर्धार-
यन्ति दास्यन्ति चान्नये तस्मात् स्वग्नयो
वयमात्मविमोक्षं याचामहे Sk.

१५. त्वां याचामहे Sy. १६. अम्यत M.

१७. युष्मदस्मच्छब्दयोरस्मच्छब्द एव शिष्यते
नः इति Sk. १८. मनुष्याकाराणाम्
अग्निः पुरुषविधः । अन्यो मनुष्य एव Sk.

१९. सुष्टुतं P. D. M. सम्यगनुष्ठितमिति
यजमानविषया प्रशंसा, सम्यगनुगृहीत-
मित्यग्निविषया Sy. त्वमस्मान् प्रशंस
नेदृशा अन्ये स्तोतार इति । वयमपि
प्रशंसामो नेदृशोऽन्यो देव इति । मिथः
सहत्वे । तव चास्माकं च सह सन्तु
प्रशंसाः । नहि स्तुत्यस्य स्तोत्रा विना
प्रशंसाऽस्ति । न स्तोतुः स्तुत्येन । तत्र
तव स्तुत्यस्यास्माभिरेव सहास्माकं च
स्तोत्राणां त्वयैव सह प्रशंसाऽस्तु मान्येन
केनचिदित्याशास्महे Sk.

२०. त्वं च M. २१. सुदत्तमिति D.

२२. Omitted by M.

२३. V. Mādhava ignores अथ

विश्वेभिरग्ने अग्निभिर्निमं यज्ञमिदं वचः । चनो धाः सहसो यदो ॥१०॥

विश्वेभिरग्ने । सर्वैः सहायभूतैः । अग्निभिः । अग्ने ! अस्माकम् । इमम् । यज्ञम् ।
इदं च । स्तोत्रम् । अन्नं चात्मस्थम् ।^१ कुरु । बलस्य पुत्र !

I.27.

अश्वं न त्वा वारवन्तं वन्दध्या अग्नि नमोभिः । सम्राजन्तमध्वराणाम् ॥१॥

अश्वं न त्वा । अश्वम् । इव । त्वा । बालवन्तम् । नमस्कारैर्वन्दितुम् । ईशानम् । यज्ञा-
नामुपक्रम इति ।

स घानः सुनुः शर्वसा पृथुप्रंगामा सुशेवः । मीद्वाँ अस्माकं बभूयात् ॥२॥

स घानः । सः । खलु । अस्माकम् । बलेन । स्तूयमानः । विस्तीर्णगमनः । सुसुखः ।
कामानां सेक्ता । अत्यन्तं भवतु ।

१. त्वद्भ्रातृभिः Sk.

२. Omitted by P.

३. M. reads यज्ञमिमं for इमम् ।
यज्ञम् ४. अन्नं धा अस्मभ्यं वेहि Sy.
चरुपुरोडाशादिलक्षणं हविश्चनः...
स्थापय स्थापयितव्येषु । यज्ञं देवेषु
स्तुति स्वकर्णे चनः स्तोदरे । मां तु
मुञ्च Sk. ५. चार त्वं P.

६. बलेन मय्यमानारणिभ्यां अननात् Sk.

७. Ms. D. puts the figure ॥२६॥
here to indicate the end
of the twenty-sixth hymn.
No such number is given in
P. and M.

८. अश्वमिव त्वा बालवन्तम् । बाला दंश-
वारणार्था भवन्ति । दंशो दशतेः
N. 1. 20. ९. बलवन्तं P. D.
वारशब्दस्य कपिलादित्वाद् रत्वम् Sk.

१०. बन्धितुमिच्छामः प्रारभामहे वा Sk.

११. यज्ञानां सम्यगीशानं संदीप्यमानं वा ।

सुपि वा आम् । आम्भुतेर्वा मध्ये ।

अश्वोपमानाभिप्रायः पर्येष्यः Sk.

१२. V. Mādhava ignores अग्निम्

१३. खस्वस्माकं M. १४. बलस्य Sy.

१५. पुत्रः Sy. आवयोः सुनुः । अरणी-
मयनजातत्वाद् हरिश्चन्द्रस्य । तत्साह-
चर्यात् सामान्याद् उभयोरपि पुत्रत्व-
मग्नेः Sk.

१६. स्वतेजोबलेन विस्तीर्णगामी । बलेनारणि-
मयनजात इति पूर्ववाक्यसम्बन्धो वा
Sk. १७. सुसुखं D. सुशेवः सुसुखो
वा Sk. १८. धनवान् हविर्नयनद्वारेण ।
वृष्टिप्रदत्वात् सेक्ता वा Sk.

१९. अस्माकमत्यर्थं भोक्ता भूयाद् बलेन
भूयादिति वा सुशेवो भूयादिति वा पुत्रो
भूयादिति वा आज्ञसा । अस्मान्मुक्ता-
स्त्वां यष्टुमाशास्मह इत्यर्थः । योऽस्माकं
सुसुखो विमोक्तृत्वात् स नः सुनुर्भूयादि-
त्यत्र च सम्बध्यते Sk.

२०. V. Mādhava ignores अस्माकम्

स नो दुराचासाच्च नि मर्त्यादघायोः । पाहि सदमिद्धिधायुः ॥३॥

स नो दूरात् । सः । अस्मान् । दूरात् । अन्तिकात् । च । पापमिच्छतः । मर्त्यात् । सदा ।
एव । निपाहि । सर्वेषामभिगन्ता ।

इमम् पु त्वमस्माकं सनि गायत्रं नव्यासम् । अग्ने देवेषु प्र वौचः ॥४॥

इमम् पु । अस्माकम् । इदम् । हविषो दानम् । गायत्रं च साम । नवतरम् । अग्ने !
देवेषु । प्रवृहि ।

आ नो भज परमेष्वा वाजेषु मध्यमेषु । शिञ्जा वस्वो अन्तमस्य ॥५॥

आ नो भज । प्रापय । अस्मान् । दूरस्थेषु । अन्तेषु । आभज च । मध्यमेषु तथा ।
प्रयच्छ । अन्तिकतमम् । धनमिति ।

विभक्तासि चित्रमानो सिन्धोरूर्मा उपाक आ । सद्यो दाशुषे चरसि ॥६॥

विभक्तासि । दाता । भवसि । चित्रदीप्ते ! स्यन्दमानस्य गोधनस्य । सद्यो । अन्ति-
कस्थे सति । सद्य एव त्वम् । यजमानाय धनम् । चरसि ।

१. Omitted by P.
य उक्तगुणोऽसि स त्वम् Sk.
२. अस्माकम् P. D. ३. दूरस्थात् Sk.
४. अन्तिकस्थाच्च Sk.
५. मर्त्यान् P. ६. नियमेन Sk.
७. व्याप्तगमनः Sy.
सदेव सर्वत्रगामी सर्वान्नो वा Sk.
८. V. Mādhava ignores च
९. इममूषुः D. १०. इमम् D.
११. दान M. मद्ध्यतिरिक्तसोमादि-
हविर्दानम् Sk. १२. गोत्रं M.
स्तुतिरूपं वचोऽपि Sy. स्तोत्रं च Sk.
१३. अन्यैरकृतपूर्वम् Sk. १४. देवान्
प्राप्य Sk. १५. ब्रूहि P.S. १६. V.
Mādhava ignores उ । तु । त्वम् ।
१७. प्रापक P. आभजास्मान् परमेष्प-
कल्पितेषु हविरक्षणेऽवशेषु मध्यमेष्वापि ।
...आमि वा नः इति । असि वा
सुप । परमान्यन्नाभजास्माकं मध्य-
मानि च । मां तु मुञ्च Sk.
१८. दूरस्थं M. दूरस्थेष्वेव D.

- उत्कृष्टेषु दधुलोकवर्तिषु Sy.
१९. अतिक० M. अन्तिकतनस्य भूलोकस्य
सिन्धोर्नि ... वसूनि Sy.
२०. विशिष्टस्य धनस्य प्रापयिता Sy.
विभक्ता Sk.
२१. विचित्रदीप्ति पूज्यदीप्ते वा Sk.
२२. स्य P. यथा सिन्धोर्नदप्राः समीपे ...
ऊर्मि तरङ्गोपलभितं कुल्यादिप्रवाहं
विभजन्ति तद्वत् Sy.
२३. स्यन्दनात् सिन्धुः सोमः । असि हिः ।
सोमस्योर्मः सन्निकृष्टे यागकाले प्राप्ते
त्वं देवानां सोमस्य विभक्ता । ऊर्मैर-
पाकस्थेति वा समानाधिकरणत्वात्
तात्स्थ्यात् । आत्मान्तिकस्थस्य सोमस्यो-
र्मविभक्ता Sk. तस्मिन्नेवाहनि Sk.
२४. S. omits धनम् । यजमानाय ...
कर्मफलभूतां वृष्टिं करोषि Sy. दातव्यं
धनमायुर्वी Sk.
२५. रक्षसि P. D. ददासि Sk.
२६. V. Mādhava ignores आ
आकार उपमायः Sy.

यमग्ने पृत्सु मर्त्यमवा वाजेषु यं जुनाः । स यन्ता शश्वतीरिपः ॥७॥

यमग्ने । यं त्वम् । अग्ने ! सङ्ग्रामेषु । मर्त्यम् । रक्षसि । यं वा । तत्र । प्रहिणोषि ।
सः । नियच्छति । बहूनि । अन्नानि ।

नकिरस्य सहन्त्य पर्येता कयस्य चित् । वाजो अस्ति श्रवाय्यः ॥८॥

नकिरस्य । यं त्वं सङ्ग्रामेषु सहनशील ! रक्षस्यार्हिसार्धम् । अस्य । परितो गन्ता । न
कश्चिदस्ति । यकार उपजनः कस्य । चिदपि ससेनमसेनं वा न कश्चिदभिभवति । श्रवणीयम् ।
अन्नं च तस्य । अस्ति शत्रुभ्यो जितम् ।

स वाजं विश्वर्षणिरर्वेद्विरस्तु तरुता । विप्रैभिरस्तु सनिता ॥९॥

स वाजम् । सः । सङ्ग्रामम् । विश्वस्य द्रष्टा । अर्धैः । अस्तु । तरुता तारकः । मेधावि-
भिरर्धैः । अस्तु । सङ्ग्रामं संभक्ता ।

जराबोध तद्विविद्धि विशेविशे यज्ञियाय । स्तोमं रुद्राय दृशीकम् ॥१०॥

जराबोध । स्तुत्या देवानां बोधयितः ! स्तोतः ! तत् । जानीहि ।

१. यत् D. यः M.
२. हविर्निमित्तं यं च गच्छति Sk.
३. निमित्तात् कर्मसंयोग इति वाजेष्विति सुप् । ... भिसि वा सुप् । ... वाजैश्च यम् ... वाजो वर्च इत्यत्रे Sk.
४. प्रेरयति Sy. प्रीणयति । जुन गतौ प्रीणने च Sk.
५. हि यच्छति M. नियन्तुं समर्थो भवति Sy. यम् दाने बन्धने च । यमवा जुनाः च स दाताज्येभ्यः Sk.
६. नित्यानि Sy. आत्मनि लब्धा वा ध्रुवाण्यन्तानि । बहूनीति वा Sk.
७. त्वा P. ८. शत्रूणामभिभवनशील ! Sy. हे सहस्वन् अभिभवितः वा Sk.
८. रक्षस्व हि सोऽयम् M.
१०. मर्त्यस्य Sk. ११. अनिष्टः ... नचैनं कश्चिदनिष्टः प्राप्नोतीत्यर्थः । परे इण् वधे वा । नचास्य कश्चिद् हन्ता Sk.
१२. सर्वस्य त्वत्तेवकस्य Sk. १३. M. adds तं after न । १४. श्रवणीयम् M.
१५. बलविशेषोऽस्ति Sy. बलं वा Sk.

१६. श्रवणीयं प्रख्यातम् Sk. १७. प्रकृतोऽग्निः Sk. १८. सर्वमनुष्यरूपेतः Sy.
१९. अस्मदर्थं गन्ताऽस्तु । त् प्लवनतरणयोः । गतौ च । स संग्रामं गत्वाऽस्माकं नित्यं साहाय्यं करोतु । वाजमिति डौ वा अम् । तात्स्थ्याद्वा तच्छब्दः । संग्रामस्वमस्मच्छत्रं हिनस्तु Sk. २०. अस्तुतन्दातार को P. २१. ऋत्विभिः Sy. मेधाविभिरस्माभिः स्तूयमानः Sk.
२२. फलस्य दाता Sy. अस्मत्स्तुतीनां संभक्ताऽस्तु । अस्माकमेव च Sk.
२३. बोधयितः P. स्तुत्या बोधमान ! Sy. जरां स्तुति यो बुध्यते बोधयति देवान् होतृत्वात् सः Sk.
२४. स्तोताः P. जराबोध अग्ने ! यन्मा-मबोधस्तत्त्वमेव वेत्ति Sk.
२५. विष्णु व्याप्तौ । अयं च वेय इति कर्म-नामसु पाठात्, नाम्नां चाख्यातजत्वात्, कर्मणि च करोत्यर्थस्य सम्भवात् करो-त्यर्थोऽपि विष्णु । तत् कुरु Sk.
२६. जानीहि P. प्रविश Sy.

मनुष्यस्य^१ यज्ञियाय^२। स्तोमम्^३। रुद्राय^४। दर्शनीयम्^५। अत्र यास्कः—“अग्निरपि रुद्र उच्यते”।
 “जरा स्तुतिर्जस्तेः स्तुतिकर्मणस्तां बोध तया बोधयितरिति वा। तद्विविडि तत् कुरु मनुष्यस्य^६
 मनुष्यस्य यजनाय^७ स्तोमं^८ रुद्राय^९ दर्शनीयम्^{१०}” इति।

स नो महान् अनिमानो धूमकेतुः पुरुश्चन्द्रः। धिये वाजाय हिन्वतु ॥११॥

स नो महान्^{११}। सः^{१२}। अस्मान्^{१३}। महान्^{१४}। निमानवर्जितः^{१५}। धूमकेतुः^{१६}। बहूनां^{१७} कमनीयः^{१८}।
 कर्मणे^{१९}। अन्ताय च^{२०}। प्रहिणोतु^{२१}।

स रेवाँइव विस्पतिर्देव्यः केतुः शृणोतु नः। उक्थैरभिर्वृहद्भानुः ॥१२॥

स रेवाँइव^{२२}। सः^{२३}। धनवानिव^{२४}। मनुष्यराजा^{२५}। देवानाम्^{२६}। प्रज्ञानभूतः^{२७}। शृणोतु^{२८}। अस्मान्^{२९}।
 क्रियमाणैः^{३०} स्तोत्रैः^{३१}। अग्निर्महातेजाः^{३२}।

१. तत्तद्यजमानरूपप्रजानुग्रहायम् Sy.

२. यज्ञिया P. यज्ञियं य M.

यज्ञसम्बन्धनपुष्टानसिद्धयर्थं तद्देवयजनम्
 Sy. यो वा कश्चिन्मनुष्यो यज्ञार्होऽहं
 वाज्यो वा तस्य सर्वस्याययि । . .
 रुद्रायेलि वा . . . विज्ञो इति आमि हे ।
 सर्वमनुष्याणां यज्ञार्हयि Sk.

३. सोमम् S. M. reads स्तोमम् for
 स्तोमम्। रुद्राय।

४. दर्शनीयम्। अत्र यास्कः is missing
 in M.

५. N. 10. 7.

६. जरतो M.

७. तद्विष M.

८. Omitted by M.

९. स्तोमान् P.

१०. N. 10. 8.

११. नोस्मान् D. अस्मान् is missing
 in M. S. adds अग्निः after
 अस्मान्। अस्माकम् Sk.

१२. S. omits महान्। नि।

अनियतपरिमाणः Sk.

१३. केतुः पताका। धूमः पताकास्थानीयो
 यस्य सः। केतुर्जनिं वा धूमेन यो ज्ञापते
 स इति वा Sk.

१४. बहुदीप्तिः Sy.

१५. प्रज्ञायै यागाख्याय कर्मणे वाप्राय च Sk.

१६. प्रीणयतु Sy; Sk.

१७. स रेवान् P. D. and M.

१८. ० राजः S.

प्रजापालकः Sy.

सर्वाधिनामेवमभिप्रेतानि सम्पादयन् Sk.

१९. देवो देवभवो वा प्रज्ञानसत्त्वः सर्वकर्म-
 कर्ता वा Sk.

२०. दूतवद् ज्ञापकः Sy.

२१. अस्माकं शस्त्राणि . . . उक्थैरिति
 शसि भिस्। तृतीयसवनभवशस्त्रमुक्थम्।
 एतानि श्रुत्वाऽस्माकमभिप्रायं सम्पाद-
 येत् Sk.

२२. प्रौढरश्मिः Sy.

नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्यो नमो युवभ्यो नम आशिनेभ्यः ।

यजाम देवान्यदि शुक्रवाम मा ज्यायसः शंसमा वृत्ति देवाः ॥१३॥

नमो महद्भ्यः । नमः । महाशरीरेभ्यः । नमः । अल्पशरीरेभ्यश्च । नमः । युवभ्यः ।
वृद्धेभ्यश्च । शक्ताः । चेद् वयम् । देवानेव । यजामः । अभ्युदयस्य । अभिलाषम् । हे देवाः !
माज्झम् । वृक्षि वृश्चतिश्छेदनकर्माऽऽशाच्छेदादहं निराशो मा भूवमिति ।

I.28.

यत्र ग्रावा पृथुवृद्ध ऊर्ध्वो भवति सोतवे ।

उल्लखलमुतानामवेद्विन्द्र जल्गुलः ॥१॥

यत्र ग्रावा । यस्मिन् यज्ञे । अभिषवग्रावा । पृथुमूलः । आहननप्रकार ऊर्ध्वमुखः । भवति ।
सोमाभिषवाय तत्र । उल्लखलमुतान् । सोमान् । इन्द्र ! त्वम् । अवजल्गुलोऽवाशिरः पिब ।

१. गुणैरधिकास्तेभ्यः Sy. तपस्तेजोधन-
विद्यायुभिर्बन्धितेभ्यो युष्मद्भ्यः Sk.

२. गुणैर्गूनाः (तेभ्यः) Sy. बालेभ्यः Sk.
दभ्रमर्भकमित्यल्पस्य ... अर्भकमवहृतं
भवति N.3.20.

३. अस्त्वशरीरेभ्यश्च D.

४. व्याप्तृभ्यः पलितेभ्यो वा तारुण्यवृद्धत्व-
लक्षणयोर्द्वयोरपि वयसोः । आसन्नपलि-
तेभ्यो मध्यमवयस्केभ्यः । द्वयोरधिकाराद-
स्य च वयसः परिशिष्टत्वाच्चैवम् Sk.

५. M. reads यद्ययं for चेद् वयम् ।

६. अवगुणयागस्य दुष्करत्वाद् यवि शक्नवा-
मेति Sk.

७. ज्येष्ठस्य देवताविशेषस्य Sy.
वृद्धतरायुषो दीर्घतरस्याऽऽयुषो वा Sk.

८. अभिलावाय S. स्तोत्रम् Sy.
आशंताम् Sk. ९. महं P.

१०. प्रक्षि P. अहं विच्छिन्नं मा कार्षम् Sy.
मा ... आवृश्चत हे देवाः । ... मा छेत ।
मा म आयुषः प्रार्थन(मपहायं) । दत्त मे
दीर्घायुः । स्वार्थं एव वा मिप् । माह-
मात्मनो दीर्घायुः प्रार्थनां विच्छिस्तम् ।
अविच्छेदेन सततमायुः प्रार्थये । भवन्तश्च

ययाप्रार्थितनेव मे देयायुः Sk.

११. पृच्छति छेनन० P. १२. ०३छेदा०
M. S. omits आशाच्छेदात्.

१३. Omitted by P.

१४. V. Mādhava ignores नमः ।

Ms. D. puts the figure ॥२७॥
here to indicate the end of
the twenty-seventh hymn.
No such number is given in
P. and M.

१५. ग्रावाः D. ग्रावा P.

१६. अञ्जः सवे कर्मणि Sy.

१७. विस्तीर्णाधोभागः Sk.

१८. हस्तेनोदुष्यमाण ऊर्ध्वो भवति Sk.

१९. उल्लखलमुतान् D.

उल्लखलेनाभिपुतानां रसम् Sy.

२०. अवजगुल्लो वा शिरो पिब इति M.

अवमवजगुल्लो वा गिरो पिब इति P.

अवजदगुल्लो वा गिरो पिब इति D.

स्वकीयत्वेनावगत्यैव ... भक्षय ... 'गल
अदने' Sy. उल्लखलमुतं सोममत्यर्थं
पिब । पुनः पुनः पिबेति वा । गृ निग-
रणे । तत्प्रतिकूलार्थोऽयपूवंत्वात् Sk.

यत्र द्वाविंशजघनाधिषवण्या कृता । उल्लखलसुतानामवेद्विन्द्र जल्युलः ॥२॥

यत्र द्वाविंश^१ । यत्र द्वा^२ । इव^३ । जघनौ^४ । अधिषवणफलके^५ । विस्तीर्णो^६ (अ) ध्वर्युभिः^७ कृते^८ । प्रतिमुखे पुरस्तात् । समापिकर्ते^९ पश्चादित्वधिषवणफलकं वा सूत्रमिति (?)

यत्र नार्यपच्यवष्टुपच्यवं च शिञ्जते । उल्लखलसुतानामवेद्विन्द्र जल्युलः ॥३॥

यत्र नारी^{१०} । यत्राभिषवप्रवृत्तं प्रावाणं दृष्ट्वा^{११} । स्त्री भर्तरि^{१२} । प्रवेशकौशलम्^{१३} । निगमनकौशलम् । च । शिञ्जते^{१४} ।

यत्र मन्यां विबध्नते रश्मीन्यमित्वा इव । उल्लखलसुतानामवेद्विन्द्र जल्युलः ॥४॥

यत्र मन्याम्^{१५} । यस्मिन् यज्ञे सोमाभिषवाय^{१६} । प्रावाणम्^{१७} । धारयन्ति^{१८} । रश्मीनिवाश्वानाम्^{१९} । यमनाय^{२०} । तत्रोल्लखलसुतानामिति ।

यच्चिद्धि त्वं गृहेगृह उल्लखलक युज्यसे ।

इह ध्रुमत्तमं वद जयतामिव दुन्दुभिः ॥५॥

यच्चिद्धि^{२१} त्वम्^{२२} । यदि^{२३} । अपि^{२४} । हि^{२५} । त्वम्^{२६} । उल्लखल^{२७} ! सर्वेषु गृहेषु^{२८} । युज्यसे^{२९} । इहापि^{३०} ।

१. जघना is added after ०विब by M. २. यस्मिन् कर्मणि Sy. यत्र यज्ञे Sk. ३. अद्यापि वा M. ४. जघनाधिषवण० M. यथा मैथुनकाले स्त्रीपुंसजघने । एवमभिषवकाले परस्परसम्पर्काधिषवणफलकप्रावाणौ कृतौ Sk. ५. सम्पादिते Sy. ६. पश्चादित्व० M. ७. ० त्वभिषवण P. ८. वाः M. याः D. ९. यत्र यस्मिन् कर्मणि नारी पत्नी अपच्यवं शालाया निगमनमुपच्यवं च शालाप्राप्ति च Sy. १०. यज्ञे मैथुनकाले स्वजघने नारीव पुरुषार्थकोऽभिषवप्रावा इतरस्मै प्राग्नेऽपगमनमुपगमनं च... अपगच्छत्पुपगच्छति चेत्यर्थः । तत्र सोमं पिबSk. ११. अभ्यासं करोतिSy. वदाति Sk. १२. S. omits सोम

१३. आशिरमयनहेतुं मन्यानम् Sy. सोमस्य भयितृत्वाद् प्रावा मन्याः । दधिमन्थनरज्जुर्वा । टाभिसोरमशसौ । यथा दधिमन्थानेन नियन्तुं रज्जुभिर्बन्धीयुस्तद्वत् । तत्रोल्लखलगतं पिब Sk. १४. मारयन्ति P. विबध्नन्ति Sy. विबध्नन्त्यङ्गुलीभिः Sk. १५. अश्वरश्मीन् नियन्तुमश्वानिव Sk. १६. यमनात् P. १७. उल्लखलमुखरं वा । ऊर्ध्वलं वा । उक्करं वा... तदुल्लखलमभवत्... इति सा निगदव्याख्याता N. १. २०, २१. १८. यद्यपि Sy; Sk. १९. Omitted by P. and D. २०. उल्लखलसुतानामिति P. २१. ब्रीहाद्यवघातायं Sk. २२. स इहापि S. तथापीह मया सोमाभिषवाय युक्तस्त्वम् Sk.

दीप्ततमम् । वद^२ मुसलेनाभिहतः । यथा । जयताम् । दुन्दुभिः^३ ।

उत स्म ते वनस्पते वातो वि वात्यग्रमित् ।

अथो इन्द्राय पातवे सुनु सोममुलूखल ॥६॥

उत स्म ते । वृक्षविकारस्य वृक्षवत् स्तुतिः । अपिच । ते । वनस्पते ! वातः । अग्रम् । एव । चलयतीन्द्रप्रसादात् । तथा सति । इन्द्रस्य । पानार्थम् । सुनु सोमम् । उलूखल !

आयजी वाजसातमा ता ह्युच्चा विजर्भतः । हरीद्वान्धांसि वप्सता ॥७॥

आयजी^६ । उलूखलमुसलयोर्द्वे^{१०} भवत आयष्टव्ये^{११} । अन्नानां^{१२} समाभक्तृतमे^{१३} । ते । हि । उच्चैः^{१४} । विह्रियेते^{१५} । अश्वाविव^{१६} घान्यानामवहनकाले^{१७} । अन्नानि । भक्षयन्तो ।

१. प्रभूतध्वनियुक्तं शब्दम् Sy.

२. शब्दं कुरु Sk.

३. राज्ञां दुन्दुभिराघाटिः Sk.

४. हे वनस्पतिविकार उलूखल Sk.

५. यस्मात्तवापं वृक्षावस्थायाम् Sk.

६. चलयसि इन्द्र० M. चलती० S. विविधमकम्पयत् Sk.

७. सु M. सोमाभिववं कुरु Sy.

८. उलूखलं P. हे अधिषवणफलक ।

प्रावाणो वा । वा गतिगन्धनयोः । कम्पने

च । ... वाति स्म । उलूखले सोमाभिव-

वस्थाभिधानात् तत्र तत्रोलूखलकश्रुतेश्च

तदाकारतत्कार्यकरत्वाच्चैवंम् । फल-

कास्थचर्मणि प्रावभिश्चतुभिरध्वर्युप्रति-

प्रस्थातुनेष्टाग्नीध्रैः सूर्यते सोमः । वात

इन्द्रः । स यस्माद् वृक्षावस्थायामग्रकम्प-

नेनाचलत्वबुद्धिमपनीतवान् तस्मात्

त्वमपि प्रत्युपकारार्थं सोमं सुनु । यस्माद्

वातेन चाल्यमानमग्रं न क्वचिदप्यन्यत्र

नियुक्तं निष्प्रयोजनमासीदिति वा ।

इदानीं तु महति प्रयोजन इन्द्रपानार्थं

सोमाभिववणे विनियुक्तमस्ति । तस्मात्

सुनु सोमम् । इन्द्रः पास्यतीति वा Sk.

९. आयजि M. आयजी मर्यादया यष्टूणी अवघातद्वारेण यागस्य कर्तृणी Sk.

आयष्टव्ये अन्नानां संभक्तृतमे ते ह्युच्चैर्विह्रियेते हरी इवान्नानि भुञ्जाने N. 9. 36

१०. ०यो द्वे P. S. omits भवतः after द्वे

११. आयष्टव्ये P. D. सर्वतो यज्ञसाधने Sy.

१२. ०भर्तृतमे M. ०भक्तृतदे P. अतिशयेनाग्नप्रदे Sy. अवघातवेलायामग्नस्य संभक्तृतमे Sk.

१३. उच्चैः P.

१४. विह्रियेते P. विह्रियेते M. विशेषेण पुनः पुनर्विहारं कुरुतः Sy. पुनः पुनर्विह्रियेते । हिः यस्मादर्थे वा यस्मात्ते तत्रोच्चैर्विह्रियेते तस्मान्मर्यादया यष्टूणी हविः पुरोडाशवघातेनाग्नस्य संभक्तृतमे च Sk.

१५. इन्द्राश्वाविव । तो यथा धाना ऋजीवं च स्वभागं भक्षयतस्तद्ववघातकाले चरुपुरोडाशानि वप्सतः Sk.

१६. घन्याना० M. १७. ०मपहनन० P.

ता नो अद्य वनस्पती ऋष्वावृष्वेभिः सोतृभिः । इन्द्राय मधुमत्सुतम् ॥८॥

ता नो अद्य । तौ । नः । अद्य । वनस्पती ! महान्तौ । महद्भिः ! सोतृभिर्गवभिः सह ।
इन्द्रायम् । मधुमदन्वः । सुतम् । परोक्षोपक्रमाः प्रत्यक्षापवर्गाश्च मन्त्रा भवन्ति विपरीताश्चेति ।

उच्छिष्टं चर्मोभर सोमं पवित्र आ सृज । नि धेहि गोरधिं त्वचि ॥९॥

उच्छिष्टम् । चर्माधिषवणीयं वा सोमं वान्त्या प्रशंसतीत्युक्तम् । प्रजापतेर्हरिश्चन्द्रस्या-
न्त्या चर्मप्रशंसा वेति कात्यायनः ।

हरिश्चन्द्र ! अधिषवणफलकयोः । उपरि । अवशिष्टं सोमम् । भर । सुतं च सोमम् ।
दशापवित्रे । आसृज तदर्थम् । निधेह्याधिषवणफलकयोरुपरि । गोः । त्वचीति ।

I. 29.

यच्चिद्धि सत्य सोमपा अनाशस्ताइव स्मसिं ।

आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥१॥

यच्चिद्धि । यत् । सत्यं ! सोमस्य पातः ! वयम् । आशंसारहिता दरिद्रैरप्रार्थिता इव ।

१. अन्य P. २. वनस्पतिविकारभूते Sk.

३. दर्शनीयो Sy. ४. दर्शनीर्यः Sy.

५. अभिषवहेतुभिः Sy.

अध्वर्युप्रतिप्रस्थातृनेष्ट्राग्नीध्रः सह Sk.

६. ०मदयः P. माधुर्योपेतं सोम-

द्रव्यम् Sy. ७. ०कमः P.

८. बि is omitted by P. ०इचेति M.

९. BD. III. 101. प्रजापति हरिश्चन्द्रं

चर्म वान्त्या प्रशंसति । कर्म वान्त्येति

केचित् । यान्यस्यामृच्युद्भरणासर्जननि-

धनादिकर्माणि तानीति । एतद्द्वारेण

यागकर्मस्तुतिर्वा । चर्मण इतरस्य बो-

भयोर्वास्यां प्रशंसासंभवाद् ययोक्तं तत्

पर्येष्यम् Sk. १०. KSA 2.

११. अनुपयुक्तं शिष्टं सोममधिषवणफल-

काभ्यामुद्धर । अधिषवणफलके अत्र

चर्मौ । भ्यामि ओस् । ओसि चेत्तकाशा-

दित्याहार्यः । उदवार्यं वा । चम्यतेऽस्मिन्

सोम इति चमूः । चमसम् । मुपि ओस् ।

हृञ् आङ्मध्याहरति । अवशिष्टं सोमं

चमूषु चमसेष्वाहर Sk.

१२. आहृत्य दशापवित्राख्यपावनवस्त्रे Sk.

१३. प्रक्षिप Sk. १४. दत्तं P.

१५. प्रक्षिप्य स्थापय द्रोणकलशे Sk.

१६. गोस्त्वच्युपरि गोचर्मणि स्थिते

द्रोणकलशेऽपनय Sk.

१७. यच्चिद्धि यद्यपि Sy. यस्मात् Sk.

१८. सत्यं M. अविस्त्वादिन् Sk.

१९. वयमनाशस्ता इव स्मसि अप्रशस्ता इव

भवामः Sy. तवात्यन्तस्तुतिपरा

भवामः । ईषदर्थे आङ् । ईषस्तुतिपरा

अनाशस्ताः । अविद्यमानेषस्तुतयोज्जाश-

स्ताः । इव एव Sk.

२०. रहिता दरिद्रैरप्रार्थिता is missing

in M. दरिद्रैरपि प्रा० S.

भवामस्ततः । अस्मान् । बहुधन ! दरिद्रैः । क्षिप्रम् । आशंसय । गवादिषु त्वया दत्तेषु । शुभिणः
शोभायुक्ता इति । यदा स्तुतिरहितानाशंसय गवादिप्रदानेनेति ।

शिप्रिन्वाजानां पते शर्चीवस्तव दंसना ।

आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥२॥

शिप्रिन्वाजानाम् । हनूमन् ! अन्नपते ! प्रज्ञावन् ! तव विद्यते । कल्याणं कर्मेति ।

नि ध्वापया मिथुदृशा सस्तामबुध्यमाने ।

आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥३॥

नि ध्वापय । ममूर्धुः प्राणहरणार्थं यमादागते मिथुनीभूत्वा दृश्यमाने द्वे स्त्रियौ पश्यति ।
ते त्वमिन्द्र ! निध्वापय त्वया निध्वापिते ते मया । अबुध्यमाने । सस्तां स्वपिताम् ।

ससन्तु त्या अरातयो बोधन्तु शूर रातयः ।

आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥४॥

ससन्तु त्याः । स्वपन्तु । त्याः । अज्ञातयः । बुध्यन्तु च । शूर ! ज्ञातयः ।

१. प्रार्थयमानान् प्रार्थितसम्पादनेन प्रायु-
कृष्व Sk. २. अश्वेषु Sy.
तद्देहि । गा अश्वान् शोभावतः
सहस्रसंख्यान् Sk. ३. यदा M.
४. V. Mādhava ignores चित् हि ।
इन्द्र । सहस्रेषु । ५. धनानामन्तानां
वा स्वामिन् Sk. ६. प्रज्ञा वं(नं)D.
प्रज्ञावन् S. शक्तिमन् Sy.
कर्मवन् प्रज्ञावन् वा Sk.
७. कर्मविशेषोऽनुग्रहरूपः Sy.
दंसना वाक् स्तुतिर्वा । दसिर्वंश-
दंसतयोः । टाप्त्वात् वाक् । यत एव-
मत आशंसयतां देहीत्युक्तम् Sk.
८. निध्वापय P. निष्ठापय M.
९. ममूर्धुः P. ममूर्धुः किल विकृतरूपाणि
प्रेतपिशाचादिमिथुनानि पश्यति ।
तदभावमत्र शून्यः शेष आशास्ते Sk.
१०. प्राणसंहरणार्थं M.

११. ०भूते S. परस्परं संगतत्वेन दृश्यमाने
यमदृत्यौ Sy. मिथुनीभूय ये दृश्येते
ते मिथूदृशे । प्रेतः पिशाचो वा पुमान्
स्त्री च Sk. १२. निष्ठापय M.
अस्मद्वंशं परिहारार्थं नियमेन स्वापय Sk.
१३. निष्ठापिते M. S. omits ते after
निध्वापिते १४. स्वप्नं कुरुताम् Sk.
१५. सुप्तां P. D. स्वप्ताम् M. स्वप्ताम् S.
१६. स्ववतु M.
१७. चा S. शिश्नदेवा अरातय इति शत्रौ ।
त्या इति टाप् । व्यत्ययेन पुंविशेषण-
त्वम् । ... रातिर्दाता । तत्प्रातिकूल्ये
नाशकरा अरातयः । स्त्रियां वा । हे शूर !
मनुक्तीच्छावन्तो ज्ञातयो बोधयन्तु ।
इयनि शप् । मदायुर्दानानि बुध्यन्ताम् ।
म आयुर्देहीत्यर्थः । किं चाशंसयास्मान्
Sk. १८. अज्ञातयः M.
अदानशीलाः Sy. १९. दानशीलाः Sy.

समिन्द्र गदंभं मृण नुवन्तं पापयामुया ।
आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥५॥

समिन्द्र गदंभम् । संमृण । इन्द्र ! गदंभम् । शब्दायमानम् । पापया^१ । अनया^२ वाचा ।

पताति कुण्डणाच्या दूरं वातो वनादधि ।
आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥६॥

पताति । कुण्ड^१णाची नाम पक्षी तेन सह । अरण्यात्^२ । दूरं मत्समीपम् । आपतति ।

१०
वायुः ।

सर्वं परिक्रोशं जहि जम्भया कृकदाश्वम् ।
आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥७॥

सर्वं परिक्रोशम्^१ । अन्यमपि सर्वं परिक्रोष्टारं वृकादिकम् । नाशय । जम्भया^२श्च कुरु ।

१. समृण P. संयण M. S. omits
संमृण इन्द्र गदंभम्

२. स्तुवन्तम् । अपकीर्तिं प्रकटयन्तमित्यर्थः
Sy. अपशब्दं कुर्वन्तम् । . . .
विस्वरमारदन् गदंभोऽनिष्टसूचको हि ।
तेन तद्विसामाशास्ते । . . किचाशं-
सयास्मान् Sk.

३. पावया P. D.

४. M. reads पावयमानं या for
पापया । अनया । S. omits अनया

५. कुण्डणाची P. कुण्डणाची D.
कुण्डनाची M. कुडिलगत्या Sy.
कुण्डाकारा भूत्वाऽञ्चतीति कुण्ड-
णाची वात्या । सा यथाऽधिपताति
उपरि गच्छति Sk. ६. तन M.

७. अरण्यादप्यधिकं दूरं देशम् Sy.

८. अरण्यं M.

यथा वातोऽपि वनाद्दूरं पतत्यरण्यात्
तियंगच्छति । यथेतयोरेतदुचितमेव

स्यात् तद्वत्तवापि स्तोतुरनुग्रह उचित-
एव । तस्मान्नामनुगृहाण । इत्योचित्याद्
योज्यम् । कुड्यमञ्चतीति वा कुण्ड-
णाची । कुड्यचारी गरकोलिका । याऽऽ-
हृष्ट चक्रकम्यत इत्यर्थः । तस्या हि
कुण्डणाया वशानमनिष्टसूचकम् ।
तदनेन प्रतिपाद्यते । वातोऽपि स्वप्ने
मामादाय दूरं गच्छति वनात् ।
तच्च मुमुषोरचिरभरणसूचकमिति
श्रुतिश्च । आशु वायुरेनं प्रहरतीति ।
एताभ्यां द्वाभ्यां लिङ्गाभ्यामासन्नभरण-
तया मां ज्ञात्वाऽनुग्राहकस्वभावेनाऽऽ-
युद्धेहि गवादींश्च Sk. ६. पततु Sy.

१०. V. Mādhava ignores अधि

११. परिक्रोशं M. अस्मद्विषये सर्वत
आक्रोशकर्तारं सर्वं पुरुषम् Sy.

१२. अनिष्टं यत् सूचयति तत्सर्वं शुगालवाय-
सादिकम् Sk.

१३. जम्भयाशु S. जम्भय मारय Sy.

कुकलासम् । आ तू न इन्द्रेति ।

I.30.

आ व इन्द्रं क्रिविं यथा वाजयन्तः शतक्रतुम् । मंहिष्ठं सिञ्च इन्दुभिः ॥१॥

आ व इन्द्रम् । यथा । अन्नमिच्छन्तः । कूपमुत्सिञ्चन्ति तस्य सेकार्थमेवम् । युष्मदर्थ-
महम् । दातृतमम् । इन्द्रम् । सोमैर्हुतैः । 'आसिञ्चे' इति कामानुत्सिञ्चामीति ।

शतं वा यः शुचीनां सहस्रं वा समाशिराम् । एदु निम्नं न रीयते ॥२॥

शतं वा । शतम् । वा । पूतानां सोमानाम् । सहस्रम् । वा । सम्यगाशिरेण मिश्रितानाम् ।
एवम् । इच्छति । निम्नम् । इवोदकम् ।

सं यन्मदाय शुष्मिण एना हस्योदरे । समुद्रो न व्यचो दधे ॥३॥

सं यन्मदाय । यत् सोमपात्रशतमस्य । बलिन इन्द्रस्य । मदाय भवति सहस्रं वा । अनेन

१. अस्मद् विषये हिंसाप्रदं शत्रुम् Sy.
तद्दर्शनमप्यनिष्टम् । . . . अनिष्टान्
सर्वान् अनुक्तांश्च नाशय । इष्टान्
कुरु च Sk. २. कू D.
३. Ms. D. puts the figure ॥२६॥
here to indicate the end
of the twenty-ninth hymn.
No such number is given
in P. and M.
४. अन्नशतमस्यमिच्छन्तः M.
अन्नमिच्छन्तो वयं शुनःशेषाः Sy.
हे इन्द्र त्वां बहुकर्मप्रज्ञं दातृतमं सोम-
रन्नकामाः स्तुवन्तो वा सिञ्चाम इत्या-
शास्महे सोमः Sk.
५. येन प्रकारेण क्रिविमवटं जलेन पूरयन्ति
तद्वत् Sy. महत्या कूपोदकमाहृत्य
सिञ्चन्ते । तत्समीपस्थमाहावं वा Sk.
६. हे ऋत्विग्यजमाना वो युष्माकं सम्ब-
न्धनमिममिन्द्रम् Sy. व इत्यमि शस् ।
भक्त्या परबशचित्त एवम् Sk.

७. अतिशयेन प्रबुद्धम् Sy. ८. ०हुतैः P.
८. आसिञ्चेति P. D. M.
१०. तामनुसि० P. ११. तर्पयामः Sy.
१२. V. Mādhava ignores शतक्रतुम्
१३. द्वावपि वाशब्दो चार्थे Sk.
१४. सोममिश्रितदध्नां समाशिराम्...शुद्धांश्च
दधिमिथांश्चात्पन्तबहून् सोमान् Sk.
१५. आगच्छत्येव । सोऽस्माननुगृह्णात्विति
शेषः Sy.
१६. उदकं निम्नं प्रदेशं यथा शीघ्रं गच्छति
तद्वत् । . . . यस्त्वं सोमपानार्थं
शीघ्रमागच्छति तं त्वां वयं वाजयन्तः
सोमैरासिञ्चाम इति संमस्तार्थः Sk.
१७. V. Mādhava ignores यः ।
आ । उ
१८. बलार्थम् Sk. १९. मदाया P.
२०. एना इति सो दा । . . . प्रथमायां
व्यत्ययेनेदम् । यद्विदं सोमानां शतं
सहस्रं च मदायं बलार्थं चास्येन्द्रस्योदरे
व्याप्तं सम्यक् धारयति Sk.

अस्य । उदरे । अन्तरिक्षम् । इव । व्याप्तिः । सन्दर्भे यथान्तरिकं विततं तद्वद् व्याप्तमिति तस्मा-
दागच्छतीति ।

अयमु ते समतसि कपोतइव गर्भधिम् । वचस्तच्चिन्न ओहसे ॥४॥

अयमु ते । अयं सोमः । त्वदीयस्तं त्वम् । कपोतः । कपोतीमिव गर्भनिधानीं पिपासुः ।
सङ्गच्छसि । स्तुतिम् । च । ताम् । अस्मदीयामात्मानम् । प्रापयसि ।

स्तोत्रं राधानां पते गिर्वाहो वीर यस्य ते । विभूतिरस्तु सूनृता ॥५॥

स्तोत्रम् । गीर्भरह्यमान ! अन्नानाम् । पते ! यस्य । तव । स्तोत्रमिदमनेन
क्रियते स्तोत्रा तस्मै । सत्या । श्रीः । अस्तु ।

१. समुद्र इव । यथा समुद्रमध्ये जलं
व्याप्तं तद्वत् Sy.
यथा समुद्रो व्याप्नुयात् । एवं त्वदुदरं
प्राप्यावतिष्ठते व्यचो व्याप्तिः । तं त्वां
वाजयन्त आसिञ्चेम सोमैः । ते त्वदुदरे
व्याप्ता भवन्तु Sk.

२. यत्तद् M.

३. व्याप्तिमिति P.

४. V. Mādhava ignores हि

५. अयं ते समतसि N. I. 10.

६. त्वदीयस्तं M.

७. यथा कपोताख्यः पक्षी ... गर्भधारिणीं
कपोतीं प्राप्नोति तद्वत् Sy.

८. धानि P. धानी S.

गर्भो धीयतेऽस्यामिति गर्भधिस्ताम् Sk.

९. पिपासु P.

१०. सहगच्छसि D. सततं गच्छसि Sk.

११. यदिदमुक्तमस्माकं तद्वह्स्वात्मानं प्रति
प्रापय । मद्बचः श्रुत्वा सोमपानतृप्तो
मां मोचय Sk.

१२. अस्मदीयमा० M.

१३. प्राप्नोषि Sy.

१४. V. Mādhava ignores च

१५. ०मानं S. गिरां वाहक Sk.

१६. चते M.

स्तुत्याश्रयधनानां स्वामिन् स्तोत्र-
स्तुतिवाहक विक्रान्त Sk.

१७. यस्य तव यावत्किञ्चित् स्तोत्रं तत्स-
वंम् । यस्त्वं सर्वैः स्तोत्रैः स्तूयसे तस्य
तव विभूतिर्वागस्तु Sk.

१८. यस्य ते तव स्तोत्रमीदृशं भवति तस्य
तव लक्ष्मीः ... प्रियसत्यरूपाऽस्तु Sy.
विभवतीति विभूतिः । संग्रामस्तुति-
करणसमर्थाऽस्तु Sk.

१९. स्तोत्र P. D.

२०. Omitted by P. and D.

२१. P. reads सत्याश्रीवस्तु । M. reads
सत्याशीरस्तु for सत्या । श्रीः ।
अस्तु ।

२२. V. Mādhava ignores वीर

ऊर्ध्वस्तिष्ठा न ऊतयेऽस्मिन्वाजे शतक्रतो । समन्येषु ब्रवावहे ॥६॥

ऊर्ध्वस्तिष्ठ । ऊर्ध्वः । तिष्ठ । अस्माकम् । रक्षणाय । अस्मिन् । सङ्ग्रामे । शतकर्मन् । शत्रुषु त्वं चाहं च । सम्भूय । ब्रवावहे ।

योगेयोगे त्वस्तरं वाजेवाजे हवामहे । सखाय इन्द्रमतये ॥७॥

योगेयोगे । प्रवेशे प्रवेशे । अतिशयेन बलमुक्तम् । इन्द्रम् । युद्धे युद्धे । हवामहे । सखायः सन्तः । रक्षणाय ।

आ धा गमद्यदि श्रवत्सहस्रिणीभिरूतिभिः । वाजेभिरुप नो हवम् ॥८॥

आ धा गमत् । उपागच्छेदिन्द्रः । यदि । शृणुयात् । आह्वानम् । सहस्रसंख्येः । पालनैः । अन्नेश्च ।

अनु प्रत्नस्यौकसो हुवे तुविप्रति नरम् । यं ते पूर्वं पिता हुवे ॥९॥

अनु प्रत्नस्य । यमिन्द्रम् । तव । पिता । आहूतवान् तमहं त्वदर्थम् । पुराणस्यास्य ।

<p>१. ऊर्ध्वं तिष्ठ D.
 २. ऊर्ध्वं D. ऊर्ध्वतः S.
 उत्तिष्ठ यं ब्रवीमि तत्र प्रवर्तस्व Sk.
 ३. आत्ममरणफलत्वाद् यज्ञ एव संग्रामः Sk.
 ४. शतकर्म D. कर्म M.
 बहुप्रज्ञ वा Sk.
 ५. शत्रु P. D. अन्येषु कार्यान्तरेषु Sy.
 ६. अहं च is omitted by P.
 ७. ब्रवामहे D.
 सम्भूयान्यान् देवान् महिमोचनार्थ-
 मभ्यर्थयामहे । एतदर्थमुत्तिष्ठ । अन्ये-
 ष्विति शसि सुप् Sk.
 ८. Omitted by M.
 'अपूर्वस्यागमो योगः' इत्यत्रेच्छा-
 प्राप्तिः । तत्र तत्रेच्छाप्राप्तौ Sk.
 ९. बलवत्तरम् Sk.
 १०. Omitted by M. तत्र तत्र</p> | <p>संग्रामे Sk.
 ११. सखिवत्प्रियाः Sy.
 हे सखाय इदमिदं ब्रवातीतीन्द्रं तत्र
 तत्र पालनाय Sk.
 १२. ह्या M.
 १३. उपा is missing in M.
 १४. सम्बद्धपालनसहस्रैरस्मान् पालयन्
 अस्त्रानि च ददद् इत्यर्थः Sk.
 १५. V. Mādhava ignores च
 १६. प्रश्नस्य M.
 १७. यं नवसोममिति वा Sk.
 १८. त्वाम् Sy; Sk.
 १९. अस्मदीयो जनकः Sy. मम पिता
 Sk.
 २०. P. reads हूताहूतवन्तमहः for
 पिता । आहूतवान् । तमहम् ।</p> |
|--|--|

निवासस्थानात् । अनुक्रमेण । हुवे । अनेकेषु गच्छन्तम् । नेतारम् ।

तं त्वा वयं विश्ववारा शास्महे पुरुहूत । सखे वसो जरितृभ्यः ॥१०॥

तं त्वा वयम् । तम् । त्वा । वयम् । सर्वेषां वरणीय ! प्रार्थयामः । सखे ! वासयितः ।
स्तोत्राणाम् ।

अस्माकं शिप्रिणीनां सोमपाः सोमपाव्नाम् । सखे वज्रिन्सखीनाम् ॥११॥

अस्माकम् । अस्माकं सोमपानस्य साधनभूतम् । शिप्रायुक्तानाम् । सोमस्य पातः !
सोमपातृणाम् । सखे । वज्रिन् ! सखीनामुत्तरत्र सम्बन्धः ।

तथा तदस्तु सोमपाः सखे वज्रिन्तथा कृणु । यथा त उश्मसीष्टये ॥१२॥

तथा तदस्तु । यथा वयम् । त्वत्तः । कामयामहे । तथाऽस्माकम् । तत् अस्तु । सखे !
वज्रिन् ! त्वम् । तथा । कुरु । इष्टयेऽभिलषितसिद्ध्यर्थमिति ।

रेवतीर्नः सधमादु इन्द्रे सन्तु तुविवाजाः । क्षुमन्तो याभिर्मदेम ॥१३॥

रेवतीर्नः । योऽस्माभिः सह सोमेन माद्यतीन्द्रस्तस्मिन् । इन्द्रे । बह्वन्ताः । आपः । अस्मा-

१. त्वां पुराणनिवासस्थानं सोमाख्यं प्रति Sk.

२. बहून् यजमानान्प्रतिगन्तारम् Sy.
बहूनां प्रत्यवस्थाता तुविप्रतिः कृतानेक-
युद्धः Sk. ३. Missing in M.
पुरुषमिन्द्रम् Sy. नराकारम् Sk.

४. V. Mādhava ignores पूर्वम्

५. तं त्वा वयम् । तम् । त्वा is missing
in M. ६. वरणीयं D. M.

७. आत्मजीवितम् Sk.

८. प्रशस्य धनवन् वा Sk.

९. स्तोत्रार्थम् । आत्मार्थमन्यार्थं वाऽऽ-
शास्महे Sk.

१०. V. Mādhava ignores पुरुहूत

११. ०भूतः P. M. पानसाधनभूतशि० S.

१२. दीर्घाभ्यां हनूभ्यां नासिकाभ्यां वा

युक्तानां गवां समूहस्त्वत्प्रसादादस्त्विति
शेषः Sy. हनूमतां नासिकावतां वा Sk.

१३. Missing in M. १४. मिदस्तु P.

१५. चिरं जीवेमेति कामयामहे Sk.

१६. तव यागार्थं तत्तथा कुरु Sk.

१७. V. Mādhava ignores सोमपाः

१८. सहभूतैर्यो माद्यते . . . स्तूपते तुप्यते
वा तस्य Sk.

१९. मदन्ती० P. D. and M.

२०. तन् M. २१. इन्द्रस्य Sk.

२२. प्रभूतबलाश्च Sy. धनसाधका बह्व-
लाश्च बह्वन्नसाधकाश्च Sk.

२३. क्षीराज्यादिधनवत्यः Sy.

२४. अस्माकं ता गावः Sy. अस्माकं स्तुतयो
रेवतीः सन्तु । धनवत्यो भवन्तु ।

तत्साधका भवन्वित्यर्थः Sk.

कम् । सन्तु । क्षुधिता वयम् । याभिः । मदेम । शब्दवन्तो विख्याता वेति ।

आ घ त्वावान्त्मनासः स्तोतृभ्यो धृष्णवियानः । ऋणोरक्षं न चक्रयोः ॥१४॥

आ घ त्वावान् । त्वत्सदृशः । स्तोतृकार्यायम् । शत्रूणां धर्षयितः ! स्वयमेव । गच्छन् भवति बन्धुस्तथा त्वं च स्वयमेव । आगतः सन् स्तोतृणां कामान् । ऋणोः प्राक्षिपः । यथा । अक्षम् । चक्रयोः । प्रक्षिपन्ति ।

आ यदुवः शतक्रतुवा कामं जरितृणाम् । ऋणोरक्षं न शचीभिः ॥१५॥

आ यद् दुवः । स्तोतृणाम् । परिचरणम् । शतकर्मन् ! कामं च । अक्षम् । इव चक्रयो-
यंदा त्वम् । प्रज्ञाभिः । प्राक्षिपस्तदा स्वयमेवागच्छसीति ।

शश्वदिन्द्रः पोषुश्रद्धिर्जिगाय नानंदद्भिः शाश्वसद्भिर्धनानि ।

स नो हिरण्यरथं दंसनावान्त्स नः सनिता सनये स नोऽदात् ॥१६॥

शश्वदिन्द्रः । इन्द्रेण दत्तं हिरण्यरथं प्रतिगृह्णन्तं स्तौति—ओष्ठव्यापारं कुर्वद्भिः ।

१. अन्नवन्तो वयम् Sy.

क्षु शब्दे । कीर्त्यामित्र । कीर्तिमत्यः । वयं याभिर्नित्यमिन्द्रं स्तुम इति वा Sk.

२. मदेम P. ३. तत्सदृशः M.

४. स्तोत्र S. आत्मना स्तोतृभिः स्तुतिभिर्वा व्याप्तः स्तुतः सन् स्तोतृभ्यः Sk.

५. धर्षयति M. धाष्ट्ययुक्त Sy. हे प्रगल्भाभिभवितः Sk.

६. अस्माभिर्याच्यमानः Sy. याच्यमानः Sk.

७. काकामान् P.

८. नृणोः M. ऋणु गतो । अन्तर्गच्छ । तिपि सिप् । आऋणोत् । स्तोतृभ्यः कामान् गमयति ददातीत्यर्थः Sk.

९. आनीय प्रक्षिपतु Sy.

१०. प्र omitted by M. यथाऽक्षं चक्रेषु प्रक्षिपेद् एवं स्तोतृषु कामान् Sk.

११. V. Mādhava ignores आ घ

१२. आयद्ववः P. आयदुवः M.

यावती काचित् परिचर्या तथा सर्वया स्तोतृभिरात्मानं परिचारयति Sk.

१३. कर्म P. D. M.

१४. स्तोतृणां कामानप्यागमयति तद्वाति Sk.

१५. कर्मभिः—शकटोचितव्यापारविशेषः ... यथाऽक्षं प्रक्षिपन्ति तद्वत् Sy.

कर्मभिर्वा Sk. १६. ०तीति P. D

१७. V. Mādhava ignores आ यत् आ

१८. शश्वदिन्द्रः D.

१९. M. reads तस्तोतोष्ट for तं स्तौति । ओष्ठ० । D. reads आष्ठ for ओष्ठ ।

घासभक्षणान्तरभाविनमोष्ठशब्दम् Sy.

प्रोषुषद्भिः प्रोषु पर्याप्तौ ... पर्याप्तः समर्थः । समर्थः Sk.

अत्यन्तं श्वसद्भिः^१ । अत्यन्तं ह्येषद्भिरेतैरश्वैः^२ । इन्द्रः^३ । शश्वत्^४ । जिगाय । शत्रुघनानि । सः । अस्म-
भ्यम् । कर्मवान्^५ ददातु । हिरण्यरथम् । स हि । अस्माकम् । घनस्य । दाता । स एव । नः ।
ददात्विति ।

आश्विनावश्वावत्येषा यातं शवीरया । गोमदस्त्रा हिरण्यवत् ॥१७॥

आश्विनौ । आयातम् । अश्विनौ ! अश्वयुक्तेन^{१०} । अन्नेन^{११} । क्षिप्रप्रेरणेन^{१२} । गोयुक्तम्^{१३} ।
दर्शनीयो ! हिरण्ययुक्तं च ।

समानयोजनो हि वाँ रथो दस्त्रावमर्त्यः । समुद्रे अश्विनेयते ॥१८॥

समानयोजनः^{१४} । युवयोः^{१५} । हि । रथः । द्वयोरप्येकभूतः^{१६} । दर्शनीयो ! अमरणः^{१७} । अन्तरि-
क्षमध्ये^{१८} । गच्छति तत् आयातमिति ।

न्यक्ष्यस्य मूर्धनि चक्रं रथस्य येमथुः । परि द्यामन्यदीयते ॥१९॥

न्यक्ष्यस्य^{१९} । अश्विनावेकम् । चक्रम् । रथस्य । पर्वतमूर्धनि^{२०} । स्थापयामासतुः ।
अन्यत्तु^{२१} चक्रम् । परितः^{२२} । दिवम् । गच्छति ।

१. अत्यन्तं श्वसद्भिः is omitted by P. शीघ्रगतित्वादित्यर्थं पुनः पुनर्वा श्वात् कुब्दंभिः Sk. २. भेषद्भिः M. अत्यर्थं पुनः पुनर्वा ह्येषद्भिः Sk.
३. श्वं P. ४. अशुरघनानि Sk.
५. दसि दंशदर्शनयोः । 'दंसना सुवितं करः' इति कर्मणि दर्शनीयत्वाद् दंसना वाक् । रूपं वा । कर्मवान् वा वाग्मी वा रूपवान् वा Sk.
६. स एवास्माकं सर्वविधुरेषु संभक्ता जी- वितलाभाय च । स एवास्माकं . . . सन्तिता । षणु वाने । सनये Sk.
७. हे अश्विनौ अश्ववताऽन्नेनाऽऽयातम् । इत्थंभूतलज्जनाटात्वात् (?) तत्सम्बद्धौ । अश्वयुक्तौ Sk.
८. आश्वयुक्तानन्नेति P.
९. वेगवत्या इषा Sk.

१०. येगायुक्तं P. गोमत् । क्रियाविशेषणम्... गा हिरण्यं च गृहीत्वाऽगच्छतम् Sk.
११. अश्विनौ Sy. १२. ०योजनं D.
१३. युवतया P. १४. युवयोर्द्वयोरकरणा- रुद्धत्वाद् उभयार्थं सकृदेव युज्यते Sy. साधारणं युज्यत एव उभयोरपि Sk.
१५. अरेणः P. अमरण M. अप्रतिहतगतिरित्यर्थः Sy
१६. अन्तरिक्षे मध्ये M. अनालम्बने Sk.
१७. त P.
१८. V. Mādhava ignores अश्विना
१९. न्यक्ष्यस्यम् P. न्यास्य M.
२०. ०मूर्धनः M. ०मूर्धनि D. ०मूर्धनि P. अक्ष्यः . . . अहन्तव्यः । प्रजापति- रादित्यो वा । तस्य मूर्धनि Sk.
२१. नियमितवन्तौ Sk. २२. अन्यन्तु P.
२३. कर्मप्रवचनीयप्रती परिः । दिवं प्रति Sk.

कस्त उषः कथप्रिये भुजे मर्तो अमर्त्ये । कं नचसे विभावरी ॥२०॥

कस्त उषः । कः । ते । उषः ! कथनप्रिये ! यकारधकारी समानी । भोगाय भवति ।
मर्तः । मरणवर्जिते ! कीदृशं च त्वम् । व्याप्नोषि । दीप्तिमति !

वयं हि ते अमन्मृद्धान्तादा पराकात् । अश्वे न चित्रे अरुपि ॥२१॥

वयं हि ते । वयम् । हि । त्वाम् । अज्ञासिष्म । आजन्तात् । आ च पराकात्, पराकशब्दो
दूरवचनो मूलादुपक्रम्याऽज्ज्ञादित्यर्थः । अश्वे ! गमनशीले ! पूज्ये ! आरोचन इति । नकारः
सम्प्रत्ययीयः ।

त्वं त्येभिरा गहि वाजैभिर्दुहितर्दिवः । अस्मे रुयि नि धारय ॥२२॥

त्वं त्येभिः । त्वम् । एतैः प्रदित्सितैः । अन्नैः । आगच्छ । दिवः । दुहितः ! अस्मासु ।
रयिम् । नियच्छेति ।

१. कथनये P. स्तुतिप्रिये ! Sy.

‘पुरीषं कम्’ इत्युदके । रदम्याहृतं
तद् यो दधाति धारयति वा सः कथः ।
...कः प्रजापतिर्वा । केन विधीयते प्रका-
शनरसाद्याहरणार्थं स्वाप्यत इति वा ।
कथ आदित्यः । तस्य प्रिया । सः प्रियो
यस्या इति वा । अत्यन्तसाहचर्याच्च
तत्प्रियत्वं साध्यते । एवंभूते Sk.

२. अयकारयकारी M. ३. पालनाय Sk.

४. मत्तः M. कं मर्तमायुरादिप्रदानेन
व्याप्नोषि । ... स भुजेऽलम् ।
... कं पालयितुं गच्छसीति वा ।
कथयैतत्सुखं ज्ञात्वा वयमपि तादृश
एव भवेम Sk. ५. ०वर्जितो D.

६. कीकीदृशं M. कीदृश D.

७. Omitted by D. and P.

८. Omitted by D.

९. विशेषप्रभावयुक्ते ! Sy.

भा दीप्तौ । विविधा भा विभाः । ...
विभायुक्ता विभावरी Sk.

१०. त्वोम् M. ११. अज्ञासिष्ठ P.
अज्ञासिष्टाम् M. न बोद्धुं समर्थाः Sy.

आजीवितं याचामहे Sk.

१२. अन्तात् D. तात् M. मदायुष
आ अवसानात् Sk.

१३. राकात् P. आवर्षशताद्द्वारात् । . . आह
मर्यादायामभिविधौ वा । यावद्वर्षशतं
पूर्वम् Sk. १४. वराक० P.

१५. ०र्थे P. १६. व्यापनशीले Sy.
अश्वे न चित्रे । यथा बद्धबडवा रूपेण
विचित्रा पूज्या वा तद्वत् । अश्वे बडवास्त-
दृशि व्याप्ते वा । विचित्ररूपे पूज्ये वा Sk.

१७. चायनीये Sy. १८. त्येभिः D.
त्येभिः M. १९. प्रतिद्वैः D.
त्वं यानि वयमर्थयामहे तैः सम्बद्धाऽन्नैः ।
यान्यस्मद्द्वेयान्यन्नानि तानि गृहीत्वाऽऽ-
गच्छ Sk. २०. दिवो जातत्वाद् उवा
दिवो दुहिता Sk. २१. रयम् P.
अस्मभ्यं धनं नियमेन धारय Sk.

२२. निरश्चेति P.

२३. Ms.D. puts the figure ॥३०॥
here to indicate the end of
the thirtieth hymn. No such
number is given in P. and M.

I. 31.

त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरा ऋषिर्देवो देवानामभवः शिवः सखा ।

तव व्रते कवयो विब्रनापसोज्जायन्त मरुतो भ्राजदृष्टयः ॥१॥

त्वमग्ने । हिरण्यस्तूप आङ्गिरसः । त्वम् । अग्ने ! मुख्यः । अङ्गिरसां च । एकः सर्वस्य
द्रष्टा । देवः । देवानाम् । अभवः । कल्याणः । सखा । तव । कर्मणि त्वया प्रेरिताः । कवयः । लब्ध-
वेगा लब्धव्याप्तयो वा । प्रादुर्भवन्ति । मरुतः । दीप्तस्वायुधाः ।

त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरस्तमः कविर्देवानां परि भूषसि व्रतम् ।

विभुर्विश्वस्मै भुवनाय मेधिरो द्विमाता शयुः कतिधा चिन्दायवे ॥२॥

त्वम् । अग्ने ! मुख्यः । अङ्गिरसां च वरिष्ठः । कविः । यज्ञम् । अलङ्करोषि ।
सर्वस्मै । भुवनाय । अनेकशरीरो भवन् । प्राज्ञः । द्वयोर्लोकयोर्निर्माता । पुरुषवसः

१. सर्वत उत्कृष्टः Sk.

२. शरीरस्थितिहेतोरशितपीतरसकर्ता च ।

अङ्गं शरीरावयवम् । . . . अङ्गिनः

स्थित्यं अशितपीतरसस्तदङ्गिरसः ।

. . . इत्यङ्गिराः । जाठरो ह्यग्निरन्नं

रसीकरोति । रसो लोहितमांसस्ना-

य्वस्थिमज्जाशुक्लभावेन परिणममानः

शरीरस्थितिहेतुर्भवति Sk.

३. मनसैव । अथवा योज्यं प्रथमोऽङ्गिरा

ऋषिः स त्वमेव Sk.

४. हविर्नयनाद्युपकारेण देवोऽभवः । तेषामपि

वाता Sk.

५. छा M.

६. त M.

७. परिचर्यायामवस्थिता मेधाविनः Sk.

८. ज्ञानेन व्याप्नुवाना ज्ञातकर्माणो वा Sy.

विदितयागादिकर्माणो वेदितव्यकर्माणो

वा Sk.

९. उत्कृष्टचेष्टिता अजायन्त । . .

केचित्तु मरुत इति ऋत्विज्जनामाचक्षते ।

अत्र च ऋत्विक्ष्वेव तद्वत्सु यजमानेषु वा ।

त्वत्कर्मण्यवस्थिता ऋत्विजो यजमाना

वेदितव्यकर्माणोज्जायन्तेति योजना Sk.

१०. ऽत्वायुधाः P.

११. अग्ने P.

१२. प्रत्नः M. सर्वेषामुत्कृष्टः Sk.

१३. अतिशयेनाङ्गिरा भूत्वा Sy.

शरीरस्थितिहेतोरशितपीतरसस्यातिशयेन

कर्ता Sk.

१४. मेधावी Sk.

१५. कर्म Sy.

१६. ऽरोति P.

परिगृह्णासि । परिभूः परिग्रहे Sk.

१७. किं चेत्स्वरश्च विश्वभुवनार्थम् Sk.

१८. नेकशमिरः P. बहुविधः । आहवनी-

याद्यनेकव्यवहारीत्यर्थः Sy.

१९. प्राज्ञे P.

यज्ञस्य सम्पादयिता । . . . नित्यं

यज्ञयुक्तस्तस्मात्तत्सम्पादयिता Sk.

२०. द्वयोररण्योत्पन्नः । यद्वा द्वयोर्लोकयो-

र्निर्माता Sy. द्वावापृथिव्यावरणी वा

मातृस्थानीये यस्य स द्विमाता Sk.

पुत्राययवे । गार्हपत्यादिव्यूहेनानेकधा । शयानः ।

त्वमग्ने प्रथमो मातरिश्चन आविर्भव सुक्रतया विवस्वते ।

अरेजेतां रोदसी होतृव्यूँसंघोभारिमयजो महो वंसो ॥३॥

त्वमग्ने । त्वम् । अग्ने ! प्रथमः । मातरिश्चने । आविर्भव । आविः । अभवः । शोभन-
कर्मच्छया । विवस्वते । यद्वा तस्मै मातरिश्वा त्वामाजभार । त्वयि होतरि देवैर्वृते । महान्तं
त्वां दुष्ट्वा द्यावापृथिव्या । अकम्पेताम् । त्वं देवानां हविर्वहनभारम् । सोढवान् । अयजश्च ।
महतस्तान् । वासयितः ।

त्वमग्ने मनवे द्यामवाशयः पुरुरवसे सुकृते सुकृतरः ।

श्वात्रेण यत्पित्रोर्मुच्यसे पर्या त्वा पूर्वमनयन्नापरं पुनः ॥४॥

त्वमग्ने मनवे । त्वम् । अग्ने ! अकथयः । मनुरभ्युदयेन युक्तः स्यादिति । तस्मै स्वर्ग-

१. पुत्राययवे P. मनुष्यार्यम् Sy.

कतिप्रकारेभ्योऽर्थं पुनर्भवस्याता ।

और्वंशेयो वा पुरुरवसः पुत्र आयुः ।

तदर्थाय । कतिधात्वमग्निहोत्रदर्शपूर्ण-

मासादिषु तावदाहवनीयत्वात् त्रिधा ।

पिण्डपितृयज्ञचातुर्मास्येषु चतुर्धा । प्रणी-

तातिरेकात् पशौ पञ्चधा । शामित्राति-

रेकात् सोमाग्नीध्रधिष्ण्यातिरेकाद्

यावत्तावत्संख्यात्वम् ... आमाशयो

जलाशय इव Sk.

२. ०हेनेकन्धा P. D. कतिभिः प्रकारैः Sy.

३. V. Mādhava ignores चित्

४. पुरणवो वा च व P. पुरणं वोताय

वः D. पुररणवो वो यव M. प्रथमो

मातरिश्चन आविर्भव is the

Editor's emendation. प्रकटो

भव Sy.

५. प्रथमो मुख्यो भूत्वा वर्तते । अग्निर्वायु-

रादित्य इति वाय्वपेक्षया सर्वत्र मुख्य-

त्वावगमात् Sy.

६. विवस्वते परिचरते यजमानाय Sy.

७. यदा P. D. न. कस्मै P.

८. ०व्यंते M.

होतृव्यूँ होतृवरणयुक्ते कर्मणि Sy.

१०. ०ता P. अबिभीतां भयाद्वा Sk.

११. युन् P.

१२. हविर्वगभानं देवानयुजश्च P.

हविर्वहनं ० M. भारं भरणम् Sy.

१३. महः पूज्यान् Sy. १४. ०पिता P.

हे प्रशस्य धनवन् वा Sk.

१५. अनेकमयं D. १६. कथमयान् P.

हे अग्ने त्वं मनवे मनोरनुग्रहार्थं द्यां

द्युलोकमवाशयः शब्दितवानसि । पुण्य-

कर्मभिः साध्यो द्युलोक इति प्रकटि-

तवानसि Sy.

हे अग्ने त्वं मनुना राज्ञा द्यां द्युलोकं

कामितवान् । मनुं राज्ञानं दिवं कामय-

मानं तत्प्रापणेन प्रयुक्तवान् Sk.

१७. दयन्मह्यो युक्तस्यादिति ०दयेन युत-

यादिति M.

कामाय । यथा^१ पुरुषसे^२ च त्वम् । शोभनकर्मणः^३ कर्त्रे । सुकृतमः । क्षिप्रम् । यद् । अरण्योस्त्वम् ।
परिमुच्यसे । तदानीमेव । त्वाम् । पूर्वम् । अनयन् । यत्पुनश्च । अपवृत्ते कर्मण्यपरं च कुर्वन्ति ।
अयं ते योनिः श्रुत्विय इति ।

त्वमग्ने वृषभः पुष्टिवर्धन उद्यंतस्तुचे भवसि श्रुवाय्यः ।

य आहुतिं परि वेदा वषट्कृतिमेकायुरग्रे विशं आविवांससि ॥५॥

त्वमग्ने वृषभः । त्वम् । अग्ने ! कामानां वर्षिता । पुष्टेर्वर्धकः । यजमानाय । भवसि ।
श्रवणीयः । योजग्निः । स्वाहाकारकृतम् । वषट्कारकृतं च । परितः । लभते मनुष्येभ्य इति परोक्षः ।

१. स्वर्गकामयथा P. स्वर्गमकामयाः M.
२. Omitted by P. and M.
३. सुकृते तव परिचरणं कुर्वते Sy.
पुरुषसा सुकृता शोभनकर्माणि कृत-
वता Sk.
४. श्वात्रेण क्षिप्रमयनेन Sy.
श्वात्रेण ... 'क्षिप्रं मनु तृषु श्वात्रम्'
इति क्षिप्रार्थत्वान्मातरिश्वा निवर्तते ।
तस्य वायोरत्यन्तक्षिप्रत्वात् स एव
श्वात्रः । तेन Sk.
५. यद् यदा Sy. यदा Sk.
६. त्वां M.
पित्रोर्मुच्यसे परि । पितरौ छावा-
पृथिव्यौ . . . परिरूपरौ । छावा-
पृथिव्योरुपपत्त्यमुच्यथाः Sk.
७. ०मुच्यसे M. उत्पद्यस इत्यर्थः Sy.
८. ०नीमतः P.
९. नयन् M.
अरण्योरुत्पन्नं त्वां पूर्वं वेदेः पूर्वदेश-
मानयन् । आहवनीयत्वेन स्थापित-
वन्तः Sy. यदा पृथिव्या भुक्तवान्
ततः प्रभृति मर्यादया त्वां पूर्वमाहव-
नीयात्मना निहितवन्तो यजमानाः Sk.
१०. यत् omitted by P. and D.

मर्यादयैवापरं गार्हपत्यात्मना पुनः पुन-
स्तत्र कर्मणि Sk.

११. अववृते M.
१२. कुर्वञ्च यन्ते P.
पुनः पश्चादपरं पश्चिमदेशमानयन् ।
गार्हपत्यरूपेण प्रापितवन्तः । आह-
वनीयकर्मनिष्ठानादूर्ध्वं गार्हपत्यरूपेण
धारितवन्त इत्यर्थः Sy.
१३. योनि M.
१४. इष्टार्थदः । हविर्नयनद्वारेण वृष्टेः कर्ता
वा Sk.
१५. वृष्टेर्वर्धकः P. पुष्टेर्वर्धकः D.
वृष्टेर्वर्धतः M.
१६. यन्ममागाय P.
यागार्थं नित्यं यः स्तुचमुद्यमयति तस्य
वृष्टेर्वर्धयिता वृष्टेर्वर्धयिता च
भवति Sk.
१७. अत्यन्तोत्कृष्टगुणः Sk.
१८. योनि P. D.
१९. वषट् P.
वषट्कारं च कर्म Sk.
२०. परितो जानाति, समर्पयतीत्यर्थः Sy.
परि विजानाति Sk.
२१. परोक्ष P.

स त्वमग्ने ! एकापुरवच्छिन्नायुरमृतः । अग्ने स्थित्वा मनुष्यान् । परिचरसि यद्वा बहूनां प्रकाशं कुर्वाण एकगमनस्त्वं प्रचरसीति ।

त्वमग्ने वृजिनवर्तनिं नरं सकर्मन्पिपर्षिं विदथे विचर्षणे ।

यः शूरसाता परितक्म्ये धने दुभ्रेभिश्चित्समृता हंसि भूयंसः ॥६॥

त्वमग्ने वृजिनवर्तनिम् । त्वम् । अग्ने ! युद्धे । शोभनमार्गम् । नरम् । पारयसि । गृहे च । विद्वष्टः । यस्त्वम् । युद्धे । परिगन्तव्ये सति । धने । धुद्रेः । अपि । सङ्गतान् । महतोऽपि स्तोतुः शत्रून् । हंसि ।

त्वं तमग्ने अमृतत्वं उत्तमे मर्ते दधासि श्रवसे दिवेदिवे ।

यस्तावपाण उभयाय जन्मने मयः कृणोषि प्रय आ च सूरये ॥७॥

त्वं तमग्ने । त्वम् । तम् । अग्ने ! अमृतत्वे । उत्कृष्टे । मनुष्यम् । निदधासि । दिवे दिवे ।

१. स्व P.

२. एवकायु० P. मुख्यान्ः Sy.

तस्योद्यतमुचः । डसि डे...अत्रापीति-
हासः । और्वशेय आयुर्गन्धर्वलोका-
दग्निमाहृतपायतसोम्यः प्रथमं देवविशः
पर्यचरत् । ततोऽप्यान् । इत्येतदुच्यते ।
एक आयुः । प्रथममाहर्ता इत्यस्यैका-
युस्त्वम् । अग्ने प्रथमं देवविशः पर्यचरद्
इत्यर्थः Sk.

३. प्रथमं तं यजमानं विशस्तवनुकूलाः
प्रजाः ... सर्वतः प्रकाशयसि Sy.

४. कुर्वन्नेक० P. कुर्वाणेक० D.
कुर्वणेक० M.

५. ०नीं P. ०नि D. ६. कर्मणि Sy.
यच्च सेवायाम् । ... देवानां सेवितः
सेव्यो वा । ... सेवनशील Sk.

७. विप्लुतमार्गं सदाचाररहितम् Sy.
कुटिलमार्गम् Sk.

८. वारयसि P. D. M.

पालयसि पुरयसि, वा सत्कर्मानुष्ठानयोग्यं
करोषीत्यर्थः Sy. पालयसि Sk.

९. सचनीये समवेतुं योग्ये Sy. यज्ञ-
गृहे Sk.

१०. विष्वगः D. विशिष्टज्ञानयुक्त Sy.

११. ०गन्ते P. १२. धने M.

संप्रामे यत्प्राप्यं धनं तन्निमित्तम् Sk.

१३. अल्पसंख्यैः शत्रुभिः Sk.

१४. सम्यग्योद्धुं प्राप्ते सति तदनुग्रहार्थं भूय-
सः प्रोढान् प्रतिपक्षिणः शत्रून् Sy.
संगतौ । भयादसंगतान् दूरस्थानप्य-
न्याश्च गत्वा बहून् हंसि Sk.

१५. स्तोतु P.

१६. हिसि D.

१७. तम् omitted by P. D. M.

१८. यस्त्वां परिचरसि Sk.

१९. अम्यतत्वे M. देवत्वे Sk.

२०. ०ति M.

२१. सर्वकालमित्यर्थः Sk.

अन्नाय^१। यस्त्वम्^२। सूरैः^३ स्तोतुः^४। उभयविधाय^५ जन्मने^६। तृष्यन्नुभयम्^७। करोषि^८। सुखं चास्य^९
भूयात्^{१०}। अन्नं चास्त्वत्पुभयोस्तृप्तिमिच्छन्नुभयं करोषीति^{११}।

त्वं नो अग्ने सनये धनानां यशसं कारुं कृणुहि स्तवानः ।

अध्याम् कर्मापसा नवेन देवैर्द्यावापृथिवी प्रावतं नः ॥८॥

त्वं नो अग्ने^{१२}। त्वम्^{१३}। अग्ने^{१४}! अस्माकम्^{१५}। लाभाय^{१६}। धनानाम्^{१७}। यशस्विनम्^{१८}। स्तोतारं^{१९}
पुत्रम्^{२०}। कुरु^{२१}। स्तूयमानः^{२२}। प्राप्नुयाम^{२३}। वयम्^{२४}। कर्म^{२५} यज्ञम्^{२६}। नवेन^{२७} स्तुति^{२८}लक्षणेनानेन^{२९}। कर्मणा^{३०}।
तानस्मान्^{३१} स्तुतिप्रवृत्तान्^{३२}। देवैः^{३३} सह^{३४}। द्यावापृथिवी^{३५}। रक्षतम्^{३६}।

त्वं नो अग्ने पित्रोरुपस्थ आ देवो देवेष्वनवद्य जागृविः ।

तनूकृद्रौधि प्रमंतिश्च कारवे त्वं कल्याण वसु विश्वमोषिषे ॥९॥

त्वं नो अग्ने पित्रोः^{३७}। त्वम्^{३८}। अस्माकम्^{३९}। अनवद्य^{४०}! अग्ने^{४१}! द्यावापृथिव्योः^{४२}।

१. यो यजमान उभयाय जन्मने द्विविध-
जन्मार्थं द्विपदां चतुष्पदां च लाभायेत्यर्थः
Sy. कीर्त्ये अन्नाय वा।... यस्त्वां
पूजयति तमिह लोकेऽन्नादीनि दत्त्वा
धारयसि। परलोके देवत्वं च। अथवा
श्रवः कीर्तिः।... यस्त्वां स्तौति तं
देवत्वं प्रापयसि अन्नावीन्यपीह।
तव वा तस्य वा यशसे सर्वकाल-
मिति... डे. डी। उभयाय जन्मने
इति। इह च परत्र च Sk.

२. सु० M. अभिज्ञाय यजमानाय Sy.
स्तोत्रे Sk. ३. तृष्य उ० M.
कृष्य० D. यस्त्वं स्तुतिहविषोस्तृष्ण्या
ब्राध्यमानः Sk.

४. मयः प्रयश्च मर्यादया विदुषे वदासि Sk.

५. अनदचास्त्व० P.

६. ०ऽयुभयोरुभयोर० M.

७. V. Mādhava ignores आ

८. Omitted by D. ९. ०क P.

१०. लेहाय P.M. लहाय D. दानार्थम् Sy.

११. हे अग्ने त्वं मां धनानां सनये यशस्वन्तं
कारुं कुरु स्तूयमानः... हविलं-
क्षणान्त्युक्तम्। नः इति अग्नि आम्
वा। यशः कीर्तिः। अस्माकमन्त-
रात्मानं यजमानं वा स्तोतारं धनलाभार्थं
यशस्विनं कुरु स्तूयमानः Sk.

१२. कर्मणां कर्तारं पुत्रम् Sy.
स्तोतारं यष्टारं च कुर्वित्यर्थः Sk.

१३. सूय० P. स्तूयमा... M.

१४. वर्धयाम Sy. त्वत्प्रसादेन वृद्धिं
प्राप्नुयाम Sk. १५. नूतनेन Sy.
अन्यैरकृतपूर्वैर्गान्यैरपि देवैः Sk.

१६. प्राप्तेन त्वद्वत्तेन पुत्रेण Sy.
पालनाख्यकर्मणा अपसा Sk.

१७. अग्निप्रसादादस्माकमं। हे अग्ने! धन-
लाभार्थं मां यशस्विनं स्तोतारं च कृत्वा
मत्स्तुत्या प्रसन्नस्तत्कर्म देवैर्द्यावापृ-
थिवीभ्यां युक्तः पाहीत्यर्थः Sk.

१८. रक्षतं P. १९. V. Mādhava
ignores प्र २०. अग्ने M.

उपस्थे वेद्याम्^२। आसीद^३। देवो देवानां मध्ये^४। जागरणशीलः सः। त्वम्। स्तोत्रे। अङ्गानां कर्ता^५ भवामीति। बुध्यस्व भव। च तस्मै^६। प्रमतिः^७। त्वं हि। विश्वम्। घनं कारवे। आवपसीति^८।

त्वमग्रे प्रमतिस्त्वं पितासि नस्त्वं वयस्कृत्तवं जामयो वयम्।

सं त्वा रायः श्रुतिनः सं संहृस्त्रिणः सुवीरं यन्ति व्रतुपामदाभ्य ॥१०॥

त्वमग्ने प्रमतिः। त्वम्। अग्ने ! प्रकृष्टमतिः। त्वम्। पितेव च। भवसि। अस्माकम्। त्वम्। अन्नस्य कर्ता। तव। बन्धवः। वयम्। सङ्गच्छन्ते। त्वाम्। शतसहस्रसंख्याः। रायः। शोभनवीरम्। कर्मणां रक्षितारम्। अदाभ्य !

त्वमग्रे प्रथममायुमायवे देवा अकृष्वन्नहुपस्य विश्वतिम्।

इलामकृष्वन्मनुष्यस्य शासनीं पितुर्यत्पुत्रो ममकस्य जायते ॥११॥

त्वमग्ने। त्वाम्। अग्ने ! पूर्वम्। आयुम्। अकृष्वन्। आयवे मनुष्याय पुरुरवसे। पुरु-

१. ऋत्विज्यजमानास्तिष्ठन्त्यस्मिन् उपस्थी-
यन्ते वा देवा इत्युपस्थो यज्ञः।...द्यावा-
पृथिव्योर्यज्ञे ताभ्यां यजनीयानां देवानां
यज्ञे त्वं देवानां मध्ये दाता Sk.

२. उपस्थे वेद्याम् missing in M.
समीपस्थाने वर्तमानः Sy.

३. आसिदवः P. ४. देवानाध्यो P.

५. सर्वकार्येष्वप्रमादी। देवेष्वप्रमत्तः, देवांश्च
यष्टुमुत्साहोति वा Sk.

६. स्त्रोत्राणां D. पुत्ररूपशरीरकारी
भूत्वा Sy. अशितपीतरसानां
भावापादानेन शरीराणां कर्ता च Sk.

७. चस्तस्मै D. चनस्तस्मै P.

८. प्रकृष्टज्ञानस्त्वं युस्यानां देवानामर्थाया-
स्मत्कृतयज्ञे याः स्तुतयस्ताः श्रुत्वा
बुध्यस्व। स्तोत्राणामुपर्युपरि भद्र सानुग्रह
कमनीय वा स्तोत्रे बहुधनं ददासि यत्
तदस्माकं च देहि Sk. ६. V.
Mādhava ignores कल्याण

१०. प्रमतिः। त्वम्। अग्ने is missing
in M. ११. अस्मदनुग्रहरूपप्रकृष्ट-

मतिर्युक्तोऽसि Sy. प्रकृष्टज्ञानः Sk.

१२. त्वं पितृकार्यकरत्वाच्चः पितासि।
पितेव पितामहः। त्वत्पुत्रोऽङ्गिराः।
तत्पुत्रोऽहमिति Sk. १३. अस्मान् M.

१४. आयुष्यप्रदोऽसि Sy. तण्डुलादि
पचसीत्यर्थः। कृष्णं दाने। स्तोत्राणां
दाताऽन्नानां वा Sk.

१५. बन्धवः P. बान्धवाः S. तव सजातयो
वयं प्रीतृत्वात् Sk. १६. सम्भक्
प्राप्नुवन्ति Sy. १७. अत्यर्थं बहवः Sk.

१८. शोभनं वीरम् S. शोभनपुरुषयुक्तम् Sy.
सुष्ठु वीरो विक्रान्तः। शोभना वा वीरा
यस्य सम्बन्धिनः। केन सम्बन्धेन? साम-
र्थ्यात् स्तोत्रत्वेन। स सुवीरस्तम् Sk.

१९. अदाह्य P. अदाभ्यः D. M.

अहिंस्य ! Sk. २०. त्वम० P.

२१. अग्रे इति वा क्रियाविशेषणम् Sk.

२२. अमुरान् प्रति गन्तारं त्वां देवाः Sk.

२३. ०वन्त...M. २४. Missing
in M. आयोर्ननुष्यरूपस्य नहुषस्यै-
तन्नामकराजविशेषस्य Sy.

रवसः पुत्र आयुस्तथा । देवा अकृष्वन् । नहुषस्य च राज्ञः । विस्पति नाम पुत्रं तथा । मनोश्च त्वाम् ।
इलां नाम दुहितरमकृष्वन् । या जाता सती पितरं मनुम् । अन्वशास्त यज्ञप्रयाजानुयाजयोर्मध्ये
मामवकल्पय मया सर्वानेव कामान् प्राप्स्यसीति । यदा । ममकस्य पितुरङ्गिरसः । पुत्रः । जायते
तदानीं तं च त्वामकृष्वन्नाङ्गिरसामेकमिति ।

त्वं नो अग्ने त्वं देव पायुभिर्मघोनों रक्ष तन्वश्च वन्द्य ।

त्राता तोकस्य तनये गवामस्यनिमेषं रक्षमाणस्तव व्रते ॥१२॥

त्वं नो अग्ने । त्वम् । अस्मान् । अग्ने ! तव । देव ! रक्षणः । हविष्मतः । रक्ष । पुत्रान् ।
च । वन्द्य त्वं हि । पुत्रस्य । पुत्रेऽपि । गवाम् । रक्षकः । भवसि । त्वदीये । कर्मणि प्रवृत्तं मनुम् ।
अनवरतम् । रक्षमाणः ।

त्वमग्ने यज्यवे पायुरन्तरोऽनिषङ्गाय चतुरक्ष इध्यसे ।

यो रातहव्योऽवृकाय धायसे कीरेश्चिन्मन्त्रं मनसा वनोषि तम् ॥१३॥

त्वमग्ने यज्यवे । त्वम् । अग्ने ! यजमानायम् । कर्मणोत्तरम् । गोरक्षकः । रक्षोभि-

१. सेनापतिम् Sy. इति डे । आयोर्नहुषस्य
च सेनापति चक्रुः Sk.

२. ०तिर्नामपुत्रस्तथा D. ०स्तथा M.

३. त्वम् D. ४. Omitted by P.

५. ०शात् P. D. M.

धर्मोपदेशकत्रीम् Sy.

मनुष्यस्य वशवतिनीम् Sk.

६. यज्ञे० M. ७. ०ल्पयाया P.

८. ०कस्यापि कृतं गिरस P.

पितुर्यदा पुत्रः पुरुरवा नाम मदीयस्याग्ने-
रिळाया जायते ।... इळारूपिणो-

ऽग्नेरेव पुत्रः पुरुरवाः । अग्निहिरण्यस्तूप-
पितामहः । पितृकारकत्वात् पिता

वेति व्याख्यातम् । अत उपपन्नमेतत् ।
ममकस्य पितुरग्नेरिळारूपिणो यदा पुत्रः
पुरुरवा नामाऽजायत Sk.

९. तदान्तं च M. तदानीकञ्च P.

तदानीं हे अग्ने ! त्वमेव पुत्ररूप आसी-

रिति शेषः Sy. १०. अस्माकम् Sk.

११. ०णं P. १२. धनयुक्तान् Sy.

हविलक्षणो धनेन धनवतः Sk.

१३. यज्ञवतोऽस्मत्पुत्रपौत्रादीश्च Sk.

१४. Omitted by M.

१५. अस्मदीयस्य Sy.

तोकस्य तनयस्य ।... इति डिः ।...

पुत्रस्य पौत्रस्य चेत्यर्थः Sk.

१६. पुत्रापि P.

१७. तव यागकर्मणि व्यवस्थितानां च यजतां
पुत्रपौत्राणां गवां च रक्षिताऽसि Sk.

१८. ममनुपरतं P. अनुमननपरतं M.

निमेषवर्जितं यत्नेन परिरक्षन् Sk.

१९. M. adds रक्ष before रक्षमाणः

२०. यज्यावे D.

२१. यजमानस्य Sy.

२२. ०ऽन्तरङ्गो S. पालकः Sy.

स्तोतृयजमानानां च पालयिता Sk.

रनिषङ्गाय । सर्वतो ज्वालाभिः पश्यन् रक्षसामनन्ववंचाराय । समिध्यसे । यः । दत्तहविष्कः । रक्षो-
वज्रिताय तस्मै प्रीणनाय सोमम् । पिबसि यश्च तस्य । स्तोतुः । मन्त्रः । तं च । मनसा । कामयसे ।

त्वमग्न उरुशंसाय वाघते स्पार्हं यद्रेक्कः परमं वनोपि तत् ।

आध्रस्य चित्रमतिरुच्यसे पिता प्रपाकं शास्ति प्रदिशो विदुष्टरः॥१४॥

त्वमग्न उरुशंसाय । त्वम् । अग्ने ! बहुस्तुतये । यजमानाय । स्पृहणीयम् । यत् ।
घनम् । उत्तमम् । तत् । प्रयच्छसि तथा । दानाधारभूतस्य दद्विद्वस्य । प्रमतिः । पिता ।
उच्यसे । प्रशास्ति न्यच । विद्वत्तरस्त्वम् । पक्तव्यप्रज्ञमज्ञम् । प्र । दिशश्चतस्रो दिशः ।

१. ०भिरभिष० P.

अन्यदेवतापरिचरणाय न निषज्यते
कामभोगेषु वेत्यनिषङ्गस्तस्मै । स्वस्तु-
तियागपरायाभोगप्रधानाय वा Sk.

२. सर्वत्वो P.

३. ज्वाति P.

दिक्चतुष्टयेऽपीन्द्रियस्थानीयज्वालायुक्तः
Sy. दिक्चतुष्टयाभिमुखो दीप्यते ।
अक्षणा मुखं लक्षयते । समन्ताद् यज्ञे
दीप्यसे इत्यर्थः Sk.

४. रक्षसमन्वचा० P. रक्षसीति नन्ववचा०
D.

५. दहविष्णः P.

यो यज्युः शतहव्यः पूर्वमपि दत्तहविष्कः
Sk.

६. अहिस्काय Sy.

अहिस्त्राय तुभ्यम् । वृको हिस्त्रप्राणिः ।
तत्त्वभावरहिताय । अथवा कृक वृक
आदाने इत्यस्माद्वा । आज्यसोमपयः-
प्रभृतीनामादात्रे इति Sk.

७. धायसे पोषकाय तुभ्यम् Sy.

८. सोमः P.

९. अच्छिन्नपानभोगार्थं दत्तहविष्क इत्यर्थः
Sk.

१०. तस्या D. M.

स्तोतुरेव सतस्तस्य सम्बन्धिनं मन्त्रं
त्वदीयस्तोत्ररूपं त्वदीयेन चित्तेन याचसि
Sy.

११. कं M.

यो दारिद्र्यान् यजते स्तौत्येव तस्यापि
मन्त्रलक्षणां स्तुतिं मनसा हृदयेन संया-
चसे । वन याच्यायाम् । संभजसि वा
सादर एव । तच्छब्दाश्चछब्दश्च ।
यस्तमिति । तं प्रार्थयसे संभजसे वा
Sk.

१२. V. Mādhava ignores चित्

१३. बहुभिः स्तोतव्याय Sy. बहुस्तु-
ताय Sk.

१४. ०णीययेद्वनम् M.

१५. तत्...अनुष्ठाता लभतामिति कामयसे Sy.

१६. कथा D. तदा M. अनुग्रहपरः Sk.

१७. सर्वतो धारणीयस्य पोषणीयस्य दुर्बलस्य
यजमानस्यापि Sy. १८. ०ति P.

१९. पितृसदृश इति च Sk.

२०. प्रशास्ते P. प्रशासि M.

अविपक्वप्रज्ञं परिपक्वव्यप्रज्ञं वा प्रक-
र्षणानुशास्य प्रज्ञामस्य जनयसीत्यर्थः
Sk.

२१. च S.

२२. वक्तव्यप्र० P. वक्तव्यप्र० D.

वक्तव्यप्र० M. शिशुम् Sy.

२३. दिक्षु निवसितानि सर्वभूतान्यपि प्रानु-
शास्ति विद्वत्तरः Sk.

२४. V. Mādhava ignores चित्

त्वमग्ने प्रयतदक्षिणं नरं वर्मेव स्यूतं परिं पासि विश्वतः ।

स्वादुक्षत्रा यो वसतौ स्योनकुज्जीवयाजं यजते सोपमा दिवः ॥१५॥

त्वमग्ने प्रयतदक्षिणम् । त्वम् । अग्ने ! दक्षिणेभ्यः । प्रदत्तधनम् । मनुष्यम् । कवचमिव ।
उरसि बद्धमिषुभ्यः । सर्वेभ्यो दुरितेभ्यः । परिरक्षसि । स्वाद्वन्नः । यः । गृहे दक्षिणाणाम् । सुख-
कृत् । जीवानामन्नप्रदानाद् यज्ञम् । करोति । सः । स्वर्गस्य । उपमाऽन्तिके वर्तते ।

इमामग्ने शूरणि मीमृषो न इमध्वानं यमगाम दूरात् ।

आपिः पिता प्रमतिः सोम्यानां भृमिरस्यृषिकृन्मर्त्यानाम् ॥१६॥

इमामग्ने । अरण्ये तपोऽयं गतोऽग्निमाशास्ते—इमाम् । अग्ने ! तपोजनितां हिंसां फलप्रदा-
नेन । अस्मान् । यथा सहामहे तथा कुरु । तथा इमम् । अध्वानं च । यं वयं त्वां द्रष्टुकामाः । दूरात् ।

१. येन यजमानेन ऋत्विग्भ्यो दक्षिणा दत्ता
तादृशं नरम् Sy.

२. रिन्ने P. D. इन्द्रेभ्यः M.

३. दत्तं D. M. धनं P.

यम् दाने बन्धने वा । त्वं दत्तदक्षिणं
प्रबद्धदक्षिणं सन्ततदानम् Sk.

४. ंष्य M. ंष्ये D.

५. कवचानुस्यूतं योद्धारं त्वदीयं पासि
यथा तद्वत् Sk. ६. बन्धं M.

निश्छिद्रत्वेन सूचीभिः सम्यक् निष्पा-
दितम् Sy. ७. सर्वतः Sk.

८. स्वाद्वन्नः P. स्वाद्वन्नः M.

९. स्वगृहे Sy. यः स्वगृहे ऽतिथिं स्वाद्वन्नं
भोजयति Sk. १०. दक्षिणां P.

अतिथीनाम् Sy. ११. सुखकं D.
सुखकृत् शय्यायां शाययति Sk.

१२. जीवयजनसहितं यज्ञं, यद्वा जीवि-
ष्याद्यम् Sy.

जीवो जन्तुर्धात्रीयपशुना ययेष्टं यजते
च देवान् वा त्वां वा Sk.

१३. दृष्टान्तः... यथा स्वर्गोऽनुष्ठातृन् सुख-
यति तथा त्वमपि ऋत्विगादीनित्यर्थः Sy.

स त्वत्प्रसादात्स्वर्गस्य एव । अथवा दिवः
स्वर्गस्थोपमानभूतः । सर्वैः प्राणिभि-
र्मृष्टाहारसन्तुष्टैः स्वर्गोऽयमिति स्तूयते
इति वाऽयं Sk.

१४. गताग्निं M. हिरण्यस्तूपो यागा-
याग्निं विहृत्यानिष्ट्वा रक्षोभयाद् दूरं
जगाम । तेषु गतेषु प्रत्यागत्य कृताप-
राधत्वाभिप्रायेणाग्निमाह Sk.

१५. अस्मत्सम्बन्धिनीम् Sy.

हे अग्ने आत्मन इमां हिंसां क्षमस्वा-
स्माकम् Sk.

१६. ०दानानां P. व्रतलोपरूपां Sy.

१७. स्वान् P.

१८. सहामग्ने P. क्षमस्व Sy.

१९. तथा त्वदीयसेवामग्निहोत्रादिरूपां
परित्यज्य... दूरवेशं यमिममध्वानं...
वयं गतवन्तस्तमपि क्षमस्वेति शेषः Sy.
यद्वयं त्वां विहृत्यानिष्ट्वा रक्षो-
भयादिममत्पन्तं दूरमागं यमगाम
तदस्मदपराधं त्वद्विंसां मृषस्व । यस्मा-
त्त्वं ज्ञातिः पितृस्थानीयश्च Sk.

२०. ममध्वानं M. २१. वयं वयं D.

अगाम । ज्ञातिः । पालयिता । प्रमतिश्च । सोमार्हाणाम् । भ्रमणशीलस्त्वमन्वकारापनयनात् ।
मनुष्याणाम् । दर्शनकृत् ।

मनुष्वदग्रे अङ्गिरस्वदङ्गिरो ययातिवत्सदने पूर्ववच्छुचे ।

अच्छं याद्या वहा दैव्यं जनमा सादय बर्हिषि यच्चिं च प्रियम् ॥१७॥

मनुष्वदग्ने । अङ्गिरसामेक ! मन्वादीनामिव ममापि । गृहेऽधुना । अभिमुखम् ।
याहि । आवह च । दैव्यम् । जनम् । आसादय च । बर्हिषि यज । च । प्रियं देवगणम् ।

एतेनाग्रे ब्रह्मणा वावृधस्व शक्तीं वा यत्तै चकृमा विदा वा ।

उत प्र णैष्यमि वस्यो अस्मान्त्सं नः सृज सुमत्या वाजवत्या ॥१८॥

एतेनाग्ने । एतेन । अग्ने ! स्तोत्रेण । वृद्धो भव । यथा कश्चिच्छक्त्या महता प्रयत्नेन

१. प्रापणीयः Sy.

२. प्रकृष्टमतिरनुग्रहपरश्च Sk.

३. सोमसम्पादिनां सर्वयजमानानाम् Sk.

४. भूमिभ्राम्यते: N. 6. 20.

५. कर्मनिर्वाहक इत्यर्थः Sy.

६. अथवा मुक्त्यर्थः । हे अग्ने इमां संसृतिं
माज्यं, अस्माकं जननमरणावीन्यति-
दुःखदानि शोधयापनय । दूरात् सृष्ट्या-
दिमयं संसाराध्वानं गताः स्म ।
यस्मात्त्वं बन्धुः पितृकार्यकरश्चानुग्रह-
मतिश्च सोमार्हाणां सतां दर्शन-
कृत् सम्यक्ज्ञानकरोऽसतां भ्रम-
यिताऽसि मोहकरः । तस्मादस्माक-
मृषिकृद् भवेत्यर्थः । एतदुक्तं भवति ।
कालेः सम्यक् ज्ञानस्य च त्वं कर्ता ।
त्वदायत्तो संसारमोक्षौ । त्वं च पितृ-
वत् सर्वजनानामनुग्रहपरश्च । अतो-
ऽस्मान् सम्यग्ज्ञानोत्पादनेन मोक्षया-
स्मात्संसाराद् इति Sk.

७. मनुष्यवद० M. मनुष्यव० P.

८. ०रसोमेक P.

अङ्गनशील हविरादानाय तत्र तत्र

गमनशील Sy. ६. ०दिना० P.

यथा मनुष्यनुष्ठानदेशे गच्छति, ... यथा
चाङ्गिरा गच्छति, यथा ... ययातिर्नाम
राजा गच्छति । पूर्ववद् अन्ये च पूर्व-
पुरुषा यथा गच्छन्ति । यथा मन्वादयो
यज्ञे गच्छन्ति तद्वत् । अथवा मन्वादी-
नां यज्ञे यथा त्वं गच्छसि तद्वत् Sy.
यथैतेषां मन्वङ्गिरो ययातिपूर्वर्षीणां
होतृत्वेन निषद्यायजः । हे अशितपीत-
रसस्य कर्तः तद्वन्ममापीत्यर्थः Sk.

१०. ममा P. ११. देवयजनदेशे Sy.

१२. अभिगत्य Sk.

१३. देवलोके सर्वदेवान् वा Sk.

१४. दैव्यज्ञम् P. १५. आवह M.

१६. अस्मदीये Sk. १७. देहि Sy.

१८. अभीष्टं हविः Sy.

इष्टं तव कामं वा Sk.

१९. V. Mādhava ignores अग्ने
शुचे । २०. अग्नेः M.

२१. अत्यर्थं वर्धस्व । स्तूयमाना हि देवता
वीर्येण वर्धन्ते Sk.

२२. अस्मदीयशक्त्या च Sy.

स्तोत्रं करोति तथा । यत् । ते । चक्रम् । विदा । वा ज्ञानेन वा यद् ब्रह्म वयम् चक्रम् । अपिच ।
अस्मान् । श्वेयश्च अभिप्रणय । अन्नवत्या त्वदीयया । सुमत्या च । अस्मान् । संसृजेति ।

I.32.

इन्द्रस्य तु वीर्याणि प्र वोचं यानि चकार प्रथमानि वृज्जी ।

अहञ्जहिमन्वपस्तर्द प्र वृक्षणा अभिनत्पर्वतानाम् ॥१॥

इन्द्रस्य नु । अचेन्द्रस्याहम् । क्षिप्रम् । वीर्याणि । प्रवक्ष्यामि । यानि । चकार । पुरातनानि ।
वृज्जी तान्याह— अहिमसुरम् । अहन् । हत्वा च तेन रुद्धाः । अपः सूच्येव रश्मिभिः । ततर्द ।
प्राभिनच्च । शिलोच्चयानाम् । नदीः पृथिव्यां पातयितुम् ।

१. Missing in M.

२. चक्रम P. चक्रम् M.

३. पिबाव P. ४. ज्ञोजेन M.
यद् ब्रह्म यथाशक्ति यथाज्ञानं करवाम
Sk. ५. चक्रम्: P.

६. अस्मान्ज्येयश्च M.

७. प्रकर्वेण प्रापय Sy.

स्तुतिकरणरस्मान् प्रवर्तयसि । वस्यो
वसीयोऽसि । अस्माभिः स्तुति कार-
यसीत्यर्थः । एतदुक्तमत्र । त्वत्स्तु-
त्यर्थं कुतोऽस्माकं शक्तिः ज्ञानञ्च ।
त्वदनुग्रहादेव त्वामस्तोष्य । न स्व-
महिम्नेति । . . . एतेन ब्रह्मणाऽ-
भिप्रणय । अपिच वसुनि वर्धयस्व च ।
अस्मभ्यं देहीत्यर्थः Sk.

८. ०णयनाम् ० M.

९. ज्ञानमन्नं च नो जनयेत्यर्थः Sk.

१०. Ms. D. puts the figure ॥३१॥
here to indicate the end of
the thirty-first hymn. No
such number is given in P.
and M. ११. अन्येनाकृतपूर्वाणि Sk.

१२. त नानि P. पूर्वसिद्धानि Sy.
अत्यन्तप्रकृष्टानि . . . मेघहननापस्तर्दन-

वीप्रभेदनादीनि । तान्यवोचमित्यर्थः Sk.

१३. तान्याहि P. १४. निमसुरम् P.

मेघम् Sy. १५. Omitted by P.

भूपातनमपां हिसनम् Sk. १६. पूर्व मेघं

हत्वा तदनन्तरं मेघस्था अपः पातित-

वान् Sk. १७. सूर्येपरश्मिभिः M.

१८. ०यान् M.

१९. पर्वतसम्बन्धिनोर्नदीर्बहुवक्तृत्वाद् भित्त्वा

स्वकूलानि सर्वतः प्रहितवान् इत्यर्थः । तर्दं

विस्तारे वा । पृथिव्यामपो वितस्तार ।

पातिताभिर्वितस्तृताभिर्वा नदीकूलभेदः ।

अथवा वक्षणाः पशवः । पर्वता मेघाः ।

तेषामेकं हत्वाऽन्येषामपि पशून्

भिन्नवानित्यर्थः । अथवा पशुवचनेन

वक्षणाशब्देन तत्सामीप्यात् पश्या अत्र

प्रतिपद्यन्ते । पर्वतोऽपि महीचरः ।

पर्वतानां पक्षान् प्राभिनत् छिन्नवान् ।

एवं हि चरकाध्ययूणां ब्राह्मणे इतिहासः

श्रूयते । प्रजापतेर्वा कृतं ज्येष्ठं लोकं

यत्पर्वताः । ते पक्षिण आसन् । ते यत्र

यत्राकामयन् तत्तत् परापातम् आसत ।

अथ चेयं तर्हि शिथिलासीत् । तेषामिन्द्रः

पक्षान्छिन्नत् । तैरिमांश्च हत् । इति Sk.

२०. पातयितुः P. २१. Cf. N. 7. 2.

अहुन्नहिं पर्वते शिश्रियाणं त्वष्टास्मै वज्रं स्वयं ततश्च ।

वाश्राइव धेनवः स्यन्दमाना अञ्जः समुद्रमव जग्मुरापः ॥२॥

अहन्नहिम् । अहन् । अहिम् । महीधरे लीयमानम् । त्वष्टा । अस्मै । वज्रम् । स्वकरण-
शीलम् । अकरोत् तीक्ष्णधारम् । शब्दकारिण्योऽतिनवप्रसूता इव । धेनवो बत्सान् प्रति स्यन्दमानाः ।
अञ्जसा । अन्तरिक्षं प्रति । अवगताः । आपः । यद्वोदधिं प्रति गता इति ।

वृषायमाणोऽवृणीत सोमं त्रिकद्रुकेष्वपिबत्सुतस्य ।

आ सार्यकं मधवादत्त वज्रमहंघेनं प्रथमजामहीनाम् ॥३॥

वृषायमाणः । वृषभ इवाचरन् । अवृणीत । सोमम् । आभिप्लविकस्य पूर्वस्थ्यहस्त्रिकद्रुक-
स्तस्मिन् । सुतम् । अपिबत् । सोमम् । आदत्त । अन्तकरम् । आयुधम् । मधवा तेन । एनं मेघशिर-
महिमसुरम् । मेघानाम् । मुख्यम् । अहन् ।

१. M. adds तं before अहन् ।

२. ०मानः D. आश्रितम् Sy.

मेघा हि स्वभावेन पर्वतेषु लीयन्ते ।
योग्यत्वसन्निधानाभ्यां वा वज्रत्वकरण-
प्रतीतिः । प्रहर शीघ्रमयं दण्ड इति-
वत् Sk.

३. ०करेणवीः D. ०शिलम् P.

मुष्टु प्रेरणीयं, यद्वा शब्दनीयं स्तुत्यम् Sy.
प्रहारवेलायां शब्दकरमुपतापयितारं
वा Sk.

४. तेनाहन्तित्यर्थः Sk.

५. ०भिनव० P.

६. वत्सं P.

७. हते चाहौ आपः स्यन्दमानाः लवन्त्यः
समुद्रादन्तरिक्षात् Sk.

८. अञ्ज ऋजुना मार्गेणावजग्मुः ।
अधोभूमिं जग्मुः... अञ्जः क्रिया-
विशेषणं वा । टाथेज्यं सुः... अञ्जः
क्षीरं वाऽमि । यथा वाधा धेनवोऽञ्जः
क्षीरं लवन्ति तद्वत् समुद्रमवजग्मुरापः
Sk. ९. समुद्रम् Sy.

पाथिवमेव समुद्रं स्वार्थे । अन्तं जग्मु-
रिति वा Sk.

१०. ०दधि P.

११. ऋषभ P. D.

वृष अशने ।... अदनन् ।... वृषा
वर्षम् । तदात्मन इच्छतीत्यर्थे सुप
आत्मनः क्यच्... वृषमिच्छन् वा Sk.

१२. वाचा अन् P.

१३. न वृणीत M. प्रार्थितवान् Sk.

१४. ०प्लविकस्य P. आभिविकस्य M.

अभिप्लवग्रहं पूर्वं त्रिकद्रुका इत्याचक्षते ।
अभिप्लवग्रहेषु पीतवान् अभिषुतं
तस्यैकदेशं वा Sk.

१५. ०स्त्रियह० P. ०स्त्रिवह० D. M.

१६. ०द्रुस्त० P. ०स्त्रितद्रुतं त० M.

त्रिकद्रुकेषु ज्योतिः, गोः, आयुः,
इत्येतन्नामकास्त्रयो यागास्त्रिकद्रुका
उच्यन्ते Sy. १७. आ० M.

१८. आदन्तात्तकर्मकरम् M. बन्धकम् Sy.

१९. एवं M. २०. ०शिरसमसुरं S.

२१. प्रथमोत्पन्नम् Sy.

यदिन्द्राहन्प्रथमजामहीनामान्मायिनामभिनाः प्रोत मायाः ।

आत्स्र्यं जनयन्धामपासं तादीत्ना शत्रुं न किला विवित्से ॥४॥

यदिन्द्र^१ । यदा^२ । इन्द्र ! हतवानसि^३ । प्रथमजातम्^४ । अहीनां^५ यदा च । तदनन्तरं^६ तत्सहायानाम्^७ मायावताम् । मायाः । प्रकर्षेण^८ । हिंसितवानसि^९ । तदनन्तरमहिना^{१०} तिरोभूतम् । सूर्यम् । धाम् । उपसं^{११} च । प्रादुर्भावनम्^{१२} त्वम् । तदानीं^{१३} जगति^{१४} । न^{१५} कंचन^{१६} शत्रुं^{१७} हतशिष्टम्^{१८} । अन्वविन्दः^{१९} ।

अहन्वृत्रं वृत्रतरं व्यसमिन्द्रो वज्रेण महता वधेन ।

स्कन्धासीव कुलिशेना विवृक्णाहिः शयत उपपृक्पृथिव्याः ॥५॥

अहन्^१ वृत्रम्^२ । हतवान्^३ । वृत्रम्^४ । अतिशयेन^५ निवेष्टयितारम्^६ । व्यसं^७ चापरमसुरम्^८ । इन्द्रः । महता^९ । आयुधेन^{१०} । हन्ता^{११} । यथा^{१२} वृक्षस्य^{१३} स्कन्धासि^{१४} । कुठारेण^{१५} । विविधं^{१६} छिन्नानि^{१७} शेरत^{१८} एवम् । अहिः^{१९} । शेते^{२०} छिन्नपादहस्तः^{२१} । पृथिव्याः^{२२} । उपपर्वनः^{२३} ।

१. यदिन्द्रा P.
२. प्रथमं S.
३. अहिन्मां P.
४. न्तरा P.
५. तत्सहाया तामापता P.
६. मेघहन्नेन तत्सहायानां मायायुक्तानां बलं प्रज्ञां चातिसन्धां प्रामिना इत्यर्थः । यदा मेघहानिस्तदैव सर्वजनवृष्टि-मूलत्वात् Sk.
७. दां M.
८. तावन्तं महापरिमाणं मेघमिति वा तादीत्नार्थः Sk.
९. जगद्धि M.
१०. तादृशं मायावत्संमितमन्यं मेघशत्रुं ज्ञातयितव्यं वैरिणं वा Sk.
११. गतं M.
१२. V. Mādhava ignores उत
१३. पुत्रम् M.
१४. आवरणशीलत्वाद् वृत्रं मेघम् Sk.
१५. विवेष्टं D. वेष्टं P.

अतिशयेन लोकानामावरकमन्ध-काररूपम् । यद्वा वृत्रैरावरणैः सर्वान् शत्रून् तरति तं वृत्रम् Sy. गन्तुतरमत्यर्थं नश्वरं विच्छिन्नांस-मिति वा Sk.

१५. व्यवसञ्च वरम० P.
१६. महायुधेन P. D.
१७. नित्यहन्त्रा प्रहारकेणेति वा वधार्थः Sk.
१८. कुलिश इति वज्रनाम । कूलशातनो भवति...स्कन्धो वृक्षस्य समा-स्कन्नो भवति । अयमपीतरस्कन्ध एतस्मादेव । आस्कन्नं काये । अहिः शयत उपपर्वनः पृथिव्याः N. 6. 17.
१९. विशेषतः Sy.
२०. शाखाः पृथिव्या उपपृक् पृथिवीसंप-र्चिताः Sk.
२१. उदकरूपेण भूमौ पतितः शेते मेघ-श्चेत् । असुरश्चेत्स्वशरीरेण Sk.
२२. वचनः P. M.
२३. सामीप्येन संपृक्तः Sy.

अयोदेवं दुर्मदु आ हि जुह्वे महावीरं तुविवाधमृजीषम् ।

नातारीदस्य समृतिं वधानां सं रुजानां पिपिषु इन्द्रशत्रुः ॥६॥

अयोदेव । यु०^१दासमर्थः । मानी यथा समर्थमाह्वयत्येवम् । आहूतवान्^२ इन्द्रम् । महावीरम्^३ ।
बहूनां^४ वाधितारम् । ऋजीषिणम्^५ । नच । अतारीत्^६ । इन्द्रस्य । आयुधानाम् । सङ्कतिमथ पृथिव्यां^७
निपातितोऽवशः सन् । नदीः^८ । संपिष्टवान्^९ । इन्द्रो यस्य शातयितासीदिति ।

अपादहस्तो अपृतन्यदिन्द्रमास्य वज्रमधि सानौ जघान ।

वृष्णो वध्रिः प्रतिमानं बुभूषन्पुरुत्रा वृत्रो अशयद्वयस्तः ॥७॥

अपात्^{१०} । हस्तपादवर्जितोऽपि । इन्द्रम्^{११} । अपृतन्यत्^{१२} । आजघान । अस्य । उच्छ्रिते देशे ।
वज्रमिन्द्रः । वधितुर्वृषभस्य । छिन्नवृषणः^{१३} । प्रतिद्वन्द्वीभवितुमिच्छन्नित्यौपमिकम् । अनेकेषु^{१४}

१. योद्धरहित इव Sy. योद्धमसमर्थोऽपि
सुरापानमत्तो य आह्वयति स अयोदा ।
स इव Sk.

२. दुष्टमदोपेतो दपयुक्तः Sy.
आत्मबलं त्वद्दीर्घं चाजानन् कुत्सि-
तमवः Sk. ३. भूतवान् P.

४. महावीरं P. D. महाविक्रान्तम् Sk.

५. शत्रूणाम् Sk.

६. ऋषिण P. D. जीषणं M.

शत्रूणामपाजकम् Sy.

यत्सोमस्य पूयमानस्यातिरिच्यते तद्-
जीषम् । माध्यन्दिनाभिषुतनिरसीकृत-
मृजीषम् । तदेव तृतीयसवने हारियो-
जने चाभिषुणोति । तदिन्द्राश्वभागो
धानाश्च विप्रुयः । एष इन्द्रस्य च ऋजी-
षस्य च सम्बन्धः Sk. ७. तारीत् P.
तद्वन्तमिन्द्रमाह्वय युद्धे इन्द्रस्य वधानां
प्रहारानां संगतिं नातारीत् नाशकनोत् ।
प्रहारान् नासहत सोढुमित्यर्थः Sk.

८. ईदृशस्येन्द्रस्य सम्बन्धिनो ये शत्रुवधाः
सन्ति तेषां वधानाम् Sy.

९. S. omits सं before गतिम् ।

१०. नदीषु पतितः Sy. ११. संरुजाना

आत्मप्रीवास्ताः संपिष्टवान् चूर्णकृत-
वान् । इन्द्रप्रहारचूर्णोभूतप्रीव इत्यसुर-
पक्षे । मेघपक्षे तु नद्यो रुजानाः । नदी-
कूलानि संपिष्य लोतवान् । . . . उदक-
रूपेण नदीः प्रति जगामेति वा Sk.

रुजाना नद्यो भवन्ति । रुजन्ति कूलानि
N. 6. 4. १२. संवि० M.

१३. अहस्तपाद० P. अपात् । अत्रोपमा
लुप्ता । अपादिवाहस्त इवेत्यर्थः Sk.

१४. म् P. १५. अपुन्याद् M.

यथा पादहस्तवर्जितः पुरुषश्चेष्टितुम-
शक्तस्तद्वदशक्तोऽप्यपृतन्यद् इन्द्रं प्रति
किञ्चिदसंग्रामयत् Sk.

१६. पर्वतस्थं मेघं क्षिप्तवान् वर्धितुमित्यर्थः Sk.

१७. पर्वतसानुसदृशे प्रौढस्कन्धे Sy.

१८. रेतःसेचनसमर्थस्य Sy. इन्द्रस्य Sk.

१९. छिन्नमृज्जः पुरुषः Sy.

वध्र्योऽपि . . . यथा प्रजननसमर्थस्य बल-
वद्वृषभस्य प्रतिद्वन्द्वेच्छया बुबलो वध्रि-
र्विषिप्तस्तिष्ठेद् एवं वृत्र इन्द्रस्येति Sk.

२०. ऽद्विन्द्वि P. सादृश्यम् Sy. प्रतिमानं
सादृश्यं बुभूषन् प्राप्तुमिच्छन् Sy.

२१. बहुनासकृत् Sk.

देशेषु । वृत्रः । अचयत् । सकलीकृतः ।

नदं न भिन्नममुया शयानं मनो रुहाणा अतिं यन्त्यापः ।

याश्चिद्वृत्रो मंहिना पर्यतिष्ठत्तासामहिः पत्सुतःशीर्षभूव ॥८॥

नदं न । यया । भिन्नम् । सेतुम् । आपोऽतियन्त्येवम् । अनया पृथिव्या सह । शयानं मनुष्याणाम् । मनः । आरोहन्त्यो ह्लादयन्त्यः । अतीत्य । गच्छन्ति । याः । चिदपः । वृत्रः । शरीरमहत्तया । परिवृत्त्यातिष्ठत् । तासाम् । अहिरसुरः । पत्तः शायी । वभूव ।

नीचावया अभवद्वृत्रपुत्रेन्द्रो अस्या अव वर्धर्जभार ।

उत्तरा सूरधरः पुत्र आसीदानुः शये सहवत्सा न धेनुः ॥९॥

नीचावयाः । नीचीनबाहुशाखा । अभवत् । वृत्रो यस्याः पुत्रो वृत्रे हन्यमाने तन्माता तद्वधपरिरिनिषया तस्योपरि बाहु प्रसार्यातिष्ठदध । इन्द्रः । अस्याः । अधस्ताद् वृत्रशरीर एव । वज्रम् । प्रहृतवान् तदानीं वृत्रस्य । उपरि । आसीत् । तन्माता । पुत्रश्च । अधस्तदानीम् । दानु-वृत्रमाता । वत्ससहिता । धेनुः । इव । शये ।

१. पुत्रः M. २. रयत् D.
अतिष्ठत् Sk. ३. विविधं क्षिप्तस्ता-
डितः Sy. विखण्ड्य विखण्ड्य भूमौ
क्षिप्त आसीत् । मेघपक्षे नदीतटाकादि-
पूवकरूपेण...बहुष्वतिष्ठद् विक्षिप्तः Sk.
४. V. Mādhava ignores अधि
५. सिन्धुमिव । यथा वृष्टिकाले प्रभूता
आपो नद्याः कूलं भित्त्वातिक्रम्य गच्छन्ति
तद्वत् Sy. यथा महान्तं नदं
भिन्नकूलमतीत्य गच्छेमुस्तद्वत् ।
सर्वस्योपकारिण्य आपो मेघनिरोधाक्षि-
प्फला आसुः । तदा इन्द्रो मेघं हतवान् ।
तदा सन्तुष्टा वयं सर्वमाह्लादयाम इति
विचिन्त्यावर्षयन् इत्यर्थः Sk.
६. अमुष्यां पृथिव्याम् Sy.
अनया महत्या वृद्ध्या सम्बध्य तिष्ठ-
न्तम् Sk. ७. स्वकौषेन महिम्ना Sy.
सेनया वा Sk. ८. या । परिवृत्त्याति

- missing in M. ९. वृत्रो मेघः Sy.
१०. पादस्याधः क्षायानः Sy.
पादसमीपशायी Sk. ११. पत्तं शायीः P.
चतुत् शायी D. पत्तनशायी S.
१२. नीचान् P. न्यगभावं प्राप्ता हता Sy.
नीचीनबाहुः Sk. १३. आश्रयद् M.
१४. वृक्षो M. १५. रिरिक्षयिषया S.
१६. पुत्रं प्रहाराद् रक्षितुं पुत्रदेहस्योपरि तिर-
द्वी पतितवतीत्यर्थः Sy. १७. इन्द्रो...
अस्याधस्तात् M. तयावष्टब्धोऽपि Sk.
१८. वभूतवान् P. क्षिप्तवान् इत्यर्थः ।
तथा व्यवस्थिताया अपीन्द्रोऽस्या वधम-
कृत्वा वृत्रमेव हतवान् Sk. १९. तत्
omitted by P. २०. वृत्रश्च S.
२१. ००००० M. कुटिलतनोः प्रलम्बबाहोः
स्वमातुर्बाहुज्जघान्तरस्थाया पुत्र आसीत्
Sk. २२. वत्सहिता P.
वत्सनहिता M. २३. शरीरेयः M.

अतिष्ठन्तीनामनिवेशनानां काष्ठानां मध्ये निहितं शरीरम् ।

वृत्रस्य निष्यं वि चरन्त्यापो दीर्घं तम् आशयदिन्द्रशत्रुः ॥१०॥

अतिष्ठन्तीनाम् । अतिष्ठन्तीनाम् । अस्थानानाम् । अपाम् । मध्ये । वृत्रस्य । शरीरम् ।
अन्तर्हितम् । प्रतिगच्छन्ति । आप इन्द्रस्य वृत्रं निलीनं दर्शयितुं तत् इन्द्रेण हतः । वृत्रः । दीर्घम् ।
तमः । आशयन् ममारेति ।

१. तत्र काष्ठा इत्येतदनेकस्यापि सत्वस्य
(नाम) भवति । काष्ठा दिशो भवन्ति
क्रान्त्वा स्थिता भवन्ति । काष्ठा उप-
दिशो भवन्ति । इतरेतरं क्रान्त्वा स्थिता
भवन्ति । आदित्योऽपि काष्ठोच्यते ।
क्रान्त्वा स्थितो भवति । आ-
ज्यन्तोऽपि काष्ठोच्यते क्रान्त्वा
स्थितो भवति । आपोऽपि काष्ठा
उच्यन्ते क्रान्त्वा स्थिता भवन्तीति
स्थावराणाम्... अतिष्ठन्तीनामनिवेश-
मानानामित्यस्थावराणां काष्ठानां मध्ये
निहितं शरीरं मेघः । शरीरं
शृणोतेः शम्नातेर्वा वृत्रस्य (निष्यं)
निर्णामं विचरन्ति विजानन्त्याप
इति । दीर्घं द्राघतेः । तमस्तनोतेः ।
आशयवाशेतेः । इन्द्रशत्रुरिन्द्रोऽस्य
शमयिता वा शातयिता वा ।
तस्मादिन्द्रशत्रुः । तत्को वृत्रः ?
मेघ इति नैरुक्ताः । (त्वाष्ट्रोऽमुर
इत्येतिहासिकाः ।) अपां च ज्योति-
षश्च मिश्रीभावकर्मणो वर्णकर्म जायते ।
तत्रोपमायै न युद्धवर्णा भवन्ति । अहि-
वत्तु खलु मन्त्रवर्णा ब्राह्मणवादाश्च ।
विवृद्ध्या शरीरस्य स्रोतांसि निवारया-
ञ्चकार । तस्मिन् हृते प्रसस्यन्दिन्द्र आपः ।
तदभिवादिन्येषगर्भवति N. 2, 10.

२. अवस्था० M.

उपवेशनरहितानां, प्रवहणत्वभावत्वा-
वेतासां मनुष्यवन्न क्वापि स्थितिः

सम्भवति Sy.

अपां बहुत्वाद् अनवस्थाधित्वमनि-
वेशित्वं च युज्यत एव । स्थाननिवेश-
रहितानामपां मध्ये Sk.

३. अपा P.

४. ध्ये P.

५. पुत्रस्य M.

६. ०हित P.

निकृष्टम् Sy.

७. विशेषेणोपर्याक्रम्य प्रवहन्ति Sy.

विज्ञापयन्तीन्द्रायापः Sk.

८. निर्णामधेयम् । अप्सु मग्नत्वेन गूढत्वात्
तदीयं नाम न केनापि ज्ञायते Sy.
वृत्रस्य शरीरं निष्यं तिरस्कृतम्...
वृत्रशरीरं मरणभयादपां मध्येऽन्त-
हितमप्यापः प्रकाशयन्तीत्यर्थः Sk.

९. नम P.

तदेन्द्रशत्रुर्वृत्रो मरणलक्षणं दीर्घं
तम् आस्थितवान् । दीर्घनिद्रां प्रवे-
शित इव । मेघे तु । मेघमध्ये ह्यापो
निहिताः । तस्मादन्यथा योजना । मध्येऽ-
वस्थिता आपो बहुभिर्निहितमेघशरीरा-
न्निगमनद्वारं निष्यं विजानन्ति । नीचै-
र्नमतीति निष्यं निगमनबिलम् । अप्सु
निष्येत निर्जिगमिषन्तीषु तदवरोद्धु-
मिच्छ्या दीर्घं तमः समस्तनभोमण्डल-
व्यापितमोरूपेणातिष्ठत् । नभसि सर्वत्र
व्यातिष्ठदित्यर्थः Sk.

१०. आशयं M. सवंतः पतितवान् Sy.

११. V. Mādhava ignores निष्यम्

दासपत्नीरहिगोपा अतिष्ठन्निरुद्धा आपः पणिनेव गावः ।

अपां बिलमपिहितं यदासीद्वृत्रं जघन्वा अप तद्ववार ॥११॥

दासपत्नीः^१। दासाधिपत्न्यः^२। अहिना^३ गुप्ताः। अतिष्ठन्^४। निरुद्धाः। आपः। असुरैरिव^५।
गावस्तत्र। अपाम्^६। बिलम्^७। अपिहितम्^८। यत्^९। आसीत्^{१०}। वृत्रम्^{११}। जघ्निवान्^{१२}। अपववार^{१३}। तदिति ।

अश्व्यो वारो अभवस्तदिन्द्र सृके यत्त्वा प्रत्यहन्देव एकः ।

अज्यो गा अजयः शर सोमवासृजः सर्तवे सप्त सिन्धून् ॥१२॥

अश्व्यो वारः^{१४}। यदा तव^{१५} प्रतिबोधनार्थमसुरैः पीड्यमानः। कश्चित्^{१६}। देवः^{१७}। त्वां^{१८} त्वदीये।
वज्रे^{१९}। निहन्ति^{२०}। तदा त्वम्^{२१}। अश्वपृष्ठस्थः^{२२}। दंशानां वारको वाल इव^{२३}। भवसि शत्रून्भयतो हंसि

१. ०पत्नी M. दासपत्नीर्दासाधि-
पत्न्यः। दासो दस्यतेः। उपदासयति
कर्माणि। अहिगोपा अतिष्ठन्। अहिना
गुप्ताः। अहिरयनात्। एत्यन्तरिक्षे।
अयमपीतरोऽहिरेतस्मादेव। निहंसितो-
पसर्गः। आहन्तीति। निरुद्धा आपः
पणिनेव गावः। पणिर्वणिग्भवति।
पणिः पणनात्। वणिक् पण्यं
नेनेक्ति। अपां बिलमपिहितं
यदासीत्। बिलं भरं भवति बिभत्तेः।
वृत्रं जघ्निवान्। अपववार तत्। वृत्रो
वृणोतेर्वा वर्ततेर्वा वर्धतेर्वा N. 2. 17.
२. दासो विश्वोपक्षपणहेतुवृत्रः पतिः
स्वामी यासां... ता आपः Sy.
दासः कर्मकरः। श्रमादिभिर्वाऽस्त-
पेन वा क्षीणशक्तिः। पीतमात्रा एवै-
नं पान्तीति तस्य पालयित्र्य आपो
दासपत्न्यः Sk.
३. मेघेन गुप्तास्तदुदरस्था आपः Sk.
४. तेन वाऽसुरेण वा तिष्ठन्ति Sk.
५. पणिनामकोऽसुरो गा अपहृत्य बिले
स्थापयित्वा बिलद्वारमाच्छाद्य यथा
निरुद्धवास्तथेत्यर्थः Sy.
पणिर्वणिगुच्यते। यथा विक्रयार्थं वणिजा
निशुद्धा गावस्तिष्ठेयुस्तद्वदतिष्ठन्नापः
Sk.
६. तन्त्रावां M. निरुद्धानाम् Sk.

७. निर्गमनबिलम् Sk.
८. अभिहि० M. घटितम् Sk. ६. आ P.
१०. मेघं तद्वक्षितारमसुरं वा Sk.
११. जघ्निवन् P.
१२. आववार P. अपवार D.
मेघे नभसि व्याप्तेऽपां निर्गमनार्थं
तद्द्वारमुद्घाटितवान् Sk.
१३. तावत् M. Omitted by P.
१४. दीप्यमानः सर्वायुधकुशलः Sy.
१५. त्वां... प्रतिकूलत्वेन प्रहृतवान् Sy.
१६. तदानीं त्वम्... अश्वसम्बन्धी वालोऽभवः।
यथाश्वस्य वालोऽजायासेन मक्षिका-
दीन्निवारयति तद्वद् वृत्रमगणयित्वा
निराकृतवानित्यर्थः Sy.
अश्व्यः अश्वपृष्ठे साधु स्थिरयानः Sk.
१७. बाल D. पाव P.
वाहिता वारः। अश्ववारः शत्रूणां वारो
वा। ... युद्धे वाऽपठितः। ... हे इन्द्र
यदा त्वं वज्रं गृहीतवान् वृत्रयुद्धार्थं यदा
च देवेष्वेक एव देवो मरुद्गणस्त्वां प्रति
गतवांश्च। तदा त्वश्व्यो वारोऽभूरिति
वाऽर्थः। त्वया यदा वज्रे गृहीते युद्धे
प्रवृत्ते वा मरुत एव त्वां प्रति जग्मुः।
... अथवा सृकेणेति। टार्ये हिः।
वृत्रायुधवचनं चायुधसामान्यत्वात्। ...
यदा सृकेणायुधेन त्वां प्रहृतवान् वृत्रस्तवा
त्वमेक एव दानादिगुणयुक्तः Sk.

स त्वमसुरेभ्यः^१ । अजयः^२ । गाः^३ । अजयश्च^४ । सोमम्^५ । अवासृजः^६ । सरणाय^७ । सप्त^८ । सिन्धून्^९ गङ्गाद्याः^{१०} ।
सप्त देवनद्यः^{११} ।

नास्मै विद्युच्च तन्यतुः सिपेध न यां मिहमकिरद्भ्रादुनिं च ।

इन्द्रश्च यद्युधाते अहिश्चोतापरीभ्यो मधवा वि जिग्ये ॥१३॥

नास्मै विद्युत् । अहिर्मेषरूपं धारयन्निन्द्रस्य वधार्थं विद्युदादीनकरोत् सर्वानेव तानिन्द्रो
जिगाय । न । अस्मा इन्द्राय । वारणार्थमभवत् । विद्युत् । नच । गजितशब्दः । नच । याम् । वृष्टिम् ।
अकरोत् । अशनिम् । च । यदा । इन्द्रः । च । अहिः । च । युयुधाते । तदानीम् । विद्युदादिव्यति-
रिक्ताभ्योऽपि मायाभ्यः । विजिग्येऽहिम् । इन्द्रः ।

अहेर्यातारुं कमपश्य इन्द्र हृदि यत्तं जघ्नुषो भीरगच्छत् ।

नव च यन्नवतिं च स्रवन्तीः श्येनो न भीतो अतरो रजांसि ॥१४॥

अहेर्यातारम् । इन्द्रो वै वृत्रं हत्वा नातिमन्यमानः पराः परावतो जगाम तत्राह अहेरसुरस्य ।
हन्तारं त्वत्तोऽज्यम् । कम । अपश्यः । इन्द्र ! आयातिर्वधकर्मा । हृदये । यत् । तव भयम् । आगतं
वृत्रम् । जघ्नुषः । यदा त्वम् । नव । च । नवतीः । च । नदीः । उदकानि । अतरः । श्येनः । इव शीघ्रम् ।
भीतस्त्वमिति ।

१. तमजयः Sk. २. अजयश्च M.
३. तदैव गाः सोमं च तदैवानुज्ञातवान्
गमनाय । अवसर्गो ह्यभ्यनुज्ञा Sk.
४. सिन्धू M. ५. गः गाद्याः M.
सप्तसंख्याका नदी । गङ्गा हि सप्तधा
स्रोतोवती । ता वाऽन्या वा प्रधानभूता
नदीः Sk.
६. देव omitted by P. देवनदीः S.
७. V. Mādhava ignores इन्द्र ।
शूर ८. इन्द्रस्त्वभूता इति वा Sk.
८. यदेन्द्रश्चाहिश्च परस्परं युयुधाते तदैते
न सिपिधुः Sk.
१०. स्तनधितुः Sk. ११. मायाभेभ्यः P.
अपरेभ्योऽपि मधवैव विजिग्ये । . .
इन्द्रो यां वृष्टिं वितस्तार तत्प्रत्युप-

- कारार्थम् । सापि ह्यादुनिर्हृत्कारः
हनहनशब्दः . . . नासाधयन् । इन्द्रजय-
महेरपनयं च Sk.
१२. ऽन्योहिम् D. १३. Omitted
by M. १४. ऽन्यनामः P.
 १५. तत्र ह D. तत्राह M. तदाह S.
 १६. आयातिर्व० P. आयतिर्व० M.
याति० S. १७. यस्मात् Sk.
 १८. भवम् M. एनमन्यो हनिष्यतीतीदृशं
भयं हृदये यस्मादुत्पन्नमित्यर्थः Sk.
 १९. Omitted by M. २०. नवनी-
तिश्च M. २१. अद० M.
 २२. अतिर P. अतर M. यद् भीतस्त्वं
नवनवतिर्नदीलोकत्रयं च तीर्त्वाऽहिं हन्तुं
त्वरया गतः Sk. २३. भित० P.

इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा शर्मस्य च शृङ्गिणो वज्रबाहुः ।
सेदु राजा क्षयति चर्षणीनामृरान्न नेमिः परि ता वभूव ॥१५॥

इन्द्रो यातः । इन्द्रः । जङ्गमस्य । स्वावरस्य च । राजा । शान्तस्य हरिणादेः । शृङ्गिणो
महिषादेश्च । वज्रबाहुः । सः । एव । मनुष्याणाम् । राजा भूत्वा । निवसति । परिभवति च । तानि
भूतानि । अरान् । इव । नेमिः ।

इत्थं द्वितीयमध्यायं व्याकरोत् प्रथमेऽष्टके ।

गाधिनिर्माधवो नाम संगृह्यार्थं प्रकाशयन् ॥

[अथ तृतीयोऽध्यायः]

‘एतायामोर्प गव्यन्तः’ व्याचिख्यासति माधवः ।

समासानां स्वराद्वृत्तिरादौ तत्र प्रदर्शयते ॥१॥

मुख्यस्तत्पुरुषः प्रोक्तो द्वन्द्वश्च तदनन्तरः ।

तृतीयस्तु बहुव्रीहिरव्ययीभाव उत्तरः ॥२॥

१. चराचरेश्वर इत्यर्थः Sk.

२. शान्तस्य P. शान्त्यस्य M. शमः
शान्तः ऋषिलोकः Sk.

३. शृङ्गराहित्येन प्रहरणादावप्रवृत्तस्या-
श्वगर्वभादेः Sy.

४. माहि० M. शृङ्गं दीप्तम् । तद्वन्तो
नक्षत्राणि चेश्वरः शान्तानां दीप्तानां
च Sk. ५. ०बाहु M.

६. Omitted by M.

७. देव P. D. M.

८. दीप्तः Sk. ९. ईष्टे Sk.

१०. तदानीं M.

११. अरानिवेमिः P. रथचक्रपुण्डं हि
नेमिः । स यथाऽरान् परिगृह्णाति
तद्वन्ताः सर्वास्तान् मनुष्यान् सर्वाणि
तानि जङ्गमानि Sk.

१२. V. Mādhava ignores उ

१३. गाधिनिर्मा० M.

१४. प्रदर्शयन् M. १५. ०मेव M.

१६. ०तो M. RV. I. ३३. 1^a.

१७. माधवो व्याचिकीर्षति M.

१८. प्रदर्शयते P. १९. ०नन्तरम् M.

२०. Cf. BD. II. 105, 106. Six
compounds are enumerated.

तत्रोत्तरपदार्थस्य प्राधान्यं यत्र वर्तते ।

उदात्तस्तत्र भवति सुरूपकृत्यमूतये ॥३॥

“द्रविणोदा द्रविणसो” “हव्यवाहं पुरुप्रियम्” ।

“त्रिष्वदित्यं द्रुपदेषु” “नो हिरण्यं वंसं” ॥४॥

यदि स्वरः पूर्वपदे तदर्थः प्रस्फुटो भवेत् ।

“भगभक्तस्य ते वयम्” “विप्रजूतः सुतावतः” ॥५॥

“तवेद्धि सख्यमस्तृतम्” “अनाधृष्टास ओजसा” ।

“अच्छिन्नपत्राः सचन्ताम्” “अप्रजाः सन्तवत्रिणः” ॥६॥

अनुदात्तश्च दृष्टो नञ् “अयोद्धेव दुर्मदः” ।

तादृशेषुत्तरपदे प्राधान्यमिति निर्णयः ॥७॥

कार्ययोगो यदि द्वन्द्व उभयोरपि दृश्यते ।

स्थिते पूर्वपदस्यार्थे द्वितीयस्यापि संग्रहः ॥८॥

१. पदार्थस्य D.	१४. सुतपतः M. RV. I. 3. 5. ^b
२. उदात्तं D.	१५. ०मसूतम् M. RV. I. 15. 5. ^c
३. सुरूपं D.	१६. ०ष्टं स P.
४. RV. I. 4. 1 ^a .	१७. RV. I. 19. 4. ^b १८. अछि० P.
५. RV. I. 15. 7. ^a	१९. RV. I. 22. 11. ^c २०. प्रजाः M.
६. RV. I. 12. 2. ^c	२१. सन्तु चात्रिणः P. D. सन्त चात्रिणः
७. RV. I. 24. 13.	M. RV. I. 21. 5. ^c २२. न P.
८. सदात् P. D. सदा M. RV. I. 30. 16. वंसं is incomplete. The complete word is वंस-नावान् ।	२३. आयोद्धा इव P. अयोद्धा इव D. तयोर्वा इव M. नञ्जयो० R.
९. स्वरं P.	२४. दुर्मद M. RV. I. 32. 6. ^a
१०. ०त्थं P. D.	२५. वृत्तावृ० M.
११. भगवभक्तं P. D. भटभ० M.	२६. द्वन्द्व (उदात्त उभयोरपि द्वावापृथिवी) P.
१२. RV. I. 24. 5. १३. विप्रजतः D.	२७. Omitted by P.

अन्तोदात्तस्ततो द्वन्द्वः “इन्द्रवायू बृहस्पतिम्” ।

“ऋक्सामाभ्यामभिहितौ” “इहेन्द्राग्नी उप हव्ये” ॥६॥

समप्रधानयोर्द्वन्द्व उदात्त उभयोरपि ।

“द्यावापृथिवी मरुतः” “हव्यामि मित्रावरुणौ” ॥१०॥

प्रधान इन्द्रः पूर्वोऽत्र प्रधानः कचिदुत्तरः ।

स सोमारुद्रयोर्द्वन्द्वो “मा सहृती” निदर्शनम् ॥११॥

बहुव्रीहिषु तात्पर्यं विशेषणविशेष्ययोः ।

“अग्निर्होता कविकर्तुः” “अग्ने सपायनो भव” ॥१२॥

“मित्रं हवे पूतर्क्षे” “शं नो विष्णुरुक्मः” ।

“पञ्चपादं” “सप्तचक्रं” “त्रिचक्रेण” “त्रिनाभि” च ॥१३॥

उदात्तश्चोभयोर्द्वन्द्वः पूर्वस्मिन्नपि चोत्तरे ।

उदात्तानुगुणश्चार्थो दर्शनीय इति स्थितिः ॥१४॥

अन्तोदात्तोऽव्ययीभावः सः “अनुकामं तर्पयेयाम्” ।

“प्रतिदोषं गृणानः” च तादृशाः सन्ति चापरे ॥१५॥

१. ०तिः M. RV. I. 14. ३.
 २. ०मभ्या० M. R.
 ३. RV. X. 8५. 11.
 ४. RV. I. 21. 1.
 ५. समप्रधानयो D. ६. द्वन्द्वः D.
 ७. RV. X. 6३. 9.
 ८. RV. I. 3५. 1.
 ९. RV. II. 3५. 4.
 १०. ०हृति नि० P. ०भूतीति व० M.
 ११. बहिप्रिहिषतावर्ष P. १२. ०शेष्यो D.
 १३. RV. I. 1. ५.

१४. RV. I. 1. 9.
 १५. RV. I. 2. 7.
 १६. RV. I. 90. 9.
 १७. RV. I. 164. 12.
 १८. RV. I. 164. ३.
 १९. RV. I. 118. 2. ०कण P.
 २०. RV. I. 164. 2. ०णाभि R.
 २१. ०वृष्टः P. २२. P. reads च इति
 for इति स्थितिः २३. अतो० M.
 २४. ०कामान् २५. RV. I. 17. ३.
 २६. RV. I. 3५. 10.

अनुकामं विभक्तयर्थे नानोरयोऽस्ति कश्चन ।
 पश्चात्कामस्य यद्वास्तु तथाप्यन्ते स्वरो भवेत् ॥१६॥
 प्रतिदोषं गृणानोऽत्र वीप्सां द्योतयति प्रति ।
 दोषाशब्दो वाचकश्च ततस्तस्मिन् स्वरः स्थितः ॥१७॥
 अथ विग्रहवाक्यानि विस्पष्टप्रतिपत्तये ।
 सुरूपकर्मणां कर्ता पुरुषां च तथा प्रियः ॥१८॥
 भाग्येनायं तु संभक्तो विप्रैराकृष्यते तथा ।
 तव सख्यं न हिंसितमयोद्धेत्यस्य विग्रहः ॥१९॥
 न यः समर्थो युद्ध इति युद्धासामर्थ्यदर्शनम् ।
 प्रधान इन्द्रो वायुश्च मित्रश्च वरुणोऽपि च ॥२०॥
 अग्नेः क्रतुः कविः कान्तो बहुव्रीहेस्तु विग्रहः ।
 उरुरस्ति क्रमो यस्य त्रीणि चक्राणि सन्ति च ॥२१॥
 कामेषु तर्पयेयां नः पश्चात् कामस्य वा पुनः ।
 रात्रौ रात्रौ प्रतिदोषमिति विग्रहदर्शनम् ॥२२॥
 सर्वेष्वेषु समासेषु यत्र यत्र स्वरो भवेत् ।
 काशं कुशं वावलम्ब्य स्वरं तं स्यापयेदिति ॥२३॥

१. नानोरअस्ति P.

२. विप्सां P.

३. प्रतिः R.

४. दोषाश० P. ददोषाश० M.

५. वाचतर्प P.

६. ०त्तेये P.

७. स्वरु० P.

८. कृत्ता M.

९. पुह० P.

१०. प्रिया P. D.

११. ताग्ये० P. भगेना० R.

१२. विलैरा० P.

१३. ०येद्धे० P. ०योध्येत्यन्य वि० M.

१४. प्रधान R.

१५. कान्तो M. R.

१६. उत्ररस्मिन्तमो यस्य M.

विस्तीर्णो विक्रमो यस्य R.

I.33.

एतायामोपं गव्यन्तु इन्द्रंस्माकं सु प्रमंति वावृधाति ।

अनामृणः कविदादस्य रायो गवां केतं परमावर्जते नः ॥१॥

एतायाम्^१ । हिरण्यस्तूपः^२ । सः^३ । अस्माकम्^४ । अनेकार्याभिलाषिणीं^५ मतिम्^६ । सुष्ठु^७ । वर्धयति^८ ।
हिंसकवर्जितः^९ । उपगमनानन्तरम्^{१०} । अस्य^{११} । धनस्य^{१२} । बहु^{१३} । आवर्जयति^{१४} तदेवाह^{१५} । गवाम्^{१६} । सङ्घं^{१७}
कविदावर्जयतीति^{१८} ।

उपेदहं धनुदामप्रतीतं जुष्टां न श्येनो वसतिं पतामि ।

इन्द्रं नमस्यन्नुपमेभिरुक्तेयः स्तोतृभ्यो हव्यो अस्ति यामन् ॥२॥

उपेदहम्^{१९} । उप^{२०} । एव^{२१} । पतामि^{२२} । अहम्^{२३} । धनस्य^{२४} दातारम्^{२५} । शत्रुभिरप्रतिगतम्^{२६} । इन्द्रम्^{२७} ।
अर्चयन्^{२८} । उपमानभूतैः^{२९} । य इन्द्रः^{३०} । स्तोतृभ्यः^{३१} । हव्यः^{३२} । भवति^{३३} । यज्ञेऽह्नि चेति^{३४} ।

१. ०यामो M.
२. ०स्तु M.
३. गोलाभेन हर्षयित्वा प्रकृष्टां बुद्धिम् Sy.
सुष्ठु प्रकृष्टां याञ्जाम् Sk.
४. पुनः पुनरपि पुनश्च यद्यदा याचितं ततदा
दत्तवानित्यर्थः Sk.
५. विहि० M.
शत्रुभिर्हिंसितुमशक्यः Sk.
६. ०वर्जतक P. D. M.
७. ०नन्तरस्य P.
८. सनस्य P. D. M.
९. अत्यन्तबहु । ... यस्मादत्यन्तं बहुधन-
त्वादानसमर्थ इत्यर्थः Sk.
१०. ददाति Sk.
११. देवाह P.
१२. गवामपां वा । ... यस्मादिवानीमस्मभ्यं
गां वृष्टिं वा ददात्पेवेत्यर्थः । अथवा
कित ज्ञाने इत्यस्य केतशब्दो ज्ञेय-
वचनः । ... गवां मध्ये यत्केतं
ज्ञेयमत्यन्तोत्कृष्टं गोजातं तत्परमा-
वर्जते Sk.
१३. गोरूपस्य सम्बन्धि ... उत्कृष्टं ज्ञानम्

Sy.

१४. V. Mādhava ignores आ ।
इत । अयाम् । उप । गव्यन्तः । इन्द्रम् ।
परमम् । नः
१५. उपेदेहं M.
१६. उपवाव्यः पतामीत्याख्यातेन सम्बन्ध-
यितव्यः Sk.
१७. इच्छब्दः पदपूरणः Sk.
१८. चता० P. D.
उपगच्छामि Sk.
१९. अप्रतिगतं, बलिभिरतिरस्कृतम् Sy.
अप्रत्यभिभूतमित्यर्थः Sk.
२०. सेन्द्रं P. D. M.
२१. अप० P.
तन्निकृष्टंरिन्द्रस्येत्यर्थः Sk.
२२. पठ्यर्थे चतुर्थ्या । स्तोतृणां हव्य
आह्वातव्यः Sk.
२३. तदीयशत्रुभिः सह प्रवृत्ते युद्धे Sy.
अधिकरणे इयं प्रथमा द्रष्टव्या । यन्ति
देवता अस्मिन् इति याम यज्ञः Sk.
२४. V. Mādhava ignores जुष्टाम् ।
न । श्येनः । वसतिम् । अर्कः

नि सर्वसेन इषुधीरसक्त समर्थो गा अजति यस्य वष्टिं ।
चोष्क्यमाण इन्द्र भूरि वामं मा पणिर्भूरस्मदधिं प्रवृद्ध ॥३॥

नि सर्वसेनः । नियजति । समग्रया सेनयोपेतः इषुधीनात्मपृष्ठेऽथ । समजति । ईश्वरः ।
पशून् तस्मै शत्रुभ्यः । यस्य शत्रुभिरपहतानाहर्तुम् । इच्छति । ददत् । इन्द्र ! बहु । वननीयं धनम् ।
मा । पणिः । भूः । अस्मासु । प्रवृद्ध । पणिः पणनात् । कारणमनपेक्ष्य देहीति ।

वधीहिं दस्युं धनिनं धनेनं एकश्चरन्नुपशाकेभिरिन्द्र ।
धनोरधिं विपुणक्ते व्यायन्नयज्वानः सनकाः प्रेतिमीयुः ॥४॥

वधीहिः । वधीः । हि स्वम् । वज्रेण । उपसपयितारम् । धनवन्तं वृत्रम् । एक एव । चरन् ।

१. आत्मनः पृष्ठे रथे वा निबध्नातीत्यर्थः
Sk.

२. ०चेतः P.

३. सम्यक् क्षिपति । स्वराष्ट्रं प्रति प्रेरयत्य-
पहरतीत्यर्थः Sk.

४. इन्द्रः Sk.

५. शत्रूणां स्वभूता गाः Sk.

६. स्य P.

यस्य वष्टपहतुं कामयते तस्य
सर्वस्यापहरति । न केनचित् प्रतिबन्धुं
शक्यत इत्यर्थः । स्वाश्रितेभ्यो दान-
काले यदपेक्षं तदत्र क्षेपणमभिप्रेतम् ।
स्वाश्रितेभ्यो दानकाले समजति सम्यक्
क्षिपत्यर्पयति । यस्य वष्टिं क्षेप्तुं
कामयते । तस्मै अभिप्रेतं स्वाश्रिताय
दातुमिच्छति तस्मै ददातीत्यर्थः । अथ-
वा गावोऽग्रापोऽभिप्रेताः । निषज्ये-
षुधीन् मेधं धनम् अपः सम्यक् क्षिपति ।
यस्य राज्ञो यजमानस्य वा क्षेप्तुं काम-
यते इत्यर्थः Sk.

७. ०नाभक्तुम् M.

८. ईशति P.

९. अत्यर्थं पुनः पुनर्वा ददत् Sk.

दददिन्द्र बहुवननीयम् N. 6. 22.

१०. अत्यन्तोत्कृष्टम् Sk.

११. पणिर्वणिगुच्यते । तेन चात्र ...
अल्पदत्वञ्च लक्ष्यते । नाल्पदोऽभूरि-
त्यर्थः Sk.

१२. अस्मभ्यं माल्यं वा इत्यर्थः Sk.

१३. सुप्र० P. D. प्रवृद्धसेनालक्षणेन बलेन
शारीरेण वा Sk.

१४. वाणि P. पाणिः D.

१५. वणनां P.

१६. करण० P.

१७. ०मपे० P. मनवे० D.

१८. V. Mādhava ignores अधि

१९. Omitted by M. वधिहि P.

२०. वधी P. M.

२१. हिशब्दः पदपूरणः ... पर्यटन् Sk.

२२. एव P. धनेन कठिनेन वज्रेण Sy.
निष्ठुरेण वज्रेण Sk.

२३. दस्युं दस्यून् शत्रून् Sk.

२४. धनधनवन्तं P.

धनवतः Sk.

२५. पुत्रम् M.

२६. चोरम् M.

सहायभूतः मरुद्भिः सह तत्र तव । धनुषः । सकाशात् । विष्वक् । ते वृत्रसहायाः । विविधम् ।
गताः । अयजमानाः । . . . ते । मरणम् । गताः ।

परां चिच्छीर्षां ववृजुस्त इन्द्रायज्वानो यज्वभिः स्पर्धमानाः ।

प्र यदिवो हरिवः स्यातरुर्निरवृतां अधमो रोदस्योः ॥५॥

परां चिच्छीर्षां । पराववृजुः । शीर्षाणि । ते । इन्द्र ! आसन् पराङ्मुखा युद्धात् । अयज्वानः ।
यज्वभिः । स्पर्धमानाः । यदा त्वम् । दिवः । स्थापयितः ! हरिवः ! उद्गूण ! प्रातिष्ठयाः शत्रून्
प्रति तदानीम् । अयजमानान् तान् । द्यावापृथिव्योः । निरधमः ।

१. समीपवर्तिभिः शक्तियुक्तेर्मरुद्भिः सहितः
Sy. शक्यन्ते यैर्दस्यवो हन्तुं ते शाकाः
शक्तयः । उपशब्दस्तु घात्वर्थानुवादी ।
शक्तिभिश्च । . . . अथवा अङ्गि-
रसोऽत्रोपशाका अभिप्रेताः । चरन्नि-
त्येतदपेक्ष्य च सहयोगलक्षणे
तृतीया । एक एवावधीरङ्गिरोभिः
सह पर्यटन्तित्यर्थः । अङ्गिरसो हि . . .
घोरत्वादिवशनाद् इन्द्राद् किञ्चि-
न्मूनशक्तयः । अत एषां तत्सदृश-
शक्तित्वादिन्द्रापेक्ष उपशाकव्यपदेशः ।
इन्द्रस्य च सखायोऽङ्गिरसः । सखि-
भिश्च सह पर्यटनमप्युपपन्नम् Sk.
२. धनुःशब्दोऽपठितोऽप्यन्तरिक्षनाम । . . .
अन्तरिक्षस्योपरि Sk.
३. विविधं नाशमुद्दिश्य । यद्वा विष्वक्
सर्वतः Sy.
इतश्चेतश्च Sk.
४. विगता नष्टा अपि सन्तः Sk.
५. सनकाशब्दस्य पुराणवचनस्येवं रूपम् ।
चिरन्तना अवष्टारः । जन्मन एव
प्रभृति यागवर्जिता इत्यर्थः Sk.
६. प्रश्नास्ते P. D. M. सूक्तास्ते F.
सनकास्ते Ed. सनका एतन्नामका
वृत्रानुचराः Sy.
७. नष्टा अपि सन्तस्त्वया मारिता एवे-

त्यर्थः Sk.

८. V. Mādhava ignores इन्द्र

९. विच्छी० M. पराचिः F.

१०. ववृज P. परावृजुः D. M.

भूमौ पर्यस्तवन्त इत्यर्थः Sk.

११. F. adds परावृत्तानि before
शीर्षाणि । स्वानि शीर्षाणि त्वया
छिन्नानि Sk.

१२. Omitted by F.

१३. ०खानि F.

१४. त्वदाभितः Sk.

१५. ०यव M.

अथवा प्रयद्वि इति यच्छब्द इन्द्र-
प्रतिनिर्देशः । अधम इत्यपि लोड्ये
लङ् । यस्त्वमन्नतानयष्टुन् मनुष्यान्
द्वयोरपि निर्धमसि । स वधीर्दस्युम् Sk.

१६. ०यितारं F.

सुलोकस्याधिष्ठातः ! Sk.

१७. घन F.

१८. ०र्णा P. उद्भूतं F. शौर्य-
युक्तेन्द्र ! Sy.

१९. ०ष्ठयाः P. प्रतिष्ठया D. ष्ठाः F.

२०. तदानीयमयाजमानास्तान् P.

तदानीयमयाजमानास्तां D.

२१. सकाशात् । लोकद्वयादपीत्यर्थः Sk.

२२. V. Mādhava ignores चित्

अयुयुत्सन्नवद्यस्य सेनामयातयन्त क्षितयो नवग्वाः ।

वृषायुधो न वध्रयो निरष्टाः प्रवद्भिरिन्द्राक्षितयन्त आयन् ॥६॥

अयुयुत्सन् । अयुयुत्सन् । अवद्यरहिताम् । सेनामप्रतामयैनमिन्द्रम् । नवग्वाः । क्षितयो युद्धार्थम् । निरगमयन् अथ ते । वृषायुधः । छिन्नवृषणाः । इव वार्धक्यात् । उत्सृष्टाः । सान्देन युध्यमानाः । प्रकर्षगमनवद्भिरश्वैः । बलवानयमिन्द्र इति जानन्तो युद्धात् । प्रतिगताः ।

१. अयुयुत्सन् । अयुयुत्सावन्तः ये असुराः योधयितुमिच्छावन्तः अनवद्यस्य दोषरहितस्य इन्द्रस्य सेनामाभिताः नवस्वा क्षितयः तानयातयन्त हृतवन्तः । नवभिर्मार्सैः सिद्धिं गताः नवग्वाः प्रजननसमर्थो वृषभः तेन ताडिता वध्रयो यथा न युध्येयुः । तद्वत्प्रजननासमर्थबलीवद्वद्वरनिष्ठा अत्यन्तवृद्धाः अथो एनमिन्द्रं नववा क्षितयो युद्धार्थं निगमयन्वने वृषा आयुधच्छिन्नवृषणा इव वर्धस्यादुष्टस्साण्डा न युध्यमानाः प्रकर्षगमनवद्भिरश्वैर्वलवानयमिन्द्र इति जानन्तो युद्धात् प्रतिगताः F. सेनां प्रति... वृत्रस्यानुचरा योद्धुमिच्छन्... नवनीयगतयः स्तोतव्यचरित्राः । यद्वाऽङ्गिरसां सत्रमासीनानां मध्ये ये नवभिर्मार्सरवाप्तफला उत्थितास्तेषां नवग्वा इति संज्ञा Sy. एकवाक्यताप्रसिद्धधर्मं यत्तच्छब्दावध्याहृतं व्यो । येऽसुरा... योधयितुमिच्छवन्तः Sk. २. अनवद्य० P. गृह्णीयदोषरहितस्येन्द्रस्य सेनाम् Sy. अनवद्यस्य प्रशस्यस्येन्द्रस्य सेनाम् Sk.
३. अङ्गिरसो नवग्वा इत्युच्यन्ते । ते किल तपस्यन्तो नवभिर्मार्सैः सिद्धिं गताः । ते काश्चिदयातयन्त Sk.
४. मनुष्याः Sk.
५. युद्धार्थमिन्द्रं नानाविधैर्मन्त्रैः प्रोत्साहितवन्तः Sy. हृतवन्तः । निच्छृति-सामर्थ्याद्विन्द्रेण घातितवन्तः Sk.
६. वृषायुध P. प्रजननसमर्थो बलवान् वृषस्तेन सह ये

युध्यन्ते ते वृषायुधः Sk.

७. नपुंसका इव Sy. वध्रयः प्रजननसमर्थबलीवर्दाः । निर्गता अष्टाभ्यो निरष्टाः । पतितवशना अत्यन्तवृद्धा अबलीवर्दाः । ये वध्रयो निरष्टाश्च वृषेण सह युयुत्सन्ते । ते यथा ताडिता अत्यन्तपराङ्मुखा नश्येयुस्तद्वत् Sk. ८. ०ष्टः D. M. ०ष्ट P. तेनेन्द्रेण निराकृताः Sy.
८. सान्देन P. सन्धेन M. १०. यध्यमाना P. स्वकीयामशक्तिं ज्ञापयन्तः Sy.
११. ०द्भिः रथैः M. प्रवर्णैः पलायितुं सुशर्कमार्गैः Sy. प्लवमानैरत्यन्तशीघ्रगतिभिरश्वै रथैर्वा Sk.
१२. ०वानमि० M. ०वानयामि० P. इन्द्राच्चितयन्तः... इन्द्रस्य पराक्रमम् । अथवा चित सञ्चोदने इत्यस्य चितयन्त इति रूपम् । चोदयन्तोऽश्वान् Sk.
१३. ०गतामः P. D. M. द्वे गतवन्तः Sy. आगमन् । नष्टा इत्यर्थः । अथवा निरष्टा इत्येतदशु व्याप्तौ इत्येतस्य रूपम् । प्रवद्भिरित्येतेन च सम्बध्यते । प्रवद्भिरित्येतच्चाङ्गिरोविषयम् । यथा वृषेण सह युयुत्समाना वध्रयस्तेन व्याप्ता नश्येयुरेवं निरष्टा निश्चयेन व्याप्ताः प्रवद्भिरित्येतेन च सम्बध्यते । यस्यानुचराणामृषीणामीवृशः पराक्रमः सस्वयमसह्यपराक्रम इत्याङ्गिरः-पराक्रमादेवेन्द्रस्य पराक्रमं जानन्तश्चोदयन्तो वाऽश्वान् अप्राप्तादेवेन्द्राद् आयन् गता नष्टाः । ये इन्द्रस्य सेनामयुयुत्सन् ते केचिद्वृताः केचिन्नष्टा इति समस्तार्थः Sk.
१४. V. Mādhava ignores इन्द्रात्

त्वमेतान्नुदतो जज्ञतश्चायोधयो रजंस इन्द्र पारे ।

अवादहो दिव आ दस्युमुचा प्र सुन्वतः स्तुवतः शंसमावः ॥७॥

त्वमेतान् । त्वम् । एतान् । अन्नतान् । रुदतः । हसतः । च । पृथिव्याः । पारे । योधितवानसि ।
इन्द्र ! तदानीम् । उच्छ्रितात् । दिवः । असुरम् । अधः । नीतवानसि । सुन्वतः । स्तुवतश्च ।
प्रार्थनाम् । प्रकर्षेण । अरक्षः ।

चक्राणासः परीणहं पृथिव्या हिरण्येन मणिना शुभ्रमानाः ।

न हिंन्वानासंस्तितिरुस्त इन्द्रं परि स्पशो अदधात्सूर्येण ॥८॥

चक्राणासः । कुर्वाणाः । आच्छादनं महत्तया । पृथिव्याः । हिरण्येन । अलङ्कारेण ।
शोभमानाः । ते । इन्द्रं प्रति । गच्छन्तः । न । तीर्णवन्तः सोऽयम् । सूर्येण सह । परितः । रक्षन् ।
निहितवान् ।

१. असुरान् वा Sk.
२. अवतान P. D. वृत्तान् F.
३. सर्वास्ववस्थानु वर्तमानानित्यर्थः Sk.
४. अन्तरिक्षस्य परमाणे Sy.
अन्तरिक्षलोकस्य द्युलोकस्य वा Sk.
५. पारे अन्ते अवस्थितान् F.
अन्ते Sk. ६. योधयितवानिह F.
७. Omitted by F.
८. उच्छ्रिता P. D.
उत्कर्षेण Sy. उच्चैरप्यवस्थितम् Sk.
९. अवस्थितवान् भयावन्तरिक्षस्य दिवो वा-
ज्ज्वालाद्वानपि सत इत्यर्थः Sk.
१०. उपक्षयितारम् Sy.
११. अमो P. D. M.
१२. नित० F. द्युलोकादानीय, ...
उत्कर्षेण अवादहो दग्धवानसि Sy.
दहतिरप्यत्र सामर्थ्यान्निधमनार्थः ।
अथो निरधमः । निधमसि Sk.
१३. ०ना F. कामम् Sk.
१४. तपितवान् वाऽसि Sk.
१५. V. Mādhava ignores आ

१६. ०णासहं F. १७. ०ण P.
१८. सर्वतो बध्यते येन पृथिवी स पृथिव्याः
परिणाहः । स्नातप्राकारादिकं दुर्गाणि
कुर्वन्त इत्यर्थः Sk.
१९. मणिना Sk. २०. शोभनानाः P.
२१. ते इत्यसुराणां प्रतिनिर्देशः Sk.
२२. वर्धमानाः सन्तः Sy.
हिनोतिर्वृद्धयर्थः Sk.
२३. तितिरुवन्त F.
जेतुं न समर्था आसन् Sy.
तरतिः शक्नोत्यर्थः । शक्नोतेऽच कर्म-
भूतधात्वन्तरानुवङ्गस्य नित्यत्वात् प्रति-
योद्धुमिति वाक्यशेषः Sk.
२४. तान् F. २५. रक्षन्ः D. रक्षिभिः F.
वाधकान् वृत्रानुचरान्... आदित्येन...
परिहितान् व्यवहितानकरोत् Sy.
[स्पशो वाधकान् न केवलम् । किं तर्हि ?
सूर्येणाग्नौरपि देवैः सह सम्मन्वये-
त्यर्थः । यस्माच्चारचक्षुर्मन्त्रशक्तिपुक्त-
श्चेत्यर्थः Sk.]
२६. विहि० M. निह० F.

परि यदिन्द्रु रोदसी उभे अबुभोजीर्महिना विश्वतः सीम् ।

अमन्यमानाँ अभि मन्यमानैर्निर्ब्रह्मभिरधमो दस्युमिन्द्र ॥६॥

परि यदिन्द्र । इन्द्र ! त्वम् । माहात्म्येनाद्याञ्छन्नू हत्वा । द्यावापृथिव्यौ । उभे अपि ।
सर्वतः । पर्यबुभोजीनिःसपलमभुङ्क्थाः । तदानीमङ्गिरोभिः । प्रयुज्यमानैरमन्यमानानव्रतान् ।
अभिमन्यमानैः । मन्त्रैर्दिवः । शत्रून् । निरधमः ।

न ये दिवः पृथिव्या अन्तमापुर्न मायाभिर्धनुदां पर्यभूवन् ।

युजं वज्रं वृषभश्चक्र इन्द्रो निज्योतिषा तमसो गा अदुक्षत् ॥१०॥

न ये दिवः । या आपः । दिवः । पृथिव्याः । अन्तम् । न । आपुः । न । कर्मभिः । धनस्य
दातारमिन्द्रम् । परितोऽभवन् तेषां जयार्थम् । सहायम् । वज्रम् । वर्षिता । इन्द्रः । चक्रे ततः ।

१. इन्द्र is omitted by F.

यदिति प्रथमान्तः । व्यत्ययेन तु नपु-
सकता । यस्मादर्थे वा । यत्त्वं यस्मा-
द्वा Sk. २. त्व P.

३. त्वदीयेन महिम्ना विश्वतः सीं सर्वतः
परिगृह्य Sy.

मन्त्रार्थमनुष्यानुमशक्तानपि केवल-
पाठकान् यजमानान् Sy.

४. ०नान्यान्० F. महता वीर्येण Sk.

५. उभावपि F.

६. ०जिनिः० P.

परिपालयसि भुङ्क्षे वा Sk.

७. ०मभुङ्क्थाः P. ०मभुङ्क्ताः D.
मभुञ्जथाः F.

८. P. adds नां प्रकर्षेणारक्षः before
तदानीम् । स तस्माद् वा Sk.

९. तदानीं गिरोभि F.

१०. ०मानारमन्य० P. ०मानारमन्य० F.

११. अस्तुवतः Sk.

१२. ०नम्रतान् M. ०ननाभितान् F.

१३. अभिष्टुवद्भिः Sk.

१४. ऋग्यजुःसामलक्षणैः Sk.

१५. दिवा P. D.

१६. चोरं वृत्रादिरूपमसुरम् Sy.

दस्युम् । अमन्यमानानिति बहुवचन-
सामानाधिकरण्याद् बहुवचनस्थाने इव-
मेकवचनम् । अनभिष्टुवतः शत्रून् Sk.

१७. F. adds दस्यः शत्रुः तं before
निरधमः ।

धमतिरत्र . . . कलयतेरर्थे वर्तते ।
स्वस्मात् स्थानाद् अवकलयसीत्यर्थः Sk.

१८. V. Mādhava ignores यत् ।
सीम् । इन्द्र

१९. येऽप्यसुराः Sk.

२०. अन्तर्न P. D. M.

२१. न प्राप्नुवन्ति । द्यावापृथिव्योरेकदेश-
वर्तिन इत्यर्थः Sk.

२२. ता F.

२३. प्रज्ञाभिः Sk.

२४. धनप्रदां भूमिम् Sy.

२५. परिभवन्ति । इन्द्रान्यूनप्रज्ञा इत्यर्थः ।
Sk. २६. स्वहस्तयुक्तम् Sy.

सम्बद्धम् Sk.

२७. तानपि वज्रेण हृतवानित्यर्थः Sk.

ज्योतिषा । गा अपः । तमसो मेधात् । निरधुक्षद् दस्युं हत्वेति ।

अनु स्वधामं चरन्नापो अस्यावर्धत मध्य आ नाव्यानाम् ।

सध्रीचीनेन मनसा तमिन्द्र ओजिष्ठेन हन्मनाहन्मि धून् ॥११॥

अनु स्वधामं^१ । वृत्रे^२ हते । इन्द्रस्य । आपः स्वसारम्^३ । अक्षरन्^४ अयञ्चेन्द्रो नावा^५ तार्याणामपां^६ मध्ये । अवर्धत । सहायभूतेनानुगुणेन । घृष्टेन^७ । मनसा । बलवत्तमेन । हननसाधनेन । हतवान् । अनुरम् । दिवसेषु^८ तेष्विति ।

१. सौरेण वैद्युतेन च Sk.

२. आपः M. स्वभूता गाः Sk.

३. मेधात् F.

४. निःशेषेण दुग्धवान् । मेघं भित्त्वा जलं वृष्टवानित्यर्थः । . . . दुह प्रपूरणे . . . संहितायां भग्भावाभावश्छान्दसः Sy. यत्र गुहादौ तमोरूपेण स्थापितास्ततस्ततस्तेषाममुराणां स्वभूता गा निरधुक्षन्निर्दग्धवान् निष्कासितवानित्यर्थः । अथवा ये इति मेधानां प्रतिनिर्देशः । मेधा द्यावापृथिव्योरेकदेशवर्तिन इन्द्राच्च न्यूनप्रज्ञाः । तानपि वज्रेण हतवान् । हत्वा च वैद्युतेन ज्योतिषा तदीयास्तमस आपो निरधुक्षत् क्षारितवान् Sk.

५. अनुशब्दो लक्षणे कर्मप्रवचनीयः Sk.

६. अन्नं त्रीह्यादिरूपमनुलक्ष्य Sy.

स्वधेत्युदकनाम । यत् पूर्वपतितमुदकं तत् प्रति । . . . अन्विति पदचाद्भावे । स्वधेत्यप्यन्ननाम । अस्तेत्येतच्च स्वधामित्येतेन सम्बध्यते । अस्येन्द्रस्य स्वभूतां हविर्लक्षणां स्वधामन्वेतदीयस्य हविषः पश्चात् । यदास्मै हविर्दीयते तदनन्तरमित्यर्थः । किमक्षरन् ? आपो वृष्टिलक्षणाः । कथं पुनर्मेषेन निरुद्धाः सत्योऽक्षरन् ? Sk. ७. अस्येन्द्रस्य स्वभूताः प्रज्ञादेन वा । अनुपक्षीणायामेव पूर्ववृष्टौ पुनरप्यवर्धन् Sk.

८. तदानीमयं वृत्रो . . . नावा तरणयोग्यानां बह्वीनामपां मध्ये . . . समन्ताद् . . . वृद्धिं प्राप्तः । प्रभूतजले वर्तमानोऽपि न ममार किन्त्वभिवृद्ध एव Sy.

९. स्वसारमद्वक्षरन्तञ्चेन्द्रो M.

०. अयञ्चेन्द्रो P. वृत्रो हत इन्द्रस्य स्वभूता आपः वृष्टिलक्षणा आपः स्वधां वृष्टिलक्षणां अन्वक्षरन् । अयञ्चेन्द्रो F.

१०. वावा M. ११. तार्यमपां F. तमिति तच्छब्दादधच्छब्दोऽध्याहार्यः । यो मेघो वृष्टिनिरोधाभिप्रायेणावर्धत मध्येऽवस्थितानामपामेवावधः । कियतीनाम् ? . . . नावा तार्याणामत्यन्तबह्वीनामित्यर्थः Sk. १२. सहगच्छता Sy.

१३. घृष्टेन F. सहाञ्चति गच्छतीति । सध्रीचीनेन सहगामिना वज्रेण । केन सहगामिना ? मनसा । यत्रैव मनो गच्छति तत्रैव गन्त्रा । यत्र मनसेष्यते तत्र निपततेत्यर्थः । तं मेघमिन्द्रः Sk.

१४. F. adds तथा सहानुगामिना मनसा यत्र मनोनुगच्छति तत्र गन्ता तेन वज्रेण after बलवत्तमेन ।

१५. हन्त्रा मेधानाम् Sk.

१६. F. adds वार्षिकेषु before तेष्विति । येषु वार्षिकेष्वहःसु हन्तुं योग्यस्तेष्वित्यर्थः Sk. १७. V. Mādhava ignores आ । अभि

न्याविध्यदिलीविशस्य दृळहा वि शृङ्गिणमभिनच्छुष्मिन्द्रः ।

यावत्तरो मघवन्यावदोजो वज्रेण शत्रुमवधीः पृतन्युम् ॥१२॥

न्याविध्यत् । निरविध्यत् । उदकस्य निर्गमनद्वारमावृत्य शयानस्य । दृढानि द्वाराणि मेघस्य । तेजस्विनम् । शुष्णामुरञ्च । व्यभिनत् । इन्द्रः । यावत् । वेगः । यावच्च । बलम् । मघवन् ! तत् सर्वमादाय । पृतनाकामम् । शत्रुं शुष्णम् । अवधीः ।

अभि सिध्मो अजिगादस्य शत्रुन्वि तिग्मेन वृषभेणा पुरोऽभेत् ।

सं वज्रेणासृजद्वत्रमिन्द्रः प्र स्वां मुतिमतिरुच्छ्राशदानः ॥१३॥

अभि सिध्मः । साधयिता कर्मणामिन्द्रः । अस्य शुष्णस्य । शातयितव्यान् सहायान् । अभ्य-

१. निरविध्यदिलीबिलशयस्य दृढानि । व्यभिनच्छृङ्गिणं शुष्णमिन्द्रः N. 6. 19.

२. भूमेर्बिले शयानस्य वृत्रस्य सम्बन्धीनि Sy. इलीबिशो मेघः । ... इल्ये-
घनाम. . . बीजरूपमश्रमुद्भिनत्ति वर्धय-
त्युदकरूपो वा गच्छतीती-
ळाबिसः । इळाबिसः सप्रिलीबिश
उच्यते । . . . अथवा इळाशब्दोऽत्रा-
श्रहेतुत्वादुदके वर्तते । बिशशब्दोऽप्ये-
कदेशलोपेन बिलशयशब्दस्यार्थः । अश्र-
हेतोर्द्वयस्य बिलेषु शेते तान्यपावृत्य
तिष्ठतीतीळाबिशो मेघः Sk.

३. बृंहितान्यसुरेण निरुद्धानि प्रभूतान्यु-
दकानीन्द्रो . . . नितरां विद्धवान् । यद्वा
बृळ्हानि प्रबलानि संन्यानि नितरां
विद्धवान् Sy. निवृद्धयानि. . .
उदकनिर्गमनबिलानि Sk.

४. मेघस्य F.

५. F. adds इलि निविशतोसुरस्य
दृढानि पुराणि निभिद्य ताडितवान्
हृतवानित्यर्थः before तेजस्विनम् ।
गोमहिषादिशृङ्गसमानैरायुधैरुपेतम् Sy.
दीप्तम् Sk.

६. जगतः शोषकं वृत्रम् Sy. बलवन्तम् ।
. . . कस्यचिन्मेघस्य बिलान्युद्धाडि-
तवान् । कञ्चित्तु शतशतशकरं भग्नवा-
नित्यर्थः । अथवा . . . शुष्णो नामासुरः
. . . तं विविधं भिन्नवान् विदारितवानि-
त्यर्थः । शुष्णसम्बन्धाच्चेळाबिशोऽप्यसुर
एव । तस्य स्वभूतानि दृढानि पुराणि
निरविध्यत् . . . निभूतं ताडितवान्
हृतवानित्यर्थः Sk.

७. विदारितवानित्यर्थः Sk.

८. अत्रो P.

९. वेगा P. शरीरसामर्थ्यलक्षणं
बलम् Sk.

१०. सेनालक्षणं बलम् । यावदित्युद्देशात्
तावदित्यध्याहार्यम् Sk.

११. संग्रामकामम् Sk.

१२. अस्मदीयं वा Sk.

१३. V. Mādhava ignores वज्रेण

१४. सिध्मोघ्यः F.

१५. साधको वज्रः Sy. अथवा सिध्म इति
वज्र उच्यते । साधयिता वज्रः Sk.

१६. इन्द्रस्य Sy.; Sk.

१७. शासयि F.

इन्द्रवैरिणः Sy. शत्रून् Sk.

जिगात् । व्यभिनच्च । वज्रेण । कामानां वर्षित्रा । पुराणि । वज्रेण । वृत्रम् । समयोजयत् । इन्द्रः । अवर्धयत् । स्वाम् । मतिम् । शत्रुपुराणि शातयन् ।

आवः कुत्समिन्द्र यस्मिंश्चाकनप्रावो युध्यन्तं वृषभं दशद्युम् ।

शफच्युतो रेणुर्नक्षत दामुच्छ्वैत्रेयो नृषाह्वाय तस्थौ ॥१४॥

आवः कुत्सम् । रक्षितवानसि । कुत्सम् । इन्द्र ! यस्मिन् कुत्से स्तुतीः । कामितवानसि । प्रावश्च । युध्यन्तम् । स्तुतीनां वर्षितारम् । दशद्युं नाम युद्धे । शफश्च्युतः । रेणुः । अन्तरिक्षम् । नक्षत् वृद्धमासीद्युद्धम् । अथ । दिवत्रायाः पुत्रो दशद्युस्त्वयोपबृंहितः । शत्रूणामभिभवाय कस्मिदिच्छ्वेदे भयात् प्रविष्टस्ततः । उत्तस्थौ । अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय । आवः शममिति ।

१. विनाशितवानित्यर्थः Sk.

२. श्लेष्टेनायुधेन Sy. अभिगतेन वज्रेण तिग्मेन तीक्ष्णेन Sk. ३. वर्षेत् F.

४. वृत्रस्य पुराणि Sy. तेषां शत्रूणां स्वभूताः पुरो नगराणि Sk.

५. वृत्रेण वज्रं च P. D. M.

६. ०जद्यत् M.

७. वर्धयन् P. F. वृद्धयन् D. वर्जयन् M.

८. शातयन् F.

वृत्रं हिंसन् Sy. पुनः पुनरसुरान् तत्पु-
राणि च... य ईदृशं कर्म पुनः पुनः
करोति स तत्कर्मसम्बन्धाद् आत्मीयस्तुतिं
वर्धयति । अथवा मतिरिति प्रज्ञैर्बोध्यते ।
स्वप्रज्ञामवर्धयदिति । यो यन्नित्यं करोति
तस्य तत्र प्रज्ञाकौशलं वर्धते Sk.
शाशवानः शाशवदधमानः N. 6. 16.

९. Omitted by F.

१०. कुत्सं नाम ऋषिम् । यस्मिन्कुत्से
यागं कुर्वन्ति Sk.

११. स्तुति P. स्तुति F.

१२. प्रवच P. प्रापश्च D. M. प्रकर्षणा-
रक्षः Sk.

१३. F. adds राजानं after वर्षितारम् ।
वृषभनामानं राजानम् Sk.

१४. बहुवीप्तिम् Sk.

१५. ०द्युन्नामा P. दशं नाम M. दशद्युना-
मानम् F.

१६. युधे P.

१७. शफं च्युतः P. शवे० M.

त्वदीयाश्वस्य शफात् पतितः Sy.

१८. नक्षत P. D. तक्षत M. गतवानक्षत F.
नक्षतिर्गतिकर्मा वा व्याप्तिकर्मा वा ।
गतवान् व्याप्तवान् वा Sk.

१९. प्रवृ F.

२०. ०सीत् वृद्धम् M.

२१. अथश्चित्रायाः P. अथ चित्रायाः M.
अत् दिव० F. दिवत्राख्याया योषितः
पुत्रः पुरा शत्रुभयाज्जले मग्नः सन् Sy.
शु इति क्षिप्रनाम । इ गतौ । शु इता
दिवत्रा, आशुगामिनी जगतः प्रकृतिः,
तस्यापत्यं श्वैत्रेयो वायुः Sk.

२२. शत्रुमनुष्याभिभवनाय Sk.

२३. ०दिचध्रदे P. कस्मिन् इन्द्रे F.

२४. क्षयात् F.

२५. जलादुत्थितवान् Sy. शत्रुष्वभिभवनाय
युद्धवेलायां महान्तं रेणुं वात्यां चा-
करोदित्यर्थः Sk.

२६. वः P.

आवः शमं वृषमं तुग्नासु क्षेत्रज्ञेषु मधवच्छिवत्र्यं गाम् ।

ज्योक् चिदत्र तस्थिवांसो अक्रच्छत्र्यूतामधरा वेदनाकः ॥१५॥

^१बलाभावाच्छान्तम् । ^२वृषभम् । उदकेषु भयाद् । गतम् । ^३पृथिवीजयार्थम् । शिवत्राया अपत्यं ^४दशद्युम् । आवः । चिरम् । तस्मिन् । स्थिताः शत्रवः । ^५कृतवन्तो युद्धमथ तेषाम् । ^६शत्रुत्वमिच्छताम् । ^{११ १२ ११ १३ १४}उपद्रवाणि । अधराणि । चकारेति ।

I.34.

त्रिश्चिन्नो अद्या भवतं नवेदसा विभुर्वा याम उत रातिरश्विना ।

युवोर्हि युन्नं हिम्येव वासंसोऽभ्यायंसेन्या भवतं मनीषिभिः ॥१॥

^{११}त्रिश्चिन्नः । ^{१२}त्रिः । ^{१३}चित् । ^{१४}अस्माकम् । ^{१५}अद्य । ^{१६}भवतम् । ^{१७}प्राज्ञौ । ^{१८}विभवति । ^{१९}युवयोः ।

१. बलागावात् M. त्वदीयपरिपालनेन चित्तव्याकुलतां परित्यज्य शान्तम् Sy. शान्तात्मकम् Sk.

२. F. adds नाम राजानम् after वृषभम् । तुष्ट्या बुर्बुरमित्युदकनामसु पठितत्वात् ... तुष्टशब्दोऽन्तरिक्षवचनः । तत्र भवास्तुष्टियाः ... इकारलोपश्छान्दसः Sy. वृषभं नाम राजानम् ... अप्सु स्थित-भद्भ्य उत्तारितवानसौत्यर्थः Sk.

३. शत्रुभिः सह युद्धवेलायां क्षेत्रप्राप्त्यर्थम् Sy. क्षेत्रशब्देनात्रैकदेशवचनेन समस्ता पृथिवी लक्ष्यते । पृथिवीजयाय । अद्भ्य उत्तारितां पृथिवीं जेष्यतीत्येवमर्थम् Sk.

४. मित्राया P. ५. गां जलेषु गतं मग्नमित्यर्थः Sy. गां गन्तारं देवान् शत्रून् वा प्रति Sk. ६. आपः P.

७. चिरान् P. F. adds गां गन्तारं शत्रून् देवाव after चिरम् ।

ज्योक् चित् चिरकालमपि Sy. ज्योगिति निपातश्चिरवचनः । चिच्छब्दः पदपूरणः Sk. ८. एकवाक्यताप्रसिद्धचर्यं यच्छब्दोऽग्राध्याहार्यः । यं वृषभं चिरमत्र पृथिव्यां तस्थिवांसः स्थिताः प्रतिष्ठितास्तच्छत्रवोऽमुरा वा अक्रन् । करोतिरिह क्रियासामान्यवचनः सामर्थ्यात् प्रक्षेपे वर्तते । अप्सु क्षिप्तवन्तः । यं पृथिव्यां चिरप्रतिष्ठितमपि सन्तं शत्रवोऽमुरा वा राज्योच्छेदादप्सु प्रक्षिप्तवन्त इत्यर्थः Sk.

९. शत्रुत्वम् Sy.

१०. युद्धमत्युक्षिप्तवन्त उक्तार्थं च तेषाम् F.

११. निकृष्टानि दुःखानि Sy.

यानि स्वभूतानि वेदनानि । अपठितमपि धननामेतत् । धनानि तान्यधराणि तस्याधोवर्तान्यकः कृतवानसि । शत्रु-धनानि तस्यायत्तान्यकरोदित्यर्थः Sk.

१२. उपावाणि F. १३. चकारेति F.

१४. V. Mādhava ignores मधवन् । चित् । Ms. D. puts the figure ॥३३॥ here to indicate the end of the thirtythird hymn. No such number is given in P. M. and F. १५. त्रिश्चिन्नः । D. M. नः is omitted by F. त्रिश्चित् त्रिवारम् ... अत्र त्रिरिति वचनं सवनत्रयापेक्षम् । आदरातिशय-द्योतनार्थं वा Sy. त्रिशब्दोऽत्र सर्वत्र त्रिशब्दस्य बहुत्वमात्रप्रतिपत्त्यर्थत्वाद् बहुकृत्व इत्यस्यार्थः । बहुकृत्वः Sk.

१६. चिच्छब्दस्तु पदपूरणः Sk.

१७. अस्मान् Sk. १८. त्रिश्चदश P. त्रिश्चदश D. त्रिश्चदस्माकमद्य M.

१९. भवन्तं D. भवनं M. भवतिरिह प्राप्त्यर्थः । प्राप्नुतम् । ... बहुकृत्वोऽप्य-स्पृतामीपमागच्छतमित्यर्थः Sk.

२०. ह भवति P. प्राज्ञौ त्रिः कृत्वः बद्ध प्रामुतं बांधामनुधः रातिः देवमपि विभुर्गमनसम-र्थ्यदागत्याभवतोऽस्मभ्यः धनं दास्यत तद-पि प्रभूतमित्यर्थः । भवति F. व्याप्तः Sy.

गमनमनेकेषु। दानम्। च। युवयोः। हि। युगलम्। राज्येव। अहः। सुदिलष्टं तौ युवामस्मान्
प्रति। गन्तारी। भवतम्। देवैः।

त्रयः पवयो मधुवाहने रथे सोमस्य वेनामनु विश्व इद्विदुः।

त्रयः स्कम्भासः स्कभितास आरभे त्रिर्नक्तं याथस्त्रिर्वश्विना दिवा॥२॥

त्रयः पवयः। त्रीणि। मधुपात्राणि। मधुवाहने भवतः। रथे तं रथम्। सोमस्य। कान्तां

१. गमनसाधनभूतो रथः Sy.

यान्त्येतेनेति यामो रथ इहोच्यते Sk.

२. हे अश्विनौ यदागत्यात्मभ्यं धनं दास्यथ-
स्तदपि प्रभूतमित्यर्थः Sk.

३. हिशब्दो यस्मादर्थे Sk.

४. युगलरात्र्येहस्तु शिष्टन्तौ P. युगल-
रात्र्येवाहस्तु शिष्टन्तौ D. युगलं रात्र्ये-
वान्हास्तु त्विधं तौ F. परस्परनियमरूपः
सम्बन्धविशेषोऽस्ति खलु Sy.

यस्माच्च युवयोः स्वभूतं यन्त्रमपि विभु।
येन यन्त्रेण युवामपि शत्रून् हय। तदपि
सर्वं गमनप्रतिबन्धकम् Sk.

५. हिमयुक्तया राज्येव Sy.

हिमेति राजनिनाम। तत्रभवा हिम्या
उपाः।...अथवा हिम्येव वासस
इत्येतदुपमानम्। युवयोर्हि यन्त्रमित्येतेन
च सम्बध्यते। अयं च पादो भिन्नमेव
वाक्यं पूर्वस्मादर्थचर्चात्। युवयोरिति
षष्ठीनिर्देशाज्ज्योतिरिति वाक्यशेषः।
युवयोर्योतिर्यन्त्रम्... वासःशब्देन रा-
त्रिर्लक्ष्यते। राज्यापि स्वसम्बन्धि तमो
लक्ष्यते। यथोपाः शार्वरस्य तमस्तद्व-
दित्यर्थः Sk.

६. सूर्यरश्म्याच्छादयत्युक्तस्य वासरस्य।
... यथा राज्या सह दिवसस्य सम्बन्धः
कदापि नापेति तद्वत् Sy.

वास इत्यपठितमप्यहर्नाम Sk.

७. यथोपा नियमेनाहस्तपत्याऽभिमुखं करो-
त्येवं युवां नियमेन रथमस्मदभिमुखं
कुस्तः। येनासावस्मत्समीपमागच्छती-
त्यर्थः Sk.

८. युवामुभौ... मेधाविभिर्द्विग्विभिः...
अभितो नियन्तव्यावनुग्रहवशात् तदधीनौ
भवतम् Sy. अभ्यायशब्दः क्विवन्तः।
सेनाया अभ्यायन्तारी।... स्वसेनयाऽ-
स्मानाभिमुख्येन गन्तारी भवतमि-
त्यर्थः Sk.

९. मेधाविभिः सह। कः? त्रयस्त्रिंशता देवैः
Sk.

१०. वयः M. मधुपूर्णास्त्रयः पवयः Sk.

११. वज्रसमाना वृद्धाश्चक्रविशेषाः Sy.

१२. मधुरद्रव्याणां नानाविधस्त्राद्यादीनां बह-
नेन युक्ते Sy. आगच्छतोः पिपासित-
योर्युवयोरस्ति रथे पेयं मध्वित्यर्थः Sk.

१३. तनुषं P.

१४. सोमस्य चन्द्रस्य वेनां कमनीयां भार्याम-
भिलक्ष्य... यदा सोमस्य वेनया सह
विवाहस्तदानीं नानाविधस्त्राद्ययुक्तं
चक्रत्रयोपेतं प्रौढं रथमारुह्याश्विनौ
गच्छत इति सर्वे देवा जानन्तीत्यर्थः Sy.
सोमस्य चोपरि वेनां कान्ति युवयो-
रिच्छामेत्यर्थः Sk.

सूर्याम्^१। अनु तस्याः स्वयंवरे^२। सर्वे^३। एव देवास्तं रथं प्रत्यक्षेण^४। अजानन्^५ तस्मिन्^६। तिस्रः^७। स्पूणाः^८।
अवष्टम्भनार्थम्^९। स्थापिताः^{१०}। ती युवाम्^{११}। रात्रेरस्मान्^{१२}। त्रिः^{१३}। आगच्छतम्^{१४}। अहः^{१५}। च^{१६}।

समाने अहन्त्रिरवद्यगोहना त्रिरद्य यज्ञं मधुना मिमिक्षतम् ।

त्रिर्वाजवतीरिषो अश्विना युवं दोषा अस्मभ्यमुपसंश्च पिन्वतम् ॥३॥

समाने अहन्^{१०}। एकस्मिन्^{११}। अहनि^{१२}। त्रिरागतौ हे अवद्यानि^{१३} विनाशयन्तौ^{१४}! त्रिः^{१५}।
अद्यास्माकम्^{१६}। यज्ञम्^{१७}। मधुना^{१८}। सिञ्चतम्^{१९}। तथा रात्रिः^{२०}। उपसः^{२१}। च^{२२}। बलयुक्तानि^{२३}। अन्नानि^{२४}।
युवाम्^{२५}। अस्मभ्यम्^{२६}। त्रिः^{२७}। दोग्धम्^{२८}।

१. सूर्यम् P.
२. तस्य P.
३. सर्वे एव यजमाना जानन्त्यागच्छतोः।
आगताभ्यां युवाभ्यां सोमाभिलषितं
जानन्तः सर्वे एव यजमानाः सोमं
वाप्त्यन्तीत्यर्थः Sk. अवष्टम्भनाया-
गच्छतोरगतयोर्वा श्रान्तयो रथे सदसि
वाऽवष्टम्भनस्तम्भा अपि विद्यन्त
एवेत्यर्थः Sk.
४. प्रत्यक्षो P.
५. The passage beginning with
रथं and ending with अजानन्
is missing in M.
६. ऽपितवाः P. आरभे आरब्धुमवल-
म्बितुम्... यदा रथस्त्वरया याति
तदानीं पतनभीतिनिवृत्त्यर्थं हस्तालम्बन-
भूताः स्तम्भा इत्यर्थः Sy.
स्कमितासः प्रतिबद्धाः।... रथे सदसि
वा Sk.
७. युवां तावृक्षेन रथेन... रात्रौ... त्रिवारं
गच्छयः। तथा... दिवसेऽपि त्रिर्यायः।
रात्रावहनि च रथमाहूय पुनः पुनः
क्रीडय इत्यर्थः Sy. त्रिर्बहुकृत्वो
नक्तं रात्रौ... यातमस्मत्समीपम्...
बहुकृत्व एवाश्विनौ दिवा Sk.
८. युवा M.
९. त्रीः M. बहुकृत्वः Sk.

१०. अहन् त्रिरित्यनयोः कारकक्रियाविशे-
षणयोरवद्यगोहना इत्यनयाऽऽमन्त्रि-
तस्यया क्रियया सम्बन्धः Sk.
११. त्रिवारमनुष्ठानगतानां दोषाणां संवरण-
कारिणौ भवतम् Sy.
अवद्यगोहनौ गृह्यस्य तमसो गोहितारौ।
स्वेन ज्योतिषापहन्तारावित्यर्थः Sk.
१२. बहुकृत्वः Sk.
१३. उदकेन Sk.
१४. ऽत P.
१५. कथा P.
१६. रात्रिषु दिवसेषु च नैरन्तर्येण Sy.
आभ्यां ददतु। उद्यःअन्वेनात्र साहचर्या-
दहर्लक्ष्यते। सप्तम्येकवचनस्य स्थान-
उभयत्र प्रथमावबहुवचनम्। रात्रौ चाहनि
च पिन्वतम्। सततं दत्तमित्यर्थः Sk.
१७. उयद्वश्चञ्चलयुक्तानि P. उयसश्चञ्च
(ब) लयुक्तानि D.
१८. बहुकृत्वः Sk.
१९. त्रिर्बोद्धं P. The passage
beginning with यज्ञम् and
ending with दोग्धम् is
omitted by M. सिञ्चतं,
प्रयच्छतमित्यर्थः Sy.
सिञ्चतं क्षालयतम्। बलकराध्यन्नान्य-
स्मभ्यं दत्तमित्यर्थः Sk.

त्रिर्वर्तिर्यतं त्रिरनुव्रते जने त्रिः सुप्राच्ये त्रेधेव शिञ्जतम् ।

त्रिर्नान्यं बहत्तमश्विना युवं त्रिः पृक्षो अस्मे अक्षरेव पिन्वतम् ॥४॥

त्रिर्वर्तिः । त्रिः । मार्गम् । गच्छतम् । त्रिः । अनुकूलकर्मणि । जन आगच्छतम् । त्रिः ।
मुष्टु परिश्रणीये तथा । त्रेधा च । दत्तम् । इवेति पूरणम् । त्रिरस्माकम् । हर्षजननं धनम् । बहत्तम् ।
त्रिः । अन्नम् । अस्मासु । उदकानीव पजन्यः । पिबतम् ।

त्रिर्नो रयिं बहत्तमश्विना युवं त्रिर्देवताता त्रिरुतावतं धियः ।

त्रिः सौमगत्वं त्रिरुत श्रवांसि नस्त्रिष्टं वां सूरै दुहिता रुद्रथम् ॥५॥

त्रिर्नो रयिम् । त्रिः । अस्मभ्यम् । धनम् । बहत्तम् । त्रिः । यज्ञे । दत्तम् । अपिच । कर्माणि ।

१. त्रिर्वर्तिः P.

२. अस्मदीयवर्तनसाधनं गृहम् Sy.
वर्तिः, वर्तन्या प्रसिद्धेन मार्गेण यातम् Sk.

३. गच्छत P. D.

४. अन्यकू० P.

अस्मदनुकूलव्यापारयुक्ते Sy.

अनुव्रते जने । अनुव्रतशब्द आपन्नभक्त-
वचनः प्रसिद्धो लोके । बहुकृत्वो भक्ते
आपन्ने मादृशे जने । नित्यं भक्तस्य
मादृशस्य मनुष्यस्य समीपं गच्छतमि-
त्यर्थः Sk.

५. ०त P. D.

६. तिः P. बहुकृत्वः Sk.

७. मुष्टु प्रावयति प्रतर्पयति यो देवताः स
सुप्राची यष्टा तस्मै Sk.

८. त्रिधाशब्दस्त्रिधाशब्दस्य बहुत्वमात्र-
प्रतिपत्त्यर्थत्वाद् बहुधाशब्दस्यार्थे Sk.

९. पुनः पुनरनुष्ठानमुपदेष्टव्यम् Sy.
बहुप्रकारं दत्तम् । किं सामर्थ्या-
द्धनम् Sk.

१०. ०रण P.

११. ति० P.

१२. बहुकृत्वः Sk.

१३. The passage beginning

with त्रिर्वर्तिः and ending with
त्रिरस्माकम् is omitted by M.

१४. नन्दनीयं सन्तोषकरं फलम् Sy. पुत्रादि-
समृद्धिम् । ... हे अश्विनो ! युवां
पुत्रादिसमृद्धिमपि दत्तमित्यर्थः Sk.

१५. बहत् P. बहत्तः M.

१६. बहुवचनान्तसामानाधिकरण्यदर्शनाद्
बहुवचनान्तं द्रष्टव्यम्. . . अन्नानि Sk.

१७. अस्मभ्यम् ।

१८. उदकानि च P. D. उदकानिच M.
यथा मेघोऽन्यो वा कश्चित् प्रभूतान्यु-
दकानि तथा बहुकृत्वोऽस्मभ्यं दत्त-
मित्यर्थः Sk.

१९. ०न्या P. D.

२०. प्रयच्छतम् Sy.

२१. V. Mādhava ignores अश्विना ।
युवम्

२२. बहुकृत्वः Sk.

२३. बहत् P. बहत्तः M. दत्तम् Sk.

२४. देवैर्युक्ते कर्मणि Sy. आगच्छत-
मिति शेषः Sy. त्रिरावृत्ते यागे ।

पुनः पुनर्यज्ञद्वयोऽस्मभ्यमित्यर्थः Sk.

२५. अस्मद् वृद्धोः Sy. प्रजा वाऽस्मदीया
बहुकृत्वो रक्षतमित्यर्थः Sk.

रक्षतम् । त्रिः । सौभाग्यम् । त्रिः । उत । अन्नानि । त्रिभिश्चैर्यस्तिष्ठति तम् । युवयोः । रथम् ।
सूर्ये स्वयंवराय गतयोस्तस्य । दुहिता । आरुरोह ।

त्रिनो अश्विना दिव्यानि मेषजा त्रिः पार्थिवानि त्रिरु दत्तमद्भ्यः ।

ओमानं शंयोर्ममकाय सूनवे त्रिधातु शर्म वहतं शुभस्पती ॥६॥

त्रिनो अश्विना । त्रिः । अस्मभ्यम् । अश्विनौ । दिवि भवानि । मेषजानि । दत्तम् । त्रिः ।
पार्थिवानि । त्रिः । च । आन्तरिक्षाणि । शंयोर्बाह्विस्पत्यस्य यज्जगतः । रक्षकम् । सुखं तत् । त्रिगुणम्
उदकपती ! सूनवे । मदीयाय । आवहतम् ।

१. रक्षतः M.
२. बहुकृत्वः Sk.
३. ०भग्यम् D. सुधनताम् । किम् ?
साकाङ्क्षत्वाद्योग्यत्वाच्च व्यवहितस्यापि
वहतमित्यस्यानुषङ्गः । वहतं दत्तम् Sk.
४. उद्गानानि P. उतानानि D. कीर्ति
वा बहुकृत्वो वहतम् Sk.
५. दक्षिणचक्रे य० P. ०श्चक्रे य० D. M.
अश्विनोस्त्रिचको रथः । स त्रिषु
चक्रेषु स्थितत्वाल्लोकत्रयव्यवस्थित-
त्वाच्च त्रिष्ठः । तं त्रिष्ठम् Sk.
६. रथ M.
७. षष्ठ्यर्थे सप्तमी Sk.
८. सूर्यस्य पुत्री Sy.
९. तत्प्रभवत्वाच्चोपसो दुहितृव्यपदेशः ।
सूर्यस्य दुहिता उवाः Sk.
१०. ०रोहा P. ०रोद M.
११. V. Mādhava ignores अश्विना ।
युवम् । नः । १२. बहुकृत्वः Sk.
१३. त्रिप्रकाराण्यौषधानि Sk.
१४. दन्तिरपाश्विबानि P. ०रपाश्विवानि D.
१५. अन्तरिक्षात् । ... लोकत्रयभेषजानि
तान्यस्मभ्यं बहुकृत्वो दत्तमित्यर्थः Sk.
१६. चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । शंयोः सुखकामाय
ममकाय मामकीनाय ... पुत्राय Sk.
१७. यत्नगतः P. D.

१८. ओमानं सुखविशेषम् Sy.
सर्वोपस्करपालनसमर्थम् Sk.
१९. शर्म । गृहनामेतत् Sk.
२०. तत्रि P.
वातपित्तश्लेष्मधातुत्रयशमनविषयं सुखम्
Sy. धीयन्ते प्राणिनां देहेष्विति
धातवः शरीरस्थितिहेतवोऽन्नरसाः । देव-
पितृमनुष्योपभोग्यैरन्नरसैस्त्रिभिरभ्युपेतम्
Sk. २१. ०कवति P.
शोभनस्वौषधजातस्य पालको Sy.
२२. मदीया च वहतं P.
प्रापयतम् । दत्तम् । ... अथवा
शंयोरिति सुखेच्छापादानत्वादिष्य-
माणस्य याचितत्वात् शं च दत्तमित्यर्थः ।
न गृहम् । ओमानमित्यवतेस्तुप्तिकर्म-
णः । अवनं पालनं वा । त्रिधात्वित्यपि
त्रयाणां धातूनां समूहः । अवनपाल-
नयोरन्यतरदेवपितृमनुष्योपभोग्यान्यतर-
रसत्रयसमूहं सुखं च दत्तमित्यर्थः ।
अथवा त्रिधात्विति शर्मण एव विशेषणं
नार्यान्तरप्रतिनिर्देशः । धातुशब्देन तु
शीतोष्णवर्षकालास्त्रय उच्यन्ते । त्रिषु
कालेषु भवत् त्रिधातु शर्म । कालत्रयेऽपि
सुखं दत्तमित्यर्थः Sk.
२३. M. ignores this stanza.

त्रिनो अश्विना यजता दिवेदिवे परि त्रिधातु पृथिवीमशायतम् ।

तिस्रो नासत्या रथ्या परावत आत्मेव वातः स्वसराणि गच्छतम् ॥७॥

त्रिनो अश्विना । अश्विनो । यजनीयो । अहः । त्रिः । अस्मान् । वेदिभूतां पृथिवीम् ।
बहिषा त्रिधातुना । पर्यशायतं परितस्तारितवन्तो त्रिधातु । तिस्रो वेदीः । नासत्यो । रथ्यो ।
दूरात् । आगच्छतम् । व्याप्त इव । वायुः । अहानि यथा वायुदिवसेषु संचरति ।

१. Omitted by M.

२. यत्तच्छब्दावध्याहृत्यं कवाक्यता नेया । यो यजता यष्ट्यौ यागाहो Sk.

३. अहः M.

प्रतिदिनम् Sy. अहन्यहनि Sk.

४. अस्मदीयां वेदिरूपां भूमिम् Sy.

५. कक्ष्यात्रययुक्ते आस्तीर्णे बहिषि... त्रिवारं... शयनं कुस्तम् Sy.

त्रिधात्विति पृथिवीसामानाधिकरण्या-
द्व्यत्ययेन नपुंसकता । पृथिवीशब्देनापि
समस्तभूमण्डलवचनेनैकदेशोऽत्र लक्ष्यते ।
त्रिभिरपि रसरूपेतां निवासभूमिम् Sk.

६. ०तुत्रा P.

७. अस्माकं स्वभूतां वेदिलक्षणां पृथिवीं
पर्यशायतमशुवाचाम् । सर्वतो व्याप्नुत-
मित्यर्थः । अथवा अशायतमिति शो-
रूपम् । शेतश्च स्थानार्थः । ... पर्य-
शायतम् । परिप्रापयतम् । दत्तमस्मभ्य-
मित्यर्थः । अथवा न इति षष्ठी । पृथि-
वीविशेषणार्था । पृथिवी च वेदिरभिप्रेता ।
अशायतमित्यपि प्रकृत्यन्तरस्यैवाशनेते-
रूपम् । अस्माकं स्वभूतां वेदि-
लक्षणां पृथिवीम् । अथवा धातुशब्दः
कालवचनः । ततः क्रियाविशेषणम् ।
त्रिषु पूर्वार्द्धमध्यन्दिनापराह्णलक्ष-
णेषु कालेषु भवत् त्रिधातु । अशायतम् ।
सर्वानु यागवेलास्वशायतमित्यर्थः Sk.

८. ०न्तो M.

९. ०धाकु F. D.

१०. किञ्च तिस्रोऽप्यस्मदीया ऐष्टकपाशुक-
सौमीकवेदिलक्षणाः Sk.

११. तिस्रवेदिः P.

१२. यद्यपि चाश्विनोरन्यतरस्येवं नामधेयं
तथापि साहचर्यानुभयोर्व्यपदेशः Sk.

१३. रथ्यो D.

रथस्य बोढारी रथे वा साधू Sk.

१४. दूरस्थोऽपि Sk.

१५. आत्मशब्देनात्रात्मसम्बन्धान्मन उच्यते ।
वातशब्दोऽपि लुप्तेवशब्दम् उपमानमेव ।
द्वितीयं मन इति इव च । वात इव ।
यथा वायुमनसो शीघ्रं गच्छतस्तद्वत् ।
... आत्मेति वातस्यैव विशेषणम् । न
पृथगुपमा । वातो हि सर्वस्यात्मा
सर्वशरीराणां पाञ्चभौतिकत्वात् । यथा
सर्वस्यात्मा वातः शीघ्रं गच्छति तद्वच्छीघ्रं
गच्छतमिति । अनयोश्चार्धचर्मयोः पूर्वेण
निवासभूमिप्राप्तिराज्ञास्यते परेण याग-
कालेषु वेदिगमनमित्यस्यां तावत् कल्पना-
यामपौनरुक्त्यमेव । यदा तु पूर्वेण वेदि-
व्याप्तिरुक्ता तदा परेण वेदिगमन-
मुच्यते । गमनोत्तरकालं व्याप्तिः
पूर्वेण । इत्येवमपौनरुक्त्याद् वाक्यभे-
दाद् वाऽर्धचर्मयोस्तुल्यार्थत्वेऽप्यपौनरुक्त्य-
मेव Sk.

१६. यथा प्राणिनामात्मभूतः । प्राणवायु-
स्तदीयानि शरीराणि गच्छति तद्वत् Sy.
सप्तम्यर्थे चात्र प्रथमा । यजनीयेष्वहस्तु
शीघ्रं गच्छतः Sk.

त्रिरश्विना सिन्धुभिः सप्तमातृभिस्त्रयं आहावस्त्रेधा हविष्कृतम् ।

तिस्रः पृथिवीरूपरिं प्रवा दिवो नाकं रक्षेथे द्युभिरुक्तुभिर्हितम् ॥८॥

त्रिरश्विना । सप्तादित्यरश्मयो मातरो यासां नदीनां ताभिः । अश्विनौ ! त्रिः कृतमेत-
द्विषदमाह त्रय इति । कूपस्य समीपं प्रभूतोदकं निपानमाहावस्त्रयः । आहावाः कृता एतदेव स्पष्टमाह
त्रेधेति द्रोणकलशं आघवनीयः पूतभूदिति त्रय आहावास्तेषु त्रेधा । सोमः । कृत एवं कृते । तिस्रः ।
वेदीः । अभि । प्रबलेन । दिवं आगच्छन्तं युवाम् । अहोरात्रैः । निहितम् । आदित्यम् । रक्षेथे ।

क॑त्री च॒क्रा त्रि॒वृ॒तो रथ॑स्य क॑त्रयो व॒न्धुरो ये सनी॑ळाः ।

क॒दा यो॒गो वा॒जिनो रास॑भस्य येन॑ यु॒ज्ञं ना॑सत्योपयाथः ॥९॥

क्व त्री चक्रा । क्व । त्रीणि । चक्राणि । त्रिभिश्चक्रैर्वर्तमानस्य युवयोः । रथस्य । क्व वा ।
त्रयः । फलकाः सङ्घाटाः प्रउगाकारस्य कोणेषु त्रयः फलकाः सङ्घाटा भवन्ति । ये । सनीळाः

१. सप्तसंख्याका गङ्गादद्या नदधो मातर उत्पादिका येषां जलविशेषाणां ते सप्तमातरः Sy. सप्तच्छन्दांसि मातृभूतान्यभिषवद्वारेण येषां ते सप्तमातरः सोमाः । ... छन्दोभिरभिषुतः सोमैः सम्बद्धाः Sk. २. ०रो P. D.
३. स्यन्दनात् सिन्धवः सोमा उच्यन्ते Sk.
४. बहुकृत्वः Sk. ५. त्रयमिति D.
६. ०न आ० P.

यथोक्तजलयुक्तस्य सोमस्पाधारभूताः कूपसवृशास्त्रयस्त्रिसंख्याका द्रोणकलशा-
घवनीयपूतभूदाख्या निष्पन्ना इति शेषः
Sy. ७. तूयः M.

८. युष्मदर्थं कृताः । सामर्थ्यादस्माभिः Sk.
९. द्रोणकलश द्रोणकलशः P.
बहुकृत्वोऽस्माभिर्युष्मदर्थं सर्वैः छन्दो-
भिरभिषुतानां सोमानां पूर्णा आहावस्या-
नीयाः पूतभूद्वघनीयद्रोणकलशास्त्रयो-
ऽप्युपकल्पिता इत्यर्थः Sk.

१०. पुत्रभू० M.

११. पुरोडाशादिविभागेन त्रेधा हविष्कृतम्

- Sk. १२. देवी दीः P.
त्रिभ्यः पृथिव्यादिलोकेभ्य ऊर्ध्वं
गच्छन्ती Sy. पृथिवीशब्देनात्र
साहचर्यात् सर्वे लोका उच्यन्ते ।
उपरीत्येतद्विद्व इत्येतेन सम्बध्यते Sk.
१३. दिवो नाकं दधुलोकसम्बन्धिनमादित्यम्
Sy. यौ युवां त्रीनपि लोकानुपरि
दधुलोकस्य प्रवा गन्तारौ तौ नाकं स्वर्गं
स्वव्यापारेण रक्षेथे Sk.

१४. ०रात्रे P.
१५. हितमुपकारकं सर्वप्रजानाम् Sk.
१६. त्रि P. १७. ०श्चते वर्त० M.
त्रिसंख्याकैरश्विभिरुपेतस्य Sy.
१८. ०का P. सारथिस्थानं बन्धुर
उच्यते Sk. १९. ०टः M.
२०. सनीढ P. नीडं गृहसदृशं रथस्यो-
पर्युपवेशस्थानम् । तेन सह वर्तन्त इति
सनीळाः । ते काष्ठविशेषा बन्धुरो नीड-
बन्धनाधारभूताः Sy. समानस्थानाः ।
एकस्मिन्नेव प्रदेशे स्थिताः । मनुष्यस्य
शकटस्येव भिन्नप्रदेशवर्तिन इत्यर्थः Sk.

एकस्मिन् रथे फलकाः सङ्घटिताः । कदा च योगो रथे युवयोः । बलवतः । रासभस्य । येन रास-
भेन । नासत्यो ! वज्रम् । उपगच्छथः ।

आ नासत्या गच्छतं हूयते हविर्मध्वः पिवतं मधुपेभिरासभिः ।

युवोर्हि पूर्वं सवितोषसो रथमृताय चित्रं घृतवन्तमिष्यति ॥१०॥

आ नासत्या । आगच्छतम् । नासत्यो ! हूयते । हविस्तम् । सोमम् । पिवतम् । सोमपैः ।

आस्यैर्बहुवचने न तात्पर्यमस्ति यद्वा बहूनि भवन्ति देवशरीराणि । युवयोः । हि । रथम् । उदक-
वन्तम् । उपसः । पूर्वमपररात्र एव । सविता । दिवसकरणाय । इच्छति । चित्रम् । प्रेरयति चेति ।

१. फलके M. २. योगे M.

३. ०यो D.

४. वेगवतः Sk.

५. युष्मदीयादवस्य । कदा युष्मदीयोऽ-
इवो रथे नियोज्यत इत्यर्थः Sk.

६. येन चक्रत्रयनीडकाष्ठत्रयरासभयोजन-
सहितेन रथेन ... प्राप्नुयः Sy.

७. यज्ञमस्मदीयं यागस्थानम् Sy.
यज्ञम् Sk.

८. किमसन्निहितानि वां गमनसाधनानि
येन नागच्छथ इत्येवमागमनविलम्बना-
दुपालम्भोऽयम् Sk.

९. आस P.

१०. सोमलक्षणम् ... व्यत्ययेनेवं बहुवच-
नम् । मधुपाभ्यामास्याभ्याम् Sk.

११. मधुरद्रव्याणि हवींषि Sy.

आगत्य मध्वो मधुस्वादमिव मधुस्वादस्य
वाऽस्यैकदेशं स्वांशलक्षणम् Sk.

१२. (प्रेरयति चेति) सोमवैः P.

मधुरद्रव्यपानयुक्तैः Sy.

१३. हिशब्दो यस्मादर्थे Sk.

१४. उदकं तमुदकन्तम् P.

उदकं उदकन्तम् D.

उदकं तम् M.

अक्षाञ्जनसाधनेन

घृतेनोपेतम् ।

उपःकालात्पुरा Sy.

१५. उपसद्वच स्वभूतं रथम् Sk.

१६. क्रियाविशेषणमेतद् । अन्याभ्यो देवताभ्यः
प्रथमम् Sk.

१७. यजमाननामधेयमेतच्छाकपूणिना पठि-
तम् । सर्वस्य यज्ञस्य प्रसविताऽभ्यनु-
ज्ञाता यजमानः Sk.

१८. अस्मद्व्यज्ञार्थम् Sy.

ऋताय ... यज्ञं प्रति गमनाय Sk.

१९. ०वसे करयोच्छतिः P. सवितर्विवसेकर०
D. सवितेव वि० M.

यजमानो यस्मादधुष्मदीयमौषसं च रथं
पूर्वमिच्छति तस्मादागच्छतमित्यर्थः ।
अथवा सविता प्रकाशद्वारेण सर्वस्य
प्रसुवन् सूर्यं उच्यते । उपस इत्येतच्च
ऋतायेत्येतेन सम्बध्यते । इष्यतीत्यपि
भूतकाले लट् व्यत्ययेन द्रष्टव्यः । यस्माद्
युवयोः स्वभूतं रथं पूर्वमतीते काले
सविता सर्वस्य प्रसविता सूर्यो दुहितुष्यस
ऋताय गमनायेष्यतीष्टवान् प्राधित-
वान् । तदेतत् Sk.

२०. मित्रं D.

विचित्रं पूजनीयं वा Sk.

२१. प्र० P.

२२. वेति M.

आ नासत्या त्रिभिरेकादशैरिह देवेभिर्यातं मधुपेयमश्विना ।

प्रायुस्तारिष्टं नी रपींसि मृचतुं सेधतुं द्वेषो भवतं सचाभुवा ॥११॥

आ नासत्या । आयातम् । नासत्यो ! त्रयस्त्रिंशद्भिः । देवैः । इह । पातव्यं सोमम् । आयुश्च । प्रवर्धयतम् । पापानि च । विनाशयतम् । द्वेषश्च । निषेधतम् । भवतं च । सहभूतावस्माभिः ।

आ नो अश्विना त्रिवृता रथेनार्वाञ्च रयिं बहत् सुवीरम् ।

शृण्वन्तो वामवसे जोहवीमि वृधे च नो भवतं वाजसातौ ॥१२॥

आ नो अश्विना । आवहतम् । अश्विनौ ! त्रिवृता । रथेन । अस्मभ्यम् । इतोमुखम् । सुवीरम् । रयिम् । शृण्वन्तौ । वामहम् । रक्षणार्थम् । भृशमाह्वयामि । वृद्धयर्थम् । च । अस्माकम् । भवतम् । युद्धे ।

१. त्रयस्त्रि P.

२. अस्मिन् देवयजनदेशे Sy.
यज्ञे Sk.

३. पातव्यं D.

मधुस्वादं च पानार्हं च सोमलक्षणं
हविस्तत् प्रत्यायातम् Sk.

४. ०यत M.

५. निःशेषेण शोधयतम् Sy.

निःशोधयतम् । सर्वाण्यपनयतमित्यर्थः ।
Sk.

६. द्वेषश्च D.

द्वेष्यं वाजस्माकम् Sk.

७. सेधतिरत्र सामर्थ्याद् वधार्थः । हतम् ।...

अथवा सेधतिर्गतिकर्मा । ... शुद्धोऽपि च
सोपसर्गार्थो द्रष्टव्यः । यत्किञ्च द्वेष्यं द्वेष्यं
वास्माकं तत्सर्वमपगमयतमित्यर्थः Sk.

८. सहभुवावेकस्थानवर्तिनौ नित्यमस्मदीयेषु
यज्ञेष्वगच्छतमित्यर्थः Sk.

६. The passage beginning with
देवैः and ending with सहभूता-
वस्माभिः is omitted by P.

१०. ०ना D.

११. अस्मदभिमुखम् Sk.

१२. शोभनैर्बोरिष्येतम् Sk.

१३. रयीं D.

१४. शृण्वन्तौ D.

नित्यमस्मदीयमाह्वानम् Sk.

१५. तर्पणाय पालनाय वा Sk.

१६. नित्यं चास्मान् सङ्ग्रामेषु जयलक्षणया
वृद्ध्या वर्धयतमित्यर्थः Sk.

१७. This stanza is omitted by P.
Ms. D. puts the figure
॥३४॥ here to indicate the
end of the thirtyfourth
hymn. No such number is
given in P. and D.

I.35.

ह्याम्यग्निं प्रथमं स्वस्तये ह्यामि मित्रावरुणाविहावसे ।

ह्यामि रात्रीं जगतो निवेशनीं ह्यामि देवं सवितारमृतये ॥१॥

ह्याम्यग्निम् । ह्यामि । अग्निम्^१ । मुख्यम्^२ । अविनाशाय^३ । ह्यामि । मित्रावरुणौ ।
इह । रक्षणाय^४ । ह्यामि । रात्रिम्^५ । जङ्गमस्य^६ । निवेशयित्रीम्^७ । ह्यामि । देवम्^८ । सवितारम्^९ ।
रक्षणाय ।

आ कृष्णेन रजसा वर्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यं च ।

हिरण्ययेन सविता रथेना देवो याति भुवनानि पश्यन् ॥२॥

आ कृष्णेन । कृष्णवर्णेन । रजसा^{१०} द्युलोकेन । वर्तमानः^{११} । निवेशयन्^{१२} । देवान्^{१३} । मर्त्यान्^{१४} ।
च । हिरण्ययेन । सविता । रथेन । देवः^{१५} । आयाति । सर्वाणि^{१६} भुवनानि^{१७} । पश्यन्^{१८} ।

१. अग्नि P. M.

२. आदौ Sy.

क्रियाविशेषणं वा प्रथमशब्दः । अन्याभ्यो
देवताभ्यः प्रथममग्रम् Sk.

३. ०नाशाना P.

४. ०णाविहार० P. D. ०णविहार० M.

५. ह्यामि ह्यामि P.

६. रात्रीं D.

७. जगमस्य D.

८. वैशयित्रीं P. स्वापकरीम् Sk.

९. तमसा वा रात्र्या वा व्याप्ते जगति Sk.

१०. ०माननो P.

वर्तत इति गतिकर्मा । ... हेतौ
ज्ञानच् । आगमेनात्मीयेन हेतुना Sk.

११. ०शय P.

शुद्धोऽप्ययं निविशिरभिपूर्वाचौ द्रष्टव्यः ।
व्यापारेष्वाभिनिवेशाद् यत्नेन व्यापार-
यन्नित्यर्थः Sk.

१२. देवं... मनुष्यञ्च... यद्वा । अमृतं मरण-
रहितं प्राणं, मर्त्यं मरणसहितं शरीरञ्च
निवेशयन् Sy.

उदिते हि सवितरि सर्वः स्वव्यापारे
प्रवर्तते । अत एवमुच्यते—आवर्तमानो
निवेशयन्नमृतं मर्त्यं चेति Sk.

१३. मनुष्यान् M.

१४. आपति D.

१५. सतानि P.

१६. भूतानि Sk.

१७. कृताकृतप्रत्यवेक्षणार्थं पश्यन् । अथवा
निवेशयन्निति निवेशः स्वाप एवाभिप्रेतः ।
कृष्णेन रजसा इत्येतच्च निवेशयन्नि-
त्येतेन सम्बध्यते । सप्तम्यर्थे चात्र तृतीया ।
आवर्तमानो निवेशयन्निति तु हेतुमद्भावे ।
एवं योजना । कृष्णायां रात्रौ निवेशयन्
स्वापयन् अमृतं मर्त्यं चावर्तमानश्च ।
कदा सामर्थ्यादहनि । हिरण्ययेन सवि-
ता रथेन आ देवो याति । क्व याति ?
सामर्थ्याद् रात्रौ । निवेशयन्नमृतं
मर्त्यं चोदयिगिरि प्रत्यायाति । उत्तर-
कुरुस्थानि भूतानि पश्यन् अहनि ।
पृथिवीं प्रत्यायाति तत्रस्थानि भूतानि
पश्यन् Sk.

याति^१ देवः प्रवता^२ यात्युद्रता^३ याति^४ शुभ्राभ्यां यजतो हरिंभ्याम् ।

आ देवो याति सविता परावतोऽप विश्वा दुरिता बाधमानः ॥३॥

याति^१ देवः । याति^२ । देवः । प्रवर्णेन^३ मार्गेण प्रातः । यात्यनन्तरम् । उन्नतेन^४ । याति । शुभ्राभ्यां^५ भ्याम् । अस्वाभ्याम् । यष्टव्यः^६ । आयाति^७ । देवः । सविता^८ । दूरात्^९ । अपबाधमानः^{१०} । विश्वानि^{११} । दुरितानि ।

अभीवृतं^{१२} कृशनैर्विश्वरूपं^{१३} हिरण्यशम्यं^{१४} यजतो बृहन्तम् ।

आस्थार्थं^{१५} सविता चित्रमानुः^{१६} कृष्णा रजांसि^{१७} तविषीं^{१८} दधानः ॥४॥

अभीवृतम्^{११} । परिवृतम्^{१२} । हिरण्यैः^{१३} । नानारूपम्^{१४} । हिरण्यशम्यम्^{१५} । यष्टव्यः^{१६} । महान्तम्^{१७} रम्यम्^{१८} । आस्थितः^{१९} । सविता^{२०} । चित्रदीप्तिः^{२१} । कृष्णानि^{२२} । तेजांसि^{२३} । बलं च^{२४} । दधानः^{२५} ।

वि जनाञ्छ्यावाः^{२६} शितिपादो^{२७} अख्यत्रथं^{२८} हिरण्यप्रउगं^{२९} वहन्तः ।

शश्वद्विशः^{३०} सवितुदैव्यस्योपस्थे^{३१} विश्वा भुवनानि^{३२} तस्युः ॥५॥

वि जनान्^{२६} । व्यख्यन्^{२७} । जनान्^{२८} । श्यामवर्णाः^{२९} । श्वेतपादाः^{३०} । हिरण्यप्रउगम्^{३१} । रम्यम्^{३२} ।

१. देवाः D. २. याति देवः omitted by P. and D. ३. शीघ्रयायिता ... रथेन Sk. ४. यत्य० P. ५. ऊर्ध्वगामिता । केन ? रथेनैव Sk. ६. श्वेताभ्याम् Sy. ७. ०भ्या P. ८. यत्र यथा गन्तव्यं शीघ्रं वोर्ध्वं वा रथेन वाश्वैर्वा तत्र तथा गच्छतीत्यर्थः Sk. ९. उदयगिरेः Sk. १०. अवबा० D. अपञ्चाधमानः M. सविता बाधते । रश्मिसंस्पर्शस्य शुचिकरत्वादहनि च पापनिवृत्त्यर्थं प्रायश्चित्तानुष्ठानम् Sk. ११. अभिवृत्तं P. अभिवृतं D. १२. पर० M. परिवृतं P. अभितो वर्तमानम् Sy. सुवर्णलचितमित्यर्थः Sk. १३. ०र्थे D. १४. सर्वरूपम् Sk. १५. हिरण्यशम्यम् । अश्वानां स्कन्धेषु रथयोजनवेलायां नियन्तुं प्रक्षेप्यमाणाः शङ्खवः शम्यास्ताः सुवर्णमय्यो रथे वर्तन्ते Sy. बौद्धरश्मस्तान्दुहो वानपगमार्यं या निधीयते सा शम्येति प्रसिद्धा । सा

- हिरण्यमयी यस्य तं हिरण्यशम्यम् Sk. १६. यागाहम् Sk. १७. विचित्रदीप्तिर्वा पूजनीयदीप्तिर्वा Sk. १८. अन्धकारयुक्ततया कृष्णवर्णान् लोकानुद्दिश्य ... तविषीं बलं स्वकीयं प्रकाशरूपम् Sy. १९. ते तेषांसि P. ते तेजांसि D. २०. तृतीयार्थे चात्र द्वितीया । स्वेन तेजोबलेन दधानो धारयन्निरुधन् इत्यर्थः Sk. २१. बलं वा दधाना P. २२. विजानन् P. २३. व्यन् D. व्यख्यं M. विशेषेण प्रकाशितवन्त इत्यर्थः Sy. विविधं प्रकाशयन्ति Sk. २४. जनां P. २५. ०र्णा P. D. M. श्यावा एतन्नामकाः सूर्याश्वाः Sy. २६. शितिपादः श्वेतैः पादरूपेताः ... शितयः श्वेतवर्णाः पादाभ्यां ते शितिपादाः Sy. २७. रथस्य मुखम् ईषयोरग्रं युगबन्धनस्थानं प्रउगमित्युच्यते । तच्छात्रं सुवर्णमयम् Sy. यत्र रथो निबध्यते स प्रवेशः प्रउग उच्यते । स हिरण्यमयी यस्य तम् Sk.

वहन्तोऽश्वाः^१ । सदा^२ । सवितुः^३ । दिवि भवस्य^४ । उपस्ये^५ । विशो व्याप्ता दिशः^६ । तिष्ठन्ति । सर्वाणि च । भुवनानि ।

तिस्रो द्यावः सवितुर्द्वा उपस्थाँ एका यमस्य भुवने विराषाट् ।
आणि न रथ्यममृताधिं तस्थुरिह ब्रवीतु य उ तच्चिकेतत् ॥६॥

तिस्रो द्यावः । तिस्रः । द्यावः सन्ति तत्र । द्वे सवितुः^{१०} । उपस्ये^{१०} भवत उत्सङ्गेऽप्य । अपरा । यमस्याग्नेः^{११} । भुवने^{१२} । विराजते वैद्युतस्य^{१३} । चक्रनिर्गमननिरोधार्यमाणि रथाक्षान्ते निहितम् । रथाङ्गानि च । अमृतानि^{१४} । कञ्चन^{१५} । अधितिष्ठन्ति^{१६} । यः । तत्^{१७} । जानाति सः^{१८} । इह^{१९} तत् । ब्रवीतु ।

१. वहन्तोऽश्वाः P. वहन्तोऽश्वाः M.
२. बहवो नित्यं वा Sk.
३. पितुः M. प्रेरकस्य सूर्यस्य Sy.
४. समीपस्थाने Sy. उपस्थाने Sk.
५. प्रजाः Sy. ६. दिशि M.
७. सर्वे च लोकाः प्रकाशाय सूर्यसमीपे तस्युः Sy. बहवो मनुष्याः सर्वाणि च भूतजातानि सवितारमपतिष्ठन्ते इत्यर्थः Sk. ८. सर्वाणि D.
९. तिस्रः । द्यावः omitted by M. स्वर्गोपलक्षिताः प्रकाशमाना लोकाः Sy. वपुशब्दोऽत्र दिवोऽवयवेषु देवस्थानेषु वर्तते । त्रीणि दिवोऽवयवभूतानि स्थानानि सवितुः । अथवा स्वत एव दर्शनाद् दिवां बहुत्वं प्रतिपत्तव्यम् । तिस्रो दिवः सवितुः स्वभूताः Sk.
१०. उपना M. समीपस्थाने वर्तते द्युलोक-भूलोकयोः सूर्येण प्रकाशितत्वात् Sy. समीपे Sk.
११. ०ग्ने D. एका मध्यमा भूमिरन्तरिक्ष-लोकः...पितृपतेर्गृहे Sy.
१२. विराजते P. विरान् गन्तुन् सहते । प्रेताः पुरुषा अन्तरिक्षमार्गेण यमलोके गच्छन्ती-त्यर्थः Sy. अथवा विराषाडिति विपूर्वस्य राजतेर्दोष्यर्थस्येदं रूपम् । विविधं दीप्ता । अथवा वपुसाहचर्यात् त्रयो

लोका अत्र तिस्रो दिव इष्यन्ते । तासां द्वे समीपे द्यौरन्तरिक्षं च । एका तु पृथिवी यमस्य भुवने । अग्निरत्र यम उच्यते । ...तस्य स्वभूते पार्थिवे लोके विराषाट् विविधं स्वदीप्ता दीप्ता Sk.

१३. ०मनोनिरो P. रषाडहिरक्षच्छिद्रे प्रक्षिप्तः कीलविशेष आणिरित्युच्यते । रथसम्बन्धिनमाणिमधिगम्य यथा रथ-स्तिष्ठति Sy. चक्रस्याक्षाभिर्गमननि-रोधार्यः कील आणिरुच्यते । रथे भवो रथ्यः । यथा रथ्यमाणि सर्वाणि रथाङ्गान्याश्रितानि Sk.
१४. अमृतानि चन्द्रनक्षत्रादीनि ज्योतींषि जलानि वा...सवितारमधिगम्य स्थितानि Sy. एवं सवितारम् अमृता । अमृतमित्युदक-नाम । रदम्पाहृतान्युदकानि । अथवाऽ-मृतशब्दो देववचनः । प्रथमाबहुव-चनस्यायमाकारः । अमृता देवाः Sk.
१५. The passage beginning with भवत and ending with कञ्चन is omitted by M.
१६. अधिष्ठितवन्तः । आश्रिता इत्यर्थः Sk.
१७. यस्तजोनाति P.
१८. ह P. केनापि वक्तुमशक्यः सवितु-र्महिमेत्यर्थः Sy. लोके Sk.

अग्निना सवित्रा चोभयतः^१ स्थिताभ्यामाणिभ्यामिव तिलो द्यावो ध्रियन्ते विनष्टा इति यद्वा सर्वेषामभरणानि सवितरि^२ तिष्ठन्तीति तत् सविता वोऽमृतत्वमासुवदिति मन्त्रः।

वि सुपर्णो अन्तरिक्षाण्यख्यद्गभीरवेपा असुरः सुनीथः ।

केदानीं सूर्यः कश्चिकेत कतमां द्यां रश्मिरस्या ततान ॥७॥

वि सुपर्णः^{११} व्यख्यत्^{१२} । शोभनपतनः^{१३} । अन्तरिक्षाणि त्रीणि । गम्भीरवेगः^{१४} । प्राज्ञः^{१५} । प्रशस्तः^{१६} । इदानीम्^{१७} । सविता सुवीर्यः^{१८} । क्व भवति रात्रौ । कश्चैनम्^{१९} । जानाति । कतमां च । द्याम्^{२०} । अस्य । रश्मिः^{२१} । आततानेति रात्रौ पृच्छति ।

अष्टौ व्यख्यत्कुम्भः पृथिव्यास्त्री धन्व योजना सप्त सिन्धून् ।

हिरण्याक्षः सविता देव आगाद्धद्रत्ना दाशुषे वार्याणि ॥८॥

अष्टौ व्यख्यत् । अष्टौ^१ दिशः । व्यख्यत्^२ । अन्तरिक्षसम्बन्धीनि । त्रीणि च । अन्तरिक्षाणि ।

१. चोभयताभ्यां आणि० P.
२. प्यापो M. ३. विष्टा P.
४. सवितुरिति M. ५. वोम्यतत्त्व० M.
६. V. Mādhava ignores उ
७. विशेषेण ख्यापितवान् Sy. विविधं प्रकाशितवान् Sk.
८. सूर्यस्य रश्मिः । 'सुपर्णा इति पञ्चदश रश्मिनामानि' इति तन्नामसु पठितत्वात् Sy. सुगमनः सविता । अथवा सुपर्ण इति रश्मिनाम् । ... सुपर्णवान् रश्मिमान् Sk. ९. अन्तरिक्षोपलभितानि लोकत्रयस्थानानि Sy. अन्तरिक्षावयवा अत्रान्तरिक्षशब्देनोच्यन्ते । बहून्येव वाऽन्तरिक्षाणि । अन्तरिक्षसाहचर्याद्वा त्रयोऽपि लोका अन्तरिक्षाण्युच्यन्ते Sk.
१०. ०वेशः P. गम्भीरकम्पनः । रश्मेः प्रकम्पनं चलनं केनापि द्रष्टुमशक्यमित्यर्थः Sy. गभीरकर्मा Sk. ११. असुरः सर्वेषां प्राणवः ... अस्यति शत्रून् इत्यसुरः ... यद्वा असून् प्राणान् राति ददातीत्यसुरः

- Sy. १२. सुनयनः शोभनप्रापणः । मार्ग-प्रकाशनेनाभीष्टदेशं प्रापयतीत्यर्थः Sy.
१३. प्रशस्तः P. अनयोरर्थचंयोरैकवाक्यता-प्रसिद्धार्थं यत्तच्छब्दावध्याहार्यौ । इदानीमिति च राज्यभिप्रायमेतत् । यो दिवा-न्तरिक्षाणि व्यख्यत् स क्व इदानीं रात्रौ Sk. १४. इनीं P. १५. सुवीरः P.
१६. कमां P. १७. दिवोऽवयवं दधुलोकमेव वा Sk. १८. प्रकाशयति । अथवा दधामिति द्वितीयानिर्देशात् कर्मप्रवचनी-यशब्दाध्याहारः । कतमां दद्यां प्रति रश्मिरस्य...आत्मानं विस्तारयति Sk.
१९. चतस्रो दिशः । चतस्रोऽजान्तरदिशः । ता एताः Sk.
२०. ०न्धिनी M. धन्वेत्यन्तरिक्षनाम् । अत एव च दर्शनावन्तरिक्षाणां त्रित्वं प्रतिवक्तव्यम् । तदवयवेषु वाऽऽत्म-ध्यान्तेषु धन्वशब्दो वर्तते । साहचर्याद्वा त्रयो लोकास्त्रीणि धन्वान्युच्यन्ते Sk.
२१. त्री च M.

कार्येष्ववकाशप्रदानेन योजकानि । सप्त च । सिन्धून् । हिरण्मयाक्षः । सविता । देवः । आगात् ।
प्रयच्छन् । रत्नानि । वरणीयानि । यजमानाय ।

हिरण्यपाणिः सविता विचर्षणिरुभे द्यावापृथिवी अन्तरीयते ।

अपामीवां वाधते वेति सूर्यमभि कृष्णेन रजसा द्यामृणोति ॥६॥

हिरण्यपाणिः । हिरण्मयापाणिः । सविता जगतः । विद्रष्टा । द्यावापृथिव्योः । उभयोः ।
मध्येन । गच्छति । अपवाधते च । रजः । सूर्यं च । प्राप्नोति । कृष्णेन । तेजसा सूर्यं च । बुलोकम् ।
विध्यति ।

हिरण्यहस्तो असुरः सुनीधः समृद्धीकः स्वर्वा यात्वर्वाह ।

अपसेधन्नक्षसो यातुधानानस्थाद्देवः प्रतिदोषं गृणानः ॥१०॥

हिरण्यहस्तः । हिरण्यहस्तः । बली । प्रशस्यः । सुखयिता । धनवान् सविता । अभिमुख-

१. काण्वेवका० P. प्राणिनः स्वस्वभोगेन योजयितुन् Sy.
२. योजना सप्त सिन्धून् । नदीनामंतत् । शोणाद्यान्महतः प्रभूतान्नवान् । अथवा सप्तसंख्यायोगात् सिन्धवोऽत्र रश्मय उच्यन्ते । तृतीयार्थे द्वितीया । सप्तभी रश्मिभिर्व्यवहृत्यदित्यर्थः Sk.
३. परोर्धर्चो भिन्नमेव वाक्यं यत्तच्छब्दा-
वध्याहृत्यैकवाक्यतां नेयः । यो व्यवहृत्य ककुभः स हिरण्याक्षो हिरण्यमये
एव हिरण्यसदृशो वाऽक्षिणी यस्य स हिरण्याक्षः Sk.
४. उदित इत्यर्थः Sk.
५. उत्कृष्टानि Sk.
६. हिरण्यपापाणिः P. Omitted
by M. सुवर्णमयहस्तयुक्तः । यद्वा
यजमानेभ्यो दातुं हिरण्यं हस्ते धृत्-
वान् Sy. हिरण्यमयी पाणी
यस्य स हिरण्यपाणिः Sk.
७. समृता P.
८. कृताकृतस्य Sk.

९. विन्द्रद्रष्टो वा P. D. अपि द्रष्टो M.
विविधदर्शनयुक्तः Sy.
१०. Omitted by D. उभयेनाम् M.
मध्ये स्थित उभे अपि द्यावापृथिव्यो
ज्योतिषा व्याप्नोतीत्यर्थः Sk.
११. अवबा० M.
१२. रोगादिबाधाम् Sy.
अमीवा हिंसिता शत्रुर्यजमानस्य । तमो वा
प्रकाशस्य हिसितृत्वात् । तमपवाधते Sk.
१३. प्रथमार्थे द्वितीया । सूर्यः सर्वा सविता ।
कं प्रति ? सामर्थादस्तपर्वतम् । अथवा
सर्तव्यत्वात् सूर्यसम्बन्धाय । सूर्योऽस्त-
पर्वत इहोच्यते । तं प्रति । अस्तं च
गच्छतीत्यर्थः Sk.
१४. वेतिर्गतिकर्माग्र्यम् । गच्छति च Sk.
१५. तमसा Sk.
१६. सर्वतो व्याप्नोति Sy. अभिगमयति
व्यापयतीत्यर्थः Sk.
१७. प्राणदाता Sy. प्रज्ञावान् Sk.
१८. तनावान् M.
१९. भुवभिमुख P. अस्मदभिमुखम् Sk.

इह। आयातु। रक्षसः। हिंसानिधानान्^१। निषेधन्^२। उदस्थात्^३। देवः। प्रतिरात्रम्^४। अस्माभिः^५
स्तूयमानः।

ये ते पन्थाः सवितः पूर्व्यासोऽरेणवः सुकृता अन्तरिक्षे।

तेभिर्नो अद्य पथिभिः सुगमे रक्षा च नो अधि च ब्रूहि देव ॥११॥

ये ते पन्थाः। ये। तव। मार्गाः। चिरन्तनाः^१। रेणुवजिताः^२। सुष्टु कृताः। अन्तरिक्षे।
तैः^३। अस्मान्^४। पथिभिः। सुगमेः। रक्ष। अपिच। अस्मान्^५। अधिब्रूहि^६। पुननं इति
पूरणम्^७।

I.36.

प्र वो यद्दं पुरुषां विशां देवयतीनाम्।

अग्निं सूक्तेभिर्वचोभिरोमहे यं सीमिदन्त्य ईळते ॥११॥

प्र वो यद्दम्^१। कण्वो घोरः। प्रयाचामहे^२। बह्वीनाम्^३। वः। देवानिच्छन्तीनाम्।
विशाम्^४। महान्तम्। अग्निम् वयम्^५। शोभनवचनैः^६। वचोभिः। यमग्नि सर्वे। अपि।

१. ०निधाना P. हिंसानिषेधान् M.
असुरान् Sy. रक्षसां रक्षःशब्देनैवो-
क्तत्वाद्विशेषणार्थः क्रियाशब्दोऽयम्।
यातुर्हिंसा। तस्यां धातव्याः स्थापयि-
तव्या यातुधानाः। तान् यातुधानान्
हिंसाहर्हानित्यर्थः Sk.
२. निषेधन् D. निषेधवन् M. सेधतिरत्र
सामर्थ्याद्बोधार्थो गत्यर्थो वा ण्यर्थश्च।
अपघ्नन् अपगमयन् वा Sk.
३. लोढ्यै लुङ्। तिष्ठत्वस्मदीयायां वेद्याम्
Sk. ४. अत्र च साहचर्यादहनि
वर्तते Sk.
५. प्रतिरात्रवस्मा० P.
६. ०न्तन M. पूर्वसिद्धाः Sy.
७. P. adds सुज्ञाः before सुष्टु।
८. न इति तावद्यै चतुर्थी। तृतीयाति-
वैज्ञाच्च योग्यक्रियाध्याहारः। तैर-

स्मदर्थमागत्य Sk.

९. अन्यरक्ष M. १०. अस्माकम् M.
११. अधि is omitted by M. अधि-
वचनमाज्ञापनम्। आज्ञापय च यदा-
ज्ञापयितव्यम् Sk.
१२. V. Mādhava ignores सवितः।
अद्य। देव।
Ms. D. puts the figure ॥३५॥
here to indicate the end of
the thirtyfifth hymn. No
such number is given in
P. and M.
१३. कण्वो D. १४. बह्वीनां P.
१५. व इति द्वितीयकवचनस्य स्थाने
बहुवचनम् Sk.
१६. वशा P. मनुष्यजातीनाम् Sk.
१७. सूक्तरूपैर्वाक्यैः Sy. सूक्तेः Sk.

अन्येऽभिलषितम् । याचन्ते ।

जनासो अग्निं दधिरे सहोवृधं हविष्मन्तो विधेम ते ।

स त्वं नो अद्य सुमना इहाविता भवा वाजेषु सन्त्य ॥२॥

जनासो अग्निम् । अग्ने ! यं त्वामन्येऽपि । जनाः । असारयन् । बलस्य वर्धयितारं तं
वयमपि । हविष्मन्तः । परिचरामः । सः । त्वम् । नः । अद्य । शोभनमनाः । इह । रक्षकः । भव ।
यूद्धेषु । भजनीय !

प्र त्वा दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम् ।

महस्ते सतो वि चरन्त्यर्चयौ दिवि स्पृशन्ति भानवः ॥३॥

प्र त्वा दूतम् । प्रवृणीमहे । त्वाम् । दूतम् । होतारम् । सर्वधनम् । महतः । भवतः ।
तव । विचरन्ति । अर्चयः । दिवि च । स्पृशन्ति । भासमानाः ।

देवासस्त्वा वरुणो मित्रो अर्यमा सं दूतं प्रत्नमिन्धते ।

विश्वं सो अग्रे जयति त्वया धनं यस्ते ददाशु मर्त्यः ॥४॥

देवासस्त्वा । वरुणादयः । देवाः । त्वाम् । दूतम् । पुराणम् । समिन्धते तथा । यः । तुभ्यं
हविः । प्रयच्छति । मनुष्यः । सः । त्वया । विश्वम् । धनम् । जयति ।

१. अथवा सूक्तानां वचसां स्तुतिकारण-
त्वादीमहे ईळते इत्येतावुभावपि स्तुत्य-
यो । बह्वीनां मनुष्यजातीनां मध्ये वयं
स्तुमः । यमन्येऽपि स्तुवन्तीत्यर्थः Sk.

२. यः D. ३. धृतवन्तः Sy.
परिचरयया धारयन्ति । परिचरन्ती-
त्यर्थः Sk. ४. भविष्यन्तः M.

५. स त्वं न इति तच्छब्दभ्रुतेर्यच्छब्दो-
ज्याहार्यः Sk. ६. अनुग्रहपरः Sk.

७. भजनीञ्च D. अन्नेषु. . . दानशील Sy.

८. वातः Sk. ९. त्वा P.

१०. दूत M. ११. सर्वज्ञम् Sy.

१२. सुदीप्तस्य सतः Sk.

१३. नित्यं वर्तमानस्य Sy.

१४. दिवीति द्वितीयार्थे सप्तमी । दीप्तयो-
ऽपि दिवं स्पृशन्ति Sk.

१५. ०ता M. त्वदीया रश्मयः Sy.

१६. देवासत्वां D.

१७. त्वन्वतं P.

१८. तेजसा दीपितवन्तः । देवा अपि त्वां
परिचरितवन्तः । न केवला मनुष्या
इत्यर्थः Sk. १९. मसह्यः P.

२०. त्वा P. अनुग्रहमाणः Sk.

२१. बहु Sk.

२२. स्ववशे करोति । लभते इत्यर्थः Sk.

२३. V. Mādhava ignores अग्ने

मन्द्रो होता गृहपतिरग्ने दूतो विशामसि ।

त्वे विश्वा संगतानि व्रता ध्रुवा यानि देवा अकुण्वत ॥५॥

मन्द्रो होता । मादयिता । होता । गृहपतिः । अग्ने ! दूतः । मनुष्याणाम् । भवसि । त्वयि । विश्वानि । कर्माणि । ध्रुवाणि । सङ्गतानि । यानि । देवाः पृथक् पृथक् । कुर्वन्ति । वर्षणनियमनोत्क्षेपणादीनि यानि प्रत्येकं देवाः कुण्वन्ति तानि सर्वाणि त्वयि सङ्गतानीति ।

त्वे इदग्ने सुभगे यविष्ठ्य विश्वमा ह्वयते हविः ।

स त्वं नो अद्य सुमना उतापरं यच्चि देवान्सुवीर्या ॥६॥

त्वे इदग्ने । त्वयि । एव । अग्ने ! शोभनघने । युवतम् ! सर्वदेवार्थम् । हविः । आहूयते । सः । त्वम् । नः । अद्य । सुमनाः । अपिच । अपराद्वयम् । यज । देवान् । शोभनेन वीर्येण ।

तं धेमित्था नमस्विनु उप स्वराजमासते ।

होत्राभिरग्निं मनुष्यः समिन्धते तितिर्वासो अति सिधः ॥७॥

तं धेम् । तम् । ह । एनम् । इत्यम् । हविष्मन्तः । उपासते । स्वराजम् । वाग्भिः । अग्निम् ।

१. स्तोता Sk.

२. Omitted by M.

३. यजमानरूपाणां प्रजानाम् Sy.

४. तव Sk. ५. स्तोतृभिर्यष्टभिश्च सह सख्यानि Sk.

६. वर्षन्तिनियमनो० P. ०नियमनो० M. हविर्वहनादीनि । अग्नेः कर्माणि देवैः कृतानि Sk.

७. प्रत्येकं P. ८. पिबन्ति P.

८. स त्वं न इति तच्छब्दाद् यच्छब्दा-
ध्याहारः । यस्मिन् त्वयि Sk.

१०. इविति पदपूरणः Sk.

११. बहु सर्वं वा Sk.

१२. अनुग्रहपरः Sk.

१३. अवि D. १४. ०राद्वय P. D. M.

अपरमिति च सप्तम्यर्थे द्वितीया ।
अपरस्मिन्नपि काले । अद्य चागामिनि च
काले इत्यर्थः Sk.

१५. त M. १६. धे P. धेत् D.

१७. तम् missing in M.

१८. घ ईमिति पदपूरणौ Sk.

१९. सत्यनामैतत् । सत्यम् Sk.

२०. अन्नयुक्ता नमस्कारयुक्ता वा Sy.

स्तुतिमन्तः Sk. २१. स्तुतिभिः

परिचरन्ति । स्तुयन्तीत्यर्थः Sk.

२२. स्वदीप्तम् Sk.

२३. वाग्भिः P. D. सप्तभिर्वषट्कर्तुंभिः
Sy. होत्राभिः । यज्वनामैतत् । स
ह्याहुतिलक्षणेभ्यो यागेभ्यो वर्तते आहुति-
भिश्च Sk.

मनुष्याः । प्रज्वलयन्ति । अतितरन्तः । शत्रून् ।

घ्नन्तो वृत्रमंतर्रोदसी अप उरु क्षयाय चक्रिरे ।

भुवत्कण्वे वृषा धुम्याहुतः क्रन्ददध्वो गर्विष्ठिषु ॥८॥

घ्नन्तो वृत्रम् । घ्नन्तः । उपद्रवम् । अतरन् । यावापृथिव्यौ । अन्तरिक्षं च । विस्तीर्णम् ।
निवासाय स्थानम् । कुर्वन्ति स्तोतारोज्ज्वलेः सोऽग्निरधुना । कण्वे मयि । वर्षिता । भवतु । अन्नवान् ।
आहुतः । गवामन्वेपणेषु । क्रन्दत् । अश्वो यथा शब्दायमानोऽश्वो गाः साधयति तद्वत्
साधयिता ।

सं सीदस्व मह्यं असि शोचस्व देववीतमः ।

वि धूममग्ने अरुपं मिषेभ्य सृज प्रशस्त दर्शितम् ॥९॥

सं सीदस्व । संसीदस्व । महान् । असि ज्वालातिशयेन । देवान् प्रति गन्ता । विसृज ।
धूमम् । अग्ने ! आरोचमानम् । यज्ञिय ! प्रशस्त ! दर्शनीयम् ।

१. अभितरस्तः P. अभितरन्तः D.
अग्निप्रसादादेव निस्तीर्णवन्तः । अय-
वा . . . हतवन्तः Sk.
२. क्षेपयितृन् शोषयितृन् वा । बलवतः
शत्रूनिर्त्यर्थः Sk. ३. घ्नन्तम् M.
४. उपद्रवतरं P. D. न पलायमानं वृत्रम्
Sk. ५. निस्तीर्णाः . . . अग्नेः
स्तोतारो यष्टारश्च Sk. ६. कुर्वन्ती M.
अग्निप्रसादात् त्रिष्वपि लोकेषु यवाकामं
न्यवसन्नित्यर्थः Sk. ७. ऽग्निः P.
८. यष्ट्यर्थे सप्तम्येषा । ममापि कण्वस्य Sk
९. कामानां वर्षिता । दातेत्यर्थः Sk.
१०. भवन्त्वन्नानावान् P. भवन् त्वं नवान्
M. यशस्वी अन्नवान् धनवान्
वेत्यर्थः Sk. ११. अहुतः P.
आहुतः D. सर्वतो होमयुक्तश्च Sy.
आहुमर्यादायचनः । मर्यादयाहुतः सन् Sk.
१२. गोविषयेच्छायुक्तेषु संज्ञप्रामेयु Sy.
गावः सोमाः । ते यज्ञेभ्यन्ते देवताभिः ।

- गावो वा याभिरिष्यन्ते यजमानैस्ता
गविष्ठयः । तामु । यज्ञेष्वित्यर्थः Sk.
१३. क्रन्दन्नाह्वयन् देवान् । . . . अयवा
क्रन्दत् इत्याख्यातम् । . . . क्रन्दत् क्रन्दतु ।
ह्वयतु च देवता यज्ञेष्वित्यर्थः Sk.
१४. न्देदश्वी P. लुप्तोपमैतद् द्रष्टव्यम् ।
अश्व इव महता शब्देनेत्यर्थः । अयवा-
ऽवशब्दोऽत्र क्रियाशब्दः । अष्टा व्याप्ता
उच्यते Sk. १५. या M.
१६. अस्मद्देष्टाम् Sk. १७. मह्यं P.
१८. दीप्यस्व Sk. १९. गरवान् P.
२०. अतिशयेन देवान् कामयमानः Sy.
अतिशयेन देवान् प्रति गन्ता कामयिता
वा देवानाम् Sk. २१. विमुञ्च Sk.
२२. ऽमानाय D. गमनशीलम् Sy.
स्वदीप्त्या दीप्तम् । बहुलमित्यर्थः ।
अयवा . . . अश्वो गन्ता । दिवं
प्रति गन्तारम् । दिवस्पृशमित्यर्थः Sk.
२३. मेवाहं Sy.

यं त्वा देवासो मनवे दधुरिह यजिष्ठं हव्यवाहन ।

यं कण्वो मेध्यातिथिर्धनस्पृतं यं वृषा यमुपस्तुतः ॥१०॥

यं त्वा देवासः । यम् । त्वा । देवाः । मनवे । निदधुः । अस्मिन् लोके । यष्टृतमम् । हविषां वोढः ! यं च । कण्वपुत्रः । मेध्यातिथिः । धनस्य स्पृष्टारं निदधे । यं च । वृषा । यं च । उपस्तुतः ।

यमग्निं मेध्यातिथिः कण्व ईध ऋतादधि ।

तस्य प्रेषो दीदियुस्तमिमा ऋचस्तमग्निं वर्धयामसि ॥११॥

यमग्निम् । यम् । अग्निम् । कण्वपुत्रः । मेध्यातिथिः । यज्ञात् । जनयित्वा । समिन्धे । तदर्थमेतानि । अग्नानि । प्रदीप्यन्ते तथा । तम् । इमाः । ऋचो वर्धयन्ति । तं वयं च । वर्धयामः ।

१. देवासः P.
२. अथवा मनुशब्दो मनुष्यपर्यायः । तादर्थ्यं चतुर्थी । . . . यं त्वा . . . मनुष्याणामर्थाय Sk.
३. दधुरित्यपि दातिर्निधानार्थः । . . . विनिहितवन्त इत्यर्थः Sk.
४. देवयजनदेशे Sy.
५. यष्टृतमं D.
अतिशयेन पूज्यं यष्टृतमं वा Sy.
६. वोढार् P.
७. ०धाति० M.
अथवा कण्वश्च मेध्यातिथिश्च Sk.
८. स्पृष्टारं D. स्पृष्टार P.
धनेन प्रीणयितारं कृत्वा दधे Sy.
धनस्य पालयितारं धनेन वा प्रीणयितारं यजमानानाम् । दानार्थं वा . . . धनस्य दातारमित्यर्थः Sk.
९. सीदधे P.
१०. वृषेन्द्रः Sy. वृषा नाम ऋषिः Sk.
११. ०स्तुतं P. अन्योऽपिस्तोता Sy.
उपस्तुतो नाम ऋषिः Sk.

१२. अथवा कण्वो मेधातिथिश्च Sk.
१३. आदित्यादध्याहृत्य Sy.
आदित्यादधिगम्य लब्ध्वा । आदित्यादानीयेत्यर्थः Sk.
१४. यज्ञानयित्वा M.
१५. समिन्धे P. D. M. दीपितवान् Sk.
१६. तस्य सम्बन्धिन्य इषः । अन्नानि Sk.
१७. अन्यानि P. D. M.
गमनस्वभावा रश्मयः Sy.
१८. प्रदीप्यन्ते P. सम्बन्धेन सम्बन्धीन्यन्नानि दीप्यन्ते । तदुक्ततया । तेन यानि यष्टृभ्योज्ञानि दत्तानि तानि न कुतश्चिन्नयूनानि भवन्तीत्यर्थः Sk.
१९. वयं च तमेवाग्निमन्याभिरपि स्तुतिभिर्वर्धयामसि । स्तुयमाना हि देवता वीर्येण वर्धन्ते । अत एवमुच्यते । तमिमा ऋचो वयं चात्याभिरपि स्तुतिभिर्वर्धयाम इति Sk.
२०. P. adds यत्त्वा देवासः यत्त्वा देवासो मनवे दधुरस्मि after वर्धयामः ।
२१. V. Mādhava ignores अग्निम्

रायस्पर्धि स्वधावोऽस्ति हि तेऽग्ने देवेष्वाप्यम् ।

त्वं वाजस्य श्रुत्यस्य राजसि स नो मृळ मह्यं असि ॥१२॥

रायस्पर्धि । घनेन । पूरय । अन्नवन् ! अस्ति । हि । ते । अग्ने ! देवेषु घनेश्वरेषु ।
ज्ञातेयम् । त्वम् । अन्नस्य । श्रोतव्यस्य । ईश्वरो भवसि । सः । अस्मान् । सुखय । महान् ।
भवसि ।

ऊर्ध्व ऊ षु णं ऊतये तिष्ठा देवो न संविता ।

ऊर्ध्वो वाजस्य सनिता यदञ्जिभिर्वाधद्विविह्वयामहे ॥१३॥

ऊर्ध्वं ऊ षु णः । यथा । संविता सर्वैरक्षार्थमूर्ध्वं स्तिष्ठत्येवम् । अस्मद्रक्षार्थम् । ऊर्ध्वः ।
तिष्ठ । तथा च सन् भव । अन्नस्य । दाता । यदा वयमाज्येन त्वाम् । अञ्जद्भिः । ऋत्विग्भिः ।
विविधं हवामहे ।

१. रायः स्पर्धि M. रायस्फूद्धि D.

२. घनानि Sy.

घनस्य । ... अथवा राय इति द्वितीया-
बहुवचनम् । पूढि इत्यपि याच्याकर्म ।
याच्याया चात्र दानं लक्ष्यते । घनानि
देहीत्यर्थः Sk.

३. अन्नावन् P.

४. ए M.

हिशब्दो यस्मादर्थे Sk.

५. प्रापणीयं सख्यम् Sy.

देवानां मध्य आप्यं प्राप्तव्यम् । यस्मा-
दस्माभिरर्धिभिर्मनुष्यैर्देवेभ्य आप्तव्यं
तद् देवानां मध्ये तदैवास्ति नान्यस्य
कस्यचिदित्यर्थः । अथवा आप्यमिति
आपिशब्दस्य ज्ञातिवचनस्य भावप्रत्य-
यान्तस्य रूपम् । यस्मादस्ति तव देवे-
ष्वापित्वं ज्ञातित्वम् । यस्मात्तव देवा
ज्ञातयः । ज्ञातित्वाच्च तदीयानि घनानि
त्वां ददतमनुमन्यन्ते इत्यर्थः Sk.

६. त्वां P. D.

स नो मृळ इति तच्छब्दाद् यच्छब्दो-

ध्याहार्यः । यस्त्वम् Sk.

७. अत्यन्तोत्कृष्टस्य । अथवा श्रुतस्य
प्रख्यातस्य Sk.

८. यस्मान्महानसि प्रभावतः । महाप्रभावा-
श्चाऽऽश्रितानां सुखकरा भवन्ति Sk.

९. उवृणः P. ऊष्मणः D. M.

१०. सर्वदाऽस्माकमूतये पालनापोत्तिष्ठति
तद्वत् Sk.

११. ऊर्ध्वं M. १२. ०र्थः P.

१३. ऊर्ध्वं M. D. Omitted by P.

१४. व्याप्रियस्वेत्यर्थः Sk.

१५. सनिर्लाभः । चतुर्थादचायं टादेशः ।
अन्नस्यापि लाभायोर्ध्वं स्तिष्ठ Sk.

१६. यस्मात् Sk.

१७. ०र्ध्वं D. छन्दांस्यत्राञ्जय
उच्यन्ते । तैः Sk.

१८. ऋत्विग्भिः P.

१९. जवामहे P. यज्ञेषु नित्यं विविधं
ह्वयामः । यस्मान्नित्यं यज्ञेषु त्वामाहूय
यजामहे इत्यर्थः Sk.

२०. V. Mādhava ignores उ । सु

ऊर्ध्वो नः पाहंसो नि केतुना विश्वं समन्त्रिणं दह ।

कृधी न ऊर्ध्वाञ्चरथाय जीवसे विदा देवेषु नो दुर्वः ॥१४॥

ऊर्ध्वो नः । ऊर्ध्वः^१ । अस्मान् । रक्षसः^२ । निपाहि^३ । तेजसा^४ । विश्वम् । रक्षः^५ । सन्दह । कुरु च । अस्मान् । ऊर्ध्वान्^६ । चरणाय^७ । जीवनाय च । वेदय^८ । देवेषु^९ । अस्माकम्^{१०} । परिचर्याम्^{११} ।

पाहि नो अग्रे रक्षसः पाहि धूर्तेरराव्यः ।

पाहि रीषत उत वा जिघांसतो बृहद्भानो यविष्ठ्य ॥१५॥

पाहि नो अग्ने । पाहि । अस्मान् । अग्ने ! रक्षसः । पाहि । हिसितुः^{१२} । अदातुश्च^{१३} । पाहि । न्यूनीकर्तुः^{१४} । अपि । च । ताडयितुः^{१५} । महादीप्ते ! युवतम् ।

१. ऊर्ध्वतयात्र यत्नो लक्ष्यते । ऊर्ध्वो यत्नवान् Sk. २. पापात् Sy.; Sk.
३. निपाहि P. M. निपाहि D. नियमेन रक्ष Sk.
४. ज्ञानेन Sy. केतुरिति प्रज्ञानाम् । इह तु प्रज्ञानात्मत्वाद् दाहकत्वाद्दाहकरण-त्वोपपत्तेश्च ज्योतिषि वर्तते । स्वेन ज्योतिषा Sk.
५. अग्निशब्दो रक्षोवचनः । अत्तारं राक्षसम् Sk.
६. ऊर्ध्वतयात्र व्यापारसामर्थ्यमविकल-शरीरता च लक्ष्यते । अविकलशरी-रान् सर्वव्यापारसमर्थान् Sk.
७. अस्मादुर्ध्वाञ्चरक्षणाय P. अस्माकं दूर्ध्वा च० D. अस्मादूर्ध्वं च० M. गमनाय Sk.
८. लम्भय Sy. जानीहि । ज्ञानेन चात्र करणं प्रतिपाद्यते । कुरु Sk.
९. षष्ठ्यर्थे सप्तम्येवा । देवानाम् Sk.

१०. नः । तादर्थ्ये एषा चतुर्थी । अस्माकम-थाय Sk.
११. धनं हविःस्वरूपम् Sy. परिचर्याः । अस्मदर्थं देवान् परिचरेत्यर्थः । अथवा न इति षष्ठी । अस्माकं या देवानां परिचर्या तां जानीहि । यद्वयं देवान् परिचरामस्तज्जानीहि । ज्ञात्वा चानुरूपं फलं वेहीत्यर्थः Sk.
१२. हिसित्युदातुश्च P. D. हिसिदा-तुश्च M. अदातुर्हविषाम् । अयाग-शीलादित्यर्थः Sk.
१३. न्यूनीकर्तुः P. न्यूतीकर्तुः D. न्यू-दूकर्तुः M. हिसकाद् व्याघ्रादेः सकाशात् Sy. रेपणं हिंसा ताडनलक्षणाऽत्राभि-प्रेता । प्रहारंस्ताडयन्तः Sk.
१४. ताडयितुः P. ताडयतु D. M. हन्तुमिच्छतः शत्रोः सकाशात् Sy. जिघांसतो हन्तुमिच्छतः Sk.

घनेव विष्वग्वि जह्वराव्यास्तपुर्जम्भ यो अस्मध्रुक् ।

यो मर्त्यः शिशीते अत्यक्तुभिर्मा नः स रिपुरीशत ॥१६॥

घनेव । यथा तप्तं लोहपिण्डं कर्मरौ घनेन विष्वग् घ्नन्त्येवम् । अदातुन् । सर्वतः ।
अधिकं जहि । तापयितुं दंष्ट्र ! यो वा । अस्मान् द्रोष्ठा । यो वाऽस्मान् । मर्त्यः । आयुधैः । अत्यन्तम् ।
तनूकरोति । सः । मा । अस्माकम् । रिपुः । ईशिष्ट ।

अग्निर्वन्ने सुवीर्यमग्निः कण्वाय सौभगम् ।

अग्निः प्रावन्मित्रोत मेध्यातिथिमग्निः साता उपस्तुतम् ॥१७॥

अग्निर्वन्ने । अग्निः । प्रायच्छत् । सुवीर्यं धनम् । अग्निः । कण्वाय । सुभगत्वम् । अग्निः ।
प्रावत् । मित्राणि । अपिच । मेध्यातिथिम् । अग्निः । सङ्ग्रामे । उपस्तुतं चावत् ।

अग्निना तुर्वशं यदु परावत उग्रादेवं हवामहे ।

अग्निर्नयन्नववास्त्वं बृहद्रथं तुर्वीति दस्यवे सहः ॥१८॥

अग्निना तुर्वशम् । अग्निना सह । दूरात् । तुर्वशम् । यदुम् । उग्रदेवञ्च राजर्षीन् । आह्व-

१. तत्त्वं P.

२. यथा कठिनेन दण्डपाषाणादिना भाण्डा-
विभङ्गं करोति तद्वत् Sy.

३. कामरौ M.

४. तप्तं लोहं येन हन्यते स घन उच्यते ।
तृतीयैकवचनस्य चायमाकारः Sk.

५. एवं विष्वक् नानाभूतानपि विजहि Sk.

६. पिष्वन्त्ये० P. विष्वन्त्ये० M.
विष्व . . . न्त्येवम् D.

७. अयदुन् इत्यर्थः Sk.

८. ०तोदिकं D. M.

९. ०तोदिककण्डहि P. १०. ०दंयु P.
तप्यमानरश्मियुक्ताग्ने ! Sy.

तीक्ष्णदंष्ट्र ! इत्यर्थः Sk.

११. अथवा योऽस्मध्रुगिति परेण सम्ब-
ध्यते । योऽस्मध्रुक् यश्च मर्त्यो मनुष्यः
शिशीते Sk.

१२. कर्शयति । येऽस्माकं सहायास्तानामु-
धैरुच्छिन्नतीत्यर्थः । अथवा अक्तुभिरिति
द्वितीयाथं तृतीया । यश्चाक्तुत्यायुधान्य-
तिशिशीते सुष्ठु निदयतीत्यर्थः Sk.

१३. मा तस्य वशावर्तितां गमामेत्यर्थः Sk.

१४. व्ने is missing in M.

१५. याचितः Sy. १६. सूवीर्यं P.

१७. सुधनतां दत्तवान् Sk. १८. प्राच M.

१९. मेध्याति० D. मेवाति० M.

२०. संप्र उमे P.

सन्त्यन्ते संभज्यन्ते वत्र धनानि योद्धुभिः
सा सातिः सङ्ग्रामोऽग्राभिप्रेतः Sk.

२१. उपस्तुतनामानम् Sk.

२२. चावत् P. चापत् M.

२३. कुर्वन् D.

२४. परिचर्यातिशयेन तदनुचरतामापन्नम्
Sk. २५. राजानम् Sk.

यामः । अग्निः । नववास्त्वादींस्त्रीन् । अनयत् । उपक्षपयितुः । अभिभविता ।

नि त्वामग्ने मनुर्दधे ज्योतिर्जनाय शश्वते ।

दीदेथ कण्वं ऋतजात उक्षितो यं नमस्यन्ति कृष्टयः ॥१६॥

नि त्वामग्ने । निदधे । त्वाम् । अग्ने ! मनुः । अनेकस्मै । जनाय । ज्योतिर्भूतम् । सन्दी-
प्यस्व । कण्वे मयि । यज्ञाज्जातो हविर्भिः । उक्षितः । यं त्वाम् । नमस्यन्ति । मनुष्याः ।

त्वेषासो अग्रेरभवन्तो अर्चयो भीमासो न प्रतीतये ।

रक्षिणः सदमिद्यातुमावतो विश्वं समत्रिणं दह ॥२०॥

त्वेषासः । दीप्ताः । अग्नेः । बलवन्तः । अर्चयः । भयङ्कराः । न । प्रतिगमनाय । रक्षोभि-
रभिभविष्युर्भिर्युक्तान् । सदा । एव । यातुमावतो यो मत्सदृशस्त्वामुपगच्छति तस्माद् । विश्वम् ।
रक्षः । सन्दहेति ।

१. नवाचास्त्वा० M. नववास्त्वं नामासु-
रम् । ...तुर्वीतिम् । तुर्वि युर्वि दुर्वि
हिंसार्थाः । नववास्त्वं हिंसितवानित्यर्थः ।
अथवा तुर्वीतिरित्यनुरांतरस्य नामधेयम्
Sk. २. इहानयतु Sy. अग्निर्नयदिति
तु नयतिस्सामर्थ्याद्विधायः । नववास्त्वं च
तुर्वीति चाग्निर्हंतवानित्यर्थः Sk.
३. द्वितीयायं चतुर्थ्या । इत्थं शत्रुम् Sk.
४. ०यित्वाभि० P. D. ०यित्वाभिभवता
M. सहस्वन्तं बलवन्तम् । अथवा सहेति
तृतीयायं द्वितीया । सहसा स्वबलेन
नीतवानित्यर्थः Sk. ५. पृथिव्यां
निहितवान् Sk. ६. अहेकण्वे P.
बहूनां मनुष्याणामर्थाय Sk. ७. ज्यो-
तिष्मन्तम् Sk. ८. सवी० M.
९. इयं सप्तमी...यजति Sk. १०. यज्ञा-
जातो D. अथवा ऋत आदित्यस्ततो
जातः । आदित्यादाहृत इत्यर्थः Sk.
११. आहुत्याज्येन सिक्तः Sk.
१२. कर्मार्थं परिचरन्ति Sk.

१३. अग्ने M. १४. आत्मपर्यायमशब्दं
व्याचक्षते । आत्मवन्तः । यत्नवन्त
इत्यर्थः । अथवा गत्यादिषु । गमनवन्तः ।
अम रोगे । तमसो रोगवन्तः । तमसो
भगवन्त इत्यर्थः Sk.
१५. ०करो ह P. १६. अस्माभिः प्रत्येतुं
न शक्या इति शेषः Sy.
केनचित्प्रत्यभिभवितुमशक्या इत्यर्थः Sk.
१७. बलवतः Sy. रक्षोजातिमतः । राक्षसा-
नित्यर्थः Sk. १८. ०युक्तायः P.
१९. यतु० P. मत्सदृशस्याप्युपरि रक्षोरूपा-
नेवेत्यर्थः । अथवा यातुधानेर्निर्मायमान-
त्वाद्यानुमा हिंसा । तद्वतो यातुमावतः Sk.
२०. भक्षकमस्मद्वाधकं शत्रुम् Sy.
अत्तारम् । ... व्याघ्रादिकं संदह Sk.
२१. Ms. D. puts the figure ॥३६॥
here to indicate the end of
the thirtysixth hymn. No
such number is given in P.
and M.

I.37.

क्रीळं वः शर्धो मारुतमनुर्वाणं रथेशुभम् । कण्वा अभि प्र गायत ॥१॥

क्रीळं वः शर्धः^१ । क्रीळमानम्^२ । यूयम्^३ । मरुताम्^४ । वेगम्^५ । अप्रत्युतमन्यस्मिन्^६ । रथे यः शोभते तम्^७ । कण्वाः^८ ! अभिप्रगायत^९ ।

ये पृषतीभिर्ऋष्टिभिः साकं वाशीभिरञ्जिभिः । अजायन्त स्वमानवः ॥२॥

ये पृषतीभिः^१ । ये । पृषद्वर्णरथैः^२ । ऋष्टिभिश्चांसस्यैः^३ । साकम्^४ । वाशीभिश्च कटा-
हारैरायुधैः^५ । आभरणैश्चाञ्जनसाधनैः^६ सह । प्रादुर्भवन्ति^७ । स्वदीप्तयस्तेषां शर्ध इति^८ ।

इहेव शृण्व एषां कशा हस्तेषु यद्वदान् । नि यामश्चित्रमृञ्जते ॥३॥

इहेव^१ शृण्वे^२ । यदामी गमनप्रारम्भे^३ । हस्तस्थाः^४ । वादयन्ति^५ । अश्वाजनीस्तदानीम्^६ । समी-
पस्थितानामिव^७ कशानामाहननशब्दः^८ श्रूयते किञ्चैते^९ । गमनप्रारम्भे^{१०} । प्रसाधनमात्मनः^{११} । चित्रम्^{१२} ।
कुर्वन्ति^{१३} ।

१. क्रीळं वः शर्धः omitted by P.
२. क्रीळमानम् D. M. क्रीडनस्वभावकम् Sk. ३. मरुत्समूहकम्... बलम् Sy. मरुतां स्वभूतं मरुत्समूहकम् वा Sk.
४. अप्रत्युतम० M. भ्रातृव्यरहितम् Sy. ऋ गतो । अन्यत्राश्रिततया गन्ताऽर्वाञ्श्रित इत्यर्थः । ततोऽन्योऽनर्वा । तमनर्वाणम् । . . . अन्यत्रानाश्रितमित्यर्थः Sk.
५. मम कण्वस्य पुत्राः पौत्राश्च Sk.
६. प्रकर्षेणाभिष्टुत Sk. ७. Cf. N. 7. 2.
८. पृषत्यो बिन्दुयुक्ता मृग्यो मरुदाहनभूताः Sy. ९. ऋष्टिभिः P. D. ऋष्टिश्चांसस्यैः M. 'अंतेषु वा ऋष्टयः' इत्यंसस्यत्वदर्शनात्तल्लनाः शक्तयो वा ऋष्टय उच्यन्ते । ताभिश्च Sk. १०. ०भिश्चक्रीकटहा० P. ०भिः चक्रीकटा० D. ०भिश्च कटहा० M. वाश्यः शब्दविशेषाः परकीयसेनाभीतिहेतवः Sy.
११. स्वादी० P. अपराश्रयविभूतयः । सर्वोपकरणैस्सहैव ये जाता इत्यर्थः । तेषां

- शर्धोऽभिप्रगायतेत्येव यच्छब्दध्रुतेः पूर्वयर्चकवाक्यता परया वा Sk.
१२. इवशब्दः . . . पदपूरणः । एवशब्दार्थे वा Sk. १३. एषां मरुतां हस्तेषु स्थिताः कशाः स्वस्वबाहनताडनहेतवो यद्वदान् यद्वदन्ति यं ध्वनिं कुर्वन्ति तं ध्वनिमिहेवात्रेव स्थित्वा . . . शृणोमि Sy.
१४. वदन्ति । हस्तैर्गृहीता कशा अश्वा-
नाघनन्त्यः शब्दं यदा कुर्वन्तीत्यर्थः Sk.
१५. अश्वाश्वाज० P. अश्वाजिनी० D.
१६. ये पृषत्यादिभिः सहैवाजायन्त तेषामेषा-
मिहेव पृथिव्यामेव शृण्वे । . . लड्ये च लिट् श्रूयते । किम् ? सामर्थ्याच्छब्दम् Sk. १७. शब्दं P. १८. प्रगमन० M. सङ्ग्रामे Sy. यदा च यामन् रथम् Sk.
१९. ऋञ्जतिः प्रसाधनकर्मान्यत्र । इह तु सामर्थ्याद् गत्यर्थः, अन्तर्णीतव्यर्थः । निगमयन्ति नियतेन मार्गेण गमयन्ति । यदाश्वं रथेन वा गच्छन्तीत्यर्थः Sk.
२०. च M. विचित्रं पूज्यं वा Sk.
२१. V. Mādhava ignores नि

प्र वः शर्षाय घृष्वये त्वेषधुन्नाय शुष्मिणे । देवत्तं ब्रह्म गायत ॥४॥

प्र वः शर्षाय । प्रगायत । यूयम् । वेगवते । वृक्षादीनां घर्षणं कुर्वते । दीप्तयशसे । बलवते
मास्ताय । देवदत्तं भाग्यलब्धं देवदत्तम् । ब्रह्म ।

प्र शंसो गोष्वध्न्यं क्रीळं यच्छर्धो मारुतम् । जम्भे रसस्य वावृधे ॥५॥

प्र शंस । प्रस्तुहि । गोषु स्थितम् । अहन्तव्यम् । क्रीळमानम् । यत् । शर्षः । मारुतं तत् ।
रसस्य पयसः । अन्तः । वावृधे । जम्भशब्द उदरवचनः । “पूश्नियं वै पयसो मरुतो जाताः” इति
ब्राह्मणम् ।

को वो वर्षिष्ठ आ नरो दिवश्च गमश्च धृतयः । यत्सीमन्तं न धनुथ ॥६॥

को वो वर्षिष्ठः । यदा । समीपम् । इव । सर्वमेव परिगृह्य । कम्पयथ तदानीम् । मरुतः !
युष्माकम् । कः । वषितृतमः । दिवः । च । पृथिव्याः । च । कम्पयितारः ! आकारः पूरणः ।

१. प्रशब्दयत । प्रकर्षणोच्चारयतेत्यर्थः Sk.
२. यूयमस्मत्पुत्रादय ऋत्विजो वा Sk.
३. प्रसहनशीलाय Sy.
बलाय मास्ताय Sk.
४. घर्षणं M.
शत्रुघर्षणयुक्ताय Sy. मृते Sk.
५. भगवते P. बलवते बलवते M.
६. देवेभ्यो मरुद्भ्यो दत्तं रक्षितम् । अस्मा-
भिमंरुदर्थमुपकल्पितमित्यर्थः । अथवा
देवदत्तमिति दाते रूपम् । अथवा
देवेनेन्द्रेण दत्तमिति । . . . देवेनेन्द्रेण
दत्तं देवदत्तं ब्रह्म स्तुतिलक्षणम् Sk.
७. गार्ग्याल्लब्धं M.
८. शंसः M.
९. क्रीळं यदिति यच्छब्दभ्रुतेस्तच्छब्दो-
ज्जाध्याहार्यः । तत्प्रशंस । . . . आत्मन
एवापमन्तरात्मनः प्रेषः । प्रकर्षणं स्तुहि
हे अन्तरात्मन् Sk.
१०. गोष्विति निमित्ते एषा सप्तमी । प्रयो-
जनस्य निमित्तत्वेन विवक्षा । गोषु

निमित्तभूतासु । गवार्थमित्यर्थः Sk.

११. शत्रुभिर्हन्तुमशक्यम् Sk.
१२. क्रीलमानं D. M.
१३. शर्षं M.
१४. जम्भतिरत्र सामर्थ्यात् पानार्थः । तृती-
यायै च सप्तमी । जम्भेन पानेन रसस्य
सोमरसस्य वावृधे वीर्येण वधंते Sk.
१५. ०चन D. १६. पो P. वा M.
१७. यद् यस्मात्कारणात् सौ सर्वतोऽन्तं न
वृक्षाप्रमिव Sy.
१८. ०मेवं M.
सीमिति परिग्रहार्थीयः । सर्वं जगत् ।
अन्तं न अन्तमिव । यथा कश्चिच्छा-
याया वंशस्य वाऽन्तं धनुयाद् एवं
धनुयः । भयेन कम्पयतेत्यर्थः Sk.
१९. तस्मात्कारणात् कम्पयितृणां युष्माकं
मध्ये कः प्रबल इति प्रश्नः Sy.
२०. वृद्धतमः कः ? Sy.
वृद्धतमः । न कश्चिदपि वृद्धतमः ।
सर्वे सबयस्का इत्यर्थः Sk.

नि वो यामाय मानुषो दध्र उग्राय मन्यवे । जिहीत पर्वतो गिरिः ॥७॥

नि वो यामाय । निदध्रे । स्थूणादिकम् । युष्माकम् । गमनाय । उद्गूणाय । अभिमन्त्रे स्थिरं स्थूणादिकं दृढं निहन्ति । मानुषः । पर्ववान् । गिरिश्च । कम्पते ।

येषामज्मेषु पृथिवी जुजुर्वीद्वि विस्पतिः । भिया यामेषु रेजते ॥८॥

येषामज्मेषु । येषाम् । उत्क्षेपकेषु । गमनेषु । पृथिव्योपधिबनस्पतियुक्ता । जीर्णः । राजेव परबलागमने । कम्पते । भिया पूर्वत्र सम्बन्धः ।

१. नि वायो मायां M.

२. नियमेन स्वयज्ञे धारयति Sk.

३. Omitted by P. and D.

४. द्वितीयाय चतुर्थी... यामं रथं मानुषो मनुष्यो निदध्रे । ... अथवा यामशब्दो यागवचनः । स्वायं एव च तादर्थ्यं चतुर्थी । युष्माकं यागाय । यूपं यज्ञे यास्यधेत्येवं तु मनुष्यो नियमेन धारयति । किम् ? सामर्थ्यात् सोमलक्षणां हवींषि Sk. ५. उद्गूणाय M. तीत्राय Sy. ६. अदिमन्त्रे P. मन्यवे चालनार्थमभिमन्त्र्यमानाय Sy. मनुष्यमन्यतेर्दीप्तिकर्मणः । दीप्तिरहाभिप्रेता । उग्राय दीप्त्यं । प्रकृष्टार्थद्वयमित्यर्थः Sk. ७. स्थितं P.

८. ०या P. ९. पर्वतः P. D.

बहुवचनयुक्तः । महानपि सन्नित्यर्थः Sk.

१०. मेघो महीधरो वा । अथवा पर्वतो गिरिरिति समुच्चयीयमानार्थः । एतेन परस्परविशेषणविशेष्यभूतौ । गिरिश्च पर्वतश्च । मेघश्च महीधरश्चेत्यर्थः । अथर्वमन्ययास्या ऋचोऽर्थयोजना । व इति द्वितीयाबहुवचनम् । यन्त्यस्मिन् देवा इति यामो यज्ञः । युष्मान् यज्ञाय मनुष्यो नियमेन धारयति । किञ्चोप्राय मन्यवे जिहीत । मनुषुरिति ओधनात् । पञ्चम्यर्थं च चतुर्थी । उप्रात् क्रोधाद् गच्छति । उप्रेभ्यः कुद्रेभ्यो

युष्मद् बिभ्यन्नश्यतीत्यर्थः । कः ? पर्वतो गिरिरपि । महान् गिरिः । किमुतान्य इत्यर्थः Sk. ११. गच्छेत् Sy. अन्यत्र गच्छति । युष्मद्भूयान्नश्यतीत्यर्थः Sk.

१२. ०मज्मेषु P. ०मज्मेषु D. ०मज्मेषु M.

१३. युष्माकम् Sk. १४. गमनेषु Sk.

१५. यामेष्वित्येतेन अज्मेष्वित्येतेन सम्बन्धयितव्यः । तृतीयायं चात्र सप्तमी । यामे रथमज्मेष्विति । येषु युष्मासु रथमगच्छत्सु कम्पयेते हन्तुं गच्छन्तीत्यजानती पृथिव्यापि भयेन कम्पते । किमुतान्य इत्यर्थः । अथवा येषामित्येतेन भियेत्येतेन सम्बन्धयितव्यः । तत्सम्बन्धे च ... पञ्चम्यर्थं षष्ठी । अज्मेष्वित्यप्यज्मशब्दो गूहनात् । अज्मेष्विति यामेष्विति च समुच्चयीयमानार्थं एते । सप्तमीनिर्देशाच्च योग्यक्रियाध्याहारः । येभ्यो युष्मदज्मेषु यामेषु गृहेषु च रथेषु व्यवस्थितेभ्यो भिया भयेन पृथिवी रेजते इति । येभ्यः स्वस्थेभ्यश्चासीनेभ्यो युद्धाभिमुखेभ्यश्च भयेन पृथिवी कम्पत इत्यर्थः । तेषाम् । ये मानुष इत्येवं तच्छब्दश्रुतेः पूर्वपञ्चकाक्यता परया वा Sk.

१६. ०युक्तं P. १७. जीर्णः M.

१८. पुत्रपौत्रादीनां मनुष्याणां पतिर्विस्पतिः । कुलज्येष्ठोऽत्राभिप्रेतो न राजा । यथा जीर्णोऽप्यन्तं वृद्धो भिया भयेन रेजते कम्पते Sk.

स्थिरं हि जानमेपां वयो मातुर्निरैतवे । यत्सीमनु द्विता शवः ॥६॥

स्थिरं हि। स्थिरम्। हि^१। जन्म^२। मस्ताम्^३। वयश्च^४। मातुः^५। निगमनाय^६ न पुनर्जनाय^७
मातरं प्रविशन्ति। यच्चैयाम्^८। सर्वं^९ जगत्^{१०}। अनुप्रविशति तत्^{११}। बलम्^{१२}। द्विधा^{१३} भवति दिवि च पृथिव्यां^{१४}
चेति।

उदु त्ये सूनवो गिरः काष्ठा अज्मेध्वत्नत । वाश्वा अभिज्ञ यातवे ॥१०॥

उदु त्ये। उदत्तत^१—उत्तता^२ अकुर्वन्^३ विस्तीर्णोपधीरकुर्वन्^४। अमी^५। प्रेरयितारः^६।
शब्दायन्तः। दिशः^७। गमनेषु^८ यदि गच्छन्त्योषधिभिर्विस्तारयन्ति^९ दिश इति^{१०} तथा। घेनूश्च^{११}।
अभिगतजानुकम्^{१२}। यातुमकुर्वन्नोषधिसद्भावादुत्क्षिप्तपादाश्चरन्ति^{१३} घेनव इति^{१४}।

१. हिशब्दः पदपूरणः Sk.

२. येषामज्मेषु येषो वा भिया पृथिवी
रेजते तेषामेषां मस्ताम् Sk.

३. पयश्च P. सयश्च M. यौवनलक्षणम्।
यथा मनुष्यजाताः शीघ्रमेव म्रियन्ते वृद्धी-
भवन्ति च न तद्वदेते मस्त इत्यर्थः Sk.

४. मातुस्वरं पुनर्गर्भवासमननुभवितु-
मित्यर्थः। यो हि म्रियते वृद्धीभवति च
तेनावश्यं मातुस्वरं पुनर्गर्भवासोऽ-
नुभवितव्यः Sk.

५. ०जन्मनाय P. ६. प्रवशन्ति P.

७. यत्। यच्छा अत्र लुक्। येषां सीमनु
... अन्विति लक्षणे कर्मप्रवचनीयः
प्रतिशब्देन समानार्थः। सर्वं प्रति द्विता
द्विधा द्विविधमपि सांयौगिकं च हृत्प-
श्वादि शरीरं च। शवः बलम्। ये
द्विविधेनापि बलेन न कुतश्चिद्भ्रूना
इत्यर्थः Sk. ८. उदुत्तत P.

अतनिषत विस्तारितवन्तः Sy.
ऊर्ध्वं विस्तारयन्ति। मेधं प्रति गर्जयन्ति
तदीयाश्चापो विक्षिपन्तीत्यर्थः Sk.

९. उक्तता M. १०. पूर्वप्रकृताः Sy.

य उक्तगुणाः ... ते मस्तः Sk.

११. तारं P. M. वाच उत्पादका मस्तः।

वायवो हि ताल्वोष्ठादिषु सञ्चरन्तो
वाचमुत्पादयन्ति Sy.

सूनवः पुत्राः ... पुश्नेर्वा रुद्रस्य वा Sk.

१२. शब्दोऽयन्तः M.

१३. दिशे D. अपः Sy.

आपोऽत्र काष्ठा उच्यन्ते। गर्जितलक्षणा
वाचः Sk. १४. गमेषु M.

तृतीयायं सप्तमी। अज्मेरजनैः
स्वगमनैः Sk.

१५. न्यौषधी० P. ०षधी० M.

१६. उदकं विस्तार्यं तत्पानार्थं वाश्वा
हम्भारवोपेता गा अभिज्ञ जान्वाभिमुख्यं
यथा भवति तथा यातवे गन्तुं
प्रेरितवन्त इति शेषः Sy.

वाश्वा वाशनशीलाः शब्दकारिणीः।
बह्वीरित्यर्थः Sk.

१७. ०गतघेनुकं M.

अभिज्ञ। क्रियाविशेषणमेतत्। अभिगतं
जानु यस्मिन् उत्तानने तदभिज्ञ। निपात्य
जानुम्। महता यत्नेनेत्यर्थः Sk.

१८. यातवे पृथिवीं गन्तुम्। पृथिव्यां पातना-
येत्यर्थः Sk.

१९. ०षधी० P. M. २०. प्ताः पादा० P.

२१. V. Mādhava ignores उ

त्यं चिद्वा दीर्घं पृथुं मिहो नपातममृध्रम् । प्र च्यावयन्ति यामभिः ॥११॥

त्यं चिद्घ^१ । त्यम्^२ । चित्^३ । खलु^४ । दीर्घम्^५ । विस्तीर्णम्^६ । मेघस्य^७ । पुत्रम्^८ । अमृदुम्^९ । गमनैः^{१०} ।

प्रच्यावयन्ति मरुत इति शिलोच्चयाभिप्रायमिति ।

मरुतो यद् वो बलं जनौ अचुच्यवीतन । गिरौरचुच्यवीतन ॥१२॥

मरुतः^{११} । मरुतः^{१२} । यत्^{१३} । वः^{१४} । बलं^{१५} तत्^{१६} । जनान्^{१७} । च्यावयति^{१८} तत्^{१९} । शिलोच्चयानपि^{२०} ।

च्यावयति ।

यद् यान्ति मरुतः सं ह ब्रुवतेऽध्वन्ना । शृणोति कश्चिदेपाम् ॥१३॥

यद् यान्ति । यदा^{२१} । खलु^{२२} । यान्ति^{२३} । मरुतस्तदानीम्^{२४} । मार्गोऽमी^{२५} । सह^{२६} । शब्दं^{२७} कुर्वन्ति^{२८} तं शब्दम्^{२९} । एषाम्^{३०} । कः^{३१} । चिदपि^{३२} । शृणोति सर्वो जन आगोपालं^{३३} शृणोति^{३४} ।

१. घः D. २. तच्छब्दभ्रुतेश्च

योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽध्याहृतव्यः ।

योऽयं वैदधुतो नामाग्निस्तदपि Sk.

३. चिदित्यप्यर्थे Sk. ४. घेति पदपूरणः Sk.

५. वीप्ति M. ६. मेघं स्तीर्णस्य P.

स्तीर्णं मे० M. सेचनीयस्य जलस्य न

पातयितारं, वृष्टिमकुर्वन्तमित्यर्थः Sy.

७. म् M. मेघादि वैदधुतोऽग्निर्जायते ।

अथवा नपादिति पौत्रस्यैव नाम न

पुत्रस्य । तत्रादित्यो मिदुच्यते ।

सोऽपि हि रश्म्याहृताभिरद्भिर्मध्यमं

सिञ्चति । ताभ्यश्चाद्भ्यो मेघो

जायते । मेघाद् वैदधुत इत्येवमादित्य-

पौत्रत्वमस्य Sk.

८. अमृतं P. अम्यदं M.

केनाप्यहिंस्यम् Sy.

अहिंस्यमहिंसितारं वा साधूनाम् । अथवा

मृध्रशब्दो मृदुपर्यायः । . . . अमृध्रममृदुं

तीक्ष्णम् । अथवा मृध्रशब्दो निर्वीर्यव-

चनः । एवं हि छागलेयिनां श्रुतौ प्रयोगः ।

“दक्षिणेन हस्तेन देवान् असृजत् ।

सख्येन नरान् । ते देवा वीर्यवन्तोऽभवन्

मृध्रा असुराः” इति । अत्र च

वीर्यवत्प्रतियोगित्वेनोपादानान्मृध्रशब्दो

निर्वीर्यवचन इति गम्यते । अमृध्रं

वीर्यवन्तम् Sk. ९. विदधुतमपि

स्वगमनैरेव कुर्वन्तीत्यर्थः Sk.

१०. वा M. ११. ०यन्ति P. D.

स्वस्वव्यापारेषु प्रेरयत Sy.

स्वराष्ट्रेभ्यश्चावितवन्तः Sk.

१२. ०यानिति P. मेघान् Sy.

मेघान् पर्वतान् वा Sk.

१३. ०यन्ति D. Omitted by P.

१४. V. Mādhava ignores ह

१५. मार्गोमी M. १६. यान्तश्च सम्ब्रुवते

परस्परं सम्भाषन्ते Sk.

१७. तदा शृणोति कश्चिदेषां मरुतां सम्भाषणं

न सर्वैः । यस्यैवैते मरुतः प्रसादवन्तः

स एवैतान् गच्छतोऽध्वनि भाषमाणान्

शृणोति नापरः Sk.

१८. आ लो (गो) पालं M.

१९. V. Mādhava ignores ह । आ

प्र यातु शीर्षमाशुभिः सन्ति कण्वेषु वो दुवः । तत्रो पु मादयाध्वै ॥१४॥

प्र यात । उद्युक्ता भवत । क्षिप्रम् । शीघ्रैरश्वैः । सन्ति । कण्वेषु । वः । परिचर्याः । तत्र ।
सुष्ठु । मदत ।

अस्ति हि ष्मा मदाय वः स्मसि ष्मा वयमेषाम् । विश्वं चिदायुर्जीवसे ॥१५॥

अस्ति हि ष्म । अस्ति । हि । मदाय । वोऽस्मासु स्तोत्रं तथा । एषां भवतां स्तोतारः । वयम् ।
परिपूर्णम् । आयुः । जीवितुम् । भवामः ।

I.38.

कडं नूनं कंधप्रियः पिता पुत्रं न हस्तयोः । दुधिध्वे वृक्तवर्हिषः ॥१॥

कडं नूनम् । सुखम् । पुरा । स्तोत्रप्रीताः ! पिता । पुत्रम् । इव । हस्तयोरस्मान् ।

१. उपयातास्मान् Sk. २. ०र्या D. यस्मादागतान् युष्मान् वयं परिचरिष्याम इत्यर्थः Sk.
३. तच्छब्दभुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽत्राध्याहार्यः । योऽस्मदीयो यतो वेदिवर्षे तत्र सुष्ठु मादयाध्वै । . . . तर्पयतात्मानम् Sk. ४. सुव P.
५. मेदत P. मदतः M. तृप्ता भवत Sy.
६. V. Mādhava ignores उ
७. अस्माभिः प्रयुज्यमानं हविर्षो विदधते Sy. हिशब्दो यस्मादर्थे . . . विदधामहे वयमपि Sk.
८. मावा M. सोमः । . . . यस्माद्युष्मन्मदकरणसमर्थः सोमोऽस्तीत्यर्थः Sk.
९. वो is missing in M.
१०. स्तोतासे M. भृत्यभूता वयम् Sy. यस्माद् वयमपि युष्माकं परिचारकाः सोमस्यार्पयितारः स्तुतिभाजश्च विदधामहे इत्यर्थः Sk. ११. विदधमिति बहुनाम् Sk. १२. आयुरित्येतच्चात्रान्ननाम् । अन्नमपि बह्वस्तीत्यर्थः Sk.
१३. अस्मज्जीवनार्थम् । यत्सोमेनात्मानं तर्पयित्वा जीवनायात्मभ्यमन्नं दास्यते

तदपि बह्वस्तीत्यर्थः Sk.

१४. विदधामहे खलु Sy.

१५. V. Mādhava ignores स्म । स्म । चित् । Ms. D. puts the figure ॥३७॥ here to indicate the end of the thirtyseventh hymn. No such number is given in P. and M.

१६. कदा खलु Sy. कच्छब्दः कदेत्यस्य पर्यायः । ह नूनमिति पदपूरणौ Sk.

१७. पुरा M. अवश्यम् Sy.

१८. कमुदकं तद् दधाति धारयतीति कथो मेघः । स प्रियो येषां ते कंधप्रियाः । व्यत्ययेनैकवचनं द्रष्टव्यम् । अथवा कथ आदित्य उदकस्य धारयितृत्वात् । प्रजापतिना वा प्रकाशादध्वं निहितत्वात् । प्रीञ् तर्पणे । प्रियस्तर्पयिता येषां ते कंधप्रियाः । मरुतो हि वर्षासु रश्म्याहृतैरुदकैरादित्येन तर्प्यन्ते । तेषां सम्बोधनं हे कंधप्रियाः Sk.

१९. यथा पिता बालकं पुत्रं लालयन् हस्तयोर्धारयत्येवं . . . धारयन्ते धारयिष्यथ । . . . कदाऽस्मान् लालयिष्यथेत्यर्थः Sk.

दधिध्वे । यज्ञार्थं छिन्नबर्हिषो मरुतः ।

कं नूनं कद्रो अर्थं गन्तां दिवो न पृथिव्याः । कं वो गावो न रण्यन्ति ॥२॥

कव नूनम् । कव । सम्प्रति यूयं स्व । कव । वः । गमनं भवति । गच्छत । द्युलोकात् । इहा-
गताश्च न गच्छत । पृथिव्याः । कव । युष्मान् । पशून् । इव । रमयन्ति ।

कं वः सुम्ना नव्यांसि मरुतः कं सुविता । को ३ विश्वानि सौभगा ॥३॥

कव वः सुम्ना । कव । वः । सुखानि । नवतराणि । मरुतः । कव वा । शोभनगमनानि
कल्याणानि । अत्र यास्कः—“सुविते सु इते सूते सुगते । प्रजायामिति वा” इति । कव वा । वः ।
सर्वाण्येव । सौभगानि ।

यद्ययं पृथिमातरो मर्तासः स्यातन । स्तोता वो अमृतः स्यात् ॥४॥

यद्ययम् । यद्यपि । यूयम् । पृथिमातरः । मर्ताः । भवथ तथापि । युष्माकम् । स्तोता ।

१. रधिध्वे M.

२. सर्वमनुष्यैर्वृक्तामास्तीर्णं बर्हियेषां ते वृक्त-
बर्हिषः । सर्वमनुष्यैः कृतयागा इत्यर्थः
Sk.

३. V. Mādhava

ignores नूनम् ४. कदा Sy.

युष्माकं गमनं क्व कदा वा । यूयं गन्तारः

स्येत्यर्थः Sk.

५. गच्छति M.

६. द्वितीयायै षष्ठ्येपा । ... द्युलोकात् पृथि-
वीम् । एतदुक्तं भवति । स्वस्मिन् स्थाने
नूनमसन्निहिता एव स्य । येनाहूयमाना
अपि नागच्छयेति Sk.

७. यूयमिष्टान् M.

८. अश्वा अत्र गाव उच्यन्ते । क्व वो युष्माकं
स्वभूता गन्तारोऽश्वा न... रमन्ते । एत-
दुक्तं भवति सर्वत्रैव रमन्ते । अतोऽ-
स्मत्समीपं किं नागच्छयेति Sk.

९. शब्दयन्ति Sy.

१०. सुखा P.

प्रजापशुरूपाणि धनानि Sy.

परिचर्यासुखानि Sk.

११. शोभनानि

प्राप्याणि मणिमुक्तादीनि भवदीयानि
Sy. सुगतानि स्थानानि । यत्र च पुनः
पुनर्गम्यते तत्सुगतं भवति । अतोऽनेन
गमनौचित्यं प्रतिपादयते । क्वान्यत्र
भवतामुचितं गमनमित्यर्थः Sk.

१२. N. 4. 17.

१३. विश्वमिति बहु-

नाम Sk.

१४. सौभागिनि P.

सौभाग्यरूपाणि गजाश्वादीनि Sy.

भग इति धननाम । शोभनानि धनानि

सुभगानि । सुभगान्येव सौभगानि ।

... क्व वाऽन्यत्र बहूनि शोभनानि

हविलक्षणानि धनानि । क्वान्यत्र

परिचर्यातिरेके सुखं औचित्यं वा हवि-

रतिरेको वा येनास्मत्समीपं नागच्छयेति

समस्तार्थः Sk.

१५. यदि Sk.

१६. पृथिव्या गौः पृथिवी । सा माता येषां

ते पृथिमातरः ... अथवा पृथिव्या गौः

त्युभे अपि द्युनामनी । द्यौर्माता येषां ते

पृथिमातरः Sk.

१७. भक्ताः M.

भवति । अमृत इति ।

मा वो मृगो न यवसे जरिता भूदजोष्यः । पथा यमस्य गादुप ॥५॥

मा वो मृगः । मा । भूत् । युष्माकम् । मृगः । इव । यवसे । स्तोता । असेव्यो मा वो गमद् यमस्य पथा न । उपगच्छतु मृतः । वैवस्वतस्य । पथेति ।

मो पु णः परापरा निश्चैतिर्दुर्हणा वधीत् । पदीष्ट तृष्ण्या सह ॥६॥

मो पु णः । मा । एव । अस्मान् । अधोऽधः । दुःखेन हन्तव्यम् । दारिद्र्यम् । वधीत् सा निश्चैतिर्मदीयया । तृष्ण्या । सह । पततु धनसद्भावे हि तृष्णा विनश्यति ।

१. अमृत M.

देवः स्यात् । ततः सर्वकामान् युष्माकं समर्पयेदिति वाक्यशेषः । . . . अथवा यदिति वचनात्तत इत्येतत्तृतीय एव पादेऽध्याहृतव्यः । यदि यूयं मर्तासो मनुष्याः स्यातन ततो युष्माकं प्रसादेन स्तोता वोऽमृतो मरणवर्जितः स्यादिति । एतदुक्तं भवति । यूयं चेन्मनुष्या अभविष्यत, अवश्यमीदृशीभिः स्तुतिभिः प्राप्तस्त्वत, फलेन (च) स्तोतारं समयोजयिष्यत । देवास्तु भवन्तः । अतो न जानीमः किं यूयं न प्रसत्स्यथ । फलेन वा स्तोतारं न संयोजयिष्यथेति Sk.

२. यथा तृणे भक्षणाय मृगः कदाचिदप्यसेव्यो न भवति किन्तु सर्वदा तृणं भक्षयति तद्वत् Sy. ३. यवसशब्दः सस्यवचनः । सामर्थ्याच्चात्रान्तर्गतमित्यर्थः । यथा सस्यवतो देशात् सर्वस्य विनाशकरत्वान्मृगः सर्वस्य प्रिय एवं वो जरिता Sk. ४. युष्माकं स्तोता माभूदजोष्योऽप्रियः । कस्य सामर्थ्यात् ? सर्वस्य । सर्वस्यैव प्रियोऽस्त्वित्यर्थः । एतत्तावज्जीवतः स्तोतुराशास्यते Sk. ५. वमद् M. यमलोकसम्बन्धिमारोण मा. . . गच्छतु । तस्य मरणं मा भूदित्यर्थः Sy.

मरणोत्तरकालमपि पथा यमस्य । यम आदित्यस्तस्य यः पन्था देवयानस्तेन . . . उपगच्छतु । देवयानेन पथा स्वर्गलोकमुपगच्छत्वित्यर्थः । अथवा व इत्येतदजोष्य इत्येतेन सम्बध्यते । पथा यमस्येत्यपि यमशब्दो यज्ञवचनः । गादित्यपि मध्यमपुरुषबहुवचनस्य स्थाने प्रथमपुरुषवचनम् । मा कदाचिदपि स्तोता युष्माकमप्रियोऽभूत् । किं तर्हि ? सर्वदैवयज्ञस्य यो नियतः पन्थास्तेनोपगच्छत स्तोतारमित्यर्थः Sk. ६. मृतः M.

७. धू M. ८. मो इति निपातसमाहारो निपातान्तरं वा मेल्यस्यार्थं वर्तते Sk. ९. अढो० P. मा नोऽस्मान् परापराऽप्यन्तपरा युष्मत्प्रसादादेव दूरवर्तिनीत्यर्थः Sk. १०. परापरा उत्कृष्टादप्युत्कृष्टा, अतिबलैत्यर्थः Sy. ११. केनापि हन्तुं बुद्धशक्त्या Sy. दुःखं हन्तीति दुर्हणा Sk. १२. ० व्यान् P. १३. रक्षोजातिदेवता Sy. निश्चैतिर्मृत्युदेवता Sk. १४. अवधीत् M. १५. तृष्णा नाम निश्चैतेर्दुहिता । तया सह Sk. १६. अस्मत्तोऽवगच्छतु । अथवा परापरेत्येतत् पदीष्टेत्येतेन सम्बध्यते । परापरा गच्छतु । दूरं गच्छत्वित्यर्थः Sk. १७. V. Mādhava ignores सु

सुत्यं त्वेषा अमवन्तो धन्वञ्चिदा रुद्रियासः । मिहं कृण्वन्त्यवाताम् ॥७॥

सत्यं त्वेषाः^१ । सत्यम् । दीप्ताः^२ । बलवन्तः^३ । निरुदके । अपि देशे । रुद्रपुत्राः^४ । वृष्टिम् । कुर्वन्ति । निरन्तराम् ।

वाश्रेव विद्युन्मिमाति वत्सं न माता सिषक्ति । यदेषां वृष्टिरसर्जि ॥८॥

वाश्रेव । प्रसूता घेनुरिव । विद्युत् । गजितशब्दं करोति । वत्सम् । इव । माता । सचते लोकम् । यत् । एभिर्मरुद्भिः^{१३} । वृष्टिः^{१४} । सृज्यते ।

दिवा चित्तमः कृण्वन्ति पर्जन्येनोदवाहेन । यत्पृथिवीं व्युन्दन्ति ॥९॥

दिवा चित् । अहनि । अपि । अन्धकारम् । कुर्वन्ति । पर्जन्येन । उदकवाहेन । यदा । पृथिवीम्^{१६} । क्लेदयन्ति^{२०} ।

अध स्वनान्मरुतां विश्वमा सद्य पार्थिवम् । अरैजन्तु प्र मानुषाः ॥१०॥

अध स्वनात् । अनन्तरम् । मरुताम् । स्वनात् । पार्थिवम् । विश्वम् । सद्म् ।

१. ० वा P. D. M.

२. अमशब्द आत्मपर्यायः । आत्मवन्तः । यत्नवन्त इत्यर्थः । अथवा गत्याविषु गमनवन्तः । अथवा अम रोगे । शत्रूणां रोगवन्तः Sk.

३. अन्तरिक्षेऽप्यधि । निरालम्बनस्यान्तरिक्षस्याप्युपर्युपर्यः Sk.

४. रुद्रेण पालितत्वात्तदीया मरुतः Sy.

५. वातवज्रितां वातेनानुपहार्याम् । निरालम्बनेऽप्यन्तरिक्षे स्थिता निर्वातां वर्धन्तीत्यर्थः । अथवा धन्वेति मरुदेश उच्यते । तस्याप्युपरि वृष्टि कुर्वन्ति । अत्यन्त-निरुदकानपि देशान् वृष्ट्या उदकवतः कुर्वन्तीत्यर्थः Sk. ६. V. Mādhava ignores अवाताम् ७. वाश्रेव M.

८. शब्दयुक्ता प्रस्तुतस्तनवती Sy. वाशन-शीलाऽभिनवप्रसूता Sk. ९. ०रिति P.

१०. मेघान् स्फोटयति Sk. ११. वद्मिव M.

१२. ते ते P. मरुतः सेवते । सिषक्तिः सेवनार्थः Sy. यथा च माता वत्सं तद्वत् सिषक्ति सेवते उपगच्छतीत्यर्थः । कम् ? सामर्थ्यान्मेघं वा मरुतो वा Sk. १३. ऐभिः M. एभिर्लक्षीकृत्यताम्ररुद्रिः P. एषां मरुतां सम्बन्धिनी Sy.

१४. सृष्टिः M.

१५. अपन्यस्यन्धः M. १६. मरुतः Sk.

१७. उदवाहेन P. D.

१८. उदकधारिणा ... मेघेन सूर्यमान्छाद्य Sy. उदकवता मेघेनादित्यं छादयन्तो दिवापि तमः कुर्वन्तीत्यर्थः Sk.

१९. ०वी P. २०. यदा वर्धन्तीत्यर्थः Sk.

२१. अधः M. २२. अनन्तं M.

अधशब्दः पदपूरणोऽपिचेत्यस्य वार्थः Sk.

२३. मरुततां P. २४. स्वनान् M.

२५. पृथिव्यां भवम् Sk. २६. सर्वम् Sk.

२७. सत्तम D. M. सदनं स्थानम् Sk.

अरेजताकम्पत सीदन्त्यस्मिन्निति सद्म गृहम् । प्रकर्षेण । मानुषाश्चारेजन्त ।

मरुतो वीळुपाणिभिश्चित्रा रोधस्वतीरनु । यातेमस्विद्रंयामभिः ॥११॥

मरुतो वीळुपाणिभिः । मरुतः । दृढैः पाणिभिः सह । चित्राः । नदीः । लक्ष्मीकृत्य ताः
पूरयितुम् । यात । अच्छिद्रंयामनैः ।

स्थिरा वः सन्तु नेमयो रथा अश्वास एषाम् । सुसंस्कृता अभीश्वः ॥१२॥

स्थिरा वः सन्तु । आगच्छतां भवतां रथनेमयः । स्थिराः । सन्तु । अथ परोक्षः-रथाः ।
अश्वाश्च । एषां स्थिराः सन्तु । सुसंस्कृताश्च । अश्वप्रग्रहा भवन्तु ।

अच्छा वद तना गिरा जरायै ब्रह्मणस्पतिम् । अग्नि मित्रं न दर्शतम् ॥१३॥

अच्छा वद । अभिवदत । तया । गिरा । स्तोतुम् । ब्रह्मणः । पतिम् । अग्निम् ।

१. भयेन कम्पन्ते Sk. २. सत्तम D.
सत्प्र M. ३. मनुषा० P.
मनुष्यग्रहणं चात्र जङ्गममात्रोपलक्षणा-
र्थम् । शब्दादपि मरुतां सर्वं स्थावरं जङ्गमं
च प्रकर्षेण विभेति भयेन कम्पत इत्यर्थः
Sk. ४. ०न्तः M.
५. V. Mādhava ignores आ
६. पाणिशब्दोऽप्यत्राश्वानामग्रपादे खुरेषु
वा वर्तते । दृढाग्रपादैर्दृढखुरैर्वा Sk.
७. चित्र P. कूलयुक्ताः Sy. रोधस्वत्य
इति नदीनाम् । ... विचित्रा नदीः प्रति
यात गच्छत Sk.
८. अनुशब्दोऽपि लक्षणे कर्मप्रवचनीयः
प्रतिशब्देन समानार्थः Sk.
९. अच्छिद्रं P. D. M.
अच्छिन्नगमनैः Sy. अस्त्रिन्नगामिभि-
रश्वैः । सर्वदाऽभ्रान्तरश्वैरित्यर्थः । यत्ते-
ष्वागच्छन्तः क्रीडार्थम् Sk. १०. नै M.
११. V. Mādhava ignores ईम्
१२. रथानां सम्बन्धिनः Sk.

१३. संस्कृता संस्कृताश्च D.
१४. अङ्गुलयः Sy.
१५. भवतामागच्छतां सर्वाण्यागमनसाधनानि
सुदृढानि भवन्त्वित्यर्थः Sk.
१६. आभिमुख्येन ... ब्रूहि Sy.
अच्छाशब्द आप्तुमित्यस्यार्थे Sk.
१७. वदेत्यन्तरात्मनः प्रेषः । हे अन्तरात्मन्
आप्तुं वद । प्रकरणाग्निरुक्तः Sk.
१८. देवतास्वरूपं प्रकाशयन्त्या । ... मित्र-
मपि Sy. तना धननार्मतत् ।
हविलक्षणेन धनेन Sk.
१९. ०नु D तृतीयायाश्च स्थाने
चतुर्थी । वाचा स्तुतिलक्षणया युष्मानहं
हविषा स्तुत्या चाऽऽप्तवानित्येत-
न्मरुतो वदेत्यर्थः । अथवा अच्छा
वदेत्यच्छाऽभेः स्थाने । अभिवद ।
स्तुहीत्यर्थः । तना हेतावियं तृतीया ।
धनेन हेतुना । धनलाभार्थमित्यर्थः ।
केन स्तवान उच्यते । गिरा जरायै
वाचा स्तुतिलक्षणया Sk.

मित्रम्^१ इव च^१ । दर्शनीयं^१ मारुतं^१ गणम्^१ ।

मिमिहि श्लोकमास्ये^१ पर्जन्यइव^१ ततनः^१ । गायं^१ गायत्रमुक्थ्यम्^१ ॥१४॥

मिमिहि श्लोकम् । निर्मिमिहि^३ पूर्वम्^३ । श्लोकम्^३ । आस्ये^५ तम्^५ । पर्जन्य इव^६ वृष्टिम्^६ ।
विस्तारय^८ । गायत्रं च^८ साम । उक्थाहं^{१०}म् । स्तोतः^{१०} !

वन्दस्व^१ मारुतं^१ गणं^१ त्वेपं^१ पनस्युमर्किणम्^१ । अस्मे^१ वृद्धा^१ असन्निह^१ ॥१५॥

वन्दस्व मारुतम् । स्तुहि^{११} । मारुतम्^{१३} । गणम्^{१३} । दीप्तम्^{१३} । स्तुतिकामम्^{१४} । शस्त्रवन्तम्^{१५} ।
अस्मासु^{१६} । भवन्तु^{१६} । प्रवृद्धाः^{१७} । इह मरुतः^{१७} ।

१. नशब्द उपमार्थीयस्त्रिभिरप्येतैः सम्बन्ध-
यितव्यः । ब्रह्मणस्पतिमिव चाग्निमिव
च मित्रमिव च । कौवृशं मित्रं दर्श-
तं दर्शनीयम् । अथवा दर्शतमिति मरुतां
गणाभिधानं न मित्रस्य । गणाभिप्रायं
चैकवचनम् । अच्छा वदा दर्शनीयं
मरुतां गणमिति Sk.

२. निमि० M.
मिमिहीत्यात्मन एवायमन्तरात्मनः
प्रेषः । निर्मिमिह्व कुरु हे अन्तरात्मन्
श्लोकम् . . . स्तुतिलक्षणं शब्दम् Sk.

३. पूर्व पूर्व M.

४. निर्मिमिहि पूर्वम् । श्लोकम् omitted
by P.

५. तृतीयाय सप्तम्येषा । आस्येनात्मीयेन
वदनेन Sk.

६. यथा पर्जन्यः शब्दं विस्तारयति तद्व-
द्विस्तारय Sk.

७. वृष्टं P.

८. गाय . . . स्तुहि Sk.

९. स्तुत्यम् Sk.

१०. उक्था M.

प्रशस्यम् Sk.

११. नमस्कुरु स्तुहि वा Sy.

१२. गण M.

१३. दीप्त P.

१४. स्तुतियोग्यम् Sy. अथवा . . . स्तुत्य-
मित्यर्थः Sk.

१५. अचनोपेतम् Sy.

अर्किणं स्तोतृप्रयुक्तैर्गुणैर्मन्त्रवन्तमन्नवन्तं
वा Sk.

१६. अस्माकं सु P.

अस्माकमिहास्मिन्कर्मणि Sy.

यस्माद् अस्मे अस्माकं स्वभूते वृद्धा
वीर्येण परिवृद्धा मरुतोऽस्तित्वं
भवन्तीह कर्मणि । यस्मादस्मदीये कर्मणि
नित्यं मरुतः सन्निहिता भवन्ति
तस्माद् वन्दस्व मारुतं गणमिति सम-
स्तार्थः । अथवा वन्दस्व मारुतं गण-
मित्यर्थं च एव समाप्तं वाक्यम् । तृतीयस्तु
पाद आशीभिन्नमेव वाक्यम् । मरुतां
प्रसादेनास्माकं परिवृद्धा असन् भवन्तु ।
काः ? सामर्थ्यात् सम्पदः Sk.

१७. Ms. D. puts the figure ॥३८॥
here to indicate the end
of the thirtyeighth hymn.
No such number is given
in P. and M.

I.39.

प्र यदित्था परावतः शोचिर्न मानमस्यथ ।

कस्य कृत्वा मरुतः कस्य वर्षसा कं याथ कं ह धृतयः ॥१॥

प्र यदित्था । प्रास्यथ । इत्थं मरुतः ! दूरात् । यत् । तेजः । इवात्मीयम् । शब्दम् । तत् कस्य । कर्मणा । मरुतः ! केन वा । वेष्टिताः । कं च देशं यूयम् । याथ । कं वा तत्र पुरुषम् । हे कम्पयितारः !

स्थिरा वः सन्त्वायुधा पराणुदे वीळू उत प्रतिष्कमे ।

युष्माकमस्तु तविषी पनीयसी मा मर्त्यस्य मायिनः ॥२॥

स्थिरा । स्थिराणि । युष्माकम् । सन्तु । आयुधानि । शत्रूणां प्रेरणाय । अपिच । दृढं च ।

१. ०स्यत P.

प्रकर्षेण क्षिपय Sk.

२. अस्मादन्तरिक्षात् Sy.

सत्यमेव Sk.

३. यथा सूर्यस्य तेजोऽन्तरिक्षाद् भूमौ प्रक्षिप्यते तद्वत् Sy.

यथाऽग्निरादित्यो वा सर्वत्र स्वदीप्ति प्रास्यत्येवं मानं वृष्टिद्वारेण सर्वस्य निर्मातारं मेघं प्रास्यथ... अथवा मानो गर्वं उच्यते । शोचिरित्यपि प्रथमान्तम् । क्षेप्तृवचनं क्षिप्यमाणवचनम् । यथाऽग्नेरादित्यस्य वा शोचिर्दीप्तिर्वूरात्तमांसि प्रास्यत्येवं यूयं शत्रूणां मानं गर्वं दूरात् प्रास्यथ क्षिपय नाशं गमय-
थेत्यर्थः Sk.

४. यजमानस्य Sk.

५. कर्मणा P.

कस्य यजमानस्य क्रतुना संगच्छष्व इति शेषः Sy. कर्मणा हेतुना Sk.

६. कस्य वा वर्षसा रूपेण Sk.

७. कं यजमानमुद्दिश्य... देवयजनदेशे गच्छथ Sy. कं वा यजमानं प्रति... कं सुखनामेतत् । क्रियाविशेषणं चेतद् द्रष्टव्यम् । सुखम् । अक्षलेशेनेत्यर्थः । निपातो वा कंशब्दः पदपूरणः । ... शत्रूणां यत्कर्म कुर्वन्तं यद्रूपं वा यं वा यजमानं प्रति यूयमक्षलेशेन गच्छथ तं मह्यं कथयत । सुखमहमपि तत्कर्मा तद्रूपः स एव च भवामि । इत्यागमन-
विलम्बनावुपालम्भोऽयम् Sk.

८. अनुगृह्णीयेति शेषः Sy.

९. V. Mādhava ignores ह

१०. स्थिराः P. M.

११. अविचलानि नित्यसन्निहितानि Sk.

१२. अपनोदनाय Sy.

स्वस्थानावपकालनाय Sk.

१३. Omitted by M.

१४. विळू दुष्टमभेद्यमेकचित्तमत्रोच्यते । एक-
चित्तं चास्त्वित्यर्थः । किं तत् ? साम-
व्यत्तिनालक्षणं बलम् Sk.

प्रतिष्कम्भितुम् । युष्माकम् । अस्तु । बलम् । अतिशयेन स्तोतव्यम् । मा । मायावतः । मत्पस्याय-
जमानस्य ।

परा ह यत्स्थिरं हृथ नरो वर्तयथा गुरु ।

वि याथन वनिनः पृथिव्या व्याशाः पर्वतानाम् ॥३॥

परा ह । पराहृथ । यदा । स्थिरं पर्वतादिकं यदा वा । नरः ! गुरुभारमपि शिलादिकं
तृणमिव । चलयथ तदा । पृथिव्याः । वृक्षात् । मध्येन । गच्छथ तयोपरि च । पर्वतानाम् ।
दिशः । मध्येन । गच्छथ विविञ्चन्तः ।

१. प्रतिबन्धायापि शत्रूणाम् । एतदुक्तं
भवति । सर्वस्यैव द्विविधाः शत्रवः ।
उच्छेद्या उच्छेदका वा । तत्र येष्माक-
मुच्छेद्याः शत्रवस्तेषां स्थानादपकालनाय ।
ये तूच्छेदकास्तेषां प्रतिबन्धाय युष्माक-
मायुधानि नित्यं सन्निहितानि सन्तु । से-
नालक्षणं चाभेद्यमस्त्विति । अथवा वीळू
इति दीर्घत्वदर्शनादायुधानां च प्रकृत-
त्वात्तत्समानाधिकरणप्रथमाबहुवचनान्तो
विळूशब्द इति व्याख्यातव्यम् । स्थिराणि
चायुधानि विळूनि चेति । अस्मच्छत्रूणा-
मपकालनाय प्रतिबन्धाय च नित्यं
सन्निहितानि वृक्षानि च युष्माकमायुधानि
भवन्तिवत्यर्थः । अथवा विळू इत्युकारस्य
प्रगुह्यत्वदर्शनाद्वीळूशब्दो द्विवचनान्तः ।
स्थिराणि च आयुधानि सम्बन्धस्मच्छत्रूणां
पराणोदाय । किञ्च वीळू उत वीळू च
स्तः । कौ ? द्विवचननिर्देशाद् युद्धोप-
करणान्चेयुधौ वा रथाश्वौ वा । किम-
र्थम् ? प्रतिष्कम्भे प्रतिबन्धायापनयनाय ।
धारणाय वेत्यर्थः । कस्य ? सामर्थ्या-
द्विपूणां वा युष्माकं वा रथस्थानाम् Sk.
२. अस्तिवत्येतन्मेत्येतेन सम्बन्धयितव्यम् ।
... युष्माकं स्वभूतं बलमतिशयेन स्तो-
तव्यं मास्तु माभूत् । कस्य ? मत्पस्याय-
मायिनो मायावतः । युष्मद्वलमशक्तस्यै-

वातिशयेन स्तुतोः प्रतिपद्यतां मा शठ-
स्येत्यर्थः Sk. ३. यमा० P.

मनुष्यस्य शत्रोर्मा बलं मा भवतु Sy.

४. ०हाय P. ५. यथा M. यत् Sk.

६. स्वस्मात्प्रवेशाच्चालयितुमशक्यम् Sk.

७. ननः P. ८. दुष्प्रलोपमपीत्यर्थः Sk.

९. गमयथ । प्रलोपययेत्यर्थः Sk.

१०. वृक्षाणां P. वृक्षान्... विपुज्य मध्ये
गच्छथ । अरण्यगतानां निबिडानां वृक्षाणां
मध्ये यस्य कस्यापि वृक्षस्य भग्नत्वादि-
तरवृक्षाणां परस्परविद्योगेन प्रौढो मार्गो
भवति Sy. ११. विगच्छथ ।

लङ्घयथेत्यर्थः । ... उड्डीय वृक्षानपि

लङ्घयथेत्यर्थः Sk. १२. ०तानोन् P.

किं पुनः पर्वतानां विभिः सम्बन्धः । विष्णु

पर्वता व्यवतिष्ठन्ते । अथवा पर्वतानामिति

द्वितीयार्थे पठ्यते । दिशः पर्वतांश्च विगच्छ-

थेति । ऊर्ध्वं तिर्यक् च लङ्घनसमर्थाः

स्येत्यर्थः । अथवा याचनेति यातिरत्रान्त-

र्णातिशयोक्तं द्रष्टव्यः । विगमयथ वनिनः

पृथिव्या भूमितो वि आशाः पर्वतानाम् ।

आशाशब्द इच्छावचनः । पर्वत इत्यपि मेघ-

नामा । अस्माभिर्वर्षितव्यमित्येवंरूपा आशा

मेघानामपि गमयथ नाशयथेत्यर्थः Sk.

१३. पादर्वदिशः Sy. १४. विञ्चतः M.

१५. V. Mādhava ignores ह

नहि वः शत्रुर्विविदे अधि द्यवि न भूम्यां रिशादसः ।

युष्माकमस्तु तविषी तना युजा रुद्रासो नू चिदाध्वे ॥४॥

नहि वः शत्रुः^१ । नहि । वः । शत्रुः । ज्ञायते स्वर्गे । नच । भूम्याम् । रिशतामसितारः^१ ।
युष्माकम् । अस्तु । बलम् । हविलक्षणेन घनेन सहायेन । रुद्रपुत्राः^१ । क्षिप्रम् । शत्रूणामाचर्षणाय^१ ।

प्र वैपयन्ति पर्वतान्वि विञ्चन्ति वनस्पतीन् ।

प्रो आरत मरुतो दुर्मदाइव देवासः सर्वथा विशा ॥५॥

प्रवैपयन्ति^१ । प्रकम्पयन्ति । शिलोच्चयान् । पृथक् कुर्वन्ति । वनस्पतीन् इत्यम् । मधुमत्ता^१
इव । प्रगच्छथ । देवाः ! मरुतः ! सर्वैः । अनुचरैः सह ।

उपो रथेषु पृथ्वीर्युग्ध्वं प्रष्टिर्वहति रोहितः ।

आ वो यामाय पृथिवी चिदश्रोदवीभयन्त मानुषाः ॥६॥

उपो रथेषु । युयं रथेषु । पृथ्वीर्णा अश्वाः । उपायुङ्गध्वम् । प्रष्टिर्भूत्वा । वहति ।

१. शत्रून् D. २. ज्ञातयिता Sk.

३. ज्ञायते P. ज्ञायथे M.

नच बभूव ... विद सत्तायाम् Sy.

विद्यते Sk. ४. द्युलोक इत्यर्थः Sk.

५. शत्रुहिसका मरुतः ... रिश हिंसायाम् ।

रिशन्ति हिंसन्तीति रिशाः । ... तान्

अदन्तीति रिशादसः Sy.

रिशतोऽप्यन्तीति रिशादसः । हिंसितृणां

प्रतिहिंसितार इत्यर्थः Sk.

६. रुद्रपुत्रा मरुतो युष्माकमेकोनपञ्चाशत्सं-

ख्यानां भवताम् ... तना अस्तु विस्तृता

भवतु Sy. ७. हविलक्ष० P. D.

युष्मदीयहविलक्षणेन घनेन युक्ता

अस्मदीयं हविरुपभुङ्क्तामित्यर्थः Sk.

८. ०यने P. युजा योगेन परस्परैकमत्येन Sy.

९. अथवा नू चिदाध्व इत्येतत् पूर्वानपेक्षं

भिन्नमेव वाक्यम् । नूचिच्छब्दश्चात्र

नशब्दस्यार्थः । ... नाध्वे नाभिभवनाय ।

कः ? सामर्थ्याद् यूयम् । प्रकृतत्वाद्वा

तविष्यो युष्मदीयाः । ... बलं न कुत-

विचदभिभवं प्राप्नोतीत्यर्थः Sk.

१०. शत्रूणामाचर्षणाय P. वैरिणां सर्वतो

चर्षणाय Sy. ११. V. Mādhava

ignores अधि । तना । चित्

१२. प्र is omitted by P.

१३. उत्पन्नन्तीत्यर्थः Sk.

१४. यथा दुर्मत्ताः सन्तः प्रकर्षेण हुङ्कारयन्त

आगच्छन्ति तद्वत् Sk. १५. प्राग० P.

१६. सर्वथा ... प्रजया सहिताः Sy. सर्वथा

स्वपरिचारकमनुष्यजात्या सह Sk.

१७. V. Mādhava ignores उ

१८. P. adds अश्वेषु after रथेषु

१९. बिन्दुयुक्ता मृगीः Sy. २०. उपयुङ्गध्वं P.

०ङ्ध्वं D. M. अस्मद्व्यज्ञागमनार्थम् Sk.

२१. वृष्टिर्भू० P. प्रष्टिर्भू० D. प्रष्टिर्भूत्वा M.

चतुर्गवस्य रथस्यैकस्यामेव धुरि यः

पार्श्वे द्वितीयो नियुज्यते स प्रष्टिरित्यु-

च्यते । एकवाक्यताप्रसिद्धयर्थं यत्तच्छ-

ब्दावध्याहार्यो । यः प्रष्टिर्वहति रोहितो

लोहितवर्णस्तं च Sk.

रोहितवर्णोऽवस्तं चोपायुङ्मध्वम् । आवृणोति । भवताम् । गमनाय । पृथिवी किं मरुत आगच्छन्तीति भयेन । बिभ्यति च मानुषाः ।

आ वो मच्छ तनाय कं रुद्रा अवो वृषीमहे ।

गन्ता नूनं नोऽवसा यथा पुरेत्या कण्वाय बिभ्युषे ॥७॥

आ वो मक्षु । आवृणीमहे । युष्माकम् । रुद्रपुत्राः ! रक्षणम् । पुत्राय तथा सति गच्छत । सम्प्रति । अस्मान् । रक्षणेन । यथा । पुराऽन्येषामाह्वान एवम् । बिभ्युषे कण्वाय गच्छतेति ।

युष्मेषितो मरुतो मर्त्येषित आ यो नो अभ्व ईषते ।

वि तं युयोत शवंसा व्योजसा वि युष्माकाभिरुतिभिः ॥८॥

युष्मेषितः । युष्माभिः प्रेषितः । मरुतः ! मर्त्यैर्वा प्रेषितः । यः । महान् । अस्मान् ।

१. ०वणो० D.

मृगावान्तरजातिर्लोहितवर्णः Sy.

२. ०युक्ध्वं P. ०युङ्ध्वं D. ०युध्वं M.

३. अनुजानातीत्यर्थः Sy. मर्यादया शृणोति । अतस्तं वयमपि शश्रुमह इत्यर्थः Sk.

४. यामशब्दो रयवचनः ...षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । तच्छब्दश्चुतेश्च शब्दमिति वाक्यशेषः । युष्माकं स्वभूतस्य गच्छतो रयस्य शब्दं पृथिवी ...आ वो यामायेति व इति... संप्रदानत्वात् संप्रदाने चतुर्थी । यान्त्यस्मिन् देवा इति यामो यज्ञः । द्वितीयाथेऽत्र चतुर्थी । युष्मभ्यं यज्ञं समस्ता पृथिवी...आशृणोति प्रतिजानीते । युष्मान् यक्ष्यामीत्येतन्न कश्चिन्नाभ्युपगच्छतीत्यर्थः । अतश्चान्यत्र क्वापुता मरुतः कदाचिदस्मद्यज्ञं नागच्छेयुरपीत्येवमाशङ्कित्वा युष्मदागमनादबीभयन्त बिभ्यत्यस्मद्विधा मानुषाः । यस्मादन्यव्यापूतानां युष्माकं स्वयज्ञेऽजागमनाद् बिभेमि तस्माच्छलेन ब्रवीमि । न्यपुङ्ग्व्यं पृथ्वीबन्धाः प्रष्टि च रोहितमिति समस्ताः स्वर्गन्त्रार्याः Sk.

५. अन्तरिक्षम् Sy.

६. युष्मत्तो

यागमकुर्वन्तोऽस्मद्विधा मानुषाः Sk.

७. V. Mādhava ignores उ । चित्

८. पो M.

९. प्रार्थयामहे । युष्माभिः पाल्यमानाः पुत्रादिसन्तानं धनं वा प्राप्स्याम इत्येवमर्थं युष्मदीयं पालनं क्षिप्रं प्रार्थयामहे इत्यर्थः Sk. १०. ०ण D.

११. अथवा तनेति धननाम । धनार्थम् Sk.

१२. गच्छति P. गच्छय M.

१३. नूनमिति पदपूरणः Sk.

१४. पूर्वस्मिन्काले कर्मान्तरेषु...अस्मदीयरक्षणेन निमित्तेन ययं यथा प्राप्तवन्तः Sy. कर्मणि चतुर्थी । एकवचनस्य स्थाने बहुवचनम् । मह्यम् Sk.

१५. यथैव पुरा तद्विद्वानीमपि पालनहस्ता मां कण्वमाशङ्कितं युष्मदागमनभीतिं प्रत्यमुतोऽन्तरिक्षादागच्छयेत्यर्थः Sk.

१६. ०पो मां वान्त P. १७. एव P. D.

१८. V. Mādhava ignores कम्

१९. मर्त्यैर्वा D. मारकैरन्यैर्वा प्रेषितः Sy.

२०. शत्रुः Sy

आहि^१नस्ति । तं यूयम् । शवसा^२ऽस्मत्तः । पृथक्^३ कुरु^४त । ओजसा^५ च तथा । योष्माकीर्णः^६
परिरक्षणैश्चास्मान्^७ अवतेति ।

असामि हि प्रयज्यवः कण्वं दद प्रचेतसः ।

असामिभिर्मरुत आ न ऊतिभिर्गन्ता वृष्टिं न विद्युतः ॥६॥

असामि हि । प्रकर्षेण यष्टव्याः । प्रकृष्टज्ञानाः । कण्वम् । हि माम् । असाधारणम् । मनु-
ष्येभ्यः पति हि । दत्त । असाधारणैश्च । पालनैः । अस्मान् । आगच्छत । वृष्टिम् । इव । विद्युतः
शीघ्रम् ।

असाम्योजो विभृथा सुदानवोऽसामि धृतयः शवः ।

ऋषिद्विपै मरुतः परिमन्यव इषुं न सृजत द्विषम् ॥१०॥

असाम्योजः । असाधारणम् । बलम् । विभृथ । शोभनदानाः । असाधारणम् । वेगं च ।

<p>१. अभिमुख्येन प्राप्नोति Sy.
आगच्छति । कः ? सामर्थ्याद् हिंसिता Sk.
२. सेनालक्षणेन Sk.
३. ० स्मत्तं D. ० स्मत्त M.
४. अग्नेन ... विभक्तं कुरुत Sy.
तमस्मतोऽपनयतेत्यर्थः Sk.
५. कुरुतंजसा M.
६. योष्माणीकैः P.
युष्मत्सम्बन्धिभी रक्षणैश्च वि
युयोत Sy. किञ्चित्सेनालक्षणेन
बलेन किञ्चित्स्वशरीरबलेन किञ्चि-
त्पालनमात्रेणैवेत्यर्थः Sk.
७. ० इवास्थानव ० M.
८. कण्वा P. यजमानमेतन्नामकमृषिम् Sy.
चतुर्थ्यर्थे द्वितीयं वा । मह्यं कण्वाय Sk.
९. Omitted by M.
१०. सम्पूर्णमेव यथा भवति तथा Sy.
साम्यर्थम् । न सामि असामि समग्रम् ।
किं तत् ? सामर्थ्याद् धनम् Sk.
११. ० रणमनु ० M.</p> | <p>१२. धारयत Sy.
१३. दत्ताः साधा ० M.
सम्पूर्णेः Sy. समग्राभिः Sk.
१४. समग्रपालनहस्ता अस्मान्प्रत्यागच्छते-
त्यर्थः Sk.
१५. यथा वृष्टि मरुतो व्याप्नुवन्तो विद्युत
आगच्छन्ति तद्वत् Sk.
१६. The passage beginning with
मनुष्येभ्यः and ending with
शीघ्रम् is omitted by P.
१७. V. Mādhava ignores मरुतः
१८. असामिसामिप्रतिविद्धम् । सामि स्यतेः ...
असुसमाप्तं बलं विभूत कल्याणदानाः
N. 6. 23.
१९. सम्पूर्णम् Sy.
२०. शरीरं बलम् Sk.
२१. विभूत D. विभ्रय M.
२२. शोभनदातारः शोभनदाना वा Sk.
२३. बलम् Sy. सेनालक्षणमपि बलम् ।
द्विविधेनापि ... उपेताः स्येत्यर्थः Sk.</p> |
|---|--|

कम्पयितारः^१। कण्वं^२ मां यो द्वेष्टि^३ तस्मै^४। परितो^५ मन्यमानाय। शरम्^६। इव^७। द्वेषम्^८। विसृजतेति^९।

I.40.

उत्तिष्ठ^१ ब्रह्मणस्पते^२ देवयन्तस्त्वेमहे^३।
उप^४ प्र यन्तु मरुतः^५ सुदानव इन्द्रं^६ प्राशुर्मेवा^७ सचा^८॥१॥

उत्तिष्ठ^१ ब्रह्मणस्पते। उत्तिष्ठ। ब्रह्मणः^२। पते^३! देवानिच्छन्तः^४। त्वाम्^५। याचामहे^६
त्वत्सहाया^{१०} मरुतश्च^{११}। उपगच्छन्तु^{१२}। सुदानाः^{१३}। इन्द्र! त्वं च^{१४}। क्षिप्रकारी^{१५}। भव^{१६}। सहायः^{१७}।

त्वामिद्धि^१ सहसस्पुत्र^२ मर्त्यं^३ उपब्रूते^४ धने^५ हिते^६।
सुवीर्यं^७ मरुत आ स्वश्व्यं^८ दधीत^९ यो वं आचुके^{१०}॥२॥

त्वामिद्धि^१। त्वाम्^२। एव^३। सहसः^४। सूनो^५! मर्त्यः^६। उपस्तौति^७। निहिते^८। धने^९ तद्रक्षार्थं^{१०}।

१. शत्रूणाम् Sk.

२. ऋषीणां द्वेषं कुर्वते शत्रवे तद्विना-
शार्थम् Sy. मत्प्रभृतीनामृषीणां द्वेष्टे Sk.३. परितो M. कोपपरिवृत्ताय Sy.
परिगतो मन्युर्येन स परिमन्युः। तस्मै
परिमन्यवे। क्रुद्धार्थेत्यर्थः। अथवा
मन्युर्मन्यतेर्दोषित्कर्मणो वीप्तिरत्रोच्यते।
परिगतवीप्तये। स्वदीप्त्या ऐश्वर्यादिकया
वीप्तायापीत्यर्थः Sk.४. यथा कश्चित् कस्मैचिद्विषुं क्रुद्धः सृजेत्
तद्वत् सृजत विसृजत क्षिपत Sk.५. द्वेषकारिणं हतारम् Sy.
द्वेषं सर्वलोकद्वेष्टारं तमृषीणां द्वेष्टारं
नित्यक्रुद्धम्। ऐश्वर्यादिदोष्या वा वीप्त-
मपि सर्वलोकद्वेष्यं क्रुष्टेत्यर्थः Sk.६. V. Mādhava ignores मरुतः।
Ms. D. puts the figure ॥३६॥
here to indicate the end of
the thirtyninth hymn. No
such number is given in
P. and M.

७. ब्राह्मणः M.

८. अस्मद्व्यजमागन्तुम् Sk.

९. ० न्त P. १०. ० हायया M.

११. ० तं च M.

१२. शोभनदातारः शोभनवाना वा Sk.

१३. सोमस्य प्राशकः।... यद् वा वृत्रस्य
हितको भव Sy.

१४. यं M. सह Sy. सह ब्रह्मणस्पतिना Sk.

१५. V. Mādhava ignores प्र

१६. त्वमि० D.

१७. त्वम् D.

१८. बलस्य बहुपालक Sy.

१९. आत्मानमेव कण्वः परोक्षरूपेण प्रतिनिदि-
शति। अयं कण्वनामा मनुष्य उपगम्य
ब्रूते। अस्मदीयं यज्ञं ब्रह्मणस्पतिना
सहागच्छेत्येतदभ्यर्चयते इत्यर्थः Sk.

२०. ० स्तौति P.

२१. शत्रुषु प्रक्षिप्ते धने Sy.

वेदघां हविर्निधायत्यर्थः Sk.

२२. हविराह्वये... धने हिते इति निमित्त
एवा सप्तमी। प्रयोजनस्य च निमित्तत्वेन
विवक्षा। धने हिते निमित्तभूते।
हितं धनं लब्धमित्यर्थः Sk.

मरुतः ! च । यः । युष्मान् । आकामयते मर्त्यः सः । सुवीर्यम् । स्वद्वयं च । धारयेत् ।

प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः प्र देव्येतु सूनुता ।

अच्छा वीरं नयं पङ्क्तिराधसं देवा यज्ञं नयन्तु नः ॥३॥

प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः । प्रगच्छतु । ब्रह्मणः । पतिः । प्रेतु । देवो । वाक् । अभिनयन्तु । अस्मा-
कम् । वलयुक्तम् । नृभ्यो हितम् । हविष्पङ्क्त्यादिभिर्ब्राह्मणविहिताभिः पङ्क्तिभिः समृद्धम् ।
यज्ञम् । देवाः ।

यो वाघते ददाति सूनुं वसु स धत्ते अक्षिति श्रवं ।

तस्मा इलां सुवीरामा यजामहे सुप्रतूर्तिमनेहसम् ॥४॥

यो वाघते । यः । ऋत्विजे । ददाति । शोभननरोपेतं शोभनयानं वा । धनम् । सः । धारयति ।

<p>१. योऽस्मदादिर्युष्मान् प्रार्थयत इत्यर्थः Sk.
२. ममर्त्यः M.
३. शोभनवीर्ययुक्तं च धनम् Sy.
४. ० इवं P. D.
५. दधातिर्दानार्थः । लोट् मध्यमपुरुषे बहुवचनं चैतद् द्रष्टव्यम् । वत् । ... अथवा दधीतेति दधातिर्धारण एव । ... सुवीर्यं स्वद्वयं च धनं दधीत धारयेत् यो व आचक इति । नचादत्तस्य धारणं सम्भवतीत्यर्थः Sk.
६. V. Mādhava ignores हि
७. छत्त M. अस्मान् प्राप्नोतु Sy.
८. पति M. पति P.
९. देहि P.
१०. प्रियसत्पत्न्या वाक् Sy.
११. अभिगमयन्तु M. अस्माकं स्वभूतमन्ये-
ऽपि यज्ञमाप्नुवन्तीत्यर्थः Sk.
१२. अमस्माकं P.</p> | <p>१३. ब्रह्मणस्पत्यादयो देवता वीरं शत्रुं निः
शेषेण द्वारे प्रेरयन्तु Sy.
ऋत्विक्कर्तृत्वाद् वीरपुत्रफलत्वाद् वा
वीरोऽत्र यज्ञ उच्यते । वीरकर्तृकं
वीरपुत्रफलार्थं वाऽस्मद्व्ययम् Sk.
१४. ०भि वा० D. हविष्पङ्क्त्यादिभि-
र्वा० M.
१५. सम्यद्धं M.
पङ्क्तिभिः संसाध्यत इति पङ्क्तिराधाः
सोमयागः । स हि चतसृभिः पङ्क्तिभिः
संसाध्यते । ... तं पङ्क्तिराधसं
ब्रह्मणस्पतिप्रसादात् Sk.
१६. यज्ञम्...अस्मान्...आभिमुख्येन नयन्तु Sy.
१७. ऋत्विगवते यजमानाय Sk.
१८. सुष्ठु नेतव्यम्...सुखेन नीयते इति सूनुम्
Sy.
१९. ० नयनं M.
२०. Omitted by P.</p> |
|---|---|

अक्षीणम् । अन्नं वयं च । तस्मै मानवीम् । इलाम् । सुपुत्राम् । आयजामहे । शोभनप्रतरणाम् ।
उपद्रवरहिताम् ।

प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिर्मन्त्रं वदत्युक्त्यम् ।
यस्मिन्निन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमा देवा ओंकांसि चक्रिरे ॥५॥

प्र नूनम् । प्रवदति । इदानीम् । ब्रह्मणः । पतिः । मन्त्रम् । प्रशस्तम् । यस्मिन् मन्त्रे ।
इन्द्रादयः । स्थानानि । चक्रिरे श्रवणार्थं यं मन्त्रमुपासत इति ।

तमिद्वोचेमा विदथेपु शंभुवं मन्त्रं देवा अनेहसम् ।
इमां च वाचं प्रतिहर्यथा नरो विश्वेद्वामा वो अश्ववत् ॥६॥

तमिद्वोचेम । तम् । एव । वोचंम् । यज्ञेषु । सुखस्य भावयितारम् । मन्त्रम् । देवाः ।
अपापं ताम् । च । इमाम् । वाचं देवाः । नरः । यूनं कामयध्वमयं च स्तोता । युष्माकं स्वभूतानि

१. अवः कीर्तिम् । कीर्तिमान् भवती-
त्यर्थः Sk.

२. इलामेतन्नामधेयां मनोः पुत्रीम् Sy.
हविलक्षणमन्त्रम् Sk.

३. शोभनैर्वीरैर्मन्दैर्युक्ताम् Sy.
शोभना वीराः कर्तारो यस्यास्तां
सुवीराम् । शोभनैर्द्धृतिग्निरुपकल्पिता-
मित्यर्थः Sk.

४. सुष्टु प्रकर्षेण हिंसाकारिणीम् Sy.
तुर्वन्तिहिंसायः । सुष्टु प्रतुर्वन्ते शत्रवो
यया तां सुप्रतुर्तिम् । देवा हि हविरुप-
भोगादीर्यमाप्नुवन्ति । तेन च वीर्येण शत्रून्
घ्नन्ति Sk.

५. ० बहिरितां M.
केनाप्यहिंस्याम् Sy.
अनेहसोऽपापाः । एतज् ज्ञात्वा ब्रह्मणस्-
पते कीर्त्यर्थं हविरर्थं च घनमस्मभ्यं
देहीत्यर्थः Sk.

६. वदतिरत्र सामर्थादन्तर्णीतित्यर्थः ।

प्रवादयति । सर्वस्तोतृभिरुच्चारय-
तीत्यर्थः Sk.

७. अवश्यम् Sy.

नूनमिति पदपूरणः Sk.

८. P. adds दानं before मन्त्रम् ।
स्तुतिलक्षणम् Sk.

९. शस्त्रयोग्यम् Sy.

१०. चक्रिरे P.
यस्मिन्नादयोऽपि नैघण्टुकवृत्त्या स्थिता
इत्यर्थः Sk.

११. उच्चारयामेत्याशास्महे Sk.

१२. आत्मीयेषु Sk.

१३. स्तुतिलक्षणमन्त्रम् Sk.

१४. अवापन्तां चेमं P.

अपावन्तां चेमा M.

अहिंसनीयं दोषरहितम् Sy.

१५. स्तुतिलक्षणम् Sk.

१६. मनुष्याकाराः Sk.

१७. ब्रह्मणस्पतिना सह Sk.

सर्वाणि । धनानि । अश्नोतु ।

को देवयन्तमश्नवज्जनं को वृक्षवर्हिषम् ।

प्रप्र दाश्वान्पुस्त्याभिरस्थितान्तुर्वावृत्त्वयं दधे ॥७॥

को देवयन्तम् । कः । यजमानम् । अश्नोतु । जनम् । को वा । छिन्नवर्हिषम् । प्रास्थित । यजमानः । विड्भिर्ऋत्विग्भिः । तेषां मध्ये ब्रह्मणस्पतिरागच्छन् । निवासम् । करोतीति पूर्वा-
वस्योत्तरम् ।

उप चूत्रं पृञ्चीत हन्ति राजभिर्मये चित्सुद्धितिं दधे ।

नास्यं वर्ता न तरुता महाधने नाभे अस्ति वृज्जिणः ॥८॥

उप अत्रम् । ब्रह्मणस्पतिर्धनं स्तोतृणाम् । उपपृञ्चति । भयम् । अपि । वरुणादिभिः
सहागत्य । हन्ति तथा भये सति । शोभननिवासं गृहम् । प्रयच्छति ब्रह्मणस्पतेः । अस्य । आयुधवतः ।

१. सर्वापि वामा जननीया वाग् वो युष्मान्
...व्याप्नुयात् Sy. जननीयानि धनानि Sk.
२. अश्नोतु P. D.
व्यत्ययेनायमुत्तमस्य स्थाने प्रथमपुरुषः ।
अश्नुयाम प्राप्नुयाम Sk.
३. V. Mādhava ignores इत्
४. क इति सामर्थ्याच्छत्रोर्निर्देशः । कः ?
शत्रुः Sk. ५. जनम् Sy.
ब्रह्मणस्पतिप्रभृतीन् देवान् यष्टुमिच्छ-
न्तम् Sk. ६. प्राप्नोति Sk.
७. जनः M. यजमानम् Sy.
मनुष्यं न कश्चिदपि व्याप्तुं शक्नोती-
त्यर्थः Sk. ८. आस्तोत्रं बहिष्कम् ।
प्रवृत्तयागमेवेत्यर्थः Sk.
९. प्रतिष्ठते । होमार्थमाहुवनीयं प्रति
गच्छतीत्यर्थः Sk.
१०. विभिः P. विटिभिः M. पस्त्याभि-
र्मनुष्यैर्ऋत्विग्भिः Sy.
पस्त्याभिः । पस्त्यमिति गृहनाम । अत्रा-
हुतयः पस्त्या उच्यन्ते । ... आहुतिभिः
सम्बद्धाः । गृहीताहुतय इत्यर्थः Sk.

११. अन्तर्वावृद् अन्तःस्थितबहुधनोपेतम् । यद्
वा अन्तःस्थितपुत्रपौत्रादिप्रयुक्तबहुविध-
वागुपेतम् Sy.
१२. निवासस्थानं गृहम् Sy.
अन्तरत्यर्थं गतं लीनं प्रकाशं क्षयं दधे
धारयति । सर्वलोकप्रकाशं महान्तं
परिक्षयं न प्राप्नोतीत्यर्थः Sk.
१३. इति is omitted by P.
१४. शत्रं बलं... स्वात्मनि Sy.
१५. पृञ्चति M. आत्मना सम्पकं नयत ।
धनं च लभत इत्यर्थः Sk.
१६. राजभिर्वीर्यैर्ब्रह्मणस्पतिप्रभृतिभिः । तृती-
यानिर्देशादनुगृहीता इति शेषः Sk.
१७. शत्रून् । ... अथवा हन्तीति हनिरन्तर्णी-
तण्यर्थः । घातयति शत्रून् दीप्तैर्ब्रह्मण-
स्पतिप्रभृतिभिः Sk.
१८. भीतिहेतोर् युद्धेऽपि.. सुष्ठु निवासस्थेयं
धारयति न तु पलायते Sy.
१९. शोभनं निवसनं P. D.
२०. धारयति । भयकालेऽपि स्वस्थानान्न
प्रच्यवत इत्यर्थः Sk.

महति । अल्पे वा सङ्ग्रामे । न । अस्ति । अभिगन्ता । नच । तारकः ।

I.41.

यं रक्षन्ति प्रचेतसो वरुणो मित्रो अर्यमा । नू चित्स दम्भ्यते जनः ॥१॥

यं रक्षन्ति । यम् । वरुणादयः । प्रचेतसः । रक्षन्ति । मित्रम् । एव । सः । जनः शत्रून् ।
हिनस्ति हिंस्यते वा याचितुभिः ।

यं बाहुतेव पिप्रति पान्ति मर्त्यं रिषः । अरिष्टः सर्व एधते ॥२॥

यं बाहुतेव । यम् । घनादीनां बहुतेव वरुणादयः । पूरयन्ति च । मर्त्यम् । शत्रोः सः । सर्वः ।
हिंसितः । वधते ।

वि दुर्गा वि द्विषः पुरो घ्नन्ति राजान एषाम् । नयन्ति दुरिता तिरः ॥३॥

वि दुर्गा । अमी वरुणादयो यान् परिरक्षन्ति । एषाम् । दुर्गाणि । शत्रून् । शत्रुपुराणि च ।
विघ्नन्ति । दुरितानि च । तिरः । नयन्ति ।

१. बहति P.

प्रभूतधननिमित्ते युद्धे Sy.

२. प्रवर्तयिताज्यः कोऽपि नास्ति, स्वयमेव प्रवर्तत इत्यर्थः Sy. वर्तयिता Sk.

३. तरणस्योल्लङ्घनस्य कर्ताज्यः कोऽपि नास्ति Sy.

हिंसयिता । ... नैनं कश्चित् स्वस्मात् स्थानादपकलयति । नाप्यल्पे महति वा सङ्ग्रामे गृहीतायुधं हिनस्तीत्यर्थः Sk.

४. V. Mādhava ignores न ।

Ms. D. puts the figure ॥४०॥ here to indicate the end of the fortieth hymn. No such number is given in P. and M.

५. प्रवोचेतसः P. प्रवृद्धज्ञानाः Sk.

६. नूचिदित्ययं सामर्थ्यादिव नशब्दस्यार्थः । दम्भ्नातिवंधकर्मा । न स हन्यते केनचिद् जनो मनुष्यः Sk.

७. जनं M. ८. यचित्राभिः P.

९. स्वकीयो बाहुवर्गोऽपेक्षितं धनमानीय यथा पूरयति तद्वत् Sy.

बाहुभ्यामिव । ... यथा कश्चिद् बाहुभ्यां पूरयेद् एवं त्वमग्नेन च घनेन च पूरयसीत्यर्थः Sk. १०. हिंसकात् Sy. रक्षन्ति च मर्त्यं ... हिंसितुः सकाशात् Sk. ११. केनाप्यहिंसितः Sy. शत्रुभिरहिंसितः Sk.

१२. सर्ववृद्धिभिः Sk.

१३. V. Mādhava ignores पान्ति

१४. दुर्गा M.

१५. द्विषाम् । ... एषां द्विषां स्वभूताः पुर इति Sk.

१६. गन्तुं दुर्गाकानि शत्रुनगराणि Sy.

१७. विविधं ... घ्नन्ति Sk.

१८. रितः M.

तिरः ... इति प्राप्तस्य नामनी । प्राप्तान्युत्पन्नानि सन्तीत्यर्थः Sk.

सुगः पन्थां अनृक्षर आदित्यास ऋतं यते । नात्रावखादो अस्ति वः ॥४॥

सुगः पन्थाः^१ । शोभनगमनः । पन्थाः^२ । आदित्याः^३ । यज्ञम् । गच्छते^४ । कण्टकवर्जितोऽस्तु ।
अस्मिन्^५ । भवताम् । अवखादः^६ । न^७ । अस्ति । चरुपुरोडाशादिकं सर्वमेव भवतां भक्ष्यं न किञ्चित्
त्याज्यमिति ।

यं यज्ञं नयथा नर आदित्या ऋजुना पथा । प्र वः स धीतये नशत् ॥५॥

यं यज्ञम् । यं मनुष्यम्^८ । यज्ञम्^९ । नयथा^{१०} । नरः^{११} ! आदित्याः^{१२} ! ऋजुना^{१३} । पथा^{१४} । प्रव्याप्नोतु ।
सः^{१५} । भवताम्^{१६} । कर्मणे ।

स रत्नं मर्त्यो वसु विश्वं तोकमुत त्मना । अच्छा गच्छत्यस्तृतः ॥६॥

स रत्नम्^{१७} । यो भवतां कर्मण्युद्युक्तः^{१८} सः^{१९} । रत्नम्^{२०} । मर्त्यः^{२१} । वासयितुं^{२२} । व्याप्तम्^{२३} । पुत्रम्^{२४} ।
च । आत्मनैव । अभिगच्छति । अहिंसितः ।

१. सुखं गम्यते येन स सुगः पन्थाः Sk.
२. ० त्याय P.
३. पठ्यर्थ एषा चतुर्थी । यज्ञं गच्छतः ।
एतज् ज्ञात्वाऽऽगच्छतेत्यर्थः Sk.
४. कुण्डव P.
५. भवतोम् P.
६. अवाखादः M.
- अवखाद इति खादिः सामर्थ्याद्धिसार्थः ।
नचात्रात्मद्यज्ञे कश्चिद्धिसिता तिष्ठति
युष्माकमागतानां सतामित्यर्थः । अथवाऽ-
त्रेति प्रकृतत्वात् पन्थाः प्रतिनिदिश्यते ।
ततोऽवखादो गतं उच्यते । गतोऽप्यत्र
पथि नास्ति युष्माकं यत्राऽऽगच्छन्तो यूयं
प्रस्खलिष्यथ । एतज् ज्ञात्वाऽऽगच्छते-
त्यर्थः Sk.
७. नस्ति P.
८. आत्मसमीपं प्रापयच । प्राप्त्यर्थो वा
सामर्थ्यान्नयतिः । प्राप्नुव Sk.
९. मनुष्याकाराः Sk.
१०. प्रत्याप्नो० M.

११. युष्मत्पानायोपभोगाय Sy.
- यजमानस्य प्रज्ञायं । युष्मत्प्रसादेन
प्रज्ञाविवर्धयमित्यर्थः Sk.
१२. सरयत्नं M.
१३. यो युष्मान् स्तौति यजते च Sk.
१४. यो मनुष्यान् देवान् कामयमानो भवति
तन्माघ्नन्तं शपन्तं भवतां कर्मण्यो-
द्युक्त P. यो मनुष्यान् देवान् कामयमानो
भवति तन्माघ्नन्तं शपन्तं वा भवता
कर्मण्युद्युक्तः D. See RV. 1. 41. 8.
स तादृशो भवद्भिरनुगृहीतः Sy.
१५. रमणीयम् Sk.
१६. धनम् Sy; Sk.
१७. सर्वम् Sy. बहु च Sk.
१८. अपत्यञ्च Sk.
१९. ० नेव P. D.
- स्वेन सदृशम् Sy.
२०. प्राप्नोति Sk.
२१. शत्रुभिः Sk.

कथा राधाम सखायः स्तोमं मित्रस्यार्यम्णः । महि प्सरो वरुणस्य ॥७॥

कथा राधाम^१ कथम्^२ । राधयामः^३ । सखायः^४ स्तोमम्^५ । मित्रस्य^६ । अर्यम्णश्च^७ कथं वा ।
महत्^८ । रूपम्^९ । वरुणस्य^{१०} स्तुमः^{११} ।

मा वो धनन्तं मा शपन्तं प्रति वोचे देवयन्तम् । सुमनैरिदु आ विवासे ॥८॥

मा वो धनन्तम्^{१२} । यो युष्मान्^{१३} । देवान्^{१४} कामयमानो भवति तम्^{१५} । मा । धनन्तम्^{१६} । शपन्तं वा^{१७}
नाहम्^{१८} । प्रतिहन्मि^{१९} नच^{२०} प्रतिशपामि^{२१} । सुखाद्युद्दिश्य^{२२} । युष्मान्^{२३} । परिचरामि^{२४} । एव ।

चतुरंश्चिददमानाद्विभीयादा निधातोः । न दुरुक्ताय स्पृहयेत् ॥९॥

प्रसङ्गादुदुक्तनिन्दां करोति—

चतुरंश्चिदिति^{२५} । चतुरः^{२६} । चिदक्षान्^{२७} । धारयतः^{२८} प्रतिक्रित्वात्^{२९} कितवो^{३०} यथा ।

१. ० मः M.

२. राधयाः M. कथम् । राधयामः is omitted by P. संसाधयामहे Sk.

३. ऋत्विजो मत्पुत्रादयो वा Sk.

४. स्तोमान् P. ५. महान्तम् Sk.

६. मित्रादीनां त्रयाणां...महद्...रूपम् ।
अतस्तदनु रूपं...स्तोत्रं...केन प्रकारेण
...साधयामः Sy.

रूपवन्तम् । अत्यन्तशोभनमित्यर्थः Sk.

७. वरुणं M. ८. स्तुमः P.

९. युष्मानेवान् M.

देवान्कामयमानं यजमानं यः शत्रुहन्ति,
...तादृशं शत्रुं वो युष्मभ्यं मा प्रतिवोचे
दुरुक्तकथनभीत्याऽहं न कथयामि Sy.

१०. त D.

११. मा वो युष्माकं स्वभूतं धनन्तमपि । मा
शपन्तम् । शप आक्रोशे । आक्रो-
शन्तम् Sk. १२. पा P.

१३. प्रतिह० P. प्रतिवोचामीत्याशासे Sk.

१४. प्रतिशपन्तामि M.

तथा यजमानं यः शत्रुः शपति, तमपि
शपन्तं मा प्रतिवोचे भवद्भिरेव

विचार्यं शिक्षणीय इत्यर्थः Sy.

१५. ० छुदित्य M. धनैरेव Sy.

१६. एतदुक्तं भवति । एवमहमत्यन्तं युष्मद्-
भक्तो येन युष्माकं स्वभूतं यष्टारमपि
धनन्तमप्याक्रोशन्तमपि प्रतिपत्त्या-
शासे परिचरामि वा Sk.

१७. ० शिवदिति D.

चतुरंश्चिद् (अक्षान्) धारयत इति ।
तद्यथा कितवाद् विभीयादेवमेव दुरुक्ताद्
विभीयात् । न दुरुक्ताय स्पृहयेत् कदा-
चित् N. ३. 16.

१८. ० रश्चिद० D. कपर्वकान् Sy.

चिच्छब्द उपमायाम्...यथा चतुरोक्षान्
ददमानाद् धारयतः कितवादानिधातो-
रानिधानात्तेषामक्षाणां प्रतिक्रितवो
विभेति तदयं पातयिष्यति येन मां
जेष्यतीत्येवं युष्माकं वरुणादीनां
प्रसादेन मादृशः सर्वः स्तोता विभीया-
दित्याशासे Sk.

१९. ० ता M. P. adds कः after
धारयतः ।

२०. ० वान् P. D. M.

विभीयात् । आनिधानात् किमयं चतुरोऽश्वान् पातयति जयायान्यूनानीति इहाक्षेषु निहितेषु
चतुरश्चतुरस्तान् विभजन्ति तत्र यदा विभक्तेभ्योऽधिकास्त्रयो भवन्ति द्वावेको वा न तदा जयो
भवति यदा चत्वारो भवन्ति तदा जयस्तस्मात् किन्तवाद् यथा विभीयादेवं दुरुक्ताद् विभीयात् ।
न । दुरुक्ताय । स्पृहयेदिति ।

I.42.

सं पूषन्नध्वनस्तिरु व्यंहो विमुचो नपात् । सक्ष्वा देव प्र शंसुरः ॥१॥

सं पूषन् । पूषन् । दुर्गन् । मार्गान् । सन्तारय । पापं च । विनाशय । मेघादापो जायन्ते-
ऽद्भ्यः पृथिवीति विमुचो नपात् तदधिपतिः पूषा । प्रसक्तो भव जिगमिषूणाम् । अस्माकम् ।
अग्रतः ।

यो नः पूषन्नध्वो वृको दुःशेवं आदिदेशति । अपं स्तु तं पथो जहि ॥२॥

यो नः पूषन् । यः । अस्माकम् । पूषन् ! आहन्ता । स्तेनः । दुःसुख इहागन्तव्यमिति ।
वदति । तम् । पथः । अपजहीति ।

अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय—

१. विभी० P.
२. अस्य जयो भविष्यति न भविष्यती-
त्यन्यो भीति प्राप्नुयात् Sy.
३. आहा० P. ४. ० कारस्त्रयो M.
० कासुषोभ P. ५. दुरुक्तव... P.
० क्ताय M. ६. दुरुक्तमप्रियम् ।
स्पृहाऽभिलाषः । माप्रियमभिलाषीत् ।
मा कश्चिदप्रियं बोचदित्यर्थः Sk.
७. Ms. D. puts the figure ॥४१॥
here to indicate the end of
the fortyfirst hymn. No such
number is given in P.
and M.
८. मार्गात्... अस्मानभीष्टस्यानं सम्यक्
प्रापय Sy. मार्गात् Sk.
९. अस्मान् Sk. १०. वापं M.
११. पापं चापगमयेत्यर्थः Sk.

१२. जलविमोचकहेतोर्मधस्य पुत्र ! Sy.
संहारकाले सर्वमिदं प्रतिरुपत्य ! Sk.
१३. नवा M. १४. प्रसक्व प्रगच्छ Sk.
१५. ०कमप्र० P. महति प्रतिभयेऽस्मिन्
पथ्यप्रतोगाम्यस्माकं भवेत्यर्थः Sk.
१६. अघः पापः Sk. १७. अस्मदीयस्य
धनस्यावाताऽपहर्तेत्यर्थः Sy.
१८. दुस्तहः P. दुस्तलः D.
सेवितुं दुःशको दुष्टसुखो वा Sy.
कुत्सितसुखः । अन्यायोपात्तेन हि धनेन
यत्सुखं धन्यते कुत्सितं तत् Sk.
१९. अनेन मार्गेण गन्तव्यमित्येवमाज्ञापयति
Sy. सहायभूतेभ्यश्चौरेभ्यो गच्छतः
कययतीत्यर्थः Sk. २०. ० जिही० P.
D. हन्तिरत्र गत्यर्थः...अपगमयतम् Sk.
२१. V. Mādhava ignores स्म
२२. अस्या उत्तरा P. D.

अपु त्वं परिपुन्थिनं मुषीवाणं हुरश्चितम् । दूरमधि स्तुतेरज ॥३॥

अपेति । अपगमय । तम् । गमनप्रतिबन्धकम् । परोक्षं हर्तारम् । प्रत्यक्षेण च हरत आहत्य च धनानां चेतारम् । मार्गात् । अधि । दूरमिति ।

त्वं तस्य द्वाविनोऽघशंसस्य कस्य चित् । पदामि तिष्ठ तपुषिम् ॥४॥

त्वं तस्य । प्रत्यक्षपरोक्षहरणयुक्तस्य । स्तेनस्य । अन्यतरस्य । अपि । पादेन । अभितिष्ठ । बलम् ।

आ तत्ते दस मन्तुमः पूषन्नवो वृणीमहे । येन पितृनचोदयः ॥५॥

आ तत्ते । आवृणीमहे । रुद्र ! रक्षणम् । तव । दर्शनीय ! ज्ञानवन् ! येन । पितृनङ्गिरसः पणिभिरपहृतासु गोषु । अचोदयः ।

१. चेति M.
२. अवग० M.
३. मार्गप्रतिबन्धकम् Sy.
४. हन्तारं P.
तस्कररूपम् Sy.
मोक्षितारम् Sk.
५. हरन्त D.
कौटिल्यानां सञ्चेतारम् Sy.
६. सनानां P. D. M.
७. ० र P. चौरम् Sk.
८. सुयते गम्यतेऽनयेति स्तुतिः पन्थाः Sk.
९. अति M.
अधिशब्दः... पवपूरणः Sk.
१०. द्वाविनः । द्वयं यस्यास्ति । इह च राजभयमपरत्र चापुण्यम् । तद्वान् द्वावी तस्य Sk.
११. अस्मास्वधमनिष्टं शंसतः Sy.
१२. न्यत ० P.
अनिदिष्टविशेषस्य कस्यापि Sy.
कस्यापि स्वभूतस्य । अथवा कमिति सुखनाम । सुखस्यापि । त्वां परिचरतोऽ-

- पीत्यर्थः Sk.
१३. अवि M.
१४. वादेन P. M.
१५. आक्रामत Sk.
१६. परसन्तापकं वेहम् Sy.
तापयित्रीम् । काम् ? सामर्थ्यादिविशक्तिं वा । क्रोधनाम वा तपुविशब्दः । अस्मद्विषयं क्रोधम् Sk.
१७. प्रार्थयामहे Sk.
१८. क्षणस्य P.
क्षणं D. M.
१९. यद् वा वैर्यपक्षयकारिन् Sy.
तमसां चौराणां बोधक्षयितदर्शनीय वा Sk.
२०. ० वान् D. ० वत् M.
मन्तुर्मननं तद्वन् Sk.
२१. ये M.
येनास्मदीयान् पितृनप्यचोदयः प्रेरितवान् । महत्सु प्रतिभयेषु वाऽध्वनि वा प्रेरितवानसीत्यर्थः Sk.
२२. V. Mādhava ignores तत् ।

अधा नो विश्वसौभग हिरण्यवाशीमत्तम । धनानि सुपणा कृधि ॥६॥

अधा^१ नः । अय^२ । अस्माकम् । विश्वकल्याण ! अतिशयेन^३ हिरण्यवाम्युक्त ! धनानि । सुदानानि । कुरु ।

अति नः सुश्रुतौ नय सुगा नः सुपथा कृणु । पूर्षन्निह क्रतुं विदः ॥७॥

अति नः । चौरैः सक्तान् । अस्मान् । अतिशयेन^४ । सुगमेन^५ । शोभनेन^६ पथा च । अस्मान् । कृणु । पूषन् ! अध्वनि । प्रज्ञानम् । लम्भयेति ।

अभि सूयवसं नय न नवज्जारो अध्वने । पूर्षन्निह क्रतुं विदः ॥८॥

अभि सूयवसम् । अभिनयास्मान् । सूयवसं देशं प्रापय । नच । नवज्वालो दवाग्निः । अध्वने भवतु ।

१. अथा D. २. अवशब्दः पदपूरणः । अपिचेत्यस्य वार्ये Sk.
३. पदवक ० P. कृत्स्नधनयुक्त ! यद्वा कृत्स्नसौभाग्ययुक्त Sy. बहु शोभनं धनं यस्य स विश्वसौभगः Sk.
४. Omitted by P. and D. अतिशयेन सुवर्णमयायुषवन् Sy.
५. ० वान् युक्त P. D. M. हिरण्यसदृशी प्रीतिकरी हितरमणा वातिशयेन यस्य वाक् स हिरण्यवाशी-मत्तमः Sk. ६. सुलभानि । . . यानि धनानि लब्धुं वर्यं प्रस्थितास्तानि सुलभानि कुर्वित्यर्थः Sk. ७. अस्मद्वाचनाय प्राप्नुवतः शत्रून्, नोज्यस्मानतिक्रम्य . . . अन्यत्र प्रापय Sy. सश्रुतौ गच्छतः Sk.
८. ० येन य P. D. ९. सुष्ठु गन्तुं शक्येन . . . शोभनमार्गेण Sy. १०. Omitted by P. ११. करोतिः . . . सामर्थ्याविह नयने वर्तते । नय Sk. १२. ० न M. आत्मीयं कर्म रक्षाख्यम् Sk.
१३. ० यति P. जानीहि Sy. जानीहि । ज्ञानेन चात्र करणं प्रतिपाद्यते । कुर्वित्यर्थः । तव ह्येतत्कर्म यत्पथि रक्षणम् Sk.

१४. प्रापय । प्रतिवेष्टास्मभ्यमित्यर्थः Sk.
१५. शोभनतृणोपलक्षितं सर्वोपधियुक्तम् Sy. शोभनमन्तम् Sk. १६. वा M.
१७. नूतनः सन्तापः । . . मार्गे गच्छतामस्माक-मिदानीन्तनः क्लेशः कोऽपि मा भूत् Sy. ज्वरसदृशत्वाज्जारोऽत्र बुभुक्षोच्यते । सा नवा यस्य स नवज्जारोऽप्यन्तबुभुक्षितः । स नाध्वने न समर्थोऽध्वने । यस्माद् बुभुक्षितो नाध्वानं गन्तुं शक्नोतीत्यर्थः । अथवा नवं नवं ज्वरयति पुनः पुनः सन्ता-पयतीति नवज्जारोऽग्निरादित्यो बोध्यते । नशब्दश्च पुरस्तादुपचारोऽप्यत्र सामर्थ्या-दुपमार्थोयो द्रष्टव्यः । नवज्जारो न अग्निरादित्यो वा इव । यथाग्निरादित्यो वा प्रापयति तद्वदित्यर्थः । किमर्थम् ? अध्वने मार्गार्थम् । पथ्यदनार्थमित्यर्थः । . . अथवैवमन्यवाऽस्या ऋचोऽर्थयोजना । शोभना यवसा यस्मिन् स सूयवसः । तं सूयवसं सन्तं देशं प्रापयास्मान् । नवज्जार इव । किञ्चाध्वने पूषन्निह । अध्वन इति सप्तम्यर्थे चतुर्थी इहेत्यनेन समानाधि-करणः । इहाध्वनि हे पूषन् क्रतुं रक्षणा-ख्यमात्मकमं विदः Sk. १८. भवत M.

शुग्धि पृथिं प्र यंसि च शिशिहि प्रास्युदरम् । पूर्णब्रिह क्रतुं विदः ॥६॥

शुग्धि । शक्ती भव । पूरय कामान् । प्रयच्छ घनानि । संस्कुह । चास्मान् । पूरय च । उदरम् ।

न पूषणं मेथामसि सूक्तैरभि गृणीमसि । वसूनि दुस्ममीमहे ॥१०॥

न पूषणम् । न वयम् । पूषणम् । आक्रोशामः किन्तु । सूक्तैः । अभिष्टुमः । घनानि । दर्शनीयम् । याचामहे ।

I.43.

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीळहुष्टमाय तव्यसे । वोचेम शंतमं हृदे ॥१॥

कद्रुद्राय । कदा वयम् । रुद्राय । प्रचेतसे । सेक्तृतमाय । वृद्धाय । हृदयस्य । शन्तमं स्तोत्रम् । वोचेमेति स्तोत्रकामस्य वचनम् ।

यथा नो अदितिः कर्त्तृपश्चे नृभ्यो यथा गवे । यथा तोकाय रुद्रियम् ॥२॥

यथा नः । यथा । अस्माकमियम् । पृथिवी । भेषजम् । पश्यादिभ्यः । कुर्यादिति ।

१. शग्धीति याच्याकर्मा । याच्याया चात्र दानं लक्ष्यते । देहि Sk.
२. बहु देहीत्यर्थः Sk.
३. प्रकुष्टं च देहीत्यर्थः Sk.
४. अन्यदप्यपेक्षितं वस्तु Sy.
५. अस्मान् सर्वेषु मध्ये तीक्ष्णीकुह, तेजस्विनः कुर्वित्यर्थः Sy. सर्वार्थयोग्यं कुर्वित्यर्थः Sk. ६. जीवनोपायं चास्माकं कल्पयेत्यर्थः Sk. ७. निन्दामः Sy. नायोग्याभिः स्तुतिभिः स्तुम इत्यर्थः Sk.
८. शोभनैर्वचनैः Sk. ९. चौराणां तपसां चोपक्षयितारं दर्शनीयं वा Sk.
१०. Ms. D. puts the figure ॥४२॥ here to indicate the end of the fortysecond hymn. No such number is given in P. and M. ११. प्रवृद्धज्ञानाय Sk.
१२. ०माया P. मीढु इति घननाम । तद्वान् मीढवान् । अथवा मिह सेचने इत्यस्य वा । मीढवान् सेक्ता । मध्यम-स्थानत्वाद्द्विषिता रुद्रः । अतिशयेन मीढ्वा मीढुष्टमः । तस्मै मीळहुष्टमाय Sk.
१३. Omitted by M.
१४. अस्मदीयहृन्निष्ठाय Sy.

१५. सुखतमं... मनसः प्रीतिकरमित्यर्थः Sk.
१६. अनुपक्षीणो रुद्रः Sk.
१७. सर्वत्र द्वितीयार्थे चतुर्थी । पशुम् अश्वा-दिपशुजातं नृन् परिचारकाश्च मनुष्यान् । यथा च गां गोजातम् । यथा च तोकाय । तोकमपत्यम् । कीदृशम्? रुद्रियं रुद्रार्हम् । यद्रुद्र एव दातुमर्हति नान्यः कश्चिदित्यर्थः । अथवा पशव इत्याद्याः स्वार्थे एव तादर्थ्यचतुर्थ्यः । अदितिरित्य-दितिशब्दोऽनुपक्षयवचनः । द्वितीयार्थे चात्र प्रथमा । यथा नोऽस्माकमदिति-मनुपक्षयं कुर्यात् । पशवाद्यर्थमिति । यथाऽ-स्मदीयानां पशवादीनामनुपक्षयं कुर्यादित्यर्थः । अथवाऽदितिरिति स्वार्थे एव प्रथमा । न इत्यपि चतुर्थी । क्रियमाणं तत् । सामर्थ्यात्पालनम् । यथाऽ-स्मदीयं पशवाद्यर्थं च पालनं कुर्यात् । यथाऽस्माकमस्मदीयानां पालनं कुर्यादित्यर्थः । कीदृशमनुपक्षयं पालनं वा ? उच्यते । रुद्रियं रुद्रार्हमिति । यथा नोऽस्मानदितिः कर्त्तृपश्याद्यनुपक्षय-पालनानामन्यतमं तथा कद्रुद्राय वोचेम शन्तमं स्तोममित्येवमस्या ऋचो यथा-शब्दभूतेः पूर्वपक्षेकवाक्यता Sk.

यथा नो मित्रो वरुणो यथा रुद्रधिकेतति । यथा विश्वे सजोषसः ॥३॥

यथा नः । यथा । अस्मान् । मित्रावरुणी जानीतो रुद्रस्तुतिप्रवृत्तान् । यथा वा स्वयम् ।
रुद्रः । यथा वा । सर्वे एव देवाः । एकीभूतास्तथा कदा बोचेमेति ।

गाथपतिं मेधपतिं रुद्रं जलापभेषजम् । तच्छ्रयोः सुन्नमीमहे ॥४॥

गाथपतिम् । स्तोत्रपतिम् । यज्ञपतिम् । रुद्रम् । सुन्नकरं भेषजम् । बाह्यस्पत्यस्य शौर्योपत्
प्रजाविषयम् । सुन्नम् । तत् । याचामहे ।

यः शुक्रइव सूर्यो हिरण्यमिव रोचते । श्रेष्ठो देवानां वसुः ॥५॥

यः शुक्रइव । यः । ज्वलन्निव । सूर्यः । हिरण्यमिव । रोचते । श्रेष्ठः । देवानाम् ।
वासमितोत्तरं सम्बन्धः ।

शं नः कर्त्यवर्ते सुगं मेपायं मेप्ये । नृभ्यो नारिभ्यो गवे ॥६॥

शं नः कर्ति । सोऽस्माकम् । अदवादीनाम् । शोभनगमनम् । सुन्नम् । करोतु ।

१. ०नीते P.

२. समानप्रोतयः Sy.

सम्प्रीयमाणाः । यथा मित्रादीनां देवा-
नामपि प्रकाशा भवेम तथा कदा रुद्राय
बोचेम स्तौम ? (स्तुयाम) इत्यर्थः । एव-
मनयोरप्युच्योयं नो अदितिः कर्तु
पश्याद्यनुपक्षयपालनानामन्यतरद् यथा
चापि मित्रादयो देवा अपि चिकेतन्ति
तथा कदा रुद्राय बोचेम शान्तम हृदयस्य
स्तोममिति यथाशब्दश्रुतेः पूर्वपर्वकवाक्य-
भावात् तस्याश्च रुद्रप्राधान्यादनयोरपि
रुद्रप्राधान्यमेवावगम्यते Sk.

३. स्तुतिभिः स्तुत्यमित्यर्थः Sk.

४. ०करभे० D. सुन्नरूपीषधोपेतम् । यद्वा
उदकरूपीषधोपेतम् Sy.
सुन्नस्थोत्पादकमित्यर्थः Sk.

५. सुन्नकरम् Sk.

६. प्रज्ञा० M.

७. अस्य यजमानस्मात्मनो वा कण्वाह्यस्य-
धैर्याय Sk.

८. Omitted by P. D. M.

९. सूर्यवद्दीप्तिमान् Sy.

यथा शुक्रवर्णः सूर्यः Sk.

१०. शौर्यः M.

११. अश्रेष्ठः M.

१२. वसुधेनवान् प्रशस्यो वा Sk.

१३. सुन्नमस्माकं स्वभूताय ... करोतु । ...
अश्वाय Sk.

१४. ०नाग० D.

सुप्रियमित्यर्थः । अथवा शं सुगमिति
समुच्चयमाने एते । सुन्नं च पत्न्यां
च करोत्वित्यर्थः Sk.

अस्मे सोम श्रियमधि नि धेहि शतस्य नृणाम् । महि श्रवंस्तुविनुष्णम् ॥७॥

अस्मे सोम । सोम्यस्तुचः—अस्मासु । सोम ! श्रियम् । अधिनिधेहि । मनुष्याणाम् ।
शतस्य पर्याप्तम् । महन्च । अन्नम् । बहुबलम् ।

मा नः सोमपरिबाधो मारांतयो जुहुरन्त । आ न इन्दो वाजं भज ॥८॥

मा नः सोम० । मा । अस्मान् । अपहर्तारः । हिसन्तु । सोम ! मा च । शत्रवस्त्वम् । अस्मान् ।
इन्दो ! सङ्ग्रामे । सेवस्व ।

यास्ते प्रजा अमृतस्य परस्मिन्धामंभृतस्य ।

मूर्धा नाभां सोम वेन आभूषन्तीः सोम वेदः ॥९॥

यास्ते प्रजाः । याः । ते । सोम ! प्रजाः । अमृतस्य । तृतीये । लोके । स्थितस्य परिचरन्ति
तासां तद्विः । सर्वेषामुच्छ्रितस्त्वम् । उत्तरवेदिनाभी । कामयस्व त्वाम् । परिचरन्तीश्च ताः ।
जानीहीति ।

१. अधिज्ञब्दः . . . पदपूरणः । निधेहि
स्थापय । अस्मभ्यं देहीत्यर्थः Sk.

२. ०ष्यां M. ३. ०प्तां M.
पुरुषाणां शतस्य पर्याप्तम् Sy.

मनुष्यशतस्य योग्याम् । अत्यन्तमहती-
मित्यर्थः Sk. ४. यशः Sk.

५. The mss. add सोम after नः
as a part of *pratika* but सोम
is not a complete word as
it is one of the members
of a compound. A Vedic
pratika always ends on a
complete word or phrase.
सोमं M. ६. सोमस्य परितो
बाधका यागरहिताः Sy. सोमस्य
परिबाधितारोऽपहर्तारो राक्षसादयः Sk.

७. मा यज्ञेऽन्यत्र वा संमोहं प्रापिपन्नित्यर्थः
Sk. ८. बलविषयेऽन्नविषये वा Sy.
सङ्ग्रामस्थानीये यज्ञे सङ्ग्राम एव वा Sk.

९. षष्ठीनिर्देशात् परिचारका इति वाक्य-

शेषः । यास्ते तव परिचारका अस्मदाद्याः
प्रजाः Sk. १०. अमरणधर्मणः Sk.

११. तृती P. वेद्याख्ये स्थाने Sk.

१२. अमृतस्य गतस्य प्राप्तस्य वेदिस्थस्य सत
इत्यर्थः Sk. १३. तातं० P. तातं० D.
तान्तर्बन्धिः M. १४. मूर्धा मूर्धनि
प्रधानभूते Sk. १५. वेदिना० P.
D. M. संनहनयुक्ते यज्ञगृहे Sy.

१६. कामय P.D. १७. अलङ्कुर्वन्तीः Sy.
मर्षादया त्वलङ्कुर्वन्तीः . . . अयवाऽऽनू-
षत्तोरिति भू सत्तायामित्यस्यैव रूपम् ।
मर्षादया भवन्तीः भुतिस्मृत्युदितया
मर्षादया वर्तमानेत्यर्थः । हे सोम वेदः ।
द्वित्वा च मत्प्रवणा एता न्यायवृत्ता-
श्चेति मन्यमानः कामयस्वेत्यर्थः Sk.

१८. Ms. D. puts the figure ॥४३॥
here to indicate the end of
the fortyfourth hymn. No
such number is given in P.
and M.

I 44.

अग्ने विवस्वदुपसंश्चित्रं राधो अमर्त्यं ।

आ दाशुषे जातवेदो वह्ना त्वमद्या देवाँ उपबुधः ॥१॥

अग्ने विवस्वत् । प्रस्कण्वः काण्वः । अग्ने ! परिचरणवत् । उपसः । पूज्यम् । धनम् ।
अमर्त्यं ! यजमानाय । आवह । जातधन ! त्वं तथा । उपबुधश्च । अद्य । देवानावह ।

जुष्टो हि दूतो असि हव्यवाहनोऽग्ने रथीरध्वराणाम् ।

सजूरश्विभ्यामुषसां सवीर्यमस्मो धेहि श्रवो बृहत् ॥२॥

जुष्टो हि । पर्याप्तः । हि । दूतस्त्वम् । असि । हविषां बोद्धा । अग्ने ! रथीः ।
अध्वराणाम् । “रथो ह वा एष भूतो देवेभ्यो हव्यं वहति” इति ब्राह्मणम् । स त्वमदिविभ्याम् ।
उषसा च । सहितः । शोभनवीर्यम् । महत् । अन्नम् । अस्मासु । धेहि ।

१. कण्वः P.

२. विशिष्टनिवासोपेतम् Sy.

विवासनवत् । तमसां विवासनकरम् ।
किं तत् ? सामर्थ्याज्ज्योतिः Sk.

३. नानाविधम् Sy.

विचित्रं पूज्यं वा Sk.

४. धननामैतत् । इह तु धनसादृश्यादौषसे
ज्योतिषि वर्तते । उज्ज्वलनत्वेन
प्रीतिकरत्वेन धनसदृशम् Sk.

५. ममर्त्यं M.

६. वह P.

७. जातानां वेदितः Sy. जातप्रज्ञान Sk.

८. तयो उर्बु० P.

०षबु० M.

यागगमनार्थमुखःकाले ये बुध्यन्ते त-
उपबुधस्तान् । अथवा विवस्वदित्यग्नेरेव
सम्बोधनम् । . . . उपस इत्यपि द्वितीया-
बहुवचनान्तं हूयमानवचनम् । चित्रं राध
इत्यपि हविलक्षणं धनमभिप्रेतम् ।
द्वितीयानिर्बेशाच्च कर्मप्रवचनीयप्रति-

शब्दाध्याहारः । हे अग्ने विवस्वद्
विवसनवत् ! तमसां विवासयितः !
उपसं चित्रं हविलक्षणं धनं प्रति
देवांश्चावह Sk.

९. अद्या P.

१०. देवानां वहः M.

११. सेवितः Sy. प्रियः Sk.

१२. हिशब्दो यस्मादर्थे Sk.

१३. दूरतस्त्वम् M.

१४. रथो यस्यास्ति (इति) स रथी सारथिः ।
तत्स्थानीयश्च Sk.

१५. रहोऽयं वा M. अयो ह वा D.

१६. दूतो P.

१७. यस्मादिति वचनात् तस्मादित्यध्या-
हृतव्यम् । तस्मात् सजूरः सम्प्रीयमाणोऽ-
दिविभ्यामुषसा च सह Sk.

१८. श्रवो धनं यशोऽर्जनं वा Sk.

१९. अस्मभ्यम् Sk.

२०. धेहि Sk.

अद्या दूतं वृणीमहे वसुमग्निं पुरुप्रियम् ।

धूमकेतुं भाञ्चजीकं व्युष्टिषु यज्ञानामध्वरश्रियम् ॥३॥

अद्या दूतम् । अद्य । दूतम् । वृणीमहे । वासयितारम् । अग्निम् । बहुप्रियम् । धूमप्रज्ञानम् ।
प्रसिद्धभासमुपसः । व्युष्टिषु । यज्ञानाम् । योऽध्वरं श्रयति ।

श्रेष्ठं यविष्ठमतिथिं स्वाहुतं जुष्टं जनाय दाशुषे ।

देवां अच्छा यातवे जातवेदसमग्निमीळे व्युष्टिषु ॥४॥

श्रेष्ठं यविष्ठम् । प्रशस्यतमम् । युवतमम् । यजमानानाम् । अतिथिम् । सुष्ट्वाहुतम् ।
पर्याप्तम् । जनाय । यजमानाय । देवान् । प्रति । गन्तुम् । जातप्रज्ञम् । अग्निम् । स्तोमि । प्रातः-
कालेषु ।

स्तविष्यामि त्वामहं विश्वस्यामृत भोजन ।

अग्ने त्रातारममृतं मिषेभ्य यजिष्ठं हव्यवाहन ॥५॥

स्तविष्यामि । स्तोष्यामि । त्वाम् । अहम् । अमृतम् । सर्वस्य पुरुषस्य । भोजयितः । अग्ने !
रक्षितारम् । अमृतम् । यज्ञाहं ! यष्टुतमम् । हविषां वोढः !

१. अद्य M. २. अद्या D.

३. अद्य । दूतम् omitted by P.

४. धनवन्तं प्रशस्यं वा Sk.

५. अग्नि P.

६. बहूनां यजमानानां प्रियम् Sk.

७. धूमरूपध्वजयुक्तम् Sy.

धूमेन यः केत्यते ज्ञायते स धूमकेतु-
स्तं धूमकेतुम् । अथवा धूमस्य कर्ता धूम-
केतुस्तं धूमकेतुम् Sk.

८. भा दीप्तिर्यस्य स भाञ्चजीकः । . . .
तं भाञ्चजीकं ऋजुभासम् Sk.

९. व्युष्ट M. उपसः व्युष्टिवेलायाम् ।
प्रभातकाल इत्यर्थः Sk.

१०. यजमानानाम् Sy. ११. सो० M.

अध्वराजहस्ता श्रीयेन सोऽध्वरश्रीः Sk.

१२. ०तम P. १३. अतिथिस्त्वानीयं

यजमानानाम् Sk. १४. प्रीतम् Sy.

सर्वयजमानैर्जुष्टं प्रियम् Sk. १५. P.

adds ये after जनाय १६. Omitted

by M. यष्ट्यर्थे चतुर्थी । यजमानस्य

Sk. १७. जातानां वेदितारम् Sy.

१८. प्रातस्तोमि कालेषु P. उषःकालेषु Sy.

१९. स्तोष्या P. २०. स्तविष्यामि P.

२१. त्वम् D. २२. अम्यत M.

मरणवर्जित ! Sk. २३. कृत्स्नस्य जगतः

पालक ! Sy. सर्वस्य हविरिक्षणस्यान्नस्य

भोक्तः ! Sk. २४. ०पितारम् M.

२५. सर्वस्तोत्राणाम् Sk.

२६. अम्यतं M. २७. यज्ञाहं P. D. M.

२८. Omitted by P. and D.

सुशंसो बोधिं गृणते यविष्ठ्य मधुजिह्वः स्वाहुतः ।

प्रस्कण्वस्य प्रतिरन्नायुर्जीवसे नमस्या दैव्यं जनम् ॥६॥

सुशंसो बोधिः । सुस्तवः । बुध्यस्व । स्तुवते । युवतम् ! मादयितुं जिह्वः । स्वाहुतः ।

प्रस्कण्वस्य मम । जीवनाय । आयुः । वर्धयन् । नमस्कुरु । सर्वान् देवान् ।

होतारं विश्ववेदसं सं हि त्वा विशं इन्धते ।

स आ वहं पुरुहूत प्रचेतसोऽग्ने देवा इह द्रवत् ॥७॥

होतारं विश्ववेदसम् । होतारम् । सर्वधनम् । समिन्धते । हि । त्वाम् । विशः । स त्वम् ।

आवह । पुरुहूत ! प्रचेतसः । अग्ने ! देवान् । इह । क्षिप्रम् ।

सवितारमुपसमंश्चिना भर्गमग्निं व्युष्टिषु क्षपः ।

कण्वासस्त्वा सुतसोमास इन्धते हव्यवाहं स्वध्वर ॥८॥

सवितारम् । सवितृप्रभृतीन् । अग्निं च । यष्टव्यम् । रात्र्याः । व्युष्टिषु त्वमावह । कण्व-
पुत्राः । अभिष्टुतसोमाः । त्वाम् । दीपयन्ति । हव्यवाहम् । स्वध्वरम् ।

१. स्तुस्तवः M.

यतच्छब्दावध्याहृत्यैकवाक्यता नेया ।
यस्त्वं सुशंसः स बोधिं बुध्यस्व । शृण्वि-
त्यर्थः Sk.

२. स्तवते P.

स्तुवतो मम Sk.

३. ०जिह्व P. D. M.

मधुस्वादमाज्यं मधु तस्मिन् जिह्वा
यस्य स मधुजिह्वः । नित्यमाहुतिलक्षण-
स्यास्वादयितेत्यर्थः । अथवा जिह्वेति
वाङ्मनाम् । मधुरवचनान्मधुजिह्वस्तस्य
सम्बोधनं हे मधुजिह्वः Sk.

४. न्वाहुतः P.

५. पूजय Sy.

६. तच्छब्दभुतेर्यच्छब्दोऽध्याहार्यः । यं होता-
रम् Sk.

७. ०जनम् P. D. सर्वज्ञम् Sy. सर्व-

प्रज्ञं वा Sk.

८. सन्दीपयन्ति Sk.

९. हिशब्दः पदपूरणः Sk.

१०. मनुष्याः Sk.

११. बहुभिराहुत ! Sk.

१२. प्रचेतसम् P.D. प्रबुद्धज्ञानान् Sk.

१३. देवा हि M.

१४. अग्ने । देवान् । इह । क्षिप्रम् ।

Omitted by P. and D.

१५. प्रभातकाल इत्यर्थः Sk.

१६. त्वं मावह त्वं M.

१७. मेधाविन ऋत्विजः Sy.

मत्प्रभृतयः Sk.

१८. ०ष्टुत स्मेमाः M.

१९. This stanza is omitted by
P. and D.

पतिर्द्विध्वराणामग्ने दूतो विशामसि ।
उपर्वुध आ वह सोमपीतये देवाँ अद्य स्वर्दशः ॥६॥

पतिर्हि । पतिः । हि । यज्ञानाम् । अग्ने ! दूतः । विशाम् । असि सः । उपसि प्रबुढान् ।
आवह । सोमपानाय । देवान् । अद्य । सर्वस्य । द्रष्टुन् ।

अग्ने पूर्वा अनुषसो विभावसो दीदेय विश्वदर्शतः ।
असि ग्रामेष्वविता पुरोहितोऽसि यज्ञेषु मानुषः ॥१०॥

अग्ने पूर्वाः । अग्ने ! गतासु । अपि । उपःसु । विभावसो ! प्राज्वलः । सर्वस्य दर्शनीयः
स त्वम् । ग्रामेषु । असि गृहेषु । पुरोनिहितः । रक्षिताऽरण्येषु च । यज्ञेषु । पुरोहितः । मनुष्यहितः ।

नि त्वा यज्ञस्य साधनमग्ने होतारमृत्विजम् ।
मनुष्वदेव धीमहि प्रचेतसं जीरं दूतममर्त्यम् ॥११॥

११ १४ नि त्वा यज्ञस्य । निधीमहि । त्वाम् । यथा मनुनिदधे तद्वदिति ।

१. पतिः । हि omitted by M.

हिशब्दो यस्मादर्थे Sk.

२. पतिर्हि । पतिः । हि । यज्ञानाम्
omitted by P. and D.

३. मनुष्याणाम् Sk.

४. ०हते D.

५. द्रष्टुन् P. सूर्यदर्शनः Sy.

स्वरावित्यो द्यौर्वा । तद्वच्चो दृश्यन्ते ये तस्य
द्रष्टारो वा ते स्वर्दशस्तान् । आदित्यस्य
दिवो वा सद्दशस्तद्दर्शिनो वेत्यर्थः Sk.

६. गताः स्वयुषः स M.

अनुशब्दो लक्षणे कर्मप्रवचनीयः प्रति-
शब्देन समानार्थः । एकस्या एव चोषसः
कालभेदापेक्षया पूर्वापरव्यपदेशः ।
अवयवापेक्षं च बहुवचनम् । पूर्वा उपसः
प्रत्यक्षचोषस उदयकाल इत्यर्थः Sk.

७. विविधा भा धनस्य यस्य स विभावसु-
स्तस्य सम्बोधनं हे विभावसो Sk.

८. वीप्यस्व Sk.

९. सर्वजनप्रकाश इत्यर्थः Sk.

१०. जनपदनिवासस्थानानि ग्रामः । तेषु
रक्षिता Sk.

११. यज्ञेषु च पूर्वस्यां दिश्याहवनीयात्मना
स्थापितः पुरोहितस्थानीयो वाऽसि Sk.

१२. ंष्यस्य हितः P.

मानुषो मन्त्रज्ञाता । अथवा मानुष इति
षष्ठी । मनुष्यस्य स्वभूतेषु यज्ञेषु Sk.

१३. हि D. M.

१४. त्वं P.

१५. यज्ञे स्वापयाम इत्यर्थः Sk.

१६. मनुष्यवत् Sk.

१७. मनुनिदधे P.

१८. V. Mādhava ignores यज्ञस्य ।
साधनम् । अग्ने । होतारम् । ऋत्विजम् ।
देव । प्रचेतसम् । जीरम् । दूतम् ।
अमर्त्यम्

यद्देवानां मित्रमहः पुरोहितोऽन्तरो यासिं दृत्यम् ।

सिन्धोरिव प्रखनितास ऊर्मयोऽग्नेर्भाजन्ते अर्चयः ॥१२॥

यद् देवानाम् । यत्^१ । देवानाम्^२ । मित्राणां पूजयितः^३ ! मनुष्यैः पुरोहितो देवानां मनुष्याणाम् ।
मध्ये वर्तमानः^४ । यासिं । दृत्यं तदानीम् । समुद्रस्येव । प्रकृष्टशब्दाः । वीचयस्तव । अग्ने ! भाजन्ते ।
दीप्तयः ।

श्रुधि श्रुत्कर्णं वह्निभिर्देवैरग्ने सयावभिः ।

आसीदन्तु बर्हिषि मित्रो अयमा प्रातर्यावाणो अध्वरम् ॥१३॥

श्रुधि श्रुत्कर्णं । शृणु । श्रवणपरकर्णं^{१०} ! हविषां बोद्धभिरन्यैः^{११} । त्वया सहैकगमनैः^{१२} । यज्ञं^{१३}
च । प्रातर्गच्छद्भिस्तेऽस्मिन् । बर्हिषि । आसीदन्तु । मित्रः । अयमा चेति^{१४} ।

शृण्वन्तु स्तोमं मरुतः सुदानवोऽग्निजिह्वा ऋतावृधः ।

पित्रंतु सोमं वरुणो धृतव्रतोऽश्विभ्यामुपसा सज्रः ॥१४॥

शृण्वन्तु स्तोमम् । त्वया हूयमानाः शृण्वन्तु । स्तोमम् । मरुतः ! शोभनदानाः^{१५} । अग्न्यास्याः^{१६} ।

१. यदा Sk.

२. यत् देवानाम् omitted by P. and M.

३. ०यिता P. ०यितं M. पूजक Sy. पूज्य वा Sk.

४. पूर्वस्यां विद्याहवनीयात्मना स्थापितः Sk. ५. देवयजनमध्ये वर्तमानः Sy. अन्तरः सन्निकृष्टः । कस्य सामर्थ्या-
द्देवानां यजमानानां वा । . . . आह-
वनीयमास्थाय देवानां दूतकर्म करो-
षीत्यर्थः Sk.

६. ०मानाय असि P.

७. देवानां . . . दूतकर्म Sy.

८. यया सिन्धोर्नद्या महान्तः शब्दवन्त
ऊर्मयो भाजेरन् तद्वत्तवाग्नेर्भाजन्तेऽ-
र्चयो ज्वालाः Sk.

९. भूजते M. १०. श्रोतृकर्ण Sk.

११. बोद्धभिः बोद्धभिः P.

१२. अन्यैः omitted by P. and D.

१३. ०काग० P. हव्यं गृहीत्वा त्वया
सह ये यांति ते सयावानः । तैस्स-
यावभिः Sk.

१४. अध्वरम् । सप्तम्यर्थे द्वितीया । बर्हि-
षीत्यस्य चेतं विशेषणम् । अस्मदीये-
ऽध्वरे यद् बर्हिस्तत्र Sk.

१५. अन्ये च प्रातर्यावाणः प्रातर्गामिनो देवाः
Sk. १६. तस्मिन् M.

१७. V. Mādhava ignores देवैः । अग्ने

१८. शोभनदातारः शोभनदाना वा Sk.

१९. अग्निवास्याः P.

अग्निजिह्वास्थानीयो मुख्यो येषु मरुत्सु
तादृशाः Sy. अग्निजिह्वास्थानीयो
येषां तेऽग्निजिह्वाः । सर्वेषामेव हि
देवानामग्निजिह्वास्थानीयः Sk.

यज्ञस्य^१ वर्धयितारः। पिबतु। सोमम्। वरुणः। घृतकर्मा^२। अश्विभ्याम्। उपसा च। सहितः^३।

L.45.

त्वमग्ने वसूँरिह रुद्राँ आदित्याँ उत।

यजाँ स्वध्वरं जनं मनुजातं घृतप्रुषम् ॥१॥

त्वमग्ने वसून्। त्वम्। अग्ने! अस्मिन् यज्ञे। वस्वादीन्। यज। तद्व्यतिरिक्तमपि देव्यम्। जनम्। सुयज्ञम्। मनुष्येषु प्रादुर्भवन्तम्। घृतं प्रति गन्तारम्।

श्रुष्टीवानो हि दाशुपे देवा अग्ने विचेतसः।

तात्रोहिदश्च गर्विणस्त्रयस्त्रिंशत्तमा बह ॥२॥

श्रुष्टीवानो हि। क्षिप्रसम्भक्तारः। हि। दाशुपे। देवाः। अग्ने! सुमतयः। तान्। रोहिदश्च! गीर्भिवननीयेह। आवह। त्रयस्त्रिंशत्संख्याकान्।

१. सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धकाः Sy.

२. घृतव्रताकर्मा P.

अपरित्यक्तस्वव्यापारः Sk.

३. P. adds निति after सहितः।

सह प्रीयमाणः Sk.

४. Ms. D. puts the figure ॥४४॥

here to indicate the end of the fortyfourth hymn. No such number is given in P. and M.

५. त्वम्। अग्ने! omitted by P.

६. देव्यं M.

७. ऽज्ञेषु P. D.

८. मनुना प्रजापतिनोत्पादितम् Sy.

मनोः प्रजापतेः सकाशाज्जातम् Sk.

९. उदकस्य सेवितारम् Sy.

उदकस्य क्षरितारम्। वर्धयितारमित्यर्थः। अथवाऽऽहुतिलक्षणं घृतं प्रतिक्षरतीति घृतप्रुषम्। सर्वयजमानानामाज्याहुतिभि-

यंष्टव्यमित्यर्थः Sk.

१०. श्रुष्टि० D.

११. श्रुष्टिः फलस्य वानम्। तद्भाजः सलु Sy.

अथवा श्रुष्टिशब्दोऽत्र श्रुतवचनः। श्रुत-
वन्तः श्रुष्टीवानः। बहुश्रुता इत्यर्थः Sk.

१२. हिशब्दः पदपूरणः Sk.

१३. विशिष्टप्रज्ञानाः Sy.

विविधप्रज्ञाः। ऊहापोहसमर्थाः Sk.

१४. ओहि० P. ऽदश्च D. नोहि० M.
रोहितवर्णा अश्वा यस्य स रोहिदश्च-
स्तस्य सम्बोधनं रोहिदश्च! Sk.

१५. स्तुतिभिः सम्भजनीय स्तुतीनां वा सम्भ-
क्तः Sk.

१६. नीयेवाहुवः P.

१७. ऽसंध्याकान् P.

अष्टौ वसवः। एकादश रुद्राः।
द्वादशादित्याः प्रजापतिश्च वर्षकार-
श्चेत्येते त्रयस्त्रिंशद्देवाः। तांस्त्रयस्त्रि-
ंशत्तमावह Sk.

प्रियमेधवदत्रिवज्जातवेदो विरूपवत् ।

अङ्गिरस्वन्महिब्रत प्रस्कण्वस्य श्रुधी हवम् ॥३॥

प्रियमेधवत् । प्रियमेधादिवतुष्कस्येव । महाकर्मन् ! प्रस्कण्वस्यापि । शृणु । ह्वानमिति ।

महिकेरव ऊतये प्रियमेधा अहूषत ।

राजन्तमध्वराणामग्निं शुक्रेण शोचिषा ॥४॥

महिकेरवः । महाकर्माणः । ऊतये । प्रियमेधास्त्वाम् । अहूषत । ईशानम् । यज्ञानाम् । अग्निम् । शुक्रेण । तेजसा ।

घृताहवन सन्त्येमा उ पु श्रुधी गिरः ।

याभिः कण्वस्य सूनवो हवन्तेऽवसे त्वा ॥५॥

घृताहवन । प्रियघृतहविष्क ! भजनशील ! इमाः । स्तुतिः । शृणु । याभिः । कण्वपुत्राः ।
१३ १३ १४ १४
रक्षणाय । त्वाम् । हवन्ते ।

१. Omitted by P. and D.

प्रियमेधः । प्रियाऽस्य मेधा । यव-
तेवामुषीणामेवं प्रस्कण्वस्य शृणु ह्वान-
म् । प्रस्कण्वः कण्वस्य पुत्रः । कण्व-
प्रभवः । यथा प्रापम् । अर्चिषि भृगुः
सम्बभूव । भृगुर्भुज्यमानो न देहे ।
अङ्गारेष्वङ्गिराः । अङ्गारा अङ्गुनाः
(अञ्चनाः) । अत्रैव तृतीयमृच्छते-
त्युचुः । तस्मादत्रिः । न त्रय इति ।
विखननाद्वैखानसः । भरणाद् भारद्वाजः ।
विरूपो नानारूपः । महिब्रतो महाब्रत
इति N. 3. 17.

२. V. Mādhava ignores जातवेदः

३. व M.

४. ०मंणः D. प्रोढकर्माणः Sy. महतः
स्तोमस्य कर्तारः Sk.

५. पालनाय तर्पणाय वात्मनः Sk.

६. प्रिययज्ञाः Sk.

७. आहूतवन्त आहूयन्ति वा Sk.

८. ०मेधाः स्वामहयत्रे ईशाना M.
दीप्यमानम् Sy.

९. शुक्रवर्णया दीप्या दीप्तमित्यर्थः । अथवा
शुक्रेण च शोचिषेत्येतद्राजन्तमध्वराणा-
मित्येतेन सम्बध्यते । राजतिद्व
दीप्यर्थः । शुक्रेण शोचिषा राजन्तं
दीप्यमानम् । क्व ? अध्वराणाम् ।
वष्टीनिर्वेशान्मध्य इति वाक्यशेषः ।
यज्ञानां मध्ये । वेदिस्वमित्यर्थः Sk.

१०. ०वनः M. घृतेनाहूयमान ! Sy.
घृतमाहूयते यस्मिन् स घृताहवनः । तस्य
सम्बोधनं हे घृताहवन Sk.

११. फलप्रदाने ! Sy. वातः ! Sk.

१२. पालनाय तर्पणाय वा Sk.

१३. त्वा M.

१४. वयं कण्वपुत्रा आहूयाम इत्यर्थः Sk.

१५. V. Mādhava ignores उ । सु

त्वां चित्रश्रवस्तम् हवन्ते विद्धु जन्तवः ।

शोचिष्केशं पुरुप्रियाग्ने हव्याय वोळहवे ॥६॥

त्वां चित्रश्रवस्तम् । चित्रश्रवस्तश्रुतेन योऽतिशये । यं त्वां स्तुतिभिः । मनुष्येषु । जाताः । भजन्ते । ज्वालाकेशम् । बहुप्रियः । अग्ने ! हविषः । वहनाय ।

नि त्वा होतारमृत्विजं दधिरे वसुविचमम् ।

श्रुत्कर्णं सुप्रथस्तमं विप्रां अग्ने दिविष्टिषु ॥७॥

नि त्वा होतारम् । निदधिरे । त्वाम् । होतारम् । ऋत्विजम् । अतिशयेन धनानां लम्भयितारम् । श्रुत्कर्णम् । सर्वतः पृथुतमम् । मेधाविनः । अग्ने ! दिवसागमनेष्वहर्मुखेषु ।

आ त्वा विप्रां अचुच्यवुः सुतसोमा अभि प्रयः ।

बृहद्भा विभ्रतो हविरग्ने मर्ताय दाशुषे ॥८॥

आ त्वा विप्राः । आगमयन्ति । त्वाम् । अभिष्टुतसोमाः । मेधाविनः । सोमलक्षणमन्नम् । अभि । बृहती । दीप्तिः । हविश्च । धारयन्तः । अग्ने । मर्ताय । यजमानाय होतारः ।

१. त्वच्चित्रं श्रवस्तम् P. ०स्तमः M.

२. ०श्रवणश्रु० D.

अतिशयेन विविधहवीरूपान्तयुक्त ! Sy.

अतिशयेन पूज्यं चित्रं वाऽन्नं वा धनं वा यशो वा यस्य स चित्रश्रवस्तमः ।

तस्य सम्बोधनं हे चित्रश्रवस्तम Sk.

३. ष P. ४. प्रजामृत्यन्ना यजमानाः Sy. मनुष्यलोकेषु Sk.

४. जन्तवो मनुष्याः Sk.

६. भवन्ते M. आह्वयन्ति Sy.

७. ०दा P. D.

शोचिर्दीप्तिर्ज्वालाख्या । सा केश-
स्थानीया यस्य स शोचिष्केशः । तं
शोचिष्केशम् Sk.

८. Omitted by P. and D.

९. बहुप्रियागे M. १०. हवनाय M.

११. हि M. १२. स्थापयन्ति Sk.

१३. लब्धुतमम् Sk. १४. श्रुत्कर्तुम् M.
श्रुतिशीलः कर्णो यस्य तम् Sk.

१५. अतिशयेन प्रख्यातम् Sy.

१६. इष्टय एषणानि । दिवः स्वर्गस्वयंपणानि
येषु यागेषु ते दिविष्टयः Sy.
दिवमिष्यते याभिर्गन्तुं ता दिविष्टय-
स्तासु । यागेष्वित्यर्थः Sk.

१७. ०गयन्ति M.

आह्वयन्ति । आह्वयन्तीत्यर्थः Sk.

१८. हविलक्षणमन्नमभिलक्ष्य Sy.

१९. ०तोः P. M. महान्तम् Sy.

बृहती भा दीप्तिर्यस्य तद् बृहद्भाः ।
स्वदीप्त्याऽप्यन्तदीप्तम् Sk.

२०. दीप्तीः P. भासमानम् Sy.

२१. मर्ताय M.

मनुष्यस्य यजमानस्यार्थाय Sk.

२२. होतारः P.

प्रातर्याव्यः सहस्कृत सोमपेयाय सन्त्य ।

इहाद्य दैव्यं जनं बर्हिः सादया वसो ॥६॥

प्रातर्याव्यः । प्रातर्याव्यो देवान् । मथनबलेन कृत ! सोमपानार्थम् । भजनीय !
अस्मिन् यज्ञे । बर्हिः । आसादय । दैव्यम् । जनम् । वासयितः ! पूर्वाधेस्य संग्रह उत्तरः ।

अर्वाञ्च दैव्यं जनमग्रे यक्ष्व सद्दृतिभिः ।

अयं सोमः सुदानवस्तं पात तिरोअह्वयम् ॥१०॥

अर्वाञ्च दैव्यम् । अस्मदभिमुखम् । दैव्यम् । जनम् । अग्ने ! यज । समानाह्वानंस्तत्त-
दनुचरैः सह । अयं देवानाह—अयम् । सोमोऽभिषुतः । शोभनदानाः ! तम् । पिबत । पूर्वस्मिन्नहनि
तिरोभूते जातमथवा प्राप्तेऽहनि प्रादुर्भूतमिति ।

L.46.

एषो उषा अपूर्व्या व्युच्छति प्रिया दिवः । स्तुपे वामश्विना बृहत् ॥१॥

एषो उषाः । यतः पूर्वमन्यो न प्रादुर्भवति सा । एषा अपूर्व्या । प्रादुर्भवति । दिवो दुहितृ-
त्वात् । प्रिया तत्राहम् । बृहता स्तोत्रेण । वाम् । अश्विनौ ! स्तौमि भवतोः काले ।

१. ०र्याव्यः M.

२. Omitted by D.

प्रातर्ये यज्ञान् प्रति गच्छन्ति ते देवाः प्रात-
र्यावणः Sk.

३. सहसा कृत ! बलादुत्पादित ! प्राणाद्वि
बलान्मथ्यमानोऽयं जायते । तेनैवमा-
मन्थ्यते सहस्कृतेति Sk.

४. ज भज० P. फलवातः Sy. वातः Sk.

५. प्रशस्य धनवन् वा Sk.

६. आग्ने M.

७. युगपदाहूयेत्यर्थः । अथवा सहाह्वानात्तारः
सहृतयः । . . . सहाह्वानात्तुभिरन्वैरग्निभिः
सहाहूयेत्यर्थः Sk.

८. देवान्तरैः सह Sy.

९. पूर्वस्मिन्न होतारः हनि P.

एतन्नामकम् । पूर्वस्मिन् अह्वयभिषुतो

यः सोम उत्तरेऽहनि हूयते तस्यैतन्नाम-
धेयम् Sy. १०. जत० P.

११. ०भवतमिति P.

१२. Ms. D. puts the figure ॥४५॥
here to indicate the end of
the fortyfifth hymn. No such
number is given in P. and M.

१३. यतः पूर्वाज्या नास्ति साऽपूर्वा ।
सर्वप्रथमेत्यर्थः । अपूर्ववापूर्व्या Sk.

१४. वा P. १५. तमो वर्जयति Sy.
विवासयति । तमांसि विवासयत्युप-
तेत्यर्थः Sk. १६. दिवा M.

१७. प्रियः M. अत्यन्तसाहचर्याद् दिवः
प्रियोऽप्येवमभिधीयते Sk.

१८. बृहन्महत् सुष्टुवित्यर्थः Sk.

१९. V. Mādhava ignores उ

या दत्ता सिन्धुमातरा मनोतरा रयीणाम् । धिया देवा वसुविदा ॥२॥

या दत्ता^१ । यो^२ । दर्शनीयो^३ । नदीनां निर्मातारो^४ । धनानाम् । अनुमन्तारो^५ । कर्मणा^६ । देवो^७ ।
वसूनां लम्भयितारो^८ तौ स्तोमि^९ ।

वच्यन्ते वां ककुहासो जूर्णायामधि विष्टपि । यद्वां रथो विभिष्पतात् ॥३॥

वच्यन्ते वाम् । उच्यन्ते^{११} । युवयोः । स्तोत्राणि^{१२} । जीर्णायाम्^{१३} । रात्रा अपररात्रे विष्टव् रात्रि-
विष्टम्भनात् । यस्मिन् काले^{१४} । युवयोः । रथः^{१५} । अश्वैः^{१६} । पतति^{१७} ।

हविषा जारो अपां पिपतिं पपुरिर्नरा । पिता कुटस्य चर्षणिः ॥४॥

हविषा^{१८} जारः । हविषा^{१९} । अपाम्^{२०} । जारयिता^{२१} तेजसा द्यावापृथिवी । नेतारो^{२२} !

१. दत्तो P.
२. Omitted by P.
३. दलनामानौ । यद्यपि चाश्विनोरेको दलनामानासत्यनामापरस्तथापि साहचर्यादित्यतरनाम्नापि सर्वत्रोभयोर्यपदेशः । ...अथवा ...दर्शनीयो । अथवा ...शत्रूणामुपक्षयितारो Sk.
४. समुद्रमातृको । यद्यपि सूर्याचन्द्रमसावेव समुद्रजौ, तथाप्यश्विनोः केवाञ्चिन्मते तद्रूपत्वात्तथात्वम् Sy.
५. निर्मि० P. वृष्टिद्वारेण Sk.
६. मनसा तारयितारो Sy. ज्ञातृतरो । ...अथवा ...याचितारो हविलक्षणां धनानाम् । अथवा ...ज्ञातृतरो धनानामित्यर्थः Sk.
७. ०णां P. M. प्रज्ञया Sk.
८. निवासस्थानस्य Sy.
९. लब्धारो Sk.
१०. Omitted by P.
११. वचतिगंत्यर्थः । गच्छन्ति Sk.
१२. स्वभूताः । ... महान्तोऽश्वाः Sk.
१३. ०या M. नानाशास्त्रैः स्तुतायाम् Sy. आदितुष्टावृत्त्यन्तत्वाद् अत्यन्तचिरन्तनी

द्यौर्जूर्णेत्युच्यते Sk.

१४. स्वर्गलोके Sy.
१५. विष्टत्वं P. विष्टम् M. विष्टविति दिवोऽभिधानम् । जीर्णया दिव उपरि Sk.
१६. सुव० M. १७. पक्षिसदृशैः Sk.
१८. V. Mādhava ignores अधि
१९. हविषाणां जरयिता । पिपतिं पपुरिरिति पूणातिनिगमौ वा । प्रीणातिनिगमौ वा । पिता कुटस्य कर्मणश्चारयितादित्यः N.5.24. २०. सोमलक्षणेन Sk.
२१. ०या वां P. ०या चा D. ०यां वा M.
२२. जरयतां P. अपाञ्च जरयिताग्निः । कथम् ? जठरावस्थस्तावदक्षितपीतं जरयंस्तदन्तर्गता अपो जरयति । अतोऽग्निर्भवत्यपां जारः । अथवाऽपामित्येतेद्विविधेत्येतेन सम्बध्यते । वसतीवर्षेकधानालक्षणानामपां सम्बन्धना सोमलक्षणेन । वसतीवर्षेकधानामिन्धेण सोमेनेत्यर्थः । जार आहारस्य जरयिताग्निः पिपतिं ... पूरयति । कम् ? प्रकरणसामर्थ्याद् युवामश्विनौ । बहुसोमं युवामश्विन्यां ददातीत्यर्थः Sk. २३. मनुष्याकारो Sk.

पूरयिता^१। कृतस्य^२ कर्मणः। पालयिता। द्रष्टाऽऽदित्यस्तत्र वा^३ स्तोमीति।

आदारो वां मतीनां नासत्या मतवचसा । पातं सोमस्य धृष्णुया ॥५॥

आदारो^४ वाम्। तीव्रत्वादादरकः^५। युवयोः^६ बुद्धीनां सोमः^७। नासत्यौ^८! प्रियस्तोत्री^९!
तम्^{१०}। सोमम्^{११}। पिबत। मनसो^{१२} चर्षणम्^{१३}।

१. पूरयिता सोमेन। देवानां होतृत्वात्। सर्वदेवानामग्निः सोमेन पूरयिता Sk.
२. कुटस्य चर्षणिः कर्मणो द्रष्टा Sy.
पिता पालयिता यज्ञस्य कृत्स्नस्य वा जगतः। कुटस्य चर्षणिः। कुट कौटिल्य इत्यस्य कुटो यज्ञविभ्रंश उच्यते। स हि श्रुतिविहितादुजोर्मागदपेतश्च। तस्य चर्षणिद्रष्टा। अथवा कुटिलचित्तः कुटः शठः पुमान्। तस्य द्रष्टा। भक्ताभक्तयोः पुंसोविशेषज्ञ इत्यर्थः। अथवा कुटशब्दः कृतशब्दपर्यायः। कृतस्य पुण्यस्य पापस्य च द्रष्टेति। यास्कस्तु जारोऽपामित्यादिभिरादित्य उच्यत इति मन्यते। . . . तदनुपपन्नम्। अपां पिपति पयुरिरिति सोमलक्षणेन हविषाश्विपूरणस्यादित्येऽसम्भवात्। रसानुप्रदानान्मध्यमस्याऽनाश्विनत्वप्रसङ्गाच्च। हविषोदकेनापां जार इत्यादिगुणयुक्त आदित्यः पिपतीत्यादित्यव्यापारप्रधानत्वादस्या ऋचः सत्यपि नरेत्यश्विनोः सम्बोधने। . . . नच ययाम्यभिधानपक्षे सोमलक्षणेन हविषाऽग्निः। हे नरो युवां पूरयतीत्येवमश्विनोः प्राधान्यश्रवणादाश्विनत्वमेवमादित्याभिधाने सम्भवत्पुदकेनाश्विनोरपूर्यमाणत्वात्। आदित्यो हि मध्यमं बोदकेन पूरयेद् भूमिं वा नाश्विनौ। तस्माद्यथा व्याख्यातमपां जार

इत्यादिभिरग्निरेवोच्यते नादित्यः Sk.

३. वा P.

४. आदरो M.

५. कीप्रत्वादादरकः P. प्रेरकः Sy.
आदार इति ण्यन्तस्याद्रियते रूपम्।
. . . आदरयिता Sk.

६. बुद्धानां P.

स्तुतीनाम्। युष्मत्स्तुतीराद्रियमाणानामुत्थिजां प्रयोजक इत्यर्थः। अग्निर्ह वैष्णो होता तदधिष्ठितास्तु मानुषाः स्तुवन्तीत्यनेः स्तुतीराद्रियमाणान् ऋत्विजः प्रति प्रयोजकत्वम्। अथवाऽऽदार इति ण्यन्तस्यैव चाद्रियते रूपम्। वां मतीनामित्यपि मतयो यजमानानां बुद्ध्यः। आदरिता युवयोर्बुद्धीनाम्। अत्यन्तं युष्मत्परिचर्यापरत्वाद्युवां मनसा चिन्तयतस्तस्याप्यादरितेत्यर्थः Sk.

७. सोमपा P.

८. नासत्यनामानौ। अथवा सत्यावेव नासत्यौ। द्वौ प्रतिषेधौ प्रकृतं गमयतः। सत्यावेव Sk.

९. अभिमतवचनेन Sk.

१०. स्तोमं P.

सोमस्य वैकदेशं स्वांशलक्षणम् Sk.

११. प्रथमाया अयं यादेशः। क्रियाविशेषणञ्चैतद् द्रष्टव्यम्। धृष्णु यद् धृष्टं प्रगल्भम्। निःशङ्को सर्वलोकप्रकाशं पिबतमित्यर्थः Sk.

या नः पीपरदक्षिणा ज्योतिष्मती तमस्तिरः । तामस्ये रसाधामिषम् ॥६॥

या नः पीपरत्^१ । यदन्नम्^२ । अस्मान्^३ । उज्ज्वलम्^४ । अश्विनौ ! दारिद्र्यलक्षणात् तमसः । अन्यत्र । पारयति । तत् । अन्नम् । अस्मभ्यम् । दत्तम् ।

आ नो नावा मन्तीनां यातं पाराय गन्तवे । युञ्जार्थामश्विना रथम् ॥७॥

आ नो नावा । आयातम् । अस्माकं भवतोः । नावा । स्तोत्राणाम् । पारम् । गन्तुम् । जलमुत्तीर्य । अश्विनौ । आगच्छतस्तत् ऊर्ध्वं गमनार्थम् । रथं च । युञ्जार्थामिति ।

अरित्रं वां दिवस्पृथु तीर्थे सिन्धूनां रथः । धिया युंयुञ्ज इन्द्रवः ॥८॥

अरित्रं वाम्^{१०} । समुद्रगमनसाधनं जलपात्रम् । वाम् । दिवोऽपि । पृथग् भवत्यथ । जलानाम्^{१३} । उत्तरणदेशे । रथ उपतिष्ठति । कर्मणा नानाविधेन यज्ञे । सोमाश्च भवद्भ्याम् । युज्यन्ते ।

१. यानावपरां P. याना पी० D.
२. अस्माद् P. D. अस्माकम् Sk.
३. रसवीर्यादिरूपज्योतिर्युक्ता Sy. ज्यो-
तिषा सारवती सर्वलोकप्रकाशा वा Sk.
४. दारिद्र्यरूपमन्धकारं . . . अन्तर्हितं
विनष्टं कृत्वा Sy.
५. तमस्तिरः । तिरस्सत इति प्राप्तस्य
नाम । प्राप्तं मानसं तमः । येनानेन
पुत्रदारपोषणशक्तिप्रतिघातजेन मानसेन
व्याप्ताः . . . अथवा न इति द्वितीया ।
यानस्मान् . . . पूरयति । तर्पयतीत्यर्थः ।
ज्योतिष्मती च । तमस्तिरः । . . . तम-
स्तिरस्करोति । तिरस्कारेण चात्र प्रकाशो
लक्ष्यते । सर्वलोकप्रकाशा भवन्तीत्यर्थः
Sk.
६. अस्मान् Sk.
७. अन्तम् Sk.
८. अश्विनावागमिष्यतः । तावागतौ यक्ष्या-
महे । ताविष्टौ कामान्तः सम्पादयिष्यतः ।
इत्येवमादिकामानामभिलाषलक्षणां-
स्मन्मन्तीनां पारमन्तं गन्तुम् । युज्मदा-
गमनसम्बद्धानस्मदभिलाषान् फल-

- प्राप्तिसम्बद्धान् कर्तुमित्यर्थः । फल-
प्राप्त्यन्ता हि सर्वाभिलाषाः Sk.
९. युञ्जार्थामिति P.
- किञ्चास्मान् प्रत्यागन्तुम् । . . . यत्र
नावा गन्तव्यं जले तत्र नावाऽऽयातम् ।
यत्र रथेन स्थले तत्र रथेनेत्यर्थः Sk.
१०. Omitted by M.
११. गच्छति येन नौस्तदरित्रम् । अपल्लक
इत्यपभ्रंशेन यन्नाविकानां प्रसिद्धं
तत् Sk.
१२. विस्तीर्णम् Sy. विस्तीर्णतरम् Sk.
१३. समुद्राणाम् Sy. नदीनाम् Sk.
१४. ०रदे० M.
१५. जले स्थले च गमनसाधनं युवयोरस्ती-
त्यर्थः Sk.
१६. अभिषवादिस्कारकर्मणा Sk.
१७. अभिषवादिभिः संस्कारैः संस्कृता इत्यर्थः ।
एतज् ज्ञात्वा गमनसाधनानां गमन-
प्रयोजनस्य विपासितस्य सोमस्य विद्य-
मानत्वाद् आगच्छतमित्यर्थः Sk.
१८. पद्भ्यां M.
१९. युक्ताः Sk.

दिवस्कर्णवास इन्द्रवो वसु सिन्धूनां पदे । स्वं वत्रिं कुहं धित्सथः ॥६॥

दिवस्कर्णवासः । दिवः पतन्ति । हे कर्णवाः ! दीप्ता रश्मयः । वासकमादित्याख्यं तेजश्च । अपाम् । स्थाने प्रादुर्भवति तत्र युवामश्विनौ ! स्वम् । रूपम् । कस्मिन् । निधातुमिच्छथः ।

अभूदु भा उ अंशवे हिरण्यं प्रति सूर्यः । व्यख्यज्जिह्वयासितः ॥१०॥

अभूदु भाः । अभूत् । दीप्तिः । रश्मेरन्तरमुदयवेलायाम् । हिरण्यम् । प्रत्यासीत् सूर्यस्त-
त्सदृशोऽभवदित्यर्थस्तदनन्तरम् । जिह्वया ज्वालाया । अवद्धः । प्रकाशयति सर्वं जगत् ।

१. दिव इत्यपादानपञ्चमीनिर्देशाद्योग्य-
क्रियाध्याहारः । दिव आगतयो-
रश्विनोः Sk.

२. कण्वपुत्राः । यद्वा मेधाविन ऋत्विजः
Sy. मत्पितुः कण्वस्यापत्यभूता मत्पुत्रा-
दयः । अथवा कण्व इति मेधाविनाम् ।
मेधाविन ऋत्विजो मत्पुत्रादयो वा Sk.

३. P. D. M. read वा after रश्मयः

४. अस्मदादिनिवासहेतुभूतमुषःकालीनं
ज्योतिः Sy.
सोमघनम् । घनतया चात्र तद्वत्त्वं स्वा-
मित्वं प्रतिपाद्यते । दिव आगता-
वश्विनौ सोमानी स्वामिनौ भविष्यतः ।
दिव आगताभ्यामश्विनभ्यां वयं सोमं
वास्याम इत्यर्थः Sk.

५. ०श्चापादां P. ०श्चापदां D. M.
सिन्धवोऽत्र स्यन्वनावाहुतय उच्यन्ते ।
तासां पदं स्थानं यज्ञः । तत्र । सर्वा-
हुतीनां स्थानभूते यज्ञ इत्यर्थः । अथवा
सिन्धवोऽत्राप उच्यन्ते . . . तासां
पदमन्तरिक्षम् । पञ्चम्यर्थे सप्तमी ।
अपां स्थानादन्तरिक्षात् । दिवो वाऽ-
न्तरिक्षाद्वागतयोरित्यर्थः Sk.

६. ०मग्निना D.

७. स्वस्थाने Sk.

८. धारयितुम् । . . . स्वशरीरेण वर्तये
येनास्मद्व्यज्ञानागच्छथ इत्यर्थः Sk.

९. ०प्तिरश्मे P. D.

उषःकालीनरश्मिसिद्धधर्मम् Sy.

अंशवो रश्मयः । षष्ठीबहुवचनस्य
स्थान इवं चतुर्थ्येकवचनम् । अंशूना-
मादित्यरश्मिनाम् Sk.

१०. ०ण्यमग्रं P. D. M.

प्रतिशब्दोऽत्र सामर्थ्यादुपमायां द्रष्टव्यः ।
सूर्योऽपि हिरण्यमिव । सूर्योऽप्युदयाभि-
मुखीभूत इत्यर्थः । उदयवेलायां हिरण्य-
सदृशः सूर्यो भवति । हिरण्यसदृशी च भा
अभूच्च Sk.

११. जिह्वायां P. जिह्वास्थानीयत्वादत्र
जिह्वाऽऽदित्यदीप्तिरुच्यते । उद्यन्
ह्यादित्यो रसानादत्ते जिह्वास्थानीयया
दीप्तिचेत्यर्थः Sk.

१२. ०लायां बद्धा P. ०लाया बद्धः D. M.
स्वकीयदीप्तेः सूर्यप्रवेशेन स्वयं कृष्णो
भूत्वा Sy.

१३. त्रैलोक्यं वा विशो वा Sk.

१४. V. Mādhava ignores उ । उ

अभूदु पारमेतवे पन्था ऋतस्य साधुया । अदशि वि सुतिर्दिवः ॥११॥

अभूदु पारम् । अपरां दिशं प्रति गन्तुमुद्युक्तस्य । आदित्यस्य । साधुः । अभवत् । पन्थाः । दिवः । मध्ये कश्चन । मार्गोऽपि । अदशि येन सूर्यो गच्छति ।

तत्तदिदुश्चिनोरवो जरिता प्रति भूषति । मदे सोमस्य पिप्रतोः ॥१२॥

तत्तदित् । उपसि । तत् तत् । एव । अश्चिनोराश्रितविषयम् । रक्षणम् । स्तोता । अलङ्करोति प्रकाशयति यद्रक्षणम् । सोमस्य । मदे । पुर्यतोरभूदिति ।

वावसाना विवर्क्षति सोमस्य पीत्या गिरा । मनुष्वच्छंभू आ गतम् ॥१३॥

वावसाना । वसनशीली । यजमाने । सोमपानेन । स्तोत्रेण च हेतुना । सुखस्य भावयितारौ । नरवदिह । आगतम् अपिवा मनोरिव यज्ञे ।

१. अपारं M.

रात्रेः पारभूतमुदयाद्वि गन्तुम् Sy.

२. ०द्युक्तः स्यादिः M. ऋतस्य यज्ञस्य Sk.

३. कौदृशमहः ? साधुया साधु शोभनम् Sk.

४. पयिस्थानीयत्वाद् आपतत्पनेन यज्ञ इति वा पन्था अहरत्राभिप्रेतः । अहरपि प्रवृत्तमित्यर्थः Sk.

५. द्योतनात्मकस्य सूर्यस्य Sy. सूर्यलोकस्य Sk.

६. प्रसुता दीप्तिः Sy.

७. अदशनी P. D. एतदुक्तं भवति । अभूत् प्रभाऽऽदित्यरश्मिनाम् । सूर्योऽपि हिरण्यसदृश उदयाभिमुखोऽभूत् । यज्ञपरिसमाप्त्यर्थमहरपि प्रवृत्तम् । अतः परं भवतोर्यागकालोऽतिवर्तते Sk.

८. V. Mādhava ignores उ

९. तच्छब्दभूतेर्योगार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽप्याहर्तव्यः । . . . यद्यदुत्कृष्टम् । . . . Sk.

१०. शूतोराश्रि० P. ०राश्रु० D.

अस्मद्विषयम् Sy.

११. भवति Sk.

१२. यद्रक्षणक्षणा P.

१३. सोमेन मत्तयोः सतोरित्यर्थः Sk.

१४. कम् ? सामर्थ्यात् स्तोतारमेव । एतदुक्तं भवति । यदीयं सोमेनाश्विना-वात्मानं तर्पयतस्तं यद्यदुत्कृष्टं पालनं तेन तेन पालयत इति Sk.

१५. यत्तच्छब्दावध्याहृत्यैकवाक्यता नेया । . . . अत्यर्थं वसनशीलौ व्यवस्थान-शीलौ Sk.

१६. यजमाननामधेयमेतच्छाकपूणिना पठितम् । तेन चात्र स्वगृहं प्रतिपाद्यते । यजमानगृह इत्यर्थः Sk.

१७. सोमपानार्थं स्तुत्यर्थं चेत्यर्थः Sk.

१८. मनाविव Sy.

१९. मनोमिव P.

युवोरुषा अनु श्रियं परिज्मनोरुपाचरत् । ऋता वनथो अक्तुभिः ॥१४॥

युवोरुषाः^१ । युवयोः^२ । श्रियम्^३ । उषाः^४ । अनूपाचरत्^५ पश्चाद् युवयोरगच्छति । परितो^६
गन्तोः^७ । यज्ञान् युवाम्^८ । रात्रिभिर्गच्छन्तीभिः^९ सह । सम्भजयः^{१०} ।

उभा पिबतमश्विनोभा नः शर्म यच्छतम् । अविद्रियाभिरूतिभिः ॥१५॥

उभा पिबतम्^{११} । उभौ सोमम्^{१२} । अश्विनौ ! पिबतम्^{१३} । उभौ च । अस्मभ्यम्^{१४} । सुखम्^{१५} ।
यच्छतम्^{१६} । रक्षणपरैः^{१७} । गमनैरिति^{१८} ।

इत्थं तृतीयमध्यायं व्याकरोत् प्रथमेऽष्टके ।

विश्वामित्रकुले जातो माधवः सुन्दरीसुतः^{१९} ॥

[अथ चतुर्थोऽध्यायः]

“अयं वां मधुमत्तमः” माधवो व्याचिकीर्षति ।

प्रदर्शयन्समस्तानां स्वरव्यत्यासकारणम् ॥१॥

१. युवयोरुषाः M.

२. युवो P. M. युवोः D.

युवोरित्येतदन्वित्येतेन सम्बध्यते । अनु-
शब्दस्य पश्चाद्भावे । युवयोः
पश्चात् Sk.

३. श्रियम् M. ज्योतिर्लक्षणाम् Sk.

४. ०चरय P.

उपागच्छति प्रतिपद्यते । अश्विनो-
हर्षध्वं मध्यरात्रात् कालः । ततः पर
उषसः । अथवा युवोरित्येतत् श्रियमित्ये-
तेन सम्बध्यते । युवयोः श्रियमुपा
अनूपाचरद् अनुगच्छति । युवयोः
श्रिया सदृशीत्यर्थः Sk.

५. ०श्चाद्विययो० P. ०श्चाद्वि वयो० D.

६. गच्छन्तो P. गन्तोः D. गन्वयोः M.

७. यज्ञगतानि हवींषि Sy.

८. रात्रिपर्यायैः सम्बद्धानित्यर्थः । अथवा
अस्तुशब्दोऽत्र सोमवचनः । सोमैः
सम्बद्धान् । सोमयागानित्यर्थः Sk.

९. गृहं सुखं वा Sk.

१०. अविद्रियाभिः प्रशस्ताभिः, ऊतिभिः
रक्षाभिः Sy.

अविद्रियाभिः . . . अविहारणीभिः ।
. . . ऊतिभिः पालनैस्तद् । स्थिराणि च
पालनानीत्यर्थः Sk.

११. Ms. D. puts the figure ॥४६॥
here to indicate the end of
the fortysixth hymn. No
such number is given in P.
and M.

१२. RV. I. 47. 1^a.

आद्युदात्ताः समासस्था अन्तोदात्ता भवन्ति च ।

अन्तोदात्ताश्चाद्युदात्तास्त्यजन्तः प्राकृतं स्वरम् ॥२॥

विश्वशब्द आद्युदात्तो “विश्वे^१ देवासो^२ अस्त्रिधेः^३” ।

“विश्वं^४ समन्त्रिणीं^५ दह^६” “पतिर्विश्वस्य^७ भूर्मनः^८” ॥३॥

अन्तोदात्तः समासस्थो “विश्वामित्रस्य^९ रक्षति^{१०}” ।

“अग्निं^{११} च विश्वशंभुमापश्च विश्वमेषजीः^{१२}” ॥४॥

तत्राहुः कारणमिदं विश्वर्यः^{१३} केवले स्फुटः^{१४} ।

समस्ते तु प्रत्ययार्थः^{१५} प्रकृत्यर्थोपसर्जनः ॥५॥

दर्शयेदसमस्तार्थमयं व्याप्त इतीदृशम् ।

मित्रं व्याप्तस्य सर्वस्य समस्तेऽर्थे^{१६} प्रदर्शयेत् ॥६॥

अन्तोदात्तो वीरशब्दः “स^{१७} घां वीरो^{१८} न रिष्यति^{१९}” ।

आद्युदात्तो बहुव्रीहौ “रयि^{२०} बंहतं सुवीरम्^{२१}” ॥७॥

१. ०न्तं M.

२. प्रकृति P. D. प्रकृतं M.

३. विश्वे R.

४. ०सोऽस्त्रि० R. M. अस्त्रीयधः P.
अस्त्रधा D. Raja's text is
short by one syllable in b.

५. RV. I. ३. ९^a.

६. ०मि० D.

७. RV. I. ३६. १४^b. Raja's
reference of this quotation
is wrong.

८. RV. IX १०१. ७^c.

९. मित्रस्य omitted by P.

१०. RV. III. ५३. १२^c.

११. अग्निश्च R.

१२. RV. I. २३. २०^{c-d}.

१३. ०हुत् P.

१४. ०णमिति बं P.

१५. ०र्थं R.

१६. ०टं P.

१७. प्रकृत्यर्थः प्रत्ययार्थोप० R. प्रत्ययार्थः
प्रत्यत्यर्थोपसर्जनं P.

१८. समस्तेऽर्थं P.

१९. प्रदर्शयन् P. D.

२०. सखा R. P. D. M.

२१. RV. I. १८. ४^a.

२२. Raja reads र्यं for रयिम्

२३. RV. I. ३४. १२^b.

अमित्रान्^१ वीरयत्येष इत्यर्थः केवले भवेत् ।

कल्याणवीरमित्यर्थे समस्तस्य प्रदर्शयित् ॥८॥

तात्पर्ये यदि पूर्वस्मिंस्तदा तत्र स्वरो भवेत् ।

“ऋष्ववीरस्य बृहत्ः” इति तत्र निदर्शनम् ॥९॥

सर्वेष्वेषु समासेषु कार्या सूक्ष्मेक्षिका बुधैः ।

पदेषु चासमस्तेषु शुद्धमर्थममीप्सुभिः ॥१०॥

प्रकृतौ प्रत्यये वापि स्वरो यत्र व्यवस्थितः ।

तात्पर्ये तत्र शब्दस्य स्यापयेदिति निर्णयः ॥११॥

L.47.

अयं वां मधुमत्तमः सुतः सोमं ऋतावृधा ।

तमश्विना पिबतं तिरोअह्वयं धत्तं रत्नानि दाशुषे ॥१॥

अयं वाम् । प्रस्कण्वः । अयम् । युवयोः । सुतः । सोमः । तम् । पिबतमिति^{१०} ।

त्रिवन्धुरेण त्रिवृता सुपेशसा रथेना यातमश्विना ।

कण्वासो वां ब्रह्म कृण्वन्त्यध्वरे तेषां सु शृणुतं हवम् ॥२॥

त्रिवन्धुरेण । त्रयो यस्य बन्धुरास्तेन । त्रिकोणेन । सुरूपेण । रथेन । आयातम् । अश्विनी !

१. अमिहीर० M. Cf. वीरो वीरयत्य-
मित्रान् N. 1. 7.

२. ०ण वीर्यमि० R. M. Cf. वीरवन्तः
कल्याणवीरा वा । N. 1. 7.

३. ०न्तव P.

४. RV. I. 52. 13^b. Raja's
reference of this quotation
is wrong.

५. ध्वेषां० P. D. M. ६. कार्य M.

७. तावर्ध्व एवा चतुर्थी । युवयोरप्याय Sk.

८. तमिम् P.

९. पिबति P.

१०. V. Mādhava ignores मधुमत्तमः ।
ऋतावृधा । अश्विना । तिरोअह्वयम् ।
धत्तम् । रत्नानि । दाशुषे

११. उन्नतानतरूपत्रिविधबन्धनकाष्ठयुक्तेन
Sy. सारथिस्थानं बन्धुर उच्यते Sk.

१२. अप्रतिहतगतितया लोकत्रये वर्तमानेन
Sy. त्रिभिश्चक्रैर्वर्तते गच्छतीति
त्रिवृत् । तेन त्रिवृता Sk.

१३. शोभनसुवर्णयुक्तेन Sy.

कण्वाः^१ । युवयोः । स्तोत्रम् । कुर्वन्ति । यज्ञे । तेषाम् । सुष्टु । शृणुतम् । ह्वानम् ।

अश्विना मधुमत्तमं पातं सोममृतावृधा ।

अथाद्य दंसा वसु चित्रता रथे दाश्वांसमुप गच्छतम् ॥३॥

अश्विना मधुमत्तमम् । सोमपानानन्तरम् । दाश्वांसम् । घनेन सह । उपगच्छतमिति ।

त्रिषधस्थे बृहिषि विश्ववेदसा मध्वा यज्ञं मिमिक्षतम् ।

कण्वांसो वां सुतसौमा अभिघ्नवो युवां हवन्ते अश्विना ॥४॥

त्रिषधस्थे^१ । यस्मिन् बृहिषि त्रयाणां धातूनां सहावस्थानं तत्रासीनी । सर्वज्ञौ । मधुनेमम् ।

यज्ञम् । सेक्तुमिच्छतम् । कण्वाः । वाम् । अभिघ्नसौमाः स्तोत्रादभिषवाच्च । अभिगतदीप्तयः ।

अश्विनौ ! हवन्ते । पादान्तरे वामिति प्रयुक्तम् ।

१. P. reads तैरस्मानपि रक्तमुदकस्य पती पिबतञ्च सोमं यज्ञस्य वर्धयितारी सुपुराणः सुदासे दत्ता वैजवनाय सुदासे before कण्वाः । कण्वपुत्रा मेधाविन ऋत्विजो वा Sy. कण्वपुत्रा मत्प्रभृतयः Sk.

२. ०ताह्वानम् P.

३. सोमपानार्थम् Sy.

४. दाश्वांसं यजमानं दानार्थम् Sk.

५. घानेन P.

६. सहा उपग० P. सहोपाग० D. M. उपगम्य यजमानाय धनं दत्तमित्यर्थः Sk.

७. V. Mādhava ignores अश्विना । मधुमत्तमम् । पातम् । सोमम् । ऋता-वृधा । अद्य । दत्ता । रथे ।

८. ०धस्ते D.

कस्यात्रयरूपेणास्तीर्णतया त्रिषु स्थानेष्ववस्थिते... दर्भे स्थित्वा Sy.

सह तिष्ठन्ति येषु देवतास्तानि सवस्थानि । सवनान्यत्राभिप्रेतानि । तानि त्रीणि यस्मिस्तत्रिषधस्यम् । सौमि-

कपरिस्तरणं बृहिः । अथवाऽऽहवनीया-दयोऽग्नयः सधस्थाः सहस्यातृत्वात् । ते त्रयो यस्मिन् तत्रिषधस्यम् । तस्मिन् त्रिषधस्थे बृहिषि । सप्तमीनिर्देशाद् व्यवस्थितमिति शेषः Sk.

९. अथवा विश्वमिति बहुनाम । वेद इत्यपि धननाम । विश्ववेदसा बहुधनो Sk.

१०. ०नेम D.

मधुरेण रसेन Sy. उदकेन Sk.

११. अस्मदीयम् Sk.

१२. अभिवाचितुमिच्छतमित्यर्थः Sk.

१३. युवयोरर्थाय Sk.

१४. ०षुतोसो P. ०भिष्टुतसो M.

१५. स्तोत्रावधवान्याभिगत० P.

अभिगता दीप्तिर्वस्तेऽभिघ्नवः । ब्राह्म्या दीप्ताद्या दीप्ता इत्यर्थः । अथवा द्यु इत्यहर्नाम । अत्यन्तदुष्प्रापं प्राप्तं यागाहो यस्तेऽभिघ्नवः Sk.

१६. पदा० P. D. M.

१७. V. Mādhava ignores युवाम् and writes वामिति प्रयुक्तम्

याभिः कण्वमभिष्टिभिः प्रावतं युवमश्विना ।

ताभिः प्वः^१स्माँ अंवतं शुभस्पती पातं सोममृतावृधा ॥५॥

याभिः कण्वम् । यैः । कण्वम् । अभिगमनैः । प्रावतम् । युवाम् । अश्विनौ ! तैः । अस्मानपि रक्षतम् । उदकस्य । पती ! पिबतञ्च । सोमम् । यज्ञस्य वर्धयितारौ ! सुः पूरणः ।

सुदासे दत्ता वसु विभ्रता रथे पृक्षो बहतमश्विना ।

रयिं समुद्रादुत वा दिवस्पर्धस्मे धत्तं पुरुस्पृहम् ॥६॥

सुदासे दत्ता । पैजवनाय सुदासे । दर्शनीयी ! धनम् । रथे । विभ्रतौ । अश्विनौ ! अन्नं च । आवहृतम् । अस्मभ्यम् । अपि । अन्तरिक्षात् । दिवः । वा । आहृत्य । बहुभिः स्पृहणीयम् । रयिम् । धत्तम् ।

यन्नासत्या परावति यद्वा स्यो अधिं तुर्वशे ।

अतो रथेन सुवृता न आ गतं साकं सूर्यस्य रश्मिभिः ॥७॥

यन्नासत्या । यदि । नासत्यौ ! दूरे भवयः । यत् । वा । स्यः । अन्तिके । ततः । रथेन । सुवर्तनेन । अस्मान् । आगच्छतम् । सह । सूर्यस्य । रश्मिभिरुपसि प्रादुर्भूतैः ।

१. कण्वा P.

२. येभिः P.

३. याभिः ... रक्षाभिः Sy.

युष्मदभ्येषणशीलाभिः । युष्मदन्वे-
षणपराभिः । स्तुतिभिरित्यर्थः Sk.

४. चक्षुःप्रदानेन प्रकर्षेण रक्षितवन्तौ
स्यः Sk.

५. यूयम् P.

६. शोभनस्य कर्मणः पालकी Sy.

७. पुराणः P.

८. वैज० P.

९. पिबतौ P.

१०. अश्विनावनं P. D.

अश्विनो वनं M.

११. प्रापितवन्तौ स्यः Sk.

१२. दिवा P. D.

१३. वानूत्य P. वां दूत्य D. वादूत्य M.

१४. वत्तम् Sk.

१५. अमुष्मिन् लोक इत्यर्थः Sk.

१६. भवतः M.

१७. यदि Sk.

१८. स्थान्तिके M.

अस्मिन्नेव लोक इत्यर्थः Sk.

१९. सुगतिना Sk.

२०. सहयोगित्वमात्रमत्र रश्मिनाम् । अश्वि-
नोरेव तु प्राधान्यम् Sk.

२१. ०भूते M.

२२. V. Mādhava ignores अधि

अर्वाञ्चा वां सप्तयोऽध्वरश्रियो वहन्तु सवनेदुपं ।

इषं पृञ्चन्तां सुकृते सुदानव आ बर्हिः सीदतं नरा ॥८॥

अर्वाञ्चा वाम् । अभिमुखी । वाम् । अध्वाः । यज्ञं ये श्रयन्ति ते । सवनानाम् । समीपे । वहन्तु । अन्नम् । सुष्टु कुर्वन्ते । शोभनदानाय यजमानाय । संयोजयन्ती । आसीदतम् । बर्हिः । नेतारी ।

तेन नासत्या गतं रथेन सूर्यत्वचा ।

येन शश्वद्बृहथुर्दाशुषे वसु मध्वः सोमस्य पीतये ॥९॥

तेन नासत्या गतम् । तेन । नासत्यौ । आगच्छतम् । रथेन । सूर्यसदृशरूपेण । येन । बहु । धनम् । ऊह्युः । यजमानाय । मधुसदृशम् । सोमम् । पातुम् ।

उक्थेभिरर्वागवसे पुरुवसू अकैश्च नि ह्वयामहे ।

शश्वत्कण्वानां सदसि प्रिये हि कं सोमं पपथुरश्विना ॥१०॥

उक्थेभिरर्वाक् । स्तोत्रशस्त्रैः । रक्षणाय । अस्मदभिमुखम् । बहुभनाविद्विनी ! नि ह्वयामहे ।

१. अस्मदभिमुखा युवाम् Sk.

२. यैः M.

यज्ञसम्बद्धा इत्यर्थः । अथवा अध्वर इति ध्वरतोर्हंसाकर्मणः क्रियावचनः । अनुपहिंसिता श्रौयेषां तेऽध्वरश्रियः । लक्ष्मीयन्तो दर्शनीया इत्यर्थः Sk.

३. अस्मदनुष्ठेयानि त्रीणि सवनान्येवोपलक्ष्य Sy.

सवनशब्दो यज्ञनाम वा तदवयवप्रातस्सवनमाध्यन्दिनसवनतृतीयसवनवचनो वा । . . . सवनान्युप यज्ञानां वा . . . तदवयवानां प्रातस्सवनादीनां वा समीप इत्यर्थः Sk.

४. पिबन्ति M.

५. शोभनानां सुकृतानां कर्त्रे Sk.

६. शोभनानां च हविषां दात्रे यजमानाय Sk.

७. इवमन्नं पृञ्चन्ता । पृचिरत्र सामर्थ्या-

दानार्थं । ददती Sk.

८. V. Mādhava ignores इत्

९. तो M.

१०. आगतम् Sk.

११. सूर्यसंबन्धेन, सूर्यरश्मिसंबन्धेन वा Sy.

हिरण्यलक्षितत्वादत्यन्तोऽज्ज्वलेनेत्यर्थः Sk.

१२. ०रूपेण P.

१३. यौ M.

१४. सर्वदा Sy.

१५. प्रापितवन्ती स्यः । दत्तवन्तावित्यर्थः Sk.

१६. मधु is omitted by M.

१७. स्तोत्रशब्दः P.

१८. सोमेन तर्पणाय Sk.

१९. अस्मद् is omitted by P.

आत्माभिमुखम् Sk.

२०. बहुयज्ञं धनाविद्विनी P.

नित्यम् । हि । कण्वानां सदसि । प्रिये । यज्ञे । अश्विनौ युवाम् । खलु । सोमम् । पीतवन्ताविति ।

I.48.

सह वामेन न उपो व्युच्छा दुहितदिवः ।

सह द्युम्नेन बृहता विभावरी राया देवि दास्यती ॥१॥

सह वामेन । सह । वननीयेन । अस्माकम् । उपः । व्युच्छ । दुहितः । सहाग्नेन । महता । दीप्तिमति । धनेन च । देवि । दानवति । इत्यन्नं दानं च वामिति ।

अश्वावतीर्गोमतीर्विश्वसुविदो भूरि च्यवन्त वस्तवे ।

उदीरय प्रति मा सूनृता उपश्रोद राधो मघोनाम् ॥२॥

अश्वावतीः । अश्ववत्यः । गोमत्यः । विश्वस्य धनस्य सुष्ठु वेदयिष्यः । अत्यन्तं दिवः । च्यवन्त । दिवसकरणायेदानीम् । माम् । प्रति । सूनृतवाचः । उदीरय । उपः । चोदय । धनम् ।

१. हिशब्दस्तु पदपूरणः Sk.

२. कण्वपुत्राणां मेधाविनां वा Sy.

३. यस्मात् पूर्वेष्वपि कालेषु नित्यमस्मदीयेषु सदसु सोमान् पीतवन्तौ स्वस्तस्मादुत्पन्नप्रणयत्वादिदानीमपि नियतं ह्वयाम इत्यर्थः Sk.

४. Ms. D. puts the figure ॥४७॥ here to indicate the end of the fortyseventh hymn. No such number is given in P. and M.

५. वननीयेन P. D. M.

धनेन Sy. अत्यन्तोत्कृष्टेनाग्नेन Sk.

६. अस्माकमर्षाय Sk.

७. विविधं तमांसि विवासय । प्रकाशं कुवित्यर्थः Sk.

८. आदित्यतेजसो दिवि जायमानत्वा-
दुषा दिवो दुहिता Sk.

९. यशसा च सह Sk. १०. देवी D. M. अन्नयशोधनान्यस्मभ्यं ददती व्युच्छे-
त्यर्थः Sk. ११. नावमिति M.

१२. V. Mādhava ignores दिवः ।

द्युम्नेन १३. बह्वश्वोपेताः Sy.

१४. अश्वान् गाश्च स्तोतृभ्यो ददत्य

इत्यर्थः Sk. १५. लम्भयिष्यः Sy.

सर्वस्य भूतजातस्य सुष्ठु वेदयिष्यः ।

प्रकाशिका इत्यर्थः । स्वयमेव वा वेदि-

ष्यः Sk. १६. ०न्तं D. गतवत्यः ।

समस्तं त्रैलोक्यं प्राप्तवत्य इत्यर्थः Sk.

१७. प्रजानां निवासाय Sy. स्वज्योतिषा

तमसामाच्छादनाय । प्रकाशनायेत्यर्थः

Sk. १८. स्तुतावाचः M.

स्तुतिलक्षणा वाचः । मम वाचः प्रति

प्रेरय येनाहं त्वां प्रभूताभिः स्तुतिभिः

स्तौमीत्यर्थः । अथवा सूनृतेत्युषोनाम ।

यत्तच्छब्दावध्याहृत्य पूर्वोणार्धेन सहैक-

वाक्यत्वं योज्या । या अश्वावतीत्यादि-

गुणा भूरि च्यवन्त वस्तवे तास्त्वमुदीरय

मां प्रति सूनृताः प्रकाशरूपा उपसः Sk.

१९. प्रकाशरूपाणामुवसामधिष्ठात्र्या अधि-

देवताया इवमुषःशब्देन सम्बोधनम् Sk.

२०. वेहीत्यर्थः Sk.

आदधानां तत आहृत्य भिक्षुभ्यः ।

उवासोषा उच्छाच्च नु देवी जीरा रथानाम् ।

ये अस्या आचरणेषु दधिरे समुद्रे न श्रवस्ववः ॥३॥

उवासोषाः । पुरोपि व्युष्टवती सम्प्रति । च । व्योच्छत् । क्षिप्रम् । उषाः । क्षेत्री । रथानां
ये रथाः । उपसः । आगमनेषु । तिष्ठन्ति । अन्नमाजिहीर्षवः । समुद्रे । इव नाविकाः ।

उपो ये ते प्र यामेषु युञ्जते मनो दानाय सूरयः ।

अत्राह तत्कण्व एषां कण्वतमो नाम गृणाति नृणाम् ॥४॥

उपो ये ते । उपसि शयाने शयानः प्रस्कण्व उदाराणां नामान्यसावसाविति ब्रूत इति
समुदायार्थः । उपः ! तव । आगमनेषु । ये । प्राज्ञाः । मनः । दानाय । प्रायुञ्जत । अत्र । एव ।

१. मघोनां धनवतां यष्टृणां स्वभूतम् । ये
धनवन्तो न यजन्ते तेभ्योऽपहृत्येत्यर्थः ।
अथवा मघशब्दोऽत्र हविलक्षणे धने
वर्तते । यष्टीनिर्देशाद्योग्यमिति शेषः ।
हविलक्षणेन धनेन धनवतामस्मादृशां
योग्यम् । यष्टृणां यद्योग्यमित्यर्थः Sk.

२. अस्मदर्थम् Sy.

३. पुरोपि P.

४. निवासमकरोत्, प्रभातं कृतवतीत्यर्थः
Sy. प्रागपररात्रादुवास रात्र्या
सहोषितवत्युषा । रात्रावेवानुप्रविष्टाऽ-
दृश्यरूपाभवदित्यर्थः Sk.

५. व्युच्छति प्रभातं करोति Sy.

व्युष्टवती चापररात्रे Sk.

६. उषा M.

७. क्षिप्री P. प्रेरयित्री Sy. क्षिप्रा Sk.

८. रथो रंहतेर्गतिकर्मणो गन्तेहाभिप्रेतः ।
... गन्तृणां मध्ये । अथवा रथानामिति
यष्टीनिर्देशात् सकाशादिति वाक्यशेषः ।
क्षिप्रा रथानामपि सकाशात् Sk.

९. P. adds न after रथाः

१०. परिचरणेषु दधिर आत्मानं धारितवन्तः ।

परिचर्यायां स्थिता इत्यर्थः Sk.

११. तच्छन्त्यनमाजि० P. ०जिहो० D.

धनकामाः... यथा समुद्रमध्ये नावः
सञ्जीकृत्य प्रेरयन्ति तद्वत् Sy.

श्रव इति धननाम । तत्कामाः श्रवस्ववो
वणिजः । यथात्यन्तधनाशया समुद्रे
वणिजो व्यवतिष्ठन्ते तद्वत् । य एवो-
षसं परिचरन्ति तेषामेव सा उवास
उच्छाच्च तत्कार्यकरत्वान्नेतरेषां
यष्टृणामित्यर्थः Sk.

१२. समुद्रमिव P. D.

१३. ये ये P. १४. उष्यति M.

१५. शयानाः P. शयने M.

१६. तुभ्यम् Sk.

१७. यामेषु यज्ञेषु Sk.

१८. प्राज्ञाः P. स्तोतारः Sk.

१९. हविषाम् Sk.

२०. प्रेरयन्ति । दानशीला उदाराः प्रभवः
प्रातःकाले दातुमिच्छन्तीत्यर्थः Sy.

ये तुभ्यं यज्ञेषु हवींषि वदतीत्यर्थः Sk.

२१. ०त अ० P. D. पृथिव्यास्तन्नि-
हिताया अयं प्रतिनिर्देशः Sk.

कण्वानां^१ वरिष्ठः । कण्वपुत्रः^२ । एषाम्^३ । नृणाम्^४ । तत् । नाम । उच्चारयति^५ ।

आ घा योषेव^१ सुनर्युषा^२ याति प्रभृञ्जती ।

जरयन्ती^३ वृजनं^४ पद्वदीयत^५ उत्पातयति^६ पक्षिणः^७ ॥५॥

आ घा योषेव । आयाति^१ । उषाः^२ । स्त्रीव । प्रकर्षेण^३ रक्षन्ती । सूनरीत्यप्युषो नाम शोभन-
नरेति मनुष्याणाम् । उपद्रवम्^४ । जरयन्त्युषस्यागतायां पद्वत्^५ पुरुषादिकम्^६ । चलति । पक्षिणः^७ ।
चेयम्^८ । उद्गमयति ।

वि या सृजति^१ समनं^२ व्यर्थिनः^३ पदं^४ न वेत्योदती ।

वयो^५ नकिंष्टे^६ पमिवांसं^७ आसते^८ व्युष्टौ^९ वाजिनीवति ॥६॥

वि या^१ सृजति । विसृजति^२ । या । सङ्ग्रामं^३ युयुत्सून्^४ । प्रेरयति^५ या च ।

१. अतिशयेन मेधावी कण्वो महर्षिः Sy.
... तेषामेषां मनुष्याणां मध्ये
कण्व एव कण्वतमो नाम गृणाति । कण्व
इति सोऽप्यमित्यभिसम्बन्धात् पितृ-
शब्दः पुत्रे प्रयुज्यते । आत्मन एवायं
परोक्षरूपेण प्रथमपुरुषेणाभिधानम् ।
कण्वतम इति कण्वशब्दो मेधाविनाम ।
अतिशयेन मेधावी कण्वतमः । अयं
कण्वपुत्रः प्रस्कण्वो नाम मेधावितम-
स्तव नाम स्तोतीत्यर्थः । नामस्तुत्या
चात्र नामवतामेव स्तुतिः प्रतिपाद्यते ।
त्वां स्तोतीत्यर्थः । स्तोतारस्तुभ्यं यज्ञेषु
हवींषि ददति । समस्तायामेतस्यां
पृथिव्यां तेषां मध्येऽहमेव कण्वपुत्र-
स्त्वामतिशयेन स्तोमि नान्यः कश्चि-
दिति समस्तार्थः Sk.

२. वयां P. ३. नृवणाम् P.
४. ०न्ति M. ५. उदितेत्यर्थः Sk.
६. आयातमया M. ७. स्वेन ज्योतिषा
कृत्स्नं जगत् प्रकर्षेण पालयन्ती Sk.
८. सुष्टु गृहकृत्यस्य नेत्री गृहिणीव Sy.
शोभना नरा यस्याः स्तोतृत्वेन यष्टु-
त्वेन च सन्ति सा सूनरी Sk.

६. गमनशीलं जङ्गमं प्राणिजातम् । ... असङ्क-
दुषस्यावृत्तायां वयोहान्या प्राणिनो जीर्णा
भवन्ति Sy. १०. बलं कालेन हि
प्राणिनां जीयंते । कालं चोषा अतिपात-
यति । अत एवमुच्यते जरयन्ती वृजनमिति
... चटकादयो हि पक्षिण उषउदयवे-
लायां स्वेभ्य आवासकेभ्य उत्पतन्ति ।
अतस्तानुषा एवोत्पातयतीत्युच्यते Sk.

११. पादयुक्तं प्राणिजातम् Sy. यथा कश्चित्
पादवानागच्छेत् तद्वदागच्छति Sk.
१२. निद्रां परित्यज्य स्वस्वकृत्यायं गच्छति
Sy. १३. व्या M.
१४. विसर्गो ह्यनुज्ञा । अनुजानाति Sk.
१५. समीचीनचेष्टावन्तं पुरुषम्... गृहाराभादि-
चेष्टाकुशलान् पुरुषान् उषःकालः शयना-
दुत्थाप्य स्वस्वव्यापारे प्रेरयतीति प्रसिद्धम्
Sy. समनं सङ्ग्रामनामंतत्... उष-
उदयोत्तरकालं... योद्धारो युध्यन्ते । अत
उषा एव सङ्ग्राममनुजानातीत्युच्यते ।
अथवा समनमिति संपूर्वस्य मनेर्वा ज्ञाना-
र्थस्यानेर्वा प्राणार्थस्य रूपम् । ज्ञानं प्राणं
वेत्यर्थः । उभयमपि ह्येतदुषउदयोत्तर-
कालं प्रवर्तते Sk. १६. ०यन्ती P.

भिक्षून् सा । पदम् । इव । निदधाति । शनैः शनैरागच्छन्त्युषा इति रश्म्यभिप्रायवचनम् । पक्षिण
इव । केचन । पतनशीला वृक्षेषु । आसते । तव । व्युच्छन्ने । उषः !

एषायुक्त परावतः सूर्यस्योदयनादधि ।

शतं रथेभिः सुभगोषा इयं वि यात्यभि मानुषान् ॥७॥

एषायुक्त । एषा । उद्युक्ता । दूरात् । सूर्यस्य । उदयनाद् दिवः । शतम् । रथानधिरुह्य ।
सुभना । उषाः । मानुषान् । अभि । विविधम् । याति ।

विश्वमस्या नानाम् चक्षसे जगज्ज्योतिष्कृणोति सूनरी ।

अप द्वेपो मधोनीं दुहिता दिव उषा उच्छदप सिधः ॥८॥

विश्वमस्याः । उपसः । दर्शनाय । सर्वमेव । जगत् । शिरो नमयति । ज्योतिश्च । कृणोति ।

१. व्यथिनोऽथिनः कार्यवन्तः । कार्यवन्तश्च
कार्येषु विसृजन्ति । सर्वे हि कार्यवन्तः
स्वकार्येषूपदयोत्तरकालं प्रवर्तन्ते Sk.

२. स्थानं . . . न कामयते । उषःकालः शीघ्रं
गच्छतीत्यर्थः Sy.

यथा कश्चिदेकं पदं गच्छेतद्वत् क्षणेन
गच्छति Sk.

३. रश्म्यभिप्रायं M. रम्याभिप्रायं P.
रम्याभि० D.

४. पक्षिणः पतनशीलास्तव व्युष्टौ स्वेष्वा-
वासकेषु नासते । त्वदुदयवेलायां स्वेभ्य
आवासकेभ्य उत्पतन्तीत्यर्थः Sk.

५. पक्षिणोदके च M. पक्षिणोद केचन
P. D.

६. हे . . . उषोदेवते ! . . . त्वदीये प्रभातकाले
. . . पतनयुक्ताः . . . पक्षिणो . . . न
तिष्ठन्ति । किन्तु स्वस्वनीडाद्विनिर्गत्य
गच्छन्तीत्यर्थः Sy.

७. उषाः P. D.

८. ०क्ता M.

९. स्वकीयानां रथानां शतं योजितवती Sy.
युक्तवत्यश्वान् रथेषु Sk.

१०. यतः स्थानात् सूर्य उदेति ततः Sk.

११. ०नादिव

१२. शतमिति तृतीयार्थे द्वितीया । शतेन
रथैः Sk.

१३. अधिशब्दस्तु . . . पदपूरणः Sk.

१४. सौभाग्ययुक्ता Sy.

१५. अभिविधं P. D. मानुषादभिविधं M.
विशेषेण Sy.

१६. इतश्चेतश्च पाथिवं लोकं स्वभासा व्या-
प्नोतीत्यर्थः Sk.

१७. V. Mādhava ignores अधि ।
इयम्

१८. प्रकाशाय Sy.

१९. सप्त० D.

२०. सर्वस्य जगत एतदायत्तं दर्शनीय-
मित्यर्थः Sk.

२१. जच्छिरः M.

२२. नगमयति P.

उषाः सा। दिवः। दुहिता सर्वान्। द्देष्टुन्। अपयितुंश्च। तिरस्कृवंती प्रादुर्भवतु।

उष आ भाहि भानुना चन्द्रेण दुहितर्दिवः।

आवहन्ती भूर्यस्मभ्यं सौमगं व्युच्छन्ती दिविष्टिषु ॥६॥

उष आ भाहि। उषः! अभिमुखम्। भाहि। तेजसा। ह्लादकेन। दिवः। दुहितः! आवहन्ती। बहु। धनम्। अस्मभ्यम्। प्रादुर्भवन्ती। दिवसानामन्वेयणेपु।

विश्वस्य हि प्राणानं जीवनं त्वे वि यदुच्छसिं सूनरि।

सा नो रथेन बृहता विभावरी श्रुधि चित्रामघे हवम् ॥१०॥

विश्वस्य हि। विश्वस्य। हि प्राणिनः। प्राणनम्। जीवनं च। त्वयि भवति। यदा त्वम्। व्युच्छसि। उषः! प्रकाशं कुर्वन्ती। सा। अस्माकम्। रथेन। बृहताऽऽगता। दीप्तिमति! शृणु। चित्रधने! ह्यानम्।

उषो वाजं हि वंस्व यश्चित्रो मानुषे जनै।

तेना वह सुकृतो अध्वराँ उष ये त्वा गृणन्ति वह्ययः ॥११॥

उषो वाजम्। उषः! हि। अन्नं देवि! यः। पूजनीयः। मनुष्येषु भवत्ययः।

१. सर्वाञ्चेष्टुन् D.
- किञ्च द्वेयः सर्वप्राणिद्वेष्यं तमः Sk.
२. शोषयितुन् Sy. शोषयितुन् वा। कान् ?
सामर्थासिक्तञ्चरान् रक्षआदीन्।
रक्षआदीनपि विवासयतीत्यर्थः Sk.
३. ंन्ति D. अपोच्छति तमश्च
विवासयति Sk. ४. ंन्तु M.
५. V. Mādhava ignores सूनरी।
मघोनी ६. सुलकरेणेत्यर्थः Sk.
७. ंहितावह० P. आनयन्ती Sk.
८. सौभाग्यम् Sy. प्रभूतमस्मभ्यं शोभनं
धनं ददातीत्यर्थः Sk. ९. ंन्ति P.
१०. दिवसेषु Sy. दिवमिष्यते याभिर्गन्तुं ता
दिविष्टयः। तासु। अस्मदीयेषु यज्ञेष्वि-
त्यर्थः Sk. ११. हिशब्दः पदपूरणः

- Sk. १२. Omitted by P.
१३. सर्वे प्राणिनस्त्वत्प्रसावात् प्राणन्ति
जीवन्ति चेत्यर्थः Sk.
१४. यस्मात् Sy. यद् वा Sk.
१५. ंयुसि P. तमांसि विवासयसि Sk.
१६. कुर्वं M. १७. आयाहीति शेषः Sy.
महता रथेनास्मान् प्रत्यागन्तुम् Sk.
१८. विशिष्टप्रकाशयुक्ते Sy.
१९. उषोनामैव वा चित्रामघशब्दः Sk.
२०. हिशब्दस्तु पदपूरणः Sk.
२१. अन्नं P. हविलंसणम् Sy.
२२. वा P.
२३. चायनीयः Sy.
२४. मनुष्ये जने जाते यजमाने Sy.
मनुष्यलोके Sk.

तेनाग्नेन। सुकर्मणः। यज्ञान्। उपावह^१। ये। त्वाम्। स्तुवन्ति। स्तोतारः।

विश्वान्देवाँ आ वहु सोमपीतयेऽन्तरिक्षादुषस्त्वम् ।

सास्मासुं धा गोमदश्चावदुक्थ्यमुषो वाजं सुवीर्यम् ॥१२॥

विश्वान् देवान्। विश्वान्। देवान्। आवह^१। सोमपानाय। अन्तरिक्षात्। उषः^२ ! त्वम्।
सा^३। अस्मासु^४। वेहि^५। गोमत्^६। अश्ववत्^७। प्रशस्यम्^८। उषः^९ ! वाजम्^{१०}। शोभनवीर्यम्^{११}।

यस्या रुशन्तो अर्चयः प्रति भद्रा अदत्त ।

सा नो रयिं विश्ववारं सुपेशसमुषा ददातु सुगम्यम् ॥१३॥

यस्या रुशन्तः। यस्याः। दीप्यमानाः। अर्चयः। प्रत्यदुक्षन्तः^{१२}। कल्याणाः। सा। नः। रयिम्।
सर्ववरणीयम्^{१३}। सुरूपम्^{१४}। उषाः। ददातु^{१५}। सुखकरम्^{१६}।

१. तेन कारणेन Sy. तेन वत्तेनोपावह Sk.

२. शोभनाग्रान् स्वर्गादिफलावाप्तिकर-
णानि Sk.

३. उपाह्व D. उपावह M.

४. यज्ञनिर्वाहकाः Sy. स्तुतीनां बोडारो
मत्प्रभूतयः। यच्छब्दभूतेस्तेषामित्यध्या-
हार्यम्। तेनाग्नेन स्तोतृन् यज्ञकरण-
समर्थान् कुर्वित्यर्थः। अथवा तेनेति हेतौ
तृतीया। तेन हविर्भूतेन हेतुना तबन्
हविर्भूतमुपभोक्तुमित्यर्थः। आवह।
कान्? आत्मसहचारिणो विश्वान् देवान्।
... कीदृशान्? सुकृतः शोभनकर्म-
कारिणः। क्व? अध्वरानुप। ...
यज्ञान् प्रति यज्ञेष्वित्यर्थः। कस्य
स्वभूतेषु? उच्यते। ये त्वा गृणन्ति
बह्व्यस्तेषाम् Sk.

५. Omitted by P. आत्मसह-
चारिणः Sk.

६. देवा M.

७. ०नातरि० P.

८. उषस एवात्र प्राधान्यं सहचारित्वमात्रं
विश्वेषां देवानाम् Sk.

९. सास्मास्विति तच्छब्दभूतेर्योग्यार्थ-
सम्बन्धो यच्छब्दोऽध्याहार्यः। यां त्वा-
मेवमवोचाम सास्मासु धाः स्थापय।
अस्मभ्यं वेहीत्यर्थः Sk.

१०. वाचम् M. अन्नम् Sk.

११. शोभनवीर्यसहितं शोभनवीर्यं वा Sk.

१२. ०क्षत P. D.

०क्षन्तदुक्षन्त M.

प्रतिदुष्यन्ते Sy.

१३. विश्वस्य वारकम्। यद्वा विश्वैर्वर-
णीयम् Sy.

१४. सुष्ठु गन्तव्यम् Sy.

सुखनामैतत्। सुखं च। अथवा रत्ये-
रेवैतद्विशेषणम्। सुखकरं रयिम् Sk.

ये चिद्धि त्वामृषयः पूर्वं ऊतये जुहुरेऽवसे महि ।

सा नः स्तोमौ अभि गृणीहि राघसोषः शुक्रेण शोचिषा ॥१४॥

ये चिद्धि । ये । चित् । हि । त्वाम् । ऋषयः । पूर्वं । रक्षणाय । आहूतवन्तः । महति !
सा । अस्माकम् । स्तोमान् । अभिगृणीहि । घनेन । उपः ! शुक्रेण । तेजसा युक्तेति ।

उषो यदद्य भानुना वि द्वारावृणवो दिवः ।

प्र नो यच्छतादवृकं पृथु च्छदिः प्र देवि गोमन्तीरिषः ॥१५॥

उषो यदद्य । उपः ! यत् । अद्य । तेजसा । दिवः । द्वारा । पूर्वापरौ सूच्येव विद्धवती तदानीम् ।
प्रयच्छ । अस्मभ्यम् । स्तेनरहितम् । विस्तीर्णम् । गृहम् । प्रयच्छ च । देवि ! गोमन्ति । अन्नानि ।

सं नो राया बृहता विश्वपेशसा भिमिश्वा समिळाभिरा ।

सं द्युन्नेन विश्वतुरोषो महि सं वाजैर्वाजिनीवति ॥१६॥

सं नो राया । संयोजय । अस्मान् । घनेन । महता । सर्वरूपेण । संमिमिक्ष्व । च । गोभिः ।

१. सा न इति तच्छब्देनोपसतः प्रतिनि-
वेशाद् य इति यच्छब्द उषोविषयो
द्रष्टव्यः । व्यत्ययेन पुल्लिङ्गता । द्विती-
यैकवचनस्य स्थाने प्रथमाबहुवचनम् ।
...यां त्वाम् Sk.

२. चिच्छब्दः पदपूरणः Sk.

३. क्षेणाय M. अवतिरत्र गत्यर्थः ।
स्वयज्ञान् प्रतिगमनाय Sk.

४. महिते ! पूजनीये वा Sy.

५. अभिष्टुहि Sk.

६. घनं देहीत्यर्थः Sk.

७. नित्यं चास्मान् प्रति शुक्रेण ज्योतिषा
व्युच्छेद्यर्थः । अथवा ये चिद्धि त्वां
सा नः स्तोमानिति श्रुतौ यच्छब्दत-
च्छब्दौ परस्परसम्बन्धासम्भवाद्योग्याय-
सम्बन्धवन्तौ यच्छब्दतच्छब्दावध्याहृत्य
निराकाङ्क्षीकर्तव्यौ । ये त्वामृषयः
पूर्वं जुहुरे तेषामिव यां त्वामस्तोष्मः
सा नोऽस्माकमपि स्तोमान् अभिगृ-

णीहि राघसेति Sk.

८. V. Mādhava ignores अवसे

९. यां त्वामद्य Sk.

१०. दिवौ P. ११. द्यारौ M.

१२. पूर्वापरदिग्भागावन्धकारेणाच्छादितौ Sy.

१३. सूच्यप M.

१४. वर्धयति P. वद्ध भवति D. M.

विश्लिष्य प्राप्नोवि Sy.

विविधं गच्छति । ... कृत्स्नां दिवं
स्वज्योतिषा व्याप्नोवीत्यर्थः Sk.

१५. यच्छब्दश्रुतेस्तच्छब्दोऽध्याहृत्यः । सा
प्र नो यच्छतात् Sk.

१६. हिंसकरहितम् Sy. परैरनादेयम् Sk.

१७. गोमन्नानि P. १८. राय D.

१९. महतः P. २०. बहुरूपेण सर्वरूपेण
वा Sk. २१. समीक्ष्य P.

संगमय । सम्बन्धय । धनमस्मभ्यं
देहीत्यर्थः Sk. २२. इच्छेत्यन्नाम ।

... अन्नैश्च संमिमिक्ष्व Sk.

सम् । यशसा । सर्वशत्रूणां हिंसकेन । संयोजय । अन्नश्च । अन्नवति !

I.49.

उषो भद्रेभिरा गहि दिवश्चिद्रोचनादधि ।

वहन्त्वरुणप्सव उप त्वा सोमिनो गृहम् ॥१॥

उषो भद्रेभिः । उषः ! भद्रैः । आगच्छ । दीप्तात् । लोकात् । उपवहन्तु । त्वाम् ।
अरुणरूपा अश्वः । सोमिनः । गृहम् ।

सुपेशसं सुखं रथं यमध्यस्था उपस्त्वम् ।

तेना सुश्रवसं जनं प्रावाद्य दुहितर्दिवः ॥२॥

सुपेशसम् । सुखम् । सुदारम् । रथम् । यम् । अध्यस्थाः । उषः ! त्वम् । तेन ।
शोभनान्नं हविष्मन्तम् । यजमानम् । अद्य । प्ररक्ष । दिवः । दुहितः !

१. खं M.

२. अन्तर्कत्रेत्यर्थः Sk.

३. वाजशब्दोऽत्र बलवचनः । बलंश्च
संमिमिक्ष्व Sk.

४. ०वन्त इति M.

अन्नसाधनभूतक्रियायुक्ते Sy.

प्रत्युपसर्गं चाख्यातानुषङ्गादाख्यात-
भेदान्च वाक्यभेदाद्वाजिनीवतीत्येतस्योप-
इत्येतेन सह पर्यायवत्त्वेऽप्यपुनरुक्तत्वम् ।
सम्बन्धिशब्दो बोधस एव विशेषणम् ।
वाजिनीशब्दोऽन्ननामधेयम् । अन्नवती ।
अथवा वाजोत्पन्नाम् । तस्मात् स्त्रिया-
मीकारः । वाजिन्यो बडवास्तद्वती
वाजिनीवती Sk.

५. V. Mādhava ignores उपः ।
महि । Ms. D. puts the figure
॥४८॥ here to indicate the
end of the fortyeighth
hymn. No such number is
given in P. and M.

६. कल्याणैरद्वैः Sk.

७. दिव उपर्यवस्थितात् . . . आदित्य-
मण्डलादागच्छ Sk.

८. उपशब्दः प्रतिशब्दस्यार्थे गृहमित्यनेन
च सम्बन्धयितव्यः । सोमवतो यज-
मानस्य गृहं प्रति Sk.

९. गावः Sy.

१०. गृहा P.

११. V. Mādhava ignores चित् ।
अधि

१२. शोभनावयवं, शोभनरूपयुक्तं वा ।
यद्वा शोभनहिरण्ययुक्तम् Sy.

१३. शोभनेन खेनाकाशेन युक्तं, विस्तृत-
मित्यर्थः । यद्वा सुखहेतुभूतम् । अथवा
सुखमिति क्रियाविशेषणम् । सुखं यथा
भवति तथेत्यर्थः Sy.

१४. ०नान्नहेवि० M.

१५. प्रकर्षेण गच्छ Sy.

प्रकर्षेणागच्छ Sk.

वयश्चित्ते पतत्रिणो द्विपच्चतुष्पदर्जुनि ।

उषः प्रारंभतूरनु दिवो अन्तेभ्यस्परि ॥३॥

वयश्चित्ते । पक्षिणः । पत्रयुक्ताः । द्विपात् । चतुष्पाच्च । उषः ! शुक्रवर्णो ! तव ।
आगमनकालान् । प्रति । प्रगच्छन्ति । अन्तरिक्षपर्यन्तेभ्यः ।

व्युच्छन्ती हि रुश्मिभिर्विश्वमाभासि रोचनम् ।

तां त्वामुपर्वसुयवो गीभिः कण्वा अहूत ॥४॥

व्युच्छन्ती हि । व्युच्छन्ती । हि । रुश्मिभिः । सर्वम् । लोकम् । भासयसि । ताम् । त्वाम्
उषः ! धनकामाः । गीभिः । कण्वाः । आहूतवन्तः ।

I.50.

उदु त्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यम् ॥१॥

उदु त्यम् । उद्वहन्ति । तम् । जातवेदसम् । अश्वाः । केतवो रश्मयो वा । सर्वेषां भूतानाम् ।
दर्शनाय ।

१. पय० M. चिच्छब्दोऽत्रोपमायाम् ।
वय इव पक्षिण इव ते तव Sk.
२. पुत्र० M. पतनशीला गमनशीला
अश्वाः Sk. ३. प्रति Sk.
४. ०वर्णो D. शुक्रो वर्णो M.
शुभ्रवर्णो Sy. शुक्लवर्णो Sk.
५. ०लात् P. D. गमनान्यनुलक्ष्य Sy.
यो यो गमनकालस्तत्र तत्रेत्यर्थः Sk.
६. प्र is omitted by P. and D.
७. ०रिप० P. परिशब्दः . . . पदपुरणः ।
अथवा परिशब्दोऽन्तशब्दात् पूर्वो द्रष्ट-
व्यः । . . . दिवः पर्यन्तेभ्यः प्रारन् Sk.
८. V. Mādhava ignores चित् । परि
९. तां त्वामिति च तच्छब्दाश्चच्छब्दोऽ-
ध्याहृतव्यः । यां त्वाम् Sk.
१०. व्युच्छन्ती हि omitted by M.
हिशब्दः पदपुरणः Sk.
११. ०यति P. D. M.
सर्वं जगत् . . . प्रकाशयसीत्यर्थः Sk.
१२. स्तुतिलक्षणाभिः Sk.
१३. कण्वपुत्राः Sk. १४. आत्मन एवेदं
परोक्षरूपेण प्रथमपुरुषेणाभिधानम् । अहं

- कण्वपुत्रः प्रकण्वनामा हुतवानित्यर्थः Sk.
१५. Ms. D. puts the figure ॥४६॥
here to indicate the end of
the fortyninth hymn. No
such number is given in P.
and M.
१६. सूर्यः सतेवा । सुवतेर्वा । त्वीयतेर्वा . . .
उद्वहन्ति तं जातवेदसं रश्मयः केतवः ।
सर्वेषां भूतानां दर्शनाय सूर्यमिति ।
(कमन्यमावित्थादेवमवक्ष्यत् ।)
N. 12. 14, 15.
१७. तच्छब्दभूतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽ-
ध्याहार्यः । यं सर्वप्राणिनो नमस्यन्ति Sk.
१८. तज्जा० M. तत् जा० D.
जातप्रज्ञानम् Sk.
१९. सत्यतत्त्वाः । सूर्यस्य हि स्वयं प्रज्ञान-
सत्त्वादश्चैरपि प्रज्ञानसत्त्वैरेव भवि-
तव्यम् । अथवा केतवो रश्मयः । प्रज्ञान-
सत्त्वात् त उद्वहन्ति Sk. उदिते
हि सूर्यं सर्वं भूतजातं द्रष्टुं समर्थं भवति
नानुदिते Sk. २०. V. Mādhava
ignores उ । देवम् । सूर्यम्

अप त्वे तायवो यथा नक्षत्रा यन्त्युक्तुभिः । स्राय विश्वचक्षसे ॥२॥

^१अप त्वे। ^२अपयन्ति। नक्षत्राणि। रात्रिभिः ^३सहागच्छन्तीभिः। ^४अमी। स्तेनाः। इव।
^५सूर्यम्। विश्वस्य द्रष्टारं ^६दृष्ट्वा।

अदृश्रमस्य केतवो वि रश्मयो जनां अनु । भ्राजन्तो अग्रयो यथा ॥३॥

अदृश्रमस्य। अदर्शमहम्। अस्य। केतून्। विभवन्ति। जनान्। प्रति। रश्मयः। भ्राजन्तः।
अग्रयः। इव दीप्यमाना इति।

तरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य । विश्वमा भासि रोचनम् ॥४॥

तरणिः। क्षिप्रगन्ता। विश्वस्य दर्शकः। ज्योतिषः कर्ता। असि। सूर्य! विश्वं च।
दिवम्। प्रकाशयसि।

१. आप M. २. अवय० M. अदृश्यतां प्रतिपद्यन्त इत्यर्थः Sk.
३. सह ग० P.
४. M. adds अमीभिः before अमी। तस्करा नक्षत्राणि च रात्रीभिः सह सूर्य आगमिष्यतीति भीत्या पलायन्त इत्यर्थः Sy.
५. पञ्चम्यर्थे चतुर्थी। सूर्यात्। सूर्यो-दयोत्तरकालं हि नक्षत्राणि रात्र्यश्च न दृश्यन्ते Sk. ६. द्रष्टात् P. कीदृशात् सूर्यात्? विश्वचक्षसे स्वज्यो-तिषा सर्वस्य दर्शयितुर्दृष्ट्वा Sk.
७. लङर्थेऽयं लृङ्।... प्रथमपुरुषबहुवच-नस्य स्थाने व्यत्ययेनेदमुत्तमपुरुषवच-नम्। दृश्यन्त इत्यर्थः। कुत एतत्? केतव इत्यादिष्वभिहितकर्मत्वनिमि-त्तायाः प्रथमाया दर्शनात् Sk.
८. ०शनमहम् M. अनुक्रमेण प्रेक्षन्ते Sy.
९. अदर्शमहस्य P. अस्य सूर्यस्य... प्रज्ञापका रश्मयो... जनान्।... जातान् सर्वान्... सर्वं जगत्प्रकाशयन्तीत्यर्थः Sy.
१०. के दृश्यन्ते? उच्यते। अस्य सूर्यस्य स्वभूताः केतवः प्रज्ञानतत्त्वा रश्मयः।... अथवा अदृश्रमित्युत्तमपुरुषभूति-सामर्थ्याद् रश्मीनां च दर्शनकर्मत्वात् केतव इत्यादिषु द्वितीयाय व्यत्ययेन

- प्रथमा। अदर्शमहमस्य केतून् रश्मीन् जनानान् विश्राजमानानग्नीनिव Sk.
११. विश्वस्तु भ्राजन्त इत्येतेन सम्बन्ध-यितव्यः Sk. १२. ०ति M.
१३. मनुष्यान् व्याप्यावस्थिता इत्यर्थः Sk.
१४. The third *pāda* of this stanza is quoted in N. 3. 15.
१५. तरिता, अन्येन गन्तुमशक्यस्य महतो-ऽध्वनो गन्ताऽसि। यद्वीपासकानां रोगा-त्तारयितासि। 'आरोग्यं भास्करादिच्छेत्' इति स्मरणात् Sy. १६. सर्वैः प्राणिभि-र्दर्शनीयः।... यद्वा विश्वं सकलं भूतजातं दर्शतं द्रष्टव्यं प्रकाश्यं येन स तथोक्तः Sy. सर्वस्य हि दर्शनीयो द्रष्टा वा Sk.
१७. यद्वा चन्द्रादीनां रात्री प्रकाशयिता। रात्री हि अम्मयेषु चन्द्रादिविन्धेषु सूर्यकिरणाः प्रतिफलिताः सन्तोऽन्धकारं निवारयन्ति यथा द्वारस्वदर्पणोपरि निपतिताः सूर्यरश्मयो गृहान्तर्गतं तमो निवारयन्ति तद्वदित्यर्थः... यद्वा हे सूर्य अन्तर्यामितया सर्वस्य प्रेरक परमात्मन् तरणिः संसारान्वे-स्तारकोऽसि। यस्मात्त्वं... विश्वैः सर्वै-र्मनुष्यभिर्दर्शतो द्रष्टव्यः साक्षात्कर्तव्य इत्यर्थः।... ज्योतिषः सूर्यदेवः कर्ता Sy.
१८. सर्वं च जगदाभासयसि। रोचनं प्रकाश-स्वभावकम् Sk.

प्रत्यङ् देवानां विशः प्रत्यङ्ङुदेपि मानुषान् । प्रत्यङ्ङिश्चं स्वर्दशे ॥५॥

प्रत्यङ् देवानाम् । “तस्मात् सर्वं एव मन्यते मां प्रत्युदगात्” इति ब्राह्मणम् । देवानां विशो देवानित्यर्थे देवान् । मनुष्यान् । च त्वम् । अभिमुख उदेपि किं बहुना सर्वं जगदपि । प्रत्यङ्ङुदेपि । सर्वस्य पदार्थस्य । दर्शनाय ।

येना पावक चक्षसा भुरण्यन्तं जनां अनु । त्वं वरुण पश्यसि ॥६॥

येना पावक । येन । शोषयितः ! तेजसा । जनान् । प्रत्यर्थार्थम् । गच्छन्तम् । त्वम् । आच्छादयितः ! पश्यसि “तत् ते वयं स्तुम इति वाक्यशेषः” इति यास्कः ।

१. मा P. D. २. मरुन्नामकान् देवान् Sy. देवानां स्वभूता या विशस्तान् ... द्रष्टुम् । पुरस्तादुदितस्य भवतः पश्चादवस्थितान् सर्वदेवान् द्रष्टुमित्यर्थः Sk.

३. उदेतुश्चेदं सूर्यस्य विशेषणं नोदयति-क्रियायाः । कुत एतत् ? लिलङ्गत्वात् । प्रतीच्यां च दिशि सूर्योदयस्यासम्भवात् । प्रत्यङ् उदेपि प्राच्यां दिशि पश्चान्मुखः स्थित्वा त्वमुदेपीत्यर्थः Sk. प्रत्यङ्ङिदं सर्वम् । [उदेपि । प्रत्यङ्ङिदं ज्योतिरुच्यते । प्रत्यङ्ङिदं सर्वम्] (इदम्) अभिविषयसीति N. 12. 24.

४. ०दभि P. ५. ०त्यङ् दे० M. ०त्यङ्ङुदे० P. ६. तथा...व्याप्तं...स्वर्लोकं ...द्रष्टुम् । ...यथा स्वर्लोकवासिनो जनाः स्वस्वाभिमुख्येन पश्यन्ति तथोदेपीत्यर्थः । ...लोकत्रयवर्तिनो जनाः सर्वेऽपि स्वस्वाभिमुख्येन सूर्यं पश्यन्तीति Sy. स्वशब्दोऽत्र ध्रुवाम् । ध्रुलोकं च द्रष्टुम् । यावदिदं किञ्चित्सर्वं पश्चादवस्थितं द्रष्टुं सर्वतः पूर्वं पश्चान्मुखस्त्वमुदेपीति समस्तार्थः Sk. ७. भुरण्युरिति क्षिप्रनाम । भुरण्युः शकुनिः । भूरिमध्वानं नयति । स्वर्गस्य लोकस्यापि वोळ्हा । तत्सम्प्राप्ती भुरण्युः । अनेन पावकख्यानेन । भुरण्यन्तं जनां अनु । त्वं वरुण पश्यसि N. 12. 22.

८. दर्शनेन ज्योतिराख्येन Sk.

९. धारयन्तं पोषयन्तं वा Sy.

मनुष्यलोकं प्राप्तवन्तमित्यर्थः Sk.

१०. ०न्त त्वाम् P. ०न्तस्त्वाम् D.

११. अनिष्टनिवारक Sy.

१२. तं प्रकाशं स्तुम इति शेषः । यद्वा उत्तरस्यामृचि सम्बन्धः । तेन चक्षसा ज्येयीति Sy. साकाङ्क्षत्वाच्च वाक्यस्य तेनायं वयं स्तुम इति वाक्यशेषः । एवमत्र सत्यपि वरुणस्यामन्त्रणे ... सूर्यस्यैव प्राधान्यं न वरुणस्य । सौर्यं हीदं मूर्त्तं न वारुणम् । अथवा सूर्यस्य सूक्तभाक्त्वाद्वरुण इति क्रियाशब्देन सूर्यस्यैवामन्त्रणम् । भुरण्यशब्दस्तु क्षिप्रकारिवचनः । ... भुरण्यतिः क्षिप्रत्वाद्योऽपि न गतिकर्मवेति गम्यते । येन हे पावक ! चक्षसानुग्रहात्मकेन दर्शनेन भुरण्यन्तं क्षिप्रं यागान् स्तुतीश्च कुर्वन्तं मनुष्यं जनाननु मनुष्यान् प्रति वर्तमानम् । मनुष्यमध्यगतमित्यर्थः । त्वं हे वरुण ! ज्योतिषा कृत्स्नस्य जगत आवरितः । सूर्यं पश्यसि । साकाङ्क्षत्वाद्वाक्यस्य पूर्ववत्तेन वयं स्तुम इति वाक्यशेषः । आशीरर्थो वा वाक्यशेषोऽध्याहृत्यः । तेनास्मानपि पश्येति । अथवा यच्छब्द-श्रुतेस्तच्छब्दमध्याहृत्य पूर्ववर्त्तकवाक्यता योज्या । येन चक्षसा भुरण्यन्तं पश्यसि तेन प्रत्यङ्ङुदेपीति । परया वा येन चक्षसा भुरण्यन्तं पश्यसि तेन विद्यामेयीति Sk. १३. N. 12. 22.

वि द्यामेषि रजस्पृथ्वहा मिमानो अक्तुभिः पश्यञ्जन्मानि सूर्य ॥७॥

वि द्यामेषि। पृथु। रजोऽन्तरिक्षम्। रात्रिभिः सह। अहानि। कुर्वन्। द्याम् । तंच।
पश्यन् सर्वाण्येव। जातानि। व्येपि मध्ये गच्छसि।

सप्त त्वा हरितो रथे वहन्ति देव सूर्य । शोचिष्केशं विचक्षण ॥८॥

सप्त त्वा। सप्त। त्वाम्। बडवाः। रथं आरोप्य। वहन्ति। देव! सूर्य! ज्वलद्रश्मिम्।
विद्वष्टः! "केशा रश्मयः" इति यास्कः केशसादृश्याद्वेति।

अयुक्त सप्त शुन्युवः सूरौ रथस्य नृपत्यः । ताभिर्याति स्वयुक्तिभिः ॥९॥

अयुक्त सप्त। युक्तवान्। सप्त। बडवाः। सूरः। रथस्य। नेत्रीः। ताभिः। याति। स्वेन

१. व्येपि द्याम्। रजश्च। पृथु महान्तं लोकम्। अहानि च मिमानोऽक्तुभी रात्रिभिः सह। पश्यञ्जन्मानि जातानि सूर्य N. 12. 23. २. अक्तुशब्दोऽयं ज्योतिर्वचनः। . . . आत्मीयैर्योतिर्भिः। रश्मिभिर्हि सूर्योऽहानि करोति। अथवा-ऽक्तुशब्दो रात्रिनामैव। . . . अहानि निर्मिमानोऽक्तुभिः रात्रिभिः सह Sk.
३. स्वोदयास्तमयाभ्याम्। उदयेन हि सूर्योऽहानि करोति अस्तमयेन रात्रिम् Sk.
४. कुर्वामन्तरिक्षं M.
५. अनुग्राह्यतयाऽनुगृह्णन्तित्यर्थः Sk.
६. जननवर्माणि भूतजातानि Sk.
७. ज्येष्टि M. ८. विशेषेण Sy. वपां दधुलोकं . . . विविधं गच्छसि Sk.
९. V. Mādhava ignores सूर्यं। Ms. P. and D. ignore this stanza. १०. बडव M. अश्वाः। रसहरणशीला रश्मयो वा. . . हरित इति आदित्याश्वानां संज्ञा। 'हरित' आदित्यस्य' (निघ० १. १५. ३.) इति निघण्टावुक्तत्वात् Sy. हरिच्छब्दो हरितशब्दपर्यायो नीलवर्णवचनः। हरितवर्णा बडवाः Sk.
११. सप्तमीनिर्देशादत्र स्थितमिति वाक्यशेषः। रथे स्थितं वहन्ति Sk. १२. ० हति M.

१३. ज्वलदृष्टिम् M. तेजांस्येव यस्मिन् केशा इव दृश्यन्ते स तथोक्तस्तम् Sy. शोचिर्दीप्तिः रश्म्याख्या। सा केश-स्थानीया यस्य स शोचिष्केशः। तं . . . दीप्तरश्मिकमित्यर्थः Sk.
१४. विचक्षण! सर्वस्य प्रकाशयितः! Sy. सर्वस्य द्रष्टः! Sk. १५. N. 12. 25.
१६. The passage beginning with सप्त त्वा and ending with यास्कः is omitted by P. and D.
१७. अक्त M. १८. शोचिका अश्वस्त्रियः Sy. १९. नेतिः P. नेतोः D. न पातयिष्यः। याभिर्युक्ताभी रथो न याति न पतति तावृशीभिरित्यर्थः Sy. रथस्यापत्यभूतः। . . . अथवा नृपत्य इति तु नृपशब्दपर्यायः प्रथमकवचनान्तं सूर्यस्य विशेषणम्। नृप्ता सूर्य इति। कस्य नृप्ता? सामर्थ्यादपाम्। अद्भ्यो हि वैद्युतात्मनाऽग्निर्जायते। अग्नेः सूर्यः। . . . अथवा नृपत्य इति क्रियाशब्दो द्वितीया-बहुवचनान्तो बडवानामेव विशेषणार्थः। न न पतन्ति पतन्त्येव यास्ता नृपत्यः। सततगामिनीरित्यर्थः Sk.
२०. ताभिर्यातीति तच्छब्दभूतेर्यच्छब्दोऽध्या-हार्यः Sk.

युज्यमानाभिः^१। शोधनादश्वाः^२ शुन्ध्युवः।

उद्ययं तमसस्पृजि ज्योतिष्पश्यन्त उत्तरम् ।

देवं देवत्रा सूर्यमगन्म् ज्योतिरुत्तमम् ॥१०॥

उद्ययम् । उदगन्म् । वयम् । तमः । विहाय । उपरि स्थितम् । ज्योतिः । पश्यन्तः किं तज्
ज्योतिरित्याह—दीप्यमानम् । देवेषु । सूर्यम् । अगन्म् । ज्योतिः । उत्तममिति ।

उद्यन्नद्य मित्रमह आरोहन्नुत्तरां दिवम् ।

हृद्रोगं मम सूर्य हरिमाणं च नाशय ॥११॥

उद्यन्नद्य । उद्यन्^{१०} । अद्य । मित्राणां पूजयितः^{११} ! आरोहन्^{१२} । उदगततरं^{१३} च । द्याम् । मम^{१४}
हृदयस्य रोगम्^{१५} । त्वचि हरिमाणम् । च । नाशय ।
दुर्वर्णत्वं प्राप्तः प्रस्कण्वस्तुचमपश्यदिति ।^{१६}

१. स्वयमेव या रथे युज्यन्ते ताः स्वयुक्तयः ।
ताभिः स्वयुक्तिभिः Sk.

२. शुन्ध्युरादित्यो भवति शोधनात् तस्य
स्वभूताः । आत्मन एव स्वभूता इत्यर्थः ।
अयवोदकचरो मरुभ्राम यशस्कृतिः
स शुन्ध्युरुच्यते । द्वितीयाबहुवचनं चेदम् ।
मरुस्तदृशमित्यर्थः । क्रियाशब्दो वा
शुन्ध्युशब्दः । शोधयित्रीः शुन्ध्युवः Sk.

३. ऊर्ध्वं गताः प्राप्ताः । सूर्येण सहैकात्मकतां
सूर्यलोके वा प्राप्ताः स्म इत्यर्थः । प्राप्ति-
हेतोश्च दर्शनस्य भूतकालत्वात् प्राप्ते-
रेवायं हेतुभूतकालसम्प्रेषितत्वाद्देत्येवं
भूतकालप्रत्ययेनापदेशः । देवश्चेदवद्य
वधिष्यति संपन्नाः शालय इति यथा Sk.

४. तेमः M. तमस उपरि रात्रेऽर्ध्वं
वर्तमानं, तमसः पापात् परि उपरि
वर्तमानं वा पापरहितमित्यर्थः Sy.
तमोऽभिभूय व्यवस्थितमित्यर्थः । . . .
पाप्मा वै तमः । पाप्मानमेव तमोऽपहृते
स्वः पश्यन्तः । उत्तरमिति । अयं वै

लोकोऽर्ध्वं उत्तरोऽस्मिन्नेव लोके
प्रतितिष्ठति Sk.

५. विहारय D. ६. ० स्थित M.
उदगततरमुत्कृष्टतरं वा Sy.

उत्तरमुन्नततरमत्यन्तोत्कृष्टम् Sk.

७. तेजस्विनम् Sy. सौर्यं ज्योतिः Sk.

८. स्तुतिभिर्हविर्भिन्नेचोपासीनाः सन्तः Sy.

९. दानादिगुणयुक्तम् Sy.

१०. उदगच्छन् Sk.

११. सर्वेषामनुकूलदीप्तियुक्त ! Sy.

१२. पूज्यो वा Sk.

१३. ० धितारो P.D. M.

१४. उदगततरां दिवम् . . . आरोहन्, यद्वा
. . . अन्तरिक्षं प्रकण्वेण प्राप्नुवन् Sy.

उदात्तराम् Sk. १५. हृदस्य M.

१६. शरीरगतकान्तिहरणशीलं बाह्यं
रोगम् । यद्वा शरीरगतं हरिद्वर्णं
रोगप्राप्तं वैवर्ण्यमित्यर्थः Sy.
हरितवर्णम् Sk.

१७. V. Mādhava ignores सूर्यं

शुकेषु मे हरिमाणं रोपणाकासु दध्मसि ।

अथो हारिद्रवेषु मे हरिमाणं नि दध्मसि ॥१२॥

शुकेषु^१ मे । हरितवर्णेषु^२ शुकेषु^३ ... । च । मदीयमपि । हरिमाणं वयम् । निदध्मः । अपिच । हारिद्रवेषु^४ पक्षिषु । सर्वे^५ मदीयमपि हरिता भवन्वित्यर्थः "सिंहे मे मन्युर्व्याघ्रे मेऽन्तरामयः" इति यजुः ।

उदगादयमादित्यो विश्वेन सहसा सह ।

द्विपन्तं मह्यं रुन्धयन्मो अहं द्विपते रधम् ॥१३॥

उदगादयम् । उदितः । अयम् । आदित्यः । सर्वेण । बलेन । सह । द्विपन्तम् । मह्यम् । वशीकुर्वन् । मैव । अहम् । द्विपते । वशो भवामीति ।

I.51.

अभि त्यं मेपं पुरुहुतमृग्मियमिन्द्रं गीर्भिर्मदता वस्वो अर्णवम् ।

यस्य द्यावो न विचरन्ति मानुषा भुजे मंहिष्ठमभि विप्रमर्चत ॥१॥

अभि^१ त्यं मेवम् । सव्य आङ्गिरसः^२ । अभिमदत^३ । तं मेवातिथेः^४ ।

१. शुकेषु P. २. हृतव० P. D.

३. शुके P. ४. विचट्टिकासु P.

विचट्टिकासु D. विचट्टितासु M.

रोपणाकासु शारिकासु पक्षिविशेषेषु Sy.

रोपणाका नाम हरितकटिका Sk.

५. आशियि लिङ्ग्येऽयं लट् द्रष्टव्यः ।

निधेयामेत्याशास्महे Sk.

६. अयोशब्दश्चायं Sk.

७. हरि० D. हरितालद्रुमेषु Sy. हारिद्रवा

नामात्यन्तशीघ्रगामिनः पक्षिणः Sk.

८. सर्वेपि P. स च हरिमा तत्रैव मुखेना-

स्ताम्, अस्मान्मा बाधिष्टेत्यर्थः Sy.

९. The quotation is untraced.

१०. यजुः P. ११. अदितेः पुत्रः Sk.

१२. रश्मिसमूहलक्षणम् ... अथवा ये यक्षगन्ध-

र्वादिषु आदित्यमण्डले निवसन्ति तत्समूह-

लक्षणमत्राभिप्रेतम् । यक्षादिभिः परि-

वृतमित्यर्थः Sk. १३. हिसन् Sy.

१४. नैव हिसां करोमि । सूर्य एवास्मदनिष्टका-

रिणं रोगं विनाशयत्वित्यर्थः Sy. अस्य

भगवतः प्रसादान्माऽहं शत्रोर्वशं गच्छे-

यम् Sk. १५. मेवाह P. मैवाह M.

१६. पशो M. १७. Ms. D. puts the

figure ॥५०॥ here to indicate

the end of the fiftieth hymn.

No such number is given

in P. and M. १८. आदि P.

१९. The word ऋयिः is to be

understood after आङ्गिरसः ।

२०. अर्चतिकर्मायम् । पुत्रादीनां वार्यं प्रैवः

सहायानां वस्त्वजाम् । मया सहाभियुत

हे मत्पुत्रादय ऋत्विजो वा Sk.

२१. D. adds अभिमत्ततम् after तम्

२२. मेवातिथेः P.

मेघम्^१। पुरुहूतम्^२। ऋगहम्^३। इन्द्रम्^४। स्तुतिभिः^५। घनस्य^६। आकरम्^७। यस्य^८। रश्मयः^९। इव^{१०}।
इतस्ततश्चरन्ति^{११}। मनुष्यहितानि^{१२} कर्माणि^{१३}। भोगाय^{१४} तम्^{१५}। अभिष्टुत^{१६}। मेघाविनम्^{१७}। अत्र^{१८}
शाटघायनकम्^{१९}—अथ^{२०} मेघातिथम्^{२१}। मेघातिथिगृहपतयो^{२२} विभिन्दुकीयाः^{२३} सत्त्रमासते^{२४}। तेषां^{२५}
दृढच्युदागस्तिरुद्गातासीद्^{२६} गौरीवितिः^{२७} प्रस्तोताऽच्युतच्युत्^{२८} प्रतिहर्ता^{२९} वसुक्षयो^{३०} होता^{३१}
सनकनवकावध्वर्युः^{३२}। पशुकामो^{३३} मेघातिथिर्जनिकामो^{३४} सनकनवको^{३५}। यत्कामा^{३६} इतरे^{३७} तत्कामा^{३८}
नानाकामा^{३९} ह वै स्म पुरा^{४०} सत्त्रमासते^{४१}। ते ह स्म नानैव^{४२} कामान्^{४३} ऋद्ध्वाप्त्वोत्तिष्ठन्ति^{४४}। तेषां^{४५} ह
स्मेन्द्रो^{४६} मेघातिथेर्मेषस्य^{४७} रूपं^{४८} कृत्वा^{४९} सोमं^{५०} व्रतयति^{५१}। तं ह स्म^{५२} बाधन्ते^{५३}। मेघातिथेर्नो^{५४} मेषः^{५५} सोमं^{५६}
व्रतयतीति^{५७}। स उ ह स्मैषां^{५८} स्वमेव^{५९} रूपं^{६०} कृत्वा^{६१} सोमं^{६२} व्रतयति^{६३}। ततो ह वा^{६४} इदमर्वाचीनं^{६५} मेघातिथेर्मेष^{६६}
इत्याह्वयन्तीति^{६७}।

अभीमवन्वन्त्स्वभिष्टिमृतयोऽन्तरिक्षां तविंषीभिरावृतम् ।

इन्द्रं दक्षास ऋभवौ मदच्युतं शतक्रतुं जवंनी सूनृतारुहत् ॥२॥

अभीमवन्वन्^{१४}। अम्भसेवन्त^{१५}। एनम्^{१६}। सुष्टु शत्रूणामन्वेष्टारम्^{१७}। मरुतः^{१८}। अन्तरिक्षस्य^{१९}

१. शत्रुभिः स्पर्धमानम्। यद्वा... मेघातिथिं यजमानमिन्द्रो मेघरूपेणागत्य तदीयं सोमं पपी। स ऋविस्तं मेघ इत्यवोचत् Sy. मेघमितीन्द्रस्याभिधानम्। तं मेघं मेघ-रूपम् Sk. २. बहुभिर्यजमानैराहृतम् Sk.
३. यगहम् M. ऋग्भिर्विक्रियमाणं स्तूयमान-मित्यर्थः।... यद्वा ऋग्भिर्मयिते शब्दते इति ऋग्मीस्तम् Sy. ऋग्मियम्। ऋच स्तुतौ। अचंनमुक् स्तुतिः। तद्वन्तमृग्मि-यम्। अचंनीयं वेन्द्रम् Sk. ४. इन्द्र D. ऋगमहिन्द्र P. ५. आकारं P.D.M. समुद्रस्थानीयम्। समुद्रवद्वनानामाधय-मित्यर्थः Sk. ६. छुलोकाः Sk.
७. व P. न Sk. ८. इततश्च० P. विशेषेण वर्तन्ते Sy. न विगच्छन्ति। नातिक्रामन्तीत्यर्थः Sk. ९. मानुषा मननानि ज्ञानान्यभिप्रायलक्षणानि। यस्य सर्वं छुलोकं वशवर्तीत्यर्थः। अथवा छावो नेति नशब्द उपरिष्ठादुपचार उपमार्थीयः। मानुषशब्दोऽपि मनुष्य-

- जातिवचनः। यस्य स्वभूतानि यष्टूणि मानुषाणि छावो न छुलोका इव। यथा छुलोका दीप्तिमन्त एवं दीप्तियुक्तानि चिचरन्ति। समस्तायां पृथिव्यां परिभ्र-मन्तीत्यर्थः Sk. १०. भुजे पालना-यात्मनः Sk. ११. अभिपूजयत Sy.
१२. Mss. read शास्त्रानकम् but the correct reading is obviously शाटघायनकम् १३. Cf. B. Ghosh, *Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas*, pp. 5, 6.
१४. अभीमवन्वन् M. अभि० P.
१५. अम्भसे० P. सम्भक्तवत्यः सेवितवत्य इत्यर्थः Sk. १६. ०न्तीनं M.
१७. ०न्वेष्टा P. शोभनाभ्येषणवन्तं, शोभ-नाभिगमनमित्यर्थः Sy. सुष्ट्वभिषष्टव्यं सुष्टु वाभ्येषणशीलं शत्रूणाम् Sk.
१८. रक्षितारः Sy. ऊतिशब्दोऽत्र पालनाद् गमनाद्वा मरुदादिसेनासु वर्तते। मरुदादिसेनाः Sk.

पूरयितारम्। बलैः। आवृतम्। इन्द्रम्। वृद्धाः। ऋभवश्च। शत्रुमदस्य च्यावयितारं तमिमम्।
शतकृतम्। वेगस्य कारयित्री। स्तुतिः। आरोहति।

त्वं गोत्रमङ्गिरोभ्योऽवृणोरपोतात्रये शतदुरेषु गातुवित्।
ससेनं चिद्विमदायावहो वस्वाजावद्रिं वावसानस्य नर्तयन् ॥३॥

त्वं गोत्रम्। त्वम्। बलं मेघरूपम्। अङ्गिरसामर्थाय। अपावृणोः पशूनाहर्तुम्। अपिचासुरैः।
शतदुरेषु यत्र गृहेषु प्रक्षिप्ताय। अत्रये। मार्गस्य लम्भयिता तथा। अत्रेन सह विमदाय ऋषये।
घनम्। च। अवहः। युद्धे। वर्तमानस्य विमदस्यार्थाय। वज्रम्। भ्रामयन्।

१. स्वबलेन Sk. २. परिवृतम् Sk.
३. दक्षयितारः प्रवर्धयितारः Sy.
दक्षतिस्ताहार्यायः। उत्साहिन ऋभवः।
अथवा दक्षशब्दोऽत्रात्मपर्यायः। ...
सामर्थ्याच्चान्तर्णीतमत्वर्थः। आत्म-
वन्तः। आत्मवत्तया चात्र यत्नवत्ता
लक्ष्यते। सर्वार्थेषु यत्नवन्त ऋभव
इत्यर्थः Sk.
४. शत्रु ० D. शत्रुमनस्य P.
मदः सोमो मदकरत्वात्। तं प्रति च्यवते
गच्छतीति मवच्युत्। तं मदच्युतम्।
अथवा मदो गर्वः। च्यवतिरपि सा-
मर्थ्यादन्तर्णीतप्यर्थः। शत्रूणां मदस्य
गर्वस्य च्यावयितारम् Sk.
५. बहुकर्माणं बहुप्रज्ञं वेन्द्रम् Sk.
६. वृत्रवधं प्रति प्रेरयित्री Sy. वेगेन
गन्त्री Sk. ७. ०यिती M.
८. प्रियसत्पात्मिका वाक् Sy. स्तुतिलक्षणा
वाक्... अथवा सूनुता माध्यमिका
वाक् Sk.
९. आरूढवती Sy. मेघवधकाले व्याप्तो-
तीत्यर्थः Sk.
१०. वयं P. वयं D. अव्यक्तशब्दवन्तं
वृष्ट्युदकस्यावरकं मेघम्... यद् वा
... गोसमूहं पणिभिरपहृतं गुहासु

निहितमङ्गिरोभ्य ऋषिभ्यः... गुहा-
द्वारोद्घाटनेन प्राकाशयः Sy.

११. त्वं मेघ ० M.
१२. उद्घाटितवान् Sk.
१३. पशूनां हर्तुम् P. D. M.
१४. शतं मोहनद्वाराणि येषु तानि शत-
दुराणि तेषु।... अथवा शतदुराः
सोमयागा अत्रोच्यन्ते। तेषु प्राग्वंशसवो-
हविर्धानसम्बन्धीनि बहूनि द्वाराणि Sk.
१५. ०यो P.
१६. गातुनिर्गमनमार्गः। विद्विर्लभार्थो
ज्ञानार्थो वा। निर्गमनमार्गस्य लब्धा
ज्ञाता वा... गातुविदित्यपि गातुशब्दो
गमनवचनः। अत्र स्वभूतेषु शतदुरेषु
बहुद्वारेषु सोमयागेषु गातुविद् गमनज्ञः।
अनुभूतगमनः। नित्यगमन इत्यर्थः Sk.
१७. मीमदाय P. विमाय M.
१८. प्रापितवान्। दत्तवानित्यर्थः Sk.
१९. तदीयैः शत्रुभिस्तद् सहस्रपात्रे Sk.
२०. स्वबलेनाच्छादयतः Sk.
२१. विमर्दस्या ० P. D. स्तोतुः Sy.
२२. अद्विविकारत्वादद्विबन्धोऽत्राभिप्रेतः।
पाषाणमयं वज्रम् Sk.
२३. आत्मन एव स्वभूतं नर्तयन् हस्तत-
लस्थमुत्पातयन्नित्यर्थः Sk.

त्वमपामपिधानावृणोरपाधारयः पर्वते दानुमद्रसु।

वृत्रं यदिन्द्र शवसावधीरहिमादिस्त्र्य दिव्यारोहयो दृशे ॥४॥

त्वमपाम्। त्वं मेघस्थानाम्। अपाम्। अपिधानानि। अपावृणोस्तथा। शिलोच्चये।
असुरसम्बन्धि। वसु। धारितवान् मेघे वा। वृत्रम्। यत्। इन्द्र! बलेन। अवधीः। अहिं च।
अनन्तरम्। एव। सूर्यम्। दिवि। आरोहयः। सर्वेषां दर्शनाय।

त्वं मायाभिरपं मायिनोऽधमः स्वधाभिर्ये अधि शुभावजुह्वत।

त्वं पिप्रोर्नुमणः प्रारुजः पुरः प्र ऋजिश्चानं दस्युहृत्यैष्वाविथ ॥५॥

त्वं मायाभिः। त्वम्। कृत्रिमैः। कृत्रिमान्। अपाधमः। ये। अत्रैर्देवानपहाय वयमेव देवा

१. Omitted by P. and D.
०धनानि M.

निर्गमनबिलघट्टनानि Sk.

२. उद्घाटितवान् Sk.

३. पर्ववति पूरयितव्यप्रदेशयुक्ते स्वकीयनि-
वासस्थाने... हिंसायुक्तस्य। यद्वा
वनुरसुरमाता सैव दानुस्तद्वतस्ता-
दृशस्य वृत्रादेर्वसु धनमधारयः। शत्रून्
जित्वा तदीयं धनमपहृत्य स्वगृहे न्यवि-
क्षिप इत्यर्थः। यद्वा दानुमदिति
वसुविशेषणम्। शोभनदानयुक्त-
मित्यर्थः Sy. मेघे Sk.

४. दानुमत्। दानुरत्र माध्यमिका वाक्।
तद्वत् Sk.

५. वृष्टधुदकलक्षणं धनम्। यथाकाल-
मुदकनिर्गमनार्थं त्वमेव मेघस्य द्वाराण्य-
पावृणोस्त्वमेव च मेघ उदकमधारय
इत्यर्थः। अथवाऽधारयः पर्वत इति
पर्वतोऽत्र शिलोच्चय एवाभिप्रेतः।
धारितवानस्यात्मीये दुर्गपर्वते। किम् ?
वानुमद्रसु दानुर्नामासुराणां माता।
सा यस्मिन्नन्तर्गतास्ति तदिव दानुमद्रसु
धनम्। असुरान् पराजित्य तेषां मातरं

धनं च स्वर्गे निहितवानित्यर्थः Sk.

६. धातुवान् M.

७. मेघं P.

८. Omitted by P. and D.

९. अहन्तव्यमन्येन हन्तुमशक्यम् Sk.

१०. द्युलोके... द्रष्टुं सूर्यम्।... वृत्रेणावृतं
सूर्यं तस्माद् वृत्रादमूमुचः Sy.

११. ० ह्य P. D. M.

यदेति वचनादाच्छब्दोऽयं तदेत्यस्यार्थः।
इच्छब्दः पदपूरणः Sk.

१२. जयोपायज्ञानं। मायेति ज्ञाननाम,
'शची माया' (निघ० ३. ६. ६.) इति
तन्नामसु पाठात्। यद्वा मायाभिः
लोकप्रतिद्वैः कपटैः Sy.
स्वाभिर्मायाभिः Sk.

१३. उक्तलक्षणभायोपेतान् वृत्रादीनसुरान्
Sy. मायावतोऽसुरान् Sk.

१४. अवायमः P. अवाधमः D. अबाधमः
M. स्वस्थानेभ्यो निष्कालितवान् Sk.

१५. येन्यः P. येनैः M.

१६. दवान् P. ० नवाह्य M.

१७. P. and D. adds वयेव देवानपहाय
before वयमेव।

इति स्वस्मिन्। आस्ये। होमं कृतवन्तः। त्वम्। पिप्रोरसुरस्य। हे नमणः! नृषु मनोज्ञ्य। पुराणि।
प्राकजः। प्ररक्षितवानसि। ऋजिस्वानं च। सङ्ग्रामेषु।

त्वं कुत्सं शुष्णहृत्यैष्वानिथारन्धयोऽतिथिगवायु शम्बरम्।

महान्तं चिदवृद्धं नि क्रमीः पदा सनादेव दस्युहत्याय जज्ञिषे ॥६॥

त्वं कुत्सम्। त्वम्। कुत्सम्। तस्य शत्रोः शुष्णासुरस्य सङ्ग्रामेषु। रक्षितवानसि तथा।
अतिथिगवायु दिवोदासाय। शम्बरमसुरम्। वशमनयः तथा। महान्तम्। अवृद्धासुरम्। पदा।
नि। क्रमीः किं बहुना। चिरात्। एवारभ्य। दस्युहन्नाय। आसीः।

त्वे विश्वा तविपी सध्यग्निता तव राधः सोमपीथाय हर्षते।

तव वज्रंश्चिकिते बाह्वोर्हितो वृथा शत्रोरव विश्वानि वृष्ण्या ॥७॥

त्वे विश्वा। त्वयि। सर्वाणि। बलानि। सह। निहितानि। तवा धनम्। सोमपानाय।
हृष्यति बहु भवति। तव। वज्रः। प्रक्यात आसीत्। बाह्वोः। निहितः स त्वम्। शत्रोः। सर्वाणि।

१. अस्मिन् M. २. प्रक्षिप्तवन्तः। स्वशरीरभोगपरा इत्यर्थः Sk.
३. विप्रो P. विप्रो M.
४. नृषु यजमानेषु रक्षितव्येष्वनुग्रहवृद्धि-युक्त Sy. नृषु मनो यस्य स नमणः। तस्य सम्बोधनं हे नमणः Sk.
५. प्राकज P. प्रकर्षेण भग्नवानसि Sk.
६. ऋतवानस्मृजि D. ऋतवान्। न-स्प्याज M. ऋषि विदधिनः पुत्रम् Sk.
७. दस्यूनामुपक्षपयितृणां हननेन युक्तेषु सङ्ग्रामेषु। यद्वा दस्यूनां हनने निमित्त-भूतेषु Sy. दस्यवो हन्यन्ते येषु ते दस्यु-हत्याः सङ्ग्रामास्तत्काला वा। तेषु Sk.
८. V. Mādhava ignores अधि
९. कृष्णासु P. १०. तत्कालेषु वा Sk.
११. ऋषिश्च य M. अतिथीन् प्रति परिचारकतया गच्छतीत्यतिथिगवो दिवोदासः... तस्मा अतिथिगवाय Sk. हिंसां प्रापयः Sy.
१२. वशं नयः P. D. M. १३. चदा D.

१४. नि इत्येष आ इत्येतस्य स्थाने। आक्रान्त-वान् Sk. १५. निकूपी P. निकमीः D. निकमिः M. १६. सीः P. जन्मन एव प्रभृति त्वं शत्रूनवधीरित्यर्थः Sk.
१७. सर्वं बलम् Sy. सर्वत्र Sk.
१८. सध्रीचीनमपराङ्मुखं यथा भवति तथा Sy. सहाञ्चति गच्छतीति। सध्रीचीति स्त्रीलिङ्गता तविषीसामानाधिकरण्यात्। सध्यगिति व्यत्ययेनात्र नपुंसकता। सध्यक् सध्रीची सर्वैरवयवैः सहगामिनी। पिण्डितेत्यर्थः Sk.
१९. निहितम् Sy. यावत् किञ्चिद् बलं सर्वं पिण्डीकृतं त्वयि निहितमित्यर्थः Sk.
२०. मनः Sy. सोमलक्षणं धनम् Sk.
२१. इन्द्रो मां पास्यतीति प्रीत्या हृष्यतीव Sk.
२२. वज्रं M. २३. अस्माभिर्ज्ञायते Sy. शत्रुहननेन ज्ञायते Sk. २४. बाह्वो M. बान्तोः P. निहितं वज्रं गृहीत्वा शत्रून् घ्नन् निर्व्यापारो न तिष्ठतीत्यर्थः Sk.
२५. आत्मीयस्यास्मदीयस्य वा Sk.

वीर्याणि। अपवृश्च।

वि जानी^१द्याय^२न्ये च दस्यवो^३ बृहि^४ष्मते रन्धया^५ शासदव्रतान् ।

शाकीं भव^६ यजमानस्य चोदिता विश्वेत्ता ते सधमादेषु चाकन ॥८॥

वि जानीहि। विविच्य जानीहि। आर्यान्। दस्यून्। च ततः। अव्रतान्। अनुशास त्वम्।
यजमानाय। वशं नय। सहायः। भव। यजमानस्य धनस्य। चोदयिता। सर्वाणि। एव। तानि।
यज्ञेषु वक्तुमहम्। कामितवानस्मि।

अनुव्रताय रन्धयन्नपव्रतानाभूमिरिन्द्रः श्रथयन्ननाश्रुवः ।

वृद्धस्य चिद्वर्धतो^१ द्यामिनचतुः^२ स्तवानो वम्रो वि जंधान सुदिहः ॥९॥

अनुव्रताय। अनुगतकर्मणे यजमानाय। वशं नयन्। अयजमानान्। आभवद्भिर्वर्ध-
मानैः। विपरीतान्। विदलयन्। इन्द्रः। वृद्धस्य च। वर्धमानस्य। च शत्रोः। दिवम्। व्याप्नुवतः।

१. बलानि Sk.

२. उप० P. अपवृश्चत्। अधश्छिन्धि Sk.

३. जानीभ्यार्यान् P.

साधुवृत्तान्। यागपरानित्यर्थः Sk.

४. ये च दस्यवो यच्छब्दभुतेस्तच्छब्दोऽ-
ध्याहार्यः। ये च दस्यवो देवानां शत्रु-
भूता अयागपरास्तानयद्धंश्च विजानी-
हीत्यर्थः Sk.

५. अकर्मणो
यागकर्मवर्जितान्। अयद्धन्त्यर्थः Sk.

६. दुष्टानामनुशासनं निग्रहं कुर्वन् Sy.
निगृह्णन्त्यर्थः Sk.

७. यजमानायाव्रतान् ... दस्यून् ... हिंसां
प्रापय। यद् वा यजमानस्य वशं गमय Sy.

८. शक्तियुक्तः Sy. शक्तिरिह याच्याकर्मा।
याच्याया चात्र तत्पूर्वकं दानं लक्ष्यते।
दाता भवेत्यर्थः। कस्मै? सामर्थ्याद्यज-
मानाय Sk. ९. यागकर्मणि Sk.

१०. इच्छब्दः पदपूरणः Sk. ११. तो M.

१२. सह माद्यन्ति येषु देवतास्ते सधमावा यज्ञाः।
तेषु Sk. १३. तानितवानस्मि P.

आत्मनोऽप्यर्थाय ... चाकन ... प्रार्थ-

यत इत्यर्थः Sk. १४. V. Mādhava

ignores ते १५. अनुकूलकर्मणे Sy.

अनुव्रताब्दो भक्तपर्यायः। अनुव्रताय

भक्ताय Sk. १६. हिंसयन् वशीकुर्वन् वा

Sy. १७. नय P. D. नयन् नय M.

१८. अपगतयागकर्मणः। अभक्तानित्यर्थः Sk.

१९. यजमाननाभव० P. यजमानाभव० D.

यजमानानामभव० M. आभिमुख्येन

भवन्तीत्याभुवः स्तोतारस्तैः Sy.

आभूशब्दोऽपठितः सर्वत्र महन्नाम

द्रष्टव्यः। करणे चैवा तृतीया सहयोग-

लक्षणा वा। महद्भिर्वा मरुद्भिस्तह Sk.

२०. ०वर्तमानैः M.

२१. ० ताद् M. अनाभुवोऽमहतः Sk.

२२. ताडयन् Sk.

२३. वर्तमानस्य M.

२४. Omitted by M.

२५. तत्पेन्द्रस्य Sy.

२६. व्याप्नुवतो गच्छतो वेत्यर्थः Sk.

स्तूपमानः। वमितैयूणाम्। विहन्ति। समुपचयान्।

तच्चद्यत्त उशना सहसा सहो वि रोदसी मुज्जना वाधते श्रवः।

आ त्वा वातस्य नृमणो मनोयुज आ पूर्यमाणमवहन्मभि श्रवः ॥१०॥

तक्षद्यत्ते। यदा। तव। बलम्। उशनाः। स्तुतिबलेन। समस्करोत् तदा। महत्तया।
द्यावापृथिव्यौ। विबाधते तदानीम्। त्वामश्वाः। वातस्य। श्रवणम्। अभि। आवहन् बलेन।
आपूर्यमाणम्। नृमणः! महावेगाः। शुष्णान्महान् वातो निर्गतस्तमभ्यावहन्निति।

मन्दिष्ट यदुशने काव्ये सचाँ इन्द्रो वङ्कू वङ्कुतराधिं तिष्ठति।

उग्रो ययि निरुपः स्रोतसासृजद्वि शुष्णास्य दंष्टिता ऐरयत्पुरः ॥११॥

मन्दिष्ट यत्। कविपुत्रे। उशनसि स्तीव्रेण। यदा। सहायः। इन्द्रः। मन्दिष्ट तदानीम्
इन्द्रः। पङ्गुं पङ्गुतरं चाश्वौ गमनार्थम्। अप्यतिष्ठद् अयः। उद्गुणं इन्द्रः। मेघरूपं शुष्णासुरम्।
स्रोतसा। अपः। निरसृजत्। व्यैरयत्। शुष्णासुरस्य। शिलासङ्घटिताः। पुरः।

१. एतत्संज्ञक ऋषिः Sy.

ह्रस्वनामैतद् द्रष्टव्यम्। ... ह्रस्वो-
ऽपि परिमाणतः Sk.

२. हृतवान् वा Sk. ३. ० चया P.

सम्यगुपचिता बल्मीकवपाः Sy.
उपचयादेतदुक्तं भवति। ये तावद-
भक्ता अमहान्तस्तान् महद्भिः प्रहारै-
र्महद्भिर्वा भरद्भिस्तस्य ताडयन् भक्ता
अप्यत्यन्तमहान्तस्तेषामपि भक्तैः स्तूप-
मान उपचयान् विहन्तीति Sk.

४. आत्मीयेन बलेन Sy.

५. तनूकृतवान्। सम्यक् तीक्ष्णमकार्षीदित्य-
र्थः Sy. तक्षतिः करोतिकर्मा Sk.

६. सर्वस्य शोधकेन स्वतंक्ष्येन। यद्वा
रोदसी यस्माद् वृत्रादेर्बिभीतस्तं बाधत
इत्यर्थः Sy. ७. ० तस्य M.

८. व्यावबाधत P. D. M.

९. पातस्य D.

१०. हविलक्षणमग्नमभिलक्ष्य Sy.

११. ज्वलेन P. १२. ० गात् D.

मनोव्यापारमात्रेण युक्ताः Sy.

१३. P. adds (वको ज्योतिवः कर्तासि
सूर्यं विश्वञ्च दिवं प्रकाशयसि प्रत्यङ्
देवानां तस्मात् सर्वं इव मन्यते) after
महान् १४. वपतो P.

१५. ० मभ्यव ० D. M.

१६. V. Mādhava ignores श्रवः

१७. तव पुत्रे P. १८. स्तो० M.

१९. तदानीं इन्द्रो वङ्कुतरं M. तदानी-
मिन्द्रो वङ्कूपं कूतरं P.

अतिशयेन कुटिलं गच्छन्ती। ... यद्वा
वङ्कुतरा अतिशयेन वक्रं गच्छति रथे
वङ्कू वक्रगमनशीलावशौ संयोज्येति
योजनीयम् Sy.

२०. अथोगुणः M.

२१. गमनयुक्तान्मेघात् Sy.

२२. वैरं D. M.

२३. ० तान् P. प्रवृद्धाः Sy.

आ स्मा रथं वृषपाणेषु तिष्ठसि शार्यातस्य प्रभृता येषु मन्दसे ।

इन्द्र यथा सुतसोमेषु चाकनोऽनर्वाणं श्लोकमा रोहसे दिवि ॥१२॥

आ स्मा रथम् । आतिष्ठसि । रथम् । सोमपानार्थम् । शार्यातस्यानिन्द्रं सोममाजिहीषतो हविर्धानात् । प्रभृताः सोमाः । येषु । त्वम् । मन्दसे ततो रथमास्थितवानसि ततः । यथान्येषु । सुतसोमेषु सोमम् । कामितवानस्येवं तत्रापि कामितवानसि तन्तो । प्रस्थलितम् । श्लोकम् । दिवि । आरोह्यस्तत्रापि पानादिति ।

अदंदा अभां महते वंचस्यवे कचीवते वृचयामिन्द्र सुन्वते ।

मेनाभवो वृषणश्चस्य सुक्रतो विश्वेत्ता ते सर्वनेषु प्रवाच्या ॥१३॥

अदंदा अभांम् । दत्तवानसि । कन्याम् । स्तुतिवत् इच्छते । कचीवते । वृचयां नाम भाग्याम् । इन्द्र ! सुन्वते तथा । मेना च । अभावः । वृषणश्चस्य । सुक्रतो ! विश्वानि । तानीमानि । ते यज्ञेषु । प्रवाच्यानि । अत्र शाटघायनकम् —

“वृषणश्चस्य मेन इति । वृषणश्चस्य ह मेना भूत्वा मघवा कुल उवासेति । अय ताण्डकम्-
वृषणश्चस्य मेन इति । वृषणश्चस्य ह मेनस्य मेनका नाम दुहिताऽऽस । तां हेन्द्रश्चकम्
इति । वृषणश्चस्य राज्ञो मेना नाम दुहिता त्वमभवः स्वांशेन । अय तां चकमे चेन्द्र इत्यर्थः ।

इन्द्रो अश्रायि सुध्यो निरेके पञ्जेषु स्तोमो दुर्यो न यूपः ।

अश्वयुर्गव्यु रथयुर्वस्युरिन्द्र इद्रायः क्षयति प्रयन्ता ॥१४॥

इन्द्रो अश्रायि । इन्द्रः स्तोतृभिः । आश्रीयते । सुकर्मणस्तस्य । निर्गमने । पञ्चकुलजाते-

१. शार्या० P. २. ० तोहं० P.
० विद्धा० D. ३. रथवानास्थित० P.
४. अस्यापि शार्यातस्य सोमान् Sy.
५. गमनरहितं स्थिरम् Sy.
६. यज्ञो वा Sy. यद्वेमं यजमानं...
शुलोक उक्तलक्षणं यज्ञः प्रापयसि Sy.
७. V. Mādhava ignores स्म । इन्द्र
८. अदां P. अभां M. ९. अत्पां
युवतिमित्यर्थः Sy. १०. स्तुतव० P.
११. प्रच० D. पृषया० M. १२. भाग्यां D.
१३. सू० P. १४. मेनाचाहवो वृषणश्च M.

- ०णश्चस्य P. १५. सुक्रतो P.
१६. ०णश्चस्य P. १७. Omitted by
Ghosh, op. cit. १८. मे ह ना P.
१९. इवा० M. २०. ताण्डकम् P. D.
२१. मेहन P. २२. Omitted by P.
हं M. २३. Omitted by P.
२४. तां महेन्द्रश्चकाम P. २५. भव० P. M.
२६. चेन्द्र इन्द्र P. २७. V. Mādhava
ignores इत् २८. अर्थयि P.
२९. शोभनप्रज्ञान् वा Sy. ३०. नैधन्ये निमि-
त्तभूते सति Sy. ३१. वज्र० P. D. M.

धिन्द्रस्य। स्तोमः। दुयैः^१। यूपः^२। इवोच्छ्रितस्तिष्ठति। दुयैर्भवो दुयौ यज्ञस्थः। “अङ्गिरसः^३ पञ्चाः”
 “पञ्चो वाऽऽङ्गिरसः पशुकामस्तपोऽप्यत” इति च सादधायनकम्। अश्वादीन्^४ स्तोतृभ्य इच्छन्।
 इन्द्रः। एव। धनस्य। प्रदाता। निवसति।

इदं नमो वृषभाय स्वराजै सत्यशुभाय तवसे^५ ज्ञाचि।

अस्मिन्निन्द्र वृजने सर्ववीराः स्मत्सूरिभिस्तव शर्मन्त्स्याम ॥१५॥

इदं नमो वृषभाय। इदम्। नमनसाधनं स्तोत्रम्। वृषभाय। स्वयमेव सर्वेषामाश्वराय।
 सत्यबलाय। वृद्धायास्माभिः। उक्तम्। अस्मिन्। इन्द्र! उपद्रवे। सर्वैर्युक्ता अस्माकम्।

१. द्वारि निष्ठाता स्पृणेष Sy.

२. स यथा स्तवनाहो वेदिद्वारे भवो यूपो वेदि यज्ञं वाधितस्तद्वदङ्गिरसो हीन्द्रस्य सहायाः।... तस्मादुपपन्नमिन्द्रस्य सङ्ख्या-
 नेष्वङ्गिरआश्रयत्वम्। अथवैवमन्यथा-
 स्यार्धर्चस्यायं योजना। अथायीति णिच्
 स्वार्थ एव कर्मणि। अयतिः शुद्धो-
 ऽपि सामर्थादुत्पूर्वार्थे। उदधाय्य-
 ति शयवद्गुणाभिधानेन गुणैश्चिह्नितः कृत
 इत्यर्थः। क्व? सुध्यः सुप्रज्ञस्य सुक-
 मणो वा मम स्वभूते निरेके। रमे-
 रिदम्। नियमेन रम्यते येन यत्र वा
 तन्निरमणं निरेकं स्तोत्रमिहाभिप्रेतम्।
 तत्र कथमुदधापि? उच्यते। पञ्चेषु
 स्तोम आङ्गिरस ऋत्विजो वा पञ्चा
 अभिप्रेताः। लुप्तोपमं चेदं द्रष्टव्यम्।
 पञ्चेष्विव स्तोमः। दुयौ न यूपो द्वारि
 भव इव च यूपः। यथाङ्गिरस ऋयय
 ऋत्विजो बोच्छ्रितं महान्तं स्तोमं
 कुर्वन्ति यथा च यूपमुच्छ्रितं कुर्वन्ति
 तद्वदित्यर्थः Sk.

३. ०स्वांगि० P. D. I propose to read आङ्गिरसः Ed.

४. वज्राः P. D. M.

५. वज्रो P. D. M.

६. वांगि० D.

७. Omitted by P. and D.

८. B. Ghosh, op. cit. P. 7

९. अश्वैर्गोभी रथैर्धनैश्च तद्वानित्यर्थः Sk.
 इदंयुरिदं कामयमानः। अथापि तद्वदर्थे
 भाष्यते। वसूयुरिन्द्रो वसुमानित्यत्रार्थः
 N. 6. 31.

१०. इव M.

११. यावत् किञ्चित् त्रैलोक्ये धनं तस्य
 सर्वस्य Sk.

१२. वर्तते Sy. ईष्टे Sk.

१३. उदं M.

१४. ० नसासाध ० P.

तेन सूक्तेन नमः स्तुतिलक्षणम् Sk.

१५. Omitted by M.

१६. वरिच्रे Sk.

१७. स्वकीयेन तेजसा राजमानाय Sy.

स्वयमेव दीप्ताय Sk.

१८. वृद्धा ० M. वृद्धास्माभिः P.

१९. उत्तमस्मिन् P. D.

२०. वर्जनवति सङ्ग्रामे Sy.

बलवति संसारे सङ्ग्रामे वा। अथवा
 वर्ज्यते यत्र वैगुण्यं स वृजनो यज्ञ
 इहाभिप्रेतः। तत्र Sk.

२१. सर्वैः पुत्रैः पौत्रैश्चोपेताः Sk.

२२. ०युक्तास्मा० P. ०वतारस्मा० D.

वयम् Sy.

स्तोतृभिश्च सह। तव। सुखे। कल्याणम्। स्याम।

I.52.

त्यं सु मेपं महया स्वर्चिदै शतं यस्य सुभ्यः साकमीरते ।

अत्यं न वाजं हवनस्यदं स्थमेन्द्रं ववृत्यामवसे सुवृत्तिभिः ॥१॥

त्यं सु मेपम्। तम्। सुष्टु। पूजय। सर्वज्ञं। मेधातिथेः। मेपम्। शतम्। यस्य। प्रज्ञाः। सह। उत्तिष्ठन्ति। वेगवन्तम्। इव। अश्वम्। रथं प्रति। हवनं प्रति गन्तारम्। आवर्तयामि। इन्द्रम्। रक्षणाय। स्तोत्रैः।

१. विद्वद्भिः पुत्रादिभिः सह... भवेम निवसे-
मत्यर्थः। यद् वा त्वत्सम्बन्धिनि शोभने
यज्ञगृहे सूरिभिर्विद्वद्भिश्चत्विग्भिः
सह स्याम। शर्मति गृहनाम। 'शर्म
वर्म' (निघ० ३. ४. २१.) इति पठित-
त्वात् Sy.

२. त्वया दत्ते शोभने गृहे Sy.

३. सुखं P. D.

शरणे वा गृहे वा सुखे वा स्याम। त्वया
दत्तं शरणं गृहं सुखं वा प्राप्नुयामे-
त्यर्थः Sk.

४. स्यामः D. M.

५. Ms. D. puts the figure ॥५१॥
here to indicate the end of
the fiftyfirst hymn. No such
number is given in P. and M.

६. सुमहया। अर्चतकर्मायम्। आत्मन एव
चायमन्तरात्मनः प्रैव ऋत्विगन्तरस्य
वा। सुष्टु स्तुहि हे अन्तरात्मन्
ऋत्विग्वा Sk.

७. स्वरादित्यो द्यौर्वा। तस्य वेदितारं
लब्धारं वा। यद् वा। स्वः सुष्ट्व-
रणीयं धनं तस्य लम्भयितारम् Sy.
सर्वस्य ज्ञातारं लब्धारं वा Sk.

८. शत्रुभिः सह स्पर्धमानम् Sy.
मेघरूपम् Sk.

६. बहुनामैतत्। बहवो यस्य Sk.

१०. प्रज्ञाः P. स्तोतारः Sy.

अपठितमपि महन्नामैतत्। महान्तः। के
ते ? सामर्थ्यात् स्तोतारः Sk.

११. स्तुतो प्रवर्तन्ते। यद्वा यस्येन्द्रस्य रथं
...शतसंख्याका अशवाः...सह...गमयन्ति
Sy. ईरते प्रेरयन्ति। उच्चारयन्तीत्यर्थः।
किं तत् ? सामर्थ्यात् स्तुतीः। बहवो
महान्तश्च स्तोतारो यं सह स्तुवन्ती-
त्यर्थः। अथवा सुभ्य इति स्त्रीलिङ्ग-
मैतत्। शतं यस्य स्वभूताः सुभ्यो महत्यः।
कास्ताः ? मरुदादिसेनाः। साकमीरते
सह गच्छन्ति शत्रूणामुपरि Sk.

१२. गमनसाधनम् Sy.

अत्यं न अश्वमिव। यथा कश्चिदश्व-
मावर्तयेत्तद्वत् Sk.

१३. सोमलक्षणमन्नं प्रति। अथवा वाजमित्य-
पठितमपि बलनाम। सामर्थ्याच्चान्त-
र्णीतमत्यर्थम्। बलवन्तम् Sk.

१४. तृतीयायै द्वितीयैवा। रथेन Sk.

१५. वहनं P. D. आह्वानं यागं वा Sy.

१६. ० र मं वतं ० P. अत्यर्थं पुनः पुन-
र्धावर्तयेयमित्याशासे Sk.

१७. तर्पणाय Sk.

१८. सुष्टु वर्जितबोवाभिः स्तुतिभिः Sk.

स पर्वतो न धरुणेष्वच्युतः सहस्रमूतिस्तविपीषु वावृधे ।

इन्द्रो यद्वृत्रमवधीन्नदीवृतमुञ्जन्नणांसि जहृपाणो अन्धसा ॥२॥

स पर्वतो न । सः । शिलोच्चयः । इव । उदकधारासु । अक्षीणः । बहुरक्षणः । शत्रुबलेषु प्रविष्टः । ववृधे । इन्द्रः । यत् । वृत्रम् । अवधीत् । नदीनामावरीतारं वृत्रनिरुद्धानि । उदकानि तेजोभिः । विध्यन् । हृष्यन् । सोमेन ।

स हि द्वुरो द्वुरिपुं वत्र ऊर्ध्वनि चन्द्रबुध्नो मदवृद्धो मनीषिभिः ।

इन्द्रं तमह्वे स्वपुस्यया धिया मंहिष्ठरातिं स हि पग्रिरन्धसः ॥३॥

स हि द्वरः । स । होन्द्रः । वारयिता । वारयितृणां मध्ये । वरणीयः । अद्वयेप्यर्थे ।

१. सर्वतो P. २. नः M.
३. सलीशल P. पर्वत इति मेघनाम । . . . मेघ इव Sk.
४. इवोदक ० P. सर्वस्य धारकेषूदकेषु Sy. तृतीयार्थे चंथा सप्तमी । . . . उदकैः । . . . मेघोऽप्यन्तबहुनोदकेन वर्धतेऽप्यन्तं महान् भवति Sk.
५. ० ण P. चलनराहित्येन स्थितः Sy. एवमच्युतो यत्र स्थितस्तस्मात्स्थानादप्रच्युतः । तत्रैव स्थितस्तस्मित्यर्थः Sk.
६. स्वर ० P. बहुसेनो बहुपालनो वा Sk.
७. तृतीयार्थे चात्र सप्तमी । शारीरैः सामर्थ्यलक्षणैर्बलैः Sk.
८. यवा Sk.
९. अर्वाषिष्ट वर्धते वा । अथवा स पर्वतो नेति पर्वतः शिलोच्चय एवाभिप्रेतः । अच्युत इत्येतस्य त्विदमुपमानम् । यथा पर्वतोऽच्युतः स्थिरस्तद्वदधोऽच्युत इति । धरुणोऽपीत्यपि 'यस्य च भावेन' इत्येवं सप्तमी । तच्छ्रुतेष्वच लक्षणभूतयोग्यक्रियापदाध्याहारः । उदकेषु प्राप्तव्येषु । उदकार्थमित्यर्थः । किं करोति ? उच्यते ।

- सहस्रमूतिस्तविपीषु वावृधे Sk. हतवान् हन्ति वा Sk.
१०. नद्यः शब्दकारिण्य आपः । तासाम् Sk.
११. ० वरि ० P. M. नदनाद्य आपस्तासाम् Sy.
१२. मेघस्थानि Sk.
१३. अवः पातयन् Sy. ऋजूनि कुर्वन् । भूमिपाताभिमुखानि कुर्वन्नित्यर्थः Sk.
१४. सोमलक्षणेनाग्नेन Sk.
१५. हिशब्दः पदपूरणः Sk.
१६. स हीव वारयीव M. अतिशयेनावरीता Sy.
१७. आवरीतृषु शत्रुषु Sy. आवरितृणां मध्ये यावन्तः केवनावरितारस्तेषां सर्वेषां मध्येऽतिशयेनावरितेत्यर्थः Sk.
१८. वरणीय P. D. सम्भक्तो व्याप्य वर्तते Sy. अत्यर्थं च वरणीयो याचितव्यः । किम् ? सामर्थ्याद्यद्यद्विष्टम् Sk.
१९. अद्वये ० P. उद्धृतजलवत्यन्तरिक्षे Sy. ऊर्ध्वनि सोमलक्षणे । रसानुप्रदानसामान्याद्यज्ञोऽत्र ऊधा उच्यते । तत्र Sk.

कमनीयबुध्नः। स्तोत्रैर्वृद्धः। मनीषिभिः। तम्। इन्द्रम् अहम्। शोभनकर्मच्छया। बुद्ध्या।
ह्वयामि। पूज्यतमदानम्। सः। हि। अग्नेन माम्। पूरयति।

आ यं पू०णन्ति दिवि स०न्नवर्हिषः समु०द्रं न सु०म्बः१। स्वा अभिष्टयः।

तं वृ०त्रह०त्ये अनु तस्यु०रु०तयः शु०ष्मा इन्द्र०मवा०ता अहु०तप्सवः॥४॥

आ यं पू०णन्ति। आपूरयन्ति। यम्। दिवि स्थितम्। सोमाः१०। उदधिम्। इव। शोभनभवनाः।
आत्मीयाः१२। नद्यः१३। तम्। वृ०त्रहनने। अनु०तस्युः। मरुतः१४। शोषकाः१५। इन्द्रम्। गमनरहिताः१६। अपालयि-
तारो हिंसितरूपाः२०।

अभि स्ववृष्टिं मदे० अस्य यु०ध्यतो रु०ध्वीरिव प्रवृ०णे संसृ०रु०तयः।

इन्द्रो यद्व०ज्री धृ०षमाणो अन्व०सा भिन०द्रलस्य परि०धीरिव त्रि०तः॥५॥

अभि स्ववृष्टिम्। स्वा वृष्टिर्यस्य तं सोमम्। मदे। युध्यत इन्द्रस्य। अस्य साहाय्यार्थं

१. सर्वासं प्रजानामाह्लादकमूलः Sy.
चन्द्रः ... कान्तिरुच्यते। बुध्न-
मन्तरिक्षं निवासस्थानतया यस्य सम्भूतं
स चन्द्रबुध्नः Sk.
२. माद्यन्त्येभिरिति मदाः सोमास्तैर्व-
धितः Sy. सोममदेन परिवृद्धः सन् Sk.
३. मेधाविभिर्द्धिभिर्द्धित्विग्भिर्वा Sk.
४. प्रवृद्धघनं प्रवृद्धदानं वा Sy.
५. हिशब्दोऽत्र यस्मादर्थे Sk.
६. अन्नस्यास्मदपेक्षितस्य Sy.
७. यस्मात्स वाताऽन्नस्य Sk.
८. वृणन्ति P. M. ९. विवः P.
१०. सोमः M. ११. सुष्ठु भवन्तीति
सुम्बो नद्यः Sy. महत्यो नद्यः Sk.
१२. ० वन आ० P. ० वनात्मीया० M.
१३. नद्य D. नभ्यः M. अभिष्टयः ...
अभिगन्त्र्योऽभिकामिन्यो वा Sk.
१४. वृत्रहननकाले Sk. १५. ० हनेननु० P.
तिष्ठतिरत्र सामर्थ्याद् गत्यर्थः। अनुगत-
वत्योऽनुगच्छन्ति वा। अथवा तं

- वृत्रहृत्येऽन्वित्यनुशब्दः 'तृतीयाय' इत्येवं
कर्मप्रवचनीयः। तेन सह वृत्रहननकाले
स्थिता इत्यर्थः Sk. १६. सेना
मरुवादीनाम् Sk. १७. बलवत्यः Sk.
१८. गमनयितारहिताः P. वान्ति प्रातिकूल्येन
गच्छन्तीति वाताः क्षत्रवस्तद्रहिताः Sy.
वातरहिताः। अथवाऽविद्यमानो
विनियन्ता वातो यासां ता अवाताः।
वायुनापि रोद्धुमशक्या इत्यर्थः Sk.
१९. पा० P. अकुटिलरूपाः शोभनावयवा
इत्यर्थः Sy. २०. अहिंसितरूपाः Sk.
२१. स्वा वृष्टिर्यस्य स स्ववृष्टिर्वृष्टेः स्वामी।
कोऽसौ ? इन्द्रः Sk.
२२. सोम M. स्वभूतवृष्टिमन्तं वृत्रम् Sy.
२३. मद M. २४. व्यध्य० P.
अस्य युध्यत इत्यस्य शब्देनानुवातेन
प्रकृतत्वादिन्द्रस्यानुदेशः (अन्वादेशः Ed.)
स्ववृष्टिमित्येतत्सामानाधिकरण्याच्चोभ-
यत्र द्वितीयायं वृष्टी। सोममदे प्राप्ते
स्ववृष्टिमिममिन्द्रं युध्यमानम् Sk.

यथा प्रवर्णे^१ आपो^२ यन्त्येवम्^३। अभिसस्रुः^४। मस्तः^५। इन्द्रः^६। यदा^७। वज्री^८। सोमेन^९। वर्षयन्^{१०}। बलम्^{११}।
अभिनन्^{१२}। पापानिव^{१३}। त्रित^{१४} आप्त्यः^{१५}।

परि^१ घृणा^२ चरति^३ तित्वि^४पे शवो^५ऽपो^६ वृत्वी^७ रजसो^८ बुधमाशयत्^९।

वृत्रस्य^{१०} यत्प्रवर्णे^{११} दुर्गृभि^{१२}श्चनो^{१३} निजघन्थ^{१४} हन्वोरिन्द्र^{१५} तन्यतुम्^{१६} ॥६॥

परि^१ घृणा^२। परिचरति^३। वृत्रम्^४। दीप्तिः^५। बलं च तस्य^६। दीप्तम्^७। अपः^८। आवृत्य^९। अन्तरिक्ष-
लोकस्य^{१०}। बुधम् अपां मूलमावृत्य^{११}। आशयत्^{१२}। वृत्रस्य^{१३}। यदा^{१४}। प्रवर्णे^{१५}। दुर्ग्रहवासस्य^{१६}। निहतवान्^{१७}।
हन्वोरिसि^{१८}। इन्द्र^{१९}। वज्रं^{२०} शब्दकारिणम्^{२१}।

१. प्रवर्णशब्दो निम्नवचनः। यथा निम्ने
प्रदेशे Sk.

२. लघुगामिन्य आपोऽभिगच्छेयुस्तद्वत् Sk.
भिन्नवान् भिनत्ति वा Sk.

३. अभिगतवत्योऽभिगच्छन्ति वा Sk.

४. मरुदादिसेनाः Sk.

५. वर्षयन् P.

हृष्यन् अन्धसा सोमलक्षणेनाग्नेन।
सोमेन जन्यमानहव्यः सन्निव्यर्थः Sk.

६. मेघनामंतत्। द्वितीयार्थे चात्र षष्ठी।
मेघम् Sk.

७. पापनीव P. M.

देवानां हविलेपनिघर्षणायाग्नेः सकाशा-
दप्स्वेकतो द्वितस्त्रित इति त्रयः पुरुषा
जज्ञिरे।... तत्रोदकपानार्थं प्रवृत्तस्य कूपे
पतितस्य (त्रितस्य) प्रतिरोधायासुरैः
परिधयः परिघायकाः कूपस्याच्छादकाः
स्थापिताः। तान्यथा सोऽभिनतद्वत् Sy.

८. अप्त्यः D. यथा परिधीन् त्रितो
भिन्नवान् तद्वत्।... अथवा बलस्येति
स्वार्थ एव षष्ठी। परिधीति वृत्तम्भनानि
परिधय उच्यन्ते सर्वतो निधीयमानत्वात्।
मेघस्योत्तम्भनान्यभिनदित्यर्थः। इवशब्दः
... पदपूरणः। त्रित इत्यपि त्रिशब्दा-
दाद्यादित्वात् सप्तम्यास्तसिः। त्रिषु

प्रदेशेष्वप्रमध्यमूलेष्वभिनदिति। अथवा
त्रित इति प्रयमान्तमिन्द्रविशेषणम्।
त्रितस्त्रिस्थान इन्द्रः Sk.

९. घृणाः M. १०. लिङर्थेऽयं लट्।
परिचचार सर्वतो भ्रान्तवतीत्यर्थः Sk.

११. ईम् एनं त्वामिन्द्रम् Sy.

१२. दीप्ता स्तनयितुलक्षणा त्वदीया वाक्
Sk. १३. दीप्तवच्च शवस्त्वदीयं
मरुलक्षणम् Sk. १४. त्वदीयम् Sy.

१५. अघोभागम् Sk.

१६. अपाद्ब्रूला० P.

१७. शेतिरिह स्थानार्थः। आस्थितवान् Sk.

१८. मेघस्यासुरस्य वा Sk.

१९. निम्नप्रदेशे Sk.

२०. ०गृह० P. ०हश्चास० D. M.

दुर्ग्रहव्यापनस्य। तस्य हि व्यापनं न
केनापि ग्रहीतुं शक्यते Sy.

क्षिप्रश्वासो दुर्ग्रहो यस्य स दुर्गृभिश्वा।
दुस्सहश्वास इत्यर्थः। तस्य Sk.

२१. निहि० P. D. M. हन्तिरत्र गत्यर्थः।
सामर्थ्याच्चात्रान्तर्णीतव्यर्थः। नियमेन
गमितवानसि Sk.

२२. हवो० D. हनुप्रदेशे Sk.

२३. ०हारि० M. प्रहारं विस्तार-
यन्तम् Sy.

हृदं न हि त्वा न्युषन्त्युर्मयो ब्रह्माणीन्द्र तव यानि वर्धना ।

त्वष्टा चित्ते युज्यं वावृधे शर्वस्ततश्च वज्रमभिभूत्योजसम् ॥७॥

हृदं न हि । हृदम् । ऊर्मयः । इव । त्वाम् । तव वर्धनानि । स्तोत्राणि । न्युषन्ति तवोपरि
चलन्ति त्वद्विषये पुनः पुनः प्रवर्तन्ते । त्वष्टा । च । तव । सदृशम् । बलम् । वर्धितवान् । अकरोत् ।
वज्रम् । अभिभवितुंबलम् ।

जघन्वां उ हरिभिः संभृतक्रतुविन्द्रं वृत्रं मनुषे गातुयज्ञपः ।

अयच्छथा बाह्वोर्वज्रमायसमधारयो दिव्या सूर्यं दृशे ॥८॥

जघन्वां उ । जघन्वान् । अश्वैः । सम्भृतप्रज्ञ ! इन्द्र ! वृत्रम् । मनुष्यार्थम् । अपः ।
गमयितुमिच्छन् अप्रहीत् । बाह्वोः । आयसम् । आयुधम् अथ तं हत्वा सर्वेषाम् । दर्शनाय । दिवि ।
सूर्यम् । आधारयः ।

बृहत्स्वश्चन्द्रममवद्यदुक्थ्यमकुण्वत मियसा रोहणं दिवः ।

यन्मानुषप्रधना इन्द्रमृतयुः स्वर्नृपाचो मृतोऽमदक्षनु ॥९॥

बृहत् स्वश्चन्द्रम् । बृहत् साम । स्वयमेव कान्तम् । बलवत् । यदा । प्रशस्यम् ।

१. ह० P. २. भिः M.

३. यथा हृदं प्रभृता उदकोर्मयो धर्षयु-
स्तद्वत् Sk. ४. त्वं P.

५. बुद्धिकराणि । स्तूयमाना हि देवता
वीर्येण वर्धन्ते Sk. ६. न्युष० M.
नितरां प्राप्नुवन्त्येव Sy. निषमेन
गच्छन्ति Sk. ७. त्वाष्टा P.
देवशिल्पो Sk. ८. अपि Sk.

९. तीक्ष्णीचकार Sy. १०. वज्रमिदमि० P.
अभिभवितुंबलयुक्तम् Sk.

११. V. Mādhava ignores हि । यानि

१२. ०न्व उ P. ०न्वं उ D. ०न्वान् M.

१३. शत्रुर्थं क्वमुच् । ... घ्नन् Sk.

१४. आत्मीयः । ... तृतीयानिर्देशाद् गत्वेति
शेषः Sk. १५. सम्पादितकर्मन् वा
Sy. सम्भृतकर्मन् सम्भृतप्रज्ञ वा Sk.

१६. मनो राज ऋषेर्वा मनुष्यस्य वार्याय Sk.

१७. तदनन्तरं ... वृष्टघुदकानि प्रावर्तयेत्य-
ध्याहारः Sy. १८. यगमयितुमिच्छन्त
P. मागंम् Sy. गमनमिच्छन् । कस्य ?
अपां वृष्टिलक्षणानामुदकानाम् Sk.

१९. गृही P. अप्रहीः Sy. निबंदवानसि Sk.

२०. बाहुभ्यामत्र सम्बन्धाद्वस्तो लक्ष्येते ।
हस्ताभ्यां गृहीतवानसीत्यर्थः Sk.

२१. लोहमयम् Sk. २२. हत्वा P.D.M.

२३. अवा० D. M. स्थापितवानसि Sk.

२४. V. Mādhava ignores उ

२५. महत् परिमाणतः सारतो वा स्तुति-
रूपम् Sk.

२६. स्वकीयेन ... आह्लादकेन तेजसा युक्तम्
Sy. २७. अमशब्द आत्मपर्यायः । तेन
चात्र प्रयत्नो लक्ष्यते । आत्मवत्
प्रयत्नवत् । महता प्रयत्नेनेत्यर्थः Sk.

२८. यत् Sk.

अकुर्वन्त। भयेन स्तोतुः। दिवः। रोहणनिमित्तम्। यदा वा। मनुष्यहितसङ्ग्रामाः। इन्द्रम्।
मस्तः। स्वः दिवि स्थितम्। देवाः सन्तः। मनुष्यान् सेवमानाः। अन्वमदन्। उत्तरत्र सम्बन्धः।

द्यौश्चिदस्यामवाँ अहेः स्वनादयोषवीद्भियसा वज्र इन्द्र ते ।

वृत्रस्य यद्ब्रह्म धानस्य रोदसी मदे सुतस्य श्वसाभिन्नुच्छिरः ॥१०॥

द्यौश्चिदस्य। द्यौः। अपि। बलवान्। अस्य। अहेः। स्वनात्। तदानीम्। भयेन। अयोषवीत्
अकम्पत। यदा। द्यावापृथिवी। बाधमानस्य। सोमस्य। मदे। तव। वज्रः। बलेन। वृत्रस्य। शिरः।
अभिन्नुत् तदाऽयोषवीदिति। वृत्र एवाहननादहिस्तः।

यदिच्चिन्द्र पृथिवी दशंभुजिरहानि विश्वा ततनन्त कृष्टयः ।

अत्राह ते मधवन्विश्रुतं सहो द्यामनु शर्वसा बर्हणा भुवत् ॥११॥

यदिच्चिन्द्र। यदि। एव, इयम्। इन्द्र! पृथिवी। दशगुणा भवति। यदि च। अहानि।

१. यच्छब्दश्रुतेस्तच्छब्दोऽध्याहार्यः। तत्
... कृतवन्तोऽस्मदीया ऋत्विजः पुत्र-
पौत्रादयो वा Sk. २. भयेन M.
वृत्रभयेन... एवंविधेन स्तोत्रेण वृत्राद्
भीता इन्द्रमस्तोषतेत्यर्थः Sy.
परिचर्यार्वगुण्यभयेन Sk.

३. द्युलोकारोहणसमर्थम्। साद्गुण्याद्य-
ज्ञविध्वंसकरैरसुरै रक्षोभिर्वान्तराव-
लोप्तुमशक्यमित्यन्तसगुणमित्यर्थः Sk.

४. भावा M. ५. मनुष्यार्थो
मानुषः। ... असुरैर्मर्धैर्वा सह मनुष्यार्थः
सङ्ग्रामो येषां ते मानुषप्रधनाः Sk.

६. इन्द्रमित्येतत्स्वल्पेनानुशब्देन सह
सम्बन्धयितव्यः Sk.

७. अतपोऽवितारः। रक्षितारो गन्तारो
वेत्यर्थः Sk.

८. स्वः। सर्वपर्यायोऽयम्। सर्वे Sk.

९. प्राणरूपेण Sy. नृभिर्न सेव्यन्ते सेवन्ते
वान् नृ वृष्टिप्रदानादिना ते नृषाचः Sk.

१०. सोमेन मत्ता इन्द्रेण सहेत्यर्थः Sk.

११. द्योः P. D. १२. आत्मवान्

प्रयत्नवान् Sk. १३. अहे P. अहन्त-
व्यस्यान्येन हन्तुमशक्यस्य वृत्रस्य Sk.

१४. स्वभूतात्... श्वासशब्दात् Sk.

१५. वृत्रश्वासाद् बिभ्यतस्तद्वज्रं सर्वे देवा
नष्टा इत्यर्थः Sk.

१६. अयय० P. पृथग्भूतः। नष्ट इत्यर्थः।
... अकम्पतेत्यर्थः Sk. १७. यद M.

१८. रोदसी इति चानुवात्तत्त्वप्रसिद्धार्थं
व्यत्ययेन द्वितीयाद्याः स्थाने आमन्त्रि-
तप्रथमा द्रष्टव्या Sk.

१९. बाधनशीलस्य वृत्रस्य Sy.
वृष्टिप्रतिबन्धकरणेनात्यर्थं बाधमानस्य
Sk. २०. सोमेन मत्तस्य

सतस्तवेत्यर्थः Sk.

२१. तदानीं द्युलोको भयराहित्येन निश्चलो
बभूवेति शेषः Sy. २२. वृत्तं P.
वृत्ता D.M. २३. ऽवति० P.

२४. V. Mādhava ignores इन्द्र

२५. यदिन्द्र M.

२६. इन्विषति पदपूरणम् Sk.

२७. एवयम् P. २८. यदा D. P.

सर्वाण्येव । विस्तारयेयुः । मनुष्याः सर्वदा द्रुवाणाश्चरेयुः । अत्र । एव । ते । मघवन् ! बलकृतं सर्वं कर्म । विश्रुतं भवति तव । बलेनागतम् । शत्रुहिंसनम् । क्षुब्धशम् । भवति महत्तयेति ।

त्वमस्य परि रजसो व्योमनः स्वभूत्योजा अर्चसे धृषन्मनः ।

चक्रुषे भूमिं प्रतिमानमोजसोऽपः स्वः परिभूरेष्या दिवम् ॥१२॥

त्वमस्य परि । त्वम् । अस्य । अन्तरिक्षलोकस्य । अन्ते स्थितः सन् । स्वभूतबलः । रक्ष-
णार्थम् । शत्रूणामभिवनशील ! तिष्ठसि । चक्रुषे कृतवानसि च । भूमिं बलवताम् । बलस्य ।
प्रतिद्वन्द्वित्वम् अन्तरिक्षम् । सर्वम् । परिभवन् । आगच्छसि । दिवमिति ।

त्वं भुवः प्रतिमानं पृथिव्या ऋष्ववीरस्य बृहत् पतिर्भूः ।

विश्वमाप्रा अन्तरिक्षं महित्वा सत्यमृद्धा नकिरन्यस्त्वावान् ॥१३॥

त्वं भुवः । त्वम् । भुवः । प्रतिमानम् । पृथिव्याः । दर्शनीयवीरस्य । स्वर्गस्य च । पतिः ।

१. एकत्र सङ्घात्य विस्तारयेयुः Sk.
२. विस्तरेययुः P.
३. अत्र यदिति प्रकान्तत्वादत्रशब्दोऽर्थेत्यस्य स्थाने । अर्थादपीत्यस्यार्थे Sk.
४. मघवद् M. ५. वृत्रवधादिकारणं बलम् Sy. सेनालक्षणं बलम् Sk.
६. विख्यातम् Sk.
७. सामर्थ्यलक्षणेन बलेन Sk.
८. सनान्युस० P. सनन्युस० D. ग्रामान् । दिवं प्रति । द्युलोके व्यवस्थितं सदित्यर्थः Sk.
९. बहूणां परिवृद्धं भुवद् भवेत् । दश-
गुणायाः पृथिव्याः सर्वेभ्यश्च संहतेभ्यो-
ऽहोभ्यः सकाशात्तवैव महत्तरं बलमिति
समस्तार्थः Sk.
१०. V. Mādhava ignores नु
११. अन्त P. उपरिप्रवेशे Sy.
१२. स्वभूतिः स्वसामर्थ्यम् । सा बलं
यस्य स स्वभूत्योजाः Sk.
१३. कृत्स्नं जगद् वृष्टिप्रदानद्वारेण पालयितु-
मित्यर्थः Sk.

१४. शीलचित्त D. शत्रुघर्षणचित्त Sk.
१५. तच्छसि P. १६. च । कृष्टे M.
१७. भूमिं P. भूमिं प्रतिमानमुपमानमोजस
आत्मीयस्य बलस्य Sk.
१८. प्रतिनिधिरभूः Sy.
१९. सुष्ठ्वरणीयं गन्तव्यम् Sy.
स्वः दिवं च Sk.
२०. अन्तरिक्षलोकं ... द्युलोकञ्च ... परि-
ग्रहीता Sy. त्रयो लोकाः समुदितास्तव
बलस्योपमा भवति परिभूः Sk.
२१. भवनाग० P. प्राप्नोषि Sy.
यावत् किञ्चित् सर्वस्य परिगृह्य
त्वमेव आ आगच्छसि च Sk.
२२. सोमं पीत्वा पृथिवीतो दिवं द्युलोकम् Sk.
२३. त्वम् । भुवः । omitted by M.
भुवो भवसि प्रतिमानम् । ... पृथिव्यपि
त्वयोपमीयते । किं पुनरन्यान्पुपमेयानि ।
सर्वत्र त्वमुत्कृष्ट इत्यर्थः Sk.
२४. ऋष्व इति महानाम । ... महान्तो
वीरा यस्मिन् सङ्घे तदृष्ववीरम् ।
तस्य Sk. २५. बृहतो महतः Sk.

अभवः^१। विश्वम्। आपूरितवानसि^२। अन्तरिक्षम्। महत्तया। सत्यमद्वेति सत्यनामनी सत्यं तथैव।
न त्वत्सदृशः कश्चिदस्तीति।

न यस्य द्यावापृथिवी अनु व्यचो न सिन्धवो रजसो अन्तमानुशुः।

नोत स्ववृष्टिं मदे^३ अस्य युध्यत एको अन्यचकृपे विश्वमानुषक् ॥१४॥

न यस्य^४। यस्येन्द्रस्य। द्यावापृथिवी^५। व्याप्तिम्^६। न। अन्वानशाते। न^७। नद्योऽपि। तेजसः।
अन्तम्^{१०}। आपुः। न। अपिच। वृत्रम्^{११}। सोममदे। युध्यतः^{१२}। अस्य^{१३}। तेजसोऽन्तं^{१४}। नानुशुः। किं
बहुना^{१५} एक एव त्वम्। अन्यत्^{१६}। सर्वम्^{१७}। अनुस्यूतम्। कृतवानसि।

आर्चन्नत्र मरुतः सस्मिन्नाजौ विश्वे देवासो अमदन्ननु त्वा।

वृत्रस्य यद्वृष्टिमता वधेन नि त्वमिन्द्र प्रत्यानं जघन्य ॥१५॥

आर्चन्नत्र^{१८}। प्रहर^{१९}। भगवो^{२०}। जहि^{२१}। वीर्यस्वेति^{२२}। सर्वस्मिन्^{२३}। अस्मिन्^{२४}।

१. परिभवः M. भवसि त्वम्। महद्भिः
शूररूपेतं तव महत्सैन्यमित्यर्थः Sk.

२. असि omitted by M.

३. अत्यन्तसत्यमेतत् Sk. ४. न यस्य
omitted by P. ५. ०पृथि P.

६. ०प्तिः D. ७. नाह्वान० M.

८. Omitted by M. ९. ददद्यो० M.

अन्तरिक्षलोकस्योपरि ... स्यन्वनशीला

आपः Sy. स्यन्दनात् सिन्धव आदित्य-

रश्मय इहोच्यन्ते Sk. १०. अनु प्राप्नु-

वन्ति। यतो व्याप्ते द्यावापृथिव्यौ न्यून-

तरेण तेजसा चादित्यरश्मय इत्यर्थः।

अथवा सिन्धव इति नदीनाम। रज इत्यु-

दकमुच्यते। यतो व्याप्ते द्यावापृथिव्यौ

न्यूनतरे यस्य च स्वभूतस्य वृष्टिलक्षण-

स्योदकस्यान्तं नद्यो न व्याप्नुवन्ति।

वृष्ट्येकदेशेन ह्रियन्ते। न सर्वा वृष्टि

प्रति गच्छन्तीत्यर्थः। अथर्वमन्यथास्या-

र्धचंस्यार्थयोजना। द्यावापृथिवी अनुव्यच

इत्यनुशब्दो 'हीने' ... इत्येवं कर्मप्रवच-

नीयः। ... द्यावापृथिवी इति कर्मप्रव-

नीययोगलक्षणद्वितीयान्तम्। व्यच इत्यपि

प्रथमान्तम्। यस्य तव द्यावापृथिव्योः

सकाशादन्यूना व्याप्तिरित्यर्थः। न

सिन्धवो रजसोऽन्तमानुशुरित्यर्थं तु पादो

द्विधा पूर्ववद् व्याख्येयः Sk. ११. पुत्रं M.

स्वा वृष्ट्यस्य स स्ववृष्टिः। वृष्टेः स्वामी।

तं स्ववृष्टिम् Sk. १२. अस्य युध्यत

इति प्रकृतत्वादिन्द्रस्यायमन्वादेशः।

स्ववृष्टिमित्येतत्सामानाधिकरण्याच्चोभ-

यत्र द्वितीयार्थे षष्ठी। नापि यं

व्याप्नुवन्ति वृष्टेः स्वामिनं सोममदे

प्राप्ते भवन्तमेनं युध्यमानमित्यर्थः। के

न व्याप्नुवन्ति। सामर्थाच्छत्रवः Sk.

१३. नामशुः M. १४. सहायवर्जितः Sk.

१५. अन्तस्यू० P. अनुयक्तम्। ... सकलमपि

भूतजातं त्वदधीनमभूदिति भावः Sy.

आनुपूर्व्येणात्मानुगुणं स्ववशवर्तित्यर्थः

Sk. १६. Omitted by P. and D.

१७. ०रयस्मेति P. १८. सस्मिन्। सर्वशब्द-

स्यायमेकाक्षरलोपः पर्यायान्तरं वा Sk.

१९. तस्मिन् यद्वा सर्वस्मिन् Sy.

सङ्ग्रामे^१। मरुत इन्द्रम्^२। आर्चन्^३। व्याप्ताः^४। मरुतो देवाः^५। त्वाम्^६। अन्वमदन्^७ मदिः सकर्मकश्च^८
भवति^९। वृत्रस्य^{१०}। यदा^{११}। श्रीमता^{१२}। वज्रेण^{१३}। निजघन्य^{१४}। त्वम्^{१५}। इन्द्र^{१६}! अननसाधनं^{१७} मुखं^{१८} प्रति^{१९}।

I.53.

न्यू^{२०}षु वाचं^{२१} प्र महे^{२२} भंरामहे^{२३} गिर^{२४} इन्द्राय^{२५} सदर्ने^{२६} विवस्वतः^{२७}।

नू^{२८} चिद्धि^{२९} रत्नं^{३०} ससृतामिवाविदुन्न^{३१} दुष्टुतिर्द्रविणो^{३२} देपुं^{३३} शस्यते^{३४} ॥१॥

न्यू^{२०} षु वाचम्^{२१}। मुनिप्रभरामहे^{२२}। स्तोत्रम्^{२३}। महत इन्द्राय^{२४}। यजमानस्य^{२५}। गृहे^{२६}। स्तुतयः^{२७}।
इन्द्राय^{२८} भवन्ति^{२९}। क्षिप्रम्^{३०}। एव^{३१}। हि शत्रूणाम्^{३२}। रत्नम्^{३३}। स्वपतामिव^{३४} धनं^{३५} चोरः^{३६}, इन्द्रः^{३७}। विन्दति^{३८}
ततः^{३९} प्रभरामहे^{४०} तत्र च^{४१}। धनप्रदेपु^{४२}। दुष्टुतिः^{४३}। न^{४४}। प्रशस्यते^{४५} तस्मात्^{४६} सुष्टु^{४७} प्रभरामहे^{४८}।

१. सङ्ग्रामस्थानीये दुस्तरे यज्ञे। यावान्
कश्चिदयं पृथिव्यां यज्ञस्तत्र सबन्धेत्यर्थः।
अथवा . . . इन्द्रसखा देवा एवात्र मरुत
उच्यन्ते। आजिरित्यपि सङ्ग्राम एवो-
च्यते न तत्स्थानीयो यज्ञः। . . . अथ
सर्वस्मिन् सङ्ग्रामे मरुतस्त्वां स्तुवन्त
इत्यर्थः Sk.

२. आर्चत् M. स्तुवन्ति स्तुवन्तो वा Sk.

३. सर्वे Sy; Sk. ४. देवाः Sk.

५. अनु त्वा। 'तृतीयाय' . . . इत्येवमय-
मनुशब्दः कर्मप्रवचनीयः। सहायश्चात्र
तृतीयायः। त्वया सहेत्यर्थः Sk.

६. अनुक्रमेण हर्षं प्रापयन्। यद्वा त्वदीयम-
दानन्तरं तेऽपि मयं प्राप्ताः Sy.
सोमेन माद्यन्ति मत्ता वा Sk.

७. यस्माद् यदा वा Sk.

८. भ्रंशयति शत्रूनि निति भृष्टिरभिस्तद्-
वता Sy. अभीमता Sk.

९. प्रतिशब्दोऽत्र धात्वर्थानुवादी। नियमेन
हतवान् हंसि वा Sk.

१०. आनं प्राणम् Sk.

११. यद्वा इवातहेतु प्राणम् Sy.

१२. वाचा P.

१३. उ मु इति पदपूरणी Sk.

१४. नियमेन प्रभरामः प्रापयामः। उच्चा-
रयाम इत्यर्थः Sk.

१५. शस्त्रलक्षणां वाचम् Sk.

१६. यज्ञगृहे Sy; Sk.

१७. न केवलां शस्त्रलक्षणां वाचम्। किं तर्हि?
अन्या अपि गिरो लौकिकस्तुतिलक्षणा
यजुस्सामलक्षणा वा वाचः Sk.

१८. इव M. चिच्छब्दः पदपूरणः Sk.

१९. हिशब्दो यस्मादर्थः Sk.

२०. असुराणाम् Sy.

२१. चरन्तं P. Omitted by D.

यस्मात् क्षिप्रमिन्द्रो रत्नं धनं ससृता-
मिव स्वपतामिवात्यन्तनिष्प्रतिकाराणां
शत्रूणामविदत् . . . अविन्दत्। लब्ध-
वान्। प्रभूतधनवानित्यर्थः Sk.

२२. ०पन्ता० M. ०मि P.

२३. ऋत्विजोऽत्र द्रविणोदा उच्यन्ते यजमाना
वा हविरलक्षणस्येव धनस्य दातृत्वात्।
तेषु शस्यते। शस्त्रधर्मेण क्रियते।
यस्माच्चास्य न कश्चिदप्यृत्विक् यज-
मानो वा अयोग्यां स्तुतिं करोतीत्यर्थः।

२४. यस्माच्चास्येन्द्रस्य न दुष्टुतिः कुत्सिता
स्तुतिः Sk.

२५. V. Mādhava ignores उ

दुरो अश्वस्य दुर इन्द्र गोरसि दुरो यवस्य वसुन इनस्पतिः ।
शिखानरः प्रदिवो अकामकर्शनः सखा सखिभ्यस्तमिदं गृणीमसि ॥२॥

दुरो अश्वस्य । दाता । अश्वस्य । दाता । इन्द्र ! गोरसि । अति । दुरः । यवस्य । घनस्य ।
ईश्वरः । पालयिता । शिक्षाया नेता शासिता सर्वेषाम् । पुराणः । कामानामकशिता । सखा ।
सखिभ्यः । तं वयम् । इदम् । स्तुमः ।

शचीव इन्द्र पुरुकृद्ध्युमत्तम् तवेदिदमभितश्चेकिते वसु ।

अतः संगृभ्याभिभूत आ भर मा त्वायतो जरितुः काममूनयीः ॥३॥

शचीव इन्द्र । प्रजावन् ! इन्द्र ! बहूनां कर्तः ! अतिशयेन दीप्तिमन् ! तव ।
एव । इदम् । अभितः । वसु । ज्ञायते । अतो वसु नः । संगृह्य । अभिभवितः ! शत्रूणां मह्यम् । देहि ।
मा । त्वामिच्छतः । स्तोतुः । कामम् । ऊनयीः । कार्षीः ।

एभिर्द्युभिः सुमना एभिरिन्दुभिर्निरुन्धानो अमंति गोभिरश्विना ।

इन्द्रेण दस्युं दुरयन्त इन्दुभिर्युतद्वेषसुः समिषा रमेमहि ॥४॥

एभिर्द्युभिः । एभिः । यागदिवसैः । एभिश्च । सोमैः । प्रीयमाणः स्तोतृणामर्षाभावजनिताम् ।

१. दूतो P. २. सर्वस्तोतृणां दुरो द्वारं निमित्तभूमिः । दातेत्यर्थः Sk.
३. जात्यभिप्रायमेतदेकवचनम् । अश्वानाम् Sk. ४. Omitted by D.
५. गवां च द्वारमसि Sk.
६. ०श्वसि M. ७. यवानां च द्वारमसि Sk. ८. कृत्स्नस्य जगतः Sk.
९. दानस्य Sy. शिक्षातिदानिकर्मा । छान्दसश्चात्र चतुर्थसमासः पूर्वनिपातश्च । नरेभ्यो दाता धनानां शिक्षानरः Sk.
१०. एवं नचाल्पदः Sk.
११. कामानामकशयिताऽतनूकर्ता । यावत् काम्यते ततोऽधिकस्य दातेत्यर्थः Sk.
१२. सखीनां यजमानानाम् Sk. १३. त M.
१४. ०वान् M. प्रज्ञावान् Sy. कर्मवन् प्रज्ञावन् वा Sk. १५. इन्द्रं च M.
१६. प्रभूतस्य वृत्रवधादेः कर्तः ! Sy. बहूनां वृत्रवधादीनां कर्मणां कर्तः ! Sk.
१७. इच्छन्दः पदपुरणः Sk. १८. उभयतो दक्षिणे वामे च पार्श्वे Sk. १९. प्रभूतं

- घनम् Sk. २०. वृश्यत इत्यर्थः Sk.
२१. अस्मभ्यम् Sy. The use of both नः and मह्यम् in the same sentence is strange and unnecessary. Either would have been quite enough.
२२. मम Sk. २३. इच्छाम् Sk.
२४. उतयोः काविभी P. मुनिरकार्षीत् M. परिहीणं मा कार्षीः । पूरयेत्यर्थः Sy. न्यूनीकार्षीः । यावद्दहमिच्छामि तावद्देहि मा स्तोकमित्यर्थः Sk.
२५. ०द्युतिभिः M. २६. ऐभिः M.
२७. यादि ० P. दीप्तिवचकपुरोडाशादिभिः Sy. सप्तम्यर्थे तृतीयेषां । धृ इति बाह्यो नामधेयम् । एतेष्वहस्तु । साम्प्रतमेवेत्यर्थः Sk. २८. ०मे D. २९. प्रि० M. उत्तरार्धवन्स्वैर्भूयोभिर्बहुवचनान्तैः सामानाधिकरण्याद् बहुवचनान्तस्य स्थान इवमेकवचनम् । सुमनसः । प्रीतिपुक्ताः सन्त इत्यर्थः Sk. ३०. ०वे जनति तां P.

अमतिम्^१। गोभिः^२। अश्ववता च धनेन^३। निरुन्धान^४ इन्द्रो भवति वयं तेन^५। इन्द्रेण^६। उपस्रपयितारं^७
दस्युम्^८। दरयन्तः^९। प्रत्नैः^{१०} सोमैः^{११}। पृथक्कृतद्वेषारः^{१२}। अग्नेन^{१३}। संरब्धा भवेम^{१४}।

समिन्द्र राया समिषा रंभेमहि सं वाजैभिः पुरुश्चन्द्रैरभिद्युभिः ।

सं देव्या प्रमत्या वीरशुष्मया गोअग्रयाश्वावत्या रभेमहि ॥५॥

समिन्द्र राया । इन्द्र ! धनेन । संरब्धा भवेम । अग्नेन च । सं च । बलैः । बहूनां स्पृहणीयैः ।
अभिगतदीप्तिभिः । सं च । देव्या । मत्या । यस्या वीरा बलं भवन्ति अश्वयुक्तायाः । गोमुखायाः ।

१. मति D. M. अज्ञानम् । अथवा
मन्यतेरर्चतिकर्मणः कर्तव्यं कित्नु ।
इन्द्रस्यास्तोतारमात्मीयं शत्रुम् Sk.
२. अश्ववचनानादश्वशब्दाद् ... अयमि-
न्द्रंष्टव्यः । स्वार्थिको वा । बहु-
वचनस्य स्थान एकवचनम् । तृतीया-
निर्देशाच्च युक्ता इति वाक्यशेषः ।
गोभिरश्वयुक्ता इत्यर्थः Sk.
३. एभिर्निन्दुभिः सोमैरनिरुन्धानः । इदमपि
बहुवचनान्तस्यैव स्थान एकवचनम् ।
निरुन्धानाः । प्रतिबध्नन्तः Sk.
४. इन्द्रण P. ५. आत्मीयं शत्रुम् Sk.
६. प्रत्नैः M. ७. सोमैर्मत्तेनेन्द्रेण
स्वशत्रून् घातयन्त इत्यर्थः Sk.
८. ०कृतं द्वे० M. ०कृतं चेष्टारः D.
अत्र द्वेषशब्दो द्वेषवचनो द्वेष्टवचनो
वा । पृथग्भूतद्वेषः ... अपगतजन-
द्वेष्टका इत्यर्थः Sk.
९. ०राग्नेन P. अग्नेन M.
अग्नेन सह । अथवा इयेति द्वितीयार्थं
तृतीया । इयं सम्यक् Sk.
१०. लभेरिवम् । कपिलादित्वाद् रत्वम् ।
सम्यक् लभेमहीत्याशास्महे । किम् ?
सामर्थ्याद् धनं यशो वा Sk.
११. ०मः M.
१२. पुनः पुनः संशब्दश्रुतेः प्रतिसंशब्दं रभे-
महीत्याख्यातमनुषक्तव्यम् Sk.

१३. द्वितीयार्थं सर्वत्रात्र तृतीया । सहयोग-
लक्षणा वा तृतीया । तैर्वा सुखं वा गृहं
वा यशो वा पूजां वेति वाक्यशेषः ।
धनं धनेन वा सह सुखादीनां
किञ्चित् Sk.
१४. सम्यग् लभेमहीत्याशास्महे Sk.
१५. P. adds अनेन after अग्नेन ।
सम्यग्लभेमहि इषमन्नमग्नेन वा सह
सुखादीनां किञ्चित् Sk.
१६. Omitted by D.
१७. सञ्चपलैः P. सञ्चलं M. सम्यग्लभे-
महि बलानि बलैर्वा सह सुखादीनां
किञ्चित् Sk. १८. कान्तैः Sk.
१९. स्वदीप्त्या दीप्तैरित्यर्थः Sk.
२०. देव्य M. स्वदीप्त्या द्योतमानां द्योत-
मानया सह सुखादीनां किञ्चित् Sk.
२१. मात्या P. प्रकृष्टया मत्या ज्ञानेन Sk.
२२. विता P. वीरं विशेषेण शत्रूणां
क्षेपणसमर्थं शुष्मं बलं यस्याः Sy.
वीराः पुत्रास्ते बलं यस्याः सा
वीरशुष्मा तथा । बलवत्युत्तरसहितया
Sk. २३. इव० M. अश्वायु० P.
अश्वसहितया Sk.
२४. ०या M. स्तोतृभ्यो दानार्थमग्रे प्रमुखत
एव गावो यस्याः सा तयोक्ता Sy.
गावोऽग्रभूता यस्याः सा गोअग्रा ।
प्रधानभूताभिर्गोभिस्सहिता । तथा Sk.

ते त्वा मदा अमदन्तानि वृष्ण्या ते सोमासो वृत्रहत्येषु सत्पते ।
यत्कारवे दश वृत्राण्यप्रति बहिष्मते नि सहस्राणि बर्हयः ॥६॥

ते त्वा मदाः । ते । त्वा । सोमाः । अमदन् । तानि । वर्षणनिमित्तानि । के त इत्याह—ते ।
सोमासः । वृत्रहतनेषु । सतां पते ! यदा त्वम् । स्तोत्रे । दश सहस्राणि । उपद्रवाणाम् । निवर्हयसि ।
यजमानाय । शत्रुभिरप्रतिगतः ।

युधा युधमुप घेदैषि धृष्णुया पुरा पुरं समिदं हंस्योजसा ।
नम्या यदिन्द्र सख्या परावतिं निवर्हयो नमुचिं नाम मायिनम् ॥७॥

युधा युधम् । युधेनानुस्यूतमन्यत् । युद्धम् । उपगच्छसि । धृष्णुम् । पुरेण च । पुरं शत्रूणाम् ।
सह । इदम् । विनाशयसि । बलेन । अनुगुणेन । इन्द्र । मरुद्गणेन । दूरेण । नमुचिम् । नामा-

१. मादका मरुतः Sy.

सुरालक्षणा मदाः Sk.

२. मदन् D. ३. वर्षनि० M.

सेचनसमर्थस्य तव सम्बन्धीनि चरु-
पुरोडाशादीनि हवींषि Sy.

बलानि Sk. ४. सत्त्वां M.

५. Omitted by M.

यद् यैः Sk. ६. ०लम् M.

सहस्रशब्दश्चोभयवचनः । उभयवचन-
त्वेऽपीह संख्यामात्रवचनो न संख्ये-
यवचनः । कुत एतद् ? दशेत्येतेन सामा-
नाधिकरण्यात् । दशसंख्यया च सहस्र-
संख्या परिच्छिद्यते । न तत्संख्येयाः ।
अतोऽत्र सहस्रशब्दस्य संख्यामात्रवचन-
त्वाद् वृत्राणीत्येतस्य च तत्संख्यया
प्रतिनिर्देशार्थत्वात् षष्ठ्यर्थे द्वितीया ।
Sk. ७. वृत्राणां शत्रूणाम् Sk.

८. वधकर्मायम् । हृतवानसि Sk.

९. ०हृतः M.

अप्रति । वृत्राणामिदं विशेषणम् । इन्द्र-
स्य वा । . . अत्रावतिष्ठतेर्बन्धनातेर्वा
ससाधनस्यार्थे प्रतिशब्दः । अप्रत्य-

वतिष्ठमानोऽप्रतिबध्यमानो वेत्यर्थः Sk.

१०. युधा P.

११. युधेनादस्यूत० M. ०स्यूतमस्यूयद् P.

१२. युधं प्रतियोद्धारम् Sk.

१३. भूते लट् । उपगतवानसि Sk.

१४. धृष्णं P. M.

शत्रूणां धर्मकस्त्वम् Sy.

प्रथमैकवचनस्यायं याऽऽदेशः । धृष्णुः
प्रगल्भः । निश्शङ्कस्सन्नित्यर्थः Sk.

१५. पुरशब्दः शरीरवचनः । शरीरेण च शरी-
रम् । यो योद्धा अस्त्रवान् अस्त्रयुद्धे-
नोपगन्तव्यस्तं तेनोपगतवानसि । यो
बाहुयुद्धार्थं शरीरेणेत्यर्थः Sk.

१६. ०नां D.

१७. भूतेऽत्रापि लट् । सम्यग्व्यवगतवानसि Sk.

१८. आत्मीयेन Sk.

१९. सहायभूतेन वज्रेण Sy.

प्रणतेन Sk.

२०. ०णा P. दूरे M.

दूरदेशे Sy.

दूरे स्थितम् Sk.

२१. ०चि P.

सुरम् । मायाविनम् । निबर्हयस्तदानीम् ।

त्वं करञ्जमुत पर्णयं वधीस्तेजिष्ठयातिथिग्वस्यं वर्तनी ।

त्वं श्रुता बङ्गदस्याभिन्तपुरोऽज्ञानुदः परिपूता ऋजिश्चना ॥८॥

त्वं करञ्जम् । त्वम् । करञ्जम् । अपिच । पर्णयम् । अवधीः । तेजिष्ठ्या । शक्त्या ।
दिवोदासस्य रक्षार्थं तथा । त्वमृजिश्चनः शत्रोः । बङ्गदस्य । बह्वीः । पुरः । अभिनो याः । ऋजिश्चना
राज्ञा । परिगता ऋजिश्चनः शत्रुपुराण्यवष्टभ्यावस्थितस्य साहाय्यं कृतवानसि । अनानुदः
पश्चाद्भावस्य दातेति ।

त्वमेताञ्जनराज्ञो द्विर्दशान्वधुना सुश्रवसोपजग्मुषः ।

पृष्टिं सहस्रां नवतिं नवं श्रुतो नि चक्रेण रथ्या दुष्पदावृणक् ॥९॥

त्वमेताञ्जनराज्ञः । त्वम् । एतान् । जनपदानां राज्ञः । विंशतिम् । बन्धुवर्जितेन ।

१. हृतवानसि Sk. २. ०य त० D.
३. M. adds इति after तदानीम्
४. V. Mādhava ignores घ। इत् ।
यत् ५. ०ञ्ज M.
६. करञ्जनामानमेतमसुरम् Sk.
७. वर्ण० P.M. पर्णयनामानमपरम् Sk.
८. तीक्ष्णतमया Sk. ९. वर्तनी वर्तन्या
धारया । कस्य ? सामर्थ्याद् वज्रस्य Sk.
१०. अतिथीन् प्रति परिचारकतया गच्छ-
तीत्यतिथिग्वो दिवोदास इहोच्यते ।
... वष्टीनिर्वेशाच्चार्यायेति वाक्यशेषः ।
तादर्थ्यचतुर्थ्यर्थे वा वष्टी । अतिथीनां
परिचरितुदिवोदासनाम्नो राज्ञोऽर्थाये-
त्यर्थः Sk.
११. ०श्चनः M. ऋजिश्चनैत्संज्ञकेन राज्ञा
... शतसंख्याका बङ्गदस्यैतत्संज्ञकस्या-
सुरस्य Sy. ऋजिश्चना । ऋजिश्वा
नाम राजा विदधिनः पुत्रो यस्य
मन्त्रान्तरेष्वपि दर्शनम् । ... तेन ।
अथवा ऋजिश्चनेति तादर्थ्यचतुर्थ्यर्थे
तृतीया । ऋजिश्चनो राज्ञोऽर्थाय Sk.

१२. वागु० P. वङ्कुस्य M.
बङ्गदनाम्नोऽसुरस्य Sk.
१३. शता । द्वितीयैकवचनस्यायमाकारः ।
शतम् Sk. १४. ०हिनो M.
१५. परितोऽवष्टभ्याः Sy. सर्वतः प्रेरिताः
स्वेभ्यः स्थानेभ्यः । भयेनेतश्च प्रणाशित-
लोकाः सन्तीत्यर्थः Sk.
१६. ०वानन्यना० M.
अनु पश्चाद् द्यति खण्डयतीत्यनुबोऽनु-
चरः । तादृशोऽनुचररहित एक एव Sy.
अनुबदातीत्यनुदः । अविद्यमानोऽनुबो यस्य
सोऽज्ञानुदः । यदीयं ज्ञानं प्राभूत्यादन्यो-
ऽनुकर्तुमपि न शक्नोतीत्यर्थः Sk.
१७. अननुदः is a negative form.
The meaning should have
been पश्चाद्भावस्य न दातेति
१८. एतां D. १९. आत्मीयानां जनानां
राज्ञः । स्वराज्येषु प्रतिष्ठितान् सत
इत्यर्थः Sk. २०. ०ति P.
२१. द्वितीयायै तृतीयेषां । ... बन्धुवर्जितान् ।
वैरिणोऽसुरानित्यर्थः Sk.

सुश्रवसा राज्ञा । उपजग्मुषो युद्धार्थम् । तदनुचराणां भटानामियं संख्या षष्टिमिति ।
विश्रुतस्त्वम् । न्यवधीः । चक्रेण । दुष्मतनेन । रध्यायाम् ।

त्वमाविथ सुश्रवसं तवोतिभिस्तव त्रामभिरिन्द्र तूर्वयाणम् ।

त्वमस्मै कुत्समतिथिग्वमायुं महे राज्ञे यूने अरन्धनायः ॥१०॥

त्वमाविथ । त्वम् । अरन्धः । सुश्रवसं राजानम् । तव । उतिभिस्तथा । तव । त्राणैः ।
इन्द्र ! तूर्वयाणं च । त्वम् । अस्मै सुश्रवसे । महेते । राज्ञे । यूने । कुत्सादींस्त्रीन् । वशमनयः ।

य उदचीन्द्र देवगोपाः सखायस्ते शिवतमा असाम् ।

त्वां स्तोषाम् त्वया सुवीरा द्रार्धीय आयुः प्रतरं दधानाः ॥११॥

य उदचीन्द्र । ये वयम् । उदकं । देवैर्गुप्ताः । सहायाः । ते । अत्यन्तं कल्याणाः । अभूम ते

१. सू० P.

श्रव इति घननाम । शोभनेन धनेन Sk.

२. उपगतानन्वितान् । धनेन समृद्धान् सत
इत्यर्थः । अथवाऽबन्धुना सुश्रवसेति
हे अपि तृतीयान्ते समानाधिकरणे ।
बन्धुरिति तु घननाम । श्रव इत्यन्न-
नाम । उपजग्मुष इत्यपि स्वार्थे कर्तर्येव
स्वसुः । घनवर्जितेन शोभनेनाधेनोपग-
तान् । पक्वान्तमात्रे फल्गुना करेणोपग-
तान् । सुवर्णरजतमाणिशुक्तिकादि-
धनं सारभूतं करमवदत इत्यर्थः Sk.

३. सहस्राणां षष्टि, ... नवसंस्थोत्तरां नव-
तिम् । तान् राज्ञ ईदृक्संख्याकाननुच-
रांश्च Sy.

४. विश्रा० P. विधि० M.

५. सूर्यरथस्यावयवभूतेन Sk.

६. दुष्मतनेन P.

दुष्प्रपदनेन, शत्रुभिः प्राप्तुमशक्ये-
नेत्यर्थः Sy. दुर्गमेण । तीक्ष्णधारत्वाद्
दुस्सहेनेत्यर्थः Sk.

७. रथसम्बन्धिना Sy.

८. त्वा० P. ०विधः D. ०वितथ M.

९. ०यो M.

१०. त्वदीयंस्त्रायकैः पालकैर्बलैः Sy.

११. तूर्वयाणस्यायमन्वादेशः । तादर्थ्यं चात्र
चतुर्थी । अस्य तूर्वयाणस्यार्थाय Sk.

१२. ०मान० M.

आत्मनो वशमनयोः । तूर्वयाणस्य
कार्येषु नियोगार्थं कुत्सादीनपि स्ववशो-
ऽकार्षीरित्यर्थः Sk. १३. ०न्द्रः M.

१४. उदगता स्तुतिर्यस्मिन् स उदग्यज्ञः ।
तत्र । अथवा 'सुष्टु सुवीरं यज्ञस्यागुर
उदुचम्' इति प्रेषेषु दर्शनाद् उदुक्-
शब्दः समाप्तिवचनः । उदुचि समाप्तौ ।
कस्य ? सामर्थ्याद्विजस्य वा स्तुतीनां
वा Sk. १५. देवैर्देवैर्गु० P.

१६. प्ता M.

देवा गोप्तरो येषां ते देवगोपाः । सर्व-
देवैः पाल्यमाना इत्यर्थः Sk.

१७. सखिवदत्यन्तं प्रियाः Sy.

१८. सुखकरीणां स्तुतीनां कर्तार इत्यर्थः Sk.

१९. भवाम Sk. २०. अभूतमे P. D. M.

वयम् । त्वाम् । स्तूयाम । त्वया । सुपुत्राः । दीर्घतरं च । आयुः । प्रकृष्टतरम् । दधाना इत्यन्नपुत्र-
योराशासनम् ।

I.54.

मा नो अस्मिन्मधवन्पृत्स्वंहंसि नहि ते अन्तः शर्वसः परीणशे ।

अक्रन्दयो नद्योः । रोहवद्वना कथा न चोणीभिः स समारत ॥१॥

मा नो अस्मिन् । मा । अस्मान् । अस्मिन् । सङ्ग्रामेषु जायमाने । उपद्रवेऽप्यासीः । नहि ।
ते । बलस्य । पर्यन्तः केनचिदपि व्याप्तुं शक्यः स त्वम् । नदीः । उदकानि । क्रन्दयसि । रोह्यमाणः ।
कथम् । न । पृथिव्यास्तिलस्तव । भयेन । सङ्गच्छन्ते भयाद्दीन्द्रस्य भूमयो विधृतास्तिष्ठन्ति ।

अर्चा शक्राय शकिने शर्चीवते शृण्वन्तमिन्द्रं मह्यन्मभि घृहि ।

यो धृष्णुना शर्वसा रोदसी उभे वृषा वृषत्वा वृषभो न्युञ्जते ॥२॥

अर्चा शक्राय । उच्चारय स्तोत्रम् । शक्राय । सहाय । प्रज्ञावते । शृण्वन्तम् । इन्द्रम्

१. त्वा P. २. स्तु० M.
नित्यं त्वां स्तूयामेत्याशास्महे Sk.
३. हेतावियं तृतीया । त्वया हेतुना Sk.
४. त्वदनुग्रहाच्छोभनेः पुत्रैः पोषेइच युक्ता
इत्यर्थः Sk. ५. चिरं श्लाघ्यं च
जीवन्त इत्यर्थः Sk. ६. Ms. D.
puts the figure ॥५३॥ here to
indicate the end of the fifty-
third hymn. No such num-
ber is given in P. and M.
७. एकवचनस्य स्थानेऽत्र बहुवचनम् ।
सङ्ग्रामे Sk. ८. पापे Sy. पापे-
ऽप्यन्तभयानके Sk. ९. ०त्यां M.
१०. गङ्गाद्याः Sk. ११. ०कोनि M.
तृतीयाबहुवचनस्पायमाकार आदेशः ।
वनेरुदकैर्गर्जन् । वृष्टिलक्षणैरुदकै-
रापूरयन् शब्दवतीर्नदीरकरोः करोषि
वेत्यर्थः Sk. १२. कन्द० P.
शब्दवतीरकरोरकार्योर्वा Sk.
१३. स्तनयितुलक्षणं शब्दं कुर्वन् Sk.
१४. एतच्च कर्म कुर्वतो भवतः कथा
कथं न Sk. १५. नः M.

१६. प्राप्यस्ति० P. The reading
should be पृथिव्यः nom. pl.
and not पृथिव्याः gen. sing.
त्वदीयं बलमवलोक्य त्रयोऽपि लोका
विभ्यतीति भावः Sy. क्षोणीर्माध्यमिका
वाक् Sk. १७. समित्येष निरित्येतस्य
स्थाने...मेधाभिर्गता निर्गच्छन्ति वेत्यर्थः ।
अथवा समित्येष स्वार्थ एव । साम-
र्थ्यात्त्वन्येन सह सङ्गतिरभिप्रेता ।
कथमन्येन सह सङ्गता । कथं त्वत्तो न
नष्टा न नश्यन्ति वेत्यर्थः Sk.
१८. शक्राय D. द्वितीयार्थ एताश्चतुर्थ्यः ।
शक्तिमन्त्रम् Sk. १९. Missing in
M. पूजय Sy. अबेत्त्यात्मन एवान्त-
रात्मनः प्रेष ऋत्विगन्तरस्य वा । स्तुहि
हे अन्तरात्मन् ऋत्विग्वा Sk.
२०. व्रं M. २१. शक्तियुक्ताय Sy.
शकिने शक्तिमन्त्रम् Sk. २२. कर्मवन्तं
वा प्रज्ञावन्तं वा Sk. २३. मा च
विप्रकृष्टं निरादरं वा । किं तर्हि ? शृण्व-
न्तमिन्द्रम् । सन्निकृष्टं सादरं वा सन्त-
मित्यर्थः । स्वयमपि च मा निरादरः Sk.

पूजयन्^१ अभिष्टु^२हि। यः। शत्रूणामभिभवित्रा^३। बलेन। उभे। द्यावापृथिव्यौ। प्रसाधयति।
वर्षणशीलः। वृषभः^४। वृषत्वेन चेति।

अर्चा दिवे बृहते शूष्यं^१ वचः स्वर्चत्रं यस्य धृपतो धृपन्मनः।
बृहच्छ्रवा असुरो बृहणा कृतः पुरो हरिभ्यां वृषभो रथो हि षः॥३॥

अर्चा दिवे। उच्चारय। दीप्ताय। महते। बलनिमित्तम्। वचः। अनाश्रितपरबलम्।
यस्य शत्रून्। धर्षयतः। धृष्टम्। मनः। महाकीर्तिः शत्रूणाम्। असिता। शत्रुपरिवर्हणार्थं तस्येन्द्रस्य।
रथः। कामानां वर्षिता। अश्वभ्याम्। पुरस्क्रियते स्तोत्रणमिति।

१. नमस्काराञ्जलिपुटकरणादिना Sk.
२. ंष्टुभिहि D. ३. ंविता P. D. M.
४. प्रसाधनं च भूषणं वशीकरणं वा।
नियमेन प्रसाधयति भूषयति स्ववशे वा
कुस्त इत्यर्थः। उभयमपि ह्येतद् वृष्टि-
प्रदानेन द्यावापृथिव्योरिन्द्रः करोति Sk.
५. वर्षिता कामानाम्। यद्वा वृष्ट्युद-
कानाम् Sy. पुनः पुनर्वर्षिता। वर्षण-
शील एवेत्यर्थः Sk. ६. वर्षितृत्वेन।
वृष्टिप्रदानेनेत्यर्थः Sk. ७. आत्मन
एव चायमन्तरात्मनः प्रेषः। उच्चारय हे
अन्तरात्मन् Sk. ८. तादर्थ्यचतुर्ध्या-
वेते। दीप्तस्य महत्तत्त्वेन स्यादर्थः Sk.
९. शूषमिति सुखनाम। तत्र साधु शूष्यम्।
तादृशं स्तुतिलक्षणम् Sy.
बलवृद्धिकरमित्यर्थः Sk. १०. वयः D.
स्तुतिलक्षणम्। स्तुयमाना हि देवता
वीर्येण वर्धन्ते। अत एवमुच्यते उच्चार-
येन्द्राय शूष्यं वच इति Sk.
११. बलपरं P. स्वबलं परानाश्रितम् Sk.
१२. शत्रुं M. १३. शत्रून्भिभवतः Sk.
१४. प्रगल्भं मनः। यस्य बलेन शत्रून् धनं
न कुतश्चिन्मनसा बिभेसीत्यर्थः Sk.
१५. महाधनः Sk. १६. ंतं P. यद्वा
असुः प्राणो बलं वा तद्वान्। रो मत्वर्थी-
यः। अथवा असवः प्राणास्तेन चाऽऽपो
लक्ष्यन्ते 'प्राणा वा आपः' (तै. ब्रा. ३.

२.५.२.) इति श्रुतेः। तान् राति ददाती-
त्यसुरः Sy. असुरो वृत्रोज्यो वा
कश्चित् Sk. १७. बर्हणा परिवर्हणा
N. 6. 18. बर्हिर्बृहद्वर्धः। इन्द्रस्य
चेदं विशेषणम्। परिवृद्धेनेन्द्रेण कृतः।
अथवा बर्हणा हिसोच्यते। निबर्हयतेर्वध
कर्मत्वात्। बर्हणया हिसया कृतः Sk.
१८. तथा P. रथो रंहतेर्गतिकर्मणो गन्ते-
होच्यते।... रंहिता च स कृतः। आत्म-
नोऽनुगन्ता च स कृत इत्यर्थः। अथवा
रुद्धिबलाद्रथशब्दो रथवचन एवान्तर्णीत-
मत्वर्थः। रथवाञ्छ स कृतः। रथेन च स
सेवकः कृत इत्यर्थः। अथवा बृहच्छ्रवा
इति श्रूयमाणश्च अथः स्तनयितुलक्षणः
शब्द इहाभिप्रेतः। असुर इत्यपि प्रजाव-
त्त्वात् प्राणवत्त्वाद्वा मेघ उच्यते। बर्हणा-
शब्दो वधवचनः। निबर्हयतेर्वधकर्म-
कत्वात्। येनेन्द्रेण महान् स्तनयितुलक्ष-
णशब्दो मेघो वधेन प्राग्धरिप्राप्तेर्दूर-
स्थेनैव सता वृषभः कृतः। वृष्टिप्रदः कृत
इत्यर्थः। मा च मंस्थाः कियानयं
पुरुषकार इति। किं कारणम्? रथो हि
षः। हिशब्दो यस्मादर्थः। यस्माद् इन्द्रो
रंहिता गन्ता नष्टा। स मेघानां नष्टत्वा-
च्च दुर्हण इत्यर्थः... पुरो हरिभ्याम्।
प्राग्धरिप्राप्तेरप्राप्तेन तदीयं स्थानं
स्वस्थानम्। स्वेनैव सतेत्यर्थः Sk.

१९. V. Mādhava ignores हि

त्वं दिवो बृहतः सानु कोपयोऽव त्मना धृपता शम्बरं भिनत् ।

यन्मायिनो ब्रन्दिनो मन्दिना धृषच्छितां गभस्तिमशनिं पृतन्यसि ॥४॥

त्वं दिवः । त्वम् । दिवः । महतः । समुच्छ्रितं मेघम् । अकोपयः । अवभिन्नवान् । आत्मनैव । धर्षयिष्या । शम्बरमसुरम् । यदा । मायावतोऽप्यान् स्वबलेन । मूढकर्तुः । हृष्टेन मनसा । धृष्टम् । तीक्ष्णां शत्रूणाम् । गृहीताम् । अशनिम् । अयोधयस्तदानीमिति यदा बहुमशनि चेति ।

नि यद्वृणक्षि श्वसनस्य मूर्धनि शुष्णस्य चिद्व्रन्दिनो रोरुवद्वना ।

प्राचीनेन मनसा बर्हणावता यदद्या चिंत्कृणवः कस्त्वा परि ॥५॥

नि यद्वृणक्षि । निवृणक्षि । यदा । शब्दकारिणः । शुष्णस्यादित्यस्य शोषयितुः । मूर्धनि ।

१. यद्यसुरा अपि ध्रुलोककदेशवासिन एव ततोऽत्र द्युशब्दो ध्रुलोकवचन एव । अथ न ततो दीप्तवचनः । त्वं ध्रुलोकस्य दीप्तस्य वा सुरपुरस्य Sk.

२. तं is missing in M.

३. उपरिप्रदेशम् Sy. प्रदेशम् Sk.

४. भग्नवानसि Sk.

५. चूर्णोक्तवानित्यर्थः Sk.

६. ०मानं M.

७. ०यिता P. D. M. निशङ्केन मनसा Sk.

८. मूढकर्तुः P. मूढं D. म्यं M.

मूढभावं प्राप्तान् । यद्वा बृन्दं समूहः, असुरसमूहवतः Sy.

अत्यन्तबलवत्त्वात् परबलानां मूढकर्तुः... अत्यन्तं च बलवतः शम्बरस्य स्वभूतामित्यर्थः Sk.

९. मन्दतिरर्चतिकर्मा । स्तुतिमता स्तुत्येन वज्रेण मनसा वा Sk.

१०. धृपता प्रागल्भ्यं प्राप्नुवता मनसा Sy. निःशङ्कम् Sk.

११. ०तिम् P. D. ०तीम् M. हस्तेन गृहीताम् । यद्वा गभस्तिरिति रश्मि-

नाम तद्वतीम् Sy. बाहुना-
मैतत् । तात्स्प्यात्त्वत्राशनौ वर्तते ।
बाहुस्याम् Sk.

१२. आ० D. तानसुरान् जेतुं पतनारूपेणेच्छसि । तान्प्रति प्रेरयसीत्यर्थः Sy. यदाशनिहस्तेन शम्बरेण सहायुध्यथा इत्यर्थः Sk.

१३. I propose to read बाहुम् Ed.

१४. निवृणक्षि यच्छ्वसनस्य मूर्धनि शब्दकारिणः । शुष्णस्यादित्यस्य (च) शोषयितुं रोरुयमाणो वनानीति वा । वधेनेति वा N. ५. 16.

१५. नियमेन हतवानसि Sk.

१६. यस्मात् Sy; Sk.

१७. अन्तरिक्षे श्वसितीति श्वसनो वायुः । ... वायुना सूर्यकिरणैश्च बृष्टा आपः सूर्यस्योपरि पुनरवस्थाप्यन्ते । तदेवावस्थापनमिन्द्रः करोतीत्युपचर्यते Sy. श्वसनस्य श्वासकारिणः । महाश्वास-
स्येत्यर्थः Sk.

१८. शुष्णनाम्नोऽसुरस्य Sk.

१९. द्वितीयायै सप्तम्येया । मूर्धानं मस्तकम् Sk.

मूढकर्तुः स्थितानि । उदकानि । रोक्ष्यमाणः । शत्रुभिर्भवमुखेन । वृद्धिमता । मनसा । यत् ।
इदानीम् । अप्येतत् । कुणोपि शुष्णादुदकाहरणं तम् । त्वाम् । कः परिभवति ।

त्वमाविथ नयं तुर्वशं यदुं त्वं तुर्वीति वय्यं शतक्रतो ।

त्वं रथमेतशं कृन्व्ये धने त्वं पुरो नवतिं दम्भयो नव ॥६॥

त्वमाविथ । त्वम् । अरक्षः । नयादीन् पञ्च । शतकर्मन् ! तथा । कर्माहिं धननिमित्तम् ।
त्वमेतशस्य । रथम् । एतशं चावः । त्वम् । पुरः । नव नवतिं चापि । अनाशय एतेषां रक्षणप्रकार-
मितस्ततो वक्ष्यन्त्युषय इति ।

१. मूढ कर्तुं P. मूढ० D. म्य० M.
अत्यन्तबलवत्त्वात् परबलानां मूढकर्तुः ।
अत्यन्तबलवत् इत्यर्थः Sk.
२. वनशब्दस्तीक्ष्णवचनः । तृतीयक-
वचनस्य चायं याऽऽदेशो द्रष्टव्यः ।
तीक्ष्णेन वज्रेण । वधवचनः सामर्थ्या-
द्वनशब्दो वधेन प्रहारेणेत्यर्थः Sk.
३. शब्दं कुर्वन् Sk.
४. शत्रुवहिर्भव० P. D. M.
प्रकर्षेण गन्त्रा, अपराङ्मुखेनेत्यर्थः Sy.
प्रागञ्चितेन गतेन अपराङ्मुखेन ।
उत्साहवतेत्यर्थः Sk.
५. बहुणा शत्रूणां हिंसा तद्वता Sy.
हिंसावता वा Sk.
६. यस्मात् Sk.
७. अप्येवमेतत् M.
८. करोषि ईदृशानि कर्माणि Sk.
९. ०ष्णाम्० M.
धर्मकाले सूर्यस्थोपरि भीमान् रसान-
वस्थापयसि वर्षासु च वर्षयसीति । यस्मा-
देतत् कुरुष्वे तस्मात्कारणात् ... त्वाम्
... उपरि को वर्तते ? न कोऽपीत्यर्थः Sy.
१०. ०कह० D.
११. त्वा P. M.
यस्मादिति वचनात् तस्मादित्यध्याहा-
र्यम् । तस्मात् कस्त्वा परि । परिशब्दो-

ऽध्यर्थे । कस्तवाधिकोऽन्यस्तवोपरि ।
सर्वस्य त्वमुपरीत्यर्थः Sk.

१२. त्वा० M.

१३. ०क्षकः P. D. M.

१४. नयं नरेषु भवं साधुं वा मनुष्यं मनु-
ष्यहितं वेत्यर्थः । कम् ? तुर्वशं नाम
राजानमृषि वा । यदुं च । त्वमेव
तुर्वीति नाम राजानमृषि वाऽसुरै-
रगाध उदके प्रक्षिप्तं गाधकरणेन
पालितवानसि Sk.

१५. त्रीन् Sy.

१६. ०र्म D.

बहुविधप्रज्ञ वा Sy.

१७. कर्मापि धननिमित्त P. कर्माह० D.
धनार्थं यत्कर्मैत्यर्थः । कतमत् पुन-
स्तत् ? सङ्ग्रामः । सङ्ग्रामार्थमश्वरथौ
पालितवानित्यर्थः । अथवा कृत्स्न्य-
शब्दः कर्तव्यवचनः । सप्तमी चैवा ।
धनार्थं यः कर्तव्यः सङ्ग्रामस्तत्रेत्य-
र्थः Sk.

१८. अयं M.

१९. एतश इत्यश्वनाम । एतशमश्वञ्च Sy.
एतश इत्यश्वनाम Sk.

२०. Omitted by P. and D.

२१. नवीति P.

२२. विष्णुसहितो हृतवानसि Sk.

स घा राजा सत्पतिः शशुवज्जनो रातहव्यः प्रति यः शासमिन्वति ।

उक्था वा यो अभिगृणाति राधसा दानुरस्मा उपरा पिन्वते दिवः ॥७॥

स घा राजा । सः । खलु । जनः । राजा । सतां च पतिः । वर्धते । दत्तहविष्कः । यः ।
शासितारमिन्द्रम् । प्रतिगच्छति प्रीणयति वा । यः । वा । उक्थानि । अभिवदति सः । हविषाम् ।
दाता । अस्मै । दिवः सकाशात् । अभ्राणि । दोग्धि ।

असमं क्षत्रमसमा मनीषा प्र सोमपा अपसा सन्तु नेमे ।

ये त इन्द्र दुदुषो वर्धयन्ति महि क्षत्रं स्थविरं वृष्ण्यं च ॥८॥

असमं क्षत्रम् । असमम् । बलम् । असमा । प्रज्ञा । प्रभवन्तु । सोमस्य पातारः । कर्मणा ।
नेमशब्दोऽर्धवचनः । केचनेत्यर्थस्तानाह । ये । तव । इन्द्र ! ददिवांसः । वर्धयन्ति । महत् । बलम् ।
प्रवृद्धम् । पुंस्त्वं च ।

१. पालयिता Sk.

२. वर्धयति Sy. सर्वाभिर्वृद्धिभिः Sk.

३. इन्द्रकर्तृकमनुशासनं, यद्वा तस्य स्तुतिम्
Sy. कृत्स्नस्य जगतः शासितृत्वाच्छास
इन्द्रः । तं प्रति Sk. ४. व्याप्नोति Sy.
गच्छति व्याप्नोति वा । य इन्द्रं दत्तेन
हविषोपसर्पति व्याप्नोति वेत्यर्थः Sk.

५. यो तवाक्तानि P. उक्थशब्दः स्तोत्र-
वचनः । तृतीयाबहुवचनस्याप्यमाकारः ।
स्तोत्रैर्वा Sk. ६. शांसति Sy.
अभिष्टोति Sk. ७. सह M.

८. हविरलक्षणेनाग्नेन सह Sy. धनेन
मुक्तायास्मै Sk. ९. दानुरिति स्तन-
यितुलक्षणा माध्यमिका वागुच्यते । ...
माध्यमिका वाक् Sk. १०. सेचयति ।
प्रक्षालयतीत्यर्थः । ... धनं चास्य भवति ।
मेधाश्च गर्जन्तो वर्धन्तीत्यर्थः Sk.

११. असमा P. अन्यैर्मनुष्यैः Sk.

१२. क्षत्रा P. १३. बल P.

क्षत्रं धनम् Sk. १४. समा P.

१५. प्र । उपसर्गोऽयम् । उपसर्गाश्च पुनरे-

वमात्मकाः । यत्र कश्चित् क्रियावाची
शब्दः प्रयुज्यते तत्र क्रियाविशेषमाहुः ।
प्रवचन्ति प्रकरोतीति । यत्र तु क्रिया-
वाची शब्दो न प्रयुज्यते ससाधनां तत्र
क्रियामाहुः । अतोऽत्र शुद्धोऽपि प्रशब्दः
प्रवृद्धशब्दार्थः । प्रवृद्धाश्च पुत्रादिभिः Sk.

१६. भ० D. M. प्रवृद्धा भवन्तु Sy.
सन्तु भवन्तु । धनप्रज्ञे एषामनुष्ये स्ताम् ।
पुत्रादिभिश्च प्रवृद्धा यागेन यष्टारः
सन्तिवत्यर्थः Sk. १७. यष्टार इत्यर्थः
Sk. १८. यागकर्मणा Sk. १९. नेम
इति सर्वनामशब्द एतच्छब्दसमानार्थः Sy.

२०. ०र्थास्ता० M. २१. इभिवांसः P.
हविर्दत्तवन्तः । ... यद्वा ददुषो यज-
मानेभ्यो धागफलं दत्तवत्तस्तवेति योजनी-
यम् Sy. धनानि दत्तवन्तः Sk.

२२. हविराख्यं धनम् Sk. २३. स्तूयमाना
हि देवता वीर्येण वर्धन्ते । अतोऽत्र
बलवर्धनेन तत्कारणं स्तुतिकरणं प्रति-
पद्यते । ये तव धनदानोत्तरकालं हवींषि
वर्धयन्ति स्तुतीश्च कुर्वन्तीत्यर्थः Sk.

तुभ्येदेते बहुला अद्रिदुग्धाश्चमुपदंश्चमुसा इन्द्रपानाः ।

व्यंशुहि तर्पया काममेषामथा मनो वसुदेयाय कृष्व ॥६॥

तुभ्येदेते । तुभ्यम् । एव । एते । बहवः । प्रावदुग्धाः । चमससादिनः । सोमाः । इन्द्रस्य तव पानार्हास्तानिमान् । व्याप्नुहि । तर्पय चात्मीयम् । कामम् । एतैः । अथात्मनः । मनः । वसुदानाय कुरु ।

अपामतिष्ठदुरुणंहरं तमोऽन्तर्वृत्रस्य जठरेषु पर्वतः ।

अभीमिन्द्रो नद्यो वविणा हिता विश्वा अनुष्टाः प्रवृणेषु जिघ्रते ॥१०॥

अपामतिष्ठत् । अपाम् । अतिष्ठत् । धारकगह्वरयुक्तम् । तम इवेत्येतदेवाह । वृत्रामुरस्य । जठरेषु मेघोऽतिष्ठदिति । अभीजिघ्रते । एनम् । पर्वतः । वारकेण मेघेन । निहिताः । विश्वाः । नदीः । अनुतिष्ठन् । प्रवणेषु । इन्द्रोऽभीजिघ्रत इति द्विकर्मको निष्पेपो हन्तेरर्थः ।

१. तुभ्येति तादर्थ्ये चतुर्थी । त्वदर्थाः Sk.
२. एत P. ३. अद्रिभिर्प्रावभिरभिषुताः Sy. अभिषवप्रावभिः क्षारिताः Sk.
४. चमसोभिनः P. D. चमसोदिनः M. चमुषु चमसेष्ववस्थिताः Sy. अधिषवणफलके अत्र चमूशब्देनोच्यते । ... तत्सादिनः । अधिषवणफलकयो-रभिषुता इत्यर्थः Sk. ५. चमसाः । तात्स्थ्यात्तात्स्थ्य एतत् । चमसस्थाः । के ते ? सामर्थ्यात्सोमाः । अथवा चम्य-मानत्वाच्चमसाः सोमा एवोच्यन्ते Sk.
६. इन्द्रस्य पानेनमुखकराः Sy. हेइन्द्र पानाः पानार्हाः सम्पक् संस्कृता इत्यर्थः Sk.
७. विविधमेतानाप्नुहि । पिबेत्यर्थः Sk.
८. एषां त्वदीयानामिन्द्रियाणाम् Sy.
९. एतैर्यावदिच्छमेतान् पिबेत्यर्थः Sk.
१०. Omitted by P. ११. घनवानाभि-मुलमित्यर्थः ... घनं मह्यं देहीत्यर्थः Sk.
१२. अपामिति षष्ठीनिर्वशात्त्रिरोधायेति वाक्यशेषः । एकवाक्यताप्रसिद्धिर्घर्षं च यत्तच्छब्दावध्याहर्तव्यौ । यद् वृष्टि-लक्षणानामपां निरोधायातिष्ठत् Sk.
१३. ०ष्ठन् M. १४. धरुणशब्दो धारावचनः । धारानिरोधकम् Sy. धरुणमित्युदकनाम । ह्य कौटिल्येऽप्यत्र । इह तु सामर्थ्या-न्निरोधसामर्थ्ये । उदकस्य ह्यारकम् । निरोधसमर्थमित्यर्थः Sk.
१५. मेघलक्षणं तमः Sk. १६. मेघनामैतत् । मेघाख्यस्य तमसोऽन्तः Sk.

१७. उदरप्रदेशेषु ... मध्ये पर्वतः पर्वतान् मेघोऽभूत् । अतस्तमोरूपेण वृत्रेण मेघ-स्यावृत्तत्वाद् वृष्ट्युदकमप्यावृतमित्यु-च्यते Sy. एकवचनस्य स्थाने बहु-वचनम् ... उदरे Sk. १८. इति omitted by P. लङ्घ्यं लङ् । तिष्ठति Sk. १९. ०जघ्नं P. D. M. हन्तिरत्र गत्यर्थः । सामर्थ्याच्चान्तर्णी-तव्यर्थः । छान्दसत्वाच्चैकवचनस्य स्थाने बहुवचनम् । अभीहृत्यभिगमयति । पातयतीत्यर्थः । अथवा जिघ्रत इति हन्तिर्वाच्य एव Sk. २०. ईम् एवमित्यस्यार्थः Sk. २१. ०तं M. वज्र इह पर्वतत्वात् पर्वतशब्देनोच्यते । ... साकाङ्क्षत्वाच्चातिष्ठदित्येतदेवा-ख्यातमनुवक्तव्यम् । अत्रापि वज्रो-ऽतिष्ठत् । वृष्टिनिरोधायावस्थितस्य मेघस्योदर इन्द्रो वज्रं क्षिपतीत्यर्थः Sk.
२२. ०केन M. आवरणशीलेन Sk.
२३. पिहिताः Sy. २४. विश्वाः सर्वा बह्वीर्वा Sk. २५. नदनाम्रद्य इति व्युत्पत्त्या नदीशब्देनाऽऽप्य उच्यन्ते Sy. शब्दकारिणीरपः Sk. २६. ननु P. अनुक्रमेण तिष्ठन्तीः Sy. अनुष्टाः । अपामिदं विशेषणं द्वितीयाबहुवचनान्तम् । इन्द्रस्यैवा प्रथमाबहुवचनान्तम् । तृतीया-नामनुष्टात्रीरपः । अनुपधादीनामनुष्टा-तेन्द्रः Sk. २७. निष्पेषु प्रवेशेषु Sk. २८. V. Mādhava ignores अन्तः

स शेवृधमधिं धा द्युन्नमसे महिं चत्रं जनापाळिन्द्र तव्यम् ।

रक्षां च नो मघोनः पाहि सूरिन्नाये च नः स्वपत्या इषे धाः ॥११॥

स शेवृधम् । सः । सुखे^१ वर्धमानं^१ सुखकरम् । अन्नम् । अस्मासु । अधिर्धेहि । महच्च ।
घनम् । जनस्याभिभवितुं । वृद्धम् । रक्ष । च । अस्मान् । शत्रुभ्यो हविष्मतः । पाहि । स्तोतृन् ।
शोभनापत्याय । घनाय । अन्नाय । च । अस्मान् । कुवित्यन्नं पुत्रं चाशास्ते ।

I.55.

दिवश्चिदस्य वरिमा वि पप्रथ इन्द्रं न मृह्णा पृथिवी चन प्रति ।

भीमस्तुविष्माश्र्वर्षिभ्य आतुपः शिशीते वज्रं तेजसे न वंसंगः ॥१॥

दिवश्चिदस्य । द्युलोकात् । अपि । इन्द्रस्य । उरुत्वम् । विस्तीर्णमासीत् । इन्द्रम् । न ।
महत्त्वेन । पृथिवी । अपि । प्रतिभवति । भयङ्करः । वृद्धिमान् । मनुष्यरक्षायम् । वज्रम् ।

१. शं शमनम् । रोगाणां शमने सति यद्
वर्धते तादृशम् Sy.

शेवशब्दस्य सुखनाम्नोऽयं वकारलोपो
द्रष्टव्यः । शेवपर्यायो वा शेवशब्दः ।
सुखस्य वर्धयितुं । . . . अथवा शेवृधमिति
सुखनाम । सुखं च Sk.

२. यशः Sy. ३. अस्मभ्यम् Sk.

४. ०देहि M. अधिशब्दः . . . पदपूरणः ।
वधातिर्वानार्थः । देहि Sk.

५. बलम् Sy. ६. शत्रुजनानाम् Sy.
शत्रुजनस्याभिभवितुं Sk.

७. Omitted by P. and D.
वृद्धिकरमित्यर्थः Sk.

८. घनवतः कृत्वा Sy. घनवतः Sk.

९. विदुषोऽन्यान्पि Sy.

१०. शोभनपुत्रयुक्ताय . . . अन्नाय च . . .
स्थापय Sy.

राये च । द्वितीयायै सर्वत्रात्र चतुर्थी ।
घनं च । स्वपत्यै इषे । शोभनापत्ययुक्तं
चात्रं धा देह्यस्मदीयेभ्यः स्तोतृभ्यः
Sk. ११. ०त्याधयघनाशाय P.

१२. V. Mādhava ignores इन्द्र ।

Ms. D. puts the figure ॥१४॥
here to indicate the end of
the fiftyfourth hymn. No
such number is given in P.
and M. १३. ०स्युं M.

१४. दिव इति षष्ठीनिर्देशात् सकाशादिति
वाक्यशेषः । द्युलोकस्याप्यस्येन्द्रस्य Sk.

१५. ०स्यास्तुवं P. D.

१६. विविधं प्रथितम् Sk.

१७. प्रति Sk. १८. महत्त्वेन Sy; Sk.

१९. पृथिवी अपि उभे अपि द्यावापृथिव्यावि-
न्द्रान्महत्त्वेन न्यूनतरे इत्यर्थः Sk.

२०. आपि M. २१. शत्रूणाम् Sk.

२२. प्रज्ञावान् बलवान्वा Sy.

तुविशब्दस्य बहुनाम्नोऽयं सकार आगमो
द्रष्टव्यः । पर्यायान्तरं वा । बहुभि-
बलैस्तद्वान् Sk.

२३. मनुष्येभ्यः स्तोतृभ्यः Sy.

षष्ठ्यायै एषा चतुर्थी । शत्रुभूतानां
मनुष्याणाम् Sk.

तीक्ष्णीकरोति । शत्रूणामातापयिता । यथा । ऋषभः शृङ्गे । तैक्ष्ण्यार्थं निदयति ।

सो अर्णवो न नद्यः समुद्रियः प्रति गृह्णाति विथ्रिता वरीमभिः ।

इन्द्रः सोमस्य पीतये वृषायते सनात्स युध्म ओर्जसा पनस्यते ॥२॥

सो अर्णवः । सः । समुद्रः । इव । समुद्रपत्नीः । नदीः । प्रतिगृह्णाति । विविधं थिताः सेनाः ।
उक्ष्वैः । इन्द्रः । सोमस्य । पानाय । वृष इवाचरति । चिरादेवारभ्य । सः । योद्धा । बलमहत्तया
स्तोतृभिः । स्तूयते ।

त्वं तमिन्द्र पर्वतं न भोजसे महो नृम्यास्य धर्मणाभिरज्यसि ।

प्र वीर्येण देवताति चेकिते विश्वस्मा उग्रः कर्मणे पुरोहितः ॥३॥

त्वं तमिन्द्र । त्वम् । तम् । इन्द्र ! स्तोतारं धनप्रदानेन । मेघम् । इव । मनुष्याणाम् ।

१. शिशीते निदयति । यच्च तेजसे तेजनाय । तीक्ष्णत्वायेत्यर्थः । हिंसावचनो वा सामर्थ्यात् तेजतिः । शत्रूणां हिंसनायेत्यर्थः Sk. २. ०णां मा० D. ०मता० P.
३. According to N. 1.4, the particle न has the sense of negation as well as of comparison in the Vedic literature. But the established use is to place it immediately before that which it makes negative and to place it immediately after that which it compares : उभयमन्वध्यायम् ... पुरस्तादुपाचारस्तस्य यत्प्रतिषेधति. . . उपरिष्टादुपाचारस्तस्य येनोपमिमीते । The particle *na* should not have here the sense of comparison as it does not follow *Vamsagah*. But all the three commentators explain it as a particle of comparison and not of negation.

४. वननीयगमनत्वाद्भंसगो वृषभ उच्यते । . . यथा नदीकूलेऽप्यत्र वा वृषभोजस्किरणमाणः स्वशृङ्गे द्वे निदयेत् तद्वदित्यर्थः Sk.
५. शृङ्गे P. ६. ते० D. ७. सोर्णवः M.
८. य उक्तगुण इन्द्रः सः Sk.
९. अर्णवानुदकवानुच्यते । समुद्रिय इति प्रत्ययः स्वार्थे द्रष्टव्यः । समुद्र एव समुद्रियः । यथोदकयान् पायिवः समुद्रो नदी तद्वत् Sk. १०. ०प्रातिनीः M.
११. शब्दकारिणीः वृत्रेणावृता आपः Sy.
१२. ०ह्णाति D. M. स्वीकृत्य ववर्येति भावः Sy. किम् ? सामर्थ्यात् स्तुतीः Sk.
१३. व्याप्ताः Sy. १४. यद्वा सनातनः Sy.
१५. स्वकीयैः संवरणैर्यद्वा उक्ष्वैः Sy.
वरणैः । विविधं वरणीया इत्यर्थः Sk.
१६. बलकृतेन वृत्रवधादिरूपेण कर्मणा Sy.
स्वेनैव बलेन । परमनाशित्वेत्यर्थः Sk.
१७. स्तोत्रमिच्छति Sy. १८. त्विन्द्र M.
१९. तच्छब्दभ्रुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽध्याहर्तव्यः । यं स्तोतार इच्छन्ति त्वं तम् Sk. २०. भोजनाय . . . पर्ववन्तं मेघं नाकापीः । नहि हतो भुङ्क्ते Sy.
२१. नशब्दः . . . पदपूरणः Sk.

भोगाय । करोषि त्वम् । महतः । धनस्य । धारकाणां कर्मणाम् । ईशिषे सोऽयमिन्द्रः । देवतासु । वीर्येण । अति प्रचेकिते । विश्वस्मै । कर्मणेऽयम् । उद्गूर्णो यजमानः । पुरो निधीयते ।

स इद्वने नमस्युभिर्वचस्यते चारु जनेषु प्रब्रुवाण इन्द्रियम् ।

वृषा छन्दुर्भवति हर्यतो वृषा क्षेमेण घेना मघवा यदिन्वति ॥४॥

स इद्वने । सः । एव । अरण्ये । नमस्युभिः । स्तूयते जनपदेऽपि । शोभनम् । इन्द्रियम् । जनेषु । प्रब्रुवाणः प्रकाशयन्निवाब्रुवाण एव । वषिता । उपच्छन्दयिता । भवति । इच्छतः । वषिता । क्षेमं कुर्वन् यजमानानाम् । मघवा । यदि । स्तुतिवचनम् । प्राप्नोति ।

१. भोजनाय Sk.

२. यं स्तोतार इच्छन्ति तं मेघं वृष्टिप्रदानेन तेषां भोग्यं करोषीत्यर्थः । अथवा पर्वत इह शिलोच्चय एवाभिप्रेतः । उप-
मार्थीय एव च नशब्दः । तमिति तु शत्रोर्मेषस्य वा प्रतिनिर्देशः । यं स्तो-
तार इच्छन्ति तं शत्रुं मेघं वा पर्वतमिव फलादिना तेषां भोग्यं करोषीत्यर्थः Sk.

३. अतः P.

४. बलस्य Sk.

५. कुबेरादीनाम् Sy.

मरुत्प्रभृतीनाम् Sk.

६. ंताः सु M.

वीर्येण देवतात्वेन च युक्तः Sk.

७. ंचेकिरे P. ंचेतिते D.

मुष्टु प्रज्ञायते । वीर्यवान्देवश्च नेन्द्र-
सदृशोऽपरोऽस्तीत्येवं मुष्टु प्रज्ञायत
इत्यर्थः । अथवा देवतेति प्रथमैवेवा ।
इन्द्राख्या देवता वीर्यवतीत्येवं मुष्टु
प्रज्ञायते इत्यर्थः Sk.

८. विश्वशब्दः सर्वपर्यायो बहुनाम वा ।

सर्वस्य बहूना वा Sk.

वृत्रवधादेः कर्मणोऽर्थाय Sk.

९. ंणे युष्मद्गूर्णो M.

अप्रसङ्गः Sk.

१०. अप्रतः कृतः । सर्वाणि बहूनि वा वृत्र-
वधादीनि कर्माणि कर्तुः प्रधानीकृत
इत्यर्थः । केन ? सामर्थ्याद्देवैः Sk.

११. इद्यम्ने M.

१२. वननीये यज्ञे Sk.

१३. पूजयितुभिः Sk.

१४. यद्वा वचः स्तोत्रमात्मन इच्छति Sy.

१५. इन्द्रं P.D. वीर्यमात्मीयम् Sk.

१६. तैस्तैर्वृत्रवधादिभिर्वीरकर्मभिः प्रब्रुवन्निव
Sk. १७. ंयज्ञेवा० P.

१८. स्तुत्यः । अथवा . . . छन्दतिः
कान्त्यर्थः । कामयिता हविषां स्तुतीनां
वा भवति Sk.

१९. भवतीच्छया P. भवच्छतः M.

कामयमानस्य यजमानस्य Sk.

२०. यष्ट्यामर्थाय वर्षतीत्यर्थः Sk.

२१. एवम्भूतो यजमानः क्षेमेणेन्द्रकृतेन
रक्षणेन युक्तः सन् . . . प्रेरयति । यद्वा
मघवा वृषा इन्द्रः क्षेमेण . . . मनसा . . .
यजमानैः कृतां स्तुतिं . . . व्याप्नोति Sy.
क्षेमेणाविघ्नेन Sk.

२२. यदा Sk.

२३. 'घेद् पाने' इत्यस्य घेनाऽऽहुतिरुच्यते
स्तुतिर्वा । ताम् Sk. २४. व्याप्नोति ।
यदा इज्यते स्तूयते वेत्यर्थः Sk.

स इन्महानिं समिथानि मृज्मनां कृणोति युध्म ओजसा जनेभ्यः ।

अथा चन श्रद्धति त्विपीमत इन्द्राय वज्रं निषनिघ्नते वधम् ॥५॥

स इन्महानि । सः । एव । महतः । सङ्ग्रामान् । बलेन । करोति । योद्धा । बलेन । जनार्थं यदाज्यम् । शत्रुषु हन्तारं वज्रम् । निहन्ति । अथास्मै । दीप्तिमते । इन्द्राय । श्रद्धते सत्यमसौ बलवानिति ।

स हि श्रवस्युः सदनानि कृत्रिमा क्षमया वृधान ओजसा विनाशयन् ।

ज्योतींषि कृण्वन्नवृकाणि यज्यवेऽव सुक्रतुः सतवा अपः सृजत् ॥६॥

स हि श्रवस्युः । सः । हि । अन्नमिच्छन् । असुरपुराणि । कृत्रिमाणि । ओजसा । विनाशयन् । भोगसाधनभूतया पृथिव्या । वर्धमानः । ज्योतींषि । कृण्वन् । स्तेनवर्जितानि । यजमानाय । अवसृजति । सरणाय । उदकानि ।

१. ईम० M. ०हंसि २. यद्वा महान्ते
पूज्यन्ते इति महानि प्रवृद्धानि Sy.
वृत्रादिभिः सह Sk. ३. ०मात् P.D.

४. P. adds योद्धा before बलेन
सर्वस्य शोधकेन Sy. सेनाख्येन Sk.

५. भूतेऽयं लट् । कृतवान् Sk.

६. अयं omitted by P.

७. मेघेषु Sy. वधं हननार्हम् Sk.

८. तृतीयार्थे द्वितीयं वा । वज्रेण Sk.

९. ०हति P. अत्यर्थं निघ्नता Sk.

१०. अथशब्द एतस्मादित्यस्यार्थे द्रष्टव्यः ।
... एतस्मादेव कारणात् Sk.

११. षष्ठ्यर्थे चतुर्थ्या । दीप्तिमत इन्द्रस्य
Sk. १२. ०थे P.

सत्यतया प्रतिपदचन्ते । ... अस्माकं
मनुष्याणामर्थाय वृत्रादिभिः सह महतः
सङ्ग्रामान् कृतवान् । तस्मादन्यमपि
वृत्रार्हं वज्रेण जिघांसत इन्द्रस्य निःसंशय-
मयं हन्तीत्येवं श्रद्धतेति समस्तार्थः Sk.

१३. V. Mādhava ignores चन ।

१४. हिशब्दः पदपूरणः Sk. १५. यशो

वाऽऽत्मन इच्छन् Sy. हविरिच्छन्-
त्यर्थः Sk. १६. दुर्भिक्षनिमित्तकानां
रक्षःपिशाचादीनां सदनानि स्थानानि Sk.

१७. पिना० M. दुर्भिक्षनिमित्तरक्षः-
पिशाचादिस्थानविनाशार्थमित्यर्थः Sk.

१८. ०सन्धान० M. १९. यद्वा क्षमयेत्यो-
जोविशेषणम् । शत्रूणामभिभवित्वा
बलेनेत्यर्थः Sy. समस्तया पृथिव्या... ।
शाबन्तः केचन पृथिव्यां यष्टारस्तैः सर्वैः
स्तुतिभिः हविर्भिश्च वर्धमान इत्यर्थः Sk.

२०. ०तिषि P. D. ऐश्वर्यलक्षणानि । ...
ऐश्वर्याणि च कर्तुमित्यर्थः Sk.

२१. ०ण्वंस्ते M.
वृकेणावरकेण तेन रहितानि Sy. आदा-
तृवर्जितानि । अनपहार्याणीत्यर्थः Sk.

२२. यष्ट्यामर्थाय । यष्टन् वाऽनपहार्य-
रैश्वर्यैरीश्वरान् कर्तुमित्यर्थः Sk.

२३. वृष्टिलक्षणा अपः... अपः क्षिपति ।
पातयति वर्धतीत्यर्थः Sk.

२४. पृथिवीं प्रति गमनाय Sk.

२५. V. Mādhava ignores सुक्रतुः

दानाय मनः सोमपावन्नस्तु ते^१र्वा^२श्वा हरीं वन्दनश्रुदा कृधि ।

यमिष्टासः सारथयो य इन्द्र ते न त्वा^३ केता^४ आ दंभुवन्ति^५ भूर्णयः ॥७॥

दानाय मनः । दानाय । मनः । सोमस्य पातः ! अस्तु । तव । अस्मदभिमुखी । अश्वो ।
स्तुतीनां श्रोतः ! आकृणुष्व । यन्तुतमाः । सारथयः । ये भवन्ति । इन्द्र ! त्वदीयाः । न । त्वां
शत्रूणाम् । अभिमननानि । भ्रमणशीलानि । आदभ्नुवन्ति ।

अप्रक्षितं वसुं विमर्षिं हस्तयोरषाब्धं सहस्तन्विं श्रुतो दधे ।

आवृतासोऽवृतासो न कर्तृभिस्तनूषु ते क्रतव इन्द्र भूरयः ॥८॥

अप्रक्षितम् । अप्रक्षीणम् । धनम् । विमर्षि । हस्तयोरनभिभूतम् । बलम् । शरीरे । विश्रुत
इन्द्रः । धारयति । यथा । उदकोद्धरणपरैः । कृपाः । परिवृता भवन्त्येवम् । तव । अङ्गेषु तानि तानि ।
बहूनि । कर्माणि परिवृतानि । अत्र ताण्डकम् —

“सर्वाणि भूतान्यस्तुवन्तस्यैकमङ्गमस्तुतमचायदिति ।”

१. अस्मान् प्रति दानाय Sk. २. सोमपा-
वस्य P. ३. करोतिरत्रान्तर्गीतण्यर्थः ।
मर्षादया कारय Sk. ४. सयः M.
५. यच्छब्दश्रुतेस्तैरिति वाक्यशेषः Sk.
६. त्वदी M. ७. ज्ञातारोऽप्यसुराः Sk.
८. प्रातिकूल्यज्ञातारः । ... स्वकीयाऽऽयुधा-
दीनां भर्तारः । यद्वा भीतास्तीक्ष्णाः
शत्रवः Sy. भूर्णयो भ्रमणशीलाः Sk.
९. अभिभवन्ति P. आदभवन्ति M.
हिंसन्ति ... यस्माज्ज्ञानन्तोऽप्यनवस्था-
यिनोऽपि च सन्तोऽसुरा न त्वामाग-
च्छन्तो हिंसितुं शक्नुवन्ति तस्मादा-
गमनार्थमर्वाञ्चा हरी कारयेत्यर्थः Sk.
१०. अक्षयं धनं तवास्तीत्यर्थः Sk.
११. पिधूतः P. १२. दधे । व्यत्ययेनाय-
मुतमपुरुषः । धारयति । स्वशरीरेण
चानभिभूतपूर्वबलयुक्तोऽस्तीत्यर्थः Sk.
१३. ०कोन्ध० M. १४. किञ्चावृतासः परि-
वृताः । के ? सामर्थ्यात् त्वदर्याः सोमाः ।
कथम् ? अवतासोनकृपाइवोदकाधिभिः ।

- केन परिवृताः ? उच्यते । कर्तृभिः ।
... त्वदर्यान् संस्कृतान् सोमान् परिवृता
ऋत्विजस्त्वत्प्रतीक्षा आसते इत्यर्थः Sk.
१५. शरीरेषु ... विदधन्ते Sy.
किञ्च तनूषु । व्यत्ययेनेदं बहुवचनम् ।
शरीरे ते Sk. १६. क्रतवः प्रज्ञाः कर्माणि
वा । ... स्वशरीरेण च त्वं बहुप्रज्ञो
बहुवृत्रवादिर्कर्मयुक्तो वेत्यर्थः Sk.
१७. कर्माणि परिवृतानि omitted by P.
त्वदीयास्तनवः कर्तृभिर्वृत्रावेरसुरस्य
यथं कुर्वद्भिर्बलकृतैः कर्मभिरावृतास
आवृताः । बलकृतानि सर्वाणि कर्मा-
ण्येतस्य शरीरमावृत्यावतिष्ठन्ते Sy.
१८. ताण्डकम् P. D. १९. भूतान्यस्तुवन्
missing in M. ०निस्तु० P.
२०. ०स्यए० P. D. २१. ०कमागमःस्तु० P.
२२. Ms. D. puts the figure ॥५५॥
here to indicate the end of
the fiftyfifth hymn. No such
number is given in P. and M.

I.56.

एष प्र पूर्वीरव तस्य चम्रिषोऽत्यो न योषामुदयंस्त भुवर्णिः ।

दक्षं महे पाययते हिरण्यं रथमावृत्या हरिणोगृभ्वंसम् ॥१॥

एष प्र पूर्वीः । अयम् । तस्य यजमानस्य । प्रोद्यच्छति । अवस्थितानि चमसादीनि । बहूनि ।
अन्नानि । अरवः । यथा । अरवां मैथुनायाधः स्थितां दृढां परिगृह्योद्यच्छति । भुवर्णिरता भुवर्तेरति-
कर्मणः । प्रवृद्धं सोममात्मानम् । पाययते । महते वृत्रहननकर्मणे । हिरण्यम् । रथम् । आवृत्य ।
हरिभ्यां युक्तम् । दीप्तम् ।

तं गूर्तयो नेमृन्निषः परीणसः समुद्रं न संचरणे सनिष्यवः ।

पतिं दक्षस्य विदथस्य नू सहो गिरिं न वेना अर्धिं रोह तेजसा ॥२॥

तं गूर्तयः । तं त्वाम् । उद्युक्ताः । गमनमिच्छन्तो मनुष्याः । सन्नद्धाः प्रतीक्षन्ते ।
समुद्रम् । इव । सञ्चरणकाले द्वीपान्तरादनमिच्छन्तो वणिजः । पतिम् । बलस्य । यज्ञस्य च ।

१. प्रकर्षेण पानार्थमुद्धरति Sy.

प्रशब्दः . . . पाययत इत्याख्यातेन
सम्बन्धयितव्यः Sk.

२. ०च्छद्यव० P. M.

अवेत्युपसर्ग उदयंस्तेत्याख्यातेन सम्बन्ध-
यितव्यः । . . . अरव उदयंस्त । उदित्येष
नीत्येतस्य स्थाने । अवन्ययंस्त । अधो
नियच्छत्यात्मनः । किम् ? अनिवेशात्
कृत्स्नं जगत् Sk.

३. I should like to suggest
चमसादिवु for चमसादीनि ।

चमूषु चमसेष्ववस्थिताः सोमलक्षणा
इयः Sy. चम्रिषः । चम्पन्ते इति चम्रिषः
सोमा इहाभिप्रेताः । पूर्वस्मिस्तावत्काले
ये सोमास्ते तस्येत्यर्थः Sk.

४. न्यश्चः D. M. यश्चः P.

५. ०श्वा P. D. ०त्वा M.

६. ०तानूदां D.

७. ०न्ति D. M. ०न्ती P.

८. भूभुवर्णिरतं P. भूभुवं० D. भूव-
णिरक्ता च M. भुवर्तिरतिकर्मा
N. 9. 23.

सोमभक्षणशीलाः Sk.

९. पर्वतेरक्तिक० M.

१०. प्रसिद्धं M.

११. सङ्ग्रामाय Sk.

१२. सोमम् । किं पुनः सोमहिरण्ययोः
सादृश्यम् ? उज्ज्वलत्वं प्रियता वा Sk.

१३. ०क्त M.

१४. त P. D. M.

१५. स्तोतारः Sy.

१६. नमस्कारपूर्वं गच्छन्तः । यद्वा नीत-
हविष्काः Sy.

१७. परितो व्याप्नुवन्तः । . . . यजमानास्तमिन्द्रं
स्तुतिभिर्धरोहन्ति स्तुवत इत्यर्थः Sy.

१८. यथा नावा समुद्रमधिरोहन्ति Sy.

क्षिप्रम् । बलं त्वमिन्द्र ! गिरिम् । इव । कान्तः सिंहः । तेजसा युक्तः । अधितिष्ठ ।

स तुर्वणिर्महाँ अरेणु पौंस्यै गिरेर्मृष्टिर्न आजते तुजा शवः ।

येन शुष्णं मायिनमायसो मदे दुध आभूषु रामयन्नि दामनि ॥३॥

स तुर्वणिः । सः । क्षिप्रः । महान्श्च तस्य । वीरकर्मणि । रेणुवर्जितं शुद्धं बलम् । शिलोच्चयस्य । सानुः । इव पृथग्भूतं विस्पष्टम् । राजते शत्रूणाम् । हिंसया । बलं प्रकाशं भवति । येन शवसा । शुष्णमसुरम् । मायाविनम् । दृढशरीर इन्द्रः । सोममदे । दुर्धरः । आत्मीयदेशेषु । कारागृहे निगले । अत्यन्तम् । रमयत् ।

देवी यदि तविषी त्वावृधोतय इन्द्रं सिषक्त्युपसं न सूर्यः ।

यो धृष्णुना शवसा बाधते तम् इयति रेणुं बृहदहंरिष्वणिः ॥४॥

देवी यदि तविषी । देवम् । यदि । बलम् । त्वां वर्धयत् तव । रक्षणार्थम् । इन्द्रम् । सेवते ।

१. ०प्तं M. २. बल M.

बलवन्तम् Sy. ३. हे स्तोतः Sy.

४. I propose to read कान्ताः । सहस्तेजसा युक्तः । for कान्तः सिंहः etc. Ed.

५. कान्ताः स्त्रियः । . . . यया पवंतं स्वाभिमतपुष्पोपचयार्थमधिरोहन्ति Sy.

६. The passage beginning with मनुष्याः and ending with युक्तः is omitted by P.

७. ०ष्ठः M.

स्तुहीति यावत् Sy.

८. स तुर्वणिः omitted by P.

तुर्वणिस्तूर्णवनिः N. 6. 14.

९. ०प्तः M.

शत्रूणां हिंसिता क्षिप्रकारी वा Sy.

१०. वीरैः पुरुषैः कर्तव्ये सङ्ग्रामे Sy.

११. अनवदधम् Sy.

१२. ०द्ध D.

१३. ०न्ता० P. D. M. हिसकम् Sy.

१४. सर्वस्य शोषकमसुरम् Sy.

१५. अयोमयकवचयुक्तदेहः Sy.

१६. सोमपानेन हर्षे सति Sy.

१७. दुष्टानां शत्रूणां घर्तविस्थापयिता Sy.

१८. कारागृहेषु Sy.

१९. I propose to read निगडे for निगले Ed.

२०. ०तमरमयन् P. D. The reading in the text is रामयत् which becomes रमयत् in the pada-text. V. M. seems to repeat the reading of the text, without explaining it. The correct classical reading should be अरमयत्. न्यवासयत् Sy.

२१. देवि P. २२. ०वीः M.

२३. दधोतमानम् Sy.

२४. त्वया स्तोत्रा वर्धितम् Sy.

२५. सोमवतत्र P. समवति Sy.

उपसम् । इव । सूर्यः । य इन्द्रः । धृष्णुना । बलेन सङ्ग्रामस्थम् । तमः । वाषते स इन्द्रः स्तोतः ।
त्वदर्धं सङ्ग्राममागत्य । महत् । रेणुम् । उत्थापयति । शत्रूणां हरणशीलस्त्वनः ।

वि यत्तिरो धरुणमच्युतं रजोऽतिष्ठिपो दिव आतासु बर्हणा ।
स्वर्मीळहे यन्मद इन्द्र हर्षार्हन्वृत्रं निरुपामौञ्जो अर्णवम् ॥५॥

वि यत्तिरः । वृत्रं हत्वाऽपोऽवासृज इति समुदायार्थः । यदा त्वम् । तिरो भूत्वा जगतः ।
धारकम् । अवीणम् । उदकम् । अन्तरिक्षात् । दिक्षु । विविधं स्थापितवानसि । परिवर्हणया
मेषस्य । यदा च । उदकार्यं सङ्ग्रामे सोमस्य मदे सति । हृष्टया बुद्ध्या वृत्रमसुरम् । हतवानसि
तदा त्वम् । अपां पूर्णम् । अर्णवं मेषमघः स्थितं रश्मिभिः । हतवानसि । अर्ण इत्युदकनाम तद्यस्या-
स्तीति सोऽर्णव इति ।

त्वं दिवो धरुणं धिष ओजसा पृथिव्या इन्द्र सदर्नेषु माहिनः ।
त्वं सुतस्य मदे अरिणा अपो वि वृत्रस्य सुमया पाप्यारुजः ॥६॥

त्वं दिवः । त्वम् । दिवः । उदकम् । प्रयच्छसि । बलेन । पृथिव्याः । इन्द्र ! तेषु तेषु । स्थाने-
षु । महान् । त्वम् । सोमस्य । मदे । गमयसि । अपस्तथा त्वं वृत्रशरीरेण । तुल्यया । शिलया ।
वृत्रम् । व्यारुजो हिंसाययोगे कर्मणि षष्ठी दृष्टेति स्तुतिमात्रमेव भवति सूक्तेनाशीः ।

१. ०म P. २. Omitted by P.

३. रेपणं हिंसनम् Sy.

४. शत्रून् गमयति Sy.

५. गच्छन्तो हरन्तीत्यर्हयः शत्रवः । तेषां
व्यपोत्पादनेन स्वनमिता शब्दयितेन्द्रः
Sy. ६. यि० P.

७. ०यात्ते M.

८. तरितो P. D. M.
वृत्रेण तिरोहितम् Sy.

९. भूतः P. D.

१०. हन्ता Sy.

११. मीळहमिति घननाम । स्वः । सुष्ठु
गन्तव्यं मीळहं घनं यस्मिन् तस्मिन्
सङ्ग्रामे Sy. १२. शक्त्या Sy.

१३. वर्धणाभिमुखमघोमुखमकार्षीः Sy.

१४. V. Mādhava ignores इन्द्र

१५. दिव M. १६. देवकं M.

सर्वस्य जगतो धारकं वृष्टिजलम् Sy.

१७. स्थापयसि Sy. १८. प्रबुद्धः Sy.

१९. मेषान्निरगमयः Sy.

२०. ०यन्यवस्त० M.

२१. पुत्र० M. वृष्ट्या Sy.

२२. शी० M. यद्वा शक्त्या Sy.

२३. Ms. D. puts the figure ॥५६॥
here to indicate the end
of the fiftysixth hymn. No.
such number is given in
P. and M.

I.57.

प्र मंहिष्ठाय बृहते बृहद्रथे सत्यशुष्माय तवसे मतिं भरे ।

अपामिव प्रवणे यस्य दुर्धरं राधो विश्वायु शवसे अपावृतम् ॥१॥

प्र मंहिष्ठाय । दातृताय । महते । महाधनाय । सत्यबलाय । वृद्धाय । स्तुतिम् । प्रभरामि ।
येन स्तोतॄणां प्रदीयमानं धनं स्तोतॄभिः । दुर्धरं भवति । अपामिव वेगात् । प्रवणाभिमुखः । सर्व-
गामि । धनं स्तोतॄणाम् । बलाय । विवृतद्वारम् ।

अध ते विश्वमु हासदिष्ट्य आपो निम्नेव सवना हविष्मतः ।

यत्पर्वते न समशीत हर्यत इन्द्रस्य वज्रः शर्यिता हिरण्ययः ॥२॥

अध ते विश्वम् । सर्वमिदं जगत् । अन्तरम् । एव । क्रमेण तव । यागाय । अभवत् तथा ।
यजमानस्य । सवनानि च त्वामेव । आपः । निम्नानीवाभिगच्छन्ति । यदा । इन्द्रस्य । विवरणस्य
कर्ता । हिरण्ययः । वज्रः । शिलोच्चये । न । समशीत सहायस्थानं नाकरोत् । भित्त्वा निर्गत
इत्यर्थः । 'प्रेप्साकर्मा हर्यति' । कामयमानस्य शिलोच्चयेन भेदमिति ।

अस्मै भीमाय नमसा समध्वर उपो न शुभ्र आ भरा पर्णीयसे ।

यस्य धाम श्रवसे नामेन्द्रियं ज्योतिरकारि हरितो नायसे ॥३॥

अस्मै भीमाय । उपः ! शुभ्रे ! अस्मै । भीमावेन्द्रायास्मान् । यज्ञे । अग्ने । संसृज

१. आकारतः प्रवृद्धाय Sy.
२. यस्येन्द्रस्य बलम् Sy.
३. दुर्धरं D. दुर्धरमन्यैर्धर्तुमशक्यम् Sy.
४. वेगा M. यथा जलानां वेगः
केनाप्यवस्थापयितुं न शक्यते तद्वत् Sy.
५. निम्नप्रदेशे Sy. ६. सर्वेषु व्याप्तम् Sy.
७. अय M. ८. अन्तम् M.
८. अन्वभवत् । यद्वा इष्टये हविरादिभि-
स्तव प्राप्तये इति योज्यम् Sy.
१०. यज्ञजातानि Sy.
११. निम्नानि भूयलान्याप इव त्वाम् Sy.
१२. विविरं P. शर्यिता शत्रूणां हितन-
शीलः । ... अप्रतिहतः सन् Sy. ...

१३. ०छ P.
१४. पर्वते पर्ववति शिलोच्चये वृत्रे वा Sy.
१५. सहशी० M. संसृप्तो नाभवत् । किन्तु
जागरितः सन्नवधीदित्यर्थः Sy.
१६. सहायस्थानं is suggested, Ed.
१७. प्रेषाक० P. १८. Cf. N. 7. 17.
१९. हर्षतः शत्रुवधं प्रेषत इन्द्रस्य. . . यद्वा
हर्षतः शोभनः Sy.
२०. I propose to read शिलोच्चयस्य
for शिलोच्चयेन Ed.
२१. भेदतमि० P.
२२. यज्ञत्वेन P. हविलक्षणमन्नम् Sy.
२३. सम्यक् सम्पादय Sy.

व्युष्टा सती । स्तुत्यतमाय । सम्प्रत्यर्थीयो नकारः । यस्येन्द्रस्य । शरीरम् । नाम च । श्रवणाय ।
अकारि बलं च । ज्योतिश्च कृतम् । गमनाय । यथा । अथवा गच्छन्ति तद्वदिति ।

इमे तं इन्द्र ते वयं पुरुष्टु ते त्वारभ्य चरामसि प्रभूवसो ।
नहि त्वदन्यो गिर्वणो गिरः सधत्तोणीरिव प्रति नो हर्य तद्वचः ॥४॥

इमे त इन्द्र । ते । इमे । वयम् । इन्द्र ! तव स्वभूताः । बहुभिः स्तुत ! ये । त्वाम् ।
आरभ्य । चरामः । बहुधन ! नहि । त्वत्तः । अन्यः । गीभिर्वननीय ! स्तोत्राणाम् । स्तोत्राणि ।
सहते नहि दरिद्रः स्तोत्राणि सोढुं शक्नोति । पृथिवीव सर्वद्रव्याणि । अस्माकम् । स्तुतीः । प्रति-
कामय ।

भूरि त इन्द्र वीर्यं १ तव स्मस्यस्य स्तोतुर्मधवन्काममा पृण ।
अनु ते द्यौर्बृहती वीर्यं मम इयं च ते पृथिवी नेम ओजसे ॥५॥

भूरि त इन्द्र । बहु । ते । इन्द्र ! वीर्यम् । तव वयम् । स्मस्तवम् । अस्य सर्वस्य । स्तोतुः ।
मधवन् ! आपूरय । कामम् इन्द्र ! अनुममे । बृहती । द्यौः । तव । वीर्यं त्वदीयाद् वीर्यादीनां

१. ०त्यर्थितः M.

२. सर्वस्य धारकम् Sy.

३. स्तोत्रेषु नमनशीलं प्रसिद्धम् Sy.

४. अन्नाय हविलक्षणान्नलाभायम् Sy.

५. लं P. इन्द्रत्वस्य परमेश्वर्यस्य लिङ्गं
यस्येन्द्रस्यैवंविधम् Sy.

६. Omitted by M.

७. यथाश्वान्ताविनः स्वाभिलषितवेशं
गमयन्ति तद्वदिन्द्रोऽपि स्वाभिलषित-
हविलक्षणाय स्वकीयं तेजो गमयतीति
भावः Sy.

८. V. Mādhava seems to ig-
nore आ. It is however quite
possible that he interprets
आभर by संसृज

९. तं D. M.

१०. ०नं M.

११. निहि P.

१२. ०नीयः M.

१३. प्राप्नोति Sy.

१४. समुद्रं P.

स्वकीयानि भूतजातानि Sy.

१५. V. Mādhava ignores तत् ।

१६. इ P.

१७. न केनाप्यवच्छेत्तुं शक्यते Sy.

१८. स्म त्वम् M.

स्वभूता भवामः Sy.

१९. सेव्यस्य P. सव्यस्य M.

२०. अन्वमस्त...प्रह्वीबभूव Sy.

२१. बृहस्पती P. D.

महान् शुलोकः Sy.

२२. विद्धीना P. ०द्धिना D. I propose
to read वीर्याद्भीता for वीर्या-
दीना Ed.

भीयते। इयम्। च। ते। पृथिवी तव। ओजसे। अद्धं भवति इदं भूयान् न वेति सन्देहे ओजसेऽद्धं भवत्योजस्तु पूर्णमेवेति।

त्वं तमिन्द्र पर्वतं महामुरुं वज्रेण वज्रिन्पर्वशश्वकतिथ।

अवासुजो निवृत्ताः सर्तवा अपः सूत्रा विश्वं दधिपे केवलं सहः ॥६॥

त्वं तमिन्द्र। पूर्वोक्तस्य समर्थनम्—

त्वम्। तम्। इन्द्र! मेघम्। महान्तम्। विस्तीर्णम्। वज्रेण। वज्रिन्! पर्वशः। शकलीकृतवानस्यथ। अवासुजश्च। निरुद्धाः। अपः। सरणाय। सत्यमेव। व्याप्तम्। धारयसि। असाधारणम्। बलमिति सर्वानुक्तान् कामान् आशास्ते सूक्तेनेति^{१०}।

I.58.

नू चित्सहोजा अमृतो नि तुन्दते होता यदूतो अभवद्विवस्वतः।

वि साधिष्ठेभिः पृथिभी रजो मम आ देवताता हविषा विवासति ॥१॥

^{११} नू ^{१२} चित् सहोजाः। नोषा आङ्गिरसः—

क्षिप्रम्। एव। मयनेन^{१३} जातः। मरणवर्जितः। निश्चलति^{१४}। होता^{१५}। यदा^{१६}। भवति। यजमानस्य^{१७}। साधुतमै रजोभिरनुपहृतैः। मार्गैः। अन्तरिक्षम्। परिच्छिनन्ति। परिचरति। यज्ञे। हविषा देवानिति^{१८}।

१. मियते P. M. त्वद्बलाद् भीता सत्यथ एव वर्तत इति भावः Sy.
२. व P. D. ३. ओजसे बलाय Sy.
४. भवीदं P. ५. भूया इदाण्यमिति P. भूयां इदाण्यमिति D. भूयामिदाण्यमिति M.
६. ंति आ० D.
७. इन्द्रं P. M. ८. वृत्रासुरं वा Sy.
९. आवृत्ताः Sy.
१०. Ms. D. puts the figure ॥५७॥ here to indicate the end of the fiftyseventh hymn. No such number is given in P. and M.

११. आ M. १२. चित् M.
१३. गमनेन P. बलेन जातः Sy.
१४. ंतानि चल० P. D. M. नितरां व्यवयति। उत्पन्नमात्रस्याग्नेः स्प्रष्टुमशक्यत्वात्। यद्वा निर्गच्छति। तुन्वतिर्गत्यर्थः सोमो धातुः Sy.
१५. देवानामाह्वाता होमनिष्पादको वा Sy.
१६. सुतः P.D. सूतः M. देवान् प्रति हविर्वहनाय दूतः Sy.
१७. परिचरतो यजमानस्य Sy.
१८. निर्ममे। पूर्वं विद्यमानमप्यन्तरिक्षमसत्कल्पमभूत्। इदानीं तस्य तेजसा प्रकाशमानं सद् उत्पन्नमिव दृश्यते Sy.
१९. हविषा चरुपुरोडाशादिलक्षणेन Sy.

आ स्वमन्नं युवमानो अजरस्तृष्वविष्यन्नतसेषु तिष्ठति ।
अत्यो न पृष्ठं प्रुषितस्य रोचते दिवो न सानुं स्तनयन्नचिक्रदत् ॥२॥

आ स्वमन्त्रं^१ । आतिष्ठति । स्वम् । अन्नं तृणगुल्मादिकमात्मना^२ । सम्मिश्रयन् । अजरः ।
क्षिप्रं सर्वम्^३ । भक्षयन् । काशेषु वनस्थैः काष्ठैः^४ । उक्षितस्याग्नेः । पृष्ठम् । अश्वः । इव । रोचत-
इतस्ततः शीघ्रगमनात् तथाऽसौ । स्तनयन् । दिवः । सानुं मेघः । इव । शब्दं करोति ।

क्राया रुद्रेभिर्वसुभिः पुरोहितो होता निषतो रयिषाळमर्त्यः ।
रथो न विश्वञ्जसान आयुषु व्यनुपग्वार्यो देव ऋष्वति ॥३॥

क्राया रुद्रेभिः^५ । कुर्वाणः । रुद्रादिभिः^६ । पुरो निहितः^७ । होता यज्ञे । निषण्णः । शत्रुघनाना-
मभिभविता । अमर्त्यः^८ । रथः । इवान्नायम्^९ । मनुष्येष्वधारादिभिः^{१०} । प्रसाध्यमानः । प्रक्षिपति । अनु-
पक्तम्^{११} । धनानि^{१२} । देवः ।

वि वातजूतो अतसेषु तिष्ठते वृथा जुह्वभिः सृण्यां तुविष्वणिः ।
तृषु यदग्रे वनिनो वृषायसे कृष्णं त एम रुशर्द्धे अजर ॥४॥

वि वातजूतः^{१३} । वि तिष्ठते । वातप्रेरितः । अतसेषु^{१४} । अनायासेन । हूयमानैः काष्ठैः^{१५} । ज्वाला-

१. ०मद्यु M. २. ०गुन्मा० P. D.

३. स्वकीयज्वाल्या Sy. ४. सर्वं M.

५. प्रभूतेषु काष्ठेषु Sy. ६. दम्पुमितस्ततः
प्रवृत्तस्याग्नेः Sy. ७. सानुः P.D.M.

८ V.M. explains न in the
sense of इव but as it
precedes सानु it should be
construed as a negative
particle, cf. N. 1. 4. See
footnote no. ३ on P. 277.

गम्भीरं शब्दमात्मानमवीकरत् Sy.

९. काणा D.

१०. हविर्वहनं कुर्वाणः Sy.

११. रुद्रेवसुभिश्च Sy.

१२. देवानामाह्वता Sy.

१३. हविःस्वीकरणाय देवयजने निषण्णः Sy.

१४. मरणरहितः Sy.

१५. इवानोयं P. D. M.

१६. यजमानलक्षणे मनुष्येषु Sy.

१७. ०धातादि० P. १८. स्तूयमानः Sy.

१९. विशेषेण प्रापयति Sy.

२०. आनुपक्तं यथा भवति तथा Sy.

२१. ०नादि P.

सम्भजनीयानि धनानि । ... यद्वा ...

वरणीयानि हवींषि स्वयं प्राप्नोति Sy.

२२. Missing in M.

२३. वि वातजूतः । वि missing in M.
विशेषेण तिष्ठति Sy.

२४. उन्नतेषु वृक्षेषु Sy.

२५. भूय० M. स्वकीयाभिर्जिह्वाभिः Sy.

लक्षणेनाकुशेन च युक्तः। महास्वनः। क्षिप्रम्। यदा त्वम्। अग्ने! वृक्षान् प्रति।
वृषेवाचरसि दहसीत्यर्थस्तदानीम्। तव। गमनमार्गः। कृष्णो भवति। श्वेतज्वालासङ्घः।
अजर!

तपुर्जम्भो वन आ वातचोदितो यूथे न साह्याँ अवं वाति वंसंगः।

अमित्रजन्नचितं पाजसा रजः स्थातुश्चरथं भयते पतत्रिशः ॥५॥

तपुर्जम्भः। तापयितुज्वालादंष्ट्रः। वृक्षेषु। वातेन प्रेरितः। ज्वालासङ्घे। न। सहन-
शीलोऽग्निरिव वाति वननीयगमनोऽधोगच्छति। अक्षीणमप्यरप्यमध्यस्थमपि। उदकम्।
ज्वालायां। अभिगच्छन्। अवावाति तस्मादग्नेः। स्थावरम्। जङ्गमं च। विभेति।
पक्षिणश्च।

दधुष्ट्वा भृगवो मानुषेष्वा रुयिं न चारुं सुहवं जनेभ्यः।

होतारमग्ने अतिथिं वरेण्यं मित्रं न शेवं दिव्याय जन्मने ॥६॥

दधुष्ट्वा भृगवः। आदधुः। त्वाम्। भृगवः। मानुषेषु। धनम्। इव। शोभनम्। स्वाह्वानम्।
जनानाम्। होतारम्। अग्ने! अतिथिम्। वरणीयम्। मित्रम्। इव। सुखकरम्। दिवि जाताय।
देवगणाय।

१. सरणशीलेन तेजःसमूहेन Sy.

२. दा M.

३. ०त् M. वनसम्बन्धान् वृक्षान् दग्धुम् Sy.

४. पृष्ट्वोपच० M. वृषवदाचरसि Sy.

५. ०र्गं D.

६. संघः P. दीप्तज्वाला Sy.

७. जर P. ०रः M. जरारहिताग्ने! Sy.

८. तपुर्विव ज्वाला एव जम्भा आयुधानि
मुखानि वा यस्य स तथोक्तः Sy.

९. सहशी० M. सर्वमभिभवन् Sy.

१०. ०नीयाग० P. D. यथा वननीयगति-
वृषो गोयूथे सर्वमभिभवन् घतंते तद्वत् Sy.

११. आभिमुख्येन . . . व्याप्नोति Sy.

१२. अक्षितम् अक्षीणं रज आर्द्रवृक्षा-
न्तर्गतमुवकम् Sy.

१३. ०क D.

१४. तेजोबलेन Sy.

१५. अपवा० P. ०ववा० D.

१६. पतनवतः Sy.

१७. ०धुष्ट्वा D. M. ०धुष्ट्वा P.

१८. आधानसम्भारेषु मन्त्रैः स्थापनेन
समस्कुर्वन् Sy.

१९. ०धुष्ट्वां P. M. अदधुष्ट्वां D.

२०. स्वस्वा० M.

यजमानार्यमाह्वातुं सुशकम् Sy.

२१. देवानामाह्वातारम् Sy.

२२. अतिथिवत् पूज्यम्। यद्वा देवयजन-
देशेषु सततं गन्तारम् Sy.

२३. ०कर D.

२४. देवत्वप्राप्तये Sy.

होतारं सप्त जुहो^१ । यजिष्ठं^२ यं वाघतो^३ वृणते^४ अध्वरेपु^५ ।
अग्निं विश्वेपामरतिं वसूनां सपर्यामि प्रयसा^६ यामि रत्नम्^७ ॥७॥

होतारं सप्त । होतारं प्रवृत्ताहुतीनाम् । होतारः । सप्त होतारः । यष्टृतमम् । यम् । अद्विजः
सप्त । वृणते । यजेपु । अग्निम् । विश्वेपाम् । अभिगन्तारम् । धनानाम् । परिवरामि । अग्नेन ।
याचे च । रत्नम् ।

अच्छिद्रा सूनो सहसो नो अद्य स्तोतृभ्यो मित्रमहः शर्म यच्छ ।
अग्ने^१ गृणन्तमंहस^२ उरुष्योर्जो^३ नपात्पृभिंरायसीभिः^४ ॥८॥

अच्छिद्रा सूनो । अच्छिद्रम् । गृहम् । सहसः । पुत्र ! अस्मभ्यम् । अद्य । स्तोतृभ्यः ।
मित्राणां पूजयितः ! प्रयच्छ । अग्ने ! स्तुवन्तम् । अवतः । रक्ष । अन्नस्य । पुत्र ! आयसीः ।
पुरैः । गर्भोऽस्योपधीनामिति मन्त्रः ।

भवा वरूथं गृणते विभावो भवा मधवन्मधवद्भ्यः शर्म ।
उरुष्याग्ने अंहसो गृणन्तं प्रातर्मक्षू धियावसुर्जगम्यात् ॥९॥

भवा वरूथम् । भव । गृहम् । स्तुवते । दीप्तिमन् । भव । धनवन् । हविष्मद्भ्यः । गृहम् ।
रक्ष । अग्ने ! स्तुवन्तम् । अवतः । प्रातः । एवाग्निः । कर्मणा वासयितेह । आगच्छत्विति देवाग्ने-
गृहे सुक्तेनाधास्ते ।

१. देवानामाह्वतारम् Sy. २. होतारः seems to be quite unnecessary. ३. यत्वि० M.
४. वृणते M. ५. प्रापयितारम् Sy.
६. रत्नं रमणीयं कर्मफलञ्च Sy.
७. ०छि० D. ८. अच्छेदघानि Sy.
९. शर्म शर्मानि सुखानि Sy.
१०. सदसः P. D. M. ११. ०त्राअ० D.
१२. अनुकूलदीप्तिमन्! Sy. १३. ०ग्नेः M.
१४. पापात् Sy. १५. ०क्षां नस्य M.
१६. व्याप्तैः । यद्वाऽस्योवद् वृद्धतरैः Sy.
१७. सैः पुरैः missing in M. पालनैः Sy.
१८. अनिष्टनिवारकं गृहम् Sy.

१९. स्तुवते यजमानाय Sy. २०. ०मद् M. विशिष्टप्रकाशान्ते! Sy.
२१. ०वद् M. २२. हविलक्षणधनयुक्तेभ्यो यजमानेभ्यः Sy. २३. शर्म सुखं यथा भवति तथा भव Sy. २४. पापकारिणः शत्रोः Sy. २५. प्र० P. इदानीमिव परेद्युरपि Sy.
२६. कर्मणा बुद्ध्या वा प्राप्तधनोऽग्निः Sy.
२७. ०ग्ने गृ० P. D. २८. Ms. D. puts the figure ॥५८॥ here to indicate the end of the fifty-eighth hymn. No such number is given in P. and M.

I.59.

वया इदमे अग्रयस्ते अन्ये त्वे विश्वे अमृता मादयन्ते ।

वैश्वानर नाभिरसि चितीनां स्थूणेव जना उपमिद्यन्थ ॥१॥

वया इदम् । औषधीषु मनुष्येषु भूम्यां संवत्सरे तथा पचन् यो वर्तते सोऽग्निर्वैश्वानरः
स्मृतः—शाखाः । एव । अग्ने ! तव । अन्ये । अग्नयः । त्वयि । सर्वे । देवाः । माचन्ति । वैश्वानर !
नाभिस्थानीयः । असि । प्रजानाम् । यथोत्तम्भनार्थमुपमीयमाना स्थूणा वंशान् धारयत्येवं
त्वम् । जनान् । अयच्छयाः ।

मूर्धा दिवो नाभिरग्निः पृथिव्या अथाभवदरती रोदस्योः ।

तं त्वा देवासोऽजनयन्त देवं वैश्वानर ज्योतिरिदारीय ॥२॥

मूर्धा दिवः । उच्छ्रितः । स्वर्गस्य । नहनम् । अग्निः । पृथिव्याः । अथ । अभवत् । अरतिः ।
द्यावापृथिव्योः—इतस्तत्र गच्छति ततोऽस्यामित्यर्थोऽपि वा द्यावापृथिव्योर्मध्ये गच्छत्यादित्यः
सन्—तम् । त्वाम् । देवासः । अजनयन्त । देवम् । वैश्वानर ! ज्योतिर्भूतम् । आर्याय
भनवे ।

१. आष० D.

२. भूवत्सरे P. D. M.

३. चवन्० M.

४. वैस्तुति P. D. M.

५. ततस्त्वत्तोऽज्ये न सन्तीति भावः Sy.

६. नहि त्वद्व्यतिरेकेण तैर्जीवितुं शक्यते
Sy. ७. विश्वेषां नराणां जाठररूपेण
सम्बन्धिघ्नान्ने Sy.

८. संनद्धा असि अवस्थापको भवसि Sy.

९. मनुष्याणाम् Sy.

१०. अतस्त्वमुपमिदुपस्थापयिता सन् । यद्वो-
पमिदित्येतद् दृष्टान्तविशेषणम् । ...
उपमिदुपनिष्ठाता स्थूणेव । वंशधारणावं
निष्ठातः स्तम्भो यथा गृहोपरिस्थं वंशं
धारयति तद्वत् Sy.

११. ०र्थः उप० P.

१२. ०नः P. D.

१३. ०न्ति ए० D.

१४. त्वज्ज० D.

१५. ०च्छ्र० D.

१६. मिवेः P. विदः M.

१७. ०त D. M.

शिरोवत्प्रधानभूतः Sy.

१८. संनाहको रक्त इत्यर्थः Sy.

१९. भ० M.

२०. अरिति P. आतिः D.

अधिपतिः Sy.

२१. ०वि P.

२२. Omitted by D.

२३. त P. D.

२४. ०न्तस्त D.

२५. दानादिगुणयुक्तम् Sy.

२६. ०रं M.

२७. विदुषे ... यजमानाय वा Sy.

आ सूर्ये न रश्मयो ध्रुवासौ वैश्वानरे दधिरेऽग्रा वसूनि ।

या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु या मानुषेष्वसि तस्य राजा ॥३॥

आ सूर्ये न । आदधिरे । सूर्ये । इव । रश्मीन् । ध्रुवान् असुरैः सह विजयमुपयन्तो देवाः ।
अग्नी । वैश्वानरे । यानि । पर्वतादिषु । वसूनि । यानि च । मानुषेषु । तस्य सर्वस्य । ईश्वरस्त्वम् ।
भवसि ।

बृहतीइव सूनवे रोदसी गिरो होता मनुष्यो न दक्षः ।

सर्वते सत्यशुष्माय पूर्ववैश्वानराय नृत्तमाय यद्हीः ॥४॥

बृहतीइव सूनवे । आत्मनः सूनवे वैश्वानराय तदर्थम् । महती इव भवतः । छावापृथि-
व्याविति पदान्तः । गिरः । होता । मनुष्यश्च । समर्थः । सर्ववते । सत्यबलाय । वद्हीः । वैश्वानराय ।
नृत्तमाय । महतीः प्रयुह्यते ।

दिवश्चित्ते बृहतो जातवेदो वैश्वानर प्र रिरिचे महित्वम् ।

राजा कृष्टीनामसि मानुषीणां युधा देवेभ्यो वरिवश्चकर्थ ॥५॥

दिवश्चित्ते । दिवः । अपि । ते । महतः । जातवेदः ! वैश्वानरः । प्ररिरिचे । महित्वम् ।

१. अग्नौ... घनानि... आहितानि स्वा-
पितानि बभूवुः Sy. २. निश्चला रश्मयः
किरणाः सूर्ये न यथा सूर्ये आधीयन्ते
तद्वत् Sy. ३. ध्रुवानु ० P. D.
४. Omitted by P. ५. घनजातस्य Sy.
६. ईशस्त्वं M. ७. ०तीव P.
८. महतो वैश्वानरस्यावस्थानाय दद्यावापृ-
थिव्यो विस्तृते जाते इत्यर्थः Sy.
९. वैश्वानर is the son of छावापृथिवी
is stated in RV. 3. 3. 11.
१०. विति पदान्तः omitted by D.
I propose to read पदान्तरे for
पदान्तः Ed.
११. तत्र दृष्टान्तः । ... यथा मनुष्यो लौकिको
वन्वी बातारं प्रभुं बहुविधया स्तुत्या

- स्तौति तद्वत् Sy.
१२. सर्वते M. I propose to read
स्ववते for सर्ववते Ed.
शोभनगमनयुक्ताय Sy.
१३. अवितयबलाय Sy.
१४. पूर्ववद्बहुविधाः Sy.
१५. नृत्तमायातिशयेन सर्वेषां नेत्रे Sy.
१६. V. Mādhava ignores न
१७. ०द्वि ० D. १८. तो P. D.
१९. ०र P. As वैश्वानर is in the
vocative case, the visargas
should be deleted. I pro-
pose therefore to read वैश्वा-
नर for वैश्वानरः Ed.
२०. ०हि ० P.

राजा । भवसि । मानुषीणाम्^१ । विशां मनुष्याणामित्यर्थः । युद्धेन । देवेभ्यश्च । धनम्^२ । चकथे^३ ।

प्र नू महित्वं वृषभस्य वोचं यं पूरवो वृत्रहणं सचन्ते ।

वैश्वानरो दस्युमग्निर्जघन्वाँ अधूनोत्काष्ठा अब शम्बरं भेत् ॥६॥

प्र नू महित्वम् । प्रव्रवीमि तत् । महित्वम् । महाभाग्यम् । क्षिप्रम् । वपितुरपाम् । यम् ।
पूरयितव्याः । मनुष्याः । मेघहननम् । सेवन्ते वर्षकामाः । वैश्वानरः । अग्निः । उपक्षयितारम् ।
घ्नन् । अवाधूनोत् । अपः काष्ठाः । अवाभिन्नच्च । मेघम् ।

वैश्वानरो महिम्ना विश्वकृष्टिर्भरद्वाजेषु यज्ञतो विभावा ।

शातवनेये श्रुतिनीभिरग्निः पुरुणीये जरते सूनृतावान् ॥७॥

वैश्वानरः । वैश्वानरः । महत्तया । सर्वमनुष्यः सर्वाः प्रजा अस्य । भरद्वाजेषु । यष्टव्यः ।
दीप्तिमान् शातवनो नाम कश्चित् तस्य पुरुणीयस्तस्मिन्नयम् । अग्निः । शातसंख्याभिः । स्तुतिभिः
स्तूयते । सत्यकर्मा वैश्वानरान्तेः स्तुतिमात्रमिति ।

१. मनोज्ञातानाम् Sy.

२. असुरैरपहृतं धनम् Sy.

३. देवाधीनमकार्षीः Sy. ४. महि D.
तत्को वैश्वानरः ? मध्यम इत्याचार्याः ।
वर्षकमणा ह्येनं स्तोति. . . प्रव्रवीमि तत् ।
महित्वं महाभाग्यम् । वृषभस्य वपि-
तुरपाम् । यं पूरवः पूरयितव्या मनुष्याः ।
वृत्रहणं मेघहनम् । सचन्ते सेवन्ते
वर्षकामाः । दस्युर्दस्यतेः । क्षयार्थात् ।
उपक्षयन्त्यस्मिन्नरसाः । उपदासयति
कर्माणि । तमग्निर्वैश्वानरो घ्नन् ।
अवाधूनोदपः काष्ठा अभिनत् । शम्बरं
मेघम् N. 7. 22-23. ५. ०ह० D.
माहात्म्यम् Sy. ६. मा० P.

७. ०हन् D. M. मेघस्य हन्तारम् Sy.

८. अत्र वैश्वानरशब्देन मध्यमस्थानस्यो
वैदधुतोऽग्निरभिधीयते Sy.

९. रसानां कर्मणां बोपक्षयितारं राक्षसादि-
कम् Sy. १०. अपाधूनोत् P.
अधोमुखान्यपातयत् Sy.

११. काष्ठां M. वृष्टघुदकानि Sy.

१२. तन्निरोधकारिणं मेघम् Sy.

१३. विधेये सर्वे मनुष्या यस्य स्वभूताः स
तथोक्तः Sy.

१४. P. adds एव before प्रजा

१५. पुष्टिकरहविलंक्षणाश्रवत्सु यागेषु यद्व-
तत्संज्ञेषु ऋषिषु Sy.

१६. विशेषेण प्रकाशयिता Sy.

१७. शीत० P.

शातसंख्याकान् क्रतून् वनति सम्भजते
इति शातवनिस्तस्य पुत्रः शातवनेयः Sy.

१८. बहूनां नेतरि, एतत्संज्ञके राजनि च Sy.

१९. गत० M. बहुभिः Sy.

२०. Omitted by P. and D.

२१. सूनृता प्रिया सत्या बाक् तद्व्युक्तः Sy.

२२. Ms. D. puts the figure ॥५९॥
here to indicate the end of
the fiftyninth hymn. No
such number is given in P.
and M.

I.60.

वह्निं यशसं विदथस्य केतुं सुग्राध्यं दूतं सद्योऽर्थम् ।

द्विजन्मानं रयिमिव प्रशस्तं रातिं भरद्वागे मातरिश्वा ॥१॥

वह्निं यशसम् । वोढारमग्निम् । यशस्विनम् । यज्ञस्य । ध्वजभूतम् । सुष्टु प्रकर्षेण
रक्षणीयम् । दूतम् । सद्यो गन्तारम् । द्वयोररण्योर्जायमानम् । धनमिव । प्रशस्तम् । बन्धुम् । भरत् ।
भृगवे दिव आहृत्य । मातरिश्वा ।

अस्य शासुरुभयांसः सचन्ते हविष्मन्त उशिजो ये च मर्ताः ।

दिवश्चित्पूर्वो न्यसादि होतापृच्छद्यो विश्पतिर्विन्दु वेधाः ॥२॥

अस्य शासुः । अस्य । शासनम् । उभये । सेवन्ते । हविष्मन्तः । उशिजौ देवा उशिक् वष्टेः
कान्तिकर्मणः । ये । च । मर्ताः सोऽयम् । दिवः । अपि । प्रलः । होता । प्रष्टव्यः । विशां स्वामी ।
नृपु । स्थापितौ मातरिश्वना । विधातेति ।

१. वह्नि M.
२. यशः D.
३. हविषां वोढारम् Sy.
४. प्रकाशपितारम् Sy.
५. रक्षितारम् Sy.
६. देवैर्हविर्बह्नलक्षणे दूत्ये नियुक्तम् Sy.
७. यदा हवींषि जुह्वति सद्यस्तदानीमेव
हविभिः सह देवान् गन्तारम् । यद्वा ।
सद्योऽर्थमरणं गमनं यस्य तम् Sy.
८. द्वयोर्जायामृयिष्योररण्योर्वा जायमानम्
Sy. ९. मित्रम् Sy.
१०. धनं P. भरं D.
अहरत् । अकरोदित्यर्थः Sy.
११. अस्य शासुः omitted by P.
१२. शासनम् P. शासम् M.
शासितुरस्याग्नेः Sy.
१३. उभये P.
उभयेऽपि देवा मनुष्याश्च । यद्वा ।
स्तुतिभिः स्तोतारो यज्ञैर्वजमानाश्च Sy.

१४. हविषा युक्ता ये... मरणधर्माणो
यजमानाः Sy.
१५. उशिजः कामयमाना देवाः । ... यद्वा ।
उशिज इति मेधाविनाम । उशिजो
मेधाविनः स्तोतारो हविष्मन्तो हवि-
र्युक्ता मर्ता यजमानाः Sy.
१६. उशिन्यष्टेः M.
१७. मर्ताः P. M.
१८. सायम् P. Missing in M.
१९. आदित्यादपि पूर्वं उषःसु वर्तमानो
भूत्वा Sy.
२०. होमनिष्पादकोऽग्निः Sy.
२१. पूज्य इत्यर्थः Sy.
२२. स्वामिन् P. D.
पालयिता Sy.
२३. अग्निहोत्रहोमार्थं ... यजमानेषु Sy.
२४. अध्वर्युणाऽग्न्यायतने न्यधापि स्वा-
प्यते Sy.
२५. विधातान्निमतफलस्य कर्ता Sy.

तं नव्यसी हृद आ जायमानमस्मत्सुकीर्तिर्मधुजिह्वमश्याः ।

यमृत्विजो वृजने मानुषासुः प्रयस्वन्त आयवो जीर्जनन्त ॥३॥

तं नव्यसी । तमग्निम् । जायमानं मतो हृदयान्निर्गम्य । नवतरा । सुष्टुतिः । कीर्त्यमाना ।
मादयितुजिह्वम् । व्याप्नोतु । यम् । ऋत्विजः । उपद्रवे । मनुष्येषु । जाताः । हविष्मन्तः । गच्छन्त-
स्तत्परिहारार्थमरण्योः । जनयन्ति ।

उशिक्षावको वसुमर्नुपेषु वरेण्यो होताधायि विक्षु ।

दमूना गृहपतिर्दम आग्निर्भुवद्रयिपती रयीणाम् ॥४॥

उशिक्षा^{११} पावकः । कामयिता । शोधयिता^{१२} । मानुषेषु^{१३} । वासयिता देवः सन् । वरणीयः ।
निहितः^{१४} । निविष्टेषु^{१५} । दममनाः । गृहे । गृहपतिः^{१६} सोऽयम् । अग्निः । भवति । रयीणाम्^{१७} ।
रयिपतिः^{१८} ।

तं त्वा वयं पतिमग्रे रयीणां प्र शंसामो मतिभिर्गोतमासः ।

आशुं न वाजंभरं मर्जयन्तः प्रातर्मक्षू धियावसुर्जगम्यात् ॥५॥

तं त्वा वयम् । तम् । त्वा । वयम् । पतिम् । अग्ने ! रयीणाम् । प्रशंसामः । स्तुतिभिः ।

१. मतो P. हृदयवस्थितात्प्राणाज्जाय-
मानम् । . . . अग्निर्हि वायोरुत्पद्यते
वायुश्च प्राण एव Sy.
२. ० रामु D.
३. ० त्य० P.
सुष्टु कीर्तयित्री Sy.
४. ० ह्वा० P.
मादयितुज्वालम् Sy.
५. ऋतौ काले यष्टारः Sy.
६. सङ्ग्रामे प्राप्ते सति Sy.
७. मनोः पुत्राः Sy.
८. हविलक्षणाभोपेताः Sy.
९. यज्ञार्थमुदपादयन् Sy.
१०. V. Mādhava ignores आ
११. ०क D.
१२. ० धिता P.

१३. मनुष्येषु M.
यज्ञगृहं प्रविष्टेषु मानुषेषु यज्ञमानेषु Sy.
१४. स्थाप्यते Sy.
१५. ० मानाः M.
रक्षतां दमनकरेण मनसा युक्तः Sy.
१६. गृहाणां पालयिता च सन् Sy.
१७. न केवलमेकस्य रयेरपि तु सर्वेषामित्याह
रयीणामिति । यद्वा । रयीणां मध्ये
उत्कृष्टं यद्घनं तस्य पतिरित्यर्थः Sy.
१८. V. Mādhava ignores आ
१९. ते M.
२०. तं त्वा वयम् omitted by P.
२१. त्वं M.
२२. वयं नोषसः । स्तोतुरेकत्वेऽप्यात्मनि
पूजार्थं बहुवचनम् Sy.
२३. रक्षितारम् Sy.

गोतमाः। अश्वम्। इव। अन्नस्य हर्तारम्। पाणिना स्पृशन्तः सादिनो यथाऽग्निरस्मिँल्लोक
आहूतस्तदुक्तं सूक्ते।

I.61.

अस्मा इदु प्र तवसे तुराय प्रयो न हंसि स्तोमं माहिनाय ।

ऋचीपमायात्रिगव ओहमिन्द्राय ब्रह्माणि राततमा ॥१॥

अस्मा इदु प्र। इन्द्राय। एव। वृद्धाय। प्रभरामि शत्रूणाम्। हिसित्रे। अन्नम्। इव।
स्तोत्रम्। महते। स्तुत्या समाय। अधूतगमनाय। वहनसाधनम्। इन्द्राय हि। स्तोत्राणि। अत्यन्तं
स्तोत्रमिदं तानि।

अस्मा इदु प्रयइव प्र यंसि भराभ्याङ्गुषं बाधे सुवृक्ति ।

इन्द्राय हृदा मनसा मनीषा प्रत्नाय पत्ये धियो मर्जयन्त ॥२॥

अस्मा इदु प्रयइव। अस्मै। एव। अन्नमिव स्तोत्रम्। प्रयच्छामि। भरामि। स्तोत्रम्।

१. ०मासः P. गोतमगोत्रोत्पन्नाः Sy.

२. मार्जयन्तः... यथाऽश्वमारोहन्तः पुरुषास्त-
स्य वहनप्रदेशं हस्तैर्निमृजन्ति तद्वद्बयम-
प्यग्नेर्हविर्वहनप्रदेशं निमृजन्त इत्यर्थः Sy.

३. वाजस्य हविलक्षणाग्रस्य भर्तारम् Sy.

४. ०दिवो M. ५. आहुः त० M.

६. V. Mādhava ignores प्रातर्मन्त्र
धियावसुजंगम्यात्। Sy. explains
the uncommented passage
in the following way : धिया-
वसुः कर्मणा बुद्ध्या वा प्राप्तधनः
सोऽग्निः प्रातः श्वोभूतस्याह्नः प्रातःकाले
मक्षु शीघ्रं जगम्याद् आगच्छतु।

Ms. D puts the figure ॥६०॥
here to indicate the end of
the sixtieth hymn. No such
number is given in P. and M.

७. Omitted by M.

८. इन्द्रोऽप्याग्निगुरुच्यते N. ५. 11

९. 'इत्' 'उ' इति निपातद्वयं पादपूरणे।
... यद्वाऽज्वारणार्थम् Sy.

१०. वृत्राय P. ११. प्रहरामि करोमीत्यर्थः
Sy. १२. ० ते M. त्वरमाणाय।
यद्वा तुवित्रे शत्रूणां हिसित्रे Sy.

१३. यथा बुभुक्षिताय पुरुषाय कश्चिदन्नं
प्रहरति Sy. १४. गुणमहते Sy.

१५. ऋचा समाय। यादृशो स्तुतिः क्रियते
तत्समायेत्यर्थः Sy. १६. ० यावत् ०
P. D. अप्रतिहतगमनायेत्यर्थः Sy.

१७. वहनीयं प्रापणीयं वा। अत्यन्तोत्कृष्ट-
मित्यर्थः Sy. १८. म्। इन्द्राय हि।
स्तो missing in M.
हविलक्षणान्यन्नानि Sy.

१९. पूर्वैर्यजमानैरतिशयेन दत्तानि Sy.

२०. V. Mādhava ignores उ

२१. ० या M. प्रिय P.

२२. स्तोत्ररूपमाधोवम् Sy.

२३. सम्पादयामि Sy.

बाधित्रे^१। सुप्रवृत्तमिति^२ प्रथमपादोक्तमेवोक्तम्। इन्द्राय। हृदादिभिः। पुराणाय। पालयित्रे^३।
कर्माणि। संस्कुर्वन्ति^४।

अस्मा इदु^५ त्यमुपमं^६ स्वर्षां^७ भराभ्याङ्गुपमास्थेन^८।
महिष्ठुमच्छोक्तिभिर्मतीनां^९ सुवृत्तिभिः^{१०} सुरिं^{११} वावृधध्वै^{१२} ॥३॥

अस्मा इदु^५ त्यम्। अस्मै^६। एव^७। तम्^८। उपमानभूतम्^९। सर्वस्य दातारम्^{१०}। भराभि^{११}। स्तोत्रम्^{१२}।
आस्थेन^{१३}। दातृतमम्^{१४}। स्तुतीनाम्^{१५}। अभिमुखोक्तिभिः^{१६}। सुप्रवृत्तैः^{१७}। प्राज्ञम्^{१८}। वर्धयितुमाङ्गुपं^{१९} भरा-
मीति^{२०}।

अस्मा इदु^{२१} स्तोमं^{२२} सं हिनोमि^{२३} रथं^{२४} न तष्टेव^{२५} तत्सिनाय^{२६}।
गिरंश्च^{२७} गिर्वाहसे^{२८} सुवृत्तीन्द्राय^{२९} विश्वमिन्वं^{३०} मेधिंराय^{३१} ॥४॥

अस्मा इदु^{२१} स्तोमम्^{२२}। अस्मै^{२३}। एवाहम्^{२४}। स्तोत्रम्^{२५}। संप्रेरयामि^{२६}। रथम्^{२७}। इव^{२८}। संस्कर्ता
निष्कृतमन्ते^{२९}। तत्सिनाय^{३०} तेन^{३१} यो वर्धयते तस्मै^{३२} स्वामिने^{३३}। गिरः^{३४}। च^{३५} केवलाः^{३६}। गीर्भिरुह्यमानाय^{३७}।
सुप्रवृत्ताः^{३८} संहिनोमि^{३९}। इन्द्राय^{४०}। सर्वस्य^{४१} प्रीणनं^{४२} हविश्च^{४३}। यज्ञार्हामि^{४४}।

१. त्रम्। बाधित्रे missing in M.
शत्रूणां बाधनाय समर्थम् Sy.
२. सुष्ट्वावर्जकम् Sy.
३. ० वोक्तम् M.
४. पुराणाय P. अन्येऽपि स्तोतारः Sy.
५. पुराणाय। पालयित्रे missing in M.
स्वामिने Sy. ६. मार्जयन्ति Sy.
७. V. Mādhava ignores उ
८. त्या P. ९. तद् M.
तं प्रसिद्धम् Sy. १०. सुष्ट्वरणीयस्य
धनस्य दातारम् Sy. ११. करोमीत्यर्थः
Sy. १२. आघोषम् Sy.
१३. अस्वे० D. १४. अतिशयेन प्रवृद्धमेवं-
लक्षणम् Sy. १५. स्तुतीनां सम्बन्धिभिः
...स्वच्छैर्वचोभिः Sy. १६. ० नि P.
१७. सुष्ट्वावर्जकैः। समर्थैरित्यर्थः Sy.
१८. ० मांशुषं शृषं M.
१९. V. Mādhava ignores उ

२०. इदु स्तोमम्। अस्मै। एवाहम्।
missing in M.
२१. शस्त्ररूपं स्तोत्रम् Sy.
२२. तष्टेव तष्टा तदको रथनिर्माता ...
यथा रथं प्रेरयति तद्वत् Sy.
२३. The reading is not clear.
२४. तत् तत् सिनाये P.
सिनमित्यग्ननाम ... तेन रथेन सिन-
मशं यस्य स तथोक्तः Sy.
२५. रथस्वामिने Sy.
२६. शस्त्रसम्बन्धिनीः केवला ऋचश्च Sy.
२७. ० यः M.
२८. शोभनमावर्जनं यथा भवति तथा प्रेर-
यामि Sy.
२९. विश्वव्यापकं विश्वैर्वाप्तं सर्वोत्कृष्टं
हविश्च सं हिनोमीत्यनुवङ्गः Sy.
३०. ० यं P. मेधाविने Sy.
३१. V. Mādhava ignores उ। इव

अस्मा इदु सप्तिमिव श्रवस्येन्द्रायाकं जुह्वा^१ समञ्जे ।

वीरं दानौकसं वन्दध्यै^२ पुरां गूर्तश्रवसं दुर्माणम् ॥५॥

अस्मा इदु सप्तिमिव । अस्मै । एव । अश्वमिव । अत्रेच्छया । स्तोत्रम् । वाचा । संश्लेष-
यामि । वीरम् । दाननिलयम् । असुरपुराणाम् । दारयितारम् । वन्दितुम् । उद्गूर्णात्रं समञ्ज इति ।

अस्मा इदु त्वष्टा तच्चद्वज्रं^३ स्वर्पस्तमं स्वयं^४ रणाय ।

वृत्रस्य चिद्विदधेन^५ मर्मं तुजन्नीशानस्तुजता^६ कियेधाः ॥६॥

अस्मा इदु त्वष्टा । अस्मै । एव । त्वष्टा । अकरोत् । वज्रम् । अतिशयेन शोभनकर्मयुक्त-
मच्छतया । शब्दकुशलम् । युद्धाय । वृत्रस्य । चित् । विदत् । येन वज्रेण । द्युस्थानम् । हिसन् ।
ईश्वरः । हिंसाया वज्रेण । कियतो बलस्य धारयितेति बलवन्तमाहेति ।

अस्येदु मातुः सवनेषु सद्यो महः पितुं पपिवाञ्चार्वा^७ ।

मुपायद्विष्णुः पचतं सहीयान्विध्यद्वराहं तिरो अद्रिमस्तां ॥७॥

अस्येदु मातुः । अस्य । एवेन्द्रस्य जगतः । निर्मातुः स्वभूतेषु । सवनेषु । सद्य एव । महत् ।

१. ययाऽन्नलाभाय गन्तुकामः पुमानश्वं
रथेनैकीकरोति तद्वत् Sy.
२. ० वोगेच्छ० M. वाग्नेच्छ० D.
अन्नलाभायेत्यर्थः Sy.
३. स्तुतिरूपं मन्त्रम् Sy.
४. आह्वानसाधनेन वागिन्द्रियेण Sy.
५. समक्तं करोमि Sy.
६. शत्रुक्षेपणकुशलम् Sy.
७. दानालयम् D.
८. वन्दितुं स्तोतुं प्रवृत्तोऽस्मीति शेषः Sy.
९. प्रशस्त्यान्नम् Sy. १०. समज्ज D.
११. The passage beginning with
अस्मै । एव । and ending with
समञ्ज इति is omitted by P.
१२. V. Mādhava ignores उ । इन्द्राय
१३. अस्मा इदु त्वष्टा । अस्मै । एव । त्वष्टा ।
अकरोत् । वज्रम् । अति is omitted
by P. १४. त्वष्टा विद्वक्कर्मा Sy.

१५. लोक्षगमकरोत् Sy.
१६. वज्रकमायुधम् Sy.
१७. ० क्ताम ० P. The reading is
not clear.
१८. सुष्ठु शत्रुषु प्रेर्य यद् वा स्तुत्यम् Sy.
१९. वृत्रस्य चिद् आवरकस्यासुरस्य Sy.
२०. प्राहार्थीदित्यर्थः Sy.
२१. मर्मस्थानम् Sy.
२२. शत्रून् हिसन् Sy.
२३. ऐश्वर्यवान् Sy.
२४. हिंसाद्वयो हि० P
२५. क्रि० D. बलवान् Sy.
२६. V. Mādhava ignores उ
२७. 'इत्' 'उ' इत्येतन्निपातद्वयं पादपूरणम् ।
यद्वाञ्चधारणार्थम् Sy.
२८. वृष्टिद्वारेण सकलस्य जगतो निर्मातुः Sy.
२९. अवयवभूतेषु प्रातःसवनादियु त्रियु
सवनेषु Sy. ३०. महतोऽस्य यज्ञस्य Sy.

पानीयं सोमम्^१। पविबान्^२। चारुणि च^३। अन्नानि पशुपुरोडाशादीनि। भक्षयित्वा^४। मुषितवान्^५।
वराहरूपः^६। विष्णुः^७। पचतमन्नमसुरपुराणां^८ स्वभूतम्^९। बलवांस्तम्^{१०}। वराहम्^{११}। अविध्यदिन्द्रः^{१२}।
तिरः^{१३}। वज्रम्^{१४}। क्षेप्ता वराहो मेघो वराह एव वा^{१५}। “वराहोऽयं वाममोषः सप्तानां गिरीणां परस्ताद्^{१६}
वित्तं वेद्यमसुराणां विभर्त्ति” इति ब्राह्मणमध्वर्युभ्योऽवगन्तव्यमिति^{१७}।

अस्मा इदु ग्राश्चिदेवपत्नीरिन्द्रायार्कमहिहत्य ऊवुः ।

परि द्यावापृथिवी जंभ्र उर्वी नास्य महिमानं परि ष्टः ॥८॥

अस्मा इदु ग्राश्चित्^{१८}। अस्मै^{१९}। एव^{२०}। स्त्रियः^{२१}। देवपत्न्यः^{२२}। इन्द्राय^{२३}। स्तोत्रम्^{२४}। अहिहनने^{२५}।
अरक्षस्तुवन्नित्यर्थः^{२६}। सोऽयं तेजसा^{२७}। द्यावापृथिवी^{२८}। परिहरति^{२९}। न^{३०}। अस्य^{३१}। ते^{३२}। महत्त्वम्^{३३}।
परितः^{३४}। भवतः^{३५}।

१. सोमलक्षणमन्नम् Sy.

२. पविवां M.

यदानौ हूयते तदानीमेव पानं कृत-
वानित्यर्थः Sy.

३. शोभनानि धानाकरम्भाविहविलक्षणान्य-
न्नानि भक्षितवानिति शेषः Sy.

४. मृषि० P. अपहरन् Sy.

५. वराहो मेघो भवति। वराहारः...
अयमपीतरो वराह एतस्मादेव। बृहति
मूलानि। वरं वरं मूलं बृहतीति वा
N. ५. 4.

६. सर्वस्य जगतो व्यापकः... यद्वा।
विष्णुः सुत्यादिवसात्मको यज्ञः।...
स विष्णुः... परिपक्वमसुरधनं यत्त-
न्मुषायद् अचूचुरत्। तदनन्तरं वीक्षोप-
सदात्मनां कुंग्रूपाणां सप्तानामह्नां
परस्तादासीत्। अत्रिमस्ता सहीयानिन्द्रो
दुर्गाण्यतीत्य तिरः प्राप्तः सन् वराह-
मुत्कृष्टदिवसरूपं तं यज्ञं विध्यत् Sy.

७. ०त्वम० D.

परिपक्वमसुराणां धनं यदस्ति तत् Sy.

८. बलवास्तं P.

अतिशयेन शत्रूणामभिभविता Sy.

९. मेघम् Sy.

१०. वरामहवि० M. अताडयत् Sy.

११. अद्यदि० P. १२. वरं P.

१३. वाममोष D. वामपोष P.

१४. वै० P. १५. व० P.

१६. V. Mādhava ignores उ

१७. इव M.

१८. V. M. seems to explain इदु
as one word by एव. Both
Sk. and Sy. take इदु as one
word in the sense of अव-
धारणार्थे।

१९. गमनत्वभावा अपि स्थिताः Sy.

२०. देवानां पालयिष्यो गायत्र्यादद्या देवताः
Sy. २१. इन्द्राय P.

२२. अर्चनसाधनं स्तोत्रम् Sy.

२३. अभिह० P. D. M. वृत्रस्य हनने
निमित्तभूते सति Sy.

२४. ० क्षण स्तु० P. समतन्वत चक्ररित्यर्थः
Sy. २५. द्यावापृथिवी Sy.

२६. परिजहार अतिचक्रामेत्यर्थः Sy.

२७. नस्य P.

२८. V. Mādhava ignores उ। उर्वी

अस्येदेव प्र रिरिचे महित्वं दिवस्पृथिव्याः पर्यन्तरिचात् ।

स्वरालिन्द्रो दम् आ विश्वगूर्तः स्वरिरमत्रो ववच्चे रणाय ॥६॥

अस्येदेव । अस्य । एव ^१महत्त्वम् । त्रिम्योऽपि लोकेभ्यः । प्रकषेण । अतिरिक्तमासीत् ।
परिः पञ्चम्यर्थं स्फुटीकरोति । स्वयमेव राजा । इन्द्रः । गृहे । च । सर्वैराहुतः । शोभनारिः । अमत्रो
महान् । गच्छति । युदार्यम् ।

अस्येदेव शवसा शुपन्तं वि वृश्चद्वज्रेण वृत्रमिन्द्रः ।

गा न त्राणा अवनरीमुञ्चदभि श्रवो दावने सचेताः ॥१०॥

अस्येदेव शवसा । अस्य । एव । बलेन । शुप्यन्तम् । विवृश्चत् । वज्रेण । वृत्रम् । इन्द्रः ।
गाः । इव । संहता नदीवृत्राद् अभ्यमुञ्चदिमं लोकं प्रत्यपातयद् अन्नस्य । दानाय । मनुष्याणाम् ।
सचेताः सुमतिः ।

अस्येदु त्वेषसा रन्त सिन्धवः परि यद्वज्रेण सीमयच्छत् ।

ईशानकृदाशुषे दशस्यन्तुर्वीतये गाधं तुर्वणिः कः ॥११॥

अस्येदु त्वेषसा । अस्य । एव । दीप्तेन बलेन । गच्छन्ति । यस्मादसौ ।

१. ० त्वं P. D. M.	२. पक० D.	११. ० सं P.	१२. व्यच्छिन्नत् Sy.
३. अतिरिच्यते । अधिकं भवतीत्यर्थः Sy.		१३. चौरैरपहृताः Sy.	१४. वज्रेणावृताः Sy.
४. उपर्ययः । त्रीन् लोकानतीत्योपरि
प्ररिरिचे इत्यर्थः Sy.		१५. रक्षणहेतुभूता अपः Sy.	
५. स्वेनैव तेजसा राजमानः Sy.		१६. ० वृत्रन् P. वृत्रान् D. वृत्रात् M.	
६. दमयितव्ये विषये Sy.		१७. अवर्षात् Sy.	
७. ० त P. D. M. विश्वस्मिन् सर्व-
स्मिन् कार्ये उद्गूर्णः समर्थः । यद्वा
विश्वं सर्वमायुधं गूतमुदघतं यस्य स
तथोक्तः Sy.		१८. उञ्चतादिमाभ्यमुञ्चतादि० P.	
८. शोभने शत्रो हन्तव्ये सति हन्ता वीर्य-
वत्तम इति गम्यते Sy.		१९. ० यत् ० P.	
९. अमत्रो युद्धादिषु गमनकुशलः । मात्र-
येयत्तया रहितो वा Sy.		२०. श्रवः कर्मफलभूतमन्नम् . . . आभिमुख्येन
बदातीति शेषः Sy.	
१०. आवहति मेघान् प्रापयति । मेघैः परस्पर-
युद्धं कारयित्वा वृष्टिं चकारेति भावः Sy.		२१. दावने हविर्वात्रे यजमानाय Sy.	
		२२. सचेताः तेन यजमानेन समानचित्तः
सन् Sy.	
		२३. त्वो० P. P. adds रन्त after त्वेषसा	
		२४. कुरु हल्यो रन्त नगन P. कुरु विलयो
रन्तं D. कृदयोरन्तं न M.	
		२५. ० ति P. स्वे स्वे स्थाने रमन्ते Sy.	

^१वज्रेण । नदीः । ^२सर्वतः । ^३पर्ययच्छत् । ^४ऐश्वर्यम् । ^५यजमानाय वरम् । ^६दातुमिच्छन् । ^७तुर्वीतये । ^८गाथ
उदके स्थिताय ऋषये शत्रूणां तारकः ।

अस्मा इदु प्र भरा तूतुजानो वृत्राय वज्रमीशानः कियेधाः ।

गोर्न पर्व वि रंदा तिरश्चेप्यन्नशांस्यपां चरध्वै ॥१२॥

अस्मा इदु प्र भरा । अस्मै । इत् । उ । प्र । भरा । त्वरमाणः । वृत्राय । वज्रम् । ईशानः ।
कियतो बलस्य धारयति गोः । इव । पर्वाणि । विरद । तिरश्चीनं वृत्रम् । प्रेरयन् । उदकमार्गान् ।
अपाम् । चरणाय ।

अस्येदु प्र ब्रूहि पूर्व्याणि तुरस्य कर्माणि नव्य उक्थैः ।

युधे यदिष्णान आयुधान्युधायमाणो निरिणाति शत्रून् ॥१३॥

अस्येदु प्र ब्रूहि । अस्य । एव । प्रब्रूहि स्तोतः ! प्रत्नानि । क्षिप्रस्य । कर्माणि । स्तुत्योऽ-

१. यज्रेण P.
२. समुद्राः । यद्वा गङ्गावधाः सप्त नद्यः Sy.
३. सीम् एनान् सिन्धून् Sy.
४. सर्वयच्छत् M. परितो नियमितवान् Sy.
५. वृत्राविशत्रुवधेनात्मानमैश्वर्यवन्तं कुर्वन् Sy. ६. हविर्दत्तवते यजमानाय Sy.
७. फलम् Sy. ८. वरीमिच्छन् M. प्रयच्छन् Sy. ९. तुर्वितये M. तूर्णतम्भजनः । . . . यद्वा तुर्विता शत्रूणां हिसिता Sy. १०. आ० M.
११. ०या M. १२. विषये D. एतत्संज्ञायोदके निमग्नाय ऋषये Sy.
१३. स्वलोकृतवत् P. न्मलंकृतवान् D. स्मलंकृतवान् M. I suggest स्थलं कृतवान् for the missing part, Ed. अवस्वानयोग्यं धिष्यप्रदेशं कोऽकार्षीत् Sy.
१४. V. Mādhava ignores कः
१५. भवर M. अस्मै प्रहर । तूर्ण त्वरमाणः । वृत्राय वज्रमीशानः । कियेधाः कियद्वा इति वा । क्रममाणया

- इति वा । गोरिव पर्वाणि विरद मेघस्य । इष्यन्नर्णाति । अपां चरणाय N. 6. 20.
१६. इमं वृत्रं वज्रेण प्रहरेत्यर्थः Sy.
१७. ०णं P. ०णा D. यद्वा । शत्रून् हिसन् Sy. १८. ईश्वरः सर्वेषाम् Sy.
१९. कियतोऽनवधूतपरिमाणस्य बलस्य धाता । यद्वा क्रममाणं शत्रुबलं दधात्य-वस्थापयतीति कियेधाः Sy.
२०. धारयिता is suggested for धारयति
२१. यया मांसस्य विकर्तारो लौकिकाः पुरुषाः पशोरवयवानितस्ततो विभजन्ति तद्वत् Sy.
२२. अवयवतन्वीन् Sy.
२३. विरति M. विल्लि । छिन्वीत्यर्थः Sy.
२४. ०श्वी ० D. तिर्यगवस्थितेन Sy.
२५. प्रेरन् M. तस्माद् वृत्राद् गमयन् Sy.
२६. वृष्टिजलानि Sy.
२७. भूप्रदेशं प्रति गमनाय Sy.
२८. प्रस्तुहि M. २९. प्रवांस Sy.
३०. क्ष० P. युद्धार्थं त्वरमाणस्य Sy.
३१. एतत्कृतानि बलकर्माणि Sy.

यम् । उक्त्वैः । यदायम् । युद्धाय । आयुधानि । प्रेरयन् । शत्रून् । हिंसन् युद्धात् । गमयति तदा प्रवृत्तीति ।

अस्येदुं भिया गिरयंश्च दृढहा द्यावां च भूमां जनुषस्तुजेते ।

उपो वेनस्य जोगुवान ओणिं सद्यो भुवद्वीर्याय नोधाः ॥१४॥

अस्येदुं भिया । अस्य । एव । भयेन^१ । पर्वताः । च । दृढाः स्वस्थाने तिष्ठन्ति । द्यावाभूमी । च । प्रादुर्भूतात् । कम्पेते । कान्तस्येन्द्रस्य रक्षणम् । उपोच्चारयन् । सद्य एव । भवतु । वीर्याय । नोधाः ।

अस्मा इदु त्यदनुं दाय्येषामेको यद्वन्ने भूरेरीशानः ।

प्रेतंशं सूर्ये पस्पृधानं सौर्वश्ये सुष्विमावदिन्द्रः ॥१५॥

अस्मा इदु त्यत् । अस्मै । एव । तत् स्तोत्रम् । एषां स्वभूतम् । अन्वदायि । यस्मादयम् । एक एव धनम् । प्रयच्छति । भूरेः । ईश्वरः । प्रावत् । एतंशं नाम । सूर्ये । सार्धमानम् । स्वस्वपुत्रे । अभिपोतारम् । इन्द्रः ।

एवा ते हारियोजना सुवृक्तीन्द्र ब्रह्माणि गोतमासो अक्रन् ।

ऐषु विश्वपेशसं धियं धाः प्रातर्मच्छु धियावंसुर्जगम्यात् ॥१६॥

एवा ते हारियोजन । एवम् । ते । हरी प्रापयितारी यस्य तस्य । सुप्रवृत्तानि । इन्द्र !

१. या ० P. २. वज्रादीनि Sy.
३. ० यत् M. आभीक्ष्ण्येन Sy.
४. हिन् M. ५. अभिमुखं गच्छति Sy.
६. यदा M. ७. पक्षच्छेदभयेन Sy.
८. ० द्भू M. ९. कान्तेस्ये ० P.
१०. दुःखस्यापनायकम् Sy.
११. अनेकैः सूक्तैः पुनः पुनरुपशब्दयन् ... इत्यर्थः Sy.
१२. सद्ये P. १३. अभवत् Sy.
१४. M. adds अयं after नोधा ।
ऋषिः Sy.
१५. V. Mādhava ignores उ
१६. त्यक् D. १७. तत्प्रसिद्धम् Sy.

१८. एषां स्तोत्राणां सम्बन्धि Sy.
१९. ० दयी P. अकारोत्यर्थः Sy.
२०. एक एव शत्रून् जेतुं समर्थः Sy.
२१. यत्स्तोत्रं ... ययाचे Sy.
२२. बहुविधस्य धनस्य ... स्वामी Sy.
२३. प्रापद् P. M. २४. एषां P.
२५. स्वद्वयस्वद्वय ० P. स्वद्वय ० D. स्वद्वय ... M. पुत्रे is missing in M.
२६. स्ते M. २७. हारी P.
हर्षोरश्वयोर्योजनं यस्मिन् रथे स तथोक्तः । तस्य स्वामित्वेन सम्बन्धी हारियोजनः Sy. २८. सुष्ठ्वावर्ज-कान्यभिमुखीकरणकुशालानि Sy.

स्तोत्राणि । गोतमाः । अकृन् कृतेषु च । एतेषु । विद्वद्रूपम् । बुद्धिम् । आधाः । प्राणे स्तुतिमात्रं
सूक्तमिति ।

इत्वं चतुर्थमध्यायं व्याकरोत् प्रथमेऽष्टके ।

अष्टकस्य कुले जातो माधवो वेङ्कटात्मजः ॥

[अथ पञ्चमोऽध्यायः]

अथ “प्र संन्महे” ऽध्यायं माधवो व्याचिकीर्षति ।

अवग्रहविहीनानामादावर्यं प्रदर्शयन् ॥१॥

पदकारः पदानीह नावगृह्णाति कानिचित् ।

तेषामपि स्वरेणैव कुर्यादिर्यविनिर्णयम् ॥२॥

निर्विवक्षेद् बहुव्रीहेर्यमादौ स्वरौ यदि ।

अथ तत्पुरुषस्यार्यमन्ते तिष्ठति चेत् स्वरः ॥३॥

“जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे” दमे मनः ।

“इषा यातं शवीरया” ऽऽशु यस्याः प्रेरणं तथा ॥४॥

१. स्तुतिरूपाणि मन्त्रजातानि Sy.
२. गो० M. गोतमगोत्रोत्पन्ना ऋषयः Sy.
३. अकृत् D. आकृन् M.
४. कृतेषु D. ५. तेषु D. स्तोत्रेषु Sy.
६. बहुविधरूपयुक्तं... धनम् Sy.
७. ० द्वि M. धिया लभ्यत्वाद् धीर्धन-
मुच्यते । यद्वा धीशब्दः कर्मवचनः ।
पश्वादिबहुविधरूपं धनम्, अग्निष्टो-
मादिकं बहुविधरूपं कर्म वा Sy.
८. आधाः । प्राणे । is missing in M.
९. RV. I. 62. 1^a. १०. ० गृह्णाति R.
११. ० यः M. १२. ० वं० P.

- निर्विवक्षे M. १३. ० मादा M.
१४. स्वयो M.
१५. ० ण P. RV. v. 4. 5^a. अतिथिर्दमे
मन इतीष्यते R. In my reading
one syllable is short in b.
१६. RV. i 30. 17^b.
१७. ० रयं शु० P.
१८. ० अतिथिर्दमे मन इष्टायातम् ।...
शवीरयाशु यस्याः ० M शवीरयाशु
यस्याः स्पादीरणं प्रेरणं तथा ॥ R.
A better reading is तथा for
तथा Ed.

“भराम्याङ्गुषमास्येन”^१ स्वरात् तत्पुरुषो भवेत् ।

पर्याप्तो घोष आङ्गुषो घस्याने गश्च दृश्यते ॥५॥

“यज्ञस्य घोषदसी”^२ति यजुः^३ केचिदधीयते ।

कटा “गोषदसी”^४त्येतद् गकारादिमधीयते ॥६॥

विशेषेण पनायन्तः “तद्विप्रासो विपन्यवः”^५ ।

^{१०}करुळ्ळती ^{११}कृत्तदन्तो “^{१२}वामं ^{१०}देवः ^{१३}करुळ्ळती”^{१४} ॥७॥

बहुव्रीहेः स्वरं पर्यन्तये तत्पुरुषस्य च ।

अर्थे स्पष्टे स्वरं जह्याद् “वरुणं वो रिशादसम्”^{१५} ॥८॥ इति

I.62.

प्र मन्महे शवसानाय शूषमाङ्गुषं गिर्वेणसे अङ्गिरस्वत् ।

सुवृक्तिभिः स्तुवत ऋग्मियायाचामीकं नरे विश्रुताय ॥१॥

प्र मन्महे । तोषा :—

^{१०}प्रब्रूमः । ^{१२}बलाचरणशीलाय । ^{१६}बलकरणम् । ^{२०}स्तोमम् । ^{२१}गीर्भर्वननीयाय ।

१. भर० M. २. RV. i. 61. 3^b.
३. TS. i. 1. 2. 1. ४. यज्ञः P.
५. केचिद्विधीयते P. केमीदधी० M.
६. कां घोषद० P. ंषद... गका० M.
०त्येवङ्गुका० R. KS. I. 2.
७. वना० P. ८. विपन्ययः P.
९. RV. i. 22. 21^a. १०. कुरु० D.
११. ०न्ते R. १२. वामदेवः R.
१३. RV. iv. 30. 24^d. १४. विशेषेण च
नायं तस्तद्विप्रासो... देवः कुरु इति॥M.
१५. वो रिशादसम् इति is missing in
M. RV. v. 64. 1^a. १६. इति
is omitted by R. १७. ०मे P.
वयं स्तोतारः प्रकर्षेणावगच्छामः Sy.
मन्मह इति यद्यपि याच्याकर्मा पठित-
स्तयापीह याच्याया असम्भवान्मन्यतेर-
चंतिकर्मण इदं रूपम् । प्रमन्महे प्रक-

- र्षेण स्तुम इत्यर्थः Sk. १८. यया बलं
शत्रून् हन्ति तथा शत्रूणां हन्तेत्यर्थः Sy.
शवसानायेति शवतेर्गतिकर्मणोऽयमसान-
प्रत्ययः । ... षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । शत्रून्
प्रति गन्तुरिन्द्रस्य Sk. १९. शीलाय ।
बलकरणम् is missing in M.
सुखहेतुभूतम् Sy. स्वभूतं सेनालक्षणं
बलम् । अथवा शव इति बलनाम ।
सामर्थ्याच्चेहान्तर्णीतिमत्वर्थः । बलवानि-
वाचरति शवस्यते । ताच्छील्ये चानश् ।
... शवसानस्य शूषम् । बलवतां यदाचरणं
तच्छीलस्येन्द्रस्य स्वभूतं बलमित्यर्थः Sk.
२०. ०म P. तृतीयाय द्वितीयेषा ।
आङ्गुषेण स्तोमेन Sk.
२१. स्तुतिलक्षणवर्चोभिः सम्भजनीयाय Sy.
इयमपि षष्ठ्यर्थे एव चतुर्थी । स्तुतिभि-
र्वननीयस्य Sk.

अङ्गिरोवत् । स्तोत्रैः । स्तुवते पुरुषाय । य ऋगहं स्तुत्यो भवति तस्मै । ब्रूमः । स्तोत्रम् । नृपु ।
प्रसिद्धाय ।

प्र वो महे महि नमो भरध्वमाङ्गुष्यं शवसानाय साम ।

येना नुः पूर्वे पितरः पदज्ञा अर्चन्तो अङ्गिरसो गा अविन्दन् ॥२॥

प्र वो महे । प्र भरध्वम् । यूयम् । महत् । नमः । महत् इन्द्राय । आङ्गुष्याहंमनुशंस्नीयम् ।
शवसानाय । साम । येनेन्द्रेण । अस्माकम् । पितरः । अङ्गिरसः । पणिभिरपहृतानां गवामावास-
स्थानज्ञाः । स्तुवन्तः । पशून् । अविन्दन् ।

१. ०नीपाणि० P. D. ०नीपायामणि० M.
अङ्गिरसे इव ऋषये Sk.
२. ०त्रे D.
मुष्ट्वावर्जकैः स्तुत्याभिमुखीकरणसमर्थः
स्तोत्रैः Sy.
दोषैर्वर्जिताभिः स्तुतिभिः Sk.
३. सर्वत्र द्वितीयार्थे चतुर्थी । . . . अन्ये-
रपि स्तोत्रभिः स्तूयमानम् Sk.
४. ऋषये Sy.
५. Omitted by M.
यद्वा कर्मणि कर्तृप्रत्ययः । ऋषिणा स्तूय-
मानायेत्यर्थः Sy.
६. ऋगस्व स्तु० P. ऋगस्व स्तु० D.
प्रस्त स्तु० M.
ऋग्मियाय । ऋग्मियं स्तुत्यहं स्तुति-
मन्तं वा Sk.
७. सोम P.
पूजयाम । उच्चारयामेत्यर्थः Sy.
स्तुमः Sk.
८. मन्त्ररूपं स्तोत्रम् Sy.
अर्कं देवम् Sk.
९. सर्वेषां नेत्रे । यद्वा । . . . यजमाने Sy.
मनुष्याकारम् Sk.
१०. यष्टव्यतया विशेषेण प्रख्याताय Sy.
विख्यातम् । सर्वत्रायवा स्तुवते इत्या-
द्यास्तादर्थ्यं स्वार्थं एव चतुर्थ्यः । अर्च-

तिस्तु सामर्थ्यादुच्चारणार्थः Sk.

११. पो M.

१२. प्र is omitted by P. प्रकर्षेण
सम्पादयत Sy. प्रापयत । दत्तेत्यर्थः Sk.

१३. च इति प्रथमार्थे द्वितीया । पुत्रस्य पौत्रस्य
चायं प्रतिनिर्देशः ऋत्विजां वा । हे
मदीयाः पुत्राः पौत्राश्च ऋत्विजो वा
यूयम् Sk.

१४. महं M. प्रौढम् Sy.

१५. स्तोत्रम् Sy. सोमलक्षणमन्त्रम् Sk.

१६. आघोषयोग्यम् Sy. स्तोमार्हम् Sk.

१७. इन्द्राय । आङ्गुष्याहं is missing
in M.

१८. P. reads नमो भवतांगुष्याहंमनुशास०

१९. ०साना P.

बलमिवाचरते । अतिबलायेत्यर्थः Sy.

२०. रथन्तरादिसाम । तन्निष्पाद्यतामित्यर्थः
Sy. सामवचो मन्त्रलक्षणम् Sk.

२१. यो० M.

२२. पितृविशेषाः . . . पूर्वपुरुषाः Sy.

२३. मार्गज्ञाः Sy.

पदमत्र कृत्स्नस्य जगत आश्रयत्वात्
कारणात्मोच्यते । तज्ज्ञाः Sk.

२४. गाः Sy. पणिभिरपहृतास्सतीर्णाः . . .
प्रतिलब्धवन्तः Sk.

२५. V. Mādhava ignores पूर्व

इन्द्रस्याङ्गिरसां चेष्टौ विदत्सरमा तनयाय धासिम् ।

वृहस्पतिर्भिनदद्रिं विदद्गाः समुस्त्रियाभिर्वाविशन्त नरः ॥३॥

इन्द्रस्य । इन्द्रस्य । अङ्गिरसाम् । च । प्रेषणे सति । अविन्दत् । सरमा नाम देवमातृस्थानीया देवानाम् । पुत्रेभ्यो देवेभ्यः । गवात्मकमन्नं ज्ञाते चाग्ने गवामावरणम् । शैलम् । वृहस्पतिः । भिनत् । अविन्दच्च । गास्ततः । संवावशन्तौच्छन् कामान् भोक्तुम् । नेतारो देवाः ।

स सुष्टुभा स स्तुभा सप्त विप्रैः स्वरेणाद्रिं स्वयों नवगवैः ।

सुरण्युभिः फलिगमिन्द्र शक्र वृलं स्वैण दरयो दशगवैः ॥४॥

स सुष्टुभा । स इन्द्रः । स्तोत्रेण । शोभनेन । सप्तभिः । ऋषिभिः प्रयुज्यमानेनागतवलः ।

१. सप्तमीनिर्वेशाद् वर्तमानेति वाक्यशेषः ।

इन्द्रेण चाङ्गिरोभिश्च प्रेषिता सतीत्यर्थः Sk.

२. सति । अविन्दत् missing in M. पणिभिर्गिरिवुर्ने निहितं ज्ञातवती लब्धवती वा Sk.

३. देवशुनी Sy.; Sk. देव seems to be unnecessary.

४. स्वपुत्राय Sy.

अपत्यभूतस्य सर्वजनस्यार्थाय Sk.

५. ०मेन P. अन्ननामेतत् । इह तु पय-
आद्यन्नकारणत्वाद् गोष्ठप्रयुक्ताः
पणिभिरपहृताः सतीर्गा इत्यर्थः Sk.

६. अतारमगुरम् Sy. दुर्गम् Sk.

७. ०ति P.D. बृहतां देवानामधिपतिः Sy.

८. अवधीत् Sy.

V. M. explains विदत् by अविन्दत् By analogy he should have explained भिनत् by अभिनत् unless we suppose that he merely repeats the

vedic word without any explanation.

९. तात् P. तेनापहृता गाः...अलभत Sy.

१०. भृशं हर्षशब्दमकुर्वन् । यद्वा गोभिः साधन-
भूताभिस्तदीयं क्षीरादिकमकामयन्त
समगच्छन्तेत्यर्थः Sy.
संशब्दनं कृतवन्तः Sk.

११. न० M. मनुष्याकारा देवाः । यथास्वं
देवा गा आहृतवन्तो गावोऽपि रम्भाशब्दं
कुर्वन्त्यो गृहे प्रविष्टा इत्यर्थः । इन्द्रस्येष्टौ
वर्तमानानामिदं सर्वमभवदित्येवमिन्द्रप्रा-
धान्यादेन्द्रत्वस्याविरोधः Sk.

१२. V. Mādhava ignores उस्त्रियाभिः

१३. य उक्तगुणोऽस्ति सः Sk.

१४. शोभनस्तोभयुक्तेन Sy.

शोभनया स्तुत्या । स एव स्तुतिमा-
त्रेण Sk.

१५. सप्त ह्यत्र मेधातिथिप्रभृतयोऽङ्गिरसो
दृश्यन्ते Sy.

१६. कतमैः ? ये एवैते सर्वलोकोप्रसिद्धाः सप्त-
वयः ।...कौदशः ? विप्रमेधाधिभिः Sk.

सिंहनादेन^१ । अद्रिम्^२ । स्वरणकुशलः^३ अङ्गिरोभिः^४ सह^५ दरयति^६ तदनुसरणमिच्छन्^७ । दशग्वेरङ्गि-
रोभिर्वेष्टयितारम्^८ । फलिगं^९ मेघाकारम्^{१०} । बलमसुरम्^{११} । इन्द्र ! शक्र ! दारितवानसि^{१२} । नवभि-
र्मासैरङ्गिरस्सु सत्रमासीनेषु^{१३} केचन पशून्लभन्त दशभिरपरे ततो नवगवा दशगवाश्चोच्यन्ते । यास्क-
स्त्वाह — “नवगतयो नवनीतगतयो वा” इति ।

१. उदात्तादिभ्यस्वरोपेतेन । यद्वा मन्द्रम-
ध्यमादिस्वरेण Sy.

स्वरशब्द इह स्तोतृवचनः । अन्येन च
स्तोत्रा जनेन Sk.

२. ०नादि M. ०नाद्रं P.

आदरणीयं, वज्रेण छेतव्यमित्यर्थः Sy.
अद्रिं दुर्गं पर्वतं तत्स्थं च फलिगम-
सुरम् Sk.

३. ०णे P.

मुष्टु प्राप्यः । यद्वा शब्दनीयः स्तुत्य
इत्यर्थः Sy. स्तुत्यः Sk.

४. ०लाः नि M.

अङ्गिरसो द्विविधाः । सत्रयागमनुति-
ष्ठन्तो ये नवभिर्मासैः समाप्य गतास्ते
नवगवाः । ... ये तु दशभिर्मासैः समाप्य
जग्मुस्ते दशगवाः Sy.

नवगवैः । नवा सर्वदैव ध्रुवर्जिता
गतिर्येषां ते नवगवाः । नवनीते वा
गतिरभिलाषो येषां ते नवगवा अङ्गि-
रसः ... तैश्च Sk.

५. दरयति P. I propose to read
दारयति Ed. विदारितवान् ... व्य-
दारयः Sk.

६. सरणं शोभनां गतिमिच्छद्भिः Sy.
I propose to read इच्छद्भिः for
इच्छन्

७. दनपेरंगि० P. ०सरण ... इवैर
M.

८. बलिर्न P. फलिगं M.

प्रतिफलं प्रतिबिम्बं, तदस्मिन्नस्तीति
फलि स्वच्छमुदकम् । तद्गच्छत्या-

धारत्वेनेति फलिगः । यद्वा व्रीह्यादि
फलम् । तदस्मिन् सति भवतीति फलि
वृष्टिजलम् । तद् गच्छतीति फलिगः Sy.

९. मेघम् Sy.

१०. इन्द्रः M. ११. शक्र ! Sk.

१२. अभाययः । त्वदीयशब्दध्रुवणमात्रेण
मेघो बिभेतीत्यर्थः । यद्वा । अद्रिः
पर्वतः । अद्यतेऽस्मिन्पटलादिकमिति ।
फलिगो मेघः । ... बलोऽसुरः । ... एते
त्रयोऽपि त्वदीयशब्दध्रुवणमात्रेणाविभ्यु-
रित्यर्थः Sy.

१३. दशगवैः । दशमासैः सिद्धिं गतत्वाद्-
शगवा भूगव उच्यन्ते । स्वयं इत्येतेन
चास्य सम्बन्धः । भूगुभिश्च स्तुत्यः ।
यस्त्वं मुष्टुभा स्तुत्यः स्तुतिमात्रेण च
सप्तभिश्चान्येन च स्तोत्रा जनेना-
ङ्गिरोभिश्च भूगुभिश्च स्तुत्यः सोऽद्रिं
फलिगं महता शब्देनैव व्यदारय इति
समस्तार्थः । अथवा स मुष्टुभा स
स्तुमेति तृतीयानिर्देशात् स्तुतः सन्निति
वाक्यशेषः । सप्त विप्रैरित्याद्याश्च
सहयोगलक्षणास्तृतीयाः । स्वरेण स्वयं
इत्येतावपि त्व् शब्दोपतापयोरित्य-
स्योपतापयितृवचनौ । यस्त्वं स्वयं उप-
तापयिता शत्रूणां मुष्टुभा स्तुतिमात्रेण
च स्तुत्यः सन् सप्तभिभिरङ्गिरोभिर्भूगु-
भिश्च सह स्वरेण शत्रूणामुपतापयित्रा
वज्रेण रवेण शब्देन च महताऽद्रिं व्यदा
इति Sk.

१४. N. II. 19.

१५. V. Mādhava ignores सः । रवेण

गुणानो अङ्गिरोभिर्दस्म वि वरूपसा सूर्येण गोभिरन्धः ।

वि भूम्या अप्रथय इन्द्र सानु दिवो रज उपरमस्तमायः ॥५॥

गुणानो अङ्गिरोभिः । उपस्तूयमानः । अङ्गिरोभिः । उपक्षपयितः ! विवारितवानसि ।

उपसा । सूर्येण च सहायाभ्याम् । पशुनिमित्तम् । अन्धकारम् । भूम्याश्च । उच्छिष्टं देशम् । व्यप्रथयो विषमां समीचकर्थः । दिवः । लोकस्य । मूलम् अधः स्थित्वा ।
१० ११
अस्तम्नाः ।

तदु प्रयक्षतममस्य कर्म दस्मस्य चारुतममस्ति दंसः ।

उपहरे यदुपरा अपिन्वन्मध्वर्णसो नद्यश्चतस्रः ॥६॥

तदु प्रयक्षतमम् । तत् । एव । पूज्यतमम् । अस्य । कर्म । दशनीयस्य । कल्याणतमम् ।

१. ०नोऽङ्गि० M.

२. ०त P.

दर्शनीय शत्रूणामुपक्षपयितर्वा Sy.
शत्रूणाम् Sk.

३. वि omitted by P.

व्यनाशय इत्यर्थः Sy.

विवृतमकार्षीः Sk.

४. किरणैः Sy.

रश्मयोऽत्र गाव उच्यन्ते Sk.

५. गवामदर्शनाय यत्पणिभिः कृतं तमस्तत् ।

सर्वैर्योतिभिः प्रकाशमकार्षीरित्यर्थः ।

अथवा यस्मिन्पुषसा सूर्येणेत्येताभ्यामेव

हाभ्यां सम्बध्यते । गोभिरित्येतत् गुणान

इत्येतेन सम्बध्यते । गोशब्दश्च स्तुति-

यचनः । ... स्तुतिभिः स्तूयमान इत्यर्थः ।

अथवा गोशब्दः सास्नादिमद्वचन

एव । ... अन्ध इत्यन्तनाम ।

दुर्गस्यं यत्पणीनामन्नं तदपहृताभिर्गोभिः

सह प्रकाशमकार्षीरित्यर्थः । एतस्मि-

न्वायं उपसा सूर्येणेति तृतीया सह-

योगलक्षणापि सम्भवति । उपसा सूर्येण

च सह विवृतमकार्षीरिति Sk.

६. विशेषेण विस्तोर्णमकरोः Sy.

पणीनां स्वभूताया भूमेः वि अप्रथयः

विगतप्रथनमकरोः । ... पणीनामुच्चाणि

गिरिदुर्गाणि पातितवानसीत्यर्थः Sk.

७. वितना P. ०मा D. M.

The correct reading should
be विषमम्

८. स्वमीचकथ्य M. समि० P.

९. उपरि भवतीत्युपरः । दिव उपरि-

भवो लोको महाराज्यस्तपआख्यो वा ।

तमपि त्वमेव Sk.

१०. ०भनः P.

यथान्तरिक्षलोकेत्य मूलं दृढं भवति

तथाकार्षीरित्यर्थः Sy.

स्तम्नातिः प्रतिबन्धार्थः । सोऽपि

त्वत्प्रतिबन्ध एवेत्यर्थः Sk.

११. V. Mādhava ignores इन्द्र

१२. शत्रूणामुपक्षपयितुः Sk.

१३. ०णमम् P. एकवाक्यताप्रसिद्धयर्थं

यद्यपि तथापीत्येतद् द्वयमप्यत्राध्या-

हृतं व्यम् । यद्यपि चारुतमं शोभन-

तममन्यदस्ति दंसः कर्मासुरवधादि

तथापि त्रैलोक्यस्थितिहेतुत्वात्तदेव

प्रयक्षतममस्येति Sk.

अस्ति । कर्म किं तदित्याह—उपह्वर इति, चतस्रः । दिशः । मधूदकाः । नदीः । मनुष्यसमीपे ।
यत् । अदुहद् दिग्भ्यो नदीमनुष्यान् प्रापयति ।

द्विता वि वत्रे सुनञ्जा सनीले अयास्यः स्तवमानेभिरुक्तेः ।

भगो न मेने परमे व्योमन्नधारयद्रोदसी सुदंसाः ॥७॥

द्विता वि वत्रे । द्वैधम् । विवत्रे । चिरजाते । एकाधारे द्वादापृथिवी । स्तूयमानैः । स्तोत्रैरिन्द्रः ।
गमनकुशलः । भगः । इव । अहोरात्रे । परमे । व्योमन्मन्तरिक्षे । द्वादापृथिव्यौ । धारयति । सुकर्मा ।

१. ह्वरो भक्षः । तस्य समीपे उपह्वरे ।
हविर्भक्षणानन्तरं सोमपानानन्तरं
चेत्यर्थः । अयवोपह्वरोऽन्तरिक्षप्रवेशः ।
तत्र यदुपराः । मेघनार्मतत् । जात्यपेक्षं
चात्र स्त्रीलिङ्गम् । मेघजातिः Sk.

२. मधुरोदकाः Sy.

३. नद्यः प्रधानभूता गङ्गादिनदीः Sy.
नद्यः शब्दकारिणीश्चतस्रश्चतुसंख्याकाः ।
अथवा चतस्र इति कर्मप्रवचनीययोग-
लक्षणा द्वितीया । तच्छ्रुतेश्च कर्मप्रवच-
नीयः प्रतिशब्दोऽप्याह्वयः । चतस्रो दिशः
प्रति । चतसृष्वपि दिक्ष्वित्यर्थः Sk.

४. उपह्वर्तय्ये गन्तव्ये पृथिव्याः सम्बन्धिन
समीपवेशे Sy. ५. ०ह D. अदुहद् P.
असिञ्चदिति यवेतत् कर्म तदग्न्येन
कर्तुमशक्यत्वात् पूज्यमित्यर्थः Sy.
अपिन्वन् । अन्तर्गतपिन्वन् । पिन्विर्द्वन्द्व-
व्यः । अपिन्वयत् । असेचयत् । क्षारितवा-
नित्यर्थः Sk. ६. दिग्भ्यो P.

७. द्विधा P. ८. द्विधा Sy. द्विताशब्दो
द्विधाशब्दस्यार्थः Sk. ९. विवृते
अकरोत् । भेदेनास्थापयदित्यर्थः Sy.
विशब्दश्चात्रानेकत्वप्रतिपादनमात्रपरः ।
अनेकधापि वत्रे सम्भुक्तवान् Sk.

१०. प्रविजा० M. नित्यजाते सर्वदा
विद्यमानस्वभावे इत्यर्थः Sy.

११. ०रो M. समानं नोडम् ओको निवास-

स्थानं ययोस्ते । संलग्ने इत्यर्थः Sy.

१२. गुणिनिष्ठगुणाभिधानलक्षणां स्तुतिं
कुर्वद्भिः Sy. V. M. explains
स्तवमानेभिः as स्तूयमानैः । The use
of the passive for the active
voice should be noted. His
explanation is not very
happy as it makes अर्कः i.e.
स्तोत्रैः the object of praise,
whereas they are a means
or an instrument of praise.
I propose therefore to read
स्तुवद्भिः for स्तूयमानैः । स्तुवद्भिः as
an epithet of अर्कः will yield
better sense. १३. स्तुतिरूपमन्त्रैः
Sy. १४. यासः प्रयत्नः । तत्ताप्यो
यास्यः । न यास्योऽयास्यः । युद्धरूपः प्रयत्नः
साधयितुमशक्य इत्यर्थः । यद्वाऽयास्यः
पञ्चवृत्तिर्मुख्यप्राणः । स हि... मुखाद्
अयते गच्छति निष्कामति । तदुपासको-
ऽप्यङ्गिरा उपचाराद् अयास्य उच्यते ।
अथवा । अयमास्ये मुखे वर्तते इत्ययास्यः ।
... पूर्ववदुपासकोऽप्ययास्यः Sy.

१५. मननीये ।... यद्वा मेनेति स्त्रीनाम ।...
स्त्रीरूपमापन्ने रोदसी इन्द्रोऽप्युच्यदित्यर्थः
Sy. १६. विविधरक्षणे नभसि
वर्तमानः Sy. १७. अपोषयत् Sy.

सनादिवं परि भूमा विरूपे पुनर्भुवा युवती स्वेभिरेवैः ।

कृष्णेभिर्क्तोषा रुशद्भिर्वपुभिरा चरतो अन्यान्या ॥८॥

सनादिवं^१ । चिरादारभ्य । दिवम् । भूमिं च । लक्ष्मीकृत्य । नानारूपे^२ । पुनः पुनर्जायमाने । तरुणे । स्वैः । गमनरहोरात्रे चरतः । रात्रिः । कृष्णैः । वर्णश्चरति । श्वेतैः । अहरेवम् । अन्या-
न्याचरत एकस्या उपर्यन्या तस्या उपर्यन्येति ।

सनेमि सख्यं स्वपस्यमानः सुनुदीधार शवसा सुदंसाः ।

आमासु चिद्दधिपे पृक्कमन्तः पर्यः कृष्णासु रुशद्रोहिणीषु ॥९॥

सनेमि सख्यम् । पुराणम् । सख्यम्^{१३} । शोभनानि^{१४} कर्माणीच्छन् । शवसा^{१५} । स्तुवमान^{१६} इतीन्द्रं

१. ०वः D. २. ०मीं D.
भूमशब्दोऽत्र भूतजातवचनः । . . .
सर्वं भूतजातम् Sk.

३. लक्ष्यो० M. ४. विषयरूपे Sy.

५. रात्र्युपसतोः सर्वदेकरूप्यात् Sy.
जरावर्जिते । नित्ये इत्यर्थः Sk.

६. दमनैः D.
आत्मीयनियतकालैरागमनैः Sk.

७. पर्यावर्तते Sy.

८. अन्धकाररूपवर्णैरूपलक्षिता Sy.
अनुरक्ता Sk.

९. तमोलक्षणैर्ज्योतिलक्षणैश्च रूपैः Sk.

१०. दीप्यमानैः . . . स्वशरीरभूतैस्तेजोभिरुप-
लक्षिता Sy. दीप्तैः शुक्लैरनुगता Sk.

११. श्वेतैश्चैतैरह० M.

१२. अन्य अभ्या० P.

परस्परव्यतिहारेण . . . आवर्तते Sy.
रात्रिहि तमोलक्षणेन रूपेणोपसं प्रत्या-
गच्छति, उषःकालेऽपि तमसोऽनुगमनदर्श-
नात् । उषा अपि उद्योतिलक्षणेन रूपेण
रात्रिं प्रत्यागच्छति । रात्रावपि कियत्-
दिचत् प्रकाशस्यानुगमनदर्शनादिति । चि-
रादेव प्रभृति विरूपत्वादिगुणे रात्र्युपसौ
कृष्णशुक्लाभ्यां तमोज्योतीरूपाभ्यामनु-

गता नियतकालैरात्मीयैरागमनैर्दिवं सर्वं
च भूतजातमन्योन्यं च प्रत्यागच्छत इति
समस्तार्थः । एवमियमृक् स्वरूपेणैव
रात्र्युपःकर्मकोर्तनमात्ररूपत्वाद्रात्र्युपोदेव-
ता प्राप्नोति । ऐन्द्रं चेदं सूक्तम् । अतो
यत्तच्छब्दावध्याहृत्य पूर्ववर्त्तकवाक्यता
योज्या परया वा । ये विरूपत्वादिगुणे
रात्र्युपसौ दिवं भूतजातमन्योन्यं च प्रत्या-
गच्छतस्तेऽप्यधारयन् न केवले रोदसी
इत्येवं पूर्ववर्त्तकवाक्यता । परया तु ये
विरूपत्वादिगुणे रात्र्युपसौ दिवं भूत-
जातमन्योन्यं च प्रत्यागच्छतस्ताभ्यां
सहेति Sk.

१३. यजमानानां सखित्वम् Sy. १४. स्वपः
शोभनं कर्म तदिवाचरन् । . . शवसो बलस्य
सूनुः पुत्रः । अतिबलवानित्यर्थः Sy.
शोभनानि कर्माणि येषां ते स्वपाः ।
स्थिरप्रकृतयोऽप्यन्तमहात्मानः । तद्वचा-
चरन् स्वपस्यमानः Sk.

१५. आत्मीययोर्मातापित्रोः सूनुः पुत्रः । . .
शवसा स्वेन बलेन सुदंसाः सुकर्मा इन्द्रः ।
रात्र्युपोभ्यां सह पूर्वप्रवृत्तं सख्यं न
जहामीत्येवमिह व्याख्यातव्यम् Sk.

१६. ०ना P.

बलवत्तयाह^१ “ओजसो^१ जातमुत्तमं^१ एनम्^२” इति मन्त्रः। मुकर्मा^३ त्वम्। आद्रासु^३। कृष्णासु^३।
रोहिणीषु^४। च। गोषु^५। पक्वम्^६। श्वेतं^७ च। पयः^८। अन्तः^९। धारयसि।

सनात्सनीळा अवनीरवाता व्रता रचन्ते अमृताः सहोभिः।

पुरु सहस्रा जनयो न पत्नीर्दुवस्यन्ति स्वसारो अहंयाणम् ॥१०॥

सनात्^{११} सनीळाः। चिरादारभ्य। पाणैरेकस्मादुत्पन्नाः। अङ्गुल्यः^{१२}। सुश्लिष्टाः^{१३}। कर्माणि^{१४}।
रक्षन्ते। कार्यकरणवैयः^{१५}। ग्लानाः^{१६}। पुरुणि^{१७}। सहस्राणीन्द्रार्थम्^{१८}। पुत्रजनयः^{१९}। पत्न्यः^{२०}। इव पुमांसम्^{२१}।
अह्नीतयानमिन्द्रम्^{२२}। अङ्गुल्यः^{२३}। परिचरन्ति।

१. ०याभ M.
२. ०तन्य एक० P. D. RV. X. 73. 10.
३. शोभनयागाविकर्मयुक्तः Sy.
दीप्यमानम् Sy. ४. अपरिपक्वासु Sy.
अपक्वास्वप्यभक्षयोग्यास्वपि सती-
ष्वित्यर्थः Sk.
५. Omitted by D.
६. लोहितवर्णासु Sy. रोहितासु च Sk.
७. P. and D. add भागेषु च
before गोषु ८. भक्षयोग्यम् Sk.
८. श्वेतवर्णम् Sy. १०. क्षीरम् Sk.
११. वृष्टिद्वारेण धारयसि। . . . सर्वत्र
कारणानुरूपं कार्यम्। भवतस्त्वेतन्मा-
हात्म्यावभक्ष्यासु कृष्णरोहितासु च
गोषु भक्ष्यं शुक्लं च पय इति Sk.
१२. V. Mādhava ignores दाधार
१३. ०ळा M.
१४. समाननिवासस्थानाः Sy.
समानमिन्द्रार्थं स्थानं यासां ताः सनी-
ळाः। केवलेन्द्रविषया इत्यर्थः। काः
पुनरेताः? स्तुतयः Sk.
१५. अवतेः प्रीत्यर्थस्वेवं रूपम्। प्रीति-
जनन्यः Sk.
१६. वार्तं गमनं तद्रहिता एकपाण्यवस्था-

- नात् Sy.
- अगतपूर्वा अन्यत्र स्तुत्ये Sk.
१७. इन्द्रसम्बन्धीनि कर्माणि Sy.
वृत्रवधादीनीन्द्रस्य कर्माणि Sk.
१८. आत्मीयैर्बलैः Sy. बलैः सह Sk.
१९. पुनः पुनःकरणेऽप्यालस्यरहिताः Sy.
V. M. seems to explain
अमृताः as ग्लानाः। I think the
correct reading should be
अग्लानाः।
अमृता नित्याः। . . . अकीर्त्यमानानि
हीन्द्रस्य कर्माणि च बलानि च विस्म-
रणाद्विलयं गच्छेयुः। तानि कीर्त-
यन्त्यः स्तुतयो रक्षन्तीत्युच्यते Sk.
२०. पुराणि M. बहूनि Sy.; Sk.
२१. जनय इति देवानां पत्न्य उच्यन्ते। . . . ता
इव Sy.
जनिशब्देऽत्र जननीवचनो द्रष्टव्यः। . .
यथा मातरो भार्या वा महता धत्नेन पुत्रं
पति वा रक्षयेयुस्तद्वदित्यर्थः Sk.
२२. पण्यः M.
२३. अहि P. अप्री० M.
लज्जारहितम्। प्रगल्भमित्यर्थः। यद्वा
अह्नीतयानं प्रशस्तगमनमिन्द्रम् Sy.
२४. अञ्जलिबन्धनेनेन्द्रं प्रीणयन्तीत्यर्थः Sy.

सनायुवो नमसा नव्यो अर्कैर्वसुयवो मतयो दस्म दद्रुः ।

पतिं न पत्नीरुशतीरुशन्तं स्पृशन्ति त्वा शवसावन्मनीषाः ॥११॥

सनायुवः । चिरत्वमाश्रयन्तः । नवतराः । नमस्कारेण । अर्कैश्च । धनकामा मम । मतयः
स्तुतयो मत्तः । निर्गच्छन्ति ततः । ताः । पतिम् । इव । पत्न्यः । कामयमानाः । कामयमानम् । त्वाम् ।
स्पृशन्ति । बलवन् !

सनादेव तव रायो गर्भस्तौ न क्षीयन्ते नोप दस्यन्ति दस्म ।

द्युमाँ अंसि क्रतुमाँ इन्द्र धीरुः शिचां शचीवस्तवं नः शचीभिः ॥१२॥

सनादेव । चिरात् । एव । तव । धनानि । हस्ते स्थितानि । नच । नश्यन्ति । नच । न्यूनी-
भवन्ति । दर्शनीय ! दीप्तिमान् । अंसि । कर्मवांश्च । इन्द्र ! धृष्टः । प्रयच्छ । कर्मवन् !
तव । प्रज्ञाभिः । अस्मभ्यम् ।

सनायते गोतम इन्द्र नव्यमतच्छुद्रह्यं हरियोजनाय ।

सुनीथार्य नः शवसान नोधाः प्रातर्मक्षू धियावसुर्जगम्यात् ॥१३॥

सनायते गोतम इन्द्र । चिरन्तनत्वमनुपालयते । गोतमः । नोधाः । इन्द्र ! तुभ्यम् । नवतरम् ।

१. सनातनमग्निहोत्रादि नित्यं कर्म आत्मन
इच्छन्तः Sy. २. स्तुत्यः Sy.

अर्कैर्वाक्यताप्रसिद्धयर्थं यत्तच्छब्दा-
वध्याहर्तव्यौ । यस्त्वं नमसा नमस्कारेण
नव्यः स्तुत्यः . . . तं सनायुवश्चिर-
कामाः Sk. ३. शस्त्ररूपैर्मन्त्रैः Sy.
अर्कैर्मन्त्रैश्च Sk. ४. मेधाविनः Sy.
चिरं धनमिच्छन्त्योऽस्मदीयाः स्तुतय
इत्यर्थः । यश्च स्तोत्राणां कामः स स्तुतिषु
पूर्यते Sk. ५. त्वां बहुबहुना प्रयासेन
जग्मुः Sy. गच्छन्ति त्वा Sk.

६. तैः प्रयुक्ता मनीषाः स्तुतयः Sy.

७. यया पति सम्भजन्ते तद्वत् Sy.

८. प्राप्नुवन्ति Sy. त्वया सह सम्बध्यन्त
इत्यर्थः Sk. ९. V. Mādhava ig-
nores दस्म १०. Omitted by M.
स्तोत्रभ्यो वत्तेऽपि त्यद्वस्तगतं धनमुपक्षयं

न प्राप्नोति, अपितु वन्दते Sy.

११. क्षयस्य समीपौभवन्ति दस्म । तव यानि
धनानि तानि नेदानीं क्षीयन्ते । नाप्या-
गामिनि काले इत्यर्थः Sk.

१२. लोकरक्षणहेतुभूतकर्मयुक्तोऽसि Sy.

१३. बुद्धिमान् . . . वा Sy. प्रज्ञावांश्च Sk.

१४. प्रज्ञावन् वा Sk. १५. प्रज्ञानाभिः P.

त्वदीयेः कर्मभिः Sy. कर्मभिर्यागाख्यैर्हे-
तुभूतैः । यस्मात्त्वां यजामहे तस्मादित्यर्थः
Sk. १६. ०भि . . . भ्यं M. ०भ्यः P.

१७. ०वते M. १८. गोतमिन्द्रः M.

१९. ०तो M. नित्य इवाचरति सर्वेषामाद्यो
भवति Sy. चिरं कामयमानाय Sk.

२०. गोतमस्य ऋधेः पुत्रः Sy.

सोऽयमित्यभितम्बन्धात् पितृशब्दोऽयं पुत्रे
प्रयुक्तः । गोतमपुत्रः Sk. २१. ०षां M.

२२. अन्यैः स्तोत्रभिरकृतपूर्वम् Sk.

स्तोत्रम्^१ । अकरोत्^२ । अश्वान्^३ यो योजयति गमनाय । शोभननयनाय । अस्माकम्^४ । बलाचरणशील !
अन्योपसंहाराद्योपान्त्यया धनमाशास्ते धनार्थाः स्तुतय इत्युवाच “सनायुवो^५ नमसा^६” इति^७ ।

I.63.

त्वं महाँ इन्द्र यो ह शुष्मैर्द्यावा जज्ञानः पृथिवी अमे धाः ।

यद्ध ते विश्वा गिरयश्चिदभ्वा भिया दृढहासः किरणा नैजन् ॥१॥

त्वं महान् । त्वम्^{१२} । महान् । इन्द्र ! यः । खलु^{१३} । बलैः^{१४} । द्यावापृथिवी । प्रादुर्भवन्^{१५} । भये^{१६} ।
अधाः । यस्मात्^{१७} । च । तव^{१८} । गिरयः^{१९} । अपि^{२०} । व्याप्तेन^{२१} । महता^{२२} । भयेन^{२३} । दृढा^{२४} अपि^{२५} । रश्मयः^{२६} । इव^{२७} ।
चलनस्वभावाः कम्पन्ते स त्वं महानिति ।

१. स्तोत्रम् M. एतत्सूक्तरूपं स्तोत्रम् Sy.
२. व्यत्ययेन चोत्तमपुरुषस्य स्थाने प्रथम-
पुरुषः Sk. ३. अश्वी M.
४. सुष्टु नेत्रे Sy. सुनीयाय सुस्तुतये च Sk.
५. प्रथमैकवचनस्य स्थाने द्वितीयावहुवचन-
मेतत् । अहम् Sk.
६. बला omitted by M.
हे शवसान शत्रून् प्रति गन्तः ! बल-
वतामाचारवन् वा Sk.
७. ०वान्त्य० M.
८. P. adds न before धनार्थाः ।
०धं M. ९. ०युयो M.
१०. RV. i. 62. 11.
११. Ms. D. puts the figure ॥६२॥
here to indicate the end of
the sixtysecond hymn. No
such number is given in P.
and M.
१२. गुणैः सर्वाधिको भवति Sy.
१३. ह्यशब्दः पदपूरणः Sk.
१४. शत्रूणां शोषकैरात्मीयैर्बलैः Sy.
आत्मीयैः Sk. १५. प्रादुर्भं . . . M.
तदानीमेव प्रादुर्भूतः सन् Sy.
जायमानः । जन्मन एव प्रभूतीत्यर्थः Sk.

१६. अमुरकृते भये सति । . . . तादृशाद्
भयाद् अमूमुच इत्यर्थः Sy.
१७. दधासि । जन्मन एव प्रभूति द्यावा-
पृथिव्योर्भयमुदपीपद् इत्यर्थः Sk.
१८. यस्य खलु तव Sy.
यद् यस्य । पृष्ठया अत्र लुक् । हः
पदपूरणश्चायं वा । यस्य ते । विद्वा
सर्वाणि भूतानि Sk.
१९. P. adds बाह्वो स्तोता वज्रं स्तुत्या
न वज्रेणावधितकर्म before गिरयः
This passage properly
belongs to the commentary
of V. M. on the following
stanza.
२०. चिच्छब्दश्चायं । पर्वताश्च Sk.
२१. अन्यान्यपि महान्ति यानि सन्ति Sy.
अभ्व इति महन्नाम । महता भयेन Sk.
२२. तव सम्बन्धिन्या . . . भीत्या Sy.
२३. गिरीणामिदं विषोयणम् । दृढा अपि
सन्तो गिरयः Sk.
२४. यथा सूर्यरश्मय इतस्ततो नभसि कम्पन्ते
तद्वत् Sy. यथोदकेज्यत्र वाऽऽदित्यस्य
रश्मयः कम्पन्ते तद्वत् कम्पन्त इत्यर्थः Sk.
२५. चन० M. ०भानवाः P

आ यद्वरीं इन्द्र विव्रता वेरा ते वज्रं जरिता बाह्वोर्धात् ।

येनाविहर्यतक्रतो अमित्रान्पुरं इष्णासि पुरुहूत पूर्वीः ॥२॥

आ यद्वरी । यदा^१ । इन्द्र ! विविधकर्माणां^२ । अश्वी^३ रथे । योजयसि^४ तदनन्तरमेव ।
आदधाति । तव । बाह्वोः^५ । स्तोता^६ । वज्रं^७ स्तुत्या । येन^८ वज्रेण । अवाधितकर्मन् !^९ अमित्रान् ।
तत्पुरुषं । बाह्वीः^{१०} । प्रेरयसि^{११} । पुरुहूतं^{१२} !

त्वं सत्य इन्द्र धृष्णुरेतान्त्वमृमुक्षा नर्यस्त्वं पाट् ।

त्वं शुष्णं वृजने पृच्छ आणौ यूने कुत्साय द्युमतु सचाहन् ॥३॥

त्वं^{१३} सत्य इन्द्र । त्वम् । सत्यकर्मा^{१४} । इन्द्र ! धर्ययसि^{१५} । एतानामित्रान् । त्वम् । महान्^{१६} ।

१. यदिति व्यत्ययेन नपुंसकता । यश्च
हरी प्रति हे इन्द्र Sk.

२. त्वदीयावश्वौ Sy.

३. रथे योक्तुमागच्छसि वेत्सि वेत्यर्थः Sk.

४. ०न्तामेव P. D. M

५. स्तोत्रेण स्थापयति । स्तोत्रा स्तुते
प्रयत्नमन्तरेण वज्रं त्वद्वस्ते वृष्यत
इत्यर्थः Sy.

६. बाहुसम्बन्धादस्तावत्र बाहुशब्देनोच्येते ।
हस्तयोः Sk.

७. स्तुतिभिश्च स्तोता शत्रुवधार्थं हस्ताभ्यां
ग्राहयतीत्यर्थः । अथवा भिन्नमेव वाक्यं
पूर्वानपेक्षम् । यद्वरी इति तु यच्छब्दो
यदाशब्दस्यार्थः । तच्छब्देन तदेत्यध्याहृत-
व्यम् । यदा रथे हरी योक्तुं प्रत्यागच्छसि
तदा ते वज्रं जरिता हस्तयोरायत इति
Sk.

८. अवधि० P. D. अयाधि० M.

प्रेक्षितकर्मन् ! Sy.

हर्यन्तिः कामिकर्मा । अविगतो हर्यन्तः
कामो यस्य सोऽविहर्यन्तः कामशान् ।
क्रतुरिति वज्रनाम । अविहर्यन्तः क्रतुर्यस्य
सोऽविहर्यन्तक्रतुः । स्तुतोर्हव्यौ च प्रति

कामयमानचित्त इत्यर्थः । अथवा हर्यन्तिः
प्रेक्षाकर्मा । प्राप्तुमशक्यत्वाद् अप्रेक्ष-
नीयः क्रतुः प्रज्ञा कर्म वा यस्य सोऽविहर्य-
न्तक्रतुः । तस्य सम्बोधनं हे अविहर्यन्तक्रतो
Sk.

९. ०मनमित्राः M. ०त्राः P. D.

१०. बहिः M.

चिरन्तनीः Sk.

११. असुरपुराणि भेतुमभिगच्छसीत्यर्थः Sy.
इयु आभीक्ष्ये । हननविषयं चात्राभीक्ष्य-
मभिप्रेतम् । अभीक्ष्णं हंसीत्यर्थः Sk.

१२. पुरुषहू० P.

पुरः हू० M.

पुरुषिर्वह्निभिर्यजमानैराहूत ! Sy.

१३. त्वा M

१४. सत्सु भवः सर्वोत्कृष्ट इत्यर्थः Sy.
अविसंवादी Sk.

१५. धर्ययिता तिरस्कृता Sy.

साधु चाभिभवितेत्यर्थः Sk.

१६. न is missing M.

ऋभूणामधिपतिस्तेषु कृतनिवासो वा ।
यद्वा महन्नामेतत् । महान् प्रबुद्धोऽसि
Sy.

नृ^१हितः । त्वम् । सहसे सपत्नान् । त्वम् । शुष्णामुरम् । शत्रूणां छेदके^३ । इतरेतरसम्पचने । युद्धे ।
यूने । कुत्साय । दीप्तिमते । सहायभूतः । हतवानसि ।

त्वं ह त्यदिन्द्र चोदीः सखा वृत्रं यद्वज्रिन्वृषकर्मन्नुभ्नाः ।

यद्ध शूर वृषमणः पराचैर्वि दस्युर्व्योनावकृतो वृथाषाट् ॥४॥

त्वं ह त्यदिन्द्र । त्वम् । खलु । एतत् । अचूचुदः । सखा सन् सव्युः कुत्सस्य । वर्तयितारं
शुष्णम् । यदा । वज्रिन् ! वर्षणशीलकर्मन् ! तेजोभिर्वाधकैः । पूरितवानसि । यदा । खलु ।
शूर ! वर्षणपरमनस्क ! कुत्सस्य । शत्रून् । पराचीनम् । कुत्सावासे । विकृतवानसि । अनायासेन

१. नृमितः M. नरेषु साधुः नरेभ्यो वा ।
नराणां चानुग्रहपर इत्यर्थः Sk.
२. ०त्राः M. शत्रूणामभिभविता हन्तेत्यर्थः
Sy. असुराभिभवनशीलः Sk.
३. ०कम् M. वर्जनयुक्ते । सङ्ग्रामे हि
वीराः पुरुषाः . . . हिंस्यन्ते Sy.
वृजने ऋग्निर्वर्जनीये । बलनाम वा
वृजनशब्दः । सामर्थ्याच्चात्रान्तर्णीत-
मत्वर्थः Sk. ४. ०वचं० P.
सम्पचनीये वीरैर्योद्धुं प्राप्तव्ये Sy.
शूरैः सम्पचनीये Sk. ५. आने P.
०ने is missing M.
६. तावदर्थ्य एतादृचतुर्थ्यः । यूनेश्च दीप्ति-
मतश्च कुत्सानाम् ऋषेरर्पाय Sk.
७. सखा सह कुत्सेनैव मर्षद्विर्वाञ्छन्
हतवानसि Sk. ८. त्या० D.
८. हशब्दः पदपूरणः Sk. १०. तत्प्रसिद्धं धनं
जयलक्षणं यशो वा Sy. त्यत् तदा Sk.
११. वृत्रवधाय चोदितवानसि Sk.
१२. द्वितीयाबहुवचनस्य स्थान इदं प्रथमै-
कवचनम् । सखीन् मरुतः । अथवा
प्रत्यक्षकृतत्वान्मन्त्रस्य सज्जेत्येतदव्यति-
रिक्तप्रातिपदिकार्थप्रथमान्तं यत्तच्छब्दा-
वध्याहृत्यैकवाक्यतान्तेयम् । यस्त्वं मरुतां
सखा स चोदितवानसि । कम् ? साम-
र्थ्यान्मरुतः Sk.

१३. खलु । एतत् । अचूचुदः । सखा सन्
omitted by M.
१४. सर्वस्य धनस्यावरीतारम् Sy.
१५. पर्वण० P. ०शीलं कर्म M.
सर्वदेव वृष्टिकारिन् ! इत्यर्थः Sk.
१६. पुरि० P. पूरयित्० M.
कुत्सस्य शत्रून् . . . अहिंसीः Sy.
उभ उभ पूरणेज्यत्र । इह तु साम-
र्थ्याद्विधायः । हतवानसि Sk.
१७. च Sk.
१८. यदा । खलु । शूर missing in M.
शत्रूणां प्रेरक ! Sy.
१९. कामाभिवर्षकमनस्केन्द्र ! Sy.
२०. यदा खलु . . . वीरैर्मिथ्यणीये सङ्ग्रामे
. . . कुत्सस्योपक्षपयितुं अन्यान् शत्रून्
. . . परागमनैः . . . पराङ्मुखा यथा
भवन्ति तथा व्यच्छिन्तः । तदानीं कुत्सः
सर्वं यशः प्राप्नोवित्यर्थः Sy.
२१. ०शीनं M.
पराचैः । . . परागमनैः । तदीयस्त्वान-
प्राप्तिमात्रेणैवेत्यर्थः Sk.
२२. स्वस्मिन्नेव स्थाने स्थितवान् Sk.
२३. पिक० P. विकतं० D. वानसि
is missing M.
कृततेर्वेधकर्मण इदं रूपम् । विविधं
हतवानसि Sk.

शत्रून्भिभवन् तदा शुष्णं तत्सहायांश्चाचूचुद इति ।

त्वं ह त्यदिन्द्रारिपण्यन्दृहस्य चिन्मर्तानामजुष्टौ ।

व्यसदा काष्ठा अर्चते वर्धनेव वज्रिच्छन्नथिहामित्रान् ॥५॥

त्वं ह त्यत् । त्वम् । एतत् । इन्द्र ! अहिंसन् । दृढम् । अपि पुरुषम् । मनुष्याणाम् ।
अप्रीतो न हंसि मनुष्यहितमित्यर्थः स त्वमद्य । अस्माकं युद्धे प्रवेशार्थम् । अश्वानाम् । दिशस्त्व-
मेतत् । आ वि वः प्रवेशयाश्वान् सङ्ग्राममध्य इत्यर्थः । स त्वम् । घनेन लोहपिण्डमिव । अमित्रान् ।
शनथिहि कुरु नानादिवकानिति ।

१. अव्यतिरिक्तप्रातिपदिकार्थप्रयमान्तत्वाद्
यत्तच्छब्दावध्याहृत्यैकवाक्यता नेया ।
यस्त्वं वृथावाद् अपलनेनैवाभिभविता स
यदा दस्मून्योगो व्यकृत इति Sk.

२. ०श्चापूढ M.

३. V. Mādhava ignores इन्द्र

४. य उक्तगुणस्त्वं त्यत् । व्यत्ययेनात्र
नपुंसकता । स त्वं हे इन्द्र Sk.

५. ०सं P. अहिंस M.
अस्मान् ।...अस्मद्विसापेरिहारार्थमित्यर्थः
Sk.

६. ०सन्तूढम् D.

दृढस्यापि मेघस्य वृद्धिनिरोधेन Sk.

७. ०ष P.

८. स्तोत्राणामस्माकं शत्रुभिः...अप्रीतो
सत्याम् ।...यदा मर्तानां मनुष्याणां मध्ये
यस्मिन् कस्मिंश्चित्तवाप्रीतो सत्यां तस्य
शत्रोर्दुष्टस्यापि...रेयणं हिंसनमनिच्छन्
वर्तते । यस्मिंस्तु कुत्सादौ प्रीतिरस्ति
तस्य शत्रुवधं चकृषे Sy.

मर्तानामजुष्टावप्रीतो वर्तमानस्य
स्वभूताः Sk.

९. Omitted by P.

१०. हर्नसि P.

११. षष्ठ्यर्थे षञ्चम्बो । अस्माकं स्वभूताय

Sk.

१२. ०ना P.

अस्मदीयाश्वाय गन्तुं . . . दिशः
. . . समन्तात् . . . विवृताः कुरु ।
यथा सर्वासु दिक्ष्वस्मदीया अशवाः
प्रतिरोधमन्तरेण गच्छन्ति तथा
कुर्वित्यर्थः Sy.

आ मर्यादार्योऽयम् । मर्यादया काष्ठा
अर्चतेऽश्वाय । अश्वग्रहणञ्चात्र कृत्स्नस्य
द्विपदश्चतुष्पदश्चोपलक्षणार्थं द्रष्टव्यम् ।
यावत् किञ्चिदस्माकं स्वभूतं द्विपाच्च-
तुष्पाच्च सर्वस्याचक्षिप्येत्यर्थः Sk.

१३. ०व D. आपिवः P. ०नाम is mis-
sing M. विवः । विवृणु । प्रकाशकुरु ।
पातयेत्यर्थः Sk.

१४. घनेन D. M.

कठिनेन पर्वतेनेव वज्रेण Sy.
यथा घनेन लोहकारो लोहं हन्ति तद्वत्
Sk.

१५. अधिहि D.

शाधिहि P.

शनथय जहीत्यर्थः Sy.

जह्यस्मदीयान् शत्रून् Sk.

१६. ०का० M.

१७. V. Mādhava ignores ह

त्वां ह त्वदिन्द्राणीसातौ स्वर्मीळहे नरं आजा हवन्ते ।

तवं स्वधाव इयमा संमर्य ऊतिर्वाजेष्वतुसाय्या भूत् ॥६॥

त्वां ह त्वदिन्द्र । त्वाम् । खलु । एतत् । इन्द्र ! उदकस्य दातरि । सर्वस्य सेचके ।
मनुष्या मेघैः सह युद्धे तदर्थम् । हवन्ते । तव । अन्नवन् ! इयम् । ऊतिः । युद्धेषु । समाश्रयणीया
समनुष्ये प्रदेशोऽस्मद्रक्षणाय । अभूत् ।

त्वं ह त्वदिन्द्र सप्त युध्यन्पुरौ वज्रिन्युरुकुत्साय दर्दः ।

वर्हिर्न यत्सुदासे वृथा वर्गहो राजन्वर्षिः पुरवे कः ॥७॥

त्वं ह त्वदिन्द्र । त्वम् । एतत् । इन्द्र ! पुरुकुत्साय ऋषये । सप्त । पुरः । युध्यन् ।

१. तं प्रसिद्धम् । ... अर्णानां गन्तॄणां युद्धे प्रवृत्तानां पुरुषाणां सातिर्लाभो यस्मिन् ... यद्वा अर्णस उदकस्य सातिर्लाभो यस्मिन् वृत्रादियुद्धे तस्मिन्नित्यर्थः । वृष्टिनिरोधकेन वृत्रेण सह वर्यणार्थं तव यद्युद्धं तत्र स्तोतारस्त्वां प्रोत्साहयन्तीति भावः Sy.
त्वामित्येतेन सामानाधिकरण्याद् द्वि-
तीयास्थाने प्रथमा । व्यत्ययेन चात्र नपुंसकता । य उक्तगुणस्तं त्वाम् Sk.
२. अर्ण उदकम् । तत्सम्भजनवेलायाम् । मेघवधोत्तरकालमुदकदानवेलायामित्यर्थः Sk. ३. चेके P.
मीळहमिति धननाम । सुष्ट्वरणीयं धनं यस्मिन् Sy.
स्वर्मीळहे उदकार्यं च मेघेन सह सङ्ग्रामे Sk.
४. आजा अन्यस्मिश्च सङ्ग्रामे हवन्ते । उद-
कसम्भजनवेलायां वानार्थमुदकार्यं सङ्ग्रामे युद्धार्थमन्यस्मिश्च साहाय्यार्थ-
माह्वयन्तीत्यर्थः । य ईवृशोऽसि तं ब्रूमः Sk. ५. हतवान् ते P.
त्वामेव । ... योद्धुकामाः पुरुषाः सहायार्थम् ... आह्वयन्ति Sy.

६. ०पन् P. बलवन् वा Sy.
७. इयम् P. ८. पालनम् Sk.
८. सङ्ग्रामेषु यथा ऊतिः ... योद्धृभिः प्राप्तव्या भवति Sy.
वाजेषु । निमित्त एवा सप्तमी । प्रयो-
जनस्य च निमित्तत्वेन विवक्षा । समर्य इत्येतेन चास्य सम्बन्धः । अन्नेषु च यः सङ्ग्रामः । अन्नार्थो यः सङ्ग्रामस्तत्रे-
त्यर्थः Sk.
१०. अतसाय्या । ... अनुपक्षीणा सन्तत-
गामिनी वा Sk.
११. भवतु Sy.
भवतु । यदेतदन्नार्थसङ्ग्रामे प्रवृत्तं पालन-
मेतदक्षीणं सततगामि वा भवत्वित्यर्थः ।
कस्य? सामर्थ्यादस्माकं स्तोत्राणां वा Sk.
१२. This stanza is missing in M.
१३. त्वां M.
१४. ताः Sy. १५. पुरुषकु० P.
१६. कर्षये P.
पुरुकुत्सनाम्नो राजोऽर्षाय Sk.
१७. तदीयानि सप्तसंख्यानि नगराणि Sy.
अनुराणां स्वभूताः Sk.
१८. तदीयशत्रुभिः सह युद्धं कुर्वाणः Sy.
अनुरैः सह Sk.

दारितवान्^१ असि^२ किञ्च^३। सुदासे^४ राज्ञे^५ तदर्थम्^६। अंहोरसुरस्य^७। यद्धनम्^८। बहिः^९। इव^{१०}।
अनायासेन^{११}। अच्छिनस्तत्^{१२}। धनम्^{१३}। राजन्^{१४}! पूरवे^{१५} पूरयते^{१६}। कृतवान्^{१७} असि^{१८}।

त्वं त्यां न इन्द्र देव चित्रामिषमापो न पीपयः परिज्मन् ।

यया शूर प्रत्यस्मभ्यं यंसि त्मनमूर्जं न विश्वध चरंध्यै ॥८॥

त्वं^{१३} त्यां^{१४} न इन्द्र^{१५}। त्वम्^{१६}। तत्^{१७}। अन्नम्^{१८}। अस्माकम्^{१९}। चित्रम्^{२०}। आपः^{२१}। इव^{२२}। पीपयः^{२३}। परितो^{२४}
गमने^{२५}। ययेषा^{२६}। शूर^{२७}! त्वम्^{२८}। आत्मानम्^{२९}। अस्मभ्यम्^{३०}। अन्नम्^{३१}। इव^{३२}। सर्वदा^{३३} कामानाम्^{३४}। क्षरणाय^{३५}।
प्रतियच्छसि^{३६}। इन्द्र^{३७}! तव^{३८} यागार्थं^{३९} वर्धयान्नमिति^{४०}।

१. ध्यन् । दारित is missing M.
अभेत्तीरित्यर्थः Sy. नाशितवान् Sk.

२. ०ञ्च P.

३. यच्छपथे चात्र चतुर्थी । सुदासो
राज्ञः Sk.

४. ०होतर० P.

अंहोशब्दस्याहःपर्यायस्य द्वितीयाधे यच्छी ।
अंहः पापम् Sk.

५. यद् यः सुदासे Sk.

६. दर्भानिवामूलात् Sk.

७. ०न्न० D. M.

भिल्लवानसि Sk.

८. राजत् D. राज M.

दीप्त ईश्वर वा Sk.

९. पूरकते P.

त्वां हविषा पूरयते Sy.

धनं पूरवे राज्ञे Sk.

१०. कः अकार्षीः Sy.

दत्तवानित्यर्थः Sk.

११. V. Mādhava ignores ह ।
वञ्चिन्

१२. त्व P. १३. सोमलक्षणमन्नम् Sk.

१४. पूजनीयां विचित्रां वा Sk.

१५. चित्रम् । आपः । missing in M.

यथा . . . वृष्ट्युदकानि भूम्यां वर्धयेन
प्रवर्धयसि तद्वत् । यद्वा भूमौ

वर्तमानानस्मान् यथाऽपः पाययसि
तद्वच्चित्रामिषमपि पाययेति भावः Sy.
यथा वसतीवयैकधना आपो वर्धयन्ति
तद्वत् Sk.

१६. पि० P. ०य D. वीचयः M.

प्रावर्धयः Sy. अवर्धयः Sk.

१७. परितो व्याप्तायां भूमौ . . . यथा सर्वा
भूमिरन्नेन परिपूर्णा भवति तथा
कुर्वित्यर्थः Sy.

सर्वतो गच्छन् । यत्र तत्र वर्तमान
इत्यर्थः Sk.

१८. ययेषा M. यया निमित्तभूतया Sk.

१९. जीवम् Sy.

२०. उदकम् । . . . यथाऽस्मभ्यं बहुलमुदकं
प्रयच्छसि तद्वत्प्राणधारणरूपं जीवनमपि
प्रयच्छसीति भावः Sy.

ऊर्जं न यथा महता यत्नेन कञ्चित्
क्वचिद् व्यवस्थापयेत् तद्वत् Sk.

२१. कथं नाम सर्वदा यजत्स्वस्मानु त्वदर्थः
सोमः क्षरेदित्येवमर्थमित्यर्थः Sk.

२२. प्रतिबध्नासि । . . . आत्मानम् । क्व ?
सामर्थ्याद् वेद्याम् । यामस्मदनुग्रहार्थं
वा पातुमस्मदीयायां वेद्यामात्मानं
व्यवस्थापयसीत्यर्थः Sk.

२३. ०यात्येमिति P.

२४. V. Mādhava ignores वेव

अकारि त इन्द्र गोतमेभिर्ब्रह्मण्योक्ता नमसा हरिभ्याम् ।

सुपेशंसं वाज्रमा भरा नः प्रातर्मच्छ धियावसुर्जगम्यात् ॥६॥

अकारि त इन्द्र । अकारि । ते । इन्द्र ! गोतमेस्तदेवाह—ब्रह्माणि च । उक्तानि ।
नमस्कारेण तव सह । अश्वाभ्याम् “आ यदरी इन्द्र विव्रता” इत्यश्वयोः स्तुतिः । सुखम् । अन्नम् ।
आभर । अस्मभ्यमिति ।

I.64.

वृष्णे शर्धाय सुमखाय वेधसे नोधः सुवृक्तिं प्र भरा मरुद्भ्यः ।

अपो न धीरो मनसा सुहस्त्यो गिरुः समञ्जे विदथेष्वाशुवः ॥१॥

वृष्णे । वर्षित्रे । मारुताय शर्धाय । सुधनाय “नञ्सुभ्याम्” इति न दृष्टम् अपिवा सुष्टु
प्रवच्छते । विधात्रे । स्तुतिम् । प्रभर तदेवाह नोधस्त्वं स्तुतिं प्रभर । मरुद्भ्य इत्यात्मानमित्य-

१. स्तोत्रं कृतमित्यर्थः Sy. बहुवचनस्य स्थाने एकवचनम् । अकारिषत Sk.
२. त्वदर्धानि Sk. ३. Missing in M.
४. गन्तुमैरेतत्संज्ञैर्ध्विभिः Sy. गोतमपुत्रैरस्माभिः Sk. ५. ०हर् D.
६. ब्राह्मणि M. ब्राह्मणनि P. मन्त्रजातानि Sy. स्तुतिलक्षणानि Sk.
७. आभिमुख्येन . . . । यदा मर्यादाया-
माकारः । यथाशास्त्रं प्रयुक्तानि Sy.
मर्यादया Sk. ८. हविलक्षणेनाग्नेन सह
Sy. नमस्कारेण सह हविलक्षणान्नेन
वा । हविरपि दत्तमित्यर्थः Sk.
८. ग्रन्थ० M. १०. विप्र० D. RV.
i. 63. 2. ११. विवृतेभ्यश्चयोः M.
१२. बहुविधरूपयुक्तम् Sy. १३. आहर,
देहीति यावत् Sy. १४. V.
Mādhava ignores प्रातः । मक्षु ।
धियावसुः । जगम्यात् । Ms. D. puts
the figure ॥६३॥ here to indi-
cate the end of the sixtythird
hymn. No such number is

given in P. and D.

१५. कामानां वर्षित्रे Sy. वृष्ण इत्यादि गणा-
पेक्षमेकवचनम् । वर्षित्रे गणाय Sk.
१६. ...य M. मरुतां मितराविणां...समूहाय ।
विभक्तिव्यत्ययः Sy. उत्साहिते Sk.
१७. शोभनयज्ञाय Sy. सुयज्ञाय Sk.
१८. सू० omitting नञ् P. Pāṇini
6. 2. 172. १९. पुण्यफलादीनां कर्त्रे
वायौ सति हि पुण्याणि फलानि
चोत्पद्यन्ते Sy. वेधसे प्राज्ञाय Sk.
२०. सुष्टुवावर्जकं सुष्टु प्रवृत्तं वा स्तोत्रम्
Sy. सुष्टु वर्जितां दोषैः स्तुतिम् Sk.
२१. प्रेरय स्तुहीति यावत् Sy.
प्रहर । उच्चारयेत्यर्थः Sk.
२२. आत्मन एवायं शरीरात्मनः प्रियः । हे
मदीय शरीरात्मन् Sk.
२३. वष्ट्यर्थे चतुर्थ्येवा । तच्छ्रुतेश्च गण-
शाब्दाध्याहारः । मरुतां गणाय । अथवा
शुद्धोऽपि मरुच्छब्दस्तद्विधायै द्रष्टव्यः ।
एकवचनस्य च स्थाने बहुवचनम् । मारु-
ताय । मरुत्तमूहायेत्यर्थः Sk.

मुक्त्वा स्वयमेव तथा करोमीति वदति । उदकानि । घृष्टः । शोभनाङ्गुलिकः कश्चित् ।
यथोत्सिञ्चत्येवमहमेवाम् । यज्ञे । प्रयोक्तुं योग्याः । गिरः । मनसा । समञ्जे संश्लेषयामि रचया-
मीति ।

ते जज्ञिरे दिव ऋष्वास उच्चर्यो रुद्रस्य मर्या असुरा अरेपसः ।

पावकासः शुच्यः सूर्या इव सत्त्वानो न द्रप्तिनो घोरवर्षसः ॥२॥

ते जज्ञिरे । ते । प्रादुरभवन् । द्युलोकात् । दर्शनीयाः । सेक्तारः । रुद्रपुत्राः । बलिनः ।
अपाः । शोधकाः । निर्मलाः । सूर्या इव । भूतानि । इव । विप्रुर्द्धिर्भुक्ताः । घोररूपाः सिंहादयः
सत्त्वानीति ।

१. ०मानमितं मु० P.
२. कया P.
३. यथा पर्जन्यो युगपदेव बहुषु प्रवेशेषु
बहुशो जलानि वर्षति तद्वत् Sy.
अहमप्यन्तरात्माऽपो न यद्येन्द्रो वृष्टि-
लक्षणा अपोऽभिव्यनक्ति तद्वत् Sk.
४. धीमान् Sy. प्रज्ञावान् Sk.
५. ०ली० D. कृताञ्जलिरित्यर्थः Sy.
सुवर्णालङ्कृतहस्तवान् Sk.
६. ०थोत्सित्ये० P.
७. एवंभूतोऽहं . . . यज्ञेषु Sy.
यज्ञेषु Sk. द. ०ग्यानि M.
आङ् मर्यादायाम् । यथाशास्त्रं प्रयुक्ता
भवन्तीत्याभुवः । देवताभिमुखीकरणाय
समर्थाः । यज्ञयोग्यैः स्तोत्रैर्मनःपूर्वकं
मरुद्गणं स्तोमीति भावः Sy.
८. स्तुतिलक्षणा वाचः Sy.
१०. ०ञ्ज P. D. M.
सम्यग्व्यक्ताः करोमि Sy.
समभिव्यनज्मि । . . . अहमन्तरात्मा
मरुद्गणस्यार्थाय मनसा सह स्तुतीरभि-
व्यनज्मि । त्वं तु नोषः ! शरीरात्मन् !
ता उच्चारयेत्यर्थः Sk.
११. ० का M.
छीरेषां मातेत्यर्थः । यत्त्वंतिहासिक-

- मदितौ काश्यपाञ्जन्म मरुतां स्मरन्ति
तन्माहाभाग्यादेव जन्मान्तरं द्रष्टव्यम्
Sk. १२. महान्तः Sk.
१३. सा० P. युवान इत्यर्थः Sy.
वर्षितार इत्यर्थः Sk.
१४. शत्रूणां निरसितारः Sy.
असुराः प्राणवन्तः प्रज्ञावन्तो वा Sk.
१५. ० वाः D. ०प० M.
१६. दीप्ताः Sy; Sk.
१७. यथा परमेश्वरस्य भूतगणा अतिशयित-
बलपराक्रमास्तत्सदृशा इत्यर्थः Sy.
सत्त्वानः । . . . यणु दान इत्यस्यैतद्रूपम् ।
. . . दातारः Sk.
१८. नशब्दः . . . पदपूरणः Sk.
१९. ०द्भि० P. ०द्भि० D. M.
२०. ०क्त्वा M.
वृष्टघुवकबिन्दुभिर्भुक्ताः Sy.
वृष्टघुवकलक्षणेन रसेन रसवन्तः । अथवा
सत्त्वानो नेति नशब्दश्रुतिसामर्थ्याच्चिषेन्द्र-
प्रभृतयो दातारो द्रप्तिनस्तथा द्रप्तिन
इत्येवं योजयितव्यम् Sk.
२१. शत्रूणां भयङ्कररूपा इत्यर्थः । यद्वा
सत्त्वानो न घोरवर्षसः । यथा भूतगणा
भयङ्कररूपास्तद्वेतेऽपीत्यर्थः Sy.
२२. ०यो स्त० P.

युवानो रुद्रा अजरा अमोघनो ववचुरध्रिगावः पर्वताइव ।

दृढहाचिद्विश्वा भुवनानि पार्थिवा प्रच्यावयन्ति दिव्यानि मज्मना ॥३॥

युवानो रुद्राः । तरुणाः । रुद्रपुत्राः । अमृताः । देवानामभोजयितृणामयजमानानां हन्तारः ।
वहन्ति । असृतगमनाः । शिलोच्चया इव । दृढानि । अपि । विश्वानि । भुवनानि । दिव्यान्यपि च ।
बलेन । प्रच्यावयन्ति ।

चित्रैरञ्जिभिर्वपुषे व्यञ्जते वचःसु रुक्मां अधि येतिरे शुभे ।

असेंश्वेषां नि मिमृक्षुर्ऋष्टयः सकं जज्ञिरे स्वधया दिवो नरः ॥४॥

चित्रैरञ्जिभिः । नानारूपैः । आभरणैः । शोभार्थमङ्गानि । अलङ्कुर्वन्ति । वक्षःसु । रौक्मान्
कवचान् । अधियातयन्ति । शोभार्थम् । असेषु च । एषाम् । निपक्ता भवन्ति । ऋष्टय आयुध-
विशेषाः । सह । प्रादुर्भवन्ति । बलेन । दिवः । नेतारः ।

१. अन्यताः M. जरारहिताः Sy.
२. यागादिना यस्तेषामभोग्यस्तस्य हन्तारः
Sk. ३. ०ति
स्तोतृणामभिमतं प्रापयितुमिच्छन्ति Sy.
ववक्षतिर्महत्त्वार्थः । बहुवचनस्य स्थान
एकवचनम् । ववक्षवो महान्त इत्यर्थः
Sk. ४. अघृतगमनाः परैरनिवारित-
गतयः । . . . दृढाङ्गा एवम्भूता मस्तः Sy.
अध्रिगावः । गौर्ध्याः । तत्राधृता
अव्यवस्थातारोऽध्रिगावः । अधार्यगमना
वाऽध्रिगावः Sk.
५. M. adds पार्थिवानि before
भुवनानि । सद्भावं प्राप्तानि Sy.
भूतानि यानि न रोचन्ते तानि पार्थिवा
पार्थिवानि च Sk.
६. विवि भवानि च वसूनि दृढहा चिद् दृढा-
न्यपि Sy. ७. शोधकेन बलेन Sy.
बलेन Sk. ८. प्रचालयन्ति Sy.
स्वेभ्यः स्थानेभ्यः प्रच्यावयन्ति दिव्यानि
Sk. ९. ०रजि० M.
१०. रूपाभिव्यञ्जनसमर्थराभरणैः Sy.

- अञ्जिमस्तं रत्नप्राय आभरणविशेषः ।
विविधैरञ्जिभिः Sk.
११. ०भर्ष मंगलानि D. ०भनार्थ० P.
०र्ष मंगलानि M. रूपाय Sy.
१२. स्वशरीराणि . . . व्यक्तं कुर्वन्ति Sy.
१३. भुजान्तरेषु Sy.
हृदयप्रवेशानां चोपरि Sk.
१४. रौक्मान् P. D. रौमान् M.
रोचमानान् हारान् Sy.
रुक्म आभरणविशेषः Sk.
१५. अधिशब् उपरिभावे Sk.
१६. उपरि चकिरे Sy. यत्तिरत्र बन्धने
द्रष्टव्यः । आबध्नन्ति Sk.
१७. ०षि० P. स्थिता बभूवुः Sy.
निशब्दः प्रकर्षे । मृक्षतिरपि . . . भ्राजन्तार्थः ।
सुष्टु भ्राजन्ते । शोभन्त इत्यर्थः Sk.
१८. तोरणाः शक्तयो वा ऋष्टय उच्यन्ते Sk.
१९. प्रादुर्बभूवुः Sy. सह च ते जाताः Sk.
२०. अग्नेन सह Sk.
२१. तैरायुधैः सहिताः . . . नेतारो मस्तः Sy.
मनुष्याकाराः Sk.

ईशानकृतो धुनयो रिशादसो वातान्विद्युतस्तविषीभिरक्रत ।

दुहन्त्यूर्ध्वदिव्यानि धृतयो भूमिं पिबन्ति पर्यसा परिञ्जयः ॥५॥

ईशानकृतः । स्तोतृनीशितुन् कुर्वाणाः । कम्पयितारः । रिशादसः । वातान् । विद्युतश्च वर्षायम् । बलैः । कुर्वन्ति । दुहन्ति । मेघम् । दिव्यान् उदकानि । कम्पयितारः । भूमिमोषधीः । दुहन्ति । उदकेन । परितो गन्तारः ।

पिबन्त्यपो मरुतः सुदानवः पयो धृतवद्विदथेष्वाशुवः ।

अत्यं न मिहे वि नयन्ति वाजिनमुत्सं दुहन्ति स्तनयन्तमक्षितम् ॥६॥

पिबन्त्यपः । पिबन्ति । उदकानि । मरुतः । सुदानाः । उदकम् । क्षरणवत् । यज्ञेषु । आभवन्त-
आन्तरिक्षाद्भ्यो दुहन्ति यषोदकमिति “धृतेन नो धृतृष्वः पुनन्तु” इति मन्त्रः । अश्वम् । इव ।

१. ०तृन् निशि० M.
स्तोतारमीशानं घनाधिपतिं कुर्वाणाः Sy.
स्तोतृणामीश्वराणां कर्तारः Sk.
२. मेघादीनां कम्पयितारः Sy.
शत्रूणाम् Sk.
३. रिशानां हिंसकानामन्तारः । यद्वा रिशतां हिंसतामसितारो निरसितारः Sy.
हिसितुः क्षेप्तारः प्रतिहिंसितार इत्यर्थः Sk.
४. पुरोवातादीन् Sy.
५. विद्योतमानास्तद्धितः Sy.
६. बलैः D. आत्मोर्ध्वबलैः Sy.
७. रिक्तो कुर्वन्ति । जलरहितानि कुर्वन्ती-
त्यर्थः ... सिञ्चन्ति Sy.
प्रक्षारयन्ति मेघम् ... सिञ्चन्ति Sk.
८. ऊधः स्थानीयान्यभ्राणि Sy.
९. दिवि भवानि Sy.
दिव्यान्पत्यन्तोत्कृष्टानि Sk.
१०. मेघस्य Sk.
११. त्रिमिमो० P.
१२. मेघान्निगतेन Sy.
वृष्टिलक्षणेन Sk.

१३. सिञ्चन्ति Sy.
पिबन्तिरिह सामर्थ्यात् क्षरणार्थं न
सेचनार्थः । क्षारयन्ति Sk.
१४. वृष्टिलक्षणा अपः Sk.
१५. क्षीरवत् सारवतीः Sy. क्षीरं च Sk.
१६. ते ... यथा धृतं सिञ्चन्त्येवं मरुतोऽपि
वृष्टिं कुर्वन्तीति भावः Sy.
धृतसंयुक्तं वर्षयन्ति । वृष्टिद्वारेणैव गाः
प्रभूतक्षीराः कुर्वन्तीत्यर्थः Sk.
१७. यज्ञनामंतत् । इह तत्सम्बद्धेषु देशेषु ।
येषु यज्ञाः क्रियन्ते तेष्वित्यर्थः Sk.
१८. अ० P. ०न्तं M.
आभवन्तीत्यामुव ऋत्विजः Sy.
महान्तः Sk.
१९. अन्तरिक्षाद्यो P. ०क्षाम्यो D.
०क्षाद्यधोभ्यो M.
२०. धृतृष्वः D. धृतः M.
२१. पुनरस्ति M. RV. x. 17. 10.
२२. यथाऽऽवं सादिनो विनयन्ति युद्धार्थं
शिक्षयन्ति Sy.
यथा कश्चिदश्वं सेचनार्थेन दधेत् नयेत्
तद्वत् Sk.

बलिनममी । सेच^२नाय मेघम् । शि^३क्षयन्ति । दु^४हन्ति च । स्तनयन्तम् । अक्षीणम् । उत्सा^५ख्यं मेघम् ।

महिषासौ मायिनश्चित्रमानवो गिरयो न स्वतवसो रघुष्यदः ।

मृगाइव हस्तिनः खादथा वना यदारुणीषु तविपीरयुग्ध्वम् ॥७॥

महिषासः । महान्तः । प्राज्ञाः । चित्रदीप्तयः । पर्वताः । इव । स्वबलाः । बलमहत्तया
लघुजवाः । सिंहमृगा इव । गजान् । अरण्यानि परिगृह्य यूयम् । खादथ । यदा । अरुणवर्णान्
बडवामु । बलानि । अयुग्ध्वं बलमादाय स्वादवा अधितिष्ठयेति ।

१. वेगवन्तं मेघम् Sy.

बलवन्तं वेगवन्तं वाश्वमिव । अथवा वाज
इत्यश्वनाम । इह च तत्कारणत्वाद्दृष्टि-
लक्षणे उदके प्रवृत्तम् । वक्ष्यमाणमेघस्येवं
विशेषणम् । वृष्ट्युदकवन्तम् Sk.

२. वर्षणाय Sy.

३. स्वाधीनं कुर्वन्तीति भावः Sy.

बिबिधमितश्चेतश्च नयन्ति Sk.

४. Omitted by P. and D.

महन्ति M. रिक्तीकुर्वन्ति Sy.

मेघं विनीय दुहन्ति क्षारयन्ति Sk.

५. गजन्तम् Sy.; Sk.

६. प्रभूतोदकमित्यर्थः । अथवाऽक्षितमहि-
सितपूर्वमन्येन केनचित् Sk.

७. उत्संख्यं P. उत्सं M.

८. मेघाख्यं M.

९. खादयेति मध्यमपुरुषसंयोगात् प्रत्यक्ष-
कृतोऽयं मन्त्रः । नचैतानि सम्बोधनानि ।
अतो यत्तच्छब्दावध्याहृत्यैकवाक्यतां
नेयानि । ये यूयम् Sk.

१०. मायाविनः Sk.

११. शोभनदीप्तयः Sy.

१२. शीघ्रगमनाः Sy.

शीघ्रगामिन इत्यर्थः Sk.

१३. ०म्य० M.

१४. हस्तवन्तः Sy.

इवशब्दो हस्तिन इत्यत्राप्यनुपपत्तव्यः ।

... यथा मृगास्तृणानि खादन्ति यथा च
हस्तिनः Sk.

१५. वनानि वृक्षजातानि Sy.

वनशब्दश्च ... वृक्षवचनः । वृक्षान् ...
खादन्ति । तद्वदयुयम् Sk.

१६. खादत D. खादयय M.

भक्षयय । प्रभुइत्येति यावत् Sy.

किम् ? सामर्थ्याच्छत्रून् । अथवा मृगा
इह सिंहा व्याघ्रा वाऽभिप्रेता नान्ये ।
वनमित्युदकनाम । सामर्थ्याच्चेहान्त-
र्णीतमत्वर्थम् । यथा सिंहा व्याघ्रा वा
गत्वा हस्तिनः खादन्ति तद्वदयुयमुदक-
वतो मेघानित्यर्थः Sk.

१७. यस्मात् Sy. यद० P.

१८. द्वितीयार्थे सप्तमी । आरुणीबंडवाः ।
यद्यपि चेदम् आरुण्यो गाव उवसाम् इत्यु-
पसामादिष्टोपयोजनं तथापि माहाभा-
ग्याद् देवतानां मरुतामप्यवि रुद्धम् Sk.

१९. बलनामैतत् । इह चान्तर्णीतमत्वर्थम् ।
बलवतीः Sk.

युद्धार्थं स्वरथे न्ययुग्ध्वम् । यथा युध्यध्व-
मित्यर्थः Sk.

२०. The correct reading should
be अयुग्ध्वम्

२१. ०म० P. तस्माद् भवतामिव
बाहूनस्यापि प्रबलत्वात्तत्संयुक्ता भवन्तः
सर्वं भञ्जन्तीत्यर्थः Sy.

सिंहाइव नानदति प्रचेतसः पिशाइव सुपिशो विश्ववेदसः ।

क्षपो जिन्वन्तः पृषतीभिर्ऋष्टिभिः समित्सचाधः शवसाहिमन्यवः ॥८॥

सिंहाइव । सिंहा इव । शब्दं कुर्वन्ति । प्रकृष्टज्ञानाः । यथा पुरुषे मांसाणि । अवयवश्लिष्टा-
न्येवं पदार्थैः सर्वैरेव मरुतः सुष्ठ्वाश्लिष्टा भवन्ति । सर्वज्ञाः । उदकम् । पूरयन्तः । पृषतीभिरस्वाभिः ।
ऋष्टिभिश्चायुधविशेषैः । समम् । एव शत्रून् । बाधितारः । शवसा । आहननशीला अभिमननाः ।

रोदसी आ वदता गणश्रियो नृपाचः शूराः शवसाहिमन्यवः ।

आ वन्धुरैष्वमतिर्न दर्शता विद्युन्न तस्थौ मरुतो रथेषु वः ॥९॥

रोदसी । रोदसी स्वनिर्गमनेन । शब्दापयत । हे गणश्रियः ! इतरेतरयुक्ताः । मनुष्याणां

१. यथा सिंहा गिरिगह्वरेषु गम्भीरं शब्दं
कुर्वन्ति, एवं मरुत्स्वप्पागतेषु गम्भीरः
शब्द उत्पद्यत इति भावः Sy.

अत्यर्थं नदन्ति मरुतः Sk.

२. पिश इति ररुनाम । यथा ररवः स्वशरीर-
गतैः श्वेतबिन्दुभिरलङ्कृतास्तद्वत् Sy.
पिशा इव सुपिशः । पिङ्गलवर्णत्वात्
पिशा इहाग्नय उच्यन्ते । सुपिश इति
पेशशब्दस्य रूपनाम्न इदमुपधाह्रस्व-
त्वम् । व्यत्ययेन च नपुंसकत्वैकवचने ।
अग्नय इव सुपेशसः सुरूपा इत्यर्थः Sk.

३. ० वः शि० D. ० यवा वावः शि . . .
न्यवम M. ४. बहुधनाः Sk.

५. शत्रूणां क्षपयितारः Sy.

६. स्तोतृन् प्रीणयन्तः Sy. जिन्वतिः
प्रीतिकर्मान्यत्र । इह तु क्षरणार्थः । समित्
सबाध इत्यर्थं च संशब्द उपसर्गोऽपकृष्य
जिन्वन्त इत्यनेन सम्बन्धवितर्कः । उदकं
मेयात् संक्षारयन्त इत्यर्थः Sk.

७. पृषत्य इति मरुतां वाहनस्याख्या । पृषत्यः
श्वेतबिन्दुङ्किता मृग्य इत्येतिहासिकाः ।
नानावर्णा मेघमाला इति तैरुक्ताः Sy.

८. ० वि० D. शक्तिभिश्च तोरणैर्वा ।
सर्वैर्युद्धोपकरणैरित्यर्थः Sk.

९. समिदिति इच्छब्दः पदपूरणः Sk.

१०. शत्रुभिर्बाधितान् यजमानान् . . . युगपदेव
रक्षितुमागच्छन्तीति शेषः Sy.

सहभूतानामपि शत्रूणाम् Sk.

११. M. adds सह before बाधितारः ।
बधि० D. बाधिकारः M.

१२. स्वेन बलेन Sk.

१३. अहिमन्यवः । हि गतौ । मनुमन्यते दीप्ति-
कर्मणः । अगताऽविनष्टा दीप्तिरेतेभ्यस्ते-
ऽहिमन्यवः । दीप्तिमन्त इत्यर्थः । अथवा-
ऽहीनदीप्तयोऽहिमन्यव उत्कृष्टदीप्तय
इत्यर्थः । अथवाऽहिर्मेघोऽसुरो वा । मनु-
रित्यपि क्रोधनाम । अहिविषयः क्रोधो येषां
तेऽहिमन्यवः । दीप्तिमन्त इत्यर्थः Sk.

१४. ० लाभि ० D. अभिम० missing M.
आहननशीलमन्युयुक्ताः । यद्विषयः
क्रोधो जायते तस्य हनने समर्था इत्य-
र्थः । यद्वा मननं ज्ञानं मन्युः । अहीन-
ज्ञानाः । उत्कृष्टबुद्धय इत्यर्थः Sy.

१५. युष्मदागमने सति भवदीयशब्देन द्यावा-
पृथिव्यौ पूर्णं कुरुतेति भावः Sy. उभे अपि
द्यावापृथिव्यौ प्रतिवदत । गर्जतेत्यर्थः Sk.

१६. गणशः श्रयमाणाः सप्तगणरूपेणावस्थिताः
Sy. गणमाश्रिताः । गणरूपा इत्यर्थः Sk.

सम्भक्तारः^१। शूराः^२। शवसा^३। अहिमन्यवः^४। रथेषु^५ ये^६। बन्धुरास्तेषु^७। अमतिः^८। इव^९ रूपमिव^{१०}। दर्शनीया^{११}। विद्युत्^{१२}। न^{१३}। अवतिष्ठते^{१४} भूयो^{१५} भूयः^{१६} प्रस्फुरति^{१७} यथा^{१८} पदार्थानां^{१९} रूपं^{२०} बहिःस्थितमिति^{२१}।

विश्ववेदसो रथिभिः समौकसः संमिश्रास्तविषीभिर्विरिञ्चिनः।

अस्तार^१ इषुं^२ दधिरे^३ गर्भस्त्योरनुन्तशुष्मा^४ वृषस्वादयो^५ नरः^६ ॥१०॥

विश्ववेदसः^१। सर्वज्ञानाः^२। धनैः^३। समानस्थानाः^४। महतोऽपि^५ पर्वतादीन्^६। आत्मबलैः^७। सम्मिश्रयन्तः^८। क्षेप्तारः^९। इषुम्^{१०}। हस्तयोः^{११}। धारयन्ति^{१२}। अनन्तबलाः^{१३}। वर्षणशीलत्वादिनामायुधयुक्ताः^{१४}। नेतारः^{१५}।

१. ०भू० P. M. नृन् यजमानान् हविः-
स्वीकरणाय सेवमानाः Sy. यागकाले
मनुष्याणां सेवितारः Sk.
२. शीर्योपेताः Sy. ३. स्वबलेन Sk.
४. बलेन ... आहननस्वभावकोपयुक्ताः Sy.
नेवं सम्बोधनम्। प्रत्यक्षकृतश्चायं मन्त्रः।
अतो यत्तच्छब्दावध्याहृत्यैकवाक्यता
नेया। ये यूयमहिमन्यवस्ते Sk.
५. बन्धककाष्ठनिर्मितं सारथेः स्थानं
बन्धुरमित्युच्यते। तद्युक्तेषु...
अवस्थितं सत्सर्वैर्दृश्यते Sy. बन्धुरेषु
सारथिस्थानेषु Sk.
६. अमतिरिति रूपनाम। सामर्थ्याच्चेहान्त-
र्णीतमन्तर्यः। यथा काचिद्रूपवती स्त्री
दर्शनीया तद्वद्दर्शनीया Sk.
७. अमति। इव missing M.
८. रूपमिव M. यथा निर्मलं रूपं सर्वैर्दृ-
श्यते Sy.
९. यथा वा दर्शनीया विद्युन्मेघस्था सर्वै-
र्दृश्यते, एवं रथे स्थितानां युष्माकं
ज्योतिरपि सर्वैर्दृश्यत इत्यर्थः Sy.
१०. नशब्दस्तु ... पदपूरणः। अथवा
विद्युन्नेति नशब्दभृतिसामर्थ्यादुभे अप्येते
उपमाने। यथा रूपवती काचिद्दर्शनाह्वा
स्त्री क्वचिद् व्यवतिष्ठते यथा
विद्युद्दीप्यमाना व्यवतिष्ठते एवं बन्धुरेषु

व्यवतिष्ठत इत्यर्थः। कः? सामर्थ्यात्
सारथिः Sk.

११. ०ति M.

१२. ०प M.

१३. V. Mādhava ignores मरुतः। वः

१४. बहुधना वा Sk. १५. समानाः P.
समवेता वा। धनाधिपतय इत्यर्थः Sy.
सहैकस्थानाः। स्वसन्निधौ धनानां
स्थापयितार इत्यर्थः Sk.

१६. महान्तः Sy; Sk.

१७. ०यन्तः missing M.

बलैः...सम्मिश्राः। संयुक्ता इत्यर्थः Sy.
बलवन्त इत्यर्थः Sk.

१८. शत्रूणां निरसितारः Sy.

शत्रूणामायुधानां वा Sk.

१९. शत्रूणां निरसनाय धनुर्बाणादिकमायुधं
धारयन्ति Sy.

२०. अनवच्छिन्नबलाः Sy.

२१. वृषा इन्द्रः स्वादिरायुधस्थानीयो येषां
ते तपोक्ताः। यद्वा वृषा सोमः स्वादिः
स्वादयः पेयो येषां ते Sy.

वृषत्वादयो वदितुर्मैघस्य स्वादितारः।
अथवा स्वादिशब्द इह कवचस्य वचनः।
...आयुधविशेषवचनो वा। ... स्वादयो
येषां ते वृषत्वादयः Sk.

२२. नरो मनुष्याकाराः Sk.

हिरण्ययेभिः पविभिः पयोवृध उज्जिघ्नन्त आपथ्यो^३ न पर्वतान् ।

मखा अयासः स्वसृतो ध्रुवच्युतो दुध्रुकृतो मरुतो भ्राजदृष्टयः ॥११॥

हिरण्ययेभिः । हिरण्ययेभिः^१ । पविभिः^२ । उदकस्य वर्षयितारः^३ । उद्वाधयन्ति^४ । तृणानि^५ । इव^६ ।
पर्वतान्^७ । दातारः^८ । उदकस्य वर्षयितारः^९ । गच्छन्तः^{१०} । स्वयमेव सरन्तः^{११} । ध्रुवाणामपि च्यावयितारः^{१२} ।
दुध्ररस्य^{१३} कर्मणः^{१४} कर्तारः^{१५} । दीप्तायुधाः^{१६} ।

घृषुं पावकं वनिनं विचर्पणिं रुद्रस्य सनुं हवसां गृणीमसि ।

रजस्तुरं तवसं मारुतं गणमृजीपिणं वृषणं सथत श्रिये ॥१२॥

घृषुं^{१७} पावकम् । वर्यणशीलम्^{१८} । शोधकम्^{१९} । भजनवन्तम्^{२०} । विद्रष्टारम्^{२१} । रुद्रस्य^{२२} । पुत्रम्^{२३} ।

१. यद्वा हितरमणीयैः Sy.

२. M. adds चक्रस्य before पविभिः ।

रथानां चकैः Sy. पवी रथनेमिरुच्यते ।

हिरण्ययीभी रथचक्रधाराभिः Sk.

३. वृष्ट्युदकस्य... । ऊर्ध्वं गमयन्ति ।
स्यानात् प्रच्यावयन्तीत्यर्थः । ... यद्वा
पुनरेव पयसा वर्षमानाः Sy. ४. उच्छब्द
ऊर्ध्वतापाम् । प्रदर्शनाय चोर्ध्वतोपादा-
नम् । ऊर्ध्वमवस्तिर्यक् च घ्नन्ति Sk.

५. उवापय० M. उत्वा० D.

६. आपथ्यो मरुत उच्यन्ते । तेषां स्वभूता
आपथ्यः । अथवाऽविद्यमानो नियतः
पन्था यस्मिन् तदपथमन्तरिक्षम् । तत्र-
भवा आपथ्यः । का एताः ? वृष्टिलक्षणा
आपः । यथा वृष्टिलक्षणा आपो नद्यादि-
भावेन व्यवस्थिताः कूलादीनि घ्नन्ति
तद्वदित्यर्थः Sk. ७. ०णानिव P.
यथा पथि गच्छन् रथो मार्गे आस्थितं
तृणवृक्षादिकं चूर्णीकृत्योर्ध्वं नयति
गमयति । यद्वा यथा संयुक्ता गजा
मार्गस्थितं वृक्षादिकं भग्नं कुर्वन्ति Sy.

८. मेघनामैतत् । मेघानामुपरि चङ्क्रम्य-
माणाः । रथचक्रधाराभिर्मेषान् भिन्दन्ती-
त्यर्थः Sk. ९. मखा इति यज्ञनाम ।
तद्वन्तः Sy. मखाः । अपठितमपि
महान्तमैतद् द्रष्टव्यम् । महान्तः । अथवा
मखा इति यज्ञनामैतत् ... तु कुर्वन्तीति
मखाः । वृष्टिद्वारेण यज्ञस्य कर्तारः Sk.

१०. पर्वतान् । दातारः । उदकस्य वर्षयितारः ।

गच्छन्तः missing in M.

देवयजनवेशं प्रति गन्तारः Sy.

११. शत्रून् प्रति स्वयमेव सरन्तो गच्छन्तः Sy.
सर्वत्र स्वयंगामिनः Sk. १२. निश्चलानां
पर्वतादीनामपि च्यावयितारः Sy.

१३. दुध्ररण्यः M. दुध्रं दुष्टानां धारयिता-
रमात्मानं कुर्वाणाः । यद्वा दुध्र-
मन्यैर्धतुमशक्यमात्मानं कुर्वाणाः Sy.
दुध्रकृतः । कृन्ततिर्वधकर्मा । दुध्रराणां
कर्तारः । अत्यन्तमपि बलवतां हन्तार
इत्यर्थः । अथवा कृन्ततेरेवेतद्रूपम् ।
दुध्रशब्दस्तु दुध्ररतायां द्रष्टव्यः । आत्मनो
दुध्ररतायाः कर्तारः Sk.

१४. दीप्तशक्तयो दीप्ततोरणा वा Sk.

१५. V. Mādhava ignores मरुतः

१६. घृष्टं D. M. घृष P.

१७. Missing in M.

शत्रूणां बलस्य घर्षकं विनाशयितारम् Sy.

घृ क्षरणदीप्तयोः । घृषुं दीप्तम् । अथवा

घृषुरित्यपठितमपि महान्तम् । महान्तं

परिमाणतः Sk. १८. पावकं

शोधयितारं गन्तारं वा शत्रून् प्रति Sk.

१९. The correct reading should

be सम्भजनवन्तम् ।

वनमित्युदकनाम । उदकवन्तम् । वृष्टि-

प्रदमित्यर्थः Sy.

उदकवन्तं सम्भवतारं वा यष्टृणाम् Sk.

२०. द्रविष्टा० P.

स्तोत्रेण। स्तुमः। उदकस्य प्रेरयितारम्। वृद्धम्। मरुतम्। गणम्। तृतीयसवनेऽज्वयाद् ऋजी-
विणम्। वयितारम्। सेवत। अर्थम्।

प्र नू स मर्तः शवसा जनाँ अतिं तस्थौ व ऊती मरुतो यमावत ।

अर्वञ्चिर्वाजं भरते धना नृभिर्वापृच्छथं क्रतुमा चेति पुष्यति ॥१३॥

प्र नू स मर्तः। प्रकर्षेण। अभितिष्ठति। क्षिप्रम्। सः। मर्तोऽन्यान्। जनान्। यम्।
युयम्। रक्षणेन। मरुतः। रक्षथ। अश्वः। अत्रं च। विभति। धनानि च। दासैः। आप्रष्टव्यम्।
चित्रकर्म। अधितिष्ठति। पुष्यति च प्रजादिभिः।

१. आह्वानसाधनेन Sy. २. शब्दयामः Sy.

३. पाथिवस्य पांसोस्त्वरयितारं प्रेरकमित्यर्थः
Sy. उदकार्यं मेधानां हिसितारम् Sk.

४. प्रेरयितारम्। वृद्धम् missing in M.
महान्तं वीर्यतः Sk.

५. मरुतां P. ६. ०ने त्वयादुजिषणं P.
तृतीयसवने हि मरुतः स्तूयन्ते तत्र च
ऋजीषभभिषुष्वन्तीत्युजीषसम्बन्धः श्रुतः।
अतस्तद्वन्तम् Sy.

७. यत् सोमस्य पूयमानस्यातिरिच्यते
तदुजीषम्। तत्तु ह्ययोर्भागो न मरुताम्।
अतोऽत्र ऋजीषेण स्वसम्बन्धिसोमो
लक्ष्यते। ऋजीषसम्बन्धिसोमवन्तमि-
त्यर्थः Sk.

८. वययिता० D. कामानाम् Sy.

९. As सेव is in the ātmanepada,
the correct reading should
be सेवध्वम्।
प्राप्नुत Sy.

स्तुतिभिर्हविर्भक्षोपगच्छत Sk.

१०. अक्षयं P. धिय० M. ऐश्वर्याय
धनार्थम् Sy. यज्ञफललभितायाः
धियोऽर्थाय Sk. ११. प्रसूनमर्तः P.

१२. ०न्ति M. प्रतिष्ठितो भवति Sy.

१३. P. adds स्थिरं मरुतः पुत्रयुक्तं
शत्रूणां अभिभवितारं रयिं अस्मासु

धत्त। before सः The addi-
tional passage in P. belongs
to the commentary on
stanza no. 15 of this very
hymn. १४. मर्तो० M.

१५. ०तो न्या अन्यान् P. अतीत्य Sy.
जनानिति कर्मश्रुतेरतीति चोपसर्गा-
दघोष्यक्रियाध्याहारः। जनानतीत्य Sk.

१६. यं मनुष्यं पालयय यूयं स युष्मत्पालनेना-
न्येभ्योऽधिकं बलं प्राप्नोतीत्यर्थः Sk.

१७. साधनभूतैः Sy. १८. सम्पादयति Sy.
हरत्यात्मानं प्रति प्रापयति। लभत
इत्यर्थः Sk. १९. स्वकीयैर्मनुष्यैः Sy.

२०. धनानि च दासैः missing M.
अप्र० P. शोभनम् Sy.

सर्वार्थेषु चाप्रशार्हाम्।... अथवा नृभि-
रित्येतदापृच्छमित्येतेन सम्बध्यते।
सर्वार्थेषु सर्वमनुष्यैराप्रशार्हा च
प्रज्ञामिति Sk.

२१. चित्रं क० M. अग्निष्टोमादिकं कर्म
Sy. प्रज्ञाम् Sk. २२. आप्नोति Sy.
सर्वदा च स्वस्मिन् स्थाने निवसति Sk.

२३. सर्वप्रकारां च पुष्टिं प्राप्नोति Sk.

२४. पशुभिः पुष्टो भवति Sy.

२५. V. Mādhava seems to
explain शवसा by क्षिप्रम्

चकृत्यं मरुतः पृत्सु दुष्टरं द्युमन्तं शुष्मं मधवंत्सु धत्तन ।

धनस्पृतमुक्थ्यं विश्वचर्षणिं तोकं पुण्येम् तनयं शतं हिमाः ॥१४॥

चकृत्यम् । पौनःपुन्येन कर्तव्यम् । मरुतः ! सङ्ग्रामेषु । तरितुमशक्यम् । दीप्तिमत् । बलम् ।
हविष्मत्सु । निधत्त । धनानां स्पृष्टारम् । प्रशस्यम् । सर्वस्य द्रष्टारम् । पुत्रम् । तत्पुत्रं च । पोषयेम
लभेमहि । शतम् । हिमा जीवन्तः ।

नू ष्ठिरं मरुतो वीरवन्तमृतीपाहं रयिमस्मासु धत्त ।

सहस्रिणं शतिनं शशुवांसं प्रातर्मक्षू धियावसुर्जगम्यात् ॥१५॥

नू ष्ठिरम् । क्षिप्रम् । स्थिरम् । मरुतः ! पुत्रयुक्तम् । शत्रूनामभिवितारम् । रयिम् ।
अस्मासु । धत्त । सहस्रशतसंख्याकम् । वर्धमानमिति ।

I.65.

पश्वा न तायुं गुहा चतन्तं नमो युजानं नमो वहन्तम् ।

सजोषा धीराः पदैरनु ग्मन्नुप त्वा सीदन्विश्वे यजत्राः ॥१॥२॥

पश्वा न तायुम् । पराशरः शाक्त्यः द्विपदा विश्वेश्वरा । प्रायेण द्वयोर्द्वयोरेकार्थ्यं दृश्यते ।

१. चकृत्वा P. चकृ० D. M.
२. कापेषु पुनः पुनः पुरस्कृतव्यम् । सर्व-
कर्मकुशलमित्यर्थः Sy. अत्यर्थं शत्रूणां
हन्तु Sk. ३. अजयेमित्यर्थः Sy.
अवतरतीति वधकर्मसु पाठात् तरतिर्व-
धार्थः । शत्रुभिर्दुर्हणम् Sk.
४. शत्रूणां शोषकं बलवन्तम् Sy.
५. हविर्लक्षणधनयुक्तेषु यजमानेषु Sy.
धनवत्सु Sk.
६. ०त्तन. P. D. तौ M. स्थापयत Sy.
स्थापयत । पूर्वमस्मभ्यं धनं दत्त । ततो
धनवद्भूयः सद्भ्यो बलमित्यर्थः Sk.
७. ०नामस्प्र० P. धनेः प्रीतं वा । ...
पौत्रम् Sy. धनेन प्रीयमाणं धनस्य
वा पालयितारम् Sk. ८. अशेषस्य
यत्तस्य तातारमित्यर्थः Sk. ९. ०यमे P.
युष्मत्प्रसादेन पुष्णीयाम तनयं पौत्रं
च । अथवा पुष्यमेति दैवादिकस्य पुष्ये
रूपम् । धनस्पृतमित्यादि द्वितीया
तृतीयाद्यर्थे । धनस्पृतत्वाविशुणेन तोकेन

- तनयेन च वर्धिषीमहीत्यर्थः Sk.
१०. हेमन्तर्तूपलक्षितान् शतं संवत्तरान् Sy.
शतवर्धम् Sk. ११. स्थास्तुम् Sy.
१२. यद्वा वीर्यपितम् Sy. १३. पुत्रलक्षणं
धनम् Sy. १४. एतत्संख्याकधनवन्तम्
Sy. अत्यन्तबहुित्वर्थः Sk.
१५. Ms. D. puts the figure ॥६४॥
here to indicate the end of
the sixtyfourth hymn. No
such number is given in
P. and M.
१६. इष्वा M. वश्वा P. तत्र पश्वा
इत्यादीनि षट् सूक्तानि द्वैपदानि ।
तेष्वध्ययनतमये द्विपदे द्वे द्वे ऋचौ
चतुष्पदामेकैकामुचं कृत्वा समाम्नायते ।
अयुक्तसंख्यासु तु याजुष्याऽतिरिच्यते
सा तथैवाम्नायते । प्रायेणार्थोऽपि द्वयो-
र्द्विपदयोरेक एव । प्रयोगे तु ताः पृथक्
पृथक् संतनीयाः Sy. १७. ०कृत्यं P.
१८. ०द M. १९. ०रं P. ०राः M.

“अग्नेस्त्रयो ज्यायांसो भ्रातर आसन् ते देवेभ्यो हव्यं वहन्तः प्रामीयन्त सोऽग्निरविभेदित्यं वाव
स्य आतिमारिष्यतीति स निलायत सोऽपः प्राविशत् तं देवाः प्रैषमैच्छन्” इति ब्राह्मणम् । तत्रे-
दमुच्यते—

पशुना^१ । इव^२ । स्तेनम्^३ । गुहायाम्^४ । गच्छन्तम्^५ । अन्नमात्मना^६ । संयुञ्जानं^७ संयुक्तं च ।
अन्नम्^{१०} । वहन्तं^{११} समादाय गच्छन्तम्^{१२} । सङ्गताः^{१३} । प्राज्ञाः^{१४} । पदैः^{१५} । अन्वगच्छन्^{१६} । उपासीदंश्च^{१७} । त्वाम् ।
विश्वे । देवाः ।

ऋतस्य देवा अमुं व्रता गुर्वुत्परिष्टिर्द्यौर्न भूमं ।

वर्धन्तीमापः पन्वा सुशिक्षिमृतस्य योना गर्भे सुजातम् ॥३॥४॥

ऋतस्य देवाः^{१८} । अग्नेः^{१९} । देवाः^{२०} । अन्वगच्छन्^{२१} । कर्माणि^{२२} निलीनस्य किं कृत्वा गच्छतीत्यन्वेषणं^{२३}

१. निवाय० P. D. निलालय० M.

२. TS. 2.6.6.1. पश्वा न तामुमित्ये-
तस्मिन् ऋद्धये इतिहासमाचक्षते ।
अग्निर्धर्मो च वरुणार्तो च कामयाञ्चक्रे ।
तं परदारभिमर्शनाद् जराविवेश । अथ
तथाविष्टो हवींषि वोढुमशक्नुवन्
वप्राञ्च वषट्काराच्च बिभ्यन् अनाशन-
मुष्ट्वा चाप्स्र्वीषधीषु च प्रविवेश ।
तमापः स्वेनामृतरसेन वर्धयाञ्चक्रुः ।
देवा अपि यमवरुणपुरस्तरा उपगम्य
अजरमायुस्तस्य कृत्वा प्रयाजानुयाजांश्च
प्रतिज्ञाय पुनरपि हविषां वोढारं च
निपुयुञ्जे Sk.

३. पशुना missing M.

अपहृतेन पशुना सह वर्तमानम् Sy.

पशुनेवापहृतेन सम्बद्धं स्तेनम् Sk.

४. नव M.

५. स्तनं P. D.

६. यथा स्तेनः परकीयं पश्वादिधनमपहृत्य
दुष्प्रवेशे गिरिगह्वरे वर्तते तद्वत् Sy.
गुहा गूढं प्रच्छन्नम् Sk.

७. नश्यन्तं त्वाम् Sk.

८. नमःकारणत्वादापोऽत्र नमःशब्देनोच्यन्ते ।
तृतीयार्धे चैवा द्वितीया । अन्नकारणे-

नाल्लक्षणेन युज्यमानम् । अप्सु
प्रविशन्तमित्यर्थः Sk.

९. ०ज्यमा० P.

१०. हविलक्षणमन्नम् Sy.

अमृतरसलक्षणमन्नम् Sk.

११. देवेभ्यः प्रप्तं हविर्बहन्तम् Sy.

आत्मानं प्रति प्रापयन्तम् । अमृतरसं
पिबन्तमित्यर्थः Sk.

१२. समुदा० P.

१३. समानप्रीतयः Sy. सहप्रीतयः Sk.

१४. मार्गे पादकृतैर्लाञ्छनैः Sy.

त्वदीयैरेव Sk.

१५. समीपं प्राप्नुवन् । ददृशुरित्यर्थः Sy.

१६. गतस्य पलायितस्याग्नेः Sy.

गतस्याग्नेरप्सु Sk.

१७. यमप्रभृतयः Sk.

१८. अन्वेष्टुमगमन् Sy.

यतो यतो निर्गतस्ततोऽनुगतवन्त
इत्यर्थः Sk.

१९. कर्मणि P. D. कर्माणि गमनावस्था-
नशयनाविरूपाणि Sy.

२०. नीलस्य P. D.

२१. M. adds इव before किम्

२२. नष्टस्य चाग्नेरभवत् पर्व्वेयणा Sk.

तदा। अ१भवत्। प१रिष्टिः प१र्येषणम्। द्यौः। इ१व चासीत्। भूमि१रग्न्यन्वे१षणार्थमागतैर्दे१वैस्तं च। ए१नमग्नि१म्। व१र्धयन्ति। आपः। स्तो१त्रेण। सु१ष्टु वृ१द्धम्। उ१दकस्य। अ१न्तः। ग१र्भे। सु१ष्टु प्रादु१र्भतमिति।

पुष्टिर्न रण्वा चित्तिर्न पृथ्वी गिरिर्न भुज्म चोदो न शंभु ।

अत्यो नाज्मन्तसर्गप्रतक्तः सिन्धुर्न चोदः क ई वराते ॥५॥६॥

पुष्टिर्न^{१३} रण्वा^{११}। ह॒व्यवा॒हनाद्^{११४} भो॒तोऽर॒ण्यं प्रा॒विशत् तद् द्वा॒भ्यां स्तोति—

पुष्टिः^{१५}। इ॒व। र॒मणी॒या। भूमिः^{१५}। इ॒व। वि॒स्तीर्णा। गि॒रिः। इ॒व। भो॒गसा॒धनम्^{१५}।

१. ०भुव० P.

२. सर्वतोऽन्वेषणम् Sy.

३. चसी० P.

४. विस्तीर्णपर्यायोऽत्र भूमशब्दः। न बहु-
वचनः। भूतजातवचनो वा। द्यौरिव
विस्तीर्णा। सर्वस्मिन् जगतीत्यर्थः Sk.

५. इन्द्रादयः सर्वे देवा अग्नेर्गन्वेषणाय
भूलोकं प्राप्ता इत्यर्थः Sy.

६. उदके प्रविष्टम् Sy.

७. भूतेऽत्र लट् द्रष्टव्यः... अवर्धयंश्चैन-
मग्निमापः Sk.

८. पननीयेन स्तुत्येनामृतरसेन Sk.

९. अथवा शिशुशब्दस्येवं रूपम्। सुष्टु
शिशुं सन्तम्। अत्यन्तं क्षीणमित्यर्थः Sk.

१०. योनिरित्युदकनाम। ऋतस्य यज्ञ-
स्यास्य वा कारणभूते जले Sy.

११. गर्भस्थाने मध्ये... एवमप्यु वर्तमान-
मग्निं देवेभ्यो मत्स्यः प्रावोचत्। तदनन्तरं
देवास्तमन्नासिपुरिति भावः Sy.
गर्भस्थानमत्र गर्भशब्देनोच्यते। आ-
त्मन एव योनौ यः प्रदेशो गर्भस्थानं
तत्रेत्यर्थः Sk.

१२. पुष्टिर्न D. पुष्टिर्न P.

१३. रण्वाः M. रञ्वा P.

१४. ०नात् भोतो P.

१५. अभिमतफलानामभिवृद्धिरिव Sy.

उपमानोपमेयसाधारणगुणवचनानां श-
ब्दानां सर्वत्रोपमेयवृत्तित्वदर्शनाद् इह
चाग्नेः पुलिङ्गस्योपमेयत्वाद् रण्वेत्पादिव्यु-
च्यत्ययेन स्त्रीलिङ्गनपुंसकलिङ्गत्वे।...
धनादिपुष्टिरिव Sk. १६. ०य P.
अग्निः सर्वेषां रमणीयः। ऐहिकामुष्मिक-
सकलव्यवहारस्याग्न्यधीनत्वात्। यद्वा
पुष्टिरिव रण्वा... शब्दनीयः, स्तुत्यो
वा। यथा पुष्टिः प्राप्यते तद्वदग्निर्यज्ञे
हविर्भिः प्राप्यत इति भावः Sy.
रण्वेत्यपि रमे रूपम्।... रमणीयः
प्रीतिकरदर्शनोऽग्निः Sk.

१७. क्षितिरिति पृथिवीनाम। दावरूपस्य
वाग्नेरिदमुपमानम्। पृथिवीव च पृथु-
दावरूपः सन् Sk. १८. ०णं P.
अग्निरपि विस्तीर्णः सर्वेषु भूतेषु जाठ-
ररूपेणावस्थानात् Sy.

१९. भोजयिता। यथा गिरी विद्यमानं
फलमूलादिकमाहृत्य सर्वे भुञ्जते,
तद्वदग्नावपि पचन्तः सर्वे भुञ्जते।
यद्वाऽग्नावाहृतिं हृत्वा यजमानाः
स्वर्गफलं भुञ्जते। अथवा गिरिर्यथा
दुर्भिन्ने सर्वान् प्राणिनो भुनक्ति स्वकी-
यफलमूलादिदानेन पालयति तद्वदयमपि
पापादनुष्ठातृन् प्रमुञ्चति Sy.
फलादिनोपभोग्यः Sk.

श्वसित्यप्सु हंसो न सीदन् क्रत्वा चेतिष्ठो विशामुपभृत् ।

सोमो न वेधा ऋतप्रजातः पशुर्न शिश्वा विभुर्दूरेभाः ॥६॥१०॥

श्वसित्यप्सु । अनया पुनरप्सु प्रविष्टं स्तौति—

इवासशब्दं^१ करोति । अप्सु । हंसः । इव । सीदन्^२ । प्रजापितृनीपसेन तेजसा । चेतयितृ^३तमः ।
मनुष्याणाम् । उपसि^४ प्रबुद्धः । सोमः । इव । विधाता । उदकात्^५ । प्रजातः । पशुः । इव । शिशूना^६
वत्सेन सह तेजसा प्रादुर्भवन् । महान् । दूरस्थः^७ प्रकाशयति ।

I.66.

रयिर्न चित्रा सरो न संदगायुर्न प्राणो नित्यो न सनुः ।

तक्वा न भृङ्गिर्वना सिपक्ति पयो न धेनुः शुचिर्विभावा ॥१॥२॥

रयिर्न चित्रा । दवाग्निमनेन सूक्तेन स्तौति । रयिः । इव । चित्रेति प्रकाशादाह । सूर्यः ।

१. प्राणिति । निगूढो वर्तत इत्यर्थः Sy.
तृणादीनि दहन्निः श्वसनसदृशं शब्दम्
Sk. २. सीद P.
उदकमध्ये उपविशन् हंस इव Sy.

३. ०पिकेनौ० M.
ज्ञानहेतुनाऽऽत्मीयेन प्रकाशेन Sy.
प्रजावतां मध्ये प्रजया Sk.

४. अतिशयेन चेतयिता ज्ञापयिता । राज्ञी
हि सर्वे जना अन्धकारावृतं सर्वमग्नेः
प्रकाशाज्जानन्ति Sy. प्रजावत्तमः Sk.

५. प्रजानाम् Sy. षष्ठीनिर्देशादर्थयति
शेषः । यष्टूणां मनुष्याणामर्थयति Sk.

६. उपःकालेऽग्निहोत्रादौ प्रबुद्धः Sy.
यदग्निहोत्रहोमार्थमुपःकालेऽग्निविबोध्यते
तदभिप्रायमुपभृदित्येतद् विशेषणम्
Sk. ७. सोमो यथा सकलमोषधिकपं
भोग्यजातं सृजति । ... तथा सकलं
भोक्तृजातं सृजति । अग्नेरेव भोक्तरूपे-
णावस्थानात् Sy. ८. मेधावी Sk.

९. ०कान् P. ऋतमित्यादित्य उदकं
वा । तत् उत्पन्नः । 'उदीचि हि प्रथमावृत्त
आदित्ये कंसं वा मणि वा परिमृज्य

प्रतिस्वरे यत्र शुष्कगोमयसंस्पर्शं धारयति
तत्प्रदीप्यते' । [cf. N. 7. 23.] तेना-
ग्निरादित्यादुत्पद्यते वैद्युतात्मनोदकात्
Sk. १०. उदकमध्ये वर्तमानोऽग्निः
शयानः पशुरिव तनूकृतः संकुचितगात्रो-
ऽभूत् Sy. ११. शिशूनां D.
प्रथमायाः स्थाने तृतीयया । पशुरिव
शिशुः । यथा शिशुकः पशुरन्यस्मात्
पशोः प्रजायते तद्वदित्यर्थः Sk.

१२. ०कान् P.

१३. प्रभूतः सम्पन्नः । यद्वा शिश्वा शिशूना
गर्भस्थेन वत्सेन सहिता गौरिव विभुः
प्रभूतावयवो जात इत्यर्थः Sy.
ईश्वरः सर्वस्य Sk.

१४. ०शति M.

१५. Ms. D. puts the figure ॥६५॥
here to indicate the end of
the sixtyfifth hymn. No such
number is given in P. and M.

१६. दिवा० P. १७. ०यिम् M.

१८. चायनीयो विचित्ररूपो वा Sy.
चित्रः पूजनीयो वाग्निः Sk.

इव च । सर्वे^१दृश्यमानः । आयुः^२ । इव । प्राणनहेतु^३दग्धे ह्यरप्य ओषधयः प्रादुर्भवन्ति । औरसः ।
इव । पुत्रः^४ । तस्करः^५ । इव । हरणशीलः । अरप्यानि । सेवते^६ । क्षीरम् । इव । घेनुः^७ ।
दीप्तिमान्^८ ।

दाधार क्षेममोको न रण्वो यवो न पको जेता जनानाम् ।

ऋषिर्न स्तुम्बा विक्षु प्रशस्तो वाजी न प्रीतो वयो दधाति ॥३॥४॥

दाधार क्षेमम्^{१०} । करोति^{११} । रक्षाम् । गृहम्^{१२} । इव । रमणीयम्^{१३} । यवः । इव । पक्वः^{१४} । जेता ।

१. संद्रष्टा सर्वेषां वस्तुनां दर्शयिता Sy.
संद्रष्टा संदर्शनीयो वा Sk.

२. आयुर्मुखे सञ्चरन् प्राणः प्रवृत्तत्वायुरिव
प्रियतमः । यद्वा यथा प्राणवायुः, आयु-
जीवनमवस्थापयति । ... एवमग्निरपि
जाठररूपेणायुषोज्ज्वलापयिता Sy.
अन्नमिव Sk.

३. ०तु D. प्राणहेतुरत्र प्राण उच्यते । ...
जाठरात्मना ह्यग्निराहारविपरिणाम-
करत्वात्तदापत्तत्वाच्च प्राणस्य भवति
प्राणहेतुः Sk.

४. ययौरसः पुत्रः पितुर्हितमेवाचरति
तद्वदयमपि हितस्य स्वर्गस्य प्राप-
यिता Sy.

नित्यशब्दो ध्रुववचनः । कृतकाद्य-
पेक्षया चौरसः पुत्रो नित्य उच्यते ।
ययौरसः पुत्रोऽग्निरपि तद्वत् । साकाङ्क्ष-
त्वाद्योग्यत्वाच्चेष्टानां लोकानां
प्रापकः मुखो वेति वाक्यशेषः । अथवा
पुरस्तादुपचारत्वेऽपि नशब्दस्य न सूनु-
रित्येतावन्मात्रमेवोपमानम् । नित्य
इत्येतत्तुपमेयम् । नित्योऽग्निः सूनुरिव ।
यथा त्रैवर्णिकैः पितृणामनृणत्वाय
पुत्रोऽवश्यमुत्पाद्य एवं देवानामनृणत्वा-
याग्निरप्यवश्यमाधेय इत्यर्थः Sk.

५. गतिमानइव इव ... भर्ता । यथाइव
उपर्याकृतं पुरुषं बिभर्ति धारयति पोषयति

वा तद्वदयमपीत्यर्थः Sy.

६. Omitted by P. and D.

दग्धं समवन्ति सेवते वा Sy.

यथा भ्रमणशील आटविकश्चौरो वनानि
सेवते तद्वद्वावरूपोऽग्निर्वनानि सिष्यति
सेवते Sk.

७. ०नुं P. प्रीणयिता Sy.

षष्ठ्यर्थे प्रथमेषा । क्षीरमिव घेनोः
स्वभूतम् Sk.

८. शंसः पूर्वरूप ज्वल P.

शंसः पूर्वरूपज्वलन् D. शंसः विपूर्व-
रूपज्वलन् M.

९. ०प्तिम P. ०प्तिना M.

१०. क्षेम P. क्षेमः D.

११. धारयति स्तोतृभ्यो दत्तस्य धनस्य
रक्षणं कर्तुं शक्नोतीति भावः Sy.
धारयति क्षेमम् । क्षेमं करोतीत्यर्थः Sk.

१२. यद्वा गन्तव्यः । गृहवत् सर्वैः प्राप्यत
इत्यर्थः Sy.

१३. द्वे अपि चन्ते रण्व इत्यस्योपमाने । गृह-
मिव च यव इव च पक्वः सर्वस्य रमणीयो-
ऽग्निः । प्रीतिकर इत्यर्थः Sk.

१४. M. adds च before पक्वः ।

यथा पक्वो यव उपभोगयोग्यो भवति
तद्वदग्निरपि पाकादिकार्यहेतुतयोपभोग्य
इत्यर्थः Sy.

जनानां सोयमग्निरन्नं प्रयच्छति । यथा । ऋधिः । स्तोता । मनुष्येषु । प्रशस्तोऽभिरक्षणकुशलः ।
अन्नम् । प्रयच्छति । अश्वः । इव च घासेन प्रीयत इति ।

दुरोकशोचिः क्रतुर्न नित्यो जायेव योनावरं विश्वस्मै ।

चित्रो यदभ्रादृच्छ्वेतो न विच्छु रथो न रुक्मी त्वेषः समत्सु ॥५॥६॥

दुरोकशोचिः । दुःसेवतेजाः । प्रज्ञा । इव । अनुस्यूतः । जायेव गृहे वर्तमानः । पर्याप्तो
भवति । विश्वस्मै जनाय । मित्रः । यदा । भ्राजतेऽरण्ये । श्वेतवर्णः । इवादित्यः । विक्षु । रथः ।
इव च । हिरण्यः । दीप्तः । सङ्ग्रामेषु ।

१. शत्रुजनानां मध्येऽभिभविता Sy.

शत्रुजनानाम् Sk.

२. ययर्थः P. यधिः M.

मन्त्रद्रष्टा ऋधिरिव...देवानां स्तोता Sy.

होतृत्वादग्निर्ऋधिरिव स्तोता देवानाम्
Sk. ३. यजमानलक्षणेषु Sy.

तृतीयार्थे सप्तमी । विद्भिर्मनुष्यैः Sk.

४. प्रख्यातः Sy. प्रकर्षेण स्तुतः Sk.

५. अभिज्ञ० D.

६. अभिक्षणोन्नकुशलन्नं P.

७. अस्मभ्यं ददातित्यर्थः Sy. स्तोतृभ्यः
Sk. ८. Omitted by P.

यथाश्वो हर्षयुक्तो युद्धाभिमुखं गच्छति
तद्वदयमपि देवानां हविर्वहने हर्षयुक्तो
भवतीत्यर्थः Sy.

अश्व इवोत्कृष्टः प्रीतिश्च सन्नग्निः ।

... अथवा वाजी नेत्येतद् वयो

दधातीत्यस्योपमानं न प्रशस्त इत्ये-

तस्य । अश्व इव च वयो दधाति ।

यथा सङ्ग्रामादवः सङ्ग्रामं जित्वा तद्-

द्वारेणान्नं ददाति तद्वत् प्रीतिस्सन्नग्नि-

र्दधातीत्यर्थः Sk.

८. बुष्करभोको यस्याम् । यत्र व्यवस्थातुं

न शक्यत इत्यर्थः । सा दुरोकाः । ...

दुरोकाः शोचिः... यस्य स दुरोकशोचिः

द्रुस्सहदीप्तिकः Sk.

१०. कर्मणां कर्ता । स इव ध्रुवः । यथा स
कर्मसु ध्रुवोऽप्रमत्तः सन् जागति तद्व-
दयमप्यग्निः कर्मसु रक्षसां दहने ध्रुवो
जागतीत्यर्थः । ... भूयर्णं भवति Sy.
क्रतुः कर्म प्रज्ञा वा तद्वन्नित्यः Sk.

११. वव० P. ०न M.

१२. सर्वस्मै कार्याय, एवमग्निरलं पर्याप्तः
सर्वस्मै कार्याय । स्तोतृणां सर्वकार्याणि
कर्तुं समर्थ इत्यर्थः Sk.

१३. सर्वस्मै यष्टृजनाय । ... यथा जायया
गृहमलङ्कृतं भवति तद्वदग्निना यज्ञगृह-
मप्यलङ्कृतं सद् दृश्यत इत्यर्थः Sy.

१४. चित्रः seems to be the correct
reading. चायनीयो विचित्रदीप्तिर्वा
Sy. विचित्रः Sk.

१५. यद P. यदिति व्यत्ययेन
नपुंसकता । ... यो भ्राजते Sk.

१६. रात्रौ ह्यहनि सूर्य इवाग्निः प्रकाशको
भवति Sy. श्वेतवर्णत्वाच्छ्वेत
आदित्यः । आदित्य इव Sk.

१७. वक्षु P. प्रजानु Sy.

मनुष्येषु Sk. १८. रथम् P. D.

यथा रुक्मवान् रूपेण सुवर्णेन वा

सज्जितावयवो रथः सङ्ग्रामेषु दीप्तः

स्यात् तद्वत्स्वेपो दीप्तः Sk.

१९. सुवर्णचद्रोचमानदीप्तियुक्तः Sy.

सेनेव सृष्टामं दधात्यस्तुर्न दिद्युत्त्वेपप्रतीका ।

यमो ह जातो यमो जनिष्वं जारः कनीनां पतिर्जनीनाम् ॥७॥८॥

सेनेव सृष्टा^१ । सेनेव^१ । उद्युक्ता^३ । बलम्^३ । दधाति^३ । अस्तुः^३ । इव^१ । आयुधम्^३ । दीप्तमुखम्^८ । यमः^६ । एव^६ । जातोऽग्निरपि यम उच्चते यमनात्^{१०} । यमः^{१०} । एव^{११} । जनिष्वमाणः^{११} । जरयिता^{१२} । कन्यकानाम्^{१३} । “तृतीयो^{१३} अग्निष्टे^{१३} पतिः^{१३}” इत्यपि निगमो भवति । “पालयिता^{१३} जायमानानाम्^{१३} । तत्प्रधाना हि यज्ञसंयोगेन भवन्ति”^{१३} ।

१. स्वामिना सह वर्तमाना भटसंहतिरिव । ... प्रेरिता Sy. सेनेव सृष्टा भयं वा बलं वा दधाति । अस्तुरिव दिद्युत्त्वेप-प्रतीका । भयप्रतीका । [बलप्रतीका यज्ञः प्रतीका] महाप्रतीका दीप्तप्रतीका वा N. 10. 21.

२. यथा सेना सेनापतिना सृष्टा विसृष्टाऽभ्यनुज्ञाता सती यान् प्रति गच्छति तेषाम् Sk.

३. शत्रूणां भयम् Sy. भयम् । ... एवमति-प्रज्वलितोऽग्निरभं ... भयं ददाति । जनयतोत्यर्थः । कस्य ? अनिर्देशात् कृत्स्नस्य जगतो रक्षसां वा Sk.

४. विदधाति । करोतीत्यर्थः । यद्वा सृष्टा सेना... बलं दधाति । सा यथा बलवती तद्वदग्निरपि बलवानित्यर्थः Sy.

५. क्षेपुः Sy. अस्तुर्न दिद्युत् । इदमपि भयाधानस्यैव द्वितीयमुपमानम् । दिद्यु-दिति वज्रनाम । वज्रनामानि चायुध-मात्रवचनानि नेन्द्रायुधविशेषवचनान्येव । तेनात्र दिद्युच्छक्तिरुच्यते । यथा चास्तुः क्षेपणशीलस्य स्वभूता शक्तियं प्रति क्षिप्यते तस्य भयं ददाति तद्वत् Sk.

६. अस्तु इव D. बलम् । दधाति । अस्तुः missing M.

७. दिद्युदिति वज्रनाम । तेन चात्रेवुल्लक्ष्यते । ... सा यथा भीषयते तद्वदग्निरपि राज्ञसादीन् भीषयत इत्यर्थः Sy.

८. प्रतीकं दर्शनमुच्यते । दीप्तदर्शना । उज्ज्वलेत्यर्थः Sk.

९. युगपज्जातत्वाद्यमोऽग्निरुच्यते । तेन पुनः सहानीय युगपज्जात इन्द्रेण । ... अथवा प्रयच्छति स्तोत्रभ्यः कामानिति

यमः Sk.

यम इव जातः । यमो जनिष्वमाणः । जारः कनीनाम् । जरयिता कन्यानाम् । पतिर्जनीनाम् । पालयिता जायमानाम् । तत्प्रधाना हि यज्ञसंयोगेन भवन्ति । N. 10. 21.

१०. यच्छति ददाति स्तोत्रभ्यः कामानिति यमोऽग्निरुच्यते । यद्वा इन्द्राग्न्यो-युगपदुत्पन्नत्वादग्नेर्यमत्वम् Sy.

११. नि० M. तदुभयमपि ... अग्निरेव । सर्वेषां भावानामाहुतिद्वाराऽग्न्यधी-नत्वात् Sy. यावत्किञ्चित् सर्व-मग्न्याय तत्त्वादग्निरैवेत्यर्थः Sk.

१२. जनयि० P. जार० M. यतो विवाहसमयेऽग्नौ लाजाविद्रव्य-होमे सति तासां कन्यात्वं निवर्तते । अतो जरयितेत्युच्यते Sy. अग्निसन्निधौ व्यूढानां कन्यकानां कन्यात्वं व्यावर्त्यते Sk. १३. RV. X. 85. 40.

१४. भर्ता Sy. पतिः Sk.

१५. According to the text of the Nirukta, the reading should be जायानां and not जायमानानाम् । कृतविवाहानाम् Sy. जनयन्त्यपत्यानीति जनयो भार्यास्तासां पतिः । यावती काचित् स्त्री, सर्वस्याः प्रथममग्निः पतिर्भवति पश्चान्मनुष्यः । ... अथवा कनतिः कान्तिकर्मा । कर्मणीयत्वात् कनय ओषधय इहोच्यन्ते । जनयोऽप्योषधय एव जायमानत्वात् । तासाम्बुवीक्षात्मना फलपाककरत्वाज्जा-रोऽग्निः । पतिश्च स्वामित्वात् पाल-यितृत्वाद्वा Sk. १६. N. 10. 21.

तं वंश्चराथा वयं वंसत्यास्तं न गावो नचन्त इदम् ।

सिन्धुर्न क्षोदुः प्र नीचीरैर्नोचवन्त गावः स्वर्दृशीके ॥६॥१०॥

तं वंश्चराथा । तमिमम् । युयम् । चरन्त्या पश्वाहुत्या वयम् । निवसन्त्योषधाहुत्या । गृहम् । यथा । गावः । आप्नुवन्ति तथाऽऽप्नुयाम । इदं समृद्धं भोगैः । सिन्धुः । इव । उदकम् । अधः स्थित-
मग्निज्वालाः । उदगमयति ते च । रश्मयः । संश्लिष्टा भवन्ति । सर्वस्य दर्शनीयेज्जनाविति ।

१. ता P. २. वंश्चराथा P.

तं वः । चराथा चरन्त्या । पश्वाहुत्या । वसत्या च । निवसन्त्या । औषधाहुत्या । अस्तं यथा गाव आप्नुवन्ति तथाप्नुयाम । इदं समृद्धं भोगैः N. 10. 21.

३. व इति व्यत्ययेन बहुवचनम्...त्वाम् Sy. व इति द्वितीयैकवचनस्य स्थाने बहुवचनम् । य उक्तगुणोऽसि तं त्वाम् Sk.

४. चरतीति चरयः पशुः । तत्प्रभवा या हृदयाद्यवदानाहुतिः । सापि कारणधर्मस्य कार्यैषूपचारदर्शनाच्चराद्योच्यते । तथा Sk.

५. पश्वाहु० P. D.

चरतीति चरयः पशुः । तत्प्रभवहृदयादिभिः साध्याऽहुतिरपि चरयेत्युच्यते । उपचारात् कार्ये कारणशब्दः । ... चरयया पशुप्रभवहृदयादिसाधनयाऽहुत्या Sy.

६. वसति निवसतीति स्वावरौ ब्रीह्यादि-वंसतिः । पूर्ववत्साध्याहुतिलक्ष्यते Sy. वसतीति वसतिः स्वावररूपा ब्रीहियवाद्योषधिः । तत्प्रभवा पुरोडाशाद्याहुतिरपि वसतिरिति । तथा च Sk.

७. षडा इत्या M.

८. यथा गृहं गावो व्याप्नुवन्त्युपगच्छन्ति वा तद्वत् Sk. ९. षड् P. षण् M. नक्षन्ते । ... व्याप्त्यर्थोऽयम् । व्यत्ययेन चोत्तमस्य स्थाने प्रथमपुरुषः । नक्षामहे व्याप्नुमः । अथवा तुक्ष स्तुक्ष णक्ष गतौ । ... उपगच्छामः Sk.

१०. प्रदीप्तम् Sy. आहवनीयात्मना दीप्तं

सन्तम् Sk. ११. Missing in M.

१२. षण् P. स्यन्वनशीलम् Sy.

सिन्धोरिवोदकम् Sk.

१३. नितरामञ्चतीरितस्ततो नितरामुदग-च्छन्तीज्वालाः Sy. प्र नीचीरैर्नोत् । इडो वा गत्यर्थस्य एवतेर्वा गतिकर्मण इव रूपम् । दावरूपोऽग्निरामूलादोष-धीर्दग्धुं प्रकर्षेण नीचैर्गच्छति Sk.

१४. अग्नि P. षणिं M. M. adds नीची after अग्निः । १५. मयिति P. प्रेरयति । यथा जलप्रवाहो निम्नदेशे शीघ्रं गच्छति तद्वदग्नेज्वाला दग्धव्यं प्रति गच्छन्तीति भावः Sy.

१६. किञ्च नवन्त गावः । स्तुतयोऽत्र गाव उच्यन्ते । ... स्तोतारो वा । ... अग्निं स्तुवन्ति स्तुतयः स्तोतारो वा । शाक-पूणिस्तु ... मरुतोऽत्र गाव उच्यन्ते इति मन्यते । अग्निं स्तुवन्तो मरुतः Sk.

१७. नभसि वर्तमाने Sy. स्वः सर्वे सर्वस्मिन् वा दृशीके दर्शनीये वेद्यादौ स्थाने । अथवा दृशीकेशब्दो द्रष्टुमित्यस्य चार्थः । स्वर्दृशीके अग्निप्रकाशितं सर्वं द्रष्टु-मित्यर्थः । द्युनाम वा स्वर्शब्दः । द्युलोकं द्रष्टुम् । स्वर्गं प्राप्तुमित्यर्थः Sk.

१८. Ms. D. puts the figure ॥६६॥ here to indicate the end of the sixtysixth hymn. No such number is given in P. and M.

I.67.

वनेषु जायुर्मर्तेषु मित्रो वृणीते श्रुष्टिं राजेवाजुर्म ।

क्षेमो न साधुः क्रतुर्न भद्रो भुवत्स्वाधीर्होता हव्यवाट् ॥१॥२॥

वनेषु जायुः^१ । काष्ठेषु^२ । जायमानः^३ । मर्तेषु^४ । सखा । वृणीते^५ । क्षिप्रकारिणं यजमानम् ।
राजेव^६ । अजरं मित्रम् । क्षेमः^७ । इव^८ । साधुः^९ । कर्म^{१०} । इव^{११} । भजनीयः । भवति^{१२} । मुकर्मा^{१३} होता^{१४} ।
हव्यवाट्^{१५} ।

हस्ते दधानो नृमणा विश्वान्यमे देवान्धाद्गुहा निपीदन् ।

विदन्तीमत्र नरो धियं धा हृदा यत्तृष्टान्मन्त्राँ अशंसन् ॥३॥४॥

हस्ते दधानः^१ । हस्ते^२ । धारयन्^३ । सर्वाण्येव^४ । धनानि देवैर्निहितानि^५ । भयं^६ । देवान्^७ । धातुं^८ ।

१. अरण्येषु Sy.

वनेषु Sk.

२. दावरूपेण जननशीलोऽग्निः Sk.

३. मर्तेषु M.

षष्ठ्यर्थे सप्तमी । मनुष्याणां मित्रम् Sk.

४. सम्भजते Sy; Sk.

५. क्षिप्रेण कर्मणामनुष्ठातेत्यर्थः । . . .

एवम्भूतम् Sy.

श्रुष्टिः शब्दोऽत्र दूतवचनो न क्षिप्रनाम ।
दूतमात्मीयं परकीयं वा राजेव Sk.

६. जरारहितं वृद्धाङ्गं सर्वकार्येषु शक्त-
मित्यर्थः । एवम्भूतं पुरुषं यथा राजा
वृणीते तद्वत् Sy.

न कदाचिज्जीर्यत इत्यर्थः Sk.

७. रक्षकः Sy.

क्षेम इति द्वितीयार्थे प्रथमा । क्षेममिव
च साधुः । यो हि साधुर्न तस्य कुतश्चि-
दक्षेममस्ति Sk.

८. साधयिता Sy.

९. कर्मणां कर्ता । स इव . . . कल्याणो
वा Sy.

क्रतुरितोयमपि द्वितीयार्थे एव प्रथमा ।

विज्ञानमिव च भद्रः पुरुषः । अथवा
क्षेमः क्रतुरिति स्वार्थे एव
प्रथमा । क्षेमकरस्तु क्षेम उच्यते ।
नकारस्तु पुरस्तादुपचारोऽप्युपमार्थीयः
साधुरित्येतेन सम्बध्यते । साधुरिव
क्षेमकरोऽग्निः । विज्ञानमिव भद्र
इत्यर्थः Sk.

१०. सु is omitted by P.

शोभनाध्यानो वा Sy.

स्वाध्यानः कल्याणचित्तोऽग्निः Sk.

११. देवानामाह्वाता Sy.

१२. वाहाः P.

हव्यवाहनो नाम देवानामग्निः Sy.

सर्वयजमानानाम् Sk.

१३. हविलक्षणानि Sy.

हविलक्षणानि धनानि । . . . गृहीतसर्वह-
विष्कस्तन्नित्यर्थः Sk.

१४. अग्नौ हविर्भिः सह पलायिते सति सर्वे

देवा अभैषुरित्यर्थः Sy.

निदधाति । अदृश्यमानत्वाद् भयं
देवानामुत्पादयतीत्यर्थः Sk.

गुहायाम् । निषीदन् । विदन्ति । एनम् । अत्र । देवाः । कर्मणो धातारः । हृदयेन । यदा । कृतान् ।
मन्त्रान् । अशंसन् ।

अजो न क्षां दाधारं पृथिवीं तस्तम्भं द्यां मन्त्रैभिः सत्यैः ।

प्रिया पदानिं पृथो नि पाहि विश्वायुरग्रे गुहा गुहं गाः ॥५॥६॥

अजो न क्षाम् । सूर्यः । इव । भूमिम् । अन्तरिक्षं च । धारयति । द्यौं च । तस्तम्भ । मन्त्रैः ।
सत्यैः स्तूयमानः स त्वमग्ने ! अस्माकम् । पशोः । प्रियाणि । पदानि । नितराम् । रक्ष । सर्वान्न-
स्त्वम् । अग्ने ! गुहाया अपि । गूढं प्रदेशम् । गतवानसि ।

१. अप्सु मध्येऽश्वत्थादौ वा संवृतप्रदेशे Sy.
गुहा गूढं प्रच्छन्नम् Sk.
२. ०द् D. निषद् P.
निगूढो वर्तमानः सन् Sy.
नियमेन गच्छन् Sk.
३. मनुष्यास्तु विदन्त्येनमत्राव्यवस्थया
वर्तमानम् Sk.
४. निषीदन् । विदन्ति । एनम् missing
M. अस्मिन् काले Sy.
५. कर्मणां बुद्धीनां वा धारयितारः Sy.
धियं वा यागकर्मणा प्रज्ञया वा धार-
यितारः । यष्टारः प्रज्ञावन्तो वेत्यर्थः Sk.
६. हृदयावस्थितया बुद्ध्या Sy.
७. ये Sk.
८. निर्मितान् अग्निस्तुतिपरान् Sy.
मनसा सङ्कल्पितानित्यर्थः Sk.
९. अग्निस्तुतिरूपान् Sk.
१०. अस्तुवन् अवोचन्नित्यर्थः Sy.
शंसतिरत्र सामर्थ्यादुच्चारणार्थः । अथवा
शंसतिः स्तुत्यर्थ एव । तष्टान् मन्त्रानिति
तृतीयास्याने द्वितीया । ये हृदयेन
सङ्कल्पितमन्त्रैः स्तुवन्तीत्यर्थः Sk.
११. यदा न जायत इत्यजः । जन्मरहित
इत्यर्थः । स इव Sy. अजातत्वादजः
प्रजापतिः । स यथा तद्वदग्निः Sk.
१२. अन्तरिक्षं च missing M.

१३. द्यौं M.
१४. यथावो न पतत्युपर्येव तिष्ठति तथा
करोतीत्यर्थः । यदा सत्यमन्त्रैः स्तूय-
मानोऽग्निर्द्यां तस्तम्भेति Sy.
स्तम्भ्नातिः प्रतिबन्धार्थः । दिवं च
प्रतिबन्ध्नाति Sk. १५. द्यूलोकम् ...
अवित्यर्थः ... मन्त्रैः ... स्तम्भ्नाति Sy.
होतृत्वादग्निः सत्यमन्त्रैर्यागाह्ये धर्मं
देवताः स्तुवन् धर्मायत्तस्थितीन् त्रीनपि
लोकान् प्रजापतिरिव धारयतीत्यर्थः Sk.
१६. पशुसदृशस्य मम Sk.
१७. पशोः । प्रियाणि missing M.
इह परत्र च लोके प्रियाणि Sk.
१८. शोभनतुणोदकोपेतानि स्थानानि Sy.
स्थानानि Sk.
१९. नियमेन रक्ष । अथवा पश्व इति दृशे-
रिव रूपं द्वितीयाबहुवचनान्तम् । यानि
तव प्रियाणि पदानि तानि पश्यतो
जानतोऽस्मान् रक्षेत्यर्थः Sk.
२०. मा धाक्षीरित्यर्थः Sy.
२१. गृहीतास्मदीयहविष्कः सन्नित्यर्थः Sk.
२२. रक्षोऽमुरपचनार्थं गूढात् Sk.
२३. गवां सञ्चारायोग्यस्थानम् Sy.
गूढतरम् Sk.
२४. गच्छ तत्रैव निवसेत्यर्थः Sy.
अत्यन्तगूढं गच्छन्नित्यर्थः Sk.

य इ^१ चिकेत^२ गुहा^३ भवन्त^४मा यः ससाद^५ धारामृतस्य^६ ।

वि ये चतन्त्युता^७ सपन्त^८ आदिद्वसूनि^९ प्र ववाचास्मै^{१०} ॥७॥८॥

य इ^१ चिकेत^२ । यः^३ । एनम्^४ । जानाति^५ । गुहायाम्^६ । भवन्तम्^७ । यश्च^८ । आससाद^९ । सत्यभूत-
स्यानेः^{१०} । मार्गम्^{११} । ये च^{१२} । विचतन्ति^{१३} मार्गस्थितानि^{१४} तिरोधानानि^{१५} । सत्यानि^{१६} । स्पृशन्तः^{१७} । अनन्तरम्^{१८} ।
एव^{१९} । अस्मै^{२०} हस्तस्थानि^{२१} । वसून्यग्निः^{२२} । प्रोवाचेति^{२३} ।

वि यो वीरुत्सु^१ रोधन्महित्वोत्^२ प्रजा उत^३ प्रसृष्वन्तः^४ ।

चित्तिरुपां दमे^५ विश्वायुः^६ सन्नैव^७ धीराः^८ संमाय^९ चक्रुः^{१०} ॥९॥१०॥

वि यो वीरुत्सु^१ । योऽग्निः^२ । वीरुत्सु^३ । अन्तः^४ । माहात्म्येन^५ रसम्^६ । अरुणत्^७ । अपिच^८ । प्रजाः^९ ।
पुष्पफलादिरूपाः^{१०} । ओषधीष्वन्तः^{११} । एक उतशब्दः^{१२} पादपूरणः^{१३} सोऽयमन्तरिक्षेऽयाम्^{१४} । चेतयिता^{१५} ।

१. एवं P. २. हविर्गुहीत्वा गूढम् Sk.
३. ०न्तं इवो ससाद M. उपास्त इत्यर्थः Sy. आसीदति । करोतीत्यर्थः Sk.
४. सत्यस्य यज्ञस्य वा Sy.
ऋतस्य गतस्य सतः परोक्षस्य सतः ।
परोक्षस्यापीत्यर्थः Sk.
५. धारयितारम् Sy.
धारां स्तुतिलक्षणां वाचम् Sk.
६. अग्निमुद्दिश्य स्तुतीर्ग्रन्थन्ति कुर्वन्ती-
त्यर्थः Sy. विविधं सूक्ताध्यायादि-
लक्षणान् स्तुतिग्रन्थानेव कुर्वन्ति Sk.
७. ०स्थाना P. ८. तिरोधानानि सत्यानि
missing M. यज्ञान् वा Sy. ऋता
ऋतं सत्यं गतवानग्निः Sk.
९. समवयन्तः . . . वा Sy.
सपतिरर्चतिकर्मा । स्तुवन्तः Sk.
१०. स्तुत्यनन्तरमेव Sy.
आदित् । उभावप्येतौ पदपूरणौ Sk.
११. M. adds सर्वस्मै after अस्मै ।
सर्वस्मै स्तोतुजनाय Sy. अस्मै ।
बहुवचनस्य स्थाने द्वयमेकवचनम् ।
एभ्यः सर्वेभ्यो निर्दिष्टेभ्यः Sk.

१२. ०तथा० M. १३. प्रकथयति Sy.
युष्मभ्यमेतानि धनानीत्येवं प्रकर्षेण
ब्रवीति । ददातीत्यर्थः Sk.
१४. M. adds हि after इति ।
१५. ओषधीषु Sy. वीरुध ओषधयः ।
तासु Sk. १६. ०न्तं M.
१७. यानि महत्त्वानि सन्ति तानि Sy.
स्वेन Sk. १८. विशेषेणावृणोति
नावशेषयति Sy. विविधमारोहति Sk.
१९. प्रजाः P. प्रकर्षेणोत्पन्नाः Sy.
प्रजायन्त इति प्रजाः । सप्तम्यर्थे चैषा
प्रथमा । प्रजायमानासु Sk.
२०. निरुपाः M. २१. उत्पादयित्रीषु
मातृस्थानीयास्वोषधीषु Sy.
उत प्रसूषु प्रसूतासु । क्व प्रवेशे आरो-
हति ? उच्यते । अन्तर्मध्येऽपि न बहि-
रेव केवलम् Sk. २२. ध्वन्ते कृते M.
२३. ०वां M. वृष्टिलक्षणानाम् । अथवाऽऽप
इत्यन्तरिक्षानाम् । साहचर्यात् त्रयोऽपि
लोका अप्शब्देनोच्यन्ते । त्रयाणामपि
लोकानामित्यर्थः Sk.
२४. चत० P. ज्ञापयिता Sy. ज्ञाता Sk.

गृहे च । सर्वाभ्रस्तमिममन्नलीनमानीय । गृहमिवोत्तरवेदिम् । ... चक्रुरिति ।

I.68.

श्रीणन्नपं स्यादिव^१ सुरण्युः स्यात्तुश्चरथमकून्वृणोत् ।

परि यदेपामेको विश्वेषां भुवद्देवो देवानां महित्वा ॥१॥२॥

श्रीणन्नपं स्यात् । हविर्भिर्मिश्रयन्तु^२—उपतिष्ठति । द्युलोकं हविषः । भर्ता । स्थावरम् ।

जङ्गमं च तेजसा तमसः प्रकाशयति । रात्रीश्च । परिभवति । यदा । सर्वान् । इमान् । देवान् एक एव । महत्त्वेन ।

१. जलानां मध्यभूते गृहे Sy. साकाङ्क्ष-
त्वाद्भोत्वत्वेन निषीदति स्तूपते वेति
वाक्यशेषः Sk. २. ०मिमं
निषीनमा० M. सम्माननं पूजनं कृत्वा ।
स्तुतिभिः स्तुत्येत्यर्थः Sy.

३. ०मिवो P. यथा सदनं गृहं प्रथमतः
सम्पूज्य पश्चात्तत्र कर्माण्याचरन्ति
तद्वत् Sy. एकवाक्यताप्रसिद्धार्थं

च यत्तच्छब्दावध्याहर्तव्यौ । यत्लौकि-
कमिव गृहं धीराः प्रज्ञावन्तः सम्माय
सम्यक् मीत्वा चक्रुः कृतवन्तस्तत्र Sk.

४. ०वीं D. ५. सम्यत्त्वो P. D. M.

६. Ms. D. puts the figure ॥६७॥
here to indicate the end of
the sixtyseventh hymn. No
such number is given in
P. and M.

७. पयःप्रभृतिना श्रयणद्वयेण सोममिव
तैर्हविर्भिः श्रीणन् मिश्रयन् Sy.

८. श्रीणन् । श्रीञ् पाकेज्यत्र । इह तु
सामर्थ्याद्वाहायः । दावरूपोज्ज्वलि-
नौषधिवनस्पतीन् दहतु Sk.

९. विति० P. प्राप्नोतीत्यर्थः Sy.
दिवं स्पृशतीत्यर्थः Sk.

१०. भुरण्यतेर्गतिकर्मण इदं क्षिप्रनाम ।
क्षिप्रगामो Sk.

११. Omitted by P. १२. The
word तमस् is in the neut.
gender. Evidently, abl.
sing. or gen. sing. cannot
be here intended. Acc. sing.

or pl. alone would Suit.
The reading should there-
fore be तमः or तमांसि । Or
it may be तमसो विनाशेन see
VM. on RV. I. 71. 2.

१३. विशेषेणाऽऽच्छादयति । हविर्वहनं कुर्वन्
सर्वमपि जगत् स्वभासा प्रकाशयति
स्मेति भावः Sy.

१४. रात्रीश्च तमोरुपास्ततीः स्वेन ज्योतिषा
प्रकाशरूपाः करोतीत्यर्थः । अथवाऽ-
क्तुनिति सप्तम्यर्थे द्वितीया । स्थावरं
जङ्गमं रात्रिषु प्रकाशयतीत्यर्थः Sk.

१५. परित्युपसर्गभूतेषां ग्याक्रियापदाध्याहारः ।
यदिति व्यत्ययेन नपुंसकता । हविर्नयना-
दिना परिगृहीता य एको विश्वेषां भुवद्
भवति । अथवा परित्ययं भुवदित्येतेनैव
सम्बध्यते । परिपूर्वश्च भवतिः परि-
ग्रहे । एषामित्यादिषु तु द्वितीयार्थं
षष्ठी । परिगृह्णाति य एतान् Sk.

१६. परिगृह्णाति परितो व्याप्य वर्तते Sy.

१७. यदिति व्यत्ययेन नपुंसकता Sk.

१८. विश्वेषां सर्वेषां, देवानां दानादिगुण-
युक्तानामिन्द्रादीनां मध्ये देवो द्योतमान
एक एवायमग्निरेषा पूर्वोक्तानां
... महित्वा माहात्म्यानि यद् यस्मात्
... परितो व्याप्य वर्तते । ... यदा एषां
विश्वेषां स्थावरादीनां मध्ये वर्तमानोऽयं
देवोज्ज्वलितो महित्वा ... यदा
... परितो व्याप्नोति । तदानीमिति
पूर्वत्रान्वयः Sy.

१९. V. Mādhava ignores देवः

आदि॒त्ते वि॒श्वे क्रतुं॑ जु॒पन्त॑ शु॒ष्काद्य॑दे॒व जी॒वो जनि॑ष्ठाः ।

भज॑न्त॒ विश्वे॑ दे॒वत्वं॑ नाम॒ ऋतं॑ स॒पन्तो॑ अ॒मृत॑मे॒वैः ॥३॥४॥

आदि॑त्ते । अनन्तरम् । एव । तुभ्यम् । सर्व । कर्म । अजुपन्त । शुष्कात् काष्ठात् । यदा । जातस्त्वम् । जीवस्तदा । सर्वे च तेन कर्मणा । कामानां नामकम् । देवत्वं च । अभजन्त । ऋतं सत्यम् । अमृतं च त्वाम् । गमनैः । स्पृशन्तः ।

ऋतस्य॑ प्रे॒षा ऋतस्य॑ धी॒तिर्वि॒श्वायु॑र्वि॒श्वे अ॒पांसि॑ चक्रुः ।

यस्तुभ्यं॑ दा॒शाद्यो॑ वा ते शि॒क्षात्तस्मै॑ चि॒कित्वा॒त्रयि॑ दय॒स्व ॥५॥६॥

ऋतस्य॑ प्रे॒षाः । अग्नेरेव । “होता यस्तु” इत्यादिकाः प्रे॒षाः । ऋतस्यैव॑ कर्म । सर्वहविष्कः ।

१. ०दत्ते M. २. ‘आत्’ ‘इत्’ इति पदपूरणावपिचेत्यनयोर्वर्थे Sk.
३. तव Sk. ४. मनुष्या देवा वा Sk.
५. काम P. हविर्नयनादिकर्म प्रज्ञां वा Sk.
६. सेवन्ते, अनुतिष्ठन्ति Sy. सेवन्ते Sk.
७. नीरसाद् अरणिहृयात् काष्ठात् Sy.
८. प्रादुर्भवति मयनेनोत्पद्यते Sy.
सर्वत्र हि कारणधर्मानुविधायि कार्यम् ।
त्वं तु निर्जीवावपि काष्ठात् स्वमाहात्म्येन जीव एव जायत इत्यर्थः Sk. ९. त्वज्जीव D. प्रज्वलन् Sy.

१०. बहवो मनुष्याः Sk.

११. Both Sy. and V. M. paraphrase नाम by नामकम् । Sy. further explains नामकं as अभिभावकं ‘overpowering’ in RV. 1. 80. 3. see नृम्णम् । But this explanation does not give any good sense. Sk. explains it as प्रख्यातम्, ‘known’ which is quite appropriate. नाम may be a particle of emphasis i.e. in the sense of ‘indeed’. I think

V. M. takes देवत्वं in apposition to कामानां नामकं i.e. divinity—a name or goal of their desires.

१२. यदेतद् देवत्वं नाम प्रख्यातम् बहवो मनुष्या देवत्वं प्राप्ता इत्यर्थः Sk.

१३. सवंगतं वा स्तुवन्तः Sk.

१४. अमरणम् Sy. १५. स्तोत्रैः Sy. तैस्तैर्देवत्वप्राप्त्यादिकामैर्युक्ताः Sk.

१६. समवयन्तः प्राप्नुवन्त इत्यर्थः Sy.

१७. V. Mādhava ignores देव

१८. ऋतस्य सत्यस्य सवंगतस्य वा भवतः Sk. १९. R.V.I. 139. 10.

२०. प्रेषाः P. D. प्रकर्षणेप्यमाणाः स्तुतयः क्रियन्ते । . . . ऋतस्य देवयजनं प्राप्तस्याग्नेः Sy. पाशुकाः

सोमिकाश्च प्रेषाः । यावन्तः केचन प्रेषास्ते होत्वात् सर्वे तवेत्यर्थः Sk.

२१. धीयते सोमः पीयतेऽस्मिन्निति धीतिर्यागः । सोऽपि . . . देवयजनदेशं प्राप्तस्याग्नेरेव क्रियते Sy. कर्म वा प्रज्ञा वा स्तुतिर्वा धीतिरुच्यते । साप्यृतस्य तवैव Sk.

२२. ससर्वं M. विश्वं सर्वमापुरन्नं यस्य स तयाविधो भवति Sy. वष्ट्यर्थे प्रथमेया । विश्वायुषः सर्वाश्रस्य Sk.

विश्वे च तस्मै। कर्माणि^२ कुर्वन्ति। यः। तुभ्यम्^३। प्रयच्छति। यः। वा। तुभ्यमात्मानम्। नियच्छति^४ तस्मै। जानन्^५। घनम्^६। वेहि^७।

होता निषत्तो मनोरपत्ये स चिश्वासां पती रयीणाम्।

इच्छन्त रेतो मिथस्तनुषु सं जानत स्वैर्दक्षैर्मूराः ॥७॥८॥

होता निषत्तः^{११}। होता। निषण्णः^{१२}। मनुष्येषु^{१३}। सः। खलु^{१४} आसाम्। रयीणाम्। स्वामी^{१५} तस्मिन्नेतस्मिन् अन्तःस्थिते। मिथः संसर्गात्^{१६} स्वेषु^{१७}। अवयवेषु^{१८}। पुत्रम्^{१९}। ऐच्छन्^{२०}। समजानत चेतरे। स्वैः^{२१}। इन्द्रियैः^{२२}। अमूढाः^{२३}।

१. सर्वे यजमानाः Sy.

एकवाक्यताप्रसिद्धयर्थं यत्तच्छब्दावध्या-
हृतव्यौ। यान्यपि सर्वे मनुष्या यागादि-
कर्माणि कुर्वन्ति तान्यपि तत्रैव Sk.

२. दक्षपूर्णमासादीनि कर्माणि Sy.

३. चरुपुरोडाशादीनि हवींषि ददाति Sy.
हविः Sk.

४. अन्योऽपि यो यजमानः... स्वदीयं कर्म
कर्तुं शक्तो भूयास्तम् इतीच्छति Sy.

५. शिक्षात्। दानकर्मायं सन्नन्तस्य चार्थं
द्रष्टव्यः Sk.

६. P. and D. repeat यः। वा।
तुभ्यमात्मानम्। नियच्छति

७. उभयविधाय Sy.

८. जानन् P. तत्कृतमनुष्ठानं जानंस्त्वम् Sy.

९. घन् M.

१०. वेहि Sy; Sk.

११. ०त्त M. १२. देवानामाह्वाता Sy.
स चिश्वासामिति तच्छब्दाद्यच्छब्दो-
ऽध्याहार्यः। योऽग्निर्होता Sk.

१३. ०ण्णा M. निषीदति वा Sk.

१४. यजमानरूपायां प्रजायाम् Sy.

१५. चिद्गु इति पदपूरणः Sk.

१६. प्रजानाम् Sy.

हविलक्षणानाम् Sk.

१७. गवादीनां घनानामपि Sy.

१८. मिथः संसृष्टमेकीभूतं पुत्ररूपेण परि-
णतम् Sy. सहभूताया अपि Sk.

१९. शरीरेषु Sy. आत्मीयेषु शरीरेषु।
स्वशरीरं वा रेतः Sk.

२०. वीर्यम् Sy.

एकवाक्यताप्रसिद्धयर्थं यत्तच्छब्दावध्या-
हृतव्यौ। य इच्छन्ति रेतः।...
इच्छया चात्र तत्कारणकौरसप्रजेच्छा
प्रतिपाद्यते। योऽग्निपरिचर्यायं समुविता
अपि सन्तः स्वशरीररेतःकारणिका-
मोरसीं प्रजामिच्छन्ति तेषां स्वभूतानां
हविषां नान्येषामित्यर्थः Sk.

२१. त्वदनुग्रहेण पुत्रमलभन्तेति यावत् Sy.

२२. चिरकालं जीवन्तीत्यर्थः Sy.

सम्पन् जानन्ति Sk.

२३. इतरेतरैः M. च is omitted in M.

२४. समर्थः पुत्रैः सह।... यद्वा दक्षशब्दः प्राण-
वाची।... स्वकीयैः प्राणैः Sy.

दक्षशब्दः... मनस्यात्मनि च प्रसिद्धः।
इह तु सोऽयमित्यभिसम्बन्धात् तत्प्रभवे
ज्ञाने वर्तते। आत्मीयैर्मनःप्रभवैरात्म-
प्रभवैर्वा ज्ञानैरित्यर्थः Sk.

२५. आ० P. D.

सङ्गतास्त्वयैव सर्वं जानन्ति Sy.

विविक्तप्रज्ञावन्त इत्यर्थः Sk.

२६. V. Mādhava ignores नु

पितुर्न पुत्राः क्रतुं जुषन्तु श्रोषन्ते अस्य शासं तुरासः ।

वि रायं और्णोदुरं पुरुक्षुः पिपेश नाकं स्तुभिर्दमूनाः ॥६॥१०॥

पितुर्न पुत्राः । कर्म । अजुषन्तु । अश्रोषन् । ये । अस्य । शासनम् । वेदे । त्वरमाणाः सोयम् । धनानि । द्वाराणि । विवृणोति यजमानेभ्यः । बहुशब्दः । आश्लेषयति । दिवम् । आच्छादकैर्हविर्भिः । दममना इति याज्ञिकस्याग्नेः स्तुतिः ।

I.69.

शुक्रः शुशुक्लौ उपो न जारः प्राप्ता समीची दिवो न ज्योतिः ।

परि प्रजातुः क्रत्वा बभूथ सुवो देवानां पिता पुत्रः सन् ॥१॥२॥

शुक्रः शुशुक्लवान् । शुक्रवर्णः । शोचनशीलः । उपसः । इव । जरयिताऽऽदित्यः । पूरयिता ।

१. तेनानुशिष्टं... कर्म Sy. यथा पितुः पुत्रा एवमग्नेः क्रतुं प्रज्ञानम् Sk.
२. ०षं चिन्त M. सेवन्ते Sy. सेवन्ते । अग्नेः स्वभूतां प्रज्ञां प्राप्नुवन्तीत्यर्थः Sk.
३. श्रोषन् P. शृष्वन्ति Sy; Sk.
४. येऽस्यानुशासने वर्तन्त इत्यर्थः Sk.
५. ०इ P.
६. सावरा इत्यर्थः । अववा तुरास इति तुर्वन्तेर्हिसार्थस्य रूपम् । अग्निप्रसादादेव शत्रूणां हिसितार इत्यर्थः Sk.
७. धनस्य च Sk.
८. यज्ञस्य द्वारभूतानि Sy. धनस्य च यानि द्वाराणि । वैधनं प्राप्यते तानि Sk.
९. प्रकाशयति । ददातीति यावत् Sy. व्योर्णोत् विविधं प्रकाशयति उद्घाटयति । धनं ददातीत्यर्थः Sk.
१०. क्षु इत्यश्वनाम । बहुशब्दः Sy. क्षुशब्दोऽत्र कीर्तिवचनः । ... बहुकीर्तिरग्निः Sk.
११. अवयवीचकार, नक्षत्रैर्व्युक्तमकरोदित्यर्थः

- Sy. पिश अवयवे पठितः । इह तु सामर्थ्याद् रूपवत्करणे द्रष्टव्यः । रूपवर्ती चकार नाकं दिवम् Sk.
१२. नास्मिन्नकं दुःखमस्तीति नाको छलोकः । ... तम् Sy.
१३. स्तुभिर्नक्षत्रैः Sy; Sk.
१४. दमे यज्ञगृहे मनो यस्य सोऽग्निः Sy. दमूना दान्तः । उपशमात्मक इत्यर्थः । धर्ममूलत्वात् सर्वस्य धर्मस्य चाग्निमूलत्वादिदमुच्यते पिपेश नाकमिति Sk.
१५. Ms. D. puts the figure ॥६॥ here to indicate the end of the sixtyeighth hymn. No such number is given in P. and M.
१६. शुभ्रवर्णोऽयमग्निः Sy. अग्निः Sk.
१७. ०वर्णो च नीलः P. सर्वस्य प्रकाशयिता भवति । ... स्वतेजसा Sy. दीप्तश्च Sk.
१८. शोतमानस्य सूर्यस्य Sy. पूरयति च Sk.

द्यावापृथिवी। दिवि भवम्। इव। ज्योतिः। प्रजातस्त्वम्। कर्मणा सर्वम्। परिवभूय। भुवः।
देवानां कर्मतः। पिता। पुत्रोऽपि। सन्।

वेधा अदृष्टो अग्निर्विजानन्मूर्ध्न गोनां स्वाद्धा पितृनाम्।
जने न शेव आहूयः सन्मध्ये निषत्तो रुण्वो दुरोणे ॥३॥४॥

वेधा अदृष्टः। विधाता। अदृष्ट्यन्। अग्निः। विजानन्। गवाम्। ऊधः। इव पयसा।
अन्नानि।...पचन्। स्वादूकर्ता भवति। सार्धे। इव। सुखकरं मित्रम्। आह्वातव्यः। सन्।

१. समीची सङ्गते। उभे अपोत्पर्थः।
के? सामर्थ्याद् द्यावापृथिव्यौ। केन?
सामर्थ्याज्ज्योतिषा Sk.
२. द्योतमानस्य सूर्यस्य Sy. पूरयति
च Sk.
३. Missing in M. दिव इव सम्बन्धि
ज्योतिरादित्याख्यम्। आदित्य इवे-
त्पर्थः Sk.
४. जातमात्र एव सन् त्वम् Sk.
५. यद्वा ज्ञानहेतुना प्रकाशेनोक्तप्रकारेण
सर्वं जगत् Sy. हविर्नयनादिना प्रज्ञया
वा Sk.
६. परितो व्याप्नोषि Sy. परिपूर्वो भवति:
परिग्रहे। परिगृह्णासि सर्वम् Sk.
७. भवसि च Sk.
८. दीप्यन्तीति देवा ऋत्विजः। तेषां पुत्रः
सन् पुत्रान्तो नरकात् त्रायकः सन्
पिता भुवः पालयिता भवसि। यद्वा
देवानामिन्द्रादीनामेव पुत्रः सन् पुत्र
इव दूतो भूत्वा पिता हविर्भिः पालयिता
भवसि Sy. दीप्यतेः स्तुत्यर्थत्वात्
स्तोतारोऽत्र देवा उच्यन्ते। स्तोतॄणां
यजमानानाम् Sk.
९. पितृस्थानीयः। पालयिता वा Sk.
१०. अग्निर्हि यजमानं जन्मते। अत एव-
मुच्यते पुत्रः सन्निति Sk.
११. Missing in M.

१२. मेधावी। यद्वा विधाता सर्वस्य कर्ता Sy.
मेधावी Sk.
१३. अतृप्यन् P. D. वर्परहितः Sy.
अमूढः Sk.
१४. कर्तव्याकर्तव्यविभागं जानन् Sy.
किम्? सामर्थ्याद् भक्ततां यजमाना-
नाम् Sk.
१५. गोसम्बन्धि पयस आश्रयभूतं स्थानमिव
Sy. यथा गवामयमवयवभूतमूषः
पयआदिना स्वादुतामन्नानां करोति
तद्वत् पाकेन स्वाद्य स्वादुतां करोतीति
वाक्यशेषः Sk.
१६. यसा D. M. यासा P. प is
omitted by P. D. M.
१७. अन्नानाम् Sy.
पितृनामन्नानां हविलक्षणानां सर्वेषां
वा Sk.
१८. विजपचन् P. D. M.
१९. स्वादयिता रतयिता। यथा गोरूधः
पयःप्रदानेन सर्वाण्यन्नानि स्वादूनि
करोति तद्वदग्निरपि सम्यक् पाकेन
सर्वाण्यन्नानि स्वादूनि करोतीत्यर्थः Sy.
२०. स्वादु० P. २१. स्वा० M.
जनयितृत्वाज्जनः पिताभिप्रेतः। प्रथमार्धे
चैषा सप्तमी। पितेव सुखकरोऽग्निः Sk.
२२. सर्वयजमानानामाहूयः सन्। ह्यु कौटिल्ये।
चञ्चलत्वाज्ज्वालानां कुटिलस्सन् Sk.

मध्ये^१ । निषण्णः । रमयिता । गृहे^३ ।

पुत्रो न जातो रणवो दुरोणे वाजी न प्रीतो विशो वि तारीत् ।

विशो यदहे नृभिः सनीळा अग्निदेवत्वा विश्वान्यश्याः ॥५॥६॥

पुत्रो न जातः । पुत्रः । इव । जातः । रमयिता । गृहे । वर्तमानः । अश्वः । इव । सुहितः ।
मनुष्यान् । तारयति । यदाहे यज्ञार्थम् । देवैः । समानस्थान् । ऋत्विजो मनुष्यान् । आह्वयामि^{१४}
तदानीम् । अग्निः स्वयमेव । इन्द्रत्वं वरुणत्वं देवतान्तरत्वं च । प्राप्नोति ।

नकिंष्ट एता व्रता मिनन्ति नृभ्यो यदेभ्यः श्रुष्टिं चकर्थ ।

तत्तु ते दंसो यदहन्तसमानैर्नृभिर्गद्युक्तो विवे रपांसि ॥७॥८॥

नकिंष्ट एता । न केचन । तव । एतानि । कर्माणि । हिंसन्ति । यस्मात् त्वम् ।

१. यज्ञेषु मध्ये Sy. वेद्या मध्ये Sk.
२. स्तुत्यो वा Sy. रमणीयोऽग्निः Sk.
३. यज्ञगृहे Sy. अथवा जनशब्दो लोकवचनः स्वार्थ एव सप्तमी । दुरोण इत्येतस्य सप्तम्यन्तस्येदमुपमानम् । यथा लोके सुखस्तद्वदाहृत्यस्तन् वेद्या मध्ये निषण्णः रमणीयोऽग्निगृहेऽपि सुख इत्यर्थः Sk.
४. यथा पुत्रो जातस्तद्वद् ... रमणीयः प्रीतिकरोऽग्निः Sk. ५. यज्ञगृहे Sk.
६. ०मानाश्वः P. D. M.
यथा सङ्ग्रामः सङ्ग्रामजयद्वारेण वर्धयति तद्वत् Sk.
I think Skanda's text is corrupt. One should read अश्वः for सङ्ग्रामः
७. हर्षयुक्तः Sy.
८. सङ्ग्रामे वर्तमानाः शत्रुभूताः प्रजाः Sy. स्तोतृन् यष्टृश्च मनुष्यान् Sk.
९. ०तीति P. D.
विशेषेण तरत्यतिक्रामति Sy.
विपूर्वस्तरतिः सर्वत्र वृद्धयर्थः । विविधं वर्धयति Sk. १०. यद् यो यदा वा Sk.

११. ऋत्विग्लक्षणमनुष्यैः सहितोऽहम् Sy. नृभिर्मनुष्यैर्ऋत्विगारुह्यैः Sk.
१२. समानं नीळं स्थानं यासां देवविज्ञां ताः सनीळाः । एकस्वर्गाख्यस्थानाः Sk.
१३. दैवीः प्रजाः । ...समाननिवासस्थानाः Sy. किञ्च विशो देवविशः । देवानित्यर्थः Sk.
१४. आह्वयति Sk.
१५. यच्छब्दश्च्युतेस्तच्छब्दोऽध्याहृत्यर्थः । स तदा वा Sk. १६. देवान् सर्वान् Sk.
१७. The passage beginning with यदाहे and ending with प्राप्नोति is omitted by P. and D.
स्वयमेव तत्तदेवतारूपो भवतीत्यर्थः Sy. अस्मदर्थमश्याः । व्यत्ययेनार्थं मध्यमः । अश्याद् व्याप्नुयादित्याशास्महे Sk.
१८. नक्तं P. नकिरिति निपातः प्रतिषेधेन समानार्थः । न केचित् Sk.
१९. परिदृश्यमानानि दशपूर्णमासादीनि Sy. बहनपचनादीनि Sk.
२०. राक्षसादयो बाधका न हिंसन्ति Sy. मीज् हिंसायाम् ... हिंसन्ति हिंसितुं शक्नुवन्तीत्यर्थः Sk. २१. यच्च Sk.

नेतृभ्यः^१। मनुष्येभ्यः^२। आशु^३ प्राप्तिम्^४। करोषि^५ सन्निधानं^६ करोषि^७। तत्^८। तव^९। कर्म^{१०}। समानैः^{११}।
मनुष्यैः^{१२}। युक्तः^{१३} सन्^{१४} तेषाम्^{१५}। पापानि^{१६}। हंसि^{१७}। यच्च^{१८}। जानासि^{१९}। तानित्यैकमत्यं^{२०} गताः^{२१}।
समानास्तैर्नियुक्त इति^{२२}।

उपो न जारो विभावोसः संज्ञातरूपश्चिकेतदस्मै ।

त्मना वहन्तो दुरो व्यृण्वन्नवन्त विश्वे स्वर्दृशीके ॥६॥१०॥

उपो न जारः^१। उपसः^२। इव^३। जरयिताऽऽदित्यः^४। दीप्तिमान्^५। उत्सरणशीलः^६। पुरुषेण^७।
संज्ञातरूपः^८ सन्^९। जानाति^{१०} तम्^{११}। स्वयमेव^{१२}। अस्मै^{१३}। हविः^{१४}। वहन्तोऽभ्युदयानाम्^{१५}। द्वाराणि^{१६}।

१. कर्मसु वर्तमानेभ्यः... यज्ञस्य नेतृभ्यो
यजमानेभ्यः Sy. एभ्यः स्तोतृभ्यो
यष्टृभ्यश्च मनुष्येभ्यः Sk.

२. शु आशु अश्नुते व्याप्नोतीति श्रुष्टिर्यज्ञ-
फलरूपं सुखम् । ... सति हि तव व्रतानां
बाधके एतन्नोपपदपते । अतोऽवगम्यते
तव व्रतानां हिसका न सन्तीति Sy.
श्रुष्टिम् । अपठितमपि सुखनामैत-
द्दृष्टव्यम् । सुखं चकथं करोषि । तदपि
न कश्चिद्विसितुं शक्नोति Sk.

३. सन्निधानं M.

४. त्वदीयं... कर्म... यदि राक्षसादिः
... नाशयति तवानो... सप्तगणरूपेण
सर्वशः... नेतृभिर्मन्त्रैर्नियुक्तस्त्वं ...
बाधकानि राक्षसादीनि... यस्मात् त्वं ...
... गमयति पलायनं प्रापयति । तस्मात्
तव व्रतानि न हिसन्तीति योज्यम् Sy.

५. एवमतिशयवदनेककर्मयुक्तस्यापि तत्तु ते
दंसस्तदेव तव कर्मात्यन्तप्रकुष्टमित्यर्थः
Sk. ६. यच्च समानैरात्मनो योग्यैः
Sk. ७. ऋत्विगारूपैर्मनुष्यैर्युक्तो
यागकरणद्वारेण Sk. ८. रपांसि ।
'रपो रिप्रमिति पापनामनी भवतः' ।
N. 4. 21. पापानि यजमानानाम् Sk.

९. हिस P. यदहन् हिसितवान् । किम् ?
सामर्थ्यात् तमो वा रक्षांसि वा Sk.

१०. विवेः । वेतेरन्तर्णीतण्यस्य रूपम् ।
गमयति । नाशयतीत्यर्थः Sk.

११. गता P. D. गतः M.

१२. ०नस्तै० M. १३. ०युक्त P.

१४. V. Mādhava ignores तु

१५. ०ताद्यः P. १६. विशिष्टप्रकाशयुक्तः
Sy. दीप्तिमानग्निः Sk.

१७. निवासयिता Sy. उल्लेखे गोनाम
तत्सादृश्यादिहाग्नौ प्रयुक्तम् । वृषभ-
सवृशश्चेत्यर्थः Sk. १८. ०ज्ञानं P.
सर्वैः प्राणिभिरवगतस्वरूपः । देवतान्तर-
वदप्रत्यक्षो न भवतीत्यर्थः Sy.

संज्ञातरूपः प्रख्यातरूपश्च Sk.

१९. स M. २०. जानातु, अभिमतफलं
वदात्वित्यर्थः । यद्वा विभक्तित्वमित्यर्थः ।
अस्मै इदं सूक्तं रूपं स्तोत्रं... जानातु
Sy. चिकेतद् अस्मै... व्यत्ययेन
चेदं बहुवचनस्य स्थान एकवचनम्...
जानन्ति Sk. २१. तयाऽस्य

रश्मयः... आत्मनैव स्वयमेव Sy.
एकवाक्यताप्रसिद्धार्थं यत्तच्छब्दा-
वध्याहृतं व्यौ । ये जानन्त्येतमग्निमस्य
बाष्पनेरर्थाय स्तुतिं हवींषि वा कर्तुं ते...
आत्मना Sk. २२. अस्मै यजमानाय
Sy. अस्मै इत्यपि द्वितीयायै चतुर्थी ।
तादर्थ्यं चतुर्थीभूतेर्वा स्तुतिं हवींषि वा
कर्तुमिति वाक्यशेषः Sk. २३. हरं P.
हविर्वहनं कुर्वन्तः Sy. अग्निं प्रति
स्तुतिं हवींषि वा प्रापयन्तः Sk.

२४. घनस्य Sk. २५. यज्ञगृहद्वाराणि Sy.

विवृण्वन्ति । सर्वेऽभ्युदयार्थिनोऽस्मिन् । सर्वस्य । दर्शनीये । संश्लिष्टा भवन्तीति ।^१

I.70.

वनेमं पूर्वैर्यो मनीषा अग्निः सुशोको विश्वान्यश्याः ।

आ दैव्यानि व्रता चिकित्त्वाना मानुषस्य जनस्य जन्म ॥१॥२॥

वनेम । भजेमहि^१ । बहून्यन्नानि^२...न्यग्निदग्धारण्याज्जातानि स हि । प्रज्ञायुक्तः । प्रदाता भवति सोऽयम् । अग्निः । सुदीप्तिः । विश्वानि हवींषि^३ । व्याप्नोति^४ । दैव्यानि^५ । कर्माणि^६ । आभि-^७मुख्येन । जानन् । आजानंश्चैव^८ । मानुषस्य^९ । जनस्य^{१०} । उत्पत्तिमिति ।

१. विशेषेण गच्छन्ति । व्याप्नुवन्तीत्यर्थः Sy. विविधं गच्छन्तः प्राप्नुवन्ति । धनं लभन्त इत्यर्थः Sk.

२. सर्वे ते रश्मयः Sy. सर्वे मनुष्याः Sk.

३. स्वः नभसि Sy.

सर्वस्मिन् दृशीके दर्शनीये वेदघावो स्थाने । अथवा दृशीकेशब्दोऽत्र द्रष्टु-मित्यस्यार्थः । सर्वमग्निप्रकाशितं द्रष्टुम् । दधुनाम वा स्वःशब्दः । विवं द्रष्टुम् । स्वर्गं प्राप्नुमित्यर्थः Sk.

४. नवन्त गच्छन्ति । नवतिमंतिकर्मा । देवान् प्राप्नुवन्तीत्यर्थः Sy. नवन्त स्तुवन्ति Sk.

५. Ms. D. puts the figure ॥६६॥ here to indicate the end of the sixtyninth hymn. No such number is given in P. and M.

६. भजेम P. सम्भजेमहि । अग्निस्तादृशान्यन्नानि ददास्वित्यर्थः Sy. ताः सम्भजेमहीत्येतदाशास्महे Sk.

७. पूर्वांश्चिरन्तनीः । काः ? सामर्थ्यात्स-मृद्धीराशिषो वा Sk.

८. ह्य० D. ०नानि ... न्य० M. Mss. P. and D. read continuously without showing gaps.

९. मनीषया बुद्ध्या, अर्यो गन्तव्यः प्राप्तव्यः । यद्वा मनीषया अर्यः स्वामी Sy.

अयमर्थ ईश्वरः । मनीषा स्तुतिरत्र मनीषोच्यते । ... मनीषया स्तुत्या सहानिः Sk.

१०. विविधि P. कर्माणि Sy. अस्मदीयानि हवींषि Sk.

११. व्याप्नुयादित्याशास्महे Sk.

१२. देवेषु भवानि Sy. देवानां स्वभूतानि Sk.

१३. हविर्नयनादिकर्माणि Sk.

१४. मर्यादया यो ज्ञातवान् Sk.

१५. ०वं P.

१६. मनुष्यस्य P. कृत्स्नस्य जनस्य जन्म आचिकित्वान् । हविर्नयनादिकर्मणा मनुष्याणाञ्च जन्मनो ज्ञातेत्यर्थः Sk.

१७. उत्पत्तिरूपं कर्म । ... दघावापृथिव्योः सम्बन्धीनि यानि कर्माणि तानि सर्वाण्यवगच्छन् । अवगत्य व्याप्नोतीत्यर्थः Sy.

गर्भो यो अपां गर्भो वनां गर्भश्च स्थातां गर्भश्चरथाम् ।

अद्रौ चिदस्मा अन्तर्दुरोणे विशां न विश्वो अमृतः स्वाधीः ॥३॥४॥

गर्भो यः^१ पुत्रः^२ । यः^३ । अपाम्^४ । पुत्रः^५ । वृक्षाणाम्^६ । गर्भश्च^७ । स्थावराणाम्^८ । गर्भः^९ ।
जङ्गमानामग्निः^{१०} । तस्मै^{११} एव^{१२} । अद्रौ^{१३} । इव^{१४} । अन्तः^{१५} । गृहे^{१६} च^{१७} परिचरन्ति सोऽयम्^{१८} । विशाम्^{१९} ।
च^{२०} । निवेशको^{२१} भवति^{२२} । अमृतः^{२३} सुकर्मा^{२४} । समुच्चये^{२५} नकारः^{२६} ।

स हि क्षपावां अग्नी रयीणां दाशुघो अस्मा अरं सुक्तैः ।

एता चिकित्वो भूमा नि पाहि देवानां जन्म मर्ताश्च विद्वान् ॥५॥६॥

स हि क्षपावान्^१ । सः^२ । हि^३ । रात्रिमान्^४ । अग्निः^५ । धनानि^६ । ददातु^७ । यः^८ । अस्मै^९ । पर्याप्तो^{१०}

१. गर्भवदन्तर्वर्ती, अपानपातसंज्ञः Sy.
- वैदधुतात्मना ह्यग्निरद्भ्य उत्पद्यते ।
अतोऽपां गर्भ उच्यते Sk.
२. वावाग्निरूपेण तन्मध्ये वर्तते Sy.
३. अरण्यानाम् Sy.
- ततोऽप्यग्नेरुत्पत्तिदर्शनात् Sk.
४. अन्तरवस्थाता Sy.
५. काष्ठादीनाम् Sy.
- यो गर्भस्तृणीषध्यादीनाम् । ततोऽप्यग्ने-
रुत्पत्तिदर्शनात् Sk.
६. जाठररूपेण देहमध्येऽवतिष्ठते Sy.
७. जङ्गमानां मनुष्यादीनाम् ।... तदुदरेषु
जाठरात्मना विद्यमानत्वात् Sk.
८. यस्य चाद्रौ चित् । षष्ठ्यर्थे चात्र
सप्तमी । अन्तरित्येतेन चास्य सम्बन्धः ।
अद्रेरप्यन्तः पर्वतस्यापि मध्ये Sk.
९. ०द्रापिव P. M. अपि Sy.
१०. न्त M. हविः प्रयच्छन्तीति शेषः Sy.
११. दुस्तयंगृहे Sy.
- अस्मै । इयमपि षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ।
अस्याग्नेः । दुरोणे । प्रथमार्थ एषा
सप्तमी । दुरोणं गृहम् । यस्याग्ने-
गृहाणामपि मध्ये स्थानमित्यर्थः Sk.
१२. यश्च विशां षष्ठ्यां स्तोत्राणां मनु-

- ध्याणाम् Sk. १३. विश्वः सर्वः ।
सर्वकार्यकरत्वाच्च सर्व इति व्यपदेशः Sk.
१४. अम्यतः M. ०त P.
अमरणधर्माग्निः Sy. मरणवर्जितः Sk.
१५. शोभनाध्यानो वाऽस्माकं भवत्विति
शेषः । तत्र दृष्टान्तः । विश्वो
निवेशयिता सुखेनावस्थापयिता राजा
विशां न । प्रजानां यथा रक्षणरूप-
शोभनकर्मयुक्तो भवति तद्वत् Sy.
कल्याणचित्तः । य ईदृशस्तस्य किमि-
त्युत्तरयर्चकवाक्यता Sk.
१६. नशब्दस्तु ... पदपूरणः Sk.
१७. हिशब्दः पदपूरणः Sk.
१८. यद्वा राक्षसादीनां क्षपणेन नाशनेन
युक्तः Sy. यद्यपि चोभाभ्यामहो-
रात्राभ्यामग्निस्सम्बद्धस्तथापि रात्राव-
तिशयेन दीप्तियोगादयं तद्व्यपदेशः ।
अथवा क्षपयन्ति निर्वीर्यतामिति क्षपाः
स्तुतय इहोच्यन्ते । स्तुतयो हि बीर्यवृद्धि-
करत्वाद्देवतानां निर्वीर्यतां क्षपयन्ति ।
तद्वानग्निः Sk.
१९. धा० M. २०. ददाति Sk.
२१. पर्याप्तं स्तोत्रं करोति तस्मै इत्यर्थः Sy.
अरं समर्थः Sk.

भवति । सूक्तैरेभिः । एतानि । प्राज्ञ ! भूतानि । निपाहि । देवानाम् । मनुष्याणाम् । च । उत्पत्ति-
स्थानम् । जानन् ।

वर्धान्यं पूर्वीः क्षपो विरूपाः स्थातुश्च रथमृतप्रवीतम् ।

अराधि होता स्वर्निर्पत्तः कृष्णन्विश्वान्यपांसि सत्या ॥७॥८॥

वर्धान् यम् । वर्धयन्ति । यम् । बह्वपः । रात्र्यः । नानारूपाः । स्थातुरोपध्यादेः । अपि ।
स्वर्गप्रापकम् । सत्येन परिवीतम् अपिवा यज्ञेन निपिक्तम् । ऋद्धोऽभवत् । होताग्निः । सर्वत्र ।
निषण्णः । कृष्णन् । सर्वाणि । कर्माणि । सत्यानि ।

गोषु प्रशस्ति वनेषु धिषे भरन्त विश्वे वलिं स्वर्गः ।

वि त्वा नरः पुरुत्रा संपर्यन्पितुर्न जित्रेर्वि वेदो भरन्त ॥९॥१०॥

गोषु प्रशस्तिम् । गोषु । प्रशस्तं पयः । धारयसि या गावः । वनेषु चरन्ति ।

१. सुष्टूस्तैर्यथाशास्त्रं प्रयुक्तैर्मन्त्रैः Sy. ऋक्समुदायलक्षणैः । ...तृतीयानिर्देशात् स्तोतुमिति वाक्यशेषः । य एवमग्निं युक्तैः शक्नोति स्तोतुमित्यर्थः Sk.
२. सर्वज्ञाने Sy. ज्ञातः Sk.
३. प्राज्ञ ! भूतानि omitted by P. अस्मदीयानि Sk. ४. हि M.
५. इन्द्रादीनाम् । ... यतस्त्वं देवमनुष्यादीन् सर्वान् जानास्यत एवमुच्यते इत्यर्थः । Sy. ६. मनुष्याणां मनुष्याणां M.
७. यावत्किञ्चित्सर्वं जानन्नित्यर्थः Sk.
८. बर्द्धयं P. ०यति M. वर्धयन् Sk.
९. अग्निम् Sk. १०. स्तुतयो वा Sk.
११. शुक्लकृष्णतया विविधरूपाः Sy.
१२. ०रेय० P. स्वावरं वृषादिकम् Sy.
१३. चशब्दाज्जङ्गमस्येति वाक्यशेषः । ओषधिहविषः पशुहविषश्चेत्यर्थः Sk.
१४. ०पावकम् M. रममाणं जङ्गमं मनुष्यादिकं च Sy. रथं रथस्थानीयम् । बोधारमित्यर्थः Sk. १५. उदकेन, सत्येन यज्ञेन वा प्रकर्षेण वेष्टितं यमग्निं वर्धयन्ति

- Sy. ऋतो यज्ञः । तत्र प्रज्ञातं प्रगतं वा यज्ञार्थमुत्पन्नं यज्ञे वा व्यवस्थितं सन्तमित्यर्थः Sk. १६. वाञ्छन P.
१७. ०क्तम्यद्धो० M. संसिद्धोऽभूत् । ... यद्वा ऋत्विग्भिरराधि आराधित इत्यर्थः Sy. यच्छब्दश्चुतेस्तच्छब्दोऽध्याहृतव्यः । सः अराधि आराधयति देवान् Sk.
१८. देवानामाह्वाता Sy.
१९. सुष्टुवरणीये देवयज्ञे Sy. यज्ञे Sk.
२०. निषण्ण उपविष्टः सन् Sy.
२१. हविर्नयनादीनि स्वकर्माणि यागकर्माणि वा Sk. २२. सत्सु यजमानेषु भवानि । यद्वा सत्यफलानि Sy. अविस्मवादीनि Sk. २३. अस्मदीयेषु पशुषु Sy.
२४. प्रशस्ताम् Sy; Sk. २५. वयः M.
२६. स्थापयसि । अस्माकं प्रशस्ता गवादि-पशवो भवन्तित्यर्थः । ... वननीयेषु सम्भजनीयेषु Sy. २७. वनेषु वननीयेषु चाश्वविषु । उदकनाम वा वनशब्दः । उदकेषु । ... गा वननीयाश्चाश्वानीनुद-कानि वा प्रशस्तानि त्वं करोषीत्यर्थः Sk.

भरन्त च । विश्वे । बलिम् । शोभनम् । अस्मभ्यम् । विविधम् । त्वाम् । नरः । पूरयन्ति । अनेकेषु
गृहेषु । पितुः । इव । जीर्णात् । धनं त्वदीयम् । हरन्ति ।

साधुर्न गृध्रस्तेव शूरो यातेव भीमस्तेपः समत्सु ॥११॥

साधुर्न गृध्रः । साधयिता । इव । शत्रूणामभिकाङ्क्षितायुधानाम् । क्षेप्तेव । शूरः । प्रह-
तेव च । भीमः । दीप्तः । सङ्ग्रामेष्वग्निरिति धनमाशास्ते सूक्तेनेति ।

I.71.

उप प्र जिन्वन्नशतीरुशन्तं पतिं न नित्यं जनयः सनीकाः ।

खसारुः श्यावीमरुपीमजुपञ्चित्रमुच्छन्तीमुपसं न गावः ॥१॥

उप प्र जिन्वन् । उपाचरन् । कामयमानाः । कामयमानम् । पतिम् । इव । असाधारणम् ।

१. भवन्त M. आहरन्तु Sy. हरन्ति त्वां प्रति प्रापयन्ति । तुभ्यं ददतीत्यर्थः Sk.

२. सर्वे जनाः Sy.

३. उपायनरूपं धनम् Sy. हविलक्षणम् Sk.

४. सुष्ठ्वरणीयम् Sy. स्वः सर्वम् । यावद् दातुं योग्यं तत्समस्तमित्यर्थः Sk.

५. शोभनम् missing M. नोऽस्माकं स्वभूता ऋत्विजः पुत्रादयो वा Sk.

६. त्वं नर P. मनुष्याः Sy.

७. पूजयन्ति Sy. विविधं परिचरन्ति Sk.

८. बहुषु देवयजनदेशेषु Sy.

९. स्थानेषु Sk.

१०. यथा च पितुर्जीर्णस्थ स्वभूतं धनं निवृत्तर-जति मातरि पित्रानुजाताः पुत्रा विभ-जन्त एवं देवास्त्वदीयं धनम् Sk.

११. जीर्णं P. वृद्धात् । ... यथा पुत्रा वृद्धात् पितुः सकाशाद् धनं हरन्ति तद्वत् Sy.

१२. त्वदीयम् । हरन्ति missing M.

१३. त्वत्तो विशेषेण ... गृह्णन्तीत्यर्थः Sy. आत्मानं प्रति प्रापयन्ति । विभजन्ती-त्यर्थः । अथवा वेदोऽत्र हविलक्षणं धनमभिप्रेतम् । यथा पितुर्जीर्णस्थ पुत्रा आदरेण विविधमन्नमुपहरन्त्येवं भवतो हविरित्यर्थः Sk.

१४. गृहीता । यथा साधकः साध्यफलमाशु गृह्णाति तद्वदग्निरपि सर्वं स्वीकरो-तीत्यर्थः Sy. १५. साधुः । ... यथा साधुः पुरुषो न्यायेनैवार्यान्भिकाङ्क्षत्ये-वमग्निः स्तुतीर्हवीषि चेत्यर्थः Sk.

१६. निखे० M. यद्येवूणां क्षेप्ता धानुष्कः शत्रून् प्रेरयति तद्वदग्निरपि दहन् सर्वं प्राणिजातं प्रेरयति Sy. यथायुधक्षेपण-शीलः पुरुषस्तद्वदग्निः शूरः Sk.

१७. यातयिता हिंसकः Sy. हन्तेव Sk.

१८. सर्वेषां भयङ्कुरो भवति । तद्वदग्निरपि दृष्टिमात्रेण सर्वेषां भयमुत्पादयति Sy.

१९. सङ्ग्रामस्थानीयेषु यज्ञेषु सङ्ग्रामेष्वेव वा Sk. २०. अस्माकं सहायो भवत्वित्यर्थः Sy. २१. Ms. D. puts the figure ७० here to indicate the end of the seventieth hymn. No such number is given in P. and M.

२२. उपेत्य हविषप्रदानादिकर्मणा प्रीणयन्ति Sy. उपेत्युपसर्गभृत्योर्गोप्यक्रियापदाध्या-हारः । उपगम्य ... प्रीणयन्ति । प्रीणि-तवत्यो वाग्निम् । काः ? सामर्थ्या-दाहृतयः Sk. २३. ०ण P.

जायाः। एकपतिकाः। अङ्गुल्य एकस्मात्पाणेस्त्वन्नाः। अञ्जलिकरणाच्छायावर्णाम्। आरोचन-
शीलामग्नेर्दीप्तिम्। चित्रम्। अजुधन् सेवन्ते चित्रम्। उच्छ्वसन्तीम्। उपसम्। इव। रश्मयः।

वीळु चिद्दृळ्हा पितरो न उक्थैरद्रिं रुज्जङ्गिरसो र्वैण ।

चक्रुर्दिवो बृहतो गातुमस्मे अहः स्वविंविदुः केतुमुखाः ॥२॥

वीळु चित्। महान्तम्। अपि। पितरः। अस्माकम्। स्तोत्रैः। शिलोच्चयम्।

१. समाननिवासस्थानाः, एकपाण्यवस्थानात् Sy.

समानगूहाः। यच्चैकगूहासिन्यो भार्याः परस्परस्पर्धया तैस्तैरुपचारविशेषैः कौमारं भर्तारं कामयमानं प्रीणये-
युस्तद्वदित्यर्थः Sk.

२. स्वसारः। लुप्तोपममेतदृष्टव्यम्।
स्वसार इव। यथा च भगिन्यो भ्रातरं प्रीणयेयुस्तद्वदित्यर्थः। अथवा सनीळाः स्वसार इत्येताभ्यामाहुतयः प्रति-
निदिश्यन्ते। समानमग्न्याख्यं स्थानं यासां ताः सनीळा आहुतयः। अग्ने-
रेवैकस्य योग्या नान्यस्य कस्यचिद्वि-
त्यर्थः। ता एवंकयजमानप्रभवत्वात्
स्वसारः स्वयं सारित्वाद्वा Sk.

३. अञ्जलि करेणाच्छायावर्णा P. D.
रात्रिसम्बन्धात् कृष्णाम् Sy.
यथा श्याववर्णा गां गमनस्वभाविकां च तमांसि विवासयन्तीमुषसं सेवेरन्
तद्वत् Sk.

४. आरोचमानां यद्वा शुभ्ररूपयुक्ताम्।...
यथा रश्मय उपसा नित्यसम्बद्धा एवं सव्येषु यत्तेष्वग्निपरिचरणेनाङ्गुल्यो
नित्यसम्बद्धा इति तात्पर्यार्थः Sy.

५. ०प्तिः M. ६. चित्राम् M.
प्रीणयित्वा च... चायनीयं पूजनीयं
तमग्निमञ्जलिबन्धनेन... असेवन्त Sy.
विचित्रं पूजनीयं वाग्निम् Sk.

७. अजुधन् D. अजुधन् M.

८. सेवितवत्यो वा Sk.

९. सूर्यकिरणसम्बन्धात् तमो वर्जयन्तीम् Sy.
The idea is to dispel dark-
ness. In that sense, the
proper reading should
be उच्छन्तीम्, for उच्छ्वसन्तीम्
denotes 'breathing'. It may
however convey the notion
of 'rising or coming into
life' by लक्षणा but उच्छन्तीम्
will directly express the
idea of 'dispelling darkness'.

१०. का अजुधन्? उच्यते। गावः। स्तुतयोऽत्र
गाव उच्यन्ते।... यथाऽऽहुतयोऽग्निं
प्रीणयन्ति प्रीणितवत्यो वा स्तुतयोऽपि
स्तुवन्ति स्तुतवत्यो वेत्यर्थः Sk.

११. वीळु इति बलनाम। बलवन्तं दृढाङ्गमपि
Sy. वीक्षयतिः संस्तम्भनकर्मा।
संस्तम्भयामि। अत्यन्तप्रणतमप्यसुरवर्ग-
मित्यर्थः Sk.

१२. अङ्गिरस एतत्संज्ञा ऋषयः Sy.

१३. शस्त्रैरग्निं स्तुत्वा Sy.

तृतीयानिवेशाद् योग्यक्रियाध्याहारः।
उक्तार्थः शस्त्रविशेषैः स्तुवन्तः। कम् ?
प्रकरणसामर्थ्यादिनिम् Sk.

१४. अग्निम्, अत्तारं पणितामानमसुरम् Sy.
दुर्गपर्वतं चासुराणां स्वभूतम् Sk.

अरुजन्^१ महता^२। शब्देन^३। चक्रुः^४। द्युलोकात्^५। महतः^६। गमनम्^७। अस्माकम्^८। पितरस्तमसो^९
विनाशेन^{१०}। शोभनम्^{११}। अहः^{१२}। प्रज्ञाम्^{१३}। रश्मीश्च^{१४}। विविदुः^{१५}।

दधन्मृतं धनयन्त्रस्य धीतिमादिदुर्यो दिधिष्वो विभृत्राः ।

अतृप्यन्तीरुपसो यन्त्यच्छा देवाञ्जन्म प्रयसा वर्धयन्तीः ॥३॥

दधन्मृतम्^{१६}। धारयति^{१७}। अग्निम्^{१८}। पूरयति^{१९} च । अस्य^{२०}। कर्म^{२१}। अनन्तरम्^{२२}। एवाग्निः^{२३}।

१. अभञ्जन् Sy. भग्नवन्तोऽङ्गिरसः।...
कथं पुनरेतत् ? उच्यते। अग्निं स्तुवन्तो
रुजमिति। यावतेन्द्रेण सहाङ्गिरसोऽमुर-
बलादीन्यरुजन् नाग्निना। उच्यते।
इन्द्रसाहित्यमङ्गिरसां सखित्वात्।
इन्द्रसखित्वं च प्रकृष्टादुर्मात्। प्रकृष्टश्च
धर्मो यागादिरग्न्यायसः। अत एतदुच्यते
उच्यते स्तुवन्तो रुजमिति। एवञ्चास्या
ऋच आग्नेयत्वमुपपद्यते Sk.

२. स्तुतिशब्दमात्रेणैव... तैः स्तुतोऽग्निस्तम-
सुरं हतवानित्यर्थः Sy. ३. अस्मानपि
सम्पगनुशासनद्वारेण स्वर्गगमनयोग्या-
नाङ्गिरसोऽग्निप्रसादेनैव चक्रुरित्यर्थः Sk.

४. द्युलोकस्य ... मार्गम् Sy.

५. शोभन् P. सुष्ट्वरणीयमसुरराहित्येन
सुखेन प्राप्यं ... दिवसम् Sy.

६. अहश्शब्दोऽत्र कालमात्रोपलक्षणार्थः।
कालं स्वरादित्यं च Sk. ७. अह्नां
केतयितारं ज्ञापयितारमादित्यम् Sy.
प्रज्ञानतत्त्वम् Sk. ८. पणिनापहृताः
गाश्च Sy. कीदृशाः अङ्गिरसः ? उच्यते।
उत्त्रा उत्त्राविणः। दातार इत्यर्थः।
कस्य ? सामर्थ्याद् भोगानां पुष्टेर्वा।
अथवा उत्त्रा इति गोसदृशाः। अत्यन्तजवाः
सन्त इत्यर्थः। अथवैवमन्यथा उत्तरस्यार्ध-
चंस्यायंयोजना। चक्रुरिति सामर्थ्या-
द्देवानां प्रतिनिर्देशः। कृतवन्तो देवाः।
दिवो बृहतो गातुं हवींषि गृहीत्वा महान्तं

द्युलोकं प्रतिगन्तारम्। कम् ? सामर्थ्या-
दग्निम्। अस्मे अस्माकं मनुष्याणामर्थाय।
किञ्चाहः स्वाविविदुः केतुमुत्त्राः। विविदु-
रिति विन्दतेर्लाभार्थस्येदं रूपम्। उत्त्रा
इति रश्मिनाम्। अहश्चादित्यश्च
रश्मयश्चाग्निप्रसादेन केतुं प्रज्ञानं
प्रकाशरूपतां लब्धवन्त इत्यर्थः Sk.

८. अजानन् लब्धवन्तो वा Sy.
अग्निप्रसादेनैवाङ्गिरसो ज्ञातवन्तः Sk.

१०. V. Mādhava ignores ब्रूहा

११. ०धनुं M.

१२. गार्हपत्यादिरूपेणाधारयन् Sy.
धारयन्त्यस्मदीयाः स्तुतयः Sk.

१३. देवयजनदेशं प्राप्तमग्निमङ्गिरसो महर्षयः
Sy. ऋतं सर्वगतमग्निम्। गुणधार-
णाच्चैतदग्नेर्धारणमुच्यते। अग्नेर्गुणान्
कीर्तयन्त्यस्तेषामपि स्मरणं लोके
कुर्वन्तीत्यर्थः Sk. १४. धनमकुर्वन् Sy.
धनं धान्ये पठितः। इह तु सामर्थ्यात्
प्रीणनार्थः। धिनोतेर्वा प्रीणनार्थस्येदं
रूपम्। प्रीणयन्ति च तस्याग्नेः Sk.

१५. अग्निहोत्रादिलक्षणम्। ... यथा पुरुषा
धनं सम्पादयन्ति तद्वदग्निदेवस्य कर्मा-
न्वतिष्ठन्नित्यर्थः Sy.
अपठितमपि प्रज्ञानार्थे तत्। प्रज्ञाम्।
मनश्चास्याग्नेः प्रीणयन्तीत्यर्थः Sk.

१६. अङ्गिरसामनुष्ठानानन्तरमेव Sy.
आविवदिति पवपूरणौ Sk.

उदारः^१। धारयति^२। विभृ^३वास्ताः^४ प्रजा^५ अग्निप्रसादेन। पूर्णकामाः^६। कर्माणि^७। अभिगच्छन्ति^८।
देवान्^९। जायमाने^{१०}। हविषा^{११} वद्धयन्त्यः^{१२}।

मथीद्यदीं^१ विभृतो^२ मातरिश्वा^३ गृहेगृहे^४ श्येतो^५ जैन्यो^६ भूत् ।

आदीं^१ राज्ञे^२ न सहीयसे^३ सचा^४ सच्चा^५ दूत्यं^६ भृगवाणो^७ विवाय ॥४॥

मथीद्यदीम्^{१२}। वलेनाजहार^{१३}। यदा^{१४}। एनम्^{१५}। धारकः^{१६}। मातरिश्वा^{१७} द्युलोकाद्यदा च श्वेत-
वर्णः^{१८}। जेताऽग्निः^{१९}। अनुगृहम्^{२०}। अभवत्^{२१}। अनन्तरमेव^{२२}। एनम्^{२३}। राज्ञे^{२४}। इव बलवते^{२५}। सचा^{२६}। सन्^{२७}।

१. अर्था धनस्य स्वामिन्यः Sy.

अरिरीश्वर उच्यते। ईश्वरा अप्रति-
हताग्निगुणप्रकाशनसामर्थ्या इत्यर्थः Sk.

२. तेन धनेन विधिष्वोजनीनां धारणं
कुर्वन्त्यः। कृतान्याधाना इत्यर्थः Sy.
सर्वेषामग्निगुणानां धारयिष्यः। सर्व-
रग्निगुणैर्युक्ता इत्यर्थः Sk.

३. आहिताग्नीन् अग्निहोत्रादिकर्मणि
विहरन्त्यः Sy.

अत्यन्तविभिन्नरूपा इत्यर्थः Sk.

४. यजमानलक्षणाः Sy.

५. विषयान्तरतृष्णारहिताः Sy.
प्रीणयित्वा चान्तेर्मनोज्ञुष्यन्तीः। तृषात्र
कारणभूतः श्रमो लक्ष्यते। अधाम्यन्त्यः
इत्यर्थः Sk.

६. अपसा कर्मणा युक्ताः Sy.

कर्मनामैतत् साहचर्यात् स्तुतिषु
प्रयुक्तम्। आहुत्यादिकर्मसाहचरिताः।
सहाहुत्यादिभिरित्यर्थः Sk.

७. प्राप्नुवन्ति परिचरन्तीति यावत् Sy.
गच्छन्त्याप्तुमन्यान्पि देवान् Sk.

८. देवं P. इन्द्रादीन् Sy.

९. जातान् मनुष्यांश्च Sy.

जननाज्जन्म भूतजातमुच्यते। कृत्स्नं
भूतजातम् Sk.

१०. हविलंसणेनाग्नेन Sy.

वृष्टिद्वारेणाग्नेन Sk.

११. वद्ध० D.

१२. ०दि M.

१३. अमघ्नात्। अग्नेर्मन्यनस्य व्यानवायु-
साध्यत्वम् Sy. मयितवान् Sk.

१४. अग्निम् Sy; Sk.

१५. प्राणिषु प्राणापानादिपञ्चवृत्तिरूपेण
विहृतो विभज्य स्थितः Sy.
यदेति वचनात्ततः प्रभृतीत्यध्याहार्यम्।
ततः प्रभृति विभृतः। विहृतः Sk.

१६. व्यानवृत्तिरूपेणावस्थितो मुख्यप्राणः Sy.

१७. श्वेतपद्मेकवर्णः M. मन्थनेनोत्पन्नो-
ऽयमग्निः . . . शुभ्रवर्णो भूत्वा Sy.

१८. जेता is omitted by P. and D.
प्रादुर्भूतः। . . . यदा रक्षसां जैन्यो
जेताभिभविता भूत् Sy.
जेता तमसां शत्रूणां वा Sk.

१९. सर्वस्मिन् यज्ञगृहे Sy.

२०. अनुभवत् P.

२१. आत्, यज्ञगृहे प्रादुर्भावानन्तरम् Sy.
आत् ईम् इति पदपूरणी Sk.

२२. अग्निम् Sy.

२३. यथा कश्चिद्वाको बलवतोऽर्थाय सर्वाभि-
प्रेतार्थसिद्धिं कुर्वन् दीप्त्यं गच्छेद् एवं
सचा सह। केन? स्वध्रातृभिः Sk.

२४. अभिभवित्रे Sy.

२५. सचा सच्चा M. यथा राज्ञे स्वपुरयं
वृत्तकर्म प्रापयति तद्वत् Sy.

आविवाय वेतिगंतिकर्माज्जित् । इत्यम् । भृगवाणो दीप्तवाणो वायुदूतं चाकरोदिति ।

महे यत्पित्र इ रसं दिवे करवं त्सरत्पृश्न्यश्चिकित्वान् ।

सृजदस्ता धृपता दिद्युमस्मै स्वायां देवो दुहितरि त्विषिं धात् ॥५॥

महे यत् पित्रे । महते । पित्रे । द्युलोकाय देवेभ्यः । यदा हविष्वमापन्नम् । रसमग्निः । करोति तदा गच्छन्तम् । एनं दृष्ट्वा हविः परिमोक्षणाय । स्पर्शने साधुदंस्पृर्जानन् गच्छन्तमग्निम् । अवत्सरति मार्गपार्श्वत् कुटिलमवगच्छति तं दृष्ट्वा । अग्निश्च । तस्मै । धृष्टेन मनसा । वज्रम् । सृजति । असनशीलः सोऽयम् । स्वायाम् दुहितरि ज्वालायाम् । दीप्तिम् । दधाति ।

१. शास्त्रमर्यादया प्रापयामास Sy. पचतो यजमानस्य हवींष्याविवायाजगाम । तत एव प्रभृति यजमानानां दूतकर्मापि करोति स्मेत्यर्थः Sk. २. ०मं नयदूत्यं M.
३. भृगुर्हविः । स इवाचरन् यजमानः Sy. भ्रस्त्र पाक इत्यस्य रूपं प्रथमान्तं षष्ठ्यन्तं वा । हविषां पक्ता Sk.
४. ०वानो P. D. M. ५. पालयित्रे Sy. सर्वलोकस्य पितृभूताय Sk.
६. ०काय D. दद्योतमानाय देवगणाय Sy. दद्युलोकेन चात्राधारेणाधेयास्तज्जिवांसिनो देवा लक्ष्यन्ते । मञ्चाः क्रोशन्तीति यया । महति सर्वलोकस्य पितृभूते लोके निवसतां देवानामर्थाय यदा हविरग्निः करोतीत्यर्थः Sk.
७. हविष्मानन्नम् M. ८. पृथिव्याः सारभूतं हविः Sy. हविलक्षणमन्नम् Sk.
९. यजमानः Sy. १०. तदानीम् M.
११. तदानीं ... स्पर्शनकुशलो राक्षसादिः Sy. पृशनाशब्दोऽमृतरसरूपवचनः । तत्र साधुः पृशन्त्योऽमृतरसरूपानामपि हविषाम् । अमृतरूपरसकारीत्यर्थः Sk.
१२. ०जान् D. दस्यु ... जानन् M. हवींषि वहन्तं हे अग्ने त्वां जानन् Sy. ज्ञातवान् स्वमधिकारं यष्ट्यां वा भक्तताम् Sk. १३. त्वद्भयात्पलायते Sy. हविर्गृहीत्वा गच्छति Sk.

१४. ०मपग० P. १५. अस्मै पलायमानाय राक्षसादये Sy. १६. धर्षकेण धनुषा Sy. प्रगल्भमनसा । निशङ्कः सन्नित्यर्थः Sk. १७. दीप्यमानं बाणम् Sy. वज्रमस्मै । अग्नेरयमन्वादेशः । अस्याग्नेरर्थाय । ये रक्षआदयोऽग्नेर्हविःपरिपन्थिनस्तान् हन्तुमित्यर्थः Sk.
१८. यदेतिवचनात् तदेत्यध्याहार्यम् । तदा सृजत् सृजति । क्षिपतीत्यर्थः Sk.
१९. अनशी० P. इषुक्षेपणशीलोऽग्निः । ... स्वकीयायां ... दुहितृवत् समनन्तरभाविन्यामुषति Sy. अस्ता क्षेपणशील इन्द्रः Sk.
२०. तदैव च स्वायां देव इन्द्रः Sk.
२१. वृष्टया सत्यरूपेण जन्यमानत्वाद्दुहिता क्षितिर्वाभिप्रेता Sk. २२. तस्यां त्विषिं सत्यसम्पत्तिक्षणं दीप्तिम् Sk.
२३. स्थापयति । उपःकाले हि सूर्यकिरणाः प्रादुर्भवन्ति । तैः स्वकीयं प्रकाशमेकीकरोति Sy. यस्मिन् संवत्सरेऽग्निर्देवानामर्थाय हवींषि करोति तस्मिन्नेवेन्द्रोऽपि सत्यसम्पत्तिं करोति नान्यत्रेत्यर्थः । अथवा जन्यमानत्वाद्दुहिता स्तुतिर्वाभिप्रेता । स्वस्यां स्तुतौ देवोऽग्निरोजस्वित्वलक्षणां दीप्तिमायत्ते । यया स्तुत्या होतृत्वेनावस्थितः स्वयं स्तौति तामो-जस्विनीं करोतीत्यर्थः Sk.

स्व आ यस्तुभ्यं दम् आ विभाति नमो वा दाशादुशतो अनु दून् ।

* वर्धो अग्ने वयो अस्य द्विर्हर्हा यासद्राया स्रथं यं जुनासिं ॥६॥

स्व आ यस्तुभ्यम् । स्वे । गृहे । यः । त्वां काष्ठैः । प्रज्वलयति यः । वा । अन्नम् । उशतः कामयमानस्य तव । ददाति । दिवसेषु । वर्धय । अग्ने ! अन्तम् । अस्य । द्वयोः स्थानयोर्मध्यमोत्तमयोः परिवृद्धो यस्त्वमग्ने ! रथसहितं युद्धे । प्रेरयसि । घनेन सह युद्धात् । आगच्छतीति ।

अग्निं विश्वा अभि पृच्छः सचन्ते समुद्रं न स्रवतः सप्त यद्हीः ।

न जामिभिर्वि चिकिते वयो नो विदा देवेषु प्रमतिं चिकित्वान् ॥७॥

अग्निं विश्वाः । अग्निम् । विश्वानि । हवींषि । अभिसचन्ते । समुद्रम् । इव । महत्यः । सप्त । नद्यः । न । बन्धुभिः । विज्ञायते । अन्नमल्पत्वात् । अस्माकं तथा सत्यग्ने ! प्रज्ञापय ।

* Sy. analyses वर्धो as वर्धं उ । Sk. explains it by वर्धय and thus seems to agree with Sy. The padapāṭha however analyses it as वर्धो इति ।

१. यजमानः Sy. २. तमिदादिभिः... यो यजमानः... यथाशास्त्रम् Sy.

३. हविलक्षणम् Sy; Sk.

४. ०तं M. उशते कामयमानाय तुभ्यम् Sk.

५. अनुदिवसम् Sy. प्रतिदिवसमित्यर्थः Sk.

६. The correct reading should be अन्नम् । Both Sy. and Sk. explain वयः by अन्नम् ।

वयोऽन्नम् Sy; Sk.

७. द्वयोर्मध्यमोत्तमस्थानयोर्वृंहितो वर्धितस्त्वम् Sy. हविर्नयनद्वारेण द्वयोरपि देवमनुष्यलोकयोर्वर्धयिता । प्रत्यक्षकृतत्वाच्चास्य मन्त्रस्यानामन्त्रितमेतत् । अतो यत्तच्छब्दावध्याहृत्यैकवाक्यता नेया । यस्त्वं द्विर्हर्हा अग्ने (सः) त्वं वर्धय वयोऽस्येति Sk.

८. यः is omitted by M. The correct reading should be यम् ।

९. रथेन । कं प्रति ? उच्यते । यं स्तोतारं यष्टारं प्रति Sk.

१०. जुनातिगंतिकर्मा । गच्छसि । तस्मै दातुम् । यस्मिन्नेव रथे त्वमारोहसि घनान्यपि तत्रैवारोप्य गच्छेरित्यर्थः Sk.

११. संगच्छते Sy. मध्यमपुरुषस्य स्थाने च प्रथमपुरुषः । यायास्त्वम् Sk.

१२. अङ्गनादिगुणयुक्तमेनम् Sy.

१३. चरुपुरोडाशादीनि सर्वाण्यन्नानि Sy. सर्वाण्यन्यदेवतान्यपि हविलक्षणान्यन्नानि Sk. १४. आभिमुख्येन समवयन्ति प्राप्नुवन्ति Sy. हूयमानान्यभिगच्छन्ति Sk. १५. यया स्रवन्त्यो नद्यः समुद्रमभिगच्छन्ति तद्वत् Sy.

१६. स्रवन्त्यो नद्यः सप्त गङ्गादधाः Sk.

१७. जमन्येकस्मिन्यात्रे सह भुञ्जत इति जामयो ज्ञातयस्तेः Sy. सजातीयैः Sk.

१८. अन्नकल्पकत्वात् P. D. तेभ्यो दातुम्-स्माकमन्नं प्रभूतं नास्तीति भावः Sy.

अल्पत्वादप्रख्यातमन्नमस्माकम् । तद् बहु वदत् प्रख्यातं कुर्वित्यर्थः Sk.

१९. अस्मभ्यं लम्भय Sy. विद्धि जानीहि । शृण्वित्यर्थः Sk.

देवेष्वस्माकम् । बह्वर्थाभिलाषिणीं बुद्धिम् । जानन्निति ।

आ यदिषे नृपतिं तेज आनद्वृत्तिं रेतो निषिक्तं द्यौरभीकै ।

अग्निः शर्धमनवद्यं युवानं स्वाध्यं जनयत्सूदयञ्च ॥८॥

आ यदिषे । आभिमुख्येन । अश्नोति । यत् । तेजः । नृपतिम् । अन्नायात्रं जेतुं तादृशम् ।
 शुचि । रेतो मया स्त्रीषु । निषिक्तं च निषिञ्चतश्च मम । द्योतमानोऽग्निः । समीप आसीद् अथ ।
 अग्निः । वेगवन्तम् । अवद्यरहितम् । तरुणम् । सुकर्माणं पुत्रम् । जनयतु । सूदयतु । च शत्रून्
 तन्मुखेनेति ।

मनो न योऽध्वनः सद्य एत्येकः सुत्रा सरो वस्व ईशे ।

राजाना मित्रावरुणा सुपाणी गोषु प्रियममृतं रक्षमाणा ॥९॥

मनो न यः । शीघ्रगमनः । इव । यो दिव्यान् । मार्गान् । शीघ्रम् । गच्छति सः । एकः

१. दीव्यन्तीति देवा घनपतयः Sy.

निर्धारण एषा सप्तमी । देवानां मध्ये Sk.

२. तेषु ... प्रकर्षेण मननीयं घनम् । ... यद्वा
 प्रमति प्रकृष्टं स्तोत्रं देवेषु विद्या वेदय
 ज्ञापय Sy. प्रकृष्टां स्तुतिम् Sk.

३. बुद्धिम् missing M. ४. अस्मत्प्र-
 भृतीनां भक्तताम् Sk. ५. मर्यादया
 Sk. ६. जाठररूपेण ... समन्तात्
 व्याप्नोत् Sy. यो हविरयं मर्यादया
 दीप्यत इत्यर्थः Sk. ७. ययत् M. यत्
 तेजः Sy. यदिति व्यत्ययेन नपुंसकता ।
 यम् Sk. ८. दीप्तिलक्षणम् Sk.

९. नृणामृत्विजां पालकं यजमानम् Sy.
 मनुष्याणां स्वामिनम् Sk. १०. हविल्ल-
 क्षणाय Sk. ११. नृपतिम् । अन्नायात्रं
 जेतुं तादृशम् । missing M.
 यच्छब्दात्तच्छब्दोऽध्याहार्यः । तत् शुचि
 Sk. १२. तेन तेजसा परिपक्वमन्नं
 रसरूपं ... दीर्यम् Sy. उदकम् Sk.

१३. अभ्यक्तेऽभिगतेऽभिप्राप्ते गर्भस्थाने Sy.

१४. मायान्त्रिषु निषिक्तं चतस्र P. मायां
 स्त्रीषु निषिक्तं चतस्र D. ०ञ्चितश्च
 P.D. निषिक्तं द्यौरभीके । द्यौरिति

षष्ठ्यर्थे प्रथमा । अभीक इत्यासन्ननाम ।
 यवादित्यरदिमभिराहृत्य दिवः समीपे
 निषिक्तं स्थापितम् । आगामिवृष्टिलक्षण-
 मित्यर्थः Sk. १५. द्यौर्दीप्तम् Sy.

१६. बलवन्तम् Sy. बलमुत्साहं वा Sk.

१७. अपत्यं M. अगर्ह्यम् Sk.

१८. जरारहितमित्यर्थः Sy.

१९. शोभनप्रज्ञं वा Sy. कल्याणचित्तम् Sk.

२०. वक्ष्यमाणगुणविशिष्टपुत्ररूपेण ... जनयतु
 Sy. जनयत्वस्माकम् Sk.

२१. सूदय P. D. यागादिकर्मसु प्रेरयतु च ।

यद्वा । रेत इत्युदकनाम । निषिक्तं
 मेघेन वृष्टमुदकमिषेऽन्नाय सस्यादि-
 निष्पत्तयेऽर्ज्यं तेज आनद्वृत्तिं व्याप्नोत्,
 वृष्ट्युदकेन भौमाग्नेः संयोगे सति हि
 सस्यान्युत्पद्यन्ते । कीदृशं तेजः ? नृपतिं
 नृणां रक्षकं शुचि दीप्तम् । तादृशेन
 तेजसा युक्तो द्यौर्दीप्तोऽग्निरभीक
 आसन्नकाल एव शर्धादिगुणविशिष्टं
 पुत्रं जनयतु, तच्च प्रेरयतु यन्नादौ Sy.
 सूदयतिरत्र संस्कारार्थः । संस्करोतु Sk.

२२. म यः M. २३. मन इव योऽग्निः Sk.

२४. एक D. असहायः सन् Sy.

स्वयमेव^१। सूर्यः^२। धनस्य^३ सत्यम्^४। ईश्वरो^५ भवति^६ तथा। राजानो^७। मित्रावरुणौ^८। सुपाणी^९। गोपु^{१०}।
प्रियम्^{११}। पयः^{१२}। रक्षमाणा^{१३} भवतः^{१४} प्रीणिता^{१५} अग्निनेति^{१६}।

मा नो^१ अग्रे^२ सख्या^३ पित्र्याणि^४ प्र मपिंष्टा^५ अभि^६ विदुष्कविः^७ सन् ।

नमो^८ न रूपं^९ जरिमा^{१०} मिनाति^{११} पुरा^{१२} तस्या^{१३} अभिशस्ते^{१४} रधीहि^{१५} ॥१०॥

मा नो^{१२} अग्ने^{१३}। मा^{१४}। अस्माकम्^{१५}। अग्ने^{१६}! सख्यानि^{१७}। वसिष्ठमुपक्रम्यागतानि^{१८}। अभिप्र-
मार्जीः^{१९}। वेत्ता^{२०}। कान्तः^{२१}। सन्^{२२}। आदित्यः^{२३}। इव^{२४} कालात्मा^{२५}। रूपम्^{२६}। जरिमा^{२७} च^{२८}। हिनस्ति^{२९}। पुरा^{३०}।
तस्मात्^{३१}। उपद्रवाद्^{३२} अस्मान्^{३३} रक्षितुम्^{३४}। अधिगच्छ^{३५}।

१. ०मेक P.
२. सूर्यो P. सूर्यसदृशः Sk.
३. सहैव युगपदेव Sy. सत्रा सदा Sk.
४. ईष्टे। यो हि शीघ्रं गच्छति स बहुदेशे-
ष्ववस्थितानि धनानि प्राप्नोति Sy.
५. राजमानो Sy. दीप्तो Sk.
६. ०णि M.
७. अस्मदीयानु Sy.
८. सर्वलोकप्रियम् Sk.
९. अमृतवत्स्वावुभूतं पयः Sy.
पयआख्यममृतम् Sk.
१०. वृष्टिद्वारेण रक्षमाणा। साकाङ्क्षत्वा-
दस्मदर्थं यजत्विति वाक्यशेषः। प्रवर्श-
नार्थं चात्र मित्रावरुणयोर्ग्रहणम्।
सर्वदेवता यजत्वित्यर्थः Sk.
११. प्रणीतावग्निः M. प्रीणितवानग्निः D.
हे अग्ने तत्तद्रूपेण त्वमेवैवं वर्तस इति
भावः Sy. १२. न P. M.
१३. माशब्दः प्रमपिंष्टा इत्येतेन सम्बन्ध-
यितव्यः Sk.
१४. पितुरागतानि। पितुरारभ्य प्रवृत्तानी-
त्यर्थः Sk.
१५. ० मार्जिः P. D. M.
मा विनाशय। अत्र मृष्यतेत्यसंगवशा-
द्वर्तान्तरे वृत्तिः Sy.
मृषिरत्र सामर्थ्याद् विस्मरणार्थः।

- अभिशाब्दोऽत्र धात्वर्थानुवादी लम्बते
प्रलम्बत इति यथा। मा विस्मार्जीः।
अथवा मृजेरिव रूपम्। मा प्रमार्जीः।
मापनंषीरित्यर्थः Sk.
१६. सर्वं विद्वान् Sy. अस्मद्भक्ततायाः Sk.
१७. कान्तः M. कान्तदर्शो सन् Sy.
मेधावी Sk.
१८. यथान्तरिक्षं रूपवन्तः सूर्यरश्मय आच्छा-
दयन्ति तद्वदाच्छादयन्ति Sy.
१९. तमांसि Sk.
२०. अस्माकम् Sk.
२१. जरा Sy. जरत्वम् Sk.
२२. मां सूक्तद्रष्टारं हिनस्ति Sy.
२३. हिंसाहेतोस्तस्या जरायाः। पुरा अधीहि
मां बुध्यस्व। सा यथा न प्राप्नोति तथा
कुरु। अमृतत्वं प्रयच्छेति यावत् Sy.
एतज् ज्ञात्वा पुरा तस्या जरायाः।
अभिशास्तेः हिंसातः Sk.
२४. प्राप्नुहि अस्मान्। यावत्सर्वरूपहारिण्या
जरया न हिंस्यामहे तावत् प्राप्या-
स्माञ्जरातो रक्षेत्यर्थः Sk.
२५. Ms. D. puts the figure ॥७१॥
here to indicate the end of
the seventyfirst hymn. No
such number is given in P.
and M.

I.72.

नि काव्यां वेधसः शश्वतस्कृद्हस्ते दधानो नर्या पुरुषि ।

अग्निर्भुवद्रयिपती रयीणां सत्रा चक्राणो अमृतानि विश्वा ॥१॥

नि काव्या । अभिमुखानि^१ । करोति । स्तोतुः । . . . । स्तोत्राणि^२ । हस्ते । प्रयच्छन्^३
गृहीतानि । बहूनि^४ । धनानि । अग्निः । अभवत्^५ । रयिपतिः । सत्यमेव कुर्वाणः । अन्नानि^६ । सर्वाणि ।
पृथूनि^७ नाकुर्वन्ति (?)

अस्मे वत्सं परि वन्तं न विन्दन्निच्छन्तो विश्वे अमृता अमृताः ।

श्रमयुवः पदव्यौ धियुधास्तस्युः पदे परमे चार्वरेः ॥२॥

अस्मे वत्सम् । अस्माकम्^{११} । वत्समग्निम्^{१२} । परितः । सन्तम्^{१३} । इच्छन्तः^{१४} । विश्वे । देवाः^{१५} ।

१. नियमेन Sk.

०खानाक० P. D.

२. बाह्वोः P. बाह्वो D. बह्वोः M. बहोः
Ed. शश्वतः । बहुनामैतत् । बहोर्य-
जमानस्य Sk.

३. काव्यानि मन्त्ररूपाणि स्तोत्राणि Sy.
कर्माणि हविर्नयनादीनि काव्यानि Sk.

४. धारयन् Sy.

अयत्नेनैवेत्यर्थः Sk.

५. नृभ्यो हितानि नृषु साधूनि वा . . .
धनानि । . . . ईदृग्भूतमग्निमवलोक्य सर्वे
जनाः स्तुवन्तीति भावः Sy.

नरेषु भवानि नृभ्यो वा हितानि यज्ञ-
फलानि Sk.

६. अवत् P. D.

भवति Sk.

७. रतिः M. धनानां मध्ये यानि
धनान्युत्कृष्टानि तेषां स्वामी भवति ।

. . . सहैव । युगपत्प्रयच्छन्नित्यर्थः Sy.

रयीणां पतिः रयिपतिरित्येवान्वाक्यायते ।

तथापि प्रवीणशब्दादिवत् स्वामिमात्र-

वचन इह द्रष्टव्यः । स्वामी Sk.

८. सत्रेति सत्यानाम सदाशब्दपर्यायो वा । . . .
यस्मात् सत्यानि सदा वा करोती-
त्यर्थः Sk.

९. हिरण्यानि स्तोतृभ्यः Sy.

अमृतानि नित्यानि हविर्नयनादीनि ।
. . . यद्विर्नयनादीनि सर्वाणि
करोषि तस्माद्विषां यजमानधनानां
स्वामी भवसीत्यर्थः Sk.

१०. नाकुर्वन्ति M.

११. अस्मे इति तादर्थ्यं चतुर्थी । अस्मदर्थ-
मस्माकं हविर्नयनार्थमित्यर्थः Sk.

१२. वत्सवदत्यन्तं प्रियम् । यद्वा वत्सः पुत्रः
पदचानुत्पन्नत्वात् । तद्वदग्निरप्यस्माकं
पुत्रः Sy.

१३. परितः सर्वत्र वर्तमानम् । देवेभ्यो निर्ग-
त्याश्वत्यवेष्वादिषु निलीनं सन्तमित्यर्थः
Sy.

१४. सौचीकमग्निम् Sk.

१५. अमरणधर्माणो देवाः Sy.

मरणवर्जिताः Sk.

अमूढा अपि । न । अविन्दन् । अमवन्तः अग्नेः । स्थानमन्वेयमाणाः । कर्मणो धातारः । तस्युः ।
पदे । परमे । चारुणि । यत्राग्निर्निर्लीनस्तत्र तस्युर्निर्लीनं दृष्ट्वेति ।

तिस्रो यदग्ने शरदस्त्वामिच्छुचि घृतेन शुचयः सपर्यान् ।

नामानि चिदधिरे यज्ञियान्यसूदयन्त तन्वः सुजाताः ॥३॥

तिस्रो यदग्ने । तिस्रः । यदा । अग्ने ! शरदः । त्वाम् । एव । शुचिम् । घृतेन । शुचयः ।
पर्यचरन् अय ते । नामानि । चित् । दधिरे । यज्ञार्हाणीन्द्रो विष्णुर्वरुणो मित्रोज्यंमेति तथा । शोभन्-

१. अमूढा मस्तश्च Sy.

२. नालभन्त Sy.

नशब्दोऽयमुपमार्थीयो व्यवहितेनापि
वत्समित्येतेन सम्बन्धयितव्यः । वत्समिव
सर्वतो भवन्तम् । हविर्वहनभयेनेतश्चे-
तश्च वत्समिव नश्यन्तमित्यर्थः Sk.

३. अलभमानाश्च ते ... हव्यवाहनस्याभा-
वेन हविषामभावात्तज्जन्येन अग्नेन
क्लेजेनैकीभूताः Sy.

अन्वेयणादुपजातश्चमाः सन्त इत्यर्थः Sk.

४. ०न्वेयन् M.

पार्दगच्छन्तः Sy.

पदव्यः । पदशब्देनात्र कृत्स्नस्य जगत
आश्रयत्वात् कारणात्मोच्यते । वेतिरपि
पश्यतिकर्मा । ... कारणात्मनो जातार
इत्यर्थः Sk.

५. धियामग्नेः शपनासनस्थानादिलक्षणानां
कर्मणां धारयितारः Sy.

स्वस्य कर्मणो धारयितारः । कर्मणामत्य-
क्तार इत्यर्थः Sk.

६. बहुविधेन प्रयासेनानि दवृशुरित्यर्थः Sy.

७. यत्र ह्यग्निर्निर्लीनो वर्तते तत्रेत्यर्थः Sy.

८. शोभने Sy.

क्रियाविशेषणं वा चारुशब्दः । चारु तस्यु-
रिति । कस्य पदम् ? उच्यते । अग्नेः ।
यस्माद्यतो नष्टस्याग्नेः पदानि दृश्यन्ते
ततस्ततोऽन्वेयतेत्यर्थः । अथवा पदव्य

इति पदज्ञत्वस्येहोपादानात् ... विश्वे
अमृता अमूरा इत्यादिभिरङ्गिरस उच्यन्ते
न देवाः Sk.

९. The passage beginning with
कर्मणो and ending with दृष्ट्वेति
is omitted by M.

१०. यदिति प्रथमाबहुवचनान्तं द्रष्टव्यम् ।
ये Sk.

११. यदा (मनुष्य आश्रयति स) ग्ने P.

१२. वर्षाणि Sk. संवत्सरान् Sy.

१३. दीप्यमानम् Sy.

दीप्तम् Sk.

१४. शोषयितारो दीप्ता वा मस्तः । ...

तदानां त्वमाविरभूः Sy.

शुद्धात्मानः Sk.

१५. The passage beginning with
तिस्रो यदग्ने and ending with
पर्यचरन् is omitted by M.

परिचरन्ति । यजन्त इत्यर्थः Sk.

१६. दधिरे P.

दारिद्र्यादथचष्टुमशक्नुवन्तो भक्त्या
नामान्धेव केवलानि तव कीर्तयन्ती-
त्यर्थः Sk.

१७. यज्ञियार्हा P. यज्ञसम्पादीनि Sk.

१८. नामानि धारयित्वा च ... पूर्वं रूपं
परित्यज्य शोभनममृतत्वं प्राप्ताः
सन्तः Sy. सम्पूर्णाः Sk.

जननाः। तनूश्च बह्वीर्यज्ञभागार्थम्। प्रैरयन्।

आ रोदसी बृहती वेविंदानाः प्र रुद्रिया जभिरे यज्ञियासः।

विदन्मतौ नेमधिता चिकित्वानग्निं पदे परमे तस्थिवांसम् ॥४॥

आ रोदसी। प्राजभिरे। चावापृथिवी। महती। विन्दमानाः। यज्ञार्हाः। देवा अस्मा
अग्नये स्तोत्राणि तथा। उत्तमे। स्थाने। तस्थिवांसम्। अग्निं सङ्ग्रामार्थम्। प्राज्ञः। मनुष्यः।
आश्रयति।

संजानाना उपं सीदन्नभिज्जु पत्नीवन्तो नमस्यं नमस्यन्।

रिरिकांसस्तन्वः कृण्वत स्वाः सखा सख्युनिमिषि रक्षमाणाः ॥५॥

संजानानाः। ऐकमत्यं गताः। उपासीदन्। अभिगतजानुकम्। पत्नीसहिताः। नमस्कार्य-

१. तथा रिक्ता भवन्तो भननजननाः P.

२. नन्वश्च D. ३. प्रेर० D.

स्वर्गं प्रापितवन्तः Sy.

यच्छब्दात्तच्छब्दोऽध्याहार्यः। ते सर्वे
अमुदयन्तः। मृदयतिः संस्कारार्थः।
विदधैश्वर्यादिभिः संस्कारैः संस्कु-
र्वन्ति।... अव्यङ्गशरीरा विदधैश्वर्या-
दीनि प्राप्नुवन्तीत्यर्थः Sk.

४. ०त्रिरे P. प्रजहिरे, चक्रुरित्यर्थः Sy.
प्रहरन्त्याग्निं प्रति प्रापयन्ति Sk.

५. मती P.

६. अत्यर्थं ज्ञापयन्तः। कुत्राग्निर्वर्तत इति
परस्परं वदन्तो दद्यावापृथिव्योर्मध्ये
वर्तमाना इत्यर्थः। यद्वा महत्योदर्पा-
वापृथिव्योर्मध्ये... अग्निमुपलभमानाः
Sy. जानन्तः। प्रदर्शनार्थं चैतद्
रोदसीग्रहणं तत्स्थानशेषज्ञेयोपलक्षणार्थं
वा। अशेषं ज्ञेयं जानन्त इत्यर्थः Sk.

७. यज्ञसम्पादितो मनुष्याः। ज्ञाताशेषज्ञेया
यष्टारोऽग्निं स्तुवन्ति यजन्ति चेत्यर्थः Sk.

८. रुद्रोऽग्निः। देवानामसुरैः सह युद्धसमये
तैर्देवैः स्थापितं धनमपहृत्य गतवन्तमग्निं

देवा आगत्याग्निसकाशाद् बलेन
तद्धनमगृह्णन्। तदानीं सोऽग्नि-
ररोदीत्। तस्माद् रुद्र इत्याख्यायते...
तस्य रुद्रस्यार्हाणि स्तोत्राणि Sy.
रुद्रिया। रुद्र इति स्तोत्रनाम। तस्य
स्वभूता तस्मिन् वा भवा रुद्रिया
स्तुतिः। सहयोगलक्षणतृतीयान्तं चैवं
द्रष्टव्यम्। स्तुत्या सह हवींषि Sk.

६. अदवत्यादौ Sy. वेदघात्ये परमात्मनि
वा Sk. १०. ग्रामत्वौ P.

११. ०ज्ञा M. १२. तत्त्ववेदी मनुष्यः Sk.

१३. अलभत Sy. तत्त्वतो वेत्ति Sk.

१४. V. Mādhava ignores नेम-
धिता १५. सजाना० P. सम्यग्जानन्तो
देवाः Sy. सम्यक् जानन्तः Sk.

१६. प्राप्नुवन्ति Sy. उपसीदन्ति Sk.

१७. ०मतजा० P. आभिमुख्येनावस्थित-
जानुयुक्तं त्वाम् Sy.

क्रियाविशेषणमेतत्। अभिगते जानुनी
यस्मिन् उपसदने अभिज्जु। भूमौ
जानुनी निपात्योपसीदन्तीत्यर्थः Sk.

१८. ० तां M.

मग्निम् । नमस्यन्ति तया रक्ता भवन्तोऽग्नेये । स्वानि । शरीराणि विधेयीकुर्वन्ति । सखायः । सख्युरनुग्रहोन्मुखे । निमेषेऽग्निं हविर्भिः । रक्षमाणाः ।

त्रिः सप्त यद्गुह्यानि त्वे इत्पदाविद्विहिता यज्ञियासः ।

तेभी रचन्ते अमृतं सजोषाः पशूश्च स्थातृश्चरथं च पाहि ॥६॥

त्रिः सप्त यत् । त्रिः सप्त यत् । गुहायां निहितानि । त्वयि । पदानि निवासस्थानानि घनानि विदन् (?) निहितानि । देवास्त्वया पुनः प्रत्नानि घनानि । अलभन्त । तैलब्धैः । अमृतमग्निं

१. ०ग्निमस्यति P. ०ग्निहमस्यन्ति M. ०स्यति D. अपूजयन् Sy. पूजयन्ति Sk. २. रक्ता M. अनशनादिरूपेण दीक्षादिनियमेन रक्तीकुर्वन्तः । शोषयन्तः Sy. शुद्धोऽप्ययमतिपूर्वार्थो द्रष्टव्यः । अन्यतोऽतिरिच्यमानाः । प्रकृष्टीभवन्त इत्यर्थः Sk.

३. ०स्ये D. ४. विधेयी० P. यागानकुर्वन् Sy. करोतिः शुद्धोऽपि संपूर्वार्थे द्रष्टव्यः । विदपैश्वर्यादिभिः संस्कारैः संस्कुर्वन्ति । विदपैश्वर्यादीनि प्राप्नुवन्तीत्यर्थः Sk. ५. अग्नेः Sk.

६. सख्युं ननु गृहो० P. मित्रस्य तव Sy.

७. दर्शने निमित्तभूते सति Sy. दर्शने । सप्तमीनिर्देशाद् वर्तमाना इति शेषः । अग्निनाऽनुग्राह्यदर्शनेन दृश्यमाना इत्यर्थः Sk.

८. त्वया परिरक्ष्यमाणाः ... देवाः Sy. तत्प्रसादादेव सर्वापद्भ्य आत्मानं रक्ष्यमाणाः । अथवा निमिषीति तृतीयार्थे सप्तमी । रक्ष्यमाणा इत्यपि व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः । अग्नेरनुग्राह्यदर्शनेन सर्वापद्भ्यो रक्ष्यमाणा इत्यर्थः Sk. ९. त्रित्त० D.

१०. त्रिः सप्त यत् is omitted by M.

११. एकविंशतिसंख्याकानि । ... रहस्यानि वेदैकसमाधिगम्यानि Sy. ... गायत्र्या-

दीनां सप्तानामेकैकस्यास्त्रिधा भेदेन तदन्वेषां छन्दसामपरिसंख्यानात् । तदस्ति छन्दसामेकविंशतित्वम् । तच्चैतदुच्यते त्रिस्तप्तेति Sk.

१२. यः M. यद् यानि Sk.

१३. गुह्यानि गूहनार्हाणि Sk.

१४. पद्यते गम्यते स्वर्गं एभिरिति व्युत्पत्त्या पदशब्देनात्र यज्ञा उच्यन्ते । ते चैकविंशतिसंख्याकाः । ओपासनहोम-वैश्वदेवादयः सप्त पाकयज्ञाः । अग्न्या-धेयदर्शपूर्णमासादयः सप्त हविर्यज्ञाः । अग्निष्टोमात्यग्निष्टोमादयः सप्त सोम-यज्ञाः Sy.

पदा पदेन । स्वेन ज्ञानेनेत्यर्थः Sk.

१५. वासः स्था० M.

१६. The reading विदन् is faulty. I suggest अविदन् Ed. त्वामाराध्य ज्ञातवन्तः Sk. १७. तेषां सर्वेषां त्वत्प्रधानत्वात् । न ह्यग्निमन्तरेण यागा अनुष्ठातुं शक्यन्ते Sy. देवैः Sk.

१८. यज्ञार्हा अर्थित्वसामर्थ्यवैदुष्यादिभिरधिकारहेतुभिर्व्युक्ताः । ... एवंविधलक्षणोपेता यजमानास्तानि पदानि ... अलभन्त Sy.

यज्ञसम्पादिनोऽङ्गिरसः Sk.

१९. प्रश्नानि M.

२०. अम्यत० M. अमरणधर्माणम् Sy.

त्वामेव । रक्षन्ते । सङ्गताः । सत्त्वं पशून् । स्यावराणि । जङ्गमम् । च । पाहीति ।

विद्वाँ अग्ने वयुनानि क्षितीनां व्यानुषक्छुरुधो जीवसे धाः ।

अन्तर्विद्वाँ अर्ध्वनो देवयानान्तन्द्रो दूतो अभवो हविर्वाट् ॥७॥

विद्वाँ अग्ने । प्रजानानि । मनुष्याणाम् । विधेहि तथा । शुचो रोधयित्रीरपश्च । जीवताय ।
अनुषक्तं कुरु । देवयानान् मार्गान् । अन्तर्जनिन् यत्र यत्र रक्षांसि चरन्ति तं तं देशं जानन् । अनलसः ।
दूतः । अभवः । हविषां वोढा ।

स्वाध्वो दिव आ सप्त यद्वा रागो दुरो व्यृतज्ञा अजानन् ।

विदद्गव्यं सरमा दृळ्हमूर्वं येना नु कं मानुषी भोजते विट् ॥८॥

स्वाध्वो दिवः । सुकर्माणः । दिवः सकाशादसुरपुरं प्रत्यागताः । सप्त ।

१. यजन्तीत्यर्थः Sy. तेभी रक्षन्ते अमृतं भवन्तम् । अग्निगुणरक्षणाच्चायं तद्वत्प्रगनावेव रक्षणव्यपदेशः । अकौर्त्य-माना हि छन्दोभिरग्नेर्गुणा विस्मरणात् प्रलयं गच्छेयुः । तान् छन्दोभी रक्षन्तोऽग्निमेव रक्षन्तीत्युच्यते Sk.
२. तैर्यजमानैः समानप्रीतिस्त्वम् Sy. सम्प्रीयमाणाः । अङ्गिरस एव वा प्रकृत-त्वात् सर्वे वा स्तोतारः Sk.
३. गवाश्वाविपशून् Sy.
४. ग्रीह्यादिस्यावराणि Sy. ५. जागं P. पशुव्यतिरिक्तमन्यद्यत्प्राणिजातमस्ति । ...तेषु हि रक्षितेषु त्वदीया यागाः कर्तुं शक्यन्ते नाग्यथा । अतस्त्वमेवमुच्यस इत्यर्थः Sy. पशुव्यतिरिक्तमपि Sk.
६. V. Mādhava ignores इत् । च
७. विट् P. विट् D. विट् M.
८. सर्वाणि ज्ञातव्यानि ... जानंस्त्वम् Sy. त्वङ्गतिरूपाणि Sk.
९. यजमानलक्षणानां प्रजानाम् Sy.
१०. क्षुद्रूपस्य शोकस्य Sy. ११. राघ० P.
१२. ०रा० P. ०पश्च M. अन्नानि Sy. वृष्टिलक्षणा आपः Sk.

१३. अनुषक्तं संततं यथा भवति तथा ... कुर्वित्यर्थः Sy. आनुषक् आनुपूर्व्येण । यथायोग्यमित्यर्थः Sk.
१४. विधाः हविर्नयनद्वारेण विविधं देहि Sk.
१५. देवा यैर्मार्गैर्यान्ति गच्छन्ति ताञ्जान-श्रित्यर्थः Sy. यैर्देवाः प्रतिगम्यन्ते तानस्मान् Sk. १६. द्यावापृथिव्योर्मध्ये जानन् Sy. अन्तरिति वेदिमध्यमभि-प्रेतम् । ... वेदिमध्यव्यवस्थितज्ञानेन हेतुना । यस्माद् वेदिमध्य एव व्यवस्थितो-ऽसीत्यर्थः Sk. १७. अलसः P. D. पुनः पुनर्हविर्वहनेऽप्यनलसः Sy. उत्साहीत्यर्थः Sk. १८. देवताद्वानार्थं सर्वयजमानानां दूतोऽभवोऽभूर्भवति वा Sk. १९. Omitted by M.
२०. V. Mādhava ignores अग्ने
२१. साध्वो M. २२. शोभनमाध्यानं येषां ते स्वाध्वाः कल्याणचिन्ताः । के ते ? अङ्गिरसः Sk. २३. द्युशब्दोऽत्र तत्प्र-भृत्युपलक्षणार्थं द्रष्टव्यः । ... द्युप्रभृतीन् सप्तलोकान् Sk. २४. ०वोस्त० P.
२५. द्युलोकादागत्य भूम्यां प्रवहन्तीति शेषः Sy. २६. गङ्गाद्याः सप्त नद्यः Sy.

महतीः^१। गोधनस्य^२। दुरो^३ङ्गिरसः^४। व्यजानन्^५ पणिभिरपहृतानां^६ गवामानयनाय^७ सप्त^८ मार्गानि-
जानन्^९ तथा^{१०}। लब्धवती^{११}। सरमा^{१२} नाम देवशुनी^{१३}। दृढम्^{१४}। महान्तम्^{१५}। गोसङ्घम्^{१६}। येन^{१७} सङ्घेन^{१८}।
मानुषी^{१९}। विद्^{२०}। उपभुङ्क्तेऽग्नेः^{२१} कर्मणा^{२२} तथाकुर्वन्निति^{२३}।

आ ये विश्वा स्वपत्यानि तस्युः कृण्वानासौ अमृतत्वाय गातुम् ।

महा महद्भिः पृथिवी वि तस्थे माता पुत्रैरदितिर्धार्यसे वेः ॥६॥

आ ये विश्वा । आतस्युः^{१८} । ये^{१९} । विश्वानि स्वपतननिमित्तानि^{२०} कर्माणि^{२१} । कुर्वन्तः^{२२} । अमृतत्व-

१. मतीः P. महत्यः । ... हे अग्ने ! ईदृग्विधा
नद्यस्त्वया स्थापिताः । अग्नौ होमे
सति हि तेन तृप्तः सूर्यो बृष्टिं करोति ।
... अतो बृष्टिद्वाराग्निरेव नदीः करो-
तीत्युच्यते Sy.

२. बलनाम्नासुरेणापहृतस्य गोरूपस्य धनस्य
Sy. धनस्य Sk.

३. दूरो० P. दूतो० M.
द्वाराणि गमनमार्गान् Sy.
द्वाराणि । यैर्धनं लभ्यते तानि Sk.

४. ०य० D. M. य्या P. त्वत्साध्येन
यागेन प्रीत इन्द्रो गवामन्वेषणाय सरमां
नाम देवशुनीं प्रेषितवान् । सा च सरमा
गवां स्थानमवगत्येन्द्रस्य न्यवेदयत् ।
इन्द्रश्च तानङ्गिरसो गाः प्रापयत् ।
अत एतत्सर्वं त्वमेव कृतवान् Sy.
अग्निप्रसादादेव विज्ञातवन्तः । प्राप्तवन्त
इत्यर्थः । मरणोत्तरकालं दधुप्रभृतीन्
सप्तलोकान् प्राप्तवन्तः । जीवन्तोऽपि
धनं लब्धवन्त इत्यर्थः Sk.

५. ०पा० M. ६. ०ना० P.

७. M. adds च after तथा

८. ०वति P. अत्रैकवाक्यताप्रसिद्धपर्यं यैः
प्रेषितेत्यध्याहार्यः । यैः प्रेषिता पणिभि-
रपहृतं विवद् ज्ञातवती लब्धवती वा Sk.

९. बहुलमित्यर्थः Sy.

१०. एवविधं पयोलक्षणम् ... अन्नम् Sy.

ऊर्ध्वशब्दः समूहवचनः । समूहम् । बहु
विस्तीर्णं वेत्यर्थः Sk.

११. ०संखं M. अङ्गिरोभ्यः सकाशात् ...
गवि भवम् Sy.

१२. हेतुना Sk.

१३. संखेन M. गव्येन Sy.

१४. मनोः सम्बन्धिनी Sy.

१५. प्रजा । ... तद्गव्यमपि परम्परयाऽग्नि-
रेव करोति Sy.

मनुष्यजातिः । देवगवीनां हि प्रसादेन
मनुष्यजातिः सुखमनुभुङ्क्ते । मनुष्यग-
वीनां देवगवीप्रभवत्वात् कामदुष्टत्वाद् वा
देवगवीनां सर्वमुत्तमानां तत्प्रभवत्वात् Sk.

१६. विद्युप० M. ०जुव० P.

१७. V. Mādhava ignores ऋतज्ञाः ।
नु । कम्

१८. कृतवन्त इत्यर्थः Sy. सम्प्राप्तवन्त
इत्यर्थः Sk.

१९. अङ्गिरसः Sk.

२०. ये (स्वपतननिमित्तं) विश्वानि P.
बहूनि धनानि Sk.

२१. शोभनैरपत्यैः सहितानि Sk.

२२. Omitted by P. चतुर्दशरात्रवद्-
त्रिंशद्वात्रादित्यानामयनादीनि कर्माणि
Sy. २३. अमृत० M. अमरणत्व-
सिद्धये Sy. अविद्यमानं मृतत्वं यस्य
सोऽमृतत्वोऽग्निः । तदर्थम् Sk.

सिद्धयर्थम् । मागम् । अत्यन्तम् । महद्भिस्तैरियम् । पृथिवी ध्रियमाणा । वितिष्ठते । माता ।
पुत्रैर्मनुष्यैः । अदीना । गमनशीलस्याग्नेः । पानाय तं सोमं पाययितुमिति ।

अधि श्रियं नि दधुश्चारुमस्मिन्दिवो यदक्षी अमृता अकृण्वन् ।

अधं क्षरन्ति सिन्धवो न सृष्टाः प्र नीचीरग्ने अरुषीरजानन् ॥१०॥

अधि श्रियम् । अधिनिदधुः प्रज्वलनेन । शोभाम् । कल्याणीम् । अग्नौ । दिवः । यदा ।
चक्षुषी हविर्जिघृक्षया । देवाः । अकृण्वन् । प्रज्वलितेऽग्नौ पृथिव्याम् । क्षरन्ति । सिन्धवः । इव ।

१. उपायम् Sy.

गायतिरचंतिकर्मा । गानं गातुः स्तुतिः ।
ताम् । यैर्ऽङ्गिरसोऽग्निमास्तुवन्तो बहूनि
धनानि शोभनानि चापत्यानि लब्धवन्त
इत्यर्थः Sk.

२. स्वकीयेन महत्त्वेन Sy.

तेषां मङ्गा माहात्म्येन । तत्प्रसादे-
नेत्यर्थः Sk.

३. अनुष्ठानेन महानुभावः Sy. सत्य-
जननादिभिरुपकारैर्मनुष्याणाम् Sk.

४. सर्वस्य जगतो धारणाय Sy.

५. विविधं स्थिता । अङ्गिरसां प्रसादेन
पृथिवी मनुष्याणां महद्भिः सत्यजनना-
दिभिरुपकारैरुपकरोतीत्यर्थः । अङ्गिरसो
होन्द्रसत्त्वाद् वृष्टेः कर्तारः । तदायत्ताश्च
सत्यजननावयः Sk.

६. जनयित्री Sy. देवमाता चादितिः Sk.

७. सर्वदेवैः सह । देवा अपि हि यन्मनुष्या-
णामुपकुर्वन्ति तदङ्गिरसामेव प्रसादेन ।
देवोपकारस्य धर्मायत्तत्वाद् धर्मस्य च
वृष्ट्यायत्तत्वाद् वृष्टेश्चाङ्गिरसः कर्तृ-
त्वात् Sk. ८. इदानीना P.

९. ०ग्ने M. देवान् प्रति गन्तुर्जातिर्वा Sk.

१०. आज्यपयआद्याहुतिपानाय । ...यागाभावे
च नाग्निराहुतीः पिबेत् । अत एवमुच्यते
घायसे वेरिति Sk.

११. स्थापितवन्तः Sy.

१२. ०लने P.

१३. परिस्तरणपरिषेचनादिरूपां यज्ञसम्पदम्
Sy. दीप्तिलक्षणाम् Sk.

१४. चारुं शोभनम् Sk. १५. त्वय्यग्नौ Sk.

१६. तदानीं ... द्युलोकात् ... अमरणधर्माणो
देवा यागसमयो जात इत्यवगम्यागच्छ-
न्तीति शेषः Sy.

१७. यथा M. यद P.

१८. यज्ञस्याऽऽज्यभागलक्षणे Sy.

द्वित्वसामान्यात् सूर्याचन्द्रमसावत्राक्षौ
उच्येते । अक्षिस्थानीयो सूर्याचन्द्रमसौ
Sk. १९. अकुर्वन् P.
अहोरात्रविभागार्थं यद्वै सूर्याचन्द्रमसौ
देवावुदपीपदन् तद्वै त्वामग्निं दीप्ति-
मन्तमकार्षुरित्यर्थः Sk.

२०. ०लिग्नौ D. आज्यभागानन्तरम् ...
अग्नेरुत्पन्नाः ... शीघ्रं गच्छन्त्यो नद्य
इव ... नितरां सर्वासु दिक्षु गच्छन्तीः
... आरोचमानाः, यद्वा निर्मलरूपाः,
हे अग्ने ! एवम्भूतास्त्वदीया ज्वालाः
क्षरन्ति सञ्चलन्ति । सर्वासु दिक्षु
गच्छन्तीत्यर्थः । आगता देवाश्च प्राजा-
नन् अस्माकं होमायेदुदयो ज्वाला
उत्पन्ना इति हृष्टाः सन्तः प्रकर्षेण
जानन्ति Sy. २१. रक्षन्ति M.
काः ? सामर्व्यावाहुतयः Sk.

२२. नद्यः Sk.

उद्युक्ता^१ देवास्ततो ज्वलित्वोपशान्तस्य । अग्ने ! तव । न्यभूता^२ लेलायमानाः । ज्वालाः । जानन्ति^३
निरूपणीयं^४ सुक्तं प्राज्ञैः ।

I.73.

रयिर्न यः पितृवित्तो वंयोधाः सुप्रणीतिश्चिकितुषो न आसुः ।

स्योनशीरतिथिर्न ग्रीणानो होतैव सन्नं विधृतो वि तारीत् ॥१॥

रयिर्न यः^१ । धनम् । इव । यः । पितृतो लब्धम् । अन्नस्य दाता । सुप्रणयश्च^२ भवति ।
विदुषः^३ । इव । शासनं सः । सुखे^४पु शाययति । अतिथिः^५ । इव । तृप्यन्^६ । होतैव । यजमानस्य^७ ।
यज्ञगृहम्^८ । वितरति हविर्वहनेन ।

देवो न यः सविता सत्यमन्मा कृत्वा निपातिं वृजनानि विश्वा ।

पुरुप्रशस्तो अमतिर्न सत्य आत्मेव शेवो दिधिषार्यो भृत् ॥२॥

देवो न यः^१ । देवः । इव । सविता । सत्यमनाः^२ । कर्मणा^३ । निरक्षति । विश्वानि ।

१. सिद्धबहुवचु० M. ०क्ताः P.
यष्टुभिर्विसुष्टाः सत्यः Sk.
२. न्यभू० P. न्य अता M.
नीचीरघोमुखाः । सुष्टा ह्याहुतयः
क्षरन्त्योऽधोमुखाः क्षरन्ति Sk.
३. लोमायमानाः P. D.
अरुषीः... त्वां प्रति गमनशीलाः ।
नित्यमेव यास्त्वयि हूयन्त इत्यर्थः Sk.
४. जनन्ति P. प्रशब्दः प्रारम्भे । तत एव
प्रभृति ज्ञानिनोऽपि त्वां ज्ञातुं प्रारब्धवन्त
इत्यर्थः Sk. ५. नि is omitted
by P. and M. रूपाणीयं P.
६. Ms. D. puts the figure ॥७२॥
here to indicate the end of
the seventysecond hymn.
No such number is given
in P. and M. V. Mādhava
ignores अघ । प्र ७. रयि नियः M.
७. यया पैतृकं धनं विश्वम्भेन व्यवहित-
माणं सत् अन्नप्रदं भवति तद्वदग्निरपि
सर्वेषु यज्ञेषु विश्वम्भेन व्यवहृतः सन्

- अन्नप्रदो भवतीत्यर्थः Sy. यया पितृ-
धनं कमेण नियमेन प्रभूतस्यान्नस्य दायकं
तद्वन्नियमेन प्रभूतदायक इत्यर्थः Sk.
८. सुखेन प्रणेतव्यः Sy. प्रणीतिः कार्येषूप-
देशः सा शोभना यस्य स सुप्रणीतिः Sk.
१०. धर्मशास्त्राभिज्ञस्य ।... यया विद्वच्छासनं
सर्वेष्वनुष्ठेयेषु तत्तत्तन्नाशनिर्णयाय नीयते
तद्वदग्निरपि सर्वेषु यज्ञेषु प्रणीयते Sy.
११. सुखप्रदे गार्हपत्यापतनादौ शयानः Sy.
सुखस्य स्थापयिता । सुखकर इत्यर्थः Sk.
१२. अग्निः P. सुखासने उपवेशितोऽर्घ्यपाद्या-
विभिः सत्कृतोऽतिथिरिव Sy.
१३. हविर्भिस्तर्पणीयः Sy.
१४. होमकर्ताऽध्वर्युस्तत्कर्मकरणेन फल-
यंजमानस्य गृहं यथा वर्धयति तद्वत् Sy.
१५. यज्ञसाधनद्वारेण... परिचरतः Sk.
१६. वर्धयति Sk.
१७. द्योतमानः Sy. १८. सर्वस्य प्रेरकः
सूर्यः Sy. १९. ०मननः M.
सत्यज्ञानो यथार्थदर्शी Sy. सत्यज्ञानः
Sk. २०. यागादिना प्रज्ञया वा Sk.

उपद्रवाणि। बहुभिः प्रशस्तः। रूपम्। इव। सत्यं तद्वि चक्षुर्ग्राह्यं श्रद्धेयं सत्यं भवति।
शरीरमिव। भरणीयः। भवति। सुखकरं हि।

देवो न यः पृथिवीं विश्वधाया उपक्षेति हितमित्रो न राजा।

पुरःसदः शर्मसदो न वीरा अन्नवद्या पतिजुष्टेव नारी ॥३॥

देवो न यः। देवः। इव। सविता। पृथिवीम्। विश्वस्य घर्ता। उपेत्य वसति।
अनुकूलः। इव। राजा स यदा सर्वा पृथिवीमधितिष्ठति यस्य चाग्नेः। पुरः सीदन्तः।

१. वर्ज्यन्ते हिंस्यन्तेऽस्मिन्निति वृजनं सङ्ग्रामः।... विभक्तिव्यत्ययः। सर्वेभ्यः सङ्ग्रामेभ्यः। पुरुभिर्यजमानैः स्तुतोऽग्निः Sy. वृजनमिति बलनामान्यत्र। इह तु वर्जनीयत्वाद् वृजनं पापमुच्यते। सर्वाणि पापानि Sk.

२. यथा पृथिव्यादेः स्वरूपमागमापायिषु विशेषेषु सत्स्वपि स्वयमेकरूप्येण नित्यं भवति तद्वदग्निरप्युच्चावचेषु सर्वेषु कर्मसु स्वयमेक एव व्याप्य वर्तते Sy. आत्ममतिरमतिरुच्यते। तद्वत् सत्यः। अथवा अम गत्यादिष्वित्यस्यायं तिप्रत्ययः कर्तरि। गमनशीलोऽमतिरावित्यः। तद्वत् सत्यः Sk.

३. परमप्रेमास्पदतया निरतिशयानन्दस्वरूप आत्मा यथा सर्वान् सुखयति... तद्वदग्निरपि स्वर्गादिफलहेतुतया सुखयति Sy.

यश्चात्मेव शेषः सुखः सर्वस्य Sk.

४. सर्वैर्यजमानैर्धारणीयः... परित्यागे हि वीरहत्यालक्षणो दोषो भवति Sy. धारयिता च Sk.

५. ०करा P.

As an epithet of सविता, the reading should be सुखकरः

६. द्योतमानः सूर्य इव Sy.

देव इति पूर्वस्यामुचि सम्बन्धदर्शनाद्

दीप्तत्वाच्च सवितृवाभिप्रेतः Sk.

७. यथा सूर्यो वृष्ट्यादिप्रदानेन सर्वं जगद् धत्ते, एवमग्निरपि यज्ञादिसाधनेन कृत्स्नस्य जगतो धारयिता Sy.

सर्वाहितलक्षणमाज्यादिपेयं यस्य स विश्वधायाः। सर्वासामाहुतीनां पातेत्यर्थः Sk.

८. घत्तोबोत्य M. सर्वेषां प्रियः सन् यज्ञगृहादौ निवसति Sy.

९. यथा देवः सविता पृथिवीं रश्मिभिर्व्याप्य निवसति तद्वद् व्याप्य निवसतीत्यर्थः Sk.

१०. हितान्यनुकूलानि मित्राणि यस्य तादृशो राजा यथा सुखेन निवसति तद्वत्। यथा सर्वजनमित्रो राजा एवमग्निरपि सर्वजनमित्र इत्यर्थः। नह्यग्निं कश्चन द्विष्टे Sy.

हितमित्रो न राजा। पूर्वस्पर्यवेयं द्वितीयोपमा। हितानि मित्राणि यस्य भवन्ति स हितमित्रः। यथा च हितमित्ररूपतो राजा पृथिवीं सम्यक् पालयन्नपभुञ्जानश्च निवसति तद्वत्सम्यक् पालयन्नपभुञ्जानश्च निवसतीत्यर्थः Sk.

११. यथा M.

१२. पुरस्तात् सीदन्त उपविशन्तः पुरुषाः Sy. पुरस्सीदन्तीति पुरस्सदः। सेनाया अग्रतो व्यवस्थातारः Sk.

दुर्गगृहस्थिताः। वीराः। इव अप्रघृष्या भवन्ति। अवद्यरहिता रूपिणी। पत्या सेविता।
स्त्रीवेति।

तं त्वा नरो दम् आ नित्यमिद्धमग्रे सचन्त क्षितिपुं ध्रुवासु।
अधिं द्युन्नं नि दधुर्भूर्यस्मिन्भवा विश्वायुर्धरुणो रयीणाम् ॥४॥

तं त्वा नरः। तम्। त्वाम्। नरः। गृहे। नित्यम्। समिद्धम्। अग्ने! सेवन्ते। अग्निनि-
घानयोग्यासु। दृढासु भूमिषु तथा। अस्मिन्। अधिनिदधुश्च। अन्नम्। बहु स त्वम्। भव। सर्वान्नः।
घनानाम्। धारकः।

१. दुर्ग्रहं D.

पितृगृहे वर्तमानाः पुत्रा इव वर्तन्ते।
पिता पुत्रानिवाग्निः स्वस्य परिचार-
कान् रक्षतीति भावः Sy. शर्मं सहप्राप्त-
यज्ञ (जय) सुखम्। तदर्थं सीदन्तीति
शर्मसदः। उपमानश्रुतेश्च साकाङ्क्ष-
त्वादत्र योग्योपमेयकर्माध्याहारः। यथा
च पुरःसदः शर्मसदो न वीराः शत्रूणाम-
भिभवितारस्तद्वदभिभवितेत्यर्थः Sk.

२. D. adds इव before वीराः

३. प्र० P.

४. रूपाणि P. अनिम्बिता... योषिदिव
Sy.

५. सतेव P. D. M. स्वपतिना सेविता
स्वीकृता Sy.

६. सा यथा पातिव्रत्येन शुद्धा सती सर्व-
कर्मयोग्या भवत्येवमग्निरपि Sy.

अत्रापि पूर्ववदुपमेयकर्माध्याहारः।
यथानवद्या रूपवती पतिजुष्टा भर्तु-
सेविता नारी शोभते नित्यप्रीतियुक्ता
वा तद्वच्छोभते नित्यप्रीतियुक्तो
वेत्यर्थः Sk.

७. त्वा P.

पूर्वोक्तगुणविशिष्टम् Sy.

८. तम्। त्वाम्। नरः is omitted by

M. यज्ञस्य नेतारो यजमानाः Sy.

६. स्वकीये यज्ञगृहे Sy.

यज्ञगृहे Sk.

१०. अनवरतं समिद्धिः प्रज्वलितं कृत्वा Sy.

११. स्तुतिभिर्हविर्भक्ष्य Sk.

१२. ०ग्यसु P. योग्यासु missing M.

१३. ०डंसु P.

निश्चलासु चलनरहितासु भूमिषु।

निरुपद्रवेषु प्राप्तेर्वित्यर्थः Sy.

१४. भूरिमिषु P.

[भितिरिति पृथिवीनाम्। इह च...

तदवयवेषु प्रयुक्तम्। पृथिव्यवयवेषु
वेद्याख्येषु ध्रुवेषु Sk.

१५. अस्मिन् त्वय्यग्नौ Sk.

१६. स्थापितवन्तः Sy.

उपरि निदधति। जुह्वतीत्यर्थः Sk.

१७. हविलंक्षणमन्नम् Sy; Sk.

१८. चरुपुरोडाशादिरूपेण बहुविधम् Sy.

१९. सर्वास्मः P. D. M.

सर्वान्नसम्बद्धः सर्वेषामन्नानां दाता।

हविर्भोक्तेत्यर्थः Sk.

२०. नाना० M.

२१. धृ धारणेऽप्यत्र। इह तु सामर्थ्याद्
दानवचनः। दाता Sk.

२२. V. Mādhava ignores आ

वि पृक्षो अग्ने मधवानो अश्व्युर्वि सूर्यो ददतो विश्वमायुः ।

सनेम वाजं समिथेष्वर्यो भागं देवेषु श्रवसे दधानाः ॥५॥

वि पृक्षो अग्ने । व्यश्व्युः । अग्ने ! अन्नं घनवन्तः । व्यश्व्युः । प्राज्ञाः । ददतः । विश्वम् ।
अन्नं ददित्वेभ्यो वयं च । लभेमहि । अन्नम् । सङ्ग्रामेषु शत्रोः । भागम् । देवेषु । अन्नार्थम् ।
निदधानाः ।

ऋतस्य हि धेनवो वावशानाः स्मर्द्धीः पीपयन्त द्युभक्ताः ।

परावतः सुमतिं भिक्षमाणा वि सिन्धवः समयां समुराद्रिम् ॥६॥

ऋतस्य हि । अग्नेः । हि । धेनवः । कामयमानाः । प्रशस्तोऽन्यः । अवृद्धवयस्का
आसन् । सम्भक्तस्वर्गास्तदेवाह । दूरात् । सुमतिमग्निमवेक्षितम् । भिक्षमाणाः । विससुः

१. वृक्षो D. वृक्षे P. २. वृक्षोज्जे M.

३. व्यश्व्युः M. त्वयानुगृहीताः सर्वाण्यन्नानि लभन्ताम् Sy. विविधं प्राप्नुयुः । त्वत्प्रसादेन लभेरन्नित्यर्थः Sk.

४. अग्ने P. D.

५. हविलक्षणेन धनेन युक्ता यजमानाः Sy. प्रभूतहविष्करणयोग्या इत्यर्थः Sk.

६. व्यश्वः M. ७. स्तोतारश्च Sk.

८. हवींषि ... प्रयच्छन्तो वर्तन्ते । ... सर्वं जीवितं ... व्याप्नुवन्तु Sy.

तुभ्यं हवींषि । ये च घनवन्तः प्रभूतानि हवींषि कुर्वन्ति ये च दारिद्र्यात् प्रायेण स्तुवन्त्येव न प्रभूतानि हवींषि कर्तुं शक्नुवन्ति त उभये अपि तुभ्यं हविर्दत्तोऽन्नानि प्राप्नुयुरित्यर्थः Sk.

९. त्वदनुग्रहात् सम्भजेमहि Sy.

१०. सर्वमायुश्च वर्षशतलक्षणम् Sk.

११. हविर्भागम् Sy. हविलक्षणम् Sk.

१२. त्वत्प्रमुखेऽश्विन्द्रादिषु Sy. सम्प्रदानस्ये-यमधिकरणत्वेन विवक्षा । ... देवेभ्यः Sk.

१३. यशसे Sy. १४. वयं च etc. up to the end missing M. स्थापयन्तो भूयास्मेति शेषः Sy. ददतः । देवान्यजन्त इत्यर्थः Sk.

१५. देवयजनदेशं प्राप्तमग्निमेव Sy.

१६. ऋतस्य हि । अग्नेः । हि missing M. हिशब्दः पदपूरणः Sk.

१७. अग्निहोत्रादिहविषां दोग्ध्यः Sy.

१८. अग्निं पुनः पुनः कामयमानाः Sy. पुनः पुनर्वाञ्छयमानाः Sk.

१९. स्मच्छब्दो नित्यशब्दसमानार्थः । नित्य-मूढसा युक्ताः । सर्वदा पयसः प्रदाय्य इत्यर्थः Sy. स्मच्छब्दः प्रशस्तवचनः । अमृतपचनत्वात् प्रशस्तमूढो यासां ताः स्मद्गोऽन्यः Sk.

२०. अन्योऽवृद्धवयसः प्रस्तोभ्योऽवृद्धवयसः P. ०तोऽन्योऽवृ० M. क्षीरादिलक्षणं गव्यमपाययन् Sy. पीपयन्त अमृतेनाप्यापयन्त्यग्निम् Sk. २१. दिवा प्रकाशेन, सम्भक्ताः संश्लिष्टास्तेजस्विन्य इत्यर्थः Sy. दिवं या भजन्ते ता द्युभक्ताः । द्युनिवासिन्य इत्यर्थः Sk.

२२. शोभनामनुग्रहात्मिकां बुद्धिम् Sy. कल्याणचित्तमग्निम् Sk.

२३. ०णं P. अन्वेषमाणा इत्यर्थः Sk.

२४. क्षितम् भिक्षमाणाः वि missing M. विससुः P. विशेषेण गच्छन्ति प्रवहन्ति । अग्नये दातव्यानां हविषां निष्पत्तये प्रवहन्तीत्यर्थः Sy. विविध-मभिगच्छन्त्यग्निम् Sk.

सिन्धवः^१। अद्रिमग्निम्^२। समयाग्निः समीपे^३ अद्रिरादृणात्यमित्रानिति स्वर्गस्था आपोऽग्निं प्रत्यागच्छन्ति ।

त्वे अग्ने सुमतिं भिक्षमाणा दिवि श्रवो दधिरे यज्ञियांसः ।

नक्ता च चक्रुरुपसा विरूपे कृष्णं च वर्णमरुणं च सं धुः ॥७॥

त्वे अग्ने। त्वयि^४। अग्ने! सुमतिं^५ त्वदीयाम्। भिक्षमाणाः...। हविः^६। निदधिरे^७ यजमानाय यथा...। कुर्वन्ति^८ तथा यज्ञकरणात्। अहोरात्रे^९। विरूपे^{१०}। चक्रुः^{११}। कृष्णम्^{१२}। अरुणम्^{१३}। च। वर्णमहोरात्रयोः^{१४}। सन्दधुः^{१५}।

१. स्पन्दनशीला नद्यः Sy.

स्पन्दना अमृतस्राविष्यः Sk.

२. पर्वतस्य समीपे Sy.

अद्रिमैरुनामा पर्वतः। मेरोः समीपे-
नेत्यर्थः। अग्नेः स्वभूता गावो गव्युत्तितो
मेरुबुध्नेन प्रत्यागत्य विविधमग्निमभि-
गच्छन्ति। अभिगम्य च स्वेनामृतरूपेण
पयसाग्निमाप्याययन्तीति समस्तार्थः।
अथवैवमन्यथाऽस्या ऋचोऽर्थयोजना।
धेनव इति धिनोतेः प्रीणनार्थस्य रूपम्।
ऋतस्याग्नेः प्रीणयित्र्य आहुतयः।
वावशाना अत्यर्थं कामयमानाः।
स्मदूध्नीः। यद्रसस्थानमाहुतीनां

तद्वधरुच्यते। पृथिवीत इत्यर्थः।

शिष्टपदयोजना तु सदृशी Sk.

३. समपे द्रीरा० M. ४. त्वे इति
द्वितीयैकवचनस्य शेषादेशः। त्वाम् Sk.

५. शोभनामनुग्रहात्मिकां बुद्धिम् Sy.

धनानि Sk. ६. दीप्ते M.

७. हविलक्षणमन्नम् Sy; Sk.

८. अस्थापयन् Sy.

स्थापयन्ति। देवेभ्यो हवींषि ददतीत्यर्थः।

अथवा दिवीति सप्तमीनिर्वेशाद् व्यवस्थि-
तायेति वाक्यशेषः। विवि व्यवस्थिताय
तुभ्यं श्रवो दधिरे ददति Sk.

९. A few words are missing

in M. Mss. P. and D. begin
from तथा यज्ञकरणात् and omit
the passage beginning with
त्वे अग्ने and ending with कुर्वन्ति

१०. V. M. uses अहोरात्र in the
dual and in the neut. It
is used however in the
sing. and in the masculine.

११. विविधरूपे Sy. सप्तमीद्विवचनस्याप्यं
शेषादेशः। विभिन्नरूपयोः Sk.

१२. रात्र्यां श्यामलवर्णमन्धकारम् Sy.

१३. आरोचनं श्वेतवर्णं तेजः Sy.

१४. सम्यक् स्वापितवन्तः Sy.

तथा त्वां यष्टारः समिन्धते यथा तव
कृष्णारुणौ वर्णावपि भिन्नौ भवत इत्यर्थः।
अथवैवमन्यथोत्तरस्यार्थवैयर्थ्ययोजना।

नक्ता च चक्रुरुपसा विरूपे इति
द्वितीयान्तान्येतानि न च सप्तम्यन्तानि।

दिवि श्रवो दधिरे यज्ञियांसो नक्तोषसौ
विभिन्नरूपे कुर्वन्तीत्यर्थः। नक्तोषसोरेव

कृष्णं च वर्णमरुणं च सन्धुः। कथं पुन-
र्यष्टार एतत् कुर्वन्ति? उच्यते? याग-

कारित्वाद्यागस्य च धर्मत्वात् कृत्स्नस्य
जगतो धर्ममूलत्वात् Sk. १५. V.

Mādhava ignores यज्ञियांसः or
it may be in the missing part.

यात्राये मर्तन्सुषूदो अग्रे ते स्याम मधवानो वयं च ।

छायेव विश्वं भुवनं सिसक्ष्यापग्निवात्रोदसी अन्तरिक्षम् ॥८॥

यात्राये । यांस्त्वम् । अग्ने ! घनाय । मनुष्यान् । प्रेरयः । ते वयम् । स्याम तदेवाह—
घनवन्तः । वयम् । चेति । छायेव । विश्वम् । भूतजातम् । सेवसे । पूरयन् । त्रीन् लोकान् ।

अर्वद्विरग्रे अर्वतो नृभिर्नृवीरैर्वीरान्वनुयामा त्वोताः ।

ईशानासः पितृवित्तस्य रायो वि सूर्यः शतहिमा नो अश्व्युः ॥९॥

अर्वद्विरग्ने । अग्ने ! त्वया रक्षितास्सन्तो वयम् । अश्वादिभिः सहानुस्यूतान् । अश्वा-
दीन् । भजेमहि । ईश्वराः । पितृलब्धस्य । धनस्य । अस्माकम् । पुत्राः । शतं संवत्सरान् व्यदनुवीरन्
पितृलब्धं धनमिति ।

एता ते अग्न उचयानि वेधो जुष्टानि सन्तु मनसे हृदे च ।

शुक्रमं रायः सुधुरो यमं तेऽधि श्रवो देवमक्तं दधानाः ॥१०॥

एता ते अग्ने । एतानि । ते । अग्ने ! वचनानि सूक्तानि । विधातः ! पर्याप्तानि ।

१. यान्त्राये M. P. यात्राये D.
२. प्रे० M. अग्निहोत्रादिकमसु
प्रेरयति Sy. संस्करोषि ।...यान्
धनप्राप्तियोग्यान् करोषीत्यर्थः Sk.
३. धनेन हविलक्षणेन धनवन्तः Sk.
४. चशब्द एवार्थे । वयमेव । अस्मानेव
धनप्राप्तियोग्यान् कुर्वित्यर्थः । चशब्द-
सामर्थ्याद्वा मधवानवच वयं च स्यामे-
त्येवं व्याख्यातव्यम् । ये चान्ये हविल-
क्षणेन धनेन धनवन्तो वयं चेत्यर्थः Sk.
५. यथा छात्रादेः छायाऽस्तपादिजनितं
क्लेशं निवार्य रक्षति तद्वत् Sy.
यथा छाया नित्यसन्निहितत्वं त्वम् Sk.
६. विवि० M. ७. अनुगृह्य सर्वं
रक्षसीत्यर्थः Sy. दहनपचनादिना Sk.
८. छावापुषिव्यावन्तरिक्षञ्च... स्वतेजसा
वृष्टपुदकेन वाऽऽपूरितवांस्त्वम् Sy.
स्वेन ज्योतिषा Sk. ९. त्रिलो० P.

१०. अर्वभि० M. ११. ०दिभ्योः P.
अस्मदीयः Sy. आत्मीयः Sk.
१२. शत्रुसम्बन्धिनोऽश्वान् Sy. शत्रूणां
स्वभूतानवतोऽश्वान् Sk. १३. हन्याम
Sy. वनुष्यतिर्हन्तिकर्मा । हन्यामेत्ये-
तदाशास्महे Sk. १४. ०रः P.
१५. सूर्यस्तव स्तोतारः सन्तः... अत्र षष्ठी-
निर्देशात् पितृवित्तस्येति वचनात् पुत्रा
इति वाक्यशेषः । नोऽस्माकं पुत्राः Sk.
१६. व० P. जीवन्तः Sy.
१७. विशेषेण भुञ्जताम् । अस्मदीयानां
पुत्राणामारोग्यं दीर्घमायुश्च भवत्वित्यर्थः
Sy. विविधं प्राप्नुयुरित्याशास्महे ।
त्वत्प्रसादेनास्मत्पुत्राः पित्र्येण धनेनोपेता
वर्षशतं जीव्यामुरित्यर्थः Sk.
१८. इदानीमस्माभिः प्रयुक्तानि स्तोत्राणि
Sy. अस्मदीयानि स्तुतिवचनानि Sk.
१९. मेधाविनामैतत् । मेधाविन् Sy.
मेधाविन् Sk. २०. प्रियाणि Sy.; Sk.

भवन्तु^१ । मनसे^२ । हृदयो^३य । च तव^४ । घनस्य^५ । यमनं^६ कर्तुम् । सुधुरो^७ वयम् । शके^८ त्वया^९ दत्तां^{१०} लक्ष्मीं^{११}
नियन्तु^{१२} समर्था^{१३} भवेम । देवैर्मन्त्र^{१४}म् । अन्नं^{१५} हविरग्नौ^{१६} । अधिदधानाः^{१७} ।

I.74.

उपग्रयन्तो^१ अध्वरं^२ मन्त्रं^३ वोचेमाग्रये^४ । आरे^५ अस्मे^६ च शृण्वते^७ ॥१॥

उपग्रयन्तः । गोतमो^{१८} राहूगणः ।

उपग्रगच्छन्तः । यज्ञम्^{१९} । मन्त्रम्^{२०} । वोचेमान्वहम्^{२१} । अग्नये^{२२} । दूरेऽपि^{२३} स्थित्वा । अस्माकं^{२४}
वचनम्^{२५} । शृण्वतेऽपेक्षिते^{२६} घने^{२७} दूरे^{२८} स्थितेऽपि^{२९} स्तोतुर्वचनं^{३०} शृणोतीति^{३१} वाजसनेयक उक्तमिति ।

१. ०न्ति M. २. मनोवृत्तये Sy.
मनोऽन्तःकरणम् । हृदयं तदधिष्ठानम् ।
तयोरुभयोरपि Sk.
३. तद्वृत्तिमतेऽन्तःकरणाय च Sy.
४. घनस्यार्थाय Sk.
५. यमं बन्धनम् । स्ववेद्यां धारण-
मित्यर्थः Sk.
६. सुष्ठु निर्वाहकस्य । यद्वा शोभनं धूर्वति
वारिद्र्यं हिनस्तीति सुधूः । तादृशस्य ...
घनस्य Sy. शोभना धूर्वस्य स सुधुरो
रथः । तस्य Sk.
७. शङ्कुं M. शक्नोतेः कर्मभूतधात्वन्त-
रसापेक्षत्वात्कर्तुमिति वाक्यशेषः ।
शक्नुयाम कर्तुमित्येतदाशास्महे Sk.
८. दत्तां M.
९. Omitted by P. १०. देवैः
सम्भजनोयम् Sy. देवैः सेवितं देवानां
वाऽऽहारभूतम् Sk. ११. ०न्न M.
हविलक्षणमन्नम् Sy.
१२. हेवि० M.
१३. ०रग्नवधि० P. अग्नेरपरि धारयन्तः ।
अग्नौ हविर्भिर्होमं कुर्वन्त इत्यर्थः Sy.
१४. अधिनिब० P. ०ना D.
अधिःशब्दः ... पदपूरणः ... दधाना ददत ।
यजतेत्यर्थः Sk.
१५. Ms. D. puts the figure ॥७३॥
here to indicate the end of
the seventythird hymn. No
such number is given in

- P. and M. १६. हू० P. D.
राहु० M. १७. ०यच्छ० P. प्राप्त्य-
विच्छेदेन सम्पगनुत्तिष्ठन्त इत्यर्थः Sy.
१८. ०न्न M. हिंसाप्रत्यवायरहितमग्निष्टो-
मादियज्ञम् Sy. १९. स्तुतिलक्षणम् Sk.
मननसाधनमेतत्सूक्तं स्तोत्रम् Sy.
२०. वक्तारो भूयास्मेत्याशास्यते Sy.
अग्नये इत्येतन्नित्यमाशास्महे Sk.
२१. अङ्गनादिगुणयुक्ताय देवाय Sy.
२२. सन्निकृष्टे व्यवस्थितायेति वाक्यशेषः Sk.
२३. अस्मदीयस्तुतिश्रवणं प्रति सादराय न
निरादरायेत्यर्थः Sk. २४. P. and
D. add अपि after अपेक्षिते
२५. ०वि D. स्थितो is suggested
for स्थिते २६. स्तोतुव० M.
२७. ०यिक० P. D. From the
words used by V. M., the
passage seems to be a
quotation from any of the
texts, attributed to Vājasa-
neya, a patronymic of
Yājñavalkya. The texts in-
clude the Yv, ŚB, Bṛh. U.
Śr. Sū, etc. It is however
untraced. The linguistic
evidence is against its being
a quotation from the texts
mentioned above.
२८. V. Mādhava ignores च

यः स्नीहितीषु पृथ्यः संजग्मानासु कृष्टिषु । अरक्षदाशुषे गयम् ॥२॥

यः स्नीहितीषु^१ । यः^२ । हन्त्रीषु । संगच्छमानासु^३ शत्रुभूतासु । प्रजासु । पुराणः^४ । रक्षन्^५ । यजमानाय । गृहं^६ मह्यं^७ तस्मै मन्त्रं बोधेम^८ ।

उत ब्रुवन्तु जन्तव उदग्निर्वृत्रहाजनि । धनंजयो रणे रणे ॥३॥

उत ब्रुवन्तु^९ । काममेतम्^{१०} । स्तुवन्तु । मनुष्याः^{११} । उदजन्यरण्योः^{१२} । अग्निः^{१३} । वृत्रहा^{१४} । युद्धे^{१५} । धनस्य जेता^{१६} ।

यस्य दूतो असि क्षये वेपि हव्यानि वीतये । दस्मत्कृणोष्वध्वरम् ॥४॥

यस्य दूतः^{१७} । यस्य । दूतः । भवसि । गृहे^{१८} । कामयसे च । हव्यानि^{१९} । अशनाय । यस्य च यज्ञम् । दर्शनीयम् । करोषि ।

तमित्सुहव्यमङ्गिरः सुदेवं सहसो यहो । जना आहुः सुबर्हिषम् ॥५॥

तमित्सुहव्यम्^{२०} । तम्^{२१} । एव । शोभनहविष्कम्^{२२} । अङ्गिरः^{२३} ! जनाः^{२४} । आहुः^{२५} । सुदेवं च ।

१. यस्निहितेषु P. य स्नीहीतिष्ठ D. यः सीहित्रीषु M.
२. हन्त्रीषु P. हस्त्रीषु M.
३. पुर० P. सर्वत उत्कृष्ट इत्यर्थः Sk.
४. अरक्षत् is suggested for रक्षन्
५. कृष्ट्यर्थे चतुर्थी । हवीषि दत्तवतो यजमानस्य Sk. ६. धनम् Sy.
७. ०मः M. यच्छब्दश्रुतेः पूर्वयक-वाक्यता Sk. ८. अनन्तरम् Sy. उतशब्दोऽप्यर्थे Sk. ९. ब्रुवन्तु मन्त्रमग्नये Sk. १०. जाताः सर्वे ऋत्विजः Sy. जायमानत्वाज्जन्तवः पुत्रा इहाभिप्रेताः । अस्मदीयाः पुत्रा अपि ब्रुवन्तिवत्येतदाशा-स्महे इत्यर्थः Sk. ११. ऊर्ध्वो जायताम् । अस्मद्यज्ञेषु दीप्यतामित्यर्थः Sk.
१२. सकाशादुत्पन्नः Sy.
१३. ०जन्नरण्योनि P.
१४. वृत्राणामावरकाणां शत्रूणां हन्ता Sy. अस्मच्छत्रूणां हन्ता Sk.
१५. धनानाम् Sk. १६. जातं P. तेजाः M.

- शत्रुघनानां जेता Sy.
१७. यजमानस्य Sk.
१८. देवयजनलक्षणे Sy. १९. गमयसि Sy.
२०. चरुपुरोडाशादीनि Sy.
२१. ०से म हव्यन्यश० M. हव्यं न्यशना P. देवानां भक्षणाय Sy. भक्षयितुम् Sk.
२२. यजमानम् Sy.
२३. अङ्गनादिगुणयुक्तान्ते ! Sy. अङ्गिरःशब्दोऽपि कार्यशब्दः सोऽय-मित्यभिसम्बन्धात् कारणे प्रयुक्तः । अग्निर्ह्यङ्गिरसः कारणभूतः । . . . अथवाऽङ्गानि शरीरावयवाः । तद्वदङ्गि-शरीरम् । तस्य स्थितिहेतुरशित-पीतरसोऽङ्गिरसः । तस्य कर्ता अङ्गिराः । जाठरात्मना ह्यग्निरशितपीतं शरीरस्थितिहेतुभूतं रसतामापादयति । तस्याग्नेः सम्बोधनमिदमङ्गिर इति Sk.
२४. शोभनदेवतम् Sy. शोभना देवा यस्य स सुदेवः । तं सुदे-वम् । देवानां चानुग्राह्यमित्यर्थः Sk.

सहसः। पुत्र^१। शोभनयज्ञं च।

आ च वहासि ताँ इह देवाँ उप प्रशस्तये । हव्या सुश्वन्द्र वीतये ॥६॥

आ च वहासि । उपावहसि । च । तान् । इह । देवान् । प्रशंसनायेमानि । हव्यानि । सुकान्त !
देवानाम् । अशनाय । भवेयुः ।

न योरुपदिश्यः शृण्वे रथस्य कच्चन । यदग्ने यासि दृत्यम् ॥७॥

न योरुपदिश्यः । न । गच्छतः । शब्दः । अश्वेषु भवः । श्रूयते । कदा । चिदपि । रथस्य ।
यदा । अग्ने ! गच्छसि । दृत्यं रक्षसामन्वचाराय निः शब्दं गच्छसीति ।

त्वोतो वाज्यहयोऽभि पूर्वस्मादपरः । प्र दाश्वान् अग्रे अस्थात् ॥८॥

त्वोतो वाजी । त्वया रक्षितः । अन्नवान् । अलज्जन् । पूर्वस्मात् । अपरो यादृगाकारः
पूर्वमतादृशाकारः । अभिप्रतिष्ठत्युच्छ्रिते पदे । यजमानः ।

१. बलस्य Sk.
२. बलेन मध्यमानोऽग्निर्जायते । तेन बलस्य पुत्र उच्यते Sk.
३. यज्ञशोभन० P.
४. वाहा० P.
५. अस्मत्समीपं... प्रापय Sy. उपावह च Sk.
६. चेत् M. चशब्दश्रुतेर्यज चेति वाक्य-शेषः । पदपूरणो वा चशब्दः Sk.
७. तच्छब्दश्रुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽध्याहार्यः । ये आवोढुं योग्यास्तान् Sk.
८. अस्मिन् कर्मणि Sy. अस्मदीये यज्ञे Sk.
९. चरुपुरोडाशादीनि हवींषि Sy. षष्ठ्यर्थे तृतीयवा । हविषां च Sk.
१०. शोभनाह्लादनान्ने ! Sy.
११. ०यु M. प्रापयेत्यर्थः Sy.
१२. ०श्वजिः P. पुनयोरुपदिश्य M.
१३. देवलोकं गच्छत इत्यर्थः Sk.
१४. श्रवणाहः Sy. १५. भव P. M. ह्येवितशब्दः शफशब्दो वेत्यर्थः Sk.
१६. M. adds च after श्रूयते ।

रथस्य शीघ्रगमनेनास्माभिः शब्दो नोपल-

- भ्यत इत्यर्थः Sy. १७. कदाचन, तदानीं सर्वदापि Sy. १८. Omitted by P. and D. १९. दृत्या P. यजमानानां दूततां प्रतिपद्य देवलोकं गच्छसीत्यर्थः Sk.
२०. ०न्वपचा० P. D. ०चरा० M.
२१. पजिह्व P. २२. उपकल्पितहविष्क इत्यर्थः Sk. २३. शोभनत्वाद्विषाम-लज्जितः Sk. २४. स्वस्मादधिकारात् Sy. २५. अर्वाग्देशवर्ती । नातिदूरचर इत्यर्थः Sk. २६. निकृष्टो भवति Sy.
२७. ऐश्वर्यमभिप्राप्य प्रतितिष्ठति सर्वोत्कृष्टो भवतीत्यर्थः Sy. हविभिः स्तुतिभिर्भवन्तमभिगच्छती-त्यर्थः । अथवैवमन्यथाऽस्या ऋचोऽर्थ-योजना । त्वद्रक्षितो हविष्मानलज्जितः पूर्वस्मादपरः । पूर्वप्रस्थितादनन्तर एवे-त्यर्थः । दाश्वान् हे अग्ने अभिप्रास्थात् स्वर्गलोकमभिगच्छति । मरणोत्तरकालं स्वर्गलोकं प्राप्नोतीत्यर्थः Sk.
२८. V. Mādhava ignores अग्ने

उत धुमत्सुवीर्यं बृहदग्ने विवाससि । देवेभ्यो देव दाशुपे ॥६॥

उत धुमत् । अपिच । दीप्तिमत् । शोभनवीर्यम् । बृहदन्नम् । गमय प्रयच्छ । देवेभ्यः । देव । दाशुपे ।

I.75.

जुषस्व सप्रथस्तमं वचो देवप्तरस्तमम् । हव्या जुह्वान आसनि ॥१॥

जुषस्व सप्रथस्तमम् । सेवस्व । सर्वतः पूयुतमम् । वचः । अतिशयेन दीप्तरूपम्, प्स इति रूपनाम, रो मत्वर्थीयः । हव्यानि । आस्ये । प्रक्षिपः ।

अथा ते अङ्गिरस्तमाग्ने वेधस्तम प्रियम् । वोचेम ब्रह्म सानसि ॥२॥

अथा ते । अथ । ते । अङ्गिरसां वरिष्ठ ! अग्ने ! प्रज्ञातम् ! प्रियम् । वोचेम । स्तोत्रम् । भजनीयम् ।

१. पूर्वस्यामुचि यद्यग्निरभिगम्यमानस्ततोऽत्रोत्तरशब्दः पदपूरणः । अथ स्वर्गस्ततः फलसमुच्चयादुत्तरशब्दोऽप्यर्थः । अपि मरणोत्तरकालं स्वर्गं प्राप्नोति अस्मै जीवते Sk. २. धुमद् दीप्तिमदन्नं धनं वा Sk.
३. छेवनवीर्यं M. ४. प्रौढं धनम् Sy.
५. गनयितुमिच्छसि प्रापयसीति यावत् Sy. विवाततिः परिचर्यायामन्यत्र । इह तु दाशुष इति सम्प्रदानचतुर्थीभ्रुतेर्दानार्थः । ददासि Sk. ६. चक्षुरोडाशादीनि हवींषि वत्तवते तस्मै यजमानाय Sy. हवींषि वत्तवते । यष्टे इत्यर्थः Sk.
७. V. Mādhava ignores अग्ने । Ms. D. puts the figure ॥७४॥ here to indicate the end of the seventyfourth hymn. No such number is given in P. and M. ८. ०मः M. अत्यन्तविस्तीर्णम् Sk. ९. वोच P. स्तोत्रलक्षणमस्मदीयं वचनम् Sy. अस्मदीयं स्तुतिलक्षणं वचः Sk.

१०. तिश० P. देवानां प्रीणयितुतमम् Sy. देवस्याग्नेः रूपैरतिशयेन युक्तम् । अशेषाग्निरूपप्रकाशनमित्यर्थः Sk.
११. रा P. १२. स्तोकलक्षणानि हवींषि Sy.
१३. अ० M. आत्मीये Sk.
१४. ०प M. प्रक्षिपन् is suggested for प्रक्षिपः । इमानि स्तोकलक्षणानि हवींषि वृथा मा भूवन्, तत्सर्वं त्वदीयेन मुखेन स्वीकुर्वित्यर्थः Sy. हवींषि भक्षयन्नित्यर्थः Sk. १५. अथा P. अथशब्द आनन्तर्ये । अतोऽप्यनन्तरम् । अतः परमित्यर्थः Sk.
१६. अतिशयेनाङ्गनादिगुणयुक्त ! यद्वा अङ्गिरसां वरिष्ठ ! Sy. हे अङ्गिरस ऋषेरतिशयेन कारणभूत-शरीरस्थितिहेतोर्वाङ्मिश्रितपीतस्य रस-स्यातिशयेन कर्तः Sk.
१७. प्रज्ञातम् M. १८. ०मः M.
१९. स्तुतिलक्षणं ब्रह्मेत्याशास्महे । चिरं सम्भजनीयं वा Sk.

कस्ते जामिर्जनानामग्ने को दाश्वध्वरः । को ह कस्मिन्नसि श्रितः ॥३॥

कस्ते जामिः । कः । ते । बन्धुः । जनेषु । कीदृशो वा तव । दत्तयज्ञः । कीदृशशीलस्त्वम् । असि । कीदृशशीले । वा । आश्रितो भवसि ।

त्वं जामिर्जनानामग्ने मित्रो असि प्रियः । सखा सखिभ्य ईड्यः ॥४॥

त्वं जामिः । त्वम् । बन्धुः । जनानाम् । अग्ने ! प्रियम् । मित्रं च । भवसि । सखा । सखिभ्यः । स्तोतव्यः ।

यजा नो मित्रावरुणा यजा देवाँ ऋतं बृहत् । अग्ने यज्ञि स्वं दमम् ॥५॥

यजा नः । यज । अस्माकम् । मित्रादीन् । बृहत् । ऋतमादित्यम् । स्वं दमः स्वशरीरं तं च । यज । “अग्निमग्न आवह” इति मन्त्रः सूक्ते मित्रादीनां यागमाशास्ते ।

१. त्वं सर्वगुणैरधिकोऽसि । तवानुरूपो बन्धुनास्तीति भावः Sy.
२. यजमानानां मध्ये Sk. ३. रव P.
४. दत्त० P. त्वां यष्टुमपि समर्थः कोऽपि नास्तीत्यर्थः Sy. पूर्वमपि कृतयाग इत्यर्थः Sk.
५. ईदृग्रूप इति सर्वेन ज्ञायस इत्यर्थः Sy. को ह ? ह्यशब्दोऽत्र वार्थः । को वा ? साकाङ्क्षत्वात् प्रिय इति वाक्यशेषः Sk.
६. कस्मिन् स्थाने... । तत्स्थानमपि न केनचिद् ज्ञायते । अतस्त्वमस्माभिर्मांस-दृष्टिभिः कथमुपलब्धव्य इत्यग्निः प्रशस्यते Sy. यजमाने Sk.
७. कस्तव ज्ञातिः कृतोपकारः प्रियो वा । कस्मिन्नाश्रितोऽसि येन निरुद्धोऽस्मद्यज्ञं नाधिगच्छसीत्यागमनविलम्बनादुपालम्भोऽयम् Sk. c. V. Mādhava ignores अग्ने । ६. ०मि M.
१०. उक्तप्रकारेणाचिन्त्यरूपः Sy.
११. अनुग्रहीतृतया सर्वेषां जनानां... बन्धुः Sy. १२. सर्वयजमानानाम् Sk.
१३. ०य M. प्रीणयिता त्वं यजमानानाम् Sy. १४. प्रमोतेस्त्रायकोऽसि Sy.

१५. ०ति M. १६. सखिवदत्यन्तं प्रियः Sy.
१७. समानरूपानेभ्य ऋत्विग्भ्यः Sy. षष्ठ्यर्थे चतुर्थ्येवा । सखीनां चेदृषः स्तुत्यः Sk. १८. हविषा पूजय Sy.
१९. अस्माकमर्थाय Sk. २०. प्रीडम् Sy. महत् । सुष्ट्वित्यर्थः Sk. २१. बृहेदत्त० M. सत्यं यथार्थफलं यज्ञञ्च यजेत्येव Sy. सत्यम् Sk. २२. ०त्य P. D.
२३. ०म P. D. M. स्वकीयं... यज्ञगृहम् Sy. स्वं दममुपशमं गृहं वा । दमशब्देन तद्वतोऽग्नेरेव याग उच्यते । उपशमवन्तमात्मानं यज्ञगृहादिगृहवन्तं वा यजेत्यर्थः Sk.
२४. तच्च M. २५. यजाग्निम् M. संगच्छस्व । त्वय्यन्तर्बिद्यमाने सति हि यज्ञगृहं पूज्यते Sy. २६. TS. 2. ५. 9. 4. २७. तनूः M. २८. ०ना P.
२९. ०गा० P. ३०. ०शासन्त M.
३१. V. Mādhava ignores अग्ने । Ms. D. puts the figure ॥७५॥ here to indicate the end of the seventyfifth hymn. No such number is given in P. and M.

I.76.

का त उपेतिर्मनसो वराय भुवदग्ने शंतमा का मनीषा ।

को वा यज्ञैः परि दधे त आप केन वा ते मनसा दाशेम ॥१॥

का त उपेतिः । कीदृशम् । तव । उपगमनम् । मनसः । वरणाया । का वा । भवति । सुख-
तमा । तव । स्तुतिः । कः । वा । यज्ञैः । त्वत्तः । वृद्धिम् । आप । कीदृशेन । वा । मनसा युक्ताः ।
तुभ्यम् । ददामः ।

एह्यग्र इह होता नि पीदादग्धः सु पुरेणता भवा नः ।

अवतां त्वा रोदसी विश्वमिन्वे यजा महे सौमनसाय दवान् ॥२॥

एह्यग्ने । आगच्छ । अग्ने ! अत्र । होता सन् । निपीद । अहिंसितस्त्वम् । मुष्टु ।
अस्माकम् । अग्रतो गन्ता । भव ह्येष कुर्वाणम् । त्वाम् । सर्वव्यापिन्यौ । द्यावापृथिवी । रक्षतामश्वा ।
महते । सौमनसाय । यज । देवानिति ।

१. का उपेतिर्भुवत् । कीदृशमुपगमनं भवेत् ।
न काप्यस्ति । तवोचितमुपगमनं वयं कर्तुं
न शक्नुम इति भावः Sy.

२. निवारणाय अस्मास्त्ववस्थापनाय Sy.
वरशब्दः श्रेष्ठवचनः । षष्ठ्यर्थे चैषा
चतुर्थी । श्रेष्ठस्य Sk.

३. तवोचिता स्तुतिरपि नास्तीत्यर्थः Sy.
कयोपगतोपगम्यमानः स्तुत्या वा
स्तूपमानस्त्वं मनसा प्रीयत इत्यर्थः Sk.

४. को वा यजमानः Sk.

५. तव सम्बन्धिभिर्यागैः Sy.

६. बलं वा Sy.

दक्षशब्दोऽत्रात्मवचनः । ... मनोवचनो
वा । ... तवात्मानं मनो वा Sk.

७. न कोऽपीत्यर्थः । तवोचितान् यागाननुष्ठाय
तैः फलं प्राप्यते इत्येतदपि दुर्घटमेवेति
भावः Sy.

सर्वतो व्याप्नोति Sk.

८. उपगमनादिकं तावदास्तां, तस्य सर्वस्य
साधनभूतं मन एवास्माकं दुर्लभमित्याह-

केनेति...केन मनसा कीदृश्या बुद्ध्या Sy.

९. हवींषि प्रयच्छाम । तवोपगमनाद्यनुरूपं
मनोऽस्माकं नोत्पद्यत इत्यर्थः Sy.
हवींषि ... । एतत्सर्वं कथय । सुखं वयं
ज्ञात्वा कुर्म इत्यर्थः Sk.

१०. V. Mādhava ignores अग्ने ।
परि

११. अस्मिन् यजे Sy.

१२. ०त P. देवानामाह्वता सन् Sy.

१३. उपविश Sy.

१४. राक्षसादिभिः Sy.

१५. सर्वकर्मस्वप्नतोगामी Sk.

१६. गन्ता (भवति सुखतमा तव स्तुतिः)
भव P.

१७. हो० D. नौत्रं M. १८. ससर्व० P.

१९. ०याम० M. २०. ते P. D.

२१. सौमनस्याय Sy.

सौमनस्यायास्माकम् Sk.

२२. हविभिः पूजय Sy.

२३. दानादिगुणयुक्तान् इन्द्रादीन् Sy.

प्र सु विश्वात्रक्षसो धक्ष्यन्ते भवा यज्ञानामभिः शस्तिपावा ।

अथा वहु सोमपतिं हरिभ्यामातिथ्यमस्मै चक्रमा सुदान्ते ॥३॥

प्र सु विश्वान् । प्रदह । सुष्टु । विश्वान् । राक्षसान् । अग्ने ! भव त्वम् । यज्ञानाम् ।
उपद्रवस्य रक्षकः । ततः । इन्द्रं तदीयाभ्याम् । अश्वाभ्यां सह । आवह । आतिथ्यम् । अस्मा
इन्द्राय वयम् । कुर्मः । शोभनदानाय ।

प्रजावता वचसा वहिरासा च हुवे नि च सत्सीह देवैः ।

वेपिं होत्रमुत पोत्रं यजत्र बोधि प्रयन्तर्जनितर्वसूनाम् ॥४॥

प्रजावता । प्रजननवता प्रादुर्भवता । वचसा । वोढाहम् । आस्पेन । आहुवे त्वां त्वं च ।
निपीद । यज्ञे । देवैः सह । कामयसे । होतृकर्म । पोतृकर्म । च । यष्टव्य ! बुध्यस्व । प्रदातः !
जनयितः ! धनानां दाता भवामीति ।

१. ०श्वान्धरक्षान् P.
२. अस्माभिरनुष्ठेयानाम् Sy.
३. हितायाः Sy. हिसितुहितातो वा Sk.
४. ०क P.
५. सर्वेषां सोमानां पालकम् Sy.
६. अस्मद्यज्ञं प्रापय Sy.
७. अतिथ्यर्हं सत्कारम् Sy.
८. ०नवायः M. शोभनस्य फलस्य दात्रे Sy.
९. प्रजानता M.

१०. ०जनभवता M.
यजमानेभ्यो दातव्यापत्यादिफलोपेतेन
Sy. प्रजननं प्रजाः । तद्वता । अतिशय-
वद्देयतागुणोत्पादनशक्तियुक्तेनेत्यर्थः Sk.
११. स्तोत्रेण स्तुतः Sy. आह्वानवाक्येन Sk.
१२. देवेभ्यो हविषां वोढा Sy.
प्रत्यक्षकृतोऽयं मन्त्रः । नचेदमामन्त्रणम् ।
अतो यत्तच्छब्दावध्याहृत्यैकवाक्यता
नेया । यस्त्वं वह्निर्वोढा हविषां बल-
वान् वा सः Sk. १३. अस्थे० P.
आस्यस्थानीयया ज्वालाया Sy.
तास्तस्थ्यात् ताच्छब्दम् । मञ्चाः क्रोश-
न्तीति यथा । आस्यस्थेन । स्वयमेवो-

च्चारितेनेत्यर्थः Sk.

१४. हुवे P. M. इवे D.

तमग्निम् . . . आह्वयामि Sy.

आ च हुवे । व्यत्ययेनार्यं मध्यमस्य स्थाने
उत्तमपुरुषः । आह्वय च देवान् Sk.

१५. इहास्मदीयायां वेद्याम् Sk.

१६. आहूतः Sk.

१७. वेतिर्गत्यर्थः । शुद्धोऽपि चात्र सोप-
सर्गायै द्रष्टव्यः । उपगच्छ Sk.

१८. होत्रं कुवित्यर्थः Sk.

१९. उत पोत्रं पोत्रकर्माणि वा । सर्वकर्मा-
णीत्यर्थः Sk.

२०. Omitted by P. and D.

२१. यष्टर्यष्टव्य वा Sk.

२२. ०स्य P. D. अस्मान् बोधय Sy.
चास्मदीयाः स्तुतोऽस्मिन्नर्थः Sk.

२३. धनानां . . . प्रकर्षेण नियन्तः !
वसून् यस्मदायत्तानि कुर्वन् ! Sy.

२४. आहुतिद्वारा सर्वस्य जनयितरग्ने Sy.
उपायान्तरैश्चोत्पादयितः ! Sk.

२५. ०मिति P. ति missing M.

२६. V. Mādhava ignores च

यथा विप्रस्य मनुषो हविर्भिर्देवाँ अयजः कविभिः कविः सन् ।

एवा होतः सत्यतरु त्वमद्याग्ने मन्द्रया जुह्वा यजस्व ॥५॥

यथा विप्रस्य । यथा । मेधाविनः । मनोः प्रजापतेः । हविर्भिः । देवान् । अयजः । कविभ्यो-
ऽपि । कविः । सन् । एवम् । होतः ! अतिशयेन सत्य ! अद्य । त्वम् । अग्ने ! मन्द्रया । ज्वालाया
देवान् । यजस्वेति ।

I.77.

कथा दाशेमाग्नये कास्मै देवजुष्टोच्यते भामिने गीः ।

यो मर्त्येष्वमृतं ऋतावा होता यजिष्ठ इत्कृणोति देवान् ॥१॥

कथा दाशेम । कथम् । अग्नये हविः । दाशेम । का वा । अस्मै । देवैर्जुष्टा कल्पाणी । उच्यते
शत्रुषु । क्रोधवते । स्तुतिः । यः । अमृतः । मनुष्येषु । देवान् । कृणोति । सत्यवान् । ह्वाता ।
यष्टुतमः ।

१. यज्ञे Sy. मनुष्यस्य Sk.

२. चक्षुरोडाशाविभिः Sy.

३. ०जं M. देवान् । अयजः is omitted by D.

४. मेधाविभिर्हृत्विभिः सह Sy; Sk.

५. कान्तदर्शी सन् Sy.

६. होमनिष्पादक Sy.

७. सत्सु साधो Sy.

८. छ P.

९. हर्वयिष्या Sy. मोदयिष्या Sk.

१०. होमसाधनभूतया लुचा Sy.

ह्रयमानत्वाद् जुहुराहुतिरभिप्रेता । तथा
Sk. ११. हविर्भिः पूजय Sy.

१२. Ms. D. puts the figure ॥७६॥
here to indicate the end of
the seventysixth hymn. No
such number is given in
P. and M.

१३. कथम् । अग्नये । हविः missing M.
अग्नेरनुरूपं यज्ञं कर्तुमशक्ता वयमित्यर्थः

Sy. ददाम Sk.

१४. देवैः सेवितव्या Sy.

अस्य देवस्य प्रिया Sk.

१५. ०न्ते P. तादृशीं स्तुतिमपि कर्तुं न
शक्ता इत्यर्थः Sy. अन्यैः स्तोतृभिः Sk.

१६. शत्रुषु । क्रोधवते is omitted by P.
and D. तेजस्विनेऽग्नये Sy.

स्तोतृणामुपरि क्रोधवते दीप्तिमते वा
Sk. १७. ०ति P. गीः स्तुतिः

कथयत भोः स्तोतारः ऋषयो वा । मुखं
ज्ञात्वा वयमपि तथा कुर्म इत्यर्थः Sk.

१८. योमृतः P. मरणरहितः Sy.

१९. मरणधर्मस्वस्मानु वर्तमानः सन् देवान्. . .
हविर्भिर्द्युक्तान्करोत्येव । तादृशायान्नये
कथा दाशेमेति पूर्वशान्वयः Sy.

२०. यो मनुष्यलोके देवानाह्वयतीत्यर्थः Sk.

२१. यज्ञवान् वा Sy.; Sk.

२२. वा P. देवानामाह्वाता होमनिष्पा-
दको वा Sy.

२३. V. Mādhava ignores इत्

यो अध्वरेषु शतंम ऋतावा होता तम् नमोभिरा ऋणुध्वम् ।

अग्निर्यद्वेर्मतीय देवान्त्स चा बोधाति मनसा यजाति ॥२॥

यो अध्वरेषु । यः । यज्ञेषु । सुखतमः । ऋतावा । होता भवति । तं यूयम् । नमस्कारैः ।

आत्माभिमुखं कुरुत । अग्निः । यस्मात् । मनुष्यार्थं देवान् । । सः । चेद् बुध्यते

यस्यामीति ततः । बुद्धिपूर्वमेव । यजति ।

स हि क्रतुः स मर्यः स साधुमित्रो न भूदद्भुतस्य रथीः ।

तं मेधेषु प्रथमं देवयन्तीर्विश उप ब्रुवते दुस्ममारीः ॥३॥

स हि क्रतुः । सः । हि । कर्ता । सः । मारकः । सः । साधयिता । सखा । इव । अभूत् । महत् ।

नेता । तम् । यज्ञेषु प्रथमम् । देवयन्त्यः । प्रजाः । उपस्तुवन्ति । दर्शनीयम् । गत्यः (?)

१. शतंम मतावा D. सुखतमः । ऋतावा is missing in M.

सत्यवान्, यथार्थदर्शित्यर्थः Sy.

२. देवानामाह्वाता Sy.

यज्ञेषु हौयं करोतीत्यर्थः Sk.

३. हे मत्पुत्रा ऋत्विजो वा Sk.

४. स्तोत्रैः Sy. अन्नं हविर्लक्षणैर्वा Sk.

५. ऽग्निं D. ६. युष्मान् D. यदा Sy.

७. यजमानार्थम् Sy. ८. देवार्थं P.

९. जति P. जाति D. The passage beginning with तं यूयम् and ending with जाति is missing in M. १०. तदानीं सोऽग्निर्यद्वेर्मत्यान् सर्वान् देवान् . . . जानाति Sy.

यस्माच्च सोऽग्निर्यद्वेर्मत्यान् किम् ? सामर्थ्यात् स्तुतीः । देवान् स्तौतीत्यर्थः Sk.

११. ज्ञात्वा च मनसा नमसा तान् . . . हविर्भिः पूजयति Sy. चित्तेन च यजति । सादरवच्च देवान् यजतीत्यर्थः Sk.

१२. V. Mādhava ignores ३

१३. हिशब्दः पदपूरणः Sk.

१४. कर्मणां कर्ता . . . विश्वस्योपसंहर्ता Sy.

प्रज्ञानरूपो वा Sk. १५. मनुष्याकारः Sk.

१६. उत्पादयिता Sy. सानुग्रहयित्तः Sk.

१७. मित्र इव देवताविशेषः । अथवा मित्र इति व्यत्ययेन पुल्लिङ्गता । मित्रमिव । यथा यज्ञस्य मित्रं तत्तस्योपरि साधु । एवं सर्वस्योपरीत्यर्थः Sk. १८. एव D. यथा सखा धनानि प्रापयति तद्वत् Sy.

१९. अ P. सखा । इव । अभूत् is missing in M.

२०. अभूत्स्यालब्धस्य धनस्य Sy.

अद्भुतस्य महतो यज्ञस्य Sk.

२१. रंहयिता प्रापयिता Sy. २२. नेतारं M.

२३. उत्कृष्टम् Sk. २४. देवानात्मन इच्छन्त्यः Sy. देवान् कामयमानाः Sk.

२५. विशो ब्राह्मणादिमनुष्यजातयः Sk.

२६. प्रथममुपब्रुवते स्तुतिभिरुपेत्य प्रधानभूत इति कथयन्ति Sy. उपगत्य ब्रुवते यद् यद् विवक्षितम् Sk. २७. ०य M. उपक्षययितारं वा तमज्ञं साधूणां वा Sk.

२८. गत्यं D. तमग्निं . . . गच्छन्त्यो भजन्त्यः Sy. अतर्वा गत्यर्थस्य आह्वयार्थस्य वा रातेर्नार्थस्येदं रूपम् । अभिगन्त्यो वाच्यो वा हविर्वामित्यर्थः Sk.

स नो नृणां नृतमो रिशादा अग्निर्गिरोऽवसा वेतु धीतिम् ।
तना च ये मधवानः शविष्ठा वाजप्रसूता इषयन्त मन्म ॥४॥

स नो नृणाम् । सः । अस्माकम् । नेतृणाम् । वरिष्ठः । रिशतामसिता । अग्निः ।
स्तुतीः । रक्षणार्थम् । कामयताम् । कर्म । च । धनेन । ये धनवन्तः । अतिशयेन बलिनः ।
प्रेरितहविष्ठाः । ऐच्छन् अग्नेः । स्तोत्रं तेषामस्माकमिति ।

एवाग्निर्गोतमेभिर्हृतावा विप्रैर्भिरस्तोष्ट जातवेदाः ।

स एषु द्युम्नं पीपयत्स वाजं स पुष्टिं याति जोषमा चिंकित्वान् ॥५॥

एवाग्निः । एव । अग्निः । गोतमैः । सत्यवान् । ब्राह्मणैः । अस्तोष्ट । जातवज्रः । सः ।
गोतमेषु । अन्नम् । बलं च । वर्धयतु । सः । पोषम् । गमयति । अभिलषितम् । जानन्निति ।

१. मनुष्याणां मध्ये प्रकृष्टो मनुष्यः ।
देवा अपि हि मनुष्याकारत्वात्मनुष्या
उच्यन्ते Sk. २. अतिशयेन नेता Sy.
३. शत्रूणां ... भक्षयिता Sy.
रिशतामसि क्षेप्ता । हिंसतां प्रतिहिं-
सितेत्यर्थः Sk. ४. ०शि M.
५. ०ति D. अस्माकम् Sy.
६. हविलक्षणेनाग्नेन Sy. हविलक्षणेनाग्नेन
सह Sk. ७. यागाख्यम् Sk.
८. हविलक्षणेन धनेन Sk.
९. यजमानाः Sy. १०. शबतिर्गतिकर्मा ।
अतिशयेनोपगन्तारः Sk.
११. ०तः ह० M. प्रसूतं प्रेरितं वाजो
हविलक्षणमन्नं यैस्तावुशा भूत्वा Sy.
लिप्सितेनाग्नेन प्रेरिताः । अन्नलाभार्थ-
मित्यर्थः Sk. १२. एषयन्ति ऋत्विग्भिः
कारयितुमिच्छन्ति । तेषामपि स्तुति-
मग्निः कामयतामिति भावः Sy. इषु
गतौ । गमयति । उच्चारयतीत्यर्थः Sk.
१३. मननरूपम् Sy.
मननं स्तुतिं ये इषयन्ते तेषामपि गिरो-
ऽवसा वेतु धीतिं चेत्येवं तच्छब्दमध्या-
हृत्य यच्छब्दो निराकाङ्क्षीकर्तव्यः Sk.

१४. एवमस्माभिः Sk.
१५. गो० M. ऋविभिः Sy.
१६. यज्ञवान् Sy. १७. मेधाविभिः
Sy. १८. ०षु P. स्तुतोऽभूत् Sy.
१९. जातधनः ... वा Sy. २०. सन् M.
२१. एष्विति षष्ठ्यर्थे सप्तमी Sk.
२२. द्योतमानं सोमम् Sy. द्युम्नमिति
धननाम । सोऽग्निरेवामस्माकं धनं
वर्धयतु Sk. २३. हविलक्षणमन्नम् Sy.
स एव वाजमन्नम् Sk. २४. ०यितु P.
अपिबत् । यद्वा तानूधीन् अपाययत् Sy.
२५. गमति M. प्राप्नोतु । यद्वाऽस्माकं
धनानि पोषं प्रापयतु Sy.
ददात्वित्यर्थः Sk. २६. एवं सोमलक्षणं
चक्षुरोऽशादिलक्षणं हविश्च स्वीकृत्य
सोऽग्निर्जोषमस्माभिः कृतं सेवनम् Sy.
२७. प्रार्थनां जानन्नित्यर्थः Sk.
२८. V. Mādhava ignores आ ।
Ms. D. puts the figure ॥७७॥
here to indicate the end of
the seventyseventh hymn.
No such number is given
in P. and M.

I.78.

अभि त्वा गोतमा गिरा जातवेदो विचर्षणे । द्युन्नैरभि प्र शौनुमः ॥१॥

अभि त्वा । अभिमुख्येन । प्रकर्षेण । स्तुमः । त्वाम् । गोतमा वयम् । गिरा । जातवेदः ! विद्वष्टः ! अन्नानि । अभिः द्वितीयास्मारकः ।

तमु त्वा गोतमो गिरा रायस्कामो दुवस्यति । द्युन्नैरभि प्र शौनुमः ॥२॥

तमु त्वा । तम् । त्वाम् । गोतमः । स्तुत्या । धनकामः । परिचरति । वचनयोक्तृता संगतिः ।

तमु त्वा वाजसातममङ्गिरस्वद्वामहे । द्युन्नैरभि प्र शौनुमः ॥३॥

तमु त्वा वाजसातनम् । तम् । त्वाम् । अतिशयेनान्नां दातारम् । अङ्गिरस्वत् । हवामहे ।

तमु त्वा वृत्रहन्तमं यो दस्यूरवधूनुपे । द्युन्नैरभि प्र शौनुमः ॥४॥

तमु त्वा वृत्रहन्तमम् । तम् । एव । त्वाम् । अतिशयेनोपद्रवाणां हन्तारम् । यस्त्वम् । राक्षसान् । अवधूनोपि ।

१. अभि० M. अस्तौदिति शेषः Sy.
२. अभिमुख्येन पुनः पुनः स्तुमः Sy.
यत्र पौनःपुन्येनोपसर्गाभ्यासस्तत्र
तत्सम्बन्धिनः क्रियापदस्याप्यभ्यासो
द्रष्टव्यः । अभिप्रणोनुमोऽभिप्रणोनुम इति ।
... सुष्ठु पुनः पुनरभिष्टुम इत्यर्थः Sk.
३. गो० M. अस्य सूक्तस्य द्रष्टा गोतम
ऋषिः । ऋषेरेकत्वेऽपि पूजार्थं बहुवचनम्
Sy. ४. स्तोत्रलक्षणाया वाचा Sy.
५. जातानां वेदितः ! Sy.
६. ०दोऽपिद्र० M. विशेषेण सर्वस्य
द्रष्टः ! Sy. ७. अन्नार्थम् M.
त्वदीयगुणप्रकाशकर्मन्त्रैः Sy.
द्युन्मर्धनैर्वशोभिरन्नैर्वा हेतुभूतैः ।
धनादिलाभार्थमित्यर्थः Sk.
८. ०भि M. Omitted by P. and D.
९. ०यस्मा० P. D. ०यमस्मा० M.
१०. य उक्तगुणोऽसि तम् Sk.
११. त्वा P. १२. गो० M.

१३. स्तौतीत्यर्थः । परस्तु पाद आध्यात्मि-
कत्वाद् बहुवचनयोगाच्च भिन्नं वाक्य-
म् । तेन तुल्यार्थत्वेऽप्युपुनरुक्तता Sk.
१४. न च नयो० M.
१५. V. Mādhava ignores उ ।
द्युन्मैः । अभि । प्र । नोनुमः
१६. ०तम P. १७. दातृतमं सुभर्तृतमं
वा हविलक्षणां नामानाम् Sk.
१८. अङ्गिरस्य...वत् M. अङ्गिरस इव Sy.
१९. V. Mādhava ignores उ ।
द्युन्मैः । अभि । प्र । नोनुमः
२०. पाप्मनामतिशयेन हन्तारम् Sy.
शत्रूणां हन्तृतमम् Sk.
२१. ०यस्त्वां P.
२२. उपक्षपयितृन् राक्षसादीन् Sy.
अनार्यान् Sk. २३. ०धु० P.
अवचालयति, स्थानात्प्रच्यावयति Sy.
२४. V. Mādhava ignores द्युन्मैः ।
अभिः । प्र । नोनुमः

अवोचाम् रहंगणा अग्रये मधुमद्वचः । द्युन्नैरभि प्र शोनुमः ॥५॥

अवोचाम् । उक्तवन्तः । राहूगणपुत्राः । अग्नये । रसवत् । स्तोत्रम् । द्युम्नैश्च । अभि-
प्रणोनुमः ।

I.79.

हिरण्यकेशो रजसो विसारेऽहिर्धुनिर्वातइव ध्रुजीमान् ।

शुचिभ्राजा उपसो नवेदा यशस्वतीरपस्युवो न सत्याः ॥१॥

हिरण्यकेशः । हिरण्यसदृशरश्मिः । उदकस्य । विसारेऽन्तरिक्षे । आहन्ता । कम्पयिता ।
वात इव । गमनवान् । निर्मलदीप्तिः । उपसः । अजानन् । अग्नवतीः । कर्मच्छवः । इव । सत्यभूता
यथा कर्मणः कर्तारः फलेन युज्यन्ते ।

१. रहू P. D. रहूगणस्य पुत्रा वयं गोतमाः
Sy. २. अङ्गनादिगुणयुक्ताय Sy.

३. माधुर्योपेतम् Sy. प्रीतिकरम् Sk.

४. वचनम् Sy. ५. द्योतमानैः स्तोत्रैः Sy.

६. आभिमुख्येन प्रकर्षेण स्तुमः Sy.

७. Ms. D. puts the figure ॥७८॥
here to indicate the end of
the seventy-eighth hymn.
No such number is given
in P. and M.

८. हितरमणीयाः केशस्थानीया ज्वाला यस्य
स तथोक्तः । सुवर्णवद्भोजमानज्वालो
वा Sy. उज्ज्वलवर्णतया हिरण्यसदृशो
दीप्तिर्यस्य स हिरण्यकेशोऽग्निः Sk.

९. उदतस्य M. १०. विसारे D.
विसरणे मेघाभिगमने निमित्तभूते सति Sy.
विगमनकाले । वृष्टिकाले इत्यर्थः Sk.

११. आगत्य हन्ता मेघानाम् Sy.
अहिरिति मेघनाम । षष्ठ्यर्थे चैषा
प्रथमा । मेघस्य Sk. १२. रप० P.
वृष्टिकाले बंधुतोऽग्निर्वाधितेत्यर्थः Sk.

१३. ०वन् P. शीघ्रगतिर्युक्तः Sy.
अत्यन्तशीघ्रगतिरित्यर्थः Sk.

१४. शोभनदीप्तिः सन् मेघाज्जलानि निर्गमयितुं
जानाति Sy. १५. ०सो जा० P. D. M.
मेघादुदकस्य निःसारणमग्निरेव जानाति,
उपसस्तु न जानन्तीत्यर्थः Sy.

नवेदाः । मेघाविनामंतत् । व्यत्ययेन
चात्रैकवचनम् । मेघाविन्यः Sk.

१६. ०ती D. यशस्वतीः कीर्तिमत्स्यो
हविलक्षणो (धनेन) धनवत्स्यो वा Sk.

१७. यागकर्मकामाः Sk.

१८. ०तं P. अवितथारम्भा न । एवम्भूताः
प्रजा इव । अत्रोपसामप्तानेनाग्निः
प्रशस्यते नतु ता निन्द्यन्ते Sy.

अविसंवादिन्यः । . . . अथवा नवेदा
इत्येकवचननिर्देशादुपमेयस्याग्नेर्विशेषणं
यशस्वतीरित्यादिगुणाः । यन्मोषसः
शुचिभ्राजस्तद्वन्मेघावी अग्निः शुचि-
भ्राजाः । इत्येवं मध्यमेऽग्नौ योजना ।
पाथिवे तूवकं विसार्यते येन स रजसो
विसारो यज्ञः । अहिरित्याङ्गपूर्वस्य हि
गतावित्यस्य रूपम् । वृष्टिहेतौ यज्ञे
पाथिवोऽग्निराहवनीयात्मनाङ्गभावं गन्ते-
त्यर्थः । धुनिः कम्पयिता स्वयं भयेन
वा कम्पयिता शत्रूनाम् Sk.

आ ते सुपर्णा अमिनन्तु एवैः कृष्णो नौनाव वृषभो यदीदम् ।

शिवाभिर्न स्मयमानाभिरागात्पतन्ति मिहः स्तनयन्त्यत्रा ॥२॥

आ ते सुपर्णाः । अग्ने ! तव । रश्मयः । मरुद्भिः सह । प्रक्षिपन्ति । कृष्णवर्णः । मेघदच । शब्दं करोति । यदि भवत्युदकम् इदमित्युदकनाम । कल्याणीभिः । स्मयमानाभिः । इव स्त्रीभि-
नदीभिः सहाग्निरस्मान् इह । आगच्छति । पतन्ति च । सेक्तारो मस्तः । स्तनयन्ति च । अब्राणि ।

यदीमृतस्य पयसा पियानो नयन्नृतस्य पथिमी रजिष्ठैः ।

अर्यमा मित्रो वरुणः परिज्मा त्वचं पृश्नन्त्युपरस्य योनौ ॥३॥

यदीमृतस्य । यदि । एनम् । उदकस्य सारेण । प्रत्यक्षोदकेन । प्यायमानः । नयन् । उदकस्य ।

१. आस्ते M.

२. ते इति तादर्थ्यं चतुर्थी षष्ठी वा । तवा-
र्याप तव वा स्वभूतान् रसान् Sk.

३. शोभनपतनाः Sy.

४. गन्तुभिः Sy.

एवैः, अवनैः । गत्वा भुवं ततो रसानावदत्
इत्यर्थः Sk.

५. समन्तान्मेघं हिसन्ति । वर्षणार्थं ताड-
यन्ति Sy.

मर्यादया हिसन्ति । आवदत् इत्यर्थः Sk.

६. वर्षिता Sy.

७. भृशम् Sy. गजितलक्षणेन शब्दे-
नात्यर्थं पुनः पुनर्वा शब्दयति Sk.

८. यदा Sy. यदिशब्दस्तु पदपूरणो वा ।
यदिशब्दश्रुतिसामर्थ्याद्वा पूर्वस्मिन् पादे
तत् इत्यध्याहार्यम् । कृष्णो नौनाव वृषभो
यदि ततः सुपर्णा अमिनन्तेति । यदि मेघो
वर्षति गर्जति च ततो रसान् रश्मय
आवदत् इत्यर्थः Sk.

९. ईदृशं कर्म तवानीम् Sy.

१०. इति is omitted by P.

११. सुक्ताभिः Sk.

१२. Omitted by M.

शुभ्रवर्णाभिः फेनयुक्ताभिरद्भिर्विदधु-

द्विर्वा Sy. अद्भिस्तह क्रीडमानः Sk.

१३. वेदधुताग्निप्रेरितः पञ्चन्य आगच्छति Sy.

१४. दिवः सकाशात् प्रवृष्टा भवन्ति Sy.

अन्तरिक्षे ज्मान् वा प्रति Sk.

१५. वृष्टिलक्षणा आपः Sk.

१६. आपः Sy.

१७. अद्भिः पूर्णा मेघाः Sy.

१८. यदायमग्निः Sy.

१९. यद् यदा यस्माद्वा Sk.

२०. ईशब्दोऽत्रापमित्यस्यार्थः । अयं मध्यमोऽ-
ग्निः Sk.

२१. ऋतस्पादित्यस्य Sk.

२२. Omitted by P.

पयोवत्सारभूतेन रसेन Sy.

२३. पयसोदकेन । रश्म्याहूतेनोदकेनेत्यर्थः
Sk.

२४. ०या० M.

जगदाध्यापनं कुर्वन् Sy.

वर्धमानः Sk.

२५. हेतावयं शत्रुप्रत्ययः । प्रयोजनस्य च
हेतुत्वेन विवक्षा । भुवं प्रति नेतुनि-
त्यर्थः Sk.

२६. द्वितीयायं च षष्ठी । वृष्टिलक्षण-
मुदकम् Sk.

पथिभिः । ऋजुतमैः । अर्यमा । मित्रः । वरुणः । वायुश्च । मेघस्य । योनावुदकनिर्गमनमार्गे स्थिता-
मुदकनिरोध्रीम् । त्वचं रश्मिभिः । संपृञ्चन्त्यग्निना सहिता वर्षस्येशत एते देवा इति ।

अग्ने वाजस्य गोमत ईशानः सहसो यदो ।

अस्मे धेहि जातवेदो महि श्रवः ॥४॥

अग्ने वाजस्य । अग्ने ! अन्नस्य । पशुमतः । ईश्वरः । सहस्रः । पुत्र ! अस्मानु ।

१. स्नानपानादिभिः Sy. २. परितो गन्ता मरुद्गणश्च Sy. सर्वतो गामी Sk.
३. अन्तरिक्षकदेशभूते स्थाने । अथवा योनि-
रित्युदकनाम । ... उदके निमित्ते ।
उदकार्यमित्यर्थः । यदा यस्माद्वाऽयं
मध्यमोऽग्निमित्रादयश्च त्वचं पृञ्चन्त्यु-
परस्य तदा तस्माद्वा शिवाभिर्न
स्मयमानाभिरागादित्येवमस्या ऋचः
पूर्वस्या उत्तरार्धचर्चनैकवाक्यता ।
एवमनयोऽर्चोर्मध्यमेऽग्नौ योजनम् ।
पाथिवे तु आ ते सुपर्णा इति सुपर्णशब्दो
रश्मिमादृश्यात् सुपतनाद्वा ज्वाला
उच्यन्ते । अमिनन्तेत्यपि भक्षणं हिंसा-
भिप्रेता । कृष्णो नोनाव वृषभो यवीद-
मिति च यदिशब्दात् पूर्ववत्तत् इत्य-
ध्याहार्यम् । यदि कृष्णवर्णो वर्षिता
मेघो नोनावेदं जगद् यदि च शिवाभिर्न
स्मयमानाभिरागान्मध्यमः यदि च
पतन्ति मिहः स्तनयन्त्यभ्राणि ततस्ते
तव स्वभूताः सुपर्णाः आ अमिनन्त
मर्यादया हिंसन्ति भक्षयन्ति । किम् ?
सामर्थ्याद् हवींषि । एवं हवींषि प्रति-
गमनैः । यदि देवो वर्धति ततो मनुष्येषु
यजत्सु तव ज्वालाः सर्वतो व्याप्य हवींषि
निःसंशयं दहन्तीति समस्तार्थः । योऽहं
किं करोमि ? उच्यते । यदीमृतस्येत्या-
दि । यदिति ध्यत्ययेन नपुंसकता ।
यो भवानृतस्य पयसा । ऋतशब्दोऽत्र

यज्ञवचनः । यज्ञसम्बन्धिना हविल-
क्षणेनाग्नेन पिपासो वर्धमानः । नयं-
श्च हविर्देवान् प्रति । ऋतस्य यज्ञस्य
पथिभी रजिष्ठैः । अर्यमा मित्रो वरुण-
श्च परिज्मा । प्रदशनार्थञ्चात्रार्यमादि-
ग्रहणम् । सर्वे च देवा इत्यर्थः । त्वचः
पृञ्चन्ति शरीराणि सम्पर्वयन्ति ।
भवांश्च गृहीतहविष्को देवाश्च परस्पर-
रतः सम्पृच्यन्त इत्यर्थः । क्व ? उच्यते ।
उपरस्य योनौ Sk.

४. वृष्टपुदकोत्पत्तिस्थाने Sy.

उपरि वतित्वादुपरो देवलोक इहाभि-
प्रेतः । तस्यैकदेशभूते स्थाने । स्वर्गे
इत्यर्थः । यो भवानर्यमादयश्च त्वचं
पृञ्चन्त्युपरस्य योनौ तस्य ते सुपर्णा
अमिनन्तेत्येवं यच्छब्दभ्रुतेस्तच्छब्दमध्या-
हृत्य पूर्ववच्चैकवाक्यता योज्या Sk.

५. वृष्टपुदकस्याच्छादकं प्रदेशं स्वकीयै-
रायुधैः संयोजयन्ति, उद्घाटयन्तीति
यावत् Sy. त्वचात्रैकदेशेन कृत्स्नशरीरं
लक्ष्यते । पृचिरत्र सामर्थ्याद्विधायः । शरीरं
घ्नन्तीत्यर्थः Sk. ६. संपृञ्च० P.
०त्य० M. ७. ०स्येषशत P.

८. बहुभिर्गोभिर्भुक्त्तस्य Sy.

गोभिः सहितस्य Sk. ९. बलस्य Sy.
बलस्य । ... बलेन मध्यमानोऽग्निर्जायते
इति बलस्य पुत्र उच्यते Sk.

१०. अस्मभ्यम् Sk.

वेहि^१। जातवेदः^२! महत्^३। अन्नम्^४।

स इधानो वसुष्कविरग्निरिळैन्यो गिरा । रेवदस्मभ्यं पुर्वणीक दीदिहि ॥५॥

स इधानः^१। सः^२। दीप्यमानः^३। वासयिता^४। कविः^५। अग्निः^६। स्तुत्यः^७। स्तोत्रेण^८।
धनयुक्तम्^९। अस्मभ्यम्^{१०}। दीप्यस्व^{११}। बहुज्वालः^{१२}।

क्षपो राजन्नुत त्मनाग्ने वस्तोरुतोषसः । स तिग्मजम्भ रुक्षसो दह प्रति ॥६॥

क्षपो राजन्^{१३}। क्षपय^{१४}। राजन्^{१५}! अग्ने^{१६}! त्वम्^{१७}। आत्मनैव^{१८} रक्षसः^{१९}। अह्न्^{२०}। रात्रिः^{२१}। च^{२२}। स^{२३}
त्वमग्ने^{२४}। तीक्ष्णदंष्ट्र^{२५}! रक्षांसि^{२६}। प्रतिदह^{२७} यद्वा क्षपाया^{२८} उपसोज्झस्व^{२९} रक्षांसि^{३०} प्रतिदहेति^{३१}।

१. स्थापय Sy. वेहि Sk.
२. ऋवेद P.
जातधन! जातानां वेदितर्वाग्ने! Sy.
जातप्रज्ञान! Sk.
३. धनमन्नं वा Sk.
४. य उक्तगुणोऽसि Sk.
५. प्रशस्यो धनवान् वा Sk.
६. सर्वेषां... फान्तदर्शनो मेधावी वा Sy.
मेधावी Sk.
७. सर्वैः स्तोत्रभिः Sk.
८. स्तोत्ररूपया वाचा Sy.
९. धनयुक्तमन्नं यथा भवति तथा ।... अनीकं
मुखम् । पुरुभिर्बह्वीभिरनीकस्यानी-
याभिर्ज्वालाभिर्युक्तान्ने! Sy.
धनं च ददात्वित्यर्थः Sk.
१०. As पूर्वणीक is in the vocative
so बहुज्वालः should be in the
vocative case. I suggest
therefore to read बहुज्वाल!
पुरु इति बहुनाम । अनीकमिति च लोके
खड्गस्य मुखमुच्यते । इह तीक्ष्णाप्रत्वा-
देस्तत्सादृश्याद् ज्वालोच्यते । बहु-
खड्गमुखसदृशबहुज्वालसमूह! Sk.
११. ऋया P. D.
राक्षसावीन् स्वकीयैः पुरुषैर्बाधस्व Sy.

- क्षपेति रात्रिनाम । क्षपायाः Sk.
१२. राजनशील! Sy.
ईश्वर! दीपयितर्वा Sk.
१३. अपिच... न केवलमन्यरेवात्मना च
तान् बाधस्व Sy.
१४. कवेति चेदुच्यते ।... सर्वाण्यहानि...
अपिच... उपःकालोपलक्षिता रात्रीः।
अत्यन्तसंयोगे द्वितीया । सर्वेष्वहःसु
सर्वासु रात्रिषु चेत्यर्थः Sy.
१५. अहोरा० P. M. १६. सइच स० P.
१७. तीक्ष्णमुखान्ने! Sy.
तीक्ष्णदंष्ट्रास्थानीयज्वाल! Sk.
१८. राक्षसानुक्तप्रकारेण क्षपयित्वा Sy.
१९. प्रत्येकं दह । न किञ्चिद्दृग्दृश्यमित्यु-
दास्येत्यर्थः Sy. प्रतिशब्दस्तूपसर्गो
धात्वर्थानुवादी... अथवा प्रतिशब्दो
लक्षणे कर्मप्रवचनीयः क्षपः वस्तोः
उषसः इत्येतैः सम्बन्धयितव्यः । सर्वत्र
च द्वितीयायै विभक्तिः । क्षपः
रात्रीः प्रति । उत वस्तोः अहः प्रति ।
उतोषसः प्रति । रात्रिषु चाहति चो-
षउदयवेलासु च रक्षसो दहेत्यर्थः Sk.
२०. क्षपया D. २१. ऋदच M.
२२. ऋति P.
२३. V. Mādhava ignores उत

अवा नो अग्न ऊतिभिर्गायत्रस्य प्रभर्मणि । विश्वासु धीषु वन्द्य ॥७॥

अवा नो अग्ने । रक्ष । अस्मान् । अग्ने ! ऊतिभिः । गायत्रसाम्नः । प्रभर्मणि । सर्वेषु ।
कर्मसु । स्तुत्यः ।

आ नो अग्ने रयि भर सत्रासाहं वरेण्यम् । विश्वासु पृत्सु दुष्टरम् ॥८॥

आ नो अग्ने । आभर । अस्मभ्यम् । अग्ने ! रयिम् । बहुसहम् । वरणीयम् । सर्वेषु ।
सङ्ग्रामेषु । तरितुमशक्यम् ।

आ नो अग्ने सुचेतुना रयि विश्वायुपोषसम् । मृडीकं धेहि जीवसे ॥९॥

आ नो अग्ने सुचेतुना । आधेहि । अस्मभ्यम् । अग्ने ! शोभनज्ञानेन मनसा । धनम् ।
सर्वमनुष्याणां पोषकम् । सुखयितु । जीवनाय ।

प्र पूतास्तिग्मशोचिपे वाचो गोतमाग्नये । भरस्व सुन्नयुगिरः ॥१०॥

प्र पूताः । प्रभरस्व । उग्रतेजसे । शुद्धाः । वाचः । गोतम ! अग्नये । सुम्नमिच्छन् ।

१. अपा M. अवो P.

२. ऊतीः M. त्वदीयः पालनैः Sy.

३. गायत्रीच्छन्दस्कस्य सूक्तस्य वा Sy.

गायत्रं नाम सामविशेषः साममात्रं वा
गीयमानत्वात् Sk.

४. प्रभरणे सम्पादने निमित्तभूते सति Sy.

बिभर्तिर्धारणार्थः । गायत्रं यत्र धार्यते
न त्यज्यते । क्रियत इत्यर्थः । स गायत्र-
स्य प्रभर्मा सोमयागः । तत्र च Sk.

५. दर्शपूर्णमासादियु Sk.

६. As वन्द्य is in the vocative
case, so स्तुत्यः should also be
in the vocative. The proper
reading should therefore be
स्तुत्य !

हे वन्द्य ! Sk. ७. प्रयच्छ Sy.

अस्मभ्यं देहीत्यर्थः Sk. ८. धनम् Sy.

९. युगपदेव दारिद्र्यस्य नाशकम् Sy.

सदा शत्रूणामभिभवितारम् Sk.

१०. उत्कृष्टम् Sk. ११. ऽक्यः P.

शत्रुभिः Sy. तरतिर्वधार्यः । दुहिंसम् ।

शत्रुभिर्दुरपहरमित्यर्थः Sk.

१२. आस्थापय Sy. आभिमुख्येन देहि Sk.

१३. अस्माकं जीवसे जीवनाय... युक्तम् Sy.

१४. ऽभ्य... मग्ने M.

१५. शोभनेनानुग्रहपरेण Sk. १६. महता P.

१७. सर्वस्मिन्नायुषि देहादेः पोषकम् । याव-

ज्जीवमस्मदुपभोगपर्याप्तमित्यर्थः Sy.

सर्वस्मिन्नायुषि पोषकम् । यावज्जीवं

पुष्टिकरमित्यर्थः Sk. १८. मृडीकं

सुखम् । तद्धेतुभूतम् Sy. १९. अस्माकम्

Sk. २०. प्रकर्षेण सम्पादय Sy.

प्रापय । उच्चारयेत्यर्थः Sk.

२१. तीक्ष्णज्वालाय Sy.

२२. निर्दोषाः Sk. २३. ऽची M.

२४. सूक्तद्रष्टः ! Sy. आत्मन एवेवमन्त-

रात्मन आभन्त्रणं प्रेषश्च । हे मदीयान्त-

रात्मनित्यर्थः Sk. २५. धनम् Sy.

परणीया वचनीयाः ।

यो नो अग्नेऽभिदासत्यन्ति दूरे पदीष्ट सः । अस्माकमिदृधे भव ॥११॥

यो नो अग्ने^१ । यः । अस्मान् । अग्ने ! अभिहितस्ति । अन्तिके । दूरे वा । नश्यतु^२ ।
सः । अस्माकम् । एव । भव । वर्धनाय ।

सहस्राक्षो विचर्षणिरग्नी रक्षांसि सेधति । होता गृणीत उक्थ्यः ॥१२॥

सहस्राक्षः । अनेकज्वालः । विद्रष्टा । अग्निः । रक्षांसि । निरुणद्धि । होता । स्तौति च^{१३ १४}
देवान् । प्रशस्यः ।

I.80.

इत्था हि सोम इन्मदे ब्रह्मा चकार वर्धनम् ।

शर्विष्ठ वज्रिभोजसा पृथिव्या निः शशा अहिमर्चन्नु स्वराज्यम् ॥१॥

इत्था हि सोमे । इत्थम् । हि । सोमे । मदकरे त्वया पीते सति । ब्राह्मणस्तव । वर्धने^{१५}

१. ०य M. अग्नेर्गुणान् सम्यगभिदधतीः

... स्तुतीः Sy. स्तुतिरूपाः Sk.

२. पच० M. वमनी० P.

३. M. adds योजने after अग्ने

४. ०हन० P. उपक्षपयति Sy; Sk.

५. अवस्थितः सन् Sy.

६. नश्विती P.

विपदघतां सः Sk.

७. वृद्धिं कुर्वित्यर्थः Sk.

८. ०लौ P. सहस्राक्षिस्थानीयज्वालः Sk.

९. ०लोऽपि द्र० M.

विशेषेण सर्वस्य द्रष्टा Sy.

१०. अग्ने P.

११. यज्ञाभिर्गमयति Sy.

सेधतिरत्र सामर्थ्याद्विधायः । हिनस्ति

Sk. १२. देवानामाह्वाता भूत्वा Sy.

१३. ०स्य M. शास्त्रैरस्माभिः स्तूयमानः Sy.

१४. Ms. D. puts the figure ॥७६॥

here to indicate the end of the seventyninth hymn. No such number is given in P. and M.

१५. हि व सो० M.

१६. इत्यमेवानेन शास्त्रोक्तप्रकारेण Sy.

अमुना वक्ष्यमाणेन प्रकारेण सत्यो वा Sk.

१७. हियंस्मादर्थे Sk.

१८. इत्थम् । हि । सोमे omitted by P.

१९. हर्षकरे Sy.

तच्छब्दश्रुतेऽत्र लक्षणभूतयोग्यक्रिया-पदाध्याहारः । सोमे मदकरे उपकल्पिते

Sk. २०. स्तोता Sy.

आत्मन एवायमपरोक्षरूपेण प्रथमपुरुषेण निर्वेशः । अयं गोतमो नाम ब्राह्मणो होता वा Sk.

२१. वृद्धिकरम् Sy; Sk.

स्तोत्रम्। चकार। बलवत्तम ! वज्रिन् ! बलेन स्तुतिजनितेन। पृथिव्याः। निःशंसितवानसि।
अहिम्—अत्र यास्कः—“अचंन्योऽनूपास्ते स्वाराज्यम्” इति।

स त्वामददृषा मदः सोमः श्येनाभृतः सुतः ।

येना वृत्रं निरुद्ध्यो जघन्थ वज्रिन्नोऽसार्चन्ननु स्वाराज्यम् ॥२॥

स त्वामदत्। सः। त्वा। अमदत्। वृषा। सोमः। मदकरः। श्येनेनाहृतः। येन। वृत्रम्।
अन्तरिक्षादपि बलेन। निजघन्थ। वज्रिन् ! बलेन।

प्रेह्यभीहि धृष्णुहि न ते वज्रो नि यंसते ।

इन्द्रं नृम्णं हि ते शवो हनो वृत्रं जया अपोऽर्चन्ननु स्वाराज्यम् ॥३॥

प्रेह्यभीहि। ‘समुच्चयेऽन्यतरस्याम्’ इति लोट्। तव। वज्रः। प्रैति। अभ्येति। धर्षयति च।

१. P. adds भवति before स्तोत्रम्
२. अनेन सूक्ष्मेन कृतवान् Sy.
३. ०त्तं M. यस्माविति वचनात्तच्छब्दो-
ऽध्याहार्यः। तस्मात् Sk.
४. ०व्यो P. सकाशात् Sy.
पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम। अन्तरिक्षात् Sk.
५. ०शाति० P.
मा बाधस्वेति शासनं कृत्वा पृथिव्याः
सकाशात्तिरगमय इत्यर्थः Sy.
निर्गमय। भूमौ पातयेत्यर्थः Sk.
६. आगत्य हन्तारं वृत्रम् Sy.
मेघम्। वृष्टिमित्यर्थः Sk.
७. अहिमन्त्र M.
८. ०चान्यो M. ०मंन्यो P.
९. ०पान्ते P. D.
१०. स्वारा० M. स्वा० N.
स्वस्य राज्यं राजत्वम्... अनुलक्ष्य...
पूजयन्, स्वस्य स्वामित्वं प्रकटयन्नि-
त्यर्थः Sy.
११. N. 12. 34.
१२. V. Mādhava ignores इत्
१३. अमद P. अमद् M. हर्षं प्रापयत् Sy.

१४. सेचनस्वभावः Sy. वर्षिता Sk.
१५. ०२ M. हर्षकारी Sy.
१६. ०नेऽन्नाह० M.
श्येनरूपमापन्नया पक्ष्याकारया गायत्र्या
विबः सकाशादाहृतः Sy. श्येनरूपया
गायत्र्याऽऽभृतः श्येनाभृतः Sk.
१७. हेतावियं तृतीया। येन हेतुना। यं पीत्वा
पातुं वेत्यर्थः Sk. १८. मेघम् Sk.
१९. अद्भ्योऽपामर्षाय Sk.
२०. निज० M.
निश्चयेन हंसि हतवान् वा Sk.
२१. V. Mādhava ignores सुतः।
अचंन् etc.
२२. Pāṇ. 3.4.3. २३. रोद् P.
२४. प्रकर्षेण गच्छ Sy. प्रगच्छ Sk.
२५. एभ्यो० P. अहो० M.
हन्तव्यान् शत्रूनाभिमुखेन प्राप्नुहि Sy.
प्रगम्य चाभीहि अभिगच्छ Sk.
२६. हर्ष० P.
प्राप्य च... तान् शत्रून् अभिभव Sy.
अभिगम्य च धृष्णुहि धर्षय, अभिभव
शत्रून् Sk.

न वचचित् । नियम्यते^१ । तव । वज्र इन्द्रस्यैवानुशासनम् । इन्द्र ! नृम्णम्^२ । हि । तव । बलम्—
नृन् नमयति । जहि । वृत्रम्^३ । उदकानि च । जय ।

निरिन्द्र भूम्या अधि वृत्रं जघन्थ निर्विवः ।

सृजा मरुत्वतीरवं जीवधन्या इमा अपोऽर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥४॥

निरिन्द्र भूम्याः । खावापूथिव्योः । वृत्रम् । निर्जघन्थ स त्वम् । मरुत्वतीः । अपः । अव-
सृज । याभिर्जीवा धन्या भवन्ति ।

इन्द्रो वृत्रस्य दोधतः सानुं वज्रेण हीळितः ।

अभिक्रम्यावं जिघत्तेऽपः समीय चोदयन्नर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥५॥

इन्द्रो वृत्रस्य । इन्द्रः । वृत्रस्य । धून्वतः । समुच्छ्रितं प्रवेशम् । वज्रेण । क्रुद्धः सन् ।

१. शत्रुभिर्न नियम्यते । अप्रतिहतगति-
रित्यर्थः Sy.

केनचिन्नितोद्धं न शक्यत इत्यर्थः Sk.

२. नृणां पुरुषाणां नामकमभिभावकम् Sy.
यस्मान्नृम्णं शत्रुभूतानामपि मनुष्याणां
नमनकरम् Sk. Also see
footnote no. 11 on p. 340.

३. ०सन नृम्णमिन्द्रं हि P.
यस्मादेवं तस्मात् Sy.

४. वन् P.

५. नृ० P. M.

६. असुरं मेघं वा Sy.

७. त P. वृत्रं हत्वा तेनावृतमुदकं
लभस्वेत्यर्थः Sy.

८. हत्वा च तदन्तर्भूता जया अपः Sk.

९. V. Mādhava ignores अर्चन् etc.

१०. उभयोरपि देवमनुष्ययोरर्चायेत्यर्थः ।
अथवा भूम्या अधीत्यधिपशब्द उपरि-
भावे । योऽयं भूम्या दिवश्चोपर्य-
त्यन्तोच्चो मेघस्तं निर्जघन्थेति Sk.

११. निज० M. निःशेषेण हतवानसि Sy.

१२. मरुद्भिः संयुक्ताः Sy. दातृत्वेन मरुतो
यासां सन्ति ता मरुत्वत्यः । त्वत्सखायो
मरुतो ये दातुं समर्था नान्यः
कश्चिदित्यर्थः Sk.

१३. वृष्ट्युदकानि Sy.
वृष्टिलक्षणाः Sk.

१४. अघः पातय Sy.
वेहि Sk.

१५. याविज्जीवा M.

१६. तृप्ताः Sy.

धनमेव धन्यम् । ... सर्वजीवानां
धनभूताः । अथवा धन्या इति धिनोतेः
प्रीणनार्थस्येवं रूपम् । सर्वजीवानां
प्रीणयित्रीः Sk.

१७. V. Mādhava ignores अर्चन्
etc.

१८. वृत्रमन्ये M.

१९. धु० M.

भृशं कम्पमानस्य Sy.

क्रुध्यतिकर्मायम् । क्रुध्यतः Sk.

२०. हनुप्रवेशम् Sy.

अभिक्रम्य । आवहति । उदकानि । सरणार्थम् । चोदयन् ।

अधि सानौ नि जिघ्रते वज्रेण शतपर्वणा ।

मन्दान इन्द्रो अन्धसः सखिभ्यो गातुमिच्छत्यर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥६॥

अधि सानौ । समुच्छ्रिते देशे । निहन्ति । वज्रेण । पर्वशतोपेतम् । मोदमानः । इन्द्रः ।
सोमेन । सखिभ्यः । गमनम् । इच्छत्यात्मानं प्रति ।

इन्द्र तुभ्यमिदं द्विबोऽनुत्तं वज्रिन्वीर्यम् ।

यद्ध त्वं मायिनै मृगं तमु त्वं माययावधीरर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥७॥

इन्द्र तुभ्यम् । इन्द्र ! तव । एव । केनचिदभिहितम् । वीर्यम् । वज्रिन् ! अद्विरादु-

१. अभिमुख्येन गत्वा Sy.

२. ०हन्ति D. M. ०हन् P.
प्रहरति Sy.
हन्ति Sk.

३. वृष्टपुदकानि Sy.
वृष्टिलक्षणा अपः Sk.

४. निर्गमनाय Sy.
भूमिं प्रति गमनाय चोदयन् । वृष्टिपा-
तार्थमित्यर्थः Sk.

५. समुस्तोता तस्मा इति P. D.
संमस्तोता तस्मा इति M.

६. V. Mādhava ignores अर्चन्
etc.

७. सासी P.

८. समुच्छ्रिते वृत्रस्य कपोलादौ स्थाने
नितरां हिनस्ति Sy.
समुच्छ्रितस्य प्रदेशस्य Sk.

९. नियमेन मेघमत्यर्थं हन्ति Sk.

१०. ०शते० P.
शतोपेतम् missing M.
शतसंख्याकधाराभिर्युक्तेन Sy.

अत्यन्तं हतेत्यर्थः Sk.

११. मन्दमानः स्तूपमानः सन् Sy.
तुष्यन्नित्यर्थः Sk.

१२. अन्नस्य Sy.

१३. समानख्यानेभ्यः स्तोतुभ्यः Sy.

१४. मार्गमुपायम् Sy.
भूमिं प्रति गमनमिच्छति । कस्य ?
सामर्थ्याद् वृष्टिलक्षणानामपाम् Sk.

१५. V. Mādhava ignores अधि ।
अर्चन् etc.

१६. ०दभिहि० P. ० त M.
शत्रुभिरतिरस्कृतम् Sy.
अनुत्तमप्रेरितम् । अनभिभूतपूर्वं केनचि-
दित्यर्थः Sk.

१७. Omitted by P.
सामर्थ्यम् Sy; Sk.

१८. अदि० M.

वाहनरूपमेघयुक्त ! Sy.

अद्वयः सोमाभिषवघ्रावाणः । तद्वन् !
अयवाऽग्निर्मेघः । तेन हन्तव्येन तद्वन् !
मेघानां हन्तरित्यर्थः Sk.

णात्यमित्रानिति वज्र एवोक्तः । यत् । खलु । तम् । मायाविनम् । मृगासुरमपश्यन् (?) तम् ।
त्वम् । माययैव । हृतवान् ।

वि ते वज्रासो अस्थिरन्नवति नान्याः३ अनु ।

महत्तं इन्द्र वीर्यं बाह्वोस्ते बलं हितमर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥८॥

वि ते वज्रासः । तव । आयुधानि । व्यतिष्ठन्त । नवतिसंख्याः । नदीः । अनु । महत् । ते ।
इन्द्र ! वीर्यम् । बाह्वोश्च । तव । बलम् । निहितम् ।

सहस्रं साकमर्चत परि द्योभत विशतिः ।

शतैरनुमन्वनो नवुरिन्द्राय ब्रह्मोद्यतमर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥९॥

सहस्रं साकम् । इन्द्रं सहस्रसंख्याकाः । सह । स्तुत । परिगायत । विशतिसंख्याकाः ।

१. वज्रमेवोक्तं P.
२. यत् M. यस्मात् Sy. यद् त्यमिति विलिङ्गावपि समानाधिकरणौ । उभयत्र च तृतीयार्थे द्वितीया । येन तेन Sk. ३. ह्यशब्दश्च पदपूरणः Sk.
४. तं प्रसिद्धं वञ्चयितारम् । लोकोपद्रवकारिणमित्यर्थः Sy.
५. मृगरूपमापन्नम् Sy. मार्गणीयं वा मेघम् Sk.
६. अपश्यन् is not clear.
७. तच्छब्दध्रुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽप्याहार्यः । यमन्ये नाशकनुवन् हन्तुं तं त्वं स्वया माययावधीः Sk.
८. The passage beginning with तम् मायाविनम् and ending with हृतवान् is missing in M.
९. V. Mādhava ignores उ । अर्चन् etc. १०. पि P. D.
११. त्वत्सकाशाभ्रिगंतान्यायुधानि Sy.
१२. सर्वत्र व्याप्य वर्तमानं वृत्रं हन्तुं तव वज्र एकोऽप्यनेक इवासीदित्यर्थः Sy. विपूर्वस्तिष्ठतिगंत्यर्थः । अगच्छन् Sk.

१३. ०वत० P. नवतिसुरपुरः प्रति Sk.
१४. वृत्रेण निरुद्धाः Sy.
१५. नदीनारु P. उपलक्ष्य Sy. अनुशब्दः . . . प्रतिशब्देन समानार्थः Sk.
१६. अन्यैरजेयमित्यर्थः Sy. १७. फलं M.
१८. ०तः P. त्वदीयौ बाहू अप्यतिशयेन बलिनावित्यर्थः Sy. स्वबाहुबलेनैव चासि बलवान् न सहायबलेनेत्यर्थः Sk.
१९. V. Mādhava ignores अर्चन् etc.
२०. मनुष्याः Sy.
२१. एनमिन्द्रं युगपदेवापूजयन् Sy. हे मदीयाः पुत्रपौत्रा ऋत्विजो वा Sk.
२२. P. adds च after परिगायत परितः सर्वतोऽस्तौत् Sy. परिष्टुत Sk.
२३. विशति missing M. षोडशत्विजो यजमानः पत्नी च सदस्यः शमिता चेति विशतिसंख्याकाः । तेषां वा विशतिसंख्या सा Sy. सहस्रविशतिसंख्याभ्यां चात्र सम्भवी संख्या लक्ष्यते । यावन्तः सम्भवथ तावन्तः स्तुतेत्यर्थः Sk.

शतानि स्तोतृणाम् । एनमिन्द्रम् । अतिशयेनान्वस्तुवन् । इन्द्राय सर्वम् । स्तोत्रं स्तोतृभिः । उद्यतम् ।

इन्द्रो वृत्रस्य तविषीं निरहन्त्सहसा सहः ।

महत्तदस्य पौंस्यं वृत्रं जघन्वाँ अमृजदर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥१०॥

इन्द्रो वृत्रस्य तविषीम् । इन्द्रः । वृत्रस्य । बलम् । निरहन् । सहसा च । सहो येन सहते परं तत् सहः । महत् । तत् । अस्य । पुंस्त्वम् । वृत्रम् । घ्नन् । प्रकाशितवानिन्द्र इति ।

इमे चित्तव मन्यवे वेपैते भियसा मही ।

यदिन्द्र वज्रिभोजसा वृत्रं मरुत्वाँ अवधीरर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥११॥

इमे चित्तव । द्यावापृथिव्यौ । तव । क्रोधाय । भयेन । कम्पेते । यत् त्वम् । इन्द्र !

१. शतसंख्याका ऋषयः Sy.

२. ०णामिवेन० P.

३. इन्द्रो यः P. D.

यस्माच्च मयापीन्द्राय Sk.

४. हविलक्षणमभ्रम् Sy.

५. दातुमूर्ध्वं धृतम् । अत एवविध इन्द्रो वृत्रमहन्नित्यर्थः Sy.

उपकल्पितम् । . . . अथवैवमन्ययाऽस्या

ऋचोऽर्थयोजना । सहस्रमिति वसुरोचिषो

नाम ऋषय इहाभिप्रेताः । . . . इन्द्र-

स्तुतिकरत्वाच्च । अर्चन् परिच्छोभतेत्ये-

तवपि लङ्घ्ये लोट् । व्यत्ययेन मध्यम-

पुरुषः । विशतिरित्यङ्गिरसोऽभिप्रेताः ।

यद्यपि दशाङ्गिरस इत्यतिहासिकाः

स्मरन्ति तथापि बृहस्पत्यादिभ्राजपेक्षया

विशतिसंख्यावचनम् । सहस्रसंख्याका

वसुरोचिषः विशतिसंख्याकाश्चाङ्गिरसः

सहेन्द्रमस्तुवन्नित्यर्थः । शतैर्नमित्यपि

वैखानसा नाम ऋषयोऽभिप्रेताः । ते हि

प्रसिद्धशतत्वाः । . . . शतसंख्याकाश्च

वैखानसा एनमस्तुवन्नित्यर्थः । अन्यैरपि

स्तोतृभिरिन्द्राय ब्रह्मोद्यतम् Sk.

६. V. Mādhava ignores अर्चन्

etc. ७. तपि० P. ०षी M.

८. महत्तदस्येति तच्छब्दाद्यच्छब्दोऽध्या-
हार्यः । येनेन्द्रः Sk. ९. सेनालक्षणम्
Sk. १०. स्वकीयेन बलेन Sy.

११. सहनेनाभिभवसाधनेनापुधेन Sy.

बलेन Sk. १२. सहा P.

अभिभवसाधनं वृत्रायुधं निरहन् Sy.

शरीरबलं च Sk. १३. ०न्ते D.

१४. Missing in M.

१५. P. adds तु after अस्य

१६. बलम् Sy. १७. वृत्र M.

१८. हत्वा च तन्निरुद्धा अपोऽसृजत् तस्माद्
वृत्रान्निरगमयत् Sy.

१९. सृजति विसृष्टवान् वा । किम् ? साम-
र्थ्याद् वृष्टिलक्षणा अपः Sk.

२०. V. Mādhava ignores अर्चन् etc.

२१. कुट्टाय M. त्वदीयकोपात् Sy.

पञ्चम्यर्थे चतुर्थ्येवा । क्रोधाद् भयेनैव
कम्पेते । . . . इमे अपि द्यावापृथिव्यौ

भवतः कुट्टाद् बिभ्यत्यौ कम्पेते । किं
पुनरन्ये प्राणिन इत्यर्थः Sk.

२२. कम्प० D.

२३. य P. D. M. यदा Sy; Sk.

वज्रिन् ! वलेन । वृत्रमसुरम् । मरुद्भिः सह । अवधीः ।

न वेपसा न तन्यतेन्द्रं वृत्रो वि वीभयत् ।

अभ्येनं वज्रं आयसः सहस्रभृष्टिरायतार्चन्नं स्वराज्यम् ॥१२॥

न वेपसा । न । वेपेन । नच । गजितशब्देन । इन्द्रम् । वृत्रः । विभीतमकरोत् । वृत्रं तु ।
वज्रः । इन्द्रविसृष्टः । सहस्रधारः । अभ्यगच्छत् । अयोमयः ।

यद्रुत्रं तव चाशनिं वज्रेण समयोधयः ।

अहिमिन्द्र जिघांसतो दिवि ते वदधे शवोर्च्चन्नं स्वराज्यम् ॥१३॥

यद् वृत्रम् । यत् । वृत्रं वृत्रेण त्वदर्थं विसृष्टाम् । अशनिम् । च । तव । वज्रेण । सहायो-
धयस्तदा । अहिम् । हन्तुमिच्छतः । तव । अन्तरिक्षे । वदमासीत् । वलं प्रसिद्धमभूदिति ।

अभिष्टने ते अद्रिवो यत्स्था जगच्च रेजते ।

त्वष्टा चित्तव मन्यव इन्द्र वेविज्यते मियार्चन्नं स्वराज्यम् ॥१४॥

अभिष्टने ते । सिहनादे । ते । वज्रिन् ! यत् । स्यावरं तत् । रेजते । जङ्गमम् । च

१. पुत्र० M.

२. V. Mādhava ignores अचंन् etc.
तदानीं छावापृथिव्यावपि भयेनाकम्पि-
षातामित्यर्थः Sy.

३. वेपनेह M. स्वकीयेन Sy.
वेप इति कर्मनाम । प्रत्युद्गरणादिना Sk.

४. ंब्दे M. ५. इववि० M.

६. सहस्राश्विः Sk.

७. हन्तुमाभिमुष्येनागच्छत् Sy.
आयतोऽभिगतः प्राप्तः । अभीत इन्द्रो
वज्रं क्षिप्तवानेवेत्यर्थः Sk.

८. लोहमयो गमनशीलो वा Sk.

९. V. Mādhava ignores अचंन्
etc. १०. यदा Sy; Sk.

११. यत् । वृत्रं is omitted by P.
and D. १२. तव हननार्थम् Sy.

१३. वज्रेणाशनिशक्तिरिहोच्यते । तवेत्येतेन

च व्यवहितोऽपि च वज्रो विशेष्यते
नाशनिः Sk.

१४. सम्यग्योचितवान् । हतवानित्यर्थः ।
अथवा तवेत्येतेनाशनिरेव विशेष्यते ।
अशनिमिति तु तृतीयार्थे द्वितीया । यदा
वृत्रं स्वभूतयाशन्या वज्रेण च त्वमेव
समयोधय इति Sk.

१५. ०धयन्तस्तदा D. ०यस्तदानीम् M.
सम्यक् प्राहार्थीः Sy. १६. अह्नीं D.
आगत्य हन्तारं वृत्रम् Sy. यदेति
वचनात्ततः प्रभृति Sk. १७. तेव M.

१८. अनुस्यूतं व्याप्तमासीत् Sy.
दिवं यावत्प्रख्याततां गतमित्यर्थः Sk.

१९. नेवलं M. Omitted by P.

२०. V. Mādhava ignores अचंन् etc.

२१. ०ब्धते P.

२२. स्तनयितुशब्दे प्रवृत्ते Sk.

कम्पते^१ । त्वष्टा^२ । च । तव^३ । क्रोधाय^४ । कम्पते^५ । भयेन^६ । अनिन्द्रं^७ सोमम्^८ । आहरन्निति^९ ।

नहि^{१०} नु^{११} यादधीमसीन्द्रं^{१२} को^{१३} वीर्या^{१४} पुरः^{१५} ।
तस्मिन्ब्रह्मणमुत^{१६} क्रतुं^{१७} देवा ओजांसि^{१८} सं दधुर्चन्नु^{१९} स्वराज्यम्^{२०} ॥१५॥

नहि^{१०} नु^{११} यात् । नहि^{१०} वयमितस्ततः^{११} । यान्तः^{१२} । अधिगच्छामो^{१३} जानीमः^{१४} । इन्द्रम्^{१५} । कः^{१६} । वीर्येण^{१७} ।
तरतीति^{१८} । तस्मिन्नन्द्रे^{१९} । धनम्^{२०} । अपिच^{२१} । प्रज्ञानम्^{२२} । देवाः^{२३} । बलानि^{२४} च । सह^{२५} निहितवन्तः^{२६} ।

यामथर्वा^{२७} मनुष्पिता^{२८} दध्यङ्^{२९} धियमन्नत^{३०} ।
तस्मिन्ब्रह्माणि^{३१} पूर्वथेन्द्र^{३२} उक्था^{३३} समंमृतार्चन्नु^{३४} स्वराज्यम्^{३५} ॥१६॥

यामथर्वा^{२७} । याम्^{२८} । अथर्वा^{२९} । मनुश्च^{३०} । पिता^{३१} मानवानाम्^{३२} । दध्यङ्^{३३} च । धियम्^{३४} । अतनिपत^{३५} ।

१. भयेन Sk.
२. वञ्चनिर्माता Sy. त्वष्टृग्रहणं चात्र सर्वेषां देवानां प्रदर्शनार्थं द्रष्टव्यम् Sk.
३. क्रोधात् ... देवा अपि तव क्रोधाद् भयेनात्यर्थं कम्पन्त इत्यर्थः Sk.
४. ०हरति D.
५. V. Mādhava ignores अर्चन् etc.
६. नहीति निपातो नेत्यनेन समानार्थः Sk.
७. ०तस्तदिता P.
८. यान्तं सर्वत्र व्याप्य वर्तमानमिन्द्रम् Sy. व्यत्ययेनात्र नपुंसकता द्वितीयायाश्च स्थाने प्रथमा । यान्तमिन्द्रं कञ्चिच्छत्रुम् Sk.
९. यतो वयमल्पाः Sy. सर्वशत्रूणामुपरीन्द्रो याता न कश्चिद्विन्द्रस्योपरि गन्तुं समर्थ इत्यर्थः । वधार्थो वात्र यातिः । ... न कश्चिद्विन्द्रस्य हन्तारमधिगच्छाम इत्यर्थः Sk.
१०. जानीन्द्रं P. यस्माद्विन्द्रम् । पञ्चम्यर्थे द्वितीयेषां । इन्द्रात् Sk.

११. सामर्थ्येन वर्तमानमिन्द्रं को मनुष्यो जानीयात् । न कोऽपीत्यर्थः Sy.
१२. परस्तावतिदूरे मनुष्यैरनवगाह्ये स्थाने Sy. उत्कृष्टः Sk.
१३. वीर्यकर्म Sy.
१४. मरुदादिसेनालक्षणानि Sk.
१५. V. Mādhava ignores अर्चन् etc.
१६. दध्यङ् प्रत्यक्तो ध्यानमिति वा । प्रत्यक्तमस्मिन्ध्यानमिति वा । अथर्वा व्याख्यातः । मनुर्मेननात् । तेषामेष निपातो भवत्येन्द्रधामृचि ... यामथर्वा च । मनुश्च पिता मानवानाम् । दध्यङ् च । धियमतनिपत । तस्मिन् ब्रह्माणि कर्माणि पूर्वेंद्र उक्थानि च सङ्गच्छन्ताम् । अर्चन्वोऽनुपास्ते स्वराज्यम् N. 12. 34.
१७. यत् Sy.
१८. याम् । अथर्वा is omitted by M. एतत्संज्ञक ऋषिः Sy.
१९. अथर्वणः पुत्र एतत्संज्ञक ऋषिश्च Sy.
२०. यम् P. कर्म Sy. यागाख्यं कर्म Sk.
२१. अकुर्वन् Sy. कृतवन्तः Sk.

तस्मिन्^१ सर्वस्मिन्^२ कर्मणि । पूर्वेषामिव^३ यज्ञेषु । इन्द्रे^४ । स्तोत्रा^५स्त्राणि । समगच्छन्त^६ ।
“अर्चन्वोऽनूपास्ते स्वराज्यम्”^७ । इति^८ ।

इति पञ्चममध्यायं व्याकरोत् प्रथमेऽष्टके ।

लोहितस्य कुले जातो माधवो वेङ्कटात्मजः ॥^९

[अथ षष्ठोऽध्यायः]

‘इन्द्रे मदाय वावृधे’ माधवो व्याचिकीर्षति ।

सर्वानुदात्तशब्दानामादावर्षे^{१०} प्रदर्शयन् ॥ १॥

भवन्ति सर्वानुदात्ता आदेशा युष्मदस्मदोः ।

भवन्ति चेद्वाक्यमध्ये^{११} वाम्नौ^{१२} वो नश्च^{१३} तेमया^{१४} ॥ २॥

ऋचां त्वः^{१५} पोषमित्यादौ^{१६} त्वशब्दश्च निहन्यते ।

चादीनां वाक्यमध्यस्याश्च^{१७}वाहस्मादयस्तया ॥ ३॥

१. तस्मिन् । स्त्रीलिङ्गधीप्रतिनिवेशार्थत्वाद् व्यत्ययेनात्र पुल्लिङ्गता । तस्याम् Sk.

२. सर्वेषां P. D.

पूर्वेषामन्येषां वसिष्ठादीनां यज्ञेषु यथा हवींषि स्तोत्राणि चेन्द्रेण संगच्छन्ते तद्वत् Sy. पूर्वकर्मस्त्विव Sk.

३. ०न्द्र P. D.

४. हविलंसनान्यन्नानि . . . शस्त्ररूपाणि स्तोत्राणि च यानि सन्ति तानि सर्वाणि Sy. हविलंसनान्यन्नानि . . . उक्त्या स्तोत्राणि च Sk.

५. सङ्गतान्यद्भवन् Sk.

६. न्ताच्चन्योनूपास्ते P. ०पान्ते D. ०न्ता-स्वान्यो M.

७. स्वा० N. ८. N. 12. 34.

८. Ms. D. puts the figure ॥८०॥ here to indicate the end of the eightieth hymn. No such number is given in P. and M.

१०. ०वत्वं D. P. ११. वाम्नौ M. The proper reading should be वाम्नौ for वाम्नौ ।

१२. वानश्च D. P. १३. ते मया M.

१४. RV. X. 71. 11^a. Rāja's reference is incorrect. पोष इत्या० M.

१५. ०श्चवाहाहादय . . D.P.; ०श्चवाहा-मादयः M.

उदाहरणमेतेषां बाहुल्यान् प्रदर्शयते ।

हिरण्यकर्णमित्यस्मान्मणिग्रीवं निहन्यते ॥४॥

लौकिकाः कथयन्त्यर्यान्मलेच्छैः शब्दैश्च साधुभिः ।

उच्चैः प्रयुञ्जते कांश्चित्पदार्थानन्यथापरान् ॥५॥

यथा घटश्च रज्जुश्च चार्थो नीचैः प्रयुज्यते ।

स्याणुर्वा पुरुषो वेति वार्थश्चैव तथाविधः ॥६॥

अर्थस्वभावात्सर्वेषां शब्दानामुच्चनीचता ।

स्वभावं तं विजानन्ति लौकिका न त्वलौकिकाः ॥७॥

य उदात्ता निपातेषु नूनं ह्येवकिलादयः ।

उच्चैः प्रदर्शनीयोऽर्थस्तेषामिति विनिश्चयः ॥८॥

उदात्तेषूपसर्गेषु तदर्थः प्रस्फुटो भवेत् ।

समस्तेष्वुदात्तानां नीचैरर्थं प्रदर्शयेत् ॥९॥

किं पृष्टमुक्तमेतच्च प्रागाख्यातार्थनिर्णये ।

हिरण्यकर्णमित्यत्र कारणं तत्र वक्ष्यते ॥१०॥ इति

१. प्रदर्शयते D. P. M.

२. RV. I. 122. 14^a.

३. लौकिकाः D.

४. ०न्त्यर्थां D. ०न्त्यर्था P.

५. म्लेच्छैः शब्दैः D. म्लेच्छैः शब्दैः P.

I should have liked to suggest चासाधुभिः for च साधुभिः but it will make the fifth syllable long. The emendation will therefore be objectionable from the metrical point of view. I

therefore propose to read शब्दैरसाधुभिः for शब्दैश्च साधुभिः

६. पदार्थान् D. P.

७. चार्थो D. P.

८. वार्थं D. P.

९. अर्थं D. P.

१०. विजानाति P. M.

११. निवक्ष्यते P.

१२. तदर्थः D. P. १३. ०रर्थं D. P.

१४. ०तार्थं D. P. प्रख्यातार्थविनिर्णये M.

१५. ०कर्तम M. RV. I. 122. 14^a.

१६. तक्ष्यते M.

I.81.

इन्द्रो मदाय वावृधे शवंसे वृत्रहा नृभिः ।

तमिन्महत्स्वाजिपृतेमर्मे हवामहे स वाजेषु प्र नोऽविषत् ॥१॥

इन्द्रो मदाय । गोतमः—

इन्द्रः । सोमाय । ववृधे । वलाय च । शत्रुहा । मरुद्भिः । तम् । एव । महत्सु । सङ्ग्रामेषु ।

अपिच । अल्पे सङ्ग्रामे । हवामहे । सः । अस्मान् । युद्धेषु । प्ररक्षतु ।

असि हि वीर सेन्योऽसि भूरि परादुदिः ।

असिं दभ्रस्यं चिद्रुधो यजमानाय शिद्धसि सुन्वते भूरि ते वसु ॥२॥

असि हि । असि । हि । वीर ! सेनाहः । असि च । भूरेर्धनस्य । परादाता । असि । क्षुद्रस्य ।

वर्धयिता । यजमानाय । वसु । प्रयच्छसि । सुन्वते । भूरि । च । ते । धनमिति ।

१. मदायः M.

२. तमिन्महत्स्वति तच्छब्दभूतेयच्छब्दो-
ऽध्याहर्तव्यः । य इन्द्रः Sk.

३. हर्षायं Sy.

४. स्तोत्रशस्त्ररूपाभिः स्तुतिभिः प्रवर्धितो
बभूव । स्तुत्या हि देवता प्राप्तबला
सती प्रवर्धते Sy.
स्तोमेन स्तुतिभिश्च वर्धते Sk.५. वृत्रस्यावरकस्य वृष्टिनिरोधकस्य
मेघस्यासुरस्य वा हन्ता । यद्वाऽऽवर-
काणां शत्रूणां हन्ता Sy.६. यज्ञस्य नेतृभिर्हत्विग्भिः Sy.
यष्टृभिर्मनुष्यैः Sk.७. ताम् P. = महाहवे P.
अस्माकं रक्षणायाह्वयामहे Sy.

८. अस्माभिराहृतः Sy. आहृतश्च सन् Sk.

१०. ०क्ष P. D.

११. V. Mādhava ignores ईम्

१२. M. adds तव before असि

१३. यस्मादेवं तस्मात् Sy.

हिशब्दः पदपूरणः Sk.

१४. शत्रुक्षेपणकुशलान्द्र ! Sy.

१५. सेनाहः P.

त्वमेकोऽपि सेनासदृशो भवसीत्यर्थः Sy.
स्वामिन्ययमितीदमर्थं यप्रत्ययो द्रष्टव्यः ।
मरुदादिसेनानां पतिः । अथवा सेन्यशब्दो-
ऽत्र सेव्यवचनः । . . . सेव्यः सर्वस्यासि ।
न कस्यचित्सेवक इत्यर्थः Sk.१६. भूमे० M. भूरि प्रभूतं शत्रूणां धनं . .
परादाता, शत्रूणां पराङ्मुखं यथा भवति
तयाऽऽदाता Sy. बहुधनस्य Sk.१७. पराशब्दोऽत्र सु इत्येतस्य स्थाने . . .
सुष्ठु शोभनं वा दातासि । अथवा . . .
पराददातिर्विनाशार्थः । बहुनोऽपि शत्रु-
बलस्य विनाशयितासीत्यर्थः Sk.

१८. ०न्ता P.

१९. अल्पस्यापि तव स्तोतुः Sy.

अल्पस्यापि स्वाश्रितस्य Sk.

२०. यागं कुर्वते Sy.

२१. ०स्तुं D.

२२. सोमाभिषयं कुर्वते Sy; Sk.

२३. बहुलमक्षयं धनं विद्यते, तस्माद्
ददासीति भावः Sy.

२४. प्रभूतधनश्चासीत्यर्थः Sk.

यदुदीरत आजयो धृष्णवे धीयते घना ।

युक्ष्वा मंदच्युता हरी कं हनः कं वसौ दधोऽस्माँ इन्द्र वसौ दधः ॥३॥

यदुदीरते । यदा । उत्तिष्ठन्ति । सङ्ग्रामास्तदानीम् । धृष्णवे योद्धे । घनानि । दीयन्ते तुभ्यं हवींषि स त्वम् । योजय । सोमं प्रतिगन्तारौ । स्वाश्वौ योजयित्वा च । कं चन । जहि । कं चन । अर्थे । स्थापय तत्र । अस्मान् । इन्द्र ! घने । स्थापयेति ।

क्रत्वा महौ अनुष्वधं भीम आ वावृधे शवः ।

श्रिय ऋष्व उपाकयोनिं शिप्री हरिवान्दधे हस्तयोर्वज्रमायसम् ॥४॥

क्रत्वा महान् । कर्मणा । महान् । सोमपानानन्तरम् । भीमः । वधयति । बलम् । श्रियम् । दर्शनीयः । अन्तिकयोरुभयोः पार्श्वस्थयोः । हस्तयोः । आयसम् । आयुधम् ।

१. ०ति P. D. उद्गच्छन्ति, उत्पद्यन्ते Sy. प्रेरयन्ति उच्चारयन्ति तव स्तुतिरित्यर्थः Sk. २. ०मस्त० P.

आजिशब्दः सङ्ग्रामवचनः । तात्स्थ्याच्चात्र ताच्छब्दं द्रष्टव्यम् । मञ्चाः कोशन्तीति यथा । सङ्ग्रामस्था योद्धारः Sk.

३. ०वो D. यो धृष्णुर्धर्ययिता शत्रूणां जेता भवति तस्मै । ... जयतो घनं भवतीत्यर्थः Sy. अभिभवित्रे च Sk.

४. द्वितीयैकवचनस्यायमाकारादेशः । घनम् । अथर्वमन्यथास्पर्धार्थं स्पर्धायोजना । यदोदीरते उदीर्यन्ते उच्चा रयन्त्वित्यर्थः । आजयः । अजेगत्यर्थस्येदं रूपम् । त्वां प्रति गन्त्र्यः स्तुतयः । धृष्णवे च तुभ्यं धीयते घना । धिनोतेः प्रीणनार्थस्य रूपम् । घनाऽऽहुतिरिहाभिप्रेता । प्रीणयित्री सोमाहुतिरित्यर्थः Sk.

५. यदेति वचनात्तदेत्यध्याहार्यम् । तदा युक्ष्व स्वरथे नियुङ्क्ष्व Sk.

६. शत्रूणां मदस्य गर्वस्य व्यावयितारौ Sy.

७. कञ्चिद् राजानं तव परिचरणमकुर्वन्तम् । ... त्वां परिचरन्तम् Sy.

८. कं चन । जहि omitted by P.

९. अतो जयपराजययोस्त्वमेव कारयितासि Sy. यो हन्तव्यस्तं जहि यस्मै घनं दातव्यं तस्मै घनं देहीत्यर्थः Sk.

१०. अस्मदीयान् राज्ञः Sy.

११. प्रज्ञया वा । ... सर्वाधिकः Sy.

१२. स्वधेत्यन्ननाम । स्वधायाम् । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः । सोमलक्षणस्यान्नस्य पाने सतीत्यर्थः Sy.

१३. शत्रूणां भयङ्करः Sy. १४. आभिमुख्येन प्रावर्धयत् Sy. १५. आत्मीयम् Sy. सोमं पीत्वा बलवान् भवतीत्यर्थः Sk.

१६. त्र्ययं P. श्रियं M.

१७. ऋष्व आ वीर्येण शरीरेण वा महान् Sk.

१८. उपाक इत्यन्तिकनाम । अत्र तु तात्स्थ्याद् द्यावापृथिव्योर्वन्तते । अन्तिकस्य योर्द्यावापृथिव्योः । कस्य पुनः द्यावापृथिव्यावन्तिकस्ये । इन्द्रस्य । तथाह्मासौ ते उभे अपि क्षणेनैकेन सञ्चरते । अथवा परस्परस्थान्तिकस्ये द्यावापृथिव्यौ । यावद्धि मक्षिकायाः पत्रं तावद् द्यावापृथिव्योरन्तरमित्युपनिषद्धिदः पौराणिकाश्चाचक्षते । तेनोपपन्नमनयोः परस्परान्तिकस्थानत्वम् Sk.

१९. इन्द्रो हि वृष्ट्यर्थं हस्ताभ्यां वज्रं गृह्णाति । वृष्ट्युत्तरकालं हि द्यौर्विमला संपन्नसस्या च पृथिवी श्रीमत्यौ भवतः । अत एतदुच्यते श्रिय ऋष्व उपाकयोरिति Sk.

२०. आया० D. अयोमयम् Sy.

निदधे^१। हरिवान्^२। हनूमान्^३।

आ पप्रौ^४ पार्थिवं^५ रजौ^६ बद्धधे^७ रौचना^८ दिवि ।
न त्वावाँ^९ इन्द्र^{१०} कश्चन^{११} न जातो^{१२} न जनिष्यते^{१३}ति विश्वं^{१४} ववक्षिथ^{१५} ॥५॥

आ पप्रौ । आपूरयामास^४ । पार्थिवम्^५ । लोकं^६ कामैः^७ । बबन्ध^८ । दिवि । नक्षत्राणि । न । त्वत्स-
दृशः । इन्द्र ! न । कः । चिदपि । जातः । नापि । जनिष्यते । अतिवहसि^{१०} स त्वम्^{११} । सर्वम् ।

यो अर्यो^{१६} मर्तभोजनं^{१७} पराददाति^{१८} दाशुषे^{१९} ।
इन्द्रो^{२०} अस्मभ्यं^{२१} शिञ्चतु^{२२} वि भञ्जा^{२३} भूरि^{२४} ते वसुं^{२५} भक्षीय^{२६} तव^{२७} राधसः^{२८} ॥६॥

यो अर्यो^{१६} मर्तं^{१७} । यः । उदारः । मनुष्याणां^{१८} भोजनमन्नम् । प्रयच्छति । यजमानाय^{१९} सः ।
इन्द्रः । अस्मभ्यम्^{२०} । ददातु । विभजेन्द्र ! बहु^{२१} हि । ते । धनमहम्^{२२} । तव^{२३} । धनम्^{२४} भजेय ।

१. स्थापयति Sk. २. ०न D.
हरिनामकाश्वोपेतः Sy. ३. ०न D.
'शिमे हनू नासिके वा' (N. 6. 17.)
तद्युक्तः Sy. अथवा . . . शिप्राशब्दः
शिरस्त्राणवचनः । तद्वान् शिप्री Sk.

४. आपूरयति Sk.
५. पृथिव्याः सम्बन्धि वस्तुजातम् Sy.
६. अन्तरिक्षलोकञ्च Sy. केन ? सामर्थ्याद्
वृष्टिद्वारेण Sk. ७. काम . . . बं० P.
स्थापितवान् Sy. बध्नाति Sk.

८. रोचमानानि दीप्तानि नक्षत्राणि Sy.
नक्षत्रादीनां हि दिवि व्यवस्थितानां
धर्मो मूलम् । स च वृष्टिमूलम् । . . .
अथवा बद्धधे रोचनेत्यादित्योऽत्र
रोचनोऽभिप्रेतः । द्वितीयकवचनस्याप-
माकारावेशः । महत्तमस्तन्वन्तं वृत्रं हत्वा
दर्शनार्थं दिवि सूर्यमारोपितवानित्यर्थः
Sk. ९. Omitted by D.

१०. अतिशयेन बोद्धुमिच्छसि । सर्वस्य जगतो
निर्वाहको भवसीत्यर्थः Sy. ववक्षियेत्यपि
च यद्यपि वक्षतेर्वा बहतेर्वा साभ्यासस्य
रूपं तथापि ववक्षिय ववक्षस इति महन्ना-

मसु पाठाद्वचनवहनयोश्चासम्भवाद्
अनेकार्थतायाश्च धात्वन्तराणामपि
प्रसिद्धत्वाद् ववक्षतिर्महद्भावायः । अतीत्य
सर्वास्त्वं महान् भवसीत्यर्थः Sk.

११. स त्वम् is omitted by P.

१२. आर्यो M. १३. मत्तः M.

१४. स्वामी पालयिता Sy. ईश्वरः Sk.

१५. सर्वमनुष्येष्वपभोग्यम् Sy.

भोजनमिति धननाम । उपभोग्यशब्द-
पर्यायो वा । मनुष्योपभोग्यं धनं
मनुष्योपभोग्यं वान्नादि Sk.

१६. चक्षुरोडाशादीनि दत्तवते Sy.

१७. Omitted by M.

१८. तादृशमन्नम् Sy. वयमपि दाशवांस
एवेत्यर्थः Sk. १९. दातु M.

२०. अस्मभ्यं दातुं धनम् Sy.

स्तोतृभ्यो यष्टृभ्यश्च Sk.

२१. अतस्तव . . . धनस्यैकदेशं . . . प्राप्नुयाम्
Sy. तस्मिन्च विभागेऽहमपि . . . भजेय ।
लभयेत्यर्थः Sk. २२. तव स्वभूतस्य
राधसः । वृष्टीनिर्देशादेकदेशमिति शेषः ।
विभजमानो मह्यमपि भागं देहीत्यर्थः Sk.

मदेमदे हि नो ददिर्युथा गवामृजुक्रतुः ।

सं गृभाय पुरुशतोभयाहस्त्या वसुं शिशोहि राय आ भर ॥७॥

मदेमदे । सोमस्य मदे मदे । हि । अस्मभ्यम् । दाता । गोयूथानाम् । ऋजुकर्मा स त्वम् ।
पुरुणि । शतानि धनानि । सङ्गृहाण सङ्गृह्य च । उभाभ्यां हस्ताभ्याम् । आ भर । वसुनि । धनेन
चास्मान् । तीक्ष्णीकुरु ।

मादयस्व सुते सचा श्वसे शूर राधसे ।

विद्वा हि त्वा पुरुवसुमुप कामान्तससृज्महेऽथा नोऽविता भव ॥८॥

मादयस्व । मादयस्वास्मान् । सुते सोमे । सहायभूतः । बलेन च । धनेन च । विध । हि ।
त्वाम् । बहुधनमतस्त्वयि । कामानभिलषितान् । उपसृजामः । अथ । अस्माकम् । अविता । भव ।

१. सोमपानेन हर्षेहर्षे सति Sy.
सोमेन मत्तो मत्तस्समित्यर्थः Sk.

२. हिशब्दस्तु पदपूरणः Sk.

३. बह्वीणां इत्यर्थः Sk.

४. ०भं P. ऋजुप्रज्ञो वेन्द्रः Sk.

५. बहूनि Sk.

६. अपरिमितानीत्यर्थः Sy.

७. Omitted by P.

८. ०णां P. अस्मभ्यं दातुम् Sy.

परोर्ध्वर्चो भिन्नं वाक्यम् । अतो यच्छ-
ब्दतच्छब्दावध्याहृत्यैकवाक्यता योज्या ।

यस्त्वं ददिर्युथा गवां ससङ्गृभाय सम्यग्
गृहाण Sk.

९. प्रयच्छ Sy. देहात्मभ्यमित्यर्थः Sk.

१०. हस्तयोः स्थितानि Sy. षष्ठ्यर्थे
प्रथमया । वसुनां धनानाम् Sk.

११. संस्कृत्य च रायो धनान्याभर Sk.

१२. धनेन चास्मान् missing in M.

१३. The passage beginning
with वसुनि and ending with
कुरु is omitted by P.

निशितबुद्धियुक्तान् कुवित्यर्थः Sy.

इयतिः संस्कारार्थः । संस्कुरु । दानयो-

ग्यानि कुवित्यर्थः Sk.

१४. तेन सोमेन तुप्तो भव Sy. तृप्यस्व Sk.

१५. सर्वेऽर्हत्विग्भिरभिपुतेऽस्मिन् सोमे ।

अथवा सचेत्येतन्मादयस्वेत्येतेन सम्ब-
ध्यते । सह तृप्यस्व । केन ? सामर्थ्यात्
स्वसखेमंरुद्धिः Sk.

१६. अस्माकम् Sy. १७. बलार्थम् Sy.

आत्मनो बलं प्राप्तुमस्मभ्यं च धनं
दातुमित्यर्थः Sk.

१८. धनार्थम् Sy.

आत्मनो बलं प्राप्तुमस्मभ्यं च धनं
दातुमित्यर्थः Sk. १९. विधम् M.

२०. हिशब्दो यस्मादर्थः । यस्मात् Sk.

२१. ०मन्त० M.

२२. ०ताननुप० D. त्वया खल्वेकीकुर्मः Sy.

निक्षिपामः । यावत्किञ्चिच्छाक्यं तत्सर्वं
त्वां याचामह इत्यर्थः Sk.

२३. यतश्चैतदेवमर्थतस्मात्कारणात् Sk.

२४. अपिता D. अविता M.

अभिलषितफलप्रदानेन रक्षिता Sy.

२५. तंस्तैर्धनैस्तर्पयिता भव । तानि धनानि
देहीत्यर्थः Sk.

२६. This stanza is omitted by P.

एते त इन्द्र जन्तवो विश्वं पुष्यन्ति वार्यम् ।

अन्तर्हि ख्यो जनानामर्यो वेदो अदाशुषां तेषां नो वेद आ भर ॥६॥

एते ते। अमी। तव स्वभूताः। मनुष्याः। विश्वम्। धनम्। पुष्यन्ति त्वम्। हि।
अयजमानानाम्। धनम्। ईश्वरः। अन्तः ख्यः। अन्तःपूर्वः। ख्यातिस्तिरोधानार्थः। तेषाम्। धनम्।
अस्मभ्यम्। आभर।

I.82.

उपो पु शृणुही गिरो मधवन्मातथाइव ।

यदा नः सनुतावतः कर आदर्थ्यास इद्योजा न्विन्द्र ते हरी ॥१॥

उपो षु। उपैव। शृणुहि। स्तुतीः। मधवन्। मा भूस्त्वम्। अस्त्य इव। यदा त्वम्।

१. साकाङ्क्षत्वात् प्रसादेनेति वाक्यशेषः। तव वा स्वभूताः Sk.
२. यजमानलक्षणाः Sy.
३. सर्वैः सम्भजनीयं हविः Sy.
वारीत्युदकनाम। तत्र भवम्। याव-
त्किञ्चिदुदकभवं तत्सर्वं त्वत्प्रभवया
वृष्ट्या पुष्पन्तीत्यर्थः Sk.
४. वार्यन्ति Sy. ५. हिशब्दो यस्मादर्थे
Sk. ६. हविषामवातृणाम् Sy.
७. मध्ये विद्यमानम् Sy.
किञ्चान्तःशब्दोऽत्र तात्पर्याद् अन्तस्ये
मनसि वर्तते।...ह्य इति चष्टेः पश्यति-
कर्मणः ह्यादेशः। यस्मादत्यन्तभक्तं
मनोऽन्तःस्थं पश्यति। भक्ततां
जानासीत्यर्थः Sk. ८. पश्यति हि
जानासीत्यर्थः।... अयजमानानाम् Sy.
८. The passage beginning with
ते। अमी and ending with
अन्तः is missing in M.
१०. यस्मादिति वचनात्तस्मादित्यध्याहार्यम्।
तस्मात्तेषामदाशुषां स्वभूतं नोऽस्माकम-
र्याय वेदो धनमाभर। अभक्तानां धनमा-
हृत्य भक्तेभ्योऽस्मभ्यं देहीत्यर्थः Sk.
११. प्रयच्छेति यावत्। अयजमानेषु विद्यमानं
धनं यागानुपयुक्तत्वाद् व्यर्थमेव भवेत्।
अतस्तस्य धनस्य सार्थकत्वाय तदीयं
धनमपहृत्य यजमानेभ्यः प्रयच्छेति
तात्पर्यार्थः Sy.
१२. This stanza is omitted by P.
V. Mādhava ignores इन्द्र।
Ms. D. puts the figure ॥८१॥
here to indicate the end of
the eightyfirst hymn. No
such number is given in M.
१३. उपगत्य सम्यक् Sy. उपेत्युपगतंभुतेर्यो-
ग्यक्रियापराध्याहारः। उपगम्य Sk.
१४. अस्मदीयाः Sk.
१५. धनवन् Sy.
१६. पूर्वं यथाविधस्त्वं तद्विपरीतो मा भूः।
अस्मासु पूर्वं यथानुग्रहबुद्धियुक्तस्था-
विध एव भवेत्यर्थः Sy. तनु विस्तारे।
आगमनविषयश्चात्र विस्तारोऽभिप्रेतो
नान्यः। मागमनविस्तारं कार्षीः। शीघ्र-
मागच्छ मा विळम्बिष्ठा इत्यर्थः Sk.
१७. अस्त्य इव is missing in M.
इवशब्दस्तु... पदपूरणः Sk.

अस्मान् । स्तुतिमत्तः । करोषि । अनन्तरमेव एव त्वं स्तुतीः । प्रार्थयसे । एव तत् तव व्रतं नेदानी-
मतया इव भूः । योजय । शीघ्रम् । अश्वाविहागमनाय ।

अक्षन्नमीमदन्त ह्यव प्रिया अधूषत ।

अस्तोषत स्वभानवो विप्रा नर्विष्टया मती योजा न्विन्द्र ते हरीं ॥२॥

अक्षन्नमीमदन्तः । मुक्तवन्तः । तृप्ताश्चासन् मुक्तशिष्टाश्च । इयः । अवधूतवन्तः ।
अस्तोषत त्वां च । स्वदीप्तयः । मेधाविनः । नवतरया । स्तुत्या तव स्तोतार इति ।

१. स्तुतिमदः P.

स्तुकिमतः M.

प्रियसत्यात्मिका वाक् सूनृता । तया
स्तुतिरूपया वाचा युक्तान् Sy.

सूनृतेत्यन्ननाम । अन्नवतः ।... यदात्मभ्य-
मन्नं दास्यतीत्यर्थः Sk.

२. तदा Sk.

३. ०र्थया P

अस्माभिः प्रयुक्ताः स्तुतीस्त्वमपि स्वी-
करोषीत्यर्थः Sy.

इदानीं तु निर्धनानामस्माकं स्तुतीरेव
केवलाः शृण्वित्यर्थः Sk.

४. इच्छन्वस्तु पदपूरणः Sk.

५. व्रं P.

६. रथे Sy; Sk.

७. त्वदीयौ Sy.

८. V. Mādhava ignores सु

९. त्वया दत्तान्यन्नानि . . . यजमानाः
Sy. वृद्धिभ्राद्धानम् Sk.

१०. भुक्त्वा च Sy.

११. के ? सामर्थ्यात् पितरः Sk.

१२. भुक्त is omitted by P.

१३. ०श्चेषः M.

स्वकीयास्तनूः ।... अतिशयितरसास्वादनेन

वक्तुमशक्नुवन्तः शरीराण्यकम्पयन् Sy.

प्रियाः इष्टाः । कस्य ? सामर्थ्यादस्माकं

भवतो वेन्द्रस्य वा Sk.

१४. किम् ? अतितृप्त्या वा स्वगात्रमस्मान्
वा । परिचर्यार्विगुण्यभयेन सुष्ट्वा-
ध्माता यत्नेन वास्माभिः परिचरिता
इत्यर्थः Sk.

१५. अस्तुवन् Sy. स्तुताश्चास्माभिः Sk.

१६. स्वायत्तदीप्तयः ।... अन्यत्पूर्ववद् योज्यम्
Sy. अपराश्रयविभूतय इत्यर्थः Sk.

१७. ०रतया D. ०रताया P.

१८. कृतवृद्धिभ्राद्वा यागयोग्या इति सम-
स्तार्थः । एतद् ज्ञात्वास्मद्यज्ञमागन्तुं
योज । अथर्वमन्ययास्या ऋचो-
ऽर्थयोजना । अक्षन्नमीमदन्त च प्रिया-
स्तव । के ? सामर्थ्यात्स्वदनुचरा मरु-
दादयः । मादयित्वा अबाधूषत भयेन
कम्पितवन्तः शत्रून् । अस्तोषत स्तुता-
श्चास्माभिः स्वभानवो विप्राश्च ।
अथवायमात्मन एव परोक्षरूपेण प्रथम-
पुरुषेण निर्देशः । स्तुवन्तश्च वयं भवन्त-
मित्यर्थः । स्वभानवो भवत्प्रसादाद-
पराश्रयविभूतयः । विप्राश्च । सानु-
चरस्य भवतो वयं यागं स्तुतीश्च कृतवन्त
इति समस्तार्थः । एतद् ज्ञात्वा स्वगृहं
गन्तुं योज Sk.

१९. V. Mādhava ignores हि । योज
etc.

सुसुदंशं त्वा वयं मधवन्वन्दिपीमहि ।

प्र नूनं पूर्णवन्धुरः स्तुतो याहि वशां अनु योजा न्विन्द्र ते हरी ॥३॥

सुसुदंशं त्वा । सुष्ठु स्तोतृन् संपश्यन्तम् । त्वा । वयम् । मधवन् । स्तुमः । प्रयाहि । क्षिप्रम् ।
पूर्णवन्धुरः । स्तुतः स्तोतृभिः । मनुष्यान् । प्रति रथः पूर्णवन्धुरो भवति स्थित इन्द्र इति ।

स घा तं वृषणं रथमधि तिष्ठाति गोविदम् ।

यः पात्रं हारियोजनं पूर्णमिन्द्र चिकेतति योजा न्विन्द्र ते हरी ॥४॥

स घा तम् । सः । खलु । तं त्वदीयम् । रथम् । कामानां वर्धितारम् । पशूनां लम्भितारम् ।
अधितिष्ठति । यः । पात्रम् । हारियोजनाख्यम् । सोमपूर्णं तव हरिवतः । प्रज्ञापयति ।

१. सुसुदंशं त्वा is omitted by P.

२. ०श्यन् P.

सुष्ठुवनुग्रहवृष्ट्या सर्वस्य द्रष्टारम् Sy.

सुखं शोभनो वा यः संवृश्यते स सुसु-
दंशः । तं सुसुदंशं त्वाम् Sk.

३. ०व P. त्वा । मधवन् । वयम् M.

४. ०मह P.

स्तुतिकर्तारो भूयास्मेत्याशास्यते Sy.

५. अवश्यं प्रतिष्ठस्व Sy.

६. एतद् ज्ञात्वा नूनं निश्चयेन । पदपूरणो
वा नूनशब्दः Sk.

७. स्तोतृभ्यो देवैर्धनैः पूरितेन रथेन युक्तः
सन् Sy.

रथस्य सारथिस्थानं बन्धुर उच्यते ।

तत्पूणं यस्य स पूर्णवन्धुरः । मातलिना
स्वसारविनाधिष्ठितरथ इत्यर्थः Sk.

८. अस्माभिर्वन्दिभिः Sy.

अस्माभिः Sk.

९. कामयमानानन्यान्वजमानान् । ... योजे-
त्यादि पूर्ववत् Sy.

कान्तान् देशान् प्रति । यत्रेष्टं तत्रे-
त्यर्थः Sk.

१०. ०य P.

११. ०ति M

१२. V. Mādhava ignores योज
etc.

१३. इन्द्रः Sy.

१४. घेति पदपूरणः । एवाचं वा Sk.

१५. त्वं M.

तच्छब्दभूतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दो-
ऽध्याहृत्यः । यस्तवात्मन आरो-
हणस्तम् Sk.

१६. ०ना M. गवाम् Sy.

१७. लभ० M. सास्नादिमतीनां गवामुद-
कानां वा लब्धारम् Sk.

१८. ईदृशो रथेऽधितिष्ठतु, आरूढो भवतु Sy.
त्वत्प्रसादात्त्वनुचरभूतः सन् आरो-
हति Sk.

१९. हरी योजनौ यस्य स हरियोजन इन्द्रः ।
तद्देवत्वं हारियोजनम् Sk.

२०. धानामिधितम् Sy.

२१. ज्ञानेन चात्र तत्पूर्वकं करणं लक्ष्यते
ज्ञात्वा करोतीत्यर्थः । त्वमपि च तत्सर्वं
यागेषु गन्तुं योज Sk.

२२. V. Mādhava ignores इन्द्र ।
योज etc.

तं रथमधितिष्ठेति पूर्वैणान्वयः । अधि-
ष्ठाय च त्वदीयावद्वौ क्षिप्रं योजय Sy.

युक्तस्ते अस्तु दक्षिण उत सव्यः शतक्रतो ।
तेन जायामुप प्रियां मन्दानो याह्यन्वसो योजा न्विन्द्र ते हरी ॥५॥

युक्तस्ते^१। युक्तः। ते। अस्तु। दक्षिणपार्श्वस्थोऽजवः^२। अपिच। सव्यपार्श्वस्थः। तेन^३
रथेनेहागतः पीतसोमः सन्। अभिमताम्। इन्द्राणीम्। सोमेन। तृप्यन्^४। उपगच्छ^५।

युनज्मि ते ब्रह्मणा केशिना हरी उप प्र याहि दधिपे गर्भस्त्योः ।
उत्वा सुतासो रभसा अमन्दिषुः पूषण्वान्वज्रिन्त्समु पत्न्यामदः ॥६॥

युनज्मि ते। 'उपो पु शृणुहि' इत्यादिना मन्त्रेण। तव। अश्वो। रथे योजयामि।
प्रशस्तकेसो। ताभ्यां त्वम् उपप्रयाहि। त्वं हि स हस्तयोः। धारयति धनम्। त्वाम्। सुताः
सोमाः। तीव्राः। उदमन्दिषुः। स त्वं पूषणा। पत्न्या सह। माधेति।

१. Omitted by M.

२. ०स्थोऽजवापि M.

३. सव्येन दक्षिणेन च हरिणा तद्युक्तेन
वा रथेन Sk. ४. तृप्तः Sk.

५. सन्नमन्नि अभि० P. प्रीणयित्रीम् Sy.

६. सोमलक्षणस्याश्वस्य पानेन... मत्तस्त्वम्
Sy. सोमलक्षणेनाश्वेन। मा
चिद्विलम्बिष्यः Sk.

७. सा यत्र वर्तते तत्र गच्छेत्यर्थः। तदर्थं हे
इन्द्र त्ववीयावश्वो रथे क्षिप्रं योजय Sy.

८. V. Mādhava ignores शतक्रतो ।
योज etc.

९. स्तुतिलक्षणेन।... तृतीयानिर्देशात् स्तु-
वन्निति वाक्यशेषः Sk. RV.I.82.1:

१०. शिलावन्तो Sy. केशवन्तो Sk.

११. तता० M. तेन रथेन Sy.

१२. त्वद्गृहम् Sy. स्वगृहम् Sk.

१३. ०सि M. धारयस्व Sy.

१४. ०नः P. अश्वबन्धकान् रश्मीन् Sy.
वज्रम्।... यस्माद्वज्रहस्तोऽसि। वज्र-
हस्तत्वान्न न ते कश्चिद् गमनप्रतिबन्धे
वर्तितुं शक्नोतीत्यर्थः Sk.

१५. यत्ते Sy.

१६. वेगवन्तः।... क्षिप्रं मवकारिण
इत्यर्थः Sy. महान्तः Sk.

१७. उत्कृष्टमवयुक्तमकार्यः Sy.
स्त्रीसम्भोगाभिलाषिणं कृतवन्त इत्यर्थः
Sk. १८. पूर्णा M.

स्वगृहं गत्वा पूषण्वान्। अत्र पूषण्शब्दः
पुष्टौ वर्तते।... सोमपानजनितया
पुष्ट्या युक्तः सन् Sy.

पूषन्शब्दोऽत्र पुष्टिवचनः। अस्मदीयैः
सोमैरुत्पादितबलः सन्नित्यर्थः Sk.

१९. पत्न्यो M.

पत्नीशब्दोऽपि भार्यावचनः। स्वभार्याया
Sk. २०. सम्पयेव तृप्तो
भव Sy. क्रीडेत्यर्थः Sk.

२१. V. Mādhava ignores वज्रिन् ।
समु।

Ms. D. puts the figure ॥८२॥
here to indicate the end
of the eightysecond hymn.
No such number is given
in P. and M.

I.83.

अश्वावति प्रथमो गोषु गच्छति सुप्रावीरिन्द्र मर्त्यस्तवोतिभिः ।

तमितृणच्च वसुना भवीयसा सिन्धुमापो यथाभितो विचेतसः ॥१॥

अश्वावति । अश्ववति गृहे । प्रथममेव । गोषु । गच्छति । सुष्ठु प्ररक्ष्यमाणः । इन्द्र !
मर्त्यः । तव । रक्षणः । तम् । एव त्वम् । पूरयसि । घनेन । बहुतरेण । सिन्धुम् । आपः । यथा । विवि-
धं ज्ञायमाना नानादिभ्यः समागताः । अभितः पूरयन्ति ।

आपो न देवीरूपं यन्ति होत्रियमवः पश्यन्ति विततं यथा रजः ।

प्राचैर्देवासुः प्र णयन्ति देवयुं ब्रह्मप्रियं जोषयन्ते वराइव ॥२॥

आपो न । आपः । इव । देव्यः । प्रवणं होत्रियं धिष्यं देवाः स्तोत्रश्रवणार्थम् ।
उपगच्छन्ति । अधस्तात् । पश्यन्ति । विततम् । यथा । तेजोऽधोमुखं भवति ।

१. ०शवा० M. बहुभिरश्वैर्युक्ते Sy.

२. अग्ने Sk. ३. अप्यः Sk.

४. प्राप्तव्येषु Sy. ५. सर्वेभ्यो यजमानेभ्यः
पूर्वमेव गोमान् भवतीत्यर्थः Sy.
प्राप्नोति । अश्वसहितमन्नं गावश्च सर्वं
प्रथमं लभत इत्यर्थः Sk.

६. प्ररक्ष्य० P. ०णं M. सुष्ठु प्ररक्षितो
भवति Sy. शोभनप्राविता रक्षिता त्वं
यस्य स सुप्रावीः Sk.

७. तृतीयानिर्देशात् पाल्यमान इति वाक्य-
शेषः । यस्त्वयात्मनोः पालनं पाल्यत
इत्यर्थः Sk. ८. भवितुमेव वा ।
शतसहस्रादिसंख्यायुक्तेन Sy.

९. विशिष्टज्ञानहेतुभूताः Sy.
विविधप्रज्ञानाः Sk.

१०. नादि० P. नानादिभ्यः is
suggested for नानादिभ्यः

११. यथा आपः . . . उपगच्छन्ति Sy.
तमितृ पुणक्षीति तच्छब्दः पूर्वस्था ऋच
इहानुपकृतव्यः । तमेवापो न देवीः
यथा एकधानालक्षणा आपः Sk.

१२. द्योतमानाः Sy.

१३. ०त्रि० P. होतुः स्वभूतं चमसम् Sy.
होतुः स्वभूतं चमसमुपगच्छन्ति तद्-
दुपयन्ति Sk.

१४. देवः P. तद्वदुपरि वर्तमाना देवा
एतमेव चमसम् Sy.

१५. सेवार्थमुपगच्छन्ति । के ? सामर्थ्यात्सर्व-
मनुष्याः । अथवा तमितृ पुणक्षीत्यनुष-
क्तव्यम् । तंशब्द इहार्थात् षष्ठ्यन्तो
विपरिणमयितव्यः । आपो नैति नशब्दः
. . . पदपूरणः । तस्यैवंकथानालक्षणा
आपो होतृचमसमुपगच्छन्ति । स एव
सोमेन यजत इत्यर्थः Sk.

१६. अधस्थान् P. अवस्तात् Sy.
स्थिताः सर्वमनुष्याः Sk.

१७. होतृचमसेऽस्माकं सोमाभिषवायापः
पुरिता इति तेषां दृष्टिरप्यस्मिन्
संलग्नाऽभूत् Sy. उपरि वर्तमानम् Sk.

१८. ज्योतिः सूर्यसम्बन्धि यथा निरन्तरमव-
स्तात् पतति तद्वत् Sy.
यथेदमादित्यारूपं विततं ज्योतिः
पश्यन्ति तद्वत् । तमेवादित्यसदृशं सर्व-
मनुष्याः पश्यन्तीत्यर्थः Sk.

प्राचीनं च। प्रणयन्ति। देवकामम्। देवाः। स्तोत्रप्रियं मनुष्यं तम्। सेवन्ते।
वरा इव कन्याः।

अधि द्वयोरदधा उक्थ्यं^१ वचो^२ यतस्तुचा मिथुना या संपर्यतः।

असंयचो व्रते तं क्षेति पुष्यति भद्रा शक्तिर्यजमानाय सुन्वते ॥३॥

अधि द्वयोरदधाः। द्यावापृथिव्योः। प्रशस्यम्। वचः। अध्वदधाः। यतस्तुचौ। ये। मिथुन-

१. यद्वा प्राञ्चनैः प्रगमनैरुत्तरवेद्याभिमुखम्
Sy. प्रगमनैः Sk.

२. होमकाले Sy.

३. क्व? स्वर्गं वा इष्टेषु वा धनादिषु।
स्वर्गं धनानि वा प्रापयन्तीत्यर्थः Sk.

४. ०न्ति कोमन्नेवा स्तो० M. ०त्रप्रप्रि० P.
होमार्थं प्रणीतं ब्रह्मप्रियं ब्रह्मणा
सोमलक्षणेनाग्नेन प्रीतं संतृप्तं पूरितमि-
त्यर्थः Sy.

नित्यं स्तोतारमित्यर्थः Sk.

५. वरं P.

६. सर्वे देवास्तं चमसम् Sy.

७. पुरा D. परा M.

यथा वरा ममेयं भविष्यति, ममेयं
भविष्यतीति कन्यकां सेवन्ते, एवं देवा
अधि ममायं सोमो ममायं सोम इत्यस्य
पाशं वतन्त इत्यर्थः... यदा तु
रात्रिपर्यायेऽग्नौ विनियोगस्तदा त्वेवं
व्याख्येयम्। हे इन्द्र देव्य आपो यथा
निम्नदेशमुपगच्छन्ति एवं देवास्त्वदीयं
स्तोत्रं शृणुयमाणा होत्रियं होतृसम्बन्धि
धिष्यत्यग्नौ उपगच्छन्ति। उपगत्य चा-
वस्तापश्यन्ति विततं ज्योतिरिव। देवयुं
देवानात्मन इच्छन्तमेतं शंसितारमागताः
सर्वे देवाः प्राचीनं प्रणयन्ति अग्रतो धार-
यन्ति। ब्रह्मप्रियं स्तोत्रप्रियं त्वां शंसन्तं
वराः कन्यका इव सेवन्ते Sy.

८. ०षोरुधाः M.

९. हविर्धानयोः Sy.

१०. ०स्यम M. शस्त्रम् Sy.

११. तद्व्योम्यम् Sy.

तृतीयायं चोभयत्र द्वितीया। प्रशस्येन
'विष्णोस्त्रपुस्ये' इत्यादिना मन्त्रेण Sk.

१२. अधिरूपरिभावे। द्वयोरदधाः। शृद्धोऽप्ययं
दधातिनिपूर्वायं द्रष्टव्यः। व्यत्ययेन च
मध्यमः प्रथमपुरुषस्य। न्यदधात्। कः?
सामर्थ्याद् अश्वयुः। कयोः पुनरुपरि
कि वा न्यदधात्? हविर्धानाच्छादनार्थ-
योऽष्टदिवोरुपरि तृतीयं छविः। कुत
एतत्? हविर्धानप्रवहणानुवचनस्योपान्ते
अस्या ऋचो विनियोगात्। तत्र च
हविर्धानाच्छादनार्थानां त्रयाणां छदियां
क्रमेण निधानात्।...अथवा द्वयोरिति
द्वे अत्र हविर्धानस्य ये द्वार्ये स्यूने ते
उच्येते। तयोर्ह्युपरि रराटी निधीयते।
ब्राह्मणे च सर्वं तृतीयाच्छादकत्वात्तृतीयं
छदिरुच्यते।...अथवा अदधा इति
इन्द्र एवोच्यते नाश्वयुः। एवं चार्थयोजना
कार्या। अधिशब्दः...पदपूरणः। द्वयोः
स्वभूतमदधा आत्मीये च मनसि दधाति।
ये वा क्षणोवि क्षणु चेत्यर्थः। उक्थ्यं
प्रशस्यं स्तुतिलक्षणं वचः Sk.

१३. ०तः स्तु० D. ते स्तु० P. ०तध्रुवी M.
यताः सम्बद्धाः स्तुचो ग्रहचमत्तादिलक्ष-
णानि पात्राणि ययोस्ते Sy.

यागार्थमुद्यतस्तुचौ Sk.

१४. ०धुन P.

स्त्रीपुंसी। इन्पती इत्यर्थः Sk.

भूते त्वाम् । पूजयतो यजप्रवर्तनात् । तव । व्रते । शत्रुभिरसंयतः सुखमेव । निवसति । पुष्यति च प्रजया पशुभिः । कल्याणं भवति । बलम् । सुन्वते । यजमानाय ।

आदङ्गिराः प्रथमं दधिरे वयं इद्धाग्रयः शम्या ये सुकृत्यया ।

सर्वं पण्येः समविन्दन्त भोजनमश्वावन्तं गोमन्तमा पशुं नरः ॥४॥

आदङ्गिराः । आदधिरे । अङ्गिरसः । प्रथमम् । हविः । समिद्धाग्नयः । कर्मणा । ये । शोभनकरणेन ते । सर्वमेव । असुरात् । भोजनम् । त्वया सहायेन । अविन्दन्त । अश्ववन्तम् । गोमन्तम् । च । पशुसङ्घम् । नेतारोऽङ्गिरसः ।

यज्ञैरथर्वा प्रथमः पथस्तते ततः सूर्यो व्रतपा वेन आजनि ।

आ गा आजदुशना काव्यः सचा यमस्य जातममृतं यजामहे ॥५॥

यज्ञैरथर्वा । पणिभिरपहृतासु गोषु यज्ञैः कृतैः । अथर्वा । पूर्वम् । मार्गान् । कृतवान् ।

१. ०वतो M. २. ०र्तमानात् P.
३. स्वभूते । त्वां यजन्नित्यर्थः Sk.
४. त्वदीये कर्मणि Sy. यागाख्ये कर्मणि । सप्तमीनिर्वेशाद् वर्तमाना इति शेषः Sk.
५. शत्रुभिः सह युद्धार्थमनभिगतः Sy. विनैव क्लेशेनेत्यर्थः Sk.
६. यस्तव यागं करोति सोऽक्लिश्यन् स्वस्थाने निवसति सर्वपुष्टिभिश्च पुष्यतीत्यर्थः Sk.
७. एतत्सर्वं हविर्पानपोरुक्थ्यस्य वचसोऽधिनिधानेन त्वया कृतमित्यर्थः Sy.
८. शक्तिर्याज्ञाकर्मा । याज्ञाया चात्र तत्पूर्वकं दानं लक्ष्यते । त्वदीयं दानमित्यर्थः Sk. ६. सोमाभिषवं कुर्वते Sk. १०. इन्द्रार्थं सम्पादितवन्तः Sy. दत्तवन्तस्तुभ्यम् Sk.
११. ०सं M. यदा पणिभिर्गवोऽपहृतास्तवानामी... अङ्गिरसः Sy.
१२. पूर्वमग्रतः Sy.
१३. हविलक्षणमग्रम् Sy; Sk.
१४. ०द्धानयः P. समिद्धा अग्नयः M. प्रज्वलिताग्नियुक्ताः सन्तः Sy.

- प्रज्वलिताहवनीयादिकाः । अङ्गिरसोऽपि त्वां प्रथममिष्टवन्तः किं पुनरन्य ऋषय इत्यर्थः Sk.
१५. शोभनेन यागेनेन्द्रमयजन्निति शेषः Sy. स्वद्यागकर्मणा Sk.
१६. शोभना क्रियाऽनुष्ठानं यस्यास्ता सुकृत्या । ये त्वद्यागकर्मणा शोभनानुष्ठानेन Sk.
१७. ०रान् P. M. एतन्नाम्नोऽसुरस्य सम्बन्धि Sy. १८. भोजयन् P. धनम् ।... गवाश्चव्यतिरिक्तमन्यत्पशुजातं च समविन्दन्त Sy. धनम् Sk.
१९. ०येन त्वां इव० M.
२०. मनुष्याः सन्तः Sk. २१. पा० M.
२२. इन्द्रदेवत्वं रनुष्ठितं पणिः Sy. इन्द्रदेवत्वं Sk.
२३. एतत्संज ऋषिः Sy.
२४. सर्वत उत्कृष्टोऽग्नौ वा Sk.
२५. गोसम्बन्धिनः ।... सर्वेभ्य ऋषिभ्यः पूर्वमेव कृतवान् Sy. प्रत्यागमनमार्गान् इन्द्रस्यात्मनो वा स्वर्गगमनमार्गान् । ततो विस्तीर्णान् चकार Sk.

ततोऽन्धकारविनाशार्थम् । कर्मणां पालयिता । कान्तः । सूर्यः । प्रादुरभूत् । ततोऽन्धकारे विनष्टे
कविपुत्रः । उशनाः । सह सर्वा एव । गाः । आजत् । असुरनियमनार्थम् । प्रादुर्भूतम् । इन्द्रम् ।
यजामहे ।

बहिर्वा यत्स्वपत्याय वृज्यतेऽर्को वा श्लोकमाधोषते दिवि ।

ग्रावा यत्र वदति कारुरुक्थ्यस्तस्येदिन्द्रो अभिपित्वेषु रण्यति ॥६॥

बहिर्वा यत् । यस्मिन् मनुष्ये । शोभनाय कर्मणे । बहिः । वा । वृज्यते । होता । वा । स्तुति-
शब्दः । उच्चैर्धोषयति । अन्तरिक्षे तत्र हि वाचमुच्चारयति । यत्र वा । सोमाभिपवक्तु । ग्रावा ।
प्रशस्यः । शब्दं करोति । तस्य । एव । अभिगमनेषु । इन्द्रः । रमते ।

१. ततस्तेभ्य एव यज्ञेभ्यः Sk.
२. प्रकाशकरणद्वारेण Sk.
३. मेधावी कान्तो वा Sk.
४. सूर्यरूप इन्द्रः Sy.
५. गवां प्रदर्शनाय Sy. धर्मायत्तत्वात्
कृत्स्नस्य जगत उत्पत्तेर्यज्ञानां च
धर्मत्वादिदमुच्यते ततः सूर्यो व्रतपा
वेन आजनीति Sk. ६. भृगुः Sy.
७. असुरनिरसनाय सहायोऽभूत् Sy.
केन ? सामर्थ्यात् पुत्रैः पौत्रैश्च Sk.
८. आभिमुख्येन प्राप्नोत् Sy. आगतवान्
प्राप्तवान् । लब्धवानित्यर्थः Sk.
९. यम इति यज्ञनाम शाकपूणिना पठितम् ।
षष्ठी चात्र ... तृतीयायै द्रष्टव्या ।
यज्ञेन यजामह इत्यर्थः Sk.
१०. जन्मवन्तं मरणवर्जितमित्यर्थः । अथवा
यमोऽत्रादित्य एव । षष्ठीनिर्देशाच्च
सकाशादिति वाक्यशेषः । आदित्य-
सकाशाज्जातममृतं यजामह इति ।
इन्द्रो हि वर्षासु रसादानेनानुगृह्यमाणः
कर्मस्मिनाऽऽदित्याज्जायते Sk.
११. मरणरहितं तमिन्द्रम् Sy.
१२. यजामहे P. १३. V. Mādhava
ignores आ । आ १४. यदा Sy.
१५. शोभनापतनहेतुभूताय Sy.

- यत्स्वपत्यायेति षष्ठ्यर्थे एते प्रथमा-
चतुर्थ्यां । बहिर्वा यस्य यजमानस्य
स्वपत्यस्य Sk. १६. छिद्यते अच्चर्युणा
यागार्थमाह्रियते Sy. वृजिरत्र सामर्थ्यात्
स्तरणार्थः । स्तीर्यते नित्यम् Sk.
१७. स्तोत्रनिष्पादकः ... द्योतमाने यज्ञे Sy.
स्तोता Sk. १८. ०षाया० P.
श्लोकं स्तुतिशब्दं . . . श्रावयतीत्यर्थः Sk.
१९. वारमु० M. अत्यन्तमुच्चैः
स्तौतीत्यर्थः Sk. २०. ०मोऽभि० M.
२१. तत्र दृष्टान्तः । कारुरुक्थ्यः । लुप्तोपम-
मेतत् । उक्थ्यस्य शस्त्रस्य क्षंसिता कारुः
स्तोता यथाभिमतशब्दं करोति तद्वत् Sy.
२२. पूर्वोक्तस्य सर्वस्य Sy.
२३. अभिप्राप्तिषु Sy.
२४. यदा पूर्वोक्तानां बहिरादीनामभिप्रा-
प्तिषु सतीष्विन्द्रो रण्यति, अस्मदीयो
यागो भविष्यतीति हर्षशब्दं करोति Sy.
तमेवाभिगच्छन्निन्द्रः प्रतीयते नान्य-
मित्यर्थः Sk.
२५. Ms. D. puts the figure ॥६३॥
here to indicate the end of
the eightythird hymn. No
such number is given in P.
and M.

I.84.

असावि सोमं इन्द्र ते शविष्ठ धृष्णवा गंहि ।

आ त्वां पृणक्तिवन्द्रियं रजः सूर्यो न रश्मिभिः ॥१॥

असावि सोमः । सुतः । सोमः । इन्द्र ! तुभ्यम् । बलवत्तम ! अभिभवितः ! आगच्छ ।
आपूरयतु । त्वाम् । बलम् । अन्तरिक्षम् । इव । सूर्यः । रश्मिभिः ।

इन्द्रमिद्वरीं वहतोऽप्रतिधृष्टशवसम् ।

ऋषीणां च स्तुतीरुपं यज्ञं च मानुषाणाम् ॥२॥

इन्द्रमित् । इन्द्रम् । अश्वौ । वहतः । अप्रत्यभिभूतबलम् । ऋषीणाम् । च । स्तुतीः । मनु-
ष्याणाम् । च । यज्ञम् । प्रति ।

आ तिष्ठ वृत्रहत्रथं युक्ता ते ब्रह्मणा हरीं ।

अर्वाचीनं सु ते मनो प्रावा कृणोतु वय्नुना ॥३॥

आ तिष्ठ वृत्रहन् । आतिष्ठ । वृत्रहन् ! रथम् । युक्तौ । ते । ब्रह्मणा । अश्वौ । तव ।
मनः । अभिषवशावा । घोषशब्देन । अस्मदभिमुखम् । सुष्ठु । करोतु ।

१. अभवितः M. धृष्णो इति P P.

शत्रूणां धर्षयितः ! Sy.

अभिभवितः शत्रूणाम् Sk.

२. देवयजनदेशम् Sy.

३. सोमपानेनोत्पन्नं प्रभूतं सामर्थ्यम् Sy.

इन्द्र एवेन्द्रियः । आपूरयतु त्वामिन्द्र-
मस्मदीयः सोम इत्यर्थः । अथवा इन्द्रियं
वीर्यमुच्यते । सामर्थ्याच्चात्रान्तर्णीत-
मत्वर्थं इन्द्रियशब्दः । आपूरयतु
त्वां वीर्यवदस्मदीयं सोमादिहविरित्य-
त्यर्थः Sk.

४. बलवन्तं P.

पार्थिवलोकमन्तरिक्षम् Sk.

५. न्तः M. समीपं प्रापयतः Sy.

६. केनाप्यप्रतिधर्षितबलम् । अहिंसितबल-
मित्यर्थः Sy.

७. वसिष्ठादीनाम् । . . . यत्र यत्र स्तुवन्ति
यत्र यत्र यजन्ते तत्र सर्वत्रेन्द्रमश्वौ
प्रापयत इत्यर्थः Sy.

८. ऽतिः P.

९. V. Mādhava ignores इत्

१०. आरोह Sy; Sk.

११. आतिष्ठ । वृत्रहन् is omitted by
M. शत्रूणां हन्तः ! Sy.

१२. ऽक्ता P. रथेऽस्माभिर्योजितौ तस्मात्त्वं
रथमातिष्ठ Sy. युक्तेन Sk.

१३. स्तोत्रलक्षणेन मन्त्रेण Sy.

तृतीयानिर्देशात् स्तुवद्भिरिति वाक्य-
शेषः Sk.

१४. नावश्वौ P.

१५. वचनीयेनाभिषवशब्देन Sy.
स्वेनाभिषवशब्देन Sk.

इममिन्द्र सुतं पिव ज्येष्ठममर्त्यं मदम् ।

शुक्रस्य त्वाम्यक्षरन्धारां ऋतस्य सादने ॥४॥

इममिन्द्र । इमम् । इन्द्र ! सुतम् । पिव । प्रशस्यम् । अमरणसाधनम् । सोमम् । सोमस्य ।
धाराः । त्वाम् । अम्यक्षरन् । यज्ञगृहे ।

इन्द्राय नूनमचंतोक्थानि च ब्रवीतन ।

सुता अमत्सुरिन्दवो ज्येष्ठं नमस्यता सहः ॥५॥

इन्द्राय नूनम् । इन्द्राय । क्षिप्रम् । स्तुतं । शस्त्राणि । च । ब्रूत । सुताः । सोमा एनम् ।
अमत्सुः । तमिमं मत्तो ज्येष्ठम् । सहस्वन्तम् । स्तोत्रशस्त्रैर्नमस्यतेति ।

नकिष्ट्वद्वधीतरो हरी यदिन्द्र यच्छसे ।

नकिष्टवानु मज्मना नकिः स्वश्च आनशे ॥६॥

नकिष्ट्वत् । न कश्चित् । त्वत्तः । रथीतरो भवति । यदि त्वम् । इन्द्र !
अश्वौ । नियच्छसि । न कश्चित् । त्वाम् । अनु । बलेनाभिभवति । न कश्चन ।

१. सोमम् Sk.

२. सोमपानजन्यो मदो मदान्तरवन्धारको
न भवतीत्यर्थः Sy. नित्यमित्यर्थः Sk.

३. मदकरम् Sy; Sk.

४. वीप्तस्यास्य Sy. शुक्राख्यग्रहस्य
शुक्लवर्णस्य वा सोमस्य Sk.

५. आभिमुख्येन सञ्चलन्ति त्वां प्राप्नुवन्ति
स्वयमेवागच्छन्तीत्यर्थः Sy.

६. गृहे is omitted by P. वेद्याख्ये Sk.

७. नूनम् Sy. नूनमिति पदपूरणः क्षिप्रार्थो
वा सामर्थ्यात् Sk. द. उच्चारयत ।
यान्यानुवाक्यादिलक्षणाः स्तुतीः Sk.

८. अग्रगीतमन्त्रसाध्यानि स्तोत्राणि Sy.

१०. हे मदीयाः पुत्राः पौत्राश्च ऋत्विजो वा ।
उक्थानि च ब्रवीतन Sk.

११. आगतमेनमिन्द्रं मत्तं कुर्वन्तु Sy.
तपितवन्तः Sk. १२. ०मु त० M.

१३. मत्तं D. मत्त M.

१४. प्रशस्यतमम् Sy; Sk.

१५. बलवन्तम् Sk. १६. नमस्तुक्त Sy.
नमस्कारंश्च पूजयत Sk.

१७. This stanza is omitted by P.

१८. Sy. explains the first नकिः
as नास्ति, second as न ह्यस्ति
and the third as simply न

१९. अन्येषामीदृगद्वयपुक्तरथाभावात् Sy.

२०. यस्मात् Sy; Sk.

२१. रथे योजयसि Sy.

अत्यन्तप्रबुद्धवेगावपि नियच्छसि । नि-
रोद्धुं शक्नोषीत्यर्थः Sk.

२२. अनुलक्ष्य Sy.

अनुशब्दोऽत्र . . . आधिक्यवचनः Sk.

२३. बलेन सदृशोऽपि . . . न ह्यस्ति Sy.
न कश्चित्त्वत्तोऽधिको बलेनेत्यर्थः Sk.

स्वश्वो गच्छन्तम् । व्याप्नोति ।

य एक इद्विदयते वसु मतीय दाशुषे । ईशानो अप्रतिष्कृत इन्द्रो अङ्ग ॥७॥

य एक इत् । यः । एकः । एव । विविधं प्रयच्छति । घनम् । मतीय । दाशुषे । ईश्वरः । शत्रुभिरप्रतिशब्दितः । स इन्द्रः । 'अङ्ग' इति कञ्चन सम्बोधयति ।

कदा मतेमराधसं पदा क्षुम्पमिव स्फुरत् । कदा नः शुश्रवद्गिर इन्द्रो अङ्ग ॥८॥

कदा मतम् । कदा । मनुष्यम् । अनाराधयन्तम् । पादेन । अहिच्छत्रमिवानायासेन । अवस्फु-

१. P. D. add न after स्वश्वः

न प्राप । इन्द्रस्य बलाश्वयोरसा-
धारणत्वादिन्द्रसदृशो बलवानश्ववान्
लोके कश्चिदपि नास्तीत्यर्थः Sy.

भवन्तं बलेन व्याप्नोति । सदृशोऽपि न
कश्चिद् बलेनास्तीत्यर्थः Sk.

२. This Stanza is omitted by P.

३. दयतिरनेककर्मा... इति दानकर्मा वा
विभागकर्मा वा N. 4. 17.

४. The passage beginning with
य एक इत् and ending with
विविधं is omitted by P.
विशेषेण Sy.

५. ०तंय P. D.
मनुष्याय यजमानाय Sy.

६. हविर्दत्तवते Sy.

७. सर्वस्य जगतः स्वामी भवति Sy.

८. प्रतिकूलशब्दरहित इत्यर्थः Sy.
स्तु आप्रवणे । आप्रवणमागमनं
प्रवतेर्गत्यर्थत्वात् । अन्येनाप्रतिगतोऽ-
प्रतिष्कृतः । युद्धेऽभियुञ्जानोऽन्येना-
प्रत्यभियुक्तपूर्वं इत्यर्थः Sk.

९. अङ्गेति क्षिप्रनाम Sy.

अङ्गेति तु निपातनात् पदपूरणो वा ।
क्षिप्रार्थो वा सामर्थ्याद् विदपते इत्ये-
तेन सम्बन्धयितव्यः । क्षिप्रं विदपत

इति । यच्छब्दश्रुतेश्चास्या ऋचस्तच्छ-
ब्दमध्याहृत्योत्तरयर्चकवाक्यता योज्या ।
य इन्द्रो विदपते वसु सः Sk.

१०. This Stanza is missing in M.

११. क्षुम्पमहिच्छत्रकं भवति । यत् क्षुम्पते...
कदा मतेमनाराधयन्तं पादेन क्षुम्पमिवा-
वस्फुरिष्यति । कदा नः श्रोष्यति च गिर
इन्द्रो अङ्ग । अङ्गेति क्षिप्रनाम । अङ्कित-
मेवाञ्चितं भवति N. 5. 16-17.

१२. The passage beginning with
कदा मतम् and ending with
अनाराधयन्तम् is missing in M.
हविलंक्षणेन राधसा घनेन रहितम् ।
अयष्टारमित्यर्थः Sy. अधनम् ।
दारिद्र्यात् यष्टुमसमर्थमित्यर्थः Sk.

१३. ०वाराया० M.

१४. वधिष्यति । यथाऽहिच्छत्रं मण्डलाकारेण
शयानं कश्चिदनायासेन हन्ति, एव-
मिन्द्रोऽपि कदाऽस्मच्छत्रं हनिष्य-
तीत्यर्थः Sy.

यथा वायुरन्यो वा कश्चित् सर्पच्छत्रकं
चालयति तद्वच्चालयति । न कदाचिद-
पीत्यर्थः । निरादरत्वाद्वैतदनेन प्रकारेणा-
ख्यायते । अधनस्योपर्यत्यन्तनिरादर
इन्द्र इत्यर्थः । यत एवमतः सधनत्वात्
कृतयागा वयं ब्रूमः Sk.

रति वधकर्मा स्फुरतिः । कदा^१ नः^२ शृणोति^३ । गिरः^४ ।

यश्चिद्धि त्वा^१ बहुभ्य^२ आ सुतावाँ^३ अविवासति ।

उग्रं^४ तत्पत्यते^५ शव^६ इन्द्रो^७ अङ्ग^८ ॥६॥

यच्चिद्धि त्वा । यत् । चित् । हि । त्वा । बहुभ्यो मनुष्येभ्यः । एकः सुतसोमः । परिचरति ।
तस्य । उद्गूणम् । बलं सर्वेषाम् । ईष्टे । स इन्द्र इति । अवगच्छेति ।

स्वादोरित्था विपुवतो मध्वः पिबन्ति गौर्यैः ।

या इन्द्रेण सयावरीवृष्णा मदन्ति शोभसे वस्तीरनु स्वराज्यम् ॥१०॥

स्वादोरित्था । स्वादुरसस्य । इत्थम् । व्याप्तिमतः । सोमस्य । पिबन्ति । गौरवर्णा गावः ।

१. अस्माकं यष्टृणाम् Sy. २. श्रोष्यति स्तुतिलक्षणा गिरः । . . . अथवैवमन्यथा-
स्या ऋचोऽर्थयोजना । कदा मर्तमराधत्तं
हविलक्षणेन धनेन रहितमयष्टारमित्यर्थः ।
पदा क्षुम्भमिव स्फुरत् । . . . स्फुरतिरिह
वधार्थः । यथा कश्चित् क्षुम्भं पादेना-
कम्प्य हन्ति तद्वदनिष्यति । चूर्णयिष्य-
तीत्यर्थः । कदा वात्माकं यष्टृणां
श्रोष्यति गिर इन्द्रो अङ्गैति । अयष्टृन्
कदा निग्रहीष्यति यष्टृदशास्मान्
स्तुतिश्रवणेनानुग्रहीष्यतीत्यर्थः Sk.

३. शृणोति । गिरः is missing in M.
स्तुतिलक्षणा वाचः Sy.

४. V. Mādhava ignores इन्द्र ।
अङ्ग । P. adds (पर्वतेषूपगूढं
तदविन्दत्) after गिरः

५. य एव खलु यजमानः Sy. चित् हि
इति पदपूरणौ । यो यजमानः Sk.

६. बहुभ्योज्येभ्यो यजमानेभ्य आकृष्य ।
आत्मीयसकाशमानीयेत्यर्थः Sk.

७. मनुष्येभ्य एकः is missing in M.

८. ०तः सो० M. अभियुतसोमयुक्तः Sy.

९. तस्मै यजमानाय Sy. उग्रं तत् । चतुर्थ्यर्थे
प्रथमेवा । तस्मै Sk. १०. बलमिन्द्रः . . .
क्षिप्रं पत्यते पातयति प्रापयति । Sy.

११. इ० M. ऐश्वर्यं कर्मार्थं पठितः । इह तु
दानैश्वर्ययोः परस्परं सम्बन्धादंश्वर्येण
दानं प्रतिपद्यते । दानार्थं एव वा सामर्थ्यात्
पत्यतिः । दवातीत्यर्थः । . . . अथवैव-
मन्यथा उत्तरस्यार्थवत्स्यार्थयोजना ।
तदिति यष्टृयर्थे प्रथमा । पत्यत इत्यप्यं-
श्वर्यार्थ एवेदम् । उग्रं तस्य स्वभूतं शवः
पत्यते यावतः कस्यचिदीशितव्यं तस्य
सर्वस्येष्ट इन्द्रः । व्यत्ययेनेयं सम्बो-
धनप्रथमास्थानेऽप्यतिरिक्तप्रातिपदिकार्थे
प्रथमा । हे इन्द्रेत्यर्थः Sk.

१२. अपगच्छति P. १३. V. Mādhava
ignores आ । अङ्ग which is
explained as क्षिप्रं by Sy.

१४. मृष्टस्य Sk.

१५. अनेन प्रकारेण सर्वयज्ञेषु Sy. अमुत्र
देवलोकं Sk. १६. प्रभूतस्येत्यर्थः ।
अथवा विपुशब्दो वैवम्यपर्यायः । वैवम्य-
वतः Sk. १७. मधुररसस्य Sy.
मध्वो मधुसदृशस्वादुकस्य । सामर्थ्यादुद-
कस्य । यष्टीनिर्देशाच्चैकदेशमिति शेषः ।
द्वितीयार्थे वा सर्वत्र यष्टी । स्वादु
विपुवत् मधुसदृशस्वादु चोदकम् Sk.

१८. पिबन्ति missing M.

याः^१ इन्द्रेण^२ वृष्णा^३ सहागच्छन्त्यः पीत्वा सोमम्^४ मदन्ति^५ शोभार्थं^६ ताः^७ वसुमत्यः^८ अन्वासते^९ ।
स्वराज्यम्^{१०} ।

ता अस्य पृशनायुवः सोमं श्रीणन्ति पृश्रयः ।

प्रिया इन्द्रस्य धेनवो वज्रं हिन्वन्ति सायकं वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥११॥

ता अस्य^{११} ता धेनवः^{१२} इन्द्रस्य^{१३} स्पर्शनकामाः^{१४} स्वपयसा^{१५} सोमम्^{१६} श्रीणन्ति^{१७} गावः^{१८} ।
प्रियाः^{१९} इन्द्रस्य^{२०} धेनवः^{२१} शत्रूणामन्तकरम्^{२२} आयुधं च^{२३} प्रेरयन्ति^{२४} ।

ता अस्य नमसा सहः सपर्यन्ति प्रचेतसः ।

व्रतान्यस्य सश्विरे पुरुणि पूर्वचित्तये वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥१२॥

ता अस्य नमसा^{२५} ताः^{२६} अस्य^{२७} अश्वेन^{२८} बलम्^{२९} परिचरन्ति^{३०} प्रचेतसः^{३१} व्रतानि च^{३२} अस्य^{३३} ।

१. या इत्येत् पिवन्तीत्येतेन सम्बध्यते ।
कुत एतत् ? उत्तरस्यामृचि धेनुशब्देन
प्रत्यवमर्शनात् । या गावः पिवन्ति Sk.
२. इन्द्रे P. ३. कामाभिवर्धकेण Sy.
वर्धित्रा Sk. ४. सह ग० P. यत्र
यत्रेन्द्रो गच्छति तत्र तत्र तस्य पश्चाद्
गन्ध्यः Sk. ५. हृष्टा भवन्ति । ता
इन्द्रपीतस्य सोमस्य शेषं पिवन्तीत्यर्थः Sy.
६. ०मनात्वं P. ७. ०त्र्यः D. पयः-
प्रदानेन निवासकारिण्यस्ता गावः Sy.
८. तदनुलक्ष्यावस्थिता इति शेषः Sy.
अनु स्वराज्यं स्वराज्यं प्रति । यत्र यत्र
देश इन्द्रस्याधिपत्यं तत्र सर्वत्रेत्यर्थः ।
यच्छब्दध्रुतेरस्या ऋच उत्तरयर्चक-
वाक्यता । या गौरवर्णा गावोऽमुत्र
देवलोके यत्र चेन्द्रस्याधिपत्यं तत्र सर्वत्र
पिवन्ति मदन्ति च Sk.
९. स्वा० M. स्वस्य स्वकीयस्येन्द्रस्य
यद्राज्यं राजत्वम् Sy.
१०. अमृतरूपरसवचनः । युवशब्दोऽपि तद्व-
दर्थः । अमृतरूपपयोलक्षणरसवत्त्वः Sk.
११. इन्द्रेण पातय्यम् Sy.
१२. मिश्रीकुर्वन्ति । ... नानावर्णाः Sy.
१३. पृशिनशब्दो वर्णविशेषवचनः । पुर-
स्ताच्च गौर्यं इति वर्णोपादानाद् इहा-
न्तर्गोतष्यर्थो द्रष्टव्यः । गौरवर्णाः Sk.
१४. कुह्यन्ते या गावस्ता धेनव उच्यन्ते Sk.
१५. प्रेरयन्ति M. शत्रुपु । ... इन्द्रो यथा
शत्रुपु वज्रं प्रेरयति तथेन्द्रस्य मदमुत्पा-
दयन्तीत्यर्थः Sy. हिन्वतिर्बृद्धार्थः । ...
वर्धयन्ति Sk. १६. This stanza
is omitted by P. and D.
V. Mādhava ignores वस्वीः
etc. १७. इन्द्रस्य Sy; Sk.
१८. स्वकीयेन पयोरूपेणाग्नेन Sy.
पयोलक्षणेनाग्नेन Sk.
१९. सेनालक्षणम् Sk.
२०. सेनामप्यस्य पयः पाययन्तीत्यर्थः Sk.
२१. प्रकुष्टज्ञानास्ता गावः Sy. इन्द्रस्य
गवां वेदं विशेषणम् । प्रबृद्धप्रज्ञानस्येन्द्रस्य
प्रबृद्धप्रज्ञाना वा गावः Sk.
२२. शत्रुवधादिरूपाणि वीर्यकर्माणि Sy.

वृत्रवधादीनि बहूनि । अभ्यगच्छन् । पूर्वमेव ज्ञातुम् ।

इन्द्रो दधीचो अस्थिभिर्वृत्राण्यप्रतिष्कृतः । जघान नवतीर्नव ॥१३॥

इन्द्रो दधीचः । इन्द्रः । दधीच ऋषेः । अस्थिभिः । जघान । नवतीः । नव च । असुरान् ।
अप्रतिष्ठतः ।

इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः पर्वतेष्वपश्रितम् । तद्विदच्छर्यावति ॥१४॥

इच्छन्नश्वस्य । अन्विच्छन्नभवत् । यत् । अश्वस्य । शिरः । पर्वतेषु । अवगूढम् । तत् ।
अविन्दत् । शर्याणावति सरसि ।

१. सिधेवरे ज्ञायन्ते इत्यर्थः Sy.
गच्छन्ति प्राप्नुवन्ति । कुर्वन्तीत्यर्थः Sk.

२. ०त M. युयुत्सूनां शत्रूणां पूर्वमेव
प्रज्ञापनाय । अनेन युध्यमाना वृत्रादयः
सर्वे मरणं प्राप्ताः किमर्थं भवद्भिः
प्राणास्त्यज्यन्त इति तेषां बोधना-
येत्यर्थः । अन्यत्पूर्ववत् Sy.
पूर्वा प्रथमाऽप्यन्तोत्कृष्टा चित्तिर्ज्ञानं
यस्य स पूर्वचित्तिः । षष्ठ्यर्थे चात्र
चतुर्थी । अत्यन्तोत्कृष्टज्ञानस्येन्द्रस्येत्यर्थः ।
कर्माणि वृत्रवधादीनि यानीन्द्रस्य
तान्यपि तस्य सहायभूता गावः
कुर्वन्तीत्यर्थः Sk.

३. V. Mādhava ignores वस्वीः
etc.

४. अश्वशिरःसम्बन्धिभिः Sy.

५. नवसंख्याका नवतीर्दशोत्तराष्टशत-
संख्याकाः । तथा हि । लोकत्रयवर्तिनो
देवाञ्जेतुमादावासुरी माया त्रिधा
सम्पद्यते । त्रिविधा अतीतानागतवर्तमान-
कालभेदेन तत्कालवर्तिनो देवाञ्जेतुं
पुनरपि प्रत्येकं त्रिगुणिता भवति । एवं
नव सम्पद्यते । पुनरप्युत्साहादिशक्तित्रय-
रूपेण त्रैगुण्ये सति सप्तविंशतिः सम्प-

द्यते । पुनः सात्त्विकादिगुणत्रयभेदेन
त्रैगुण्ये सत्येकोत्तराशीतिः सम्पद्यते । एवं
चतुर्भिस्त्रिकैर्गुणिताया मायाया दशसु
दिक्षु प्रत्येकमवस्थाने सति नव नवतयः
सम्पद्यन्ते Sy.

दशोत्तराण्यष्टौ शतानीत्यर्थः Sk.

६. एवंविधमायारूपाणि वृत्राण्यावरकाण्य-
सुरजातानि Sy.
शत्रून्सुरान् Sk.

७. परंरप्रतिशब्धितः । प्रतिकूलशब्दरहितः
Sy. अप्रतिगतः । केनचिदप्रतिषोध्य-
मान इत्यर्थः Sk.

८. अश्वसम्बन्धि दधीचो यच्छिरः Sy.

९. पर्ववत्सु गिरिषु Sy.

१०. ०षूपगू० P.

अपगत्य स्थितम् Sy.

इन्द्रभयादश्वभ्यां स्थापितमित्यर्थः Sk.

११. शिरः Sy.

१२. अज्ञासीत् । ज्ञात्वा तदाहृत्य तदीयं-
रस्थिभिर्वृत्राणि जघानेति पूर्वस्या-
मूचि सम्बन्धः Sy.

पदरूपं ज्ञातवान् । लब्धवान् Sk.

१३. शर्वणा० P.

१४. पर्वते Sk.

अत्र शाटघायनकम्—दध्यङ् ह वा आथर्वणस्तेजस्वी ब्रह्मवचंस्यास । तं ह स्म यावन्तोऽमुराः परापश्यन्ति ते ह स्म तदैव विशीर्षाणः शेरते । स ह स्वर्गं लोकमुच्चक्राम । स हेन्द्रोऽमुरैरभिवाढ उवाच—व नु स दध्यङ्भवदिति । तस्मै होचुः—स्वर्गं वै भगवः स लोक-मुदक्रामदिति । स होवाच न ह्यस्येह किञ्चित् परिशिष्टमस्तीति । तस्मै होचुरासीदेतदावर्गं शीर्षं येनापिभ्यां देववेदं प्राब्रवीत् । तत्तु न विध्य यत्राभवदिति । तद्वा अन्विच्छतेति । तद्वा-न्वैषिषुः । इच्छन्नश्वस्येत्यादिकमुक्त्वाह । शर्यणावद्ध नाम कुरुक्षेत्रस्य जघनार्धं सरः स्कन्दते । तदनुविद्याजहुः । तदस्मै प्रायच्छन् । तद् स्मासुराणां प्रकाशेश्वारयन् । तद् स्म यावन्तोऽमुराः परापश्यन्ति ते ह स्म तदैव विशीर्षाणः शेरते । स ह तैरेवास्थिभिर्नव नवतीजघानासुराणा-मिति ।

अत्राह गोरमन्वत नाम त्वष्टुरपीच्यम् । इत्था चन्द्रमसो गृहे ॥१५॥

अत्राह । अत्र यास्कः—

“अथाप्यस्यैको रश्मिश्चन्द्रमसं प्रति दीप्यते तदेतेनोपेक्षितव्यम् । आदित्यतोऽस्य दीप्ति-र्भवतीति । ‘सुषुम्णः सूर्यरश्मिश्चन्द्रमा गन्धर्वः’ इत्यपि निगमो भवति । सोऽपि गौरुच्यते । ‘अत्राह गोरमन्वत’ इति ।

“अत्र ह गौः सममंसतादित्यरश्मयः स्वं नाम । अपीच्यमपचितमपगतमपिहितमन्तर्हितं वा । अमुत्र चन्द्रमसो गृहे” इति ।

अत्र । चन्द्रमसः । गृहे मण्डले । गौः सुषुम्णाख्यादित्यरश्मिः सकाशात् तदेकदेशभूता रश्मयः ।

१. अटघायाकम् M.
२. B. Ghosh, op. cit. pp. 14, 15.
३. ०करोश्मि० M.
४. ०मनः D. M. ०मन P.
५. ०गमनो P. VS. 18. 40.
६. नौर० M.
७. ०रमयत M. N. 2. 6.
८. अत्रा P. M.
९. शोः P.
१०. सममन्वमंसता० P. D. M.
११. ०श्मः P.
१२. सत्राम P. D. M.

१३. ०पि० P.
१४. ०मवसितमवगत० M.
१५. ०मपहृत० P. D. M.
१६. N. 4. 25.
१७. अस्मिन्नेव Sy.
१८. ग्रहे M.
- अन्तरिक्षे द्युलोके वेत्यर्थः । सप्तमी-निर्देशात् स्थित इति वाक्यशेषः Sk.
१९. गन्तुः Sy. बाङ्नामात्र गोशब्दः । स्तुतिवचनो वा । . . . स्तुतिलक्षणा वाचः स्तुतेर्वा Sk.
२०. ०मना० P. D. M.

अन्तहितम् । नमनं कर्तुम् । अमन्वत गूढं तत्र वसति । त्वष्टा त्विषेदीप्तिर्मण इति ।
तच्चैतदिन्द्रकृत इत्येन्द्रत्वम् ।

को अद्य युङ्क्ते धुरि गा ऋतस्य शिमीवतो भामिनो दुर्हणाग्रम् ।

आसन्निपून्हुत्स्वसो मयोभून्य एषां भृत्यामृणधुत्स जीवात् ॥१६॥

को अद्य । कः । इदानीम् । युङ्क्ते । इन्द्रस्य । रथधुरि । अश्वान् । कर्मवतः ।

१. अन्तहितं P. रात्रावन्तहितं... यन्नाम तेजस्तदादित्यस्य रश्मयः Sy.

तत्सम्बन्धिहरिरथवज्रमश्वादिस्तुतिद्वारे-
णेत्यर्थः Sk. २. नाम स्थानम् । यावती
काचित् स्तुतिः सर्वत्रेवेन्द्रे व्यवस्थिते-
त्येवमृणो मन्यन्त इत्यर्थः Sk.

३. अनेन प्रकारेण... अजानन् । उदकमये
स्वच्छे चन्द्रबिम्बे सूर्यकिरणाः प्रति-
फलन्ति । तत्र प्रतिफलिताः किरणाः
सूर्ये यावृशीं संज्ञां लभन्ते तावृशीं चन्द्रे-
ऽपि वर्तमाना लभन्ते इत्यर्थः । एत-
दुक्तं भवति । यद्रात्रावन्तहितं सौरं
तेजस्तच्चन्द्रमण्डलं प्रविश्याहनीव नैशं
तमो निवार्यं सर्वं प्रकाशयति । ईदृ-
ग्भूततेजसा युक्तः सूर्यश्च इन्द्र एव द्वाद-
शस्वादित्येष्विन्द्रस्यापि परिगणितत्वात् ।
अतोऽहोरात्रयोः प्रकाशक इन्द्र एवेतीन्द्र-
स्तुतेः प्रतीयमानत्वादिन्द्रो देवतेत्येतदुप-
पन्नं भवति Sy. अवबुध्यन्ते । के ?
सामर्थ्यादुच्यते Sk.

४. ०न्ति P. D.

५. पञ्चमीनिर्देशादपेत्येति वाक्यशेषः ।
देवमात्रोपलक्षणार्थं चात्र त्वष्टृग्रहणं
द्रष्टव्यम् । सर्वेभ्यो देवेभ्योऽपेत्येत्यर्थः ।
... यास्कस्तु मन्यते । अत्राहेत्यत्राशब्देन
ऋगन्त्यं चन्द्रमसो गृहं प्रतिनिदिश्यते ।
चन्द्रमसश्च गृहं चन्द्रमण्डलम् । गौरित्यपि
सुषुम्णो नाम । सूर्यरश्मिश्चन्द्रमसं गतः,

अम्मयत्वाच्चन्द्रमण्डलस्य ततः प्रतिहतः
सन् परावृत्य ज्योत्स्नारूपेण पृथिव्यां
दीप्यते । स उच्यत इत्येवमेकवाक्यता ।
अत्र चन्द्रमसो गृहे चन्द्रमण्डले गोः
सुषुम्णाख्यस्य सूर्यरश्मेरमन्वत जातवन्त
इत्यर्थः । के ? सामर्थ्याद्रश्मयः । नमनं
नाम व्यवस्थानम् । त्वष्टुरादित्या-
दपेत्यापीच्यमन्तहितं परित्यज्यादित्यर-
श्मिकाश्चन्द्ररश्मिरूपेणावस्थितस्येत्यर्थः ।
एतदयोग्यम् । न तावदत्राशब्देन चन्द्रमसो
गृहं प्रतिनिर्वेष्टुं शक्यम्, इत्याशब्देन तस्य
प्रतिनिर्देशादित्याशब्दस्य चात्राशब्द-
पर्यायत्वात् । अत्रामुत्रेतेतयोश्च सन्नि-
कृष्टविप्रकृष्टप्रतिनिर्देशार्थयोरेकत्रार्थे वि-
रुद्धत्वात् । नापि गोशब्देन सुषुम्णो वक्तुं
शक्यम् । अनेन्द्रत्वप्रसङ्गात् । गोशब्देन
हि सुषुम्णः प्रतिनिर्देशो सुषुम्णदेवतोयं
मन्त्रः स्यात् । गुणप्रधानभावविपर्ययाद्वा
चन्द्रदेवतः । न कबञ्चिदप्येन्द्रः । ऐन्द्राणि
चैतानि सूक्तानि । तत्र प्रकरणं बाध्यते ।
तस्मात्पूर्वं एवार्थः Sk. ६. ०च्चे० P.

७. ०न्द्रत्व M. ८. ऽद्य M.

९. पुष्पवान् Sk. १०. अस्मिन् कर्मणि Sy.

११. ०क्त P. M. न कोऽपीत्यर्थः Sy.
कस्य पुष्पवतो हरीन् रथे नियुज्येन्द्रो
यज्ञमागच्छति । उपालम्भो वा Sk.

१२. अश्ववहनप्रवेशे Sy. धुरम् Sk.

१३. गतिमतः Sy. १४. वीर्यकर्मोपेतान् Sy.

क्रोधवतः। हिंसामिच्छतः। निरस्यमानेषून्। हृदयेषु च विध्यतः। सुखस्य भावयितुं। यः।
एषामश्वानां यवसैः। भरणम्। समर्धयति। सः। जीवति लब्धान्नः।

क ईषते तुज्यते को विभाय को मंसते सन्तमिन्द्रं को अन्ति।

कस्तोकाय क इभायोत रायेऽधि ब्रवत्तन्वे३ को जनाय ॥१७॥

क ईषते। क इह^{१०} भीतः। पलायते। को वा। हिंस्यते। कः। विभेति^{११}।
को वा। अन्तिके। तिष्ठन्तम्। इन्द्रं भीतः। जानाति। पूरण एकः किशब्दः। कः।

१. तेजसा युक्तान् Sy.

शत्रूणामुपरि क्रोधवतः। अथवा शिमीवतो
भामिन इत्येते षष्ठ्येकवचनान्ते इन्द्रस्य
विशेषणे। पराणि तु हरीणाम् Sk.

२. परेर्दुःसहेत क्रोधेन युक्तान् Sy.

पापकोषान्। निर्मूलशत्रूच्छेदकरक्रोधा-
नित्यर्थः Sk.

३. षूद् M. येषामासनि आस्ये मुखप्रदेशे
शत्रूणां प्रहरणार्थमिषवो बाणा बद्धास्तान्
Sy. आस्ये इषवो येषां ते आसन्निषवः।
हरयो हि सङ्ग्रामकाले शत्रूणामुपरि
वेगवत् इषून् वमन्ति। ते आसन्निषव
उच्यन्ते। तानासन्निषून् Sk.

४. हस्तु शत्रूणां हृदयेष्वस्यन्ति स्वकीयं
पादं क्षिपन्तीति हृत्स्वसः Sy.

५. स्तोतृणाम् Sk. ६. ०यिता अन् M.
स्वकीयानां सुखप्रदानित्यर्थः Sy.

७. रथवाहनक्रियाम् Sy.

भृत्यामजीषलक्षणां धानालक्षणां च Sk.

८. स्तौतीति यावत्। ... यद्वा। क इति
प्रजापतिरुच्यते। ... ऋतस्य यत्तस्य
धुरि निवहि गा वेदरूपान् वाग्वि-
शेषान् अद्येदानीं युक्ते संयोजयति।
कीदृशान्? शिमीवतः प्रतिपाद्यैः कर्म
भिर्युक्तान्। भामिन उज्ज्वलान्।
दुर्हृणायून् हृणीयतिर्हानिकर्मा, हातु-
मशक्यान् वेदाध्ययनस्य नित्यत्वात्।

आसन्निषून् आसनि आस्ये इषुरेषणं
गमनमुच्चारणं येषां तान्। हृत्स्वसो
हस्तु हृदयेषु दीप्यमानान्। प्रकाश-
मानानित्यर्थः। मयोभून् मयसोऽध्ययन-
प्रभवस्य सुखसाधनस्यादृष्टस्य भावयि-
तुन्। यो यजमान एषां वचसां भृत्यां
भरणक्रियाम् ऋणधत् ऋद्धिमतीं करो-
ति, स जीवात् स एव जीवति। अन्ये
जीवन्मृता इत्यर्थः Sy.

९. स एव पुण्यकर्मैत्यर्थः Sk.

१०. शत्रोर्भीतः सन् को निर्गच्छति न को-
ऽपीत्यर्थः Sy. कोऽत्रेन्द्राद् भीत-
स्तच्छत्रुः पलायते Sk.

११. शत्रुभिर्हिंस्योऽपि कश्चिन्नास्तीत्यर्थः Sy.
इन्द्रेण Sk.

१२. इन्द्रे रक्षके सति भयमपि नोत्पद्यते दूरे
तस्य शत्रुकृता हिंसा Sy. इन्द्रात्।
न किञ्चिदागतस्येन्द्रस्य लिङ्गं दृश्यते
येनात्रेन्द्र आगत इत्यनुमीयेतित्यर्थः Sk.

१३. अस्माकं रक्षकत्वेन Sy. सन्तम्।
तिरः सत इति प्राप्तस्य (N. ३. २०.)
नामनी। तेनात्र सच्छब्दः प्राप्तवचनः।
प्राप्तमिन्द्रं को वा ... अन्तिके।
सन्निकृष्टमित्यर्थः। प्रत्यक्षेणाप्यागत
इन्द्रो नैवात्रोपलभ्यते इत्यर्थः Sk.

१४. वयमेव जानीमो नान्य इत्यर्थः Sy.
मन्यते पश्यत्येवेत्यर्थः Sk.

पुत्रार्थम् । कः । गजार्यम् । को वा । धनार्थम् । अधिन्नवीति पुत्रादिकं मदीयं रक्षेति वचनमधिवचनम् । को वा । शरीरार्थम् । भटार्थं च । आगते सतीन्द्र एतानि चिह्नानि भवन्ति, आगतः किमिहेन्द्र इति प्रश्नः ।

को अग्निमीदृहे हविषा घृतेन सूचा यजता ऋतुभिर्ध्रुवेभिः ।

कस्मै देवा आ वंदानां शु होम को मंसते वीतिहोत्रः सुदेवः ॥१८॥

को अग्निम् । हविः संभृत्येन्द्रयागार्थं कः । अग्निं सामिधेनीभिः । स्तौति को वा । घृतेन । हविषा । सूचा करणभूतया । ध्रुवैः । ऋतुभिः सह प्रयाजदेवताभिरग्निम् । यजते । कस्मै । देवाः । शीघ्रम् । आवहन्ति । हूयमानं हविः । को वा । प्रियमन्त्रः । कल्याणदेवः । देवेभ्यः कामान् वाञ्छति ।

१. हे इन्द्र ! अस्मदीयं पुत्रं रक्षेत्येवंरूप-
मधिवचनं पक्षपातेन वचनम् । ...
एवंरूपमधिवचनं को यजमानः कुर्यात् ।
स्वयमेवेन्द्रो रक्षतीति भावः Sy.
अपत्यार्थम् Sk.
२. शत्रुभिरपह्नियमाणाय धनाय । ... अप-
ह्नियमाणमस्मदीयं धनं रक्षेत्यधिवचन-
मपि को यजमानः कुर्यात् । न कोऽपी-
त्यर्थः Sy. ३. अपि ब्र० M.
अधिशब्दः ... पदपूरणः Sk.
४. स्वशरीररक्षार्थं परिजनरक्षार्थं चेन्द्र-
स्याधिवचनं नापेक्षितम् । स्तुत्या प्रीत
इन्द्रः स्वयमेव रक्षतीत्यर्थः Sy.
आरोग्यादियुक्तशरीरार्थम् । को वा
विज्ञापयति परिचारकजनार्थं वा ।
आगत इन्द्रे योजनरूपो व्यवहारोऽपत्य-
प्रार्थनादिस्तं कुर्वन्नयोऽपि न दृश्यते
येनागत इन्द्र इत्येतद्वर्थात् परिकल्प्ये-
तेत्यर्थः । एवमियमप्यागमनविलम्बनात्
परिदेवना बोधालम्भो वा Sk.
५. भटानां M ६. P. adds वा after को
७. ०५० P. इन्द्राय हविर्निर्वापोऽपि सम्य-
क्कर्तुं न शक्यते । इन्द्रस्य कुर्विज्ञानत्वात्
Sy. ८. पूजयति Sk. ९. जुह्वा Sy.
चरुपुरोडाशादिहविःपूर्णया सूचा Sk.

१०. नित्येः ... वसन्तादिकालरूपलक्षितेन
घृतेन । ... यद्वा । ऋतवः प्रयाजदेवताः ।
... ताभिर्ध्रुवैः प्रकृतौ विकृतौ चानुष्ठे-
यतया निश्चलैर्ऋतुभिः सहाग्निमाज्य-
भागदेवतां घृतेन हविषा को यजेत् । न
कोऽपीत्यर्थः Sy. सप्तम्यर्थे तृतीया ।
ऋतुषु ध्रुवेषु । नियतेषु यागकालेष्वि-
त्यर्थः Sk. ११. तस्मै M.
यजमानाय Sy. १२. इन्द्रावयः Sk.
१३. आगच्छन्ति M. प्रयच्छन्ति Sy.
प्रापयन्ति । आत्मानमागच्छन्तीत्यर्थः Sk.
१४. ह्यातव्यं प्रशस्यं धनम् । ... न कस्मा
अपीत्यर्थः । इन्द्र एव धनस्य दाता नान्ये
देवा इतीन्द्रः स्तुयते Sy. यस्मिंस्तद्धोमं
यागस्थानमित्यर्थः । अथवा होमेति
तादर्थ्यंचतुर्थ्या लुक् । होमाय । होमार्थ-
मित्यर्थः Sk. १५. ०५५ P. D. M.
प्राप्तयज्ञः Sy. वीतिहोत्रः । ... वेतिरिह
कान्त्यर्थः Sk. १६. वाञ्छति D.
वाञ्छ० P. को यजमानः ... इन्द्रं सम्यग्
जानाति । न कोऽपीत्यर्थः Sy. शोभना
देवा यस्य स सुदेवः । अविलम्बितयज्ञत्वा-
देव प्रिययज्ञं देवानां चानुप्राह्यं लोको-
ऽवगच्छतीत्यर्थः । एवमियमप्यागमनवि-
लम्बनात् परिदेवनेया उपालम्भो वा Sk.

त्वमङ्ग प्र शंसिषो देवः शंसिष्ठ मर्त्यम् ।

न त्वदन्यो मधवन्नस्ति मर्दितेन्द्र ब्रवीमि ते वचः ॥१६॥

त्वमङ्ग । त्वम् । अङ्ग । प्रशंसिषः सुष्ठुतममिति । देवः । बलवत्तम ! मनुष्यम् । न ।
त्वत्तः । अन्यः । सुखयिता । मधवन् । अस्ति ततः । तुभ्यमहम् । ब्रवीमि । स्तोत्रमिति ।

मा ते राधांसि मा त ऊतयो वसोऽस्मान्कदा चना दभन् ।

विश्वा च न उपमिमीहि मानुष वसूनि चर्षणिभ्य आ ॥२०॥

मा ते राधांसि । वासयितरिन्द्र ! तव । धनानि । पालनानि च । कदा । चिदपि ।
मा । अस्मान् । दभन् । विश्वानि । उपमिमीहि । अस्मभ्यम् । मनुष्यहित ! वसूनि । द्रष्टृभ्यः ।

I. 85.

प्र ये शुम्भन्ते जनयो न सप्तयो यामत्रुद्रस्य सूनवः सुदंससः ।

रोदसी हि मरुतश्चक्रिरे वृधे मदन्ति वीरा विदधेपु घृध्वयः ॥१॥

प्र ये शुम्भन्ते । प्रकषण । अलङ्कुर्वन्ते । ये । जायाः । इव । अरवाः । इव । च । गमने । रुद्रस्य ।

१. अङ्गेत्यभिमुखीकरणे Sy.

अङ्गेति क्षिप्रनाम Sk.

२. ०ष P. सम्पगनेन स्तुतमिति प्रशंस Sy.

३. सुष्ठुमिति P. ४. द्योतमानः Sy.

५. मरणधर्मणं त्वां स्तुतवन्तं पुरुषम् Sy.
स्तोतारं मनुष्यम् Sk.

६. स्तोतृणाम् Sk. ७. धनवन् ! Sy.

८. स्तौमि त्वामित्यर्थः Sk.

९. V. M. ignores इन्द्र

१०. वसू इति PP.

११. राध्नोत्येभिरिति राधांसि भूतानि Sy.

१२. गन्तारः । यद्वा धृतय इत्यत्र वर्णलोपः ।
धृतयः कम्पयितारस्ते त्वदीया मरुत-
श्च Sy.

१३. मा विनाशयन्तु Sy.

१४. सर्वत आहृत्यात्मत्समीपे कुरु । सर्वत्र

वर्तमानं धनमस्मभ्यं प्रयच्छेत्यर्थः Sy.

१५. ०मीड्यस्म० M.

१६. द्रष्टृभ्यम् M.

मन्त्रद्रष्टृभ्यः ... अस्मभ्यम् Sy.

१७. V. Mādhava ignores च । आ ।
Ms. D. puts the figure
॥८५॥ here to indicate the
end of the eightyfourth
hymn. No such number is
given in P. and M.

१८. स्वकीयान्यङ्गानि । ... यथा योषितः स्व-
कीयान्यङ्गान्यलङ्कुर्वन्ति तद्वत् Sy.

१९. संपणशीलाः Sy.

२०. अरवा इव is omitted by P.

२१. रोदयति सर्वमन्तकाले इति रुद्रः परमे-
श्वरः । तस्य पुत्राः Sy.

पुत्राः । सुकर्माणः । द्यावापृथिव्योः^१ । हि^२ । मरुतः^३ । चक्रिरे । वर्धनाय^४ । मदन्ति च । वीराः^५ । यज्ञेषु^६ ।
घर्षणशीला वृक्षाणामिति ।

त उक्षितासो महिमानमाशत दिवि रुद्रासो अर्धं चक्रिरे सदः ।

अर्चन्तो अर्कं जनयन्त इन्द्रियमधि श्रियो दधिरे पृश्निमातरः ॥२॥

त उक्षितासः । ते वर्षविन्दुभिः^१ । सिक्ताः । महत्त्वम् । प्रापन् । दिवि च । अधि । सदनम् ।
अकुर्वन् । अर्चन्तः । अर्चनीयमिन्द्रम् । जनयन्तश्च । बलम्^२ । श्रियः । अधिदधिरे ।

गोमातरो यच्छुभयन्ते अञ्जिभिस्तनुषु शुभ्रा दधिरे विरुक्मतः ।

वार्यन्ते विश्वमभिमातिनमप वत्मान्येषामनु रीयते घृतम् ॥३॥

गोमातरः । “पृश्निर्धे वै पयसो मरुतो जाताः” इति ब्राह्मणम् । यदा त आत्मानम् ।
मरुतः । आभरणैः । अलङ्कुर्वन्ते तदा । अङ्गेषु । कल्याणा मरुतः । विशिष्टदीप्तिमतः सुवर्ण-
मयान् कवचान् । दधिरे । सर्वम् । शत्रुम् । अपवाधन्ते तथा । एषाम् । मार्गान् । उदकम् ।
अनु । गच्छति यत्र गच्छति भवति तत्रोदकमिति ।

१. ०व्यो P. D. द्यावापृथिव्यो Sy.
२. यस्मात् Sy. ३. वृष्टिप्रदानादिना वर्धनाय । ... अतः सुदंसस इत्यर्थः Sy.
४. विशेषेण शत्रुभेषणशीलाः Sy.
५. विदन्त्येषु यष्टव्यतया देवानिति विदया यज्ञास्तेषु ... सोमपानेन हृष्यन्ति Sy.
६. महीरुहशिलोच्चयादेर्वज्रका इत्यर्थः Sy.
७. देवैरभिविक्ताः Sy. ८. ०क्तः M.
९. द्योतमाने नभसि Sy. १०. स्थानम् Sy.
११. अधिकं सर्वोत्कृष्टं कृतवन्तः Sy.
१२. इन्द्रस्य लिङ्गं वीर्यम् Sy.
१३. ऐश्वर्याणि Sy.
१४. विद० D. ०अधि is omitted by M. आधिक्येनाधारयन् Sy.
१५. V. Mādhava ignores रुद्रासः । पृश्निमातरः Sy. explains रुद्रासः as रुद्रस्य पुत्राः ... मरुतः and पृश्निमातरः as पृश्नेर्नानारूपाया भूमेः पुत्रा

मरुतः ... प्राप्नुते सर्वाणि रूपाणीति पृश्निभूमिः । ... पृश्निमाता येषां ते तयोक्ताः

१६. ०तरः ... पृ० M. ०ये P. पृश्ने is suggested for पृश्निर्धे ।
१७. ता P. १८. गोरूपा भूमिमाता येषां ते मरुतः Sy. १९. रूपाभिव्यञ्जकः Sy.
२०. स्वकीयान्यङ्गानि Sy.
२१. दीप्ताः Sy.
२२. विशेषेण रोचमानानलङ्कारान् Sy.
२३. After दधिरे M. remarks :- अत्र पुटद्वयपरिमितो ग्रन्थपातः
२४. हिसन्ति Sy. २५. अनुसृत्य Sy.
२६. शरणशीलम् Sy.
२७. स्रवति । यत्र मरुतो गच्छन्ति वृष्ट्युदकमपि तदनुसारेण तत्र गच्छतीत्यर्थः Sy.
२८. अनु । गच्छति यत्र गच्छति भवति तत्र missing M.

वि ये भ्राजन्ते सुमखास ऋष्टिभिः प्रच्यावयन्तो अच्युता चिदोर्जसा ।

मनोजुवो यन्मरुतो रथेष्व्वा वृषंवातासः पृषतीरयुग्ध्वम् ॥४॥

वि ये भ्राजन्ते । विभ्राजन्ते । ये । सुयज्ञाः । आयुधैः । प्रच्यावयन्तः । अच्युतानि । अपि पर्वतादीनि । बलेन । मनोवेगाः । यदा । यूयं पृषद्वर्णा अश्वाः । रथेषु । आयुङ्ध्वम् । वर्षिता गणो येषां ते वृषवाताः । तदा तेषां मार्गमनुगच्छतीति ।

प्र यद्रथेषु पृषतीरयुग्ध्वं वाजे अद्रिं मरुतो रंहयन्तः ।

उतारुपस्य वि प्यन्ति धाराश्रमेवोदभिर्व्युन्दन्ति भूमं ॥५॥

प्र यद्रथेषु । प्रायुङ्ध्वम् । यदा । रथेषु । अश्वाः । बले सति । अद्रिमपि । मरुतः । उत्ति-
पन्तः । तदानीम् । दीप्तस्य मारुतस्य गणस्य सकाशात् । धाराः । पतन्ति तेषां सर्वाः । भूमि
सत्त्वल्पपरिमाणम् । चर्मव । उदकैः । विविधम् । क्लेदयन्ति ।

आ वो वहन्तु सप्तयो रघुप्यदो रघुपत्वानः प्र जिगात बाहुभिः ।

सीदता वहिरुरु वः सदस्कृतं मादयध्वं मरुतो मध्वो अन्धसः ॥६॥

आ वो वहन्तु । आवहन्तु । युष्मान् । अश्वाः । लघुगामिनः । लघुपातिनः । प्रजिगात च

१. सु is omitted by P. and D.

२. प्रकर्षेण च्यावयितारः प्रेरयितारो भवन्ति Sy.

३. च्यावयितुमशक्यानि

Sy. ४. ०नन M.

५. पृषत्य इति मरुद्वाहनानां संज्ञा । ... पृषद्भिः श्वेतबिन्दुभिर्व्युक्ता मृगीः Sy.

६. अश्वाः । रथेषु । आ missing M. आयुधं ध्वं P. The correct reading should be आयुङ्ध्वम् । आभिमुख्येन नियुक्ता अकृद्भवम् । तदानीं पर्वतादिकं प्रच्यवत इत्यर्थः Sy.

७. ०वप्रा० M. वृष्ट्युदकसेवनसमर्थ- सप्तसङ्कात्मका यूयम् Sy.

८. ०गच्छन्तीति is suggested for ०गच्छतीति

९. V. Mādhava ignores मरुतः

१०. The correct reading should be प्रायुङ्ध्वम् ।

११. अत्रे निमित्तभूते सति Sy.

१२. मेघम् Sy. १३. वर्वणार्थं

प्रेरयन्तः Sy. १४. आरोचमानस्य सूर्यस्य वैद्युतान्तेर्वा सकाशात् Sy.

१५. वृष्ट्युदकधाराः Sy. १६. विमुञ्चन्ति Sy. १७. विमुक्तास्तादृच Sy.

१८. ०र्मे० P. परिमितमल्पं चर्म यथाऽप्रयत्नेन क्लेद्यते एवम् Sy.

१९. आवोव० P. अस्मद्व्यक्तं प्रापयन्तु Sy.

२०. सर्पणशीला अश्वाः Sy.

२१. वेगेन गच्छन्त इत्यर्थः Sy.

२२. शीघ्रं ... गच्छन्तो यूयम् Sy.

२३. प्रकर्षेण गच्छत Sy.

२४. Omitted by P.

शत्रून् बाहुभिः। आसीदत च। बहिः। विस्तीर्णम्। स्थानम्। युष्माकम्। कृतम्। मधुसदृशेन। सोमेन। मादयध्वम्।

तेऽवर्धन्त स्वतंवसो महित्वना नाकं तस्युरु चक्रिरे सदः।

विष्णुर्यद्बावदृपणं मदच्युतं वयो न सीदन्नधि बहिषि प्रिये ॥७॥

तेऽवर्धन्त। ते। अवर्धन्त। स्वबलाः। माहात्म्येन। दिवं च। आस्थिताः। विस्तीर्णम्।
आसनम्। चक्रिरे। यज्ञः। यदा। रक्षति। वषितारम्। शत्रुमदस्य व्यावकं मरुद्गणं तदा सोमं
पातुं मरुतः। प्रिये। बहिषि। पक्षिणः। इव। शीघ्रमागत्य। सीदन्ति।

शूराइवेद्युधयो न जग्मयः श्रवस्यवो न पृतनासु येतिरे।

भयन्ते विश्वा भुवना मरुद्भ्यो राजानइव त्वेपसदृशो नरः ॥८॥

शूराइव। शूरा इव। योद्धारः। गच्छन्तः शत्रुभ्यः। अन्नमिच्छमानाः। इव। युद्धेषु।

१. ०त्र P.
२. स्वकीयैर्हस्तरस्मभ्यं दातव्यं धनमाहु-
त्य Sy. ३. बाहुरा० P.
४. वेदिलक्षणं स्थानम्।... तत्र यदास्तीर्णं
बहिः... तस्मिन्बहिष्युपविशत Sy.
५. अस्माभिः Sk. ६. मधुरस्य Sy.
७. सोमलक्षणस्यान्तस्य पानेन...तुप्ता भवत
Sy. सोमलक्षणेनाग्नेन। मधुस्वादस्य
वा सोमलक्षणस्यान्नस्यैकदेशेनेत्यर्थः Sk.
८. V. Mādhava ignores मरुतः
९. सर्वप्रकारां वृद्धिं प्राप्ताः Sk.
१०. नान्यस्य कस्यचिद् बलमपेक्षन्ते Sy.
११. सदनं नभोलक्षणं स्थानञ्च स्वकीय-
निवासाय Sy. स्थानमात्मनः Sk.
१२. विष्णुरेवागत्य Sy. सप्तम्यर्थे चात्र
प्रथमा। अन्तर्णीतमत्वर्थो वा विष्णुशब्दः।
यज्ञे यज्ञवान् वा यजमानः Sk.
१३. यथा M. १४. तर्पयति Sk.
१५. कामाभिवर्धकम् Sy.
१६. ०मदच्चा० M. मदस्य हर्षस्यासेक्तारं
यज्ञम् Sy. बहुवचनस्य स्थान उभय-
त्रैकवचनम्। गणापेक्षं वा। मदच्युतमिति
च्यवतिर्गतिकर्मा। वषितुं सोमलक्षणं
च मदं प्रति गन्तुं मरुतो मरुद्गणं
वेत्यर्थः Sk. १७. ०य M.

- अधिबहिषि प्रिये प्रियस्य वेद्यां
विस्तीर्णस्य बहिव उपरि। यज्ञे यदा
यजमानो मरुतस्तर्पयिष्यति तदा
पक्षिण इव शीघ्रमागत्य मरुतो वेद्यां
बहिषि निषीदन्तीत्यर्थः Sk.
१८. अस्मदीये यज्ञे Sy. १९. पक्षिणो यथा
शीघ्रमागच्छन्त्येवं शीघ्रमागत्य Sy.
 २०. V. Mādhava ignores ह। अधि
 २१. शौर्योपेता युयुत्सवः पुरुषा इव च।...
 - शत्रुभिर्युध्यमानाः पुरुषा इव च Sy.
 २२. इवशब्दः...पदपूरणः। शूरा मरुतः।
अथवा शूरा इत्युपमानश्रुतेरुपमानोपमेय-
साधारणधर्माध्याहारः। शूरा इव
जेतारः। यथा शूरा मनुष्या नियमेन
शत्रूणां जेतार एव मरुत इत्यर्थः Sk.
 २३. यथा च युद्धशीला मनुष्याः शत्रून् प्रति
गमनशीला एव मरुतः Sk.
 २४. ०न्त P न्तःश् D.
मरुतः।...अन्नमात्मन इच्छन्तः पुरुषा
इव Sy.
 २५. इच्छन्तः is suggested for इच्छ-
मानाः।
अबोऽन्नं धनं कीर्तिर्वा। तत्कामाः
श्रवस्यवः। यथा च श्रवस्यवो मनुष्या
एवं मरुतः Sk.

गच्छन्ति । द्वितीयो नकारः पूरणः । बिभ्यति । च । विदवानि । भुवनानि । मरुद्भ्यः । राजान
इवालङ्कृताः । दीप्तसन्दर्शनाः । नेतारः ।

त्वष्टा यद्वज्रं सुकृतं हिरण्ययं सहस्रमृष्टिं स्वपा अवर्तयत् ।

धत्त इन्द्रो नर्यपांसि कर्तुवेऽहन्वृत्रं निरपामौञ्जदर्शवम् ॥६॥

त्वष्टा यद्वज्रम् । त्वष्टा । यत् । आयुधम् । सुकृतम् । हिरण्यालङ्कृतम् । सहस्रधारम् ।
सुकर्मोन्द्राय । समर्पयामास । तं वज्रमधारयत् । इन्द्रः । नेतरि मरुद्गणे सहायभूते सति ।
कर्माणि । कर्तुमयः । वृत्रम् । अहन् हत्वा च । अपाम् । अर्णवं मेघम् । निर्जघान ।

ऊर्ध्वं ननुद्रेऽवतं त ओजसा दादृहाणं चिद्विभिदुर्वि पर्वतम् ।

धमन्तो वाणं मरुतः सुदानवो मदे सोमस्य रण्यानि चक्रिरे ॥१०॥

ऊर्ध्वं ननुद्रे । गोतमो मरुभूमिष्ठस्तुष्टाव मरुतस्तृषा तस्मा उच्चिक्षिपुः,

१. प्रयतन्ते, वृत्राविभिर्युद्धे व्याप्रियन्ते Sy.
प्रयत्नं कुर्वन्ति Sk.
२. सर्वाणि भूतानि Sk. ३. राजा M.
४. उपरूपतया द्रष्टुमशक्या भवन्ति तेभ्य
इत्यर्थः Sy. उज्ज्वलरूपा इत्यर्थः Sk.
५. वृष्ट्यादेर्नेतारः Sy. मनुष्याकाराः Sk.
६. V. Mādhava ignores इत् ।
७. यद् वज्रं is omitted by M.
८. विदवनिर्माता Sy. देवशिल्पी Sk.
९. व्यत्ययेनात्र नपुंसकता । यम् Sk.
१०. वज्रम् Sk.
११. सम्पद् निष्पादितम् Sy.
सुकरणम् Sk.
१२. ०त D. सुवर्णमयम् Sy.
१३. भृष्टयोऽप्राश्रय उच्यन्ते । सहस्राधिम् Sk.
१४. कृतवानित्यर्थः Sk.
१५. ०न्ना M.
१६. अत्र नृसम्बन्धात्प्राश्रयेन सहस्रापामोऽभि-
धीयते । सहस्रापे Sy.
नराकारे । ... मनुष्याकाराणां मरुतां

- गणस्य वज्रमिन्द्रोऽप्ययतीत्यर्थः Sk.
१७. ०ण P.
१८. शत्रुहननाविलक्षणानि Sy.
वृत्रवधादीनि Sk.
१९. वृष्ट्युदकस्यावरकम् Sy.
२०. तेन निरुद्धा अपश्च ... निःशेषेणा-
धोमुल्लमपातयत् Sy.
अयवाऽपामिति द्वितीयार्थे षष्ठी । उज्ज
आजंवे । वृत्रोदरान्तर्गता अपो भुवं प्रति
गमनाथ नियमेन ऋजूकरोतीत्यर्थः Sk.
२१. ०व M.
अर्णसोदकेन युक्तं मेघम् Sy.
उदकवन्तम् Sk.
२२. ऊर्ध्वं D.
उपरि यथा भवति तथा Sy.
२३. ननु० P.
प्रेरितवन्तः, उत्सातवन्त इत्यर्थः Sy.
२४. गौ० M.
२५. ०व तु० M.
२६. ऊर्ध्वं सन्तं मेघं ... प्रेरयन्ति Sk.

कूपम्^१ । दूरस्थम्^२ । मरुतः^३ । बलात्^४ । कः शिलोच्चयम्^५ । च । विभिदुः^६ । यो मार्गस्य निरोधक
आत्मीयम्^७ । वाणवाद्यं च । घमन्तः^८ । मरुतस्त्वमी । सुदानाः^९ । सोममत्ताश्च । रमणीयानि^{१०} । चकिर
एवंविधानि कर्माणि शेषमुत्तरया वद ।

जिह्वां नुनुद्रेऽवतं तथा दिशसिञ्चन्नुत्सं गोतमाय तृष्णजे ।

आ गच्छन्तीमवसा चित्रभानवः कामं विप्रस्य तर्पयन्त धामभिः ॥११॥

जिह्वां नुनुद्रे ।

जिह्वां^{१३} तिर्यञ्चमित्यर्थो नोदनं प्रेरणं स्मृतम् ।

कूपं^{१३} तथा दिशा यस्यां स्तोता वसति गोतमः ॥

स्थापयित्वाथ तं कूपं कृत्वाऽऽह्वावं समीपतः ।

उदसिञ्चंश्च^{१४} तं कूपं^{१५} गोतमाय पिपासवे ॥

आगच्छ^{१६} त्येनमवसा^{१७} मरुतश्चित्रदीप्तयः ।

पुरस्तात् प्रादुरभवन् रक्षणार्थमथ स्वयम् ॥

अथ मेधाविनस्तस्य^{१८} कामं^{१९} तैर्धारकैर्जलैः^{२०} ।

अतर्पयन्नुचोरथः^{२१} श्लोकैरित्यमुदीरितः^{२२} ॥

१. अवतम् अवपतितम् अधोगतम् । अधो-
मुखमित्यर्थः । अथवा अवत इति कूप-
नाम । तत्सादृश्याच्चात्र तद्व्यपदेशः ।
बहूवकत्वादिना सादृश्येन कूपसदृशं
मेघमूर्ध्वं प्रेरयन्ति शिपन्तीत्यर्थः Sk.

२. दादृहाणं चिदत्यन्तदृडीभवन्तमपि ।
अत्यन्तं दृढमपीत्यर्थः Sk. ३. बला M.

४. कशि० M. कश्छि० D.
एवं कूपमुत्खाय ऋषेराश्रमं प्रति नयन्तो
मरुतः Sy. मेघं शिलोच्चयं वा Sk.

५. विभिन्दन्ति Sk.

६. मार्गमध्ये ... प्रवृद्धं गतिनिरोधकम् Sy.

७. शतसंख्याभिस्तन्त्रीभिर्वृक्तं वीणाविशेषम्
Sy. शब्दम् । महान्तं शब्दं कुर्वन्त
इत्यर्थः Sk. ८. ०न्ते D

शब्दवन्तः । उच्चारयन्त इत्यर्थः Sk.

९. रणी० M. रमणीयानि धनानि Sy.

१०. स्तोतृभ्यः कुर्वन्ति Sy.

११. V. Mādhava ignores नुनुद्रे । वि

नुनुद्रे प्रेरितवन्तः, उत्खातवन्त इत्यर्थः
Sy.

१२. कुटिलं मेघम् । अन्यस्यां दिशि व्यवस्थितं
सन्तमित्यर्थः Sk. १३. ०पः M.

१४. क्षारितवन्तः Sk. १५. जलप्रवाहं
कूपादुद्घृत्य Sy. कूपसदृशं मेघम् Sk.

१६. ०गन्ति M. तत्समीपं प्राप्नुवन्ति Sy.

१७. ०वता M. ईदृशेन रक्षणेन सह Sy.

एतेऽवसा तर्पणेन पालनेन वा निमि-
त्तेन । आत्मानं तर्पयितुं यष्टुं पालयितुं
चेत्यर्थः Sk. १८. गोतमस्य Sy.

यष्टुः स्तोतृश्च Sk. १९. कामयं P.

अभिलाषम् Sy. २०. आयुषो धारकैः

Sy. धीयन्ते तानीति धामानि धनान्यत्रा-

भिप्रेतानि । तैः । अथवा धामानि स्था-

नानि । इह च परत्र च लोकेऽभिप्रेतैः

स्थानैरित्यर्थः Sk. २१. अतल्पय० M.

आहावेऽवानयन् Sy. तर्पयन्तीत्यर्थः Sk.

२२. ०र्थं M. २३. ०कैरर्थं M.

या वः शर्म शशमानाय सन्ति त्रिधातूनि दाशुषे यच्छताधि ।

अस्मभ्यं तानि मरुतो वि यन्त रयि नो धत्त वृषणः सुवीरम् ॥१२॥

या वः शर्म^१। यानि। युष्माकम्^२। गृहाणि^३। स्तुवते^४। सन्ति^५। तानि त्रिच्छदिष्काणि^६।
यजमानाय^७ अधिगच्छत^८। अस्मभ्यम्^९। तानि^{१०}। मरुतः^{११} ! विविधम्^{१२}। गच्छत^{१३}। रयि च^{१४}। नः^{१५}। धत्त^{१६}।
वृषणः^{१७}। सुपुत्रम्^{१८}।

I. 86.

मरुतो यस्य हि क्षये पाथा दिवो विमहसः । स सुगोपातमो जनः ॥१॥

मरुतो यस्य^१। मरुतः^२। यस्य^३। गृहे^४। पिबत्ये सोमम्^५। दिव आगत्य^६। विशिष्टदीप्तयः^७। सः^८।
अत्यन्तं शोभनगोपूकः^९। जनः^{१०}।

यज्ञैर्वा यज्ञवाहसो विप्रस्य वा मतीनाम् । मरुतः शृणुता हवम् ॥२॥

यज्ञैर्वा^१। यज्ञैः^२। वा हेतुभिः^३। यज्ञस्य वोढारः^४ ! अयवा^५। विप्रस्य^६। स्तुतिभिस्तच्छुश्रूषया^७।

१. शम P. २. सुखानि . . . वा . . .

पूर्वोक्तलक्षणानि शर्माणि यानि सन्ति
यानि च . . . हविर्वत्तवते यजमानाय Sy.
शर्माणि सुखानि गृहाणि वा Sk.

३. युष्मान् स्तुतिभिर्भजमानाय Sy.

४. स्त्रीहृदिष्काणि M. पृथिव्यादिषु त्रिषु
स्थानेष्ववस्थितानि Sy. धीयन्ते प्राणिनां
देहेष्विति धातवोऽन्नरसाः । तैर्देवमनुष्यो-
पभोग्यैः । त्रिभिरप्युपेतानि त्रिधातूनि Sk.

५. अधिशब्दः . . . पदपूरणः Sk.

६. यच्छत is suggested for गच्छत ।
अधिकं प्रयच्छत Sy यच्छत दत्त Sk.

७. अभ्यां P. ८. यच्छत is sugges-
ted for गच्छत । विशेषेण प्रयच्छत
Sy. दत्त Sk. ९. दत्त Sy.

१०. कामानां वषितारः Sy. वषितारः Sk.

११. शोभनैर्वीरैः पुत्रैः पौत्रैश्चोपेतम् Sk.

१२. Ms. D. puts the figure ॥८५॥
here to indicate the end of

the eightyfifth hymn. No
such number is given in P.
and M. १३. यजमानस्य Sy.

१४. व P. १५. विविधं महान्तः Sk.

१६. गोपूकः is suggested for
गोपूकः ।

शोभनैः पालकैरत्यन्तं युक्तो भवति Sy.
अतिशयेन शोभना गोप्तारो यस्य स
सुगोपातमः । मरुदादिभिर्देवैर्वा शोभनै-
र्गोप्तुभिरतिशयेन रक्ष्यन्ते Sk.

१७. जातो यजमानः Sy.

१८. V. Mādhava ignores हि

१९. जज्ञे M. २०. वाशब्दः समुच्चये Sy.
वाशब्दोऽत्र चार्थः । यज्ञैश्च निमित्तभूतैः
Sk. २१. यज्ञ ऊह्यते यान् प्रति ते
यज्ञवाहसः । यष्टव्या इत्यर्थः Sk.

२२. अयजमानस्य मेधाविनश्च Sy.
मेधाविनश्च मम Sk. २३. यागाननु-
भवितुं स्तुतीश्च श्रोतुमित्यर्थः Sk.

मरुतः ! शृणुत । ह्वानम् ।

उत वा यस्य वाजिनोऽनु विप्रमत्तत । स गन्ता गोमति व्रजे ॥३॥

उत वा । अपिच । यस्य । हविष्मन्त ऋत्विजः । मेधाविनं मरुद्गणम् । अन्वतक्षत संस्कु-
वंन्ति । संपदं निघत्ते । गोमति । व्रजे सर्वदेति ।

अस्य वीरस्य बहिषि सुतः सोमो दिविष्टिषु । उक्थं मदश्च शस्यते ॥४॥

अस्य वीरस्य । अस्य । वीरस्य मम । यज्ञे । सुतः । सोमः । दिवसागमनेषु । शस्त्रम् । च ।
मदकरम् । शस्यते ।

अस्य श्रोषन्त्वा भुवो विश्वा यश्चर्षणीरुभि । सूरं चित्ससुषीरिषं ॥५॥

अस्य श्रोषन्तु । मम । शृण्वन्तु । भावयितारः । सर्वे । मनुष्यान् । यः । अभिभवति । सुवीर्यं

१. यज्ञवतो यजमानस्य यागरहितस्य स्तोतु-
श्चाह्वानमवश्यं भवद्भिः श्रोतव्यं, यतो
भवन्तो यज्ञस्य बोधार्थः स्तुतिप्रियाश्चेति
भावः Sy.

२. ऋत्विजं प्रति Sk.

३. तक्षतिः करोतिकर्मण्यत्र । इह तु
गमनार्थः । . . . गच्छथ Sk.

४. तीक्ष्णिकुर्वन्ति Sy.

५. The correct reading would
be स पदं

६. प्राप्नोति Sk.

७. बहुभिर्गोभिर्युक्ते Sy.

गोभिः पूर्णं गोष्ठमित्यर्थः Sk.

८. प्रजे D. गोष्ठे Sy.

९. अस्य मम गोतमस्य यजमानस्य वा Sk.

१०. शत्रुक्षेपणकुशलस्य Sy.

स्तुतिकरणशूरस्य Sk.

११. ऋत्विग्भिरभियुतो भवति Sy.

१२. यजनीयदिवसेषु Sy. द्यौरिष्यते गम्यते
प्राप्यते याभिस्ता दिविष्टयः । स्वर्गफला
इज्याः । तानु Sk.

१३. मरुद्देवताकम् Sy.

१४. मदिधातुना युक्ता 'मरुतो देवा सोमस्य
मत्सन्' इत्यादिका मारुती निबिद् च
अस्य मरुद्गणस्य हर्षाय Sy.

हर्षकरम् Sk.

१५. शं M. The correct reading
Should be शस्यते

होत्रा पठ्यते Sy.

१६. यजमानस्य स्तुतिम् Sy.

अस्येति . . . चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । अस्मै
मह्यं गोतमाय यजमानाय वा Sk.

१७. भुवो भूमेः । इह चामुत्र च स्वाना-
नीत्यर्थः Sk. १८. सर्वान् शत्रुभूतान्
. . . । अभिभुवः अभिभवति, तावद्गणा-
कारा मरुतः शृण्वन्त्वित्यर्थः Sy.

१९. ऽध्यास्यः M.

२०. प्राप्ताति भवन्तु Sy. केन ? सामर्थ्यात्
स्तुतिभिः । अन्येभ्यो मनुष्येभ्योऽतिशयेन
यो मरुतः स्तौतीत्यर्थः Sk.

२१. स्तुतेः प्रेरयितारं यजमानमपि Sy.
सूर्यं च Sk.

पुरुषम् । सत्सुपीः । इषोऽन्नानि युद्धेऽभिगच्छति यो गणः ।

पूर्वीभिर्हि दंदाशिम शरङ्गिर्मरुतो वयम् । अवोभिश्चर्षणीनाम् ॥६॥

पूर्वीभिर्हि । वङ्गीभिः । हि । दत्तवन्तः । शरद्भिः । मरुतः ! वयं भवद्भ्यो हवीषि ।
मनुष्याणाम् । रक्षणार्थमिति ।

सुभगः स प्रयज्यवो मरुतो अस्तु मर्त्यः । यस्य प्रयांसि पर्पथ ॥७॥

सुभगः सः । सुभगः । सः । प्रकर्षेण यष्टव्याः ! मरुतः ! भवतु । मर्त्यः । यस्य । हवीषि ।
आत्मानं नयथ ।

शशमानस्य वा नरः स्वेदस्य सत्यश्वसः । विदा कामस्य वेनतः ॥८॥

शशमानस्य । भजमानस्य । वा । नेतारः । स्विन्नगात्रस्य वा श्रमेण । सत्यबलाः । जानीत ।
कामम् । कामयमानस्य ।

१. ०यच्छति is suggested for
०गच्छति ।

मरुद्भिः प्रतान्यन्नानि Sy.

अन्नकारणत्वाद् आपोऽत्र इष उच्यन्ते ।
याश्चेमा रश्मिभिराह्नियमाणा सूर्यं प्रति
गता आगामिवृष्टिलक्षणा अन्नकारणभूता
आपस्ताश्चेत्यर्थः Sk.

२. ०ण M.

३. V. Mādhava ignores चित् ।

४. ०भि P.

५. पूर्वीभिः शरङ्गिरित्युभयत्र सप्तम्यर्थे
तृतीया । शरच्छब्दश्च संवत्सरवचनः ।
हिंसादोऽप्यर्थः । पूर्वेष्वपि संवत्सरेषु Sk.

६. युष्मभ्यं हवीषि Sy.

७. संवत्सरैः Sy.

८. सर्वस्य द्रष्टृणां सर्वज्ञानां भवतां सम्ब-
न्धिभिः . . . रक्षणैर्युक्ताः सन्तो
वयम् Sy. पुत्रपौत्रादिमनुष्याणाम् Sk.

९. शोभनघनः Sy.

भग इति धननाम । सुधनः Sk.

१०. मनुष्यो यजमानः Sy.

११. हविलक्षणादन्यन्नानि Sy.

१२. आत्मनि सिञ्चथ स्वीकुरुष्वेत्यर्थः Sy.
पारपथ्यं प्राप्नुथ । भक्षय्येत्यर्थः Sk.

१३. युष्मान् स्तुतिभिः Sy.

शशमानः स्तुतिकरणशीलः । तस्य Sk.

१४. वाशब्दः समुच्चये Sy.

१५. ०र P. M. ०रं D.

मनुष्याकाराः Sk.

१६. स्विगा० M. स्तावकमन्त्रोच्चारण-
जनितेन श्रमेण स्विद्यमानगात्रस्य Sy.

१७. युष्मत्परिचर्याश्रमेण । महता यत्नेन
युष्मान् परिचरतेत्यर्थः Sk.

१८. लम्भयत, प्रयच्छतेत्यर्थः Sy.

ज्ञानेनात्र तत्पूर्वकं पूरणं लक्ष्यते . . .

पूरयत कामयमानस्येत्यर्थः Sk.

१९. ०यमास्य P.

वेनतिः कान्तिकर्मा Sy.

युयं तत्सत्यश्वस आविष्कर्त महित्वना । विध्यता विद्युता रक्षः ॥६॥

यूयं तत् । यूयम् । तत् । सत्यबलाः ! आविष्कुरुत बलम् । माहात्म्येन । विध्यत च । अश्वस्या युद्धे । रक्षः ।

गूहता गुह्यं तमो वि यात विश्वमत्रिणम् । ज्योतिष्कर्ता यदुश्मसि ॥१०॥

गूहता गुह्यम् । नाशयत । नाशयितव्यम् । तमः । रक्षः । विविधम् । हत । सर्वम् । रक्षः । ज्योतिः । कुरुत । यदा । वयं कामयामहे । भवतः ।

I.87.

प्रत्वक्षसः प्रतवसो विरप्शिनोऽनानता अविधुरा ऋजीपिणः ।

जुष्टमासो नृतमासो अञ्जिभिव्यानिञ्जे के चिदुस्नाइव स्तुभिः ॥१॥

प्रत्वक्षसः । प्रकषेण शत्रूणां तनूकर्तारः । प्रकृष्टबलाः । महान्तः । अप्रणताः । अनेकाकिन-

१. वृत्रवधादिषु प्रतिद्वं युष्मदीयं माहात्म्यम् Sy.

२. अन्यैरप्रधृष्यबलाः ! Sy.

३. प्रकाशयत Sy. सर्वलोकप्रकाशंकुरुत Sk.

४. ०ल P. D.

५. माहात्म्येन P.

६. ताडयत, नाशयतेत्यर्थः Sy. तापयत Sk.

७. विद्योतमानेन. . . तेन महत्त्वेन Sy. विद्युत्प्रजननेन रक्षांसि हतेत्यर्थः Sk.

८. युयुद्धे M.

९. अस्माकमुपद्रवकारिणं राक्षसादिकम् Sy.

१०. त M.

११. संवृतं कुरुत । यथाऽस्माभिर्न दृश्यते तथाऽदर्शनं प्रापयत । विनाशयतेत्यर्थः Sy. संवृणुत । अपनयतेत्यर्थः Sk.

१२. गुहायां स्थितं सर्वत्र व्याप्य वर्तमानम् Sy. संवरणयोग्यम् Sk.

१३. यापयत, अस्मत्सकाशास्त्रिगमयत Sy.

१४. र्वं P. १५. अत्तारं राक्षसादिकम् Sy.

सर्वं भक्षयितारं रक्षःपिशाचादिकम् Sk.

१६. सूर्यादिकम् Sy. विद्युदाख्यम् Sk.

१७. यत् Sy.

यदा । गुह्यं गुहायां शरीरान्तर्गतगुहा-
रूपे हृदये भवं तमो भावरूपाज्ञानं
तद् गूह्यं विनाशयत । अत्रिणं पुरुषार्थ-
स्यात्तारं कामक्रोधादिकं सर्वं विनिर्गम-
यत । यज्ज्योतिः परतत्त्वसाक्षात्काररूपं
ज्ञानं कामयामहे, प्राणापानादिपञ्चवृत्ति-
रूपा हे भवतस्तत्कर्त कुरुत Sy.

१८. The words रक्षः, used immediately after तमः, and भवतः, at the end, seem to be unnecessary.

After प्रत्वक्षसः I. 87. 1., Ms. D. puts the figure ॥८६॥ to indicate the end of the eightysixth hymn. No such number is given in P. and M.

१९. शत्रुघातिन इत्यर्थः Sy.

२०. विविधेन जयघोषेणोपेताः Sy.

२१. ०प्रणकाः M. सर्वोल्लुब्धा इत्यर्थः Sy.

स्तुतीयसवनेऽञ्जयात् । ऋजीविणः । पर्याप्ततमाः । नेतृतमाः । आभरणैः । व्यक्ता अभवन् । के ।
चित् । रश्मय इव । प्रभाभिरिति मरुतो वदति ।

उपह्वरेषु यदचिध्वं ययि वयं इव मरुतः केन चित्पथा ।

श्रोतन्ति कोशा उप वो रथेष्व्वा घृतमुक्षता मधुवर्णमर्चते ॥२॥

उपह्वरेषु । यदा । अचिध्वं सञ्चितमकुर्वत । मेघम् । पक्षिण इव । मरुतः । केन । चित् ।
पथा शीघ्रं गच्छन्तस्तदानीम् । उपक्षरन्ति । मेघाः । युष्माकम् । रथेषु स्थितास्तथा सति । उदकम् ।
सिञ्चत । मधुसदृशवर्णम् । परिचरते ।

१. अवियुक्ताः । सप्तगणरूपेण सङ्ख्यीभूता इत्यर्थः Sy. अभीरवः Sk.
२. तृतीयसवने ऋजीवस्याभिषवात् तत्र च मरुतः स्तुयन्ते इति तेषामृजीवित्वम् । यद्वा ऋजीविणः प्रार्जयितारो रसानाम् Sy.
३. ०मताः M. ०मनाः P. अतिशयेन यष्टृभिः सेविताः Sy. प्रियतमा अवितृततमा वा Sk.
४. अतिशयेन मेघादेर्नैतारः Sy. नृशब्देन तदाकारस्तद्विषयं वा प्राशस्त्यं लक्ष्यते । अतिशयेन मनुष्याकाराः प्रशस्ता वेत्यर्थः Sk. ५. रूपाभिव्यञ्जकैः Sy. रत्नप्रायैः Sk. ६. वक्ता M. नभसि व्यक्ता दृश्यन्ते Sy. व्यज्यते Sk.
७. ये केचन सूर्यरश्मयो यथा नभसि दीप्यन्ते तद्वत् Sy. उल्लाश्चन्द्ररश्मयः Sk.
८. स्वशरीरस्याच्छादकैः Sy. स्तुभिरित्यपि नक्षत्रनाम । यथा केचिदुल्लाश्चन्द्ररश्मयो नक्षत्रैः सम्बद्धाः सौम्यरूपा व्यज्यन्ते तद्वदित्यर्थः Sk. ९. उपह्वर्तव्येषु गन्तव्येष्वस्माकं सन्निकृष्टेषु नभसः प्रदेशेषु Sy. गह्वरेषु पर्वतप्रदेशेष्वन्तरिक्षप्रदेशेषु वा व्यवस्थितम् Sk.
१०. यथा विध्वं M. वर्णसामर्थ्येनोपचितं कुरुष Sy. अथवा यदचिध्वमित्येतदेव चतुर्गतिकर्मण उपधाया इत्वम् ।

- चित्तिरेव वा सामर्थ्याद् गत्यर्थो द्रष्टव्यः । यदा गच्छथ ययि मेघसमूहं प्रति Sk. ११. ०तमस्त P.
१२. केनचिदाकाशमार्गेण Sy. येनान्यः कश्चिदपि गन्तुं न शक्नोति तेन केनापीत्यर्थः Sk.
१३. ०न्तं त० M. ययि गन्तारम् । नष्टारमित्यर्थः Sk. १४. जलं मुञ्चन्ति Sy.
१५. अथवा (येन) चर्ममयेन रज्ज्वा बद्धेन कूपादुदकमुत्तार्यते स कोश इत्युच्यते । इह तु तत्सदृशत्वान्मेघाः कोशा अभिप्रेताः । उदकपूर्णा मेघा इत्यर्थः Sk.
१६. रथे M. उप वो रथेषु । उपशब्दः सामीप्ये । समीपे वो युष्माकं स्वभूतानाम् । यत्र प्रदेशे युष्मदीया रथा व्यवस्थित्यन्ते तत्र रथचक्रधाराभिर्लिख्यमाना मेघाः प्रक्षरन्तीत्यर्थः Sk. १७. तथात्पु० P सभ्यु० M. वृष्ट्युदकम् Sy. वृष्टि-लक्षणम् Sk. १८. अस्मदभिलषितां वृष्टिं कुरुतेत्यर्थः Sy. पातयतेत्यर्थः Sk.
१९. ०तेः M. युष्मान् हविर्भिः Sy. स्तोतुरर्थाय Sk.
२०. V. M. ignores उपह्वरेषु । It is explained as उपह्वर्तव्येषु गन्तव्येष्वस्माकं सन्निकृष्टेषु नभसः प्रदेशेषु by Sy. गह्वरेषु पर्वतप्रदेशेषु अन्तरिक्ष-प्रदेशेषु वा Sk.

प्रेषामज्मेषु विधुरेव रेजते भूमिर्यामेषु यद्ध युञ्जते शुभे ।
ते क्रीळयो धुनयो भ्राजदृष्टयः स्वयं महित्वं पनयन्त धृतयः ॥३॥

प्रेषामज्मेषु । प्रकर्षेण चलति । मरुताम् । उत्क्षेपकेषु । गमनेषु । एकाकिनीव । भूमिः ।
यदि । खलु । अमी युक्ता भवन्ति । उदकार्यम् । ते । क्रीडनशीलाः । कम्पयितारः । दीप्तायुधाः ।
स्वयमेव । माहात्म्यम् । कथयन्ति । धुन्वन्तः ।

स हि स्वसृत्पदश्चो युवां गणोऽथा ईशानस्तविषीभिरावृतः ।
असिं सत्य ऋणयावानेद्योऽस्या धियः प्राविताथा वृषां गणः ॥४॥

स हि स्वसृत् । सः । हि । स्वयमेव सर्ता । पृषदश्चः । तरुणः । मरुद्गणः । अनया । ईशितव्य

१. ०ज्ये० D. The correct reading would be प्रेषामज्मेषु

२. कम्पते Sy. कम्पते भूमिः Sk.

३. मेघानाम् Sy. गमनकालेषु Sk.

४. मरुतां सम्बन्धेषु... मेघानां नियमनेषु सत्सु Sy.

यदा च यामेषु स्वरथेषु Sk.

५. ०कीनिव P.

गमनेषु missing M.

यथा भर्त्रा विपुक्ता जाया राजोपद्र-
वादिषु सत्सु निरालम्बा सती कम्पते
तद्वत् ।... यदा । यदा खलु मरुतः स्व-
कीयान् रथान् युञ्जते अश्वैर्षौजयन्ति
तदानीमेषां रथानां सम्बन्धेषु पर्व-
तादेरुत्क्षेपकेषु यामेषु गमनेषु भूमि-
र्भूत्या कम्पते Sy.

६. यदा Sk.

७. हृशब्दोऽत्र चार्थे Sk.

८. मेघान् सज्जीकुर्वन्ति Sy.

पृषतीरश्वान् ? (अशवाः) युञ्जते Sk.

९. शोभनाय वृष्टपुदकाय Sy.

उदकार्यं यदा गच्छन्ति मरुतः सज्ज-
हन्ति च मेघान् हन्तुं तदा भयेन
कम्पत इत्यर्थः Sk.

१०. चलनस्वभावाः Sy. शत्रूणाम् Sk.

११. दीप्ततोरणा वा Sk.

१२. ०द्वयं P. स्वकीयम् Sy.

१३. व्यवहरन्ति प्रकटयन्तीत्यर्थः Sy.

पनतिः स्तुत्यर्थः । स्तावयन्ति । तथा
तथा स्वयमेवोपकुर्वन्ति यथा यथा
परितुष्टाः स्तोतारो मरुतां माहात्म्यं
स्तुवन्तीत्यर्थः Sk. १४. सुन्वन्तः P.
पर्वतादीन् धुन्वन्तः सन्तः Sy.
धवतेर्गतिकर्मण इवं रूपम् । गन्तारो
मेघान् यज्ञान् शत्रून् वा प्रति Sk.

१५. The correct reading would be स हि स्वसृत्

१६. हिशब्दः पदपूरणः Sk.

१७. नह्यन्यः कश्चिदस्य मरुद्गणस्य प्रेरको-
ऽस्ति Sy. स्वयंगामी Sk.

१८. पृषत्यः श्वेतबिन्दुङ्किता मृग्योऽश्व-
स्थानीया यस्य स तयोक्तः Sy.
पृषद्वर्णो वडवः Sk.

१९. नित्यतरुणः Sy.

२०. मरुद्गणः । अनया missing in M.
अस्य Sy. अयेति बहुवचनस्य
स्थाने व्यत्ययेनैकवचनम् । आभि-
स्तविषीभिः Sk.

पृथिव्यैशितव्ये (?) । ईशानः । बलः । आवृतः । असि । सत्यकर्मा स्तोतृणाम् । ऋणं प्रतिगन्ता (?) ।
प्रशस्यः । अस्य । कर्मणः । प्रकर्षेण रक्षिताऽसौ । वर्णिता च । गणः ।

पितुः प्रत्नस्य जन्मना वदामसि सोमस्य जिह्वा प्र जिगाति चचंसा ।

यदीमिन्द्रं शम्यृक्काण आश्रुतादिभामानि यज्ञियानि दधिरे ॥५॥

पितुः प्रत्नस्य । पितुः । पुराणस्य स्तोत्रकुशलस्य सकाशात् । जननेन वयमपि स्तुति-
कुशलाः । स्तुमः । सोमस्य सुतस्य । दर्शनेन । मम जिह्वा स्तोतृकामा । निर्गच्छति । यदा । एनम् ।
इन्द्रम् । कर्मणि । स्तोत्रवन्तो मरुतः । व्याप्नुवन् । अनन्तरम् । एव । यज्ञियानि । नामान्युदकानि ।

१. ०विष्यो० M.

२. ०तव्ययोशा० P.

०तव्ययोशा० D.

सर्वस्य जगतः ... ईशानशीलः Sy.

३. अन्येषामसाधारणः Sy.

एतैरात्मीयैः सेनालक्षणैर्बलैः Sk.

४. ०गतं P. ०गता D.

स्तोतृणामृणस्यापगमयिता । बहुलस्य

धनस्य दातेत्यर्थः Sy. यानि

स्तोतृणामृणानि तेषां यापयिता ।

अपगमयितेत्यर्थः Sk.

५. अस्मदीयस्य Sy.

६. प्रज्ञाया वा Sk.

७. जलानाम् Sy.

८. V. Mādhava ignores अय ।

९. Omitted by P. अस्माकं जनकस्य

रङ्गणस्य Sy.

पिता मरुतां रुद्रः Sk.

१०. रुद्राण्यस्य पितुः पुराणस्य सकाशात् Sk.

११. मरुतां जन्म तेन हेतुना Sk.

१२. ब्रूमः । वक्ष्यमाणं वृत्तान्तमस्माकं

पितोषदिष्टवान्, अतो वयं ब्रूम इत्यर्थः ।

Sy. यस्माद्ब्रूयात् पुराणाज्जात-

त्वादभिजनोपेता मरुतस्तस्मादेतान् स्तुम

इत्यर्थः Sk.

१३. यज्ञेषु Sy.

द्वितीयार्थे षष्ठी । सोमं प्रति Sk.

१४. प्रकाशमानयाऽऽहुत्या सहिता Sy.

यस्माच्च सर्वज्ञेयानां ज्ञातार इत्यर्थः Sk.

१५. स्तुतिरूपा वाक् Sy.

मरुतां जिह्वा Sk.

१६. मरुद्गणं प्रकर्षेण गच्छति । यज्ञेषु सोमा-

हुतिः स्तुतिश्च मरुद्गणः क्रियते Sy.

प्रकर्षेण गच्छति । सोममपि यज्ञेषु

तस्मादेव पिबन्तीत्यर्थः Sk.

१७. यस्मात् Sy; Sk.

१८. वृत्रवधादिरूपे Sy.

वृत्रवधादौ Sk.

१९. 'प्रहर भगवो जहि वीरयस्व' इत्येवं-

रूपया स्तुत्या युक्ताः सन्तः Sy.

सर्वस्तोतृणां स्तुत्या इत्यर्थः Sk.

२०. न पर्यत्याहुः Sy.

व्याप्नुवन्ति । यस्माच्च वृत्रवधादौ

कर्मणीन्तरेण सद्गताः । नेन्द्रादयूना

इत्यर्थः Sk.

२१. ०वननन्त० M.

एवमिन्द्रप्राप्त्यनन्तरमेव Sy.

आदस्मात् Sk.

२२. इच्छन्वस्तु पदपूरणः Sk.

२३. यज्ञार्हाणि 'ईदृश् चान्यादृश् च'

इत्येवमादीनि नामानीन्द्रसकाशा-

ल्लब्ध्वा Sy.

प्रयच्छन्ति ।

श्रियसे कं भानुभिः सं मिमिक्षिरे ते रश्मिभिस्त ऋक्भिः सुखादयः ।

ते वाशीमन्त इष्मिणो अभीरवो विद्रे प्रियस्य मारुतस्य घाम्नः ॥६॥

श्रियसे कम् । श्रयणाय । उदकम् । तेजोभिः । संमिमिक्षिरे समाददुः । ते । रश्मि-
भिर्वन्धकैः । ते । रसाहरणशीलैर्भानुभिः (?) शोभनत्वादियुक्तास्तथा । वाशीमन्तो वाशी
चायुधम् । गन्तारः । अभीरवः । लभेयाहम् । प्रियम् । मारुतम् । घामेति वर्षकामस्य
सूक्तम् ।

१. धृतवन्तः । तस्मादेवां यज्ञे सोमाहुतिः
स्तुतिश्च क्रियते Sy.
तैस्तैर्नामिभिर्यज्ञेषु यष्टृभिरिज्यन्त
इत्यर्थः Sk.

२. सस्यसम्पत्तिलक्षणार्थे श्रिये Sk.
श्रयितुं प्राणिभिः सेवितुम् Sy.

३. वृष्ट्युदकम् Sy.

४. दीप्यमानैः सूर्यरश्मिभिः Sy.

५. सम्यग्मेढुमिच्छन्ति । पृथिवीं वृष्ट्युदकेन
सम्यक् सेक्तुमिच्छन्ति Sy.
सम्यक् सेक्तुमिच्छन्ति । विष्टुद्भिर्वधं-
न्तीत्यर्थः Sk.

६. M. repeats ते रश्मिभिः ।

७. स्तुतिमद्भिर्ऋत्विग्भिस्तह Sy. स्तुति-
मद्भिः ... अद्वै रयैर्वा । सर्वैश्चोपकरण-
वहन्तीत्यर्थः Sk.

८. ०नत्वा० D. शोभनस्य हविषो भक्ष-
यितारो भवन्ति Sy. खादिरत्र
कट्टारिकाकारो मरुतामायुधविशेषः
कवध्या (?) वा । उभयत्र हि खादिश-
ब्दस्य वृष्टः प्रयोगः । ... शोभनाः
खादयो येषां ते सुखादयः Sk.

९. वाशी इति वाङ्नाम । शोभनया स्तुति-
लक्षणया वाचोपेताः Sy. वाङ्नाम वा
वाशीशब्दः तद्वन्तः Sk.

१०. गन्तारः शत्रून् प्रति इधितारो वा स्तुती-

नाम् । अथवा इडित्यन्नाम । तद्वन्त
इषिणः Sk. ईषणिन इति वैषणिन इति
वार्षणिन इति वा । वाशीति वाङ्नाम ।
वाश्यते इति सत्याः N. 4. 16.

११. लब्धवन्तः Sy.

वेद्म्यहम् Sk.

१२. मारुतं घाम स्थानं वा नाम वा जन्म वा
तेजो वा सामर्थ्यलक्षणम् Sk.

१३. अथवान्यथास्यार्थव्यवयोजनार्थं । श्रियसे
कमिति कंशब्दः पदपूरणः सुखनाम वा ।
सस्यसम्पत्तिलक्षणार्थे श्रिये सुखाय च
सर्वप्राणिनां भानुभिः संमिमिक्षिरे ते
रश्मिभिः । भानुशब्दोऽत्रान्तर्णीतम-
त्वर्थः । संमिमिक्षिरे इति म्यसतेगति-
कर्मणो रूपम् । रसानुप्रदानकाले दीप्ति-
मद्भिरादित्यरश्मिभिः सह संगच्छन्ते ते
मारुतः । त एव ऋक्भिः स्तुतिमद्भिः
स्तोतृभिः सह यागकाले संगच्छन्ते
सुखादयः Sk.

V. Mādhava ignores ते.

Ms. D. puts the figure ॥६॥
here to indicate the end of
the eightyseventh hymn.
No such number is given
in P. and M.

This stanza is omitted by P.

I.88.

आ विद्युन्मद्भिर्मरुतः स्वर्के रथेभिर्यात ऋष्टिमद्भिरश्वपणैः ।

आ वर्षिष्ठया न इषा वयो न पतता सुमायाः ॥१॥

आ विद्युन्मद्भिः^१ । आयात^२ । दीप्तिमद्भिः^३ । मरुतः^४ । स्वञ्चनैः^५ । रथैः^६ । ऋष्टिमद्भिः^७ ।
अश्वपणैः^८ । आपतत^९ । वृद्धतमेन^{१०} । अग्नेन^{११} । अस्मान्^{१२} । पक्षिणः^{१३} । इव^{१४} । सुकर्माणः^{१५} ।

तेऽरुणेभिर्वरुमा पिशङ्गैः शुभे कं यान्ति रथतृभिरश्वैः ।

रुक्मो न चित्रः स्वर्धितीवान्पृथ्या रथस्य जङ्घनन्त भृम ॥२॥

तेऽरुणेभिः^{१६} । ते^{१७} । अरुणैः^{१८} । पिशङ्गैः^{१९} । रथस्य^{२०} तारकैः^{२१} । अश्वैः^{२२} । रथिष्ठम्^{२३} । कञ्चन^{२४} देशम्^{२५} ।

१. अयातो मध्यमस्याना देवगणाः ।
तेषां मरुतः प्रथमागामिनो भवन्ति ।
मरुतो मितराविणो वा । मितरोचिनो
वा । महद् द्रवन्तीति वा । तेषामेषा
भवति । ... विद्युन्मद्भिर्मरुतः ।
स्वर्कः स्वञ्चनैरिति वा । स्वर्चनैरिति
वा । सर्वाभिभिरिति वा । रथैरायात ।
ऋष्टिमद्भिः । अश्वपणैरश्वपतनैः ।
वर्षिष्ठेन च नोऽग्नेन वय इवापतत ।
सुमायाः कल्याणकर्माणो वा । कल्या-
णप्रज्ञा वा N. 11. 14.

२. अस्मदीयं यज्ञम् Sy. ३. विद्युत्ता
संपुक्तैः Sk. ४. स्पञ्च० M.
शोभनगमनयुक्तैः । यद्वा शोभनमर्कोऽर्चनं
स्तुतिर्येषामस्ति तावृशैः । अथवा
शोभनदीप्तिमुक्तैः Sy. अर्चनमर्कः
स्तुतिः । शोभनोऽर्को येषां ते स्वर्काः ।
तैः स्वर्कैः । सुष्ठु स्तुत्यैरित्यर्थः Sk.

५. ऋष्टयः शक्तिरूपाण्यायुधानि । स्थूणा
इत्यन्ये । तद्वद्भिः Sy.
शक्तिमद्भिस्तोरणवद्भिर्वा Sk.

६. अश्वानां पतनं गमनं येषामस्ति
तावृशैः । यद्वा । रंहणशीला मेघा रथाः ।
तैः सहान्तरिक्षे वर्षणार्थमापच्छत ।

कोवृशैः ? विद्युन्मद्भिः-विद्युत् तडित्
तद्वद्भिः । स्वर्कैः ... शोभनगमनैः ।
ऋष्टिमद्भिः । अर्चणं गमनं तत्स्वभाव-
नीरयुक्तैः । अश्वपणैः अश्वं व्याप्तं,
पणं पतनं गमनं येषाम् । अन्तरिक्षं व्याप्य
वर्तमानैरित्यर्थः Sy. अश्वपतनैः Sk.

७. आगच्छतेत्यर्थः Sy.

८. वर्षिष्ठया इषेति हेतौ तृतीया । प्रयो-
जनस्य च हेतुत्वेन विवक्षा । न इत्यपि
तादर्थ्यं चतुर्थी । वृद्धतमेनास्मदर्थेनाग्नेन
Sk. ९. अस्मभ्यं दातव्येन Sy.

१०. वृद्धतममग्नमस्मभ्यं दातुमित्यर्थः Sk.

११. शोभनप्रज्ञा वा Sy. सुप्रज्ञानाः Sk.

१२. This stanza is omitted by P.
P. reads सुकर्माणः only.

१३. पूर्वोक्ता मरुतः Sy.

१४. तरुणैः D. १५. पिङ्गस्त्वर्णः Sy.
कपिलैश्च Sk. १६. रथस्य P.

१७. प्रेरयितृभिः Sy. रथे व्यवस्थिता ये
स्वरन्ति तुर्वन्ति वा मेघान् । हितन्ती-
त्यर्थः । ते रथतुरः । तै रथतृभिरश्वैः Sk.

१८. देवानां वरीतारम् Sy. उत्कृष्टम् Sk.

१९. शब्दयितारं स्तुवन्तं यजमानम् Sy.

आयान्ति । उदकार्यम् । मणिः । इव । चित्रः । आयुधवान् मरुद्गणस्ते । रथचक्रस्य । धारया । भूमिम् । क्षन्ति मरुतः ।

श्रिये कं वो अग्निं तनूषु वाशीर्मैधा वना न कृण्वन्त ऊर्ध्वा ।

युष्मभ्यं कं मरुतः सुजातास्तुविद्युन्नासौ धनयन्ते अद्रिम् ॥३॥

श्रिये कम् । शोभनायै भवति । वः । अङ्गेषु । वाशीः । यज्ञान् । वनानि । इव मरुतः । ऊर्ध्वान् । कृण्वन्ति । युष्मभ्यम् । मरुतः । सुजाताः । बहुधनाः । कम् । श्रावाणमभिषवाय । सञ्चिन्वन्ति ।

१. तस्य शोभां कर्तुम् । अथवा शुभे उदकाय । वृष्ट्यर्थमित्यर्थः Sy. मेघं प्रति Sk.
२. स्वधितिरिति वज्रनाम । यथायं रोचनः पूजनीय आयुधवांश्च भगवानादित्यः आजमान आगच्छति तद्वत् Sk.
३. अपि P. रोचमानं सुवर्णमिव Sy.
४. अतिशयेन दर्शनीयः । . . . शत्रूणां खण्डकेनायुधेनोपेतः Sy.
५. स्वधितिरिति वज्रनाम । यथायं रोचनः पूजनीय आयुधवांश्च भगवानादित्यः आजमान आगच्छति तद्वत् Sk.
६. ०णस्थे P.
७. बहुपर्यायोऽयं भूमशब्दः । बहुषि मेघजातम् Sk.
८. स्तोत्ररक्षणार्थमागतानां तेषां मरुतां भारमसहमाना भूमिरितिपीडिता बभूवैत्यर्थः Sy.
९. ऐश्वर्यार्थम् Sy. सुखाय च सर्वप्राणिनाम् Sk.
१०. युष्माकं स्वभूताः Sk.
११. शरीरेष्वंसप्रवेशेषु Sy. मेघशरीराणामुपरि । साकाङ्क्षत्वाद्दत्तमाना इति वाक्यशेषः । मेघं छिन्दन्त इत्यर्थः Sk.
१२. व० P. शत्रूणामाक्रोशकाराख्यमा-

- युधम् Sy. वाशीरायुधविशेषः । अथवा व इत्येतन्नृष्वित्येतेन सम्बध्यते न वाशीरित्यनेन । युष्माकं शरीराणामुपरि वर्तमाना वाश्या युष्माभिर्गृहीता इत्यर्थः Sk.
१३. ०नान् P. उच्छिष्टान् वृक्षसमूहानिव Sy. यथा वृष्टिद्वारेण वनानि जनयन्त्येवं यज्ञानपीत्यर्थः Sk.
१४. एकाहाहीनसत्ररूपेणोच्छिष्टान् Sy.
१५. यजमानैः कारयन्ति Sy.
१६. शोभनजननयुक्ताः Sy.
१७. शुष्मं द्योततेरप्रमिहाभिप्रेतम् । बहु-हविलंक्षणान्ना यजमानाः Sk.
१८. सुखकरम् Sy. कं सुखम् Sk.
१९. धनं कुर्वन्ति । युष्माकं यागाय श्रावभिरभियुष्वन्तीत्यर्थः Sy. धनीकुर्वन्ति । अभिषवायं परिगृह्णन्तीत्यर्थः । . . अथवा धन धान्ये इत्येतस्य सामर्थ्याद् वृष्ट्यर्थस्य संस्कारार्थस्य वा रूपम् । अद्रिमित्यभिषवप्राणः सम्बन्धादादरणाद्वा सोमोऽभिप्रेतः । वसतीवर्षेक धानाभिर्वर्धयन्ति संस्कुर्वन्ति वे-त्यर्थः Sk.
२०. V. Mādhava ignores कम् । अग्निं

अहानि गृध्राः पर्या व आगुरिमां धियं वार्क्यां च देवीम् ।

ब्रह्म कृष्वन्तो गोतमासो अर्कैरुर्ध्वं नुनुद्र उत्सधिं पिवध्वै ॥४॥

अहानि । अहानि । तृपिताः सर्वाण्येव गोतमाः । युष्मान् । पर्यागुः । इदम् । कर्म । च । देवम् ।
वृत्तर्हत्विग्भिः कर्तव्यम् अकुर्वन् । कर्म । कुर्वन्तः । गोतमाः । ऊर्ध्वम् । उत्क्षिप्तवन्तः । स्तोत्रैः ।
उत्सनिधानं कूपम् । पानाय ।

एतत्त्यन्न योजनमचेति सखर्ह यन्मरुतो गोतमो वः ।

पश्यन्धिरण्यचक्रानयोदंष्ट्रान्विधावतो वराहान् ॥५॥

एतत् त्यत् । एतत् । स्तोत्रसंघटनं मया कृतम् । एतत् । इव । ज्ञायते । नान्यदस्त्यस्योपमा-
नम् । प्रकाशितवान् । गोतमः । युष्माकम् । यत् । मरुतः । पश्यन् । हिरण्यचक्रान् ।

१. शोभनोदकोपेतानि दिनानि Sy.
यागानामहःकालत्वाद्दहानीत्येतेन यागो
लक्ष्यते । सप्तम्यर्थे चैवा प्रथमा ।
अहस्यु । यागकाल इत्यर्थः Sk.
२. जलाभिकाङ्क्षायायुक्तान् Sy.
अभिकाङ्क्षितारः फलानाम् Sk.
३. वो युष्माकं स्वभूतानाम् Sk.
४. आभिमुष्येन प्राप्तानि Sy.
प्राप्ताः कुर्वन्तीत्यर्थः Sk.
५. ज्योतिष्ठोमादिलक्षणम् Sy.
यागाख्यम् Sk. ६. दे० M.
द्योतमानम् Sy. देवीं देवयोग्यां दीप्तां
वा । स्वगुणैरत्यन्तोत्कृष्टामित्यर्थः Sk.
७. उदकैर्निष्पाद्याम् Sy.
वृत्तर्हत्विग्भिर्वाचा वा क्रियमाणत्वाद्
वार्क्यां स्तुतिरिहाभिप्रेता । तां च Sk.
८. हविलक्षणमश्रम् Sy.
स्तुतिलक्षणम् Sk. ९. मरुद्भ्यः Sy.
१०. देशान्तरे वर्तमानं कूपमुत्थातवन्तः Sy.
आत्मन एवायं परोक्षरूपेण प्रथमपुरुषेण
प्रतिनिर्देशः । वयं गोतमप्रभृतय उत्क्षि-
पाम इत्यर्थः Sk. ११. मन्त्रसाध्यः Sy.
मन्त्रैः Sk. १२. ०सन्नि० P. D.
उत्सो जलप्रवाहोऽस्मिन् पीयत इत्युत्सधिः
कूपस्तम् Sy. कूप इव यः पीयते स उत्स-

- धिरत्यन्तप्रभृतः सोमः । तमुत्सधिम् Sk.
१३. यूयं पात्यवेत्येवमित्यर्थः Sk.
१४. V. Mādhava ignores आ
१५. एत P. D. M.
१६. त्यत् प्रसिद्धमन्यदुत्कृष्टं स्तोत्रमिव Sy.
१७. युज्यतेऽनेन देवतेति योजनम् एतत्सूक्त-
साध्यं स्तोत्रम् Sy. युज्यन्ते प्राणविपो-
गादिनाऽनेन शत्रव इति योजनं सेनालक्षणं
बलमिहाभिप्रेतम् । एतद्युष्मदीयं बलम्
Sk. १८. सर्वैः Sy.
१९. ०स्त्यस्य सोमपानं M.
सत्स्वरन्तहितम् । . . . देवतामाहात्म्याद्
दर्शितं युष्मदीयं सेनालक्षणं बलं
केनचिदपि न दृश्यत इत्यर्थः Sk.
२०. ०शिवा० P. उच्चारितवान् खलु Sy.
२१. कर्मकर्तृभूतेः साकाङ्क्षत्वात् स्तुतवानिति
वाक्यशेषः Sk. २२. युष्मदर्थम् Sy.
वो युष्मान् Sk. २३. यम् P.
यवेतत्सूक्तरूपं स्तोत्रम् Sy.
२४. सम्प्राप्तान् Sy.
२५. हिरण्यचक्ररथाह्वानं, हितरमणीय-
कर्मयुक्तान् वा Sy. हिरण्यशब्दोऽत्र . . .
हिरण्यमे वर्तते । हिरण्ययानि रथचक्राणि
येषां ते हिरण्यचक्राः । तान् हिरण्य-
चक्रान् । हिरण्ययरथस्यानित्यर्थः Sk.

अयोर्दंष्ट्रान् । विधावतः । वराहद्वारान् (?) भवतां रयान् धनं रयेषु तिष्ठति ।

एषा स्या वो मरुतोऽनुभृतीं प्रति शोभति वाघतो न वाणी ।

अस्तोभयद्रुथासामनु स्वधां गर्भस्त्योः ॥६॥

एषा स्या वः । सा । एषा मदीया । वाणी । मरुतः ! भवद्भ्यो हविषाम् । अनुभृतीं । युष्मान् प्रतिशोभति । यथा । ऋत्विजः । हस्तयोः । अन्नं दत्त्वा । तदनन्तरमेव । अनायासेन । आभिः स्तुतिभिः । मरुद्गणो गोतमम् अस्तोभयत् तेनाग्नेनेत्यन्नकामस्य स्तुतिः ।

१. वशतीति दंष्ट्रा चक्रधारा । अयोमयी-
भिश्चक्रधाराभिर्युक्तान् । यद्वा दंशन-
साधना ऋष्टयो दंष्ट्राः । अयोमया
ऋष्टयो येषाम् Sy.

दंष्ट्रास्थानीयत्वाद्रयोन्धीरत्र दंष्ट्रे
उच्यते । अयोमयान् रयोन्धीन् । लोह-
मयोन्धीकरयस्थानित्यर्थः Sk.

२. विविधमितस्ततः प्रवर्तमानान् Sy.
इतश्चेतश्च विविधं धावतः Sk.

३. पराहद्वारान् P. पराहद्वारान् M.
वरस्योत्कृष्टस्य शत्रोर्हन्तुन् । यद्वा
उत्कृष्टस्य वृष्ट्युदकस्याहन्तुन् । अथवा
उत्कृष्टानां देवतानामाह्वान्तुन् । वर-
स्य हविषो भक्षयितुन् वा । एवंभूतान्
मरुतः पश्यन् ... गोतमो यस्तोत्रं
कृतवान् तदेतत्सर्वोत्कृष्टं सद् अस्माभिः
सर्वैरुपलभ्यत इत्यर्थः Sy.

वरमुत्कृष्टं श्रेष्ठमिति पर्यायाः । हुश-
व्वोऽपि हन्तेर्वा ह्वयतेर्वा हरतेर्वा
जुहोतेर्वा दानार्थस्य । उत्कृष्टस्य शत्रो-
र्हन्तुन् आह्वान्तुन् वोदकस्य वाहन्तुन्
हविषो वा भक्षयितुन् Sk.

अथाप्येते माध्यमिका देवगणा वराहव
उच्यन्ते N. 5. 4. ४. ०थं P.

५. V. Mādhava ignores ह

६. तच्छब्दभुतेर्धोम्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दो-
ऽध्याहार्यः । या पुरापि स्तुतवती Sk.

७. ०भक्त्री M. युष्माननुहरन्ती युष्मद्गुण-
सदृशी Sy. युष्मद्गुणानां धारयित्री ।
सकलयुष्मद्गुणसङ्कीर्तनयुक्तेत्यर्थः Sk.

८. प्रतीत्येषोऽभीत्येतस्य स्थाने Sk.

९. प्रत्येकं स्तोति स्तोभतिः स्तुतिकर्मा ।
... नशब्दः सम्प्रत्यये । तदुक्तं यास्केन
—'अस्त्युपमार्थस्य सम्प्रत्यये प्रयोगः'
(N. 7. 31.) Sy. १०. वत्तिजः P.
इदानीम् ऋत्विक्सम्बन्धिनी वागपि Sy.

११. अस्मदीययोर्बाह्वोः Sy.

सप्तमीनिर्देशाच्च स्थितामिति वाक्य-
शेषः । एषां पश्चाद्बहिर्लक्षणानां
हस्तयोः स्थितानाम् । हस्तस्वस्य हविषः
प्रदानोत्तरकालमित्यर्थः Sk.

१२. दत्त्वा P. D. M.

स्वधाम्, अन्ननामेतत् । यदा बहुविधमन्नं
मरुतः स्वापयन्ति । तामनुलक्ष्येत्यर्थः Sy.

१३. वृषाऽनायासेनासामाभिर्ऋग्भिर्स्तोभयत्
Sy. १४. मोमम् M.

१५. अन्यैरपि स्वपुत्रैः पौत्रैश्च ऋत्विग्भिर्वा
स्तावयति Sk.

१६. V. Mādhava ignores अनु
Ms. D. puts the figure ॥८८॥
here to indicate the end of
the eighty-eighth hymn. No
such number is given in P.
and M.

I.89.

आ नो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वतोऽद्भ्यासो अपरीतास उद्भिदः ।

देवा नो यथा सदमिदृधे असन्नप्रायुवो रक्षितारो दिवेदिवे ॥१॥

आ नो भद्राः । आयन्तु^१ । अस्मान् । सर्वतः^२ । भजनीयानि । कर्माणि । असुरैरहिंसितानि ।
अपरिवृतानि च । फलोद्भेदनानि । देवाः । यथा । अस्माकम् । सदा । एव । वर्धनाय । स्युः^३ ।
अप्रगच्छन्तः^४ । रक्षितारश्च । अहन्यहनि ।

देवानां भद्रा सुमतिर्ऋजूयतां देवानां रातिरुभि नो नि वर्तताम् ।

देवानां सख्यमुप सेदिमा वयं देवा न आयुः प्र तिर्न्तु जीवसे ॥२॥

देवानां^{१०} भद्रा । देवानाम् । भजनीया^{११} । सुमतिः^{१२} । ऋजुमिच्छताम्^{१३} । देवानाम् । दानम् ।

१. ०या० P. आगच्छन्तु Sy; Sk.

२. समीचीनफलसाधनत्वेन कल्याणाः Sy.
कल्याणाः Sk.

३. अग्निष्टोमादयो महायज्ञाः Sy.

क्रतवो यज्ञाः । ... स्वतस्सम्बन्धिनश्चा-
त्मनः सम्बन्धिनां च पुत्रादीनामस्माकं
यज्ञा उपनयन्त्वित्यर्थः Sk.

४. यज्ञविध्वंसिभ्यो रक्षणादिभिरविगुणा
इत्यर्थः Sk.

५. शत्रुभिरपरिगताः, अप्रतिरुद्धा इत्यर्थः
Sy. अन्यैरप्राप्तपूर्वा इत्यर्थः Sk.

६. शत्रूणामुद्भेतारः Sy.

उद्भिन्नार्मकाहः । तत्प्रभृतयः । अथवा
उद्भिन्दन्ति फलानीत्युद्भिदः । जन-
यितारः फलानामित्यर्थः Sk.

७. देवा नो यथा सदा वर्धनाय स्युः । अप्रा-
युवोऽप्रमाद्यन्तः । रक्षितारश्च । अह-
न्यहनि N. 4. 19.

८. तथाऽगच्छन्त्विति सम्बन्धः Sy.

९. स्वकीयं रक्षितव्यमपरित्यजन्तः Sy.
अप्रमोषितार आयुषः । जीवितस्य चान-
पहर्तार इत्यर्थः । अथवा प्रायुव इति

अयतेर्गंतिकर्मण इदं रूपम् । अप्रग-
न्तारः । नित्यसन्निहिता इत्यर्थः ।
अथवा प्रायुव इति यौते रूपम् । अन्यै-
रर्थैरप्रक्षिता बुद्धिर्येषां तेऽप्रायुवः ।
अनाक्षिप्तचेतस्का इत्यर्थः Sk.

१०. देवानां वयं [सुमती] कल्याण्यां मती ।
ऋजुगामिनाम् । ऋजुगामिनामिति
वा । देवानां दानमभि नो निवर्तताम् ।
देवानां सख्यमुपसीदेम वयम् । देवा
न आयुः प्रवर्धयन्तु चिरं जीवनाय
N. 12. 39.

११. ०नीय P. ०जनी D.

सुखयित्री Sy. कल्याणी Sk.

१२. ०ति M.

अनुग्रहात्मिका बुद्धिरस्माकमस्त्विति
शेषः Sy.

शोभना परानुग्रहात्मिका बुद्धिः Sk.

१३. आर्जवयुक्तं सम्पगनुष्ठातारं यजमान-
मात्मन इच्छताम् । ... तदभिमतफल-
प्रदानमप्यस्माकं भवत्वित्यर्थः Sy.

ऋजवः सदाचारा मनुष्याः । तत्का-
मिनाम् Sk.

अस्मान् । अभिनिवर्तताम् । देवानाम् । सख्यम् । उपगच्छेम । वयम् । देवाः । नः । आयुः । वर्धयन्तु ।
जीवनाय ।

तान्पूर्वया निविदा ह्रमहे वयं भगं मित्रमदिति दक्षमस्त्रिधम् ।

अर्यमणं वरुणं सोममश्विना सरस्वती नः सुभगा मयस्करत् ॥३॥

तान् पूर्वया । तान् । पूर्वया । वाचा । ह्वयामः । वयम् । भगादीन् । दक्षं च । अक्षयम् ।
सरस्वती च । अस्माकम् । सुभगा । सुखम् । करोतु ।

तन्नो वातो मयोभु वातु भेषजं तन्माता पृथिवी तत्पिता द्यौः ।

तद्ग्रावाणः सोमसुतो मयोभुस्तदश्विना शृणुतं धिष्यथा युवम् ॥४॥

तन्नो वातः । तत् । नः । वातः । सुखस्य भावयितु । आत्मीयं भेषजम् । वातु ।

१. देवा अस्मभ्यं वदत्वित्यर्थः Sk.
२. सखित्वं, सख्युः कर्म वा Sy.
३. प्राप्नुवाम Sy.
४. आयुष M. ५. वर्धयन्तु D. M.
६. विदवान् देवान् Sy.
७. पूर्वकालीनया नित्यया Sy.
पूर्वसङ्कल्पितया पूर्वप्रयुक्तया वा Sk.
८. वेदात्मिकया ... । यद्वा निविदा
'विश्वे देवाः सोमस्य मत्सन्' इत्या-
दिकया वैदवेदेष्ट्या निविदा Sy.
स्तुतिलक्षणया Sk. ९. ०वि P.
भजनीयं द्वावशानामादित्यानामन्यतमम् ।
मित्रम् प्रमितेस्त्रायकमहरभिमानिनं
देवम् । ... अदितिम् अखण्डनीयामदीनां
वा देवमातरम् Sy. १०. ०क्षां D.
सर्वस्य जगतो निर्माणे समर्थं प्रजापतिम् ।
यद्वा । प्राणरूपेण सर्वेषु प्राणिषु व्याप्य
वर्तमानं हिरण्यगर्भम् Sy.
११. क्ष० M. शोषणरहितं,
सर्वदेकरूपेण वर्तमानं महद्गणम् ।
अर्यमणम् अरीन् मन्वेहादीनसुरान्
यच्छति नियच्छतीत्यर्थमा सूर्यः । ...

तम् । वरुणम्, वृणोति पापकृतः स्वकीयैः
पाशैरावृणोतीति रात्र्यभिमानिदेवो
वरुणः । ... सोमम् द्वेषात्मानं विभज्य
पृथिव्यां कृत्तारूपेण दिवि च चन्द्रा-
त्मना देवतारूपेण वर्तमानम् । अश्विना
अदववन्ती । यद्वा सर्वं व्याप्नुवन्ती । ...
एवंभूतान् सर्वान् देवान् अस्मद्वरुणार्थ-
माह्वयामः Sy. अशोषयितारं वा Sk.

१२. अस्माभिराहूता Sy.
१३. M. and P. add वा after च
१४. शोभनघनोपेता Sy.
१५. V. Mādhava ignores मित्रम् ।
अदितिम् । अर्यमणम् । वरुणम् । सोमम् ।
अश्विना
१६. तनो वतेः P.
१७. तच्छब्दभ्रुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दो-
ऽध्याहार्यः । यद्वयमिच्छामस्तत् Sk.
१८. अस्मान् Sy; Sk.
१९. तत् । नः । वातः is omitted
by M.
२०. वा M. पातु P. D.
प्रापयतु Sy. गमयतु । वदत्वित्यर्थः Sk.

तत्^१। माता^२। पृथिवी^३। तत्^४। पिता^५। द्यौः^६। तत्^७। ग्रावाणः^८। सोमस्य^९ सोतारः^{१०}। सुखस्य^{११}
भावयितारः^{१२}। तत्^{१३}। अश्विनी^{१४}। युवामपि^{१५}। विषणाहो^{१६} स्तुत्यहो^{१७}। शृणुतम्^{१८}।

तमीशानं जगतस्तस्थुषस्पतिं धियंजिन्वमवसे इमहे वयम् ।

पूषा नो यथा वेदसामसंदृधे रक्षिता पाथुरदब्धः स्वस्तये ॥५॥

तमीशानम्^{१९}। तम्^{२०}। ईश्वरम्^{२१}। जङ्गमस्य^{२२}। स्थावरस्य^{२३} च^{२४}। पालयितारम्^{२५}। कर्मणः^{२६} प्रीणयितारम्^{२७}। रक्षणाय^{२८}। ह्वयामः^{२९}। वयम्^{३०}। पूषा^{३१}। अस्माकम्^{३२}। धनानाम्^{३३}। भवति^{३४}। यथा^{३५}। वर्धनाय^{३६} रक्षोभ्य^{३७} रक्षिता^{३८}। पालकः^{३९}। अहिंसितः^{४०}। अविनाशाय^{४१}।

स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।

स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥६॥

स्वस्ति नः^{४२}। स्वस्ति^{४३}। अस्माकम्^{४४}। इन्द्रः^{४५}। वृद्धान्नः^{४६}। स्वस्ति^{४७}। नः^{४८}। पूषा^{४९}। विश्वधनः^{५०}।

१. भेषजम् Sk.

२. विवाहकाले द्यौरहं पृथिवी त्वमिति वरे वद्वां च द्युत्वपृथिवीत्वाध्यारोपात् सर्वमनुष्याणां च वधूवरमातापितृकत्वात् तद्धर्मणं मातृत्वेन पितृत्वेन च व्यपदेशः पृथिव्या दिवश्चायं तन्माता पृथिवी तत्पिता द्यौरिति Sk.

३. यागद्वारेण Sk. ४. अभिषवस्ताघनाः Sy. सोमाभिषवकारिणः Sk.

५. यागफलभूतस्य. . . । यद् भेषजमस्माभिर्वाग्यादिव प्राध्यते तद् भेषजं देवानां भिषजो युवामस्माकमनुकूलं यथा भवति तथा जानीतमित्यर्थः Sy.

६. विषणा वाक्। तस्याः पुत्रौ। अथवा द्यौरिति प्रज्ञानाम्। ण्यो वेष्टने। द्यौष्टयित्री सर्वार्थग्रहणसमर्था ययोस्तौ विष्णौ। . . अत्यन्तप्रज्ञावित्यर्थः Sk.

७. श्रवणेनात्र तत्पूर्वकं करणं लक्ष्यते Sk.

८. तच्छब्दभूतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽध्याहार्यः। यमन्येऽपि सर्वे आह्वयन्ति

तम् Sk. ६. ऐश्वर्यवन्तम् Sy.

१०. D. repeats स्थावरस्य

११. स्वामिनम् Sy; Sk.

१२. कर्मभिः प्रीणयितव्यम् Sy.

सर्वप्रज्ञानां प्रीणयितारम् Sk.

१३. धनान् M. ज्ञानानां वा Sk.

१४. प्रति M. भवेत् Sk.

१५. यथा नो धनवृद्धिकरो ज्ञानवृद्धिकरो वा स्यादित्यर्थः Sk.

१६. सोमानाम् Sk. १७. ऽश्व P. D. अविनाशकरश्च स्यादित्यर्थः Sk.

१८. अविनाशम् Sy.

१९. वृद्धं प्रभूतं श्रवः श्रवणं स्तोत्रं हविलक्षणमन्नं वा यस्य तादृशः Sy.

प्रवृद्धकीर्तिः प्रवृद्धधनः प्रवृद्धान्नो वा Sk.

२०. ऽधन P. M.

विश्वानि वेत्तीति विश्ववेदाः। यद्वा विश्वानि सर्वाणि वेदांसि ज्ञानानि धनानि वा यस्य तादृशः Sy.

सर्वज्ञः सर्वधनो वा Sk.

स्वस्ति । नः । ताक्ष्यश्च । अहिंसितायुधः । स्वस्ति । अस्माकम् । बृहस्पतिश्च । दधानु ।

पृषदश्वा मरुतः । पृश्निमातरः शुभंयावानो विदथेपु जग्मेयः ।

अग्निजिह्वा मनवः सूरचक्षसो विश्वे नो देवा अवसा गमन्निह ॥७॥

पृषदश्वा मरुतः । पृषद्वर्णाश्वाः । मरुतः । गोमातरः । उदकं प्रति गन्तारः । यज्ञेषु ।
गमनशीलाः । अग्न्यास्याः । मन्तारः । सुवीर्यदर्शनाः । विश्वे । अस्मान् । देवाः । रक्षणने सह ।
आगच्छन्तु । इह ।

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।

स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥८॥

भद्रं कर्णेभिः । भद्रम् । कर्णः । शृणुयाम । देवाः । भद्रमेव । पश्येम । अक्षिभिः । यष्टव्याः ।

१. तुक्षस्य पुत्रो गरुमान् Sy.

२. ०युद्ध P. ०युध P.

यद्वा रथचक्रस्य धारा नेमिः । यत्स-
म्बन्धिनो रथस्य नेमिनं हिंस्यते सोऽरि-
ष्टनेमिः Sy. ३. बृहतां देवानां
पालयिता Sy. ४. ०घतु C.

दधात्वित्यन्त्यमाख्यातपदं . सर्वत्रैवानुष-
क्तव्यम् । . . . करोत्वित्यर्थः Sk.

५. पृषद्भिः श्वेतविन्दुभिर्पुक्ता अश्वा
येवां ते तथोक्ताः Sy.

६. पृश्निर्नावावर्णा गौर्माता येषाम् Sy.
पृश्निर्ह्यः । सा माता येषां ते पृश्नि-
मातरः Sk.

७. शुभं शोभनं यान्ति गच्छन्तीति शुभं-
यावानः । शोभनगतय इत्यर्थः Sy.
शुभमित्युदकम् । तदर्थं मेधान् प्रति
गन्तारः Sk. ८. ०ग्न्य० P.
अग्नेर्जिह्वायां वर्तमानाः । सर्वे हि देवा
हविःस्वीकरणायाग्नेर्जिह्वायां वर्तन्ते Sy.
अग्निजिह्वाः । वक्ष्यमाणानां विश्वेषां
देवानामेतद्विशेषणं न मरुताम् . . . अग्नि-
जिह्वास्थानीयो येषां तेऽग्निजिह्वाः ।

अग्नौ प्रक्षिप्तं हविर्देवा अग्नन्ति ।
तेनैवामग्निजिह्वास्थानीयः Sk.

९. ०र P. ज्ञातारः Sk.

१०. सुवी० P. सूर्यप्रकाश इव चक्षः प्रकाशो
येवां ते Sy. सूर्यस्येव चक्षुर्दशनं येषां
ते सूरचक्षसः Sk.

११. मरुतसंज्ञकाः . . . सर्वे देवाः Sy.

१२. अस्माकं पालनेन हेतुना । वयं पालयि-
तव्या इत्येवमर्थमित्यर्थः Sk.

१३. अस्मिन्काले Sy. यज्ञे । पृषदश्वादिगुणा
मरुतः । अग्निजिह्वादिगुणाश्च विश्वे
देवाः । अस्मत्पालनार्थमिह यज्ञ आगच्छ-
न्त्विति समस्तार्थः Sk.

१४. भजनीयं कल्याणं वचनम् Sy.

युष्मत्प्रसादादेव Sk. १५. कर्णे P. D.

१६. युष्मत्प्रसादाच्छ्रोतुं समर्थाः स्याम ।
अस्माकं वाधिर्यं कदाचिदपि माभूत् Sy.

१७. दोष D. दोषभव P.

१८. शोभनम् Sy. १९. पश्याम D.
द्रष्टुं समर्थाः स्याम । अस्माकं दृष्टिप्रति-
धातोऽपि मा भूत् Sy. २०. ०क्ष० P.

२१. यागेषु चक्षुषोऽङ्गुलिभिर्यष्टव्याः Sy.

स्थिरैः । अङ्गैः । तुष्टुवांसः । तनूभिश्च युक्ताः । व्यश्याम । देवैर्निहितम् । शतसंख्याकम् । आयुः ।

शतमिन्नु शरदो अन्ति देवा यत्रा नश्चक्रा जरसं तनूनाम् ।

पुत्रासो यत्र पित्रो भवन्ति मा नो मध्या रीरिषतायुर्गन्तोः ॥६॥

शतमिन्नु । शतम् । एव । शरदः । अन्ततो भवति । देवा मनुष्याणामायुः । यत्र । अस्माकम् ।
कृतवन्तो यूयम् । अङ्गानाम् । जरां कल्पितवन्तः । पुत्रा एव । रक्षितारः । यत्र । भवन्ति । तद्
आयुः । गन्तोः । मध्ये । मा । अस्मान् । हिंसिष्वमित्यायुष आशासनम् ।

अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षमदितिर्माता स पिता स पुत्रः ।

विश्वे देवा अदितिः पञ्च जना अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम् ॥१०॥

अदितिर्द्यौः । अदितिरेव सर्वमित्यदितेर्विभूतिमाचष्टे—

१. बृहैः Sk.

२. हस्तपादादिभिरवयवैः Sy.

आत्मावयवैस्तनूभिः । . . . जरयाऽनुपहत-
शरीरतदवयवाः सन्त इत्यर्थः Sk.

३. ०ष्टुवांसन् D. ०ष्ट० M.

युष्मान् स्तुवन्तः Sy. शत्रवोऽयं
वसुद्रंष्टव्यः । स्तुवन्तो युष्मान् Sk.

४. पद्या० M. प्राप्नुयाम Sy.

५. ०वैन्नि० P. देवेन प्रजापतिना
स्थापितम् Sy. मनुष्याणां च देवहितं
देवैर्दत्तं देवैर्वा निहितं स्थापितमुप-
कल्पितम् Sk. ६. ०ख्यमा० M.
योऽशधिकशतप्रमाणं विंशत्यधिकशत-
प्रमाणं वा Sy. तद्वर्षशतपरिमाणमायु-
र्देवैर्मनुष्याणामुपकल्पितं कृत्स्नं प्राप्नु-
याम । मान्तरा मृषीमहीत्यर्थः Sk.

७. ०द्युः M. ८. खलु Sy.

इत् नु इति पदपूरणे । एकवाक्यता-
प्रसिद्धपथं च प्रथमे पादे यच्छब्दोऽन्त्ये
च षष्ठ्यन्तस्तच्छब्दोऽध्याहृतव्यः ।
यदेतच्छतम् Sk. ९. आयुष्ट्वेन
भवद्भिः कल्पिताः . . . संवत्सराः Sy.

वर्षशतम् Sk. १०. ०रदेवान्त० P.

मनुष्याणां समीपे । . . यस्मात् सृष्टिकाले
मनुष्याणां शतं संवत्सरा आयुरिति
युष्माभिः परिकल्पितम् Sy.

अन्तिकं सन्निकृष्टम् । अल्पमित्यर्थः Sk.

११. यस्यामवस्यायाम् Sy.

१२. शरीराणाम् Sy.

शरीराणाम् । यत्स्वरूपेणैवाल्पकं जरया
चोपहतमित्यर्थः Sk.

१३. पित्रो भवन्ति स्वेवामपत्यानाम् ।
यत्रैकमेव शरीरमत्यन्तविरुद्धे पिता-
पुत्रावस्ये क्षीप्रमेव प्रतिपद्यत इत्यर्थः ।
अथवा पितृशब्दोऽत्र क्रियाशब्दः पाल-
यितृवचनः । ये पुत्राः पाल्या आसन्त
एव वार्धक्ये जराभिभूतस्य पालयि-
तारो भवन्तीत्यर्थः Sk.

१४. ईदृग्बशापन्नानित्यर्थः Sy.

१५. क्लृप्तस्यायुषो गमनात्पूर्वम् Sy.

आयुर्जीवितम् । गन्तोर्गमनशीलस्य Sk.

१६. अस्माकम् Sk. १७. ०सितध्व० P.

१८. ०षा P. १९. ०ज्ञानं P.

२०. ०मित्यत्रादि० M. २१. ०ष्टो P.

अदितिरेव । जातम् । अदितिरेव । जनिष्यमाणं सा च प्रयच्छतामुरिति (?) ।

I.90.

ऋजुनीती नो वरुणो मित्रो नयतु विद्वान् । अर्यमा देवैः सजोषाः ॥१॥

ऋजुनीती । ऋजुनयनेन । अस्मान् । नयनप्रकारज्ञाः । वरुणादयः । नयन्तु । अर्यमा च ।
देवैः । सहिताः ।

ते हि वस्यो वसवानास्ते अप्रमूरा महोभिः । व्रता रचन्ते विश्वाहा ॥२॥

ते हि वस्वः । ते । हि । वसूनि । आच्छादयन्तः । ते । अप्रमूढाः । तेजोभिः । स्वानि

१. अवीनाऽऽखण्डनीया वा पृथिवी देवमाता वा । सैव . . . द्योतनशीलो नाकः । सैवान्तरिक्षम् अन्तरा द्यावापृथिव्योर्मध्य ईक्ष्यमाणं द्योम । सैव माता निर्मात्री जगतो जननी । सैव पितृत्पादकः । ततश्च सः पुत्रः मातापित्रोर्जातः पुत्रोऽपि सैव . . . सर्वेऽपि देवा अदितिरेव । पञ्च जना निषादपञ्चमाश्चत्वारो वर्णाः । यद्वा गन्धर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसि । . . . एवंविधाः पञ्च जना अप्यदितिरेव Sy.

देवमाता । तत्प्रभवाः सर्वे द्युवादयः । अत इदं कारणशब्देन कार्यस्य गोप्या वृत्त्याभिधानम् । अदितेः कार्यभूतेत्यदितिरेवान्तरिक्षम् Sk.

२. अदितिरेव । जातम् । omitted by P. जननं प्रजानामुत्पत्तिः साऽप्यदितिरेव Sy. ३. ०रव P.

४. जन्माधिकरणं तदप्यदितिरेव । एवं सकलजगदात्मनादितिः स्तूपते Sy. एवमशेषजगत्कारणत्वेनादितेर्विभूतिमाचष्टे । अथवादितिशब्दोऽत्र क्रियाशब्दोऽदीनपर्यायः । द्युवादीनि वस्तुन्यदीनान्यनुपक्षोणानि । नित्यानीत्यर्थः Sk. अथाप्याहादितिः सर्वमिति N. I. 15. ५. ०च्छवायु० M.

६. V. Mādhava ignores अदितिः । द्यौः । अदितिः । अन्तरिक्षम् । अदितिः । माता । सः । पिता । सः । पुत्रः । विश्वे ।

देवाः । अदितिः । पञ्च । जनाः ।

Ms. D. puts the figure ॥८६॥ here to indicate the end of the eightyninth hymn. No such number is given in P. and M.

७. कौटिल्यरहितेन गमनेन Sy. ऋजु नयतीत्यृजुनीती Sk.

८. नेतव्यमुत्तमं स्थानं जानन् Sy. विद्वान् विजानन् । किम् ? सामर्थ्यात् कर्मविपाकफलं भक्ततां वाऽस्माकम् Sk.

९. नयतु अभिमतं फलं प्रापयतु Sy. मित्रो वरुणश्च । यत्र स्वर्गे ब्रह्मलोके वाऽस्माभिः स्वकृतेन कर्मणा गन्तव्यं तत्र तत्र नयतु Sk. १०. अहोरात्रविभागस्य कर्ता सूर्यश्चास्मान् जुगमनेनाभिमतं स्थानं प्रापयतु Sy. ११. ०तं P. समानप्रीतिः Sy. देवैस्सह सम्प्रीयमाणः Sk. १२. पूर्वोक्ता मित्रादयः Sy. त इति प्रकृतानां वरुणादीनां प्रतिनिर्देशः Sk.

१३. हिशब्दः पदपूरणः Sk. १४. वस्वः । तृतीयायं षष्ठ्येवा । वसुना धनेन Sk.

१५. ०न्त M. सर्वं जगद्धनेनाच्छादयन्तीत्यर्थः Sy. धनवन्तः । अथवा वसवाना इति वस आच्छादने इत्यस्य क्रियाशब्दः । धनेनाच्छादयितारः । प्रभूतस्य धनस्याच्छादयितार इत्यर्थः Sk.

१६. महद्भिः प्रकाशकरणदृष्टिप्रदानादिभिरुपकारैः Sk.

स्वानि यमनादीनि कर्माणि । सर्वदा । रक्षन्ते ।

ते अस्मभ्यं शर्म यंसन्नमृता मर्त्येभ्यः । वार्धमाना अप द्विषः ॥३॥

ते अस्मभ्यम् । ते । अस्मभ्यम् । सुखम् । प्रयच्छन्तु । अमृताः । मर्त्येभ्यः । द्वेष्टन् । अपवा-
धमानाः ।

वि नः पथः सुविताय चियन्त्विन्द्रो मरुतः । पूषा भगो वन्द्यासः ॥४॥

वि नः पथः । विचिन्वन्तु । मार्गान् । अस्माकम् । अभ्युदयाय । इन्द्रादयः । वन्दितव्याः ।

उत नो धियो गोअग्राः पूषन्विष्णवेवयावः । कर्ता नः स्वस्तिमतः ॥५॥

उत नो धियः । अपिच । अस्माकम् । कर्माणि । पश्वग्राणि कुरुत । पूषादयः । . . . कुरुत ।
च । अस्मान् । अविनाशकतः ।

मधु वाता ऋतायुते मधु चरन्ति सिन्धवः । मार्ध्वीनिः सन्त्वोषधीः ॥६॥

मधु वाताः ।

१. Omitted by M.
२. यमावी० M. जगन्निर्वाहृपाणि स्व-
कीयानि Sy.
३. Omitted by P.
४. ०भ्यं स्मा P. ५. वरुणादयः Sk.
६. गृहं वा Sk. ७. प्रेच्छ० M.
८. अमरणधर्माणः Sy. मरणवर्जिताः Sk.
९. मरणधर्मभ्यः Sy.
१०. अस्मदीयान् पापलक्षणान् शत्रून् Sy.
अस्मदीयद्विषः Sk.
११. विनाशं प्रापयन्तः Sy.
१२. अशोभनेभ्यो मार्गेभ्यः सकाशात् पूषक्कु-
र्वन्तु Sy.
१३. स्वर्गमनमार्गान् Sk.
१४. सुष्टु प्राप्तव्याय स्वर्गादिफलाय Sy.
सुविताय सुगमनाय । . . . स्वर्गमन-
मार्गप्रतिबन्धकारिणो रक्षोऽमुरप्रभृतीन्

- मार्गादिपथवन्त्विष्यः Sk.
१५. ०भ्यः P.
स्तोतव्या नमस्कृतव्या वा Sy.
१६. अप्तोर्षामलक्षणानि Sy.
यागाख्यानि Sk.
१७. पञ्चप्रा० P.
पशुप्रमुखान्यस्मत्सकाशाद् भ्रष्टैः पशु-
भिर्युक्तानि Sy.
गावोऽग्रे यासां ता गोअग्राः । गोलाभ-
फलाः । . . . कर्माणि गोलाभफलानि Sk.
१८. विष्णो इति PP. हे पूषन् पोषक देव
विष्णो व्यापनशील देव हे एवयावः ।
एवैगन्तुभिरऽवैर्याति गच्छतीति, एवयावो
मरुद्गणः Sy.
१९. वायुरेव यावैवं गच्छतीति P.D.
वायुरेव यावैवं गच्छतीति M.
२०. M. adds इलो after वाताः

वाता मधु^१ क्षरन्त्यस्मि^२ सत्यमिच्छति^३ यो नरः ।
 तद्वि^४ सूर्यसमं^५ ज्योतिस्तदिच्छन्निह^६ सिध्यति ॥
 यत् सम्भरन्ति सरषाः पुष्पेभ्यस्तन्मधु^७ स्मृतम् ।
 अस्मि^८ सत्यविदे सर्वे^९ तत् क्षरन्तीति कीर्त्यते ॥

मधुमत्पयः । ओषधयश्च । अस्माकम् । भवन्तु ।

मधु नक्तमुतोपसो मधुमत्पार्थिवं रजः । मधु द्यौरस्तु नः पिता ॥७॥

मधु नक्तम् । रात्रौ । मधु भवत्वस्माकम् । अपिवा । उपसश्च । मधुवान् भवतु । पार्थिवः ।
 लोकः । मधुमती । द्यौः । अस्तु । अस्माकम् । पितेति ।

मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमाँ अस्तु सूर्यः । माध्विर्गावो भवन्तु नः ॥८॥

मधुमान्नः । मधुमान् । अस्माकम् । वनस्पतिर्वृक्षाधिपतिः । सूर्यश्च । मधुमत्पयः ।

१. माधुर्योपेतं कर्मफलम् Sy.

मधुशब्दो रसविशेषवचनोऽन्तर्णी-
 तमत्वर्थश्च । सामर्थ्याच्चेहोदके वर्तते ।
 उदकनाम वा मधुशब्दः । साकाङ्क्ष-
 त्वाच्च क्षरन्तीत्याख्यातं पूर्वत्राप्यनु-
 पक्तव्यम् । मधुमन्मधुरतं वृष्टि-
 लक्षणमुदकम् Sk.

२. रक्षन्त्य० D. वर्पन्ति प्रयच्छन्तीत्यर्थः Sy.

लोडयें लट् । क्षरन्तु । वर्पन्त्वित्यर्थः Sk.

३. ऋतं यज्ञमात्मन इच्छते यजमानाय Sy.

४. यज्ञं कामयमानस्य ममार्याय Sk.

५. ०म M. ६. ०न्निहित P.

७. ०ष्पेयस्त० M. ८. ०त्य० P.

८. मध्वेव माध्वम् ... तद्वत्पो माध्व्यः । ...
 मधुरसा इत्यर्थः Sk.

१०. नक्तमिति नेदमव्ययमधिकरणभूताया
 रात्रेर्वाचकम् । रात्रेरिहाधिकरणसम्भ-
 वाशक्तेतिरात्रिनाम्नः प्रथमान्तस्येवं
 छान्दसं ह्रस्वत्वं नपुंसकत्वं च । सामर्थ्या-
 च्चास्तु न इत्येतत्पदं सर्वत्रानुपक्तव्यम् ।
 मधु नक्तमस्तु नः । मधुत्वेन चात्र सर्वत्र

तद्गतप्रीतिकरत्वं लक्ष्यते । प्रीतिकरी
 रात्रिरस्माकं भवत्वित्यर्थः Sk.

११. ०न्त्व० P. रात्रिः ... अस्माकं ...
 मधुमती माधुर्योपेतफलप्रदा Sy.

१२. च M. १३. उयःकालोपलक्षितान्य-
 हानि च मधुमन्ति भवन्तु Sy.

१४. मधुमान् should be the proper
 reading for मधुवान्
 माधुर्यविशिष्टफल्युक्तः । ... वृष्टि-
 प्रदानेन सर्वेषां पालयिता Sy.

१५. ०र्त्ती M. १६. Omitted by P.

१७. विवाहकाले द्यौरहं पृथिवी त्वमिति वरे
 छुत्वाध्यारोपात् सर्वमनुध्याणां वरपितृ-
 कत्वात् तद्वर्मेणैव दिवो व्यपदेशः द्यौः
 पितेति Sk. १८. माधुर्योपेतफलवान् Sy.

१९. वनानां पालयिता यूपाभिमानो देवः Sy.
 वनानां पालयितृत्वात् स्वामित्वाद्वा
 वनस्पतिः सूर्यसाहचर्याच्च चन्द्रमा
 इहाभिप्रेतः । मधुमान्नो वनस्पतिश्चन्द्रमा
 अस्तु Sk. २०. सर्वस्य प्रेरकः Sy.

२१. माधुर्योपेतेन पयसा युक्ताः Sy.

गावश्च । भवन्तु ।

शं नो मित्रः शं वरुणः शं नो भवत्वर्यमा ।

शं न इन्द्रो बृहस्पतिः शं नो विष्णुरुक्रमः ॥६॥

शं नो मित्रः । अस्माकम् । एते शंकराः । भवन्तु । विष्णुश्च । उरुक्रमणः । ऋतमिच्छतो-
ऽभ्युदयं ? (ऽभ्युदयं) तुचेनोपदिदिक्षुर्भयतः शान्तिं चकारेति ।

I. 91.

त्वं सोम प्र चिकितो मनीषा त्वं रजिष्ठमनु नेषि पन्थाम् ।

तव प्रसीती पितरो न इन्द्रो देवेषु रत्नमभजन्तु धीराः ॥१॥

त्वं सोम प्र चिकितः । त्वम् । सोम ! प्रकर्षेण । जानासि । प्रज्ञाय । त्वम् । ऋजुतमम् ।
पन्थानम् । अनुनयसि । तव । प्रणयनेन । पितरः । अस्माकम् । इन्द्रो ! देवेषु । रत्नम् । अभजन्तु

१. अग्निहोत्राद्यर्थाः Sy.

२. V. Mādhava ignores अस्तु । नः

३. अहरभिमानी मित्रो देवः . . . सुलकरो भवतु । यद्वा अस्मदीयानामुपद्रवाणां शमयिता भवतु । रात्र्यभिमानी वरुण-
श्च । . . . अर्यमा अहोरात्रयोः ह्यापयिता सूर्यश्च । . . . बृहस्पतिः बृहतां देवानां पालयिता इन्द्रश्च Sy. ४. ०मेण D. उरु विस्तीर्णं कामति पादौ विक्षिपतीत्यु-
रुक्रमः । विष्णुर्हि वामनावतारे पृथिव्यादीन् लोकान् पदत्रयरूपेणा-
क्रान्तवान् । . . . शं सुलकरः उपद्रवाणां शमयिता वा भवतु Sy.

विस्तीर्णगतिविस्तीर्णप्रक्रमो वा । बलि-
बन्धनकाले त्रिभिः पदैस्त्रैलोक्यप्रक्रम-
णम् । तदभिप्रायमिदमुरुक्रमवचनम् Sk.

५. ऋचमि० P. तमिच्छन्तः M.

६. शोभन्ति P. ७. चकरोतु M.

८. Ms. D. puts the figure ॥६०॥
here to indicate the end of

the ninetieth hymn. No such
number is given in P and M.

६. ज्ञातोऽसि । वयं त्वां स्तुतिभिरज्ञासि-
ष्मेत्यर्थः Sy. यावज् ज्ञातव्यम् Sk.

१०. ०या P.

मनीषया त्वदीयया प्रज्ञया Sk.

११. तृतीयार्थे द्वितीया । ऋजुतमेन Sk.

१२. कर्मफलावाप्तिहेतुभूतम् Sy.

इदमपि तृतीयार्थे द्वितीया । पथा Sk.

१३. अस्माननुक्रमेण प्रापयसि Sy.

अनुशब्दोऽत्र धात्वर्थानुवादी लम्बते
प्रलम्बत इति यथा । सर्वयजमानान् स्वर्गं
नयसि Sk.

१४. उपदेशेनेत्यर्थः Sk.

१५. इन्द्रो इति PP. अस्माकमिन्द्रोऽस्माक-
मिन्द्रः M. उग्ननशीलं सर्वं जगदमृतेन
क्लेदयितः ! Sy. १६. भवेयु P.
षष्ठ्यर्थे सप्तमी । देवानां स्वभूतम् Sk.

१७. रमणीयं धनम् Sy.

१८. देवानां सकाशाल्लब्धवन्त इत्यर्थः Sk.

पितृयज्ञे । प्राज्ञा अङ्गिरसः ।

त्वं सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्भुस्त्वं दक्षैः सुदक्षो विश्ववेदाः ।

त्वं वृषा वृषत्वेभिर्महिता द्युम्नेभिर्द्युमन्यभवो नृचक्षाः ॥२॥

त्वं सोम क्रतुभिः । त्वम् । सोम ! कर्मभिः । सुकर्मा । अभवः । त्वम् । बलेः । सुबलः । विश्वघनः । त्वम् । वार्यता । वषितृत्वैः । माहात्म्येन । यशोभिः । यशस्वी । अभवः । मनुष्याणां द्रष्टा ।

राज्ञो नु ते वरुणस्य व्रतानि बृहद्गभीरं तव सोम धाम ।

शुचिष्वमंसि प्रियो न मित्रो दक्षाय्यो अर्थमेवासि सोम ॥३॥

राज्ञो नु ते । राज्ञः । इव । ते । वरुणस्य । कर्माणि तवापि तद्वदहिंसितानि । बृहच्च । ते । गम्भीरम् । शरीरम् । शुचिः । त्वम् । असि । प्रियम् । इव च । मित्रम् । वर्धयिताऽसि ।

१. धीमन्तः कर्मवन्तः प्रज्ञावन्तो वा Sy.

२. त्वत्सम्बन्धिभिरग्निष्टोमादिकर्मभिः
आत्मीयैर्ज्ञानैर्वा Sy. प्रज्ञाभिर्वा Sk.

३. शोभनप्रज्ञो वा Sy. सुप्रज्ञो वा Sk.

४. भव M. भवसि Sk.

५. बलेः P. आत्मीयैः Sy.

अथवा दक्षशब्दो दक्ष बृद्धावित्यस्य
क्रियाशब्दो बृद्धिपर्यायः । बृद्धिभिः
सुबुद्ध इत्यर्थः Sk.

६. सर्वज्ञश्च । अथवा ... बहुघन इत्यर्थः
Sk. ७. कामानाम् Sy.

८. कामाभिवर्धयः Sy.

९. ०दम्येन P. महित्वेति बहुवचनस्य
स्थान एकवचनम् । ... त्वं वार्यता
महद्भिवर्धयैरित्यर्थः Sk.

१०. दत्तैर्हविलंक्षणैरग्रेः Sy.

द्युम्नं द्योतयैशो वा घनं वात्रं वा ।
यशोभिरन्नैर्धनैर्वा यशस्वी अन्नवान्
घनवान् वा भवसीत्यर्थः Sk.

११. ०सी P. D. M. प्रभूताग्रः Sy.

१२. यज्ञस्य नेतृणां यजमानानामभिमतफलस्य

दर्शयिता Sy.

१३. ब्राह्मणानां स्वामिनः Sy.

१४. यागार्थमाहुतः कीतो वस्त्रेणावृतः
सोमो वरुणः Sy.

१५. कीतस्य ... सम्बन्धीनि ... सर्वाण्यग्नि-
ष्टोमादीनि ... । अतः सर्वेषु यागेषु
त्वमेव करणभूतो भवसीत्यर्थः Sy.
अत्यन्तोत्कृष्टानि Sk.

१६. तेजः । ... यद्वा नु इत्येतदुपमायै । ... राज्ञो
राजमानस्य वरुणस्य नु वरुणस्येव
हे सोम ते तव व्रतानि कर्माणि लोक-
हितकारीणि । शिष्टं समानम् Sy.
धाम तेजः स्थानं वा Sk.

१७. सर्वेषां शोषकः Sy.

१८. ०चिश्चम० P. ०चिष्वम० D.
०चिष्वम० M.

१९. प्रियश्च सर्वस्य Sk.

२०. यथा सर्वेषामनुकूलोऽहरभिमानी मित्रो
देवः शोषयिता भवति तद्वत् Sy.

मित्र इव देवताविशेषः Sk.

२१. यजमानानाम् Sk.

अयमेव । सोम ! अपिवा पूजनीय इति ।

या ते धामानि दिवि या पृथिव्यां या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु ।

तेभिर्नो विश्वैः सुमना अहेळ्व्राजन्त्सोम प्रति हव्या गृभाय ॥४॥

या ते धामानि । यानि । ते । शरीराणि । दिवि । यानि । पृथिव्याम् । यानि च । पर्वतादिषु ।
तैः । अस्माकम् । सर्वैः । सुमनाः । अक्रुध्यन् । राजन् ! सोम ! प्रतिगृहाण । हव्यानि । बहूनि धामानि
देवानां भवन्ति यैस्तत्र तत्र हविर्गुल्लन्तीति ।

त्वं सोमासि सत्पतिस्त्वं राजोत वृत्रहा । त्वं भद्रो असि क्रतुः ॥५॥

त्वं सोमासि । त्वम् । सोम । असि । ब्राह्मणानां पतिः । त्वम् । राजा । अपिच । शत्रुहा ।
त्वम् । भजनीयश्च । असि । कर्ता ।

त्वं च सोम नो वशो जीवातुं न मरामहे । प्रियस्तोत्रो वनस्पतिः ॥६॥

त्वं च सोम । त्वम् । चेत् । सोम ! अस्मान् । कामयेथाः । जीवयितुम् । न ।

१. ०तास्य स्वयमेव P. ०तास्य स्वयमेव D.

०तास्वयमेव M.

अस्माभिर्वंद्यमानः सूर्य इव । . . . यथा-
ऽहनि सूर्यः प्रकाशेन सर्वं वर्धयत्येवं
निशि अमृतमयः सोमकिरणैराप्या-
यमानं सत् स्थावरजङ्गमात्मकं सर्वं
जगद् वर्धते Sy. २. व P.

३. V. Mādhava ignores सोम

४. तेजांसि वर्तन्ते Sy.

स्थानानि जन्मानि वा Sk.

५. यानि पृथिव्याम् omitted by P.

६. तृतीयानिर्देशाद्युक्त इति वाक्यशेषः ।
सर्वेषु स्थानेषु जन्मसु वा वर्तमान
इत्यर्थः Sk. ७. प्रीतचित्तः Sk.

८. ०ध्यत्व M. ९. अस्माभिः प्रतानि Sy.

१०. V. M. does not explain or
repeat ओषधीषु । अप्सु

११. पततिः M. यद्वा सन्तः स्वानादयः
पतयः पालका यस्य सोमस्य तादृशो

भवति Sy. सतां पालयिता Sk.

१२. वृत्रासुरस्य शत्रोर्वा हन्ता Sy.

१३. ०यं च M. कल्याणोऽसि Sk.

१४. योऽयमग्निष्टोमादिपागस्त्वमेव तद्रूपो
भवति Sy. सर्वार्थानाम् । अथवा
क्रतुशब्दः कर्मनाम प्रज्ञानाम वाऽन्तर्णो-
तमत्वर्थश्च । कर्मवान् प्रज्ञावान् वेत्त्यर्थः
Sk. १५. चशब्दोऽत्र पदपूरणः Sk.

१६. अस्माकम् P. D. अस्मभ्यम् Sk.

१७. काम्यः प्रार्थयितव्यः । सर्वस्तोतॄणां याच्य
इत्यर्थः Sk. १८. अस्माकं स्तोतॄणां
. . . जीवनीयधम् Sy. जीविकाम् ।
कर्मसम्प्रदानभृत्योः साकाङ्क्षत्वाद् देहीति
वाक्यशेषः । अथवा त्वं चेति चशब्दभ्रुति-
सामर्थ्यात्त्वदनुचराश्चेति वाक्यशेषः ।
त्वं च सर्वस्तोतॄणां याच्यस्त्वदनुचरा-
श्चास्मभ्यं जीविकां वत्तेति वाक्यशेषः ।
अनुचराणां चात्र गुणता सोमस्यैव
प्राधान्यमिति सोम्यत्वस्याविरोधः Sk.

मरामहे । प्रियस्तोत्रः । वनानां पालयितानुदकानाम् ।

त्वं सोम महे भगं त्वं यूने ऋतायते । दक्षं दधासि जीवसे ॥७॥

त्वं सोम महे । त्वम् । सोम ! वृद्धाय । धनं दधासि । त्वम् । यूने च । यज्ञमिच्छते ।
वलं च । यच्छसि । जीवनाय ।

त्वं नः सोम विश्वतो रक्षां राजन्नधायतः । न रिष्येच्चावतः सखा ॥८॥

त्वं नः सोम । त्वम् । अस्मान् । सोम ! सर्वतः । पापमिच्छतः । रक्ष । न । विनष्टो भवति ।
त्वत्सदृशस्य । सखा ।

सोम यास्ते मयोभुवं ऊतयः सन्ति दाशुषे । तामिर्नोजविता भव ॥९॥

सोम यास्ते । सोम ! याति । तव । सुखस्य भावयितृणि । पालनानि । भवन्ति ।
यजमानाय । तैः । भव । अस्माकम् । रक्षिता ।

इमं यज्ञमिदं वचो जुहुपाण उपागहि । सोम त्वं नो वृधे भव ॥१०॥

इमं यज्ञम् । इमम् । यज्ञम् । इदं च । स्तोत्रम् । प्रीयमाणः । आगच्छ । सोम ! त्वम् ।
अस्माकम् । वर्धनाय भव ।

सोम गीर्भिष्ट्वा वयं वर्धयामो वचोविदः । सुमृङ्कीको न आ विंश ॥११॥

सोम गीभिः । सोम ! स्तुतिभिः । त्वाम् । वयम् । वर्धयामः । स्तोत्रविदः । सुष्टु सुखयिता
सन् । अस्मान् । आविश ।

१. न वयं मारा० M. क्षियामहे Sy.
क्षिपतिरत्र सामर्थाद्विन्तर्णीतसन्नर्थः ।
न शीघ्रं मुमूर्षाम् इत्यर्थः Sk.
२. बहुभिः स्तोतव्यः Sy.
३. वनानामोषधिवनस्पतिरूपाणां पतिः
पालयितासि Sy. ४. स्वामी वा Sk.
५. ०हं P. ६. स्थविरायेत्यर्थः Sk.
७. दधासि Sk. ८. उपभोगसमर्थम् Sy.
वृद्धि वा Sk. ९. अघं पापम् । तद्वेतुकं
दुःखम्... अस्माकं कर्तुमिच्छतः Sy.
१०. २ M. ११. वयं च तव सखायः Sk.

१२. V. Mādhava ignores राजन्
१३. चक्षुरोडाशावीनि दत्तवते Sy.
१४. अस्माभिः क्रियमाणम् Sy.
१५. इदानीं क्रियमाणं स्तुतिलक्षणं वचनम् Sy.
१६. सेवमानः सन् Sy. सेवितुमित्यर्थः Sk.
१७. प्राचीनवंशलक्षणं गृहं प्राप्नुहि Sy.
१८. यज्ञस्य Sy.
१९. अनुष्ठातारः Sy.
२०. सम्पक् स्तोतुं ज्ञातार इत्यर्थः Sk.
२१. आगच्छ Sy. प्रविशोपविश याज्यलक्षणं
हविः प्रतिग्रहीतुम् Sk.

गयस्फानो अमीवहा वसुवित्पुष्टिवर्धनः । सुमित्रः सोम नो भव ॥१२॥

गयस्फानः^१ । धनस्य^२ वर्धयिता । रक्षसां^३ हन्ता । धनानां^४ लम्भयिता । पुष्टेर्वर्धयिता । कल्याणं^५ मित्रम् । भव । सोम ! अस्माकम् । 'गयस्फानोऽमीवहेति गवां न स्फावयिता' इति तु ब्राह्मणम् ।

सोमं रारन्धि नो हृदि गावो न यवसेष्वा । मर्ये इव स्व ओक्वये ॥१३॥

सोमं रारन्धि । सोम ! रमस्व^{१०} । अस्माकम् । हृदये^{११} । गावः^{१२} । इव । तृणेषु^{१३} । मनुष्य इव च । स्वे^{१४} । गृहे^{१५} ।

यः सोमं सख्ये तव रारणदेव मर्त्यः । तं दक्षः सचते कविः ॥१४॥

यः सोमं^{१६} सख्ये । यः । सोम ! तव । सख्ये^{१७} । रमते^{१८} । देव ! मनुष्यः । तम् । समर्थः^{१९} । स्तोता । सेवते^{२०} स्तोतुम् ।

उरुष्या णो अभिशस्तेः सोम नि पाह्वंहसः । सखा सुशेव एधि नः ॥१५॥

उरुष्या^{२१} णः । रक्ष । अस्मान् । अभिशंसनात्^{२२} । सोम ! निरक्षास्मान् । आहन्तुः^{२३} । सखा । सुमुखः । भव । अस्माकम् ।

१. ०यप्सानः P.

२. अपत्यस्य धनस्य गृहस्य वा Sk.

३. अमीवानां रोगाणां हन्ता Sy.

हिंसितृणाम् Sk. ४. दातेत्यर्थः Sk.

५. सम्पदः Sy. ६. Omitted by M.

७. ०णमि० P. D. शोभनानि मित्राणि सुमित्राणि तानि करोतीति सुमित्रयति ।

... शोभनानां मित्राणां कर्ता Sk.

८. ०यप्सानो P. ९. ०वा P.

१०. अत्यर्थम् Sk. ११. यथा गावः... शोभनतृणेषु... आभिमुख्येन रमन्ते Sy.

१२. यवसवत्तु देशेषु Sk.

१३. यथा वा... मरणधर्मा मनुष्यः... स्वकीये... गृहे पुत्रादिभिः सह रमते तद्वदस्माभिर्दत्तेन हविषा तृप्तः... सन् अस्मास्वेवावतिष्ठस्व । नान्यत्र गच्छेति निदर्शनद्वयस्य तात्पर्यार्थः Sy.

१४. च । स्वे । गृहे missing M.

१५. V. Mādhava ignores आ

१६. ०मः M. १७. त्वदीये सखित्वे निमित्त-भूते सति Sy. देवानां मनुष्याणां च किं सख्यम् ? यष्टव्या देवा यष्टारो मनुष्या इति । तस्मिन् सख्ये तव त्वदीये । यागे इत्यर्थः Sk. १८. रमयते P. अत्यन्तम् Sk. १९. सर्वकार्यसमर्थः Sy. दक्षो बलं वृद्धिं वा Sk.

२०. कान्तवर्शी Sy. मेधावी Sk.

२१. सर्वकार्यसमर्थस्त्वं सचते सेवसे । अनुगृह्णासीत्यर्थः Sy. बलं वृद्धिं वा प्राप्नोतीत्यर्थः Sk. २२. ०ष्य M.

२३. अभिशापरूपान्निन्दनात् Sy. अभिहिंसितुः Sk. २४. रेक्षा० M. उरुष्यती रक्षाकर्मा N. ५. २३.

२५. ०स्मा हान्तु P. अस्मत्कृतात् पापात् Sy. पापादपि Sk.

आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यम् । भवा वाजस्य संगुथे ॥१६॥

आप्यायस्व । पूर्णो भव रसेन । सङ्गच्छताम् । ते । सवतः । सोम ! वर्षणनिमित्तमन्वो
द्रोणकलशं प्रति । भव । अन्नस्य । सङ्गमनाय ।

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम विश्वेभिरुंशुभिः ।

भवा नः सुश्रवस्तम् सखा वृधे ॥१७॥

आप्यायस्व मदिन्तम् । आप्यायय रसम् । सोम ! मादयितः ! विश्वाभिः । लताभिः ।
भव । अस्माकम् । स्वन्नतमः । सखा । वर्धनाय ।

सं ते पयांसि समु यन्तु वाजाः सं वृष्णान्यभिमातिपाहः ।

आप्यार्यमानो अमृताय सोम दिवि श्रवांस्युत्तमानिं धिष्व ॥१८॥

सं ते पयांसि । संयन्तु । त्वत्तः । रसाः । सम् । एव । यन्तु । अज्ञानि । संयन्तु । वर्षणनि-
मित्तानि । शत्रूणामभिभवितः ! आप्यायमानः । अमृतत्वाय । सोम ! दिवि च ।

१. ०र्णा M. वर्षस्व Sy; Sk.
२. त्वया संयुक्तं भवतु Sy. ३. तेव P.
४. वृषत्वं, वीर्यं सामर्थ्यम् Sy.
अपठितमपि बलनामैतत् । रसवन्नो वा
सामर्थ्यादत्र वृष्ण्यशब्दः । बलं रसो वा
Sk. ५. भाव P. अस्माकमन्नप्रदो
भवेत्यर्थः Sy. ६. लाभायेत्यर्थः Sk.
७. आ समन्ताद् वृद्धो भव Sy.
८. सुष्ठु मदकरेत्यर्थः Sk.
९. सोमस्यावयवा अंशव उच्यन्ते Sk.
१०. ०न्नमतः P. D. M. सुघनतमः
सुकीर्तितमो वा Sk.
११. संयच्छन्तामस्माभिस्तद् Sk.
१२. क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः
सम्प्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी . . तव Sy.
V. M. takes 'ते' (genitive) in
the sense of त्वत्तः ('ablative.')
It can also be taken in the
sense of instrumental. See
note १७ of this stanza
तव स्वभूतानि । त्वदीयानीत्यर्थः Sk.
१३. श्रयणार्थानि क्षीराणि Sy.
वृष्टिलक्षणान्युदकानि Sk.
१४. उकारः पदपूरणः Sk.

१५. हविलक्षणान्यन्नानि Sy. १६. ०र्षनि०
M. वीर्याणि Sy. अभिमातीनां
शत्रूणां हन्तुः Sy. बलानि रसा वा Sk.
१७. Sy. and Sk. treat 'अभिमाति-
पाहः' as a genitive sing.
qualifying 'ते'. As the text
stands at present, V. M.
seems to construe it in the
voc. sing. qualifying सोम
against the rules of accent.
This irregularity can be
avoided if we read शत्रूणामभि-
भवितुः in the ablative case
qualifying त्वत्तः.
हिसितृणामभिभवितुः । अथवा ते अभि-
मातिपाहः । उभयत्र तृतीयायै षष्ठी ।
सङ्गच्छता त्वया हिसितृणामभिभवित्वा
पयांसि वसतीवर्यकधानालक्षणान्युद-
कानि । समुयन्तु वाजाः सवनीयपुरोडाश-
हविलक्षणान्यन्नानि बलानि रसा वा Sk.
१८. समन्ताद् वर्धमानः सन् Sy.
१९. अस्माकम् . . . अमरणत्वाय Sy.
अथवाऽमृतशब्दो देवतावचनः । अमृ-
तेभ्यो देवतार्थमित्यर्थः Sk.

अ॒न्नान्य॑स्माकम् । उ॒त्त॒मानि॑ । कृ॒णु॒ष्व । पी॒तसो॑मो हि न परत्र ध्रु॒ष्यति॑ ।

या ते॒ धामा॑नि ह॒विषा॑ यज॑न्ति ता ते॒ विश्वा॑ परिभूर॑स्तु य॒ज्ञम् ।

ग॒यस्फा॑नः प्र॒तर॑णः सु॒वीरो॑ऽवीर॒हा प्र च॑रा सोम॒ दुर्या॑न् ॥१६॥

या ते धामानि । यानि । तव । तेजांसि । हविषा । यजन्ति । तानि । तव । विश्वानि भवन्तु
सहानितैः (?) परिभूः । अस्तु । यज्ञम् । सोम इति परोक्षम् । गवां वर्धयिता । प्रकर्षणं तारकः ।
शोभनवीरः । पुत्राणामहन्ता सन् । प्रगच्छ । गृहान् ।

सोमो॑ धे॒नुं सोमो॑ अ॒र्वन्त॑मा॒शुं सोमो॑ वी॒रं क॑र्म॒ख्यं द॑दाति ।

सा॒द॒न्यं वि॒द॒ध्यं स॒मेयं॑ पि॒तृश्र॑व॒णं यो द॑दा॒श॒द॒स्मै ॥२०॥

सोमो धेनुम् । सोमः । धेनुम् । सोमः । अश्वम् । आशु गन्तारम् । सोमः । पुत्रम् । कर्मणि

१. ०वि चिन्नान्य० P.
अस्माभिर्भोक्तव्यानि हविलक्षणानि
वा Sy.
कीर्तिमन्त्रानि धनानि वा Sk.
२. धारय Sy.
३. द्युप्रभृतिष्ववस्थितानि Sy.
स्थानानि नामानि जन्मानि वा तेजांसि
वा Sk.
४. चरुपुरोडाशादिना Sy.
५. ०ति M.
यजमानाः पूजयन्ति Sy.
६. परितो भावयितृणि परितः प्राप्तानि
सन्तु । यद्वा त्वदीयानां तेषां सर्वेषां
धाम्नामस्मदीयो यजमानः परिभू-
र्यज्ञं प्रति परिग्रहीता यागेन स्वीकर्ता
... भवतु Sy.
७. परिपूर्वा भवतिः सर्वत्र परिग्रहायै ।
उभयत्र बहुवचनस्य स्थाने एकवचनम् ।
परिगृहीतृणि सन्तु Sk.
८. अस्मदीयमध्वरम् Sy.
इमं मदीयं यज्ञम् । यानि तव यष्ट-

- व्यानि धामानि तैः सर्वैरिमं यज्ञं परि-
गृहाणेत्यर्थः Sk.
९. गयस्य गृहस्य धनस्य वा वर्धयिता ...
गय इति गृहस्य धनस्य च नामधेयम् ।
तेषां स्फायिता वर्धयिता Sy.
अपत्यस्य धनस्य गृहस्य वा वर्धयिता Sk.
१०. दुरितात् तारयिता Sy.
तरतिरत्र बृद्ध्यर्थः । वर्धयिता च सर्वा-
र्यानाम् Sk.
११. शोभनवीररूपेतः Sy.
शोभना वीरा देवा यस्य स सुवीरः ।
शोभनानां च पुत्राणां दातेत्यर्थः Sk.
१२. वीर्याज्जायन्त इति वीराः पुत्राः । तेषा-
महन्ता Sy.
अहन्ता च वीराणाम् Sk.
१३. प्राचीनवंशादिलक्षणानस्मदीयान् गृहान्
'गृहा वै दुर्याः' (TS. ६.२.६.१.) इति
श्रुतेः Sy.
१४. सवत्सां दोग्ध्रीं गां ददाति Sy.
१५. लौकिककर्मसु कुशलम् Sy. कर्मसु
साधुम् । सर्वकर्मसु योग्यम् Sk.

समर्थम् । ददाति । गृहे^१ शूरम् । यज्ञसभयोश्च यः स्वकीत्यात्मीयं पितरमस्य पितायमिति श्रावयति^२
तं ददाति । यः । हविः सोमाय ददाति । अस्मै यजमानाय ।

अपाळहं युत्सु पृतनासु परि^३ स्वर्षामप्सां वृजनस्य गोपाम् ।

भरेपुजां सुक्षितिं सुश्रवसं जयन्तं त्वामनु मदेम सोम ॥२१॥

अपाळहं^१ युत्सु । शत्रुभिरस्रोढम्^२ । युद्धेषु । पृतनासु । पालयितारम्^३ । दिवः सम्भक्तारम्^४ ।
अपां दातारम्^५ । बलस्य^६ । गोपायितारम्^७ । सङ्ग्रामेषु प्रादुर्भवन्तम्^८ । सुनिवासम्^९ । सुकीर्तिम्^{१०} ।
जयन्तम्^{११} । त्वाम्^{१२} । अनुमदेम^{१३} स्तोत्रैः^{१४} । सोम !

त्वमिमा ओषधीः सोम विश्वास्त्वमपो अजनयस्त्वं गाः ।

त्वमा तंतन्योर्व^१न्तरिक्षं त्वं ज्योतिषा वि तमो ववर्थ ॥२२॥

त्वमिमाः^१ । त्वम्^२ । इमाः^३ । ओषधीः^४ । सोम ! विश्वाः^५ । अजनयः^६ । त्वम्^७ । उदकानि ।

१. सवनं गृहम् । तवर्हम् । गृहकार्यकुशलमित्यर्थः Sy.

सवनं गृहम् । तत्र च साधुम् Sk.

२. विदन्त्येषु देवानिति विवषा यज्ञाः । तवर्हम् । दर्शपूर्णमासादियागानुष्ठानपरमित्यर्थः । . . सभायां साधुम् । सकलशास्त्राभिज्ञमित्यर्थः Sy.

३. विदध्यं सभेयम् । विद्वत्सभाजः सभा । तत्र च साधुम् Sk.

४. पिता श्रूयते प्रख्यायते येन पुत्रेण तावृशम् Sy. पितृणां च श्रोतारम् । विनीतमित्यर्थः Sk.

५. ०हृळे P.

६. अनभिभवनीयम् Sy.

अनभिभूतपूर्वम् Sk.

७. जयस्य पूरयितारम् Sy.

यष्टृणां च स्तोतृणां च Sk.

८. ०वा M.

स्वर्गस्य सनितारं दातारम् Sy.

९. अपां वृष्टिलक्षणानामुदकानाम् . . . ।

यद्वा अप्साम् अप्सातृकं भक्षकरहितम् । सर्ववामनप्राहकमित्यर्थः Sy.

१०. सेवितारम् Sk.

११. वृज्यतेऽनेनेति वृजनं बलम् । तस्य गोपां गोपायितारं रक्षितारम् Sy.

१२. श्रियन्ते एषु हवीषीति भरा यागास्तेषु प्रादुर्भवन्तम् Sy.

जनिरत्र सामर्थाज्जयतेरथे । जेतारम् Sk.

१३. स्वप्नं सुषनं वा Sk.

१४. शत्रून् अभिभवन्तम् Sy.

१५. त्वामनुनिशम्य । श्रुत्वेत्यर्थः Sk.

१६. त्वामनुलक्ष्य . . . हर्षयुक्ता भवेम Sy. प्रहृष्टाः स्यामेत्यर्थः Sk.

१७. ०मः M.

१८. ०मा D.

१९. भूम्यां वर्तमानाः Sy.

२०. जनयसि Sk.

२१. तासां मोषधीनां कारणभूतानि वृष्ट्युदकानि Sy.

वृष्टिलक्षणान्युदकानि Sk.

त्वम् । पशून् । त्वम् । विस्तारितवानसि तेजसा । विस्तीर्णम् । अन्तरिक्षम्^१ । त्वम् । ज्योतिषा^२ ।
नैशं^३ तमः^४ । विनिवारितवानसि ।

देवेन नो मनसा देव सोम रायो भागं सहसावन्नभि युध्य ।

मा त्वा तन्दीशिषे वीर्यस्योभयेभ्यः प्र चिकित्सा गविष्ठौ ॥२३॥

देवेन नः । दीप्तेन । अस्माकम् । मनसा । देव ! सोम ! धनस्य । भागम् । बलवन् !
अभियुध्य । मा । त्वा । पर्येति कश्चित् । त्वं हि बलस्य । ईशिषे । उभयेभ्यः परेभ्योऽस्मदीयेभ्यश्च ।
गवामन्वेपणेऽस्मान् । प्रकर्षेण जानीहि । जेतव्यमस्मदर्थमिति ।

१. अन्त्वं M. २. आत्मीयेन प्रकाशेन Sy. आदित्याख्येन Sk.
३. अस्मद्दृष्टिनिरोधकमन्धकारम् Sy.
४. विवृतं विश्लिष्टं विनष्टं कृतवानसि Sy.
५. ओषधिजननादि हि सर्वं धर्मयुक्तम् । धर्मश्च यागादिः सोमायतः । अतः सोम-साध्ययागादिद्वारकर्मत्वादोषध्यादीनामि-दमुच्यते त्वमिमा ओषधीरित्यादि Sk.
६. देवेनैत्यत्र सामर्थ्याद्दीव्यतिर्दानार्थः । देवेन दानाभिमुखेन Sk.
७. अस्मानभिलक्ष्य ... प्रेरय । यद्वा । नोऽस्माकं ... धनस्य भागं भक्तारम-पहर्तारं शत्रुम् ... आभिमुख्येन सम्यक् प्रहर Sy. अस्मान् प्रति Sk.
८. त्वदीयया बुद्ध्या Sy.
९. बलन् P.
१०. अभियुध्यतिर्गतिकर्मा । सामर्थ्या-च्चात्रान्तर्णीतप्यर्थः । अभिगमय । वेष्टुमभ्यमित्यर्थः Sk.
११. त्वां कश्चिदपि शत्रुः ... क्लेशेनाततं मा कार्षीत् । मा हिंसीदित्यर्थः Sy. मा च त्वां ददतमातनत् । आतनिरत्र सामर्थ्यात्प्रतिबन्धार्थः । प्रतिभान्सीत् । भवतो ददतः प्रतिबन्धं मा कश्चित् कार्षीदित्यर्थः Sk.
१२. Omitted by P.

१३. ईश्वरो भवति Sy. वीर्यस्य स्वाम्यसि । यस्मादत्यन्तशूरो-ऽसि । अत्यन्तशूरत्वाच्च प्रतिबन्धका-रिणो हन्तुं समर्थ इत्यर्थः Sk.
१४. उभयेषां युध्यमानानां सम्बन्धिनः Sy. उभयशब्दः शत्रुविषयः । अपादानपञ्चमी-श्रुतेश्च योग्यक्रियाध्याहारः । आत्मीये-भ्योऽस्मदीयेभ्यश्चोभयेभ्योऽपि शत्रुभ्यो घनान्यपहृत्य । अथवा उभयशब्दः प्रयोजनवचनः । सामर्थ्याच्चतुर्थी चैषा द्वितीयायै । यानि चास्माकमिह लोके प्रयोजनानि यानि च परत्र तेभ्य उभयेभ्यः । ऐहलौकिकपारलौकिककार्य-मित्यर्थः Sk.
१५. सङ्ग्रामे Sy. गाव इष्यन्ते यत्र प्राप्तुं सा गविष्ठिरिष्टिस्तत्र । यज्ञ इत्यर्थः Sk.
१६. ०णास्मान् M.
१७. अस्मदीयमुपद्रवं परिहर Sy. ज्ञानेन चात्र तत्पूर्वकं दानं लक्ष्यते । प्रक-र्षेण देहीत्यर्थः Sk.
१८. ०व्यास्म० M.
१९. Ms. D. puts the figure ॥९१॥ here to indicate the end of the ninetyfirst hymn. No such number is given in P. and M.

L.92.

एता उ त्या उपसः केतुमक्रत पूर्वे अर्धे रजसो भानुमञ्जते ।

निष्कृष्टवाना आयुधानीव धृष्णवः प्रति गावोऽरुपीर्यन्ति मातरं ॥१॥

एता उ त्याः । ताः । एताः । उपसः । प्रज्ञानम् । अकृण्वन् । पूर्वे । अर्धे । अन्तरिक्षलोकस्य प्राच्यां रुध्रे मृदमिव (?) । दीप्तिम् । अञ्जते । कोशाद् आयुधानि । निष्कृष्टवानाः । वीरा इव । प्रतियन्ति । गन्त्यः । आरोचमाना उपसः । मातृस्थानीयाः । निरुक्तं च द्रष्टव्यम् ।

१. एतास्ता उपसः केतुमकृत प्रज्ञानम् । एकस्या एव पूजनार्थं बहुवचनं स्यात् । पूर्वोऽन्तरिक्षलोकस्य समञ्जते भानुना । निष्कृष्टवाना आयुधानीव धृष्णवः । निरित्येष समित्येतस्य स्थाने N. 12. 7.

२. Omitted by P. and D. तच्छब्दश्रुतेश्च योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽध्याहार्यः । याः पूर्वेष्वप्यहःस्वकार्युरेतास्ता उपसः । एकस्या एवोपसः पूजनार्थमेतद् बहुवचनम् । भवन्तो मे गुरव इति यथा । अवयवभेदापेक्षं वा । भिन्नेष्वहस्सुयोभेदात् बह्वच एवोपसः Sk.

३. प्रभातकालाभिमानिन्यो देवताः Sy.

४. अन्धकारावृतस्य सर्वस्य जगतः प्रज्ञापकं प्रकाशम् Sy. ५. कुर्वन्ति Sk.

६. प्राचीनदिग्भागे Sy. सप्तमीनिर्देशात् स्थिता इति वाक्यशेषः Sk.

७. द्युलोकस्यान्तरिक्षस्य वा Sk.

८. The words प्राच्यां रुध्रे मृदमिव seem to be doubtful. They are quite irrelevant.

९. भानुमिति तृतीयार्थे द्वितीया । अञ्जि-व्यक्त्यर्थः । भानुना व्यञ्जन्ति । स्वयाभासा सर्वं व्यक्तीकुर्वन्तीत्यर्थः Sk.

१०. अञ्जते D. व्यक्तीकुर्वन्ति Sy.

११. यथाऽसिप्रभृतीन्यायुधानि संस्कुर्वन्ति Sy.

१२. एवं... स्वभासा जगत्संस्कुर्वाणाः Sy. कृणोतिरत्र सामर्थ्यात्कृषेरर्थे द्रष्टव्यः । निष्कर्वन्तः Sk.

१३. धर्वणशीला योद्धारः Sy. आयुधानीव धृष्णवः । धर्वयितारो यथा कोशेभ्यः खड्गान्निष्कर्वन्तो व्यक्तीकुर्वन्ति तद्वदित्यर्थः । अथवा... पूर्वं अर्धे अन्तरिक्षस्य द्युलोकस्य वा दीप्तिं गमयन्ति । प्राणिनां च प्रकाशद्वारेण प्रज्ञानं कुर्वन्ति । पूर्वार्धं च द्युलोकस्यान्तरिक्षस्य वा दीप्तिं कुर्वन्तीत्यर्थः । कथम् ? निष्कृष्टवाना आयुधानीव । निरित्येष समित्येतस्य स्थाने । संस्कुर्वन्त आयुधानीव धृष्णवः । यथा परिमार्जनादिभिः संस्कारैः संस्कुर्वन्त आयुधानि योद्धारो दीप्तानि कुर्वन्ति तद्वदित्यर्थः Sk.

१४. प्रतिदिवसं गच्छन्ति Sy. यत आगतास्तत्रैव प्रतिगच्छन्ति । यत आदित्यादुत्पन्नास्तत्रैव प्रलीयन्त इत्यर्थः Sk.

१५. गावः । उपसोऽत्र गाव उच्यन्ते Sk.

१६. अरुषतिर्गतिकर्मा । गमनस्वभाविकाः Sk.

१७. सूर्यप्रकाशस्य निर्मात्र्यो जगज्जनन्यो वा । ... एवंविधा उपसोऽस्मान् रक्षन्वित्यर्थः Sy. सर्वस्य निर्मात्र्यो वा Sk.

१८. N. 12. 7.

१९. V. Mādhava ignores उ

उदपप्तन्नरुणा भानवो वृथा स्वायुजो अरुपीर्गा अयुक्षत ।

अक्रंभुषासौ वयुनानि पूर्वथा रुशन्तं भानुमरुषीरशिश्रयुः ॥२॥

उदपप्तन् । उदपप्तन् । अरुणाः । दीप्तयः । अनायासेन । स्वयमेव युज्यमानाः । आरो-
चमाना आत्मीयाः । गाश्चाश्वभूताः । अयुक्षत रथेज्योजयन् । पूर्वेष्विवाहः सु । प्रज्ञानानि । अकु-
प्वन् । दीप्यमानम् । आदित्यम् । उपसः । श्रयन्ति । आरोचमानाः ।

अर्चन्ति नारीरूपसो न विष्टिभिः समानेन योजनेना परावतः ।

इपं वहन्तीः सुकृते सुदानवे विश्वेदह यजमानाय सुन्वते ॥३॥

अर्चन्ति नारीः । अर्चन्ति । उपसः । आपः । इव । प्रवेशनैः । एकेन । उद्योगेन । अपश्चि-

१. ०दप्त० M. उदगमन् Sy.

उत्पतन्ति उदगच्छन्ति Sk.

२. आरोचमानाः Sy.

३. सुखेन रथ आयोक्तुं शक्याः Sy.

सुखमायुज्यन्ते या रथेषु ताः स्वायुजः Sk.

४. शुभ्रवर्णाः Sy.

गमनस्वभाविकाः Sk.

५. उपसामुपयोजनानि गाव इहोच्यन्ते Sk.

६. ०श्चश्वाभू० P. ०श्वाश्चभू० M.

पूर्वमुत्पितान् रश्मीन् ईदृशीः स्ववा-
हनभूताश्चतुष्पदीर्गाः Sy.

७. आत्मीया बडवाः । . . मुञ्जन्ति Sk.

८. कालेषु Sk.

९. सर्वेषां प्राणिनाम् . . . उषःकाले
जाते हि सर्वे प्राणिनो ज्ञानयुक्ता
भवन्ति Sy.

प्रकाशद्वारेण Sk.

१०. ०नान्यकु० P.

११. स अपय० P.

तेन सहंकीभवन्तीत्यर्थः Sy.

आदित्य एव प्रलीयन्ते इत्यर्थः Sk.

१२. गमनस्वाभाविकाः Sk.

१३. ०री M.

१४. नभःप्रवेशम् Sy.

प्रकाशत्वापादनेनाभिपूजितं कुर्वन्ती-
त्यर्थः । किम् ? सामर्थ्यात् त्रैलोक्यं
विवं वा Sk.

१५. नेत्र्यः Sy.

१६. युद्धकर्मणोपेताः पुरुषा यथा स्वकीयं-
रायुधंधर्षाटीमुखेन सर्वे देशं व्याप्नुवन्ति
तद्वत् Sy.

१७. निवेशकैः स्वकीयस्तेजोभिः Sy.

नार्यः कर्मवत्य इव कर्मभिः । उपलेप-
नादिकर्मभिर्गृहाद्यभिपूजितं कुर्वन्ति
तद्वदित्यर्थः Sk.

१८. समानेन योजनेन । सर्वैः प्रकाशैः ।
प्रकाशकत्वेन युज्यमानत्वादघोजन
इहादित्य उच्यते । सहयोगलक्षणे
चैषा तृतीया । आत्मनः समानेन सर्व-
प्रकाशयानां वा साधारणेन प्रकाशयित्राऽऽ-
दित्येन सहैत्यर्थः । अथवा प्रकाश्यै-
र्युज्यमानत्वादघोजन इह प्रकाश
एवोच्यते । करणे एवैषा तृतीया ।
सर्वप्रकाश्यसाधारणेन प्रकाशेनार्चन्ती-
त्यर्थः Sk.

१९. ०द्योकेन P. ०केनोनेन M.

माय^१(?)। अन्नम्^२। वहन्त्यः^३। सुकर्मणे^४। सुदानाय^५। विश्वानि^६। एव^७। अपेक्षितानि च^८। यजमानाय^९।
मुन्वते^{१०}। वहन्त्यः^{११}।

अधि पेशांसि वपते नृत्तुरिवापोणुते वक्षं उस्सेव बर्जहम् ।

ज्योतिर्विश्वस्मै भुवनाय कृण्वती गावो न व्रजं व्युत्पा अवर्तमः ॥४॥

अधि पेशांसि^{१२}। अधिवपते^{१३}। आश्लिष्टानि तमांसि^{१४}। नापित इव केशान् तमोभिराच्छादितं^{१५}
वक्षश्च^{१६}। अपोणुते^{१७}। गौरिव^{१८}। ऊधो दोहाय^{१९}। ज्योतिः^{२०}। विश्वस्मै^{२१}। भुवनाय^{२२}। कृण्वती^{२३}। यथा^{२४}। गावः^{२५}।

१. आ पश्चिमायाः is suggested for अपश्चिमाय ।

आ दूरवेशाद् आ पश्चिमदिग्भागात् ।

...कुत्स्नं जगदधुगपदेव व्याप्नुवन्तीत्यर्थः

Sy. आ परावतो दूराद् अन्तात् ।

समस्तं त्रैलोक्यं दिवञ्चेत्यर्थः Sk.

२. प्रयच्छन्त्य इत्यर्थः Sy.

प्रापयन्त्यः । अन्नं ददत्य इत्यर्थः Sk.

३. कल्याणीर्दक्षिणा ऋत्विग्भ्यो ददते यजमानाय Sy.

शोभनहविर्दायिने Sk.

४. सर्वमेव Sy. विश्वा इति चतुर्थ्येकद-
चनस्याकारः । सर्वस्मै यजमानाय Sk.

५. इवहेति निपातो पदपूरणो Sk.

६. च is irrelevant and unneces-
sary. V. M. seems to ignore
अह unless it may be supposed
that अह is paraphrased by च

७. सोमाभिषवं कुर्वते Sy; Sk.

* आश्रित्यावः । PP.

८. वेशांसि P.

९. अधि उपरि Sk.

१०. ऽधिपवते M.

आधिक्येन ... छिनत्ति । ... नृन् तूर्वति
केसो न रिक्तीकरोतीति नृत्तूर्नापितः । स
यथा केशान्निःशेषेण छिनत्ति, एवमुषा
अप्यग्न्यकारं समूलं हिनस्तीत्यर्थः । यद्वा

नृत्तूरिव नृत्यन्ती योषिदिव । पेशांसि ।

रूपनामंतत् । सर्वेर्दशनीयानि रूपाण्युषा

अधिवपते स्वात्मन्यधिकं धारयति Sy.

वपिः केशश्चभुवपन इत्यादि मुण्डने

प्रसिद्धः । मुण्डयत्युषाः केशस्यानीयं तमः

प्रकाश्यानामर्चानामपनयतीत्यर्थः Sk.

११. अधिवपते । आश्लिष्टानि तमांसि

omitted by P. पेशांसि प्रकाश्यानि
रूपाणि Sk.

१२. बर्जहं पयस उत्पत्तिस्थानं दोहनसमये उला

गौर्यथाऽऽविष्करोति तद्वत् ... बर्जहम् ।

वृङ् सम्भक्तौ । वृणीते सम्भजति

गामिति वः पयः ... तज्जहातीति Sy.

१३. पक्ष० M. स्वकीयमुरःप्रदेशम् Sy.

१४. ०णं० P. अपोणुते

तमसानाच्छादितं करोति । स्वयमा-
विर्भवतीत्यर्थः Sy.

प्रकाशयति Sk.

१५. वृभू ? (भू) भरणे । प्राणिनां भरण-

समर्थत्वाद् वस् ? (र्) इति क्षीरमुच्यते ।

तज्जहातीति बर्जहम् ऊधः । गौरिव

क्षीरपूर्णमूध इत्यर्थः Sk.

१६. प्रकाशं कुर्वती Sy.

१७. सर्वस्व भूतजातस्यार्थाय Sk.

१८. यथा गावः स्वकीयं गोष्ठं स्वयमेव क्षीघ्रं

व्याप्नुवन्ति, एवं स्वयमेव प्राचीं विशं

प्राप्य ... विवृतमपश्लिष्टमकरोत् Sy.

व्रजं व्यावृण्वन्ति । एवं तमः स्वेन ज्योतिषा व्यावृणोति ।

प्रत्य॒चीं रु॒शद॒स्या अ॒दशि॒ वि ति॒ष्ठते॒ बाध॑ते कृ॒ष्णम॒भ्वम् ।

स्वरुं न पेशो वि॒दये॑ष्वञ्ज॒ञ्चित्रं॑ दि॒वो दु॒हिता॑ भा॒नुम॑श्रेत् ॥५॥

प्रत्य॒चिः । उप॒सः । दी॒प्तिः । प्रति॒दृश्य॑ते । श्वे॒ता । वि॒विधं॑ च । गच्छ॒त्यचिः॑ । बाध॑ते च । तमः । मह॒त् । स्वरु॑म् । इव । रूप॑म् । गृ॒हेषु॑ । अञ्ज॒न्तीति॑ । चि॒त्रम् । दि॒वः । दु॒हिता॑ । भा॒नुम् । उद॒श्रेद् यूप॑मिवोत्पापयति । स्वरु॒मान्यूपः॑ स्वरु॒रिति॑ ।

अ॒तारि॒ष्म तम॑स॒स्यार॒मस्यो॒षा उ॒च्छन्तीं॑ व॒युना॑ कृ॒णोति॑ ।

श्रि॒ये छन्दो॑ न स॒यते॑ वि॒भाती॑ सु॒प्रती॒का सौम॑न॒साया॑जीगः ॥६॥

अ॒तारि॒ष्म । नैश॑स्य । तम॑सः । पार॑म् । वयं॑ ती॒र्णव॑न्तः । उ॒पाः । व्यु॒च्छन्ती॑ । प्र॒ज्ञाना॑नि च ।

१. तमस्तेन P. तमस्येन D.
२. स्वेन ज्योतिषा व्याप्नोतीत्यर्थः । किम् ?
उच्यते तमः शार्वरम् Sk.
३. तेजः Sy.
४. दीप्यमानम् Sy.
ज्योतिः रश्मिदीप्यमानम् Sk.
५. ०न्त्य० P. M.
सर्वासु दिक्षु विविधमवतिष्ठते व्याप्नोतीत्यर्थः Sy.
त्रोनपि लोकान् प्रति Sk.
६. अपसारयति Sy.
अपनयति Sk.
७. कृष्णवर्णं शार्वरं तमः Sk.
८. स्वरूपम् M. स्वरुम् is suggested for स्वरुम् ।
स्वरुनाम्ना शकलेन युक्तं यूपं यथाऽऽज्येनाध्वर्यवः अञ्जन् अञ्जन्ति Sy.
यूपस्य यः प्रथमशकलः पञ्चञ्जनार्थमुपादीयते स स्वरुरित्युच्यते । प्रथमार्थं चैषा द्वितीया । यथा स्वरुः पेश आज्यसम्बन्धादुज्ज्वलरूपं विदधेऽञ्जन्

- अपत्येवम् Sk.
९. द्रूपम् P. रूप M.
तद्वन्नभसि स्वकीयं ... रूपमुपाज्जन्ति संश्लिष्टं करोति Sy.
१०. यज्ञेषु Sy.
११. चापनीयम् Sy. विचित्रं पूज्यं वा Sk.
१२. दधुलोकादुत्पन्नोषाः Sy.
दधुप्रभवत्वादुषा दिवो दुहितेत्याख्यायते Sk.
१३. भ्या० M. दीप्तिम् Sk.
१४. युवमि० P. श्रयति । प्रतिक्षणं दीप्ता रूपान्तरीभवतीत्यर्थः Sk.
१५. ०न्युव P. ०न्यूप D. M.
स्वरुमान् and स्वरुरिति are suggested for स्वरुमान् and स्वरुरिति
१६. समाप्तिप्रदेशम् Sy.
१७. निस्संशयं प्राप्ता वयम् Sk.
१८. ०षः P. D. M.
१९. ०न्ति P. नैशं तमो वर्जयन्ती Sy.
तमांसि विवासयन्ती Sk.

कृणोति । घनाश्रयणाय दस्त्रो यथाऽऽधाय । आत्मच्छन्दं प्रकाशयति । एवमियं हसति । शोभनावयवा । सर्वेषां सौमनसाय तेजश्च (?) । गिरतीति ।

भास्वती नेत्री सूनृतानां दिवः स्तवे दुहिता गोतमेभिः ।

प्रजावतो नृवतो अश्वबुध्यानुषो गोअग्राँ उप मासि वाजान् ॥७॥

भास्वती नेत्री । उपाः । वचसाम् । प्रणेत्री । दिवः । दुहिता । स्तुता । गोतमैः । प्रजायुक्तान् । दासयुक्तान् । अश्वबुध्यान् । उपः । गोमुक्तान् । उपकुर । वाजान्नानि ।

१. निर्मिमीते Sy. करोति Sk.

२. यस्माच्च श्रिये प्रकाशलक्षणाय Sk.

३. यथोपच्छन्दयिता वशीकरणे समर्थः पुरुष आढ्यसमीपं प्राप्य तत्प्रीत्यर्थं स्मयते हसति Sy. छन्दः । ... छन्दश्शब्दोऽत्र कामिवचनः । कामीव Sk.

४. ०त्मछ० P. ५. स्मयते । ... ईषद्वसन्तीव । ... विविधं दीप्यमाना । यथा कामिनी ईषद्वसन्ती स्वदन्तकिरणान् प्रकाशयति एवमुषाः स्वकिरणानाविष्करोतीत्यर्थः । अथवा छन्द इति स्तोतृनाम । स्तोतेव स्मयते । यथा स्तोता स्तुत्यमतिशयवद्भिर्गुणैः स्तुवन् प्रकर्षाद्विकसितवदनो भवति तद्वदित्यर्थः Sk.

६. विशिष्टप्रकाशरूपत्वेन शोभनाङ्गी Sy. प्रतीकशब्दो मुखवचनः दर्शनपर्यायो वा । सुमुखा सुदर्शना वा Sk. ७. सर्वेषां सौमनस्याय...अन्धकारं भक्षितवती Sy. ८. रती० D. जिगतिर्ग ? (गि-) रतिकर्मा वा गृह्णातिकर्मा वान्यत्र । इह तु सामर्थ्याद् गत्यर्थः । जिगातेर्वा गिरति ? (गति-) कर्मण इदं रूपम् । त्रीनपि लोकान् प्रतिगच्छतीत्यर्थः Sk.

९. V. Mādhava ignores विभाती १०. तेजस्विनी Sy.

११. सूनृता इति वाङ्नाम । सूनृतानां प्रिय-सत्यात्मिकानाम् । ... उषसि हि जातायां

मनुष्यप्रमुखाः प्राणिनः स्वस्वव्यापाराये-तस्ततः शब्दं कुर्वन्ति Sy.

१२. ०ती M. सूनृतानां वाचाम् । उपउदयोत्तरकालं हि प्राणिनां वाचः प्रवर्तन्ते । अतः सैव तासां प्रवर्तयिते ? (-त्री-)त्युच्यते नेत्री सूनृतानामिति Sk.

१३. वधुप्रभवत्वादुषा दिवो दुहितेत्युच्यते Sk.

१४. स्तूयते Sy; Sk.

१५. अस्मदो द्वयोश्च इत्येवमेतदेकस्मिन्नेव बहुवचनम् । मया गोतमेनेत्यर्थः । तत्प्रभृत्यपेक्षं वा बहुवचनम् । अस्माभिर्गोतमेभिः । गोतमप्रभृतिभिरित्यर्थः Sk.

१६. वज्रयुक्तां M. प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तान् Sy. १७. संयुक्तान् M.

१८. ०श्वं बो० D. अश्वा बुध्या विवधमानत्वेन बोद्धव्या येषु वाजेषु तान् । यद्वा अश्वबुध्नान् । वर्णव्यापत्त्या यकारः । अश्वमूलान् । अश्वैर्हि राजानो घनान्यन्नानि च लभन्ते । अतोऽन्नानां तन्मूलत्वम् Sy. अश्वैर्ये बोध्यन्ते तेऽश्वबुध्याः । तानश्वबुध्यान् । उत्कृष्टैरश्वैर्हृद्भासितानित्यर्थः Sk.

१९. प्रयच्छ Sy. निर्मिमीहि । कुर । देहीत्यर्थः Sk. गावोऽप्रभूता येषां ते गोअग्राः । तान् गोअग्रान् । उत्कृष्टाभिर्गोभिस्तद्विहितानित्यर्थः Sk.

२०. प्रजावितद्विहितान्यन्नानि देहीत्यर्थः Sk.

उपस्तमश्यां यशसं सुवीरं दासप्रवर्गं रयिमश्वबुध्यम् ।

सुदंससा श्रवंसा या विभासि वाजप्रसूता सुभगे बृहन्तम् ॥८॥

उपस्तम् । उपः^१ तमहम् । प्राप्नुयाम् । यशस्विनम्^२ । सुवीरम्^३ । प्रकृष्टदासगणम् । रयिम् ।
अश्वबुध्यम्^४ । सुकर्मणा^५ । अग्नेन । या । विभासि । प्रसूताम्ना । सुभगे ! महान्तं यजमानं प्रति ।

विश्वानि देवी भुवनाभिचक्ष्यां प्रतीची चक्षुरुर्विद्या वि भाति ।

विश्वं जीवं चरसे बोधयन्ती विश्वस्य वाचमविदन्मनायोः ॥९॥

विश्वानि देवी^{१०} । विश्वानि^{११} । भुवनानि^{१२} । उपाः^{१३} । चक्षुषो दर्शयित्वा^{१४} । प्राणिनामभिमुखमा-
गच्छन्ती^{१५} । बृहत्^{१६} । तेजः^{१७} । प्रकाशयति^{१८} । विश्वम्^{१९} । प्राणिनम्^{२०} । चरणाय^{२१} । बोधयन्ती^{२२} । विश्वस्य^{२३} ।

१. तच्छब्दभुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽ-
ध्याहार्यः । यं त्वमेव दातुं समर्थः ? (धा)
नान्यः कश्चित् तं त्वया दीयमानम् Sk.

२. यस्विनम् D.

सर्वैः प्रशस्यमित्यर्थः Sy.

अग्नेन सहितमित्यर्थः Sk.

३. शोभनंवीरैः पुत्रादिभिर्युक्तम् Sy.

शोभनंवीरैः पुत्रैः सहितम् Sk.

४. अनेकैर्भूतैरुपेतमित्यर्थः Sy.

५. ०डम् M.

अथवा बुध्या बोधय्या येन धनेन
तादृशम् Sy. अश्वैरुज्जासितम् Sk.

६. शोभनप्रकाशकरणादिकर्मसम्बन्धया की-
र्त्या हेतुभूतया । अतिशयवत्कर्मनिमित्त-
कीर्त्यर्थमित्यर्थः । ... अथवा ... दंत-
शब्दो दर्शनवचनः । श्रवःशब्दोऽपि साम-
र्थ्याज्ज्योतिर्वचनः । सुदर्शनेन ज्योतिषा
या विभासीत्यर्थः Sk.

७. श्रवणीयेन स्तोत्रेण प्रीता त्वम् Sy.

८. वत्ताम्ना सती Sy.

कतं व्येनाग्निहोत्रादिहविलंक्षणेनाग्नेन
प्रेरिता Sk.

९. हन्तं P. बृहन्तं प्रौढं, या यं रयि ...
विशेषेण प्रकाशयति तमश्यामिति

पूर्वेण सम्बन्धः Sy.

क्रियाविशेषणमिदम् । व्यत्ययेन तु
पुल्लिङ्गता । महद्भिभासि । अथवा
पुल्लिङ्गत्वसामर्थ्याद् व्यवहितस्यापि
रयिमित्येतस्यैव विशेषणम् । महान्तं
रयिमश्यामी ? (मि)ति Sk.

१०. ०वीः M.

११. भूतजातानि Sy; Sk.

१२. अभिप्रकाशय प्रकाशयन्ति कृत्वा Sy.
प्रकाशयेत्यर्थः Sk.

१३. ०ज्जाग० P. M. प्रत्यङ्मुखी सती
Sy. सर्वव्यापी ? (पिनी-)त्यर्थः Sk.

१४. विस्तीर्णा सती Sy.

१५. प्रकाशकेन तेजसा Sy.

१६. प्रकाशते Sy. चक्षुः चक्षुःस्थानीया
प्राणिनाम् । उर्विद्या । प्रथमैकवचन-
स्यायमियादेशः । उर्वविस्तीर्णा । विभाति
विविधं दीप्यते Sk.

१७. प्राणिजातम् Sy.

१८. स्वस्वव्यापारेषु प्रवर्तनाय Sy.

सर्वप्राणिनां ... तत्र तत्र गमनाय Sk.

१९. बा० M. निद्रातः सकाशाद् उद्बोच-
यत्युपाः Sy. सुप्तानुत्थापयन्ती Sk.

२०. सर्वस्य ऋषेर्वजमानस्य वा Sk.

मननशीलस्य प्राणिनः । वाचम् । अलम्भयत् ।

पुनःपुनर्जायमाना पुराणी समानं वर्णमभि शुभ्रमाना ।

श्वघ्नीव कृतुविजं आमिनाना मर्तस्य देवी जरयन्त्यायुः ॥१०॥

पुनःपुनः । अन्वहम् । जायमाना । प्रत्ना । समानमेव । वर्णम् । अभ्येति । शोभमाना ।
लुब्धकस्त्रीव । कर्तनशीला । चलतः पक्षिणः । हिंसन्ती । मनुष्यस्य । देवी । जरयन्ती । जीवित-
मुत्तरञ्च सम्बन्धः ।

व्युर्वती दिवो अन्तां अबोधयत् स्वसारं सनुतर्युयोति ।

प्रमिनती मनुष्या युगानि योषां जारस्य चक्षसा वि भाति ॥११॥

व्युर्वती । विविधं छादयन्ती । ध्रुलोकस्य । पर्यन्तान् । प्रादुरासीत् । स्वसारं च रात्रिम् ।

१. मनसा युक्तस्य वाग्व्यवहारसमर्थस्य प्राणिजातस्य Sy. मन्यते रचितकर्मणो मना स्तुतिरुच्यते । तत्कामस्य मनायोः । सर्वेण ऋषिणा यजमानेन वा स्तुतिकामेन स्तुयते स्तुता वेत्यर्थः Sk.

२. अत एवोषसः सूनृतावतीति संज्ञोपपन्ना भवति Sy.

३. सूर्योदयात्पूर्वं प्रादुर्भवन्ती Sy. जन्मनाश्रयोऽभिप्रेतः । उदयती Sk.

४. प्रहा M. नित्येत्यर्थः Sy. जगत्सृष्टिकाल एवोत्पन्नत्वादुषा पुराणीत्युच्यते Sk. ५. एकमेव Sy.

६. ववर्णं M. उद्योत्तरः समानेन शुक्लेन शोभमानेत्यर्थः Sk.

७. विभिन्नेष्वपि दिवसेष्वस्या ऐकरूप्येणावस्थानान्नित्यत्वमित्यर्थः Sy.

८. श्वभिर्हन्तीति श्वघ्निलुब्धक इहोच्यते । स यथा कृतुः पापस्य कर्मणः कर्ता Sk.

९. लुब्धकर्तं P. एकस्तीव्रकर्तं M. स्त्रीविकर्तं D. १०. सा यथा... चलतः पक्षिणः... पक्षादिच्छेदनेन हिंसन्ती तेषामायुर्जरयति तद्वत् Sy.

विः पक्षी । ततो जात इति विजः । येऽनुपजातपक्षा बालाः पक्षिणस्तानवष्टभ्य बलाद्विस्मात् Sk.

११. बलात्... किम् ? सामर्थ्यात्तमांसि । सर्वप्राणिनो वा पूर्वं निदिष्टत्वात् पक्षिणः Sk.

१२. मरणधमंणः सर्वस्य प्राणिजातस्य Sy. मनुष्याणाम् Sk.

१३. ऊनयन्ती वर्तते । बह्वीषूषः स्वतीतासु हि सर्वेषामायुर्हृष्यते । उषाश्च पुनः पुनर्जायमानेत्युक्तं, अतः सैवायुर्जरयति Sy. जराभयन्ती । क्षपयन्तीत्यर्थः Sk.

१४. जीवमु० M. १५. ण्व० M.

१६. विवृतास्तमसा विमुक्तान् कुर्वती Sy. स्वेन ज्योतिषा तमांसि Sk.

१७. ंन्तात् P. D. ंन्ता M.

१८. सर्वैः प्राणिभिरज्ञायि, ज्ञाताभूत् Sy. बोधयति । प्रकाशयतीत्यर्थः Sk.

१९. उषसः प्रादुर्भावे सति स्वयमेव सरन्ती निशाम् Sy. उषसमुदयेनादित्यो जनयति, अस्तमयेन रात्रिम् । अतो रात्रिरुषसः स्वसोच्यते । तां च Sk.

अन्तर्हिताम् । अपयुज्योत्यपगमयति । प्रहिंसन्ती । मनुष्याणां परिच्छेदकानि । अहोरात्राणि । येषां ।
जरयितुरादित्यस्य । तेजसा । संप्रकाशयति ।

पशून् चित्रा सुभगां प्रथानां सिन्धुर्न चोदं उर्विया व्यश्नैत् ।

अमिनती दैव्यानि व्रतानि सूर्यस्य चेति रश्मिभिर्दृशाना ॥१२॥

पशून् चित्रा । पशून् । इव । चित्रा । सुभगा । विस्तारयन्ती तेजांसि । नदी । इव । उदकम् ।
उस्त्येन भासम् । वर्धयति । दैव्यानि । कर्माणि । अहिंसन्ती रात्रिर्हि यज्ञान् हिनस्ति नैवमहः ।
सूर्यस्य । रश्मिभिः सह । विज्ञायते । दृश्यमाना ।

१. सनुतः, अन्तर्हितनामैतत् । अन्तर्हितप्रवेशे
... अपगमय्य पृथक्करोति Sy.
२. ०युज्योत्य० M.
अपमिश्रयति । अपनयतीत्यर्थः Sk.
३. स्वगमनागमनाभ्याम् Sy.
क्षपयन्तीत्यर्थः Sk.
४. मनुष्याणां सम्बन्धीनि ... कृतव्रता-
दीनि Sy.
युगशब्दः कालवचनः । मनुष्याणां
जीवितादिकालान् Sk.
५. येषां D. M.
जाया Sy.
६. रात्रेर्जरयितुः Sy.
रात्रे रसानां जरयितृत्वाद् जार आ-
दित्य उच्यते Sk.
७. आत्मीयेन प्रकाशेन ... विशेषेण प्रका-
शते Sy.
वर्शनेन प्रकाशाख्येन Sk.
८. यथा पशून् गोपालकोऽरण्ये विस्तारयति
तथा Sy.
यथा कश्चिच्छीघ्रगमनाय विस्तीर्णं
पथि वा अन्यान् वा पशून् पृथक्करोत्ये-
वम् Sk.
९. चायनीया पूजनयोषाः Sy.
विचित्रा पूजनीया वा Sk.
१०. यथा स्पन्दनशीलमुदकं निम्नदेशेऽचिरा-

देव व्याप्नोति तद्वत् Sy.

प्रयनस्य चेयं द्वितीयोपमा । यथा
सिन्धुर्नदी आत्मीयमुदकं प्रचयति एवं
प्रधाना Sk.

११. उखत्वेन M.

उर्वी महती एवंभूता सा Sy.

उरुविस्तीर्णा Sk.

१२. सर्वं जगद् व्याप्नोत् Sy.

श्रव्यतिर्गत्यर्थः । विविधं गच्छति
त्रीनपि लोकान् प्रति Sk.

१३. देवसम्बन्धीनि ... दर्शपूर्णमासादीनि
कर्माणि Sy.

यागकर्माणि । यागकर्मणां ह्यकरणं
हिंसा । उषआयत्ता च तेषां क्रिया
तदुत्तरकालभावित्वात् । अत इदमुच्यते
अमिनती दैव्यानि व्रतानीति । यागार्थमु-
च्यतीत्यर्थः Sk.

१४. ०स्ति M.

अनुष्ठाने यजमानान् प्रवर्तयन्तीत्यर्थः Sy.

१५. राज्ञी हि P. M.

१६. तृतीयानिर्देशात् सदृशीति वाक्य-
शेषः Sk.

१७. चेति PP. चेति प्रज्ञाता आसीत् Sy.
चेति ज्ञायते लक्ष्यते Sk.

१८. ०नाः M.

सदा सूर्यरश्मिसदृशी लक्ष्यते इत्यर्थः Sk.

उपस्तच्चित्रमा भस्मभ्यं वाजिनीवति ।

येनं तोकं च तनयं च धामहे ॥१३॥

उपस्तत् । उपः ! तत् । चायनीयमन्नम् । अस्मभ्यम् । आभर । अन्नवति ! येन । पुत्रम् ।
च । तत्पुत्रम् । च । धारयेम ।

उषो अद्येह गोमत्यश्वावति विभावरि । रेवदस्मे व्युच्छ सूनृतावति ॥१४॥

उषो अद्य । उपः ! अद्य । अस्मिन् प्रदेशे । गोमति ! अश्ववति ! दीप्तिमति ! धन-
युक्तम् । अस्मभ्यम् । व्युच्छ । शब्दवति !

युक्त्वा हि वाजिनीवत्यश्वां अद्यारुणां उपः ।

अथा नो विश्वा सौमगान्या बह ॥१५॥

युक्त्वा हि । योजय । हि । अन्नवति ! अरुणान् । अश्वान् । अद्य । उपः ! अथ । अस्म-
भ्यम् । विश्वान्येव । सौभाग्यानि । आवह ।

१. उषा वष्टेः कान्तिकर्मणः । उच्छतेरितरा
माध्यमिका । तस्या एषा भवति . . .
उपस्तत् (चित्रं) चायनीयं (महनीयं)
धनमाहर । अस्मभ्यमन्नवति ! येन
पुत्रांश्च पौत्रांश्च दधीमहि N. 12.5-6.
२. ०षन् P. ३. विचित्रं पूजनीयं वा Sk.
४. धनम् Sy. ५. प्रयच्छ Sy.
आहर । देहीत्यर्थः Sk. ६. अन्नं D.
वाजो हविलक्षणमन्नम् । तद्युक्ता क्रिया
वाजिनी । तया क्रियया युक्ते ! Sy.
अन्नसमूहवतीत्यर्थः । स्वार्थको वा मत्व-
र्थायः । अन्नवतीत्यर्थः Sk.
७. चा D. ८. ०मः M.
सम्यक् पुष्णीम इत्यर्थः Sk.
* अस्मे इति । PP.
९. ०षोज्ज M. १०. ०षा D.
११. इदानीं प्रभातसमये Sy. इह । सप्तमी-
निर्देशात् स्थितेभ्य इति वाक्यशेषः Sk.
१२. अस्मभ्यं दातव्यं गोभिर्युक्ते ! Sy.

१३. विशिष्टप्रकाशोपेते Sy.
१४. धनयुक्तं कर्म यथा भवति तथा Sy.
धनसंयुक्ते ! Sk.
१५. इहैव स्थितेभ्योऽस्मभ्यं धनं देहीत्यर्थः Sk.
१६. गच्छ P. D. M. नैज्ञं तमो निवारय
Sy. विविधं तमांसि विवासय Sk.
१७. यद् ० P.
प्रियसत्यात्मिका वाक् सूनृता । तादृश्या
वाचा युक्ते ! Sy. सूनृताः प्रिया वाचः
स्तुतिलक्षणाः । तद्वति ! Sk.
१८. युष्मा D. जष्वा P.
१९. एव । हिरवधारणे Sy.
हिशब्दः पदपूरणः Sk.
२०. हविलक्षणमन्नवति ! Sy.
२१. अश्वस्थानीयान् गोविशेषान् Sy.
२२. अनन्तरं रथमारुह्य Sy.
२३. ०षोवास्मं P. ०षोधास्मं D. M.
अस्मान् प्रति Sk. २४. आनय Sy.
प्रापय । आनीयास्मभ्यं देहीत्यर्थः Sk.

अश्विना व॒र्तिर॒स्मदा गोम॑द॒स्ना हिर॑ण्यवत् ।

अ॒र्वाग्र॑थं स॒मन॑सा नि य॒च्छत॑म् ॥१६॥

अश्विना व॑र्तिः । अश्विनो ! अ॑स्मद॒र्धम् । मा॑र्गं प्रति । गोम॑न्तम् । हिर॑ण्यवन्तम् ।
रथम् । अ॒भिमुख॑म् । आ॒निय॑च्छतम् । स॒मान॑मनसो । द॒र्शनी॑यो ।

यावि॑त्था श्लो॒क॒मा दि॒वो ज्योति॑र्जनाय च॒क्रथुः ।

आ न॒ ऊ॒ज॑ ब॒हत॑मश्विना यु॒वम् ॥१७॥

यावि॑त्था । यो । इ॒त्यम् । स्तो॒तव्य॑म् । ज्योतिः । दि॒वो भूमि॑ प्रति । आ॒चक्र॑थुः । जना॑र्थं
तो । यु॒वाम् । अश्वि॑नो । अ॒स्मभ्य॑म् । अ॒न्नम् । आ॒व॒ह॒तम् ।

ए॒ह दे॒वा म॑यो॒धुवा दु॒स्ना हिर॑ण्यव॒र्तनी । उ॒प॒ब॒धो ब॒हन्तु॑ सोम॑पीतये ॥१८॥

ए॒ह दे॒वा । आ॒व॒ह॒न्तु । अ॒त्र । दे॒वो । सु॒खस्य॑ भा॒वयि॑तारो । द॒त्तो । हिर॑ण्ययु॒क्तमा॑र्गा-

१. ०ति D.

२. अश्ववन्तो व्यापनशीली वा देवौ Sy.

३. ०नादस्म० M. अस्माकम् Sy.

४. वर्तनहेतुभूतं गृहम् Sy. वतिः । तृतीयायं प्रथमेवा । वर्तन्त्या । प्रसिद्धेन पथा Sk.

५. बहुभिर्गोभिर्युक्तम् Sy.

६. गोमत् । हिरण्यवत् । रथस्येते विशेषणे । व्यत्ययेन तु नपुंसकता । अस्मभ्यं देवाभिर्गोभिर्हिरण्येन च संयुक्तम् Sk.

७. अस्मदीयगृहमभिमुखम् Sy.

८. ०सं मानि० M. आनिनय० D.

आवर्तयतम् Sy.

गोमता हिरण्यवता च रथेन सम्प्रीय-
माणावभिमुखमागच्छतमित्यर्थः Sk.

९. सम्प्रीतचेतस्को Sk.

१०. शत्रूणामुपक्षपयितारौ Sy.

हे दत्ता शत्रूपक्षपकरो दत्तनामानौ वा ।
यवपि चाश्विनोरेको दत्तनामा नास-
त्यनामाऽपरस्तथापीदं साहचर्यादुभयोर-
भिधानम् Sk. ११. ०त्य M.

इत्यमस्माभिरनुभूयमानेन प्रकारेण ...
केवाञ्चिन्मतेन सूर्याचन्द्रमसावश्विना-
वुच्येते Sy. इत्या अमुत्रान्तरिक्षे सत्यं
वा Sk. १२. श्लोकक्षणं वचः Sk.

१३. विदधुवाक्यम् Sk. १४. दधुलोकात् Sk.

१५. ०क M. १६. मर्जनावं M. लोकोप-
कारार्थम् Sk. १७. अस्मान् प्रति Sk.

१८. बलप्रदम् Sy. १९. ०प्रवाह० P.
प्रापयतम् । दत्तमस्मभ्यमित्यर्थः Sk.

* हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यवर्तनी । PP.

२०. येह M. २१. ०वाः M.

२२. ०न्ति M. २३. अस्मिन्प्रागे Sy.
अस्मदीये यज्ञे Sk. २४. ०वो M.

२५. यष्टृणां च स्तोतृणां च सुखस्य भाव-
यितारौ जनयितारौ Sk.

२६. शत्रूणामुपक्षपयितारौ । ... वर्ततेऽनेनेति
व्युत्पत्त्या वर्तनिशब्देन रथ उच्यते ।
सुवर्णमयो वर्तनिर्योस्ती Sy.

२७. वर्तनी रथचक्रधारा । सा हिरण्यमयी
योस्ती हिरण्यवर्तनी Sk.

वद्विनी। उपसि प्रबुद्धा देवाः। सोमपानाय ।

I.93.

अग्नीषोमाविमं सु मे शृणुतं वृषणा हवम् ।

प्रति सूक्तानि हर्यतुं भवतं दाशुषे मयः ॥१॥

अग्नीषोमौ । अग्नीषोमी ! इमम् । मदीयम् । आह्वानम् । वर्षितारौ । सुष्टु । शृणुतम् ।
सूक्तानि च । कामयेयाम् । भावयतं च । यजमानाय । सुखम् ।

अग्नीषोमा यो अद्य वामिदं वचः सपर्यति ।

तस्मै धत्तं सुवीर्यं गवां पोषं स्वश्र्यम् ॥२॥

अग्नीषोमा यः । अग्नीषोमी ! यः । अद्य । इदम् । वचः । उच्चारयति । तस्मै । धत्तम् ।
सुवीर्यम् । गवाम् । पोषम् । अश्वसङ्घं च शोभनम् ।

अग्नीषोमा य आहुतिं यो वां दाशाद्धविष्कृतिम् ।

स प्रजया सुवीर्यं विश्वमायुर्व्यश्रवत् ॥३॥

अग्नीषोमा यः । अग्नीषोमी ! यः । युवाभ्याम् । आज्याहुतिम् । प्रयच्छति । यो वा ।

१. सुप्ताः सन्तो यज्ञं प्रति गन्तुमयः काले ये प्रतिबुध्यन्ते ते उपबुध्योऽववाः Sk.
२. अश्वः Sy.
३. Ms. D. puts the figure ॥६२॥ here to indicate the end of the ninetysecond hymn. No such number is given in P. and M. ४. इदानीं प्रयुज्यमानम् Sy.
५. वञ्चिता० M. कामानाम् Sy.
६. शोभनं सुष्टु वा Sk.
७. सम्यगवगच्छतम् Sy.
८. शोभनानि स्तुतिलक्षणानि, अस्माभिः कृतानि वचांसि Sy. स्तुतिरूपाणि Sk.
९. भवतम् Sy.
१०. चरुपुरोडाशादीनि वक्तव्ये Sy.
११. सुखस्य दातारौ Sy.

१२. V. Mādhava ignores प्रति
१३. अस्मिन् कर्मणि Sy.
१४. स्तुतिलक्षणम् Sy.
१५. युवयोरनुवाक्यालक्षणादिवम् Sk.
१६. पूजितं करोति Sy.
परिचरणकर्मायमन्यत्र । इह तु सामर्थ्या-
दुच्चारणार्थः । अथवा परिचरणकर्मैवे-
दम् । वच इति तृतीयार्थे द्वितीया ।
युवामनुवाक्यालक्षणेन वचसा सपर्यति
परिचरति । स्तौतीत्यर्थः Sk.
१७. प्रयच्छतम् Sy.
१८. शोभनेन वीर्येण सामर्थ्येनोपेतम् Sy.
१९. गवयां M. २०. अभिवृद्धिम् Sy.
२१. शोभनैरश्वैर्व्युक्तम् Sy.
२२. V. M. ignores वाम्
२३. यजमानः Sk. २४. ०ती D.

पुरोडाशम् । सः । प्रजया च । सुवीर्यम् । विश्वम् । आयुश्च । व्याप्नोतु ।

अग्नीषोमा चेति तद्वीर्यं वां यदमुष्णीतमवसं पणिं गाः ।

अवातिरतं वृसयस्य शेषोऽविन्दतं ज्योतिरेकं बहुभ्यः ॥४॥

अग्नीषोमा चेति । अग्नीषोमो ! तत् । युवयोः । वीर्यम् । चेतयति । यत् । अमुष्णीतम् ।
 १० ११ १० १२ १३ १४ १५ १६
 अन्नम् । पशूँश्च । पणस्तथा । वृसयस्य । अपत्यं वृत्रम् । अवातिरतमभ्यभवतम् । अविन्दतं च ।
 १७ १८ १९ २०
 ज्योतिः । एकम् । बहुभ्यः । साधारणमादित्यं वृत्रहननेन लम्बितवन्ताविति ।

युवमेतानि दिवि रौचनान्यग्निश्च सोमं सक्रतू अधत्तम् ।

युवं सिन्धूरं भिशस्तेरवद्यादग्नीषोमावमुञ्चतं गृभीतान् ॥५॥

युवमेतानि । युवम् । एतानि । दिवि । नक्षत्राणि । अग्नीषोमो ! समानकर्माणी ।

<p>१. चरुपुरोडाशादिना कृतामाहुतिम् Sy.
 यथोक्तसंस्कारादित्संस्कृतम् Sk.
 २. पुत्रपौत्रादिना युक्तम् Sy.
 ३. ०यं P. ४. जीवितमन्नं वा Sk.
 ५. लभेत युष्मत्प्रसादेनेत्यर्थः Sk.
 ६. अत्रेतिहासमाचक्षते । पणिर्नामासुरो
 देवेभ्यो बिभ्यन् स्वा गा आदाय ननाश ।
 तमग्नीषोमावनुगम्य ता अस्य गा अनुज-
 हतुरिति Sk.
 ७. अस्माभिर्जातमभूत् Sy.
 चेत्यते ज्ञायते । सर्वलोकप्रकाशमित्यर्थः
 Sk. ८. येन वीर्येण Sy.
 तृतीयार्थं प्रथमं वा । येन Sk.
 ९. ०णि० P. अपाहाष्टम् Sy.
 १०. गोरूपमन्नम् Sy.
 अवतेर्गत्यर्थस्य । अवितारं गन्तारम् ।
 नष्टारमित्यर्थः Sk.
 ११. गाः सास्नादिमतीः । सर्वलोकप्रकाशं
 तद्युवयोर्वीर्यं येन पणोर्गा अपहृतवन्तौ
 स्थः Sk. १२. ०णे० M.
 विभक्तिव्यत्ययः Sy.</p> | <p>१३. घृ... यस्य M.
 वृसपति सर्वं वेष्टयतीति वृसयोऽ-
 सुरस्त्वष्टा । तस्यासुरस्य Sy.
 १४. अवतिरतिर्वधकर्मा । हृतवन्तौ स्थः Sk.
 १५. ०भवम् P. D. M.
 अवधिष्टम् । ... प्राणापानरूपयोर्युवयो-
 र्बुध्रेऽनवस्थानात् स मरणं प्राप्तः Sy.
 १६. ०न्दत त P.
 १७. दघोतमानं सूर्यम् Sy.
 सर्वसाधारणमादित्याख्यम् Sk.
 १८. एकं नभसि गच्छन्तं ... बहुभ्यो जनेभ्यो
 बहूनामर्थाय Sy. १९. वर्द्धितव० P.
 * सक्रतू इति सक्रतू । PP.
 २०. युवाम् Sy.
 २१. अस्माभिर्निशि वृक्ष्यमानानि तारा-
 ग्रहादीनि ज्योतींषि । ... उत्तरार्धस्येयमा-
 ख्यायिका । इन्द्रो वृत्रं हत्वा ब्रह्महत्याया
 भीतः सन् पृथिव्यां वृक्षेषु स्त्रीष्वप्सु
 च तां ब्रह्महत्यां न्यमासीत् । तासामपां
 शुद्धिरग्नीषोमाभ्यां जातेति Sy.
 २२. आग्नी० M.</p> |
|---|---|

अधत्तम् । युवम् । नदीः । ब्रह्महत्यागृहीताः । अवद्याभिज्ञास्तेष्व । अमुञ्चतम् ।

आन्यं दिवो मातुरिश्वा जभारामथ्नादन्यं परि श्येनो अद्रैः ।

अग्नीषोमा ब्रह्मणा वावृधानोरुं यज्ञाय चक्रधुरु लोकम् ॥६॥

आन्यं दिवः । युवयोरन्यतरमग्निम् । स्वर्गात् । वायुः । आहूतवान् भृगवे । अन्यं च सोमम् ।

मरोः । श्येनो भूत्वा गरुडः । पर्यमथ्नात् । अग्नीषोमो । स्तोत्रेण । वर्धमानो । विस्तीर्णम् । अव-

काशम् । यज्ञाय । चक्रधुः । एतयोर्हि मध्ये सर्वेषामेव देवानां यागः ।

अग्नीषोमा हविषः प्रस्थितस्य वीतं हयितं वृषणा जुपेथाम् ।

सुशर्माणा स्वर्वसा हि भूतमथा धत्तं यजमानाय शं योः ॥७॥

अग्नीषोमा हविषः । अग्नीषोमी ! हविः । प्रस्थितम् । भक्षयतम् । कामयेथाम् ।

१. वृत्रहननद्वारेण स्वसाध्ययज्ञहेतुकवृष्ट्या-
विद्वारेण चा? (च) स्थापितवन्तो Sk.

२. युवाम् Sy. ३. स्यन्वनात् सिन्धवो
रश्मय इहोच्यन्ते । ... रश्मिन् Sk.

४. ०दी M. ५. ०गृभीता P. ०त्याश-
भीताः M. ब्रह्महत्यांशेन पापेन ...
गृहीतानाकान्तान् Sy. वृत्रेण गृहीतान्
सतः Sk. ६. अवत्याभि० P. अवद्या-
दभि० is suggested for अवद्याभि०
पापात् Sy.

अभिज्ञास्तेहिंसितुर्वृत्राख्यात् । कौदुशात् ?
अवदधात् । अत्यन्तपापात् Sk.

७. ०श्व M. अभिज्ञस्यमानादभितः प्रकटि-
तात् । ... यद्वा । वृत्र इन्द्रेण हतः सन्
नदीषु पपात । ततो मृतेन वृत्रशरीरेण
नदपः सर्वा वृष्टा बभूवुः । ... तेन दोषेण
गृहीता नदीस्तस्माद्दोषादग्नीषोमी
मुक्तवन्तो Sy.

८. V. Mādhava ignores either
अग्नीषोमी or अग्निश्च सोम

९. अन्यं P. १०. दधुलोकात् Sk.

११. ०रो P. D. M. मेरोरुपर्यवस्थितात्
स्वर्गात् Sy. पर्वतस्योपरि । पर्वतेषु हि

भूयान् सोमो जायते Sk.

१२. शंसनीयगतिमान्यक्षी पक्ष्याकारा
गायत्री Sy. श्येनरूपा गायत्री Sk.

१३. बलादाहूतवती Sy. मथ्नातिरत्र
मथनकर्मक आहरणे वर्तते । अन्यं तु
सोमारुह्यं गायत्री सुपर्णरूपिणी सोमपालान्
भीषयित्वा प्रमथ्याहरत् Sk. १४. खण्डा
मन्त्ररूपेण स्तोत्रेण हविलक्षणेनाग्नेन
वा Sy. अस्मदीयेन याज्यलक्षणेन Sk.

१५. स्तूयमाना हि देवता वीर्येण वर्धन्ते । ...
अथवा ब्रह्मेत्यन्ननाम । उपांशुयाज्यलक्ष-
णेनाग्नेन वर्धमानौ Sk. १६. यत्र
विस्तीर्णं स्थाने स्थिता वयं यज्ञान् कुर्मः ।
ततो दत्तमित्यर्थः Sk. १७. अन्येषां
देवानां यागाय Sy. १८. ०क्रतुरे० M.

१९. V. Mādhava ignores उ

२०. ०स्थिकं M. होमार्थमाहवनीयसमीपं
प्राप्तम् Sy. हविषः प्रस्थितस्य युवां
प्रतिगतस्य प्रस्थितयज्ञस्य वा । षष्ठी-
निर्देशस्य साकाङ्क्षत्वादेकदेशं स्वांश-
लक्षणमिति शेषः । द्वितीयायै वा षष्ठी ।

हविः प्रस्थितम् Sk. २१. भयतं P.

२२. अभिप्रेतं सम्भक्षयतमित्यर्थः Sk.

सेवेधाञ्च। वषिंतारो। सुसुक्ष्मौ। सुरक्षौ च। हि। भवतम्। तथा सति। यजमानाय।
उत्पन्नानामनिष्टानां शमनमनागतानाम्। पूयक्करणम्। घत्तम्।

यो अग्नीषोमां हविषा सपर्यद्दिवद्ग्रीचा मनसा यो घृतेन।
तस्य व्रतं रक्षतं पातमंहसो विशे जनाय महि शर्म यच्छतम् ॥८॥

यो अग्निषोमा। यः। अग्नीषोमौ। हविषा। परिचरति। देवानञ्चता। मनसा। यो
वा। घृतेन। तस्य। यज्ञम्। रक्षतम्। रक्षसश्च तम्। पातम्। निवसते। जनाय। महत्। सुखम्।
यच्छतम्।

अग्नीषोमा सर्वेदसा संहृती वनतं गिरः। सं देवत्रा बभूवधुः ॥९॥

अग्नीषोमा। अग्नीषोमौ। समानपुरोडाशौ। समानाह्वानौ। भजेयाम्। स्तुतीः।
युवां हि सर्वानेव देवान्। महत्तया संबभूवधुः। स्थालीव तण्डुलानिति।

१. अस्मदीयं परिचरणम् Sy.
२. प्रीयेधाम् Sk.
३. सुक्ष्मौ M.
४. हिशब्दः पदपूरणः Sk.
५. ०तः M.
६. ०ना M.
- उद्भूतानां रोगादीनामनभीष्टानाम् Sk.
७. शंशमनीयानां रोगाणां शमनम् Sy.
८. पूयकमुरणम् P. पूयकर्तव्यानां
भयानां यावत् पूयक्करणं च Sy.
९. कुत्तम् Sy.
असम्बन्धं चेत्पर्यः। सामर्थादुचित्तु-
भिरनिष्टैः Sk.
१०. अग्नीषोमाविति च नेदमामन्त्रणम्।
अननुदात्तत्वात्। अतोऽत्र युष्मच्छब्देन
समानार्थो भवच्छब्द उपपदभूतोऽ-
ध्याहृतव्यः। हे भवन्तावग्नीषोमौ Sk.
११. चरुपुरोडाशादिना Sy; Sk.
१२. देवानां च ता M.

- देवतापरायणेन श्रद्धायुक्तेन Sy.
- युवामेव देवौ प्रतिगतेन। अत्यन्त-
युष्मद्भूक्तेन चेतसेत्यर्थः Sk.
१३. आज्याहुतिलक्षणेन Sk.
१४. पापात् Sy; Sk.
१५. यागेषु प्रविशते Sy.
१६. जातापेक्षयैकवचनम्। पुत्रादिमनुष्य-
जातस्वभूताय यजमानाय परिचारक-
जनाय च Sk.
१७. ०त P.
- * संहृती इति संहृती। PP.
१८. ०ताम् M.
१९. सुती० M.
अस्मदीययाज्यानुवाक्यास्तुतिलक्षणा
गिरः Sk. २०. सर्वदानेव M.
२१. देवेषु सर्वेषु... युवां... सम्भूतौ सम्भा-
वितौ प्रशस्तौ स्थः Sy.
सम्यग्वास्य पुरोडाशस्य हविषो देवौ
भवतमित्यर्थः Sk.
२२. ०नीति M.

अग्नीषोमावनेन वां यो वां घृतेन दाशति । तस्मै दीदयतं बृहत् ॥१०॥

अग्नीषोमौ^१ । अग्नीषोमौ ! अनेन^२ । वाम्^३ । यः^४ । वाम्^५ । घृतेन^६ । परिचरति । तस्मै^७ । वर्ध-
यतम्^८ । महद्धतम्^९ । वामिति पूरणम् ।

अग्नीषोमाविमानि नो युवं हव्या जुजोषतम् । आ यातुमुप नः सचा ॥११॥

अग्नीषोमाविमानि^१ । अग्नीषोमौ ! इमानि । अस्माकम्^२ । हवींषि^३ । युवाम्^४ । जुपेयाम्^५ ।
उपयातं च । अस्मान् । सह ।

अग्नीषोमा पिपृतमर्वतो न आ प्यायन्तामुस्त्रिया हव्यस्रदः ।

अस्मे बलानि मधवत्सु धत्तं कृणुतं नो अध्वरं श्रुष्टिमन्तम् ॥१२॥

अग्नीषोमा पिपृतम्^१ । अग्नीषोमौ ! पालयतम्^२ । अस्माकम्^३ । अश्वान्^४ । आप्यायन्तां^५
चास्माकम्^६ । गावः^७ । हविषः^८ प्रेरयिष्यः । अस्मासु^९ । बलानि^{१०} । धनवत्सु^{११} । स्थापयतम्^{१२} । कुरुतं च ।
अस्माकम्^{१३} । यज्ञम्^{१४} । प्राप्तियुक्तमाश्वत्मानि^{१५} प्राप्तमिति ।

१. ०मा P. D. M. २. पणेन P.
३. युवयोः सम्बन्धी यो यजमानः Sy.
युवयोः स्वभूतेन Sk. ४. यजमानः Sk.
५. युवां M. युवाभ्याम् Sy; Sk.
६. उत्पवनादिभिः संस्कृतेनाज्येन युक्तं
हविः Sy. तृतीयानिर्देशात् संयुक्तं
हविरिति शेषः । अथवाऽनेन घृतेनेति
द्वितीयार्थे तृतीया । इदं घृतम् Sk.
७. प्रयच्छति Sy. ददाति Sk.
८. प्रकाशयतं प्रयच्छतमित्यर्थः Sy.
वत्तम् । ... अथवा तस्मै इति तादर्थ्यं
चतुर्थी । तदर्थं दीदयतं दीव्येयाम् Sk.
९. ०विबामानि P. १०. युवं P.
११. जुषयोमपयातं P. ०यान्तं M.
१२. Omitted by D.
१३. Omitted by M.
१४. V. Mādhava ignores आ
* अस्मे इति । PP.

१५. विवृतम् M. १६. दत्तं वा Sk.
१७. अस्मभ्यमस्माकं वा Sk.
१८. प्रवृद्धाः सन्तु Sy. १९. ०यन्तां P.
२०. क्षीरादिहविषामुत्पादयिष्यः Sy.
पयआस्थस्य हविषः क्षरिष्यः । दोग्ध्य
इत्यर्थः Sk. २१. धनवतोऽस्मान्
कृत्वा ततो बलानि वत्तमित्यर्थः Sk.
२२. धनयुक्तम् Sy. श्रुष्टिमन्तम् । अपठित-
मपि सुखनामंतद् द्रष्टव्यम् । फलभूतेन
सुखेन सुखवन्तम् । सुखफलमित्यर्थः ।
अथवा श्रुष्टीति क्षिप्रनाम । क्षिप्रवन्तम् ।
शीघ्रफलमित्यर्थः Sk.
२३. ०त्मिनि P. २४. ०प्ति P.
२५. Ms. D. puts the figure ॥६३॥
here to indicate the end of
the ninetythird hymn. No
such number is given in P.
and M.

I.94.

इमं स्तोममर्हति जातवैदसे रथमिव सं महेमा मनीषया ।

भद्रा हि नः प्रमतिरस्य संसद्यग्रे सख्ये मा रिषामा वयं तव ॥१॥

इमं स्तोमम् । कुत्स आङ्गिरसः

इमम् । स्तोमम् । स्तोमार्हयि । जातप्रज्ञाय । रथमिव । संस्कुर्मः । प्रज्ञया । भजनीया । हि ।
अस्य । अस्माकम् । प्रमतिर्भवति । सह वसाने । अग्ने ! तव । सख्ये वर्तमानाः । वयम् । मा ।
विनश्येम ।

यस्मै त्वमायजसे स साधत्यनर्वा चैति दधते सुवीर्यम् ।

स तूताव नैनमश्रोत्यंहतिरग्रे सख्ये मा रिषामा वयं तव ॥२॥

यस्मै त्वम् । यस्मै । त्वम् । देवान् आयजसे हविरादाय देवेभ्यः प्रयच्छसि । सः ।
साधयत्यभिलषितम् । अप्रत्यूतश्च । निवसति । धारयति च । सुवीर्यम् । सः । वर्धते । न ।

१. एतत्सूक्तरूपं ... स्तोत्रम् Sy.

२. पूज्याय Sy. ३. जातानामुत्पन्नानां
वेदित्रे ... जातघनाय वाग्नये Sy.
स्तोमार्हस्य जातप्रज्ञानस्य वाग्नेरर्वाय Sk.

४. यथा तथा रथं संस्करोति तथा Sy.

५. सम्यक् पूजितं कुर्मः Sy.

यथा कश्चिद् रथं सम्यगगमयत् तद्वत्
सम्यगगमय Sk. ६. निशितया Sy.
अस्माकं प्रज्ञयैव स्तोममुच्चारयेमेत्ये-
तदाशास्मह इत्यर्थः Sk.

७. कल्याणी Sy. ८. हिशब्दो यस्मादर्थः ।
यस्मात् Sk. ९. अग्नेः Sy.

१०. ०नीयाह्यस्यस्मा० D. ०नीयाप्य-
स्मा० M. षष्ठीनिर्देशादुपरीति
वाक्यशेषः । सप्तम्यर्थे वा षष्ठी ।
अस्माकमुपरि अस्मासु वा Sk.

११. प्रकृष्टा बुद्धिः Sy.

प्रकृष्टानुग्रहात्मिका मतिः Sk.

१२. सहाव० P. D. M. सम्भजने । ...

अतस्तया बुद्ध्या स्तुम इत्यर्थः Sy.

अस्याग्नेः संसदि सभायाम् । यस्मादयं
यज्ञादिसभास्वस्माकमनुपाह्व इत्यर्थः
Sk. १३. न M. १४. भव D. व P.

१५. देवानां मनुष्याणां च स्तुत्यस्तोतृसम्बन्धः
सख्यम् । तस्मिन् Sk. १६. ०इयनः M.
अस्मान् रक्षेत्यर्थः Sy. हिसिष्महि Sk.

१७. यजमानाय Sy. १८. ०भ्य P.

१९. प्राप्नोतीत्यर्थः स्वाभिलषितं साधयति
Sy. २०. शत्रुभिः Sy.

अन्यं प्रत्याश्रित(त)या न गच्छत्यनर्वा
अन्यं वानाश्रिततया न गच्छतीत्यनर्वा ।
अन्यं चानाश्रित्य स्वस्थाने निवसती-
त्यर्थः Sk.

२१. प्राप्नोतीत्यर्थः Sy.

२२. शोभनवीर्यापेतं धनम् Sy.

सुवीर्यं च प्राप्नोतीत्यर्थः Sk.

२३. स तूताव नैनमंहतिरश्नोति । अंहति-
श्चांहश्चांहश्च हन्ते । निरुद्धोपधात् ।
विपरीतात् N. 4. 25.

२४. सर्वाभिर्बुद्धिभिः Sk.

विशां गोपा अस्य चरन्ति जन्तवो द्विपच्च यदुत चतुष्पदकुभिः ।

चित्रः प्रकृते उपसो महाँ अस्यग्रे सख्ये मा रिषामा वयं तव ॥५॥

विशां गोपाः । विशां^१ । गोपायिता भवत्यग्निः । तम्^२ । परिचरन्ति । जन्तवो यत्^३ । द्विपात्^४ । यत् । च । चतुष्पाद् । अञ्जनसावनैराज्यैः^५ । आश्चर्यः^६ । उपसः । प्रज्ञापयिता । महान् । भवसि ।

त्वमध्वर्युकृत होतासि पृथ्व्यः प्रशास्ता पोता अनुषा पुरोहितः ।

विश्वा विद्वाँ आत्विज्या धीर पुष्यस्यग्रे सख्ये मा रिषामा वयं तव ॥६॥

त्वमध्वर्युः । त्वम्^१ । अध्वर्युः^२ । अपिच । होता । भवसि । प्रतः । मैत्रावरुणः । पोता च ।

१. Missing in D. २. सर्वेषां प्राणिनाम् Sy. पुत्रपौत्रादिमनुष्याणाम् Sk.
३. गोपायितारो रक्षकाः Sy. गोपा गोप्ताः Sk. ४. अस्याग्नेः । षष्ठीनिर्देशात् स्वभूताः प्रसादेन वेति वाक्यशेषः Sk.
५. उद्गच्छन्ति Sy.
६. अस्याग्नेः... जाता रश्मयः Sy. मनुष्याः । अविनश्यद्भिः पुत्रपौत्रादिमनुष्यैरुपेतास्ते तत्र तत्र विचरन्ति अग्नेः स्वभूताः प्रसादेन वेत्यर्थः Sk.
७. य P. ८. द्विपाद् मनुष्यादिकमस्ति... द्विपत् । द्वौ पादावस्येति Sy. अन्यदपि यद् द्विपात् तत्सर्वम् Sk.
८. चतुष्पाद् गवादिकं यदस्ति तदुभयम् Sy. गवादिः Sk. १०. अञ्जकैरस्य रश्मिभिरक्तमाश्लिष्टमभूत् Sy. रात्रिनामैतत् । इह तु साहचर्यान्नक्तञ्चरेषु रक्षाः पिशाचादिषु वर्तन्ते । ... रात्रिचरैः सहेत्यर्थः Sk.
११. विचित्रदीप्तिमुक्तः Sy. १२. ०त् P. उपसः । लुप्तोपममेतद् द्रष्टव्यम् । उपस इव Sk. १३. रात्रावन्यकारावृत्तानां सर्वेषां प्रज्ञापयिता प्रदक्षयिता Sy. प्रकाश इत्यर्थः Sk. १४. उपोदेवताया अपि... गुणैरधिकोऽस्ति भवति । उवास्तु राजेश्चरमभागे प्रकाशयति, अग्निस्तु

- सर्वस्यां रात्रौ प्रकाशयतीति तस्य गुणाधिक्यम् Sy. महाँस्त्वमसि प्रभावतः Sk.
१५. V. Mādhava ignores च अग्ने etc.
१६. ०ध्वर्युः D. अध्वरस्य यागस्य नेता देवान्प्रति प्रेरयिता । यद्वा यागे आध्वर्यवस्य कर्ता भवति । अध्वर्यो मनुष्ये जाठररूपेण वाग्निन्द्रियाधिष्ठातृत्वेन वावस्थाय यागनिष्पादकोऽसि Sy. अध्वर्यादिकर्मकारित्वाद्गन्धनेरयमध्वर्यादिव्यपदेशः । अग्न्यायतत्त्वादध्वर्यादिकर्मणामग्निरेव कर्तृत्युच्यते । त्वमध्वर्युः । अध्वर्युकर्मकारीत्यर्थः Sk.
१७. देवानामाह्वाता, पूर्ववद्धोतयंवस्थाय हीत्रस्य कर्मणः कर्ता वा असि Sy.
१८. मुख्यः । ... मानुषो होता अमुख्यः । तदपेक्षयास्य मुख्यत्वम् Sy.
१९. ०ण M. प्रकट्णं शास्ता, सर्वेषां शिक्षकोऽसि । यद्वा 'होतयंज पोतयंज' इत्यादिना प्रवेण शास्तीति मैत्रावरुणः प्रशास्ता । पूर्ववत् तस्मिन्नवस्थाय यागनिष्पादकोऽसि Sy. २०. बोता P. यज्ञस्य पादयिता शोधयितासि । यद्वा पोतूनामकस्य ऋत्विजः पूर्ववदधिष्ठाय यागनिष्पादकोऽसि Sy.

जातेन सर्वेण ब्रह्मत्वेन । पुरोनिहितः । सर्वाण्येव । जानन् । आत्विज्यानि । पोषयसि ।
प्राज्ञः ।

यो विश्वतः सुप्रतीकः सदृङ्क्षिं दूरे चित्सन्तुलिदिवाति रोचसे ।
रात्र्याश्चिदन्धो अतिं देव पश्यस्यन्ने सख्ये मा रिपामा वयं तव ॥७॥

यो विश्वतः । यः । समन्तात् प्रज्वलन् । सर्वत एवान्यूनः सदृशः । भवसि । सः शोभनावयवः
सन् । दूरे । अपि । सन् । अन्तिक इवास्थितः । अतिरोचसेऽपि वा विद्युदिव रोचसे । रात्र्याः ।
अपि । अन्धः । विनाशयसि ।

१. जन्मना स्वाभाव्येन Sy.

जनुषा जन्मना । जन्मन एव प्रभृती-
त्यर्थः Sk.

२. ०त P.

पुरस्तादागामिनि स्वर्गादौ हितोऽ-
नूकूलाचरणोऽसि । यद्वा । सर्वेषु कर्मसु
पूर्वस्यां विद्याहवनीये स्थापितोऽसि ।
अथवा पुरोहितो ब्रह्मा देवपुरोहितस्य
बृहस्पतेः प्रतिनिधित्वात्... अतस्त-
स्मिन्ब्रह्मणि पूर्ववदवस्थाय तद्रूपः
सन् Sy.

पूर्वस्यां विद्याहवनीयात्मना स्थापितः
सन् Sk.

३. ऋत्विजः कर्माणि अ ? (आ-) ध्वयं वा-
दीनि Sy.

ऋत्विक्कर्माणि Sk.

४. न्यूनाधिकभावराहित्येन सम्पूर्णाणि
करोषि Sy.

स्वयं पुण्यासि वा यज्ञसम्पादनद्वारेण
यजमानत्वात् Sk.

५. प्राज्ञः as explaining धीर should
be in the vocative case. I
propose therefore to read
प्राज्ञ ! for प्राज्ञः ।

६. V. Mādhava ignôres अग्ने

etc.

७. विश्वः M.

८. यस्त्वं M. यः । समन्तात् omitted
by P. सर्वस्मादपि Sy.

९. संप्र० P.

१०. शोभनाङ्गः सन्... सुप्रतीकः । शोभनं
प्रतीकोऽङ्गं यस्य Sy.

सुप्रतीकः सुमुखः सुदर्शनो वा Sk.

११. सः D.P.

१२. विद्युत्तलिद् भवतीति शाकपूणिः ।
सा ह्यवताळयति । दूराच्च दृश्यते ।
अपि त्विदमन्तिकनामैवाभिप्रेतं स्यात्
... दूरेऽपि सन्नन्तिक इव संदृश्यस
इति N. ३. 11.

१३. विद्युत्तलिदित्युच्यते । विद्युदिव ।
... अथवा तल्लित्यन्तिकनाम । दूरेऽपि
सन् अन्तिक एव दीप्यते Sk.

१४. इव स्थितः is suggested for इवा-
स्थितः ।

१५. अतिशयेन दीप्यते Sy.

१६. बहुलमन्धकारमपि... अतीत्य प्रका-
शसे Sy.

तमोऽत्रान्ध उच्यते ।... तमोऽतीत्य Sk.

१७. V. Mādhava ignôres देव
अग्ने etc.

पूर्वो देवा भवतु सुन्वतो रथोऽस्माकं शंसो अभ्यस्तु दुह्यः ।

तदा जानीतोत पुण्यता वचोऽग्रे सख्ये मा रिषामा वयं तव ॥८॥

पूर्वो देवाः । मुख्यः । भवतु । देवाः । यजमानस्य । रथः । अस्माकं सुन्वताम् । शंसनम् । अभिभवतु । पापबुद्धीन् । तदिदं मदीयम् । वचनं यूयम् । अभ्यनुजानत । अपिच । तत् पोषयतेति देवदेवत्यास्वयः पादाः ।

वधैर्दुःशंसाँ अपं दुह्यो जहि दूरे वा ये अन्ति वा के चिदत्रिणः ।

अथा यज्ञाय गृणते सुगं कृध्यग्रे सख्ये मा रिषामा वयं तव ॥९॥

वधैर्दुःशंसान् । आयुषैः । दुर्वचनान् । दुर्वृद्धीन् । अपजहि । दूरे । वा । ये । के । चित् । अन्तिके वा । भवन्ति । अदनशीला राक्षसाः । अथ । यज्ञार्थम् । स्तुवते । शोभनगमनमार्गम् । कुरु ।

१. अन्येषामयजमानानां रथेभ्यो मुख्यः Sy.

समानजातानां मध्ये पूर्वोऽग्रिमः Sk.

२. देवाय M. अन्यवयवभूताः सर्वे

देवाः Sy. ३. सोमाभिषवं कुर्वतो

यजमानस्य Sy. मत्प्रभूतेः Sk.

४. रथे P.

५. शंसनीयमभिशापरूपं पापम्... शंसोऽ-

भिशापः Sy. आशंसनमभिलाषः Sk.

६. M. adds वा after अभिभवतु ।

तान् बाधताम् Sy.

७. अस्मदनिष्ठाचरणपराञ्छ्वान्... दुह्यः ।

दुष्टं ध्यायन्तीति दुर्धियः Sy.

८. अभ्यनुजानीत is suggested for

अभ्यनुजानत ।

आभिमुख्येनावगच्छत Sy.

९. पाप० M. तदर्थचरणेन... प्रवर्धयत

Sy. संवर्धयत Sk. १०. ०त्य स्त्रियः

११. V. Mādhava ignores अग्ने etc.

१२. ०र्दुशं० M.

१३. ०धे D. हननसाधनः Sy.

१४. दुःखेन कीर्तनीयान् Sy. पापाभिलाषान् ।

अस्मद्विनाशनकामानित्यर्थः Sk.

१५. दुर्धियः पापबुद्धीन् Sy. पापबुद्धीन् Sk.

१६. वयं प्रापय... तान् दुर्धियोऽपज-

हीत्यर्थः Sy.

१७. विप्रकृष्टदेशे Sy.

१८. Omitted by P.

१९. समीपदेशे Sy.

२०. विनाशयितारोऽस्माकमित्यर्थः Sk.

२१. अत्रिणः, अत्तारो राक्षसादयो

विद्यन्ते Sy.

२२. Omitted by M. अनन्तरम् Sy.

२३. यज्ञपतये Sy.

२४. त्वाँ स्तुवते यजमानाय Sy.

२५. ०नं मा० P. D.

सुगम् । अपठितमपि सुखनामैतद् इह

द्रष्टव्यम् । ... सुखम् । ...

अथवा यज्ञायैति हेतुतृतीयार्थं चतुर्थी ।

सुगशब्दोऽपि । सुगमदेशवचनः । यज्ञेन

हेतुता स्तुतो ममार्थाय सुगमं स्वर्गादि-

देशं कुर्वित्यर्थः Sk.

२६. V. Mādhava ignores अग्ने etc.

यदयुक्था अरुषा रोहिता रथे वातजूता वृषभस्येव ते रवः ।

आदिन्वसि वनिनो धूमकेतुनाग्नें सुख्ये मा रिषामा वृषं तवं ॥१०॥

यदयुक्थाः^१ । यदा । त्वं^२ युनक्षि^३ । गन्तारी^४ । रोहितवर्णविश्वो^५ । वातवेगो^६ गमनाय ।
स्वरथे तदानीं^७ गच्छतः^८ । तव^९ । शब्दः^{१०} । वृषभस्येव श्रूयते^{११} । अथ त्वम्^{१२} । व्याप्नोषि^{१३} । वृक्षान्^{१४} ।
धूमकेतुना^{१५} ज्वालासङ्घेन^{१६} ।

अथ स्वनादुत विंभ्युः पत्रिणो द्रुप्सा यत्तै यवसादो व्यस्थिरन् ।

सुगं तत्तै तावकेभ्यो रथेभ्योऽग्नें सुख्ये मा रिषामा वृषं तवं ॥११॥

अथ स्वनात्^{१७} । यदा^{१८} । दवाग्नेः^{१९} शकलानि^{२०} । तृणस्य^{२१} भक्षकाणि^{२२} । अरण्ये^{२३} वितिष्ठन्ते^{२४} । अनन्त-
रम्^{२५} । एव^{२६} । दवाग्निशब्दात्^{२७} । पक्षिणः^{२८} । विभ्यति^{२९} । शोभनगमनम्^{३०} । तदरण्यम्^{३१} । अग्नेः^{३२} । रथेभ्यो^{३३}

१. ०युक्थाः M.

२. अनक्षि P. D. M. अयोजयस्तदानीं
वनानि बहतः Sy.

दावात्मत्वाच्छीघ्रं गन्तुं युनक्षि Sk.

३. आरोचमानो Sy.

४. लोहितवर्णो । रोहित इत्यग्नेरिव-
स्याख्या Sy.

५. वातस्य वायोजूतं जवो वेग इव वेगो
ययोस्ती । ईवृशावद्वो Sy.

६. वनानि बहतः Sy.

७. वृष्टस्य महोक्षस्य शब्द इव गम्भीरो
भवति Sy. वृषभस्येव ... साकाङ्क्ष-
त्वाद् भवतीति वाक्यशेषः Sk.

८. ह्याप्नो P.

९. वनसम्बद्धात् Sy.

१०. धूमः केतुः प्रज्ञापको यस्य तादृशेन
रश्मिना Sy. केतुः पताकोच्यते । धूमः
केतुस्थानीयो यस्य तेन धूमकेतुना । साम-
र्थ्याज्ज्वालासहितेन ज्योतिषा वा Sk.

११. V. Mādhava ignores अग्ने etc.

१२. ०ग्ने P. द्रुप्साः, ज्वालकदेशः Sy.
द्रुप्सशब्दः कठिनवचनः । कठिनाः

बहुलरूपा इत्यर्थः । यद् यदा ते तव
दावात्मकस्य स्वभूता यवसादः । यवसं
तृणम् । तस्यात्तारो ज्वालासमूहाः Sk.

१३. शकानि M.

१४. यवसादः, यवसानामरण्ये वर्तमानानां
तृणानामत्तारः सन्तः Sy.

१५. इतिष्ठन्ते M. विविधमवतिष्ठन्ते Sy.
सर्वं व्याप्नुवन्तीत्यर्थः Sk.

१६. दग्धं वनप्रवेशानन्तरम् Sy.

अथशब्दोऽत्र तदेत्यस्मार्ये । तदा Sk.

१७. भयं प्राप्नुवन्ति । उत्पतनेन देशान्तरं
गन्तुं समर्थाः पक्षिणोऽपि यदा भयं प्राप्नु-
वन्ति किम् वक्तव्यमन्येषां तत्रत्यानां
वृक्षादीनां भीतिर्जायत इति । अतस्त्वपि
वनं प्रविशति सर्वे प्राणिनो भयं
प्राप्नुवन्तीत्यर्थः Sy.

१८. किञ्च सुगं तत् । तच्छब्दभूतेयोर्योग्यार्थ-
सम्बन्धो यच्छब्दोऽध्याहार्यः । यत्
पर्वतपृष्ठादि अन्यः कश्चिद् गन्तुं न
शक्नोति सुगं तत् ते तव Sk.

१९. पठ्यर्थे चतुर्थी पञ्चमी वा । एषां
रथानां च त्वदीयानाम् Sk.

भवति^१ । त इति पूरणम् । तत् त्वं यथात्मीर्यैषाकामं सञ्चरसीत्यर्थः ।^२

अयं मित्रस्य वरुणस्य धार्यसेज्वयातां मरुतां हेळो अद्भुतः ।

मृळा सु नो भूत्वेषां मनः पुनरग्रे सुख्ये मा रिषामा वयं तव ॥१२॥

अयं मित्रस्य । अयम् । मित्रावरुणयोः । सोमपाताय । स्वर्गादिषस्तादागच्छताम् । मरुतां च । क्रोधः । महान् भवति यदि प्रमादोऽस्माकं भवति कुप्यतीत्यर्थं एवं स्थिते तान् यजन् । अस्मान् । सुष्टु । सुख्य । भवतु च । एषां त्वत्प्रसादेनास्मासु । मनः । पुनरपि ।

देवो देवानामसि मित्रो अद्भुतो वसुर्वसूनामसि चारुरध्वरे ।

शर्मन्त्स्याम तव सप्रथस्तमेऽग्ने सुख्ये मा रिषामा वयं तव ॥१३॥

देवो देवानाम् । देवः । देवानाम् । असि । सखा । महान् । वसुः । वसूनामिति वसवो देवास्तेषामपि वासयिता भवसि । कल्याणस्त्वम् । यज्ञे । सुखे । स्याम । तव ।

१. सुखेन गन्तुं शक्यमतस्तावकेभ्यस्त्वदीयेभ्यो रघेभ्यश्च तदरुण्यं सुगं भवति । पूर्वं प्रवृत्तैर्ज्वालाग्रैस्तृणादिषु दग्धेषु सत्सु त्वदीया रथाः प्रतिबन्धमन्तरेण पश्चाद् गच्छन्तीति भावः Sy.
२. तत्त्वं P. D. ३. ०त्मीर्यैषाका० M.
४. V. Mādhava ignores अग्ने etc.
५. अग्नेः स्तोता Sy.
६. मित्रस्य अहरभिमानिनो देवस्य । वरुणस्य रात्र्यभिमानिनश्च सम्बन्धिने Sy.
७. ०त्रस्य वरु० P. ८. धारणायावस्थापनाय भवतु । मित्रावरुणाविममग्नेः स्तोतारं धारयतामित्यर्थः Sy.
८. ०स्ताददाग० M. ०च्छतां P. अवस्ताद् गच्छतां स्वर्गलोकस्याधस्तादन्तरिक्षे वर्तमानानाम् Sy. अवशब्दोऽप्येत्यस्य स्थाने । अस्मदद्यज्ञादपगच्छताम् Sk.
१०. Omitted by P.
११. साकाङ्क्षत्वात्प्रसादेन व्यावर्ततामिति

वाक्यशेषः Sk.

१२. महान् भवति । अद्भुत इत्येतन्महत्त्वम् । तस्मात् क्रोधाद् इसमग्नेः स्तोतारं मित्रावरुणौ रक्षतामिति शेषः Sy.
१३. यवियं प्र० M. १४. स्थि P.
१५. सुखाय P. D. सुष्टु मृडय Sy.
१६. चेष चेषन् P. चेष M. मरुताम् Sy. १७. त्वां प्रादेना० P.
१८. मनसः M. प्रसन्नं भवतु Sy. पुनरप्यस्मासु सानुग्रहचेतसो भवन्तित्यर्थः Sk.
१९. V. Mādhava ignores अग्ने etc.
२०. हविर्वहनादधुपकारकरणान्महन्मित्रमसि Sk. २१. सर्वेषां धनानाम् Sy. धनानां च त्वं धनमसि धनकार्यकरत्वात् Sk. २२. सयिता P. निवासयिता भवसि । अतोऽस्माकं वसूनि देहीत्यर्थः Sy. २३. शोभनोऽसि Sk. २४. यज्ञगृहे Sy. शरणस्थाने Sk. २५. प्राप्नुयामेत्यर्थः Sk.
२६. त्वत्सम्बन्धिनि शर्मणि यज्ञगृहे Sy.

सर्वतः पृथुतमे ।

तत्ते भद्रं यत्समिद्धः स्वे दमे सोमाहुतो जरसे मृळ्यत्तमः ।

दधासि रत्नं द्रविणं च दाशुषेऽग्ने सख्ये मा रिषामा वयं तव ॥१४॥

तत्ते भद्रम् । तत् । तव । कल्याणम् । यत् त्वम् । प्रज्वलितः । स्वे । यज्ञगृहे । सोमेनाहुतः ।
सन् देवान् । स्तौषि । सुखयितृतमः । यच्च त्वं धनम् । च । यजमानाय । प्रयच्छसि । अग्ने सख्य
इति ।

यस्मै त्वं सुद्रविणो ददाशोऽनागास्त्वमदिते सर्वताता ।

यं भद्रेण शवसा चोदयासि प्रजावता राधसा ते स्याम ॥१५॥

यस्मै । यस्मै । त्वमग्ने ! शोभनघन ! प्रयच्छसि । अपापवादम् । अखण्डित !

१. सप्रथस्तमे सर्वतः पृथुतमेऽतिशयेन विस्तीर्णं Sy. तव स्वभूतेऽग्निलोकाख्ये ... । अथवा जमेति गृहनाम । गृहे स्याम तव सम्बन्धिनि सर्वपृथुतमे । त्वया दीयमानमत्यन्तविस्तीर्णं गृहं वयं प्राप्नुयामेत्यर्थः Sk.

२. V. Mādhava ignores अग्ने etc.

३. तच्चेष्टितं कर्म वा Sk.

४. भजनीयं, प्रशस्तमित्यर्थः Sy.

५. यत्वं P. ६. ०त M.

७. स्वकीय उत्तरवेदिलक्षणे निवासस्थाने Sy. ८. ०सोमना० M. हुतेन सोमरसेन सन्तर्पितः सन् Sy.

८. सुदेवाः M. १०. ऋत्विग्भिः स्तूपस इति यवस्ति तद् भद्रमित्यर्थः Sy. होतृत्वात् ... देवताः । स्तूपसे वा ऋत्विग्भिः Sk. ११. अतिशयेनास्माकं सुखयिता भूत्वा Sy. यद्धृणां च स्तोतृणां च Sk. १२. त्वद् D.

१३. रत्नं रमणीयं कर्मफलं द्रविणं धनम् Sy.

१४. V. Mādhava ignores रत्नम्

मा रिषाम etc.

१५. Omitted by P. यजमानाय Sy. अग्निरप्यदितिरुच्यते । तस्यैवा भवति ... यस्मै त्वं सुद्रविणो ददासि । अनागास्त्वम् । अनपराधत्वम् । अदिते । सर्वान् कर्मततिषु । आग आहूपूर्वाद् गमेः । एन एतेः । किल्बिषं किल्बिभदम् । सुकृतकर्मणो भयम् । कीर्तिमस्य भिनत्तीति वा । यं भद्रेण । शवसा बलेन । चोदयसि । प्रजावता च राधसा (धनेन) ते वयमिह स्यामेति N. 11. 23-24.

१६. ०तं D. सुद्रविणः । शोभनानि द्रविणानि धनानि यस्य Sy. सुबलो वा Sk.

१७. प्रयच्छसि स यजमानः समृद्धो भवति Sy.

१८. अपापत्वं पापराहित्येन कर्माहिताम् Sy.

१९. अखण्डनीयान्ने Sy. अदितिर्देवमाता । तच्छब्देनेदं सोऽयमित्यभिस्तम्बन्धात् पुत्रस्याग्नेरभिधानम् । अदितेः पुत्रेत्यर्थः । अथवा अदितिशब्दोऽदीनपर्यायः । अदीन । क्षयवर्जितेत्यर्थः Sk.

यज्ञे कृते । यं च त्वम् । कल्याणेन । बलेन संयोज्य । युद्धे प्रेरयसि । यं वा प्रजावता । धनेन संयोजयसि । वयं च ते । भवाम । “ते वयमिह स्याम” इति यास्कः ।

स त्वमग्ने सौभगत्वस्य विद्वान्स्माकमायुः प्र तिरेह देव ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥१६॥

स त्वमग्ने । सः । त्वम् । अग्ने ! सौभाग्यं कर्तुम् । जानन् । अस्माकम् । आयुः । वधेयं । अस्मिन् स्तोत्रे सति । देव ! तदिदमग्नेः स्तोत्रम् । मित्रादयोऽपि । पूजयन्तिवति ।

इत्येवं षष्ठमध्यायं व्याकरोत् प्रथमेऽष्टके ।

भरतस्य कुले जातो माधवो वेङ्कटात्मजः ॥

१. सर्वासु कर्मततिषु यद्वा सर्वेषु यज्ञेषु Sy. सर्वताता । . . . सर्वत्रेत्यर्थः अथवा अनागास्त्वमित्यागदशब्दोऽपराधवचनः । सर्वतातेत्यपि सर्वा एवैष्टिकपाशुकसोमिकरूपा कर्मसन्ततियज्ञ उच्यते । यस्मै वेगुण्यलक्षणापराधवर्जितत्वं यज्ञेषु ददाति तस्य विगुणमपि यज्ञं सगुणं करोषीत्यर्थः Sk.

२. संयोजयसि सोऽपि समृद्धो भवति Sy. यं भद्रेण बलेन संयोज्य तत्र तत्र विनियोजयसीत्यर्थः Sk.

३. ०तां D. वयं च स्तोतारः . . . प्रजाभिः पुत्रपौत्रैर्युक्तेन . . . त्वया दत्तेन धनेन युक्ताः . . . भवेम Sy.

४. अस्माकमेव सर्वमिदं कुर्वित्यर्थः Sk.

५. N. II. 24.

६. पूर्वोक्तगुणविशिष्टः Sy. य उक्तगुणोऽसि Sk.

७. सौभ्यं M. सुभगत्वं सौभाग्यम् . . . सौभगत्वस्य । सुभगस्य भावः सौभगम् Sy.

भग इति धननाम । शोभनं धनं हविलक्षणं यस्य स सुभगः । सुभग एव सौभगः । . . . तस्य भावः सौभगत्वम् ।

तस्य सौभगत्वस्य Sk.

८. सहविष्कतामस्माकं जानन्नित्यर्थः Sk.

९. आयुध M.

१०. ०या M. प्रवधेयं । प्रपूर्वास्तिरतिवधेयार्थः Sy.

११. कर्मणि Sy.

इह जन्मनि लोके वा Sk.

१२. अग्नेः missing M.

१३. रक्षन्वित्यर्थः । मित्रः प्रमीतेऽप्राता वरुणोऽनिष्टानां निवारयिता । अदितिरदीनाखण्डनीया वा देवमाता । सिन्धुः स्पन्दनशीलोदकात्मा देवता । पृथिवी प्रथिता भूदेवता । . . . द्यौः प्रकाशमाना द्युलोकाल्मा देवता । एतादृश सर्वा अग्निना प्रवर्धितमायुर्मम हन्तामिति पूर्वब्रान्वयः Sy.

१४. V. Mādhava ignores नः

Ms. D. puts the figure ॥१६॥ here to indicate the end of the ninetyfourth hymn. No. such number is given in P. and M.

१५. एवं missing M.

१६. वं० P. D.

अध्यायं^१ 'द्वे' विरूपे^२ च माधवो व्याचिकीर्षति ।

अन्वादेशस्य विषये वक्तव्यं संप्रदर्शयन् ॥ १ ॥

अस्येति प्रथमादेश उदात्तं स्मर्यते पदम् ।

अन्वादेशे चानुदात्तमस्य^३ वामस्य^४ दृश्यते ॥ २ ॥

अस्येदु^५ मातुः सर्वने^६ ननूदात्तोऽत्र दृश्यते ।

अस्मा^७ अस्येति सूक्तेऽस्मिन्निन्द्र एवापदिश्यते ॥ ३ ॥

अच्येतस्यामन्वादेश इति वक्तुं न युज्यते ।

युञ्जन्त्यस्य^८ काम्या^९ भिन्नायामपि दर्शनात् ॥ ४ ॥

'नास्मै' विद्युन्न तन्यतुः^{१०} 'नकिरस्य सहन्त्य' च ।

एवा ह्यस्य सुनृता^{११} अचश्चात्र निदर्शनम् ॥ ५ ॥

दिवश्चिदस्य वरिमा^{१२} सूक्तादौ च प्रदृश्यते ।

अन्वादेशः पूर्वसूक्ते स्तुतस्यैव पुनः स्तुतौ ॥ ६ ॥

१. द्वि M. RV. I. 95.

२. अन्वादेशस्य M.

३. RV. I. 164. 1^a.

४. RV. I. 61. 7^a. The complete word is सर्वनेषु

५. अस्मादस्येति P.

६. RV. I. 61.

७. ०येकस्या० D. P. M.

८. शक्यते D. P.

९. RV. I. 6. 2^a. The third pāda is short by two syllables. I propose to add therefore हरी after काम्या

१०. युञ्जन्त्यस्मामभिन्नाया...मपि etc. M.

११. RV. I. 32. 13^a.

१२. RV. I. 27. 8^a; त्रिकि० P.

१३. RV. I. 8. 8^a.

१४. RV. I. 55. 1^a. All The mss. read महिमा although the correct reading of the text of the RV. is वरिमा। As it is a quotation, I have made the correction.

१५. प्रदर्शते D. प्रदृश्यते P.

१६. पूर्व is omitted by P.

१७. पुनस्तुतौ P.

अन्वादेशः पादमध्ये सर्वत्रेति न युज्यते ।

यस्मादुदात्ता दृश्यन्ते पादमध्येऽपि तद्यथा ॥७॥

‘माकिर्नो अस्य परिषूतिः’ ‘अग्ने’ चिकिद्ध्यस्य नः ।

पादो ‘न्यायांसमस्येति’ सर्वं तत्र निदर्शनम् ॥८॥

पादादिष्वनुदात्तोऽस्य न कदाचन दृश्यते ।

उदात्ताः पादमध्येऽपि दृश्यन्ते बहवस्तथा ॥९॥

वाक्यादावपदिष्टोऽपि लौकिकैरपदिश्यते ।

उच्चैर्धर्मो ततस्तत्र नान्वादेशस्य सम्भवः ॥१०॥

पूर्वास्मिन्प्रकृतो वाक्ये वाक्यमध्येऽपदिश्यते ।

नौचैर्यस्वभावेन सोऽन्वादेशः स्मृतो बुधैः ॥११॥

I.95.

द्वे विरूपे चरतः स्वर्थे अन्यान्या वृत्तसमुप धापयेते ।

हरिरुन्यस्यां भवति स्वधावाञ्छुक्रो अन्यस्यां ददृशे सुवर्चीः ॥१॥

द्वे विरूपे । कृत्स्नः ।

१. नि D.

२. कीमो P.

३. परितिष्ठति P.

४. RV. IX. 85. 8°.

५. ०रने D.

६. चिकिध्यास्य M.

७. RV. V. 22. 4°.

८. RV. V. 44. 8°. न्यायांसमस्येति M.

९. सर्वं P.

१०. उदात्ता D.

११. ०वृश्यते M.

१२. ०र्द्धर्मो D. ०र्धं is omitted by M.

The proper reading should be उच्चैर्धर्मो

१३. न is omitted by M.

१४. ०प्रकृते D.

१५. च वृश्यते M.

१६. ०रत्थं D. P.

१ द्वे। भिन्नरूपे। चरतः। शोभनकार्ये। अन्यान्या च। वत्सम्। उपधापयतस्तत्र। आदित्यः।
 ६ १० ११ १२ १३
 २ अन्यस्यामह्नि। बलवान् भवति। शुक्रवर्णोऽग्निः। रात्रौ। ददुशे। सुदीप्तिः।

दशेमं त्वष्टुर्जनयन्त गर्भमतन्द्रासो युवतयो विभृत्रम्।

तिग्मानीकं स्वयंशसं जनेषु विरोचमानं परिं पीं नयन्ति ॥२॥

१४ दशेमम्। दश दिशः। १५ एतमग्निम्। १६ त्वष्ट्रा दिक्षु निपिक्तम्। १७ गर्भभूतम्। जनितवत्यः।

१. अहोरात्रे Sy. राश्व्युषसौ Sk.
२. शुक्लकुण्डलतया नानारूपे Sy.
३. पुनः पुनः पर्यावर्तते। ते चाहोरात्रे
 अग्नेः सूर्यस्य च जनन्यौ। तत्र
 रात्रेः पुनः सूर्यः। स हि गर्भं वद् रात्राव-
 न्तर्हितः सन् तस्याश्चरमभागादुत्पद्यते।
 अह्निः पुनरोऽग्निः। स हि तत्र विद्यमानो-
 ऽपि प्रकाशराहित्येनास्तत्कल्पः सन्
 तस्मादह्निः सकाशात्निर्मुक्तः प्रकाश-
 मानं स्वात्मानं लभते Sy.
 रात्रिर्गता, उषा आगता। उषा गता,
 रात्रिरागता। एवं गच्छतः Sk.
४. शोभनगमनागमने। यद्वा-अर्थः प्रयोज-
 नम्। शोभनप्रयोजनोपेते Sy.
 अर्थशब्दः, अर्तर्गत्यर्थस्य गमनवचनः
 प्रयोजनवचनो वा। शोभनप्रयोजने Sk.
५. अन्योन्या D. अन्या M.
 परस्परव्यतिहारेण Sy.
६. पुत्रम् Sy. अन्योन्यस्याश्च वत्सस्थानीय-
 मग्निम्। अग्निर्हि राश्व्युषसोरभयोरपि
 वत्सस्थानीयः। तत्र जायमानत्वात् Sk.
७. ०धावय० P. स्वकीयं रसं पाययतः।
 यद्रात्र्या कर्तव्यं स्वपुत्रस्यादित्यस्य रसस्य
 पायनं तदहस्करोति। यदह्ना कर्तव्यं
 स्वपुत्रस्याग्नेः रसस्य पायनं तद्रात्रिः
 करोति Sy. पाययतः। किम्? सामर्थ्या-
 दाहुतीः। रात्रिर्ह्युपगम्य सायमाहुती-
 रग्निं पाययति। प्रातराहुतीष्याः Sk.

८. रसहरणशीलः Sy.
९. स्वजनन्या अन्यस्यामहरात्मिकाया-
 मग्नेर्जनन्याम् Sy.
 पूर्वोत्तरयोरर्धचंदोरेकवाक्यताप्रसिद्धार्थं
 यत्तच्छब्दावध्याहृतव्यौ। ये द्वे राश्व्युषसौ
 चरतः, अन्योन्यस्याश्च वत्सस्थानीय-
 मग्निमुपधापयेते तयोर्हृरिरन्यस्यां
 भवति हरितवर्ण एकस्यां रात्रौ Sk.
१०. ०मग्नि D. ०महि M.
११. हविलक्षणाश्रवान् Sy. अन्नवानग्निः Sk.
१२. निर्मलदीप्तिः Sy.
 शुक्रवर्णोऽन्यस्यां दृश्यत उपसि। उपसा
 चात्र तत्समनन्तरभाव्यहर्लक्ष्यते। अह-
 न्यादित्यात्मना व्यवस्थितः सन् शुक्र-
 रूपोऽग्निर्दृश्यत इत्यर्थः Sk.
१३. स्वजनन्या अन्यस्यां राश्व्यामादित्यस्य
 जनन्याम् Sy. राश्व्युषसौ Sk.
१४. दशमम् M. १५. दि P. D. दिः M.
 प्राच्याद्या दशसंख्याकाः Sy.
 चतस्रो दिशः। चतस्रश्चावान्तरदिशः,
 ऊर्ध्वमध इत्येता दश दिशः Sk.
१६. वैद्युतम् Sy. १७. ०ष्टा M.
 दीप्तान्मध्यमाद् वायोः सकाशात्. . .
 यद्वा दशसंख्याका अङ्गुल्यस्त्वष्टुर्दी-
 प्तस्य वायोर्गर्भं स्वकारणभूते वायो
 गर्भरूपेण वर्तमानम्। अग्नेर्हि वायुः
 कारणम् Sy. त्वष्टुः सकाशात् Sk.
१८. अपत्यभूतम् Sk.

अनलसाः^१ । युवतयोः^२ । धारकं^३ यद्येतस्ततो विहृतम्^४ । तीक्ष्णज्वालम्^५ । स्वभूतकीर्तिम्^६ । मनुष्येषु^७ ।
परिणयन्ति^८ । विरोचमानम्^९ । परितः^{१०} ।

त्रीणि जाना परि भूषन्त्यस्य समुद्र एकं दिव्येकमप्सु ।

पूर्वामनु प्र दिशं पार्थिवानामृतून्प्रशासद्वि दधावनुष्टु ॥३॥

त्रीणि जाना^१ । स्तोतारोऽस्य^२ । त्रीणि^३ । जन्मानि^४ । अलङ्कुर्वन्ति^५ । अन्तरिक्षस्थम्^६ ।
एकम्^७ । दिव्यम्^८ । अपरम्^९ । अप्सवपरं^{१०} सोऽयम्^{११} । प्राचीम्^{१२} । दिशम्^{१३} । प्रति
स्थित्वा^{१४} । मनुष्याणां^{१५} व्युच्छन्नेन^{१६} । कालान्^{१७} । प्रशासन्^{१८} । कल्याणम्^{१९} । प्रकर्षेण^{२०} ।

१. अतन्द्रासः स्वकार्ये जगतः पोषणेऽनलसा आलस्यरहिता जागरूका इत्यर्थः । (दिशः) ; ... पुनः पुनः कमंकरणे आलस्यरहिताः (अङ्गुलयः) Sy.
२. युवतयो नित्यतरुण्यो जरामरणरहिता इत्यर्थः (दिशः) ; ... अपृथक्कृत्य वर्तमानाः (अङ्गुलयः) एकस्मिन् पाणी संहत्यावस्थिता इत्यर्थः Sy.
३. यद्येतस्ततोऽपि हृत P. यद्येतस्ततो विहृत D. ० हृत M. सर्वेषु भूतेषु विहृतम् । जाठररूपेण विभज्य वर्तमानमित्यर्थः Sy. तत्र तत्र विह्रियतेऽसाविति विभुत्रः । तं विभुत्रम् Sk.
४. अत एव हि वैद्युताग्निदर्शने दृष्टिः प्रतिहस्यते Sy.
५. अतिशयेन यशस्विनमित्यर्थः Sy.
६. जनपदेषु सर्वदेशेषु Sy.
७. स्वस्वोपकाराय सर्वे जनाः स्वकीयं देशं प्रापयन्ति Sy. सर्वतो नीतवत्य इत्यर्थः Sk.
८. बहूनामुपकारकमित्यर्थः Sy. अथवा ... अनीकशब्दः समूहवचनः । सामर्थ्याच्चेह ज्वालासमूहमाह नान्यम् । तीक्ष्णज्वालासमूहमित्यर्थः Sk.
९. ०ताः M. १०. जन्मानि P. M.

११. यद्वा परीत्येव समित्येतस्य स्थाने । अस्याग्नेस्त्रीणि जन्मानि सम्भवन्ति Sy. परिपूर्वा भवतिः सर्वत्र परिग्रहे । परिगृह्णन्ति । अस्याग्नेः सत्स्वप्यन्येषु जन्मसु सारभूतत्वात् त्रीण्येव जन्मान्यस्याग्नेः परिगृह्णन्तीत्यर्थः Sk.
१२. समुद्रे अर्धो बडवानलरूपेणैकं जन्म Sy. समुद्र एकं बाडवात्मना Sk.
१३. दिवि द्युलोक आदित्यात्मनैकम् Sy. दिव्येकमादित्यात्मना Sk.
१४. आप इत्यन्तरिक्षनाम । अन्तरिक्षे वैद्युताग्निरूपेणैकम् । एवमग्निस्त्रेधात्मानं विभज्य त्रिषु स्थानेषु वर्तते इत्यर्थः Sy. अपृथक्कृत्योद्गच्छन्नेनोऽन्तरिक्षनाम वा । दृष्टिलक्षणास्वप्नु, अन्तरिक्षे वा अपरं वैद्युतात्मना Sk.
१५. पूर्वस्यां दिश्याहवनीयात्मना व्यवस्थापितः सन्नित्यर्थः Sk.
१६. पृथिव्याः सम्बन्धिनां सर्वेषां प्राणिनाम् Sy. पृथिव्यां सम्भवानां यजमानानाम् Sk.
१७. यागकालान् Sk.
१८. प्रकर्षेण विभक्ततया ज्ञापयन् Sy. प्रकर्षेण कथयन्निव Sk.
१९. सम्यगनुक्रमेण Sy. अनुष्टु यागकर्म । यागं करोतीत्यर्थः Sk.

विदधातीत्यौषमग्निमाह, औषसाग्निप्रधानं वेदं सूक्तम् । अत्र कात्यायनः—“औषसाय वाग्नये” इति ।

क इमं वो निण्यमा चिकेत वत्सो मातृर्जनयत स्वधाभिः ।

बह्वीनां गर्भो अपसामुपस्थान्महान्कृविनिश्चरति स्वधावान् ॥४॥

क इमं वः । युष्माकं मध्ये । कः । एतम् । अन्तर्हितम् । वत्सः सन्तोषधीनाम् । मातृः । जनयन्ति । उदकैर्व्यधुतः । बह्वीनां दिशाम् । गर्भभूतोऽसौ । अपाम् । उदधास्थानान्मध्यात् (?) महान् । क्रान्तदर्शनः । निश्चरति । बलवान् ।

१. स्वतो भेदरहितयोरखण्डयोर्विककालयोः प्राच्यादिभेदो वसन्तादिभेदश्च सूर्यगत्या निष्पाद्यते । अतः सूर्य एव तयोः कर्तव्यः Sy.

२. ०ति औषमग्निमाह्वीयसानिमाह P. The correct reading should be ०त्यौषसम० for ०त्यौषम०

३. ०सानि० P.

४. सूक्तमन्त्र M.

५. KSA. 7.

६. V. Mādhava ignores प्र

७. ई D.

८. ऋषीणां ब्राह्मणानां मध्ये Sk.

९. अन्तर्हिताति P. D. अन्तर्हताति M.

१०. मेघस्थानामपां वैद्युताग्निरूपेण पुत्रस्थानीयः सन् Sy. अपत्यभूतः सन्नित्यर्थः Sk.

११. वत्स सनो० P.

१२. तस्य मातृस्थानीयानि वृष्ट्युदकानि Sy. औषधिवनस्पतयोऽत्र मातर उच्यन्ते, अग्नेर्जनकत्वात् Sk.

१३. The proper reading should be जनयति ।

वैद्युतात्मना व्यवस्थितः सन् जनयति Sk.

१४. हविलक्षणैरस्रैः Sy.

वृष्टिलक्षणैरुदकैः Sk.

१५. मेघस्थानामपाम् Sy.

१६. औषधीनां दिशो वा Sk.

१७. वैद्युतरूपेण गर्भस्थानीयः Sy.

१८. ०तो सवयाम् P. I propose to read अपामुपस्थात्, उदकस्थाना० for अपाम् । उदधास्थाना०

समुद्रात् Sy. अपांसि कर्माणि ।

तान्युपगम्य यत्र तिष्ठन्ति सोऽपसामुपस्थो यत्र आहवनीयो वा । तस्मात् Sk.

१९. का० P.

मेधावी Sk.

२०. औषसाग्निरूपेणादित्यः सन्निरगच्छति Sy. देवान् प्रति गन्तुं निरगच्छति Sk.

२१. The passage beginning with उदकैः and ending with बलवान् is omitted by M.

हविलक्षणैरस्रैः । एक एवाग्नि-होमनिष्पादकलक्षणेन पार्थिवरूपेण वैद्युतात्मना, औषसरूपेणादित्यात्मना च विभज्य वर्तत इत्यर्थः Sy.

हविलक्षणेनाग्नेनाग्नेवान् । हवीण्यावा-येत्यर्थः Sk.

२२. V. Mādhava ignores आ । चिकेत

आविष्टयो वर्धते चारुरासु जिह्वानामूर्ध्वः स्वयंशा उपस्थे ।

उभे त्वष्टुर्विभ्यतुर्जायमानात्प्रतीची सिंहं प्रति जोषयेते ॥५॥

आविष्टयः । आविष्टयः । वर्धते । चारुरग्निः । आस्वप्सु । तिर्यग् गच्छन्तीनामपाम् । उपस्थे । त्वष्टुः । जायमानादीर्वादग्नेर्वावापृथिवी । उभे अपि । विभ्यतुरपि चैनम् । सिंहमिव बलिनम् । अभिमुखे । सेवते । अत्र निरुक्तं द्रष्टव्यमिति ।

१. आविर्भूतः प्रकाशमानः Sy.

आविःशब्दः प्रकाशवचनः । आविरे-
वाविष्टयः । . . . सर्वलोकप्रकाशोऽग्निः
Sk.

माध्यमिकस्त्वष्टेत्याहुः । मध्यमे च
स्थाने समाम्नातः । अग्निरिति शाक-
पूणिः । तस्यैवापरा भवति . . .
आविरेवेदनात् । तस्यो वर्धते चारुरासु ।
चारु चरते । जिह्वां जिहीते । ऊर्ध्वमुद्धतं
भवति । स्वयंशा आत्मयशाः । उपस्थ
उपस्थाने । उभे त्वष्टुर्विभ्यतुर्जायमा-
नात् । (प्रतीची सिंहं प्रति जोषयेते ।)
द्यावापृथिव्याविति वा । अहोरात्रे
इति वा । अरणी इति वा । प्रत्यक्ते सिंहं
सहनं प्रत्यासेवेते N. 8. 14, 15.

२. आविष्टयः । आविष्टयः । वर्धते । is
omitted by M.

वर्धत इति भूतकाले व्यत्ययेन लट्
द्रष्टव्यः Sk.

३. उरग्नि M.
शोभनदीप्तिः सन् Sy.

४. आस्वप्सु P.
मेघस्थास्वप्सु वैद्युतात्मना वर्तमा-
नोऽग्निः Sy.
बह्वीनां गर्भं इति पूर्वस्यामूचि, आवि-
ष्टानामोषधीनामयमन्वादेशः । आस्वो-
षधिषु । अथवा बह्वीनां गर्भं
इति बह्वीशब्देन दिश उच्यन्ते । तत
आस्त्विति तासामन्वादेशः । . . .
त्वष्टुः सकाशाज्जनयित्वाऽऽप्सु दिक्षु

सर्वलोकप्रकाशोऽग्निर्वर्धत इत्यर्थः Sk.

५. ०च्छती० D. मेघेषु तिर्यग्-
वस्थितानां तासामपाम् Sy.
सप्तम्यर्थे षष्ठी । जिह्वासु । तिर्य-
ग्यवस्थितास्वित्यर्थः Sk.

६. उत्सङ्गे Sy.

उपस्थो यज्ञ आहवनीयो वान्तरिक्षं वा ।
तत्र च । अथवा उपस्थ इत्येतदास्वि-
त्येतेन विशेष्यते न समुच्चीयते । उपस्थ-
शब्दश्च स्थानवचनः । आस्वो-
षधीषु दिक्षु वा प्रवग्नेः स्थानं तत्रे-
त्यर्थः Sk.

७. स्वयमूर्धन्तोत्रः P. स्वयमूर्धनोत्रः D.
स्वयमूर्ध्वं गौ नः M.

८. त्वसूः P. दीप्तात् Sy.

९. ०ग्ने द्या० M.

१०. बभ्य० M.

११. सहनशीलमभिभवनशीलम् Sy.

१२. प्रत्यञ्चन्त्यो प्रतिगच्छन्त्यो, आभिमुख्येन
प्राप्नुवन्त्यो Sy.
अग्निमेव प्रतिपते । अग्निपरिचर्यापरे
सत्त्वावित्यर्थः Sk.

१३. सेवते P. D. M.

जुषिरत्र प्रीत्यर्थः । प्रतिशब्दश्च धात्व-
र्थानुवादी । भूते लट् । प्रीणयतम् ।
दशभिरपि दिग्भिः सहामृतेन तर्पय-
तमित्यर्थः Sk.

१४. तत्र P. १५. N. 8. 14, 15.
See note No. १ on this page.

१६. V. Mādhava ignores प्रति

उ॒मे भ॒द्रे जोष॑येते॒ न मे॒ने गावो॑ न वा॒श्रा उप॑ तस्थुरेवैः ।

स दक्षा॑णां दक्ष॑पतिर्वभू॒वाञ्ज॑न्ति॒ यं दक्षि॑णतो ह॒विर्भिः॑ ॥६॥

उ॒मे भ॒द्रे । उ॒मे । स्त्रियौ॑ द्यावापृथिव्यौ । कत्याध्यावग्निम् । सेवेते॑ । नेति॑ पूरणम् । गावः । इव । शब्दकारिण्यो वत्समेनम् । गमनैर्ऋत्विजः । उपतिष्ठन्ति॑ सोऽयम् । बले॑ । पतिर-भवत् । यमेने॑ यज्ञस्यमध्वर्यवः परेणाहवनीयम् । दक्षिणातिक्रम्य (?) तत्र स्थिताः । हविर्भिः । सिञ्चन्ति॑ ।

१. अहश्च रात्रिश्च । यदोमे द्यावा-पृथिव्यौ । अरणी वा Sy.

२. मेने स्त्रियौ जोषयेते न सेवेते इव । यथा शोभने स्त्रियौ चामरहस्ते राजानमुभयतः सेवेते, एवं द्यावापृथिव्यौ, एनमग्निमुभयतः सेवेते इत्यर्थः Sy.

स्त्रियाविव केचिद् भर्तारम् Sk.

३. ०णाव० P. D. M.
भजनीये शोभनाङ्गुष्ठी Sy.

४. सेवते D.

त्वाष्ट्रमग्निमतिप्रवर्धमानं परिचरित-वत्यावित्यर्थः Sk.

५. नशब्दः . . . उपमार्थीयः Sk.

६. यथा . . . स्वकीयैश्चरित्रैरादरातिशयेन स्वकीयान् वत्सान् . . . सङ्गच्छन्ते तथेममग्निं द्यावापृथिव्यावुपस्थिते भवतः । पूर्वं सेवनमात्रमुक्तम्, इदानीं पुनर्गोनिबर्शनेन तत्रैवादरातिशयो द्योत्यते Sy.

यथा वा वाशनस्वभाविका अचिरप्रसूता गावः स्वान् वत्सान् पयस्तपणेनोपतिष्ठन्त्येवं त्वाष्ट्रमग्निमतिप्रवर्धमानमुपस्थित-वत्यः । ता दश विशो द्यावापृथिव्यौ च Sk.

७. एवैरमृतपणैः Sk.

८. ०न्ती P.

९. दक्षाणां सर्वबलानां दक्षपतिर्वभूव । यथैव

प्रवीणशब्दः प्रकृष्टो वीणायां प्रवीण इत्येवमपि व्युत्पाद्यमानः प्रवीणो व्याकरणे प्रवीणो मीमांसायामित्यादि-प्रयोगदर्शनात् प्रकर्षमात्रवचनो विज्ञायते । न वीणाविषयप्रकर्षवचनमेवमयमपि दक्षपतिशब्दो दक्षस्य पतिर्दक्ष-पतिरित्येवमपि व्युत्पाद्यमानोऽधिपति-मात्रवचनो द्रष्टव्यः । अधिपतिर्भवती-त्यर्थः Sk.

१०. बलानां मध्ये यदतिशयितं बलं तस्याधि-पतिर्वभूवेत्यर्थः Sy.

११. यमग्निं दक्षिणत आहवनीयस्य दक्षिण-भागेऽवस्थिता ऋत्विजश्चक्षुरोऽश-शादिभिरञ्जन्ति, आर्द्रीकुर्वन्ति तर्पयन्ति सोऽग्निमिति पूर्वैणान्वयः Sy.

१२. Following the text of the Vedic stanza, the reading should be दक्षिणतोऽति० for दक्षिणाति०
दक्षिणस्यां दिशि Sk.

१३. इत्यम्भूतलक्षणे . . . इत्येवमेवा तृतीया . . . गृहीतहविष्का इत्यर्थः Sk.

१४. अञ्जतिगंत्यर्थः । शुद्धोऽपि चात्र सोप-सर्गाद्यैर्द्रष्टव्यः । होमार्थमुपगच्छति Sk.

१५. The passage beginning with बले । पतिः । and ending with सिञ्चन्ति is omitted by P.

उद्यंयमीति सवितेव बाहू उभे सिचौ यतते भीम ऋञ्जन् ।

उच्छुक्रमत्कमजते सिमस्माच्चवा मातृभ्यो वसना जहाति ॥७॥

उद्यंयमीति । उद्वाहुः^१ । सवितोदेति तद्वदयमात्मीयं तेजः । उदघच्छति सोऽयम् । उभे ।
सिचौ^२ सिक् सिञ्चतेद्यौरुदकैः पृथिवीं सिञ्चति पृथिवी हविर्भिदिवं ते उभे अपि । अभिगच्छति^३
तेजसा । प्रकाशयति । भयङ्करोऽग्निः^४ । शुक्रम् । रूपम् । आदत्ते । सर्वस्मात्^५ । नवानि च ।
वसनानि^६ । ज्वालाख्यानि । अद्भ्यः^७ । विसृजत्यासां मध्यादुत्तिष्ठन् ।

१. देवपरिवेषणवेलायां यदुद्यमनं तदि-
हाभिप्रेतम् । देवान् परिवेष्टुं हवींष्या-
दाय पुनः पुनरुदच्छति Sk.
२. सर्वस्य प्रेरक आदित्यो यवा ... बाहुस्था-
नीयान् रश्मीनुद्गमयति तथायमीष-
सोऽग्निः स्वकीयानि तेजांसि ... भृश-
मुद्यतान्यूर्ध्वाभिमुखानि करोति Sy.
यजमाननामंतच्छाकपुणिना पठितम् ।
यजमान इव Sk. ३. ० यमायं M.
बाहू । बाहुसम्बन्धादस्तावेवात्र बाहु-
शब्देन लक्ष्येते । आत्मीयो हस्तौ ।
देवान् परिवेष्टुं हस्ताभ्यां हवींष्यादाय
यजमानवत् पुनः पुनरग्निरुत्तिष्ठतीत्यर्थः ।
सवितान्नादित्य एव वाभिप्रेतः । ...
ऐतिहासिकाश्च प्रतिमानु चित्रकर्मसूध्वं-
हस्तमेव सवितारं स्मरन्ति । हवींष्युत्थे-
प्नुमादित्य इव हस्तावुदच्छतीत्यर्थः Sk.
४. The passage beginning with
उद्यंयमीति and ending with सो-
ऽयम् is omitted by P.
५. सिच्छद्भोऽत्र वस्त्राञ्चलवचनः । ... यत-
तिरपि सामर्थ्यात् सन्नहनार्थः । उभे
अपि वस्त्राञ्चले गावं सन्नह? (ह्य)ति ।
परिकरवन्धं च करोतीत्यर्थः । अथवा
उद्यंयमीति होमवेलायां यदुद्यमनं तदि-
हाभिप्रेतम् । होमवेलायामग्निरात्मीयो
हस्ताबाहुतीः प्रतिग्रहीतुं प्रसारयतीत्यर्थः ।
उभे सिचौ यतत इत्यप्याज्यसेचनाद्

- जुहूपहतावुच्येते । यततिरपि सामर्थ्या-
च्चुम्बनार्थः । उभेऽपि ? (उभे अपि)
जुहूपहतां चुम्बतीत्यर्थः Sk.
६. सिक् D. सिक् P.
७. ०ते द्यौं M.
८. स्वतेजसालङ्कुर्वन् यतते स्वव्यापारे प्रय-
तते Sy. ६. अतिप्रज्वलितत्वात् Sk.
१०. ०ग्नि P.
११. सारभूतं रसम् Sy. आत्मीयज्वालाख्यं
रूपमुत्क्षिपति । ऊर्ध्वं ज्वलतीत्यर्थः Sk.
१२. रश्मिभिरूर्ध्वमादत्ते Sy.
१३. भूतजातात् Sy. सर्वस्मादाहवनीयागा-
राद् अन्यतो वा स्थानात् Sk.
१४. सर्वस्य जगत आच्छादकानि तेजांसि ...
उद्गमयति Sy.
वसनानि तमांस्यत्राभिप्रेतानि, अचिरो-
त्पन्नत्वाद् आच्छादकत्वाच्च विशाम् Sk.
१५. अभ्यः P. M. स्वमातृस्थानीयेभ्यो
बृष्ट्युदकेभ्यः सकाशात् Sy.
मातरोऽपि दिशः, त्वाष्ट्रात्मनोऽग्नेर्जन-
कत्वात् । जहातीत्यपि लट् भूते काले ।
अचिरोत्पन्नानि तृमांसि दिग्भ्यस्त्वाष्ट्रो-
ऽग्निरजहात् । अपनीतवानित्यर्थः । अथवा
ओषधिवनस्पतयोऽत्र मातर उच्यन्ते ।
तासां नवानि वसनान्यजीर्णास्त्वचः ।
मातृभ्य इति षष्ठ्यर्थे पञ्चमी । ओष-
धिवनस्पतीनामजीर्णास्त्वचोऽग्निर्दग्ध्वा
जहातीत्यर्थः Sk. १६. ०त्यसा P.

त्वे^१पं रूपं कृणुत^२ उत्तरं^३ यत्संपृञ्चानः^४ सदनं^५ गोभि^६रद्भिः ।

कवि^७र्वुध्नं^८ परि^९मर्मज्यते^{१०} धीः सा देवता^{११}ता समिति^{१२}र्वभूव^{१३} ॥८॥

त्वे^१पं रूपम् । दीप्तम्^२ । रूपम्^३ । कृणुते^४ । यद्रूपम्^५ । उदततरं^६ भवति । संसृजन्^७ । समुद्रे^८ ।
तेजोभिः^९ । अद्भि^{१०}श्च । क्रान्तः^{११} । ध्यानात्मनः^{१२} । मूलमुदकं^{१३} ज्वालाभिः^{१४} । परिमार्ष्टि^{१५} । सोऽयम्^{१६} ।
देवंस्ततः^{१७} । सङ्घः^{१८} । भवति प्रकाशते पूर्वस्यां दिशि ।

उरु^{१९} ते जयः^{२०} पर्येति^{२१} बुध्नं^{२२} विरोचमानं^{२३} महिषस्य^{२४} धाम ।

विश्वे^{२५}भिरग्रे^{२६} स्वयंशोभि^{२७}रिदो^{२८}ऽदब्धेभिः^{२९} पायुभिः^{३०} पाह्यस्मान्^{३१} ॥९॥

उरु^{१९} ते जयः^{२०} । विस्तीर्णम्^{२१} । गच्छत्^{२२} । तव^{२३} । तेजः^{२४} । परिगच्छति^{२५} । मूलम्^{२६} ।
विरोचमानम्^{२७} । महत्^{२८} । सर्वैः^{२९} । अग्ने ! स्वकीतिभिः^{३०} । समिदः^{३१} । अनुपहिसितैः^{३२} । पालनैः^{३३} ।
अस्मान्^{३४} । रक्ष^{३५} ।

१. सर्वेष्टुमशक्यम् Sy.

२. वैद्युतं प्रकाशम् Sy.

३. यदा Sy. यत् । सप्तम्या अत्र
लुग्वष्टव्यः । यत्र Sk.

४. उत्कृष्टतरम् Sy; Sk.

५. वैद्युतरूपेण संयुक्तः Sy.
सम्पृच्यमानः Sk.

६. अन्तरिक्षे Sy. यज्ञगृहे Sk.

७. गन्त्रीभिः Sy. गोशब्दोऽत्र स्तुतिवचनः ।
... स्तुतिभिः Sk.

८. अद्भ्यश्च P. आभिश्च M. मेघस्याभिः
Sy. सोमरसलक्षणाभिश्चाद्भिः स्तूय-
मानः सोमेन च हूयमान इत्यर्थः Sk.

९. क्रान्तः P. मेधावी Sk.

१०. सर्वेषां धारकः Sy.

११. सर्वस्पोदकस्य मूलभूतमन्तरिक्षम् Sy.
बुध्नमन्तरिक्षम् । तच्च तमोऽपन-
यनेन सर्वतः शोधयति Sk.

१२. ०क ज्वा० M.

१३. स्वतेजसाऽऽच्छादयति Sy.

१४. सेयं P. D. M.

१५. ०त P. देवेन देवनशीलेनाग्निना तता
विस्तारिता दीप्तिरस्माभिः स्तुता
सती Sy.

१६. तेजसां संहतिः Sy.

सङ्गच्छन्ते यस्मिन् देवाः सा समितिः ।
... यत्र यज्ञकर्मणि दीप्तमात्मनो
रूपमग्निः करोति, अन्तरिक्षाच्च
तमोऽपनयति । तत्रैव देवाः सङ्गच्छन्ते
नान्यत्रेत्यर्थः Sk.

१७. तेजः M. १८. ०च्छन् M.

१९. राक्षसादीनामभिभावकम् Sy.

२०. परितो व्याप्नोति Sy. सर्वतो व्याप्नो-
तीत्यर्थः Sk.

२१. अपां मूलभूतमन्तरिक्षम् Sy.
अन्तरिक्षम् Sk.

२२. ०माना P. २३. महः M.

२४. आत्मनिमित्तं यशो येषु पालनेषु तानि
स्वयंशंसि । तैः Sk.

२५. अस्माभिः प्रज्वलितः सन् Sy.

२६. राक्षसादिभिः Sy.

२७. रक्षम् M.

धन्वन्त्स्रोतः कृणुते गातुमूर्मिं शुक्रैर्मिभिरुभि नचति चाम् ।

विश्वा सनानि जठरैषु धत्तेऽन्तर्नवासु चरति प्रसृष्टं ॥१०॥

धन्वन्त्स्रोतः । अन्तरिक्षे । सन्ततम् । गमनशीलम् । तेजःसङ्घातम् । करोति । शुक्रैः । तेजोभिः । अभिव्याप्नोति । चाम् । विश्वानि च । अन्नानि । स्वोदरेषु । धारयति । अन्तः । चरति । नवासु । मातृप्लवसु ।

एवा नो अग्ने समिधा वृधानो रेवत्पावक श्रवसे वि भाहि ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥११॥

एवा नो अग्ने । एवम् । अग्ने ! निधीयमानया समिधा । वर्धमानः । अस्माकम् । धन-युक्तम् । अन्नार्थं च । दीप्यस्व । सूक्तं प्राप्तैर्निरूपणीयमिति ।

१. ऊर्मिमुदकसङ्घमयमग्निः, स्रोतः
कृणुते स्रोतसा प्रवाहरूपेण युक्तं
करोति Sy.
स्रोत इत्यप्युदकनाम । हविर्नयनद्वारेणा-
न्तरिक्षे वृष्टिलक्षणमुदकं करोत्यग्निः ।
... ऊर्मिमत्यन्तप्रभूतम् Sk.

२. निर्मलैः Sy.

३. तेजलसङ्घः Sy.

४. भूमिम् ।... स्वतेजोभिरन्तरिक्षे जलसङ्घ-
मुत्पाद्य तेन सर्वा भूमिमभिवर्धतीत्यर्थः
Sy. पृथिवीम् Sk.

५. ०यन्ति M.

अवस्थापयति Sy.

धारणेन चात्र पाकरहितस्यान्नस्योदरेषु
धारयितुमशक्यत्वाद् हेतुभूतोदनत्वाद्या-
पत्तिरूपः कार्यभूतो वा रसलोहितमांस-
त्वाद्युत्पत्तिरूपः पाको लक्ष्यते । अन्नानि
चौदनादिरूपेण रसादिरूपेण वा
जाठरात्मनानि पचतीत्यर्थः Sk.

६. ०यन्तः M.

७. वृष्टधनन्तरमुत्पन्नासु Sy.

८. सर्वेषामन्नानां प्रसवित्रीष्वोषधीषु पाका-

यम् ।... अन्तरवस्थितेन भीमाग्निना
सर्वा ओषधयः पच्यन्ते Sy.
प्रसूतानामोषधीनामन्तर्गतः । अग्न्यायत्तो
हि प्रसूतानामोषधीनां फलपाकः ।
अत एतदुच्यते-अन्तर्नवासु चरति
प्रसृष्ट्विति Sk.

९. अस्माभिर्दत्तेन समिधादिब्रह्मणेन Sy.

१०. ०नय P. ०नाया D.

११. समिन्धति ? (न्य इति) समित् । स्तुति-
रत्राभिप्रेता न काष्ठमयी । तथा Sk.

१२. ०ना M.

१३. धनयुक्ताय... अस्माकम्... अन्नाय ।...
अस्माकं तादृशमन्नं प्रयच्छेत्यर्थः Sy.
धनायास्माकमित्यर्थः Sk.

१४. ०प्यसु M.

१५. V. Mādhava ignores पावक ।
वि । तत् etc.

Ms. D. puts the figure ॥६५॥
here to indicate the end of
the ninetyfifth hymn. No
such number is given in
P. and M.

I.96.

स प्रत्नथा सहसा जायमानः सुद्यः काव्यानि बलधत्त विश्वा ।

आपश्च मित्रं धिपणा च साधन्देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम् ॥१॥

स प्रत्नथा । सः । प्रत्न इव । बलेन । जायमानः । तदानीमेव हविर्वहनादीनि । कविकर्माणि ।
सर्वाण्येव । सत्प्रमेव । आपः । चान्तरिक्ष्या माध्यमिका । वाक् । च । मित्रमेतम् । साधयन्ति
वेद्युतम् । अग्निं तमिमम् । धनस्य दातारम् । देवाः । अधारयन्निति ।

स पूर्वया निविदा कव्यतायोरिमाः प्रजा अजनयन्मनूनाम् ।

विस्वता चर्त्तसा द्यामपश्च देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम् ॥२॥

स पूर्वया । सः । प्रथमया । वाचा । कवित्वेन चोर्वशीपुत्रस्य । आयोः प्रजापतेः । इमाः ।

१. तच्छब्दश्रुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽप्याहर्तव्यः । यः पूर्वेषामप्यङ्गिरः प्रभृतीनामृषीणां न्यधत्त स इदानीन्तनानामपि यजमानानाम् Sk.
२. पुराणानामिव Sk.
३. निर्मयनेनोत्पद्यमानः Sy.
मप्यमानादरणिद्वयात् Sk.
४. कविर्मेधाव्यग्निः । तस्य यानि कर्माणि हविर्वहनादीनि तानि काव्यानि Sk.
५. पूर्वं विद्यमान इवाग्निरुत्पत्तिसमकालमेव स्वकीयं हविर्वहनादिकं सर्वं कार्यमकरोदित्यर्थः Sy.
६. मेघेष्ववस्थिताः Sy. अपृशब्दोऽत्राप्नोतेर्व्याप्तवचनो नोदकवचनः Sk.
७. व्याप्यशचाहुतयः स्तुतिलक्षणा च वाक् Sk.
८. वान्त्व P. वा क्व M.
९. अग्निम् Sk.
१०. कुर्वन्तीत्यर्थः । कस्य ? सामर्थ्याद्यजमानानाम् Sk.
११. तम् is omitted by P.
१२. हविराह्वस्य धनस्य दातारम् । हविषां

- बोद्धारमूर्ध्वं चार्पयितारमित्यर्थः Sk.
अयमेवाग्निर्द्रविणोदा इति शाकपूणिः ।
आग्नेयेष्वेव हि सूक्तेषु द्राविणोदताः प्रवावा भवन्ति N. 8. 2.
१३. देवानां ह P.
ऋत्विजः । . . . गार्हपत्यादिरूपेण धारयन्ति । यद्वा देवा एवेन्द्रादय इममग्निं द्रविणोदां हविलक्षणस्य धनस्य दातारं कृत्वा हूये . . . धारयन्ति Sy.
१४. निहितवन्त इत्यर्थः Sk.
१५. 'अग्निर्देवेदः' इत्यादिकया निविदा Sy.
'अग्निर्देवेदः' . . . इत्येषा निविद् ।
वाङ्मात्रं वा निविच्छब्दः । तृतीया-निर्देशाच्च स्तूयमान इति शेषः । प्रकृतोऽग्निः पूर्वया निविदा पूर्वविप्रयुक्तया वाचा स्तूयमानः Sk.
१६. कव्यता गुणिनिष्ठगुणाभिधानलक्षणां स्तुतिं कुर्वता Sy.
१७. मनोः सम्बन्धिनोक्त्येन च स्तूयमानः सोऽग्निः Sy.
राज्ञः । षष्ठीनिर्देशाद् भोग्या इति वाक्यशेषः Sk.

प्रजाः । अजनयत् । मनुष्याणां दृश्यमानास्तमसः । विवासनेन । तेजसा । द्याम् । अन्तरिक्षम् । च प्रकाशयति ।

तमीळत प्रथमं यज्ञसाधं विश आरीराहुतमृञ्जसानम् ।

ऊर्जः पुत्रं भरुतं सृप्रदानं देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम् ॥३॥

तमीळत । तम् । स्तुत । प्रथमम् । यज्ञस्य साधयितारम् । विशः । अभिमन्त्र्य । आहु-
तम् । प्रसाधयन्तम् । अन्नस्य । पुत्रम् । देवानां हविषश्च । भर्तारम् । विस्तृतदानम् ।

स मातरिश्वा पुरुवारपुष्टिर्विदद्गातुं तनयाय स्ववित् ।

विशां गोपा जनिता रोदस्योर्देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम् ॥४॥

स मातरिश्वा । सः । अन्तरिक्षे श्वसन् । बहुभिर्वरणीयपोषः । ताय (?) मनुष्यजाताय ।

१. मनूनां सम्बन्धिनीः Sy.

२. विशेषेणाऽऽच्छादयता Sy.

विवासनमपनयनम् । तद्वता च दर्शनेन ।
अशेषाज्ञाननिवृत्तिसमर्थेन च ज्ञाने-
नेत्यर्थः Sk.

३. ०शति M.

व्याप्नोतीति शेषः Sy.

४. V. Mādhava ignores देवाः etc.

५. ०तः M. तमिळते P.

६. प्रकृतमग्निम् Sk.

७. सर्वेषु देवेषु मुख्यम् Sy.

८. दर्शपूर्णमासादेः Sy.

९. सर्वे मनुष्याः Sy.

मनुष्यजातयः Sk.

१०. अर्तौर्वा गत्यर्थस्य रातेर्वा वानार्थस्येदं
रूपम् । गन्त्र्यो दात्र्यो वा हवि-
षाम् Sk.

११. हविभिस्तपितम् Sy.

१२. स्तोत्रैः प्रताप्यमानम् Sy.

किम् ? सामर्थ्याद्यज्ञं सर्वान् अभिप्रे-
तान् वा Sk.

१३. ऊर्जःशब्देनात्रात्रकारणत्वाद् वृष्टिलक्षण-

मुदकमुच्यते । बीजावस्थं वासम् । तस्य
हि पुत्रोऽग्निः पारम्पर्येण तत उत्पद्य-
मानत्वात् । ततो ह्योषधिवनस्पतयो
जायन्त ओषधिवनस्पतिभ्य एष जायत
इति Sk.

१४. भुक्तेनाग्नेन जाठराग्नेर्वर्धनादग्नेरन्न-
पुत्रत्वम् । ... यद्वा प्राणरूपेण सर्वासां
प्रजानां भर्तारम् Sy.

१५. भरतमृत्विजम् । ... कर्तुं वचनो वा ।
भर्तारं वा सर्वयजमानानाम् Sk.

१६. सर्पणशीलदानयुक्तम् । अविच्छेदेन
घनानि प्रयच्छन्तमित्यर्थः Sy.

तत्र तत्र गन्तुं सृप्रम् । सृप्रं दानं यस्य
स सृप्रदानुः । तं सृप्रवानुम् । तस्मै
तस्मै स्तोत्रे यजमानाय च दातार-
मित्यर्थः Sk.

१७. V. Mādhava ignores देवाः
etc.

१८. मातरिश्वसम्बन्धादग्निरेव मातरिश्वेत्पु-
च्यते Sk.

१९. A part of the commentary
seems to be missing.

विशाम् । गोपायिता । जनयिता । द्यावापृथिव्योः ।

नक्तोपासा वर्षामामेभ्यानि धापयेते शिशुमेकं समीची ।
द्यावाक्षामा रुक्मो अन्तर्वि भाति देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम् ॥५॥

नक्तोपासा । नक्तोपासावात्मीयम् । वर्षम् । अन्योन्यस्याध्यात्मं कुर्वाणे । पाययतम् ।
उभयोः साधारणम् । सङ्गते स्वसारं हविरग्निहोत्रं स चासौ । द्यावापृथिव्योः । मध्ये । मणिरिव ।
दीप्यते ।

रायो बुध्नः संगमनो वसूनां यज्ञस्य केतुर्मन्मसाधनो वेः ।
अमृतत्वं रक्षमाणास एनं देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम् ॥६॥

रायो बुध्नः । धनस्य । मूलम् । विविधानि च धनानि सङ्गच्छन्तेऽस्मिन् । यज्ञस्य । प्रज्ञा-
पकः । अभिलषितस्य साधयिता तम् । इमम् । आत्मनः । अमृतत्वम् । रक्षमाणाः । देवाः । अधार-
यन् ।

१. V. Mādhava ignores विदत् ।

गातुम् । स्ववित् । and देवाः etc.

२. कृष्णं शुक्लं च रात्र्युषसोर्वर्णनम् Sk.

३. परस्परं पुनः पुनर्हिसन्त्यौ Sy.

परस्परमौषद्विसन्त्यौ । रात्रिर्ह्युषसो
रूपं स्वेन तेजसा, ईयद्विनस्ति, उषा अपि
स्वेन ज्योतिषा Sk.

४. हवींषि पाययेते Sy. सायमाहुतिः प्रात-
राहुतिश्चाग्निं पाययतः Sk.

५. अह्नः पुत्रमग्निम् Sy.

शिशुमेकम् । शिशुर्बालः । लुप्तोपमं
चेतत् । बाल इवैकं कञ्चित् केचित्
स्त्रियौ Sk.

६. रोचमानः Sy. रोचनोऽग्निः Sk.

७. V. Mādhava ignores देवाः etc.

८. आहुतिद्वारा सर्वेषां धनानां कारण-
त्वात् Sy.

आश्रयभूत इत्यर्थः Sk.

९. सह ग० D.

निवासहेतूनां धनानां . . . सङ्गमयिता
स्तोतॄणां प्रापयिता Sy.

यजमानैस्सह । दाता च धनानां यज-
मानेभ्य इत्यर्थः Sk.

१०. ०च्छन्त्यस्मिन् M.

११. दशपूर्णमासादेः Sy.

१२. अथवा केतुशब्दः पताकावचनः कर्तु-
वचनो वा । यज्ञस्य पताकाभूतः कर्ता
वेत्यर्थः Sk.

१३. मन्म भननं स्तुतिः । तस्याः साधयिता
Sk.

१४. स्वकीयामरणत्वम् Sy.

हविर्भक्षणलक्षणं देवत्वम् Sk.

१५. ०ण P. आत्मनो हविर्भक्षण-
परिपालनार्थमित्यर्थः Sk.

१६. V. Mādhava ignores अग्निम् ।
द्रविणोदाम् ।

नू च पुरा च सदनं रयीणां जातस्य च जायमानस्य च क्षाम् ।
सुतश्च गोपां भवतश्च भूरैर्देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम् ॥७॥

^१ नू च पुरा च । अद्य । च । पुरा । च । आवासस्थानम् । रयीणाम् । जातस्य । च । जाय-
मानस्य । च । आवासस्थानम् । विद्यमानस्य । च । गोपायितारम् । भवतः । च । बहोः ।

द्रविणोदा द्रविणसस्तुरस्य द्रविणोदाः सनरस्य प्र यंसत् ।
द्रविणोदा वीरवतीमिषं नो द्रविणोदा रांसते दीर्घमायुः ॥८॥

द्रविणोदाः । तुरस्त्वरतेरश्वादिघनम् । त्वरणस्वभावकम् । प्रयच्छतु^८ । समनुष्यं^{१०} च ।
द्रविणोदाः । वीरवत् । अन्नम् । द्रविणोदाः । दीर्घम् । आयुश्च । प्रयच्छतु^{१२} ।

एवा नो अग्रे समिधा वृधानो रेवत्पावक श्रवसे वि भाहि ।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥९॥

I.97

अप नः शोशुचदधमग्रे शुशुग्या रयिम् । अप नः शोशुचदधम् ॥१॥

^{१४} अप नः । 'सर्वमित्रं सत् कुत्स इन्द्रवचनाद् दीर्घजिह्वीं नाम राक्षसीं बाधितवान् । अथ तं

१. अद्य M. अद्य च पुरा च सदनं
रयीणाम् । रधिरिति घननाम ।
रातेर्दानकमणः N. 4. 17.

२. इवानीम् Sk.

३. वास P.

पृथिवीस्थानीयम् । आश्रयभूतमित्यर्थः ।
अथवा क्षि निवासगत्योरित्यस्य क्षशब्दो
निवासवचनः । निवासभूतमित्यर्थः Sk.

४. यच्च पूर्वोत्पन्नमस्त्येव यच्चेदानीं
भवति तस्योभयस्यापि Sk.

५. सद्भावं प्राप्नुवतः Sy.

६. असङ्ख्यातस्यान्यस्य च भूतजातस्य Sy.

७. V. Mādhava ignores देवाः
etc.

८. त्वरमाणस्य चलतो जङ्गमस्य . . .
घनस्य बलस्य वैकदेशम् Sy.

९. प्रयच्छ M.

१०. सननीयस्य सम्भजनीयस्य स्थावररूपस्य
घनस्यैकदेशं प्रयच्छतु Sy.
परिचारकमनुष्यसहितं हिरण्यादि Sk.

११. पुत्रसंयुक्तामिषम् Sk.

१२. V. Mādhava ignores द्रवि-
णोदाः । द्रविणोदाः । नः ।

१३. This stanza is the same as
I. 95. 11. V. Mādhava does
not repeat the commentary
on this stanza, in this place.

१४. अद्य P.

कुत्सम् 'सुमित्रः सन् क्रूरमकः' इत्येवं वागभ्यवदत् । तं शुगाच्छत् तदपनोदायाग्निं स्तौति सो (?) मित्रं भवति दीर्घजिह्वी वा' इत्यादि ताण्ड्यकम् ।

अस्माकम् । पापम् । अपगच्छतु । अस्मान् अत्यन्तं दहत् । अग्ने ! प्रज्वलय । धनम् । अघं च उत्तरपूरक आदरायो वा ।

सुक्षेत्रिया सुगातुया वसूया च यजामहे । अपं नः शोशुचदधम् ॥२॥

सुक्षेत्रिया । शोभनक्षेत्रेच्छया । शोभनमार्गेच्छया । धनेच्छया । च वयमग्निम् । यजामहे । अप । नः । शोशुचत् । अघम् ।

१. गाच्छत् P.

शुगाच्छत् M.

२. तवनो० P. तपनो० D.

३. The text as found in the Tāṇḍya Mahābrāhmaṇa (13. 6.) reads as follows :—
सौमित्रं भवति ॥८॥

दीर्घजिह्वी वा इदं १ रक्षो यज्ञहा
यज्ञानवलिहृत्यचरतामिन्द्रः कयाचन
मायया हन्तुन्नाशं २ सताय ह सुमित्रः
कुत्सः कल्याण आस तमन्नवीदिमामच्छा
ब्रूवेति तामच्छा ब्रूत सैनमन्नवीन्नाह्व
तम् शुश्रुव प्रियमिव तु मे हृदयस्येति
तामन्नपयत्ता ३ स ३ स्फुतेऽहतां तद्वाच
तो तद्वाक्यामयेतां कामसनि साम
सौमित्रं काममेवंतेनावहन्वे ॥९॥

सुमित्रः सन् क्रूरमकरित्येनं वागभ्यवदत्
४ शुगार्पत्स तपोऽतप्यत स एतत्सौमित्र-
मपश्यत्तेन शुचमपाहतापशुचं ५ हते
सौमित्रेण तुष्टुवानः ॥१०॥

४. इन्द्रातिक्रमजम् Sk.

५. अस्मत्तो निर्गत्यास्मदीयं शत्रुं शोचयतु ।
यद्वा, अस्मदीयं पापं शोशुचत्, शोकप्रस्तं
सद्विनश्यतु Sy.

अपपूर्वः शुचिरत्र सामर्थादिपनयने । व्य-
त्ययेन च प्रथमपुरुषः । अपनय Sk.

६. अपि चास्माकं...धनम्...समन्तात्...
प्रकाशय । ...उक्तार्थमपि वाक्यमाद-
रातिशयद्योतनाय पुनः पठ्यते ।
अवश्यमस्माकमघं विनश्यत्विति Sy.
हे अग्ने शुशुग्धि आ । शग्धीति याच्या-
कर्मा पठितः । ...याच्याया चात्र
तत्पूर्वकं दानं लक्ष्यते । आकारश्चात्र
मर्यादायाम् । मर्यादया देहीत्यर्थः । ...
अथवा शुशुग्धीति शुचरेव दीप्यर्थ-
स्येवं रूपम् । ...दीप्यस्व आहर च
धनमित्यर्थः Sk.

७. सनम् P. D. M.

८. ०त्रीया M.

९. इह तावत्लोके Sk.

१०. परलोके Sk.

११. ०मार्गे च छादनेच्छया M.

१२. यद्वा सुक्षेत्रिया देवयजनलक्षण-
शोभनदेशसम्बन्धिना हविषार्जनि
यजामहे Sy.

एतानि सर्वाण्यस्मभ्यं देहीत्यर्थः Sk.

१३. अव P.

१४. विनश्यतु Sy. १५. अघः P.

प्र यद्भन्दिष्ठ एषां प्रास्माकांसश्च सूरयः । अप नः शोशुचदुधम् ॥३॥

प्र यद् भन्दिष्ठः^१ । यस्मादहम्^२ । एषां स्तोतृणाम्^३ । अतिशयेन स्तोता यस्मात् । च । आस्मा-
कीनाः । स्तोतारः । प्रस्तुवन्ति ।

प्र यत्ते अग्रे सूरयो जायेमहि प्र ते वयम् । अप नः शोशुचदुधम् ॥४॥

प्र यत् ते । यस्मात् । अग्ने ! तव । स्तोतारः । प्रजायन्ते । वयं च तथा । स्तोतारः सन्तः ।
प्रजायेमहि ।

प्र यदग्नेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति भानवः । अप नः शोशुचदुधम् ॥५॥

प्रयदग्नेः^{१३} । यस्मात्^{१३} । अग्नेः^{१४} । भानवः^{१५} । सर्वतः^{१६} । प्रयन्ति^{१७} । बलवन्तः^{१८} ।

त्वं हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि । अप नः शोशुचदुधम् ॥६॥

त्वं हि । त्वम्^{१९} । हि । सर्वतोमुखः^{२०} । सर्वतः^{२१} । परिभवसि^{२२} ।

१. भन्दिष्ठः P. भन्दिष्ठः D. २. यथा Sy. यदिति व्यत्ययेन नपुंसकता । योज्यम् Sk.
३. एषाम् । अनुदात्तत्वादादेशोऽयं प्रकृत-
स्याग्नेः । व्यत्ययेन चैकवचनस्य स्थाने
बहुवचनम् । अस्याग्नेः Sk.
४. मध्येऽयं कुत्तः . . . प्रकर्षेण स्तोतृतमः Sy.
५. माकीनाः P. एवम् Sy. अस्मदीयाश्च
पुत्राः पौत्राश्च पितृपितामहप्रपितामहा
वा । येऽस्याग्नेर्भन्दिष्ठाः Sk.
६. प्रकर्षेण स्तोतृतमा भवन्ति Sy.
७. V. Mādhava ignores अप etc.
८. यदिति व्यत्ययेन नपुंसकता, एकवचनं
च । प्रकर्षेण ये Sk.
९. पुत्रपौत्रादिरूपेण बहुविधा भवन्ति Sy.
यच्छब्दभूतेस्तच्छब्दोऽध्याहार्यः । ते
जायेमहि । प्रजां प्राप्नुयामेत्यर्थः । ते ।
षष्ठीनिर्देशादत्र प्रसादेन स्वभूता वेति
वाक्यशेषः । तव प्रसादेन स्वभूता वा
वयम् Sk.
१०. पुत्रपौत्रादिभिरुपेता भवेम Sy.

११. V. Mādhava ignores अप etc.
१२. अग्ने D. M. १३. यदिति षष्ठ्या
लुग्वष्टव्यः । यस्याग्नेः Sk.
१४. अग्ने M. १५. सर्वस्मादपि प्रदेशात् Sy.
१६. अया० M. प्रकर्षेणोद्गच्छन्ति Sy.
प्रकर्षेण गच्छन्ति Sk.
१७. The proper reading should
be बलवतः ।
शत्रून्भिभवतः Sy. बलवतः Sk.
१८. V. Mādhava ignores अप etc.
१९. त्वम् । हि । omitted by P.
हिशब्दो यस्मादर्थः । यस्मात्त्वम् Sk.
२०. अल P. सर्वतोऽज्वालः । तव मुखस्थानी-
यानां ज्वालानां न कृत्रापि प्रतिहितिरस्ति
Sy. २१. सर्वस्मादप्युपद्रवजातात् Sy.
२२. अस्माकं परिग्रहीता भव । रक्षको भवे-
त्यर्थः Sy. स्तोतृणां . . . परिग्रहीतासि ।
यस्मादिति वचनात्स्मादित्यध्याहार्यम् ।
तस्मात् Sk.
२३. V. Mādhava ignores अप etc.

द्विषो नो विश्वतोमुखातिं नावेव पारय । अपं नः शोशुचदधम् ॥७॥

द्विषो नः । शत्रून् । अस्मान् । सर्वतोमुखैः । नावेव । अतिपारय ।

स नः सिन्धुमिव नावयाति पर्षा स्वस्तये । अपं नः शोशुचदधम् ॥८॥

स नः सिन्धुम् । सः । अस्मान् । नदीमिव । नावा । अतिपारय शत्रून् ।

१० ११
अविनाशाय ।

I.98.

वैश्वानरस्य सुमतौ स्याम् राजा हि कं भुवनानामभिधीः ।

दुतो जातो विश्वमिदं वि चष्टे वैश्वानरो यंतते सूर्येण ॥१॥

वैश्वानरस्य । वैश्वानरस्य । कल्याण्यां मती । वयं स्याम । राजा । हि । असौ भूतानाम् ।

१. अस्माकम् Sk.

२. ०क्षा M.

३. नावा ... नदीमिव Sy.

४. ०यः M. अतिक्रम्य ... शत्रुरहितं प्रवेशं ... प्रापय Sy.

द्विष इति कर्मश्रुतेरतीति चोपसर्गाद्योग्यक्रियापवाध्याहारः । अतीत्य नावेव पारय । यथा कश्चित् कञ्चिन्नावा पारयेदेवमस्मांस्त्वं पारय । सर्वाभिप्रेतानां पारं नयेत्यर्थः Sk.

५. V. Mādhava ignores अप etc.

६. न P.

७. यं त्वामस्तोष्म सः Sk.

८. यथा कश्चित् कञ्चित् सिन्धुं नावा पारयेद् एवम् Sk.

९. शत्रुरहितं प्रवेशमस्मान् प्रापयेत्यर्थः Sy.

१०. ०शय P. अपि नाशय M.

११. V. Mādhava ignores अप etc.

Ms. D. puts the figure ॥६७॥

here to indicate the end of the nintyseventh hymn. No such number is given in P. and M.

१२. विद्वेषां नराणां लोकान्तरनेतृत्वेन स्वामित्वेन वा सम्बन्धिनोऽग्नेः Sy.

विश्वानरो मध्यमोत्तमावुच्येते । ताभ्यां प्रभवतीति वैश्वानरोऽग्निरग्निः । अश्विनानिहन्त्यमानाद् वृक्षाद् योऽग्निर्गृह्यते स वैद्युतात्प्रभवति । यस्तु आदित्याभिमुख आदर्शं मणौ वा स आदित्यात्प्रभवति । तेन विश्वानरप्रभवत्वादग्नेरिदं गुणाभिधानं वैश्वानरस्येति Sk.

१३. शोभनायामनुग्रहात्मिकायां बुद्धौ Sy. शोभनायामनुग्राह्यबुद्धौ Sk.

१४. अनुग्राह्यत्वेन वर्तमाना भवेम Sy. स्यामेत्याशास्महे Sk.

१५. स्वामी Sy. ईश्वरः Sk.

१६. हिशब्दो यस्मादर्थे Sk.

१७. भुवनानां लोकानाम् Sk.

अभिभ्रयणीयः^१। इतः^२। जातः। सर्वम्^३। अभिविपश्यति^३। वैश्वानरः^३। संयतते^३। सूर्येण^३। प्रातरा-
दित्यात्मना जायमानः^३। सर्वं^३ पश्यति^३। ततः^३। 'अमुष्य रश्मयः प्रादुर्भवन्ति^३। अतोऽस्यार्चो^३ वि^३।
तयोर्भासोऽस्सङ्गमं दृष्ट्वा वदति संयतते^३ इति।

पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्यां पृष्टो विश्वा ओषधीरा विवेश ।

वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः स नो दिवा स रिषः पातु नक्तम् ॥२॥

पृष्टो दिवि^१। ब्रुलोके^२। संस्पृष्टः^३। भूम्यां च^३। पृष्टं^३ एव^३। विश्वाः^३। ओषधीः^३।
आविवेश^३। वैश्वानरः^३। बलेन^३। सम्पृक्तः^३। अस्मात्^३। अग्निः^३। अहनि^३। रात्रौ च^३। हिंसकात्^३।
रक्षतु^३।

१. ०णीयेतो P. ०णीयेजो M.

अभिमुह्येन सेवितव्यः Sy.

२. इतोऽस्मादरणिद्रुपाज्जातमात्र एव Sy.

इत ओषधिवनस्पतिभ्योऽरणिभ्यां वा
जातः Sk.

इतो जातः सर्वमिदमभिविपश्यति।
वैश्वानरः संयतते सूर्येण। राजा यः
सर्वेषां भूतानामभिभ्रयणीयस्तस्य वयं
वैश्वानरस्य कल्याण्यां मतो स्यामेति।
N. 7. 22.

३. ०पश्यन्ति D.

पश्यति। प्राणिनां कृताकृतप्रत्यवेक्षक-
त्वात्। अन्तर्ष्यर्धो वा सामर्थ्याच्चक्षिः
? (दृशिः)। दर्शयति। प्रकाशयतीत्यर्थः
Sk. ४. संगच्छते Sy; Sk.

५. जायमानं M.

६. पार्थिवस्याग्नेस्तोजांस्युद्गच्छन्ति सूर्य-
किरणाश्चाधोमुखं प्रसरन्ति Sy.

७. इत इममावधात्यमुतोऽमुष्य रश्मयः प्रादु-
र्भवन्तीतोऽस्यार्चिषस्तयोर्भासोः संसङ्गं
दृष्ट्वैवमवश्यत् N. 7. 23.

८. वृष्टो D.

अयं वैश्वानरोऽग्निः... आदित्यात्मना
पृष्टः... यद्वा निषिक्तो निहितो वर्तते
Sy. पृष्टः स्तुतोऽग्निः... देवैः Sk.

६. वि लोके D.

१०. वृष्ट D.

तथा पृथिव्यां भूमौ गार्हपत्यादिरूपेण
पृष्टः संस्पृष्टो निहितो वा Sy.
पृष्टोऽग्निः पृथिव्यां... मनुष्यैः Sk.

११. पाकार्यमन्तः प्रविष्टवान्। अन्तःप्रवि-
ष्टेन पार्थिवेनाग्निना हि सर्वा ओषधयः
पच्यन्ते Sy.

सर्वस्तोतृभिश्च पृष्टः सन्... सर्वास्वोष-
धीष्वन्तर्लीन इत्यर्थः Sk.

१२. सहसा परेषामसाधारणेन बलेन Sy.
स्तोतृगतेन स्तुतिकरणसामर्थ्येन। स्व-
गतया बलवत्तया स्तुत इत्यर्थः Sk.

१३. अग्नीरात्र्यौ P. अग्नीरहनि D. अग्नि-
रात्रौ M.

१४. Omitted by P. and M.

१५. हिंसातः... वा Sk.

१६. V. Mādhava ignores अग्निः।
सः। नः and सः

वैश्वानरु तव तत्सुत्यमस्त्वस्मात्त्रायो भुधवानः सचन्ताम् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥३॥

वैश्वानरः^१ तव^२ तत्^३ सत्यम् । कर्म^४ स्तोतृषु^५ भवतु । अस्मान् । धनानि । धनवन्तः ।

च । सेवन्ताम् ।

I.99.

जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो नि दहाति वेदः ।

स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरितात्यग्निः ॥१॥

जातवेदसे । कश्यपो मारीचः । जातधनाय । सुनवाम । सोमम् । स अरातित्वमिच्छतः । भस्मीकरोति । धनम् । सः । अस्मान् । विश्वानि । दुर्गाणि स्थानानि । नावा । नदीम् । इव । कर्णधारोऽतितरतु । दुःखानि चेति ।

१. वैश्वानर तव is added after तव by D.

२. तदस्माभिः क्रियमाणं कर्म Sy. यद् वयं ब्रूमस्तत् Sk.

३. त्वं तत्सत्यतया प्रतिपद्यस्व । प्रतिपद्य च सम्पादयेत्यर्थः Sk.

४. धनवदतिप्रियाः पुत्राः Sy.

५. धनान्यस्माकं भवन्तु । राजानश्च परिचारकभूता भवन्त्वित्यर्थः Sk.

६. V.M. ignores तत् । नः । मित्रः etc.

* अरातिऽयुतः । PP.

७. जातवेदसः M.

जातवेदसे जातानामुत्पत्तिमतां सर्वेषां वेदिने । यद्वा जातैः सर्वैः प्राणिभिर्जायमानाय . . . जातप्रज्ञाय वाग्नये Sy. उत्पन्नप्रज्ञाय वा अग्नये Sk.

जातवेदस इति जातवेदस्यां वैवं जातवेदसेऽर्चाय सुनवाम सोममिति । प्रसवायाभिववाय सोमं राजानममृतमरातीयतो यज्ञार्थमिति स्मो (०मनिस्मो)

निदहाति निश्चयेन दहति भस्मीकरोति । सोमो ददवित्यर्थः । स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वानि दुर्गमानि स्थानानि नावेव सिन्धुं नावा सिन्धुं सिन्धुं नावा नदीं जलदुर्गां महाकुलां तारयति । दुरितात्यग्निरिति दुरितानि तारयति N. 7. 20.

८. कश्चवो M.

९. न्वोमं D.

१०. सोरोतित्वम् D.

११. अरातिरवानं हविषः । तं कामयमानस्य । सोममददत इत्यर्थः Sk.

१२. वेदं . . . ज्ञानं वा Sk.

१३. दुर्गमानि भोक्तुमशक्यानि दुःखानि Sy.

१४. यथा कश्चित्कर्णधारो ग्राहादिभिर्दृष्टसत्त्वंराकुलितां नदीं नावा तारयति तद्वत् Sy.

१५. अतिपारयतु Sy; Sk.

१६. दुःखहेतुभूतानि पापानि Sy. पापानि Sk.

I.100.

स यो वृषा वृष्येभिः समौका मूहो दिवः पृथिव्याश्च सम्राट् ।

सतीनसत्त्वा हव्यो भरेषु मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥१॥

स यो वृषा^१ । ऋषयस्तेषां गोत्रं च सूक्ते भविष्यन्ति^२ ।

सः^३ । यः^४ । वषिता^५ । वषणकुशलैर्मरुद्भिः^६ । सहितः^७ । महतः^८ । दिवः^९ । पृथिव्याः^{१०} । च ।
ईशानः^{११} । सन्धितबलः^{१२} । ह्यातव्यः^{१३} । सङ्ग्रामेषु^{१४} । मरुत्वान्^{१५} । नः^{१६} । भवतु^{१७} । इन्द्रोऽस्मिन् युद्धे^{१८} ।
रक्षणाय^{१९} ।

यस्यानाप्तः सूर्यस्येव यामो भरेभरे वृत्रहा शुष्मो अस्ति ।

वृषन्तम् सखिभिः स्वेभिरेवैर्मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥२॥

यस्यानाप्तः^{१४} । यम्^{१५} । गच्छन्तम्^{१६} । सूर्यमिव^{१७} । अन्ये न व्याप्नुवन्ति यस्य वा । सङ्ग्रामे^{१८} ।
सङ्ग्रामे^{१९} । शत्रुहन्तु^{२०} । बलम्^{२१} । अस्ति^{२२} । वषितुतमः^{२३} । स्वे^{२४} । सखिभिः^{२५} । गन्तुभिः^{२६} । मरुद्भिः^{२७} । सहितः^{२८} ।

१. योर्व० M. स यो वृषा omitted by P. and D.
२. ०ति P. M.
३. स इति तच्छब्दश्चतुर्थे पादे सम्बन्धयितव्यः Sk.
४. कामानाम् Sy. य इन्द्रः । ... वषिता कामानाम् । स्तोतृभ्यो दातेत्यर्थः Sk.
५. वृष्णिभर्वर्वीर्यैः Sy. वृष्यमित्यपठितमपि बलनाम । बलैः समवेतः । अत्यन्तबलवानित्यर्थः Sk.
६. सम्यक् समवेतः सङ्गतः Sy.
७. शनः P. ईशानः D.
८. सतीनमित्युदकनाम । उदकस्य सत्त्वा सादयिता गमयिता Sy. सतीनमित्युदकनाम । ... वृष्टिलक्षणस्योदकस्य दाता Sk.
९. सर्वैः स्तोतृभिः Sy. जयायम् Sk.
१०. मरुत्वा मरुत्वान् P. मरुद्भिः सहितः Sk.
११. अस्माकम् Sk.

१२. इन्द्रः omitted by P.
१३. अविता रक्षिता Sk.
१४. ०ना वृ (प) तः P. यस्येन्द्रस्य ... गतिः ... परंप्राप्ता Sy.
१५. यथा सूर्यस्य गतिरन्येन प्राप्तुं शक्यते तद्वत् Sy.
- १६-१७. यस्येन्द्रस्य अनाप्तोऽप्राप्तपूर्वः केन चिच्छत्रुणा । सूर्यस्येव यामो रथः Sk.
१७. सधमे M.
१८. Omitted by P.
१९. शत्रूणां हन्ता Sy.
२०. सर्वेषामसुराणां शोषकः Sy.
२१. ०म D. M. अतिशयेन कामानां वषिता Sy. यच्छब्दध्रुतेस्तच्छब्दोऽध्याहार्यः । सः Sk.
२२. मित्रभूतैः Sy. मरुदाह्वैः सह Sk.
२३. एवशब्दोऽत्र काम्यवचनः पालयितुवचनो वा । कामयितव्यैः पालयितुभिर्वा Sk.
२४. V. Mādhava ignores नो etc.

दिवो न यस्य रेतसो दुधानाः पन्थासो यन्ति शवसापरीताः ।

तरद्वेषाः सासहिः पौंस्यैभिर्मरुत्वाञ्चो भवत्विन्द्र ऊती ॥३॥*

दिवो न यस्य । द्युलोकस्य । इव । यस्य । उदकानि । धरन्तः । रश्मयः । यन्ति । बलेन
शत्रुभिरपरिवृताः । स तीर्णशत्रुः । सहनशीलः । बलैः ।

सो अङ्गिरोभिरङ्गिरस्तमो भृष्टपा वृषभिः सखिभिः सखा सन् ।

ऋग्मिभिर्ऋग्मी गातुभिर्ज्येष्ठो मरुत्वाञ्चो भवत्विन्द्र ऊती ॥४॥

सो अङ्गिरोभिः । अग्निरप्सु जातोऽङ्गिरोभ्यः । वरिष्ठः । अभवत् । इन्द्रः पुरांश्च ।
पुन्यः । अतिशयेन सखा । स्तोतव्येभ्यः । स्तोतव्यः गातव्येभ्यः । अतिशयेन गेयः ।

* शवसा । अपरिऽइताः । PP.

१. यया द्योतमानस्य सूर्यस्य किरणा वृष्टिं
कुर्वन्तो नभःस्थलाभिर्गच्छन्ति तद्वत् Sy.
दिव इति पञ्चमी Sk.

२. नशब्दः . . . पदपुरणः Sk.

३. यस्येत्येतत् शवसेत्येतेन सम्बध्यते ।
द्युलोकाद् यस्येन्द्रस्य बलेन Sk.

४. उदन्तानि P. वृष्ट्युदकानि Sy.
वृष्टिलक्षणान्युदकानि Sk.

५. रक्षन्तः P, D. M.

६. पन्थासो वृष्टिपतनमार्गाः Sk.

७. निर्गच्छन्ति द्युलोकादितस्ततः प्रसरन्ति Sy. पृथिवीं प्रति गच्छन्ति Sk.

८. सहिताः Sy.

९. परंरनभिगताः । दुष्प्रापा इत्यर्थः Sy.
शवसा अपरीता अपगता वृष्टिप्रति-
बन्धकरंरसुरादिभिरप्राप्ताः । द्युलो-
काद्यस्य प्रसादेन स्वैः पथिभिरप्रतिब-
न्धा वृष्टिः पततीत्यर्थः Sk.

१०. जितशत्रुक इत्यर्थः Sy. द्वेष्टृणां शत्रूणां
वधार्थमभिगन्ता हन्ता वेत्यर्थः Sk.

११. शत्रूणामभिभविता Sy.

अत्यर्थमभिभविता शत्रूणाम् Sk.

१२. V. Mādhava ignores मरुत्वाञ्

etc.

१३. सोऽङ्गि० M.

१४. अङ्गिरःसु P. D.

अङ्गन्ति गच्छन्तीत्यङ्गिरसो गन्तारः ।
तेभ्योऽपि . . . अतिशयेन गन्ता भवति Sy.
अतिशयेनाङ्गिरसां स्तुत्यतया सम्बन्धी
Sk. १५. भवति Sk.

१६. वषितुभ्योऽप्यतिशयेन वषिता Sy.
वषिता Sk. १७. पुरांश्च P.

१८. कीदृशैरङ्गिरोभिः । वृषभिर्वर्षण-
स्वभावकैः Sk.

१९. समानव्यानेभ्यो मित्रभूतेभ्योऽपि सखा
अतिशयेन हितकारी Sy.
कस्य ? सामर्थ्यादङ्गिरसामेव । सर्व-
स्तोतृणां वा Sk.

२०. ०भ्या D. अर्चनीयेभ्योऽपि Sy.

२१. अर्चनीयः Sy. ऋच स्तुतौ । अर्चनमृक्
स्तुतिः । तद्वद्भिः स्तुतिमान् Sk.

२२. स्तोतव्येभ्योऽपि Sy. गातुभिर्गन्तुभि-
र्मोक्षानसुरान् वा प्रति Sk.

२३. भे . . . यः M. स्तोतव्यः Sy.
ज्येष्ठ ऋद्धतमः प्रशस्यो वातिशयेन Sk.

२४. V. Mādhava ignores सखिभिः
and मरुत्वाञ् etc.

स सूनुभिर्न रुद्रेभिर्ऋभ्यां नृपाह्यै सासह्यै अमित्रान् ।
सनीलेभिः श्रवस्थानि तूर्वेन्मरुत्वाच्चो भवत्विन्द्र ऊती ॥५॥

स सूनुभिः । सः । पुत्रैः । इव । मरुद्भिः । भासमानः । अभिभवन् । शत्रून् । युद्धे । समान-
स्थानैर्मरुद्भिः । अन्ननिमित्तान्युदकानि । प्रेरयन् ।

स मन्युमीः समदनस्य कर्तास्माकैर्भिर्ऋभिः सूर्यं सनत् ।
अस्मिन्नहन्तस्तपतिः पुरुहूतो मरुत्वाच्चो भवत्विन्द्र ऊती ॥६॥

स मन्युमीः । सः । शत्रूणामभिमातिहा । सङ्ग्रामस्य । कर्ता । अस्मदीयैः । भटैः । सूर्यम् ।
संयोजयतु । अस्मिन् । युद्धदिवसे । सत्पतिः । पुरुहूतः ।

१. रुद्रपुत्रैः Sk.

२. महान् Sy. ऋभुरिति मेघाविनाम ।
व्यत्ययेन चार्त्रकवचनम् । ऋभुभिः
मेघाविभिः Sk.

३. अभिभूतवान् Sy.
अत्यर्थमभिभवन् Sk.

४. असुरादीन् Sk.

५. नृभिः पुरुषैः सोढव्ये सङ्ग्रामे Sy.
नरो यत्राभिभूयन्ते स नृपाह्यः सङ्ग्राम-
स्तत्र Sk.

६. श्रवोऽन्नम् । तत्र साधूनि श्रवस्थानि
मेघवृन्दानि Sk.

७. मेघात् प्रच्यावयन् Sy.
समानस्थानैर्मरुद्भिः सह मेघवृन्दानि च
घ्नन्नित्यर्थः Sk.

८. V. Mādhava ignores मरुत्वान्
etc.

९. Omitted by M.

१०. मन्योः कोपस्य निर्माता । यद्वा अभि-
मन्यमानस्य शत्रोर्हिसकः Sy.
प्रजापतेः पुत्रो मन्युर्नाम । तं प्रजापतिः
सैनापत्ये नियुक्तवान् । तेन सहैन्द्रो
निजघानेति । तवेतदुच्यते । मीड् हिंसा-
याम् । मन्युना सह मिनतीति मन्युमीः ।

क्रोधनाम वा मन्युशब्दः । क्रोधेन
शत्रूणां हिंसिता Sk.

११. समदिति सङ्ग्रामस्य नामसु पठितम् ।
समच्छब्दस्य समदनशब्दः पर्यायो द्रष्ट-
व्यः Sk.

१२. मनुष्यैर्ऋत्विगास्त्यैः सह Sk.

१३. सूर्यप्रकाशं... सम्भक्तं करोतु । शत्रु-
पुरुषैस्तु दृष्टिनिरोधकमन्धकारं संयो-
जयतु Sy.

सम्भजताम् । सूर्यस्य हि यागादिकर्म-
निर्वृतिः फलम् । तदर्थं ह्यसावुवेति ।
सर्वैः सूर्यं उदिते यागं निर्वर्तयति ।
तेनात्तो सम्भक्तो भवति नान्येन ।
अतोऽत्र सूर्यं सनदिति सम्भजनेन
तदुदयफलभूतयागनिर्वृतिः प्रतिपाद्यते ।
अस्मदीयैर्ऋत्विग्भिस्तह देवतात्वमापन्न
इन्द्रः सूर्योदयफलभूतमस्मदीयं यागं
निर्वर्तयत्वित्यर्थः Sk.

१४. यागदिवसे Sk.

१५. सत्पतिः D. तपतिः M.
सतां पालयिता Sy; Sk.

१६. बहुभिर्यजमानैराहृतः Sy.

१७. V. Mādhava ignores मरु-
त्वान् etc.

तमूतयो रणयुच्छरसातौ तं क्षेमस्य चित्तयः कृष्वतु त्राम् ।

स विश्वस्य कुरुणस्येश* एको मरुत्वाञ्चो भवत्विन्द्र ऊती ॥७॥

तमूतयः। तम्^१। मरुतः^२। रमयन्ति^३। युद्धे^४। तमेव^५। क्षेमस्य^६। त्राम्^७। मनुष्याः। अकृ-
ष्वतु^८। सः। विश्वस्य^९। कर्मणः^{१०}। एक एव^{११}। ईष्टे^{१२}।

तमप्सन्तु शर्वस उत्सवेषु नरो नरमवसे तं धनाय ।

सो अन्धे चित्तमसि ज्योतिर्विदन्मरुत्वाञ्चो भवत्विन्द्र ऊती ॥८॥

तमप्सन्तु^{१३}। तम्^{१४}। व्याप्नुवन्^{१५}। बलस्य^{१६}। उद्योगेषु^{१७}। मनुष्याः^{१८}। नेतारम्^{१९}। रक्षणार्थम्^{२०}।
तमेव^{२१}। धनार्थम्^{२२}। स युद्धे^{२३}। अन्धे^{२४}। तमसि^{२५} सञ्जाते^{२६}। प्रकाशम्^{२७}। लम्भयति^{२८}।

* कुरुणस्य। ईशे। PP.

१. इन्द्रम् Sy; Sk.

२. मरुदादिसेना ऊतय इहोच्यन्ते। ताः Sk.

३. यद्वा 'प्रहर भगवो जहि वीरयस्व'
इत्येवंरूपं शब्दमिन्द्रमुद्दिश्य कुर्वन्ति Sy.
शब्दयन्ति वा Sk.

४. शूरवीरपुरुषः सम्भजनीये सङ्ग्रामे Sy.

५. रक्षणणीयस्य सर्वस्य धनस्य Sy.

६. सर्वदाऽपरित्यक्तात् Sk.

७. कुर्वन्ति Sy.

यागः स्तुतिभिश्च कुर्वन्ति।...
यागेश्च स्तुतिभिश्च सर्वदा मनुष्याः
क्षेमस्य कर्तारं कुर्वन्तीत्यर्थः Sk.

८. अभिमतफलनिष्पादनरूपस्य Sy.

९. ०ष्टेः M. सर्वकर्मणां वृष्टिनिबन्धन-
त्वाद् वृष्टेश्च केवलेन्द्रायत्तत्वात् Sk.

१०. V. Mādhava ignores मरुत्वान्
etc.

११. ०मफुस० P. ०न्तः M.

१२. भस भक्षणदीप्तयोः। स्तुतिभिर्दीप-
यन्ति। उत्तेजयन्तीत्यर्थः Sk.

१३. शव इति बलनाम। सामर्थ्याच्चा-
त्रान्तर्णीतमत्वर्थः। षष्ठीबहुवचना-
न्तश्च। बलवतामुत्सवभूतेषु सङ्ग्रामेषु।

बलवतां सङ्ग्राम उत्सव एव। अथवा
उत्सवेष्वित्युच्छब्दोऽभीत्येतस्य स्थाने।
बलस्य सम्बन्धिष्वभिषवेषु। बलेन येषु
यज्ञेष्वभिषूयते सोमस्तत्रेत्यर्थः Sk.

१४. सङ्ग्रामेषु Sy. १५. स्तोतारः Sy.

१६. जयस्य Sy. मनुष्याकारम् Sk.

१७. अन्नार्थं रक्षणार्थं वा Sy.

१८. आध्यानरहिते चित्तव्यामोहकरेऽपि
सङ्ग्रामे Sy.

१९. वृष्टिप्रतिबन्धके Sy.

२०. विजयलक्षणं प्रकाशम्।... तस्मात्तमेव
प्राप्नुवन्तीत्यर्थः Sy. सूर्याख्यम् Sk.

२१. लभ० M.

ज्ञातवान् लब्धवान् वा।... अथर्वैव-
मन्यथास्या ऋचोऽर्थयोजना। अप्सन्तेति
भसेः प्लातेर्वा भक्षणार्थस्येदं रूपम्।
शवस इत्यप्यन्तर्णीतमत्वर्थं प्रथमा-
बहुवचनान्तं द्रष्टव्यम्। बलवन्तो
भक्षणयन्त्युत्सवेषु। बलवन्तो मनुष्या
उत्सवेष्वपि तमेवेन्द्रमुपजीवन्तीत्यर्थः।
किमर्थम्? अवसे तर्पणायात्मनः। तमेव
धनाय Sk.

२२. V. Mādhava ignores चित्।
and मरुत्वान् etc.

स सव्येन यमति वार्धतश्चित्स दक्षिणे संगृभीता कृतानि ।
स कीरिणा चित्सनिता धनानि मरुत्वाभो भवत्विन्द्र ऊती ॥६॥

स सव्येन । सः । वामेन^१ हस्तेन । वर्धमानान्^२ शत्रून् । नियच्छति । सः । दक्षिणे^३ हस्ते
यजमानैः कृतानि हवीषि । संगृह्णाति । सः । स्तोतारमुद्दिश्य । भजते । शत्रुधनानि ।

स ग्रामेभिः सनिता स रथेभिर्विदे विश्वाभिः कृष्टिभिर्नृद्य ।
स पौंस्येभिरभिभूरशस्तीर्मरुत्वाभो भवत्विन्द्र ऊती ॥१०॥

स ग्रामेभिः । सः । सैनिकैः^{११} । भजते शत्रून् । सः । रथैः^{१२} जायते च । विश्वैः । मनुष्यैः ।
अस्मिन्नहनि । क्षिप्रम् । सः । बलैः । अभिभवति । शत्रून् ।

स जामिभिर्यत्समजाति मीळहेजामिभिर्वा पुरुहूत एवैः ।
अपां तोकस्य तनयस्य जेषे मरुत्वाभो भवत्विन्द्र ऊती ॥११॥

स जामिभिः । सः । बन्धुभिः^{१६} । यदि । सङ्गच्छते । सङ्ग्रामे । अजामिभिः^{२०} । वा । पुरुहूतैः^{२३} ।

१. वामह० P.
२. हिसतो महतः Sy. महतोऽपि Sk.
३. ०च्छसीति M. गुह्णातीत्यर्थः Sk.
४. ०णेन M. दक्षिणेन हस्तेन Sk.
५. करोतिरत्र सामर्थ्यात् स्वीकरणे द्रष्टव्यः । सङ्ग्रहणशीलः स्वीकृतानां, महतोऽपि शत्रूनयत्नेन निगृह्णातीत्यर्थः Sk.
६. Omitted by D.
- कीरिणा चित् कीर्तयित्रा स्तोत्रा च स्तुतः सन्, धनानि सनिता प्रदानशीलो भवति । हविष्यदातुणामिव स्तोतुणामपि धनं प्रयच्छतीत्यर्थः Sy.
७. चतुर्थ्यर्थे चात्र तृतीया । स्तोत्रे Sk.
८. सम्भजते will be a better reading. षण् ढाने । दानशीलो धनानाम् । नित्यं धनानि ददातीत्यर्थः Sk.
९. V. Mādhava ignores मरुत्वान् etc.
१०. संघा० M. P. ११. मरुत्सङ्घैः सह

- Sy. १२. फलानां प्रदाता भवति Sy.
१३. इन्द्रसम्बन्धिभिः . . . करणभूतैः Sy.
- ग्रामेभौ रथेभिरिति द्वितीयाथं तृतीया । स ग्रामान् सनिता दाता । स एव रथान् Sk.
१४. जायते M. इत्येवमहं विदे जानामि Sk.
१५. सं P. सम् M. १६. अशंसनीयान् Sy. अभिभविता . . . अशंसितृणाम् Sk.
१७. V. Mādhava ignores मरुत्वान् etc.
१८. जाजामभिः M. १९. समानजातीयैः सह Sk. २०. यदा Sy. यस्मात् Sk.
२१. सङ्गच्छते सङ्ग्रामे missing M.
२२. असमानजातीयैर्वा सह । अतिबलत्वात् समानजातीयैरसमानजातीयैश्च सह युध्यत इत्यर्थः Sk.
२३. बहुभिर्यजमानैराहूतः Sy. एवाः कामाः । तैर्निमित्तभूतैर्बहुभिराहूतः । अभिलषितकामप्राप्त्यर्थं बहुभिर्यजमानैराहूत इत्यर्थः Sk.

मरुद्भिः^१। अपाम्^२। पुत्रस्य^३। पौत्रस्य^४ च। जयाय^५ भवति^६ लम्भयति^७ वृष्टिं^८ पुत्रपौत्रौ च रक्षति^९।

स वज्रभृद्स्युहा भीम उग्रः सहस्रचेताः श्रुतनीथ ऋभ्वा।

चम्रीपो न शर्वसा पाञ्चजन्यो मरुत्वाञ्चो भवत्विन्द्र ऊती ॥१२॥

स वज्रभृत्। सः। वज्रभृत्। असुराणां हन्ता। भयङ्करः। उद्गूर्णः। सहस्रप्रज्ञः। शत-
नयनः^{१०}। दीप्तः^{११}। सोमः^{१२}। इव। बलेन^{१३}। पाञ्चजनहितः^{१४}।

तस्य वज्रः क्रन्दति स्मत्स्वर्पा दिवो न त्वेषो रुवथः शिमीवान्।

तं संचन्ते सनयस्तं धनानि मरुत्वाञ्चो भवत्विन्द्र ऊती ॥१३॥

तस्य वज्रः। तस्य। वज्रः। शब्दं करोति^{१५}। शोभनः^{१६}। इव^{१७}। दीप्तः^{१८}। शब्दः^{१९}।

१. एवाः कामाः। तंनिमित्तभूतैः Sk.

२. तेषामुभयविधानामपाम्—इन्द्रं प्राप्नुवतां पुरुषाणाम् Sy.

यस्मादिति वचनात्तस्मादित्यध्याहार्यम्। तस्मादतिबलवत्त्वाद् अपाम् Sk.

३. जया M.

जयश्चात्र प्राप्तिरभिप्रेतः। अपः पुत्रान् पौत्रांश्च जेतुम्। प्राप्नुमित्यर्थः Sk.

४. किम् वक्तव्यमस्माकं स्तोतृत्मानां जयो भवतीति Sy.

५. V. Mādhava ignores मरुत्वान् etc.

६. अन्यैर्धर्तुमशक्यस्य वज्रस्य भर्ता Sy.

७. उपक्षपयितृणाम् Sy.

८. ०स्रवज्रः P. D. सर्वज्ञ इत्यर्थः Sy.

सहस्रमिति बहुनाम। बहुप्रज्ञः Sk.

९. बहुस्तुतिर्बहुविधप्रापणो वा Sy.

शतमिति बहुनाम। नीपशब्दोऽपि स्तुतिवचनः। बहुस्तुतिः Sk.

१०. उरु भासमानो महान् वा Sy.

ऋभ्वा। अपठितमपि महामर्मतद् द्रष्टव्यम्। महोच्च Sk.

११. चमसे रसात्मनावस्थितः सोम इव Sy. चमेः, रातेश्च चम्रीपो राजा अग्निर्वा इहोच्यते। स हि सर्वमस्ति ददाति च Sk.

१२. गन्धर्वा अप्सरसो देवा असुरा रक्षांसि पाञ्च जनाः। निषादपाञ्चमाश्चत्वारो वर्णा वा। तेषु रक्षकत्वेन भवः Sy. पाञ्चजना निषादपाञ्चमाश्चत्वारो वर्णाः। तेभ्यो हितः पाञ्चजन्यः।...यथा राजाग्निर्वा स्वेन बलेन पाञ्चभ्योऽपि जनेभ्यो हितस्तद्विन्द्र इत्यर्थः Sk.

१३. V. Mādhava ignores मरुत्वान् etc.

* स्वःज्ञाः। PP.

१४. स्मत्, भृशं क्रन्दति, शत्रूनाक्रन्दयति रोदयतीत्यर्थः Sy. असुरान् जन् Sk.

१५. शोभनस्योदकस्य दाता दिवो न दिवः सम्बन्धी सूर्य इव Sy. प्रशस्तः Sk.

१६. दिवो न क्षुलोक्त्येव च तस्येन्द्रस्य त्वेषो दीप्तिः Sk.

१७. ०प्तज्ञ० P. D. M.

शब्दस्य गर्जनलक्षणस्य कर्ता Sy. गर्जितलक्षणः Sk.

कर्मवानिन्द्रः^१ । तम्^२ । सेवन्ते^३ । दानानि^४ । तम्^५ । धनानि^६ ।

यस्याजस्रं शर्वसा मानमुक्थं परिभुजद्रोदसी विश्वतः सीम् ।

स पारिषत्क्रतुभिर्मन्दसानो मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥१४॥

यस्याजस्रम् । यस्य । अनवरतम्^७ । शवसा^८ । मानम्^९ । अतिप्रशस्यम्^{१०} । परिभुज^{११} ? ।
द्यावापृथिव्यौ । सर्वत एव परिगृह्य स्वयमेव द्यावापृथिव्योरीश्वरो भवति । सः^{१२} । पारयतु^{१३} । कर्म-
भिः^{१४} । मोदमानोऽस्मान्^{१५} ।

न यस्य देवा देवता न मर्ता आपश्चन शर्वसो अन्तर्मापुः ।

स प्ररिक्ता त्वर्चसा क्षमो दिवश्च मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥१५॥

न यस्य देवाः^{१६} । न । यस्य^{१७} । देवा ईश्वरा भवन्ति । देवत्वस्य । नापि । मर्त्याः^{१८} । आपः^{१९} ।

१. ०न्द्र M.

शिमी इति कर्मनाम । लोकानुग्राहकेण
कर्मणा युक्तः Sy.

बृष्टिलक्षणेन कर्मणा तद्वान् Sk.

२. त्वं M.

३. ०न्त P.

४. धनस्य Sy.

५. सनयो लाभो दानानि वा Sk.

६. तद् D. M.

धनानि स एव लभते ददाति वा । ध-
नानि च तस्यैव सन्तीत्यर्थः Sk.

७. V. Mādhava ignores स्मत् ।

दिवः and मरुत्वान् etc.

* रोदसी इति । PP.

८. अवरतम् P.

९. बलेन Sy. स्वेन बलेन Sk.

१०. सर्वस्य परिच्छेदकं, सर्वेषां बलस्यो-
पमानभूतं वा Sy.

निर्माणं जन्म वा Sk.

११. मानमातिप्र० P. D. ममानमातिः
प्र० M.

१२. परिभुजत् is suggested. सर्वतो
भुनक्ति पालयति स इन्द्रः Sy.

परिपालयति Sk.

१३. ०व्यो ई० P.

यः स्वेन बलेन प्रशस्यो जन्मन एव
प्रभुति सर्वतः कृत्स्नेन द्यावापृथिवी
? (व्यौ) परिपालयतीत्यर्थः Sk.

१४. अस्मान् दुरितात् Sy. पूरयतु Sk.

१५. अस्माभिः कृतैर्यागैः Sy.

प्रज्ञाभिः । अत्यन्तप्रज्ञान् अस्मान्
करोत्वित्यर्थः Sk.

१६. स्तूयमानोऽस्माभिः Sk.

१७. V. Mādhava ignores सीम्
and मरुत्वान् etc.

१८. ०वा M.

१९. इन्द्रस्य . . . बलस्य . . . अवसानं देवा
वस्वाद्या देवगणा न आपुः, न आनशिरे
तथा . . . मनुष्याः . . . आपोऽपि न
प्रापुः Sy. इन्द्रस्य Sk.

२०. कृत्स्नदेवा नान्यापि काचिद्देवता . . .
बलस्यान्तर्मापुः Sk.

अपि। बलस्य। अन्तं न। आपुः। सः। प्ररेचकः। बलेन। द्यावापृथिव्योः।

रोहिच्छयावा सुमर्दधुर्ललाभोर्युवा राय ऋज्राश्वस्य।

वृषण्वन्तं विभ्रती धूर्षु रथं मन्द्रा चिकेत नाहुषीषु विबु ॥१६॥

रोहिच्छयावा। पञ्चानां भ्रातृणामश्ववतो (?) निर्दिश्यन्ते। रोहि^{१०}त्। श्यावा^{११}। कल्याणदीप्तिः। पुण्ड्रवती^{१२}। ऋज्राश्वस्य^{१३} ज्येष्ठस्य^{१४}। धनाय^{१५} भवन्तु। वृषण्वन्तं^{१६} मृज्राश्वेना-
धिष्ठितम्^{१७}। रथम्^{१८}। धूर्षु^{१९}। विभ्रती^{२०}। मदयन्ती^{२१}। नहुषकुलजातासु^{२२}। प्रजासु^{२३}। ऋज्राश्वस्य

१. चनेति निपातो वाञ्छब्दार्थे द्रष्टव्यः।
...यस्येन्द्रस्य न कश्चिदपि बलस्यान्तं
जानाति बलस्य वा सद्बलं नास्ती-
त्यर्थः Sk.

२. अन्तः M.

३. नावस्तु P.

४. प्रेरकः M.

अतिरिक्तः Sk.

५. शत्रूणां तनूकर्त्रा आत्मीयेन बलेन Sy.
शत्रुतनूकरेण बलेन Sk.

६. लोकद्वयादप्यस्य बलमतिरिच्यत
इत्यर्थः Sy. सकाशात् Sk.

७. V. Mādhava ignores मरुत्वान्
etc.

८. रोहितवर्णका। सामर्थ्यादिन्द्रस्य स्व-
भूता बडवा Sk.

९. रोहित्, रोहितवर्णा श्यावा श्यामवर्णा।
उभयोः पादयोरोरुभयविधिवर्णयुक्तेत्यर्थः
Sy. १०. अतिदीर्घावयवा Sy.
प्रशस्तरश्मिः Sk.

११. अश्वभूषणयुक्ता वा Sy.

ललामशब्दः श्रेष्ठवचनः पुण्ड्रवचनो
वा। अत्यन्तश्रेष्ठा सपुण्ड्रा वा Sk.

१२. नमजाश्वस्य M.

एतत्संज्ञस्य राजर्षेः।...वृष्णा सेक्त्रा
इन्द्रेण युक्तम् Sy.

ऋज्राश्वप्रहणेन तत्प्रभृतयः पञ्चापि

वार्षागिरा लक्ष्यन्ते। अस्माकमृज्राश्वप्र-
भृतीनां वार्षागिराणां धनार्थमित्यर्थः Sk.

१३. श्रेष्ठस्य P.

१४. तु P.

१५. वृष्टिकारिणमिन्द्रं तत्रारुढं जानातीत्यर्थः
Sk. १६. ०तर० P. D. M.

१७. धूर्षु M.

युगसम्बन्धिषु बह्वनप्रदेशेषु Sy.

रथधुरासु।...अस्माकमृज्राश्वप्रभृतीनां
धनार्थमिन्द्रेण स्वरथधुरासु नियुक्ता
सतीत्यर्थः Sk.

१८. हर्षवती Sk.

१९. नहुषा मनुष्याः। तत्सम्बन्धिनीषु...सेना-
लक्षणसु प्रजासु...जायते। ईदृश्या-
श्वपङ्क्त्या युक्त इन्द्रः सङ्ग्रामेष्वनुप्राह-
कतया प्रादुर्भवतीत्यर्थः Sy.

नहुष इति मनुष्यनाम। तेषु भवासु

नाहुषीषु नहुषनाम्नो वा राज्ञः स्वभूतासु

विषु मनुष्यजातिषु ब्राह्मणाविकासु।

सप्तमीनिर्देशाद् वर्तमानमिति शेषः।

मनुष्यलोकमायातं ब्राह्मणानां मध्ये

वर्तमानमित्यर्थः। अथवा रोहिच्छया-

वेत्याहुतिरभिधीयते न बडवा। सोमाज्य-

पुरोडाशहविलक्षणा लोहितवर्णा श्याव-

वर्णा चात्यन्तश्रेष्ठाहुतिरुज्ज्वलरूपत्वात्

प्रशस्तरश्मिर्धनार्थमस्माकमृज्राश्वप्रभृती-

नां वृषण्वन्तमिन्द्रम् Sk.

बडवा प्रादुरभूत् ।

एतत्स्यत्तं इन्द्र वृष्णं उक्थं वार्षागिरा अभि गृणन्ति राघः ।

ऋज्राश्वः प्रष्टिभिरम्बरीषः सहदेवो भयमानः सुराधाः ॥१७॥

एतत्स्यत्ते । तत् । इदम् । तव । वर्षितुः । इन्द्रस्य । स्तोत्रम् । वृषागिरः पुत्राः । उच्चारयन्ति । प्रीणनम् । ऋज्राश्वः । पार्श्वयोः स्थितः स्तोत्रमुच्चारयति । पार्श्वस्थानां नामानि, अम्बरीष इति ।

१. बन्धवा P.

२. अन्तर्णीतम्वर्योऽत्र केततिर्द्रष्टव्यः । लोडर्थं लिट् । केतयतु ज्ञापयतु । धनमुज्जाश्वप्रभृतिभ्यो देहीत्येवमिन्द्रं ब्रवीत्वित्यर्थः । विभ्रती धूर्षु रथं, गच्छत इन्द्रस्य धुरि गृहीत्वा रथम् । निरुन्धानेत्यर्थः । शिष्टपदयोजना तु सवृषी । अथवा रोहिच्छपावेत्यादि? (दीनि) मन्द्रा इत्यस्य विशेषणानि । मन्द्रशब्दः स्तुतिवचनः । ... इन्द्रं प्रत्यारोहतीति रोहित् । इयं वृद्धी । इयायत इति इयावा । इन्द्रारोहिणी परिवृद्धा मन्द्रा स्तुतिर्विधानमस्माकं ऋज्राश्वप्रभृतीनामिन्द्रं ज्ञापयतु Sk.

३. ०तस्य० P. D.

४. त्यत् ते, इति समानार्थो । तच्छब्दश्रुतेश्च योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽध्याहृतव्यः । यं जन्मन एव प्रभृति करिष्याम इति सङ्कल्पितवन्त एतस्यत् ते इन्द्र Sk.

५. कामानां वर्षितुः Sy. वृष्णे इति तादर्थ्यं चतुर्थी । तव वर्षयितु रथयि । त्वां वर्षयितारं स्तोतुमित्यर्थः Sk.

६. पूवा० M.

वृषागिरो राज्ञः पुत्रा ऋज्राश्वद्वयः Sy.

७. ०त्रः M.

८. ०ति M. आत्मन एवायं परोक्षरूपेण प्रथमपुरुषेण निर्देशः Sk.

९. संराधकम्, त्वत्प्रीतिहेतु ... राघ साध

संसिद्धौ । राघ्नोति समृद्धो भवत्यनेनेति राघः Sy.

राघः । धननामैतत् । अन्तर्णीतमत्वर्थं चेतद् द्रष्टव्यम् । हविलक्षणो धनेन धनवत् । हविस्तस्युक्तमित्यर्थः Sk.

१०. एतत्सन्तो राजर्षिः ... ऋज्रा गतिमन्तोऽथवा यस्य स तथोक्तः Sy.

११. अन्यर्द्धविभिः सह Sy.

प्रष्टिशब्दोऽन्यत्र एकस्यामेव धुरि यो द्वितीयो बलीवर्दोऽथवा वा नियुज्यते तस्य वाचकः । इह तु पुच्छयतेऽसाविति प्रष्टिः प्रख्यात उच्यते । प्रथमार्थं चेवा तृतीया । अत्यन्तप्रख्यात इत्यर्थः । ... अथवा प्रष्टिरिति नेदमुज्जाश्वस्य विशेषणम् । किं तर्हि ? तृतीयाश्रुतेः प्रसिद्धिबलाद्वा इति च कर्मश्रुतेर्योग्यार्थमत्र क्रियापदमध्याहार्यम् । वार्षागिरास्त्वदर्थं स्तोत्रमुच्चारयन्ति । तच्चोच्चारयन्तो धनं प्रष्टिभिर्वहेयुः । तावद्वनं देहि यावच्छकटेनैकैकस्यां धुरि द्वौ बलीवर्दौ नियुज्य वोढुं शक्यते नैकैकमित्यर्थः Sk.

१२. ०इव० D.

१३. नामां० D. अबि शब्दे Sy.

१४. देवैः सह वर्तत इति सहदेवः ... भयमानः । जिभी भये ... राघ इति धननाम । शोभनं राघो यस्य Sy.

दस्युञ्छिर्म्युश्च पुरुहुत एवैर्हत्वा पृथिव्यां शर्वा नि बर्हीत् ।

सनत्क्षेत्रं सखिभिः श्रित्येभिः सनत्सूर्यं सनदपः सुवज्रः ॥१८॥

दस्युञ्छिर्म्युन् । उपक्षपयितुन् । भेत्तुन् । च । पुरुहुतः । मरुद्भिः सह । हत्वा । पृथिव्याम् ।
हिंसकः । निबर्हयतु । हन्तिर्गमनार्थः । प्रयच्छतु । मरुद्भिः । प्रवृद्धैः । सनत् । सूर्यम् । सनत् ।
उदकानि च । इन्द्रः ।

विश्वाहेन्द्रो अधिवक्ता नो अस्त्वपरिहृताः सनुयाम वाजम् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥१९॥

विश्वाहेन्द्रः । सर्वदा । इन्द्रः । अस्माकम् । अधिवक्ता । अस्तु । अहिंसिताः शत्रुभिः ।

१. दस्युन् शिम्पून् P. D.

दस्युन् छि . . . न् M.

२. दस्युशब्दोऽत्र उपक्षपणार्हवचनः, दस्यतेः
क्षपार्थत्वात् । ये च योद्धुमुपस्थितास्त
उपक्षपणमर्हन्ति नेतरे । योद्धुमुपस्थितानु-
पक्षपयितव्यान् वृत्रादीनसुरान् Sk.

३. शमयितुन् वधकारिणो राक्षसावींश्च
Sy. शिमीति कर्मनाम । युशब्दो-
ऽप्यत्र तद्वचनं । कर्मवतश्च । स्वव्या-
पारनित ? (रतां) इव । युद्धपराङ्मुखा-
नित्यर्थः Sk.

४. बहुभिर्यजमानैराहृतः Sy.

बह्व्राहृतः Sk.

५. गमनशीलैः Sy.

एवैस्तैस्तैः कामैर्गमनैर्वा Sk.

६. हन्तिरत्र गत्यर्थः । . . . गत्वा Sk.

७. ०म P.

भूमौ वर्तमानान् Sy.

पृथिवीशब्दोऽपि . . . पृथिव्येकदेशभूतेष्व-
सुरपुरेषु द्रष्टव्यः । . . . असुरपुरेष्वि-
त्यर्थः Sk.

८. हिंसकेन वज्रेण Sy.

शरशब्दः शरपर्यायः । शरेण Sk.

९. नबर्हं P.

अवधीत् Sy.

हतवान् Sk.

१०. समभाक्षीत् Sy.

सम्भक्तवानित्यर्थः Sk.

११. मित्रभूतैः Sy.

१२. श्वेतवर्णैरलङ्कारेण दीप्ताङ्गैः Sy.

श्वेतैरित्यर्थः । अथवा शु इति आशु
इति च क्षिप्रनामनी । एतिरपि गत्यर्थः ।
शु य एति स श्वित्यर्थः । तैः । क्षिप्र-
गामिभिरित्यर्थः Sk.

१३. तस्य वृत्रस्य हननेन . . . अभजत, प्राप्त-
वानित्यर्थः Sy.

सम्भक्तवान् Sk.

१४. वृत्रेण तिरोहितम् Sy.

१५. समभजत Sy.

१६. वृत्रेण निरुद्धा अपः Sy.

वृष्टिलक्षणाश्चापः सम्भक्तवान् Sk.

१७. V. M. ignores क्षेत्रम्

१८. अधिवचनं पक्षपातेन वचनम् । . . . सर्व-
दास्माकमिन्द्रः पक्षपातवचनयुक्तो
भवतु Sy.

आज्ञापयिता Sk.

१९. ०क्ता त्वं हि० P. D.

अकुटिलगतयः सन्तः Sy.

भजेमहि^१। अन्नम्^२।

I. 101.

प्र मन्दिने पितुमदर्चता वचो यः कृष्णगर्भा निरहं बृजिश्चना ।

अवस्यवो वृषणं वज्रदक्षिणं मरुत्वन्तं सख्याय हवामहे ॥१॥

प्र मन्दिने । कुत्सः^१ । प्रोच्चारयत । माद्यत इन्द्राय । सोमयुक्तम्^२ । स्तोत्रम् । यः । ऋजिश्चानं^३ राजानमुद्दिष्य । कृष्णामुरगर्भास्तद्भार्याश्च । निरहन्^४ कृष्णो गर्भो यासां ताः कृष्णगर्भास्ता हत्वा^५ तेन भार्यासु निषिक्तान् गर्भानिप्यहन्^६ । पालनेच्छवः^७ । वषितारम्^८ । वज्रयुक्तदक्षिणहस्तम् । मरुत्वन्तम् । सख्यसिद्धयर्थम्^९ । हवामहे^{१०} । कुत्सस्येन्द्रः सखाऽभवदिति । “आ दंस्युघ्ना मर्नसा याह्यस्तीम्”^{११} इत्यत्रोक्तम् ।

१. षणु दाने । दानेन चात्र तत्पूर्वको लाभो लक्ष्यते । लभेमहीत्यर्थः Sk.

२. हविलक्षणमन्नम् Sy.

३. V. Mādhava ignores तत् । नः etc.

Ms. D. puts the figure ॥१००॥ here to indicate the end of the hundredth hymn. No such number is given by P. and M.

४. मन्वी मन्वतेः स्तुतिकर्मणः ... प्राचत मन्दिने पितुमद्वचः N. 4. 24.

५. ऋत्विजां चायं प्रैवः पुत्रपौत्रप्रभृतीनां वा । प्रोच्चारयत हे ऋत्विजो मत्पुत्रपौत्रप्रभृतयो वा Sk.

६. स्तुतिमते स्तोतव्यायेन्द्राय Sy.

मन्वः स्तुतिः । तद्वान् मन्वी । तादर्थ्यं चैवा चतुर्थी । स्तुतिमत इन्द्रस्यार्थाय । स्तुत्यमिन्द्रं स्तोतुमित्यर्थः Sk.

७. हविलक्षणेनाग्नेनोपेतम् Sy.

८. ऋजिश्चना एतत्संज्ञकेन राजा सख्या सहितः सन् Sy. ऋजिश्चना ।

ऋजिश्वा नाम विदधिनः पुत्रः । तेन

सह । अथवा ऋजु शवति गच्छतीति ऋजिश्वा वज्रः । तेन । अथवा वृष्टि-लक्षणा आपः कृष्णगर्भाः कृष्णवर्णस्य मेघस्य गर्भभूतत्वात् । ता निरहन् । हन्तिगत्यर्थः सामर्थ्याच्चात्रान्तर्णी-तव्यर्थः । मेघात्, निर्गमितवान् । ऋजि-श्चना ऋजुगामिना वज्रेण Sk.

९. कृष्णो नाम कश्चिदसुरः । तेन निषि-क्तगर्भास्तदीया भार्या अवधीत् । कृष्ण-मसुरं हत्वा पुत्राणामप्यनुत्पत्त्यर्थं गभिणीस्तस्य भार्या अप्यवधीदित्यर्थः Sy. कृष्णो नामासुरः । स गर्भभूतोऽन्तर्गतो यासां सेनानां ताः कृष्णगर्भाः । कृष्णसहिता इत्यर्थः Sk.

१०. कृष्णामुरगर्भास्तद्भार्याश्च । निरहन् । omitted by D. ०स्तत्कार्या ० P.

११. कृष्णामुर D. १२. ०र्भाः तं P. D.

१३. ०प्यवहः M. १४. कामानाम् Sy.

१५. यज्ञयु ० P. D. M. १६. ०ध्य ०

P. D. मनुष्याणां देवैः सह स्तुत्य-स्तोतुलक्षणः सम्बन्धः सख्यम् । तदर्थम् Sk. १७. स्तोतुमाह्वयाम इत्यर्थः Sk.

१८. RV. IV. 16. 10*

यो व्यंसं जाह्नपाणेन मन्थुना यः शम्बरं यो अहन्पिप्रुमव्रतम् ।

इन्द्रो यः शुष्णमशुषं न्यावृणुमरुत्त्वन्तं सुख्यायं हवामहे ॥२॥

यो व्यंसम् । यः । व्यंसमसुरम् । विकसता । क्रोधेन । अहन् । यः । शम्बरम् । यो वा ।
पिप्रुम् । अयजमानम् । इन्द्रः । यः । शुष्णम् । अन्वरसोष्यम् । निहतवानिति ।

यस्य द्यावापृथिवी पौंस्यं महद्यस्य व्रते वरुणो यस्य सूर्यः ।

यस्येन्द्रस्य सिन्धवः सञ्चति व्रतं मरुत्त्वन्तं सुख्यायं हवामहे ॥३॥

यस्य द्यावापृथिवी । यस्य । द्यावापृथिव्यौ । महत् । वीर्यमनुवर्तते । यस्य । व्रते । सूर्यः ।
वरुणश्च व्यापृती भवतः । यस्य । इन्द्रस्य । नद्योऽपि । कर्म । सञ्चत्यभिगच्छन्ति । छान्दसो नकार-
लोपः ।

१. योऽप्यं सम M.

२. विगतभुजम् Sy.

३. योऽप्यं समधुरं M. ०मधुरं P.

४. विकरस्यता P.

अत्यर्थं हृष्यता Sk.

५. मन्थुनाम्ना प्रजापतिपुत्रेण सह । अथवा

... अत्यर्थं हृष्यता क्रोधेन । प्रविकसता
क्रोधेनेत्यर्थः Sk.

६. अहन् M.

७. एतत्संज्ञमसुरम् Sy.

८. पिप्रुम् D. चीप्रुम् M.

एतत्संज्ञमसुरम् Sy.

९. अव्रतमकर्माणम् । भयाग्निश्चेष्टमित्यर्थः
Sk. १०. कृष्णम् P. D. सर्वस्य
जगतः शोषकमेतत्संज्ञमसुरम् Sy.

११. शोषकरहितम् Sy.

अन्येन केनचिद् हन्तुमशक्यमित्यर्थः Sk.

१२. ०तस्यवा० P.

न्यवर्जयत् । समूलं हृतवानित्यर्थः Sy.

१३. V. Mādhava ignores मरुत्त्वन्तं
etc.

* द्यावापृथिवी इति । PP.

१४. विवं पृथिवीं च प्रति Sk.

१५. सेनालक्षणं बलम् Sk.

१६. ०तंते P. M.

साकाङ्क्षत्वात् । सञ्चतीत्येतत् तृतीय-
पादस्थमाख्यातं सर्वत्रानुषक्तव्यम् ।
सञ्चतीत्यर्थं गच्छतिकर्मा । अप्रतिहतं
गच्छतीत्यर्थः Sk.

१७. व्रते M. नियमरूपे कर्मणि Sy.

वृष्टिलक्षणे कर्मणि सति Sk.

१८. ०वृ (पु) तो M.

वरुणः सञ्चति । किं प्रति ? प्रकृत-
त्वाद् द्यावापृथिव्यावेव प्रति यज्ञान्
वा प्रति । वृष्टौ हि सत्यां यज्ञाः प्रव-
र्तन्ते । तांश्च प्रति देवता गच्छन्ति ।
यस्य च व्रते सूर्यः सञ्चति यज्ञान् प्रति
उदयास्तमयदेशौ वा प्रति Sk.

१९. ०त्रि P.

२०. सप्तम्यर्थे प्रथमेवा । व्रते वृष्टिलक्षणे
कर्मणि सतीत्यर्थः Sk.

२१. सञ्च ० M.

२२. इन्द्रेणानुशिष्टाः प्रवहन्तीत्यर्थः Sy.

२३. वाससो M.

२४. V. Mādhava ignores मरुत्त्वन्तं
etc.

यो अश्वानां यो गवां गोपतिर्वशी य आरितः कर्मणि कर्मणि स्थिरः ।

वीळोश्चिदिन्द्रो यो असुन्वतो वधो मरुत्वंन्तं सख्याय हवामहे ॥४॥

यो अश्वानाम् । यः । अश्वानाम् । गवां च । पतिः । स्वतन्त्रः । यो वा । सञ्जातारायुधः ? ।
युद्धे युद्धे । स्थिरः । यश्च । इन्द्रः । दृढस्य । अपि । असुन्वतः । हन्ता ।

यो विश्वस्य जगतः प्राणतस्पतिर्यो ब्रह्मणे प्रथमो गा अविन्दत् ।

इन्द्रो यो दस्युरधरां अवातिरन्मरुत्वंन्तं सख्याय हवामहे ॥५॥

यो विश्वस्य । यः । विश्वस्य । गच्छतः । प्राणतश्च । पतिः । यो वा । अङ्गिरोभ्यः ।
पूर्वमेव । पशून् । अविन्दत् । पणिभिरपहृतान् । इन्द्रः । यः । दस्यून् । अधरान् कृत्वा ।
अवाहन् ।

१. यो अ० D.

२. गोशब्दोऽप्राव्वचनः सोमवचनो वा स्तुति-
वचनो वा स्तोतृवचनो वा । पतिशब्दो-
ऽधिपतिवचनः पालयितृवचनो वा ।
अपां वा सोमस्य वा स्तुतीनां वा
स्तोतॄणां वा अधिपतिः पालयिता
वेत्यर्थः Sk.

३. ईशिता Sk.

४. Omitted by M.

५. स्तुतिभिः प्रत्युतः प्राप्तो भवति Sy.
रि गतावित्यस्याङ्पूर्वस्येदं रूपम् । आगत
इत्यर्थः । पदकारस्त्ववग्रहाकरणाद्
अर्तेर्यङ्लुगन्तस्येदं रूपं मन्यते । ...
आरितः । ण्यन्तस्य वा पुगभाव-
दछान्दसत्वात् । अत्यर्थं पुनः पुनर्वा
आगतो गमितो वा यजमानैरित्यर्थः Sk.
आरितः प्रत्युतः स्तोमान् N. 5. 15.

६. सर्वेषु कर्मसु Sy.
कर्मणि कर्मणि यज्ञाख्ये । सर्वयज्ञे-
ष्वित्यर्थः Sk.

७. Omitted by M.

८. आयज्ञपरिसमाप्तेरविचाली Sk.

९. असुरादेः Sk.

१०. सोमाभिषवमकुर्वतः Sk.

११. V. Mādhava ignores मरुत्वंन्तं
etc.

१२. प्रवसतः प्राणिजातस्य Sy.
प्राणिवर्गस्य Sk.

१३. पालयिता वा Sk.

१४. ब्राह्मणशब्दपर्यायः तत्प्र-
भृतिवर्णोपलक्षणार्थश्चेह द्रष्टव्यः ।
तादर्थ्यं चैषा चतुर्थी । ब्राह्मणादीनां
चतुर्णामपि वर्णानामर्थाय Sk.

१५. अन्येभ्यो देवेभ्यः पूर्वभावी Sy.
मरुदादिभ्यः प्रथमः Sk.

१६. पणिभिरमुदरपहृतास्ततीर्णाः Sk.

१७. अन्येभ्यो देवेभ्यः पूर्वमेव तैरमुदर्युद्ध्वा
गाः स्वयमलभतेत्यर्थः Sy.

१८. उपलपयितृन् असुरान् Sy.

१९. दस्त्यच० M.
न्यूनानित्यर्थः Sk.

२०. अवहान् P.

२१. V. Mādhava ignores मरुत्वंन्तं
etc.

यः शूरेभिर्हव्यो यश्च भीरुभिर्यो धावद्भिर्हृत्यते यश्च जिग्युभिः ।

इन्द्रं यं विश्वा भुवनामि सैदधुर्मरुत्वन्तं सख्याय हवामहे ॥६॥

यः शूरेभिः । यः । शूरेः^१ । भीरुभिः । च । ह्यातव्यः । यः । पलायमानैः । हृत्यते । यः । च ।

जयशीलैः । इन्द्रम् । यम् । सर्वाण्येव । भूतान्यात्मकार्यायम् । अभिसन्दधुः ।

रुद्राणामेति प्रदिशा विचक्ष्णो रुद्रेभिर्योषां तनुते पृथु ज्रयः ।

इन्द्रं मनीषा अभ्यर्चति श्रुतं मरुत्वन्तं सख्याय हवामहे ॥७॥

रुद्राणामेति । मरुताम् । गच्छति मार्गम् । प्रदेशनेन । विद्रष्टा^{११} । मरुद्भिः^{१२} । सम्मिश्रयिता^{१३} ।

विस्तीर्णम् । वेगम् । करोति । इन्द्रम् । वाक् । अभिष्टौति^{१४} ।

१. शूरेभिर्हव्यो M.

२. हव्यो योद्धुमाह्यातव्यः ... सहायार्थमाह्यातव्यः Sy. जयार्थम् ... आत्मरक्षार्थम् Sk.

३. पराजयेन Sy.

४. ंन्ते D. रक्षार्थमाहृत्यते Sy.

५. शत्रूञ्जितवद्भिर्जयार्थम् Sk.

६. आभिमुख्येन स्थापयन्ति Sy.

तस्य तस्याभिलषितस्य दानार्थं ध्यायन्ति Sk.

७. V. Mādhava ignores मरुत्वन्तं etc.

८. रुद्रपुत्राणामध्यात्मं प्राणरूपेण वर्तमानानां मरुताम् । यद्वा रोदधितृणां प्राणानाम् । प्राणा हि शरीराभिर्गताः सन्तो बन्धुजनान् रोदयन्ति Sy. रुद्रपुत्राणां मरुताम् Sk.

९. अन्तरिक्षे गच्छति Sy.

१०. ०र्गप्र० P. D. M.

मनुष्येभ्यः प्रदानेन सह Sy.

प्र इत्येष आ इत्येतस्य स्थाने । आवेशेन । वचनेनेत्यर्थः । ... अथवा रुद्र इति स्तोतृनाम् । स्तोतृनामावेशेन गच्छति । यत्र मरुतः स्तोतारो वा भुवन्ति

तत्र तत्रेन्द्रो गच्छति नान्यत्रेत्यर्थः Sk.

११. विद्रष्टा D.

सूर्यात्मना प्रकाशमानः Sy.

पण्डितो विद्रष्टा वा सर्वस्य Sk.

१२. मरुत् P.

अधिभूतं वर्तमाने रुद्रपुत्रैर्मरुद्भिः Sy.

रुद्रपुत्रैर्मरुद्भिः सह Sk.

१३. सम्मिश्रयिता P.

माध्यमिका वाक् Sy.

योषा सोमाहुतिलक्षणा Sk.

१४. विस्तारयति Sy.

विस्तारयति । ... मरुद्भिः सहेन्द्रस्य यज्ञं प्रति गच्छतः पिपासिता ? (पिपासतः) सोमाहुतिर्विस्तीर्णमपि वेगं विस्तारयतीत्यर्थः । यदा रुद्र इति स्तोतृनाम् तदा तृतीयानिर्देशात् प्रदास्यमानेति वाक्यशेषः । स्तोतृभिर्हृत्विग्भिः प्रदास्यमाना सोमाहुतिर्यज्ञं प्रति गच्छत इन्द्रस्य विस्तीर्णमपि वेगं विस्तारयतीत्यर्थः Sk.

१५. स्तुतिः Sk.

१६. ०ष्टो० P.

१७. V. Mādhava ignores श्रुतम् and मरुत्वन्तं etc.

यद्वा मरुत्वः परमे सधस्थे यद्वावमे वृजने मादयासे ।

अत आ याहध्वरं नो अच्छा त्वाया हविश्चक्रमा सत्यराधः ॥८॥

यद्वा मरुत्वः^१ । यदि वा । मरुत्वः^२ ! परमे^३ । स्थाने दिवि । यत् वा । अवमे^४ । सधस्थे^५
कस्मिश्चन युद्धे^६ । भावसि^७ । अतः^८ । आयाहि । अस्माकम् । यज्ञम् । प्रति । त्वत्कामनया^{१०} । हविः^{११} ।
चक्रम् । सत्यघन^{१२} !

त्वायेन्द्र सोमं सुपुमा सुदक्ष त्वाया हविश्चक्रमा ब्रह्मवाहः ।

अधा नियुत्वः सगणो मरुद्भिरस्मिन्यज्ञे बहिर्षि मादयस्व ॥९॥

त्वायेन्द्र^{१३} । त्वाया^{१४} । इन्द्र^{१५} ! सोमम् । सुतवन्तः । शोभनवल ! त्वाया^{१६} । पुरोडाशम्^{१७} ।
चक्रम् । स्तोत्रवाह ! अथा^{१८} । अश्ववन् ! मरुद्भिः^{१९} । सहितः । अस्मिन् । यज्ञे । बहिष्पासीनः^{२०} ।
तुप्य^{२१} ।

* यत् वा । अवमे । PP.

१. यद् वा मरुत्वः omitted by P.

२. मरुद्भिर्युक्त ! Sy.

३. उत्कृष्टे Sy.

४. सह तिष्ठन्ति यस्मिन् देवताः स सध-
स्थो यज्ञ इहाभिप्रेतः । विप्रकृष्टे
यज्ञ इत्यर्थः Sk.

५. अर्वाचीने Sy.

अन्तिकनार्मतत् । सन्निकृष्टे यज्ञे Sk.

६. ०मस० D. सधस्थे M.

सहस्थाने गृहे Sy.

७. वृज्यते रिक्तीक्रियतेऽस्मिन् घनमिति
वृजनं गृहम् । तस्मिन् मादयासे Sy.
वृजि वर्जने । वर्जिते दोषः । अवि-
गुण इत्यर्थः । अथवा वृजनमिति बल-
नाम । सामर्थ्याच्चान्तर्णीतमत्वर्थम् ।
बलवती ? (ति) सारवतीत्यर्थः Sk.

८. मान्यसि M.

मदिरत्र सामर्थ्यात्तृप्त्यर्थः । तर्पयात्मान-
नम् । स्वार्थिको वात्र जिह् । तुप्य-
सीत्यर्थः Sk.

९. अस्मादुभयविधात् स्थानात् Sy.

१०. महत्या त्वद्विषयया अद्वयेत्यर्थः Sk.

११. हवनीयपुरोडाशादिलक्षणम् Sk.

१२. ०नः M.

१३. त्व० P.

१४. त्व० D. त्वत्कामनया Sy.

१५. त्वाया । इन्द्र । omitted by M.

१६. हवनीयपुरोडाशादि हविः Sk.

१७. चक्रतः M.

१८. ब्रह्मणा मन्त्ररूपेण स्तोत्रेणोद्गृह्यमान प्राप्य-
माणेन्द्र Sy.

पूर्वोत्तरयोरर्ध्वयोरेकवाक्यताप्रसिद्धयर्थं
यस्माच्छब्दोऽध्याहार्यः । यस्मात् त्वाया
त्वत्काम्ययेत्यर्थः Sk.

स्तुतिलक्षणं ब्रह्म उद्गृह्यते प्राप्यते यस्मिन्
स ब्रह्मवाहाः । तस्य सम्बोधनं हे ब्रह्म-
वाहः Sk.

१९. एतस्मात् कारणात् Sk.

२०. सप्तगणरूपैरेतत्संज्ञैर्वैः Sy.

२१. वेदां स्तीर्णे Sk.

२२. तर्पयात्मानं तुप्य वा Sk.

मादयस्व हरिभिर्ये त इन्द्र वि प्यस्व शिप्रे वि सृजस्व धेने ।

आ त्वा सुशिप्र हरयो वहन्तु शन्हुव्यानि प्रति नो जुषस्व ॥१०॥

मादयस्व । माद्य । अदवैः सह । ये । तवाश्वाः स्वभूताः, सोमपानार्थम् । हनू । मोचय ।
विसृजस्व च । जिह्वोपजिह्विके । सुहनो ! त्वाम् । आवहन्तु । हरयः । कामयमानः । हव्यानि ।
अस्माकम् । प्रतिसेयस्व ।

मरुत्स्तोत्रस्य वृजनस्य गोपा वयमिन्द्रेण सनुयाम वाजम् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥११॥

मरुत्स्तोत्रस्य । मरुद्भिः सहितं स्तोत्रं यस्य । शत्रूणां छेतुस्तस्य । गोप्याः । वयम् । तेन ।
अन्नम् । लभेमहीति ।

I.102.

इमां ते धियं प्र भरे महो महीमस्य स्तोत्रे धिषणा यत् आनुजे ।

तमुत्सवे च प्रसवे च सासहिमिन्द्र देवासः शर्वसामदन्नं ॥१॥

इमां ते धियम् । इदम् । ते । कर्म । प्रभरामि । महतः । महत् । अस्य । कुत्सस्य । स्तोत्रे ।

- * शिप्रे इति । PP. + धेने इति । PP.
१. तर्पयात्मानं तुप्य वा Sk.
२. तवाश्वाः M.
३. हनू P. ह . . . M.
हविल ? (भं) क्षणाय Sk. ४. विवृते
कुष Sy. विमुञ्च । प्रेरयेत्यर्थः Sk.
५. वृजस्य P. D. वृजस्व M.
प्रेरयेत्यर्थः Sk. शिप्रे हनू नासिके वा ।
हनुर्हन्तेः । नासिका नसतेः . . . धेना
वधातेः । N. 6. 17.
६. रसास्वादनाय Sk. ७. सुफनो P.
शिप्रे हनू नासिके वेहोच्येते । . . .
शिरस्त्राणवचनो वेह शिप्राशब्दः । सुहनो
मुनस सुशिरस्त्राण वेत्यर्थः Sk.
८. अस्मदीयं यज्ञं प्रापयन्तु Sy.
९. ० व्यनि M. १०. मा उदासिष्टाः Sy.
अस्मान् अभिलषितफलप्रदानेन Sk.
११. V. Mādhava ignores इन्द्र ।
१२. शत्रूणा M. १३. बलनामैतत् ।

- सेनालक्षणस्येन्द्रस्य बलस्य Sk.
१४. गोप्या P. M. गोप्या D.
इन्द्रेणानुगृह्यमाणा इत्यर्थः Sk.
१५. परं P.
१६. V. Mādhava ignores तत् । नः
etc.
Ms. D. puts the figure
॥१०॥ here to indicate the
end of one hundred and
first hymn. No such number
is given in P. and M.
१७. स्तुतिम् Sy.
स्तुतिलक्षणम् । स्तुतिमित्यर्थः Sk.
१८. प्रकर्षेण सम्पादयामि Sy.
प्रापयामि । उच्चारयामीत्यर्थः Sk.
१९. महतीमत्यन्तोत्कृष्टाम् Sy. महतीम् Sk.
२०. मम स्तोतुः Sy. आत्मन एवायं
परोक्षरूपेण निर्देशः । अस्य कुत्साख्य-
स्यर्थः । अस्य वा यजमानस्य Sk.

तव^१ बुद्धिः^२। यस्मात्^३। आगता^४। तमिन्द्रम्^५। युद्धापवर्गे^६। उपक्रमे^७। च^८। शत्रूणां^९ सहनशीलम्^{१०}।
इन्द्रम्^{११}। देवाः^{१२}। बलं^{१३} दृष्ट्वा^{१४}। अन्वमदन्^{१५}। मरुतः^{१६}।

अस्य श्रवो नद्यः सप्त विभ्रति द्यावाक्षामा पृथिवी दर्शतं वपुः ।

अस्मे सूर्याचन्द्रमसामिचक्षे श्रद्धे कर्मिन्द्र चरतो वितर्तुर्म ॥२॥

अस्य श्रवः^{१०}। अस्य^{११}। कीर्तिम्^{१२}। सप्त^{१३}। नद्यः^{१४}। धारयन्ति^{१५}। द्यावाभूम्योः^{१६}। अन्तरिक्षं^{१७} च^{१८}।
दर्शनीयम्^{१९}। रूपं^{२०} धारयन्ति^{२१}। अस्माकम्^{२२}। सूर्याचन्द्रमसौ^{२३}। इन्द्र^{२४}। प्रेरितौ^{२५}। अभिदर्शनाय^{२६}। श्रद्धा-

१. द्वितीयायै षष्ठी। त्वाम् Sk.

२. ०द्धि D.

स्तुतिलक्षणा वाक् Sk.

३. अक्ता संश्लिष्टासीत्। तस्मात्तव प्रियां
स्तुतिं करोमीत्यर्थः Sy.

यस्मात्पूर्वमप्यहमयं यजमानस्त्वां
स्तुतवानित्यर्थः Sk.

४. उत्सवार्थमभिवृद्धयर्थम् Sy.

५. धनानां वृद्धयुक्तानां वीर्यस्यार्थञ्च Sy.

६. अभिभवितारम् Sy.

सर्वजनसाधारण इन्द्रमहादिकृतवः।
प्रत्यात्मिकोऽभ्युदयः प्रसवः। तयोद्यम-
योरपि तत्प्रतिबन्धकराणां शत्रूणामभि-
भवितारं भवन्तमिन्द्रम् Sk.

७. कर्मसु वीर्यन्त ऋत्विजः Sy.

८. स्तुतिभिः कीर्तितेन बलेन Sy.
स्वेन बलेन Sk.

९. ०त्व० M.

अनुक्रमेण हर्षं प्रापयन् Sy.

अमदन् तृप्यन्तु। अनु। . . . अनुशब्दः
कर्मप्रवचनीयः। सहाय्यश्च तृतीयायः।
. . . तेन सासहिना भवतेन्नेत्रेण सहे-
त्यर्थः Sk.

* अस्मे इति। PP.

१०. 'इमं मे गङ्गे' इत्यस्यामृचि प्राधान्येन
प्रतिपादिता गङ्गाद्याः सप्तसङ्ख्याका
नद्यः Sy. गङ्गाद्याः Sk.

११. वृत्रहननेनेन्द्रस्य यद् वृष्टेः प्रदातृत्वं
तत्प्रभूतजलोपेता नद्यः प्रकटयन्ती-
त्यर्थः Sy. १२. द्यौश्च क्षामा च . . .

द्यावापृथिव्यौ Sy. द्यावापृथिव्यौ Sk.

१३. पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम। अन्तरिक्षं
चास्य सूर्यात्मना वर्तमानस्येन्द्रस्य . . .
प्रकाशात्मकं रूपं धारयन्ति Sy.

१४. अस्य सूर्यात्मना वर्तमानस्येन्द्रस्य . . .
प्रकाशात्मकम् Sy.

शरीरवचनो वा वपुःशब्दः। दर्शनीयं
च रूपं शरीरं वा। अतिमहत्त्वादस्ये-
न्द्रस्य कीर्तिं वपुश्च गङ्गाद्याः सप्त
नद्यस्त्रयश्च लोका धारयन्ति। अपवा
वपुरित्युक्तनाम। श्रव इत्यप्यज्ञनाम।
अन्नकारणत्वान्नोदकमत्र श्रव इत्युच्यते।
अस्य स्वभूतमन्नकारणं वृष्टिलक्षणमुदकं
दर्शनीयं सप्त नद्यस्त्रयोऽपि लोका धार-
यन्तीत्यर्थः Sk.

१५. ०ता P.

१६. वशं० P. द्रष्टव्यानां पदार्थानामभिमु-
ख्येन प्रकाशनायम् Sy. प्रकाशाय Sk.

१७. प्रधाना० M.

अद्वैतार्थम्। चक्षुषा दृष्टे हि वस्तुनीदं
सत्यमिति श्रद्धोत्पद्यते Sy.

श्रद्धोत्पत्त्याहकर्मण इदं रूपम्। अहो-
रात्रप्रविभागायतसम्पगाहारपरिणामनि-
मित्ताय चोत्साहाय च Sk.

नाय सत्यत्वं श्रद्धातुम् । शीघ्रम् । चरतः । कमिति पूरणमिति ।

तं स्मा रथं मघवन्प्रावं सातये जैत्रं यं तै अनुमदाम संग्रमे ।

आजा न इन्द्र मनसा पुरुष्टु त्वायद्भयो मघवच्छर्म यच्छ नः ॥३॥

तं स्मा रथम् । तम् । स्म । रथम् । मघवन् । प्रतिगच्छ धनम् । दातुम् । जैत्रम् । यम् ।
 त्वदीयम् । वयं स्तुमः । सङ्ग्रामे । सङ्ग्रामे । अस्मभ्यम् । बहुस्तुत ! त्वत्कामेभ्यः । सुखम् । प्रयच्छ ।
 पुनर्नः पूरणम् ।

वयं जयेम त्वया युजा वृतमस्माक्रमंशमुदवा भरेभरे ।

अस्मभ्यमिन्द्र वरिवः सुगं कृधि प्र शत्रूणां मघवन्वृष्ण्या रुज ॥४॥

वयं जयेम । वयम् । जयेम । त्वया । सहायेन । अभिकाङ्क्षितं धनम् । अस्माकम् । अंशं

१. वितर्तुरं परस्परव्यतिहारेण तरणं पुनः पुनर्गमनं यथा भवति तथा Sy.
 वितर्तुरम् । त्वरतेस्तरतेर्वा यङ्लु-
 गन्तस्येवं रूपम् । विविधं त्वरितं तीर्णं
 वा । अत्यन्तशीघ्रमत्यन्तद्रुतं चेत्यर्थः ।
 सूर्याचन्द्रमसावस्मान् वशनोत्साहमुखार्थ-
 महोरात्रप्रविभागं कर्तुं त्वत्प्रसादेनोदया-
 स्तमयाविरूपेण गच्छत इत्यर्थः Sk.
२. वर्तते । त्वमेव तद्रूपः सन् वर्तस
 इत्यर्थः Sy.
३. कं सुखाय च Sk.
- * प्र । अव । PP.
४. त P.
५. त P. तमेव Sy.
६. स्मेति पदपूरणः Sk.
७. प्रेरय, वर्तय Sy.
 अस्मान् प्रति गमय Sk.
८. धनान् M.
९. अस्माकं धनलाभाय Sy.
 सातये सम्भजनायास्माकम् Sk.
१०. जयशीलम् Sy; Sk.

११. त्वदिवयं P.
१२. वय P.
१३. वयमनुक्रमेण स्तुमः Sy.
 अभिष्टवामेत्याशास्महे Sk.
१४. शत्रुभिः सह Sy.
 प्राप्तौ सत्याम् । प्राप्तं सन्तमित्यर्थः Sk.
१५. सङ्ग्रामस्यानीये वा यत्ने Sk.
१६. भ्यो P. अस्माकं स्वभूते Sk.
१७. त्वात्का D. त्वां कामयमानेभ्यः Sy.
१८. गृहं वा Sk.
१९. नोऽस्मभ्यम् Sk.
२०. V. M. ignores इन्द्र । मनसा ।
 and मघवन् ।
 + उत् । अव । PP.
२१. वयम् । जयेम । omitted by M.
२२. आवृण्वन्तं शत्रुम् Sy.
 वृतम् । वर्ततेऽसाविति वृतं तेनोच्यते
 गमनस्वभावकत्वात् । वृतं शत्रुसेना-
 मित्यर्थः Sk.
२३. शं P. सङ्ग्रामकारिसमुदायैकदेश-
 मस्मदीयमित्यर्थः Sk.

त्वम् । उद्गमय । सङ्ग्रामे सङ्ग्रामे । अस्मभ्यम् । इन्द्र ! धनम् । शोभनगमनम् । कुरु । प्ररुज ।
शत्रूणाम् । वीर्याणि । मघवन् !

नाना हि त्वा हवमाना जना इमे धनानां धर्त॑रवसा विप॒न्यवः ।

अ॒स्माकं॑ स्मा॒ रथ॒मा तिष्ठ॑ सा॒तथे॒ जैत्रं॑ हीन्द्र॒ निभृ॑तं॒ मन॒स्तव॑ ॥५॥

नाना हि त्वा । तत्र तत्र । हि । त्वाम् । आह्वयमानाः । इमे । जनाः । धनानाम् । धर्तः ।
इन्द्र ! रक्षणार्थम् । मेधाविनस्तत्र त्वम् । अस्माकम् । भजनाय । रथम् । आतिष्ठ । जयशीलम् ।
हि युयुत्सतः । तव । मनः । अविचालि चेति ।

गोजिता॑ वा॒ह् अ॒मित॑क्रतुः सि॒मः कर्म॑न्कर्मच्छ्र॒तमृ॑तिः खजं॑करः ।

अ॒कल्प॑ इन्द्रः॒ प्रति॑मान॒मोज॑साथा॒ जना॒ वि ह्य॑न्ते सि॒पास॑वः ॥६॥

गोजिता वाह । पशूनां जेतारी । वाह भवतः । अमितप्रज्ञश्च भवसि ।

१. शत्रुकृतपीडापरिहारेणोत्कृष्टं रक्ष Sy.
उदित्येतत् समित्येतस्य स्थाने । अवती
रक्षणार्थः । संरक्ष Sk.
२. Omitted by D.
३. षष्ठ्यर्थ एवा चतुर्थी । अस्माकम् Sk.
४. सुगमं सुप्रापम् Sy.
सुगमित्यपठितमपि सुखनामेह द्रष्टव्यम् ।
... सुखं च Sk.
५. देहीत्यर्थः । अथवा सुखमभिगम्यते
प्राप्यत इति सुगं सुलभमुच्यते । धनस्य
चेदं विशेषणम् । धनं सुगं स्वधिगमं
सुलभं कुरु । यथा वयं सुखं लभेमहि
तथा कृवित्यर्थः Sk.
६. प्रभङ्गि ? (इन्धि) बाधस्वेत्यर्थः Sy.
प्रकर्षण भङ्गः Sk.
७. अस्मदुपद्रवकारिणाम् Sy.
८. विभिन्नाः खलु Sy. नाना पृथक् Sk.
९. हिशब्दः पदपूरणः Sk.
१०. आह्वमाह्वयमानाः M.
अत्र ज्ञानच्छ्रुतेः साकाङ्क्षत्वात् प्रतीक्षन्ते
तिष्ठन्ति वा Sk.
११. जनानां M. इमे मनुष्या अस्मदीयाः
पुत्राः पौत्राश्च ऋत्विजो वा Sk.

१२. गोहिरण्यादिरूपाणाम् Sy.
स्तोतृभ्यो धनानां दातरित्यर्थः Sk.
१३. पालनेन तर्पणेन वा निमित्तेन । पाल-
नार्थं तर्पणार्थं वेत्यर्थः Sk.
१४. विपन्यवः । स्तोतृनामेतत् । स्तोतारः Sy.
१५. धनदानाय Sy. १६. आरोह Sy.
१७. हिशब्दः पूरणश्चार्थे वा Sk.
१८. शत्रुञ्जित्वाऽस्मभ्यं धनं दातुं समर्थ-
मित्यर्थः Sy. शत्रुजयनशीलं चाश्रितो-
पकारे च स्थिरं मनस्तवेत्यर्थः Sk.
१९. V. Mādhava ignores स्म
* वाह इति । PP.
+ सिपासवः । PP.
२०. गोजि० P.
२१. गोजिता वाह is missing in M.
२२. ... गा जयत इति गोजितो... जयेन गवां
लम्भयितारी Sy. अथा जना विह्वयन्ते
इत्येतच्छब्दसमानार्थावशब्दश्रुतेर्यच्छब्दो-
ऽप्याहार्यः । यस्माद् गोजिता अमुरादीनां
स्वभूतानां गवां जेतारी Sk.
२३. वाह ... मित० M.
अपरिच्छिन्नज्ञानः Sy. अपरिमितकर्मो
? (र्मा) वा, अपरिमितप्रज्ञो वा Sk.

बन्धकः। कर्मणि कर्मणि। बहुरक्षः। युद्धस्य कर्ता। अनुपमः। बलेन। सर्वेषां प्रतिद्वन्द्वीभ वति।
अर्थनम्। जनाः। विद्वयन्ते। सम्भवतुमिच्छन्तः।

उत्ते शतान्मध्वन्नुच भूयस उत्सहसाद्रिरिचे कृष्टिषु श्रवः।

अमात्रं त्वा धिपणा तित्विषे मृहधा वृत्राणि जिघ्रसे पुरंदर ॥७॥

उत्ते शतात्। सङ्ग्रामे मनुष्यशतस्य या कीर्तिर्भवति ततोऽपि। अतिरिक्तम्। तव।
यशः। उत्। च। द्विशतात् त्रिशताच्च। उत्। सहस्रान्मनुष्यमध्ये। त्वाम्। अपरिमाणबलम्।
महती। स्तुतिः। दीपयति। अथ त्वम्। शत्रून्। हंसि। पुराणां दारयितः।

१. श्रेष्ठः। तथा च शाट्यायनकम्—‘सिम इति वै श्रेष्ठमाचक्षते’ इति। यद्वा सिमः शत्रूणां बन्धकः Sy.
- असुराणाम् Sk. २. यज्ञाख्ये Sk.
३. बहुप्रकारपालनकारीत्यर्थः Sk.
४. खजति मघ्नाति पुरुषानिति खजः सङ्ग्रामस्तस्य कर्ता... खज मन्वे Sy.
५. कल्पेनान्येन रहितः। स्वतन्त्र इत्यर्थः Sy. कल्पनं कल्पः। तद्रहितोऽकल्पः। अतिशयवद्देवतामाहात्म्यान्नानारूपप्रतिपत्तेः। नियतेनैकरूपेणैवंरूपो नामेन्द्र इति परिकल्पयितुमशक्य इत्यर्थः। अथवा पितृकल्पो मातृकल्प इत्यादिषु सादृश्याय-त्वदर्शनात्कल्पशब्द इह सदृशपर्यायो ब्रूय्यः। सदृशरहितोऽकल्पः। नेन्द्रस्य कश्चित् सदृशोऽस्तीत्यर्थः Sk.
६. ०इन्दि P. D. M. ओजसा सर्वेषां प्राणिनां यदोजो बलमस्ति तेन सर्वेण प्रतिमानं प्रतिनिधित्वेन मीयमानः Sy. उपमाभूतश्च सर्वस्य Sk. ७. अतः कारणात् Sy.
८. विविधमाह्वयन्ति Sy.
९. संभर्तुमि० M. धनं लब्धुकामाः Sy. तेन प्रदीयमानान् सर्वानभिप्रेतानर्थान् Sk.
१०. V. Mādhava ignores इन्द्रः

- * भूयसः। PP. + मृही। अर्धं। PP.
११. ०तान् P.
१२. स्तोतृषु... त्वया दीयमानं ध्वो यदन्नमस्ति तच्छतात् शतसङ्ख्याकाद-नाद्... उद्विक्तमधिकं भवति। अपिच भूयसः शतसङ्ख्याकादपि बहुतरादनात्... अधिकं भवति Sy.
१३. ०तो ०यति० P. रिरिच इत्या-ख्यातं प्रत्युच्छब्दम्? (०ब्दोऽनुष०) नुष-क्तव्यम्? (०व्यः)। उद्विच्यते अति-रिच्यत इत्यर्थः Sk.
१४. ध्रुवः कीर्तिरन्नं धनं वा। अथवा ध्रुवः शब्दोऽत्र सामर्थ्याद् बलवचनः। शव-शब्दस्य वा बलनाम्नो रेफ उपजनः। बलमित्यर्थः Sk.
१५. किं बहुना।... सहस्रसङ्ख्याकादपि उद्विरिचे। त्वया दत्तं तदन्नमक्षय-मित्यर्थः Sy.
१६. मात्रयेयत्तया रहितं परिगणितं? (गणि-तुमशक्यः सर्वैर्गुणैरधिकं त्वाम् Sy. अपरिमाणमत्यन्तमहान्तम् Sk.
१७. त्वत्सम्बन्धिनो गुणान् प्रकाशयति Sy. वृत्रहननायोत्तेजयतीत्यर्थः Sk.
१८. अतः P. १९. आवरकान् Sy.
२०. हिसि P. २१. शत्रूणां पुराम् Sy.

त्रिविष्टिधातुं प्रतिमानमोजसस्तिष्ठो भूमीर्नृपते त्रीणि रोचना ।

अतीदं विश्वं भुवनं ववक्षिथाशत्रुरिन्द्र जनुषां सनादसि ॥८॥

त्रिविष्टिधातुः । त्रिभिः शुक्लैर्निर्मिता रज्जुर्दुर्लभताञ्छेद्या भवति तादृश इन्द्रः ।
ओजसश्च । प्रतिद्वन्द्वी भवति तादृशस्त्वम् । नृणां स्वामिन् ! तिस्रः । भूमीः । त्रीणि च ।
तेजांसि । अतिबृहत् किं बहुना । सर्वम् । भुवनमतिबृहत् । जन्मनैव । चिरात् प्रभृति ।
शत्रुवर्जितः । भवसीति ।

त्वां देवेषु प्रथमं हवामहे त्वं बभूथ प्रतनासु सासुहिः ।

सेमं नः कारुमुपमन्युमुद्भिदुमिन्द्रः कृणोतु प्रसवे रथं पुरः ॥९॥

त्वां देवेषु । त्वाम् । देवानां मध्ये । प्रथमम् । हवामहे । त्वम् । अभवः । सङ्ग्रामेषु ।

१. ०८८० M.

२. शुक्लं P. गुणं D. शुक्लं M.

धातुशब्दो रज्जुभागवचनः । . . . यथा
त्रिविष्टिस्त्रिगुणिता रज्जुर्द्वन्द्वीयसी
एवमिन्द्रोऽपि वृद्धतर इत्यर्थः . . .
त्रिधा त्रिप्रकारेण विष्टया प्रवेशनेन
विधीयते क्रियत इति त्रिविष्टिधातु-
स्त्रिगुणिता रज्जुः Sy.

धीयन्ते प्राणिनां देहेष्विति धातवः शरीर-
स्थितिहेतवोऽन्नरसाः । तदेव ? (ते देवः)
पितृमनुष्योपभोग्यास्त्रयोऽपि विष्टा
व्याप्ता येन तस्त्रिविष्टिधातुः । यदाय-
त्तास्त्रयोऽपि शरीरस्थितिहेतवोऽन्नरसा
इत्यर्थः । अथवा त्रयो धातवः शीतोष्ण-
वर्षाणि त्रयो वा लोकाः । तेषु
सन्धीयते व्याप्ता येन तस्त्रिविष्टिधातुः
? (तु) । . . . किं पुनस्तत् सामर्थ्यलक्षणं
बलम् Sk.

३. ०८८० P.

४. दुर्लभतामा० P.

५. सर्वेषां प्राणिनां बलस्य प्रतिनिधिरसि Sy.

६. ०८८० P. D. M.

उपमानभूतं सर्वस्य Sk.

७. स्वामिन् D.

८. ०८८० P.

विवि आदित्याख्यम्, अन्तरिक्षे वैद्यु-
तरूपमग्निं पृथिव्यामाहवनीयादिरूपेण
वर्तमानं पाथिवमग्निम् । एवं त्रींस्तो-
कांस्त्रीणि तेजांसि च Sy.

भूमिशब्देनात्र साहचर्यात् त्रयो लोका
उच्यन्ते । त्रीन् लोकानित्यर्थः Sk.

९. आग्नेयं वैद्युतं सौर्यं च Sk.

१०. अतिशयेन बोद्धुमिच्छसि Sy.

मुष्टु बृहत्ति धारयसीत्यर्थः Sk.

११. सर्वं भूतजातम् । . . . सर्वस्य जगतः पालनेन
त्वमेव सर्वेषां निर्वाहको भवसीत्यर्थः Sy.

१२. नैव P. D. M.

१३. शत्रुवर्जितः P.

शातयितुरहितः । . . . जन्मन एव प्रभृति
न तव कश्चिद्विनाशने समर्थ इत्यर्थः Sk.

१४. V. Mādhava ignores इदम् ।

* सः । इमम् । PP.

१५. श्रेष्ठम् Sy.

१६. यागार्थम् Sy.

१७. त्वाम् P.

१८. भवसि Sk.

सोढा। सः। इन्द्रः। अस्माकम्। कर्तारम्। उपमन्तारम्। उद्भेदेकमात्मीयम्। रथम्। युद्धारम्भे।
अग्रतः। कृणोतु।

त्वं जिगेथ न धनां रुरोध्मिधाभेष्वजा मधवन्महत्सु च ।

त्वामग्रमवसे सं शिशीमस्यथा न इन्द्र हवनेषु चोदय ॥१०॥

त्वं जिगेथ^{११}। त्वम्^{१२}। जयसि^{१३}। नच^{१४}। धनानि^{१५}। रुणत्सि^{१६}। क्षुदेषु^{१७}। मधवन्^{१८}! महत्सु^{१९}। च^{२०}
पुरुषेषु^{२१}। यः सङ्ग्रामोऽस्माकं भवति तस्मिन्^{२२}। त्वाम्^{२३}। उद्गूर्णम्^{२४}। रक्षणाय^{२५} स्तोत्रैः^{२६}। तीक्ष्णीकुर्मः^{२७}।
अथ^{२८}। अस्मान्^{२९}। इन्द्र^{३०}! तस्मिन्^{३१} सङ्ग्रामे स्वयमेव^{३२}। चोदय^{३३}। हवनेषु^{३४} सत्स्विति^{३५}।

विश्वाहेन्द्रो अधिवृक्ता नो अस्त्वपरिहृताः सनुयाम वाजम् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥११॥^{३६}

१. शत्रूणामभिभवितासि Sy.

अभिभविता शत्रूणाम् Sk.

२. न इत्येकवचनस्य स्थाने बहुवचनम्।
इमं मामिति सर्वत्र चात्र पुर इत्येते-
नाख्येनाप्रत्ययेन योगात् षष्ठ्यर्थे
द्वितीया। अस्य मम कुत्सनाम्न
ऋत्विजो वा Sk.

३. स्तुतीनाम् Sy. स्तोतृनामृतम्।

स्तोतुः Sk. ४. सर्वज्ञम् Sy.

उपमन्युशब्दोऽत्र मन्यतेः कान्तिकर्मणो
द्रष्टव्यो न क्रोधनाम। उपगतकामस्य।
प्रार्थनावत इत्यर्थः Sk.

५. शत्रूणामुद्भेदितारम् Sy.

उद्भेदितः। अपूर्वाणां स्तुतीनां जनयितु-
रित्यर्थः Sk.

६. उद्भिदं मार्गवस्थितानां वृक्षादीना-
मुद्भेदितारमतिशयेन भङ्गितारम् Sy.

७. प्रसवे। प्रकृष्टः सवो यज्ञः प्रसवः।
तत्र। प्रकृष्टेऽस्मिन् यज्ञ इत्यर्थः Sk.

८. अन्येभ्यो रथेभ्यः पुरतो वर्तमानम्। . . .
यद्वा कारुमत्यादीनि रथविशेष-
णानि। कारं युद्धस्य कर्तारम्। उपम-

न्युम् उपगतेन प्राप्तेन मन्युना क्रोधेन
युक्तम् Sy.

९. एवं गुणविशिष्टं पुत्रं करोतु Sy.

१०. V. Mādhava ignores इमम्

११. जिगेथ M.

१२. शत्रून् Sy.

१३. शत्रूभ्योऽपहृतानि Sy.

१४. स्तोतृभ्यः प्रयच्छतीत्यर्थः Sy.

स्तोतृभ्यः . . . सर्वाणि ददातीत्यर्थः Sk.

१५. मधवत्सु M.

१६. आजिषु सङ्ग्रामेषु Sy. सङ्ग्रामेषु Sk.

१७. अधिकबलम् Sy. अप्रसङ्गम् Sk.

१८. तर्पणाय Sk.

१९. संस्कृम् इत्यर्थः Sk.

२०. सङ्ग्रामेषु प्रेरय। जयं प्रापयेत्यर्थः Sy.
जुह्वतामस्माकं देवतात्वं प्रतिपद्य-
स्वेत्यर्थः Sk.

२१. युद्धार्थमाह्वानेषु Sy.

२२. This Stanza is the same as
I. 100. 19. V. M. does not
repeat the commentary on
this stanza in this place.

I.103.

तत्त इन्द्रियं परमं पराचैरधारयन्त क्वयः* पुरेदम् ।

क्षमेदमन्यद्विव्यन्यदस्य समी पृच्यते समनेव केतुः ॥१॥

तत्त इन्द्रियम् । तत्^१ । तव^२ । बलम्^३ । उत्तमम्^४ । अपराङ्मुखम्^५ । आधारयन्त^६ । प्राज्ञाः^७ । पुरा^८ । इदं यत्^९ । इदमिदानीं दृश्यते तच्च बलम्^{१०} । क्षमायां भवति । किञ्चित्^{११} । दिवि च^{१२} । अन्यत्^{१३} । इन्द्रस्य^{१४} । तच्चेदमुभयम्^{१५} । सङ्ग्रामे^{१६} । ध्वजो ध्वजेनैव^{१७} । सम्पृक्तं भवत्युभयं समं बुद्धौ प्रतिभातीति ।

स धारयत्पृथिवीं पप्रथञ्च वज्रेण हत्वा निरुपः संसर्ज ।

अहुन्नहिमभिन्नद्रौहिणं व्यहन्व्यसं मधवा शचीभिः ॥२॥

स धारयत् । सः^१ । धारयति^२ । पृथिवीम्^३ । विस्तीर्णां चक्रे^४ । वज्रेण^५ । हत्वा^६ । मेवादपः^७ ।

* पुरा । इदम् । PP.

+ दिवि । अन्यत् । PP.

× सम् । ईमिति । PP.

१. प्रसिद्धम् Sy. तच्छब्दश्रुतेर्योग्यायसम्बन्धो यच्छब्दोऽध्याहृतव्यः । यदस्माकं स्तोत्रमभिप्रेतं तत्ते तव स्वभूतम् Sk.

२. सेनालक्षणम् । ... अथवा इन्द्रियशब्दोऽत्र वीर्यवचनः सामर्थ्याच्चान्तर्णीतमत्वर्थः । वीर्यवत् सेनालक्षणं बलम् Sk.

३. The correct reading would be पराङ्मुखम् ।

पराचीर्णं पराङ्मुखम् । यद्वा । पराचैः ।

पराञ्चनेः परागमनैर्युक्तम् Sy.

अञ्चतिर्गत्यर्थः । परागमनैः प्राप्तिभिः ।

यत्र यत्र व्यवस्थितस्तत्र तत्रेत्यर्थः Sk.

४. स्तुत्यर्थं हविःप्रदानार्थं च धारितवन्तः । अथवा इन्द्रियं वसिषति धनतामसु पाठाद् इन्द्रियशब्दोऽत्र धनवचनः । ... यद् ... आत्मना धारितवन्तः । लब्धवन्त इत्यर्थः Sk.

५. कान्तर्वाशनः स्तोतारः Sy.

६. इदं सूक्तेऽस्मिन् मनसि वा यत् सन्नि-

हितम् Sk.

७. अग्न्याख्यं ज्योतिः Sy.

८. पृथिव्यामिदमेकं सेनालक्षणं बलं धनं वा Sk. ९. तूर्याख्यम् Sy. १०. अभय M.

११. समनशब्दः सङ्ग्रामवाची । यथा ... सङ्ग्रामे युद्धयमानयोः केतुर्ध्वजो ध्वजान्तरेण संयुज्यते तद्वत् Sy. सम्पृङ् मन्यते जानात्यर्थमिति समना अन्तःकरणाख्या बुद्धिरिहोच्यते । केतुरिति प्रज्ञानाम् । बुद्धयेव ज्ञानम् । यथा मनसा तत्रैवान्तर्लयेन सर्वात्मना वा ज्ञानं सम्पृच्यत एवं पृथिव्यां दिवि चेन्द्रसेना परस्परेण स्तोतृभ्यो दीयमानं धनं स्तोतृभिः सह सम्पृच्यत इत्यर्थः Sk.

१२. परस्परं संयुज्यते । रात्रावादित्यो-ग्निना संयुक्तो भवति । ... अहनि त्वग्निः सूर्येण सङ्गच्छते Sy. केन सह ? यदि बलं ततः सामर्थ्यात् परस्परेण, अथ धनं ततः स्तोतृभिः Sk.

१३. असुरैः पीडितां भूमिम् । ... पीडाराहित्येन स्थितामकरोदित्यर्थः Sy.

१४. ०णं चक्रेण P. १५. अधः P.

निःससर्जं^१। अहन्^२। अहिम्^३। अभिनत्^४। च। रोहिणमसुरम्^५। व्यहन्^६। व्यंसासुरम्^७। मघवा^८।
प्रज्ञाभिः^९।

स जातुर्भर्मा श्रद्धधान ओजः पुरो विभिन्दन्नचरद्वि दासीः ।

विद्वान्वज्रिन्दस्यैवे हेतिमस्यार्यं सहो वर्धया युञ्जमिन्द्र ॥३॥

स जातुर्भर्मा^१। सः^२। सञ्जातभरणः^३। श्रद्धधानः^४। बलम्^५। पुराणि^६। विभिन्दन्^७। विचरति^८।
आसुराणि^९। जानंस्त्वम्^{१०}। इन्द्र^{११}! कुत्सस्य^{१२}। शत्रवे^{१३}। वज्रं^{१४}। सृज^{१५}। आनृशंस्यम्^{१६}। बलम्^{१७}। यशश्च^{१८}।
वर्धय^{१९}।

तद्वचुषे मानुषेमा युगानि कीर्तेन्यं मघवा नाम विभ्रंत ।

उपप्रयन्दस्युहत्याय वज्री यद्ध सृनुः श्रवसे नाम दधे ॥४॥

तद्वचुषे^{१८}। तत्^{१९}। वदते^{२०}। नाम^{२१}। दिवसाः^{२२}। एते शोभना भवन्ति^{२३}। कीर्तनीयम्^{२४}। मघवा ।

१. निष्कृष्य विसृजति क्षिपति Sk.
२. वज्रेण वर्धयार्थमताडयत् Sy.
३. अहं नहिम् M. अन्तरिक्षे वर्तमानं मेघम् Sy. अहिनामानमसुरम् Sk.
४. विगतभुजं वृत्रानुरम् Sy.
५. आत्मीर्यैर्युद्धकर्मभिः Sy. वधाद्यैर्वा कर्मभिः Sk. ६. जालू० P.
७. जातू इत्यशनिमाचक्षते। भर्मा आयुधम्। अशनिरूपमायुधं यस्य स तथोक्तः। यद्वा जातानां प्रजानां भर्ता Sy.
८. आदरातिशयेन कामयमानः Sy.
९. बलेन निष्पाद्यं कार्यम् Sy. स इन्द्रो जातुर्भर्मा वृष्टिद्वारेण सर्वजन्तूनां ? (भर्ता) श्रद्धधानः। ओजः। अवितथमिति सम्भावना श्रद्धा। आत्मनो बलभवितथं सम्भावयन्। न कश्चिदव्यसुरं प्रति मम बलं न (?) प्रतिहन्यत इत्येवं सम्भावयन्नित्यर्थः Sk.
१०. बहुगलनं पश्य तक्न् P. असुराणां स्वभूताः पुरः Sk. ११. ०न्ति P.
१२. दस्युसम्बन्धीनि Sy. दस्युतिः क्षयार्थः। क्षयणार्हाः। अत्यन्तं वृद्धा इत्यर्थः Sk.
१३. किम्? सामर्थ्याद् दस्योर्दस्युतामार्थाणां वा भक्तताम् Sk.
१४. दस्युशब्दोऽत्रानार्थवचनः। तावच्च एषा

- चतुर्थी। अनार्यस्यार्थाय। अनार्यं हन्तुमित्यर्थः Sk. १५. आर्या विद्वांसः स्तोतारः। तदीयं बलम् Sy. आर्यम्। वष्टयर्थे द्वितीयं वा। आर्यस्य च Sk.
१६. यशो वात्रं वा धननाम वा शुम्भशब्दः। यशोऽन्नधनानां चान्यतमं हे इन्द्र Sk.
१७. V. Mādhava ignores वज्रिन् or इन्द्र
१८. इन्द्रस्य बलम् Sy. तदिति कर्मण ऊचुषे इति सम्प्रदानस्य च साकाङ्क्षत्वाद्योग्यक्रियापदाध्याहारः। तवाचष्ट इव Sk. १९. स्तुवते Sy. स्तुतीरुक्तवते। स्तोत्र इत्यर्थः Sk.
२०. शत्रूणां नामकम् Sy. See footnotes nos. ११ and ३ on pages 340 and 388 respectively.
२१. मानुषा मनुष्याणां सम्बन्धीनि. . . इमानि दृश्यमानानि युगानि, अहोरात्रसङ्घनिष्पाद्यानि कृतत्रेतादीनि सूर्यात्मना निष्पादयतीति शेषः Sy. मानुषेमा युगानि। युगशब्दः कालवचनः। सर्वत्र चात्र सप्तम्यर्थे प्रथमा। मनुष्याणां सम्बन्धिषु स्तोत्रेषु पौर्णमास्यामावास्यादिषु यागकालेषु Sk.
२२. ०य P.

नामेन्द्राख्यम् । विभत् । उपगच्छन् । दस्युहननाय । वच्ची । यत् । नाम । अघ्नस्य कीर्तव्यं । प्रेरकः । धारयति तद्रूप इति ।

तदस्येदं पश्यता भूरिं पुष्टं श्रदिन्द्रस्य धत्तन वीर्याय ।

स गा अविन्दुत्सो अविन्दुश्चान्तस ओषधीः सो अपः स वनानि ॥५॥

तदस्येदम् । तत् । इन्द्रस्य । इन्द्रियम् बहु । अग्लानम् । पश्यत । अच्चास्मै । वीर्याय । धत्तन । सत्यमसौ बलवानिति श्रद्धानस्य कार्याणि दर्शयति । स गा इति । वनानि धनानीति ।

१. नेम इन्द्रा० P. नां ऐन्द्रा० D.

नामैव वा प्रकृतत्वात् कृत्स्नं वा जगत् ।

... अनन्यकर्तृकं हि दस्युहननम् ।

तत्कुर्वन्नयमहमिन्द्र इत्येवमात्मीयं नाम कथयतीवेत्यर्थः Sk.

२. गृहसमीपान्निगच्छन् Sy.

३. दस्युनां वृत्रादीनां हननाय Sy.

४. शत्रूणां नामकम् Sy. See footnotes nos. ११ and ३ on pages ३४० and ३४८ respectively.

५. श्रवसे जयलक्षणाय यशसे Sy. कीर्त्यर्थम् Sk. ६. शत्रूणां प्रेरयितेन्द्रः Sy.

सूनुः पुत्रः स्वस्याः मातुरदित्याः Sk.

७. कतमत् पुनस्तत् ? इन्द्र इति । तद्वि अस्य सर्वस्तोतुभिः कीर्त्यर्थमुपात्तम् । अथवा यद् सूनुरिति यच्छब्दो यवाशब्दस्यार्थः । श्रव इत्यप्यन्ननाम । नामशब्दोऽप्युदकनाम । दध इत्यपि धारयतिर्दानार्थः । अनन्यकर्तृकं दस्युहननं कुर्वन्नात्मीयं नामाचष्ट इव । यदा च सत्पलक्षणायाः प्राय वृष्टिलक्षणमुदकं ददाति तदाचष्ट इवेत्यर्थः । अथवा यद् सूनुरिति यच्छब्द इन्द्रस्य प्रतिनिर्देशकः । व्यत्ययेन तु नपुंसकता । य इन्द्रः श्रवसे नाम दधे स आचष्ट इति Sk.

८. V. Mādhava ignores मानुषा and ह

९. तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दोऽध्याहर्तव्यः । यत् सेनालक्षणं बलं सर्वासुरान् हन्ति Sk.

१०. स्वभूतं बलम् Sk.

११. प्रबुद्धम् Sy. सुसम्पन्नम् । अथवेदं भूरीत्येतत्सम्बद्ध एव यच्छब्दोऽध्याहर्तव्यः । अस्येति तु षष्ठीनिर्देशात् प्रसादेनेति वाक्यशेषः । यदिदं भूरि भूतजातं तदस्येन्द्रस्य पुष्टं पश्यतेति Sk.

१२. ०त क P. D. M.

हे ऋत्विग्यजमानलक्षणा जनाः ...

भूरि विस्तीर्णम् ... आलोकयत Sy.

पश्यत हे ऋषयो ब्राह्मणा वा Sk.

१३. बहुमानं कुशत Sy. १४. इन्द्रस्य श्रद्धत्तन वीर्याय । द्वितीयार्थ एवा चतुर्थी । श्रद्धत्त एवेन्द्रस्य वीर्यम् । वीर्यवानिन्द्र इत्येतद्वितथं प्रतिपद्यध्वमित्यर्थः Sk.

१५. सत्यं P. १६. ०व (वा) नि० M.

१७. ०ननस्य M. न्यस्य P. १८. प्रद० M.

१९. स इन्द्रः पणिभिरपहृता गा येन वीर्येण... अलभत । तथा तीरपहतान् अश्वान्... अविन्दत् । अपिच... ओषध्युपलक्षितां सर्वा भूमिं येन वीर्येणालभत । तथा वृत्रेण निरुद्धा अपो वृष्ट्युदकानि Sy. असुरादीनां स्वभूता गा अविन्दत्, लब्धवान् Sk.

२०. वननीयानि सम्भजनीयानि धनानि Sy.

२१. V. Mādhava ignores अस्य

भूरिकर्मणे वृषभाय वृष्णे सत्यशुष्माय सुनवाम सोमम् ।

य आदृत्या परिपन्थीव शूरोऽयज्वनो विभज्जेति वेदः ॥६॥

भूरिकर्मणे । वृष^१वधादिवहुकर्मणे । वृषभाय^२ । से^३क्त्रे । सत्यव^४लाय । सुनवाम^५ । सोमम् ।
यः । विदार्य^६ । मार्गनिरोधक इवापहर्ता । शूरः । अयजमानस्य^७ । धनम्^८ । विलोपयन्^९ । गच्छति^{१०} ।

तदिन्द्र प्रेव वीर्यं चकथ यत्ससन्तं वज्रेणाबोधयोऽहिम् ।

अनु त्वा पत्नीर्हृषितं वयश्च विश्वे देवासो अमदन्नं त्वा ॥७॥

तदिन्द्र । तत् । इन्द्र ! त्वम् । प्रकर्षणात्मीयम् । वीर्यम् । प्रकाशितवानिव । यत् त्वम् ।
स्वपन्तम्^{११} । अहिमहत्वा प्रबुद्धः सन् कामं युध्यत्विति^{१२} । हस्तस्थेनायुधेन^{१३} । बोधितवानसि^{१४} । त्वाम् ।
अन्वमदन्^{१५} । देवपत्न्यः^{१६} । छन्दांसि च तदा^{१७} । हृष्टम्^{१८} । मरुतश्च^{१९} ।

१. बहुविधेन शत्रुवधादिरूपेण कर्मणा युक्ताय Sy.
२. वृषभवत् सर्वेषु देवेषु श्रेष्ठाय Sy.
वृषभतवृषाय । केन सादृश्येन ? भीम-
त्वेन Sk.
३. सेचनसमर्थाय Sy.
४. अवितयबलायेन्द्राय Sy.
सर्वासुरान् प्रत्यविसर्वादिबलाय । सर्वत्र
च तावदर्थं चतुर्थी । भीमत्वादिगुणस्ये-
न्द्रस्यार्थाय Sk.
५. होमार्थं रत्तरूपं करवाम Sy.
६. कः P.
७. धनविषयमादरं कृत्वा Sy.
महान्तमादरं कृत्वा Sk.
८. यथा मार्गनिरोधकश्चोरो गच्छतां
पुष्पपुरुषाणां धनं बलात्कारेणापहृत्य
गच्छति तद्वत् Sy.
यथा शूरः कश्चिच्चोरः कुतश्चिद्ध-
नमपहृत्य स्वेभ्यः सैनिकेभ्यो विभज्जेद्
एवम् Sk.
९. यजमानेभ्यस्तद्धनं दातुं गच्छति Sy.
१०. यष्टुभ्यो विभजन् Sk.

११. यज्ञान् प्रति गच्छतीन्द्रः Sk.
१२. कृतवानसि Sk.
१३. य P. D.
१४. मदोन्मत्तम् Sy. शौर्यमदेनावमत्प
देवान् निश्चिन्तं सन्तम् Sk.
१५. The root युष् is At. The
proper reading should there-
fore be युध्यताम्
१६. M. adds इति after आयुधेन
१७. वधार्थमुत्थापितवानसि Sk.
१८. अनुगतवन्तो वा त्वाम् । अथवा मद-
तिरर्चतिकर्मा । अनु इत्येव समित्ये-
तस्य स्थाने । संस्तुतवन्तस्त्वाम् ।
...अथवा अनुशब्दोऽत्र तृतीयार्थः ...
कर्मप्रवचनीयः । सहार्थश्चात्र तृतीयार्थः ।
मदतिरपि तृप्यर्थः । स्वया सोमपानात्
प्राप्तहर्षेण सहातृप्यभित्यर्थः Sk.
१९. पत्नीः स्वभार्या देवपत्न्यो वा Sk.
२०. वयश्च गमनशीला मरुतोऽपि तथा विश्वे
देवासोऽप्ये च सर्वे देवाः Sy.
२१. शत्रुहननेन प्राप्तहर्षम् Sk.
२२. V. M. ignores विश्वे

शुष्णं पित्रुं कुयवं वृत्रमिन्द्र युदावधीर्वि पुरः शम्बरस्य ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः॥८॥

शुष्णं पित्रम्^१ । यदा त्वम् । शुष्णादीनसुरान् । अवधीः । यदा वा शम्बरस्य । पुरः^२ । तदान्व-
मदन्तितीन्द्रस्य वीर्याणि दर्शयति सूक्ते ।

I.104.

* योनिष्ट इन्द्र निषदे^१ अकारि^२ तमा नि पीद^३ स्वानो^४ नार्वा^५ ।

विमुच्या^६ वयोऽवसायाश्चान्दोषा^७ वस्तोर्वहीयसः^८ प्रपित्वे^९ ॥१॥

योनिष्ट इन्द्र । आसनम्^१ । तव । इन्द्र ! निषदनाय^२ । कृतम्^३ । तं योनिं गृहे । आगत्य ।
उपविश । शब्दं कुर्वन्^४ । इव । अश्वो व्रजम्^५ । अश्ववन्धनानि । विमुच्य^६ । अवसाय च । अश्वान् ।
रात्रौ । अहनि च । अतिशयेन वोढुन्^७ तव । अभिप्राप्तौ ।

१. कृष्णं विप्रदं M.

२. नगराणि । ... अमुराणां मुखेषु हतेष्व-
न्यान्धप्रसुरपुराणि विदोर्गान्यासन्नि-
त्यर्थः Sy.

३. तदा अन्वमदन्तित्येवमस्यार्थचंस्य
यदाशब्दश्रुतेः ताकाङ्क्षात्वात् पूर्वस्या
शब्द उत्तरेणार्थचर्चनैकवाक्यता Sk.

४. V. Mādhava ignores इन्द्र ।
तत् । नः etc.

Ms. D. puts the figure
॥१०३॥ here to indicate the
end of one hundred and
third hymn. No such num-
ber is given in P. and M.

* योनिः । ते । PP. * न । अर्वा । PP.

५. वेद्याख्यं स्थानम् Sy. उपवेशनस्थानं
वेद्याख्यम् Sk. ६. Omitted by M.

७. वाय M. उपवेशनार्थमित्यर्थः Sk.

८. ०शं P.

९. यथाशब्दः ... हेपाशब्दं कुर्वन् स्वकीयं
स्थानं शीघ्रमागच्छति तद्वत् Sy.

स्वनति स्वान्यते वाऽसाविति स्वानः ।

... यथा हेषन्नश्ववारेण वा शब्दाय-
मानोऽश्वः शीघ्रमागच्छेत्तद्वच्छीघ्रमाग-
त्येत्यर्थः Sk. १०. प्रजम् M.

११. अश्वान् सारथि च प्रति वाती ?
(विपन्ती०)ति वयोऽश्वप्रग्रहा इहाभि-
प्रेताः । ... अश्वप्रग्रहाश्च विमुच्य । कुतः ?
सामर्थ्यादश्वेभ्यः Sk.

१२. विमुच्य M. रथाद् विशिलष्य Sy.
मुञ्चतिर्गत्यर्थः Sk. १३. विमुच्य Sy.
अवपूर्वोऽयं स्पतिविमोचने । अश्वान्श्च
विमुच्य । कुतः । सामर्थ्याद् योक्तु-
(क्त्रे)भ्यः । रथाद्वा Sk. स्पतिरुपसृष्टो
विमोचने । तस्मादवगृह्णन्ति N. 1. 17.

१४. रथे योजितान् Sy.

१५. अशवावाह M.

१६. ०येनोदन् M.

१७. यागकाले प्राप्ते Sy. वेद्या आसन्ने देशे ।
अथवा प्रपित्वे इति कालस्य प्रति-
निर्देशः । निषीदेत्येतेन चास्य सम्बन्धः ।
आसन्ने यागकाले निषीदेति Sk.

* ओ त्वे नर इन्द्रमृतये⁺ गुर्नू चित्तान्तसृद्यो अध्वनो जगम्यात् ।

देवासो मृत्युं दासस्य श्रमन्ते न आ वचन्तसुविताय वर्षीम् ॥२॥

ओ त्वे नरः । अमी । मनुष्याः । इन्द्रम् । रक्षणाय । अभिगताः । शीघ्रम् । एव । तानिन्द्रः ।
युद्धमार्गान् । पारयतु । देवासः । मननम् । असुरस्य । शोषयन्तु । ते । अस्माकम् । आवहन्तु । अभ्यु-
दयाय । वारकमिन्द्रम् ।

अव त्मना भरते केतवेदा अव त्मना भरते फेनमुदन् ।

चीरेण स्नातः कुयवस्य योषे हुते ते स्यातां प्रवणे शिफायाः ॥३॥

अव त्मना । स्वयमेव । कुयवः । प्रज्ञाघनः । उदकमपहरति । फेनं च । उदकस्थं तत्र ।

* ओ इति । PP.

+ गुः । नु । चित् । तान् । PP.

१. त्य इति तच्छब्दश्रुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छ-
ब्दोऽध्याहृतव्यः । ये स्तोतृयोग्याः Sk.

२. यज्ञस्य नेतारो यजमानाः Sy. अस्मत्पुत्र-
पौत्रलक्षणा ऋत्विगलक्षणा वा मनुष्याः
Sk. ३. तर्पणाय पालनाय वा Sk.

४. आ उ इत्येतन्निपातद्वयसमूहाय आका-
रायः । आगुः आगच्छन्ति Sy. आगुः ।
आ इत्येष समित्येतस्य स्थाने मर्यादायां
वा । गायतिरप्यर्चतिकर्मा । संस्तुवन्ति
मर्यादया वा स्तुवन्तीत्यर्थः Sk.

५. नू चित् क्षिप्रम् Sy. नू इति पुराण-
वचनः । चिदिति पदपूरणः । पुराणा-
नेवात्मनः स्तोतृत्वात् प्रति । सद्यो
यस्यां वेलायामाह्रियते तस्यामेव Sk.

६. अनुष्ठानमार्गान् Sy. अध्वनः । तृतीयार्थे
षष्ठी । स्वेनागमनमार्गेण Sk.

७. परायतु M. गमयतु, प्रापयतु Sy.

८. देवशब्दोऽत्र वीक्ष्यते स्तुत्यर्थस्य स्तोतृ-
वचनः । पुरस्ताच्च तच्छब्दश्रुतेर्य-
च्छब्दोऽध्याहृतव्यः । ये स्तोतारः Sk.

९. क्रीडम् Sy. ; Sk.

१०. उपक्षयितव्यस्य शत्रोः Sk.

११. भक्षयन्तु, ह्रितन्तिवत्यर्थः Sy.
चमेरवनार्यस्येदं रूपम् । इन्द्रप्रसादेन
भक्षयन्ति । इन्द्रप्रसादेन क्रुद्धमपि स्वशत्रु-
मयत्नेनैव त्रासयन्तीत्यर्थः Sk.

१२. अस्माकं स्वभूताः पुत्रपौत्रादय ऋत्विजो
वा Sk. १३. सुष्ठु प्राप्तव्याय यज्ञाय

Sy. सुगमनाय Sk.

१४. अनिष्टनिवारकम् Sy. वरणीयम् । ...
अथवा वर्णशब्दः पीतवचनोऽन्तर्णीत-
मत्वर्थश्च । पीतेन वर्णेन तद्वन्तिमिन्द्र-
मित्यर्थः । तथा ह्येतिहासिकाः पीतवर्ण-
मिन्द्रं चित्रकर्मसु लेखयन्ति । अथवा
देवा अत्र मस्तोऽभिप्रेता न स्तोतारः । ये
देवा मस्तो मृत्युं दासस्य श्रमन्ते (?)
तेऽपीन्द्रप्रसादेनैवेन्द्रेण सह नोऽस्मान् प्रति
आवक्षन् आवहन्तु प्रापयन्तु सुविताय
वर्णं वरणीयं इवेतेन वा वर्णेन वर्णवन्त-
मात्मानम् । मस्त इन्द्रेण सहागच्छ-
न्तीत्यर्थः Sk.

१५. V. Mādhava ignores उ । सद्यः
× योषे इति । हुते इति । ते इति । PP.

१६. अवत्मना D. १७. कुयवनामासुरः Sy.
आत्मनैवेन्द्रः Sk. १८. ०पन P.
केतं ज्ञातं, वेदः परेषां धनं येन स तादृशः
Sy. स्तोतृप्रज्ञानां वेदिता । भक्तिज्ञ
इत्यर्थः । अथवा वेद इति धननाम ।
प्रज्ञाघनः Sk. १९. मेघस्थम् Sk.

२०. अवहो D. ज्ञातं परेषां धनमपहरति
Sy. अवेत्युपसर्गोऽशोभावे । भरत इति
बिभर्तेर्वा धारणार्थस्य हरतेर्वा प्रापणा-
र्थस्य रूपम् । अथो धारयति प्रापयति
वा । पृथिव्यां पातयतीत्यर्थः Sk.

२१. हेनं P. फेनयुक्तमुदकं ... स्वयमेव ...
अपहरति Sy.

सफेनं कृत्स्नमुदकमित्यर्थः Sk.

२२. उदन् उदकेऽन्तर्बतमानः सन् Sy.

तस्य भायें। उदकेन। स्नानं कुरुतस्ते त्वत्प्रसादादिन्द्र! हते। स्याताम्। शिफाख्याया नद्याः।
प्रवणे। निम्ने सा यत्र प्रविशति समुद्रं प्रविशति तत्रेति।

युयोप नाभिरुपरस्यायोः प्र पूर्वाभिस्तिरते राष्ट्रि शूरः।

अञ्जसी कुलिशी वीरपत्नी पयो हिन्वाना उदभिर्भरन्ते ॥४॥

युयोप^१। पिहितमासीत्। निर्गमनस्थानम्। मेघस्य^२। गमनशीलस्य कुयवामुरेण^३। पूर्वा-
भिरद्भिः^४। वृद्धो भवति शिफानदीस्याभिः कुयवः। राजते^५ च ताभिः। शूरः। तं च, अञ्जसी^६।
कुलिशी^७। वीरपत्नीति तिस्रः। उदकम्। प्रेरयन्त्यस्तद्भार्यास्तैः। उदकैः^८।

१. कुयवनाम्नोऽमुरस्य Sk.

२. अरणशीलेन तेनापहृतेनोदकेन Sy.

३. लङ्घ्ये लिङ्। ते अपि हते आस्ताम्।

दारा अपि कुयवस्य हता इत्यर्थः Sk.

४. शिफाख्या० P. शिवाख्या० M.

५. प्रपन्ने M. प्रवेष्टुमशक्येणावप्रदेशे।

...हे इन्द्र! त्वं परेषां धनमपहृत्य

अन्यैर्दूरवगाह उदकस्य मध्ये वर्तमानं

कुयवं सकुटुम्बमवधीरित्यर्थः Sy.

निम्ने प्रदेशे। ह्रद इत्यर्थः Sk.

६. V. M. ignores अव। भरते

७. ०योव P. ०योव M.

८. विहि० M. गूढमासीत्। यथान्वयं

वृश्यते सोऽमुरस्तथाकरोदित्यर्थः ...

युयोप। युप विमोहने Sy.

युयोपेति युपिर्मोहनायः। पाणिभिः

कीलाभिश्च हन्यमानस्य मूढा नाभिः Sk.

९. सप्त्रहमावसनस्थानम् Sy.

१०. उदकमध्ये सुप्तस्यावस्थितस्य Sy.

उपरशब्दोऽत्र उपरिवर्तिवचनो न मेघ-

नाम। शूराणामुपरिवर्तिनः। अत्यन्त-

शूरस्येत्यर्थः। कस्य? सामर्थ्याद्वृत्रस्य

वाज्यस्य कस्यचिदुपरस्य Sk.

११. परेषामुपद्रवार्थमितस्ततो गच्छतः Sy.

युद्धार्थमागतस्य Sk.

१२. पूरयित्रीभिरात्मनापहृताभिरद्भिः Sy.

अत्रैकवाक्यताप्रसिद्धयर्थं यत्तच्छब्दाव-

ध्याहृतं व्यौ। यदा पूर्वाभिः पूर्ववृत्ताभिः।

काभिः? स्त्रीलिङ्गनिर्देशाद् हतिभिः।

चिरन्तनैरेव पाणिकीलाप्रहारैरित्यर्थः Sk.

१३. सोऽमुरः प्रवर्धते Sy. तिरतिरत्र वधार्थः।

भूते लट्। प्रकर्षेणातिरत्। हतवा-

नित्यर्थः। कः? प्रकरणादिन्द्रः Sk.

१४. आत्मीयेन शौर्येण लोके प्रख्यातो भवती-

त्यर्थः Sy. अत्राप्येकवाक्यताप्रसिद्धयर्थं

यत्तच्छब्दावध्याहृतं व्यौ। यो राष्ट्रि

राजत ईष्टे सर्वस्य शूरश्च सः। यदा

चिरन्तनैरेव पाणिकीलाप्रहारैर्बृत्रमन्यं

वा कञ्चिदमुरं प्रकर्षेण हतवांस्तदास्य

हन्यमानस्य मूढा नाभिरित्येवं सर्वेषा-

मेकवाक्यता Sk.

१५. तञ्जसी M. आञ्जस्योपेता Sy.

१६. कुलं शातयन्ती Sy.

१७. Omitted by M. वीरस्य पाल-

यित्री। एतत्संज्ञिकास्तिन्नो नद्यः Sy.

१८. पयसा तत्सम्बन्धिना सारभूतेनोदकेन Sy.

१९. प्रीणयन्त्यः ... हिन्वानाः। हिभिः

प्रीणनार्थः Sy बहुवचनस्थान एक-

वचनम्। हिनोतिरपि गत्यर्थः सामर्थ्या-

च्चान्तर्णीतव्यर्थः। उदकानि गमयन्तीः

? (न्यः)। वहन्त्य इत्यर्थः Sk.

२०. V. Mādhava ignores भरन्ते

प्रति यत्स्या नीथादर्शिं दस्योरोको नाच्छा सदंनं जानती गात् ।

अथ स्मा नो मधवश्चकृतादिन्मा नो मधेवं निष्पपी परा दाः ॥५॥

प्रति यत् स्या^१ । प्रत्यदर्शि^२ । यस्मात्^३ । सोऽयम्^४ । स्तुतिमार्गः^५ । गृहम्^६ । इव । अभि कश्चन^७
प्रदर्शकः । तस्य । सदंनम्^८ । अवगच्छन्ती । गच्छति यथा कस्यचिद्^९ गृहमार्गमन्य उपदिशन्नग्रे गच्छ-
त्येवं^{१०} कुपवस्यावासं प्रज्ञापयन्ती तत्र गच्छति । एवं मार्गे जाते सति मधवंस्त्वम्^{११} । अस्माकम्^{१२} । अत्य-
न्तात्^{१३} परिचरणाद्धेतोः । अस्मान्^{१४} । मा । परा दाः^{१५} । यथा । विनिर्गंतशिशनः^{१६} । कामचरणार्थमुत्सृष्ट-
शिशनः^{१७} । धनानि पराददाति स्त्रीभ्यः^{१८} ।

१. स्यः P. D. २. ०ञं P.

अस्माभिर्दृष्टाभूत् Sy. प्रतिशब्दोऽत्र
धात्वर्थानुवाची । अस्माभिर्दृष्टा । आलो-
चिता कृतेत्यर्थः Sk. ३. यदा Sy.

४. नयनहेतुभूता स्या सा पदवी । ... सा च
पदवी ... उपसपयितुः कुपवस्यासुरस्य
... गृहम् ... आभिमुख्येन ... गता
प्राप्ता Sy. स्तुतिरत्र नीचोच्यते । ...
स्तुतिः Sk. ५. जानती स्वकीयं
वत्समभिजानती गौरोको न निवासस्थानं
स्वकीयं गोष्ठं यथा ऋजु प्राप्नोति ।
तद्वन्मार्गोऽप्यसुरगृहं प्राप्तः Sy.
यथा कश्चिद् राजा स्वस्य शत्रोर्निवा-
सस्थानमाप्तुं महता यत्नेन शीघ्रं
गच्छेत् Sk. ६. कश्च P.

७. एवं सदंनं सर्वस्तुतीनां स्थानमाध्वयं
भवन्तं जानती Sk. ८. स्या M.

९. ०चित् (गृहपरिचरणाद्धेतोः) गृह० P.

१०. ०स्यावसं D.

११. गाद् गता प्राप्ता Sk. १२. ०वस्त्वम्
M. त्वम् is omitted by P.

१३. नः । तृतीयार्थे षष्ठी । अस्माभिः Sk.

१४. पुनः पुनस्तेनासुरेण कृतादुपद्रवाभ्यो-
ऽस्मान् रक्षेति शेषः Sy.

चकृताद् अत्यर्थं कृतात् । कस्मात् ?
सामर्थ्यादपराधात् Sk.

१५. अस्मान् रक्षेव नोऽस्मान् ... मा परि-
त्याक्षीः । अस्माभिर्ज्ञातेन मार्गेण गत्वा-
ऽस्मदुपद्रवकारिणमसुरं जहोति तात्प-
र्यार्थः Sy.

वदातिरत्र सामर्थ्याद्विनाशार्थः परित्या-
गार्थो वा । विनीनशः परित्याक्षीर्वा Sk.

१६. मधेवं निष्पपी । सपतेः स्पृशतिकर्मणो-
ऽचंतिकर्मणो वा सपः प्रजननमिहोच्यते ।
तेन हि स्त्री स्पृश्यते । स्तुत्यं च तत्
सुखकरत्वात् प्रजासन्तानकरत्वाच्च ।
अथवा सपः प्रजननमुच्यते ... निर्गंतः
सपः कोशाग्निष्वपः । तद्वाग्निष्वपी । वेश्या-
सम्भोगसक्तहृदयः । स यथा वेश्याभ्यो
वदन् ? (६) धनानि विनाशयति परि-
त्यजति वा मा नस्त्वं तथा परादा
इति Sk. निष्पपी स्त्रीकामो भवति ।
विनिर्गंतसपः । सपः सपतेः स्पृशति-
कर्मणः ... स यथा धनानि विनाशयति
मा नस्त्वं तथा परादाः N. 5. 16.

१७. कामयच० P. यथा विनिर्गंतसपो
विनिर्गंतशेषो यथेष्टचारी दासीपति-
मधेवं यथा धनान्यस्थाने परित्यजति
तथास्मान् मा परित्याक्षीरित्यर्थः Sy.

१८. ०सृष्टधनानि शिशनो धनानि M.

१९. V. Mādhava ignores अथ ।
स्म । इत्

स त्वं न इन्द्र सूर्ये सो अ॒प्स्व॒नागा॒स्त्व आ भ॑ज जीव॒शंसे ।
 † मान्तरां भुज॒मा री॑रिपो नः श्रद्धि॑तं ते मह॒त इन्द्रि॑याय ॥६॥

स त्वं न इन्द्र । सः । त्वम् । अस्मान् । इन्द्र ! सूर्ये । आभज । स एव । उदकेषु ।
 तथाऽदारिद्र्ये । तथा जीविताशंसनं च सफलं कुरु । अस्माकम् । किञ्च । अस्माकम् ।
 अन्तरतमम् । अन्नम् । ईषदपि । मा । हिंसीरस्माभिः । तव । महते । बलाय । श्रद्धानमिदं
 कृतमयमस्माद्रक्षतीति ।

* अनागाःऽत्वे । PP.

† मा । अन्तराम् । PP.

‡ महते । PP.

१. इन्द्रं M.

२. य उक्तगुणोऽस्ति Sk.

३. अभानि P.

४. ०यं M. सर्वस्य प्रेरक आवित्ये Sy.
 सूर्येणात्र तद्विषयं दर्शनं प्रतिपाद्यते ।
 सर्वत्र तादर्थ्यचतुर्थ्यर्थं सप्तमी । सूर्य-
 दर्शनाय । सूर्यदर्शनद्वारेणाविकले-
 न्द्रियत्वमुच्यते । अविकलेन्द्रियत्वाय-
 मित्यर्थः Sk.

५. आभाजय, अभिमुख्येन भक्तान् सम्भ-
 क्तान् कुरु Sy. आ इत्येष
 समित्येतस्य स्थाने । सम्भज Sk.

६. एदं P. वृष्टिलक्षणाभ्योऽबुभ्यः ।
 वृष्ट्यर्थमित्यर्थः Sk.

७. अनागास्त्वेऽपापत्वे पापराहित्येऽस्माना-
 भाजय ... अनागास्त्वे । न विद्यत आगः
 पापं यस्य सोऽनागाः । तस्य भावस्त-
 त्वम् Sy. अनागास्त्वाय ।
 अपापत्वार्यञ्चेत्यर्थः Sk.

८. जीवैः प्राणिभिः शंसनीये कामयितव्ये Sy.
 जीवो जीवितम् । आशंस्यते प्राप्यतेऽ-
 साविति शंसः । जीवितायाऽऽशंसिताय
 चेत्यर्थः । अथवा सूर्ये, अप्सु जीवशंसे

इत्यत्र स्वार्थं एव सप्तमी । सूर्येण तु
 तत्सम्बद्धो छुलोक उच्यते । अस्वि-
 त्यप् शब्दोऽन्तरिभनाम । जीवशंस इ-
 त्यपि पाथिवो लोक उच्यते । तत्र
 ह्यतिशयेन जीवितमाशंस्यते । सूर्य-
 सम्बद्धे छुलोके ... अनागास्त्वाय त्वम-
 स्मान् सम्भजेत्यर्थः Sk.

९. अन्तरं P.

गर्भरूपेणान्तर्बर्तमानाम् Sy.

अन्तराशब्दः सन्निकृष्टवचनः । सन्नि-
 कृष्टं चंहलीकिकम् Sk.

१०. पालयित्रीं प्रजाम् ... भुजम् । भुनक्ति
 पालयतीति भुक् प्रजा Sy.
 भोगम् Sk.

११. ०सीमस्मा० P.

१२. स्तूयमाना हि देवता वीर्येण वर्धन्ते Sk.

१३. अस्माभिः श्रद्धानं कृतम् ।

त्वदीयं बलं बहुमानपूर्वकं स्तुम इत्यर्थः ।
 तस्मात्तादृशबलयुक्तस्त्वं मा रीरिष
 इति पूर्वण सम्बन्धः Sy.

श्रद्धतेस्ताहार्यस्येदं रूपम् । श्रद्धित-
 मस्माभिः । त्वत्स्तुतिकरणे यस्माद-
 स्माभिरस्ताहः कृत इत्यर्थः । ...
 अथवा 'श्रद्धितं ते' इति पूर्वानपेक्षोऽयं
 पादो भिन्नमेव वाक्यम् । उत्साहस्तव
 महते वीर्याय Sk.

अधा^{*} मन्ये^{*} श्रत्ते^{*} अस्मा^{*} अधायि^{*} वृषा^{*} चोदस्व^{*} महते^{*} धनाय^{*} ।

मा नो^{*} अकृते^{*} पुरुहूत^{*} योनाविन्द्र^{*} चुध्यद्भ्यो^{*} वयं^{*} आसुतिं^{*} दाः^{*} ॥७॥

अधा^१ मन्ये^२ । सम्प्रति^३ त्वामहम् । स्तोमि^४ । श्रत्^५ । अधायि^६ च । अस्मै^७ । तुभ्यं^८ मया^९ स त्वम-
स्मान् । वर्षिता^{१०} । महते^{११} । धनाय^{१२} । चोदय^{१३} । बहुभिराहूत^{१४} ! मा । अस्मान्^{१५} । अपर्याप्ते^{१६} । गृहे^{१७} प्रवे-
शय^{१८} । इन्द्र ! बुभुक्षमाणेभ्योऽस्मभ्यम्^{१९} । अन्नम्^{२०} । अन्याश्च^{२१} रसान्^{२२} । देहि^{२३} ।

मा नो^{*} वधीरिन्द्र^{*} मा परा^{*} दा^{*} मा नः^{*} प्रिया^{*} भोजनानि^{*} प्र मोषीः^{*} ।

आण्डा^{*} मा नो^{*} मधवञ्छक्र^{*} निर्मेन्मा^{*} नः^{*} पात्रा^{*} भेत्सहजानुषाणि^{*} ॥८॥

मा नो^१ वधीः^२ । मा । अस्मान्^३ । वधीः^४ । इन्द्र ! मा^५ च । परित्याक्षीः^६ । मा^७ च । अस्माकम्^८ ।
प्रियाणि^९ । अन्नानि^{१०} । अपहारीः^{११} । अण्डस्थानि^{१२} । मा । अस्माकम्^{१३} । मधवन्^{१४} ! छक्र^{१५} ! निर्भेत्^{१६} । मा

* अस्मै । PP. १. आधा M.

२. अनन्तरम् Sy. अधशब्दोऽत्र पदपूरणः ।
अपिचेत्यस्य वा स्थाने । अपिच Sk.

३. मनसा जानामि Sy. मन्यत इति
कान्तिकर्मा । श्रदित्यपि सत्यनाम । सत्य-
मिव कामयेऽहम् Sk. ४. अधहृषा०
P. अधृषा० D. श्रुषा० M. अद्धा Sy.

५. त्वदीयब्रलविषयमादरातिशयेन स्तोत्रं
कृतमित्यर्थः Sy. लिङ्ये लुङ् ।
तुभ्यमस्मै, इन्द्राय मदीयादीयेतेति ।
किम् ? सामर्थ्यात् सोमादिहविः Sk.

६. कामानां वर्षिता ।
वृषेति च नामन्त्रितम् । अतो यत्तच्छ-
ब्दावध्याहृत्यैकवाक्यता नैया । यस्त्वं
वर्षिता स चोदयास्मान् । तासु तासु
क्रियासु प्रेरयेत्यर्थः Sk.

७. वषतामसे P.

८. अस्मान् प्रेरय Sy.

९. मस्मान् P.

१०. अनिष्पादिते धनशून्ये । ... धनधान्यपूर्णे
गृहेऽस्मान् वासयेत्यर्थः Sy.
असंस्कृतेऽयोग्ये स्थाने । हे पुरुहूत

साकाङ्क्षत्वात् (मा) प्रापिम? (प्रापियः)
इति वाक्यशेषः । योग्यं नः स्थानं देहि
माऽयोग्यमित्यर्थः Sk.

११. योनौ । गृहनामेतत् । गृहे ... धन-
धान्यपूर्णे गृहेऽस्मान् वासयेत्यर्थः Sy.

१२. अन्येभ्योऽपि स्तोतृभ्यः Sy.

१३. अन्नमानमान्यंश्च P.

१४. पेयं क्षीरादिकम् Sy. घृतक्षीरादिकम् Sk.

† सहजानुषाणि । PP.

१५. परादानं परित्यागः । अस्मत्कृतां पूजां
सर्वदा गृहाणेत्यर्थः Sy.

१६. उपभोग्यानि धनानि Sy. धनानि Sk.

१७. ंहावीः P. अस्मात्स्वेव धनानि यथा
स्युस्तथा कुर्वित्यर्थः Sy.

१८. गर्भरूपेण निविक्तान्यपत्यानि ... मा
भितः । गर्भरूपेणावस्थितानस्मत्पुत्रान्
रक्षेत्यर्थः Sy. किञ्चाण्डसावृष्याद-
आण्डानि जातमात्राणि गर्भावस्थितानि
वाऽपत्यान्युच्यन्ते Sk.

१९. भगवन् M.

धनवञ्छक्र सर्वकार्यशक्तेन्द्र Sy.

२०. निर्भे P. निर्भेः M. विनीतशः Sk.

च । अस्माकम् । शिक्षितपतनान्यपत्यानि । सहजातानि च । मा अभिनः ।

अर्वाङ्गेहि सोमकामं त्वाहुरयं सुतस्तस्य पिवा मदाय ।

उरुव्यचा जठर आ वृषस्व पितेव नः शृणुहि ह्यमानः ॥६॥

अर्वाङ्गेहि । अभिमुखम् । आगच्छ । सोमकामम् । आहुः । त्वां जनाः । अयं च । सुतः सोमः । तम् । पिब । मदाय । बहुव्याप्तिस्त्वम् । जठरे । आसिञ्च । स्वपितेव च । अस्मान् । शृणु । ह्यमानः ।

I.105.

चन्द्रमा अप्स्वन्तरा सुपर्णो धावते दिवि ।

न वो हिरण्यनेमयः पदं विन्दन्ति विद्युतो वित्तं मे अस्य रोदसी ॥१॥

चन्द्रमाः । त्रित आप्त्यः । आपेय इति कठाः । आप्य इति ब्राह्मणम् । अयं शाट्या-
यनकम्—“आप्त्यान् सातं नयतोऽरण्ये पिपासाऽविन्दत् । ते धन्वन् कूपमविन्दन् । तत्र द्वितोऽवरो-

१. पतन्ति गच्छन्ति गमनसमर्थानि यानि
तान्यपत्यानि पात्राणि Sy.

पतन्तीति पात्राणि गमनसमर्थान्य-
पत्यानि । तान्यपि Sk.

२. जानुभ्यां यानि भूमिं सनन्ति गच्छन्ती-
त्यर्थः । तानि जानुषाणि । तैः सहितानि
मा विनीनशः Sy.

सहजानुषाणि । जानुभ्यां सनन्ति सम्भ-
जन्ते भूमिमिति जानुषाणि रिङ्गन्ति
यान्यपत्यानि तान्युच्यन्ते । तैस्तह Sk.

३. मानिभः M.

* अर्वाङ् । आ । इहि । PP.

४. ०ङ् देहि M.

५. अस्मदभिमुखः सन् Sy.

अस्मदभिमुखम् Sk.

६. सोममका० M.

७. पुराविदः Sy.

८. P. adds पदं लभन्ते कूपस्थिता
लभते प्रकाशजा नीतम्म इवं परिदेवन
before अपम् । This additional

matter with correction and
slight alteration is found
in V. M's commentary on
I. 105. 1.

६. तस्य चैकदेशं स्वांशलक्षणम् Sk.

१०. हर्षार्थम् Sy. ११. ०स्तित्वं P.

०स्ति M. उह विस्तीर्णं व्यचो व्यापनं

यस्य तादृशो महावयवो भूत्वा Sy.

विस्तीर्णव्याप्तिर्वा । सर्वव्यापीत्यर्थः Sk.

१२. आ समन्तात्पूरयेत्यर्थः Sy.

बहुसोममुखरे प्रक्षिपेत्यर्थः Sk.

१३. पितेव पुत्राणां वाक्यानि शृणोति तथा
नोऽस्माकं वाक्यानि ... शृणु Sy.

१४. Ms. D. puts the figure ॥१०४॥
here to indicate the end of
one hundred and fourth
hymn. No such number is
given in P. and M.

† अप् शृ । अन्तः । आ । PP.

‡ रोदसी इति । PP.

कुमकामयत नैकतस्त्रितोऽवारोहत् । तौ यदाऽपिबतामतृप्यतामथ हैनं तदेव रथचक्रेणापिधाय गोभिः प्रैताम् । सोऽकामयतोदित इयां गातुं नाथं विन्देवेति ।”^१

दिवि । उदकस्य^३ । मध्ये । युष्माकमाधारभूतश्चन्द्रमा^१ । सुपतनः^४ । आधावते । तथा सति^५ हिरण्यसदृशपर्यन्ताः^६ । तस्य^७ । विद्युतः^८ । न । वो युष्माकम्^९ । जनाः^{१०} पदम्^{११} । लभन्ते^{१२} कूपस्थिता न^{१३} लभन्ते प्रकाशम्^{१४} । जानीतम्^{१५} । मे । इदं परिदेवनम्^{१६} । चात्रापृथिव्यौ ।

१. B. Ghosh, *op. cit.* p. 20.

२. दीप्यद्भुदकस्य M.

आन्तरिक्षासूदकमये मण्डले Sy.

अम्मये स्वमण्डले स्थित इत्यर्थः Sk.

३. चन्द्रः M.

चन्द्रमाह्लादनं सर्वस्य जगतो निर्मिमीत इति चन्द्रमाः Sy.

४. शोभनपतनः । यद्वा सुपर्ण इति रश्मिनाम । सुषुम्णाख्येन सूर्यरश्मिना युक्तः Sy.

सुष्ठु प्रीणयिता । ह्लादयिता मनसा-मित्यर्थः । अथवा सुपर्णशब्दो रश्मिनाम । सामर्थ्याच्चान्तर्णीतमत्वर्थः । रश्मिमान् Sk.

५. ०धारवते P.

आङ् मर्यादायाम् । एकेनैव प्रकारेण धावते शीघ्रं गच्छति Sy.

मर्यादया सर्वकालं गच्छति Sk.

६. सुवर्णसदृशपर्यन्ताः । यद्वा हितरमणीय-प्रान्ताः Sy.

नेमी रथचक्रधारोच्यते । हिरण्यमय्यो नेमयो यासां ता हिरण्यनेमयः । तासां सम्बोधनं हिरण्यनेमयः Sk.

७. विद्योतमाना रश्मयः Sy.

८. नेवा M.

९. पादस्थानीयमग्रम् Sy.

पादनिधानात्तदाकारं यत्कर्दमादावुप-जायते तत्पदमित्युच्यते Sk.

१०. मदीयानीन्द्रियाणि कूपेनावृतत्वाच्च लभन्ते । अत इवमनुचितम् । तस्मात् कूपान्मामुत्तारयतेत्यर्थः Sy.

पश्यन्तीत्यर्थः । हे विद्युतः ! चन्द्रमा उदकमये स्वमण्डले व्यवस्थितः सर्वदा दिवि गच्छद्भुपलभ्यते । युष्माकं तु हे विद्युतः ! वर्षाभ्योऽन्यत्र पदमपि नोप-लभ्यत इत्यर्थः Sk.

११. स्तोत्रम् । ... जानीतम् । यद्वा मदीयं कूपपतनरूपं यदिदं दुःखं तदवगच्छतम् । मदीयं स्तोत्रं श्रुत्वा मदीयं दुःखं ज्ञात्वा वाऽस्मात् कूपान्मामुत्तारय-तमित्यर्थः Sy.

वित्तं मे अस्य । ... भ्रवणेन च यज्ञं ज्ञानं तदिहाभिप्रेतम् । अत्येत्यपि सन्नि-हितत्वात् स्तोत्रस्य प्रतिनिर्देशः । द्विती-याय च षष्ठी । शृणुतं ममेदं स्तोत्र-मित्यर्थः । अथवाऽप्येति दुःखस्य प्रति-निर्देशः । विजानीतं ममेदं कूपनि-पतनमिति विज्ञापनं चेदमुत्तारणार्थं क्रियते । विजानीतमिदं दुःखम् । विज्ञाय चातानुग्रहस्वभावकतया मामितः कूपानुत्तारयतमित्यर्थः Sk.

अर्थमिद्वा^{*} उ अर्थिन आ जाया युवते पतिम् ।

तुञ्जाते[†] वृष्ण्यं पयः परिदाय रसं दुहे वित्तं मे अस्य रोदसी[‡] ॥२॥

अर्थम् । अभिलषितमर्थम् । अर्थिनो लभन्ते । स्त्री च । पतिम् । आश्रयते । छावा-
पृथिव्यौ च । वर्षणनिमित्तम् । स्वसारं मनुष्येभ्यः प्रयच्छत । आदित्यश्च रश्मिभिः सर्वत
आदाय । तम् । धरतीति मुमूर्षोः परिदेवनमिति ।

मो पु देवा अदः स्व^{१०}स्व पादि दिवस्परि ।

मा सोम्यस्य शंभुवः शनै भूम कदा चन वित्तं मे अस्य रोदसी ॥३॥

मोषु देवाः । यज्ञाभावादेतत् सर्वम् । देवाः । न । स्वर्गात् । अव पादि । न वयं

* अर्थम् । इत् । वे । ऊं इति । PP.

† तुञ्जाते इति । PP.

‡ रोदसी इति । PP.

१. छावापृथिव्योर्विशेषां वा देवानां प्रसादेन Sk.

२. अर्थिनो धनमपेक्षमाणाः पुरुषा ... अपे-
क्षितं धनं प्राप्नुवन्त्येव । नाहं
प्राप्नोमि Sy.

३. अन्यदीया भार्या । पति स्वपतिम् आ
युवते । आभिमुख्येन प्राप्नोति । मदीया
तु मद्विरहादताऽऽसीत् Sy.

४. अपिच संयुक्तौ तौ जायापती वृष्ण्यं
वीर्यरूपं पय उदकं तुञ्जाते प्रजननाया-
न्योन्यसंघट्टनेन प्रेरयतः । तदगन्तरं
रसं पुरुषस्य सारभूतं वीर्यं परिदाय
गर्भाशयेनादाय गर्भरूपेण धृत्वा दुहे दुग्धे
पुत्ररूपेण जनयति । मम तु पुत्रोऽपि
नोत्पद्यते ... तुञ्जाते तुजि पिजि
हिंसाबलदाननिकेतनेषु Sy.

५. वृष्ण्यमित्यपठितमपि बलनाम । साम-
र्थ्याच्चात्र तत्कारणे तच्छब्दप्रयोगः Sk.

६. पय इत्युदकनाम । पुष्टिलक्षणस्य बलस्य
कारणभूतं वृष्टिलक्षणमुदकम् । कथं

पुनर्वृष्टिलक्षणमुदकं द्यौः पृथिवी वा
ददाति ? उच्यते । दिवो हि वृष्टिः
पतति । यच्च वृष्टेर्हेतुभूतं यज्ञादिकर्म
तत् पृथिव्यां क्रियते । अतस्तयोर्वृष्टि-
हेतुत्वात् एव वृष्टिलक्षणमुदकं दत्त-
मिति ? (त इति) व्यपदिश्यते Sk.

७. आदादेकं M.

८. ०न्ती० P. D. उदकमादाय वृष्टधर्यं
मध्यमाय ददाति Sk.

९. V. Mādhava ignores इत् ।
वे । उ and वित्तम् etc.

§ मो इति । सु । देवाः । अदः । स्वः । अव ।
PP.

१०. मो पु मैव Sy. अस्मत्प्रभवं पुत्रपौत्रादि-
कुलम् Sk.

११. देवानां P.

१२. स्वः स्वर्गं वर्तमानम्, अदः तदस्मदीयं
पितृपितामहप्रपितामहात्मकं सन्तानं,
दिवस्परि दिवश्चोपरि वर्तमानम् Sy.

१३. पाति M. अवपन्नं विपन्नं प्रभ्रष्टं मा
भूत्, मम पुत्राभावात् । पुत्रेण लोकाञ्
जयति Sy. अवः पतत् ... स्वर्गात्
प्रच्युत्य नरकं मा गादित्यर्थः Sk.

सोमार्हस्य^१ पितृगणस्य । सुखस्य^२ भावयितुः^३ । केवलत्वाय^४ । कदा^५ । चिदपि^६ । भवामेत्यानुष्याय^७
यज्ञमाशास्त इति^८ ।

यज्ञं पृच्छाम्यवमं स तदुतो वि वौचति ।

कं ऋतं^१ पूर्णं^२ गतं^३ कस्तद्विभतिं^४ नूतनो^५ वित्तं^६ मे अस्य^७ रौदसी ॥४॥

यज्ञं पृच्छामि । विस्पष्टम् । वदतु यज्ञः सत्यमेवाशितं रक्षतीति यज्ञस्य । पुरा दृष्टम् ।
आनुशंस्यम् । क्व । गतम् । कस्तदानीम् । सम्प्रति । तत् । नः । विभतीति ।

१. सोमसम्पादिनः Sk.

२. ०पितः M.

पुत्रस्य Sy.

सुखं यदात्मनो भावयति जनयति प्राप-
यति वा तच्छम्भुः । तस्य शम्भुवः
सोमयाजिनः सुखिनश्च पितृपिताम-
हादिकुलस्य तत्प्रभवत्वेन सम्बन्धिनः
सन्तो वयमित्यर्थः Sk.

३. ०लंत्वाय P.

शूने अपगमने । . . कदाचिदपि मा भूम ।
युष्मत्प्रसादान्मम पुत्रा जायन्ताम् । अतो
मामस्माद् दुःखादुत्तारयतेत्यर्थः Sy.

शूनं वृद्धं श्वयतेर्वृद्धचर्यत्वात् । तच्च
वृद्धं नेष्यते । तद्विह परिगृह्यते । किं
पुनस्तत् ? दुःखं पापं वा । दुःखपाप-
शब्दयोर्वान्यतरपर्यायः शूनशब्दः ।
द्वितीयायै चैषा सप्तमी । भूमेत्यपि
भवतिः प्राप्त्यर्थः । दुःखं पापं वा (मा)
प्रापाम Sk.

४. ०दभि P.

५. भावमे० P.

६. V. Mādhava ignores मो । पु ।
विवः परि । and वित्तं etc.

७. द्विप० D. M.

८. मह्यमुपदिशतु येनाहं सुखमविगुणं

करोमीत्यर्थः Sk.

६. यज्ञं यजनीयम्, अवमं सर्वेषां देवा-
नामादिभूतम् . . . तमग्निं पृच्छामि ।
यन्मया पृष्टं तद् देवानां दूतः सोऽग्निः
. . . विविच्य कथयतु Sy.

तच्छब्दभ्रुतेर्यच्छब्दोऽध्याहार्यः । यमग्नि-
महं यज्ञं पृच्छामि । . . सोऽग्निस्तत् ।
व्यत्ययेनात्र नपुंसकता । . . तं
यज्ञम् Sk.

१०. पूर्वं चिरन्तनम् Sk.

११. भद्रं स्तोतुभ्यः कृतं श्रेयः Sy.

१२. कृत्रेदानीं वर्तते Sy.

येन सत्येनाग्निर्यष्टनापद्रुषो रक्षति
क्व तस्य तत् सत्यं गतमित्यात्मन
आपवोऽरक्षणादुपालम्भोऽयं परिदेवना
वा Sk.

१३. कस्तदिदानीं M.

पूर्वकालीनम् Sy.

१४. तनः P. D.

१५. नूतनो नवतरस्त्वत्तोऽन्यः कः पुरुषस्तद्
भद्रं . . . धारयति । यदि त्वय्यवर्तिष्यत
ममेदुशी दशापि नाभविष्यत् । अतस्तत्
क्व गतमिति कथय Sy.

१६. V. Mādhava ignores यज्ञम् ।
पृच्छामि । अवमम् । सः । तत् । दूतः
and वित्तं etc.

* अमी ये देवाः स्थनं त्रिष्वा रोचने दिवः ।

कद्रं ऋतं कदनृतं कं प्रत्ना व आहुतिवित्तं मे अस्य रोदसी ॥५॥

अमी ये^१ । दिवः^२ । आरोचने^३ आदित्ये । त्रिषु^४ स्थानेषु^५ पौर्वापर्यभावेन^६ । ये । देवाः^७ !
भवथ^८ पाथिवाश्च^९ देवगणा^{१०} आदित्यतेजोभिरवष्टब्धा^{११} वर्तन्ते एवं^{१२} माध्यमिकाः । क्व^{१३} । वः^{१४} । गतम्^{१५} ।
आनृशंस्यम्^{१६} । क्व^{१७} वा । शाठ्यमयजमानविषयम्^{१८} । क्व^{१९} वाऽऽमाभिः^{२०} । पुरा^{२१} । भवद्भूचो^{२२} हुता ।
आहुतिः^{२३} ।

कद्रं ऋतस्य धर्णसि कद्ररुणस्य चर्चणम् ।

कर्दर्यम्णो महस्पृथातिं क्रामेम दृढ्यो वित्तं मे अस्य रोदसी ॥६॥

कद्रं ऋतस्य^१ । क्व^२ । युष्माकम्^३ । आनृशंस्यस्य^४ । धारणं^५ गतम्^६ । क्व^७ वा । वरुणस्य^८ पुण्य-
पापकृद्विषयम्^९ । दर्शनम्^{१०} । क्व^{११} वा । अर्यम्णो^{१२} दानादिविषयं^{१३} महत्त्वम्^{१४} । वयं^{१५} मार्गेण^{१६} । कूपादुत्तीर्णाः^{१७} ।

* अमी इति । PP.

१. यो M.

२. द्योतमानस्य सूर्यस्य Sy.

३. दीप्तिविषये वर्तन्ते । सूर्यप्रकाशयेषु
स्थानेष्वित्यर्थः Sy. दीप्ते च दिवः
सम्बन्धिन्यादित्यमण्डले Sk.

४. पृथिव्यादिवषु Sy. त्रिषु लोकेषु Sk.

५. ंवो M.

६. ये । देवाः omitted by P. and
D. यच्छब्दभूतेस्तच्छब्दोऽध्याहार्यः ।
तान् पृच्छामि Sk.

७. भवत P. ८. अवि० P.

८. ंस्य P. स्तोत्रविषयम्... सत्यम् Sy.
सत्यम् Sk.

९. शठ्य० D. M

द्वेष्टविषयमत्यम् Sy. असत्यम् Sk.

११. ईदृग्भूतदुःखानुभवेन मया पूर्वमनुष्ठितो
यागसमूहो युष्माच्च प्राप्तोदित्यनुमिमे
Sy. सत्यासत्यविवेकिभूता ययं यज्वानं
सन्तं मामित आपदो न रक्षयेत्येवमुपा-
लम्भोऽयम् Sk.

१२. V. Mādhava ignores अमी
and वित्तं etc.

१३. सत्यस्याभिमतफलप्रापणस्य Sy.

१४. असत्यभूताः स्वैत्यर्थः । अथवा व इति
निर्धारणे षष्ठी । ऋतशब्दोऽप्यादित्य-
वचनः । धर्णसीत्यपि बलनाम । क्व
युष्माकं मध्य आदित्यस्य भक्तानुग्रह-
सामर्थ्यलक्षणं बलम् Sk.

१५. ंद्वियम् M.

१६. अनुग्रहदृष्ट्या दर्शनम् Sy.
भक्ताभक्तविवेकज्ञानमित्यर्थः Sk.

१७. च P. १८. अरीणां नियन्तुरेतत्संज्ञकस्य
देवस्य सम्बन्धिना Sy.

१९. महानुभावस्य Sy.

अतिशयवेक्तामाहात्म्यम् Sk.

२०. शोभनमार्गेणष्टदेशप्रापणं... क्व गतम् ?
एतत्सर्वं युष्मास्त्वेव वर्तते । न कुत्रापि
गतम् Sy.

युष्मत्प्रसादात् स्वगृहगमनपथा वयमति-
कामा (मे) मेत्याशास्महे Sk.

२१. ंर्णं P.

दुर्वुद्धीन्^१। अतिक्रामे^२।

अहं सो अस्मि^३ यः पुरा सुते वदामि^४ कानि^५ चित् ।

तं मा व्यन्त्याध्यो^६३ वृको न तृष्णजं^७ मृगं वित्तं मे^८ अस्य रोदसी ॥७॥

अहं सो अस्मि^३। अहम्^४। सः^५। अस्मि^६। यः^७। पुरा भवताम्^८। सुते सोमे स्तोत्राणि^९। कानि^{१०}।
चित्^{११}। वदामि^{१२}। तम्^{१३}। मा^{१४}। खादन्ति^{१५}। आध्यः^{१६}। कामा न यक्ष्ये न दास्यामि न भोक्ष्यामीति^{१७}।
वृकः^{१८} इवा^{१९}। तृष्णा जाता यस्य तं^{२०} तृष्णजमुदकस्थानं^{२१} प्रति गच्छन्तम्^{२२}। मृगम्^{२३}। इवेति^{२४}।

सं मा तपन्त्यभितः^{२५} सपत्नीरिव^{२६} पर्शवः^{२७}।

मूपो न शिश्रा व्यदन्ति^{२८} माध्यः^{२९} स्तोतारं^{३०} ते शतक्रतो वित्तं मे^{३१} अस्य रोदसी ॥८॥

सं मा तपन्ति^{३२}। सन्तपन्ति^{३३}। माम्^{३४}। अभितः^{३५} सपत्नीमिव^{३६}। सपत्न्यः^{३७}। कूपपशवः^{३८}। मूषि-

१. पापबुद्धीन् अस्मदनिष्ठाचरणपराञ् शत्रून् Sy. पापबुद्धीन् वृकप्रभृतीन् Sk.
२. ०मे M.
अतितरेम। तैः कृतावस्मात् कूपपात-
लक्षणाद् दुःखाद् वयमुत्तीर्णा भवेम Sy.
३. V. Mādhava ignores वित्तं etc.
* व्यन्ति। आध्यः। PP.
४. मन्त्रवृक् Sk.
५. अहम्। सः। अस्मि omitted by M.
न त्वन्यः कश्चित् Sy.
६. कान्यप्यत्यन्तोत्कृष्टानि Sk.
७. उक्तवानस्मि।... तस्मात्किमर्थं मां
परित्यज्य Sy.
भूतेष्यं लट्। उदितवान् Sk.
८. तं मां युष्माकं स्तोतारं सन्तम् Sk.
नैतद्योग्यं युष्माकं स्तोता सन्नहमेवम-
सम्पद्यमानः कामैर्बाध्य इत्येवमय-
मुपालम्भः Sk. ९. असम्पद्यमाना
उद्वेगेन मारयन्तीवेत्यर्थः Sk.
१०. अभिलषितपुत्राद्यप्राप्त्या जनिता मान-
स्यो व्यथाः Sy. आध्यः कामा
उच्यन्ते। यक्ष्ये भोक्ष्ये अर्धिभ्यो दास्ये

इत्येवमादयः कामाः Sk.

११. भोक्ष्ये is suggested for
भोक्ष्यामि।
१२. वृकश्च P. M. वृकश्च D.
यथा ऽरण्यइवा मध्येमार्गं भक्षयति
तद्वत् Sy. १३. ०स्थाय P.
१४. गच्छन् न M.
१५. V. Mādhava ignores वित्तं etc.
† शतक्रतो इति शतञ्जतो Sy.
१६. सामर्थ्यावन्तर्णीतव्यर्थः।... तापयन्ति
Sk. १७. अभिशब्दादयमुभयार्थे तसिल्।
वामपाश्वंतो दक्षिणपाश्वंतश्चेत्यर्थः।
अथवा, अग्रतः पृष्ठतश्चेत्यर्थः Sk.
१८. समान एकः पतिर्यासां। ताः सपत्न्यो
ययैकं पतिमभितः पीडयन्ति। परस्परं
वा पीडयन्ते Sy.
१९. यथा सपत्न्य एकं भर्तारमात्मानमेव
वा परस्परतः सन्तापयन्ति तद्वत् Sk.
२०. ०पशवः P. D. M. कूपभित्तयः Sy.
कूपभित्तय इष्टका वेह पशव उच्यन्ते।
ता हि कूपस्य पशुत्वानीयाः। इमाः कूप-
भित्तय इष्टका वेत्यर्थः Sk.

काः^१। इव। अस्तातानि सूत्राणि। व्यदन्ति स्वाङ्गाभिधानं वा स्याच्छिन्नानि व्यदन्ति सन्त-
पन्ति। मा। आध्यः कामाः। स्तोतारम्। ते। शतक्रतो^२ ! यथा प्रजननानि वेष्टनत्वचा वृत्तानि
तद्वत् कामा मां परिवृण्वन्ति ।

* अमी ये सप्त रुश्मयस्तत्रा मे नाभिरातता ।

त्रितस्तद्वेदाभ्यः स जामित्वाय रेमति वित्तं मे अस्य रोदसी ॥६॥

अमी ये सप्त। अमी। ये। सप्त। आदित्यरश्मयः। तेषु। मम। नाभिः। आतता^{११}
ते हि सर्वेषां नाभिषु सम्बद्धा भवन्ति। तमिममर्थम्। अपां पुत्रः। त्रितः। जानाति। स तेनादित्येन।
जामित्वं तदनु (?) पालयितुम्। स्तोति तान् रश्मीनि।

१. यथा मूषिकाः... शिश्नानि कुबिन्देन
वायितान्यन्नरसेनालिप्तानि सूत्राणि
भक्षयन्ति। यद्वा शिश्नशब्देन प्रजन-
नमेवोच्यते। तच्चोपचारात् पुच्छे
वर्तते। यथा स्वकीयानि पुच्छानि
घृततैलादिभाण्डे प्रक्षिप्योर्ध्वमुत्कृष्य
व्यदन्ति लिहन्तीत्यर्थः। एवं मामाद्यो
भक्षयन्ति। नचैतद् हे इन्द्र ! तव
स्तोतुर्न्याय्यम्। तस्मात्कूपान्मामुत्ता-
रय Sy. २. स्तुतानि P.

३. किं पुनरत्र शिश्नशब्देनोच्यते? वायितं
सूत्रम्। तद्वि शौचाहं भवति अन्न-
गन्धित्वात्। वेष्टितं च तन्तुवाय-
यन्त्रे। अथवा शिश्नशब्दः प्रजनन-
वचनः। इह तु तत्तावदयात् पुच्छः
शिश्नमुच्यते। मूषिको वायितानि
सूत्राणि पुच्छानि वा तैलभाण्डे घृत-
भाण्डे वा प्रक्षिप्य ततश्चोद्धृत्य व्यदति,
एवं व्यदन्ति विविधमदन्ति खादन्ति
मामाद्यो यागादिकामाः Sk.

४. विविधं भक्षयन्ति Sy.

५. मध्यः P. माध्यद् M.

असम्पद्यमानैर्यागदानादिभिरुत्पादिता
मानस्यः पीडाः Sy.

६. बहुविधकर्मन् बहुविधप्रज्ञ वा Sy.

बहुकर्मन् बहुप्रज्ञ वा।... नैतद्योग्यं यत्तव
स्तोता सन्नहमेवमसम्पद्यमानैः कामैर्वाध्य
इत्येवमुपालम्भः Sk.

७. V. Mādhava ignores वित्तं etc.

* अमी इति। PP.

८. द्युलोके वर्तमानाः सप्तसंख्याकाः Sy.

९. सूर्यरश्मिष्वध्यात्मं सप्तप्राणरूपेण
वर्तमानेषु Sy. १०. नाभिः M.
नाभिशब्दोऽत्र प्राणमात्रोपलक्षणार्थो
द्रष्टव्यः। प्राणः Sk. ११. आत P.
सम्बद्धा। ऋषिरात्मानमेव परोक्षतया
निर्दिशति Sy. अवबद्धा।

आयत्तेत्यर्थः Sk. १२. अभिम् P.

१३. सम्बन्धि P. १४. तत्पूर्वोक्तं

वृत्तान्तम् Sy. १५. ऋषिः Sy.

१६. तीर्णतमस्तिरस्कृताज्ञानः Sy.

त्रितो नाम ऋषिः Sk.

१७. आत्मन एवायं परोक्षरूपेण प्रथमपुरुषेण
प्रतिनिर्देशः। अहं त्रितो वेष्टीत्यर्थः Sk.

१८. तोदि० M. १९. कूपान्निगन्तुत्वाय
Sy. जामिशब्दः समानजातीयवचनः।
समानजातीयत्वार्षम्। तादृशप्रतिप-
त्यर्थमित्यर्थः Sk. २०. तनु P.

२१. पापयि० P. D. २२. स्तेनति P.

२३. V. Mādhava ignores वित्तं etc.

* अमी ये पञ्चोक्षणो मध्ये तस्थुर्महो दिवः ।

देवत्रा नु प्रवाच्यं सध्रीचीना नि वावृतुर्वित्तं मे अस्य रोदसी ॥१०॥

अमी ये । "तत्र इन्द्रस्तद्वरुणः" इत्यस्यामृचि वक्ष्यमाणाः पञ्च । अमी । वर्षितारः । ये । मध्ये । दिवः । तिष्ठन्ति । तेषु देवेषु । क्षिप्रं मयाऽभिलषितम् । वाच्यं ते । सहभूताः । निवर्तन्तु मां प्रति ।

सुपर्णा एत आसते मध्यं आरोधने दिवः ।

ते सेधन्ति पथो वृकं तरन्तं यद्दतीरपो वित्तं मे अस्य रोदसी ॥११॥

सुपर्णा एते । सुपतनाः । एते रश्मयः । निवसन्ति । स्वर्गलोकस्य । अपिधान आदित्यमण्डले । ते । निषेधन्ति । मार्गात् । अन्वगच्छन्तम् । वृकं यः पशुषु हतेषु मां भक्षितुं कूपेऽवरुद्धं दृष्ट्वा सरस्वत्याः परस्मात् कूलात् तस्याः । महतीः । अपः ।

* अमी इति । PP.

१. यद्वा अग्निर्वायुः सूर्यश्चन्द्रमा विद्युदित्येवं पञ्चसङ्ख्याकाः Sy.

२. कामाभिवर्षकाः Sy.

३. दिवं D. ४. तेषां देवानाम् Sk.

५. स्तोत्रमस्माभिः Sk.

६. प्रशंसनीयं देवानां योग्यं मदीयं स्तोत्रम् Sy.

७. सहाञ्चन्तो युगपदागच्छन्तस्ते देवा मदीयं परिचरणं स्वीकुर्वन्ति ... सहाञ्चन्तीति सङ्घञ्चः । त एव सध्रीचीनाः Sy.

सहगमनशीला इत्यर्थः Sk.

८. The correct reading should be निवर्तन्ताम् ।

तदनन्तरं ... तृप्ताः सन्तो निवर्तन्ते Sy. मान्यतोगमन् । अस्मान् प्रत्यागच्छन्तिवत्यर्थः Sk.

९. V. Mādhava ignores महः and वित्तम् etc.

† रोदसी इति PP. in all the

stanzas where this word occurs.

१०. सुपर्णाः । रश्मिनामृतम् । शोभनपतनाः Sy. ११. ते P.

१२. सूर्यरश्मयः Sy. तिष्ठन्ति Sk.

१३. लोके तस्य M.

१४. सर्वस्यावरके व्याप्ते ... आरुध्यत आश्रितेऽनेनेत्यारोधनम् Sy.

आरोहति मर्यादया रुण्डि वा तर्मासीत्या-रोधनमादित्यमण्डलमिहाभिप्रेतम् Sk.

१५. अन्तरिक्षस्य मध्ये Sy.

१६. निवारयन्ति Sy.

सेधतिर्गतिकर्मा सामर्थ्यान्वान्तर्णीत-व्यर्थः । शुद्धोऽपि सोपसर्गार्थो ब्रह्मव्यः । लोड्ये लट् । अपगमयतु Sk.

१७. अस्मद्गमनमार्गात् Sk.

१८. The proper reading should be अन्वागच्छन्तम् or अनुगच्छन्तम्

१९. अरुण्यश्चानम् Sy.

२०. यद्वा इति महन्नाम Sy.

२१. मतिरपः P. मह ... रपः M.

तरन्तं कञ्चन वृकमिति ।

नव्यं तदुक्थ्यं हितं देवासः सुप्रवाचनम् ।

ऋतमर्पन्ति सिन्धवः सत्यं तातान् सूर्यो वित्तं मे अस्य रोदसी ॥१२॥

नव्यं तदुक्थ्यम् । नवतरम् । उक्थाहम् । तत् स्तोत्रम् । भवत्सुनिहितम् । देवाः । शोभन-
प्रवाचनम् । उदकम् । गमयन्ति । नद्यो भवद्भिः प्रहिताः । सूर्यश्च तेजोभिः । सत्यम् । विस्तारयति ।

अग्ने तव त्यदुक्थ्यं देवेष्वस्त्याप्यम् ।

स नः सत्तो मनुष्वदा देवान्यदि विदुष्टरो वित्तं मे अस्य रोदसी ॥१३॥

अग्ने तव । अग्ने ! तव । एतत् । प्रशस्यम् । देवेषु । ज्ञातेयम् । अस्ति । स त्वम् ।

१. कूपपतनात्पूर्वं वित्तं वृष्ट्वनं भक्षयितुं कश्चिदरण्यादया महतीं नदीं तृतीय-
राजगाम । स च सूर्यरश्मिन् वृष्ट्वाऽ-
यमवसरो न भवतीति निववृते । अतो
रश्मयो वृकं निषेधन्तीत्युच्यते । यास्क-
पक्षे तु, आप इत्यन्तरिक्षनाम । यद्वाती-
रपो महवन्तरिक्षं पयः पया द्वादशरादया-
त्मना मार्गेण तरन्तं वृकं चन्द्रमसं सूर्य-
रश्मयो निषेधन्ति । अहनि हि सूर्य-
रश्मिभिर्निरुद्धश्चन्द्रमा निष्प्रभो दृश्यते ।
अतो निष्प्रभं कुर्वन्तीत्यर्थः Sy.
अस्मान् भक्षयितुमुत्तरन्तम् Sk.

२. V. Mādhava ignores मध्ये and वित्तं etc.

३. तदुक्थ्यम् P.

४. तच्छब्दभूतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दो-
ऽध्याहर्तव्यः । यदस्माभिः कर्तुं प्र-
क्रान्तं नव्यं नवं तत् । अन्यैः स्तोत्रभि-
रकृतपूर्वमित्यर्थः Sk.

५. प्रशस्यं स्तुत्यहम् Sy.

६. तद् भवदीयं बलम् Sy. युष्मत्स्तोत्रम्
Sk. ७. भवत्सुनिहितं P. D.

युष्मासु निहितम् Sy. हितम् । कस्मै ?
सामर्थ्यादस्मदभिर्प्रेतकरत्वादस्मभ्यं युष्म-
भ्यं वा वीर्यवृद्धिकरत्वात् Sk.

८. ०प्रवाचामनम् P. सुष्ठु ऋत्विग्भिर्वा-
चयितुं शक्यम् । एवंभूतम् Sy.
अत्यन्तोत्कृष्टं चेत्यर्थः । अथर्ववन्मया-

स्पर्धार्थं स्पर्धायोजना । युष्माकं माहात्म्यं
नव्यम् । नौतेरर्चनिकमण इदं रूपम् ।
स्तुत्यं तत्प्रशस्यमुक्थ्यं च हितं च
स्तोत्रभ्यो हे देवासः सुप्रवाचनं सुष्ठु
प्रवाचनाहम् । प्रख्यापनार्हमित्यर्थः Sk.

६. आलस्यराहित्येन सर्वदा प्रेरयन्ति ।
अशोष्याः सत्यः प्रवहन्तीत्यर्थः Sy.
यहन्तीत्यर्थः । . . . अथवा ऋतशब्दोऽत्र
यज्ञवचनः । आदित्यवचनो वा । सिन्धवो
रश्मय उच्यन्ते । यज्ञमादित्यं वा प्रति
रश्मयो गच्छन्तीत्यर्थः Sk.

१०. युष्मदीयेन बलेन . . . स्थन्दनशीलाः Sy.

११. ०ता P.

१२. सर्वदा विद्यमानं स्वकीयं तेजः Sy.

अविसर्वादि स्वं ज्योतिः Sk.

१३. V. Mādhava ignores वित्तं etc.

* विदुःश्रेष्ठः PP.

१४. भूतिप्रसिद्धम् Sy. तच्छब्दसमानार्थत्य-
च्छब्दभूतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽध्या-
हर्तव्यः । यदिदमस्माभिः कर्तुं प्रक्रान्तं हे
अग्ने तव त्यत् तत् Sk.

१५. स्तोत्रम् Sk.

१६. वानादिगुणयुक्तेष्विन्द्रादिषु Sy.
निर्धारण एवा सप्तमी । देवानां मध्ये Sk.

१७. ज्ञाते० M. आपिर्बन्धुः । तस्य भावः ।
बान्धवम् Sy. ज्ञातित्वं तवास्माभिः
सह । ज्ञातिश्च त्वमस्माकमित्यर्थः ।
सर्वयजमानानां हि ज्ञातिभूतोऽग्निः Sk.

अस्माकम् । मनुष्यवद् वेद्याम् । निषण्णः । देवान् । यज्ञे । विद्वत्तरः ।

सत्तो होता मनुष्वदा देवाँ अच्छा विदुष्टरः ।

अग्निर्हव्या सुषूदति देवो देवेषु मेधिरो वित्तं मे अस्य रौदसी ॥१४॥

सत्तो होता । निषण्णः । होता वेद्याम् । मनुष्वद् । विद्वत्तरः । अग्निः । हव्यान्यादाय ।
देवान् । प्रति । प्रेरयति । देवः । देवेषु । यज्ञियः ।

ब्रह्मा कृणोति वरुणो गातुविदं तमीमहे ।

व्यूणोति हृदा मतिं नव्यो जायतामृतं वित्तं मे अस्य रौदसी ॥१५॥

ब्रह्मा कृणोति । स्तोतृभ्यः परिवृह्णं कर्म । वरुणः । करोति । मार्गस्य लम्भयिता-
मम् । तम् । वयमभियाचामहे कूपादुत्तरणम् । स हृदयेनैव । सुमति स्तोतृभ्यः । प्रकाशयति ।

१. यथा मनुनां यज्ञे तद्वत् Sy.

२. यज्ञे Sy.

३. होता भूत्वेत्यर्थः Sk.

४. हविभिः पूजय Sy.

५. अतिशयेन विद्वान् । किम् ? सामर्थ्या-
च्छब्दं वास्माकं वा भक्तताम् Sk.

६. V. Mādhava ignores आ and
वित्तं etc. आ शास्त्रमर्यादया Sy.

* विदुःप्रतरः ।

† सुषूदति PP.

७. देवानामाह्वता Sy.

८. ०छा P.

९. मनुष्यद् P. मनुष्य M.

मनोरिवास्माकं यज्ञे Sy.

१०. हव्या हव्यानि, अस्मदीयानि हवींषि ।
मर्यादायामाकारः । शास्त्रमर्यादया
यथाशास्त्रम् Sy.

११. अच्छ आभिमुख्येन Sy.

१२. प्रेरयतु Sy; अग्निर्हव्या हवींषि सुषूदति
संस्करोति Sy. १३. ०यं D.
मेधावी Sy. यज्ञकारीत्यर्थः Sk.

१४. V. Mādhava ignores आ and
वित्तं etc.

१५. परिवृहं तद्वक्षणरूपं कर्म Sy. तच्छब्द-
भूतेर्यच्छब्दोऽप्याहृत्यः । यो ब्रह्मा
स्तुतिलक्षणम् Sk.

१६. ०णं M.

अनिष्टस्य निवारयिता देवः Sy.

१७. करोतिरन्तर्णीतप्यर्थः । कारयति कामान् ।
स्तोतृभिरात्मानं स्तावयतीत्यर्थः Sk.

१८. गातोर्मार्गस्य दुःखनिवारकस्य लम्भयि-
तारं वरुणम् Sy. गमनस्य वेवितारम् ।
यज्ञान् प्रति गन्तुं ज्ञातारमित्यर्थः Sk.

१९. ०तारस्तं M.

२०. अभिमतफलं याचामहे । ईमह इति
याच्ञाकर्मा Sy.

२१. ०णार्थम् P. २२. हृदयेनैव P.
षष्ठ्यर्थे एषा तृतीया । अस्मद्भूदस्य Sk.

२३. मननीयां स्तुतिम् Sy. ज्ञानम् । मम
मनसो ज्ञानमुत्पादयत्वित्यर्थः Sk.

२४. उच्चारयतीत्यर्थः Sy.
लोडयं लट् । प्रकाशयतु Sk.

सत्कृत्यः सन्नधुनाऽस्माकमस्मिन् कूपे पूर्णमुदकम् । जनयतु ।

असौ यः पन्था आदित्यो दिवि प्रवाच्यं कृतः ।

न स देवा अतिक्रमे तं मर्तासो न पश्यथ वित्तं मे अस्य रोदसी ॥१६॥

असौ यः । सर्वेषां स्तोत्रार्थम् । यः । अयम् । आदित्याख्यः । पन्थाः । दिवि । कृतः ।
सः । देवाः । मनुष्यैः क्षुद्रैरतिक्रमितुं न शक्यते । तमिमम् । मनुष्याः । न । पश्यथाभ्युदयावहम् ।

त्रितः कूपेऽवहितो देवान्हवत ऊतये ।

तच्छुश्राव बृहस्पतिः कृण्वन्नहरणादुरु वित्तं मे अस्य रोदसी ॥१७॥

त्रितः कूपे । यदाऽस्य सूक्तस्य कुत्स एव द्रष्टेति दर्शनं तदानौमियं योजना पुराऽहमिव

१. सोऽयं नव्यः स्तुत्यो वरुणोऽस्माकम्, ऋतं जायतां सत्यभूतोऽस्तु Sy.

नव्यः स्तुत्यश्च जायताम् Sk.

२. ऋतम् । सप्तम्यर्थे द्वितीया । ऋते यज्ञे मदीये । अथवा तृतीयपादः प्रथम-पादानन्तरं योजयितव्यः । यो ब्रह्मा कृणोति वरुणो यश्च प्रकाशादिकरणेन सर्वप्राणिनां व्यूषोति हृदयस्य मतिं घटादिविषयं ज्ञानं तं वयमीमहे । नव्यो जायतामृतेऽस्मदीये इति Sk.

३. V. Mādhava ignores वित्तं etc.

४. असौ यः असौ यः M.

५. प्रवाच्यं प्रकर्षेण वचनं यथा भवति तथा ... निर्मितः । यथा सर्वैः प्राणिभिर्दृश्यते तथा वर्तमान इत्यर्थः Sy.

६. सततगामी । यद्वा ब्रह्मलोकं गच्छतामुपासकानां मार्गभूतः Sy.

पन्था इति पततेर्गत्यर्थस्य गन्तृवचनो न मार्गशब्दपर्यायः । ... असौ य उदया-स्तमयलक्षितेन मार्गेण गन्ता तद्वान् वाऽऽदित्यः Sk.

७. प्रकाशकरणार्थं ... स्थापितः । ... केन ? सामर्थ्यादादित्येनैव भवद्भिर्वा देवैर्वा

विधात्रा वा Sk.

८. हे देवाः !

९. ० तु P. सोयमादित्यो युष्माभिरपि ... अतिक्रमितुं न शक्यः । युष्मज्जीवनस्य तदायत्तत्वात् । सति हि सूर्ये वसन्तादयः काला निष्पद्यन्ते । कालेषु च यागाः क्रियन्ते । यागेषु च सत्सु भवतां जीवनम् । अतो युष्माभिरप्यसौ नातिक्रमितव्यः Sy. अतिक्रमितव्यः ? (अतिक्रमितव्यः) । केन । सामर्थ्यादादित्येनैव । तमादित्यो नातिक्रामतीत्यर्थः Sk.

१०. शक्यं त M.

११. तं महानुभावं सूर्यम् Sy.

तमादित्यं तत्पथं वा Sk.

१२. पापकृतो मनुष्याः ... न जानीथ । एतच्च कूपे पातयित्वा निगतावेकतद्विती प्रति निन्दनम् । अहमेव मन्त्रद्रष्टा तं सूर्यं जानामि, पापकृतौ युवां न जानीथः Sy.

१३. न जानीथ । अहं सम्यङ् न जानामीत्यर्थः Sk. १४. पश्याभ्यु० M.

१५. V. Mādhava ignores वित्तं etc.

* हवते PP.

१६. एय M.

त्रितश्च। कूपे। पतितः सन्। देवान्। हवते स्म। रक्षणाय। तदानीं तस्य वचनम्। बृहस्पति-
रेव। शुश्राव। तस्याह्वानात्। तस्य। विस्तीर्णं गमनमार्गम्। कृण्वन्।

अरुणो मां सकृद्वृकः पथा यन्तं ददर्श हि।

उज्जिहीते निचाय्या तथैव पृष्ट्यामयी वित्तं मे अस्य रोदसी ॥१८॥

अरुणो मा। तृपितं मां। मार्गेण। गच्छन्तम्। पृष्ठतः स्थितः कश्चिदरुणः। वृकः।
ददर्श। हि। दृष्ट्वा च गमनार्थमुज्जिहीते। यथा तष्टाज्वरततक्षणात्। जातपृष्ठवेदनः
सन्मुत्तिष्ठति तद्वदिति। यास्कपक्षे तूदितश्चन्द्रमा इति मन्त्रार्थस्तदुक्तम्—

१. एतत्संज्ञ ऋषिः Sy. त्रितो नामाषिः Sk.

२. स P. पतितः Sy.

३. स्तुतिभिराकारयति Sy.

यदि कुत्सस्येदमार्थं ततोऽविरुद्ध एव
परोक्षरूपेण प्रथमपुरुषेण निर्देशः।
अथ तत् (?) त्रितस्येदमार्थं तत आत्मन
एव परोक्षरूपेण प्रथमपुरुषेण निर्देश
इति व्याख्यातव्यम्। अहं त्रितनामा
देवानाहृतवानित्यर्थः Sk.

४. अस्मिन् मानसे यज्ञे सोमेन तर्पणाय
पालनाय वाऽऽत्मनः Sk. ५. बृहतां
महतां देवानां रक्षक एतत्संज्ञो देवः Sy.

६. अंहसः पापरूपादस्मात् कूपपातादुघोय
Sy. अंहशब्दोऽहश्शब्दपर्यायः।

तद्वानंहुरः। कः पुनरसौ? यदि
रक्षणमत्र विवक्षितं ततः पापकर्म-
कारित्वाद् वृकः। अथोत्तरणं तत उद्वेग-
करंस्तृणादिभिरुपेतत्वात् कूपः। अंहुर
एवांहुरणः। ... पापकर्मकारिणो वृकाद्
उद्वेगरतृणाद्युपेताद् वा कूपादित्यर्थः
Sk. अंहुरोऽहस्वान्। अंहुरणमित्यप्यस्य
भवति N. 6. 27. ७. शोभनम् Sy.
उह। क्रियाविशेषणमेतत्। विस्तीर्णम्।
रक्षितुमुत्तारयितुं वा चिरमित्यर्थः Sk.

८. गमन is omitted by D.

९. हेतावयं शतृप्रत्ययो द्रष्टव्यः। प्रयोज-
नस्य हेतुत्वेन विवक्षा। करणेन हेतुना।

कर्तुमित्यर्थः। किम्? सामर्थ्याद्विक्षणं
वोत्तारणं वा। क्रियासामान्यत्वाद् वा
करोतिरेव रक्षणार्थं उत्तारणार्थं वा।
रक्षितुमुत्तारयितुं वेत्यर्थः Sk.

१०. V. Mādhava ignores वित्तं etc.

११. ०तां M. १२. स्वगृहगमनमार्गेण Sk.

१३. गृहं प्रति Sk. १४. लोहितवर्णः Sy.

१५. वृकोऽरण्यश्वा Sy. १६. ददर्श M.

१७. हिः पादपूरणः... हिरवधारणे। नक्षत्र-
गणमेव ददर्श न कूपपतितं मामित्यना-
दरो द्योत्यते। यदि मां पश्येत्, उद्धरेत्
कूपात्। निचाय्य नक्षत्रगणं दृष्ट्वा
चोज्जिहीते। येन नक्षत्रेण संयुज्यते तेन
सहोद्गच्छति। न मामभिगच्छतीत्यर्थः
Sy. हिशब्दस्तु पदपूरणः Sk.

१८. चाग० D. च is omitted by M.
दृष्ट्वा च मां जिघृक्षुः सन् Sy.

१९. उद्गच्छति स्म।... यद्वा वृक इति
विवृतज्योतिष्कश्चन्द्रमा उच्यते। अरुण
आरोचमानः, कुत्सस्तस्य जगतः प्रका-
शकः, मासकृद् मासार्धमासत्वयन-
संवत्सरादीन् कालविशेषान् कृण्वन्।
तिथिविभागज्ञानस्य चन्द्रगत्यधीनत्वात्।
स चन्द्रमा आकाशमार्गे यन्तं गच्छन्तं
नक्षत्रगणं ददर्श Sy.

भूते चात्र लङ् द्रष्टव्यः।... दृष्ट्वा
चोर्ध्वमगमत्। उदित इत्यर्थः Sk.

“वृकश्चन्द्रमा भवति विवृतज्योतिष्को वा विकृतज्योतिष्को वा विक्रान्तज्योतिष्को वा । . . . अरुण आरोचमानो मासानां चार्धमासानां च कर्ता चन्द्रमाः । वृकः पथा यन्तं ददर्श नक्षत्रगणमभिजिहीते निचाय्य येन येन योज्यमाणो भवति चन्द्रमास्तद्विषयवन्नैव पृष्ठरोगी” इति ।

एनाङ्गुषेण वयमिन्द्रवन्तोऽभि ध्याम वृजने सर्ववीराः ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥१६॥

एनाङ्गुषेण । अनेन । स्तोत्रेण । वयम् । इन्द्रवन्तः सन्तः । अभिभवेम । युद्धे शत्रून् ।
अखण्डितास्मदीयवीराः । अत्र वदन्ति—

१. इति M.
२. विकृतज्योतिष्को वा omitted by M.
३. Yāska reads आरोचनः] and adds मासकृत् after आरोचनः
४. Omitted by P.
५. कर्ता (भवति) N. ५. 21.
६. यन्त P.
७. दर्श M.
८. निचार्य P. D.
९. ०स्तद्विषय० M. ०न्निर० P.
१०. ०रोगिति P. ०रोहीणीति M. N. ५. 20, 21.
११. V. Mādhava ignores सकृत् and वित्तं etc.
सकृत्, एकवारम् . . . अत्र मासकृदिति यास्क एकं पदं मन्यते, शाकल्यस्तु पदद्वयम् । तस्मिन्पक्षेऽयमर्थः—इक्ष्वाकुपतेर्द्विभूताः स्वभार्या अश्विन्याद्यास्तारकाः पुनः पुनर्द्वयां । मां सकृदेव पश्यतीति सकृद् वृद्ध्वा चोज्जिहीते । ताराभिः सहोर्ध्वमेव गच्छति । न मां कृपावुत्तारयति । अत इवमनुचितम् । हे द्यावापृथिव्यौ मदीयमिमं वृत्तान्तं

जानीतम् Sy.

१२. आङ्गुषः स्तोम आघोषः . . . अनेन स्तोमेन वयमिन्द्रवन्तः N. ५. II.
१३. आघोषणयोग्येन स्तोत्रेण हेतुभूतेन Sy.
अङ्गुषः शरीरावयववचनः । उच्यते वाहे । अङ्गान्योषति । बहतीत्यङ्गोषोऽन्धकूपः । स हि सम्बाधत्वात् पीडयत्यङ्गानि । अङ्गोष एवाङ्गुषः । . . . अङ्गुषे भव आङ्गुषः सोमः । अथवा आघोष्यतेऽसावित्याघोषः स्तोमः । आघोष एवाङ्गुषः । छान्दसौ वर्णागमव्यत्ययो । . . . अनेन कूपे प्रकल्पितेन सोमेन स्तोमेन वा हेतुना Sk.
१४. इन्द्रः P.
अनुप्राहकेणेन्द्रेण युक्ताः Sy.
इन्द्रः सहायभूतो येषां ते इन्द्रवन्तः । इन्द्रेणानुगृह्यमाणा इत्यर्थः Sk.
१५. वृद्धे P.
वृज्यते दोषरिति वृजनोऽविगुणो यज्ञः । तत्र । अथवा वृजनशब्दो बलनामसामर्थ्यादन्तर्णीतमस्त्वर्थः । सेनालक्षणेन बलेन तद्वति सङ्ग्राम इत्यर्थः Sk.
१६. ०न्निराः M. सर्ववीरैः पुत्रैः
पौत्रादिभिश्चोपेताः सन्तः Sy.

त्रितं गास्त्वनुगच्छन्तं^१ कूराः सालावृकीमुताः ।
 कूपे प्रक्षिप्य गाः सर्वास्तित एवापजहिरे ॥
 स तत्र सुषुवे सोमं मन्त्रविन्मन्त्रवित्तमः ।
 देवांश्चाहूतवान्त्सर्वास्तच्छुश्राव बृहस्पतिः ॥
 बृहस्पतिप्रचोदिता विषवे देवगणास्त्रयः ।
 जग्मुस्त्रितस्य तं यज्ञं भागांश्च जगृहुः सह ॥ इति ॥
 कुत्सश्च कूपे पतितस्तेनैवेहानुधावति ।
 सूक्तेन त्रितदृष्टेन स्वयं वा दृष्टवानिदम् ॥
 त्रित एवाथवा द्रष्टा ननु कुत्सस्य दर्शने ।
 विरुध्यतेऽदृष्टो मेति माशब्दस्तत्र का गतिः ॥
 उच्यते पदकारस्य त्रितस्यार्थमिदं मतम् ।
 अन्यथाऽपि पदच्छेदस्तत्र यास्केन दर्शितः ॥ इति ॥

I.106.

इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमूतये मारुतं शर्धो अदितिं हवामहे ।
 रथं न दुर्गाद्वसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अंहसो निर्विपर्तन ॥१॥

इन्द्रं मित्रम् । कुत्सः । इन्द्रादीन् । मारुतं च । वेगम् । रक्षणार्थम् । हवामहे । एषु चाहूय-

१. न्तः M.

२. Missing in M.

३. सर्वा . . . स्त० M.

४. मन्त्रं म० P. मन्त्रवन्म० D. मन्त्र-
वन्मन्त्रवत्तमः M.

५. ०श्च ह० P.

६. श्रुत्वा व P. श्रुत्वाय M.

७. ०ति D.

८. BD. III. 132, 133, 136.

९. ०धावेति P.

१०. नित्यदृ० M.

११. ०वादिनम् M.

१२. V. Mādhava ignores तत् ।

नः etc.

Ms. D. puts the figure
 ॥१०५॥ here to indicate the
 end of one hundred and
 fifth hymn. No such number
 is given in P. and M.

* दृःजात् । PP.

† निः । विपर्तन । PP.

१३. इन्द्रं P.

१४. मरुत्समूहं बलञ्च Sy.

शर्धः सेनालक्षणं बलम् Sk.

१५. तर्पणाय पालनाय वात्मनः Sk.

१६. चाभूय० M.

मानेषु यूयं च वसवः^१ ! रथम्^२ । इव सारथ्यः^३ । दुर्गाद्^४ । अस्मान्^५ । सर्वस्मात्^६ । पापात्^७ । निष्पारयते^८ ।

त आदित्या आ गता सर्वतातये भूत देवा वृत्रतुर्येषु शंभुवः ।

रथं न दुर्गाद्वसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अंहसो निष्पिपर्तन ॥२॥

त आदित्याः । ते यूयम् । आदित्याः ! आगच्छत । वञ्चाय । भवत च । देवाः । सङ्घ्रा-
मेषु । सुखस्य भावयितारः ।

अवन्तु नः पितरः सुप्रवाचना उत देवी देवपुत्रे ऋतावृधा ।

रथं न दुर्गाद्वसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अंहसो निष्पिपर्तन ॥३॥

अवन्तु नः । रक्षन्तु । अस्मान्^{१०} । पितरः^{११} । सुस्तोत्राः^{१२} । अपित्र । देव्यौ द्यावापृथिव्यौ ।
यज्ञस्य वर्धयिष्यौ । ययोः सर्वे देवाः पुत्राः ।

नराशंसं वाजिनं वाजयन्निह क्षयद्वीरं पूषणं सुभ्रूरीमहे ।

रथं न दुर्गाद्वसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अंहसो निष्पिपर्तन ॥४॥

नराशंसम् । अग्निं^{१३} वयम् । हविष्मन्तम्^{१४} । अर्चयन्तः^{१५} । अस्मिन्^{१६} कर्मणि ।

१. निवासयितारः Sy.

२. गन्तुमशक्वाभिम्नोघ्नतात् स्थानात्
सारथ्यो यथा रथं पालयन्ति तद्वत्
Sy. यथा रथी दुर्गात् प्रवेशाद्वर्ध
रक्षत्येवम् Sk. ३. अस्मात् D. M.

४. ०य M. निर्गमय्य पालयत Sy.
निश्चयेन पालयत रक्षत । यथा वयं
केनचिदपि पापेन न सम्बध्यामहे तथा
कुरुतेत्यर्थः Sk.

५. V. Mādhava ignores सुदानवः
etc. सुदानवः शोभनदानाः Sy.

६. के M. यान् परया भक्त्याऽऽह्वयामि
ते Sk. ७. सर्वैरपुरुषंस्तताय
विस्तारिताय युद्धाय । युद्धेऽस्माकं
साहाय्यं कर्तुमित्यर्थः Sy. सर्वस्मा
अस्मद्यानाय । अथवा तनोतेस्तातिशब्दो
यागसन्ततिवचनः । सर्वस्य यागसन्तत्ये ।

सर्वानस्मद्यागानविघ्नेन सम्पादयितु-
मित्यर्थः Sk. ८. शत्रुजयलक्षणं
मुखमस्मान् प्रापयतेत्यर्थः Sk.

९. V. Mādhava ignores रथं etc.

१०. अग्निष्वास्तादयः Sy.

११. सुखेन प्रवक्तुं स्तोतुं शक्याः Sy.

१२. सत्यस्य यज्ञस्य वा Sy. सत्यस्य यज्ञ-
स्योदकस्य वा स्वेन स्वेन व्यापारेण Sk.

१३. सर्वं P. D. देवाः सर्वे पुत्रस्त्वानीया ययो-
स्ते Sy. देवानां मातृभूते इत्यर्थः Sk.

१४. V. Mādhava ignores रथं etc.

१५. नरैः शंसनीयम् Sy.

नराशंसोऽग्निर्धर्मो वा । तम् Sk.

१६. अन्नवन्तम् Sy. हविलक्षणनेन स्तोतृभ्यो
देवेन वाऽग्नेन तद्वन्तम् Sk.

१७. उपवाजयन्, प्रज्वलयन् Sy. स्तुवन्तः Sk.

१८. इहास्मिन्काले स्तोमीति शेषः Sy.

अपितवीरं^१ बलिनम्। पूषणं च।

बृहस्पते सदमिन्नः सुगं कृधि शं योर्यत्ते मनुहितं तदीमहे ।

रथं न दुर्गाद्वसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अंहसो निष्पिपर्तन ॥५॥

बृहस्पते। बृहस्पते ! सदा। एव। अस्माकम्। सुखम्। कुरु। यत्। तव। शं च।
योश्च। मनुष्यहितम्। तत्। याचामहे।

इन्द्रं कुत्सो^{*} वृत्रहणं शचीपतिं काटे निबाळ्ह ऋषिरह्णदूतये ।

रथं न दुर्गाद्वसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अंहसो निष्पिपर्तन ॥६॥

इन्द्रं कुत्सः। इन्द्रम्। कूपे। पतितः कूपे निबध्यमानो वा। कुत्सः। ऋषिः। कर्मपतिम्^{१०}।

१. अतिबलिनं यस्मिन् सर्वे वीराः क्षीयन्त
एवंरूपं पूषणं पोषकं देवम् Sy.

वीराणां निवासयिता क्षयद्वीरः। . . .
पूषा ह्यस्तं गच्छन् सर्ववीरान्
स्वे स्वे स्थाने निवासयति।
तेनासौ क्षयद्वीर इत्युच्यते। तं
क्षयद्वीरम् Sk.

२. V. Mādhava ignores सुम्नेः।
ईमहे and रथं etc.
सुम्नेः सुखकरः स्तोत्रहेतुभूतः, ईमहे
याचामहे, अभीष्टं प्रार्थयामहे Sy.

३. ०तेः M.

४. शमनीयानां रोगाणामुपशमनम् Sy.
कस्य ? सामर्थ्यादुत्पन्नानामनिष्टानां
रोगादीनाम् Sk.

५. पृथक्कर्तव्यानां भयानां यावनं पृथ-
क्करणम् Sy.

योतिः पृथग्भावार्थः। पृथग्भावं च।
असम्बन्धं चेत्यर्थः। केन ? सामर्थ्या-
दुत्पत्सुभिरनिष्टैः। अथवा सुखमधि-
गम्यत इति सुगं सुलभमत्रोच्यते। शं
योरित्येताभ्यां चास्य सम्बन्धः। स्वधि-

गममुत्पन्नरोगाद्युपशममुत्पत्स्वनिष्टास -
म्बन्धं च नः कुर्वित्यर्थः Sk.

६. मनुना ब्रह्मणा हितं त्वय्यवस्थापितम्।
यद्वा मनुष्याणामनुकूलम्। एवंविधं
शमनं यावनं च यदस्ति तत् Sy.

७. V. Mādhava ignores रथं etc.

* वृत्रहणम्। शचीपतिम्। PP.

८. काट इति कूपनाम। तस्मिन् . . . निपा-
तितः Sy.

९. निबाळ्हः। बाहू प्रयत्ने। नीत्युपसर्ग-
वशात् पतने वर्तते Sy.

अतिशयेन बाध्यतेऽसाविति निबाळ्हः।
कूपेऽतिसम्बाधत्वात् कूपस्यातिशयेन
बाध्यमानस्त्रितो नामापर ऋषिराहूत-
वानित्यर्थः Sk.

१०. ति M. शचीति कर्मनाम। सर्वेषां
कर्मणां पालयितारम्। यद्वा शच्या देव्या
भर्तारम् Sy.

शचीपतिम्। शच्याख्यायाः स्वभार्याया
भर्तारम्। कर्मनाम वा शचीशब्दः।
सर्वयागकर्मणामधिपतिम् Sk.

शत्रूणां हन्तारम् । रक्षणाय । अह्नुत् ।

देवैर्नो^१ देव्यदितिर्नि^२ पातु देवस्त्राता^३ त्रायतामप्रयुच्छन्^४ ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः^५ सिन्धुः^६ पृथिवी^७ उत द्यौः^८ ॥७॥

देवैर्नो^१ देवैः सह । देवी । अदितिः^२ । अस्मान्^३ । रक्षतु । देवः^४ । त्राता सविता च ।
त्रायताम् । अत्रमाद्यन्निति^५ ।

I.107.

यज्ञो देवानां प्रत्येति सुन्नमादित्यासो भवता मृलयन्तः ।

आ वो^१र्वाचीं^२ सुमतिर्ववृत्त्यादहोश्चिद्या^३ वरिवोविचरासत् ॥१॥

यज्ञो देवानाम् । यज्ञः^१ । देवानाम् । प्रति । गच्छति । आदित्याः^२ । भवत । मृलयन्तः ।
युष्माकम् । अस्मद्विषया । सुमतिः^३ । पुनः पुनरावर्तताम् । अत्यन्तपापस्य । अपि दरिद्रस्य ।

१. वृत्रस्य हन्तारम् Sk.

२. तर्पणाय पालनाय वाऽऽत्मनः Sk.

३. द्वितीयपादस्थमह्नुदित्याख्यातं साकाङ्क्षत्वात् प्रथमपादेऽप्यनुषङ्गतव्यम् । इन्द्रं कुत्सोऽह्नुद् आहूतवान् कुत्सनामायमृषिः । आत्मन एवायं परोक्षरूपेण प्रतिनिवेशः । अहं कुत्साख्य ऋषिराहूतवानित्यर्थः Sk.

४. V. Mādhava ignores रथं etc.

* अप्रयुच्छन् । PP

५. दानादिगुणयुक्तैः स्वकीयैः पुत्रैः सह Sy.

६. दानादिगुणयुक्ता Sy. ७. अतर् P.

अखण्डनीया, अदीना वा देवमाता Sy.

८. अस्माद् D. अस्माद्रस्माद् P.

९. दीप्यमानः Sy. देवश्च सविता

वाऽऽदित्यो वाऽन्यो वा कश्चित् Sk.

१०. त्राता P. सर्वेषां रक्षकः Sy. सर्वप्राणिनां त्राता Sk.

११. अस्मद्वक्षणे जागरूकः सन्... युच्छ प्रमादे Sy.

१२. V. Mādhava ignores नि and तत् । नः etc.

Ms. D. puts the figure ॥१०६॥ here to indicate the end of the one hundred and sixth hymn. No such number is given in P. and M.

† वरिवोविचरासत् । असत् । PP.

१३. अयस्मदीयः Sk.

१४. इन्द्रादीनां... सुखं... प्राप्नोतु Sy.

१५. ०त्य P.

१६. अथवा भवतेति भवतिः सामर्थ्यात् प्राप्त्यर्थः । प्राप्नुत । इमं यज्ञमागच्छतेत्यर्थः Sk.

१७. अस्मान् Sy.

१८. न्यु० P. D. M.

१९. अस्मदभिमुखी Sy ; Sk.

२०. शोभना मतिर्भद्रानुग्रहपरा बुद्धिः Sy.

शोभनानुग्रहात्मिका बुद्धिः Sk.

२१. निकृष्टस्यापि यष्टुरित्यर्थः Sk.

या। अत्यन्तं^१ धनस्य लम्भयित्री। भवति।

उप नो देवा अवसा गमन्त्वङ्गिरसां सामभिः स्तूयमानाः ।

इन्द्रं इन्द्रियैर्मरुतो मरुद्भिरादित्यैर्नो अदितिः शर्म यंसत् ॥२॥

उप नः। उपगच्छन्तु। अस्मान्। देवाः। रक्षणेन सह। अङ्गिरसाम्। सामभिः।
स्तूयमानाः। इन्द्रः। बलैः। मरुतश्च। प्राणैः। आदित्यश्च। अदितिः। अस्मभ्यम्। सुखम्॥
यच्छतु।

तन्न इन्द्रस्तद्वरुणस्तदग्निस्तदर्यमा तत्सविता चनो धात् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥३॥

तन्न इन्द्रः। तदस्मदभिलषितम्। अस्माकम्। इन्द्रः। प्रयच्छतु। अग्नम्। एवमितरे चेति।

१. ०न्त M.

२. वरिव इति धननाम। अतिशयेन धनस्य लम्भयित्री Sy. निकृष्टायापि यष्टे सा धनमतिशयेन ददातीत्यर्थः Sk.

३. सैषा मतिरस्मान् रक्षितुं वर्ततामित्यर्थः Sy.

४. V. Mādhava ignores सुम्नम्।

५. उपागच्छन्तु प्राप्नुवन्तु Sy.

६. रक्षणणेन P. D. M.

अस्मभ्यं दातव्येनाग्नेन वा युक्ताः Sy. तर्पणेन वा Sk. ७. अस्माकमङ्गिरोऽपत्यभूतानां कुत्सप्रभृतीनां स्वभूतैः साम-सम्बन्धिभिः सुखकरत्वादिना सादृश्येन सामसदृशैरेतैः स्तूयमाना इत्यर्थः Sk.

८. प्रगीर्तमन्त्रैः Sy. ९. इन्द्रियैः। धननामैतत्। स्वसम्बन्धिभिरस्मभ्यं दातव्यैर्धनैः सहास्मानागच्छतु Sy.

१०. सप्तगणरूपा एकोनपञ्चाशत्संख्याकाः 'ईदृङ् चान्यादृङ् च' इत्येवमादिनामानो देवाः Sy.

११. स्वावयवभूतैः प्राणापानादिरूपेण वर्तमानैर्वायुभिः सहास्मानागच्छन्तु Sy.

मरुद्भिरिति मरुत्साहचर्यान्मरुज्जुष्टा उच्यन्ते। ये मरुतां प्रियास्तैस्सह मरुत इत्यर्थः Sk.

१२. स्वकीयैः पुत्रैः सह Sy.

इन्द्रजुष्टा अत्रेन्द्रियशब्देनोच्यन्ते। य इन्द्रस्य प्रिया देवास्तैस्सहेन्द्र इत्यर्थः Sk.

१३. अखण्डनीया, अवीना वा देवमाता Sy.

१४. गृहं वा Sk.

१५. V. Mādhava ignores आ

१६. यद्वयं प्रार्थयामहे पुष्टिकरमुत्कृष्टं वा Sk.

१७. अस्मभ्यम् Sk.

१८. Omitted by P.

१९. नम् P. चन इत्यग्रनाम... यदस्माभिः प्रार्थ्यमानमग्रमस्ति Sy.

२०. एमितरे P.

२१. V. Mādhava ignores तत्। नः etc.

Ms. D. puts the figure ॥१०७॥ here to indicate the end of one hundred and seventh hymn. No such number is given in P. and M.

य इन्द्राग्नी चित्रतमो रथो वाममि विश्वानि भुवनानि चष्टे ।
तेना यातं स्रथं तस्थिवासाथा सोमस्य पिबतं सुतस्य ॥१॥

य इन्द्राग्नी । यः । इन्द्राग्नी ! पूज्यतमः । रथः । युवयोः । सर्वाणि । भुवनानि । अभि-
विचष्टे । तेन रथेन । आगच्छतम् । एकरथम् । अधितिष्ठन्ती । अय । सोमम् । पिबतम् । सुतमिति ।

यावदिदं भुवनं विश्वमस्त्युरुव्यचा वरिमता गभीरम् ।
तावा अयं पातवे सोमो अस्त्वरमिन्द्राग्नी मनसे युवभ्याम् ॥२॥

यावदिदम् । यावत् । इदम् । भुवनम् । सर्वम् । भवति । बहुव्याप्तिकेन । पृथुत्वेन ।
गम्भीरं यावत्परिमाणमिदं दृश्यमानं त्रैलोक्यात्मकं भुवनमस्ति सकलम् । अयम् । सोमः । तावान् ।
अस्तु । युवयोः पानाय यथा । युवयोः । मनसे । पर्याप्तं भवत्येतस्य यजुषो वीर्येण ।

* इन्द्राग्नी इति । PP. Stanzas
1-5, 7-13.

† तस्थिवासा । PP.

१. Omitted by P.

२. अतिशयेन चापनीयः Sy.

विचित्ररूपो वा Sk.

३. भूतजातानि Sy. भुवनशब्दोत्र लोक-
वचनः । सर्वल्लोकान् Sk.

४. आभिमुख्येन पश्यति । सुवर्णमय-
त्वाद् रत्नलक्षितत्वाच्च स्वप्नभाभिः
कुत्स्नं जगद् भासयतीत्यर्थः Sy.

अभिपश्यति । अगतस्य दर्शनासम्भ-
वाद् दर्शनेनात्र तद्धेतुभूतं गमनं लक्ष्य-
ते । सर्वल्लोकान् गच्छति । न क्वचि-
दस्य गतिः प्रतिहृत्यत इत्यर्थः । अथवा
भुवनशब्दोऽपि भूतवचन एव साम-
र्थ्याच्च यष्टभूतेषु वर्तते नान्येषु ।
यागकारीणि यानि भूतानि तानि सर्वा-
ण्यभिपश्यति । सर्वेषां यज्ञेषु गच्छती-
त्यर्थः Sk.

५. अस्मद्यज्ञम् Sy.

६. युगपदेवास्थितवन्ती युवामागच्छतं न
पर्यायेणेत्यर्थः Sy.

७. ऋत्विग्भिरभिषुतं सोमस्य... स्वांश-
लक्षणं तदेकदेशं वा Sy.

द्वितीयाधं वा पष्ठी । पष्ठीभूतेर्वैक-
देशमिति शेषः । सोममभिषुतं सोमस्य
वाभिषुतस्यैकदेशं स्वांशलक्षणं पिबत-
मित्यर्थः Sk.

८. यावत्प्रमाणं भवति Sy.

९. उवकनामैतत् । उवकम् Sk.

१०. एकीभूतं सत् Sk.

११. विस्तीर्णव्यापनम् । सर्वव्यापकमित्यर्थः
... उरुव्यचा । व्यच व्याजीकरणे Sy.

१२. वरिमणा उरुत्वेनात्मीयेन गौरवेण Sy.

१३. गाम्भीर्योपेतम् Sy. अगाधं चेत्यर्थः Sk.

१४. यं M.

१५. तावत्प्रमाणो भवतु Sy.

१६. युवयोरन्तःकरणाय Sy.

मनश्शब्देनात्र तत्प्रभवत्वात् प्रीति-
रुच्यते । ... प्रीत्यर्थमित्यर्थः Sk.

१७. स सोमः पर्याप्तो भवतु Sy.

“यावदेका देवता कामयते यावदेका तावदाहुतिः प्रपते नहि तदस्ति यत् तावदेव स्याद् यावज्जुहोति” इति तैत्तिरीयम् ।

“अपि गिरिमात्रं वर्धते तथा परिमितमेव च” इति वाजसनेयकमिति ।

चक्राथे^{*} हि स॒ध्यः[†] द्वा[‡]मं भ॒द्रं स॒ध्रीचीना वृत्रह॑णा उ॒त स्थः ।
तावि॑न्द्राग्री स॒ध्यश्चा नि॒पद्या वृष्णः॑ सोम॑स्य वृ॒पणा वृ॑पेथाम् ॥३॥

चक्राथे हि । इन्द्रोऽग्निरित्येतन्नामद्वयम् । कल्याणम् । सहाञ्चनम् । कृतवन्तावेक्यात् ।
तथा युवाम् । सहागमनौ च भवथः । उपद्रवाणां हन्तारौ । ताविदानीमस्मद्वेद्याम् । सङ्गतौ सन्तौ ।
उपविश्य । वषितारम् । सोमम् । वषितारौ ! आसिञ्चतं जठर इति ।

समि॑द्वेष्व॒ग्निष्वा॒नजा॒ना य॒तसु॑चा ब॒र्हिर् ति॒स्तिरा॒णा ।
ती॒त्रैः सोमैः॑ परि॒पिक्तेभि॒र्वागेन्द्रा॑ग्री सौम॑न॒साय॑ यातम् ॥४॥

समिदेषु । समिदेषु । अग्निषु । व्याप्रियमाणौ । अध्वर्युः । बर्हिश्चासनाय भवतोः । तरन्तौ ।

१. यावाव० P. २. तवा M. तथो D.

३. ०मिव M.

* चक्राथे इति । PP.

† स॒ध्यक् । नाम । PP.

‡ वृ॒त्रह॑नौ । PP. § नि॒प॒द्य । PP.

॥ वृ॒प॒णा । आ । PP.

४. उदकनामैतत् । वृष्टिलक्षणमुदकम् Sk.

५. सहाञ्जनं M. सहगतमिन्द्राग्नी इत्येवं संयुक्तम् Sy. सध्यक् सहगामी । सर्वत्र च युगपद् यातीत्यर्थः Sk.

६. ०वेत्यात् M.

यो चक्राथे वृत्रहननहविर्नयनादिना स्वेन व्यापारेण कुरुषः कृतवन्तौ वा Sk.

७. सभाग० M. सहाञ्चन्तौ वृत्रवधार्थं सङ्गतौ Sy. सहगामिनौ च यज्ञान् प्रति Sk. ८. वृत्रस्य Sk.

९. वृत्रस्यासुरस्य हन्तारौ Sy.

१०. तविदा० D. ११. वेद्याम् Sy.

१२. सेवतुः सोमस्यात्मीयं भागम् Sy. वृष्टिहेतुत्वात् सोमो वृषोच्यते । . . . वषितारं सोमं वषितुर्वा सोमस्यैकदेशं स्वांशलक्षणम् Sk.

१३. कामानां वषितारौ Sy.

१४. स्वकीय उदर आसिञ्चेयाम् . . . वृष सेचने Sy. पिबतमित्यर्थः Sk.

१५. V. Mādhava ignores हि । इन्द्राग्नी ।

+ परि॒पिक्तेभिः । अ॒र्वाक् । आ । PP.

१६. अम्बाधानादिना . . . सम्पगिदेषु वीप्तेषु सत्सु Sy. आहवनीयादिषु Sk.

१७. गार्हपत्यादिषु Sy.

१८. हवींष्याज्येनाञ्जन्तौ . . . आनजाना । अञ्ज् व्यक्तिप्रलक्षणगतिषु Sy.

अञ्जैर्गत्यर्थस्येदं रूपम् । आगतवन्तौ Sk.

१९. तदन्तरं यागार्थं गृहीतस्रुचौ Sy.

सर्वेयजमानैरुद्यताः स्रुचो ययोरर्षाय तौ यतस्रुचौ Sk.

२०. बर्हिश्वा० D. M. बर्हिश्वा० P.

वेद्यां बर्हिरपि Sy.

२१. आस्तौर्ण कृतवन्तौ, अध्वर्युं प्रति प्रस्था-
तारौ, एवंभूतावभूताम् Sy.

तिस्तिराणा इत्यप्युत्तिककर्तृकस्यापि स्तरणस्य हेतुभूतत्वाद् इन्द्राग्नी एव कर्तारवृत्त्येते । बर्हिः स्तीर्णवन्तौ Sk.

ती॒त्रान् । सोमा॑न् । परि॒तः पात्रे॑षु सि॒क्तान् पातु॑मस्माकम् । सोम॑नसं च प्रकाशयितुम् । इन्द्रा॑ग्नी !
अभि॑मुखम् । आगच्छ॑तम् ।

यानीन्द्रा॑ग्नी च॒क्रधु॑र्वीर्या॒णि यानि॑ रूपा॒ण्युत वृ॑ष्ण्यानि ।

या वां प्र॒त्नानि॑ स॒ख्या शि॒वानि॑ तेभिः सोम॑स्य पिब॒तं सु॒तस्य॑ ॥५॥

यानीन्द्रा॑ग्नी । यानि । वृ॒षव॑धादीनि । इन्द्रा॑ग्नी ! कृत॑वन्तौ । यानि च । नाना॑शरीराणि ।
अपि॑च । काम॑प्रदानि । यानि च । यु॒वयो॑रस्माभिः । पुरा॑णानि । शि॒वत॑मानि । स॒ख्यानि॑ । तैः
सर्वे॑र्हेतुभिः । सोम॑म् । पिब॒तम् । सु॒तमि॑ति ।

यद॑ब्र॒वं प्रथ॑मं वां वृ॒ष्णा॒नोऽयं॑ सोमो॒ असुरै॑र्नो वि॒हव्यः॑ ।

तां स॒त्यां श्र॒द्धाम॒भ्या हि या॑तम॒था सोम॑स्य पिब॒तं सु॒तस्य॑ ॥६॥

यद॑ब्र॒वम् । अभि॑लपितम् । यु॒वाम् । वृ॒ष्णानः॑ । प्रथ॑ममे॒वाहं यत्क॑रिष्यामीति । प्र॒त्याजा॑सि-

१. क्षिप्रं मदकरैः Sy.
तीव्रशब्दः कटुकवचनस्तिक्तवचनो वा ।
... कटुकरसंस्तिक्तरसैर्वा Sk.
२. सोमैः Sk. ३. परितः सर्वेषु ग्रहचम-
सादिष्वास्तिकैः सोमैर्हेतुभूतैः Sy.
४. परिविक्तशब्दोऽपि दशापवित्रे सर्वतः
स्तिकतत्वाद् दशापवित्रपरिपूतवचनः । ...
परिपूतैः । तीव्रादिगुणान् सोमान्
पातुमित्यर्थः Sk.
५. सोमनस्यायास्माकमनुग्रहायेत्यर्थः Sy.
आत्मनोऽस्माकं वा प्रीत्यर्थम् Sk.
६. The passage beginning with
तीव्रान् and ending with आग-
च्छतम् is omitted by P. and D.
७. V. Mādhava ignores च
८. ०धानि M. वीरकर्माणि Sk.
९. The passage beginning with
यानीन्द्राग्नी and ending with कृत-
वन्तौ is omitted by P. and D.
१०. निरूप्यमाणानि गवाश्वादीनि भूत-

- जातानि । ... इन्द्राग्निभ्यां हि सर्वं जगत्
सृज्यते । इन्द्रः सूर्यात्मना वृष्टिं सृज-
त्यग्निदद्यादितिद्वारा वृष्ट्युत्पादकः । वृष्टेः
सकाशात्सर्वे प्राणिन उत्पद्यन्ते Sy.
अतिशयवद्देवतामाहात्म्ययोग्यानि नाना-
प्रकाराण्यात्मनो रूपाणि Sk.
११. वृष्णि भवानि वृष्टिप्रदानादिरूपाणि
कर्माणि कृतवन्तौ Sy.
वृष्यमित्यपठितमपि बलनाम वृष्टि-
पर्यायो वा । बलानि वृष्टीर्वा Sk.
 १२. सं० M. १३. यस्माद् वीरकर्मकरणा-
दियुक्तौ स्थस्तस्मादित्यर्थः Sk.
 - * वृष्णानः । अयम् । PP.
 १४. स्तुतीः Sk. १५. सम्भजमानः Sy.
वरणमभ्यर्थता । स्तुतीरस्मदीयाः शृणु-
तमित्यभ्यर्थयमानः Sk.
 १६. सोमेन प्रीणयिष्यामीति यदबोचम् Sy.
 १७. यदिति सप्तम्या एकवचनस्य लुक् ।
यस्यां कर्मसन्ततौ Sk.
 १८. ब्रवीम्यहम् Sk.

यम् । अयम् । सोमः । अस्माकम् । प्राज्ञैर्ऋत्विग्भिः । विविधं युवाभ्यां होतव्यः । तामिमां मदी-
याम् । श्रद्धाम् । अभ्यागच्छतम् । अथ । सोमम् । पिबतमिति श्रद्धावाने मध्यागत्य पिबतमिति ।

यदिन्द्राग्नी मदथः स्वे दुरोणे यद्ब्रह्मणि राजनि वा यजत्रा ।

अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिबतं सुतस्य ॥७॥

यदिन्द्राग्नी । यत् । इन्द्राग्नी ! तुप्यथः । स्वे । गृहे । यदि वा । ब्राह्मणेषु । राजसु ।
वा । षष्ठ्यौ ! तत्सर्वं परिहार्यम् । आगच्छतम् । वितारौ !

यदिन्द्राग्नी यदुषु तुर्वशेषु यद्ब्रह्मध्वनुषु पूरुषु स्थः ।

अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिबतं सुतस्य ॥८॥

यदिन्द्राग्नी यदुषु । यदुप्रभृतयो बहुयज्ञाः कुत्ससमकालीना इति ।

१. हविषां प्रक्षेपकैः Sy. २. ०व्यं M.
३. इतरथा व्यर्थः स्यात् । तस्मादिन्द्राग्नी आगच्छतमित्यर्थः Sy.
४. ययार्थां तां श्रद्धां श्रद्धयादरातिशयेन कृतामुक्तिम् . . . अभिलक्ष्य . . . आगच्छतमेव, नोदासायाम् Sy. श्रद्धा-शब्दोऽत्रान्तर्णीतमत्वर्थः । श्रद्धावतीम् । परया भक्त्या प्रारब्धामित्यर्थः Sk.
५. श्रद्धाम् । अभ्यागच्छतम् । अथ । omitted by P. अथ is omitted by M.
६. V. Mādhava ignores हि । सत्याम् । सुतस्य
- * वृषणी । आ । PP.
७. यदि Sk.
८. यत् । इन्द्राग्नी ! omitted by M.
९. ०थ P.D.M.
१०. ब्राह्मणैरन्यस्मिन्व्यजमाने हविःस्वीकरणायागत्य हृष्यथः Sy.
११. ०जा० P. क्षत्रिये युद्धे साहाय्यं कर्तुमागत्य हृष्यथः Sy. उभयत्र च षष्ठ्यर्थे सप्तमी । ब्राह्मणस्य राजन्यस्य वा गृह इत्यर्थः Sk.
१२. परितोऽस्मात् सर्वस्मात् स्थानात् Sy. परीति सर्वतोभावे । अतः सर्वत एतेभ्यः । सर्वेभ्यो गृहेभ्य इत्यर्थः Sk.

१३. परिहारो P. कामानां वितारौ । . . ओदासीन्यं मा काण्टम् Sy.
१४. V. Mādhava ignores हि and अथ etc.
१५. अत्र यदुष्वित्यादीनि पञ्च मनुष्यनामानि । हे इन्द्राग्नी . . . यदि यदुषु नियतेषु परेषामहिंसकेषु मनुष्येषु . . . भवयः वर्तये । . . यदि वा ब्रह्मणु द्रोहं परेषामुपद्रवमिच्छत्सु मनुष्येषु वर्तये । यदि वाऽनुषु प्राणत्सु सफलः प्राणैर्युक्तेषु जातुष्वनुष्ठातुषु मनुष्येषु । अन्येषां हि प्राणा निष्फला ज्ञानहीनत्वादनुष्ठानाभावाच्च । तेषु यदि भवयः । तथा पूरुषु कामैः पूरयितव्येष्वन्येषु स्तोतृजनेषु यदि भवयः । अतः सर्वस्मात् स्थानात् हे कामाभिवर्धका-दिन्द्राग्नी आगच्छतम् । अनन्तरमभिपुतं सोमं पिबतम् Sy.
१६. पञ्चाप्येतानि राज्ञां नामधेयानि सोऽयमित्यभिसम्बन्धात्तदपत्ये प्रयुज्यन्ते । षष्ठ्यर्थे चात्र सर्वत्र सप्तमी । दुरोण इत्येतच्च पूर्वस्या ऋचोऽनुयज्यते । यदु इत्यादिभिरेव वा स्वाभिशाब्दः स्वभूतानि गृहान्युपलक्ष्यन्ते । यदु-पुत्रगृहेष्वित्यर्थः Sk.

यदिन्द्राग्नी अवमस्यां^१ पृथिव्यां मध्यमस्यां^२ परमस्यामुत स्थः ।

अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिवतं सुतस्य ॥६॥

यदिन्द्राग्नी अवमस्याम् । अन्तरिक्षं मध्यमा पृथिवी । द्यौः परमेति ।

यदिन्द्राग्नी परमस्यां^३ पृथिव्यां मध्यमस्यामवयस्यामुत स्थः ।

अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिवतं सुतस्य ॥१०॥

यदिन्द्राग्नी परमस्याम् । प्रकारान्तरेणापि अद्याप्रकाशनाह्वानम् ।

यदिन्द्राग्नी दिवि षो यत्पृथिव्यां यत्पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु ।

अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिवतं सुतस्य ॥११॥

उत्तरा निगदव्याख्यातेति ।

यदिन्द्राग्नी उदिता सूर्यस्य मध्ये दिवः स्वधया मादयेथे ।

अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिवतं सुतस्य ॥१२॥

यदिन्द्राग्नी उदिता । उदयवेलायाम् । यत् । इन्द्राग्नी ! कस्यचन यज्ञे । सोमेन ।
मदपः । अथवाऽहो मध्ये । ततः कालादपि मामेवागच्छतं सर्वदेति ।

१. पृथिव्यां सन्निकृष्टायामस्यां भूम्यां...
वर्तमानौ भवयः Sy.

२. यदि वा मध्यमस्यां पृथिव्यामन्तरिक्षलोके
Sy. मध्यमायामन्तरिक्ष इत्यर्थः Sk.

३. सन्निकृष्टायां पृथिव्याम् । अस्मिन्नेव
लोके इत्यर्थः Sk.

४. अपिच परमस्यामुत्कृष्टायां दूरे वर्त-
मानायां पृथिव्यां सुलोके यदि वा
वर्तये । अतः सर्वस्मात् स्थानाद् हे
वृषणो ! आगच्छतम् । आगमनानन्तरं
मुतं सोमं पिवतम् Sy.

परमायां वा सुलक्षणायां Sk.

५. पूर्वं भूम्यादिव त्रिषु लोकेषु यादिन्द्राग्नी
तावागच्छतामित्युक्तम् । इदानीं तु द्युप्र-

भृतिष्ववरोहक्रमेण वर्तमानेषु त्रिषु लोकेषु
यादिन्द्राग्नी वर्तते तावागच्छतामिति
प्राच्यंते Sy.

* उत्ज्झता । PP.

† मादयेथे इति । PP.

६. आदित्योदयवेलायामित्यर्थः Sk.

७. यस्मात्कारणात् Sy. यदि Sk.

८. द्योतमानस्यान्तरिक्षस्य मध्ये Sy.

अन्येषां यजमानानां गृहेषु Sk.

९. आत्मीयेन तेजसा हविर्लक्षणेनाग्नेन वा
Sy. १०. मदतो P. तृप्ययः Sk.

११. सर्वस्मादन्तरिक्षभागात् Sy.

१२. V. Mādhava ignores सूर्यस्य ।
दिवः । वृषणो । हि and अथ etc.

एवेन्द्राग्नी पिपिवांसां सुतस्य विश्वास्मभ्यं सं जयतु धनानि ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥१३॥

एवेन्द्राग्नी । एवमुक्तेन प्रकारेणागत्य । सोमम्^१ पीतवन्तौ । अस्मभ्यम् । सर्वाणि । धनानि । शत्रुभ्यः सह । जयतमिति ।

I.109.

वि ह्यख्यं मनसा वस्यं इच्छन्भिन्द्राग्नी ज्ञास उत वा सजातान् ।

नान्या युवत्प्रमतिरस्ति मह्यं स वा धियं वाजयन्तीमतक्षम् ॥१॥

वि ह्यख्यम् । मनसा जहम् । अभ्युदयम् । इच्छन् । वि । हि । अपश्यम् । किमित्याह—इन्द्रा-
ग्नी^{१०} एव मातृकुलजाताम् ज्ञातीन् । अपि । वा । सजातांश्च । तावेवाहमपश्यं तथा सति युवाभ्यां
विना । न । अन्येन देवेन दीयमाना । प्रमतिः^{११} । अस्ति । मह्यं तथा कृत्वा । अहम् । युवयोरेव ।

१. सोमस्य स्वांशलक्षणमेकदेशम् Sk.
२. पिबन्तौ P.
३. अस्मभ्यं दातुमित्यर्थः Sk.
४. प्रयच्छतम् Sy.
५. V. Mādhava ignores इन्द्राग्नी ।
and तत् । नः etc.
Ms. D. puts the figure
॥१०८॥ here to indicate the
end of one hundred and
eighth hymn. No such
number is given in P. and M.
६. बुद्ध्या Sy.
७. प्रशस्तं धनम् Sy. वसूनि धनानि Sk.
८. हिशब्दस्तु पदपूरणः Sk.
९. अमपश्यं P. अवपश्यं D. अपत्यं M.
युवामेव ज्ञातिरूपेण बन्धुरूपेण च
व्यज्ञासिधम् । ते हि धनस्य दातारो
भवन्ति Sy.
युवामहं विविधं पश्यामि Sk.
१०. ०ग्नीम् M.
११. अपोनिस्सम्बन्धा ये ज्ञातयस्त इह ज्ञास

- उच्यन्ते । योनिस्सम्बन्धास्सजाताः ।
व्यत्ययेन द्विवचनस्य स्थाने बहुवचनम् ।
ज्ञाती सजातौ च । युवामेव मम ज्ञाती
युवामेव सजातावित्येवं पश्यामीत्यर्थः ।
अथवा ज्ञासः सजातानित्यनयोर्बहु-
वचनान्तत्वादिग्राग्निरिवयत्वात्सम्भवात्
कर्मभूतेश्च साकाङ्क्षत्वाद् अनादृत्येति
योग्यक्रियापदाभ्याहारः । ज्ञातीन् सजा-
तींश्चानादृत्य युवां पश्यामीत्यर्थः Sk.
१२. समानजन्मानो ज्ञातिव्यतिरिक्ता
बान्धवाः Sy.
 १३. मदीया यैवा प्रकृष्टा बुद्धिः सा युवा-
भ्यामेव दत्ता Sy.
 १४. प्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिः Sy.
किञ्च नान्या युवद् युवाभ्यामन्या देवता
प्रमतिरस्ति मह्यम् । प्रमतिरिति
मन्यतेरर्चतिकर्मणो रूपम् । कर्मणि चैव
क्तिन् द्रष्टव्यः । मह्यमित्यपि षष्ठ्यर्थे
चतुर्थी । प्रकर्षेण स्तुत्यास्ति मम ।
युवां मुक्त्वा नाहमन्या देवताः प्रकर्षेण
स्तौमीत्यर्थः Sk.

अन्नमिच्छन्तीमत्रप्रवणाम् । धियं कर्म । करोमि ।

अथ्र्वं हि भूरिदावत्तरा वां विजामातुरुत वां घा स्यालात् ।

अथा सोमस्य प्रयती युवभ्यामिन्द्राग्नी स्तोमं जनयामि नव्यम् ॥२॥

अथ्र्वं हि । अथ्रोपम् । हि । बहुदायितरो । वाम् । “विजामातुरघस्ताज्जामातुः । विजामातेति शश्वद् दाक्षिणात्याः क्रीतापतिमाचक्षतेऽमुसमाप्तगुण इव वरोऽभिप्रेतः । अपि च स्यालात् ।” स्यं शूर्पं तस्माद्यो लाजानावपति स स्यालः स भगिनीप्रीत्यर्थं बहुतरं प्रयच्छति तस्मादपि । अथ । सोमस्य । प्रदानेन । युवाभ्याम् । इन्द्राग्नी ! स्तोमम् । जनयामि । नवतरम् ।

१. हविलक्षणेनाग्नेन तद्वतीम् । हविस्सं-युक्तामित्यर्थः Sk.
२. ध्यानेन निष्पन्नां स्तुतिम् Sy.
स्तुतिं कर्म यागलक्षणं वा । यागं स्तुतिं वेत्यर्थः Sk.
३. अकार्षम् Sy. कृतवान् वा Sk.
- * भूरिदावत्तरा । PP.
४. अथ्र्वं हि बहुदातृतरौ वाम् । विजामातुः । अमुसमाप्ताज्जामातुः । विजामातेति शश्वद्दाक्षिणात्याः क्रीतापतिमाचक्षते । अमुसमाप्त इव वरोऽभिप्रेतः । जामाता । जा अपत्यम् । तन्निर्माता । उत वा घा स्यालात् । अपि च स्यालात् । स्याल आसन्नः संयोगेनेति नैदानाः । स्याल्लाजानावपतीति वा । लाजा लाजतेः । स्यं शूर्पं स्यतेः । शूर्पमशनपवनम् । शृणातेर्वा । अथ सोमस्य प्रदानेन युवाभ्यामिन्द्राग्नी स्तोमं जनयामि (नव्यं) नवतरम् N. 6. 9.
५. हिशब्दो यस्मादर्थः । यस्मादहम् Sk.
६. बहुधनस्य दातारौ Sy.
बहुनो धनस्य दातारौ Sk.
७. वयमपि जा० M.
श्रुताभिरुप्यादिभिर्गुणैर्विहीनो जामाता यथा कन्यावते बहु धनं प्रयच्छति कन्या-

लाभार्थं ततोऽप्यतिशयेन दातारा-विन्द्राग्नी इत्यर्थः Sy.

जामातृशब्दोऽत्र तद्गुणोपलक्षणार्थो द्रष्टव्यः । धनवत्ताव्यतिरिक्ताः कुलीनत्वादयः । विगता जामातृगुणा यस्य स विजामाता क्रीतापतिरुच्यते । स हि विगुणत्वाद् धनेनोपप्रलोभयन्नतिशयेन बहु ददाति । ततो युवां बहुदातृतरौ Sk. ८. ०तुरमस्ताज्जा० P. ०तुरः समाप्ताज्जा० M.

६. Cf. N. 6. 9. V. M. reads अघस्तात् for अमुसमाप्तात् of the N., adds गुणः to अमुसमाप्त and omits the words जामाता ...स्यालात् of N. between अभिप्रेतः and अपि ।
स्यं शूर्पं and लाजानावपति and the whole line अथ सोमस्य ... नवतरम् occur in N.

१०. स्या शूर्पः P. ११. जालाना० P.
१२. स्वागः M.
१३. बहुतु M. १४. युष्मदर्थम् Sk.
१५. स्तोमं च करोमीत्यर्थः Sk.
१६. अन्यैरकृतपूर्वम् Sk.
१७. V. Mādhava ignores घा.

मा छेद्ये^{*} रश्मीरिति[†] नार्धमानाः पितॄणां शुक्तीरनुयच्छमानाः ।

इन्द्राग्निभ्यां कं वृषणो मदन्ति ता ह्यद्रीं धिषणाया उपस्थे ॥३॥

मा छेद्ये । इन्द्राग्नी ! इत्यम् । याचमानाः । पितॄणाम् । बलानि । पितृपितामहादिवदनुक्रमेण वयमपि नियच्छन्तः । रश्मीन् पुत्रान् । मा । छेद्येति पुत्रानाशास्ते । इन्द्राग्निभ्याम् । अन्यं कं देवम् । प्रावाणाः । मदन्ति । ती । हि शत्रूणां मादयितारो । सोमाभिषवसाधनभूताया धिषणायाः । समीपे भवतः ।

* रश्मीन् । इति । PP.

† हि । अद्री इति । PP.

१. यावमा० M.

इन्द्राग्न्योः सकाशात् तथाविधान् पुत्रादीन् याचमानाः Sy. सर्वदा यागक्रियां प्रार्थयमाना इत्यर्थः Sk.

२. पितृ० M.

३. अकृत्यत्पादकान् वीर्योत्पादकांस्तान् पुत्रादीन् Sy. पितॄणां च सम्बन्धीनि प्रजोत्पत्त्यादीनि कर्माणि Sk.

४. अनुवर्णन्तः । प्रजोत्पत्त्यादिकर्मसन्तानाविच्छेदार्थमित्यर्थः Sk.

५. रश्मिशब्दो रज्जुवाची । यथा रश्मयो वीर्यां अविच्छिन्ना भवन्ति, एवमविच्छिन्नान् पुत्रपौत्रादीन् Sy.

६. पुंजा M.

७. ०दमे० P.

मा विच्छिन्नान् कुर्मति ? (कुर्म इति) बृद्ध्या Sy.

य एते सर्वयजमानानां यागनिष्पत्त्यर्थं प्रकाशं कुर्वन्त्येतान् मा छेद्ये माऽऽत्मनि विच्छिदाम रश्मीन् । कः पुना रश्मीनां विच्छेदः । यदर्थं ते प्रकाशं कुर्वन्ति तस्य यागस्य क्रियाघातं माकार्षम् । सततयागादहं सुयागान् कुर्यामित्यर्थः Sk.

८. इन्द्राग्निभ्यामर्थाय Sk. ९. ०न्यः M.

१०. कं सुखं यथा भवति तथा Sy.

कमिति पदपूरणः Sk.

११. सेवतारः पुत्रोत्पादनसमर्थाः सपत्नीका इत्यर्थः । एवम्भूता यजमानाः Sy. वर्वितारः सोमस्य । इन्द्राग्निभ्यां सोमस्य दातारः Sk.

१२. स्तुवन्ति Sy. स्तुवन्तीन्द्राग्नी Sk.

१३. यस्मात् ... यदा । निपातानामनेकार्थत्वाद् । हिशब्दो यदेत्यर्थः Sy.

१४. शत्रूनाद्वर्णन्ती हिंसन्ती विदारयन्ती ताविन्द्राग्नी Sy. आदरयितारो Sk.

१५. सोमभि० P.

१६. स्तुत्याः Sy.

स्तुतिलक्षणाया वाचः । तथा तथा स्तोतॄणामुपकुर्वन् यथा यथैनौ स्तोतार आद्रियन्त इत्यर्थः Sk.

१७. ०षो M.

उपगम्य ब्राह्मणा देवा वा यत्र तिष्ठन्ति स उपस्थो यज्ञः Sk.

१८. तस्मात्तस्मान्निध्याय स्तुवन्तीति भावः । ... यदा ताविन्द्राग्नी उद्दिश्याद्री अभिववसाधनभूता प्रावाणो धिषणाया उपस्थे । धिषणा अधिववणचर्म । तस्योपरिष्ठादिन्द्राग्न्यर्थं सोममभिषुष्वन्ति । तदा तदा यजमानाः स्तुवन्तीति योजनीयम् Sy.

‘धिषणासि पर्वती’ ‘धिषणासि पार्वती’ इति यजुषी भवतः। हविर्यज्ञस्य सोमयज्ञ-
साम्यं ते सम्पादयतः। तयोर्दृष्टो धिषणाशब्दः। अपिवा कमन्थं यजमानाः स्तुवन्ति। तौ हि स्तुतेः
समीपे भवत इति।

युवाभ्यां देवी धिषणा मदायेन्द्राग्नी सोममुशती संनोति।

तार्वश्विना भद्रहस्ता सुपाणी आ धावतं मधुना पृङ्क्तमप्सु ॥४॥

युवाभ्यां देवी। युवयोः। मदाय। श्रद्धधाना। धिषणा। सोमम्। अभिषुणोति। तौ।
अश्ववन्तौ। भजनीयबाहू। कल्याणपाणी। भवदीयेन मधुना। आगच्छतम्। तदस्मिन्नभिपूय-
माणे सोमे सम्पचयतमिति।

युवामिन्द्राग्नी वसुनो विभागे तवस्तमा शुश्रव वृत्रहृत्ये।

तावासद्या बृहिषि यज्ञे अस्मिन् चर्षणी मादयेथां सुतस्ये ॥५॥

युवामिन्द्राग्नी। युवाम्। इन्द्राग्नी। सङ्ग्रामे। बलवन्तौ। वसुनः। विभाग उद्युक्तौ

१. धिषवणा० P. २. पर्वत्या P. D. M.

३. पर्व० P. यजु० १-१६

४. ०षि P. D. ५. हर्ष० P.

६. ०र्षु० P. ७. अविषा D.

८. स्तुवतः M. ९. भवति M.

* सुपाणी इति सुपाणी। PP.

१०. अग्नी P.D.M. ११. हर्षाय Sy.

१२. युवां कामयमाना Sy.

तांस्तानभिप्रेतानर्चान् कामयमाना Sk.

१३. मन्त्ररूपा वाक्।... यद्वा। धिषणा

अधिषवणचर्म Sy. स्तोत्री अस्मदीया

वाक् Sk. १४. सोऽयम् M.

द्योतमानं तद् युवयोर्मदं कामयमानं सत्

सोममभिषुणोति। प्राचभिस्तस्मिन्न-

भिषवात्तस्याभिषवकर्तृत्वम् Sy.

१५. यच्च देवनकामनाभिषवेष्वात्मनः

कर्तृत्वं तदिव कारणभूतायां वाच्यु-

पचयते। ययोर्युवयोर्मदार्थमहं स्तुति-

लक्षणया वाचा तांस्तानभिप्रेतान्

उशन् सोममभिषुणोतीत्यर्थः Sk.

१६. शोभनबोर्दण्डौ Sy. मङ्गलहस्ता-

वित्यर्थः Sk.

१७. मणिबन्धावूर्ध्वभागः पाणिः। शोभन-

पाणी Sy. शोभनहस्तौ। मुरूपहस्ता-

वित्यर्थः Sk. १८. उदकेषु वर्तमानेन

... माधुर्योपेतं सारांशेन Sy.

मधुस्वादेन सोमेन Sk.

१९. शीघ्रम् Sy. २०. अस्मदीयं सोमं

संयोजयतम्। यद्वाऽप्सु वसतीवरीषु

मधुना माधुर्यं संयोजयतम् Sy.

सम्पकयत? (संपचयतम्) मात्मानमप्सु।

तृतीयायै सप्तमी।... अङ्गिः संस्तुतेन।

मधुरं सोममङ्गिः संस्तुतं पिबतमित्यर्थः

Sk.

२१. V. Mādhava

ignores देवी। इन्द्राग्नी। अप्सु।

† चर्षणी इति। PP.

२२. वृत्रासुरस्य हनने Sy.

वृत्रहनेन Sk.

२३. अतिशयेन बलिनी प्रवृद्धतमौ वा Sy.

२४. धनस्य Sy; Sk.

२५. स्तोतृभ्यो दातुं विभजने तात्पर्येण वर्त-

मानौ... विभागे। भज सेवायाम् Sy.

अहमश्रीषम् । अस्मिन् । यज्ञे । तौ । स्तीर्णे बहिषि । आसद्य । यज्ञे द्रष्टारौ । प्रकर्षेण । माद्यतम् । सोमेन ।

प्र चर्षणिभ्यः पृतनाहवेषु प्र पृथिव्या रिरिचाथे दिवश्च ।
प्र सिन्धुभ्यः प्र गिरिभ्यो महित्वा प्रेन्द्राग्नी विश्वा भुवनान्यन्या ॥६॥

प्र चर्षणिभ्यः । असुराणां सङ्ग्रामाह्वानेषु । तत्रत्येभ्यः सर्वेभ्योऽपि मनुष्येभ्यो बलेना-
तिरिक्तौ भवतः । एवं पृथिव्यादिभ्योऽपि युवयोर्बलमतिरिक्तम् । महत्त्वेन । अरिरिचाथे ।
इन्द्राग्नी ! सर्वाण्येव । अन्यानि । भुवनानि । उक्तेभ्यो यद्यन्यानि सन्ति तानि चेति
समानार्थमिति दृष्ट्वा प्रो निवर्तत इति ।

आ भरतं शिखतं वज्रबाहू अस्माँ इन्द्राग्नी अवतं शचीभिः ।
इमे नु ते रश्मयः सूर्यस्य येभिः सपित्वं पितरो न आसन् ॥७॥

आ भरतम् । आभरतं धनान्याहृत्य चास्मभ्यम् । प्रयच्छतम् । आयुधहस्तौ । अस्मान् ।
इन्द्राग्नी । रक्षतम् । कर्मभिः । इमे । खलु । ते । रश्मयः । सूर्येभ्यो यैरिन्द्राग्न्योः स्वभूतैः ।

१. धनं स्तोतृभ्यो विभजतोर्मुवयोर्ये प्रतिबन्धे
वर्तन्ते तान् बलेन हन्तुमतिशयेन समर्थौ
युवामहं शुभावेत्यर्थः Sk.

२. मनुष्यनाम वा चर्षणीशब्दः । अथवा
विचर्षणिर्विश्वचर्षणिरिति पश्यतिकर्मसु
पाठाद् द्रष्टृशब्दपर्यायः । मनुष्याकारौ
द्रष्टारौ वा सर्वार्थानाम् Sk.

३. प्रकर्षेण तृप्ती भवतम् Sy.
तर्पणेचामात्मानम् Sk.

४. षष्ठीभूतेर्वैकदेशेनेति शेषः । . . . सुतस्य
सोमस्य वैकदेशेन स्वांशलक्षणेन
Sk.

* रिरिचाथे इति । PP.

५. सङ्ग्रामेषु रक्षणार्थमाह्वानेषु । . . . प्ररि-
रिचाथे, अतिरिच्येथे सर्वाधिकौ भवय

इत्यर्थः । अत्रोपसर्गवशाद्वातुः स्वाभिधेय-
विपरीतमर्थमाचष्टे यथा प्रस्मरणं
प्रस्थानमिति Sy.

६. तत्रत्रेभ्यः P.

७. ०त्वे० P. D. M.

† वज्रबाहू इति वज्रबाहू । PP.

८. शिखतम्, अस्मभ्यं वत्तम् । शिखति-
र्वािकर्मा Sy.

९. शचीभिः । कर्मनामैतत् । आत्मीयैः
कर्मभिः Sy.
पालनाख्यैः Sk.

१०. सूर्यात्मन इन्द्रस्य येभ्यो रश्मिभिर्वैर-
र्चिभिः Sy.

११. ०ग्न्यो P.

१२. ०तेः P.

अस्माकम् । पितरः । ऐक्यं गताः । अङ्गिरसः सूर्यरश्मिभिराप्यायन्त इति ।

पुरंदरा शिखरं वज्रहस्तास्माँ इन्द्राग्नी अवतं भरेषु ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥८॥

पुरं वरा । असुरपुराणां दारयितारो । घनानि प्रयच्छतम् । वज्रहस्तो । अस्मान् । इन्द्राग्नी ! रक्षतं च । सङ्ग्रामेषु । तत्र इति ।

I.110.

तुतं मे अपस्तुतं तायते पुनः स्वादिष्टा धीतिरुचथायं शस्यते ।

अयं समुद्र इह विश्वदेव्यः स्वाहाकृतस्य समुं तृणुत ऋभवः ॥१॥

ततं मे अपः । ततम् । मे । कर्म । तत् । एव । पुनः । तायते । स्वादुतमा । स्तुतिश्च ।

१. पूर्वपुरुषाः Sy. अङ्गिरसः Sk.

२. ए० D.

सहप्राप्तव्यं स्थानमासन् ब्रह्मलोक-
मगच्छन् । अचिरादिमार्गेण हि ब्रह्म-
लोकमुपासका गच्छन्ति । . . .

यद्वा येभी रश्मिभिः सपित्वं समवेत-
त्वमध्यगच्छन् । ते रश्मय इमे निव-
दानीमस्माभिर्वृश्यमाना एत एव
सलु । सूर्यात्मन इन्द्रस्य ये रश्मयस्त
एवानेरपि । . . . तस्मात् सूर्यस्य
रश्मीनां स्तवनेनेन्द्रान्योरुभयोरपि
स्तुतिः सिद्धा Sy.

सहपानम् । . . . अङ्गिरसो हि देवानां
सखायः । तेषां सखित्वाद्रश्मि-
भिरन्यैश्च देवैः सहोपपन्नं सहगानम् ।
कथं पुनरुत्पादार्थस्य पूर्वेण सहक-
वाक्यता । अभिजन्मप्रदर्शनेन । एत-
दुक्तं भवति । ये रश्मिभिः सह पानं
प्राप्ता अङ्गिरसस्ते नः पितरः । तेन
विशिष्टाभिजनोपेतत्वादन्नदानपालनार्हा
वयम् । अतोऽस्मभ्यं इत्तं पालयतं
चास्मानिति Sk.

३. सूर्यं २० M.

४. ऽन्तेति M.

५. ०राः M.

६. ०स्माँ P. ०स्मे D.

७. Ms. D. puts the figure
॥१०९॥ here to indicate the
end of one hundred and
ninth hymn. No such num-
ber is given in P. and M.

* पुनरिति PP.

८. अवः P.

९. विस्तारितं, बहुशः पूर्वमनुष्ठितम्
. . . तनु विस्तारे Sy.

विस्तार्यते, अनुष्ठीयत इत्यर्थः Sy.

पूर्वस्मिन् काले विततम् Sk.

१०. ततमे P.

११. Omitted by P.

अग्निष्टोमादिरूपम् Sy. यज्ञाख्यम् Sk.

१२. पूर्वस्मिन्वच काल इदानीं चाहं यष्टेत्यर्थः
Sk.

१३. अतिशयेन प्रीतिकरी Sy.

मनसः प्रीतिकरीत्यर्थः Sk.

स्तुत्याय ऋभूणां गणाय । शस्यते । अपि चायम् । समुद्रसदृशः । विश्वदेव्यः सोमः । इह सुतः । तेन हृतेन । ऋभवः ! सन्तुष्यत ।

* आभोगयं प्र यदिच्छन्त एतनापाकाः प्राञ्चो मम के चिदापयः ।
सौधन्वनासश्चितस्य भूमनागच्छत सवितुर्दाशुषो गृहम् ॥२॥

आभोगयम् । सौधन्वना आङ्गिरसस्य पुत्रत्वाद् ऋभव आङ्गिरसस्य कुत्सस्य । पुरातनाः । के । चन । ज्ञातयो भवन्ति । अपक्तव्यप्रज्ञाः । आभोगयमाभोग्यमकारलोपाभावश्छान्दसो यज्ञे सोमम् । इच्छन्तः । तपश्चरणाय यदा यूयमपक्तव्यप्रज्ञा गतवन्तस्तदा सुधन्वनः पुत्रा ऋभवः । तपश्चरणस्य । महत्तया । अमृतप्रदातुः । सवितुः । तपसोऽन्ते देवैरमृतत्वमेपां प्रदातव्यमिति प्रार्थितस्य । गृहम् । अगच्छत । ततः कथमभूदित्याह—‘तत्सवित्’ इति ।

१. गताय P.

२. पठ्यते Sy.

तस्मै स्तुतिरुच्यत इत्यर्थः Sk.

३. समुन्वनशीलः Sy.

अत्यन्तप्रभूतः सोमः Sk.

४. सर्वेभ्यो देवेभ्यो पर्याप्तो यथा भवति तथा सम्पादितः Sy.

सर्वदेवयोग्यभूतः । सम्यक् स्तुतश्चेत्यर्थः Sk.

५. अस्मिन् यागे Sy.

६. हृतेन M. स्वाहाकृतस्य स्वाहाकारेणान्नौ प्रक्षिप्तस्य सोमस्य पानेन Sy.

७. V. Mādhava ignores उ

* आभोगयम् । PP.

† एतन । अपाकाः । PP.

‡ भूमना । अगच्छत । PP.

८. आङ्गिरसस्य पुत्रत्वाद् ऋभवः omitted by M.

९. प्रगन्तारो देवान् यज्ञान् वा प्रति प्रकर्वेण वा पूजयितारो देवानां स्वयं वा पूज्याः Sk.

१०. तेन च P. D. केन च M.

११. अवक्त० P. D. M.

१२. आभोगयम् उपभोग्यं सोमं... आ सम्-न्ताङ्गोऽग्राभोगः । तदहं आभोगयः Sy. आभोगः सम्भोग इति पर्यायो । आभोग एवाभोगयः । . . . देवैस्सह सम्भोगमिच्छन्तः । यज्ञियत्वं प्रार्थयमाना इत्यर्थः Sk.

१३. ०भवक्त० P. D. M.

अत्यन्तपरिपक्वप्रज्ञा इत्यर्थः Sk.

१४. प्रजापतेः सकाशं गताः स्थ Sk.

१५. समुपाजितस्य Sy.

१६. एकचमसस्य चतुष्टयकरणादेव स्वस्य चरितस्य Sk.

१७. बहुत्वेन Sy.

१८. ०तत्त्वप्त० M.

हवींषि दत्तवतः Sy.

यज्ञियत्वमातिथ्यं वा युष्मभ्यं दत्तवतः Sk. १९. सोमाभियवं कुर्वतो यजमानस्य सम्बन्धि Sy.

२०. अवगच्छत P.

२१. V. Mādhava ignores प्र

तत्सविता वोऽमृतत्वमासुवदगोहं यच्छ्रवयन्त एतन ।

त्यं चिचमसमसुरस्य भक्षणेमेकं सन्तमकृणुता चतुर्वयम् ॥३॥

तदा । सविता । युष्माकम् । अमृतत्वम् । प्रायच्छत् । यदा । गृहितुमशक्यं सवितारम् ।
अन्नमिच्छन्तः । गतवन्तः । तम् । च । चमसम् । सोमस्य । भक्षणम् । एकम् । सन्तम् । अकृणुत ।
चतुर्व्यूहम् ।

विष्ट्वी शमी तरणित्वेन वाघतो मर्तासः सन्तो अमृतत्वमानशुः ।

सौधन्वना ऋभवः सूरचक्षसः संवत्सरे समपृच्यन्त धीतिभिः ॥४॥

विष्ट्वी शमी । कृत्वा । कर्माणि । क्षिप्रत्वेन । वोढारः । मरणधर्माणः । सन्तः । अमृतत्वम् ।

- * आ । असुवत् । PP.
१. सर्वस्य प्रेरको देवः Sy.
२. ०तम् P.D. देवत्वम् Sy; Sk.
३. आभिमुख्येन प्रेरितवान् दत्तवानित्यर्थः
Sy. अनुज्ञातवान् Sk.
४. सर्ववृक्ष्यमानम् Sy.
अत्यन्ततेजस्वितात् Sk.
५. अपेक्षितं सोमपानं विज्ञापयन्तः सन्तः Sy.
हविलक्षणमातिथ्यसम्बन्धि वाऽन्नम् Sk.
६. आगच्छत । तदानीमिति पूर्वोक्तान्वयः Sy.
यदातिथ्यमनुभवितुं सवितुर्गृहं गता
इत्यर्थः Sk.
७. तच्छब्दसमानार्थत्यच्छब्दभूतेः ... यच्छ-
ब्दोऽध्याहृतव्यः । ... यो देवः प्रहितो-
ऽग्निरेकं चमसं चतुर इत्येवमुपन्यस्तवान् ।
तम् Sk. ८. असुरस्य त्वष्टुः
सम्बन्धिनम् । तेन निर्मितमित्यर्थः Sy.
असुरिति प्राणनाम । तद्वानसुरजो जोऽसौ ।
त्वष्टा । ... प्राणवतस्त्वष्टुः Sk.
९. सोमपानसाधनम् Sy.
१०. असहायमेव । ... सृष्ट्वाचो त्वष्टा कृतं
चमसं होतृचमसादिमुख्यचमसचतुष्टय-
रूपेण ऋभवः कृतवन्त इत्यर्थः Sy.
११. सम् P.

- वेतिगन्तव्यः । चतुर्गतिः । एकस्माच्चम-
सात् तदविनाशेन चतुरश्चमसान् कृत-
वन्तः स्वैत्यर्थः Sk. १२. विष्ट्वी M.
यद्यप्येतत्कर्मानाम तथाप्यत्र क्रियापरम् ।
व्याप्य कृत्वेत्यर्थः Sy. ऋभव उरु
भान्तीति वा । ऋतेन भान्तीति वा ।
ऋतेन भवन्तीति वा । तेषामेषा भवति
... कृत्वा कर्माणि क्षिप्रत्वेन ।
वोळहारो मेधाविनो वा । मर्तासः सन्तो-
ऽमृतत्वमानशिरे । सौधन्वना ऋभवः
सूरक्ष्याना वा । सूरप्रज्ञा वा । संवत्सरे
समपृच्यन्त (धीतिभिः) कर्मभिः ।
ऋभुर्विभ्रा वाज इति सुधन्वन आ-
ङ्गिरस्य त्रयः पुत्रा बभूवुः । तेषां प्रथमो-
त्तमाभ्यां बहुवस्त्रिणमा भवन्ति न
मध्यमेन । तदेतद्बभूवुश्च बहुवचनेन
चमसस्य च संस्तवेन बहूनि दशतयोषु
सूक्तानि भवन्ति N. 11.15, 16.
१३. यागदानादीनि कर्माण्यन्यान्पि Sy.
एकचमसचतुष्टयकरणादीनि Sk.
१४. वाघतः । ऋत्विङ्नामैतत् । अत्र च
सामर्थ्यात्तद्वन्तो लक्ष्यन्ते । ऋत्विग्भि-
रपेता ऋभवः Sy. ऋत्विग्वन्तः । यष्टार
इत्यर्थः Sk. १५. देवत्वम् Sy; Sk.

आनशिरे^१। सोधन्वनाः^२। ऋभवः^३। सूक्ष्मदर्शनाः^४। संवत्सरे^५। देवैः^६। सङ्गता आसन्^७।
चमसव्यूहादिभिः^८ कर्मभिर्ऋभूणामादित्यरश्मिभिरैक्यम्^९ “अगोह्यस्य^{१०} यदस्तना^{११}”
इत्यस्यामुक्तमिति^{१२}।

क्षेत्रमिव वि ममुस्तेजनेन^{*} एकं पात्रमृभवो जेहमानम् ।

उपस्तुता उपमं नार्धमाना अमर्त्येषु श्रवं इच्छमानाः ॥५॥

क्षेत्रमिव । मानदण्डेन भूमिमिव । शस्त्रेण^{११} विकर्तनार्थं हस्तादस्ते । सञ्चरमाणम्^{१२} । एकम् ।
पात्रम्^{१३} । विविधम्^{१४} । कृतवन्तः^{१५} । समीपस्तुताः^{१६} । देवानां^{१७} समीपम्^{१८} । कामयमानाः^{१९} । देवेषु^{२०} । सोमम्^{२१} ।
इच्छमानाः^{२२} ।

१. कृतः कर्मभिर्लेशिरे Sy.
२. सघ० P.
०न्वानाः M.
- सुधन्वनः पुत्राः Sy.
३. सूर्यसमानप्रकाशाः सूर्यसदृशज्ञाना वा Sy. सूर्यसमानदर्शनाः । सूर्यवस्तेज-
स्विनः प्रज्ञावन्तो वेत्यर्थः Sk.
४. संवत्स M.
संवत्सरावयवभूते वसन्तादिकालेऽनु-
ष्ठेयैः Sy.
५. अग्निष्टोमादिकर्मभिः Sy.
६. हविर्भागाहर्हा बभूवुरित्यर्थः Sy.
सर्वयज्ञेषु भागाहर्त्वं प्राप्ता इत्यर्थः Sk.
७. आसञ्ज० M.
८. संवत्सरे यावन्ति कर्माणि यज्ञाख्यानि
तैस्सर्वैः Sk.
९. RV. I. 161. 11.
१०. ०भूक्त० M.
- * तेजनेन । PP.
११. चमसचतुष्टयरूपेण Sy.
निश्चितेन । केन ? सामर्थ्याद् व्यथनेन ।
... अथवा तेजनशब्दस्तेजःपर्यायः । स्वेन
तेजसा Sk.
१२. ०चार० P.

- होमक्रियां प्रति प्रयतमानम् Sy.
- चतुर्धा गतम् । चतुष्ट्वं प्रतिपद्यमान-
मित्यर्थः Sk.
१३. पानसाधनं त्वष्ट्रा निर्मितं चमसम् Sy.
१४. विशेषेण भानं कृतवन्तः Sy.
विमितवन्त इत्यर्थः Sk.
१५. ०पस्तैता P. समीपस्तुता D. समीप ...
स्तुता M.
समीपस्थैर्ऋषिभिः स्तुताः Sy.
सर्वस्तोत्रभिः संस्तुताः Sk.
१६. सर्वेषामुपमानभूतं प्रशस्तं सोमलक्षण-
मन्नं याचमानाः Sy.
१७. सन्निकृष्टत्वं प्रार्थयमानाः । कस्य ?
सामर्थ्याद्देवानाम् । देवेष्वन्तर्गतिमिच्छन्त
इत्यर्थः Sk.
१८. हविलक्षणमन्नम् Sy; Sk.
१९. Strictly grammatically the
form should be इच्छन्तः । Sy.
defends the use of the
Atmanepada here: व्यत्ययेना-
त्मनेपदम् ।
देवैः सह सोमपानं कामयमानास्तत्त्वा-
भाय चतुरश्चमसानकार्यमित्यर्थः Sy.
२०. V. Mādhava ignores ऋभवः

आ मनीषामन्तरिक्षस्य नृभ्यः सुचेव घृतं जुह्वाम विद्वाना ।
तरणित्वा ये पितुरस्य सश्विर ऋभवो वाजमरुहन्दिवो रजः ॥६॥

आ मनोषाम् । यथा सुचा । घृतमाजुह्वत्येवं वयम् । अन्तरिक्षस्य । नेतृभ्यो मध्यमस्थान-
पठितेभ्यः । स्तुतिम् । कुर्मः । प्रजानेन । क्षिप्रत्वेन । ये । पितृभूतस्य । अस्य सवितुरभूतम् ।
आस्वादितवन्तः । ते । दिवः । लोकात् । अन्नं सोमात्मकम् । अधिष्ठितवन्तो देवेभ्यः सोमपीथं
प्राप्ता इति ।

ऋभुर्न इन्द्रः शर्वसा नवीयानृश्वर्वाजिभिर्वसुभिर्वसुर्ददिः ।
युष्माकं देवा अब्रसाहनि प्रियेभि तिष्ठेम पृत्सुतीरसुन्वताम् ॥७॥

ऋभुर्नः । ऋभुः । अस्मभ्यम् । बलेन सर्वदा । नवतरो भवति तथा । वासयितुभिः । वाजिभिः

१. यथा सुचा जुह्वा घृतं क्षरणशीला-
ज्योपेतं हविराजुह्वाम । मर्यादा-
यामाकारः । यथाशास्त्रं प्रयच्छाम Sy.
२. आहवनीयावो ... प्रक्षिपेत् Sk.
३. यम् M.
४. तक्षस्य P. सम्बन्धिभ्यः Sy.
षष्ठीभूतेरत्र योग्यां सदर्शी वेत्यध्या-
हृतंभ्यम् । अतिमहतोऽन्तरिक्षस्यापि योग्यां
सदर्शी वा । अत्यन्तमहतीमित्यर्थः Sk.
५. यज्ञस्य । ... ऋभवो हि यज्ञस्य नेतारः ।
तेन हि ते देवत्वं प्राप्ताः । यद्वाऽन्तरिक्षस्य
लोकस्य नेतृभ्यः Sy.
मनुष्याणामभूणामर्थाय । मनुष्यान्-
भून् स्तोतुमित्यर्थः Sk.
६. उच्चारयामेत्येतदाशास्महे Sk.
७. तरणकौशलानि Sy.
८. सर्वस्य जगतः पालकस्य Sy.
पालयितुर्वा Sk.
९. स्वभूतम् Sk.
१०. सूर्यरश्मिभूताः सन्तः प्रायः Sy.
सद्वर्तितगंतिकर्मा । ... अधिगतवन्तः ।
लब्धवन्त इत्यर्थः Sk.
११. द्योतमानस्य स्वर्गाख्यस्य लोकस्य सम्ब-

न्धनम् Sy.

१२. आतिथ्यसम्बन्धि Sk.
१३. यागदानादिभिः कर्मभिरन्येदं च देवोक्तै-
श्चमसचतुष्टयकरणादिकैः प्राप्नुवन् Sy.
आरुढवन्तश्च दिवोऽज्यवभूतं रजो
लोकम् । देवलोकं चारुढवन्त इत्यर्थः Sk.
- * प्रिये । अभि । PP.
१४. ०भुं न M.
१५. अस्माकम् Sy.
१६. सामर्थ्यलक्षणेन । यदस्माकं स्तुतिकरण-
सामर्थ्यं तेन सर्वेण Sk.
१७. नवकरो M.
प्रशस्ततरः । ऋभुर्नोऽस्माकमिन्द्रः परमे-
श्वरः । अस्माकं रक्षक इत्यर्थः । यद्वा-
इन्द्र एव प्रसङ्गाद् उरु भातीति नैवक्त-
व्युत्पत्त्या ऋभुरिति स्तूपते Sy.
अतिशयेन स्तुत्यः Sk.
१८. निवासहेतुभिर्धनैश्च Sy.
१९. अस्मभ्यं दातव्यैरर्घैः Sy.
अन्यतरवचनेनापि वाजशब्देनात्र सा-
हचर्याद्वाजो विभ्वा चोच्येते । व्यत्य-
येन च द्विवचनस्य स्थाने बहुवचनम् ।
वाजविभ्वाभ्याम् Sk.

सह। वसुनाम्^१। दाता भवति, ऋभुर्विभ्वा वाज इति त्रय ऋभवस्तात्र प्रथमोत्तमाभ्यां बहु-
वन्निगमा भवन्ति। युष्माकम्^२। ऋभवः। रक्षणेन प्रकाशकानाम्। प्रियेऽस्मिन्^३। दिवसे।
अयजमानानाम्^४। सेना वयम्^५। अभिभवेम^६।

निश्चर्मण ऋभवो गार्मपिशतु सं वत्सेनासृजता मातरं पुनः।

सौधन्वनासः स्वपस्यया नरो जित्री युवाना पितराकृणोतन ॥८॥

निश्चर्मणः। कस्यचिद् ऋषेर्धन्वा^७ मृतायां तस्याश्चर्मं स न्यदधात्, अथ वत्सं रुदन्तं दृष्ट्वा
ऋभून्स्तीत्, अथ ते तच्चर्मादाय काञ्चन धेनुं शिल्पकौशलेन कृत्वा बहिश्चर्मणा सन्धाय तपोमाहा-
त्म्येन तां संप्राणां चक्रुः, अथ तेन वत्सेन पुनरपि तां मातरं समसृजन् निष्पिंशतिः सन्धानकर्मा। सौध-
न्वनाः! शोभनकर्मच्छया नेतारः! जीर्णावात्मीयी। पितरो। युवानौ। कृणोतन।

वाजेभिर्नो वाजसातावविड्ढयृभुमाँ इन्द्र चित्रमा दपि राधः।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥९॥

वाजेभिर्नः। वाजेन^{१०} भ्राता सहितैर्भवंद्भिः सह। अस्मान्। सङ्ग्रामे। रक्ष।

१. वसुभिश्च सह वसुः। अन्तर्णीतमत्वर्थ-
मेतत्। धनवान्। ददिः स्तोत्रेभ्यो यष्टु-
भ्यश्च साधु दाता। किम्? सामर्थ्यात्
सर्वानभिप्रेतानर्थान्। अथवा वसुरिति
व्यत्ययेन पुल्लिङ्गता। वसु ददिर्धनं
दातेत्यर्थः Sk. २. Cf. N. 11.16.

३. तर्पणेन हेतुना। युष्मान् सोमेन तर्प-
यन्त इत्यर्थः Sk. ४. निवसे P.
यागदिवसे Sk. ५. ये युष्मान् यजन्ते-
ऽस्मच्छत्रवस्तेषां स्वभूता इत्यर्थः Sk.

६. V. Mādhava ignores इन्द्रः।

* पुनरिति। PP. † जित्री इति। PP.

‡ पितरा। अकृणोतन।

७. ऋषे धन्वा P. ८. ०घत् P.

९. च च० D. १०. गमितवन्तः स्य
तां यां मातरं पुनः Sk. ११. ०ति P.
पिशिरवयवे। अयपववर्ती कृतवन्तः।
सर्वावयवोपेतामुत्पादयन्त इत्यर्थः Sk.

१२. संधन० P. D. सङ्घटन० M.

१३. ०ना P. ०नः D. सौधन्वाः M.
सुधन्वन आङ्गिरसस्य पुत्राः! Sy.

१४. यागदानाद्याचरणेनेति यावत् Sy.
शोभनमपः कर्म यस्य स स्वपाः। तदि-
च्छा स्वपस्या। शोभनकर्मकारित्वनिमि-
त्तयशश्चैत्यर्थः Sk. १५. यज्ञस्य Sy.
मनुष्याः Sk. १६. वृद्धौ Sy.

१७. मातापितरो Sy. १८. पुनर्यावनोपेतौ
Sy. १९. यूयमकृद्भवम् Sy.

२०. वाजस्याश्वस्य सम्भजने निमित्तभूते सति
वाजेभिरश्वैरविड्ढि अस्मान् व्याप्नुहि।
... यद्वा। वाजसातिरिति सङ्ग्रामनाम।
वाजसातौ सङ्ग्रामे वाजेभिर्वजनयुक्तै-
रश्वैरविड्ढि अस्मान् रक्ष Sy.

वाजेभिरित्यन्यतरवचनेनापि वाजशब्देन
साहचर्यात् त्रयोऽप्युभव उच्यन्ते।
वाजप्रभृतिभिः सह Sk.

२१. भर्त्रा is suggested for भ्राता

ऋभुभिः सहितम् । चित्रम् । धनम् । इन्द्र ! शत्रूणाम् । आदारयेति साहचर्यादिन्द्रस्य स्तुतिः ।

L.III.

तच्चत्रयं सुवृत्तं विचित्रानां सस्तु चन्द्ररीं इन्द्रवाहा वृषण्वसू ।

तच्चन्पितृभ्यामृभवो युवद्वयस्तच्चन्वत्साय मातरं सचाशुर्वम् ॥१॥

तक्षन् रथम् । अकुर्वन् । रथम् । सुवर्तनम् । ज्ञानशिल्पकर्माणोऽश्विभ्याम् । तक्षन् ।
अश्वौ । इन्द्रस्य वोढारी । प्रदीयमानधनौ । तक्षन् । पितृभ्याम् । ऋभवः । युवत्वयुक्तम् ।
वयः । तक्षश्च । वत्साय । मातरम् । सहजातामात्मीयामिति कर्ममात्रसमुद्देशः सूक्ते ।

आ नो यज्ञाय तक्षत ऋभुमद्वयः क्रत्वे दक्षाय सुप्रजावतीमिषम् ।

यथा क्षयाम् सर्ववीरया विशा तन्नः शर्धाय धासथा सिन्ध्रियम् ॥२॥

आ नो यज्ञाय । आकुरुत । अस्माकम् । यज्ञकरणाय । दीप्तम् । आयुः । कर्मणः ।

१. ऋभुभिश्चा वाज इति त्रयोऽपि ऋभुशब्दे-
नोपचारादत्रोच्यन्ते । तैर्युक्तस्त्वम् Sy.

२. सहेत्यर्थः Sk. ३. ०त्र M.
चायनीयम् Sy. विचित्रं पूज्यं वा Sk.

४. अस्मभ्यं वातुमाद्रियस्व । तृतीयसवन
ऋभुभिः सहेन्द्रस्यावस्थानात् प्रसङ्गाद-
त्रेन्द्रस्तुतिः Sy. देह्यस्मभ्यमित्यर्थः Sk.

५. V. Mādhava ignores तत् । नः
etc.

Ms. D. puts the figure ॥११०॥
here to indicate the end of
one hundred and tenth
hymn. No such number is
given in P. and M.

* विचित्रानां सस्तु । PP.

† हरी इति । PP.

‡ वृषण्वसू इति वृषण्वसू । PP.

६. रक्षयं P. कस्मै । अश्विभ्याम् Sk.

७. सुवर्तं M. अश्विनोरारोहणार्थं ...
सुवर्तं वा Sy. सुगमनमित्यर्थः Sk.

८. उत्कृष्टेन ज्ञानेन निष्पाद्यकर्माणो लाभ-
वत्कर्माणो वा Sy. अत्यन्तोत्कृष्टकर्म-
त्वाद्देदितव्यकर्माणः Sk.

९. कृतवन्तः Sy.

१०. हरणशीलावेतत्संज्ञकावश्वौ Sy.

११. ०धरो M. सेचनसमर्थेन बृहदतरेण
धनेन बलेन वा युक्तौ Sy.
बृष्टिघनौ वर्षितारौ वा धनानाम् Sk.

१२. वयं D. आयुः Sy.

१३. सहभुवं, सहवर्तमानाम् Sy.

मृतां सतीं चर्मण उत्पाद्य वत्सेन सह
संयोजितवन्त इत्यर्थः Sk.

१४. यं कर्म० P.D.

१५. समन्तादुत्पादयत Sy. अस्मभ्यं दत्तेत्यर्थः
Sk. १६. उरुभासनयुक्तम् Sy.

ऋभवो यष्टव्यत्वेन सम्बन्धिनो यस्य
सन्ति तदभुमत् । युष्माकमेव ऋभूणां
योग्यमित्यर्थः Sk.

१७. हविर्लक्षणमग्नम् Sy. वयोऽग्नम् Sk.

१८. अस्मदीयाय Sy. १९. ०र्णः D.
भोजनाच्छादनादिकर्मणे च Sk.

वृद्धये च। शोभनप्रजायुक्तम्। अन्नं च। यथा। निवसेम। सर्वैर्विर्युक्तया। विशा। तादृशम्।
घनम्। अस्मभ्यम्। सुष्ठु। दत्त। बलाय।

आ तंचत सातिमस्मभ्यमृभवः साति रथाय सातिमर्वते नरः।

साति नो जैत्रीं सं महेत विश्वहा जामिमजामिं पृतनासु सृक्षिम् ॥३॥

आ तक्षत। आकुरुत। घनम्। अस्मभ्यम्। ऋभवः। घनम्। रथाय। घनम्। अर्वते।
नेतारः सर्वो लोको भवदीयाम्। अस्मद्विषयाम्। सातिम्। शत्रूणां जयशीलाम्। सर्वदा। सम्पूज-
येत्। ज्ञातिम्। अज्ञातिञ्च। युद्धेषु। सहमानाम्।

ऋभुक्षणिमिन्द्रमा हुव ऊतये ऋभून्वाजान्मरुतः सोमपीतये।

उभा मित्रावरुणा नूनमश्विना ते नो हिन्वन्तु सातये धिये जिषे ॥४॥

ऋभुक्षणम्। महान्तम्। इन्द्रम्। रक्षणार्थम्। आह्वयामि। एवमृभून्। वाजेन

१. बलाय च Sy. बलाय Sk.
२. शोभनाभिः पुत्रपौत्रादिलक्षणाभिः प्रजाभिर्युक्ताम् Sy.
३. पुत्रादिभिः Sy. पुत्रैः पौत्रैश्चोपेतया परिचारकमनुष्यजात्या सह Sk.
४. तादृशं M. ५. वीर्यं वा Sk.
६. ०भ्य D. ७. उत्साहाय बलाय वा Sk. ८. सम्भजनीयमन्नं घनं वा Sy. यणु दाने। दानम्।... कस्य? ... सामर्थ्याद्विनानाम् Sk.
९. अनुष्ठातृभ्यः Sy. १०. सम्भजनीयम् Sy.
११. रंहणशीलाय पुत्रादये रथायैव वा Sy. साति रथाय। षष्ठ्यर्थे चतुर्थ्येष्टा। बहुवचनस्य स्थान एकवचनम्। रथानाम् Sk.
१२. सम्भजनीयमन्नं घनं वाऽऽवयोग्यम् Sy.
१३. अश्वाय Sy. अश्वानां च Sk.
१४. यज्ञस्य Sy. मनुष्याः Sk.
१५. सातु P. दानम् Sk. १६. सारवत्तया प्रामूत्येन च दानान्तराणां जैत्रीम् Sk.
१७. तादृशीं नः साति दत्त यादृशीं सर्वो

- जनः सर्वदा पूजयतीत्यर्थः Sk.
१८. सहजातम् Sy. समानजातीयामसमानजातीयां च। अयोग्यां चास्माकं योग्यां चात्यन्तोत्कृष्टत्वादित्यर्थः। अथवा जामिमजामिमिति पूजयितुरयं निर्वेशः। द्वितीया च प्रथमार्थे। समानजातीयोऽसमानजातीयश्च पूजयेदित्यर्थः Sk.
१९. सहानुत्पन्नम् Sy.
२०. अस्मानभिभवन्तं युष्मत्प्रसादादभिभवेमेति शेषः Sy. क्षणु हिसायाम्। हिसया सह सक्षणिः। तां सक्षणिम्। शत्रुहिंसासमर्थामित्यर्थः Sk.
२१. ०भू० D. ऋभुक्षणं P. २२. ऋभुभिः सह क्षिणोति हिनस्ति शत्रूनििति ऋभुक्षा। तमृभुक्षणम्। अथवा ऋभुक्षा इति महन्नाम। महान्तम् Sk. २३. पुरोडाशाविहविस्तर्पणाय Sk. २४. ऋभुसखित्वाद्भूणां वा प्रियचिकीर्षया... आह्वयामि Sk. २५. वाजप्रभृतींस्त्रीनपि Sk.

युक्तान् । मरुतश्च । सोमपानायाह्वयामि । तथा उभौ । मित्रावरुणौ । अश्विनौ च । ते ।
अस्मान् । प्रेरयन्तु । धनाय । कर्मणे । जयाय चेति ।

ऋभुर्भराय सं शिशातु साति संमर्यजिद्वाजो अस्माँ अविष्टु ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥५॥

ऋभुर्भराय । ऋभुः । सङ्ग्रामाय । धनम् । तीक्ष्णीकरोतु । सङ्ग्रामजित् । वाजश्च ।
अस्मान् । अवतु ।

I. 112.

ईळे द्यावापृथिवी पूर्वचित्तयेऽग्निं धर्मं सुरुचं यामं न्निष्टये ।

यामिर्भरे कारमंशाय जिवन्धस्तामिरू षु ऊतिमिरश्चिना गंतम् ॥१॥

ईळे द्यावापृथिवी । स्तोमि । द्यावापृथिव्यौ । यजमानाय पूर्वं मुख्यमस्य कर्म । अग्निम् ।

१. इमो M.

युगलरूपेण संहृत्य वर्तमानौ द्वौ मित्रा-
वरुणावश्विनौ च . . . अवश्यं सोमपाना-
याह्वयामीति शेषः Sy.

२. एते M. आहूताश्चेन्द्रादयः Sy.

३. गमयन्वित्यर्थः Sy. हिनु गतौ । प्रवृद्धौ
चास्मान् प्रति गच्छन्तु । वृद्धार्थो
वा हिनोतिः सामर्थ्याच्चान्तर्णीतव्यर्थः ।
अस्मान् वर्धयन्तु Sk.

४. सम्भजनीयाय धनाय Sy.

षणु दाने । दानेन चात्र तत्पूर्वको
लाभो लक्ष्यते । लाभाय Sk.

५. धनसाध्याय कर्मणे Sy.

यागाख्याय Sk.

६. शत्रूणामित्यर्थः Sk.

७. V. Mādhava ignores नूनम् ।

८. सङ्ग्रामोचितं धनमस्मभ्यं प्रयच्छत्वित्यर्थः Sy.

अत्यर्थं पुनःपुनर्वा संस्करोतु । . . .

सङ्ग्रामार्थं यदस्माकं दिस्तितां तदत्यर्थं

पुनः पुनर्वा संस्करोत्वित्यर्थः Sk.

९. सम्भजनीयम् Sy. दानम् Sk.

१०. सङ्ग्रामाद् रक्षत्वित्यर्थः Sy.

११. V. Mādhava ignores तत् । नः
etc. Ms. D puts the figure
॥१११॥ here to indicate the
end of one hundred and
eleventh hymn. No such
number is given in P. and M.

* द्यावापृथिवी इति । PP.

† तामिः । छ इति । PP.

‡ अदिवन्तु । आ । PP.

१२. द्यौमि M.

१३. पूर्वमेवाश्विनोः प्रज्ञापनाय ।

ते ह्यश्विनोः प्रत्यासन्ने । यद्वा द्यावा-
पृथिवी अश्विनौ स्तोमि पूर्वचित्तये
अन्यदीयास्ततोऽत्रात्पूर्वमेवास्मदीयस्य स्तो-
त्रस्य प्रबोधनाय Sy.

पूर्वज्ञानाय । यद्युद्योरश्विनोः स्तुतिकर-
णसमर्थं पूर्वं ज्ञानं मम तदर्थमित्यर्थः Sk.

घर्म^१ आदित्यस्तं च । सुदीप्तिम्^२ । यज्ञे^३ । अभिलषितसिद्धयम्^४ । याभिः^५ । सङ्ग्रामे^६ । शङ्खम्^७ ।
अंशाय^८ ऋषये । शब्देन^९ पूरयामासयुः^{१०} । तैः^{११} । परिरक्षणैरस्मानपि^{१२} । सुष्टु^{१३} । आगच्छतम्^{१४} ।
अश्विनौ^{१५} !

युवोर्दानाय^{१६} सुभरा असुश्रुतो^{१७} स्थमा^{१८} तस्युर्वचुसं^{१९} न मन्तवे^{२०} ।

यामिधि^{२१}योऽवधुः^{२२} कर्मन्निष्टये^{२३} तामि^{२४}रू पु^{२५} ऊतिभि^{२६}रश्विना^{२७} गंतम्^{२८} ॥२॥

युवोर्दानाय^{१६} । युवयोः^{१७} स्तोतृभ्यः^{१८} । दानाय^{१९} । सुनिर्हाराः^{२०} । असक्ता^{२१} रायः^{२२} । रयम्^{२३} । आति-
ष्ठन्ति^{२४} । यथा^{२५} । शब्दं^{२६} परप्रत्यायनायार्था^{२७} अभिवेद्या^{२८} आतिष्ठन्ति^{२९} । याभिः^{३०} । स्तोत्राणि^{३१} ।

१. प्रवृञ्जनेन दीप्तम् Sy. दीप्तम् Sk.

२. ०प्तम् M.

३. यान्त्यस्मिन् देवता द्विजातयश्चेति
यामो यज्ञस्तत्र Sk.

४. ०ध्य० P. D.

यामान्यश्विनोरागमने सतीष्टये
तदीययागार्थमाहवनीयरूपेण स्थापित-
मग्निं स्तौमीति शेषः Sy.
यागाय । युवामश्विनौ यक्ष्यतीत्येव-
मर्थमित्यर्थः Sk.

५. ऊतिभिः पालनैः सहागत्य Sy.

६. असुरैः सह Sk.

७. संखम् D.

८. युष्मदीयभागाय Sy.

९. कारं शब्दकारिणं शङ्खं... मुखेनापूरयथः
Sy. १०. ०सतुः M.

प्रीणितवन्तौ, आपूरितवन्तौ स्थः ।
अथवा क्रियत इति कारः शब्द इहो-
च्यते ।... शब्दं प्रीणितवन्तौ । महान्तं
शङ्खशब्दं कृतवन्तौ स्थ इत्यर्थः Sk.

११. ऊतिशब्दश्च गमनवचनः । तृतीया-
निर्वेशाच्च योग्यक्रियाध्याहारः । यैर्गमनै-
र्गत्वा ।... अथवा यैर्गमनैर्गत्वा प्रति
गतवन्तौ स्थः । कृपालुतयाऽस्मानपि
ताभिरिति । यैर्गमनैर्गत्वाऽस्यार्थार्थाऽ-
सुराञ्जेतुमसुरजैत्रे शङ्खमापूरयन्तौ

महान्तं वा शङ्खशब्दं कृतवन्तौ स्थ-
स्तैरेवास्मान् प्रति शोभनमागच्छतमिति
समस्तार्थः Sk.

१२. V. Mādhava ignores उ

१३. ० वो दा० P.

१४. युष्मत्कर्तृकदानार्थम् । धनलाभायेत्यर्थः
Sy. १५. शोभनस्तोत्रभरणाः Sy.
सुपूर्णाः । केन ? सामर्थ्याद् युष्मद्गुणैः ।
काः पुनरेताः ? सामर्थ्यात् स्तुतयः Sk.

१६. अन्यत्रानासक्ताः स्तोतारः Sy.
सञ्चितगंतिकर्मा ।... असङ्गच्छ-
मानाः । असंपुक्ता इत्यर्थः Sk.

१७. प्राप्नुवन्ति Sy.

१८. यथा न्यायोपेतेन वचसा वाक्येन युक्तं
विपश्चितं मन्तवे बुभुत्सितार्थप्रतिपत्त्ये
स्तोतारः प्राप्नुवन्ति तद्वत् Sy.
वाच्यमिवार्थं शब्दः Sk.

१९. नार्था P.

२०. ० नार्थाभि० M.

२१. यथा वाच्यमर्थं शब्दः सर्वं आतिष्ठत्ये-
वं युष्मदीयं रथं स्तोतृभ्यो दानार्थं
युष्मत्स्तुतयो युवां स्तोतुं सर्वं वाऽऽति-
ष्ठन्तीत्यर्थः Sk.

२२. ऊतिभिः पालनैः Sy.

२३. घ्यातृन् विशिष्टज्ञानोपेतान् Sy.

स्वभूतानि यागलक्षणानि Sk.

अवयो यजमानानाम् । कर्मणि । अभिलषिताय क्रियमाणानीति ।

युवं तासां दिव्यस्य प्रशासने विशां वयथो अमृतस्य मज्जना ।

याभिर्धेनुमुखं^{*} पिवन्थो नरा तामिरेषु पु ऊतिभिरेश्विना गतम् ॥३॥

युवं तासाम् । युवम् । तासाम् । विशां मनुष्याणाम् । दिव्यस्य च देवगणस्य । प्रशासने । वर्तये । अमृतस्य । बलेन । यः पालनैः । निवृत्तप्रसवाम् । धेनुम् । शयवे पिवन्थः । नेतारो !

याभिः परिज्मा तनयस्य मज्जना द्विमाता तृषु तुरणिर्विभूषति ।

याभिस्त्रिमन्तुरभवद्विचक्षणस्तामिरेषु पु ऊतिभिरेश्विना गतम् ॥४॥

याभिः परिज्मा । याभिः । परितो गन्ता वायुः । आत्मपुत्रस्यानैः । बलार्थम् । द्वयो-

१. अपयो P. M.

अवतिर्गत्यर्थः । युवां गच्छयः । ममापि स्वभूते कर्मन् कर्मणि यागलक्षणे Sk.

२. यागार्थं प्रवृत्तान् Sy. यागायात्मनः Sk.

३. इति is omitted by P.

४. V. Mādhava ignores ताभिः etc.

* धेनुम् । अस्वम् । PP. ५. युवाम् Sy.

६. यास्त्रियु लोकेषु वर्तन्ते तासां सर्वासां ... प्रजानाम् Sy. याः स्तोतुं यष्टुं चेच्छन्ति युवां तासाम् Sk.

७. दिवि भवस्य स्वर्गसमुत्पन्नस्यामृतस्य सोमस्य Sy. दिव्यशब्दोऽत्रात्यन्तो-त्कृष्टवचनः । ... अत्यन्तोत्कृष्टस्य Sk.

८. शिक्षणे Sy. वचने Sk. ९. वर्तते M. ईशाये समर्था भवथः Sy. निवसथः ।

ता विशो यत्र ब्रुवन्तीह युवाभ्यां व्यवस्थातव्यमिति तत्रैव व्यवतिष्ठेथ ? (याम्) इत्यर्थः Sk. १०. बले P.

यद्वा मज्जनाऽप्येवामसाधारणेन बलेन विशां प्रजानां दिवि भवस्यामृतस्य वृष्टयुवकस्य प्रशासने प्रदाने अपथः,

ईश्वरौ भवथः Sy. देवत्वस्य बलेने-त्यर्थः । अपवा . . . अत्यन्तोत्कृष्टस्या-मृतसदृशस्य ज्ञानस्य बलेनेत्यर्थः Sk.

११. निर्वृ० P. प्रसवासमर्थाम् Sy. न सूयत इत्यस्वः । तामस्वम् । निवृत्त-प्रसवामित्यर्थः Sk.

१२. शयोः स्वभूतां धेनुम् Sk.

१३. सिञ्चयः पयसा पुरितवन्तावित्यर्थः Sy. पयः सेचितवन्तौ स्थः । दोहप्रदान-समर्था कृतवन्तौ स्थ इत्यर्थः Sk.

१४. मनुष्याकारौ Sk.

१५. V. Mādhava ignores ताभिः etc.

१६. ०भि P. १७. ०जा M.

१८. युष्मदीयाभिरुतिभिः Sy. अत्यन्तशीघ्राभिरुतिभिः Sk.

१९. अग्निर्हि व्यानवृत्त्यात्मना वर्तमानेन वायुना मध्यमानः सज् जायते । . . . यद्वा सृष्ट्यादौ वायुसकाशादुत्पन्नत्वावग्नेः पुत्रत्वम् Sy. अपत्यभूतस्य प्राणिजा-तस्य । षष्ठीश्रुतेरर्थायेति शेषः Sk.

२०. बलेन युक्तः सन् Sy. स्वेन बलेन Sk.

लोकयोर्निर्माता । क्षिप्राणामपि मध्ये । अतिशयेन क्षिप्रः । विविधशरीरो भवति । याभिश्च ।
कक्षीवान् । अभवत् । विद्वान् । त्रैलोक्यज्ञानात् त्रिमन्तुः ।

यामी रेभं निवृतं सितमुद्भय उद्वन्दनमैरयतं स्वर्दशे ।

यामिः कण्वं प्र सिषासन्तु मावतं तामिरु पु ऊतिभिरश्चिना गंतम् ॥५॥

यामी रेभम् । रेभं स्नात्वाऽग्निहोत्रार्थं गच्छन्तमसुरा असुरा बद्ध्वा हृदे प्रचक्षिपुः ।
तत्र निवृतं तिरोहितं दश रात्रीर्धरयाञ्चक्रुः । वन्दनश्च जीर्णः कूपसमीपेन गच्छन् कूपे पपात ।
ताविमावश्विभ्यामादित्यं द्रष्टुमुदकादुत्तारितौ । याभिश्च कण्वं वा सम्भक्तुमिच्छन्तं प्ररक्षयुः ।

१. ०योल्लो P. ०ल्लो M.

२. अग्निः पृथिवीस्थानो वायुरन्तरिक्षस्थानः ।
उभयोर्मिलितयोश्च भयनिर्मातृत्वमुपपन्नम् ।
यद्वा । द्विमातेति तनयस्य विशेषणम् ।
'सुषां सुलुक्' इति षष्ठ्याः सुः । द्विमातृ-
कस्य द्वाभ्यामरणिभ्यां जातस्य Sy.
द्वयोः प्राणिजातयोर्निर्माता । अथवो-
त्पादिके प्रकृती भातराविहोच्येते । ते
द्वे यस्यैका ब्राह्मणां सृष्टावन्या
देवसृष्टौ स द्विमाता Sk.

३. तरोतुषु धावत्सु मध्ये तरणिरतिशयेन
तरोता शीघ्रगामी Sy.
अत्यन्तशीघ्र इत्यर्थः Sk.

४. विभवति, व्याप्नो भवति । यद्वा विशेषेण
सर्वमलङ्करोति Sy.
भवतिरत्र प्राप्स्यर्थः । विविधं प्राप्नोति ।
यत्र गन्तव्यं तत्र तत्र गच्छतीत्यर्थः ।
अथवा तूर्य इत्येतद्भिभूषतीत्येतेन सम्ब-
ध्यते । तूर्य इत्येतत्तुर्वन्तेर्हि सार्यस्य
रूपम् । हिंस्येषु प्राप्नोति । हिंस्यान-
सुरादीन् प्रति गच्छतीत्यर्थः Sk.
५. याभिश्च युष्मदीयाभिरुतिभिर्हेतुभूता-
भिः Sk. ६. युष्मदीयाभिरुतिभिः Sy.
अत्यन्तशीघ्राभिरुतिभिः Sk.

७. विचक्षणो विद्वष्टा । सर्वार्थानां च
ज्ञातेत्यर्थः । पण्डितवचनो वा विचक्षण-

शब्दः । पण्डितः Sk.

८. ०न्तु M. त्रयाणां मन्ता त्रिविधेषु पाक-
यज्ञहविर्यज्ञसोमयज्ञेष्वसावितज्ञानः ।...
ताभिः सर्वाभिरुतिभिरस्मानागच्छतम्
Sy. त्रयाणामतीतानागतवर्तमानानां
ज्ञाता ।... याभिश्च युवामेवं गत्वा
त्रिकालविषयज्ञानोपेतं सर्वार्थविषयज्ञानो-
पेतं च कक्षीवन्तं चक्रयुरस्मानपि प्रति
ताभिः Sk.

९. V. Mādhava ignores ताभिः
etc.

१०. ०च्छतं M. One असुराः seems
to be unnecessary.

११. बद्ध्वा P.D.M.

१२. प्रदे M. १३. ०तस्ति D.

१४. ०मामश्वि D. १५. सर्वजीवलोकं
पुनः पुनरनुभवितुमित्यर्थः Sk.

१६. ०ता M. १७. ऊतिभिः Sk.

१८. भ० P. स्तुतिभिः सम्भक्तुमिच्छन्तम् ।
स्तुवन्तमित्यर्थः Sk.

१९. प्ररक्ष० D.M. D. adds (यामिः
शचीभिः कर्मभिर्वर्षितारौ) after
प्ररक्षयुः ।

अवतिरत्र गत्यर्थः । चक्षुःप्रदानार्थं प्रकर्षेण
गतवन्ती स्यः । अस्मानपि प्रति ताभिः Sk.

२०. V. Mādhava ignores ताभिः etc.

याभिरन्तकं जसमानमारणे भुज्युं याभिरव्यथिभिर्जिजिन्वथुः ।

याभिः कर्कन्धुं वय्यं च जिन्वथुस्ताभिर्हृ पृ ऊतिभिरश्विना गतम् ॥६॥

याभिरन्तकम् । याभिः । अन्तकमृषिम् । अगाधे । निमज्जन्तम् । भुज्युं च । याभिः ।
अकम्पिताभिः । ररक्षथुः । याभिश्च । कर्कन्धुम् । वय्यं तुर्वीतिम् । च ।

याभिः शुचन्ति धनसां सुपंसदं तप्तं धर्ममोम्यावन्तमत्रये ।

याभिः पृश्निगुं पुरुकुत्समावतुं ताभिर्हृ पृ ऊतिभिरश्विना गतम् ॥७॥

याभिः शुचन्तिम् । राजयक्ष्मणा गृहीतं ब्राह्मणेभ्यः सर्वस्वस्य दातारं स्तोत्रं । शोभन-
सहासनम् । शुचन्ति नीरुजं चक्रपुः । अत्रिमृषिमसुरैरग्नौ प्रक्षिप्तमग्निमुदकेन संशमय्य । पालन-
वन्तमस्मै चक्रपुः । याभिश्च । पृश्निगुम् । पुरुकुत्सं च । ररक्षथुः ।

१. ऊतिभिर्गत्वा Sk.
२. शत्रूणामन्तकरम् Sy.
अन्तकं राजानम् Sk.
३. समुद्रमध्ये Sy. उदके Sk.
४. सर्वस्य पालकमेतत्सञ्ज्ञम् Sy.
५. ध्ययारहिताभिर्नोभिः Sy.
अभयरूपाभिर्भयव्यावर्तिनीभिरुतिभिः ।
नीभिर्वा सामर्थ्यात् Sk.
६. युवामतर्पयतम् Sy.
समुद्रादुत्तारणेन प्रीणितवन्तौ स्यः Sk.
७. कन्धुं M. ंन्धु D.
८. वय्यं D. वयं M.
९. तुर्वि० P.
१०. V. Mādhava ignores जिन्वथुः
and ताभिः etc.
* ओम्याऽवन्तम् । PP.
११. ंन्ती P.D. न्ति M.
१२. याजं य० M.
१३. धनानाम् Sk.
१४. संसत् समोच्यते । शोभनसभम् Sk.
१५. ंन्तिः D. ंन्ती M.

१६. चक्रपुम् M.
१७. ंमुषि० M.
अत्रैरर्थाय Sk.
१८. संशयमय्य M.
१९. ंनं तम० M.
युष्मत्प्रसादाच्छीतोभूतम् । अदाहकमि-
त्यर्थः Sk.
२०. दृश्चिगुं M.
पृश्निशब्दो ध्याघ्रसरूपवर्णवचनः ।
पृश्नयो गावो यस्य स पृश्निगुः । तं
पृश्निगुं पुरुकुत्सं प्रति Sk.
२१. ररक्षुः M. D. adds (याभिरन्तकं
याभिरन्तकमृषिमगाधे निमज्जन्तं
भुज्युञ्च याभिरकम्पिताभौ ररक्षथुः)
after ररक्षथुः ।
अवतिरत्र सामर्थ्याद् गत्यर्थः । गत-
वन्तौ स्यः । पालनार्थं एव वाऽवतिः ।
याभिरुतिभिर्गत्वा शुचन्त्यादीन् राज-
यक्ष्मापनयनादिभिः पालितवन्तौ स्य
इत्यर्थः । अस्मानपि प्रति ताभिः Sk.
२२. V. Mādhava ignores तप्तं धर्मं
and ताभिः etc.

याभिः शचीभिर्वृषणा परावृजं^{*} ग्रान्धं श्रोणं चर्चसु[†] एतवे कृयः ।

याभिर्वर्तिकां ग्रसिताममुञ्चतं तामिरू पु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥८॥

याभिः शचीभिः । वैः । कर्मभिः । वर्षितारौ ! परावृजं नाम ऋषिम् । अन्धम् । पङ्क्तं च । दर्शनाय । गमनाय च । प्रचक्रतुः । याभिः । वृकेण ग्रस्ताम् । वर्तिकां । अमुञ्चतं वृकास्यात् ।

याभिः सिन्धुं मधुमन्तमसंश्चतं वसिष्ठं याभिरजरावर्जिन्वतम् ।

याभिः कुत्सं श्रुतयं नर्यमावतं तामिरू पु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥९॥

याभिः सिन्धुम् । याभिः । सिन्धुम् । उदकवन्तम् । पीतोदकं चक्रनुर्देवानां पत्नीति गन्तुं रसाक्षदीम्(?) । वसिष्ठं च । याभिः पुत्रप्रदानेन । अजरौ । ररक्षयुः । याभिश्च ।

* प्र । अन्धम् । PP. † चर्चसे । PP.

१. याभिरुतिभिः Sk.

२. प्रज्ञाभिर्वा Sy.

देवतामाहाभाग्यादतिशयवतीभिः प्रज्ञाभिः कर्मभिर्वा Sk.

३. कामाताम् Sy.

४. एतन्नामकमूषि पङ्क्तं सन्तमपङ्क्तमकुरुतम् Sy.

परावर्जितम् । केन ? सामर्थात् प्राणैर्जङ्घादिभिर्वाऽप्यवैः । मृतं छिन्नजङ्घं वा सन्तं घोरस्य ज्येष्ठं पुत्रमित्यर्थः Sk.

५. अन्ध P.

दृष्टिरहितं सन्तमृगाश्वमूषिम् Sy. अन्धं च ऋच्छाश्वम् Sk.

६. श्रोणं बधिरं च नार्यवम् Sk.

७. साकाङ्क्षत्वाच्छ्रवणाय चेति वाक्यशेषः । पूर्वैश्च सह योग्यतयैवां सम्बन्धः । चक्षसेऽन्धमृगाश्वम् एतवे परावृजं घोरस्य ज्येष्ठं पुत्रं श्रवणाय नार्यवम् Sk.

८. ०कालम् M.

चटकतदुशस्य पक्षिणः स्त्रियम् । ... यास्कपक्षे तु वृकेण विवृतज्योतिष्केण सूर्येण याभिर्ग्रस्तां वर्तिकां प्रत्यहमाव-

र्तमानामुषतं तस्मादमोचयतम् इति योज्यम् । ताभिः सर्वाभिरुतिभिरस्मान्प्यागच्छतम् Sy.

वर्तिका नाम चटकजातिः शीघ्रगतिः भ्रमवर्जिता च Sk.

९. मुचिरत्र सामर्थादन्तर्णीतण्यर्थः । अमोचयतम् । मोचितवन्ती स्य इत्यर्थः Sk.

१०. V. Mādhava ignores ताभिः etc.

११. ऊतिभिः Sk.

१२. स्यन्दनशीलां नदीम् Sy.

नदीं सरस्वत्याख्याम् Sk.

१३. मधुसदृशेनोदकेन पूर्णाम् Sy.

व्यत्ययेन चात्र पुल्लिङ्गत्वम् । उदकवतीम् Sk.

१४. वीतो० P. याभिरुतिभिः ... अगमयतं प्रावाहयतमित्यर्थः Sy.

सश्चतिरत्रोपक्षये । अज्ञयोदकाम् Sk.

१५. पणीति M. १६. जरौ P.

१७. अप्रीणयतम् Sy.

जिन्वतिः प्रीतिकर्मा । लोहितवह्न-शापापनयनेन पुत्रप्रदानेन च प्रीणितवन्ती स्यः Sk.

कृत्सादींस्त्रीन् । आवतम् ।

याभिर्विष्पलां धनसामर्थ्यं सहस्रमीळह आज्ञावर्जिन्वतम् ।

याभिर्वशमश्च्यं प्रेक्षिमावतं ताभिरु पु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥१०॥

याभिर्विष्पलाम् । यः पालनः । विष्पलां नाम स्त्रियमैलस्यार्थाय तस्य शत्रुभिः सह युध्यन्तीं शत्रुभिश्छिन्नजङ्घाम् । अगन्त्रीम् । सहस्रधननिमित्ते । सङ्ग्राम ऐलस्य पुरोहितेनागस्त्येन स्तुता-
वशिनो लोहमयजङ्घाप्रतिसन्धानाद् । ररक्षयुः । याभिः । अश्वस्य पुत्रम् । वशं नाम राजानं
स्तोत्रैस्तर्पयितारं हस्तिबलैः शत्रुभिरभिभूयमानम् । ररक्षयुः ।

याभिः सुदान् औशिजाय वृणिजे दीर्घश्रवसे मधु कोशो अक्षरत् ।

कक्षीवन्तं स्तोतारं याभिरावतं ताभिरु पु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥११॥

याभिः सुदान् । याभिः । शोभनदानौ । कक्षीवते । वणिक्वृत्तये पर्वतमध्ये गताय । दीर्घ-

१. शृणोतिरत्र सामर्थ्यादन्तर्णीतमर्थः । ...
भावयितारं स्तुतीनाम् । स्तोतारमित्यर्थः ।
नयं नरेषु भवम् । मनुष्यलोक एव
व्यवस्थितं सन्तम् Sk.

२. अवतिरत्र गत्यर्थः । दर्शनं दातुं पूर्व-
मागतवन्तौ स्वः Sk.

३. V. Mādhava ignores ताभिः
etc.

* सहस्रमीळहे । PP.

४. ०३वलां M. ५. ०३वलां M.

एतत्सञ्ज्ञामगस्त्यपुरोहितस्य खेल्स्य
सम्बन्धिनीम् Sy. ६. ०यैमं० M.

७. ०भिरसंयु० P. ८. ०भ्रजंघयन्त्री P.
०भ्रजंघ गन्त्री D. ०भ्रजंघत्वोः गन्त्री M.

९. सहस्रमिति बहुनाम् । बहूनि धनानि
निमित्तभूतानि यस्य स सहस्रमीळहः ।
तस्मै सहस्रमीळहे । बहुधनप्राप्त्यर्थ-
मित्यर्थः Sk. १०. ताव M.

११. ररक्षयुः P. D. M.
प्रीणितवन्तौ स्वः Sk.

१२. अश्व्यम् । समूहेऽयं यत्प्रत्ययः । अन्त-
र्णीतमत्वर्थश्च । अश्वसमूहवन्तम् Sk.

१३. ०तारः M.

स्तुतेः प्रेरयितारम् Sy.

हविर्भिश्च देवानाम् Sk.

१४. ०बलेः P. ०बलं D.

१५. आगतवन्तौ स्वः Sk.

१६. V. Mādhava ignores धनसाम् ।
and ताभिः etc.

† सुदान् इति सुजान् । PP.

१७. ०चते M.

उशिक्सञ्ज्ञा दीर्घतमसः पत्नी तस्याः
पुत्रो दीर्घश्रवा नाम कश्चिद्विपरिणा-
वृष्ट्या जीवनार्थमकरोद् वाणिज्यम् ।
स च वर्पणार्थमश्विनो तुष्टाव । तौ
चाश्विनो मेघं प्रेरितवन्तौ । औशिजाय,
उशिक्पुत्राय Sy. उशिक्पुत्रस्य वणिजो
दीर्घश्रवस ऋषेरथाय Sk.

१८. वणिक्वृत्त P. वणिक्० D.

वाणिज्यं कुर्वते Sy.

श्रवसे । जलम् । मेघः । अक्षरदित्येतदेवाह कक्षीवन्तमिति ।

याभी रसां क्षोदसोद्गः पिपिन्वथुरनश्चं याभी रथमावतं जिषे ।

याभिस्त्रिशोकं उस्त्रिया उदाजत ताभिरू पु ऊतिभिरश्चिना गंतम् ॥१२॥

याभी रसाम् । पणिभिरपहृतासु गोषु तत्र गमनार्थं रसाया एव नद्या उदकं प्रथममास्ये-
नाश्विनौ पपतुरथ कार्ये समाप्ते प्रागुदकेन यः क्षुण्णो मार्ग आस्यात्मकस्तेनैव पुनरप्यश्विनौ पूरित-
वन्ताविति । तथाऽनश्वरश्च कदाचिदश्विनौ रथोऽभूद् युद्धे तं जयाय युद्धमध्ये ररक्षयुः । त्रिशोक
आत्मीयाभिर्गोभिः सह स्वर्गं जिगमिषुः स्वर्गं गा उदाजतेति ।

याभिः सूर्यं परियाथः परावति मन्धातारं चैत्रपत्येष्वावतम् ।

याभिर्विप्रं प्र भरद्वाजमावतं ताभिरू पु ऊतिभिरश्चिना गंतम् ॥१३॥

याभिः सूर्यम् । याभिः सूर्यम् । परिगच्छथः । दूरे “न्यघ्नस्य मूर्धनि” इति मन्त्रः ।

१. मधु माधुर्योपेतं वृष्टिजलम् Sy.

२. अरक्षदित्येतदेवाह P. असिञ्चत् ।
युष्मत्प्रसादादपेक्षिता वृष्टिजतित्यर्थः ।
... ताभिः सर्वाभिरूतिभिः सहास्मान-
प्यागच्छतम् Sy.

३. V. Mādhava ignores स्तोतारं
याभिरावतं ताभिः etc.

४. याभिरासां M. याभिरसां P.
हे अश्विनौ याभिरूतिभिर्हेतुभूताभिः,
रसां नदीमनावृष्ट्या जलरहितां, क्षोदसा
कूलानि सम्प्लयता, उद्गं उदकेन पिपि-
न्वथुर्युवां पूरितवन्तौ Sy.

५. रसां नामान्तरिक्षनदीं क्षोदसा । क्षोद
इत्युदकनाम । तृतीयानिर्देशाच्च रहिता-
मिति वाक्यशेषः । देवशापादुदकेन
रहिताम् Sk.

६. ०द्य P. ७. मा M.

८. अस्यात्मकं D.

९. उदकेन Sk. १०. ०नी M.

११. तत् M. १२. युद्धे मध्ये M.

१३. अगमयतम् Sy.

शत्रून् प्रति गमयय इत्यर्थः । अथवा
आवतमित्यवतिः शुद्ध एव प्रकृत्यर्थे
वर्तते । अनश्वं रथमिति तृतीयार्थे
द्वितीया । अनश्वेन च रथेन शत्रून्
प्रति गच्छय इत्यर्थः Sk.

१४. स्त्रीशो० M.

अपिच याभिरूतिभिः कण्वपुत्रस्त्रिशोक
ऋषिरस्त्रिया अपहृता गा उदाजत,
उदगमयद् असुरसकाशालेभे Sy.

१५. ०षु D. १६. उत्क्षिप्तवान् । स्वर्गं
गमितवानित्यर्थः Sk.

१७. V. Mādhava ignores ताभिः
etc.

१८. याभिः । सूर्यम् omitted by P.
and D.

तमोरूपेण स्वर्भानुनावृतमादित्यम् Sy.

१९. परिप्राप्नुयः Sk.

२०. न्यघ्नस्य D. न्याघ्नस्य M.

२१. ०र्धन् P. RV. I. ३०. १९^a.

मन्धातारं च शत्रुभ्यस्तेषु तेषु । क्षेत्रपत्येषु सप्तद्वीपविषयेषु । ररक्षयुः । याभिश्च । मेधाविनम् ।
भरद्वाजम् । प्रावतम् ।

याभिर्महामतिश्चिन्वं कशोजुवं दिवोदासं शम्बरहृत्य आवतम् ।

याभिः पुभिर्द्यै त्रसदस्युमावतं तामिरू पु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥१४॥

याभिर्महाम् । याभिः । महान्तम् । अतिवीन् प्रति गन्तारं तान् परिचरन्तं शम्बरभयाद्
(?) ध्रुवं प्रति गच्छन्तम् । दिवोदासम् । शम्बरहनने । ररक्षयुः । याभिश्च । पुरो भेदने ।
त्रसदस्युम् । आवतम् ।

याभिर्वृषं विपिपानमुपस्तुतं कलिं याभिर्वित्तजानिं दुवस्यथः ।

याभिर्व्यश्चमुत पृथिमावतं तामिरू पु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥१५॥

याभिर्वृषम् । याभिः । वज्रादींस्त्रीन् । ररक्षयुः । कलिर्नाम वृद्धः सन् । तरुणीं जायां वित्त्वा ।

१. मन्धातारं P. M. मन्धाधारं D.
राजानम् Sk. २. क्षेत्राणां पतिरधिपतिः
क्षेत्रपतिः । तत्सम्बन्धिषु कर्मसु Sy.
क्षेत्रपतित्वायेम् । शत्रुणा कान्तस्य
स्वस्य विषयस्य पुनरपि स्वामिनं कर्तु-
मित्यर्थः Sk.
३. आगतवन्ती स्यः Sk.
४. ऋषिमग्नप्रदानेन Sy.
५. प्रापतं D. M. प्रभूतघनदानार्थं प्रकर्षेण
गतवन्ती स्यः Sk.
६. V. Mādhava ignores ताभिः
etc.
- * महाम् । अतिथिः ऽवम् । कदाः ऽजुर्वम् ।
दिवः ऽवासम् । शम्बरः ऽहृत्य । PP.
७. ०हान् M.
८. वीर्यतः प्रभावतो वा Sk.
९. अतिथिभिर्गन्तव्यम् Sy.
१०. अमुरभीत्यो वकं प्रवेष्टुं गन्तारम् Sy.
११. ०यं M.
१२. स्तुतिलक्षणया वाचा युषां प्रति गन्ता-

- रम् । युवयोरेव स्तोतारमित्यर्थः Sk.
१३. एतच्छक्तं राजाविम् Sy.
दिवोदासं राजानं प्रति Sk.
१४. ०ननेना P. १५. शम्बरनाम्नोऽमुरस्य
वधे साहाय्यं कर्तुमागतवन्ती स्यः Sk.
१६. पूर्नगरम् । सा भिद्यते येन यस्मिन् वा
सङ्ग्रामे स पूर्भिद्यः । तस्मिन् पूर्भिद्ये Sk.
१७. आवकम् M. गतवन्ती स्यः Sk.
१८. V. Mādhava ignores ताभिः
etc.
१९. विपिपानम् । पा पाने । सामर्थ्या-
च्चान्तर्णीतसम्पत्त्यो द्रष्टव्यः । विविधं
पिपासन्तम् । अत्यन्ततृषितमित्यर्थः ।
उपस्तुतम् । कर्तव्यं कृतप्रत्ययदृष्टान्द-
सत्वात् । उपस्तोतारम् Sk.
२०. लब्धभार्यं कलिमेतत्सञ्ज्ञामुपि याभि-
कृतिभिः ... रक्षयः Sy.
२१. वित्त्वा P. D. M.
वित्त्वा जाया येन स वित्तजानिर्लब्ध-
भार्यकः । तं वित्तजानिम् Sk.

पुनर्यौवनमलभत, दुवस्यतिः प्रीणनार्थः । याभिश्चाङ्गिरसम् । व्यद्वम् । अपिच । पृथिम् । आवतम् ।

याभिर्नरा शयवे याभिर्त्रये याभिः पुरा मनवे गातुमीषथुः ।

याभिः शारीराजतं स्यूमरश्मये तामिरू पु ऊतिभिर्श्चिना गतम् ॥१६॥

याभिर्नरा । अघेनोर्वेनूकरणार्थमग्निप्रशमनार्थं च । शयुम् । अत्रि च प्रतिगमनेच्छा ।
याभिश्च । पुरा । मनवे राज्ञेजावृष्टचाज्जडुत्सु परिक्षीणेषु कर्षणविमुखे राष्ट्रे । ररक्षतुः । इन्द्रो
यतीन् सालावृकेभ्यः प्रायच्छत् । तेषां स्यूमरश्मिरश्विनौ तुष्टाव स वृकेभ्योऽश्विभ्यां शरमयी-
रिपूर्वकवधार्थं विसृज्य रक्षितः ।

याभिः पठर्वा जठरस्य मज्जमनाग्निर्नादीदेक्षित इद्धो अज्मन्ना ।

याभिः शरीरमवथो महाधने तामिरू पु ऊतिभिर्श्चिना गतम् ॥१७॥

याभिः पठर्वा । पठर्वा नाम सन्नजाठराग्निः पश्चात् प्रवृद्धान्ते । जठरस्य । दीप्तिबलेन

१. दुवस्यतीति परिचरणकर्मा । वृष्टिप्रदानेन पुनर्यौवनकरणेन च परिचरितवन्ती स्यः Sk. २. विगताश्वं पृथिमे-
तत्सञ्ज्ञं वेनं राजविम् Sy.

३. प्र० P. D. M.

४. गतवन्ती स्यः Sk.

५. V. Mādhava ignores तामिः etc.

* शारीः । आजतम् । PP.

६. शं P. D. शयवे . . . ऋषये गातुं दुःस्त्राग्निर्गमनलक्षणं मार्गं याभिरुतिभि-
रीषयुर्पुवां वाञ्छितवन्ती कुतवन्ता-
वित्यर्थः Sy. शयोरर्थाय Sk.

७. अन्त्रिं M.

तथाऽत्रय ऋषये शतद्वारे यन्त्रगृहे-
ऽमुरैः पीड्यमानाय सन्तापकारिणोऽग्नेः
शीतेनोदकेन शीतकरणलक्षणं गातुं
दुःस्त्रिगमनहेतुभूतं मार्गं याभिः Sy.
अत्रिममुरैरग्निक्लृते प्रक्षिप्तमुद्धतं बलं
चामुरप्रतिबन्धसमर्थं सहाघ्नेनास्मै दातु-
मित्यर्थः Sk.

८. तथा मनवे . . . राजर्षये याभिरुतिभि-
र्यवादिधान्यवापनादिरूपं गातुं दारिद्र्य-
निर्गमनहेतुं मार्गं युवां कुतवन्ती Sy.
हलेन कर्षयित्वा युवामन्नं ददतुरित्यर्थः
Sk. ९. ०नामुत्सु P. अनं धुत्सु M.

१०. P. adds राज्ञे before राष्ट्रे

११. अपिच स्यूमरश्मये स्पृतः सम्बद्धो रश्मि-
दीप्तिर्ष्यस्य तस्मा एतत्सञ्ज्ञकाय ऋषये
याभिरुतिभिः शारीः । शारी नाम वेणु-
विशेषः । तद् विकारभूता इषूः, आजतं
शत्रून्प्रति प्रैरप्यतम् Sy. १२. स्युं P.

१३. वृकं प्रति क्षिप्तवन्ती स्यः Sk.

१४. V. Mādhava ignores नरा ।
गातुम् । ईषयुः and तामिः etc.

१५. वठ० P. ०वां D. १६. वठ० P.
एतत्सञ्ज्ञो राजर्षिः Sy.

१७. सन्नजारोऽग्निः M.

१८. जठरोपलक्षितस्य शरीरस्य . . . बलेन
युक्तः सन् . . . युष्मदीपाभिर्याभिरु-
तिभिः . . . समन्तात् . . . अदीप्यत Sy.

१९. जाठरस्याग्नेः प्रवृद्धपथम् Sk.

गृहे यजमानं हौमाद्यम् । सञ्चितः । काष्ठैः समिद्धः । इव । अग्निः । प्रज्ज्वाल । याभिश्च । शर्या-
तम् । अवधः । सञ्ज्ञामे ।

याभिरङ्गिरो मनसा निरुण्यथोऽग्रं गच्छथो विवरे गोअर्णसः ।

याभिर्मनुं शूरमिषा समावतं ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥१८॥

याभिरङ्गिरः । याभिः । गमनशीलो ! स्तोतृन् धनैर्निरमेथे । बुद्धिपूर्वं याभिश्चामुरैर-
पहृताभिर्गोभिर्युक्तस्य पर्वतस्य विवरे प्रवेशे युद्धार्यं गतानां देवानामग्रमगच्छतम् । याभिश्च ।
मनुं राजानं शूरं स्वयं हलकवितेन । अग्नेन । प्रावतम् ।

याभिः पत्नीर्विमदाय न्यूहथुरा धं वा याभिरुशीरश्चितम् ।

याभिः सुदासं ऊहथुः सुदेव्यं[†] ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥१९॥

याभिः पत्नीः । विमदाय परिणीताम् । भार्याम् । याभिः स्वगृहम् । प्रत्यूहथुः । याभि-

१. यजगृह इत्यर्थः Sk.

२. चयनेन संस्कृतः Sk.

३. आहुतिसमूहेन वीप्तः Sk.

४. यथाग्निः प्रकाशते तद्वत् Sy.

५. शर्यायं P. शर्यातं M.
इन्त्रेण सह स्पर्धमानम् Sy.

६. V. Mādhava ignores आ and
ताभिः etc.

* निरुण्यथः । PP.

७. हे अङ्गिरः । सोऽग्रमित्यभिसम्बन्धाद-
ङ्गिरश्शब्देनात्राङ्गिरःसम्बन्धावशिवनावु-
च्येते । व्यत्ययेन च द्विवचनस्य स्थान
एकवचनम् । अङ्गिरःसम्बद्धौ । कः
पुनरङ्गिरसोऽश्विनोश्च सम्बन्धः ?
स्तोतृस्तुत्यलक्षणः । अस्मात्पितुरङ्गिरसः
स्तुत्यावित्यर्थः Sk.

८. ०तृद्धनैः P. ९. नरमेधे P.

यद्वा मनसैव करणभूतेन रमयथः Sy.

१०. याश्चा० M. गोअर्णसो गोरूपस्थार-
ण्यस्य धनस्य परिभिर्गुहायां निहितस्य

विवरे विवरणे गुहाद्वारस्योद्घाटनेन
प्रकाशने विषयभूते सति याभिरुतिभिः
सह युवामग्रं सर्वेभ्यो देवेभ्यः पुरस्ताद्
गच्छथः Sy.

११. गोशब्दोऽत्र गमेः क्रियाशब्दो गमना-
ह्वचनः । अणं इत्युदकनाम । प्राभूत्या-
त्सत्यसम्पत्तिकरत्वाच्च गमनार्हमुदकं
यस्य स गोअर्णा मेघः । तस्य Sk.

१२. विवरायंम् । विवरं कर्तुमित्यर्थः Sk.

१३. प्रवेशे P. १४. ०मप्रा० P.

याभिश्चाग्रमुपरिभागं गच्छथः Sk.

१५. प्रावतम् P. हलेन कर्षित्वाऽग्रं मनवे
वत्तमित्यर्थः Sk.

१६. V. Mādhava ignores ताभिः
etc.

† सुदेव्यम् । PP. १७. विमा० P.
एतन्नाम्ने, ऋषये याभिर्युष्मदीयाभिरु-
तिभिः पत्नीभार्याः पुरुषिणस्य दुहितरं
न्यूहयन्ति तरां युवां प्रापितवन्तौ Sy.

१८. रथेनोद्धवन्ती स्यः Sk.

विमदाय । अरुणीर्गाश्च । अशिक्षतम् । याभिश्च । सुदासे राज्ञे । धनम् । ऊह्युः ।

याभिः शन्ताती भवथो ददाशुषे भुज्युं याभिरवथो याभिरधिगुम् ।

ओम्यावती सुभरांमृतस्तुभं ताभिरु पु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥२०॥

याभिः शन्ताती । याभिः । शङ्कुरी । भवथः । यजमानाय । भुज्युं च समुद्रमध्ये विपन्न-
नावम् । याभिः । अवथः । याभिश्च । अधृतगमनमिन्द्रम् 'युवं सुरामश्विना' इति मन्त्रः । पालन-
वतीम् । धनपूर्णाभिमाम् । सत्यां स्तुतिम् । ताभिः । आगतम् इति ।

याभिः कृशानुमसने दुवस्यथो जवे याभिर्यूनो अर्वन्तुमावतम् ।

मधु प्रियं भरथो यत्सरदभ्यस्ताभिरु पु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥२१॥

याभिः कृशानुम् । कृशानुं नाम सोमपालमसुरैः सोममपजिहीर्षद्भिः सह युध्यन्तं क्षीण-
शरमिषुप्रदानेन । ररक्षुः । इषुक्षेपणकाले । मृगयामटतः शार्यातस्य च राज्ञो यूनः । अश्वः

१. अरुणवर्णा आरोचमाना गाः Sy.

२. दत्तवन्तौ स्यः Sk.

३. ०श्चा P. ४. सुदनसे P.

५. धनमधं च Sk.

६. रथेनानीतवन्ती स्यः Sk.

७. V. Mādhava ignores आ ।
घ । वा and ताभिः etc.

* शन्ताती इति शम्ज्जाती । PP.

† ओम्यावतीम् । सुभराम् । ऋतस्तु-
भम् । PP.

८. ० ज्यं M. तुप्रस्य पुत्रम् Sy.

९. ० भीर० M. नौभिरवथं रथेद्वोत्तार-
णेन पालितवन्ती स्यः Sk.

१०. धृत० P. अवधु० M.

अध्रिगुर्देवानां शमिता Sy.

अध्रिगुशब्देन ह्यत्र गवेऽधृतत्वाविन्द्र
उच्यते । ... अधृतगमनत्वाद्वा Sk.

११. RV. X. 131. 4.

१२. ओम्या इति सुखनाम । तद्व्युक्तम् Sy.

अस्मत्पालनफलमित्यर्थः Sk.

१३. सुखेन भरणीयानिधं याभिरुतिभिः
प्रापयचः Sy. युष्मद्गुणैः सम्पूर्णम् Sk.

१४. ० ति M.

ऋतं सत्यं स्तोभत्युच्चारयतीति
ऋतस्तुप् । एतत्सञ्ज्ञमृषिम् Sy.

१५. V. Mādhava ignores उ । सु ।
ऊतिभिः । अश्विना ।

१६. ० नुर्नाम D.

स्वानादिषु सोमपालेषु मध्ये कृशानुरेकः
सोमपालः । ... तं कृशानुम् । ... असने ।
इषवोऽस्यन्तेऽस्मिन्नित्यसनः सङ्ग्रामः ।
तस्मिन् सङ्ग्रामे Sy.

१७. ० न्त M.

१८. क्षीणशरमिषु प्रदाने M.

१९. दुवस्यतिः परिचरणकर्मा । परिचरित-
वन्ती स्यः Sk.

२०. ० णे का० M.

२१. ० त P. २२. र्यातस्य P.

शय्यातस्य M. २३. ० ज्ञे P.

प्रमादात्तपस्यन्तं स्थाणुभूतं भृगुं प्रति पपात । तमतिजवे वर्तमानमश्विनौ निवारयामासतु-
श्चिन्तितमात्रौ तौ । युवां वृष्ट्यभावाद्धीनेषु मधु । आहूतवन्तौ । यत् । हितम् । सरधेभ्यः ।

याभिर्नरं गोषुयुधं नृपाह्ये क्षेत्रस्य साता तनयस्य जिन्वयः ।

याभी रथां अवथो याभिरर्वतस्ताभिरू पु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥२२॥

याभिर्नरम् । याभिः । भरद्वाजं नरम् । गोनिमित्तं युध्यन्तम् । युद्धे । क्षेत्रस्य । तनयस्य
च भजननिमित्तं युध्यन्तम् । जिन्वयः । याभिश्च तस्य रथान् । अश्वान् च । अवथः ।

याभिः कुत्समार्जुनेयं शतक्रतुं प्र तुर्वीति प्र च दूभीतिमावतम् ।

याभिर्ध्वंसन्ति पुरुषन्तिमावतं ताभिरू पु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥२३॥

याभिः कुत्सम् । याभिः । कुत्सम् । अर्जुन्याः पुत्रं माम् । शतकर्माणौ । प्रावतम् । तुर्वीतिम् ।

१. याभिश्च...वेगे प्रवृत्तं यूनस्तरुणस्य पुरुकुत्सस्य...अश्वम्...अरक्षतम् Sy.
२. रक्षितवन्तौ स्यः Sk.
३. वृष्य० M.
४. क्षौद्रम् Sy. प्रियमिष्टम् Sk.
५. मध्याह्न० M. सम्पादययः Sy. दत्तवन्तौ स्य इत्यर्थः Sk.
६. तृतीयाबहुवचनस्यात्र लुक् । याभिः सरधेभ्यः । सरडाख्या मधुकर्षः । ताभ्यो मक्षिकाभ्यः Sk.
७. V. Mādhava ignores याभिः । ताभिः etc.
- * गोषु युधम् । नृपाह्ये । PP.
८. ऊतिभिर्गत्वा Sk.
९. भा० M. यज्ञस्य नेतारं यजमानम् Sy.
१०. सर्वमनुष्यम् Sk.
११. नृभिः सोडव्ये Sy. नरो यत्राभिभूयन्ते प्रतियोद्धुभिः स नृपाह्यः सङ्ग्रामस्तस्मिन् Sk.
१२. गृहादिरूपस्य Sy.

१३. तनयशब्दो धनवाची । तनयस्य धनस्य च Sy.
१४. Omitted by M.
१५. सातौ लाभे Sk.
१६. जिन्वररः M. प्रीणयथो रक्षय इत्यर्थः Sy. जयकरणेन क्षेत्रापत्यदानेन च प्रीणयथः Sk.
१७. स्तोतुः स्वभूतान् Sk.
१८. अपयः M.
१९. V. Mādhava ignores ताभिः etc. † शतक्रतु इति शतञ्जलू । PP. ‡ पुरुषसन्तिम् । PP.
२०. अर्जुन इतीन्द्रस्य नाम ।...तस्य पुत्रं कुत्सम् Sy.
२१. बहुप्रज्ञौ वा Sk.
२२. ० तः P. प्राप्तम् M. प्र इत्येव उपेत्यस्य स्थाने ।...आवतिरपि गत्यर्थः । तुर्वीति दूभीति च दर्शनार्थ-मुपगतवन्तौ स्यः Sk.
२३. तुर्वीति M.

दभीतिम् । च । ध्वस्रो नाम राजा ध्वसन्तिरुच्यते । तस्य भार्या । पुरुषन्तिः । “ध्वस्रयोः पुरुषन्त्योः” इति मन्त्रः ।

अम्रस्वतीमश्विना वाचमस्मे कृतं नो दत्ता वृषणा मनीषाम् ।

अद्यूत्येऽवसे नि ह्वये वां वृधे च नो भवतुं वाजंसातौ ॥२४॥

अम्रस्वतीम् । कर्मवतीम् । अश्विनौ ! वाचम् । अस्माकम् । कुस्तम् । दर्शनीयो ! वर्षितारो ! प्रज्ञाया । न इति पूरणम् । अद्यूत्ये वलाभावाद्युद्धवर्जिते सङ्ग्रामे । रक्षणाय । वा । निह्वये तथा सत्यस्मिन् सङ्ग्रामे । वर्धमानाय । च । भवतमम्रस्वतीं वाचं च कुस्तमिति ।

१. ज्वजन्ति० M. एतत्सञ्ज्ञं पुरुषन्तिमे-
तन्नामानञ्च ऋषिम् Sy.

२. ० न्ती P.D.M.

ध्वसन्तिर्नाम वेद्या । तथा पुरुषन्तिः ।
ते उपहासकुशले इति श्रुत्वाऽश्विनौ
सम्भोगार्थमुपाजग्मतुरिति । तदेतद्विहो-
च्यते । याभिश्च ध्वसन्ति वेद्याम् ।
वेद्यां पुरुषन्ति च, आवतं सम्भोगार्थ-
मुपगतवन्तौ स्यः Sk.

३. ० यः P.

४. RV. IX. 58. 3.

५. V. Mādhava ignores ताभिः
etc.

* अस्मे इति । PP.

६. विहितैः कर्मभिः संयुक्ताम् Sy.
यागकर्मणा तद्वतीम् Sk.

७. कुस्तं च M.

८. शत्रूणामुपक्षपयितारौ Sy.

दक्षनामानौ । अन्यतरनाम्नापि चेदं साह-
चर्यादुभयोरभिधानम् । क्रियाशब्दो वा
वंशेर्दर्शनार्थस्य ... दक्षशब्दः । दर्शनीया-
वुपक्षपयितारौ वा शत्रूणाम् Sk.

९. प्रज्ञा P.

बुद्धिं ... वेदार्थज्ञानसमर्था कुस्तम् Sy.

मनीषां प्रज्ञामपि । चित्तमप्यस्माकं याग-
परं कुस्तमित्यर्थः । कथं पुनरिदमुभयं
भवति ? उच्यते यदाश्विनावागच्छतः ।
आगतयोर्हि तयोर्भागः क्रियते । तेन क्रिय-
माणेन कर्मवत्यौ वाक्प्रज्ञे भवतः । अथवा
वाक्प्रज्ञाकरणेन तद्वेतुभूतमागमनमेव
प्रतिपाद्यते । यागार्थमागच्छतमित्यर्थः Sk.

१०. अस्माकम् Sy.

११. अद्यूत्ये P.

प्रकाशनरहिते राज्ञेः पश्चिमे यामे ।
तस्मिन् काले हि प्रातरनुवाकाश्विनश-
स्त्रयोरिदं सूक्तं पठ्यते Sy.
... अद्यूत्येऽवसे । दीव्यतिर्विजिगी-
षार्थः । देवनं द्यूतम् । विजिगीषा
यस्मिन्नास्ति तदद्यूतम् ... अद्यूतमेवा-
द्यूतम् । ... अवस्तर्पणम् । यद्युवयोरेव
योग्यत्वादप्यथा देवतया विजिगीषि-
तुमशक्यं सोमतर्पणं तदर्थं निह्वये
नियमेनाह्वये Sk.

१२. वाजस्याश्वस्य सम्भजने । यद्वा सङ्ग्राम-
नामैतत् । सङ्ग्रामे Sy.

१३. रक्षितावन् P.

१४. V. Mādhava ignores नः and
ताभिः etc.

द्युभिर्क्तुभिः परि पातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभगेभिः ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥२५॥

द्युभिर्क्तुभिः । अहोरात्रैः । अस्मान् । परिरक्षतम् अपिवाज्जहोरात्रेभ्यः । अनुपहिंसितै-
र्भवदीयैः । कल्याणैः । इतिहासा विस्पष्टा भविष्यन्ति नासत्याभ्यामित्यादिषु बहुशः सूक्तं
निरूपणीयमिति ।

इत्थं सप्तममध्यायं व्याकरोत्प्रथमेष्टके ।

... जातो गोपनकुले माधवो वेङ्कटात्मजः ॥

[अथाष्टमोऽध्यायः]

इदं श्रेष्ठमथाध्यायं माधवो व्याचिकीर्षति ।

रूपे भिन्ने स्वरे भिन्ने शब्दवृत्ति प्रदर्शयन् ॥१॥

अयमिदे तु शब्दस्य सर्वत्र सदृशः स्वरः ।

यदा न तं स्वरं पश्येदन्यथार्थं तदा नयेत् ॥२॥

पुरुषतमं पुरुषाणामभवेत्तत्र निदर्शनम् ।

तमन्वेदनुदात्तः स्यात्तया ह्यन्यत्र दर्शनम् ॥३॥

१. सप्तम्यर्थं च तृतीया । अहस्तु रात्रिषु
च Sk.

२. स्तोतृन् । ... सर्वदाज्स्माकं रक्षतमि-
त्यर्थः Sy.

३. सुभगत्वापादकंधनैरस्मान् रक्षतम् Sy.
भग इति धननाम । शोभनानि धनानि
सुभगानि । सुभगान्येव सौभगानि ।
तैः सौभगेभिः । तृतीयाश्रुतेः साकाङ्क्ष-
त्वात् संयोजयतमिति वाक्यशेषः Sk.

४. ०ष्ट P.

५. V. Mādhava ignores अश्विना
and तत् । नः etc.

Ms. D. puts the figure ॥११२॥
here to indicate the end of
one hundred and twelfth
hymn. No such number is
given in P. and M.

६. प्रजातो is suggested.

७. गोवन० P.

८. अर्था० D.P.

९. सद्वास्वरः M.

१०. तथा M.

११. RV. I. ५. २*

१२. ० वात P.

शुष्मिन्तमो^१ हि ते^२ मदो^३ घृष्मिन्तम^४ उत^५ कर्तुः^६ ।

नात्रोदात्तौ तमौ दृष्टौ दृश्यते तु पुरुषमे ॥ ४ ॥

बहून् ग्लपयतीत्यर्थस्तेन तत्र प्रदर्शितः ।

सर्वत्रैवं समानेषु स्वरेणार्थो व्यवस्थितः ॥ ५ ॥

‘होम^१ गन्तार^२मूतये^३’ ‘जेतार^४मपराजितम्^५’ ।

‘पाता^१ सुतमिन्द्रो^२अस्तु^३’ ‘स चेत्ता^४ देवता^५ पदम्^६’ ॥ ६ ॥

‘इन्द्रो^१ विश्वस्य दमिता^२’ ‘मेत्ता^३ पुरां^४ शश्वतीनाम्^५’ ।

‘विभक्तारं^१ हवामहे^२’ तृन्तृचाः^३ स्युर्निर्दानम्^४ ॥ ७ ॥

तृन्तृचोश्चार्थभेदोऽयं प्रकृत्यर्थः स्फुटस्तृनि ।

तृचि स्फुटः^१ प्रत्ययार्थः^२ प्रकृत्यर्थोपसर्जनः^३ ॥ ८ ॥

लुङ्लङ्लङ्ङ्वहुदात्तो यः स भूतार्थस्य सूचकः ।

वाचकान्प्रत्ययानाहुस्तत्राकारं स्फुटं वदेत् ॥ ९ ॥

१. मेवो M.
२. RV. I. 127. 9^{c.d}.
३. ग्लापयती० P.
४. ० गार्थो D. P.
५. RV. I. 9. 9^c.
६. जेतारं पराजितम् M. जोरपराजितं P.
RV. I. 11. 2^d.
७. पातसुत० P.
८. RV. VI. 23. 3^a.
९. चेतान् M.
१०. RV. I. 22. 5^c.
११. RV. V. 34. 6^c.
१२. Omitted by M.
१३. शश्वतीनां D. श्वतीनां P.
१४. RV. VIII. 17. 14^c.

१५. हि भक्तारं P.
१६. RV. I. 22. 7^a.
१७. तृन्तृचो स्युः D. P.
१८. नं M.
१९. तृन्तृचोश्चात्थं० D.
तृन्तृचोश्चात्थं० P.
२०. ० त्थं स्फुटः स्तृनि D.
० त्थं स्फुटः सुनिः P.
२१. तृची P.
२२. स्पष्टः M.
२३. ० गार्थः D. P.
२४. प्रकृत्यर्थोपसर्जनम् M.
२५. लृक्ष० M.
लृक्षवद्दात्तो P.
२६. ० कारः P.

नञमाहुरथैके तं प्रतिषेधस्य सूचकम् ।

छान्दसेषु लकारेषु सम्प्रत्यर्थस्य सूचकः ॥ १० ॥

अष्टके प्रथमेऽस्माभिः स्वर इत्यं प्रपञ्चितः ।

स्थापनीयः प्रयत्नेन वाक्यार्थे पण्डितैरयम् ॥ ११ ॥

अन्वकारे दीपिकाभिर्गच्छन्न स्वलति कचित् ।

एवं स्वरैः प्रणीतानां भवन्त्यर्थाः स्फुटा इति ॥ १२ ॥

I.113.

इदं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिरागाच्छिन्नः प्रकृतो अजनिष्ट विभ्वा ।

यथा प्रसूता सवितुः सवायं एवा राज्युषसे योनिमरिक् ॥ ११ ॥

इदं श्रेष्ठम् । कुत्सः । इदम् । प्रशस्यतमम् । ज्योतिषाम् । ज्योतिरुपआख्यम् । प्रादुर-
भूत् । चित्रम् । प्रज्ञानम् । विभूषितम् । जातं मनुष्याणाम् । यथैवं रात्रेः । जाता । सवितुरादित्यस्य ।

१. ननुनम० P. २. छादनेषु P.

३. चकारेषु D. P. M.

४. सूचकम् D. P.

५. प्रदक्षितः M.

६. ० वा स्फुटा D. M.

* ज्योतिः । आ । अगात् । PP.

७. उयाः कस्मात् ? उच्छतीति सत्या
रात्रेरपरः कालः । तस्या एवा भवति...
इदं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिरागमत् ।
चित्रं प्रकेतनं प्रज्ञाततममजनिष्ट विभूत-
तमम् । यथा प्रसूता सवितुः प्रसवाय
रात्रिरादित्यस्यैवं राज्युषसे योनिमरि-
क्तुः स्वानम् । N. 2. 18.19.

८. अप्र० M.

अस्य कोऽतिशय इति चेदुच्यते ।
नक्षत्रादिकं ज्योतिः स्वात्मानमेव प्रका-
शयति नान्यत् । चन्द्रस्तु यद्यप्यन्यत्
प्रकाशयति तथापि न बिस्पष्टप्रकाशः ।
औषसं तु ज्योतिर्युगपदेव सर्वस्य जगतो-

अन्वकारनिराकरणेन विशेषेण प्रकाश-
कम् । अतः प्रशस्यतममित्यर्थः Sy.

६. ० वा M.

प्रहनक्षत्रादीनां द्योतमानानां मध्ये Sy.

१०. उद्गता । इयमुषा उदितेत्यर्थः Sk.

११. चायनीयः Sy. पूज्यं वा Sk.

१२. अन्वकारावृत्तस्य सर्वस्य पदार्थस्य प्रज्ञा-
पकः Sy. प्रकृष्टज्ञानं प्रकाशाख्यम् Sk.

१३. ० भूति P. ० षतं M. विभूर्व्याप्तः
सन् Sy. विभुः । सर्वव्यापीत्यर्थः Sk.

१४. रयेज्यं M. किञ्च यथा रात्रिः स्वयं
... सूर्यसकाशात् ... उत्पन्ना । सूर्यो
ह्यस्तं गच्छन् रात्रिं जनयति । तस्मिन्-
नस्तमिते रात्रेरुत्पत्त्यभावात् Sy.

किञ्च यथा प्रसूतोत्पन्ना स्वयं रात्रिः
सवितुरादित्यस्य सकाशात् । आदित्यो
हि रात्रिमस्तमयेन जनयति । तेन
रात्रिरादित्यादुत्पद्यते Sk.

१५. स...२० missing M.

प्रसवाय भवति । एवमस्याः । उपसः । रात्रिः । योनिम् । अरिचदात्मनोज्ज्वले स्थानं प्रकल्पितवती ।

रुशद्वत्सा रुशती श्वेत्यागादारैः^{*} कृष्णा सदनान्यस्याः ।

समानबन्धू[†] अमृते[‡] अनूची[§] छावा^{||} वर्ण[¶] चरत आमिनाने^{||२॥}

रुशद्वत्सा । श्वेतवत्सा । श्वेता । उपाः । आगात् सूर्यं वत्समाह साहचर्यात् ।

१. उपस उत्पत्तये Sy. जन्मने Sk.

२. तदर्थं . . . स्थानं स्वकीयापरभागलक्षणम् ।

... यद्वा प्रसूता रात्रिकामादुत्पन्नोपाः

... सूर्यस्य . . . प्रसवाय जन्मने यथा

भवत्येवं रात्रिरपि . . . उपसो यज्जन्म तदर्थं

... स्वापरभागलक्षणं स्थानं कृतवती Sy.

आत्मैकदेशमपररात्रलक्षणम् Sk.

३. अन्तिच० M.

प्रकल्पितवतीत्यर्थः । यथा रात्रिरादित्या-

स्तमयादनन्तरं स्वयमुत्पन्ना, एवं तवनन्तर-

मुपा जनिष्यत इत्येवमुपसः स्थानं प्रक-

ल्पितवतीत्यस्त्रिलार्यः । अथवा यथा

प्रसूतेत्युपा उच्यते न रात्रिः । सवितु-

रित्यपि सवायेत्येतेन सम्बध्यते । उपस

इत्यपि तादर्थ्यं चतुर्थी । यथा प्रसूतो-

त्पन्ना सवितुः सवाय जन्मने । आत्मनो-

जन्मन्तरमुपा ह्यादित्यं जनयति । अतस्त-

दर्थेवास्या उत्पत्तिरिति व्यपदिश्यते ।

एवं रात्रिरप्यस उपसोऽर्थम् । उपसो

जन्मार्थमित्यर्थः । योनिमारैक् स्थानं

प्रकल्पितवती । नह्यप्रकल्पिते रात्र्याः

स्थानं उपसो जन्म सम्भवति । एवमियं

रात्रेः स्तुतिः । उपसो वा । रात्रिरस्याः

स्थानं प्रकल्पितवती Sk.

४. ० न्त P.

* श्वेत्या । आ । अगात् । अरैक् । ऊं
इति । PP.

† समानबन्धू इति समानं बन्धू । अमृते
इति । अनूची इति । PP.

‡ आमिनाने इत्यामिनाने । PP.

§ रुशद्वत्सा सूर्यवत्सा । रुशदिति वर्ण-

नाम । रोचतेज्ज्वलतिकमणः । सूर्यमस्या
वत्समाह । साहचर्यात् । रसहरणाद्वा ।
रुशती श्वेत्यागात् । श्वेस्या श्वेततेः ।
अरिचत् कृष्णा सदनान्यस्याः कृष्णवर्णा
रात्रिः । कृष्णं कृष्यतेः । निकृष्टो वर्णः ।
अर्थेने संस्तौति । समानबन्धू समान-
बन्धने । अमृते अमरणयमार्णा । अनूची ।
(अनूच्याविति) । इतीतरेतरमभिप्रेत्य ।
छावा वर्णं चरतः । ते एव छावा । छोट-
नात् । अपिवा छावा चरतस्तवा (सह)
चरत इति स्यात् । आमिनाने (आमि-
न्वाने) । अन्योन्यस्याध्यात्मं कुर्वाणे
N. 2. 20.

रुशन् दीप्तः सूर्यो वत्सो यस्याः सा
तथोक्ता । यथा मातुः समीपे वत्सः
सञ्चरत्येवमुपसः समीपे सूर्यस्य नित्यम-
वस्थानात्तद्वत्सत्वम् । अथवा यथा वत्सो
मातुः स्तन्यं रसं पिबन् हरति, एव-
मुपसोऽवस्थायाख्यं रसं पिबन् वत्स
इत्युच्यते Sy. रुशच्छब्दो दीप्तिवचनः ।
वत्स इत्यादित्य उच्यते । स ह्युपसो वत्स-
स्थानीयो पत्यत्वात् । कथमपत्यत्वम् ?
श्रुतेर्दर्शनात् । . . . यद्वा प्रातः प्रातरुपसः
सकाशादादित्यो जायते । तदभिप्राय-
मस्यापत्यत्वम् । असत्यपि चापत्यत्वे
तदीयरसहरणसामान्यादेश वत्सव्यपदेशः ।
यथा हि पशोर्वत्सः पयसाख्यं रसं पिबन्ना-
हरति, एवमसावादित्य उपसोऽवस्था-
याख्यम् । दीप्तादित्याख्यवत्सा Sk.

६. रुशती स्वयमपि च दीप्ता Sk.

७. उदित्ता Sk.

अरिचत्^१। कृष्णा^२। सदनानि^३। अस्या^४ रात्रिरयै^५ने संस्तौति^६। समान^७ य^८ (?)। अमरण^९चर्माणी^{१०}।
अनूची^{११}। द्योतमाने^{१२}-अन्योन्यस्याध्यात्ममात्मीयम्^{१३}। वर्णम्^{१४}। कुर्वाणे^{१५}। चरतः^{१६}।

समानो अथा स्वस्रोत्रनन्तस्तमन्यान्या चरतो देवशिष्टे ।

न मेथेते न तस्थतुः सुमेके नक्तोपासा समनसा विरूपे ॥३॥

१. आरेचितवती, कल्पितवती, दत्तवती-
त्यर्थः Sy.

रेचितवती Sk.

२. कृष्णवर्णा रात्रिः Sy.

तमःसम्बन्धात् कृष्णवर्णा रात्रिः Sk.

३. स्थानानि स्वकीयान्धार्यामलक्षणानि
Sy. स्थानानि Sk.

४. अस्य P. M.

५. रात्रीरयेत P.

६. समानेनैकेन सूर्यास्थेन, बन्धुना सहया
युक्ते। यद्वा सूर्येण सह सम्बद्धे। यथोपा
उद्देष्ट्यता सूर्येण सम्बद्धा, एवं रात्रिरप्य-
स्तं यता सूर्येण सम्बद्धा Sy.

समानो बन्धुर्ययोस्ते समानबन्धू। प्रजा-
पतिर्हि रात्र्युषसोः समानबन्धुर्जनयितु-
त्वात्। आदित्यो वा। स हि जनयितृत्वेन
रात्रेर्बन्धुः, जन्यत्वेनोषसो जनयितृत्वेन
वोमयोः। स ह्यस्तमयेन रात्रिं जनयत्यु-
दयेन चौषसम् Sk.

७. समान... अमरण. missing M.

कालात्मकतया नित्यत्वात् Sy.

८. इनूचि P.

अन्वञ्चन्त्यौ। प्रथमं रात्रिः पश्चादुपा
इत्यनेन क्रमेण गच्छन्त्यौ। यद्वा सूर्य-
गत्यनुसारेण गच्छन्त्यौ Sy.

अहरन्तरेषु पुनः पुनरपि बुध्यमानत्वाद्
अनूची परस्परेणानुगते। परस्परतः
संवर्तिन्यौ सम्बद्धे चेत्यर्थः Sk.

९. स्वेन स्वेन तेजसा Sk.

१०. एवम्भूते वर्णं सर्वेषां प्राणिनां रूपं

जरयन्त्यौ। यद्वा स्वकीयं रूपं हिसन्त्यौ।
उपसा नैशं तमो निवर्त्यते प्रकाशात्मक-
मुषसो रूपं रात्र्या Sy.

वर्णं कृष्णं शुक्लं चात्मीयं वर्णम् Sk.

११. यद्वा द्यावा नभसाऽन्तरिक्षमार्गेण...
प्रतिदिवसं गच्छतः Sy. प्राप्नुत इत्यर्थः।
अथवा द्यावेति दिवः पर्यायस्तृतीयक-
वचनान्तश्चात्र द्रष्टव्यः।... दिवा सह
महत्त्वादिना गुणेन स्पर्धमाने दिवा वानु-
ग्रहः? (गृह्य०) माणे स्वं स्वं वर्णं प्राप्नुत
इति। द्यौर्हि तमसा? (सो) ज्योतिषश्चा-
त्मन्यवदानेनानुगृह्णाति रात्र्युषसोः।
आमिनाने... ईषद्विसत्यौ। किम्?
सामर्थात् परस्पररूपम्। रात्रिर्ह्युषसो
रूपं ज्योतिरीषद्विनस्ति। उपा अपि
रात्रेस्तमः। अथवा द्यावेति सप्तम्ये-
कवचनस्याकार आदेशः। चरत इत्येतेन
चास्य सम्बन्धः। विवि चरतो गच्छतः।
वर्णमित्येतत्, आमिनाने इत्येतेन सम्ब-
ध्यते। आत्मीयं रूपमीषद्विसत्यौ।
अथवा, आमिनाने इत्याकारोऽध्यर्थः।
मिनातिरपि सामर्थात् करोत्यर्थः।
आत्मीयं रूपमपि उपरि कुर्वाणे।
कस्य? सामर्थात् प्रकृतत्वाच्च दिव
एव Sk.

१२. V. Mādhava ignores उ

* देवशिष्टे इति देवशिष्टे। PP.

† मेथेते इति। PP.

‡ सुमेके इति सुमेके। PP.

§ विरूपे इति विरूपे। PP.

समानो अर्ध्वा । एकः । मार्गः । (आ)पर्यन्तः । अहोरात्रयोगमनस्य । तम् ।

१. ० नोऽध्वा M. २. योऽयम् Sk.

३. गमनमार्गं आगामिकाललक्षणः Sk.

४. अवसानरहितः Sy.

अनन्तोऽप्यन्तबहुः Sk.

५. See note no. १०. on p. 368.

According to रात्राह्वाहाः पुंस्ति Pā. 2.4.29., अहोरात्र should be used in the masculine gender. But its use in the neuter gender is seen both in Vedic and classical sanskrit literature, e.g. अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी । RV. X. 190.2.

एव प्रेक्षन्ती युवती विश्वे अहोरात्रे ब्रवतः संविद्वान् A.V. 10.7.6.

अहोरात्रे गच्छ स्वाहा । V.S. 6.21.

अहोरात्रे अर्धपत्नी आस्ताम् । VS. 14. 30.

त्रिशत्कला मुहूर्तः स्यादहोरात्रं तु तावतः । Manu 1.64.

It also occurs in the Mahābhārata 3.2035.

अहोरात्राणि दीर्घाणि समुद्रः किं न शुष्यति । Pāñcatantra 1.329 Kielhorn's ed. Bombay 1885.

भवेत्पत्रं त्वहोरात्रं मासेन ।

Hemacandra 139.

Use in the neuter gender is allowed if the word रात्र is preceded in a compound by a word expressing 'number', (वा० संख्यापूर्वं रात्रं क्लीबम्) e.g. द्विरात्रम्, त्रिरात्रम् etc. But the *Vārtika* is not applicable to अहोरात्र ।

अहोरात्र is used in the singular number to denote just one day and one night. If it is used in the dual, it will mean two days and two nights, if in plural, more than two days and two

nights. Manu and Hemacandra use it in the singular number, whereas the Pāñcatantra uses it in the plural, in this sense.

But this particular meaning is not expressed although the dual number is used in the following quotations:—

अहोरात्राभ्यां नक्षत्रेभ्यः । A.V. 6.128.3.

अहोरात्रयोः सन्धिभ्यो जूतः । V.S. 24.25.

याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदं सर्वमहोरात्राभ्यामाप्तम्, सर्वमहोरात्राभ्यामभिपन्नम्, केन यजमानोऽहोरात्रयोराप्तिमतिमुच्यत इति । Brh. U. 3.1.4.

As the idea of a day and night in general is sought to be conveyed and the notion of two days and two nights is not intended to be expressed in the stanza, strict grammatical usage requires the use of the singular number both here and in अहोरात्रे further down. अहोरात्रे may however be explained that a dual was necessary as the subject of the verbs आकोशतः and तिष्ठतः—both in the dual number.

Although the proper reading should, in my opinion, be अहोरात्रस्य and अहोरात्रः V. Mādhava is supported by the quotations, cited above.

रात्र्युपसोः । . . . येनैवाकाशमार्गोऽपि निर्गच्छति तेनैव रात्रिरपि Sy.

स्वस्रोर्भगिन्योः । रात्र्युपसो ह्येकेन प्रजापतिनाऽऽदित्येन वा जन्त्येते इत्युपपन्नमनयोर्भगिनीत्वम् Sk.

देवैरनुशिष्टे । चरतः । एकस्यां गतायामन्या तस्यां गतायामपरा ते न । संवर्षाद् आक्रोशतः ।
नच क्षणमपि । तिष्ठतः । शोभनपरिमाणे "संवत्सरो वै सुमेकः सह्येकचरः" इति तु ब्राह्म-
णम् । अहोरात्रे । सुमनस्के । विभिन्नरूपे ।

भास्वती नेत्री सूनुतानामचैति चित्रा वि दुरौ न आवः ।

प्राप्या जगद्द्रु नो रायो अख्यदुषा अजीगर्भुर्वनानि विश्वा ॥४॥

भास्वती । उषाः । वाचाम् । नेत्री पूर्वस्याम् । प्रज्ञायते । चित्रवर्णाऽन्धकारपरिवृतानि
च । अस्माकम् । द्वाराणि । विवृणोति । ? मनुचक्षुष्यन्धकारेण तिरोहितम् । जगत् । समर्पयन्ति ।

१. ० ष्ट P. देवेन द्योतमानेन सूर्येण ...
शिक्षिते Sy. सर्वप्राणिनामुपकाराय
देवैरनुशिष्टे । अनुज्ञाते इत्यर्थः Sk.

२. अन्यान्याशब्दः परस्परपर्याय्यं स्तुतीयैकव-
चनान्तदवात्र द्रष्टव्यः । ... परस्परेण
सम्बद्धे ... गच्छतः Sk.

३. परस्परं न हिस्तः Sy.
मनुष्यवत् परस्परं नाक्रोशतः Sk.

४. Omitted by P. and D.

५. सर्वदा लोकानुग्रहाय गच्छतः Sy.

६. ० णामे P. D. शोभनमेहने
सर्वेषामुत्पादकत्वान्छोभनप्रजनने Sy.
मेकशब्दो मुख्यवचन इति केचिदाहुः ।
सुमुख्यो । सुष्ठेः प्रथमः संवत्सरो मेक
इत्युच्यते इत्यन्ये । तथाहि मेकः संवत्सर
ऋतवो मेकपुत्रा इति पौराणिकाः स्म-
रन्ति । शोभनो मेको ययोः सम्बन्धो
सृष्टिकालजन्यतया ते सुमेके । आद्य-
संवत्सरसुष्ठे इत्यर्थः Sk.

७. ० रे P. D.

८. Omitted by M.

९. See note no. ५. on p. 583

१०. ० स्ते P. समानमनस्के ऐकमत्यं
प्राप्ते सत्यौ Sy. सङ्गतचित्ते ।
परस्परवशावर्तिन्यादित्यर्थः Sk.

११. तमः प्रकाशलक्षणाभ्यां विरुद्धरूपाभ्यां
युक्ते Sy. विचित्ररूपे वा Sk.

* आवृत्तिरित्यावः । PP.

† प्रज्जप्य । जगत् । वि । ऊं इति । PP.

१२. भास्वती वीक्षितमती Sk.

१३. उत्पादयित्री । उषसः प्रादुर्भावानन्तरं हि
पशुपक्षिमृगादयः सर्वे शब्दं कुर्वन्ति Sy.
प्रवर्तयित्री । ... उषउदयकाले हि प्रा-
णिनां वाचः प्रवर्तन्ते । अतः सैव तासां
प्रवर्तयित्रीत्युच्यते Sk.

१४. ० येते D. दृश्यत इत्यर्थः Sk.

१५. चायनीया Sy. पूज्या वा दृश्यमानेव Sk.

१६. णं न्य० M.

१७. नोऽस्मभ्यम् Sk.

१८. द्वाराणि D. द्वेराणि M.

सर्वार्थानां दशां वाग्द्वाराणि Sk.

१९. यथास्माभिर्दृश्यन्ते तथा तमो निवार्य
प्रकाशयतीत्यर्थः Sy.

प्रकाशयतीत्यर्थः Sk.

२०. जवात् M.

२१. प्रकाशं गमयित्वा Sy.

प्राप्य । आपिर्गत्यर्थः । प्रगमय्य जगत् ।
तेषु तेषु व्यापारेषु कुत्स्नं जगत् प्रवर्त्ये-
त्यर्थः Sk.

अस्माकम्^१। धनार्थम्^२। व्योच्छत्^३ सेयम्। उषाः। विष्वान्येव। भुवनानि। उज्जगारेवेति^४।

जिह्वाशये^{*} चरितवे मधोन्याभोगयं[†] इष्टये[‡] राय उ त्वम्।

दभ्रं पश्यद्भ्य उर्विया विचक्षं उषा अजीगर्भुर्वनानि विश्वा ॥५॥

जिह्वाशये। कुटिलं शयानस्थ। चरणार्थम्। उषाः। आभोगार्थम्। यागार्थम्। धनार्थं चापरं प्रत्यन्वकारात्। स्वल्पम्। पश्यद्भ्यो मनुष्येभ्यः। उरुदर्शनार्थम्।

क्षत्राय त्वं श्रवसे त्वं महीया इष्टये त्वमर्थमिव त्वमित्यै।

विसदृशा जीविताभिप्रचक्षं उषा अजीगर्भुर्वनानि विश्वा ॥६॥

क्षत्राय त्वम्। (ए) कं च प्रति धनायेव प्रेरयितुमपरं प्रति। अन्नायेव। महतेऽन्यं प्रति

१. आ० P. अस्मभ्यम् Sk.

२. यानार्थं P. धनानि Sk.

३. धनानि...विशिष्टप्रकाशनयुक्तान्यकरोत् Sy. विविधं ह्यापितवती। प्रकाशितवतीत्यर्थः Sk.

४. तमसा तिरोहितत्वेनाविद्यमानकल्पानि Sy. भूतजातानि प्रति Sk.

५. स्वकीयेन प्रकाशेन तमो निःसार्य पुनरुत्पन्नानीव करोतीत्यर्थः Sy.

जिगतिरत्र सामर्थ्याद् गत्यर्थः।... उषा गच्छति Sk.

६. V. Mādhava ignores उ

* जिह्वाशये। PP.

† आभोगये। PP.

‡ ऊं इति। PP.

७. किञ्चित्प्रति कुटिलशयनाय Sk.

८. शयनार्थम् P. वक्त्रं शयनाय पुरुषाय...चरितुं शयनादुत्थाय स्वापेक्षितं प्रति गन्तुं व्युच्छन्ती भवति Sy. गमनायान्यं प्रति Sk.

९. धनवती...त्वम्। अयमेकशब्दपर्यायः सर्वनामशब्दः।...त्वमेकं प्रति आभोगये, आभोग्याय शब्दादिविषयार्थं तथा-

ऽपरं प्रतीष्टये यागार्थं तथाऽन्यं प्रति राये धनार्थं च व्युच्छन्तीति शेषः Sy. धनवत्युषाः Sk.

१०. अभो० P.

११. तयार्थं P.

१२. उषति ह्यागतायां कश्चिन्निरालुः पाश्वेनावस्थाय सङ्कोच्य जङ्घे कुटिलः शेते।...कश्चिद् भोजनादिसम्भोगान् कर्तुमारभते। कश्चिच्छब्दं कश्चिद्वनार्थं यतते। एतदुच्यते जिह्वाय इत्यादिना Sk.

१३. उद० P. D. विशिष्टप्रकाशाय Sy. विस्तोर्णं विख्यापयितुम्। तमसा चाभिभूतत्वाद् अस्फुटं पश्यद्भ्यः स्फुटं वर्णयितुमित्यर्थः Sk.

१४. V. Mādhava ignores उ। त्वम्। and उषाः etc.

§ महीये। PP.

¶ अभिप्रचक्षे। PP.

१५. एकं प्रति Sy.

१६. ०यैव D.

१७. व्युच्छन्तीति शेषः Sy.

१८. महतेर्दानकर्मणो महर्वा पूजार्थस्येवं रूपम्। दानार्थं पूजार्थं दान्यं प्रति Sk.

यागायापरं प्रति सिसाधयिषितम् । अर्थं प्रति । गन्तुमेवम् । नानाजातीयकानि । जीवन-
साधनानि । अभिप्रदर्शयितुमिति ।

एषा दिवो दुहिता प्रत्येदशि व्युच्छन्ती युवतिः शुक्रवासाः ।

विश्वस्येशाना पार्थिवस्य वस्व उपा अघेह सुभगे व्युच्छ ॥७॥

एषा दिवः । एषा । दिवः । दुहिता । प्रतिदृश्यते । प्रादुर्भवन्ती । तरुणी । शुक्लदीप्तिः ।
विश्वस्य । पार्थिवस्य । वनस्य । ईशाना । उपाः । अघ । शोभनधने । व्युच्छ । अत्र ।

परायतीनामन्वेति पार्थ आयतीनां प्रथमा शश्वतीनाम् ।

व्युच्छन्ती जीवमुदीरयन्त्युषा मृतं कं च न बोधयन्ती ॥८॥

परायतीनाम् । परागच्छन्तीनामुपसाम् । मार्गम् । अनुगच्छति तासामन्तिमा भवति ।

१. ययाऽर्थी नियमेनावरेण वाऽर्थं प्रति
गच्छति तद्वन्नियमेनावरेण वा गमना-
यान्यं प्रति Sk.

२. गन्तमे० D.

३. कृषिवाणिज्यादीनि Sy.
जीवानि? (न्) Sk.

४. The passage beginning with
सिसाधयिषितं and ending
with अभिप्रदर्शयितुमिति is
omitted by P.
अभिप्रकाशयितुम् Sk.

५. V. Mādhava ignores उपाः
etc.

* विजुच्छन्ती। PP.

† वि । जुच्छ । PP.

६. दुहितृस्थानीया । तस्य हि पूर्वार्धं उषा
उत्पद्यते Sy.

छुप्रभवत्वादुषा दिवो दुहितेत्युच्यते Sk.

७. प्रतिशब्दोऽत्र धात्वर्थानुवादी । दृश्यते
Sk.

८. सर्वैः प्राणिभिर्वृष्टाभूत् Sy.

९. तमो वर्जयन्ती Sy.

तमांसि विवासयन्तीत्यर्थः Sk.

१०. यावयित्री फलानां पुरुषैः प्राययित्री नित्य-
यौवनोपेता वा Sy.

११. श्वेतवसना निर्मलदीप्तिर्वा Sy.

१२. धनन्येशा० M.

१३. अस्मिन् वेवयजनदेशे ... तमांसि विवा-
सय, वर्जयेत्यर्थः Sy.

तमांसि विवासयन्ती जीव Sk.

१४. This stanza is omitted by P.
अस्मदीये यज्ञे Sk.

१५. अतीतानाम् Sy.

१६. गवादिजातीनाम् Sk.

नित्यानां वा । यादव दूरवर्तिन्यो गवादि-
जातयो यादव तन्निकृष्टाः सर्वव्यापि-
त्वात् ताः सर्वा अनुगच्छतीत्यर्थः Sk.

१७. अन्तरिक्षकदेशालक्षणं स्थानम् Sy.

पन्थानः Sk.

१८. अतीता उयसो यषा व्युष्टा एवमेवेषा वि-
व्युच्छतीत्यर्थः Sy.

अद्यतन्युषाः Sy.

आगच्छन्तीनाम् । वह्नीनाम् । प्रथमा भवति । प्रादुर्भवन्ती । प्राणिजातं शयनात् । उत्थापयन्ती
तदिन्द्रियत्वात् । मृतमिव । कम् । चन । बोधयन्ती ।

उपो यदग्निं समिधे चकथं वि यदावश्चक्षसा सूर्यस्य ।

यन्मानुषान्यक्ष्यमाणान् अर्जीगस्तद्देवेषु चकृपे भद्रममः ॥६॥

उपो यवग्निम् । उपः ! यत् त्वम् । अग्निम् । समिन्धानाय । चकथं । यच्च । सूर्यतेजसा
जगत् । रक्षति ? (सि) । यच्च । यक्ष्यमाणान् । मानुषान् । उद्गिरसि । तदिदं त्रिविधम् ।
देवमध्ये । कृतवती । कल्याणम् । कर्म ।

कियात्या यत्समया भवति या व्युष्ट्याश्च नूनं व्युच्छान् ।

अनु पूर्वाः कृपते वावशाना प्रदीध्याना जोषमन्याभिरेति ॥१०॥

१. नित्यानां वा Sk.

२. The passage beginning with परायत्तीनाम् and ending with प्रथमा भवति is omitted by P. एषा यथा वर्तत एवमेवागामिन्यो-
ऽप्युषत इत्यर्थः Sy.

३. तमो वर्जयन्ती Sy.
तमसि विवातयन्ती Sk.

४. प्राणिजातं च तेषु तेषु व्यापारेषु प्रेर-
यन्ती Sk.

५. ०त्वा P. D.
स्वापसमये प्रलीनेन्द्रियत्वात् Sy.

६. ०यती M.
पुनरिन्द्रियप्रवेशेन चेतनं कुर्वती प्रव-
र्तत इति शेषः Sy.
कञ्चिदत्यन्तनिश्चेष्टं सुप्तं सर्वप्राणि-
जातम् Sk.

* अर्जीगुरिति । PP.

७. Omitted by M. यत् P.D.

८. गार्हपत्याविरूपम् Sy.

आहवनीयाख्यम् Sk.

९. समिन्धना० P.

प्रज्वलनार्थम् । . . . उपःकाले ह्यग्नयो
होमार्थमुपसमिध्यन्ते Sy.

१०. चकथ M.

करोषि । समिन्धयसीत्यर्थः । उपसि
ह्यदितायामग्निहोत्रिण आहवनीयं समि-
न्धयन्ति नानुदितायाम् । अतस्तमुषा
एव समिन्धयतीत्युच्यते Sk.

११. तमसा तिरोहितम् Sy.

१२. तमसा विश्लिष्टमकरोः Sy.

वि? (व्य)वृणोरित्यर्थः । . . . उपसो
हि प्रकाश उवेध्यतः सूर्यात् प्रभवति Sk.

१३. ०मानान् M.

१४. पूर्वं तमसा प्रस्तान् प्रकाशेनोद्गीर्णानि
वाकरोः Sy.

गच्छसि Sk.

१५. तददन् M.

१६. दोषमध्ये P.

† किर्यति । आ । PP.

कियात्वा । कियति देशे स्विद् । यस्मिन्नियं सङ्गच्छन्ती देशे । समीपे । भवत्यहमिष
पश्यामि क्व चेयमन्यत्र सङ्गच्छत इति वितर्कः । याः । पुरा । व्यूढः । याः । च । सम्प्रति । व्युच्छन्ति
सर्वास्ताः कियति भवन्ति सेयम् । पूर्वा उपसः । अनु कल्पते । कामयमानां तासां पश्चाद् भवति

१. कियात्वा P.M. २. त्रियति M.

उयाः समया भवति समीपस्था
भवतीति यदेतत्तत् कियति काले प्रवृत्तं
परिसमाप्तं वेत्याकारः प्रदर्शयः ।
... उया येन कालेन संयुक्ता स कालः
कियान्, तस्य कालस्य किं परिमाण-
मिति । अनेनोपसोऽनन्तत्वमुक्तम् Sy.
नैव जानीमः कियत्यपि जगतः प्रदेशे
समीपीभवत्युषा इति । सर्वव्यापिन्येव
लक्ष्यत इत्यर्थः Sk.

३. देश M. ४. स्विच्छद्वश्च पुनरित्यनेन
समानार्थो वितर्कवचनः Sk.

५. ०त्रियं... छन्ती missing M.

V. M. uses सङ्गच्छन्ती in the
parasmaipada and सङ्गच्छन्ते in
the second line in the
ātmanepada. He should
have been more consistent
by using one *pada* only
in both places.

As the forms stand in the
text, the idea of सङ्गति i.e.
'together' is expressed by
adding the preposition सम् ।
If the idea of सङ्गति is
intended to be conveyed,
then *ātmanepada* alone
could be used. समी गम्य-
च्छिभ्याम् Pā. 1.3.29.

Also the idea of सङ्गति
requires the use of the
instrumental case, e.g. तेन
सङ्गच्छते etc.

I think however that the

notion of सङ्गति is not sought
to be conveyed because ins-
trumental case has not been
used. Further इयं देशे सङ्ग-
च्छन्ती is equivalent to इयं
देशे गच्छन्ती so सम् is added
in स्वायं. As, in my opinion,
the idea of सङ्गति is not
intended to be expressed,
the use of *parasmaipada*
is correct in सङ्गच्छन्ती but
the use of *ātmanepada* in
सङ्गच्छते is, for the same
reason, wrong. The strictly
grammatical forms should
however be गच्छन्ती and
गच्छति in this particular case
but सङ्गच्छमाना and सङ्गच्छते
if the idea of सङ्गति is to
be conveyed. ६. क्व क्व M.

७. P. adds नूनं before सम्प्रति ।

८. सर्वस्ताः M. ९. सोयं P.

१०. अतीता उपसः... कामयमानेदानां
वर्तमानोषाः... अनुकल्पते समर्था
भवति । अतीता उपसो यथा प्रकाशमकु-
र्वन्स्तद्देवाऽपि प्रकाशं करोतीत्यर्थः Sy.

११. ताः सर्वाः । पूर्वाः पूर्ववृत्ताः । अनुकल्पते ।
कृपा? (यति) कृपण्यतीत्यर्चतिकर्मानु पा-
ठात् कृपिरत्र... यच्चोपस्युदितायां
स्तोतारः स्तुवन्ति तदुषा एव स्तोती-
त्युच्यते Sk.

१२. शब्दं वा कुर्वन्तीत्यर्थः ।... यच्चोप-
स्युदितायां... कामयन्ते शब्दं वा कुर्व-
न्ति तदुषस्येवोपचर्यते Sk.

प्रदीप्यमाना । सह । अन्याभिः । आगच्छति ।

इयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन्व्युच्छन्तीमुपसं मर्त्यासः ।

अस्माभिरू नु प्रतिचक्ष्यामूदो ते यन्ति ये अपरीषु पश्यान् ॥११॥

इयुष्टे । मृताः । ते । पूर्वतरामुपसम् । मर्त्याः । अपश्यन् । अस्माभिः । इदानीम् । प्रति-
दृष्टव्या । भवति । आगच्छन्ति । ते । य एनाम् । उत्तरामु रात्रिषु । पश्यन्ति ।

यावद्यद्वेषा ऋतुपा ऋतेजाः सुम्नावरी सूनृता ईरयन्ती ।

सुमङ्गलीर्विभ्रती देववीतिमिहाद्योपः श्रेष्ठतमा व्युच्छ ॥१२॥

यावद्यद्वेषाः । पृथक्क्रियमाणशत्रुका । सत्यस्य पालयित्री । सत्ये जाता । सुखवती ।

१. ०प्तमा० D. P.

२. आगामिन्योऽप्येतदीयं प्रकाशमनुकुर्वन्ती-
त्यर्थः Sy.

तुल्यकालाभिरुषोभिः सहैकतां प्रति-
पद्यते न विरुध्यत इत्यर्थः Sk.

* इयुः । ते । PP.

† प्रति उचक्ष्या । अभूत् । ओ इति । PP.

३. अतीतकालामित्यर्थः Sk.

४. ०मुसं P.

५. प्रतिशब्दोऽत्र धात्वर्थानुवादी ... द्रष्ट-
व्याऽभूद् भवति । अस्मा? (स्मदा०) द
योऽपि वर्तमानकालामुपसं पश्यन्ती-
त्यर्थः Sk.

६. लृडर्थे लृट् । आयास्यन्ति Sk.

७. द्वितीयायै सप्तम्येवा । अपराः पश्चिमाः ।
आगामिकाला इत्यर्थः Sk.

८. कालत्रयेऽप्येषा व्याप्य वर्तत इत्यर्थः Sy.
अतीतवर्तमानरागाभिभिश्च सर्वमनुष्यै-
रुवा दृश्यते नास्मदादिवत् कैश्चिदेवेति
समस्तार्थः Sk.

९. V. Mādhava ignores ये । उ

‡ यावद्यद्वेषाः । PP.

१०. ०यद्वे० P. D. M.

११. अस्मत्तः पृथक्कृतानि द्वेषांसि द्वेष्टृणि
राक्षसादीनि यया सा तथोक्ता । न
ह्युपसि जातायां राक्षसादयोऽवतिष्ठन्ते
यतस्ते निशाचराः Sy.

द्वेषाणां यावयित्री यावद्यद्वेषा । ...

द्वेषाणां नक्तञ्चराणां रक्षसादीनां पृथ-
ग्भावयित्री । अपनेत्रीत्यर्थः Sk.

१२. ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा पाल-
यित्री Sy.

यज्ञस्य । . . . यज्ञो ह्युपस्युवितायां
क्रियते न रात्रौ । अतस्तस्य पालयित्री-
त्युच्यते Sk.

१३. यज्ञार्थं प्रादुर्भूता । सत्यामुपस्यहनि
यागा अनुष्ठीयन्ते, अतो यज्ञार्थं जाते-
त्युच्यते Sy.

ऋतशब्दोऽत्रादित्यवचनः । पञ्चम्याश्च
स्याने सप्तमी । आदित्याज्जनित्री Sk.

१४. सुखती P.

प्राणिनां सुखकरीत्यर्थः Sk.

वाचः । प्रेरयन्ती । शोभनमङ्गला । यज्ञम् । धारयन्ती । श्रेष्ठतमा । इह । अद्य । उषाः ? (५. १.) ।
व्युच्छ ।

शश्वत्पुरोषा व्युवास देव्यथो अद्येदं व्यावो मधोनी ।

अथो व्युच्छादुत्तरां अनु धूनजरा मृता चरति स्वधामिः ॥१३॥

शश्वत् पुरा । नित्यम् । पुरा च । इयम् । व्युच्छत् । देवी । अथ । अस्मिन्नहनि । धनवती
सेयम् । इदम् । व्यागात् । अथ । उत्तराण्यपि । अहानि । प्रति व्युच्छतु सेयम् । जरामरणवर्जिता
प्रदित्सतैः । अन्नैः सह संबंदा । वर्तते ।

व्यञ्जिभिर्दिव आतास्वद्यौदप कृष्णां निशिजं देव्यावः ।

प्रबोधयन्त्यरुणेभिरश्वैरोषा याति सुयुजा रथेन ॥१४॥

व्यञ्जिभिः । विद्योततेऽन्तरिक्षे न साधनैः ? । ज्योतिभिः । दिवः सम्बन्धिनीषु ।

१. पशुपक्षिमुगादीनां वचांसीरपन्त्युत्पादयन्ती Sy. उषडदयोत्तरकालं हि प्राणिनां वाचः प्रवर्तन्ते । अतः संवताः प्रेरयन्तीति व्यपदिश्यते Sk.
२. पत्या कदाचिदपि न विद्युक्तेत्यर्थः Sy.
३. देव्यथीति देवकामम् । देवानस्मदीय-हविःकामान् कुर्वन्तीत्यर्थः Sk.
४. अस्मिन्देवयजनदेशे Sy.
अस्मदीये यज्ञे Sk.
५. ०हाद्यो P. अस्मिन् यागसमये Sy.
६. श्वेमहान्योषा M.
७. व्युच्छन्ति M.
विवातस्य Sy. तमांसि विवातस्य Sk.
- * अथो इति । PP.
८. बहूश्चित्यं वा Sk.
९. तमांस्यस्मदीये कर्मणि विवासितवती Sk.
१०. एतस्मात्कारणात् । प्रसादत्वा ? (दा०) -
त्कारणात् Sk. ११. काले Sy.
अद्यास्मदीये कर्मणि Sk.
१२. तमसा तिरोहितमिव सर्वं जगत् Sy.

१३. विवासितं प्रकाशेन तमसा विद्युक्तम-
करोत् Sy. विद्युणोतु विद्युत्प्रती वा ।
प्रकाशितवती वेत्यर्थः Sk.
१४. अथो एतस्मादेव कारणाद् व्युच्छात् ।
आशिष्ययं लिङ्गर्थे लेट् । विवातस्येत-
मांस्यस्मदीये कर्मणीत्याशास्महे Sk.
१५. व्यागतोत्त० P.
१६. आगामिन्यपि काल इत्यर्थः Sk.
१७. आगामिष्वपि दिवसेषु ... विवातस्यति Sy.
१८. अतः कालत्रयव्यापिनी सोषाः ... स्वधा-
भिरात्मीयस्तेजोभिः सह ... वर्तते Sy.
स्वधाशब्दोऽत्र सामर्थ्याज् ज्योतिर्वचनः ।
स्वैर्ज्योतिभिः । सर्वं ज्योतिर्निर्व्याप्नो-
तीत्यर्थः । अथवा स्वधेत्यन्नाम । हवि-
र्लक्षणैर्ब्रह्मनिमित्तभूतैर्गच्छति । हवीष्युप-
भोक्तुं यज्ञेषु गच्छतीत्यर्थः Sk.
- † वि । व्यञ्जिभिः । PP.
- ‡ देवी । आवृत्तित्यावः । PP.
- § अश्वैः । आ । उषाः । PP.
१९. व्यद्यो० P. २०. प्रकाशकैः Sy.

दिक्षु । अपवृणोति । कृष्यम् । रूपं रात्रिकृतं सेयम् । प्रबोधयन्ती । अरुणैः । अश्वैः । सुयुक्तेन रथेन ।
उषाः । आगच्छति ।

आवहन्ती पोष्या वार्याणि चित्रं केतुं कृणुते चेकिताना ।

ईयुषीणामुपमा शश्वतीनां विभातीनां प्रथमोषा व्यश्नैत् ॥१५॥

आवहन्ती । आवहन्ती । पोषणसमर्थानि । धनानि । चित्रम् । प्रज्ञानम् । करोति । ज्ञाय-
माना । गतानाम् । बह्वीनाम् । अन्तिमोषा अतः परम् । व्युच्छन्तीनाम् । मुख्या । उषाः प्राच्याम् ।
वृद्धासीत् ।

* उदीर्ध्वं जीवो असुर्न आगादप प्रागात्तम आ ज्योतिरेति ।

† आरैक्पन्थां यातवे सूर्यायागन्म यत्र प्रतिरन्त आयुः ॥१६॥

उदीर्ध्वम् । उद्गच्छत शयनात् । जीवयिता । प्राणः । अस्मान् । आगतः । अपप्रागाच्च

१. अपावृ० P. प्रकाशेन तिरस्कृतवती Sy.
अपनयतीत्यर्थः Sk.
२. सुप्तान् प्राणिनः Sk.
३. व्यापनशीलैः स्वकीयैः किरणैस्तुरगैर्वा
Sy. ४. अग० M. ०च्छन्ती P.
५. अस्मभ्यमानयन्ती Sy.
आनयन्ती स्तोतृणां यष्टृणां चार्थाय ।
स्तोतृभ्यो यष्टृभ्यश्च वदातीत्यर्थः Sk.
६. वार्याणि वरणीयानि । अत्यन्तोत्कृष्टा-
नोत्यर्थः Sk.
७. विचित्रमाश्चर्यभूतं चायनीयं वा Sy.
पूज्यं वा Sk.
८. प्रज्ञापकं रश्मिं कुत्सनजगत्प्रकाशनस-
मर्थम् Sy. प्रकाशाख्यम् Sk.
९. स्वात्मनः प्रकाशात् कुक्ले Sy.
१०. सर्वं जनं प्रज्ञापयन्ती Sy.
वृक्षयमानैवेत्यर्थः Sk.
११. गन्त्रीणां बह्वीनां मध्य उपमानभूता ।
अत्यन्तोत्कृष्टेत्यर्थः Sk.
१२. उप समीपे निर्मितोपमानभूता वा Sy.

१३. पुरं P. D. १४. विशेषेण
प्रकाशमानानामागामिनीनामुपसाम् Sy.
दीप्यमानानां मध्ये प्रथमोत्कृष्टा Sk.
१५. आद्या Sy. १६. तेजसा Sy.
विविधं सर्वत्र गच्छति वर्धते वा Sk.
- * उत् । ईर्ध्वम् । PP.
- † नः । आ । अगात् । PP.
- ‡ अरैक् । PP.
- § प्रऽतिरन्ते । PP.
१७. ०याना० P. यष्टुं स्तोतुं च Sk.
१८. जीवात्मा Sy.
१९. शरीरस्य प्रेरयिता Sy.
प्राणस्थानीया च Sk.
२०. अस्माकम् Sk.
२१. उद्गता का ? प्रकृतत्वादुषाः । यस्मा-
ज्जीवितात् प्राणेभ्यश्च प्रियतमा-
ऽस्माकमुषा उदितेत्यर्थः Sk.
२२. अपक्रान्तम् । उयसः प्रकाशे सति सर्व-
जीवनव्यापारयोगः Sy.
प्रकर्षेणापगच्छति Sk.

नैशम् । तमः । ज्योतिश्च । आगच्छति । सूर्यस्य । गमनार्थम् उवा । पन्थानम् । अरिचत् । गच्छामः ।
यत्र । वर्धयन्ति । अभ्रमुदाराः ।

स्यूमना वाच उदियति वह्निः स्तवानो रेभ उपसो विभातीः ।

अथा तदुच्छ गृणते मधोन्यस्मे आयुर्नि दिदीहि प्रजावत् ॥१७॥

स्यूमना वाचः । अनुस्यूताः । स्तुतिवाचः । प्रेरयति । होता । स्तुवानः । स्तोता ।
व्युच्छन्तीः । उपसः । अद्य । तथा सति । व्युच्छ । स्तुवते मह्यम् । उपः ! अस्मामु । आयुः । नितरां
दीपय । प्रजायुक्तमिति ।

या गोमतीरुषसः सर्ववीरा व्युच्छन्ति दाशुषे मर्त्याय ।

वायोरिव सूनृतानामुदके ता अश्वदा अश्ववत्सोमसुत्वा ॥१८॥

या गोमतीः । याः । गोमत्यः । उपसः । सर्ववीरैर्युक्ताः । व्युच्छन्ति । यजमानाय । मनु-

१. अवप्रागाच्छनैः शमः M.
२. उपसः प्रकाशालयम् Sk.
३. सर्व व्याप्नोतीत्यर्थः Sk.
४. विविक्तीकरोति Sy. केन पुनर्व्यापारे-
णौषसं ज्योतिः सूर्यस्य पन्थानं रेचयति ?
आत्मापगमनेन । कुत एतत् ? औषसस्य
ज्योतिषोऽन्ते सूर्योदयवर्शनात् Sk.
५. गताः प्राप्ता वयम् Sk.
६. P. adds ज before यत्र
७. सोमादिहविलक्षणम् Sk.
८. दानेन Sy. यत्र व्यवस्थिता अध्वर्या-
दय ऋत्विजः । ... यस्मादुषा उदिता
वयमपि यज्ञं कर्तुं प्रवृत्ता इत्यर्थः Sk.
- * अद्य । PP.
- † मधोनि । अस्मे इति । PP.
९. स्यूमना स्यूमान्यनुस्यूतानि सन्ततान्यु-
क्तानि Sy. स्यूमशब्दोऽत्र सुल्लवचनः ।
सुलेनाक्लेशेन Sk.
१०. वाचो वेदरूपाया सम्बन्धीनि Sy.
११. उच्चारयति Sy. आत्मन एवायं
परोक्षरूपेण प्रथमपुरुषेण व्यपदेशः ।
होत्रारूप्य ऋत्विक् कुत्सनाभा वा ऋत्वि-
रुदगमयति । उच्चारयतीत्यर्थः Sk.
१२. स्तोत्राणां बोद्धा Sy. बलवान्

- वह्निरुच्यते वह्नसमर्थत्वात् Sk.
१३. स्तुवानः M. १४. तमसोऽपनोदनेन
प्रकाशमाना उपोदेवताः Sy.
- विविधं दीप्यमानाः Sk. १५. तदिति
पञ्चम्या लुङ्प्रत्ययः । तस्मादद्य Sk.
१६. सती P. D. M.
१७. दृष्टिनरोधकतया प्रसिद्धं नैशं तमो
विवातस्य वर्ज्य Sy. विविधं तमांसि
विवातस्य Sk. १८. धनवति ! Sk.
१९. अस्मभ्यम् ; Sy. Sk.
२०. अभ्रम् Sy. चिरजीवित्वमभ्रं वा Sk.
२१. प्रयच्छेत्यर्थः Sy. ददातेरेतद्रूपम् । निय-
मेन देहि Sk. २२. प्रज्ञया यु० D.
प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तम् Sy.
- ‡ वायोऽईव । PP.
२३. बहुभिर्गोभिर्युक्ताः Sy.
अरुणीभिः स्वाभिर्गोभिर्गोमत्यः Sk.
२४. सरणतमर्थः Sy. अखण्डिताशेषपरि-
जनपुत्रपौत्रादिका इत्यर्थः Sk.
२५. ंन्ती P. तमो वर्जयन्ति Sy.
विविधं तमांसि विवातयन्ति Sk.
२६. दाशुषे मर्त्याय । दाश्वानिति यजमान-
नाम शाकपूणिना पठितम् । ... यजमा-
नस्य मनुष्यस्यार्वाय Sk.

ध्याय । महावातस्येव । उपस्तुतीनाम् । अन्ते । ताः । अश्वदाः । उपसः । व्याप्नोति । यजमानः ।

माता देवानामदितेरनीकं यज्ञस्य केतुर्बृहती वि माहि ।

प्रशस्तिकृद्ब्रह्मे नो व्युच्छा नो जनै जनय विश्ववारे ॥१६॥

माता देवानाम् । निर्मात्री । देवानामतश्च देवमातुः । अदितेः । प्रत्यनीकमियं भवति सा त्वम् । यज्ञस्य । प्रज्ञापयित्री । महती । व्युच्छ । स्तुतेः कर्त्री, उपसि हि वन्दितः स्तुवन्ति देवान् मनुष्याश्च सा त्वम् । अस्माकम् । अपितु (?) व्युच्छ व्युष्टा च । अस्माकम् । जनै । प्रादुर्भावय । सर्ववर्णीये !

१. वायुवच्छीघ्रं प्रवर्तमानानाम् Sy.

२. उवस्यस्तु० P.

उपस्यस्तु० D.

३. उदकं इत्युद्भव उच्यते । यादुग्वापोः

... उद्भव ... कादिवाचाम् ? उद्भवे ।

प्रभातवेलायामित्यर्थः Sk.

४. स्तोतुभ्यो यष्टुभ्यश्चाश्वान् वात्रीः Sk.

५. केन ? सामर्थ्यात् स्तुतिभिर्हविर्भिवश्च ।

स्तौति यजति चेत्यर्थः Sk.

६. ०ना P. D.

अथवा दक्षिणादानेऽश्वस्यापि दानविधानादश्वदेति सोमसुत्वानो विशेषणं नोपसाम् । अश्वस्य दाता यजमान इति Sk.

* नुः । वि । उच्छ । आ । नुः । PP.

७. उपसि सर्वे देवाः स्तुत्या प्रबोध्यन्ते, अतः सा तज्जननवतीत्युच्यते Sy.

८. या त्वं माता ... देवानाम् । देवशब्देनावित्या उच्यन्ते । तेषां हि माता उपाः । ... प्रतिभासं चादित्यभेदमङ्गीकृत्य बहुवचनम् Sk.

९. अदितिशब्देनात्रावीनकत्वात् समग्रज्योतिरुच्यते । ... अदीनस्य समग्रस्य प्रकाशस्य ज्योतिषः Sk.

१०. प्रतिस्पर्धिनी त्वमित्यर्थः । यद्वा दीव्यन्तीति देवा रश्मयः । तेषां निर्मात्री ।

अदितेरल्लण्डनीयाया भूमेरनीकं मुखम् ।

यथेन्द्रियाभयत्वान्मुखं प्रकाशकम् एवमुपा भूमेः प्रकाशयित्रीत्यर्थः Sy.

अनीकशब्दोऽपि ... समूहवचनः । ...

समूहः । अथवा अनीकशब्दः खङ्गमुख-

वचनः । इहाप्रत्वसामान्यादुपसि प्रयु-

ज्यते । अदीनस्य समग्रस्याहर्लक्षणस्य

ज्योतिषो मुखभूतेत्यर्थः Sk.

११. प्रकाशयित्रीत्यर्थः Sk.

१२. महती Sy; Sk. महती is suggested for महती ।

१३. प्रकाशस्य Sy. विविधं दीप्यस्व Sk.

१४. ०ते D.

सम्यक् स्तुतमिति प्रशंसनं कुर्वती Sy.

१५. Omitted by D. ब्रह्मणे मन्त्ररूपाय स्तोत्राय व्युच्छ विवासय Sy.

१६. अबितुं P. अपि तुं D. अपि स्तु ... तुं M.

१७. विविधं तमांसि विवासय । वयं स्तुतीः करिष्याम इत्येवमर्थं तमांस्यपनयेत्यर्थः Sk.

१८. अस्मात् M.

१९. जनपदे Sy.

निर्धारणे च सप्तमी । लोकस्य मध्ये Sk.

२०. धनादिभिवर्धय Sk.

२१. ०र्वर० P. ०र्वर० D. M.

यच्चित्रममं उपसो वहन्तीजानाय शशमानाय भद्रम् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥२०॥

यच्चित्रम् । यत् । पूज्यम् । कर्म । उपसः । वहन्ति । ईजानाय । भजते । भजनीयम् ।
तत् त्वमस्मभ्यमप्यावहेति ।

I.114.

इमा रुद्राय त्वसे कपर्दिने क्षयद्वीराय प्र भरामहे मृतीः ।

यथा शमसद्विपदे चतुष्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामे अस्मिन्ननातुरम् ॥१॥

इमा रुद्राय । इमाः । स्तुतीर्वयम् । रुद्राय । वृद्धाय । जटिने । अपितवीराय कर्तुम् ।

* वहन्ति । ईजानाय । PP.

१. याच्चित्रम् P.

२. चायनीयम् Sy. विचित्रं पूज्यं वा Sk.

३. आप्तव्यं यदनम् Sy. यागलक्षणम् Sk.

४. प्रापयन्ति । किम् ? सामर्थ्यादात्मानम् ।
गच्छन्तीत्यर्थः Sk.

५. ०जना० P. हविर्भिरिष्टवते Sy.
यजतः स्तुवतवचायाय Sk.

६. स्तुतिभिः सम्भजमानाय पुरुषाय Sy.

७. कल्याणम् Sk.

८. भवतीतिशेषः Sy.

९. तत्त्वम० P. D.

१०. ०भ्यं व्याव० M.

११. V. Mādhava ignores तत् । नः
etc. Ms. D. puts the figure
॥११३॥ here to indicate the
end of one hundred and thir-
teenth hymn. No such num-
ber is given in P. and M.

१२. ०तिर्व० M

१३. रोदयति सर्वमन्तकाल इति रुद्रः । यद्वा
रुत् संसाराख्यं दुःखम्, तद् द्रावयति,
अपगमयति विनाशयतीति रुद्रः । यद्वा
रुतः शब्दरूपा उपनिषदः । ताभिर्द्रव्यते

गम्यते प्रतिपाद्यत इति रुद्रः । यद्वा
रुच्छब्दात्मिका वाणी तत्प्रतिपाद्याऽऽत्म-
विद्या वा । तामुपासकेभ्यो राति ददा-
तीति रुद्रः । यद्वा रुणद्धि, आवृणोतीति
रुत्, अन्धकारादि, तद् दृणाति विदारय-
तीति रुद्रः । यद्वा कदाचिद् देवासुर-
सङ्ग्रामेऽन्यात्मको रुद्रो देवैर्निक्षिप्तं
धनमपहृत्य निरगात् । असुराज् जित्वा
देवा एनमन्विष्य दुष्ट्वा धनमपाहरन् ।
तदानीमरुदत् । तस्माद् रुद्र इत्या-
ख्यायते Sy.

१४. तवशब्दोऽत्र बलवचनः Sk.
०वीर्याय M.

१५. क्षयन्तो विनश्यन्तो वीरा यस्मिंस्तादृ-
शाय । यद्वा क्षयतिरैश्वर्यकर्म । क्षयन्तः
प्राप्तैश्वर्या वीरा मरुद्गणाः पुत्रा यस्य
तस्मै Sy.

वीराणामपि शत्रूणामभिगन्ता क्षयद्वीरः ।
... अथवा क्षयतिनिवासाय एव ।
आत्मीयानां वीराणामभिप्रेतेषु निवास-
यिता क्षयद्वीरः । ... इमा रुद्रस्य बलवत-
श्चूडावतोऽपि वीराणामपि शत्रूणामभि-
गन्तुः स्वेषां वा वीराणामभिप्रेतेषु स्थानेषु
निवासयितुरर्थाय Sk.

हवामहे^१। यथा। सुखम्^२। भवति। द्विपदे। चतुष्पदे च। विश्वं^३ च। पुष्टम्^४। अस्मिन्^५। ग्रामे।
अरोगम्^६।

* मूळा नो रुद्रोत नो मयस्कृधि क्षयद्वीराय नमसा विधेम ते ।

यच्छं च योश्च मनुरायेजे पिता तदश्याम् तवं रुद्र प्रणीतिषु ॥२॥

मूळा नः^१। सुखय^२। अस्मान्^३। रुद्र^४! अपिच^५। अस्माकम्^६। सुखम्^७। कुरु^८। अपितवीराय^९
वयम्^{१०}। तुभ्यम्^{११}। अग्नेन^{१२}। परिचरामः^{१३}। यत् सर्वेषाम्^{१४}। पिता^{१५}। शम्^{१६}। च^{१७}। योः^{१८}। च^{१९}। मनुदेवेभ्यो^{२०}
मनुष्यामायाचितवान्^{२१}? तद् वयम्^{२२}। लभेमहि^{२३}। तव^{२४}। रुद्र^{२५}! प्रणयनेषु^{२६}।

अश्याम् ते सुमतिं देवयज्यया क्षयद्वीरस्य तवं रुद्र मीढ्वः ।

सुम्नायन्निदिशि अस्माकमा चरारिष्टवीरा जुह्वाम ते हविः ॥३॥

अश्याम्^१ ते। प्राप्नुयाम^२। तव^३। सुमतिम्^४। यागेन^५। अपितवीरस्य^६। तव^७। रुद्र^८!

१. प्रकर्षेण निष्पादयामः Sy.

प्रहरामः प्रापयामः । रुद्रं स्तोतुमुच्चारयाम इत्यर्थः Sk.

२. शं क्षमनीयानां रोगाणामुपशमनम् Sy.

३. अस्मवीयाय मनुष्याय Sy.

४. गवाश्वप्रभृतये च ।...तेन प्रकारेण स्तुतोः कुम् इत्यर्थः Sy. अस्मवीयाय Sk.

५. सर्वं प्राणिजातम् Sy. ६. प्रवृद्धम् Sy.

७. आतुरा रुग्णास्तं रहितं सत् Sy.

* मूळ। नः। PP.

† यत्। शम्। PP.

८. अस्मभ्यमस्मदयम् Sy.

यच्छं यत्तमेतत् ... अस्माकं सम्बन्धिनः Sk. ९. अस्माद्गुद्रा M.

१०. अपितसर्ववीरं प्राप्तेश्वर्यमंरुद्धिर्भयुक्तं वा Sy. क्षयद्वीराय त इत्युभयत्र द्वितीयार्थे चतुर्थी। क्षयद्वीरं त्वाम् Sk.

११. त्वां... हविलक्षणेनाग्नेन नमस्कारेण वा Sy. हविलक्षणेन Sk.

१२. नित्यं परिचरेमेत्याशास्महे Sk.

१३. उत्पादकः Sy. पिता सर्वप्रजानाम् Sk.

१४. मनुः स्वकीयाभ्यः प्रजाभ्यः... रोगाणां क्षमनम् Sy. क्षमनं च। कस्य? सामर्थ्यादुत्पन्नानामनिष्टानां रोगादीनाम् Sk.

१५. भयानां यावनं च Sy. यौतिः पृथग्भावे। पृथग्भवनं च। असम्बद्धं चेत्यर्थः। केन? सामर्थ्यादुत्पित्तुभिरनिष्टैः Sk.

१६. एतद्द्वयम् आयेजे देवेभ्यः सकाशात् प्राप्य दत्तवान् Sy.

तव यागेनाप्तवानित्यर्थः Sk.

१७. प्रकृष्टा नीतय उपवेशाः प्रणीतयस्तासु। सप्तमीनिर्वेशाद् वर्तमाना इति शेषः। तृतीयार्थे वा सप्तमी। त्ववुपवेशोऽश्चेष्टमाना इत्यर्थः Sk.

‡ सुम्नायन्। इत्। PP.

१८. अनुग्रहात्मिकाम् Sy. अनुग्रहरूपां बुद्धिम्। तवानुग्राह्या बुद्धी भवेमेत्यर्थः Sk.

१९. क्षागेन P. D. M.

त्वद्देवत्वेन यजेन Sy. अविगुणेन Sk.

२०. अपितप्रतिपक्षस्य मरुद्भिर्युक्तस्य वा Sy.

सेक्तः ! सुखमिच्छन् । अस्माकम् । पुत्रपोत्रादीन् । आचर । अनुपहसितवीराः सन्तो वयम् । तुभ्यम् । हविः । जुहुवाम् ।

त्वेपं वयं रुद्रं यज्ञसाधं वङ्कुं कविमवसे नि ह्वयामहे ।

आरे असद्वैव्यं हेळो अस्यतु सुमतिमिद्वयमस्या वृणीमहे ॥४॥

त्वेपं वयम् । दीप्तम् । यज्ञस्य साधवितारम् । कुटिलगमनम् । कविम् । अवसे । अभिमुख-
माह्वयामः सः । दैव्यम् । क्रोधम् । अस्मत्तः । दूरे । क्षिपतु । सुमतिम् । एव । वयम् । अस्य । प्रार्थ-
यामहे ।

दिवो वराहमरुपं कपदिनं त्वेपं रूपं नमसा नि ह्वयामहे ।

हस्ते विभ्रद्रेषजा वार्याणि शर्म वर्मच्छदिस्मभ्यं यंसत् ॥५॥

दिवो वराहम् । दिवः । वराहारम् । आरोचमानम् । जटिलम् । दीप्तम् । श्लाघमानम् ।

१. वृष्टिलक्षणो नोवकेन । ... अथवा मीड-
शब्दस्य धननाम्नो मत्वन्तस्येवं छान्वतं
रूपम् । धनवन्नित्यर्थः Sk.

२. तासां प्रजानां सुखमिच्छन्नेव सुखप्रद एव
भवेत्यर्थः Sy. अस्मदीयहविरूपयोग-
निमित्तं सुखमिच्छन् Sk.

३. ऋत्विजो वा प्रति Sk.

४. ०त्रादीनां पर M. आगच्छ Sk.

५. वीर्याज्जायन्त इति वीराः प्रजाः Sy.

६. चरपुरोडाशाविकम् Sy.

७. चोदित आधारे प्रक्षिपाम Sy.

८. V. Mādhava ignores इत्

* अस्य । आ । PP.

९. यस्य P. प्रज्ञस्य M.

१०. एष हि यज्ञं स्विष्टं करोति Sy.

११. कान्तवर्तिनम् Sy. मेघादिनम् Sk.

१२. हविषा तर्पणाय पालनाय वा Sk.

१३. ०से मभि० M. नियमेन Sk.

१४. ०म (स्त देवो हस्ते दधानो) स्त P.

१५. देव्यं D. देवस्य द्योतमानस्य
सम्बन्धिनम् Sy. देवानां स्वभूतम् Sk.

१६. यथास्मभ्यं देवा न कुध्येयुस्तथा करोत्व-
त्यर्थः Sk. १७. अनुग्रहरूपां बुद्धिम्
Sy. शोभनामेवानुग्रहरूपां बुद्धिम् Sk.

१८. द्युलोकात् Sk.

१९. वराहम् P. यद्वा वराहवद् दृढाङ्गम् Sy.
वराहनामासुरः । तत्सदृशम् । अत्यन्तबल-
वन्तमित्यर्थः । अथवा वराह इति मेघ-
नाम । तत्सदृशम् । एकदेशसादृश्येन चैव
समस्तसादृश्यव्यपदेशः । रुद्रस्य नीलत्वात्
कण्ठो मेघसदृशः । मेघसदृशकण्ठमि-
त्यर्थः । अथवा वराहः सूकर उच्यते । तदा-
कारम् । देवता हि महाभाग्ययोगात् तं
तमाकारं भजते । अत उपपन्नो रुद्रस्य
वराहाकारव्यपदेशः Sk.

२०. अक्षयतिर्गतिकर्मा । गन्तारं शत्रून् यजान्
वा प्रति Sk. २१. ०ल M.

२२. त्वेपं रूपम् । अन्तर्णीतमस्वरूपं रूपशब्दो
द्रष्टव्यः । माहाभाग्ययोगादनेकप्रकारं
रूपं रूपवन्तम् Sk.

२३. ०मान P.

निरुपणीयं वेदान्तरधिगम्यम् Sy.

नमसा । अभिमुखम् । आह्वयामः स देवः । हस्ते । दधानः । वरणीयानि । भेषजानि । सुखम् ।
रसाम् । गृहं च । अस्मभ्यम् । प्रयच्छतु ।

इदं पित्रे मरुतामुच्यते वचः स्वादोः स्वादीयो रुद्राय वर्धनम् ।

रास्वा च नो अमृत मर्तभोजनं त्मने तोकाय तनयाय मृळ ॥६॥

इदं पित्रे । मरुताम् । पित्रे । देवाय । इदम् । अत्यन्तं स्वादुभूतम् । वर्धनम् । वचः ।
उच्यते । देहि । च । अस्मभ्यम् । देव ! मर्तानां भोजनमन्नम् । आत्मने । पुत्राय । पौत्राय च ।
प्रसीद ।

१. Omitted by P.

हविलंक्षणेनाग्नेन नमस्कारेण वा Sy.
नमस्कारेण । स्तुत्येत्यर्थः । अथवा नमो
हविलंक्षणमन्नम् । तेन निमित्तेन । हवि-
रूपभोक्तुमित्यर्थः Sk.

२. नियमेन Sk.

३. स्ते M.

४. हस्तधारणेन चात्र तदुत्तरकालभावि दानं
लक्ष्यते । वददित्यर्थः Sk.

५. अत्यन्तोत्कृष्टानीत्यर्थः Sk.

६. रोगशमनहेतुभूतानि Sy.
सर्वरोगोपशमनसमर्थानि Sk.

७. आयुधानां निवारकं कवचम् Sy.
शत्रुप्रयुक्तहिंसाप्रतिबन्धसमर्थं च कव-
चम् Sk.

८. स्तोतृभ्यः Sy.

९. भेषजानि च ददातु सुखादीनि
चेत्यर्थः Sk.

* रास्व । PP.

१०. एकोनपञ्चाशत्सङ्ख्याकानां देवविशेषा-
णाम् Sy.

११. पितृभूताय Sk.

१२. अतिशयेन हर्षजनकमित्यर्थः Sy.
अत्यन्तं मनसः प्रीतिकरमित्यर्थः Sk.

१३. स्तुत्यस्य प्रवर्धकम् । स्तोत्रेण हि देवता
हृष्टा सती प्रवर्धते । रुद्रस्य च मरुतां

पितृत्वमेवमाख्यायते । पुरा कदाचि-
दिन्द्रोऽसुराञ्जिगाय । तदानीं वितिर-
सुरमाता इन्द्रहननसमर्थं पुत्रं कामयमाना
तपसा भर्तुः सकाशाद् गर्भं लेभे । इमं
वृत्तान्तमवगच्छन्निन्द्रो वञ्चहस्तः सन्
सूक्ष्मरूपो भूत्वा तस्या उदरं प्रविश्य तं
गर्भं सप्तधा बिभेद । पुनरप्येकं सप्त-
लवण्डमकरोत् । ते सर्वे गर्भेकदेशा योने-
निर्गत्पादन् । एतस्मिन्नवसरे लीलार्थं
गच्छन्ती पार्वतीपरमेश्वराविमान्
वद्शतुः । महेशं प्रति पार्वत्येवमबो-
चत् । इमे मांसलवण्डा यथा प्रत्येकं
पुत्राः सम्पद्यन्तामेवं त्वया कार्यं मयि
चेत्प्रीतिरस्त्योति । सच महेश्वरस्तान्
समानरूपान् समानवयसः समानालङ्का-
रान् पुत्रान् कृत्वा गौर्यै प्रदवी, तवेमे
पुत्राः सन्तिवति । अतः सर्वेषु मास्तेषु
सूक्तेषु मरुतो रुद्रपुत्रा इति स्तूयन्ते Sy.
वृद्धिहेतुः । स्तुतिर्हि देवानां वृद्धिकरी Sk.

१४. देवा P.

मरणरहितरुद्र Sy.

१५. मर्त्यानाम् P. मत्तानां M.

१६. भोजनमिति धननाम । मर्तोपभोग्यं
धनम् Sk.

१७. Omitted by P. and D.
पुत्राय M.

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उच्यन्तमुत मा न उच्यितम् ।

मा नो वधीः पितरं मोत मातरं मा नः प्रियास्तन्वो रुद्र रीरिषः ॥७॥

मा नो महान्तम् । मा । अस्माकम् । वृद्धम् । मा । च । बालम् । मा च । रेतः सिञ्चन्तं
युवानम् । मा । च । निषिक्तम् । मा च । नः । वधीः । पितरम् । मा । च । मातरम् । मा च ।
अस्माकम् । प्रियाणि । अङ्गानि । हिंसीः ।

मा नस्तोके तनये मा न आयौ मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः ।

वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तुः सदमित्वा हवामहे ॥८॥

मा नस्तोके । मा । अस्माकम् । पुत्रे । तत्पुत्रे च । मा चान्यस्मिन् । मदीये । पुरुषे ।
मा । नः । गोषु । मा च । अस्माकम् । अश्वेषु । हिंसीः । मा च । अस्माकम् । समर्थान् । क्रुद्धः ।
वधीः । हविष्मन्तः । सदा । एव । त्वाम् । वयम् । हवामहे ।

उप ते स्तोमान्पशुपाङ्कुरं रास्वा पितर्मरुतां सुन्नमस्मे ।

भद्रा हि ते सुमतिर्मृग्यत्तमाथा वयमव इत्ते वृणीमहे ॥९॥

उप ते । यथा गोपाः प्रातः समर्पितान् पशून् सायमुपकरोत्येवमहम् । तुभ्यम् । स्तोमान् ।

१. Omitted by P.

२. ०ड P. ३. ०ल M.

४. गर्भरूपेण स्त्रीषु निषिक्तमपत्यम् Sy.
गर्भस्थम् Sk.

५. स्नेहविषया स्तनूषु भवाः प्रजा वा Sy.
मा च नः प्रियास्तन्वः । एकवचनस्य स्थाने
बहुवचनम् । प्रियं स्वमेव शरीरम् Sk.

६. V. Mādhava ignores नः । नः ।
नः । रुद्र ।

७. लोक इत्यादौ द्वितीयार्थे सप्तमी । मा-
स्माकं लोकं पौत्रांश्च पुत्रांश्च ?
(पुत्रांश्च पौत्रांश्च) Sk.

८. आयव इति मनुष्यनामसु पाठादायु-
शब्दोऽत्र मनुष्यवचनः । परिवारक-
मनुष्यान् Sk.

९. गाः Sk. १०. अश्वान् Sk.

११. अर्थान् P. D. विक्रान्ताञ् शौर्यपितान्
अस्मदीयान् Sy. स्वभ्रातृप्रभृतीन् Sk.

१२. Omitted by P.

१३. यागाय Sk.

१४. V. Mādhava ignores रुद्र

* पशुपाङ्कुरं । आ । अङ्कुरम् । PP.

† अस्मे इति । PP.

‡ मृग्यत्तमा । अथ । PP.

१५. उप ते omitted by M.

१६. स्वस्मे समर्पितान् पशून् Sy.

१७. स्वामिभ्यः प्रत्यर्पयति, एवं त्वत्सकाशा-
ल्लब्धान् स्तुतिरूपान् मन्त्रान् स्तुति-
साधनतया तुभ्यं प्रत्यर्पयामोत्यर्थः Sy.
यथा पशुपालः पशून् विक्रिप्तान् सत
एकीकृत्य ग्रामस्यात्मनो वा समीपे
करोति Sk.

उपाकरम् । देहि । मरुताम् । पितः । सुखम् । अस्मभ्यम् । भजनीया । हि । ते । सुमतिः । सुख-
यितृतामा । वयम् । तव । रक्षणम् । एव । वृणीमहे ।

आरे ते गोघ्नमुत पूरुषं चर्यद्वीर सुन्नमस्मे ते अस्तु ।

मुळा च नो अधि च ब्रूहि देवाधा च नः शर्म यच्छ द्विबर्हाः ॥१०॥

आरे ते । दूरे । तव । गोहननम् । अपिच । पुरुषहननम् । क्षयद्वीर ! सुखम् । अस्मात् ।
तव । अस्तु । सुखं च । अस्मान् । अधि । चास्मभ्यम् । ब्रूहि । अथ । च । सुखम् । प्रयच्छ ।
अस्मभ्यम् । द्वयोः स्थानयोः परिवृढः ।

अवोचाम नमो अस्मा अवस्यवः शृणोतु नो हव रुद्रो मरुत्वान् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥११॥

अवोचाम । उक्तवन्तो वयम् । नमस्कारम् । अस्मे । रक्षणच्छवः सोऽयम् । आह्वानम् ।

१. उपकारं P. उपकरं M.
समर्पयामि Sy. भवत्सन्निधौ
सर्वानुच्चारितवानित्यर्थः Sk.
२. कल्याणी Sk.
३. शोभनानुपाद्यबुद्धिरस्मात् Sk.
४. सम्भजामहे Sy.
आत्मानं पाल्यमानमिच्छाम इत्यर्थः Sk.
५. V. Mādhava ignores अथ
- * अस्मे इति । PP. † मुळा PP.
- ‡ देव । अधि । PP.
६. अस्मत्तो भवतु Sk.
७. षष्ठीश्रुतेर्बलं रूपं वेति शेषः Sk.
८. ०हनम् M. यदा गोहननसाधन-
मायुधम् Sy. गवां हन्तु Sk.
९. तत्साधनमायुधं वा Sy.
पुरुषाणां हन्तु Sk.
१०. क्षपितसर्वशत्रुजन रुद्र ! Sy. वीराणामपि
शत्रूणामभिगन्तः ! स्वेषां वा वीराणाम-
भिप्रेतेषु स्थानेषु निवासयितः ! Sk.
११. सुन्नं यदेव बलं रूपं वा तव Sk.
१२. अस्माकं . . . सुखसिद्धयर्थं प्रसन्नो भव Sy.
१३. अस्मान् Sy. १४. अधिवचनं
पक्षपातेन वचनम् Sy. आज्ञापय च

यद्यदस्माभिः कर्तव्यमित्यर्थः Sk.
द्विबर्हाः । बंर्हिर्बृद्धपर्यः । द्वयोर्बन्धयिता
यष्टुः स्तोतुश्च द्विबर्हाः । अपवा द्वयोः
स्थानयोः प्रवृद्धो द्विबर्हाः । कतमयोर्द्वयोः ।
यज्ञसङ्ग्रामयोर्वा वीर्येण मध्यमोत्तमयो-
र्वा रूपेण । रुद्रो हि मध्यमस्त्वानीयः
सन्नाप्रवृद्धो दिव्यादित्याच्छक्नोति प्रभू-
तान् रसान् प्रतिग्रहीतुम् । अप्यन्तरिक्ष
आप्रवृद्धः शक्नोति च वर्धयितुम् । अत
उपपन्नमस्य वृद्धत्वम् । तन्निबन्धनश्च
द्विबर्हा इति व्यपदेशः Sk.

१५. अधशब्दोऽत्रापिशब्दस्यार्थः । अपिच Sk.
१६. शर्म गृहम् Sk.
२७. पृथिव्यामन्तरिक्षे च परिवृढः । यदा
द्वयोर्दक्षिणोत्तरमार्गयोः, ज्ञानकर्मणोर्वा
परिवृढः स्वामी Sy.
१८. ०बुद्ध P. ०बुद्धः D.
१९. V. Mādhava ignores देव
§ अस्मे । PP. २०. P. and D.
add कवये before उक्तवन्तः ।
एतत्सूक्तरूपं स्तोत्रमवादिष्य Sy.
२१. अस्मे रुद्राय . . . नमस्कारोऽस्तु Sy.
२२. अन्नं रक्षणं वेच्छन्तः Sy.

शृणोतु । रुद्रः । मरुद्भिः सहितः ।

I. 115.

चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः ।

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगत्स्तस्युषश्च ॥१॥

चित्रं देवानाम् । चायनीयम् । देवानाम् । उदगात् । अनीकं सङ्ख्यः, आदित्ये हि सर्वे देवा वसन्ति तदिदम् । मित्रस्य । वरुणस्य । अग्नेः । प्रकाशकमपि वा चक्षुर्भूतम् । आपूरय । द्यावा-पृथिवी च । अन्तरिक्षं च महत्त्वेन । सूर्यः । आत्मा । जङ्गमस्य । स्थावरस्य । च जीवभूतः ।

सूर्यो देवीमुषसं रोचमानां मर्यो न योषामभ्येति पश्चात् ।

यत्रा नरो देवयन्तो युगानि वितन्वते प्रति भद्राय भद्रम् ॥२॥

सूर्यो देवीम् । सूर्यः । देवीम् । उपसम् । दीप्यमानाम् । मनुष्यः । इव । स्त्रियम् । पश्चात् ।

१. स्वीकरोतु Sy.

२. V. Mādhava ignores नः and तत् । नः etc. Ms. D. puts the figure ॥११४॥ here to indicate the end of one hundred and fourteenth hymn. No such number is given in P. and M.

* आ । अप्राः । द्यावापृथिवी इति । PP.

३. चायनीयं देवानामुदगमदनीकम् । स्थानं मित्रस्य वरुणस्याग्नेश्च । आपूपुरद् द्यावा-पृथिव्यो चान्तरिक्षं च महत्त्वेन (तेन) । सूर्य आत्मा जङ्गमस्य च स्थावरस्य च N. 12. 16.

४. आश्चर्यकरम् Sy.

विचित्रं पुन्यं वा ज्योतिः Sk.

५. दीप्यन्तीति देवा रश्मयस्तेषाम् । देवज-नानामेव वा Sy. रश्मीनाम् Sk.

६. उदगाचलं प्राप्तमासीत् Sy.

७. मित्रादिपुरुषं चात्र प्रदर्शनार्थं द्रष्टव्यम् । देवानां मनुष्याणामन्येषां च प्राणिना-मित्यर्थः Sk.

८. उपलक्षणमेतत् । तदुपलक्षितानां जग-ताम् Sy. ६. ०शमपि P. D.

१०. इन्द्रियस्थानीयं वा Sy.

११. स्वकीयेन तेजसा ... अपूरयत् Sy. आपूरयति ... केन ? सामर्थ्याद्विश्वमभिः Sk. आपूरयति is suggested for आपूरय

१२. ०त्वेन P. D. M.

१३. ईदृग्भूतमण्डलान्तर्वर्ती सूर्योऽन्तर्यामितया सर्वस्य प्रेरकः परमात्मा Sy.

१४. स हि सर्वस्य स्थावरजङ्गमात्मकस्य कार्य-वर्गस्य कारणम् । कारणाच्च कार्यं नातिरिच्यते । ... यद्वा स्थावरजङ्गमा-त्मकस्य सर्वस्य प्राणिजातस्य जीवात्मा । उदिते हि सूर्ये मृतप्रायं सर्वं जगत् पुनश्चे-तनयुक्तं सदुपलभ्यते Sy.

† अभि । एति । PP. ‡ यत्र । PP.

१५. ०वो P. १६. ०स D. उवसः प्रादु-र्भावानन्तरं तामभिलक्ष्य गच्छति Sy.

१७. यथा कश्चिन्मनुष्यः शोभनावयवां गच्छ-न्तो युवति स्त्रियं सततमनुगच्छति तद्वत् Sy.

अभिगच्छति । यस्यामुषसि । मनुष्याः । देवान् कामयमाना । अग्निहोत्रादीनि कर्माणि । प्रति-
वितन्वते । भद्रं च । भद्राय कुर्वन्ति यद्वा कर्षणार्थं युगानि युञ्जन्तीति ।

भद्रा अश्वा हरितः सूर्यस्य चित्रा एतग्वा अनुमाद्यासः ।

नमस्यन्तो दिव आ पृष्ठमस्युः परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः ॥३॥

भद्रा अश्वाः । भजनीयाः । अश्वाः । हरिश्चामधेयाः । सूर्यस्य । चित्रवर्णाः । एतग्वा इति
चाश्वनाम स्तुत्याम् । अनुमोदनीयाः । प्रह्वीभवन्तः । दिवः । पृष्ठस्थानीयमादित्यम् । आतस्यु-

१. अपिग० P.

उपस्युदितायां पश्चादुदेतीत्यर्थः Sk.

२. यज्ञस्य नेतारो यजमानाः । ... यद्वा देव-
यन्तो देवयागार्थं धनमात्मन इच्छन्तो
यजमानपुरुषा युगानि हलावयवभूतानि
कर्षणाय ... प्रसारयन्ति । तामुषसमनु-
गच्छतीत्यर्थः Sy.

३. देवं द्योतमानं सूर्यं यष्टुमिच्छन्तः Sy.
देवमिममेव सूर्यं यष्टुमिच्छन्तः Sk.

४. युगशब्दः कालवाची । तेन च तत्र कर्त-
व्यानि कर्माणि लक्ष्यन्ते यथा दर्शपूर्ण-
मासाविति Sy.

युगशब्दः कालवचनः सामर्थ्याच्चाग्नि-
होत्रकालेषु वर्तते प्रतीत्येतेन सम्बध्यते ।
अग्निहोत्रकालान् प्रति । अग्निहोत्र-
कालेषु ... विततं कुर्वन्ति Sk.

५. कल्याणं सूर्यम् Sy.

६. कल्याणरूपाय कर्मफलाय स्तुम इति शेषः ।
यद्वा देवयन्तो देवकामा यजमाना युगानि
युग्मानि भूत्वा पत्नीभिः सहिताः सन्तो
भद्रं कल्याणम् अग्निहोत्रादिकं कर्म
भद्राय तत्फलार्थं प्रति प्रत्येकं यस्यामुषसि
प्रदत्तायां ... विस्तारयन्ति Sy.
तत्फलाय । भद्रमग्निहोत्रलक्षणं कर्म ।
यदा स्वेष्टे कालेषु मनुष्या अग्निहोत्रं
जुह्वति तदा सूर्यं उपसं पश्चादभ्येतीति
समस्तार्थः Sk.

* एतग्वाः । PP.

† द्यावापृथिवी इति । PP.

७. तुरगा व्यापनशीला वा Sy.

८. ०रि ना० P.

हर्तारः Sy.

हरितवर्णाः Sk.

९. सूर्यस्य स्वभूताः Sk.

१०. ०र्णं P.

११. अश्वा एतग्वा इत्येतदुभयम् अश्वनाम ।
तत्रैकं क्रियापरं योजनीयम् । ... एतग्वा
अश्वाः । यद्वा, एतं गन्तव्यं मार्गं गन्तारो-
ज्जवाः । एतं शबलवर्णं वा प्राप्नुवन्तो-
ज्जवाः Sy.

एतग्वा इत्यश्वनामान्यत्रेह स्वश्वेन
पौनस्वत्यप्रसङ्गात् क्रियाशब्दः ।
अतीतेष्वहस्तु मार्गस्य गन्तार
इत्यर्थः Sk.

१२. अनुक्रमेण सर्वे स्तुत्या भावनीयाः Sy.
अनुष्टुत्याः Sk.

१३. अस्माभिर्नमस्यमानाः सन्तः Sy.
पूजयन्तः Sk.

१४. उपरिप्रदेशं पूर्वभागलक्षणम् Sy.
दिवः पृष्ठमुपरिभागम् Sk.

१५. प्राप्नुवन्ति । यद्वा हरितो रसहरणशीला
रश्मयो भद्रादिलक्षणविशिष्टा दिवः
पृष्ठं नभःस्थलमातिष्ठन्ति Sy.
आतिष्ठन्ति Sk.

स्ततः । द्यावापृथिव्यौ । परिगच्छन्ति । सद्य एव ।

तत्सूर्यस्य देवत्वं तन्महित्वं मध्या कर्तोर्विततं सं जभार ।

यदेदयुक्त हरितः सधस्थादाद्रात्री वासस्तनुते सिमस्मै ॥४॥

तत् सूर्यस्य देवत्वम् । तत् । सूर्यस्य । ऐश्वर्यम् । तत् । महत्त्वं यत् । मध्ये । कर्मणः ।
विततं तत् कर्मास्ति यन्तं सूर्यं दृष्ट्वा कर्मकरः । संहरति । यदा । एवायम् । अश्वान् प्रातर्गमनाय ।
रयात् । नियोजयति तत्र । नियुक्त्यनन्तरमेव । रात्री । सर्वस्मै । वासः । तनुतेऽहर्दृग्भवति

१. ०ति M. व्याप्नुवन्तीत्यर्थः Sy.
२. सद्यः समान एवाहनि Sk.
३. तत्सूर्यस्य देवत्वं तन्महित्वं मध्ये यत्कर्मणां क्रियमाणानां विततं संहियते । यदासा-
वयुङ्क्त हरणानादित्यरश्मीन् । हरितो-
ऽश्वानिति वा । अथ रात्री वासस्तनुते
सिमस्मै N. 4. 11.
४. सर्वत्रैकस्यादित्यस्य ... स्वातन्त्र्यमिति
यावत् Sy.
५. ईश्वरत्वं, स्वातन्त्र्यमिति यावत् Sy.
६. ०त्वं P. D. M.
७. प्रारब्धापरिसमाप्तस्य कृष्णविलक्षणस्य
Sy. कृष्णादेः कर्मणः । अपरि-
समाप्तेष्वेव प्रारब्धेषु कर्मस्वित्यर्थः Sk.
८. तस्मिन् कर्मणि ... विस्तीर्णं स्वकीयं
रश्मिजालमस्तं गच्छन् सूर्यः सञ्जभार,
अस्माल्लोकात्स्वात्मन्युपसंहरति । कर्म-
करणे च प्रवृत्तमपरिसमाप्तेव विसृजत्य-
स्तं यन्तं सूर्यं दृष्ट्वा । ईदृशं स्वातन्त्र्यं
महिमा च सूर्येभ्यतिरिक्तस्य कस्यास्ति ?
न कस्यापि । सूर्य एवेदृशं स्वातन्त्र्यं
महिमानञ्चावगाहते Sy.
९. ०राः P. १०. ०न्ति P.
आत्मीयं रश्मिजालं ... क्षणेनैकेन संह-
रति । महत्त्वाद्धीदमत्यन्तदुरुपसंहरं नान्यः
सूर्यात् क्षणेनैकेनापि संहर्तुं शक्नोतीत्यर्थः
Sk. ११. इच्छन्वः पदपूरणः Sk.

१२. रसहरणशीलान् स्वरश्मीन् हरिद्वर्णान-
श्वान् वा Sy.
१३. सहस्थानादस्मात्पार्थिवाल्लोकाद् आदाय
अयुक्त, अन्यत्र संयुक्तान् करोति । यदा
युजिः केवलोऽपि विपूर्यो ब्रष्टव्यः ।
यद्वेवातो स्वरश्मीनश्वान् वा सधस्यात्
सह तिष्ठन्त्यस्मिन्निति सधस्थो रथः ।
तस्मादयुक्त, अमुञ्चत् Sy.
सधस्यात् । सह तिष्ठन्ति यत्राश्वः स
सधस्थो रथ इहाभिप्रेतः । सप्तम्यर्थे
चैषा पञ्चमी । सर्वेषामश्वानां सहस्थान-
भूत आत्मीये रथ इत्यर्थः Sk.
१४. यदास्तमयानन्तरमुत्तरेण मेघं गन्तुं युङ्क्ते
Sk. वियोजयति is suggested
for नियोजयति
१५. ०त्रीः M. १६. सप्तम्यर्थे चतुर्थी ।
सर्वस्मिंल्लोके Sy. सप्तम्यर्थे चैषा
चतुर्थी । सर्वस्मिञ्जगति Sk.
१७. ०सं M. P. आच्छादयितुं तमः । ...
यदा वातो वासरमहः । तत्सर्वस्मादस्मा-
ल्लोकाद् अपनीय रात्री तमस्तनुते Sy.
वातशब्दोऽत्र क्रियाशब्दो वस आच्छादन
इत्यस्य । वस्त्रवचनो वा । सामर्थ्याच्च
कृष्णं वास आह नान्यत् । तत्सारण्याच्च
तमसि प्रयुज्यते । कृत्स्नस्य जगत आच्छा-
दयितुं कृष्णवातस्वरूपं वा तमः Sk.
१८. विस्तारयति Sk. १९. ०मनयति P.

यद्वा^१ रथाद्यदाश्वान् विमोचयति, अनन्तरमेव रात्रिर्वा^२सःसदृशमन्धकारं विकरोति^३ ।

तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे सूर्यो रूपं कृणुते द्यौरुपस्थे ।

अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः कृष्णमन्यद्धरितः सं भरन्ति ॥५॥

तन्मित्रस्य । तत् । मित्रावरुणयोरहोरात्रयोः । दर्शनाय । सूर्यः । रूपम् । करोति । दिवः ।
उपस्थेऽन्तरिक्षे । तस्य । अपर्यन्तम् । अन्यतरतः स्थितम् । श्वेतम् । तेजः । रश्मयः । सम्भरन्ति ।
कृष्णं च । अन्यदन्धकारमित्याह्नि श्वेतं तेजः सम्भरन्ति रात्रावन्धकारम् "द्वे द्रधसी सतती वस्त
एकः केशी विदवा भुवनानि विद्वान्" इत्यध्वर्यूणां मन्त्रः ।

* अद्या देवा उदिता सूर्यस्य निरंहसः पिपृता निरवद्यात् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥६॥

अद्या देवा उदिता । अद्य । देवाः । सूर्यस्य । उदये सत्यस्मान् । दारिद्र्यात् ।

१. यदा M. २. रत्रि वा० D.
०वसः P. ३. अपि क० M.
४. तदानीमुदयसमये Sy.
यदिवं प्रातः प्रागुदयाद् दीप्तिवर्जितं
प्रकाशमात्रसम्बद्धं तत् Sk.
५. एतदुभयोपलक्षितस्य सर्वस्य जगतः Sy.
मित्रवरुणग्रहणमत्र प्रदर्शनाय ब्रष्टव्यम् ।
देवानां मनुष्याणामन्येषां प्राणिनाम् Sk.
६. ०यो D. See note on
अहोरात्र no. ५ p. ५८३
७. आभिमुख्येन प्रकाशनाय Sy.
८. सर्वस्य निरूपकं प्रकाशकं तेजः Sy.
९. नभस उपस्थ उपस्थाने मध्ये Sy. समीपे ।
द्युलोकस्य पूर्वस्मिन् प्रान्त इत्यर्थः Sk.
१०. अन्यत् मध्येऽह्नः Sk. ११. अन्यत-
रस्थि० M. तमसो विलक्षणं तेजः Sy.
१२. अत्यन्तदीप्तमस्य सूर्यस्य Sk.
१३. बलनामंतत् । बलपुक्तमतिबलस्यापि
नैशस्य तमसो निवारणे समर्थम् Sy.
बलनामंतत् सामर्थ्याच्चान्तर्गतमत्वर्थम् ।
बलवत् । अत्यन्ततीव्रत्वाद् दुरभिभव-

- मित्यर्थः Sk. १४. हरिद्वर्णा
अश्ववा वा Sy. हरितोऽश्ववाः Sk.
१५. अह्नि स्वकीयापगमनेन निष्पादयन्ति Sy.
मेरुमुत्तरेण सूर्यं नयन्तः प्रकल्पयन्ति ।
मेदना हि व्यवधीयमानः सूर्यस्तमस्क-
रोति । अतस्तस्यैव देशान्तरस्यस्य
तद्रूपमिति व्यपदिश्यते । मेदना च व्यव-
धानं सूर्यस्याश्वाः कुर्वन्ति Sk.
१६. तमः स्वकीयापगमनेन रात्रौ । अस्य
रश्मयोऽप्येवं कुर्वन्ति किमु वक्तव्यं तस्य
माहात्म्यमिति सूर्यस्य स्तुतिः Sy.
तमोलक्षणमस्य स्वरूपम् Sk.
१७. ०रां P. १८. द्रघ P.
१९. यतती P. २०. विदवानि P.
२१. TS. ३. २. २. २.
* अद्य । PP. २२. अद्या P.
२३. द्योतमानाः सूर्यरश्मयः Sy.
सूर्यत्वादस्या ऋचो देवा इह रश्मय
उच्यन्ते नान्ये । अद्य हे देवाः सूर्यस्य
रश्मय उदिताः Sk.
२४. अंहसः पापात् Sy. पापादधर्माख्यात् Sk.

पापाच्च । निष्कारयत । तत्र इति ।

L.116.

नासत्याभ्यां ब॒र्हिरे॒व प्र वृ॒ञ्जे स्तोमा॑ इ॒यम्य॑भि॒र्ये॒व वातः ।

याव॑र्भेगा॒य वि॒मदा॑य जा॒यां सेना॑जुवा न्यू॒हुतु॑ रथे॒न ॥१॥

नासत्याभ्याम् । कवीवान् दैर्घ्यतमस उशिक्रप्रसूतः । यथा कश्चिद् यज्ञाय ब॒र्हिः । प्रवृ॒ञ्क्ते एवम॑हम् । स्तोमानन्यूनातिरिक्तं करोमि स्तोमान् प्रेरयामि । अभ्रसमूहानिव । वातः । यो । बालाय । विमदायोऽभ्याय स्वगृहं प्रतिगच्छते शत्रुभिरभिभूताय ताम् । भार्याम् । सेनां प्रतिगच्छता रथेन तद्गृहं प्रति । न्यूहुतुः “याभिः पत्नीविमदाय” इति कुत्सः ।

वी॒ळुप॑त्मभिराशुहेमभिर्वा दे॒वानां॑ वा ज॒तिभिः॑ शाश॑दाना ।

तद्रा॑से॒भो नास॑त्या स॒हस्र॑मा॒जा य॒मस्य॑ प्र॒धने॑ जिगा॒य ॥२॥

वी॒ळुप॑त्मभिः । दृ॒ढप॑तनैः । आ॒शुग॑मनैः । च । दे॒वानाम् । च । प्रोत्सा॑हनैः ।

१. निरवद्यात् । अवद्यं गृहीतमुच्यते । अन्यस्मादपि गृह्यात् Sk.

२. निष्कृष्य पालयत Sy. निश्चयेनैवास्मान् पालयत Sk.

३. V. Mādhava ignores तत्र etc. Ms. D. puts the figure ॥११५॥ here to indicate the end of one hundred and fifteenth hymn. No such number is given in P. and M.

* निऽहुतुः । PP.

४. ब॒र्हि D. ५. ०ङ्क्ते P. D. प्रक॒र्वेणान्यू॑नानतिरिक्तं यागाय पर्याप्तं द॒र्भं वृ॒ङ्क्ते छिन॑ति सम्पादयतीति यावत् । एवम॑हम् ... अ॒श्विभ्यां॑ स्तुतीः ... सम्पादयामि Sy. वेदिस्तरणाय ब॒र्हिः संस्क॑रोति Sk.

६. स्तोमान् संस्कृत्य ... गमयामि । उच्चारणेन प्रेरयामीत्यर्थः Sk.

७. ०नीव D. यथाऽभि॒याणि, अभ्रे॒व मेघे॒ष्वव॑स्थितान्युद॒कानि ... वायु॑र्वयं-णाय ब॒हुशः॑ प्रेरयत्येवम॑हम॒श्विभ्यां॑ स्तोत्राणि ... ब॒हुशः॑ प्रेरयामि Sy.

८. बलाय P. D. अर्भकमित्यल्पनाम् । तस्य पर्यायोऽभंशब्दः । ... अ॒ल्पाया वा भार्या॑या गन्ता सोऽभंगः । तस्याभंगस्य विमदस्य ऋषेरर्थाय Sk.

९. एतत्सञ्ज्ञाय राजर्षये Sy.

१०. मध्येमार्गस्वयंवरार्थभागतस्तस्मात्तन्ममाने-रन्येनृपैः सह योद्धुमशक्नुवतेऽपि तस्मै ... शत्रुसेनायाः प्रेरकेण शत्रुभिर्दुष्प्रापेण रथेन यावद्विनो ... भार्यां परैरनुक्रान्तां ... शत्रून्निहत्य तवीर्यं गृहं प्रापयामासतुः । ताभ्यामित्यर्थः Sy.

११. तस्यैव Sk. १२. सेनया सह गन्त्रा । स्वसेनापरिवृतेनेत्यर्थः Sk.

१३. RV. I. 112. 19^a. १४. V. Mādhava ignores नासत्याभ्याम् ।

† वी॒ळुप॑त्मभिः । आ॒शुहे॑मभिः । PP.

१५. प॒द्मभिः P. D. M.

वी॒ळ्विति॑ बलनाम् । बलवदुत्पतनैः Sy.

१६. सन्ततमपि गच्छतां येषां गतिनं होयत इत्यर्थः । ते वी॒ळुप॑त्मानोऽश्विनोः स्वभूता रासभाः । तैर्वी॒ळुप॑त्मभिः Sk.

१७. गमनैः । दे॒वानामे॒व यो॒ग्या नान्य॑स्ये-त्यर्थः Sk.

गच्छतोः । तत् प्रजापतिना दत्तम् । सहस्रमाश्विनं नाम भवतोऽश्वः । रासभः । नासत्यो । बलस्य ।
प्रख्यापने । युदे । जिगाय ।

तुग्रो ह भुज्युमश्विनोदमेधे रुयि न कश्चिन्ममृवाँ अवाहाः ।
तमूहयुनौभिरात्मन्वतीभिरन्तरिक्षप्रुद्धिरपौदकाभिः ॥३॥

तुग्रो ह भुज्युम् । तुग्रः । ह । भुज्युं पुत्रम् । अश्विनौ । समुद्रे । धनम् । इव । कः । चित् ।
त्रियमाणः समुद्रमध्यस्थानां शत्रूणां योघनार्यमपिवाज्येन कारणेन । प्रहितवान् समुद्रमध्ये
तस्य नौः सन्नाज्मवदधाश्विनौ युवाम् । तं समुद्रस्य पार ऊहयुः । नौभिः । युष्मदीयाभिः । अन्त-
रिक्षेण गच्छन्तीभिः सुश्लिष्टत्वादप्रविष्टोदकाभिः ।

१. शाश्वमानयोरत्यर्थं त्रेयमाणयोर्युवयोर्वा-
हनभूतो यो रासभः प्रजापतिना दत्तः स
यमस्य वैवस्वतस्य प्रीतिकरे प्रधाने
प्रकीर्णवनोपेते, ... आजौ सङ्ग्रामे त-
च्छत्रूणां सहस्रं...जितवान् । वैवस्वतो हि
बहूनां मरणहेतुना सङ्ग्रामेण तुष्टो
भवति । यद्वा जेतव्येन प्रजापतिना निहि-
तमृक्सहस्रं शीघ्रगमनयुक्तो रासभो
जिगाय जयेनालभत । अन्येभ्यो देवेभ्यः
पूर्वमेवाजि प्राप्य युवां जयं प्रापयामास
Sy. २. यत्तूर्याधिवाहानन्तरं प्रजा-
पतिर्देवेभ्योऽवदात् तत्सहस्रमृचाम् Sk.
३. रासावः M. रये नियुक्तस्तान् Sk.
४. यमस्य । तमसां यमनाद्यम आदित्य
इहोच्यते । तस्य सम्बन्धिन्याम् Sk.
५. अश्वदेर्धावनभूमिराजिरुच्यते । त-
स्याम् Sk.
- * कः । चित् । ममृ ज्वान् । अब । अहाः PP.
- † आत्मन्ज्वतीभिः । अन्तरिक्षप्रुद्धिभिः ।
अपञ्जदकाभिः । PP.
६. तुग्र इति सोऽयमित्यभिसम्बन्धात् पितृ-
शब्देनैवं पुत्रस्याभिधानम् । द्वितीयायै च
प्रथमा । ... तुग्रपुत्रम् Sk.

७. हशब्दः प्रसिद्धो Sy. हेति पदपूरणम् Sk.
८. भुज्युं नाम राजानम् Sk.
९. उदकमिहृते तिष्ठत इत्युदमेधः
समुद्रस्तस्मिन् Sy.
१०. त्रियमाणः सन् धनलोभी कश्चिन्मनुष्यो
... यथा धनं परित्यजति तद्वत् Sy.
यथा धनं कश्चिन्त्रियमाणो जहाति Sk.
११. नावा गन्तुं पर्यत्याक्षीत् Sy.
एवमवाहाः । अवेत्येष परीत्येतस्य स्थाने ।
ओहाइ ? (क्) त्यागे । प्रथमपुरुषबहुवच-
नस्य स्थाने मध्यमपुरुषैकवचनमेतत् ।
विपन्ननावं सन्तं परित्यक्तवन्तः । के ?
सत्तायः Sk.
१२. ०दधावश्व ० P.
१३. पितृसमीपम् ... युवां प्रापितवन्तौ Sy.
प्रापितवन्तौ । उत्तारितवन्तादित्यर्थः Sk.
१४. ०दीभिः P.
धृतिरात्मा धारणवतीभिरित्यर्थः Sy.
स्वयमेवेत्यर्थः Sk.
१५. अतिस्वच्छत्वादन्तरिक्षे जलस्योपरिष्ठा-
देव गन्त्रीभिः Sy.
उदकमसंस्पृशन्तीभिरिव गच्छन्तीभिरि-
त्यर्थः Sk.
१६. अप्रविष्टोदकाभिरित्यर्थः Sy.

तिस्रः क्षपः^{*} क्षपस्त्रिभिरहोरात्रैः समुद्रमध्यात् स्वगृहं नीतः । तिस्रः । रात्रीः । त्रीणि

समुद्रस्य धन्वन्नाद्रस्य पारे त्रिमी रथैः शतपद्भिः पल्लवैः ॥४॥

तिस्रः क्षपः । भुज्युस्त्रिभिरहोरात्रैः समुद्रमध्यात् स्वगृहं नीतः । तिस्रः । रात्रीः । त्रीणि च । अहानि भवद्भ्यां सह । अतिगच्छद्भिः । नासत्यो ! भुज्युम् । ऊह्युः समुद्रमध्याद् । अपवैः । समुद्रस्य मध्यस्थे । स्थले तथा । समुद्रस्य । पारात् तुयस्य गृहम् । त्रिभिश्च । रथैः । शतगमनसाधनैः । पल्लवैः । . . . ।

अनारम्भणे तदवीरयेथामनास्थाने अग्रभणे समुद्रे ।

यदश्विना ऊह्युर्भुज्युमस्तं शतारित्रां नावमातस्थिवांसम् ॥५॥

अनारम्भणे । दण्डकाण्ठाद्यारम्भणवर्जिते । वृक्षशाखादिग्रहणवर्जिते । स्थानविजावे ? समुद्रे । तद् युवाम् । वीरकर्म कृतवन्तो स्थः । यद् युवाम् । अश्विनो । भुज्युम् । स्वगृहम् । न्यूह्युः । शतदर्विकाम् । नावम् । आतस्थिवांसम् ।

“भुज्युं याभिररथ्यभिभिः” इति कुत्सः ।

* त्रिः । अहो । अतिव्रजत्तुऽभिः । PP.

१. एतावन्तं कालमतिव्याप्य वर्तमानैः Sy.

२. समुद्रस्यैकदेशभूते Sk.

३. जलवर्जिते प्रदेशे Sy.

४. पा. . . त् P. D. पा. . . M.
समुद्रस्य मध्ये या उदकेन परिक्षिप्ताः . . .
तास्वित्यर्थः Sk.

५. M. adds गृहं before रथैः
उदकेनाद्रीभूतस्य समुद्रस्य पारे तीरदेशे
च Sy.

६. शतशब्दस्याकंश्चक्रलक्षणैः पादंरुपेताः Sy.
शतशब्दश्चात्र बहुनाम सामर्थ्याच्चात्राद्ये
बहुत्ये वर्तते । पादशब्दोऽपि चक्रपाद-
वचनः । त्रिचक्रपादंरित्यर्थः Sk.

७. आनयतं गा रथांश्चेति P. D. स्थल
आनयनाय पतङ्गा रथांश्चेति M.

† अश्विनो । PP.

‡ शतदर्विरत्राम् । PP.

V. Mādhava ignores आदस्य

८. आलम्बनरहिते Sy.

आरभ्यतेऽस्मिन्नित्यारम्भणमालम्बनमु-
च्यते । निरालम्बने Sk.

९. अनास्थाने । यस्मिन्नीयदपि स्वातुं
न शक्यते सोऽनास्थानः । . . . अग्रभणे ।
ग्रहीतुमपि यस्मिन् शक्यते सोऽग्रभणो
लताशाखादिरहितस्तत्र Sk.

१०. स्थाने विजापे M.

आस्थीयतेऽस्मिन्नित्यास्थानो भूप्रदेशः ।
तद्वहिते स्वातुमशक्ये जल इत्यर्थः Sy.

११. भुज्यं M. १२. स्वम् M.

१३. तत्प्रापणमन्वैर्दुःशकं युवां समुद्रमध्ये कृत-
वन्तादित्यर्थः Sy.

१४. बहुरित्राम् । यैः काण्डैः पादवंतो बद्धैर्जला-
लोढने सति नौः शीघ्रं गच्छति तान्य-
रित्राणि Sy.

१५. नामम् M. १६. भुज्यं M.

१७. रथ्यभिभिः P.

१८. RV. I. 112. 6^b.

यमश्विना ददथुः श्वेतमश्वमधाश्वाय शश्वदित्स्वस्ति ।
तद्वां दात्रं महिं कीर्तेन्यं भृत्पैद्वो वाजी सदमिद्व्यो अर्यः ॥६॥

यमश्विना । अधाश्वो नाम कश्चित् तस्मै शत्रुजयार्थम् । अश्विनी ! । कञ्चन श्वेतम् ।
अश्वम् । ददतुः ? (युः) सोऽश्वस्तस्मै । सदा । स्वस्ति करोति । तत् । युवयोः । दानम् । महत् ।
सर्वदा कीर्तनीयम् । भवति । अश्वो बलवान् । सदा । एव युद्धेषु । आह्वातव्यो भवति । धनस्य
प्रदाता ।

युवं नरा स्तुवते पञ्जियाय कक्षीवते अरदतं पुरंधिम् ।
कारोतराच्छफादश्वस्य वृष्णाः शतं कुम्भाँ असिश्चतं सुरायाः ॥७॥

युवं नरा । युवम् । नरा ! स्तुवते । व ? (प) अकुलाय । कक्षीवते मह्यम् । प्रच्छन्नां बुद्धिं

* अथऽअश्वाय । शश्वत् । इत् । स्तुस्ति ।
PP.

१. अधाश्वो M.

अत्रेदमाख्यायते । पेदुर्नाम कश्चित् स
चाश्विनी तुष्टाव । तस्मै प्रीतो
कञ्चिच्छ्वेतवर्णमश्वं दत्तवन्तौ । स चाश्व-
स्तस्य प्रीढं जयं चकारेति । एतवत्र
प्रतिपाद्यते । हे अश्विनी युवां ...
अहन्तव्याशवाय पेदुनाम्ने राजर्षये Sy.

२. तमस्मै M.

३. ०र्थमश्व० P.

४. जयलक्षणं मङ्गलम् Sy.

५. पेदोः सम्बन्धी पतनशीलः शीघ्रगामी
वा Sy.

अथवा सदमित्येतद् वाजीत्येतेन
सम्बध्यते । वाजशब्दश्च वेगवचनः ।
वेगवान् सर्वेव Sk.

६. आहा० D.

७. अयं ईश्वरश्च । क्व ? सामर्थ्याद् गमने ।
सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः Sk.

८. शत्रूणां प्रेरयिता, युद्धेषु प्रेरयितव्यो
वा Sy.

६. V. Mādhava ignores पैद्वः ।

Sy. explains it as follows:-
पेदोः सम्बन्धी पतनशीलः शीघ्रगामी
वा ।

† कारोतरात् । शफात् । PP.

१०. नेताराश्विनी ! Sy.
मनुष्याकारो ! Sk.

११. प्रजकुलाय D.

पञ्चा इत्यङ्गिरसामास्या । ..तेषां कुले
जाताय Sy.

पाज इत्यग्ननाम । तेन हविलक्षणेन
तद्वान् पञ्चः । ... पञ्च एव पञ्चियः ...
हविलक्षणेनाग्नेनाग्नवते । स्तुवते यजते
चेत्यर्थः । अथवा पञ्चा अङ्गिरस उच्यन्ते ।
तेषामपत्यभूतः पञ्चियः । पौराजिका हि
कक्षीवन्तमाङ्गिरसं स्मरन्ति । ... एव-
माङ्गिरसामपत्यं त्रयस्त्रिंशत्तमः कक्षी-
वान् । तस्मै कक्षीवते मह्यमेवेत्यर्थः Sk.

१२. कक्ष्या रज्जुरश्वस्य । तद्वते तत्सञ्ज्ञाय Sy.

१३. प्रयच्छन्नां P. प्रभूताम् Sy.

१४. बह्वर्थविधयां प्रज्ञाम् Sk.
प्रजननसमर्थमेत्यर्थः Sk.

शस्त्रेणैव । अरदतम् । “कक्षीवन्तं स्तोतारम्” इति कुत्सः । कूपसदृशात् । वधितुः । अदवस्य । शफात् । सुरायाः । शतम् । कुम्भान् । क्रमेण पूरितवन्तौ कस्मैचन याचमानाय ।

हिमेनाग्निं घ्नंसमवारयेथां पितुमतीमूर्जमस्मा अधत्तम् ।

ऋवीसे अत्रिमश्विनावनीतमुन्निन्यथुः सर्वगणं स्वस्ति ॥८॥

हिमेनाग्निम् । हिमवर्षेण । अग्निम् । क्षरद्दीप्तिम् । अवारयेथाम् । अन्नवन्तम् । रसं च

१. शा० M.

२. अर० M.

व्यलिखतम् । यथा सर्वायंगोचरा भवति
तथा कृतवन्तावित्यर्थः Sy.

रद विलेखनेऽप्यत्र । इह तु सम्प्रदान-
चतुर्थीभूतेर्बानार्थः । दत्तवन्तौ स्थः ।
... अथवा रदतिविलेखनार्थ एव ।
चतुर्थी षष्ठ्यर्थे । कक्षीवतो बह्वयं-
विधयां प्रज्ञां विलिखितवन्तौ जडां सतीं
तीक्ष्णीकृतवन्तौ । अतीतानागतवर्त-
मानसमर्थां सर्वायंग्रहणसमर्थां च
कक्षीवतः प्रज्ञां कृतवन्तौ स्थ
इत्यर्थः Sk.

३. RV. I. 112. 11^c.

४. कारोतरो नाम वैदलश्चर्मवेष्टितो
भाजनविशेषो यस्मिन् सुरायाः स्नावणं
क्रियते । लुप्तोपममेतत् । कारोतराद्
यथा सुरायाः सम्पादकास्तां स्नावयन्ति,
एवमेव युवां बृष्णः सेचनसमर्थस्य
युष्मदीयस्याश्वस्य ... खुरात् सुरायाः
शतं कुम्भानसङ्ख्यातान् सुराघटान-
सिञ्चतमक्षारयतम् । यथा ...
असिञ्चतमपूरयतम् । ये जनाः
सौत्रामण्यादिकर्मणि युष्मद्व्यागाय
सुरां याचन्ते तेषामित्यर्थः Sy.
वर्तुलत्वादिना सादृश्येन कूपसदृशाच्छ-
फात् Sk.

५. ०गापू० M.

६. तस्मै M.

मत्तबालकेभ्यो दत्तवन्तावित्यर्थः Sk.

* अस्मै PP.

† अश्विना । अर्वाङ्गीतम् PP.

७. ऋवीसमपगतभासम् । अपहृतभासम् ।
अन्तर्हितभासम् । गतभासं वा
... हिमेनोदकेन ग्रीष्मान्तेऽग्निं
घ्नंसमहरवारयेथाम् । अन्नवतीं चास्मा
ऊर्जमधत्तमग्नये । योऽयमृवीसे पृथिव्या-
मग्निरन्तरीयधिवनस्पतिष्वप्सु तमुन्नि-
न्यथुः । सर्वगणं सर्वनामानम् । गणो
गणनात् । गुणश्च । यद्वृष्ट ओषधय
उद्यन्ति प्राणिनश्च पृथिव्यां तदश्विनो
रूपं तेनैवो स्तौति स्तौति N. 6.
35, 36.

८. हिमवच्छीतेनोदकेन Sy.

वृष्टिलक्षणेनोदकेन Sk.

९. अत्रेर्बाधनार्थमसुरैः प्रक्षिप्तं तुषाग्निम्
Sy. यत्रासुरैरत्रिः प्रक्षिप्तस्त-
मग्निम् Sk.

१०. रक्षदीप्ति P. क्षरवी० M.

११. शीतोक्तवन्तावित्यर्थः Sy.
निशमितवन्तौ स्थः Sk.

१२. बलप्रबं रसात्मकं क्षीरादिकम् Sy.

ऊर्जंशब्दोऽत्र, ऊर्जं बलप्राणनयोरित्यस्य
बलवचनः । अन्नसहितमसुरप्रतिबन्ध-
समर्थं बलम् Sk.

१३. रथं च D. सञ्चर P.

तत्र । अस्मा अत्रये । अषत्तम् । अपगतभास्के गतभास्के वाग्नावसुरैः । प्रक्षिप्तम् । अत्रिम् । अश्विनौ !
उन्नित्ययुः । अविकलसर्वेन्द्रियगणम् । अविनाशेन । यद्वात्रिः पुत्रपौत्रैः सह प्रक्षिप्तः ।

* परावृतं नासत्यानुदेथामुच्चावुध्नं चक्रयुजिह्वारम् ।

चरुन्नापो न पायनाय राये सहस्राय तृष्यते गोतमस्य ॥६॥

परावृतम् । पराणुदेथाम् । कूपम् । अश्विनौ । तमुच्चैःस्थितमूलम् । नीचीनद्वारम् ।
चक्रयुः । तस्मात् कूपादुदकानि । इव । पिपासोर्गोतमस्य पानार्थं घनानि च । अक्षरन् । सहस्राय ।

१. पुष्टधर्षं प्रायच्छतम् Sy.

२. पीडायन्त्रगृहे Sy.

ऋबीसेग्निक्लृटे Sk.

३. Omitted by M.

४. अवाङ्मुक्षतयाऽसुरैः प्रापितम् Sy.

५. अतिम् M.

६. तस्माद् गृहादुद्गमय्य युवां स्वगृहं प्रापितवन्तौ Sy.

७. सर्वेषामिन्द्रियाणां पुत्रादीनां वा गजेनो-
पेतम् । . . . यद्वा हिमेन शीतेन वृष्ट्युद-
केनानिमग्निवतीक्ष्णम् । व्रंसम् ।
अहर्नामैतत् । सामर्थ्याग्निबाधकालीन-
महरवारयेयाम् । तस्याहस्तैश्च निवा-
रितवन्तौ । अपि चास्मा अग्नये पितुमतौ
चरुपुरोडाशादिलक्षणोपेतमूर्ध्वं बल
करं रसात्मकमुपस्तरणाभिघारणात्मकं
धृतमधत्तम् । वृष्ट्युत्पादनेनान्नेर्यागार्थं
हवींषि निष्पादितवन्तावित्यर्थः । ऋबी-
सेऽपगततेजस्के पृथिवीद्रव्येऽवनीतमो-
षधीनामुत्पादनायावस्ताप्रीतम् । पार्थि-
वाम्निना परिपक्वा उदकेन क्लिप्ता
ह्योषधिवनस्पतयो विरोहन्ति । अत्र
हविषामन्तारमोषधिवनस्पत्यादीनां वैवं-
विधर्मिणं सर्वगणं श्रीह्याद्योषधिगणोपेतं
हे अश्विनौ युवां स्वस्ति, अविनाशाय
यया भवति तद्योन्नित्ययुः । श्रीह्या-
द्योषधिवनस्पतिरूपेण भूमेरुपरिष्ठाप्री-

तवन्तौ । कारणात्मना पार्थिवाम्नी
वर्त्तमानं सर्वमोषधिवनस्पत्यादि-
कमश्विनौ प्रवर्षणेन व्यक्तीकृतवन्ता-
वित्यर्थः Sy.

८. स वा P.

* परा । अवृतम् । नासत्या । अनुदेथाम् ।
उच्चावुध्नम् । PP.

९. पशपतम् M.

१०. यः M. गोतमस्य ऋषेः समीपे
प्रेरिषायाम् Sy.
पराङ्मुखं गोतमं प्रति प्रेरितवन्तौ
स्यः Sk.

११. सत्यस्वभावो सत्यस्य नेतारो नास्तिका-
प्रभवो वैतस्त्यज्जी Sy.

१२. जिह्वामधस्ताद् वर्त्तमानतया वक्रं . . . द्वारं
यस्य स तपोक्तः Sy. उपरिवुध्नम-
धोमुखं च कृतवन्तौ स्यः Sk.

१३. M. adds च before चक्रयुः

१४. अधोमुखाच्च तस्मात् क्षरन् सूतवत्य
आपः Sk.

१५. अयं नशब्दश्चायं . . . आपो न
आपश्च Sy.

१६. चाक्षरन् P. D. M.
प्रवाहरूपेण निरगमन् Sy.

१७. सहनशीलाय । यद्वा सहस्रसङ्ख्याकाय,
राये घनार्थतस्तद्रूपधनलाभार्थम् Sy.

घनाय । तुष्यते । गोतमाय । “ऊर्ध्वं नुनूद्रेष्वतं त ओर्जसा” इति गोतमः ।

जुजुरुषो नासत्योत ववि प्रामुञ्चतं द्रापिमिव च्यवानात् ।

प्रातिरतं जह्रितस्यायुर्दसादित्यतिमकृणुतं कुनीनाम् ॥१०॥

जुजुरुषः । जीर्णात् । च्यवानात् । नासत्यो । अपिच । जराम् “प्र वृषेर्वविदिचकेत” इति मन्त्रः । ताञ्जरा निद्रामिवानायासेन प्रामुञ्चतम् “द्रापे अर्धसस्यते” इत्यत्र वाजसनेयके निष्ठा-
पयतीति द्रापिरिति प्रतिपादितम् । कवचमिवेत्यन्ये वदन्ति । तथा पुत्रैः सरस्वत्यास्तीरे त्यक्तस्य ।
आयुश्च । अवर्धयतम् । अनन्तरं चैनम् । युवतीनाम् । पतिम् । अकृणुतं युवानमिति ।

अत्र शाट्पायनकम्—च्यवनो वै भार्गवो वास्तुहस्य ब्राह्मणमवेत् । स पुत्रानब्रवीद्
वास्तुहस्य वै ब्राह्मणं वेद । तं मा वास्तो निध्याय त्रिः पुनः प्रयाणं प्रयातेति । तेज्ज्वन्—न सक्ष्या-
मः । आकोशनवन्तो भविष्यामः । पितरमहासिपुरिति । नेति होवाच । तेन वै यूयं वसीयांसो
भविष्यथ । तेनो एव मम पुनर्युवताया आशा । हित्वैव मा प्रयातेति तानज्ञापयत् तं सरस्वत्यै
शैशवे निधाय त्रिःपुनः प्रयाणं प्रायन् । सोऽकामयत—वास्तुहीनः पुनर्युवा स्वां कुमारीं जायां विन्देय
सहस्रेण यजेयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । तं तुष्टुवांसं शर्यातो मानवो ग्रामेणाध्य-
वास्यत् । तं कुमारा गोपाला अविपाला मृदा शकुत्सिण्डरासवाणुभिरदिहन् । सोऽसञ्ज्ञां शर्या-

१. हवींषि दत्तवतः Sy.

घनानीव सहस्रसङ्ख्यानि । यथा कूपकल-
शादधोमुखात् सहस्रसङ्ख्याका रूपकाः
क्षरन्ति तद्वदित्यर्थः Sk.

२. तुष्यते M.

तुष्यत इति षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । तथा
बाध्यमानस्य गोतमस्य पानायेति Sk.

३. ०द्रेपतन्त P. D.

४. RV. I. 85. 10^a.

* इत्था । आत् । इत् । PP.

५. जीर्ण P. जीर्णा D.

अत्रेवमाख्यानम् । वलीपलितादि-
भिरुपेतो जीर्णाङ्गः पुत्रादिभिः परित्य-
क्तश्च्यवनस्य ऋषिरश्विनौ तुष्टाव ।
स्तुतावश्विनौ तस्मा ऋषये जराम-
पगमय्य पुनर्यौवनमकुरुतामिति । तदेत-
दाह । हे नासत्या अश्विनौ Sy.

६. च्यवानात् P. च्यवानात् M.

७. प्रवव्रव० P.

०व्रेर्वविदिच० M.

८. ववि कृत्स्नं शरीरमाकृत्यावस्थिताम् Sy.

९. RV. V. 19. 1^b.

१०. प्रकर्षेणामोचयतम् Sy.

अपनीतवन्तो स्य इत्यर्थः Sk.

११. VS. 16. 47.

१२. निष्पा० M. ०यन्ती० P.

१३. द्रावि० M.

द्रापिरिति कवचस्याख्या । यथा कश्चित्
कवचं कृत्स्नशरीरव्यापकं कृत्वा पश्चा-
च्छरीरात् पृथक्करोति तद्वत् Sy.

कवचमिव योद्धुः शरीरात् Sk.

१४. इत्यन्ये वदन्ति missing M.

१५. क्षीणप्राणायुवः Sk.

१६. पुत्र M.

तेभ्योऽकरोत् । तन्न माता पुत्रमजानात्र पुत्रो मातरमित्युक्त्वा तत्परिहारार्थं शयनिकन्यायां सुकन्यायां याचितायां नेति होवाचान्यद् धनं वृणीष्वेति । ऋषिश्च नेति होवाच । कन्यां तस्मै ददौ । सा ह तदेव निर्विघ्नोपविवेशेत्युक्त्वाहासिवनी दर्विहोमिणी भिषज्यन्ताविदं चैरतुरनपिसोमी । ती हैनामेत्योचतुः—कुमारि, स्वविरो वा अयमसर्वो, नालं पतित्वनाय । आवयो जयिधीति । नेति होवाच यस्मा एव मा पिताऽद्वात् तस्य जाया भविष्यामीत्युक्तम् । अथ तयोर्गतयोः सुकन्या-मृषिः—कुमारि, को न्वेष घोषोऽभूदिति पप्रच्छ । सा तु तस्मै यथावृत्तमुवाच । ती त्वेतेदेवागत्य श्वो वक्तारौ । ती त्वं ब्रूताद् युवां वाऽसर्वो स्यो यो देवो सन्तावसोमपी स्यः । सर्वो वै मम पति-र्यः सोमप इति । ती वै वक्तारौ कस्तस्येशे यदावामपि सोमी स्यावेति । अयमेव पतिरिति ब्रू-ताद् । तेनो एव मे पुनर्युवताया आशेति । तथा तथा कथितावूचतुः—ऋषेऽपि सोमी नौ भगवः कुर्वीत । तथेति होवाच । तं हैनं मा युवं पुनर्युवानं कुरुतमिति । तं ह सरस्वत्यै शैशवमभ्याच-कर्षतुः । स होवाच—कुमारि सर्वे वै सदृशा उदेष्यामोज्जेन मा लक्ष्मकेण जानीतादिति । ते ह सर्वे एव सदृशा उदेयुर्बतु कल्याणतमं रूपाणां तेन रूपेण । तं हेयं ज्ञात्वा वाहावभिषेदे—अयं मम पतिरिति ।

तद्वां नरा शंस्यं राघ्वं चाभिष्टिमन्नासत्या वरूथम् ।

यद्विद्वांसा निधिमिवापंगूळहृमुद्गं तादृपथुर्वन्दनाय ॥११॥

तद्वां नरा । तत् । युवयोः । नरो ! स्तोतव्यम् । राघवीयं लालनीयम् । च । अन्वेषण-वच्चाभ्येष्टव्यम् । वरणीयं च । यद् युवां पतिं जानन्तौ । तिरोहितम् । निधिमिव कूपे पतितम् । वन्दनम् । प्रयत्नेन दर्शनीयादगाधात् कूपात् । उदूपथुः । छन्दोजुविधानाय विभ-क्तिव्यत्यय ऋगन्तेषु भवति ।

१. B. Ghosh, *op. cit.* pp. 25-29.

* च । अ॒भि॒ष्टि॒म॒न् । ना॒स॒त्या । PP.

२. वलनं P. अत्रेदमाख्यानम् । वन्दनो नाम कश्चिद्विः । स चासुरैः कूपे निपातित उत्तरीतुमशक्नुवन्नश्विना-वस्तौत् । तमश्विनौ कूपादुन्नित्यतुरिति Sy. ३. कर्म... एवं यदेतत् कूपादुद्धरणं तदित्यर्थः Sy. कर्म Sk.

४. आरोग्यस्य नेतारौ ! Sy. मनुष्याकारौ ! Sk.

५. आराधनीयम् Sk.

६. अभ्येषणयुक्तमाभिमुख्येन प्राप्तव्यम् ... अभिपूर्वात् 'इय गतो' इत्यस्मात्

Sy. अभिष्टिरिच्छा प्रार्थना, तद्वच्च । प्रार्थनीयं वेत्यर्थः Sk.

७. कामयितव्यम् Sy. सम्भजनीयं च Sk.

८. अरण्ये निर्जने देशे कूपमध्येऽसुरैर्निगूढम् Sy. ९. निक्षिप्तं धनमिव Sy. यथा कौचिद्विद्वांसां पुरुषो निधिमिवा-आच्छादितमुख्येनात्मा Sk.

१०. वन्दनमूषिम् Sy., Sk.

११. अध्वगैः पिपानुभिर्द्रष्टव्यात् Sy.

१२. ऊचतुः M. उदहाष्टम् Sy.

उत्खातवन्तौ स्वः । उत्तारितवन्तावि-त्यर्थः Sk.

१३. V. Mādhava ignores नासत्या

तद्वां नरा सनये दंसं उग्रमाविष्कृणोमि तन्यतुर्न वृष्टिम् ।

दध्यङ् ह यन्मध्वाथर्वणो वामश्वस्य शीर्ष्णा प्र यदीमुवाच ॥१२॥

तद्वां नरा सनये । "अथ च्यवन उवाच—कुरुक्षेत्रेऽपशीर्ष्णा यज्ञेन यजमाना न काम-
माप्नुवन्ति । दध्यङ् ह वाऽऽथर्वणो यज्ञस्य यथा शिरः प्रतिनिधीयते यथैव कृत्स्नो भवति
तथा वेद । ततो ज्ञात्वा देवेभ्यो यजमानेभ्यो यज्ञस्य शिरः सन्धत्तमिति । अथ तमेत्योचतुः—उप
त्वा यावैति । कस्मै कामायेति । यथैतद्यज्ञस्य शिरः प्रतिनिधीयत इति । स होवाचेन्द्रेण वो-
क्तोऽस्मि यदि वेदमन्यस्मै ब्रूयाः शिरस्ते छिन्द्यामिति ।

तस्माद्विभेमीति । तौ होचतुरावां त्वा तस्माज्ज्ञास्यावह इति । यदा नावुपनेष्यसेऽय
ते शिरश्छित्तवान्यत्रोपधास्यावोऽप्यारवस्य शिर आहृत्य तत् ते प्रतिनिधास्यावस्तेन नावनु-
वक्ष्यसीति । एवमुक्त्वाऽश्वस्य शिरः प्रतिनिधीयत इति । स होवाचेन्द्रेण वोक्तोऽस्मि सन्धाय
तेन ह स्म संवदमानावासाते साम गायमानावृचं यजुरभिव्याहरन्तौ ताम्भां ह श्रद्धाय तेनाश्वस्य
शीर्ष्णांज्नुवाच । तदिन्द्रोऽन्ववबुध्यत प्रहाम्यामवोचदिति तस्याद्रुत्य शिरः प्राच्छिनत् ।
इदमश्वशीर्षमथ यदस्य स्वं शिर आसीत् तदिमौ मनीषिणौ प्रतिसमधत्तामिति वाजसनेयकशा-

१. अथा P. D. M.
२. च्यवान P. D.
३. ऽवशीरुणा M. वशी कृष्णा P. D.
४. यज्ञे P.
५. याजनामाननं M. याजमानाननं P. D.
६. अ० P. D.
७. Omitted by Ghosh.
८. तथैव P.
९. ०यामेति P.
१०. तस्मै P. D. M.
११. The passage beginning with प्रतिनिधीयते and ending with शिरः is omitted by M.
१२. ता M. १३. ०जं M.
१४. ज्ञास्या मह M.
१५. तेम P. M. Ghosh adds स्वं after ते
१६. ०स्थान्यतोऽवधा० M.

१७. ०धश्वस्य P. ०धश्वम M.
१८. The words सहोवाच...ऽस्मि is omitted by Ghosh.
१९. हस्म omitted by Ghosh.
२०. The passage beginning with शिरः and ending with साम is omitted by M.
२१. ०नाच P.
२२. यजुभिः व्या० P.
२३. भां P. D. M.
२४. दुडाया P. २५. तेनाश्वस्य P.
२६. ०नूपाय M.
२७. प्राहा० P. २८. ०भ्याववो D.
२९. प्रच्छ० P. प्रच्छि० D.
३०. P. adds प्रतिनिधास्यावस्तेन नावनु-
वक्ष्यसीत्येवमुक्त्वाश्वस्य after
मनीषिणौ
३१. ०समा० M.

टप्पायनकयोक्तमिति ।

तत् । युवयोः । उद्गूर्णम् । कर्माहम् । लाभाय । आविष्कृतोमि । स्तनयितुः । इव ।
वृष्टिम् । ईमिति पूरणः ।

अजोहवीनासत्या करा वा महे यामन्युरुभृजा पुरंधिः ।

श्रुतं तच्छासुरिव वधिमत्या हिरण्यहस्तमश्विनावदत्तम् ॥१३॥

अजोहवीत् । आजुहाव । वाम् । नासत्यौ ! कर्मणामाश्चर्याणां कर्तारौ ! महति । यजे ।

१. B. Ghosh, *op. cit.* pp. 33-35.

२. इति omitted by P. and D.

३. यु...र् P. D.

४. उत...गूर्णं M. ०र्णा P.

अन्यैर्बुःशकम् Sy.

अप्रसह्यम् Sk.

५. कामहि P. वंसः । कर्मनामंतत् Sy.

६. लंभाय P. धनलाभार्थम्...धनुदाने Sy. अभिप्रेतलाभाय Sk.

७. प्रकाशीकरोमि Sk.

८. यथा मेघस्यः शब्दो वृष्टि मेघान्तर्वर्तमानमुदकं प्रवर्षणेन सर्वत्र प्रकटयति तद्वत्...तन्यतुः । तनु विस्तारे...यद्वा स्तन शब्दे Sy.

९. वृष्यते सिच्यतेऽनेनेति वृष्टिः Sy.

१०. ईति D. ईम् is omitted by M.

ईम्, इमां मधुविद्यां...यदा खलु...प्रोक्तवान् । तदानीमाश्वस्य शिरसः सन्धानलक्षणं पुनर्मानुषस्य शिरसः प्रतिसन्धानलक्षणं च यद् भवदीयं कर्म तदाविष्कृतोमोत्यर्थः Sy.

११. V. Mādhava ignores वध्यह् ।

हृ etc. except ईम्

अत्रेयमाख्यायिका । इन्द्रो वधीचे प्रवर्ग्यविद्यां मधुविद्यां चोपदिश्य यदी-
मामन्यस्मै वक्ष्यसि शिरस्ते छेत्स्यामी-
त्युवाच । ततोऽश्विनावश्वस्य शिर-

विष्टत्वा वधीचः शिरः प्रच्छिद्यान्वयत्र निधाय तत्राश्व्यं शिरः प्रत्यधत्ताम् । तेन च वध्यह्-इन्द्रचः सामानि यजुषि च प्रवर्ग्यविषयाणि मधुविद्याप्रति-
पादकं ब्राह्मणं चाश्विनावध्यापयामास । तदिन्द्रो ज्ञात्वा वज्रेण तच्छिरो-
ऽच्छिन्नत् । अयाश्विनौ तस्य स्वकीयं मानुषं शिरः प्रत्यधत्तामिति शाट्वायन-
वाजसनेययोः प्रपञ्चनेोक्तम् Sy.

* अश्विनौ । अदत्तम् । PP.

१२. अजोवहीत् M.

वधिमती नाम कस्यचिद्वाजर्षेः पुत्री नृपंसकभर्तुका । सा पुत्रलाभार्थमश्वि-
नावजुहाव । तदाह्वानं श्रुत्वाश्वि-
नावगत्य तस्यै हिरण्यहस्ताख्यं पुत्रं ददतुः Sy.

१३. पुनः पुनः स्तुत्या पुत्रलाभार्थमाहूतवती Sy. १४. ०मश्वर्या० M.

१५. अभिमतफलस्य कर्तारौ Sy.

करा । पूर्वपदलोपोऽत्र द्रष्टव्यः । छिन्नकरा शत्रुभिश्छिन्नहस्ता । अथवा स्तुतीनां कर्त्री करा Sk.

१६. महनीये पूजनीये Sy.

१७. याति गच्छतीति याम स्तोत्रम् । तस्मिन् सति Sy.

यान्ति योद्धारो यस्मिन् स यामः ?
(मा) सद्ग्राम इहाभिप्रेतस्तत्र Sk.

बहूनां हविषां भोक्तारी । स्त्री । वध्रीमती । तच्चाह्वानम् । भवद्भ्यां श्रुतमादरेण । यथा शासि-
तुराचार्यस्य शासनम् । अथास्यै । हिरण्यहस्तं नाम पुत्रम् । अदत्तम् ।

आस्नो वृकस्य वर्तिकामभीकै युवं नरा नासत्यामुमुक्तम् ।

उतो कृविं पुरुभुजा युवं ह कुपमाणमकृणुतं विचक्षे ॥१४॥

आस्नो वृकस्य । वृकेण सह वर्तिकायाः । सङ्ग्रामे तां वृको जग्राहाथ वृकस्य । आस्यात् ।
ताम् । मोक्षितवन्ताविति । अपिच । कविमुशनसः पितरमन्यं वैत्वनामानम् । स्तुवन्तम् । दर्शनाय ।
अकृणुतमिति ।

चरित्रं हि वेरिवाञ्छेदि पर्णमाजा खेलस्य परितक्म्यायाम् ।

सद्यो जङ्गामायसीं विस्पलायै धनै हिते सर्वे प्रत्यधत्तम् ॥१५॥

चरित्रं हि । खेलान्तो राज्ञः । युद्धे । गच्छत्यां विस्पलायां तस्याः । चरित्रं जघनप्रदेशे ।

१. बहूनां पालकौ प्रभूतहस्तौ वा Sy.
अभ्यवहर्तारी पालपितारी वाऽऽर्तानाम्
Sk. २. बहुधीः Sy. बहुप्रज्ञा
Sk. ३. ०मिति P. बद्धीमति M.
पुत्रोत्पादनाशक्तः पण्डकः । तद्वत्येत-
त्सञ्ज्ञा राजपुत्री Sy.
४. श० P. यथा शासितुराचार्यस्य वचनं
शिष्योऽब्रूतः सन्नैकाग्र्येण शृणोति
तद्वत् Sy. पितुराचार्यस्य वा Sk.
५. सुवर्णमयपाणिं हितरमणीयपाणिं वे-
तत्सञ्ज्ञं पुत्रम् Sy. हिरण्यमयी हस्तौ
यस्मिन् स हिरण्यहस्तो बाहुस्तम् Sk.
६. V. Mādhava ignores अश्विनौ
* उतो इति । PP.
७. वृकस्य विकर्तकस्य शुनः Sy.
८. वर्तिका चटकसदृशस्य पक्षिणः स्त्री Sy.
९. वृकेण प्रत्यमानो सतीमित्यर्थः Sk.
१०. तं P.
११. तामरण्ये वर्तमानेन शुना प्रस्तां पुरा
किलाश्विनावमोचयताम्...यास्कस्त्वाह
—पुनः पुनर्वर्तते प्रतिदिनसमावर्तत
इति वर्तिका, उषाः । तां वृकेणावरकेण

- सर्वजगत्प्रकाशेनाच्छादयित्रा सूर्येण प्रस्तां
तदीयमुखादश्विनावमुञ्चतामिति Sy.
१२. एतत्सञ्ज्ञमन्यमृषिम् Sy. मेधाविनं
कण्वम् Sk.
१३. वैवं ना० P. D. दैवना० M.
१४. अन्धं सन्तं चक्षुःप्रदानेन दर्शनसमर्थं
कृतवन्तावित्यर्थः Sk.
१५. V. Mādhava ignores युवम् ।
नरा । नासत्या । पुरुभुजा युवम् । ह ।
† वेऽऽव । अञ्छेदि । PP.
१६. लेख० P. D.
१७. परितक्म्यायाम् । परितक्म्या राज्ञः ।
'परित एनां तक्ति' (N. 11. 25)
इति यास्कः । एनामुभयतः सूर्यो गच्छतीति
तस्यार्थः । राजावागत्य...तदानीमेव
हिते शत्रुषु निहिते धने जेतव्ये विषयभूते
सति Sy. परितक्म्यायां सेनायां
वर्तमानायाम् Sk. १८. विद्व० M.
१९. ०प्रदेशः is suggested for ०प्रदेशे ।
चरणम् Sy. चरति गच्छति येन
तच्चरित्रं जङ्गेहाभिप्रेता । ... गमन-
साधनं जङ्गलक्षणम् Sk.

पक्षिणः । पर्णमिव व्याधैः शत्रुभिः । अच्छेदि । अथ तस्याः । हितम् । धनम् । प्रतिसरणाय । आयसीम् ।
जङ्घां तस्मै । विक्षलायै । तदानीमेव । प्रत्यधत्तमिति ।

शतं मेपान्वृक्ये चक्षदानमृज्जाश्च तं पितान्धं चकार ।
तस्मा अक्षी नासत्या विचक्ष आधत्तं दत्ता भिषजावनवन् ॥१६॥

शतं मेपान् । पौराणां मेपान् गृहीत्वा लीलार्थम् । वृक्ये । विशसन्तम् । ऋज्जाश्वम् ।
तम् । पिता पौरहितार्थम् । अन्धम् । चकार । तस्मै । दर्शनाय । अनवन्ती अप्रत्यूते शीघ्रगमने सूक्ष्म-
दर्शने । अक्षिणी । आधत्तमिति ।

आ वां रथं दुहिता सूर्यस्य कार्भेवातिष्ठदर्वता जयन्ती ।
विश्वे देवा अन्वमन्यन्त हृद्भिः समु श्रिया नासत्या सचेथे ॥१७॥

आ वां रथम् । कार्भेशब्दः कोष्ठावचनो यथाऽऽजि धावञ्छीघ्रं काष्ठामातिष्ठत्येवं

१. पतत्रमिव Sy. पिच्छम् Sk.

२. ०धेः P. D. ३. अतथस्याः P.

४. धनाय हिताय Sk. ५. गन्तुम् । हितं
धनं प्राप्तुं योजनया प्रकान्तः सङ्ग्राम-
स्तस्य गमनस्य व्याघातार्थमित्यर्थः Sk.

६. विद्व० M. ७. ०त्ता M.
सन्धानमेकीकरणं कृतवन्तावित्यर्थः Sy.
प्रतिनिहितवन्ती स्यः । कृतवन्तावि-
त्यर्थः Sk.

८. V. Mādhava ignores हि

* तस्मै । अक्षी इति । PP.

† आ । अधत्तम् । PP.

९. यं युवयोः स्वभूता कशा वृकी भूत्वो-
पतस्ये तम् । शतं मेपान् । एकं चेति
वाक्यशेषः । कुत एतत् ? “ऋज्जाश्वः
शतमेकं च मेपान्” (ऋ० १.११७.१८)
इति मन्त्रान्तरे दर्शनात् Sk.

१०. लीना० P. ११. वृक्या आहारार्थम् Sk.
वृद्धवाशिन्पि वृक्षपुच्यते N. १. 21.

१२. शकलीकृत्य दत्तवन्तम् Sy.

१३. ऋज्जाश्वं D. ०दच M.

राजपुत्रम् Sk. १४. शापेन Sk.

१५. विविधं द्रष्टुं समर्थं Sy.

१६. द्रष्टव्यं प्रति पितृशापाद् गमनरहिते Sy.
अन्यं प्रत्याधिततया यो न गतः सो-
ऽनर्वा । व्यत्ययेन चात्रैकवचनम् ।
अनवन्ति ? (नो) अनन्याधिते स्वायते ।
पित्रा शापेनापनेतुमशक्ये इत्यर्थः Sk.

१७. अप्रा० M. १८. अक्षी M.

१९. अ० P. D.

२०. V. Mādhava ignores शतम् ।
नासत्या । दत्ता । भिषजौ

‡ कार्भेऽश्वः । अतिष्ठत् । अवन्ता । PP.

§ सम् । ऊं इति । PP.

¶ सचेथे इति । PP.

२१. काष्ठ० M. कियते तदिति कार्भं
शुभाशुभलक्षणं कर्म । तद्यथा कर्तास्मा-
तिष्ठत्येवमातिष्ठदास्थितयती । आरु-
हेत्यर्थः Sk. २२. जीवन् P. D.
यथा काष्ठमाजिघावनस्यावधितया
निदिष्टं लक्ष्यमाशुगामी कश्चित् सर्वेभ्यो
धावद्भ्यः पूर्वं प्राप्नोति Sy.

भवद्भूषां शीघ्रैरस्वैः स्वयंवरे । जीयमाना । आजिं धावद्भिः । सूर्यस्य । दुहिता । युवयोः । रथम् ।
आतिष्ठत् । तच्च भवतोर्वलं दृष्ट्वा स्वयंवराधमागताः । विश्वे । देवाः । हृदयैरेव । अन्वमन्यन्त
तदानीम् । जयश्रिया सह । संयुक्तौ भवथ इति ।

यदयातं दिवोदासाय वृतिर्भरद्वाजायाश्चिना हयन्ता ।

रेवदुवाह सचनो रथो वां वृषभश्च शिशुमारश्च युक्ता ॥१८॥

यदयातम् । यदा युवाम् । दिवोदासं रक्षितुम् । मार्गगमनाय । अयातम् । भरद्वाजकुलजाय ।
आहूयमानौ तदानीं युवयोः । सचनः सेव्यः । रथः । घनयुक्तम् । वाम् । उवाह । तदानीं तस्मिन् रथे
वाहार्यम् । वृषभः । च । शिशुमारः । च । युक्ताविति ।

रथि सुचित्रं स्वपत्यमायुः सुवीर्यं नासत्या वहन्ता ।

आ जह्मर्वां समनसोप वाजैस्त्रिह्वो भागं दधतीमयातम् ॥१९॥

रथि सुचित्रम् । रथिम् । शोभनबलम् । शोभनापत्यम् । अग्रम् । सुवीर्यं च । नासत्यौ !

१. अर्बेत्यश्वनाम सामर्थ्यान्वेहान्तर्णीतमत्व-
र्थम् । अश्ववता रथेन Sk.
२. एवमेव सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वमवता शीघ्र-
मवाधि प्राप्नुयता युष्मदीयेताश्वेन करण-
भूतेन युवाभ्यां जयन्ती जीयमाना सूर्यस्य
... दुहिता ... आरुढवती Sy.
जिता सती Sk.
३. ०तो व० P. D. M.
४. एतदारोहणस्थानम् Sy.
५. अन्वजानन् Sy. अनुमोदितवन्तः Sk.
६. बाली P.
७. ऋक्षहृल्लभरूपया सम्पदा कान्त्या वा
Sy. ८. ०क्तो M.
८. V. Mādhava ignores च
१०. यदा० D. ११. यया Sk.
यद्विवोदासीयेभ्यो योद्धुभ्यो भरद्वाजाय च
वात्यते घनं तेन सह युवामूढवानित्यर्थः
Sk. १२. युवं P. D.
१३. विवोदासायैतत्सञ्जाय राजर्ययेऽभीष्टं

- कलं दातुं वृतिस्तदीयं गृहं यत् ... अग-
च्छतम् Sy. शम्बरवधे विवोदासस्य
साहाय्यं कर्तुमित्यर्थः Sk.
१४. ०तुर्मा० D. मार्गेण Sk.
१५. ०जा M. सम्भिन्नयमानहृविल्लक्षणाप्राय
यजमानाय Sy. भरद्वाजाय घनका-
माय स्तुवते घनं दातुमित्यर्थः Sk.
१६. आभूय० P. तद्वयन्ता । गतिकर्मा-
यम् । गच्छन्ती युवाम् Sk.
१७. सचतः M. १८. सव्यः D.
१९. अग्रं...तस्मै दिवोदासाय प्रापयामास Sy.
२०. बलीवर्दः Sk. २१. शिशुमारो नामो-
दकचरो ग्राहविशेषः । तौ तस्मिन्
रथे युवाभ्यां नियुक्तावास्ताम् Sk.
२२. V. Mādhava ignores अश्विना
२३. शोभनेनासुराविदुष्टजननिरासपदुना बले-
न सहितमित्यर्थः Sk.
२४. अथवा जीवितं च Sk.
२५. शोभनवीर्योपेतम् Sy.

प्रयच्छन्तो । जह्नोरपत्यभूतां प्रजाम् । बलाकाश्वकुशिकविश्वामित्रप्रभृतिम् । एकचित्तौ । अन्नैः सह । उपागच्छतम् । अह्नः । त्रिर्युवाभ्याम् । हविः । प्रयच्छन्तीमिति ।

परिविष्टं जाहुषं विश्वतः सीं सुगेभिर्नक्तमूहथु रजोभिः ।

विभिन्दुना नासत्या रथेन वि पर्वतां अजरयू अयातम् ॥२०॥

परिविष्टम् । विश्वतः । परिगृह्यावष्टभ्यासुरैः पर्वतैः परिवृतम् । जाहुषं नाम देवानां यजमानम् । सुगेभिः । मार्गैः । नक्तम् । ऊहथुः । तदानीं पर्वतानां विभेदा । रथेन । पर्वतानां मध्ये । जरारहितावजीर्णा सन्तौ । गतवन्ताविति ।

एकस्या वस्तोरावतं रणाय वशमश्विना सनये सहस्रा ।

निरहंतं दुच्छुना इन्द्रवन्ता पृथुश्रवसो वृषणावरातीः ॥२१॥

एकस्या वस्तोः । एकस्य । अह्नः कृतो यो रणस्तस्य यथा । वशो राजा । सहस्रं धनम् ।

१. धारयन्तो Sy. २. जह्नोर्भार्या जाह्नवी । अथवा जह्नोरपत्यं जाह्नवी । तस्य प्रजा जाह्नवी सती जाह्नवीत्युच्यते Sk.
३. ०काश्चकु० P. M.
४. ०त्तापन्नेः M. हविराश्वैर्निमित्तभूतैः Sk.
५. उपाग० D. ०गच्छतम् P.
६. अत्राहःशब्देन तत्रानुष्ठेयः सोमयागो लक्ष्यते । तस्य Sy.
७. त्रिधा विभक्तम्. . . अंशं . . . विभज्यतीम् । अनुसवनं हविर्भिर्यजमानामित्यर्थः Sy. एकस्यैवाह्नः प्रातःसवने माध्यन्दिने सवने तृतीयसवने च Sk. ८. ०न्ता० M.
- * ऊहथुः । PP. † अजरयू इति । PP.
९. ०ष्टत्या० D. M. १०. शत्रुभिः Sy.
११. परिशब्दोऽत्र विश्वत इत्येतेन पौनरुक्त्यप्रसङ्गाद् घात्वर्थानुवादी । विविध्याप्यर्थः । व्याप्तं जरया Sk.
१२. जाहुषं नामविं विश्वतः सर्वतः स्वतः पुत्रतो दारतश्च । सपुत्रदारं वृद्धमित्यर्थः Sk.
१३. सुगमनैरश्वैः Sk. १४. रजशब्दोऽत्र

- तेजोवचनः, अन्तर्णीतमस्त्वर्थश्च । तेजस्विभिः । शीघ्रगामिभिरित्यर्थः Sk.
१५. तस्माच्छत्रुसमूहाभिरगमयतम् Sy.
१६. विशेषेण सर्वस्य भेदकेनात्मीयेन रथेन Sy.
१७. निगतेन तेन सह पर्वताच्छत्रुभिरारोढुमशक्याम् शिलोच्चयान् . . . विशेषेणागच्छतम् Sy. तुङ्गानपि पर्वतान् Sk.
१८. नित्यतरुणी Sy. १९. विगमितवन्तौ युवाम् । अतिक्रामितवन्तावित्यर्थः Sk.
२०. V. Mādhava ignores सौम् । वि ‡ दुच्छुनाः । PP. २१. सप्तम्यर्थे च षष्ठी । एकस्मिन् वस्तोरह्नि । यस्मिन्नेवाहूतो रथे स्तस्मिन्नेवाहनीत्यर्थः Sk.
२२. रणाय रमणीयाय . . . सहस्रसङ्ख्याकाय . . . धनलाभाय । . . . स ऋषिः प्रत्यहं यथा सहस्रसङ्ख्यं धनं लभते तथा रक्षितवन्तावित्यर्थः Sy. रणाय । सङ्ग्रामार्थम् । सङ्ग्रामेऽस्य साहाय्यं कर्तुमित्यर्थः Sk.
२३. ऋषिः Sy. वशं नाम राजानं प्रति Sk.
२४. सहस्रसङ्ख्याकानां धनानाम् Sk.

लभत एव^१ तं ररक्षतुरिति सहस्रेति चतुर्थ्यैकवचनस्याकारः । किञ्च । पृथुश्रवस्तस्य । निहंतवन्ती ।
उपद्रवकारिणः । शत्रून्^३ । हे वर्षितारौ ! कामानाम् । इन्द्रसहितावित्ययवा पृथुश्रवाश्च नामापरस्तस्य
शत्रून्^३ च निरहृतमिति ।

शरस्य^१ चिदा^२ चत्कस्यावतादा नीचादुच्चा चक्रथुः पातवे^३ वाः ।
शयवे^४ चिन्नासत्या शचीभिर्जसुरये स्तथ^५ पिप्यथुर्गाम् ॥२२॥

शरस्य चित् । तृपितस्य ऋषीकपुत्रस्य । शराख्यस्य । नीचोदकात् । कूपात् । पानाय ।
जलम् ! उच्चैः । आचक्रतुरश्विनौ ! तथा । शयवे । हे नासत्या ! कर्मभिः । उपक्षीणाय क्षुधिताय ।
निवृत्तप्रसवाम् । गाम् । आप्यायितवन्ताविति ।

१. लाभाय Sk.
२. अवतिर्गत्यर्थः । गतवन्ती युवाम् Sk.
३. दुच्छुना दुष्टमुखान् दुःखस्य कर्तुं पृथु-
श्रवसो विस्तीर्णयशसो रातीः शत्रून् ।
... यद्वा कानीतस्य पृथुश्रवःसञ्ज्ञस्य
राज्ञः शत्रूनि नित्यं योज्यम् Sy.
४. नहं० P. निहं० M.
५. दुच्छुना दुर्भिक्षा उच्यन्ते ताः Sk.
६. अरातीर्दानवर्जिताः । यामु कश्चित्
कस्मैचित् किञ्चिदपि दातुं न
शक्नोतीत्यर्थः Sk.
७. इन्द्रेण सह वृष्टिं प्रदायेत्यर्थः Sk.
८. ०वश्चना० M.
०वादचना० D.
९. निहरत० P.
१०. V. Mādhava ignores दुच्छुनाः
* चित् । आवृत्त्यर्थः । अवतात् ।
आ। PP.
- † वारिति वाः । PP.
११. ऋचत्कपुत्रस्य Sy.
ऋचत्कनाम्न ऋषेः पुत्रस्य Sk.
१२. निचो० M.
नीचीनाद् अवतात् कूपाद् उच्चा उच्चै-

- रपरिष्ठाद् वा Sy.
- नीचात् । द्वितीयैकवचनस्यायं “मुपां
मुलुक्” (पा० ७.१.३६) इति लुगादेशः ।
नीचम् । सुदूरवर्तित्वाद् ग्रहीतुमशक्य-
मित्यर्थः Sk.
१३. सप्तम्यर्थे चात्र पञ्चमी । कूपे Sk.
१४. जवम् P. D.
१५. उच्चा । ... द्वितीयैकवचनस्याकारः ।
उच्चम् । हस्तग्राह्यमित्यर्थः Sk.
१६. यव M.
शयुनाम्न ऋषये Sy. राज्ञे Sk.
१७. हा P.
१८. D. adds निष्टमिव पशुं विनष्टिः
after कर्मभिः
युष्मद्वीर्यैः कर्मभिः परिचरणैः Sy.
प्रज्ञाभिः कर्मभिर्वा Sk.
१९. धान्ताय Sy.
ताडयित्रे शत्रूणाम् । ताडिताय वा Sk.
२०. गम् M.
अग्निहोत्रार्थस्य पयसो वोग्ध्रीम् Sy.
२१. पयसा युवामापूर्तिवन्ती Sy.
धेनुकां कृतवन्तावित्यर्थः Sk.
२२. V. Mādhava ignores चित्

अवस्यते स्तुवते कृष्ण्याय ऋजूयते नासत्या शचीभिः ।

पशुं न नष्टमिव दर्शनाय विष्णाप्वं ददधुर्विश्वकाय ॥२३॥

अवस्यते। रक्षणमिच्छते। स्तुवते। कृष्णपुत्राय। अर्जवमिच्छते विष्व(इव) कनाम्ने। नासत्यौ! कर्मभिः। नष्टमिव। पशुं विनष्टम्। विष्णाप्वं नाम पुत्रम्। दर्शनाय। ददधुरिति। इवेति पूरणो नेत्यनेन पौनरुक्त्यादिति।

दश रात्रीरशिवेना नव धूनवनद्धं श्रथितमुप्स्वः^१ः ।

विप्रुतं रेभमुदनि प्रवृक्तमुन्निन्यथुः सोममिव स्रुवेण^२ ॥२४॥

दश रात्रीः। दश। रात्रीः। नव च। अहानि। अशिवेन निगडेन बद्धम्। अप्सु। अन्तः।
अवनद्धम्। निगूढम्। विप्लुतचित्तम्। रेभनामानम्। उदके। असुरैरित्थं प्रवृक्तं, वृश्चतिशब्देन-
कर्मह तु हिसार्थः। तमुन्निन्यथुः। सोममिव। स्रुवेण। सोमोऽप्यग्निहोत्रहविर्भवति।

१. ऋजू न्याय्यम्। तविच्छते। साधुवृत्ताये-
त्यर्थः Sk.

२. विश्वकाय० M. ऋषये Sy.

३. शचीभिः स्वाभिः? (अतिशयवतीभिः
प्रजाभिः) कर्मभिर्वा Sk.

४. यथा कश्चिद् विनष्टं पशुं स्वामिनो
दृष्टिपथं प्रापयति तद्वत् Sy.
यथा पशुं नष्टं कश्चिदानीय कर्मचिद्दर्श-
नाय दद्यादेवम् Sk.

५. विष्णाप्वं P. विष्णाप्वं M.

६. पुत्रस्य P. विनष्टं पुत्रम् Sy.

७. विश्वकाय ऋषये Sk.

८. वेति P. ९. ०क्यं स्यादि० M.

* रात्रीः। अशिवेन। PP.

† अप्सु। अन्तरिति। PP. १०. न P.

११. दुःखहेतुना Sy. शिवं सुखम्। ततो-
ऽप्यदशिवं दुःखम्। तत्करत्वादत्रासुरा
अशिवा उच्यन्ते। समूहाभिप्रायञ्चै-
कवचनम्। दुःखकरेणासुरतमूहेन Sk.

१२. ०लेन P. D. M.

१३. कूपान्तर्वर्तमानासु Sy.

१४. मध्येऽसुरैः पातितम् Sy.

१५. अवम् P. १६. शत्रुभिर्हिसितम् Sy.
इनयितं ताडितम् Sk.

१७. व्याभिप्तसर्वाङ्गम् Sy. विगतम्।
रहितमित्यर्थः। केन? ... कर्मभिः।
निश्चेष्टं सन्तम्। मृतकल्पमित्यर्थः Sk.

१८. ०नामनेम् M. ऋषिम् Sk.

१९. ०त्तं D. M. ०त्तं P. लुप्तोपममेतत्।
प्रवृज्जनेन सन्तप्तं घर्ममिव व्यथया
सन्तप्यमानम् Sy. बुद्धी वज्जनेऽप्यत्र,
इह तु सामर्थ्याभिमज्जने। निमग्नम् Sk.

२०. तत्कूपाद्... उत्तीर्णं कृतवन्तौ Sy.
उत्तारितवन्तावित्यर्थः Sk.

२१. यथाऽग्निहोत्रहोमार्थमभियुतं सोमरसं
कूपसदृशोऽग्निहोत्रस्थालीमध्ये वर्तमानं
स्रुवेणाध्वर्युरुष्वं नयति तद्वत् Sy.

यथा कश्चित् स्रुवेण सोममुन्नयति तद्वत्।
स्रुवेण च सोमस्योन्नयनाविधानात् स्रुव-
शब्देन कृतश्चित् सादृश्याच्चमसादि
सोमपात्रमुच्यते। अथवा कठानामग्नि-
होत्रहोमः सोमेन ब्रह्मवर्चसकामस्य विधी-
यते। तदभिप्रायमेतदुपमानम् Sk.

२२. P. adds आह्लाता स्तुति after स्रुवेण

प्र वां दंसांस्यश्विनाववोचमस्य पतिः स्यां सुगवः सुवीरः ।

उत पश्यन्नश्रुवन्दीर्घमायुरस्तमिवेज्जरिमाणं जगम्याम् ॥२५॥

प्र वां दंसांसि । इत्थं प्रावोचम् । युवयोः । कर्माणि सोऽहम् । शोभनगोयुक्तः । शोभन-
वीरश्च सन् । अस्योभयस्य । स्वामी । स्याम् । अपिच चक्षुषाऽन्धः सन् । पश्यन् । दीर्घञ्च ।
आयुः । प्राश्नुवन् । स्वगृहमिव । अनुद्विग्नहृदयः सन् क्रमेण जराम् । गच्छेयमिति ।

L.II7.

मध्वः सोमस्याश्विना मदाय प्रत्नो होता विवासते वाम् ।

बृहिष्मती रातिर्विश्रिता गीरिषा यातं नास्त्योप वाजैः ॥१॥

मध्वः सोमस्य । अश्विनौ ! मधुसदृशेन । सोमेन युवाम् । मादयितुम् । पुराणः । आह्वता
स्तुतिभिः । वाम् । परिचरति किञ्च स्तीर्णेन । बहिषा तद्वत्पस्माकम् । रातिः सोमस्य दानमेवम् ।
विश्रिता विस्तीर्णा । स्तुतिश्च तौ युवामस्मान् । अन्नेन । बलंश्च सह । उपागच्छतमिति ।

१. ०साति P. D.
२. अवोचं P. D. प्रवोचं M.
३. शोभनवीरः पुत्रैः पौत्रैश्चोपेतः Sk.
४. युष्मत्प्रसादेनास्य । बुद्धिस्थस्याभिप्रेतस्य
धनावेरयं प्रतिनिर्देशः । यदिदमस्मदभि-
लषितं धनावि, अस्य Sk.
५. ०नदः D.
६. अक्षिभ्यां पश्यन् । उपलक्षणमेतत् । सर्वे-
रिन्द्रियैः स्वस्वविषयवर्णनसमर्थः Sy.
७. वर्षशतरूपेणायतम् Sy.
८. प्राश्नुवन् M. ९. यथा गृहं स्वामी
निष्कण्टकं प्रविशत्येवम् Sy.
१०. कण्टकराहित्येन प्राप्नुयाम् । बुद्धः सञ्-
चिरकालं निवसेयमित्यर्थः Sy.
११. V. Mādhava ignores अश्विनौ ।
इत् ।
Ms. D. puts the figure
॥११६॥ here to indicate the
end of one hundred and
sixteenth hymn. No such
number is given in P. and M.

- * होता । आ । PP. १२. मधुस्वावं सोमं
पीत्वा मदिष्यथ इत्येवमर्थमित्यर्थः Sk.
१३. ऋत्विक् । अथवा कक्षीवात्तामविः ।
आत्मानमेव ? (आत्मन एव) परोक्षरूपेण
प्रथमपुरुषेण निर्देशः Sk. १४. अपिच
रातिर्वातव्यं हविर्बृहिष्मती, आस्तोर्णेन
बहिषा युक्तम् । युष्मदर्थं बहिष्याता-
दितमित्यर्थः Sy. १५. तद्वत्प० D.
दानं सबनीयपुरोडाशादेः Sk.
बहिषि सादितहविष्केत्यर्थः Sk.
१६. रात्रिः M. १७. ऋत्विक्षु समवेता ।
तैः स्तुतिरपि क्रियत इत्यर्थः Sy.
विविधमाश्रिता । मनसा चिकीर्षितेत्यर्थः
Sk. १८. सोमाख्येन निमित्तेन ।
सोमं पातुमित्यर्थः Sk.
१९. अन्नैश्चरुपुरोडाशादिभिः । चरुपुरोडाशा-
दीनि भक्षयितुमित्यर्थः । अथवा, इया
वाजैरिति सहयोगलक्षणा तृतीया । अस्म-
भ्यं यद्देयमन्नं बलानि च तैः सह । तानि
गृहीत्वोपगच्छतमित्यर्थः Sk.
२०. V. Mādhava ignores नास्त्या ।

यो वामश्विना मनसो जवीयात्रथः स्वश्वो विश आजिगाति ।

येन गच्छथः सुकृतो दुरोणं तेन नरा वर्तिरुस्मभ्यं यातम् ॥२॥

यो वामश्विना । अश्विनौ ! यः । युवयोः । मनसोऽपि । वेगवत्तरः । रथः । शोभनाश्व-
युक्तः । मनुष्यान् । प्रतिगच्छति । येन च । यजमानस्य । गृहम् । गच्छथः । तेन । अस्मदर्थम् ।
गमनमार्गम् । प्रत्यागच्छतमिति ।

ऋषिं नरावंहसः पाञ्चजन्यमृषीसादत्रिं मुञ्चथो गृणेन ।

मिनन्ता दस्योरश्विष्य माया अनुपूर्वं वृषणा चोदयन्ता ॥३॥

ऋषिं नरो । ऋषिम् । नेतारौ ! पञ्चजनहितम् । अत्रिहिं सूर्यमरोचयत्तम् । ऋषीसा-
दग्नेः । अंहस उपद्रवाद् यथा मुक्तो भवत्येवम् । सपुत्रपौत्रं सेन्द्रियं वा । अमुञ्चतमिति । हिंसन्तौ ।
दस्योरुपश्रपयितुः । असुरवर्गस्य । नानाविधा मायाः । अनुक्रमेण तास्तास्तैः कृताः ।
प्रेरयन्ताविति ।

१. युवाम् D.

२. ०क्तान् M.

३. शोभनं यागं कुवंतः Sy.

४. वेवयजनलक्षणम् Sy.

५. ०ष P.

६. अस्मान् प्रतीत्यर्थः Sk.

७. वर्तनाधिकरणं गृहम् Sy.

८. V. Mādhava ignores नरा

९. ऋषीन् P.

१०. ०जनाहित M.

निषादपञ्चमाश्चत्वारो वर्णाः पञ्च-
जनाः । तेषु भवम् । स्वर्मानुना गृहीतममुं
सूर्यं मोचयन्नत्रिः सर्वेषां हिताचरणात्
तत्रभव इत्युच्यते Sy.

पञ्चभ्योऽपि जनेभ्यो गन्धर्वाः पितरो
देवा असुरा रक्षांसीत्येतेभ्यो निषादपञ्च-
भ्यो वा चतुर्भ्यो वर्णेभ्यो हितम् ।
पञ्चानां हि जनानां स्थितिकरी वृष्टिः ।
तस्या हेतुभूतो यज्ञः । तस्य कर्ता अत्रि-
रित्येवमस्य हितत्वम् Sk.

११. ०हं P. D.

१२. शतद्वारे यन्त्रगृहेऽन्त्रेः पीडाव्यमसुरं
प्रक्षिप्तात् तुषान्नेः सकाशात् Sy.
अग्निकूटात् Sk.

१३. ०सावभग्नरंहसः P. ०चयत् कर्मपीडाद-
दभ्ररंहसः D. ०सावदग्नरंहसः M.
पापरूपात् Sy.
पापाद्वाहकत्वात् । विनाशकत्वादि-
त्यर्थः Sk.

१४. उद्धृतवन्तावित्यर्थः Sk.

१५. ०स्ता P.

१६. दस्युशब्दोऽनार्यवचनः । समूहाभिप्राय-
ञ्चैकवचनम् । येनासावग्निकूटे
प्रक्षिप्तस्तस्यानार्यस्यासुरसमूहस्य Sk.

१७. शठप्रज्ञाः Sk.

१८. आनुपूर्व्येण यथायोग्यमित्यर्थः Sk.

१९. निवारयन्ती Sy.

तासु तास्वभिप्रेतफलास्त्राणि चोदयन्ता,
उपदेशादिना प्रेरयन्ती Sk.

२०. V. Mādhava ignores वृषणा ।

अथ न गूळहमश्विना दुरैर्ऋषिं नरा वृषणा रेभमप्सु ।

सं तं रिंणीथो विप्रुतं दंसोभिर्न वां जूर्यन्ति पुर्व्या कृतानि ॥४॥

अथ न गूळहम् । अथम् । इव । अप्सु । गूळहम् । पापागमनरसुरः । नेतारी, अश्विनो ।
रेभमृषिम् । सम् । तम् । सह गतवन्तौ युवाम् । असुरकर्मभिः । विप्लुतम् । न । युवयोः । कर्माणि ।
पूर्वकालकृतानि कदाचन । जीर्यन्ति न विनश्यन्त्याश्चर्यभूतान्मृषिभिर्वार्यमाणानीति ।

* सुषुप्वांसं न निश्चेतेरुपस्थे सूर्यं न दंसा तमसि क्षियन्तम् ।

शुभे रुक्मं न दर्शतं निखातमुदूपथुरश्विना वन्दनाय ॥५॥

सुषुप्वांसम् । यथा कञ्चन । भूम्याः । उपस्थे । शयानं ? सुप्तं हस्तेन प्रबोध्यो-
त्थापयति । यथा वा । दर्शनीयो ! नैव तमसि । वसन्तम् । सूर्यं काल उत्थापयति । यथा
वा कञ्चन भूम्यां निखातम् । रुक्माभरणम् । अलङ्करणार्थमुदपन्त्येवम् । वन्दनम् । उदूपथुः
कूपादसुरनिहितमिति ।

१. व्याधितमदवमिव Sy.

अदवमिवात्यन्तशोभनं चौरापहृतम् Sk.

२. संवृतम् । अदृश्यतामापादितमित्यर्थः Sk.

३. दुष्प्रापः Sy.

४. यो युवानाजुहाव तम् Sk.

५. समधत्तम् । सर्वैरवयवैरुपेतमकुरुतमित्यर्थः
Sy. सम्यग्गतौ स्वः Sk.

६. सुक० M.

आत्मीयैर्भेषज्यरूपैः कर्मभिः Sy.

७. विश्लिष्टावयवम् Sy.

विगतम् । रहितमित्यर्थः । दंसोभिः । नि-
श्चेष्टं सन्तम् । मृतकल्पमित्यर्थः Sk.

८. दीर्यन्ति P. D. M.

९. V. Mādhava ignores वृषणा

* सुषुप्वांसम् । PP.

१०. स्थाने । भूम्यामित्यर्थः Sk.

११. दर्शनीयो । नैव missing in M.

१२. कूपान्तर्गतान्चकारे Sy.

१३. कदा पुनः सूर्यस्तमसि न्युषितवान् येनैव-

मुच्यते सूर्यमिव तमसि क्षियन्तमिति ।

उच्यते यदा वृत्रो महत्तमस्ततान तञ्च
हत्वेन्द्रः सूर्यं दिव्यारोह्याञ्चकारेति Sk.

१४. केचन is suggested for कञ्चन

१५. भूम्यां कं चन D.

१६. निखितम् P. निखिलातम् M.

एवंगुणविशिष्टं कूपेऽसुरनिखातं...

वन्दनमृषिम् Sy.

१७. ऽन्त्ये० M.

१८. ऽवयुः P. M.

यथा भूमौ सुप्तं कञ्चित् कश्चिदस्तेन
गृहीत्वोत्थापयेद् यथा च वृत्रतनेन
तमसाऽवष्टब्धं सूर्यं दिव्यारोहणार्थमिन्द्र
उद्धृतवान् यथा चात्मनः शोभार्थं रुक्मं
निखातं सन्तं कश्चिदुदरेदेवं युवां
वन्दनं कूपे निपतितं तत उद्धृतवन्ताविति
समस्तार्थः Sk.

१९. V. Mādhava ignores दर्शतम् ।
अश्विना

तद्वा नरा शंस्यं पञ्जियेणं कक्षीवता नासत्या परिज्मन् ।

शफादश्वस्य वाजिनो जनाय शतं कुम्भाँ अंसिञ्चतुं मधूनाम् ॥६॥

तद्वां नरा। तत्। युवयोः। नेतारो! शंसनीयम्। पञ्चाणां पुत्रेण।
कक्षीवता मया। नासत्यो! परितो यत्र मां जना गन्तारो भवन्ति तत्र तत्र यद्
युवाम्। बलवतः। अश्वस्य। शफात्। जनार्थम्। मधूनाम्। शतम्। कुम्भान्।
आपूरयतमिति।

युवं नरा स्तुवते कृष्णियाय विष्णाप्वं ददधुविश्वकाय ।

घोषायै चित्पितृषदे दुरोणे पतिं जूर्यन्त्या अश्विनावदत्तम् ॥७॥

युवं नरा। युवाम्। नरो! स्तुवते। कृष्णनाम्नः पुत्राय विश्वकनाम्ने।
विनष्टं विष्णाप्वं नाम पुत्रम्। ददधुः। घोषा नाम काचन स्त्री। पिता यत्र सीदति
तस्मिन्। पितृगृहे दौर्भाग्यादलब्धपतिकैव जीर्णसीत् तस्यै सौभाग्यं प्रदाय। पतिम्।
अदत्तमिति।

१. नराः M.

२. कर्म Sy; Sk.

३. वज्रा० P. D. M.

अङ्गिरसां कुले जातेन Sy.

पाजोऽन्नं हविलक्षणम्। तद्वता। अथवा
पञ्चा अङ्गिरसः। तदपत्यभूतेन मया
कक्षीवता Sk.

४. परिगमनेऽभीष्टस्य प्रापणे निमित्तभूते
सति Sy.

सर्वतो गच्छन्ति देवा यत्र स परिज्मा
यज्ञस्तस्मिन् Sk.

५. यत्कर्म Sk.

६. ०वन्तः M. वेगवतः Sy.

वेगवतो बलवतो वा Sk.

७. शफान् M.

८. अपेक्षमाणाय पुरुषाय Sy.

९. मधुस्वाद्भूनां मुराणाम् Sk.

१०. कुम्भानां पू० M.

आरितवन्तो स्यः Sk.

* जूर्यन्त्यै PP.

११. नराः M.

१२. कुनाम्नः M.

१३. विष्णाप्वं P.

विष्णव्यम् M.

१४. घोषा घोषा P.

घोषा नाम ब्रह्मवादिनी कक्षीवतो
दुहिता। सा कुष्ठिनी सती कस्मैचिद्
वरायादत्ता पितृगृहे नियन्ता जीर्णा-
ऽसीत्। साऽश्विनोरनुग्रहात्प्रकृष्टा
सती पतिं लेभे Sy.

घोषा नाम कक्षीवतो दुहिता Sk.

१५. कुष्ठरोगेण भर्तारमप्राप्य Sy.

१६. रोगोपशमनेन Sy.

१७. प्रदापयतिम् M.

१८. V. Mādhava ignores चित्।

अश्विनौ।

युवं श्यावाय रुशतीमदत्तं महः क्षोणस्याश्विना कण्वाय ।
प्रवाच्यं तद्वृषणा कृतं वां यन्नार्पदाय श्रवो अघ्यधत्तम् ॥८॥

युवं श्यावाय । श्यावाय कृष्टिने । दीप्ता त्वचम् । अदत्तम् । प्रस्कण्वायान्यस्मै वा । किञ्च
अश्विनो ! नार्पदाय कण्वाय । महतो वाद्यस्य । शब्दमन्त्रकारे प्रक्षिप्ताय । यद् युवाम् । अघत्तम् ।
तत् । युवयोः । कृतम् । प्रकर्षेण वाच्यम् । क्षीतिः शब्दकर्मा शब्दकरणाद्वीणा क्षोणः ।

अत्र शाट्यायनकम्—कण्वो वै नार्पदो वकस्यासुरस्य दुहितरमविन्दत । तस्यां हास्य
त्रिशोकनभाकी जज्ञाते । सा ह क्रुद्धा ज्ञातीनाययी । तां हान्वाजगाम । तं हासुरा अवलेपेना-
बलिभ्यन्त ऊचुः—अत्र व्युष्टां विजानीहि यदि ब्राह्मणोऽसीति । तद् हाश्विनावनुबुधाते । अश्विनो
हि देवानां बद्धमुचौ । तौ हैनमदृश्यमाना उपेत्योचतुयंदैव त्वावं वीणां समाध्नन्ता उपर्युपर्यति-
पतावो? (०रि पतावा०) अथ व्युष्टां विजानीतादित्युक्त्वाहाय हैतौ वीणां समाध्नन्तावुप-
र्युपर्यतिपेततुः । स होवाचापहस्तेदम् । एताहि यावद् युङ्ग्वं सीराणीति । ते होचुः—ब्राह्मणो

१. Omitted by M.

कृष्टरोगेण श्यामवर्णाय Sy.

२. कृष्टिने P. कृष्टिने D.

कृष्टितत्वाच्छ्यामवर्णायान्नेः पुत्रस्य
घोरस्य ज्येष्ठपुत्राय ।...तं हि युवां
विकृत्य छित्वा च जङ्घयोर्मध्ये शिरसि
च पुनश्च सन्धाय हिरण्यत्वचं पुनश्च
ज्जीवयाञ्चकथुः Sk.

३. दीप्तत्वचं स्त्रियम् Sy.

४. अपिच क्षोणस्य क्षोणाय यो दृष्टिरा-
हित्येन गन्तुमशक्तः सन्नेकस्मिन्नेव
स्थाने निवसति तस्मै कण्वाय ऋषये
महस्तेजस्तैजसं चक्षुरिन्द्रियमदत्तमिति
शेषः Sy. क्षोणस्य ।...चतुर्थ्यं वष्टी ।
शब्दयित्रे । आह्वात्रे स्तोत्रे वेत्यर्थः Sk.

५. नार्व P. D. नृषवः पुत्राय बधिराय
ऋषये Sy.

ऋषये बधिराय Sk.

६. Omitted by D.

७. वाग्यस्य D. M.

८. श्रवः श्रवणेन्द्रियम् Sy.

श्रवः श्रोत्रम् Sk.

९. अदत्तम् P. उपर्यसक्तम् M.

दत्तवन्तौ स्य इति यत् तदित्यर्थः Sy.

दत्तवन्तौ स्यः Sk.

१०. कर्म Sy.

११. प्रज्ञंसनीयम् Sy.

१२. ंति P.

अपर आह । ब्राह्मण्यस्य परीक्षार्थमसुराः
कण्वमूर्ध्नि गूढे तमसि निदधुः । अत्रैव
स्थितः सन् व्युष्टामुषसं विजानीहि यदि
त्वं ब्राह्मणोऽसीति । तमदिवनावागत्यो-
चतुः । व्युष्टायां हर्म्यस्योपरि वीणां
वाद्ययन्तावावामागमिष्यावः । तं शब्दं
श्रुत्वा व्युष्टामुषसं ब्रूहि । तदेतत्प्रति-
पाद्यते । हे वृषणा कामानां बधितारा-
वश्विनो वां युवयोस्तत्कृतं कर्म, प्रवाच्यं
प्रज्ञंसनीयं यन्नार्पदाय नृषवः पुत्राय
कण्वाय, क्षोणस्य । क्षोणः शब्दकारी
वीणाविशेषः । महः, महतः क्षोणस्य
श्रवः शब्दमध्यधत्तमुषसो विज्ञानार्थ-
मधिकमकुर्वतम् Sy.

१३. (क्षोणस्य क्षोणस्य...) N. 6.6.

१४. क्षोणात्र P.

वायमृषिरास, उप ह वास्य जाया । हन्तास्मा इमां ददामेति । तां हास्मै ददुः ।^१

पुरु वपा^१स्यश्विना दधाना^२ नि पेदेव^३ ऊहयुराशुमश्वम् ।
सहस्रसां वाजिनमप्रतीतमहिहने^४ श्रवस्यं^५ तरुत्रम् ॥६॥

पुव वपांसि । पुरुणि । कर्मरूपाणि । अश्विनी । पेदेवे राज्ञे । शीघ्रगन्तारम् । अश्वम् ।
न्यूहयुः । सहस्रस्य धनस्य । सम्भवतारम् । बलवन्तं शत्रुभिः प्रतिगतम् । आहन्तृणां शत्रूणां
हन्तारम् । कीर्तिहेतुम् । तारकम् ।

एतानि^६ वां श्रवस्या^७ सुदानु^८ ब्रह्माङ्गुषं^९ सदेनं^{१०} रोदस्योः ।
यद्रा^{११} पञ्चासौ^{१२} अश्विना^{१३} हवन्ते यातमिषा^{१४} च विदुषे^{१५} च वाजम् ॥१०॥

एतानि वाम् । हे शोभनदानी ! अश्विनी ! एतानि । युवयोः । श्रोत्रहितानि सर्वेषां
तात्पर्येण श्रवणीयानि कर्माणि । बृहन्च । स्तोत्रमेतद्वि महद्यदनासत्याभ्यामित्यादिकम् ।

१. B. Ghosh, *op. cit.* pp. 36-38.
V. Mādhava ignores युवम्

* पेदेवे । PP.

† अप्रतिज्ञितम् । PP.

२. बहूनि Sk.

३. आत्मीयैः कर्मभिः कृतानि रूपाणि Sy.
रूपाणि । . . . दधाना धारयन्ती ।
आत्मनो देवतामाहात्म्यान्नानारूपतां
प्रतिपद्यमानावित्यर्थः Sk.

४. वेदेवे M.

५. नितरां प्रापितवन्ती दत्तवन्तावित्यर्थः
Sy. नियमेन प्रापितवन्ती स्यः ।
दत्तवन्तावित्यर्थः Sk.

६. सहस्र M.

सङ्ग्रामसहस्राणां तन्निमित्तभूतधन-
सहस्राणां वा Sk.

७. वेगवन्तं वा Sk.

८. गतं माह D.

अहान्तृणां P.

अगन्ता अनष्टा अहिः । बलाबलेपेना-
नष्टुरपि शत्रोर्हन्तारमहिनाम्नो वाऽ-
सुरस्य Sk.

९. श्रवणीयं स्तोत्रम् । तत्रभवम् । स्तुति-
विषयमित्यर्थः Sy.
कीर्तिमन्तम् Sk.

१०. गन्तारं शत्रून् प्रति Sk.

११. V. Mādhava ignores दधाना
‡ सुदानु इति सुजानु । ब्रह्म । आङ्गु-
षम् । PP.

१२. गगमनी D.

१३. श्रव इत्यन्नाम । . . . अन्नानि हविल्लक्ष-
णानि Sk.

१४. तात्पर्यं P.

१५. आघोषणीयम् Sy.

१६. शस्त्रलक्षणम् Sk.

१७. मत् P. D.

येन स्तोता द्यावापृथिव्योरुभयोरपि सीदति । यदा । युवाम् । पञ्चकुलजाता हवन्ते तदा । अन्नेन सह । गच्छतम् । अथ तत् । अन्नम् । विदुषे कक्षीवते दत्तं चेति ।

सूनुमर्निनाश्विना गृणाना वाजं विप्राय भुरणा रदन्ता ।

अगस्त्ये ब्रह्मणा वावृधाना सं विष्पलां नासत्यारिणीतम् ॥११॥

सूनुमर्निनेन । भरद्वाजपुत्रस्य । स्तोत्रेण । अश्विनी ! स्तूयमानो युवाम् । अन्नम् । विप्राय भरद्वाजाय । भरणशीलो । रदतिर्दानकर्मा प्रयच्छन्तो । एतच्च कृतवन्तावित्याहागस्त्य इति । खेलपुरोहितेऽगस्त्ये । स्तोत्रेण । वर्धमानो । खेलस्य योद्घात्रीं स्त्रीं शत्रुभिरिच्छन्नजङ्घां तत्प्रतिसन्धानार्थम् । सह गतवन्ताविति ।

कुह यान्ता सुष्टुतिं काव्यस्य दिवो नपाता वृषणा शयुत्रा ।

हिरण्यस्येव कलशं निखातमुदपथुर्दशमे अश्विनाहन् ॥१२॥

कुह यान्ता । शयंशब्दः शयनवचन इह त्वसुरनिवासवचनः । आदित्यपुत्रो । अश्विनी ।

१. रोदस्योर्द्यावापृथिव्यात्मना वर्तमानयो-
र्युवयोः... सदनं स्तोतृसमीपे निवेशनं
प्रसादनहेतुभूतं वा Sy.

सीदतो यस्मिंस्तत्सदनम् । ... द्यावा-
पृथिव्यौ यच्छ्रोतुं निर्धोवत इत्यर्थः Sk.

२. वज्र० P. पुत्र० M.

पञ्चासः पाजसाधेन हविलंजनेन तदन्त
ऋत्विजः । अथवा पितृशब्देनेदं
सोयमित्यभिसम्बन्धावपत्यस्याभिधानम् ।
पञ्चाणामङ्गिरसामपत्यभूता मत्प्रभृतयः
Sk. ३. वहते P.

स्तुतिभिरात्मरक्षणार्थमाह्वयन्ति Sy.

४. चतुर्थ्यर्थे तृतीया । अन्नाय च Sk.

५. नच्छतम् M.

६. अस्मदीयं हविलंक्षणम् Sk.

* नासत्या । अरिणीतम् । PP.

७. कुम्भात्प्रसूतस्यागस्त्यस्य खेलपुरोहितस्य
Sy. सूनुरित्यपत्यनाम । मीयतेऽने-
नेति मानः कुम्भः । षष्ठीतृतीये च
व्यत्यासेन योजयितव्ये । सूनुनापत्य-

भूतेन कुम्भस्य । अगस्त्यो ह्युर्वशीद-
शान्निमित्रावरणयोः स्कन्नाग्रेतसः कुम्भे
जातः । ... एवं कुम्भस्यापत्यभूतो-
ऽगस्त्यः खेलस्य च पुरोहितः Sk.

८. बलमन्नं वा Sk.

९. भुरण्यतीति गतिकर्मा । गन्तारी शत्रून्
यज्ञान् वा प्रति Sk.

१०. ददतिर्दारकर्मा P.

११. विलिखन्ती निष्पादयन्ती Sy.

१२. खलु पु० M. अगस्त्य इति खेलपुरोहिते
is omitted by P.

१३. ०स्त्यस्य ०स्त्य P. षष्ठ्यर्थेऽत्र
सप्तमी । अगस्त्यस्य स्वभूतेन Sk.

१४. खेलस्य P. १५. गोघ्नीं D.

योग्नीं M. १६. ०भिच्छि० D.

१७. तं प्र० M. १८. आयस्या जङ्घ्या
समयोजयितम् Sy. आयसीं जङ्घां
तस्यं दातुं सम्यगगच्छतम् Sk.

१९. V. Mādhava ignores नासत्या

२०. शय० is suggested for शय०

काव्यस्योशनसः । सुस्तोत्रं प्रति तच्छ्रवणेच्छया । कस्मिन् । असुरनिलये । गन्तारौ युवामसुरैर्जले
निखातं रेभं तस्मिन्नसुरपुरे । दशमे । अहनि जलात् । उहूपथुः । यथा हिरण्यस्य पूर्णम् । कलशम् ।
निखातं तद्वत् ।

उत्तरा व्याख्यातप्राया

युवं च्यवानमश्विना जरन्तं पुनर्युवानं चक्रथुः शर्चीभिः ।

युवो रथं दुहिता सूर्यस्य सह श्रिया नासत्यावृणीत ॥१३॥

युवं च्यवानम् इति श्रिया कान्त्या सहितेति ।

युवं तुग्राय पूव्येभिरेवैः पुनर्मन्यावभवत् युवाना ।

युवं भुज्युमर्णीसो निः समुद्राद्विभिरूहयुञ्ज्रेभिरश्वैः ॥१४॥

युवं तुग्राय । युवम् । तुग्राय भुज्योः पित्रे । प्रत्नैर्भवतोर्गमनैः । पुनः पुनः स्तोतव्यौ ।
प्रभवतम् । युवानौ ! युवं तत्पुत्रम् । भुज्युं समुद्रमध्ये विपन्ननौकम् । समुद्रस्वात् । उदकात् ।

१. सु is omitted by P. and D.

२. यद्वा । शयुत्रा इत्येतदश्विनोविशेषणम् ।

शयुनाम्नस्त्रायकौ युवाम् Sy.

शयुत्रा शयने Sk.

३. अन्यत्रापि क्वापि गच्छन्तावित्यर्थः Sk.

४. रेफम् P. रथम् M.

५. यस्मिन्नेव स्तुतिः श्रुता ततो दशमे Sk.

६. उहूपथुः P.

उत्खायोपथुः । वपिः प्रकिरणार्थः ।

विकीर्णवन्ती स्थः Sk.

७. यथा हिरण्यपूरितं कलशं भूम्यां निक्षिप्तं सर्वैर्दुर्ज्ञातं कश्चिदभिन्न उद्धरति Sy.

८. इवशब्दोऽत्र ... पदपूरणः । हिरण्यस्य कलशं निखातं सन्तम् Sk.

९. V. Mādhava ignores वृषणा । अश्विना

१०. ऋक्सहस्ररूपया सम्पदा कान्त्या वा सह Sy.

* समुद्रात् । विजर्भिः । ऊहूपथुः PP.

११. युवाम् Sy.

१२. पितृशब्दोऽयं सोऽयमित्यभिसम्बन्धात् पुत्रे प्रयुज्यते । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । पुत्र-पुत्रस्य भुज्योः Sk.

१३. Omitted by M.

भुज्योर्जनकस्य सम्बन्धिभिः Sy.

१४. Omitted by D. भवतो P.

१५. स्तुत्यं प्रति गन्तृभिः स्तोत्रैः Sy.

पालनैः कामैर्वा । यस्मात्पूर्वं पालित-वन्ती कामान् वा सम्पादितवन्ती तस्मादित्यर्थः Sk.

१६. ०व्या M.

यथा भुज्योः समुद्रगमनात्पूर्वं युवां स्तोत-व्यौ तथा पुनरपीदानीं स्तोतव्या-वभवतम् Sy.

काम्यौ वा Sk.

१७. दुःखानां यावद्वितारौ Sy.

१८. ०शं नौ० P.

१९. प्रौढोदकयुक्तात्समुद्रात् Sy.

गन्तुभिः । ऋजुगामिभिः । अश्वस्ततः । उदूहयुः ।

अजोहवीदधिना तौड्यो वां प्रोळ्हः समुद्रमव्यथिर्जगन्वान् ।

निष्टमूहयुः सुयुजा रथेन मनोजवसा वृषणा स्वस्ति ॥१५॥

अजोहवीत् । आहूतवान् । अश्विनी ! तुग्रपुत्रः । वाम् । समुद्रमध्यस्थम् ? (०मध्यम्) ।
प्रापितः । विपन्नायामपि भवदाश्रयाद् यथा गतस्ततः । तम् । निरूहयुः । सुयुक्तेन । रथेन ।
मनोवेगेन । वीक्षितारो ! अविनाशम् ।

अजोहवीदधिना वर्तिका वामास्नो यत्सीममुञ्चतु वृकस्य ।

वि जयुषा ययथुः सान्वद्रेर्जातं विष्वाचो अहतं विपेण ॥१६॥

अजोहवीत् । आहूयत् । अश्विनी ! हृत्ययं गच्छन्ती । वर्तिका । वाम् । यदा युवाम् ।
आदित्यस्य वृकभूतस्य । आस्यात् । हस्तेन ताममुञ्चतम् । जयशीलेन रथेन । पर्वतस्य । सानु ।

१. वयः पक्षिणः । तत्सदृशः Sk.

२. शीघ्रगतिर्युक्तः Sy.

३. निरूहयुर्निर्गम्य पितृसमीपं प्रापित-
वन्ती । तदानीं पुनरप्यतिशयेन स्तोतव्यो
जातवित्यर्थः Sy. प्रापितवन्ती ।
तदमुत्तारितवन्तावित्यर्थः Sk.

* निः । तम् । उदूहयुः । PP.

४. पित्रा प्रापितः समुद्रमधिं जगन्वान् Sy.
समुद्रं जगन्वान् गतः । समुद्रे निमग्न
इत्यर्थः Sk.

५. प्रापितः P. D.

विपन्नाया नावा प्रक्षिप्त इत्यर्थः Sk.

६. नावि is suggested to be after
विपन्नायामपि
उबके निमग्नोऽपि...व्यथा पीडामप्राप्त
एव सन् Sy.

७. जलाभिर्गम्य युवां पितृगृहं प्रापितवन्ती
Sy.

८. मनोवद् वेगयुक्तो Sy.

९. अन्तर्णीतमत्वर्थमिदम् । स्वस्तिमन्तम् ।
अविनष्टजीवितमित्यर्थः Sk.

१०. This stanza is omitted
by M.

V. Mādhava ignores अव्यथिः

११. आदित्यो ऽपि वृक उच्यते । यदा वृङ्क्ते
...आहूययुषा अश्विनावादित्येनाभि-
प्रस्ता । तामश्विनी प्रमुमुचतुः । इत्या-
ख्यानम् N. ५. 21.

१२. अह्ण P. M.

१३. ०न्ति P. M.

१४. चटकसदृशस्य पक्षिणः स्त्री Sy.
चटका Sk.

१५. वं P. वा D.

१६. वृकस्य Sy.

१७. वृकस्यावयवभूतात् । वृकेण प्रत्यमानां
सतीमित्यर्थः Sk.

१८. ०शीलो D.

१९. मेघस्य वा Sk.

वियययुः सानूनां मध्येन गतवन्ती परिविष्टं जाहुषमित्युक्तम् । तथा विष्वाचोऽमुरात् । जातम-
सुरम् । विषेण । अहतम् । अत्र यास्कः “आदित्योऽपि वृक उच्यते” इत्यादि ।

शतं मेघान्वक्ष्ये^{*} मामहानं तमः प्रणीतमश्विनेन पित्रा ।

आक्षी[†] ऋक्षाश्चै[‡] अश्विनावधत्तं[§] ज्योतिरुन्धाय^{||} चक्रयुर्विचक्षे[¶] ॥१७॥

शतं मेघान् । शतम् । मेघान् । वृक्षे । प्रयच्छन्तम् । क्रुद्धेन पीरहितेन । पित्रा । तमः ।
प्रणीतमन्धीकृतं दृष्ट्वा तस्मिन् । अक्षिणी । आधत्तमाधाय च तयोस्तस्मै । अन्धाय । ज्योतिश्चक्षुः ।
आधत्तम् । दर्शनाय ।

१. शत्रुभिरावेष्टितं जाहुषाख्यं स्तोतारं शत्रु-
समूहान्निर्गमय्य तेन सहान्वर्गन्तुमशक्यं
पर्वताग्रं गतवन्तावित्यर्थः Sy.

विविधं गच्छथो युवाम् Sk.

२. सानुनां P. ३. परिजिष्टम् M.

४. विविधगतिपुक्तस्यैतत्सञ्ज्ञतस्यामुरस्य जा-
तमुत्पन्नमपत्यम् Sy.

विषुशब्दो नानापूर्यायः । अञ्चतिर्गत्यर्थः ।
नानागामिनः । इतश्चेतश्च गन्तुर्मेषस्य
स्वभूतेनेत्यर्थः Sk.

५. जायते तदिति जातं सर्वं भूतजातम् Sk.

६. विषेणोदकेन । सर्वस्मै भूतजाताय प्रभूतां
वृष्टिं दत्तमित्यर्थः Sk.

७. अहतम् M.

यद्वा । वतंते प्रतिदिवसमावर्तत इति
वर्तिकोषाः । वृक इति विवृतज्योतिष्कः
सूर्य उच्यते । तेन प्रस्ता सती सा हे
अश्विनौ युवाम् ... आह्वयत् । यदा खलु
युवां वृकस्य सूर्यस्याऽऽन आस्यस्या-
नीयान्मण्डलाद् ... अमोचयतम् । सूर्येण-
कीभूतामुषसं पृथक्कृत्योदयात्पूर्वं रात्रे-
रपरभागे स्थापितवन्तावित्यर्थः । ...
अपिच जययुषा जयशीलेन रथेनाद्रेर्मेषस्य
सानु समुच्छ्रितप्रदेशं वृष्टिचिकीर्षया
विशेषेण यययु युवां गतवन्ती । गत्वा च
विष्वाचो विविधगतिपुक्तस्य मेषस्य

सम्बन्धिना विषेणोदकेन जातमुत्पन्नं सर्वं
भूतजातमहतमगमयतं वृष्टिं कृतवन्ता-
वित्यर्थः Sy. ८. N. ५. 21.

६. V. Mādhava ignores सीम्

* ममहानम् । PP.

† आ । अक्षी इति । ऋक्षाश्चै । PP.

१०. शतम् । मेघान् omitted by M.
एकं चेति वाक्यशेषः Sk.

११. वृक्षे M. वृक्षीरूपेणावस्थिताया
दिवनोर्वाहनाय रासभाय Sy.

१२. पूजितवन्तमाहारार्थं समर्पितवन्तम् Sy.
चतुर्थ्यर्थे द्वितीया । आहारार्थं विशस्य
ददते Sk. १३. अमुखकारिणा Sy.
दुःखकरेण च पित्रा Sk.

१४. आन्ध्यालक्षणम् Sk.

१५. प्रणिम० M. तमो वृष्टिराहित्येन
कृतमागन्धं प्रणीतं प्रापितमुक्षाश्वं चक्षु-
ष्मन्तमश्विनावकुस्तामिति शेषः Sy.
इयमपि चतुर्थ्यर्थे एव द्वितीया । शापेन
प्रापिताय Sk.

१६. अध० M. मर्यादया दत्तवन्ती Sk.

१७. वृष्ट्यर्थे चतुर्थी Sk.

१८. आदत्तम् M. ०त्त P.

१९. विविधं जगद् द्रष्टुं ... युवां कृतवन्ती Sy.

२०. V. Mādhava ignores ऋक्षाश्चै ।
अश्विनौ

शुनमन्धाय भरमह्वयत्सा वृकीरश्चिना वृषणा नरेति ।

जारः कनीनइव चक्षदान ऋज्राश्वः शतमेकं च मेपान् ॥१८॥

शुनमन्धाय । सुखम् । अन्धाय । परिपूर्णम् । आजुहाव । सा । वृकी । अश्विना । वृषणा । नरेति परिदेवना सूक्तमामन्त्रितमुच्चैर्लौकिका वदन्ति तत्कृतोऽनिघात इत्युक्तम् । कन्यायाः कुमार्याः । पतिरिवान्धीभावात् प्राग् यस्य स वृक्यै । शतम् । एकम् । च । मेपान् भक्षणाय । शकली-चकार तस्या वृक्याः प्रीत्यर्थं चक्षुराधत्तमिति ।

मही वामतिरश्चिना मयोभूरुत स्रामं धिष्यया सं रिंशीथः ।

अथा युवामिदं ह्वयत्पुरंधिरागच्छतं सीं वृषणाववोभिः ॥१९॥

मही वामूतिः । महती । युवयोः । ऊतिः । अश्विनी ! सुखस्य भावयित्री । किञ्च मया ।

* नरा । इति । PP.

१. शत्रुजयलक्षणम् Sk.

२. वृष्टिहीनाय तस्मा ऋज्राश्वयेच्छन्ती सा वृकी Sy. मह्यम् Sk.

३. पोषणहेतुभूतं चक्षुरिन्द्रियेण निष्पाद्यं सुखम् Sy. भरम् । सप्तम्यर्थे द्वितीया । भरे सङ्ग्रामे Sk.

४. अह्वयत् । आह्वानं सर्वत्र प्रापणार्थम् । अतस्तेन हेतुभूतेन फलमत्र प्रापणं लक्ष्यते । भविष्यति च काले लङ् । ... प्रापयिष्यति । करिष्यतीत्यर्थः Sk.

५. अश्वयुक्तौ कृत्स्नं जगद् व्याप्नुवन्तौ वा Sy.

६. कामानां वधितारावित्येवं सम्बोध्य Sy.

७. नेतारावश्विनी ... आहूतवती Sy.

८. ०नासूतमामन्त्रिकमु० M.

९. निपात P. D. M.

१०. कनीनशब्दोऽत्र न कन्यावचनः कन्याया जारत्वासम्भवात् । नच स कन्यायां सम्भवति भर्तुरभावात् । कन्यावचनत्वे च नेदमाह्वानस्योपमानं सम्भवति । न वक्ष्यमाणस्य क्षदनस्य । कन्याया जारेणा-

ह्वानस्य क्षदनस्य वाऽसम्भवात् । अत इदं कनतेः कान्तिकर्मणो रूपम् । कनतीति कनः कामयिता । कन एव कनीनः । ... यथा जारः कामयिता कस्याञ्चित् कमनीयायां सक्तस्तां नियमेनाह्वयति तद्वदित्यर्थः । ऋज्राश्वो हि योगेश्वर्यात् पूर्वमेव ज्ञातवान् । इयं वृकी अश्विनोः कशा । सा ममान्धीभूतस्य भूते पितरि शत्रुभी रद्वस्य शत्रुजयं करिष्यतीति Sk.

११. यथा प्राप्तयौवनः कामुको जारः पारदारिकः सन् परस्त्रियं सर्वं धनं प्रयच्छति Sy.

१२. तेनेवृशो दुर्दशां प्राप्त इति Sy.

चक्षवानः । ... अदिविशसनार्थः । एतस्माद्धेतोर्विशसमान ऋज्राश्वः । शतमेकं च मेपान् । वृक्या आहारार्थं ददाविति वाक्यशेषः Sk.

१३. क्षुरा० M.

† पुरंमृशः । आ । अगच्छतम् । PP.

१४. महि P.

१५. युवयोः missing M.

१६. किञ्चा M.

^{१२}स्तुत्यौ । सह^१ । विनाशय^३यः । अथ । युवाम् । इदम्^५ । अह्वयत्^६ । बहुधीर्वृकी^७ युवामपि । रक्षणंस्ताम् ।
आगच्छतम् ।

अधेनुं दत्ता स्तूर्य^{*} विपक्तामपिन्वतं शयवे अश्विना गाम्
युवं शचीभिर्विमदाय जायां न्यूहयुः पुरुमित्रस्य योषाम् ॥२०॥

अधेनुं दत्ता । निवृत्तप्रसवाम् । दर्शनीयौ ! चिरकालं तयाभूतां स्थिताम् । गाम् । युवाम्-
पये । शयवे । अपिन्वतम् । प्रज्ञाभिः । विमदाय च । जायाम् । न्यूहयुः । पुरुमित्रस्य । दुहितरम् ।

१. अपिच हे धिषण्या । धिषणा स्तुतिलक्षणा
वाक् तया स्तोतव्यौ Sy.
धिषणा वाक् । तस्याः पुत्री । अथवा
धीः प्रज्ञा । णै वेष्टने । प्रज्ञा वेष्टयित्री
सर्वायंप्रहणसमर्था ययोस्तौ धिषण्यौ ।
अत्यन्तप्रज्ञावित्पर्यः Sk.

२. किञ्चानया स्तुत्या P. D.

३. स्नामं व्याधितं पुरुषं विशिष्टाङ्गमग्रा-
दिकं सं रिणीयः सङ्गतावयवं कुरुषः Sy.
सङ्गमययः । केन ? सामर्थ्याद् द्वितीये-
नापणा । काणमप्यकाणं शक्नुयः कर्तु-
मित्यर्थः Sk.

४. ०यतः P. M.

५. एव Sy.

६. घोषा विस्पला वा ... रोपोपशमनार्थ-
माहृतवती Sy.

अथवा कक्षीवानपि हि पुरन्धिः Sk.

पुरन्धिः बहुप्रज्ञा । कासौ ? वधिमती ।

कुत एतत् ? तस्या अजौहवीभ्रासत्या
Rv. I. 116. 13. इति पुरन्ध्रत्व-
वर्शनात् ।

७. ०धि वृकी M.

८. वा० M.

९. आगतवन्तौ युवाम् । ... वधिमतीं
हिरण्यहस्तप्रदानेन कक्षीवन्तं
वा त्रिकालविषयसर्वाथविषयज्ञानप्रदानेन

पालयन्तावित्यर्थः Sk.

१०. V. Mādhava ignores स्नामम् ।
सीम् । वृषणौ ।

* स्तूर्यम् । विपक्ताम् । PP.

११. ०नीयो ऽचि० M.

१२. विशेषेण सक्तावयवां कृशावयवामित्यर्थः
Sy. विविधं चावसन्नाम् । दुर्बलां
वृद्धां चेत्यर्थः Sk.

१३. रयवे P. ऊयवे M.

१४. ०पिबतम् P. D.

पयसाऽपूरयतम् Sy. सेवितवन्तौ च ।
धेनुकां कृतवन्तावित्यर्थः Sk.

१५. आत्मीयैः कर्मभिः Sy.

कर्मभिर्वा Sk.

१६. शत्रुभिः सह योद्धुमशक्ताय Sy.

वष्टय्ये चात्र चतुर्यौ । विमदस्य
ऋगेः Sk.

१७. जाया P. M. adds गृह after जायाम् ।

१८. विमदस्य गृहं प्रापितवन्तौ Sy.

परिणीतमात्रां सेनापरिवृत्तेन ... तद्गृहं
प्रत्यूढवन्तौ Sk.

१९. मित्रप्रहणमत्र प्रदर्शनार्थम् । बहुमित्र-
स्वजनस्य Sk.

२०. स्त्रियम् Sk.

२१. V. Mādhava ignores अधेनुम्

यवं वृकैणाश्विना वपन्तेषु दुहन्ता मनुषाय दत्ता ।

अभि दस्युं बक्रुरेणा धर्मन्तोरु ज्योतिश्चक्रथुरायीय ॥२१॥

यवं वृकेण । अश्विनी ! विकर्तनेन लाङ्गलेन भूमिं कृपन्ती । यवं च सरस्वतीतीरे ।
वपन्ती । वृष्टिं चास्मै । दुहन्ती । दस्युञ्च । भयङ्कुरेणायुधेन । धनन्ती । दुर्भिक्षापनयनेन विस्तीर्णम् ।
ज्योतिः । चक्रथुः । मनवे ।

* बक्रुरेण । PP.

१. युवं P.

बक्रुरो भास्करः । भयङ्कुरः । भासमानो
द्रवतीति वा ... (यवमिव वृकेणाश्विनी
निवपन्ती) वृको लाङ्गलं भवति ।
विकर्तनात् । लाङ्गलं लगतेः । लाङ्
गूलवद्वा । लाङ्गूलं लगतेः । लङ्गतेः ।
लम्बतेर्वा । अन्नं दुहन्ती मनुष्याय दश-
नीयी । अभिधमन्ती । दस्युं बक्रुरेण
ज्योतिषा बोदकेन वा । अयं ईश्वरपुत्रः
N. 6. 25. 26.

२. कर्षकः Sy.

३. भूमौ M.

४. कृपवन्तो M.

प्रकिरन्ती । ... अथवा वपिरन्तर्णीतित्यर्थः ।
मनुषायेत्यपि मनुष्यपर्यायः । यवादि-
धान्यं कर्षकैर्वपयन्ती वृष्ट्युदकं च क्षार-
यन्ती मनुष्यस्यार्थाय Sk.

५. यवयं M.

यवाद्युपलक्षितं सर्वं धान्यजातम् Sy.
यवग्रहणमत्र प्रदर्शनार्थम् । यवादिधा-
न्यम् Sk.

६. कृष्टदेशे Sy.

७. इयम् । अन्ननामैतत् । तत्कारणभूतं
वृष्ट्युदकम् Sy.

अन्नहेतुभूतं च वृष्ट्युदकम् Sk.

८. मेघात्क्षारयन्ती Sy.

क्षारयन्ती Sk.

६. दस्युञ्च D. M.

उपशयकारिणममुरपिशाचादिकम् Sy.

अनार्यं रक्षःपिशाचादिकम् Sk.

१०. बक्रुरो भासमानो वज्रः । तेन Sy.

ज्योतिषा वा Sk.

११. घूर्णन्ती P. D.

अभिघनन्ती Sy.

अभिघनन्तः Sk.

१२. विकीर्णं P. D.

१३. स्वकीयं तेजो माहात्म्यम् Sy.

प्रभालक्षणम् । ... वपनवृष्टिदोहनदस्यु-
हननैस्त्रिभिः कर्मभिर्महाप्रभावी युवां
जाती साधूनामनुग्रहार्थमित्यर्थः । अथवा
अभिदस्युमिति दस्युशब्देनोपलक्षणत्वाद्
दुर्भिक्ष उच्यते । बक्रुरशब्देनापि महान्
वृष्ट्युदकसमूहः । ज्योतिश्शब्देनापि
सुभिक्षमिति । महत्त्वाद् भयङ्कुरेण
वृष्ट्युदकसमूहेनाभिघनन्ती विस्तीर्णं
सुभिक्षं कृतवन्ती कुरुथो युवामार्यस्यार्था-
येत्यर्थः Sk.

१४. वक्षितवन्तावित्यर्थः Sy.

यद्वा । त्रिविधकर्माचरणेनार्थाय विदुषे
मनवे विस्तीर्णं सूर्याख्यं ज्योतिश्चक्रथुः
कृतवन्ती । जीवन् हि सूर्यं पश्यति ।
तदेतुभूतानि त्रीणि कर्माणि युवाम्यां
कृतानीति भावः Sy.

१५. V. Mādhava ignores मनुषाय ।
दत्ता । अभि

आयर्वणायाश्चिना दधीचेऽभ्यं शिरः प्रत्यैरयतम् ।

स वां मधु प्र वोचद्वतायन्त्वाष्ट्रं यदस्मावपिकुक्ष्यं वाम् ॥२२॥

आयर्वणाया । अयर्वणः पुत्राय । अश्विनौ ! दधीचे । अश्वस्य । शिरश्छित्त्वा । प्रत्यघतम् ।
अथ तेन शिरसा सः । युवाभ्याम् । मध्वाभ्यं परं ब्रह्म । प्रावोचत् । यज्ञमिच्छन् संहितमपिवा प्रतिज्ञां
सत्यां कर्तुमिच्छन् । त्वष्टा शिल्पविद् भवति स च नूनमेतद्वदयदश्विभ्यामसौ प्रोवाच । कक्ष-
शिरसोरप्ययोऽपिकक्षस्तस्य विदिलष्टस्य यत् सन्धाननिमित्तं तदपिकक्ष्यं छिन्नस्य शिरसः प्रति-
सन्धानोपायभूतं मध्विति ।

सदा कवी सुमतिमा चके वां विश्वा धियो अश्चिना प्रावतं मे ।

अस्मे रुयि नासत्या बृहन्तमपत्यसाचं श्रुत्यं रराथाम् ॥२३॥

सदा कवी । सदा । मेधाविनी ! युवयोरहम् । प्रमतिम् । कामय । सर्वाणि । कर्माणि ।

* वोचत् । ऋतुभ्यन् । PP.

१. षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । अयर्वणः पुत्रस्य Sk.

२. तदीयं मानुषं शिरः प्रच्छिद्यान्यत्र
विधायामध्येन शिरसा तमूषि समयो-
जयतमित्यर्थः Sy.

उपगमितवन्तौ युवाम् । आहितवन्ता-
वित्यर्थः Sk.

३. मध्या० M.

युवाभ्यां प्रवर्ग्यविद्यां मधुविद्याञ्च
वक्ष्यामीति पुरा कृतां प्रतिज्ञाम्...
सत्यामात्मन इच्छन्...मधुविद्याम् Sy.

४. प्रवो० P. D.

५. ऋतं सत्यम् । तदेव ब्रह्म तद्युवयो-
रिच्छन् Sk.

६. सत्या P. ७. त्वाष्टा P.

त्वष्टुरिन्द्राल्लब्धम् Sy.

त्वष्टा दृष्टत्वात् त्वाष्ट्रम् । त्वष्टा
ज्ञातमेव यदित्यर्थः । . . . अथवा
त्वाष्ट्रं यदित्यश्वशिरसो विशेषणं न
ब्रह्मणः । त्वष्टेत्यत्रेन्द्र उच्यते शत्रूणां
तनूकर्तृत्वात् । युवाभ्यां शर्वणावति

निहितं शत्रूणां तनूकर्त्रेण दृष्टं
यच्छिरो गुह्यमपि युवयोरित्यर्थः Sk.

८. Omitted by P.

९. ०तद्वद D. १०. यश्वि० P.

११. ०रसौरव्ययो० P. D. M.

१२. वां युवयोः सम्बन्धि यदपिकक्ष्यं
छिन्नस्य यज्ञशिरसः कक्षप्रवेगेन पुनः
सन्धानभूतं प्रवर्ग्यविद्याभ्यं रहस्यं तदपि
वां युवाभ्यां प्रावोचवित्यर्थः Sy.

गुह्यम् । वां युवयोः । युवां न कर्मचिद्
ब्रूयमित्यर्थः Sk.

१३. छिन्नस्य P.

१४. V. Mādhava ignores दक्षी ।
वाम्

† कवी इति । PP.

‡ अस्मे इति । PP.

१५. कल्याणीमनुग्रहात्मिकां बुद्धिम् Sy.

भक्तानुग्रहात्मिकां शोभनां बुद्धिम् Sk.

१६. युवयोरनुग्राहो भवेयमित्येवं कामय
इत्यर्थः Sk.

१७. प्रज्ञाः कर्माणि वा Sk.

अश्विनौ ! प्रावतम् । मे । अस्मभ्यम् । धनम् । नासत्यौ ! महत् । अपत्यानां सम्भृतं । अश्वनिमित्तम् । प्रयच्छतम् ।

हिरण्यहस्तमश्विना रराणा पुत्रं नरा वध्रिमत्या अदत्तम् ।

त्रिधा ह श्यावमश्विना विकस्तुमुज्जीवस ऐरयतं सुदान् ॥२४॥

हिरण्यहस्तम् । हिरण्यहस्तं नाम । अश्विनौ ! रममाणौ ! पुत्रम् । नेतारौ ! वध्रिमत्याः । अदत्तम् । श्यावञ्च कुष्ठिनमपि कुञ्जम् । अश्विनौ ! त्रिधा । छिन्नं सन्धाय । जीवनार्थं पुनरपि । उत्पापितवन्तौ । शोभनदानौ !

एतानि वामश्विना वीर्याणि प्र पूर्याण्यावोऽवोचन् ।

ब्रह्म कृष्वन्तौ वृषणा युवभ्यां सुवीरांसो विदधुमा वंदेम ॥२५॥

एतानि वाम् । एतानि । युवयोः । अश्विनौ ! वीर्याणि । पूर्वकालकृतानि । सम्प्रतितनाः । प्रावोचन् । स्तोत्रम् । कृष्वन्तः । वधितारौ ! युवाम्भ्याम् । अयामभिलषितमाशास्ते । सपुत्रा वयम् ।

१. अपत्यैः पुत्रादिभिः समवेतम् Sy.

अपत्यसहितमित्यर्थः Sk.

२. ०भक्तु M.

३. प्रशंसनीयमुत्कृष्टम् Sy.

भुतं प्रस्थातं लोके Sk.

४. V. Mādhava ignores आ ।

* सुदान् इति सुदान् । PP.

५. दातारौ वा Sy. दवतौ Sk.

६. एतत्सञ्ज्ञार्थं ब्रह्मवादिन्यै Sy.

७. कस्मै ? प्रकृतत्वाद् वध्रिमत्यै । तस्या एवात्र वध्रिमत्यायव्यवहितदानसम्बन्धे सम्भवति नरापदव्यवहितपुत्रकस्य सम्बन्धस्यान्याय ? (०य्य०)त्वाद् दानसम्बन्धे चतुर्थ्या न्याय ? (०य्य०)त्वात् संहितायाश्च तुल्यत्वाद् वध्रिमत्या इति चतुर्थ्यन्ते पदे कर्तव्ये यत्पदकारेण यच्छन्तं पदं कृतं तत्र तस्याभिप्रायः पर्येष्यः Sk.

८. Omitted by D.

९. ०मुवि D.D. adds न after ऋषिम् ।

अग्नेः पुत्रस्य घोरस्य ज्येष्ठपुत्रम् Sk.

१०. विकस्तिरत्रच्छेदनायः । विविधं छिन्नम् Sk.

११. त्रिभिः प्रकारैः । जङ्घयोर्मध्ये शिरसि च . . . श्यावम् Sk.

१२. छन्नं M.

१३. बद्धाय P.

१४. असुरैस्त्रेधा खण्डितं शरीरं पुनरेकीकृत्योदगमयतमित्यर्थः Sy.

पुनरुज्जीवितवन्तौ युवामित्यर्थः Sk.

१५. वा P.

१६. वीरकर्माणि Sy; Sk.

१७. ०कालीकृ० P.

१८. मनुष्या मदीयाः पित्रादयः Sy.

मनुष्याः सर्वे स्तोतारः Sk.

१९. वधितारो P. वधितारो M.

गृहं प्राप्य पुत्रादीन् । आवदेमेति सूक्तेऽस्मिन् प्रकारान्तरेणापदानान्यद्विनोक्तानीति ।

I. 118.

आ वां रथो अश्विना श्येनपत्वा सुमृच्छीकः स्ववौ यात्वर्वाङ् ।
यो मर्त्यस्य मनसो जवीयान्त्रिवन्धुरो वृषणा वातरंहाः ॥१॥

आ वां रथः । अश्विनौ ! श्येनैरश्वैः पतन् । युवयोः । रथः । सुखयिता । धनपूर्णः । अस्म-
दभिमुखः । आगच्छतु । यः । मर्त्यस्य मनसोऽपि वेगवत्तरो मनुष्यो यदाश्विनौ चिन्तयित्वा विरत-
मतिर्भवति ततः प्रागेवागच्छति मनसो जवीयान् । त्रिवन्धुरः । वधितारो ! वातवेगः ।

त्रिवन्धुरेण त्रिवृता रथेन त्रिचक्रेण सुवृता यातमर्वाङ् ।
पिन्वतं गा जिन्वतमर्वतो नो वर्धयतमश्विना वीरमस्मे ॥२॥

त्रिवन्धुरेण । त्रिसन्धानेन । प्रउगाकारेण । त्रिचक्रेण । शोभनवर्तनेन । आगच्छतम् ।

१. यज्ञम् Sy. सप्तम्यर्थे द्वितीया । यज्ञे Sk.

२. आभिमुख्येन स्तुतीरुच्चारयाम् । यद्वा
विद्वयं वेदयन्तमर्तिथि तदपेक्षित-
प्रदानेनावदेमाभिमुख्येन प्रियपूर्विकां
वाचमुच्चारयाम् Sy.

३. ०मेत्रि M. ४. सूत्रे ० P.

५. ०रेण वदानादश्वि० P. ०णोपा०
०रेणोपादानादश्वि M.

६. इति omitted by M.

७. Ms. D. puts the figure
॥११७॥ here to indicate the
end of one hundred and
seventeenth hymn. No such
number is given in P. and M.

८. श्येनेत्यश्विनाम् । संसनीयगमनैरश्वैः
पतन् । . . . यद्वा श्येनः पत्नी । स इव शीघ्रं
पतन् Sy. श्येनसदृशः . . . अश्वैर्यः
पतति गच्छति स श्येनपत्वा Sk.

९. अस्मभ्यं यद्देवं धनं तेन सहोत्पद्यः Sk.

१०. ०खम् D.

११. तद्यथा वेगेन कृत्स्नं जगद् व्याप्नोति

ततोऽप्यतिशयेन क्षणमात्रादेव सर्वं
जगत्पर्यटतीत्यर्थः Sy.

१२. मनोऽपि M.

१३. Omitted by P.

१४. ०ति भ० P.

१५. बन्धुरं वेष्टितं सारथ्ये स्थानम् । त्रिप्र-
कारेण बन्धुरेण युक्तः Sy.
त्रिसारथिस्थानः Sk.

१६. कामानाम् Sy.

१७. अनेनाप्रतिहतगतित्वमुच्यते । स रथ इति
पूर्वब्रान्वयः Sy.

* सुज्वता । आ । यातम् । PP.

† अस्मे इति । PP.

१८. बन्धुरं सारथिस्थानम् । त्रिप्रकार-
बन्धुरोपेत्येन Sy. त्रिसारथिस्थानेन Sk.

१९. उगा० P. त्रिधा वर्तमानेन Sy.
त्रिभिश्चक्रेर्वर्तते गच्छतीति त्रिवृत् । तेन
त्रिवृता स्वेन रथेन Sk.

२०. त्रिव० M. २१. ०नाव० P. M.

शोभनं गच्छता Sy. सुगमनेन Sk.

अभिमुखम् । निर्गमयतम् । अस्मभ्यम् । पशून् । प्रयच्छतम् । अश्वान् । वर्षयतं च । अश्विनी !
पुत्रम् । अस्माकम् ।

* प्रवद्यामिना सुवृता रथेन दत्ताविमं शृणुतं श्लोकमद्रेः ।

किमुङ्ग वां प्रत्यवर्ति गमिष्ठाहुर्विप्रासो अश्विना पुराजाः ॥३॥

प्रवद्यामिना । शीघ्रगमनेन । सुवृता । रथेनागत्य । इमम् । स्तोत्रम् । शृणुतम् । आद्रिय-
माणस्य । किम् । अङ्ग ! युवाम् । मनुष्याणाम् । दारिद्र्यम् । प्रति । गन्तारी । वदन्ति । अश्विनी !
पुरा जाताः । मेधाविनस्तथा सत्यागच्छतमिति ।

आ वां श्येनासौ अश्विना वहन्तु रथे युक्तासं आश्वः पतङ्गाः ।

ये अप्तुरौ दिव्यासो न गृध्रा अभि प्रयो नासत्या वहन्ति ॥४॥

आ वां श्येनासः । आवहन्तु । वाम् । अश्वः । अश्विनी ! अश्वनुवानाः । पतनशीलाः ।

१. पयसा पूरयतम् Sy.

तेचयतम् । धेनुकाः कुस्तमित्यर्थः Sk.

२. अस्मदीया गाः Sy. गाः Sk.

३. प्रीणयतम् Sy; Sk.

४. पुत्रपौत्रादिम् Sk.

५. V. Mādhava ignores रथेन ।

* प्रवत्स्यामिना । PP.

६. प्रपद्यमाना P. प्रपद्या० D. प्रवद्या० M.
प्रवत् इति गतिकर्मा । यान्ति देवता
यस्मिन् स यामा यज्ञः । यज्ञानां गन्ता
प्रवद्यामा Sk.

७. शोभनवर्तनेन Sy.

८. ०त्वं मं P.

९. स्तुतिलक्षणाभिमां वाचम् Sy.

शब्दम् Sk.

१०. अद्वेरेभिषवप्राणः Sk.

११. किशब्दः प्रवक्ष्यन्तफलप्रश्ने वर्तते । कि
न कथयन्ति ? कथयन्त्येव सर्वे । तथा
सत्यागन्तव्यमिति Sy.

१२. किप्रम् Sk.

१३. स्तोत्राणाम् Sy.

१४. तत्परिहर्तुं... गन्तुतमौ... कथयन्ति Sy.
अर्वातम् । तृतीयायै द्वितीया । अवर्तन्या-
ज्मार्गेणापि Sk.

१५. प्रतीत्येव उपेत्येतस्य स्थाने । अतिशये-
नोपगन्तारी यज्ञान् Sk.

नैव हि युवां किप्रमुपगन्तारी यज्ञानां
यावदस्मद्यज्ञमुक्तमात्रेण नागच्छथ
इत्यर्थः Sk.

१६. V. Mādhava ignores दत्तौ

१७. श्यो० P.

१८. अस्मान् प्रति Sk.

१९. युवाम् Sy.

२०. शंसनीयगमनाः Sy. श्येनसवृक्षाः Sk.

२१. किप्राः Sk.

२२. ०न्तु मावश्वा अश्ववा अश्विनाः ५०
P. ०ना ५० D.

अश्वनामंतत् । अश्वः Sk.

रथे । युक्ताः । ये । उदकस्य प्रेरयितारः । अन्तरिक्षस्थाः । गृध्रा इव । युवां हविरक्षणमग्नम् ।
प्रति । नासत्यौ ! वहन्ति ।

आ वां रथं युवतिस्तिष्ठदत्र जुष्ट्वी नरा दुहिता सूर्यस्य ।
परि वामश्वा वपुषः पतङ्गा वयो वहन्त्वरुषा अभीके ॥५॥

आ वां रथम् । सूर्यदुहिता स्वयंवरे । युवयोः । रथम् । नरो ! अतिष्ठत् ।
पर्यावहन्तु । वाम् । अश्वाः । उदकात् समुद्रात् । गमनशीलाः । पतनशीलाः । आरोचमानाः ।
अन्तिके ।

उत्तरा निगदसिद्धेति ।

उद्वन्दनमैरतं दंसनाभिरुद्रेभं दंस्ता वृषणा शचीभिः ।
निष्टौग्यं पारयथः समुद्रात्पुनश्चवानं चक्रयुर्वुवानम् ॥६॥

१. सारथिना वहनप्रदेशे योजिताः Sy.
२. आप इव त्वरोपेताः Sy.
आपोऽन्तरिक्षम् । तत्र त्वरितारो (रः)
त्वारयितारो (रो) वा मेघस्य । अथवा
आप उदकानि । तत्र त्वरितारो (रः) Sk.
३. शीघ्रं गच्छन्तः Sy.
४. प्रापयन्ति । तादृशा इति पूर्वत्र
सम्बन्धः Sy.
५. सूर्यप्रीत्या P. D. M.
६. नो M.
नेतारौ ! Sy. मनुष्याकारौ ! Sk.
७. षष्ठं P.
आरुढवती Sy.
आजौ जिता सती, आरुढेत्यर्थः Sk.
८. परिप्रापयन्तु Sy; Sk.
९. युवाम् Sy; Sk.
१०. अशू व्याप्तौ । व्याप्तारः Sk.
११. वपुरिति रूपस्य शरीरस्य वा नाम-
धेयम् । तद्वन्तः Sy.
वपुरिति रूपनाम, इह चास्तर्णीत-

- मत्वर्यम् । वपुष्मन्तो रूपवन्तः Sk.
According to Nig. I. 12
वपुः is a Synonym of उदक.
१२. वयः पक्षिसदृशाः शीघ्राः Sk.
१३. उत्पतनसमर्थाः Sy.
पतङ्गाः । अश्वनामैतत् । अश्वाः Sk.
according to the order of
the text V. M. Should have
explained the words पतङ्गा
वयः as पतनशीलाः । गमनशीलाः ।
He however reverses the
order.
१४. हिंसकरहिता वा Sy.
अक्षयतीति गतिकर्मा । गमनशीलाः Sk.
१५. षष्ठः P.
गृहसमीपे Sy. आसन्ने यागकाले Sk.
१६. V. Mādhava ignores युवतिः ।
अत्र । जुष्ट्वी ।
* निः । तौग्यम् । PP.
† पुनरिति । PP.

युवमत्रयेऽवनीताय तप्तमूर्जमोमानमश्विनावधत्तम् ।

युवं कण्वायापिरिप्ताय चक्षुः प्रत्यधत्तं सुष्टुतिं जुजुषाणा ॥७॥

युवमत्रये । युवम् । अत्रये । प्रक्षिप्ताय । तप्तमग्निं प्रति । रसम् । अन्नं च । दत्तवन्ती । युवाम् । कण्वाय चासुरैर्हर्म्ये कुड्येऽपिलिप्तायादित्योदयज्ञाननिमित्तम् । चक्षुः । प्रत्यधत्तम् । तस्य सुष्टुतिम् । सेवमानौ ।

युवं धेनुं शयवे नाधितायापिन्वतमश्विना पुर्व्यार्य ।

अमृश्वतं वर्तिकामंहसो निः प्रति जह्वा विश्पलाया अधत्तम् ॥८॥

युवं धेनुम् । युवाम् । धेनुम् । शयवे । याचमानाय । अधुक्षतम् । अश्विनौ ! प्रत्याय । निरमुञ्चतं च । वर्तिकाम् । आहन्तुवृकात् । प्रत्यधत्तं च । जह्वाम् । विश्पलायाः ।

* कण्वाय । अपिरिप्ताय । PP.

१. युवाम् Sy.

२. युवम् । अत्रये omitted by M.

३. शतद्वारे पीडायन्त्रगृहेऽवस्तात्रीताय

Sy. ४. अत्रये तप्तं पीडायां प्रक्षिप्तं

तुषाग्निं शीतेनोदकेनावारयेयाम् Sy.

तप्तमग्निंकूटं प्रति । अग्निकूटे प्रक्षिप्त-

मित्यर्थः Sk. ५. ओमानं सुखकरम् ।

ऊर्जं रसवदन्नम् Sy.

तत उतायं ऊर्जमन्नम् । ओमानम् ।

अवतेरिदं रूपम् । पालनं च Sk.

६. असुरैर्ब्राह्मण्यपरीक्षार्थमिहासीनः सन्

व्युष्टामुषसं जानीहीत्यन्धकारवति

गृहे प्रवेशिताय Sy. अपीत्येष

अवेत्येतस्य स्थाने । ... अबलिप्ताय

घट्टिताक्षाय । अन्धायेत्यर्थः Sk.

७. इये विलि० P. इयेपिप्ता० D.

०म्ये कुड्ये इयलि० M.

८. प्तायामादित्योदयज्ञनिमि० M.

९. व्युष्टाया उषसः प्रकाशकं बीणाशब्दम् ।

... यद्वा अपिरिप्ताय-अपिलिप्ताय पट-

लेन पिहितवृष्टय एवंविधाय कण्वाय

चक्षुरिन्द्रियं प्रत्यधत्तं प्रत्यस्थापयतम् Sy.

१०. प्रत्याध० P. प्रत्यसत्तं M.

प्रतिनिहितवन्ती दत्तवन्तावित्यर्थः Sk.

११. अत्यर्थं पुनः पुनर्वा सेवमानौ Sk.

१२. V. Mādhava ignores अश्विनौ

१३. युवं P. D. युवाम् Sy.

१४. युवम् । धेनुम् omitted by D.

निवृत्तप्रसवामवोगध्रीम् Sy.

१५. एतत्सञ्ज्ञाय ऋषये Sy. राज्ञे Sk.

१६. पयसाऽसिञ्चतम् । सर्वदा पयस्वि-

नीमकुक्षतमित्यर्थः Sy. सेचितवन्तौ

पयः Sk. १७. तिरमु० P.

१८. वृकेण प्रस्तां चटकसवूर्वां शकुनिम्... यद्वा

पुनः पुनर्वर्तत इति वर्तिका उषाः । ताम्ना-

वित्येनाभिप्रस्तां युवाममोचयतम् Sy.

चटकाम् Sk. १९. वृकास्पलक्षणात्

पापात् Sy. अंहसः पापात् क्रूरात् Sk.

२०. प्रत्यस्थापयतम् ; समयोजयतमित्यर्थः

Sy. आहितवन्ती Sk.

२१. जवौ M. आयसीम् Sy ; Sk.

२२. विश्वला० M. सङ्ग्रामे छिन्नजङ्घायै

अगस्त्यपुरोहितस्य खेलस्य सम्बन्धिन्यै

एतत्सञ्ज्ञायै स्त्रियै Sy.

छिन्नजङ्घायाः सत्याः Sk.

युवं श्वेतं पेदव इन्द्रज्वतमहिहर्नमश्विनादत्तमश्वम् ।

जोहूत्रमर्यो अभिभूतिमुग्रं सहस्रसां वृषणं वीळ्वङ्गम् ॥६॥

युवं श्वेतम् । युवाम् । श्वेतवर्णम् । पेदवे राजे । इन्द्रेण । इन्द्रेण प्रेरितम् । शत्रूणां हन्तारम् । अश्वम् । अश्विनौ ! अदत्तम् । अरेरयं सङ्ग्रामेषु । आह्वातव्यम् । अभिनवितारम् । अप्रसङ्गम् । सहस्रस्य धनस्य सम्भक्तारम् । कामानां वर्षितारम् । दुदाङ्गम् ।

ता वां नरा स्वर्षसे सुजाता हवामहे अश्विना नार्धमानाः ।

आ न उप वसुमता रथेन गिरो जुषाणा सुविताय यातम् ॥१०॥

ता वां नरा । तौ । वाम् । रक्षणार्थम् । शोभनजाती ! सुष्ठु । हवामहे । अश्विनौ ! याचमानाः । आगच्छतम् । अस्मान् । धनवता । रथेन । स्तुतीः । सेवमानौ । अभ्युदयार्थम् ।

आ श्येनस्य जवसा नूतनेनास्मे यातं नासत्या सजोषाः ।

हवे हि वामश्विना रातहव्यः शश्वत्तमाया उपसो व्युष्टौ ॥११॥

आ श्येनस्य । आयातम् । श्येनस्य । वेगेन । नूतनेन । अस्मान् प्रति । नासत्यौ ! सहितौ ।

* वीळ्वङ्गम् । PP.

१. इन्द्रेण is redundant

२. इन्द्रेण युवाभ्यां गमितं दत्तमित्यर्थः Sy. इन्द्रमिव गन्तारं शत्रून् प्रति Sk.

३. हि यतो । शौर्यापि ? (व) लेपादगन्तुरपि शत्रोरहिनाम्नो वाऽभ्युदयस्य हन्तारम् Sk.

४. Omitted by P. and D.

५. अतिशयेन सङ्ग्रामेष्वह्वातारम् Sy.

६. अप्रसङ्गम् P.

उद्गूणम् । वीर्यवन्तमित्यर्थः Sy.

७. सहस्रस्य P.

सङ्ग्रामसहस्राणां तन्निमित्तभूतधन-सहस्राणां वा Sk.

८. दातारं वा Sy.

९. सेक्तारं युवानमित्यर्थः Sy. रेतस्सेचन-समर्थं तदणं बलवन्तं वेत्यर्थः Sk.

१०. यौ सुजातौ सुजन्मानौ तौ युवाम् Sk.

११. द्वितीयायै चतुर्थी ... शोभनमव-स्तर्पणं पालनं वा Sk.

१२. धनं याचमाना वयं स्तोतारः Sy.

१३. स्वां M. १४. धवता P. अस्मभ्यं वित्सितेन धनेन तद्वता स्वेन Sk.

१५. सुष्ठु प्राप्तव्याय धनाय सुखाय वा Sy. सुविताय सुगताय यागकर्मणे प्रजायै वाऽस्माकम् Sk.

१६. V. Mādhava ignores नरा । उप । † अस्मे इति । PP.

१७. शंसनीयं गच्छतोऽश्वस्य Sy.

१८. प्रत्यग्रेण ... वेगेन सहितौ Sy.

यादृशः प्रथमोऽश्वान्तस्य श्येनस्य वेग-स्तादृशेन वेगेनेत्यर्थः Sk.

१९. अस्मानित्यर्थः N. 6. 7.

२०. समानप्रीतियुक्तौ Sy.

सजोषाः ... सम्प्रीयमाणावित्यर्थः Sk.

ह्वयामि । हि । वाम् । अविनो ! दत्तहविष्कः । नित्यायाः । उपसः । व्युच्छन्ते ।

I.119.

आ वां रथं पुरुमायं मनोजुवं जीराश्वं यज्ञियं जीवसे हुवे ।

सहस्रकेतुं वनिनं शतद्रुसुं श्रुष्टीवानं वरिवो धामभि प्रयः ॥१॥

आ वां रथम् । युवयोः । रथम् । बहुप्रकारनिर्माणम् । मनोवैगम् । क्षिप्राश्वम् । यज्ञाहम् । जीवनायाहम् । अहमाहुवे । अनेककेतुमालाकृतानेकशुद्रकेतुम् । भजनवन्तम् । बहुधनम् । क्षिप्रवन्तं क्षिप्रमेव स्तोतृणामभिगन्तारम् । धनस्य दातारम् । हविलक्षणमन्नम् । प्रति ।

ऊर्ध्वा धीतिः प्रत्यस्य प्रयामन्वधायि शस्मन्त्समयन्त आ दिशः ।

स्वदामि धर्मं प्रति यन्त्युतय आ वामूर्जानी रथमश्विनारुहत् ॥२॥

ऊर्ध्वा धीतिः । भवतोरस्य रथस्य । गमने । मदीया वाक् । ऊर्ध्वा ।

१. P. and D. repeat ह्वयामि
२. हिर्होती । हि यस्मादेवं तस्मादायात-
मित्यर्थः Sy. ३. ०विस्कः P.
युवाभ्यां दातव्येन हविषा युक्तः Sy.
४. नित्यो य P. कालात्मकतया
नित्यायाः Sy. ५. ०से M.
६. विधातनसमये Sy.
उपस उदयवेलायामित्यर्थः Sk.
७. Ms. D. puts the figure ११८ here to indicate the end of
one hundred and eighteenth
hymn. No such number is
given in P. and M.
- * शतद्रुसुम् । श्रुष्टीवानम् । वरिवः
धाम् । PP.
८. युवयोः । रथम् । omitted by
P. and D.
९. ०रिनिं D. बहुविधाश्चर्यम्,
बहुविधकर्माणं वा Sy. बहुप्रज्ञम् Sk.
१०. मन इव शीघ्रं गच्छन्तम् Sy.
११. यज्ञेष्वाह्नातुमर्हम् Sy.

१२. आहूतो मां जीवयिष्यतीत्येवमर्थमि-
त्यर्थः Sk.
१३. ०वा M.
१४. अनेकध्वजम् । सहस्रस्य धनस्य केत-
यितारं ज्ञापयितारं वा Sy.
सहस्रपताकम् Sk.
१५. सम्भजनवन्तम् is suggested for
भजनवन्तम् ।
वनमित्युक्तनाम । तद्वन्तम् Sy. वनमु-
दकम् । तद्वन्तम् । सम्भजनवन्तं वा Sk.
१६. क्षिप्रं सम्भजमानम् । यद्वा सुखवन्तम् Sy.
१७. अभिलक्ष्य Sy.
- † प्रति । अस्य । प्रयामनि । अधायि ।
शस्मन् । सम् । अयुन्ते । PP.
१८. ०स्पागं P. D.
१९. अस्मदीया बुद्धिः Sy. धीतिः स्तुत्येषु
धीयमानत्वात् स्तुतिरुच्यते Sk.
२०. उन्मुखा Sy. ऊर्ध्वत्वेनात्र व्यापाराभि-
मुख्यं लक्ष्यते । स्तुतेश्च व्यापारो
युवाभ्यां सम्बन्धः । तदभिमुखी Sk.

प्रत्यधायन्तरिक्षे निहितेत्यर्थस्तथा गते सति मया । अंसने क्रियमाणे । सर्वा दिशस्तच्छ्रवणार्थम् ।
सङ्गता आसंस्तत्राहमाश्विनम् । धर्माख्यं हविः । स्तोत्रैः स्वदयामि । मरुतश्च तच्छ्रवणार्थम् ।
प्रतिपन्ति । तमिमं भवतोः । रथम् । ऊर्जानी नाम सूर्यस्य दुहिता । पुराऽऽरूढवती ।

सं यन्मिथः पस्पृधानासो अगमत शुभे मखा अमिता जायवो रथे ।

युवोरहं प्रवृणो चैकिते रथो यदश्विना वहथः सूरिमा वरम् ॥३॥

सं यन्मिथः । यदा । कल्याणे । युद्धे । परस्परं स्पर्धमाना दातारः । बहवो यज्ञशीला
यजमानाः । जयशीलाः । मिथः । सममत । तदानीं युवयोः । एव । रथः । युद्धाय ।

१. प्रतिशब्दोऽत्र धात्वर्थानुवादी । दधाति-
धारणार्थः । धायते । स्तोतृभिः क्रियत
इत्यर्थः Sk.
२. ०धार्यन्त० M. प्रत्यस्वापि Sy.
३. प्र इत्येष आ इत्येतस्य स्थाने । आगमने
सति । आगतेऽस्मिन् रथ इत्यर्थः Sk.
४. श० P. स्तवने Sy.
५. शस्मञ्जशासनम् । चतुर्ध्याश्चात्र लुक् ।
आज्ञायं च Sk.
६. तदनन्तरं दिशो देष्टव्याः स्तुतयोऽपि
समयन्ते अश्विभ्यां सङ्गच्छन्ते Sy.
७. सर्वा आज्ञादच प्रतिप्रहीतुं सर्वत आगच्छ-
न्तीत्यर्थः Sk.
८. धर्मं महावीरस्यं, यदा क्षरणशीला-
ज्यादिकं हविः... स्वाहूकरोमि Sy.
धर्ममिति यज्ञनाम । ... यज्ञम् Sk.
९. धर्माख्यं हविः स्तोत्रैः missing M.
यज्ञस्य चाश्वदनासम्भवात् स्वविः करो-
त्यर्थः । करोमि Sk.
१०. अवितारो रक्षका ऋत्विजश्च प्रति-
पन्ति । धर्मं प्रति गच्छन्ति संस्का-
रार्थम् Sy.
ऊतयस्तर्पणानि । सोमेन युवां तर्प्ये
इत्यर्थः Sk.
११. प्रति । कर्मप्रवचनीयोऽयम् । ... युवां
प्रति Sk.

१२. ऊर्जानि P. ऊर्जावी M.
अन्नवती Sk.
१३. आजो जिता सती Sk.
१४. V. Mādhava ignores आ
१५. संयान्मथः P. संयमीचं D.
१६. P. and D. add यत् before यदा ।
१७. शुभे शोभनाय धनाय Sy.
शुभ उदकार्यम् Sk.
१८. स्पर्धमाना इव । युष्मदीया अश्वः
सममत रथे युक्तास्तन्तो मेघं प्रति
सम्यग्गच्छन्ति Sk.
१९. बहवः P. अथवा बलेनापरिमिताः ।
महाबला इत्यर्थः Sk.
२०. यज्ञस्य युष्मदानयनेन वृष्टिद्वारेण वा
कर्तारः Sk.
२१. यज्ञशीला M.
२२. अथवा यद् रणे, इति समानाधिकरणे ।
मिथः पस्पृधानास इत्यादिभिरपि योद्धार
उच्यन्ते नाशवाः । यस्मिन् सङ्ग्रामे पर-
स्परतः स्पर्धमाना योद्धारः सङ्गच्छन्ते ।
शुभे शोभार्थम् । जयार्थमित्यर्थः ।
मखा अमिता जायवश्च Sk.
२३. मथः P. थ M.
२४. ०मतन् D.
२५. प्रकर्षेण सम्भजनीये भूतले Sy.
निम्ने देशे Sk.

दृश्यते । यत् । युवामश्विनावभीतो । वरिष्ठम् । सुवीर्यं च तम् । आवहयस्तत्र रयम् ।

युवं भुज्यं भुरमां विभिर्गतं स्वयुक्तिभिर्निवहन्ता पितृभ्य आ ।

यासिष्टं वतिर्वृषणा विजेन्यं दिवोदासाय महिं चेति वामवः ॥४॥

युवं भुज्यम् । युवाम् । भुज्यम् । समुद्रमध्ये ह्रियमाणम् । अश्वैः । स्वयमेव युज्यमानैः । समुद्रे गतम् । समुद्रमध्यात् पितृणां दशंनार्यम् । तीर आनिवहन्तावागतौ च । वतिर्वृकेण गृहीतम् । विजेतव्यं वृकात् । दिवोदासविषये च । महत् । ज्ञायते । युवयोः । पालनम् ।

युवोरश्विना वपुषे युवायुजं रथं वाणीं येमतुरस्य शर्ध्यम् ।

आ वां पतित्वं सख्याय जग्मुषी योषावृणीत जेन्या युवां पती ॥५॥

युवोरश्विना । युवयोः । अश्विनौ ! शोभार्थम् । युवाभ्यां युक्तम् । रयम् । शब्दकारिण्यौ

१. ज्ञायते । देवेषु मध्ये युवामेव रक्षणार्थं शीघ्रं रथेनागच्छथ इत्यर्थः Sy.
- ज्ञायते । लक्ष्यत इत्यर्थः । कोऽसौ ? उच्यते । रथः । किमपेक्षं पुनरेतद्वयस्य निम्नदेशवर्तित्वम् ? उच्यते । अश्वापेक्षम् । अश्वान् ह्युच्चाः, रथो नीचः । तेन स तेभ्यो निम्नदेशवर्ती । उच्चत्वादश्वानां तेभ्यो नीचो रथो दृश्यत इत्यर्थः Sk.
२. यव्येन रथेन Sy. यदा Sk.
३. ०वावदिवनावभीतो P.
४. वरणीयं धनम् Sk.
५. स्तोतारं प्रति Sy. सूरिरिति स्तोतृनाम् । आकारः प्रतीत्यस्यार्थः । स्तोतारं प्रति Sk.
६. क्षिप्रमाणम् Sy. भुरतिप्रसन्नार्थः । प्रस्यमानं मत्स्यमंकरंश्च Sk.
७. नौविशेषः Sy. पक्षितवृक्षः शीघ्रं रथैः Sk. ८. सयवे यज्य० P. ९. समुद्रे निमग्नम् Sy. समुद्रे निमग्नमित्यर्थः Sk.
१०. 'आह् मर्यादायाम् ।' यत्र पितरस्तुष्टादय आसते तावत्पर्यन्तमित्यर्थः Sy. पितृणामर्थाय । पितृणामस्य स्वर्गाद-

प्रच्युतिहेतोः । प्रजासन्तानादेरविच्छेदार्थमित्यर्थः Sk.

११. तिर आ० P. D. M.
१२. तुषस्य गृहं प्रति Sy. वतिर्वर्तन्त्या मार्गेण Sk.
१३. वतिं वृ० P. वतिवृ D.
१४. Omitted by D. विजेन्यमिति दूरस्थं ब्रुवते । दूरे वर्तमानम् Sy. विजेतुं शत्रूणाम् Sk. १५. दिवे० M.
१६. सह P. १७. ज्ञाय० M. ज्ञायते लोकः प्रकाशमित्यर्थः Sk.
१८. शम्बरहननरूपम् Sy. शम्बरवधे Sk.
१९. V. Mādhava ignores वृषणा
- * वाणी इति । PP. † पती इति । PP.
२०. युवयोः । अश्विनौ ! omitted by P. and D. ०नाः M.
२१. शोभनात्वं P.
२२. युवयोरेव योग्यमित्यर्थः Sk.
२३. वननीयो प्रज्ञास्यावश्वौ Sy. वाणी । अपठितमपीदमिह द्यावापृथिवीनामधेयम् । द्यावापृथिव्यौ Sk.

बडवे^१। गच्छतः^२। अस्य^३। शर्वेन प्राप्तव्यं^४ काष्ठमित्यर्थः^५। युवयोः^६। पतित्वम्^७। युवाभ्यां^८ सख्यसिद्धय-
र्थम्^९। जग्मुषी^{१०}। सूर्यस्य^{११} दुहिता^{१२}। अवृणीत^{१३}। युवाम्^{१४}। पती^{१५}। स्वयंवरे^{१६} जेतारी^{१७}।

युवं रेभं^{*} परिपूतेरुह्यथो हिमेन धर्मं[†] परितमुमत्रये ।

युवं शयोरवसं पिप्यथुर्गवि प्र दीर्घेण वन्दनस्तार्यायुषा ॥६॥

युवं रेभम्^{१८}। युवाम्^{१९}। रेभम्^{२०}। उदकेन परिष्कृतम्^{२१}। ततो रक्षितवन्ती^{२२}। तथा सर्वतस्तप्तम्^{२३}।
अग्निम्^{२४}। अत्रये^{२५}। शीतेन वृष्ट्युदकेन शमितवन्ती^{२६}। युवाम्^{२७}। शयोरवसे^{२८}। गवि^{२९}। पयोलक्षणमव-
सम्भम्^{३०}। आप्यायितवन्ती^{३१}। कूपे पतितो वन्दनः^{३२}। दीर्घेण^{३३}। आयुषा^{३४} दत्तेन कूपाद् युवाभ्याम्^{३५}।
उत्तारितः^{३६}।

१. ०वेव P. वेव D.

२. सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं प्रापयामासतुः Sy.
यमु बन्धने । सुवर्णेन बद्धवत्यो Sk.

३. आजिघावनसमयेऽस्य रथस्य यच्छर्ध्यं
प्राप्यमादित्याख्यमवधिभूतं लक्ष्यम् Sy.
शर्ध इति बलनाम । शर्ध एव शर्ध्यम् ।
... बलं च बद्धवत्यौ । बलवन्तं चैनं
कृतवत्यावित्यर्थः Sk.

४. काष्ठमिवात्यर्थं P.

५. पतित्वम् । चतुर्थ्यर्थे द्वितीया । पतित्वाप ।
सख्याय च । एतौ मे पती च सखायौ च
स्यातामित्येवमर्थमित्यर्थः Sk.

६. द्वाभ्यां P.

७. ध्य० P. D.

८. आजौ जिता युवां प्रत्यागता सतीत्यर्थः
Sk. ९. सुता D.

१०. ०णीता युवाती P.

११. V. Mādhava ignores आ
* परिपूतेः । उरुह्यथः । PP.

† तारि आयुषा । PP.

१२. ऋविम् Sy.

१३. परितः प्रेरकादुपद्रवात् कूपपतना-
द्वा Sy.

परिपूतेः । वू प्रेरणे । असुरैरुदके सर्वतः

प्रेरणात् । निमज्जनावित्यर्थः Sk.

१४. ०त P. D.

१५. ०तस्तप्तम् P. ०तः तप्तम् D.
०र्वतस्तप्तम् M.

१६. असुरैः पीडार्थं प्रक्षिप्तं दीप्यमानं तुषा-
ग्निम् Sy. अग्निकूटम् Sk.

१७. शीतेनोदकेन । ... यद्वा हविषामत्रये
भक्षयित्रेऽनये परितप्तं सूर्यकिरणैः
सन्तप्तं धर्मम् । अहर्नामितत् । अहर्हिमेन
वृष्ट्युदकेन हविःसम्पादकब्रीह्याद्युत्प-
त्यर्थमवारयेयाम् Sy.

१८. शयो० M. P. शेषो D.

शयोः, एतत्सञ्ज्ञस्य ऋषेः Sy.

शयो राज्ञः Sk.

१९. निवृत्तप्रसवायां धेनौ Sy.

२०. अवसं पथ्योदनमुच्यते । पयोलक्षणं
पथ्योदनम् Sk.

२१. अवसन्नम् M.

अवसं रक्षकं पयः Sy.

२२. पतिततः D.

२३. वन्दन P.

२४. ०णवायु० D.

२५. प्रवर्धितः । प्रपूर्वंस्तिरतिवर्धनार्थः Sy.
प्रवर्धितः Sk.

युवं वन्दनं निर्वृतं जरण्या रथं न दत्ता करुणा समिन्वथः ।

क्षेत्रादा विप्रं जनयो विपन्यया प्र वामत्र विधत्ते दंसनां भुवत् ॥७॥

युवं वन्दनम् । युवम् । वन्दनम् । निर्वृतम् । जरया युवत्वात् पुनरपि जीर्णम् । रथम् ।
इव । दर्शनीया ! चक्षुरादिभिः । सम्पूरितवन्ती । तस्य ऋषेः पुत्रमिच्छतो भार्यायाः पुत्रम् । मेधा-
विनम् । आजनयो यौवनप्रदानेन । तस्य स्तुत्या प्रीतो । युवयोः । कर्म । परिचरते वन्दनाय । अस्मि-
न्मृदये । प्राभवत् ।

अगच्छतं कृपमाणं परावति पितुः स्वस्य त्यजसा निवाधितम् ।

स्वर्वतीरित उतीर्युवोरहं चित्रा अभीके अभवन्नभिष्टयः ॥८॥

अगच्छतम् । अगच्छतम् । स्तुवन्तम् । दूरे स्थितम् । पितुः । आत्मीयस्य । त्यागेन । निवा-

१. युवाम् Sy.

२. ०न P.

३. निःशेषेण प्राप्तम् Sy.

निश्चयेन गतं प्राप्तम् । व्याप्त-
मित्यर्थः Sk.

४. यथा कश्चिच्छिली जीर्णं रथं पुनर-
प्यभिनवं करोति तद्वत् Sy.

यथा कश्चित् तदा पुराणं रथं पुनर्नवं
कुर्यात् Sk.

५. ०या M.

६. कर्मणां कर्तारौ Sy.

करुणा करणेन पुनर्यौवनस्य Sk.

७. पू० P.

समधत्तं, पुनर्युवानमकुस्तम् Sy.

सम्यग्व्याप्तवन्तौ Sk.

८. तस्यैः M.

कश्चिद्विमुक्तभार्यो बृद्धश्च पुत्रकामो-
ऽश्विनौ तुष्टाव । तस्याश्विनावयो-
निजं क्षेत्रात् पुत्रं जनयाञ्चक्रुरिति ।
तदेतद्विहोष्यते Sk.

९. क्षेत्राद् वा । आकारः समुच्चये । मातु-

स्वरलक्षणाज्जन्मस्थानात् Sy.

कृष्ठा भूमिः क्षेत्रमुच्यते । ततः Sk.

१०. ०य M.

जनययश्च Sy.

जनितवन्तौ युवाम् Sk.

११. स्तुत्या गर्भस्थेन वामदेवेन स्तुतो
सन्तौ Sy.

स्तुतो सन्तावित्यर्थः Sk.

१२. प्रवामत्र । प्रेत्युपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रिया-
पदाध्याहारः । अत्रेत्यपि प्रथमार्थं
सप्तमी । प्रवृत्तिर्युवयोरेवा Sk.

१३. रक्षणात्मकं कर्म Sy.

प्रवृत्तिर्युवयोरेवा क्षेत्रजननलक्षणा
... वंसना दर्शनीया । ... युवां मुक्त्वा
नान्यस्य कस्यचिदीदृशी प्रवृत्ति-
रित्यर्थः Sk.

१४. रक्षितुं समर्थं भवतु Sy.

१५. युवां रक्षणार्थं गतवन्तौ Sy.

चक्षुःप्रदानार्थं गतवन्तौ युवाम् Sk.

१६. दूरेवैज्ञे समुद्रमध्ये Sy.

१७. कोषेन Sk.

धितमृज्जाश्वम् । अभ्युदयवत्यः । अतयः । युवयोः । एव । अत्र ? (इतः) भवन्ति । चित्राणि च ।
अभ्येषणानि । अन्तिके । भवन्ति ।

उत स्या वां मधुमन्मर्चिकारपुन्मदे सोमस्यौशिजो हुवन्त्यति ।
युवं दधीचो मन आ विवासुथोज्या शिरः प्रति वामश्च वदत् ॥६॥

उत स्या वाम् । अपिच । सा । वाम् । मक्षिकाजातिः । रसवन्मधु । याचितवती युवयोः ।
सोमस्य । मदे सति । औशिजश्च । वामाह्वयति कक्षीवान् । दधीच ऋषेर्मधुप्रदानार्थम् । मनः ।
आराधितवन्तौ । ततः । भवद्भ्यां प्रतिहितमस्य अश्व्यम् । तत् शिरः । ब्रह्म प्रत्यवदत् ।

१. पीडितं भुज्युम् Sy.
शापजनितेनान्धयेनात्यन्तपीडितम् Sk.
२. ०ज्वाश्वम् M.
३. शोभनगमनयुक्ताः Sy.
सर्वेः परिचारकैस्तद्वत्यः । सहेत्यर्थः Sk.
४. यज्ञान् प्रति गतयः Sk.
५. अहशब्दस्तु पदपूरणः Sk.
६. चित्रानि P. D. चित्रा M.
चायनीयाः Sy. विचित्राः पूज्या वा Sk.
७. सर्वेः प्राणिभिरभ्येवणीयाः Sy.
अभियागाश्च Sk.
८. आसन्ने यागकाले । ... सर्वेः परिचारकैः
सहेतः स्थानाद्यज्ञान् प्रत्यासन्ने यागकाले
युवां गच्छयः । तत्र चाभीज्येथे इत्यर्थः ।
अथवाऽभीक इति सङ्ग्रामनाम ।
अभिष्टिशब्दोऽपि इषेर्गत्वर्थस्य । सर्वेः
स्वैर्योद्धृभिः सह गच्छयौ युवां सङ्ग्रामे ।
गत्वा चाभिगच्छयः शत्रूनि त्यर्थः Sk.
- * स्या । PP. † हुवन्त्यति । PP.
९. यस्य मधु दत्तवन्तौ स्वः सा Sk.
१०. वा D. युवाम् Sy. ११. सरघा
मधुकामा Sy. १२. मधुमन्तो Sy.
मधुसंयुक्तम् Sk. १३. अस्तौत् Sy.
मधु माहं दत्तमित्येतद् व्यक्तमुक्त-
वतीत्यर्थः । ... अथवा मक्षिकाशब्देनात्र

- कुतश्चिन्मक्षिकासाश्व्याद् दधीचः
... उच्यते । सा युवान्यां मधुशब्दसंयुक्तं
परं ब्रह्म व्यक्तमुक्तवती Sk.
१४. सो मदे M. सोमस्य पानेन युवयोः ...
हर्षे निमित्तभूते सति Sy.
निमित्त एवा सप्तमी । ... प्रयोजनस्य
चात्र निमित्तत्वेन विवक्षा । सोमजन्यो
यो मदस्तदर्थमित्यर्थः Sk.
१५. युवामाश्रयति । आत्मन एवायं परोक्ष-
रूपेण प्रथमपुरुषेण निर्देशः । अह-
मुशिजः प्रप्रोत्रः कक्षीवानाह्वयामी-
त्यर्थः । अथवा उशिजः पुत्र औशिजो
वीर्यश्रवाः । स युवामाहृतवान् Sk.
१६. ०र्थ P. १७. वां युवां प्रति ।
युवाभ्यामित्यर्थः Sk. १८. इव्यं M.
तृतीयार्थं द्वितीया । अश्वस्यावयवभूतेन
Sk. १९. शीरः D. स ऋषिराश्वेन
शिरसोपदिष्टवानित्यर्थः Sy.
तृतीयार्थं द्वितीया । शिरसा । ... अथवा
शिरोऽश्व्यमिति स्वार्थे एव प्रथमा ।
शिरस एव वदनं प्रति कर्तृत्वम् ।
शिर उदितवदिति Sk.
२०. मध्वाह्वयम् Sk. २१. प्रत्यपत् P.
२२. V. Mādhava ignores युवम् ।
वाम् ।

युवं पेदेवे^१ पुरुवारंमश्विना स्पृधां^२ श्वेतं तंरुतारं^३ दुवस्यथः ।

शैर्यैरभिधुं^४ पृतनासु दुष्टरं^५ चर्कृत्यमिन्द्रमिव चर्षणीसहम् ॥१०॥

युवं पेदेवे । युवाम् । पेदेवे । बहुभिर्वरणीयम् । अश्विनो ! शत्रूणाम् । तारकम् । श्वेतम-
श्वमदत्तम् । विशरणकुशलेः । सङ्ग्रामेषु । तरितुमशक्यम् । अभिगतदीप्तिम् । सङ्ग्रामेषु पुनः
पुनः प्रयोज्यम् । इन्द्रमिव । शत्रूणामभिभवितारम् ।

I.120.

का राधदोत्राश्विना वां को वां जोषे^१ उभयोः । कथा विधात्यप्रचेताः ॥१॥

का राधत् । कीदृशी । वाक् । वाम् । आराधयति । अश्विनो ! कः । वां स्तोता । युवयोः
उभयोः । पयोप्ययं भवति । केन वा प्रकारेण वाम् । अज्ञः । परिचरति ।

विद्वांसाविदुरं^२ पृच्छेदविद्वानित्थापरो अचेताः । नू चिन्नु मते^३ अक्रौ ॥२॥

विद्वांसावित् । विद्वांसो । एव । द्वाराणि । प्रष्टुमर्हति । अविद्वान् । इत्यम् ।

- * दुस्तरम् । PP. १. युवं D.
२. पेदुनाम्ने राज्ञे Sy. राज्ञे Sk.
३. बहुना वरणीयं वारयितारं वा शत्रूणाम्
Sk. ४. सङ्ग्रामे स्पर्धमानानाम् Sy.
स्पृधां सङ्ग्रामाणाम् Sk.
५. इन्द्राल्लब्धम् Sy. ६. शीयन्त इति शर्वा
योद्धारस्तैः Sy. शर्वा इषवस्तैः Sk.
७. ति? (तं) रतिर्हृन्ननायः ।... दुहंम् Sk.
८. अभिगच्छतवी० M. दीप्तिमित्यर्थः Sk.
९. सर्वेषु कार्येषु Sy. १०. इदमपि कृन्ते-
बंधकर्मणो रूपम् । अत्यर्थं हस्तारम् Sk.
११. मनुष्याणां शत्रुभूतानाम् Sk.
१२. M. D. puts the figure ॥११९॥
here to indicate the end of
one hundred and nineteenth
hymn. No such number is
given in P. and M.
† जोषे । PP. ‡ अप्रचेताः । PP.
१३. M. adds होत्रा after राधत्

१४. स्तुतिलक्षणा Sy. होत्रा । ह्यतेऽसाविति
होत्राऽऽहुतिः । यज्ञनाम वा होत्राशब्दः ।
आहुतिरिज्या वा Sk.
१५. आर० M. प्रीतो करोति । युवयोर्मा-
हात्म्यानुरूपा स्तुतिर्नास्तीत्यर्थः Sy.
१६. युष्मद्वगुणाभिज्ञः कश्चिदपि नास्तीत्यर्थः
Sy. यजमानः स्तोता वा Sk.
१७. किप्रकारस्य यजमानस्य स्तोतुर्वा युवा-
भूभावपि प्रीयेथे इत्यर्थः Sk.
१८. Omitted by P.
१९. युवयोर्माहात्म्यमजानंश्च ।... युष्मद्विषयं
परिचरणमपि न कर्तुं शक्यमित्यर्थः Sy.
§ विद्वांसो । इत् । दुरः । PP.
२०. सर्वज्ञो Sy. यो... जानन्तो Sk.
२१. इच्छब्दः पदपूरणः Sk.
२२. द्वाराणि स्तुतिपरिचरणयोरुपायभूतान्
मार्गान् Sy. दुरः स्तुतेर्द्वाराणि,
उपाया इत्यर्थः Sk. २३. पृच्छति सर्वं
स्तोता Sk. २४. अजानन् Sk.
२५. इत्येति सत्यनाम । सत्यमेव Sk.

अन्यः^१ चेतोविवाजितः^२ । क्षिप्रम्^३ । एव^४ । मर्त्येषु^५ । अनाक्रान्ती^६ ।

ता विद्वांसां हवामहे वां ता नो विद्वांसां मन्यं वोचेतमद्य ।

* प्राचिद्यमानो युवाकुः^७ ॥३॥

ता विद्वांसां । तौ । विद्वांसौ । हवामहे । वाम् । तौ । अस्माकम् । विद्वांसौ । अभि-
लषितम् । वाचा^{१२} वोचेतम् । अद्य^{१३} । स्तौति । हवींषि^{१४} ददत्^{१५} । युष्मत्कामः^{१६} कक्षीवान् ।

वि पृच्छामि पाक्या^१ न देवान्वपदकृतस्याद्भुतस्य दत्ता ।

पातं च सद्यसो युवं च रभ्यंसो नः ॥४॥

वि पृच्छामि । पक्तव्यप्रज्ञो विद्वानहं भूत्वा । वपदकृतस्य । महतः^{१८} सोमस्य पानार्थम् ।

१. अश्विभ्यामन्यः Sy. न्यूनशक्तिः Sk.

२. ०तोवर्जिं० M.

चेतसा ज्ञानेन रहितः । तस्मादश्विना-
वेव पृच्छेदित्यर्थः Sy.

ज्ञातुमसमर्थः Sk.

३. नु इति पदपूरणः Sk.

४. मर्ते मनुष्ये स्तोतरि भक्तानुप्राहकतया
सर्ति धत्त इति वाक्यशेषः Sy.

षष्ठ्यर्थेऽत्र सप्तमी । मर्त्यस्य मनुष्यस्य
Sk.

५. शत्रुभिः Sy.

आक्रमितारौ । वशीकर्तारवित्यर्थः Sk.

६. V. Mādhava ignores नु

* प्र । आर्चत् । PP.

७. ता P.

८. सर्वज्ञो Sy.

९. तावाहती विद्वांसा अभिज्ञौ युवाम् Sy.

१०. अस्मभ्यम् Sy.

११. मननीयं ज्ञातव्यं स्तोत्रम् Sy.

मननं मन्यं स्तुतिः Sk.

१२. युवाणौ भूयास्तम् Sy.

यया युवामेव स्तुमस्तां वोचेतं कथयत-
मित्पाशास्माहे Sk.

१३. अर्चतिरत्र शुद्धोऽपि सन्नन्तो ब्रह्मव्यः ।

उत्तमपुरुषस्य स्थाने प्रथमपुरुषः ।
प्रकर्षेणार्चिचिषामि । स्तोतुमिच्छा-
मीत्यर्थः Sk.

१४. स्तुत्या संयोजयन् वा Sy.

१५. Omitted by P.

† पाक्या । PP.

१६. वक्त० P. M.

पक्तव्यप्रज्ञान् स्वपरिपक्वमतीतन्यान्
देवान् न पृच्छामि । किन्तु युवामेव
सर्वज्ञो पृच्छामीत्यर्थः Sy.

प्रज्ञायाश्च यत्परिपक्वत्वं तदश्विनो-
रेवापदिश्यते । परिपक्वप्रज्ञौ युवाम् Sk.

१७. विद्वान्० P. १८. ०षड्कु० P.

वषट्कारेणाग्नी हुतस्य Sy.

१९. आश्चर्यंभूतस्य महतः सद्यसोऽर्जितशयेन
बलवतो बलोत्पादकस्य सोमस्य
स्वांशक्षणमेकदेशं पातं च Sy.

वषट्करणं होमः । . . . तृतीयायं चोभयत्र
षष्ठी । वषट्कारकृतेन सोमेन महता-
स्मदीयेन । साकाङ्क्षत्वात्तुष्यतमिति
वाक्यशेषः Sk.

न । अन्यान् देवान् । विपृच्छामि । युवामेव । मदीयं सोमं सहीयांसम् । पिबतं कृणुतम् । च ।
अस्मान् । वेगवतः ।

प्र या घोषे भृगवाणे न शोभे यया वाचा यजति पञ्जियो वाम् ।
प्रैषयुर्न विद्वान् ॥५॥

प्र या घोषे । घोषो नाम ऋविस्तस्मिन् । या वाक् । भृगौ । च । प्रकर्षेण । शुशुभे युष्मत्स्तु-
तिभूता । यया च तादृश्या । वाचा । पञ्चकुले जातः कक्षीवान् । अघुना । वाम् । यजति । स तथा
स्तुत्या कक्षीवानिदानीम् । प्रभवतु ।

श्रुतं गायत्रं तर्कवानस्याहं चिद्धि रिरेभाश्विना वाम् ।
आची शुभस्पती दन् ॥६॥

श्रुतं गायत्रम् । आशृणुतम् । गायत्रं साम । अन्धत्वात् स्तलितं गच्छत ऋचाश्वस्य । स

१. विविधं स्तुत्युपायान् पृच्छामि Sk.
२. सहायसः सहीयसोऽतिशयेनाभिभवितुः
शत्रुबलात् Sk.
३. रक्षतं च Sk.
४. अतिशयेन रभस्विनः प्रोढोद्यमान् Sy.
वेगवत्तराच्च Sk.
५. V. Mādhava ignores दत्ता । च
* प्र । इषयुः । PP.
६. घोषारूपायाः पुत्रे सुहृत्स्पात्य ऋषो ।
... घोषा नाम काचिद् ब्रह्मवादिनी
कक्षीवतः पुत्री । अत्रोपचारात्तद्वाचकं
प्रातिपदिकं पुत्रे वर्तते Sy.
घोष्यमाणत्वाद् घोषस्तोमः, तस्मिन् ।
सप्तमीश्रुतेः साकाङ्क्षत्वात् स्थितेति
वाक्यशेषः Sk.
७. वा P. द. शृगौ P.
वृष्ठयर्थे च सप्तमी । भृगोरिव Sk.
८. शोभते Sk.
९. सापि शोभत इत्यर्थः Sy.
१०. वच्छ० P. M.

- पाजो हविलक्षणमन्नम् । तद्वान् पञ्जियः ।
अथवा पञ्चा अङ्गिरसः । तेषामपत्यभूतः
पञ्जियः । ... आत्मन एवार्थं परोक्ष-
रूपेण प्रथमपुरुषेण निर्देशः Sk.
१२. इषयुर्न । इषमन्नमात्मनः कामयमानश्च
विद्वान् स्तुत्यभिन्नः कक्षीवानृषिः
प्रभवतु । युष्मदनुग्रहात् सम्पूर्णकामो
भवत्वित्यर्थः Sy.
इषयुर्न अन्नकाम इव कश्चित् Sk.
१३. V. Mādhava ignores इषयुः ।
विद्वान्
† आ । अक्षी इति । शुभः । पती इति ।
PP.
१४. अ० P. M.
लङ्घ्ये लोढ । शृणुयः Sk.
१५. गातव्यं गायत्रीयुक्तं गायत्रसाम्ना
निष्पाद्यं वा स्तोत्रम् Sy.
गीपतेजनेनेति गायत्रं स्तोत्रम् Sk.
१६. उपगच्छतस्तोतुः Sk.
१७. ऋचास्य M.

हहम् । इव । वाम् । अश्विनो ! तुष्टाव । अक्षी । आदेवानो भवद्भ्याम् । शुभः । पती !

युवं ह्यास्तं महो रन्युवं वा यन्निरतंतंसतम् ।

ता नो वसु सुगोपा स्यातं पातं नो वृकादघायोः ॥७॥

युवं ह्यास्तम् । युवम् । हि । आस्तम् । आद्यस्य महतो धनस्य । दातारौ । युवाम् । एव ।
यदि कञ्चन । निरतंतंसं तसिरुपक्षयकर्मा ऽऽद्यं दरिद्रं च पुरुषं कुस्तः । तो । नः । वासयितारौ ।
सुगोप्तारौ । भवतम् । रक्षतं च । अस्मान् । स्तेनात् । अघमिच्छतः ।

मा कस्मै धातमभ्यमित्रिणे नो माकुत्रा नो गृहेभ्यो धेनवो गुः ।

स्तनभुजो अशिंश्चीः ॥८॥

मा कस्मै । मा । अस्मान् । कस्मै चित् । मैत्रीवर्जिताय । अभिदत्तम् । मा च । अस्मद्-
गृहेभ्यः । धेनवः । अप्रज्ञाते देशे । अगमन् । स्तनं वत्सान् भोजयन्त्यः स्तनैर्वास्मान् रक्षन्त्यः ।

१. हिशब्दस्तु पदपूरणः Sk. २. अहंचिद-
हमपि Sk. ३. स्तुतवान् स्तोमि वा Sk.
४. अक्षिणी Sk. ५. भूतकालेऽत्र शतुप्रत्ययो
द्रष्टव्यः । व्यत्ययेन चैकवचनम् । मर्यादया
वक्तवन्तौ युवाम् आश्रयाय Sk.
६. शोभनस्य कर्मणः पालयितारौ जलस्य
वा स्वामिनौ । ... तस्मादिव मह्यमप्य-
भिमतफलं प्रयच्छतमिति भावः Sy.
वृष्टिलक्षणस्योदकस्यापि पती Sk.
- * यत् । निः ऽ अतंतंसतम् । PP.
- † वृकात् । अघायोः । PP.
७. युवाम् Sy. यौ युवाम् Sk.
८. हिशब्दस्तु पदपूरणः Sk.
९. आन्ध्यमा ० P.
लङ्घ्ये चात्र लङ् । भवयः Sk.
१०. वा यत् । वाशब्दश्चशब्दस्यार्थः । यच्छ-
ब्दस्तु खलु पुं द्वितीयाविभक्तिकः । यौ
च युवाम् Sk. ११. किं M.
१२. धनानि निरगमयतम् । रक्षकौ विनाश-
कावपि युवामेवेत्यर्थः Sy.
अत्ययमुपक्षययाः । यस्मै देयं तस्मै च
धनं दत्तं य उपक्षयि ? (क्षे)तव्य-

- स्तमुपक्षयय इत्यर्थः Sk.
१३. प्रशस्यौ वसुमन्तौ वा Sk.
१४. रक्षणं M. १५. प्राणिविशेषात् Sk.
१६. पापफलमस्माकमिच्छतः Sy.
भक्षयितुमिच्छत इत्यर्थः । अथवा ...
वृकशब्द आवातृवचनः । आवातुश्चोरादेः
पापकामात् Sk.
- ‡ धातम् । अभि । अमित्रिणे । नः । मा ।
अकुत्र । PP. § स्तनभुजः । PP.
१७. नोऽस्माकम् Sk.
१८. आभिमुख्येन मा स्वापयतम् Sy.
किम् ? द्वितीये पादे धेनूनामुपादानात्-
त्सान्निध्याद् धेनूनां धनं वा Sk.
१९. दुह्यन्ते या गावस्ताः Sk.
२०. अस्माभिरगम्ये प्रवेगे Sy. यत्र ज्ञायते
किन्तदिति तदाकिं चोरस्थानम् । तत्राकुत्र ।
अज्ञेये चौरस्थान इत्यर्थः Sk.
२१. Omitted by M.
२२. Omitted by P. and D.
गच्छन्तु Sy. चौरैर्मापहरिषतेत्यर्थः Sk.
२३. ०मं स्तेन M.
स्तनैर्वत्सान् मनुष्याश्च पालयन्त्यः Sy.

शिशुवर्जिता वत्सानपहाय मागमयन्निति ।

दुहीयन्मित्रधितये युवाकुं राये च नो मिमीतं वाजवत्यै ।
इषे च नो मिमीतं धेनुमत्यै ॥६॥

दुहीयन् । युष्मत्कामाः । मित्रधारणार्थं कामात् । युवां दुहीयन् । तथा सति घनाय ।
बलवते । अस्मान् । कुरुतम् । तथा धेनुयुक्ताय च । अन्नाय । कुरुतमिति ।

अश्विनोरसनं रथमनश्च वाजिनीवतोः । तेनाहं भूरिं चाकन ॥१०॥

अश्विनोरसनम् । अश्विनोः । अभजम् । रथम् । अश्वरहितम् । अन्नवतोः । तेन । अहम् ।
बहु । कामये ।

अयं समह मा तनुह्यते जनां अनु । सोमपेयं सुखो रथः ॥११॥

अयं समह । अयं त्वम् । स्तुतियुक्त ! रथ ! मा । विस्तीर्णं कुरु । सो-

१. शिशुना वत्सेन विरहिताऽस्मदीये गृहेऽजायाना वा सत्यः Sy.
गृहेषु बद्धवत्सका इत्यर्थः । युष्मत्प्र-
सादेनेति शेषः Sk.
२. मागमन्निति is suggested.
३. यष्टुं का० M. युष्मान् का० P.
स्तुतिभिर्याजयितारः संयोजयितारो वा
स्तोतारः Sy.
युवाकुं । यु मिश्रणे । मिश्रणीयं पयः ।
पानाहमित्यर्थः । युष्मत्कामं वा युवाकु ।
युवयोर्मार्गयोग्यमित्यर्थः Sk.
४. मित्रधितये । घेद् पान इत्यस्य दधातेर्वा
दानार्थस्येवं रूपम् । मित्राणां पानार्थं
मित्रेभ्यो वा दानार्थम् Sk.
५. युष्मत्सकाशादनानि बहुन्ति प्राप्नुवन्ति
Sy. दुह्यताम् Sk.
६. सर्वत्रात्र द्वितीयाय चतुर्थी । यञ्च नोऽ-
स्मभ्यं मिमीतम् । मिमीतिर्याज्रा-
कर्मा । याज्रयाज्रं तत्पूर्वकं दानं
लक्ष्यते । दत्तम् । वाजवत्यै बलवतीम् ।
बलसहितं धनं न केवलमित्यर्थः Sk.
७. धेनुमतौम् । धेनुभिस्तहितमन्नं न केवल-
मित्यर्थः Sk. द. अन्नं च Sk.
८. अस्मभ्यं स्तोतुभ्यो बलयुक्तं धनं गोपु-
क्तमन्नञ्च प्रयच्छतमित्यर्थः Sy.

१०. अहं स्तोता Sy. स्तुतवानित्यर्थः Sk.
११. वाजोऽन्नं बलं वा । तद्वत्किपावतोः Sy.
रथेन Sy. वाजो बलम् । तद्वती सेना
वाजिनी । अन्नं वा हविलक्षणं वाजम् ।
तद्वती । सत्राहीनादियागसन्ततिर्वाजिनी ।
तद्वतोः । स्वार्थिको वैको भवत्यर्थीयः ।
बलवतोरन्नवतोर्वा Sk.
१२. स्तुतेन हेतुना Sk.
१३. प्रभूतं श्रेयः Sy. १४. यस्मात् तं रथं
स्तुतवांस्तस्माद् बहु यष्टदभिप्रेतं
तत्सर्वमश्विनौ याच इत्यर्थः Sk.
- * तनु । ऊह्यते । PP.
- † सुखः । PP. १५. पुरोवर्ती Sy.
१६. घनेन सहित Sy. सह उत्सवः पूजा वा ।
सहितो महेन समहो नित्योत्सवयुक्तः
पूज्यो वा । व्यत्ययेन चाश्वैकवचनम् । हे
समहो । नित्योत्सवयुक्तो पूज्यो वा Sk.
१७. मा माम् Sy. १८. पिणं P.
पुत्रपौत्रधनादिभिः समृद्धं कुरु । यद्वाऽयम्,
अयमानं त्वां प्राप्नुवन्तं मामिति
योज्यम् Sy.
तनु । लङर्थेऽयं लोट् । प्रथमपुरुषस्य
स्थाने मध्यमपुरुषः । तनुते । सर्वकाम-
समृद्ध्या विस्तारयतीत्यर्थः Sk.

अमूह्यतेऽश्विभ्याम् । जनेषु । सोमपेयम् । प्रति । सुद्वारः । रथः ।

अथ स्वप्नस्य निर्विदेऽभुञ्जतश्च रेवतः । उभा ता वसिं नश्यतः ॥१२॥

अथ स्वप्नस्य । भिक्षमाणः कक्षीवानलभमानो धनं कदर्यं निन्दति—

अथ । स्वप्नस्याहं रात्रौ दृष्टस्य प्रातरदृश्यमानार्थस्य । आश्रितान्तरक्षतः कदर्यतया वाऽभुञ्जानस्य । धनवतः । च । निर्विदे । तौ । उभावपि । क्षिप्रम् । नश्यत इति निर्वेदः ।

L.121.

* कदित्या नृः पात्रं देवयुतां श्रवद्गिरो अङ्गिरसां तुरण्यन् ।

प्र यदान्द्विशु आ हर्म्यस्योरु क्रंसते अध्वरे यजत्रः ॥१॥

कदित्या नृन् । देवानिच्छताम् । अङ्गिरसामस्माकम् । इत्थं प्रवृत्ताः । स्तुतीः । इन्द्रः ।

१. अश्विभ्यां नीयते, अतोऽश्विभ्यां यही-
यते, तत्सर्वं रथ एव ददातीति रथं
सम्बोध्य प्रार्थना Sy. प्राप्यते Sk.

२. स्तोत्रजनेषु Sy. मनुष्याञ्छत्रभूतान्
प्रति Sk. ३. सोमपानम् Sy.

४. शोभनावकाशः, सुखहेतुर्वा Sy.

५. अथः M. ६. इवानौ प्रभातसमये Sy.
अथशब्दोऽत्र पदपूरण एतस्मादित्य-
स्यार्थे वा । एतस्मात् पञ्चभिः सूक्तै-
रश्विनोः स्तुतेः कारणात् Sk.

७. स्वप्नं प्रति ... निर्विण्णोऽस्मि Sy.
स्वप्नशब्देनात्र यः शयितुर्बुःस्वप्न
इष्यते स उच्यते ? (०र्बुःस्वप्न उच्यते स
इष्यते) न स्वप्नमात्रम् । द्वितीयार्थे च
षष्ठी । दुःस्वप्नम् Sk.

८. अलभमानो विशत्पत्विजः प्रकर्षेण व्या-
प्नोति ततो स्माविन्द्रः तस्य यज्ञे गंतुं
विस्तीर्णमवकाशं क्रमयेत् यज्ञेषु य
रात्रौ P.

९. परान्तरक्षतः ... धनवतश्च पुरुषस्य,
एवम्भूतं पुरुषं प्रत्यपि निर्विण्णोऽस्मि Sy.
इयमपि द्वितीयार्थे एव षष्ठी । अभुञ्जानं

च । भोक्तुं चासमर्थमित्यर्थः । कम् ?
सामर्थ्याज्जाठराग्निम् । ... सति भोज्ये
या भोजन ? (ना) शक्तिस्तां चेत्यर्थः Sk.

१०. निर्वेदयामि निस्सत्तां करोमि । नाश-
यामीत्यर्थः Sk.

११. अश्विनोः प्रसादेन मत्तो नश्यताम् Sk.

१२. स्वप्नदृष्टः पदार्थः प्रातर्नौपलभ्यते,
कदर्यस्येव धनमभुक्तमदत्तं सत् क्षिप्र-
मेव नश्यति । तदुभयविषयो निर्वेदो
मां बाधत इत्यर्थः Sy.

१३. Ms. D. puts the figure ॥१२०॥
here to indicate the end of
one hundred and twentieth
hymn. No such number
is given in P. and M.

* कत् । इत्था । नृन् । PP.

† यत् । आनन्द । विशः । PP.

१४. नृः M. १५. देवं द्योतमानं दानादि-
गुणयुक्तं चेन्द्रमात्मन इच्छताम् Sy.

१६. अङ्गिरसोऽपत्यभूतानाम् Sk.

१७. इत्था सत्यम् Sk.

१८. प्रवृद्धाः M. १९. ०तिरि० P. D.

कदा। शृणोति। आश्रितान् वा तान् नृन्। क्षिप्रकारी। यदा। कामानामाहरणशीलस्येन्द्रस्य
यजमानः। विश ऋत्विजः। प्रकर्षेण। व्याप्नोति। ततोऽसाविन्द्रस्तस्य यज्ञे गन्तुम्। विस्तीर्णमव-
काशम्। क्रमते। यज्ञेषु यष्टव्यः।

स्तम्भीद्ध द्यां स धरुणं प्रपायद्भुर्वाजाय द्रविणं नरो गोः।

अनु खजां महिषश्चतुत्रां मेनामश्वस्य परि मातरं गोः ॥२॥

स्तम्भीद्ध द्याम्। द्याम्। तस्तम्भ। उदकम्। च। सः। वर्षार्थं रक्षिभिर्दहति। महान्।
हविष इन्द्रवत् स्तोतुर्भवति। नेता। गोरुदकस्य रश्मेर्वा। स्वजाताम्। उपसम्। महान्।

१. शृणुयात् Sk.

२. नृन् पाता नृणां स्तुतेर्नेतृणां पुरुषाणां
रक्षणशीलः Sy.

यष्टव्येऽत्र च द्वितीया। मनुष्याणा-
मस्माकं स्वभूतं पात्रं गृहचम-
सादि Sk.

३. Omitted by D.

४. गोरुपधनं प्रेरयन् Sy.
त्वरमाण इन्द्रः। पिबेदिति वाक्य-
शेषः Sk.

५. यदा स इन्द्रो हर्म्यस्य हर्म्योपलक्षितेन
गृहेण मुक्तस्य यजमानस्य सम्बन्धिनो
विश ऋत्विग्लक्षणां मनुष्यान्...आ-
भिमुख्येन...प्राप्नोति। तदानीम्...
अस्मदीये यज्ञे...यष्टव्यः सन्मरु-
बहुलं क्रंसते क्रमते स्वयमेवोत्सहत
इत्यर्थः Sy.

हर्तुः शत्रुघनानाम्। ...अथवा हर्म्य-
मिति गृहनाम। सप्तम्यर्थेऽत्र षष्ठी।
अध्वरे, इत्येतेन चास्य सम्बन्धः। ...
यज्ञगृहे योऽध्वरस्तस्मिन् Sk.

६. ०नोऽपि M.

७. विशात्मत्विजः P.

८. ततो ततो D.

९. करोतेरयम्। ...क्रमेर्वा करोतेरयं।
करोति। ...कामतीन्द्रः। पुनः पुनः

गच्छतीत्यर्थः Sk.

१०. V. Mādhava ignores आ

११. स्तम्भि P.

१२. तैस्तरुपकारैः प्रतिबद्धवान् Sk.

१३. सर्वस्य धारकं वृष्ट्युदकम् Sy.

१४. प्रुणायति सिञ्चति प्रवर्धयतीत्यर्थः Sy.
क्षारयति मेघान् ? (त्) Sk.

१५. सूर्यात्मना, उरु विस्तीर्णं भासमानः Sy.
ऋभुः। मेघाविनामैतत्। मेघावी Sk.

१६. अत्रार्थं बलार्थं वा Sy.
अत्राय सत्यलक्षणाय Sk.

१७. ०वेन्द्र० P. D.

१८. नैका M.

मनुष्याकारः Sk.

१९. परिभिरपहतस्य गोसमूहस्य वज्रस्य,
उदकस्य किरणसमूहस्य वा Sy.
माध्यमिकाया वाचः Sk.

२०. स्वत एव प्रजापतेर्या जाता सा स्वजा।
ताम् Sk.

२१. वृणोति तमसा सर्वमाच्छादयतीति वा
रात्रिः। यद्वा। प्रकाशेन वृणोतीति
वा उषाः Sy.

त्रां वरणीयां मेनां स्त्रियम्। भार्या-
मित्यर्थः Sk.

२२. महान् सूर्यरूपी इन्द्रः Sy.
इन्द्रः Sk.

अनुपश्यति । त्रेत्युपोनाम शाकपूणिपठितम् । अश्वस्य । निर्मात्री जनयित्रीमुषसं स्त्रियम् ।
रश्मेः । मातरम् । पर्यकरोत् ।

नक्षद्वमरुणीः पूर्य राट् तुरो विशामङ्गिरसामनु धून् ।

तच्चद्वञ्चं नियुतं तस्तम्भद्व्यां चतुष्पदे नर्थाय द्विपादे ॥३॥

नक्षद्वमम् । उपसः । राजा । यद् मुख्यम् । स्तोत्रम् । व्याप्नोति । क्षिप्रः । अङ्गिरसाम् ।
विशं स्वभूतम् । दिवसेषु । करोति च । वचम् । नितरां पृथग्भावयितारम् । तथा मनुष्यहिताय ।
गवादिकाय । ग्रामुपरि । अस्तम्भात् । द्विपदे च यथामुखं स्थातुम् ।

१. अनु पश्चात् पश्यति प्रकाशते । स्वयं प्रौढप्रकाशोऽपि स्वगत्या निष्पादिताया रात्रेरुषसश्च पश्चादुदेतीत्यर्थः Sy.
- आनुपूर्य्येण सर्वतः पश्यति । जानातीत्यर्थः Sk. २. त्रेत्यु० P. प्रत्यु० M.
३. ०पूरणि० P.
४. अपि चेदमपरमाश्चर्यं यदयमश्वस्य ... स्त्रियं वडवां गोर्मातरं जननीम् । परिवर्षरीत्ये । विपरीतमकरोत् । कदाचिदिन्द्रो लीलयाऽऽवायां गामुत्पादयामास Sy.
- अशू व्याप्तौ । व्याप्तुः प्रजापतेः Sk.
५. गोः । गन्तुवादिन्द्रोऽत्र गौरुच्यते । आत्मन एवेत्यर्थः । अथवा वा, इति रात्रिनाम । ... स्वजा चासौ स्वयमेव जायमानत्वात् । स्वयं जनयित्री ? (जनित्री) महानिन्द्रो जानाति रात्रि नाम स्त्रियमश्वस्य मातरम् । अश्वप्रहणमजोपलक्षणार्थम् । अश्वदेः प्राणिमात्रस्य । सम्यगाहारपरिणामादिकरणेन मातृभूतां गोरुषसश्च Sk.
६. V. Mādhava ignores द्रविणम्
७. अरुणवर्णा आरोचमाना वोषसः Sy. यदा ... अरुणवरुणोषाः Sk.
८. राज M. राजयन् प्रकाशयन् Sy. राट् । आख्यातमेतत् । ... राजते दीप्यते

- उपस्युदितमात्रायामित्यर्थः Sk.
९. य P.
 १०. पूर्वैर्ऋषिभिः प्रयुक्तम् Sy.
 ११. इदानीमस्माभिः क्रियमाणमाह्वानम् Sy. आह्वानं प्रति Sk.
 १२. शृणोतु Sy. गच्छतीन्द्रः Sk.
 १३. धनस्य प्रेरयिता Sy. तुविता वा शत्रूणाम् Sk.
 १४. ऋषीणां स्तोतृणाम् Sy. अङ्गिरसामृषीणां तदपत्यभूतानां वाऽस्माकम् Sk.
 १५. अनुदिवसम् Sy. अनुशब्दोऽत्र ... वीप्सायां कर्मप्रवचनीयः । ... अहान्यहानीत्यर्थः Sk.
 १६. शुद्धोऽपि सोपसर्गो द्रष्टव्यः । संस्करोति Sk.
 १७. हन्तव्येन सह नितरां युक्तम् Sy. प्रकर्षेण शत्रुभिः सहात्मनो मिश्रयितारम् । शत्रुशरीरेषु प्रवेष्टारमित्यर्थः Sk.
 १८. नरेषु भवं नर्यम् । मनुष्येषु भवं यच्च चतुष्पाद् यच्च द्विपात्तस्य सर्वस्यार्थाय Sk.
 १९. अम्भात् M. यथाऽधो न पतति तथाऽकरोदित्यर्थः Sy. अत्यर्थं स्तम्भाति तैस्तैरुपायैः Sk.
 २०. विप० M.

अस्य मदे^१ स्वयं^२ दा ऋतायापोवृतमुस्त्रियाणा^३मनीकम् ।

यद्धं^४ प्रसर्गे^५ त्रिककुम्भिवर्तदप^६ द्रुहो^७ मानुषस्य^८ दुरो^९ वः ॥४॥

अस्य मदे । अस्य साम्राज्यस्य । मदे^१ । स्वकरणकुशलं शब्दायन्ते हि गावो वत्सद्वयाने स्वयम् । दाः । परिवृतम् । गवाम् । अनीकम् । यदि । हि^२ । मानुषस्योद्योगे । युद्धप्रारम्भे । त्रिष्वभि-जनविद्याशौर्वेषु त्रिषु वा लोकेषुच्छ्रित इन्द्रः । निवर्तते । ततोऽस्मिं द्रोग्धिनि । द्वाराणि । अपवृणोति ।

तुभ्यं^१ पयो यत्पितरावनीतां^२ राधः सुरेतस्तुरणं^३ भुरण्यु^४ ।

शुचि यत्ते रेक्णु^५ आर्यजन्त^६ सवर्दुघायाः^७ पय उस्त्रियायाः ॥५॥

तुभ्यं पयः । त्वदर्थमात्मीयम् । सारम् । यदा । द्यावापृथिवी । नयतः । शोभनवर्षादिरेत-

* त्रिककुप् । निवर्तत् । अप । PP.

† वृत्तिः वः । PP.

१. सोमस्य पानेन मदे हव्यं सति Sy.
सोमस्य Sk. २. मदे प्राप्त एतेन
सोमेन मत्तस्तन्नित्यर्थः Sk.

३. स्वरकरण० is suggested.

४. ऋताय यज्ञार्थं... स्तुत्यम् Sy.
शब्दकारि Sk. ५. अङ्गिरोभ्यो
वत्तवानसि Sy. व्यत्ययेनात्र मध्यमः ।
यष्टे दवातीन्द्रः Sk.

६. पणिभिर्गुहासु निगूढम् Sy. वदितम् । स्व-
गोष्ठे द्वारं निरुध्य स्थापितमित्यर्थः Sk.

७. सङ्गम् Sy. समूहम् Sk.

८. यदा खलु Sy. यदा Sk.

९. हशब्दस्तु पदपूरणः Sk.

१०. प्रकर्षेण सृज्यन्ते विमुच्यन्तेऽस्मिन्निषव
इति प्रसर्गः Sy. प्रसर्गे । प्रसृज्यते य-
स्मिन् स प्रसर्गो दानकालः । तस्मिन् Sk.

११. ०द्यां शी० P. D. त्रिककुप् । त्रीणि,
अभिजनं शौर्यं यशश्च, ककुभः सवृक्षानि
समुच्छ्रितानि यस्य स त्रिककुप् Sk.

१२. यष्टारं प्रति निवर्तते । दानार्थं यष्ट-
रभिमुखो भवतीत्यर्थः Sk.

१३. तदानीं सः... द्रोग्धुः... मनोः सम्ब-
न्धिनोऽयुरस्य पणेः सम्बन्धीनि...
द्वाराणि गवामनिर्गमनाय पिहितानि...
अपवृणोत्युद्घाटयति Sy.

१४. देग्धुं० P. दोग्धुं० D. दोग्धीनि M.
द्रोग्धुर्मधस्य । कस्य द्रोग्धुः ? उच्यते ।
मानुषस्य मनुष्यजातस्य सर्वस्य । मेधो
हृदयं निरुधन् सर्वं मनुष्यजातं द्रोग्धि
Sk. १५. उदकनिर्गमनद्वाराणि Sk.

१६. V. Mādhava ignores ऋताय
‡ भुरण्यु इति । PP.

§ आ । अर्यजन्त । PP.

१७. सानाम्यलक्षणं हविः Sy. उदकम् ।
त्वं वर्षसीत्येवमर्थं तदुदकमित्यर्थः Sk.

१८. उत्पादयन्त्यौ द्यावापृथिव्यौ Sy.

१९. गोष्वनयतां न्यधिषातामित्यर्थः Sy.
आदित्यं प्रति नीतवत्यौ । यच्च द्यावा-
पृथिवीभ्यामाहृत्य रजनयो नीतवन्त-
स्तद्धेतुत्वप्रतिपत्त्या द्यावापृथिव्यावेव
नीतवत्यावित्युच्यते Sk.

२०. कृत्स्नजगदुत्पादनशक्तमित्यर्थः Sy.
शोभनमुदकम् । पय इत्यनेन चोदकत्व-
मुक्तम् । सुरेत इत्यनेन तु तस्य शोभन-
त्वमुच्यत इति नास्ति पौनस्त्यम् Sk.

स्कम् । धनम् । मिप्रकारिणे तुभ्यम् । अरणशीले । यदा च । तद् गोषु पयोरूपेण परिणतं यजमाना
अमृतदुधायाः । उन्नियाया गोः । पयोलक्षणम् । शुचि । धनं तदा । आयजन्त प्रायच्छन्नस्य साम्नाय्यस्य
मद इति ।

अथ प्र जज्ञे तरणिर्ममत्तु प्र रोच्यस्या उपसो न सूरः ।

इन्दुर्येभिराष्ट्र स्वेदुहव्यैः सुवेण सिञ्चञ्जरणाभि धामं ॥६॥

अथ प्र जज्ञे । अथ । प्रादुरभूत् । स तरणिः । अस्मान् ममत्तु । सोऽस्याः । उपसः । सूर्यः ।
इव तेजसा । प्रकर्षेण । दीप्यते । सोमः । यः । पीतः । स्वभूतसमिद्धहव्यैः सन्निभिर्यजमानैः । ग्रह-

१. ०रेतस्तदनं P.

राधकं समृद्धिकरम् Sy.

धनभूतं सर्वस्य Sk.

२. तुर्वित्रे वा शत्रूणाम् Sk.

३. कृत्स्नं जगत्पोषयन्त्यौ Sy.

क्षिप्रे Sk.

४. क्षीरस्य दोग्ध्याः Sy.

५. वयो० P.

तदपि तुभ्यं तव पानार्थमित्यर्थः Sk.

६. धनवदतिप्रियम् । यद्वाऽतिरक्तं
प्रबुद्धम् Sy.

७. ०न्तं P. आयच्छन्त M.

कृतवन्त इत्यर्थः । के ? सामर्थ्यात्
प्रजापतिप्रभृतयः सर्वे देवाः । . . . अय-
वमन्यथाऽस्या ऋचोऽर्थयोजना ।

तुभ्यं पय इत्यत्र दध्युच्यते । पितरावपि
स्वेषामपत्यानां पितृत्वात् पालयितृत्वा-
द्वा दम्पती यजमानौ । अनीतामित्यपि
लङर्थे लङ् । दशपूर्णमासयोर्द्विधि
यजमानौ वेदिं प्रति नयतस्तत्तवार्याय ।
यच्च धनं पुरोडाशाख्यं सुरेतः । शोभनं
प्रणीतालक्षणं संस्कारकमुदकं यस्य
तत्सुरेतः । यच्च ते तुभ्यमायजन्त मर्या-
दया ददत्यत्विर्? (तृप्ति)जः पय उन्नि-
यायाः स्वभूतं तदपि तर्वावार्याय Sk.

८. तदानीं ब्रूहो मानुषस्य द्वाराण्यपबृणोतीति

पूर्वया सम्बन्धः Sy.

६. V. Mādhava ignores ते

* स्वऽइदुहव्यैः । PP.

† जरणा । अभि । PP.

१०. इदानीमयमिन्द्रः Sy.

अवशब्दोऽत्र पदपूरणः Sk.

११. यो वृत्रवधाविषु प्रजज्ञे तरणिर्यज्ञसा
शौर्येण च परिवृद्धोऽभूत् Sk.

१२. सं D.

१३. शत्रूणां तारकः Sy.

१४. ०णियस्मान् M.

१५. ममर्तु P. मादयतु Sy.

यश्च प्रकर्षेणामाद्यद् अथवा तच्छ-
ब्दमध्याहृत्य स्वार्थ एवार्थं योज्यो लोट्-
प्रत्ययः । ममत्तु तृप्त्यत्विति Sk.

१६. सोसौ M.

१७. यथायमस्या उपसः सम्बन्धी सूर्यस्तद्वत् ।
सूर्यस्पोषसः पुत्रत्वेन सम्बन्धः Sk.

१८. पीत P. D. M.

आशित आसीत् । तानस्मान्मादय-
त्वित्यर्थः Sy. देवैस्तद् प्राप्तम् Sk.

१९. स्वेदुहव्यैः स्वेन्दुहव्यैः । नकारलोप-
श्रृङ्खान्तः । स्वा इन्दुहव्या येषां ते
स्वेन्दुहव्याः । स्वैः सोमदैवानां यष्टारः ।
के पुनस्ते ? इन्द्रस्य सखायोऽङ्गिरसः ।
तैः Sk.

चमसादिना सुवेण साधनेन । स्तुत्या सह । आहवनीयाख्ये स्थाने । सिच्यमानः । तान् ममत्त्विति ।

^{*}स्विध्मा यद्वनधितिरपस्यात्सूरो अघ्वरे परि रोधना गोः ।

यद् प्रभासि कृत्वा अनु घूननर्विशे पश्विषे तुराय ॥७॥

स्विध्मा यद्वनधितिः । यथा पशुविशसनाय तीक्ष्णां स्वधितिमपश्यन् यज्ञे न पशुं बध्ना-
त्येवमनुदिते त्वयि न प्रवर्तत इति समुदायार्थः ।

सुष्टु दीप्ता । यदि तीक्ष्णधारा । स्वधितिः । पशुविशसनार्थं कर्म कर्तुमिच्छति । अथ
प्राज्ञोऽध्वर्युः । यज्ञे । गोः । परि । रोधनायै भवति । यदि । कर्मयोग्येषु । दिवसेषु । त्वं प्रभासि । अनसा

१. जरणा स्तुतिश्च । यो यद्वैस्सह सोमं
पिबति स्तूपते चेत्पर्यः । यच्छब्द-
श्रुतेः साकाङ्क्षत्वाच्च तैः स्वसलैरङ्गि
रोभिस्सह तुष्यत्विति वाक्यशेषः Sk.

२. धाम स्थानं तेजो वाऽऽहवनीयाख्यं
प्रति । आहवनीये हूयमान इत्यर्थः Sk.

३. ०स्तन् D.

४. ०त्वि० P. D. M.

* सुद्ध्मा । यत् । वनधितिः । PP.

५. सिध्मा P. D.

६. यद्वनधिति M.

७. वने छेतव्ये वृक्षसमूहे निचातव्या
शस्त्री Sy.

८. बध्नोत्ये० P.

९. यद्वा । स्विध्मा सूर्यकिरणैः सुदीप्ता ।
वनधितिः । वनमुदकमस्यां धीयत
इति वनधितिर्मधमाला । सा यद्
यदाऽपस्याद् अपः प्रवर्धनलक्षणं
कर्म करोति तवानो सूरः प्रेरक इन्द्रो-
ध्वरे यज्ञस्य निमित्तभूतेऽध्वर्यवे
हिसितव्येऽन्तरिक्षे वर्तमानः सन्
गोर्वृष्टधुदकस्य ... रोधनान्यावरणानि
...परितो निवारयतीति शेषः Sy.
मुनिशितेत्यर्थः Sk.

१०. ०ति P.

११. विशसनाख्यम् Sk.

१२. पशुं विशसतीत्यर्थः Sk.

१३. सूरः । षष्ठ्यर्थे प्रथमा । सूर्यस्य सम्ब-
न्धिनि । ... उदिते ह्यादित्ये यज्ञः क्रियत
इत्ययं सूर्यस्य यज्ञेन सम्बन्धः Sk.

१४. गोघ्रहणमत्रोपलक्षणार्थम् । गवादेः पशोः
Sk.

१५. यूपे नियोजनाय ... समर्थो भवति Sy.
सर्वतो निरोधो । मारयित्रीत्यर्थः Sk.

१६. ये भ० P. D. M.

१७. यदा च Sk.

१८. यागकर्माहान् Sk.

१९. दिवसान् । यागदिवसानित्यर्थः Sk.

२०. प्रभवाति P.

भा दीप्तावन्धव । इह तु गत्यर्थः । यज्ञं
प्रति गच्छसि Sk.

२१. अनसा शकटेनेन्धनाद्याहरणाधारण्यं
प्रविशते । यद्वा गन्तव्यं स्थलं प्रति
गन्तुमशक्ताय पुरुषाय पश्विषे पशून्
प्रेरयते तुराय त्वरमाणाय गोपालाय च
सिध्येद् अभिमतमिति वाक्यशेषः Sy.
अगता विशो यस्य सोऽनर्बित् ? (इ) ।
कोऽती ? यस्य मित्रादयो वा मनुष्या
यष्टृत्वान्नरकं न गताः । परिचारका वा
सर्वे Sk.

यः कार्येषु विवसति । यो वा पशुमिच्छति । निप्रकारी तयोः कार्यकरणाय भासि चेद् यज्ञे पशुं
बध्नातीति ।

अष्टा महो दिव आदो हरीं इह धुम्नासाहम्भि योधान उत्सम् ।
हरिं यत्ते मन्दिनं दुहन्वधे गोरभसमद्रिभिर्वाताप्यम् ॥८॥

अष्टा महः । अन्नवर्धनमुदकम् । उद्दिश्य । मेघम् । योधमानस्त्वम् । महतः । दीप्तस्य
सोमस्य । पाता । सोऽश्वौ । यजमाने । पाययसि । यदा । तव । वर्धनाय । हरितवर्णम् । मदकरम् ।
प्राप्तवेगम् । अभिषवग्रावभिः । दुहन्ति । पातव्यं सोमं वाताप्यमित्युदकनामेति ।

त्वमायसं प्रति वर्तयो गोर्दिवो अस्मान्मुपनीतमृभ्वा ।
कुत्साय यत्र पुरुहूत वन्वञ्छुष्यामनन्तैः परियासि वधैः ॥९॥

त्वमायसम् । त्वम् । अयता निर्मितम् । प्रेरितवानसि । गन्तुः शुष्णस्य वधार्थम् । स्वर्गात् ।

१. य P.

२. देवान् परिचरितुं यस्त्वरते स तुरः . . .
अगतमनुष्यस्य पशुकामस्य त्वर(मा)-
णस्य च यजमानस्यार्थाय । यज्ञमस्या-
विष्णेन समापयितुमित्यर्थः Sk.

३. भासी P.

४. V. Mādhava ignores ह

* आदः । हरी इति । इह । धुम्नस्तहम् ।
PP. † धुम्न । PP.

५. मह M. ६. धुम्नासाहं धुम्नस्या-
स्मदीयस्य धनस्याभिभविताम् । उत्सम्
उत्स्रावयितारं शत्रुम् Sy. धुम्नमन्नं
मांसमण्डादि । तद्यत् स्वादुत्वेनाभिमतं
यस्तत्सर्वमेवाभिभवति । स धुम्नासाहः ।
तम् Sk. ७. वर्ध्नित्यर्थः Sk.

८. योधनायानस्त्वम् P. योधनायानन्त्वम्
D. योधयानस्त्वम् D.

९. मदकरस्य Sy. दिवो धुलोकस्य Sk.

१०. भोक्तारौ पातारौ Sy.

११. स्वकीयावधाविहास्मिन्कर्मण्यावः पीत-

शेषं सोमं पायय Sy. हरी इति
तृतीयायं प्रथमा । हरिभ्याम् Sk.

१२. इन्द्रस्य तवात्मनो वा Sk.

१३. हरिव० P.

मनोहरम् . . . मदकरं गोरभसम् । अत्र
गोशब्दः पयसि वर्तते । पयोबलम् ।
तद्वद् वेगवन्तं वीर्यवन्तमित्यर्थः Sy.

१४. स्तुतिमन्तं मोदयितारं वा Sk.

१५. गोरभसम् । गावः स्तुतय आपो वा ।
रभस इति महन्नाम । . . . गावो रभ-
(स) पित्र्यो यस्य स गोरभसः । गोभिर-
ज्जिवा महत्कृत (महान् कृत) इत्यर्थः ।
तं गोरभसम् Sk. १६. दहति P.

दुहन्ति ऋत्विजोऽभिषुष्वन्ति Sy. दुग्ध-
वन्तः Sk. १७. पातव्यमि० P. M.
वाततुल्येन शीघ्रकारिणा त्वया पातव्य-
मित्यर्थः Sy. अथवा वातं प्राणः ।
तस्याप्यायितारम् । प्राणकरमित्यर्थः Sk.

१८. व्यसृजः Sy. वक्त्रे प्रोतवानसीत्यर्थः Sk.

१९. गुह्य M. गोः सर्वगताया अपि दिवः Sk.

२०. असुरस्य Sy.

शिलासदृशम् । भूमिष्ठास्य तुभ्यं त्वष्ट्रा प्रहितेन सुधन्वतः पुत्रेण त्वष्टुः शिष्येण ऋम्बा । उपनीतम् । यदा । कृत्सप्रीत्यर्थम् । युद्धं भजन् । तच्छत्रुं शुष्णामुरम् । अपरिमितैः । प्रहारैः । परिहंसि ।

पुरा यत्सूरस्तमसो^{*} अपीते[†]स्तमद्रिवः फलिगं[†] हेतिमस्य ।

शुष्णस्य चित्परिहितं यदोजो दिवस्पति सुग्रथितं तदादः ॥१०॥

पुरा यत्सूरः । पुरा । यदा । अयं सूर्यः । तमसः । सङ्ग्रामान्मुक्तोऽभूत् तदानीम् । तम् । अस्य सूरस्य । अद्रिवः ! मेघम् । आहन्तारम् । आदिरिति सम्बन्धस्तदेवोच्यते । शुष्णा-
मुरस्य । सूर्यनिरोधार्थं परिहितम् । मेघरूपं यत् । ओजः । तत् । आदित्यतः । सुग्रथितम् ।

१. शीघ्रं शत्रोर्व्यापकम् Sy.

अदमानं व्याप्तारं शुष्णं नामामुरम् Sk.

२. ०मिस्वा० P. D. M.

३. वीप्तेन Sy.

ऋभुरिति मेघाविनाम । मेघाविना । केन ? सामर्थ्यात्त्वयैव Sk.

४. प्रापितम् । ...सामर्थ्याद् युद्धभूमिम् Sk.

५. धन्वन् याचमानः । यत्कृत्सस्याभिप्रेतं तत्प्राप्यमान इत्यर्थः Sk.

६. तं श० D.

७. ०हन्ति M.

हिसन् ... परितो गच्छसि । तदानीं तद्वधार्थं वज्रं प्रत्यवर्तय इत्यर्थः Sy.

८. V. Mādhava ignores पुष्टूत

* अपिऽङ्गतेः । तम् । अद्रिज्वः ।

† तत् । आ । अवर्तिष्यः ।

९. यदित्येतस्य तमित्येतेन सामानाधिकरण्याद् व्यत्ययेन नपुंसकता । ...यस्तमस्तन्वतो वृत्रस्य सहायो बभूव तं पुरा प्राक् Sk.

१०. सूरः । यष्ट्यर्थे प्रथमा । सूर्यस्य सम्बन्धिनः । सूर्यनिरोधसमर्थस्येत्यर्थः Sk.

११. सङ्ग्रामा० P. D.

अपीत्येषोऽपेत्यस्य स्थाने । अपगतैः ।

यावत् तत्कृतं सूर्यनिरोधसमर्थं तमो नापा ? (५) गच्छति तावदित्यर्थः Sk.

१२. शुष्णममुरमस्य निरसितवानसि । यद्वा । अस्य शुष्णस्यामुरस्य हेति हननसाधन-
मामुधं फलिगं मेघलक्षणं प्राभाङ्क्षी-
रिति शेषः Sy.

अस्य । भूते काले लोड्यं द्रष्टव्यः । क्षिप्त-
वानसि । वज्रेण फलिगं हतवानसी-
त्यर्थः Sk.

१३. सूर्यस्य M.

१४. अद्रिवः P. M. दिवः D.

वज्रोऽप्राद्रिवाचकत्वादावरणाद्वाऽद्रिरुच्य-
ते । तद्वन् ! Sk.

१५. फलिगं नामामुरं प्रति Sk.

१६. हेति वज्रम् Sk. १७. क्तादादिरिति P.
आवृणात्यनेनेत्यद्रिवञ्चः । तद्वन्निन्द्र !
Sy. १८. तद्वो० P. D.

१९. शोषयितुरमुरस्य Sy.

२०. आच्छादितम् Sy.

२१. आच्छादकं बलम् Sy.

सेनालक्षणं बलम् Sk.

२२. ०त P. D.

२३. सुष्टु सूर्यं सक्तम् Sy.

द्युलोकस्योपरि ... युद्धयोग्येन सूची-
मुलादिना व्यूहेन व्यवस्थापितम् Sk.

१ आदरितवानिति ।

अनु त्वा मही पाजसी अचक्रे द्यावाच्चा मां मदतामिन्द्र कर्मन् ।
त्वं वृत्रमाशयानं सिरासु महो वज्रेण सिष्वपो वराहुम् ॥११॥

अनु त्वा मही । इन्द्र ! त्वाम् । वृत्रवच उद्धुक्तम् । महती । बलवती च । क्रमणवर्जिते ।
द्यावापृथिवी । अन्वमदताम् । अथ त्वम् । वृत्रम् । आभिमुख्येन शयानम् । उदकस्य निर्गमनद्वारेषु ।
महता । वज्रेण । निष्वापितवानसि । वराहुम् ।

त्वमिन्द्र नयों याँ अवो नृन्तिष्ठा वातस्य सुयुजो वहिष्ठान् ।
यं ते काव्य उशना मन्दिनं दाद्वृत्रहणं पायं ततश्च वज्रम् ॥१२॥

त्वमिन्द्र नयः । त्वम् । इन्द्र ! मनुष्यहितः । यान् । रक्षसि । नेतृन् अश्वान् । तान् ।
अभितिष्ठ । वातसदृशवेगान् । सुष्ठु युज्यमानान् । यञ्च । ते । कविपुत्रः । उशनाः ।

१. हृतवानित्यर्थः । अथर्वदमन्यथास्या
ऋचोऽर्थयोजना । फलिग इति मेघनाम ।
य उदकं निरुध्य स्थितस्तं मेघं प्रति
पुरा तत्कृतस्य सूर्यनिरोधसमर्थस्य
तमतोऽपगतैर्बच्चं क्षिप । शुष्णस्य च
शोषयितुरादित्यस्य स्वभूतं रश्मिभिराह-
तस्य ? (राहृत्य) सर्वतो निहितं यदोजः ।
ओज इत्युदकनाम । उदकं सुप्रथितम् ।
तच्चावारय Sk.

२. ०वानसि M.

आवृणा विश्लिष्टं कृतवानसीत्यर्थः Sy.

३. V. Mādhava ignores चित् ।
परि

* मही इति । पाजसी इति । अचक्रे इति ।
PP.

† सिष्वपः । PP.

४. महि P. ५. त्वा P. M.

६. महत्पौ... बलवत्यौ Sy.

७. Omitted by P.

८. ०ती चङ्क्रम० M.

अचङ्क्रमणे सर्वत्र व्याप्य वर्तमाने Sy.
अचङ्क्रमणे स्थिरे Sk.

९. अनुम० M. हृष्टमकुस्ताम् ।
अन्वमन्येतां वा Sy. १०. समन्ताद्
व्याप्य वर्तमानम् Sy. तिष्ठन्तम् Sk.
११. सरणशीलास्वप्नु Sy. नदीषु । नदी-
भिश्च तदीया आपो लक्ष्यन्ते । अन्तरिक्षे
या नद्यस्तद्वप्नु गूहितमित्यर्थः Sk.

१२. महा M.

१३. वज्रेण हत्वा पातितवानित्यर्थः Sy.
आत्यन्तिकेन मरणलक्षणेन स्वापेन
स्वापितवान् । मारितवानित्यर्थः Sk.

१४. वराह(हा) रम् M.
वराहाकारम् Sk.

१५. नृभ्यो हितः, नृषु वा साधुः Sk.

१६. ०नक्ष० M.

१७. मनुष्यान्तमान् Sk.

१८. आरोहेत्यर्थः Sy; Sk.

१९. ०शा० D.

वातस्य सकाशाद् बोद्धव्यम् Sk.

मदयितारम् । अदात् तं चादस्त्व काव्य इन्द्राय । शत्रूणां हन्तारम् । युद्धपारगमनहेतुभूतम् ।
अकरोत् । वच्मिति ।

त्वं सूरौ हरितौ रामयो नृभरच्चक्रमेतशो नायमिन्द्र ।

प्रास्ये पारं नवतिं नाव्यानामपि कर्तमवर्तयोऽयं ज्यून् ॥१३॥

त्वं सूर । त्वम् । इन्द्र ! सूर्यस्त्वं अश्वान् । हरितः । नेतृन् । उपारमयः । एतशः । च ।
जयार्थमभरत् । चक्रं सूर्यरथस्य । नैकशोऽयम् । इन्द्र ! बलेन त्वं तदाहृतवान् । अथ तस्य शत्रून्
अयजमानानाम् (०मानान्) । नवतिसंख्याकानाम् । नदीनाम् । पारं प्रत्युत्क्षिप्य । तत्र तान्
अवटम् । अपि । नीतवानसि ।

त्वं नो अस्या इन्द्र दुर्हणायाः पाहि वज्रिवो दुरितादभीकै ।

प्र नो वाजात्रथ्यो अश्वबुध्यानिपे यन्धि अश्वसे सनुतायै ॥१४॥

त्वं नो अस्याः । त्वम् । अस्मान् । अस्याः सेनायाः । दुर्भरणायाः । पाहि ।

१. दमयि० M.
२. त्वष्टा कृतं सन्तमानीय दत्तवान् Sk.
३. तं वच्मं ... वृत्रस्यासुरस्य घातकं ...
शत्रूणां पारणेऽतिक्रमणे समर्थं च ...
कृतवानसि Sy.
४. वृत्रस्य हन्तारम् Sk.
५. हेतुम् M. पालयितारं स्तोत्राणाम् Sk.
६. लोड्यं लिट् । मध्यमपुरुषस्य स्थाने
प्रथमपुरुषः । अस्मदीयशत्रुवधार्थं
संस्कृष्ट Sk.
७. V. Mādhava ignores बहिष्ठान्
- * रमयः । PP. † नाव्यानाम् । PP.
८. सूर्यात्मना वर्तमानस्त्वम् Sy.
९. हरिद्वर्णान् । ... यद्वा रसहरणशीलान्
रसमीन् Sy. हरितवर्णान् Sk.
१०. नृन् । चतुर्थ्यर्थे द्वितीया । नृभ्यो मनुष्या-
णामनुग्रहार्थं सूर्याश्वान् रथे रतिं कारित-
वानित्यर्थः Sk. ११. एतश इति सूर्या-
श्वस्याख्या । ... एतशश्च रथस्य चक्रं
... प्राबहत् Sy. १२. ० एतशस्य P.D.
१३. भरत् P. D. असुरैर्भञ्ज्यमानं

- धारयन् । रक्षत्रित्यर्थः Sk.
१४. नैतशो P.D. एतशो न । द्वितीयायै
प्रथमा । नशब्दः ... पदपूरणः । अश्वं
चासुरैरपह्नियमाणम् Sk.
१५. अयजमानान् यज्ञविहीनान् असुरादीन्
Sy. अयज्यून् अयजनशीलान् Sk.
१६. नवतिसङ्ख्यामतीत्य वर्तमानं पारम् Sy.
१७. नावा तार्याणां नदीनाम् Sy. नौभिस्ता-
र्याणाम् । अगाधापगानामित्यर्थः Sk.
१८. तीरदेशम् । सप्तम्यर्थे द्वितीया Sy.
१९. कर्तव्यमपि कृत्वा Sy. कर्तं गतम् Sk.
२०. तानयजमानानवर्तयः प्रापयः Sy.
प्रावर्तयः । कूपे प्रक्षिपेत्यर्थः Sk.
- ‡ दुःश्रुतायाः । PP.
- § दुःश्रुतात् । PP. ¶ रथ्यः । PP.
२१. अवृत्तेर्वारिद्रघात् Sy.
२२. दुःखेन हन्तव्यायाः Sy.
क्लेशेन वा हन्ति सा दुर्हणा । तस्याः ।
कस्याः ? स्त्रीलिङ्गनिर्देशाद् दुर्ह ? (हं)-
णायाः । अस्माद्भिक्षादित्यर्थः Sk.

वञ्चिन्^१ ! दुरिताच्च^२ । सङ्ग्रामे^३ । प्रयन्धि च^४ । अस्मभ्यम्^५ । बलानि^६ । रथ्यस्त्वम्^७ । अश्वैर्वोद्व्यानि^८ ।
अन्नाय^९ । यशसे च^{१०} । सत्यायास्मान्^{११} प्रेरयेति ।

मा सा ते अस्मत्सुमतिर्वि दसद्वाजप्रमहः समियो वरन्त ।

आ नो भज मधवन्गोष्वर्यो मंहिष्ठास्ते सधमादः स्याम ॥१५॥

मा सा ते । मा । सा । तव । स्तोतृविषया सुमतिः । अस्मासु^{१२} । शुष्यतु^{१३} । अतिशयेन पूजनी-
यान् ! अस्मान्नानि^{१४} । संवृण्तु^{१५} । आभज च^{१६} । मधवन् ! गोषु^{१७} । अस्मान्^{१८} । ईश्वरः^{१९} । दातृतमा वयं^{२०}
तुभ्यम्^{२१} । गोभिः पुत्रैश्च सधमादः स्यामेति ।

ऋगर्थदीपिका सेयं प्रथमश्चायमष्टकः ।

कर्ता श्रीवेङ्कटार्यस्य तनयो माधवाह्वयः ॥

१. वञ्चोऽस्यास्तीति वञ्ची हस्तस्तद्वान् वञ्चिवान् Sy. वञ्चो यस्मिन्नस्ति स वञ्ची, आयुधसमूहः । तद्वन् Sk.
२. अभिप्राप्ते समीपवर्तिनि सङ्ग्रामे Sy.
३. ०यद्वि P. M. प्रयच्छ Sy; Sk.
४. धनानि Sy. सेनालक्षणानि Sk.
५. रथयुक्तान् Sy.
६. अस्मं बो० P. अश्वानां बोधकान् । अश्वं यावद्बलं भ्यन्ते तावदि (०वज्रि-रि०)त्यर्थः । यद्वा ! अश्वबुध्नान् । छान्दसो वर्णविकारः । अश्वमूलान् । अश्वप्रमुलानित्यर्थः । सर्वं हि धनमश्वमूलं वासाप (०सप्र०) वर्गम् Sy.
७. ०द्वव्य M. ८. श्रवः कीर्तिर्धनं वा Sk.
८. सत्या यस्मात् M. सूनृता प्रियसत्या-त्मिका वाक् तदर्थञ्च Sy.
१०. प्रेरयति P.
११. V. Mādhava ignores इन्द्र
१२. शोभनानुग्रहरूपा बुद्धिः Sy; Sk.
१३. विदसद् अविच्छिन्ना । सर्वदेवास्त्वित्यर्थः Sk. १४. वाजैर्धनैः प्रमहनीयेन्द्र Sy. हे वाजप्रमहः । वाजं बलं प्रकर्षेण मह-द्यस्य स वाजप्रमहाः । तस्य सम्बोधनं हे वाजप्रमहः Sk.
१५. अस्मदीयहविलक्षणानि Sk.
१६. सम्यक् त्वा सम्भजन्ते यस्मात् त्वां यजाम इत्यर्थः Sk. १७. प्रापय Sy.

१८. सप्तमीनिर्देशात् स्थित इति वाक्य-शेषः । गवां... स्थित इत्यर्थः Sk.
१९. धनपतिः Sy. अथवा अयंशब्दोऽत्र वृष्ट्यन्तः । अरेः स्वभूतासु गोषु स्थितान् । शत्रोर्या गावस्ता अस्मभ्यं दत्त्वाऽस्मान् भजेत्यर्थः Sk.
२०. अतिशयेन स्तुतिभिः प्रवर्धयितारो वयम् Sy. सोमस्येत्यर्थः Sk.
२१. ०व P. D. M. पुत्रपौत्रादिभिः सह माद्यन्तो भवेम Sy. सह सोमस्य पातार इत्यर्थः Sk. २२. चैव D.
२३. Missing in M.
२४. V. Mādhava ignores वि । After माधवाह्वयः D. adds अस्मत्पुरुष्यो नमः । अक्षरं यत्परिभ्रष्टं मात्राहीनं तु यद् भवेत् । कन्तुमर्हन्ति विद्वांसः कस्य नास्ति व्यतिक्रमः । P. adds अस्मत्पुरुष्यो नमः । श्रीगणपतये नमः । M. adds इति प्रथमाष्टके अष्टमोऽध्यायः समाप्तः । प्रथमाष्टकः समाप्तः । After व्यतिक्रमः and स्यामेति D. puts the figure ॥१२१॥ to indicate the end of one hundred and twentyfirst hymn. No such number is given in P. and M.

CORRECTIONS

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
१	१६	१.१७	१.१४
१०	२१	कुर्वन्ती	कुर्वन्ती
२८	१८	०व्यज्यमानं कुर्वन्	०व्यज्यमानम्
३५	१७	०वृषभः	०वृषभः
६३	३२	व्याप्नुतम्	व्याप्नुतः
७३	५	देवो	देवो
७३	२६	०प्रसह्याः	०प्रसह्याः
८४	१६	Kau	Kan
१२५	७	गीर्भिरुह्य०	गीर्भिरुह्य०
१३०	१३	स कथः	सः कथः
१३१	२८	०चेष्टिताः	०चेष्टिताः
१३३	३	०निऋत्वि०	०निऋत्वि०
१३४	१८	अग्ने	अग्ने
१३६	६	इममध्वानं	इममध्वानं
१४६	२	वृत्रस्य	वृत्रस्य
१४६	२	वि	व
१५४	४	०रपहता०	०रपहता०
१५५	१६	इन्द्रात् किञ्चि०	इन्द्राद् किञ्चि०
१५६	१२	०स्तद्वत्	०स्तद्वतः
१६२	१	तुम्यासु	तुम्यासु
१६३	५	Put fullstop after रथे and not after भवतः	
१६८	१	आहावास्त्रेषा	आहावास्त्रेषा
१७०	१	देवेभि०	देवेभि०
१८२	२५	०स्ताडयतः	०स्ताडयन्तः
१८८	२८	गर्जन्ति	गर्जयन्ति
२१३	२०	अलङ्कुर्वन्तीः	अलङ्कुर्वन्तीः
२१३	२१	त्वलङ्कुर्वन्तीः	त्वलङ्कुर्वन्तीः
२१३	२४	वर्तमाना इत्यर्थः	वर्तमानेत्यर्थः
२२७	१७	०दुष्कृष्टम्	०दुष्कृष्टम्
२३३	१३	युवाम्	युवाम्
२३४	७	प्रति	प्रति
२५१	३०	१२ हिंसां प्रापयः	हिंसां प्रापयः
२५५	२	अश्वादीन्	अश्वादीन्
२५५	foot-note ३	आङ्गिरसाः	अङ्गिरसः

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
२५६	७	हन्वोरसि ।	हन्वोरसि ।
२६०	११	०दुक्थ्य १ मकुण्वत	०दुक्थ्य १ मकुण्वत
२६०	१४	प्रावर्तय इत्यध्याहारः	प्रावर्तयेत्यध्याहारः
२६७	१६	पुःशब्दः	पुःशब्दः
२६८	२५	०नैतत्सं०	०नैतत्सं०
२७६	६	पृथिवी	थिवी
२७६	१०	महत्त्वेन	महत्त्वेव
२८७	५	स्वयं १ रणाय	स्वयं १ रणाय
२८८	६	ते महिमानं	महिमानं
३२५	२४	घ्नन्ति	घनन्ति
३५२	४	दुत्प १	दुत्प १
३६६	३	त्वा	त्वा
३८३	२	०निरोद्धीम्	०निरोद्धीम्
३८८	८	स्वराज्यम्	स्वराज्यम्
३९६	२१	स सङ्गुभाय	ससङ्गुभाय
४००	२६	विलम्बिष्ठा	विलम्बिष्ठा
४२६	२४	परिचरत इत्यर्थः	परिचरतेत्यर्थः
४२८	१५	अवितृतमा वा	अवितृततमा वा
४३२	२	वर्षिष्ठया	वर्षिष्ठया
४३४	१४	०दुत्कुष्टं	०दुत्कुष्टं
४३५	७	दंष्ट्रा	दंष्ट्रा
४५४	३०	०स्वभाविकाः	०स्वभाविकाः
४५६	१२	उपा अनक्ति	उपाजक्ति
४५७	२	Delete the sign (?)	
४५८	७	चक्षुषी	चक्षुषो
४६०	२१	रसानां वा	रसानां
५०२	२३	रोदसी	रोवसी
५१३	२१	प्र। अव।	प्र। अव
५२८	३१	रोदसी	रोदसी
५३४	८	Delete (?)	
५५०	१०	स्वधया	स्वधया
५५४	११	सङ्ग्रामे	सङ्ग्रामे
५६१	३१	भ्रात्रा	भर्त्रा
५६४	२१	ऊँ इति ।	ऊँ इति ।
५७८	११	यदा न तं	यदा न तं
५७९	१	द्युम्निन्तम	द्युम्निन्तम

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
५८१	२६	०स्थानीयोऽत्यत्वात्	०स्थानीयो पत्यत्वात्
५८१	३०	अरक् ।	अरक् ।
५८८	३१	समो	समो
६१४	१७	शासितु०	शासितु०
६२२	२६	सुसुप्वांसम् ।	सुसुप्वांसम् ।
६२७	११	अभवत्	प्रभवत्
६३१	२५	अजोहवी०	अजोहवी०
६५६	१६	बुनर्धितिः ।	बुनर्धितिः ।

ADDITIONS

Footnote no. १ on page १ should read :—

“The standard form of the last four syllables of *pādas a* and *c* is not iambic but $\bar{u} — — \bar{u}$. The form of *pāda a*, $— — \bar{u} —$, $\bar{u} \bar{u} \bar{u} —$, is used by standard writers of *Kāvya*, but that of *pāda c*, $— — \bar{u} —$, $— \bar{u} —$, is not used by strict writers, though it is common enough in the Epics and the *Purāṇas*.

The standard form of the last four syllables in *a*, *b*, *c*, and *d* is laid down in the following stanza of *Śrutabodha*, attributed to a Kālidāsa :—

श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पञ्चमम् ।
द्वित्रितुःपादयोर्ह्रस्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः ॥१०॥

But, as a matter of fact, the *śloka* metre has not been satisfactorily dealt with, by treatises on prosody. Really speaking, Footnote no. १ is unnecessary.

मुद्रक—पी० टोपा, इलाहाबाद लॉ जर्नल प्रेस, इलाहाबाद
प्रकाशक—मोतीलाल बनारसीदास, पञ्जाब संस्कृत बुक डिपो, लाहौर

PADAPĀTHA

Padapāṭha.

I. 1.

अ॒ग्निम् । ई॒ळे । पु॒रःऽहि॑तम् । य॒ज्ञस्य॑ । दे॒वम् । ऋ॒त्विज॑म् ।
 हो॒तार॑म् । र॒त्नऽधा॑तमम् ॥१॥ अ॒ग्निः । पू॒र्वेभिः॑ । ऋ॒षिऽभिः॑ । ई॒र्ष्यः ।
 नू॒तनैः । उ॒त । सः । दे॒वान् । आ । इ॒ह । व॒क्षति॑ ॥२॥ अ॒ग्निना॑ । र॒यिम् ।
 अ॒श्वत् । पो॒षम् । ए॒व । दि॒वेऽदि॑वे । य॒ज्ञसम् । वी॒रव॑त्ऽतमम् ॥३॥
 अ॒ग्ने । यम् । य॒ज्ञम् । अ॒ध्व॒रम् । वि॒श्व॒तः । प॒रिऽभूः । अ॒सि । सः । इ॒त् ।
 दे॒वेषु॑ । ग॒च्छति॑ ॥४॥ अ॒ग्निः । हो॒ता । क॒विऽकृ॑तुः । स॒त्यः । चि॒त्रश्र॑-
 वःऽतमः । दे॒वः । दे॒वेभिः॑ । आ । ग॒मत् ॥५॥ यत् । अ॒ङ्ग । दा॒शुषे॑ । त्वम् ।
 अ॒ग्ने । भ॒द्रम् । क॒रि॒ष्यसि॑ । तव॑ । इ॒त् । तत् । स॒त्यम् । अ॒ङ्गिरः॑ ॥६॥
 उप॑ । त्वा । अ॒ग्ने । दि॒वेऽदि॑वे । दो॒षाऽव॑स्तः । धि॒या । व॒यम् । नमः॑ ।
 भ॒रन्तः॑ । आ । इ॒मसि॑ ॥७॥ रा॒ज॒न्तम् । अ॒ध्व॒राणा॑म् । गो॒पाम् । ऋ॒तस्य॑
 दी॒दि॒विम् । वर्ध॑मानम् । स्वे । दमे॑ ॥८॥ सः । नः । पि॒ताऽई॒व । सून॑वे ।
 अ॒ग्ने । सु॒ऽउ॒पा॒य॒नः । भ॒व । स॒च॑स्व । नः । स्व॒स्तये॑ ॥९॥

I. 2.

वा॒यो इ॒ति॑ । आ । या॒हि । दर्श॑त । इ॒मे । सो॒माः । अर॑ऽकृ॒ताः ।
 ते॒षाम् । पा॒हि । श्रु॒धि । ह॒वम् ॥१॥ वा॒यो इ॒ति॑ । उ॒क्थे॑भिः । ज॒र॒न्ते । त्वा॒म् ।
 अ॒च्छ । ज॒रि॒तारः॑ । सु॒तऽसो॑माः । अ॒हःऽवि॑दः ॥२॥ वा॒यो इ॒ति॑ । तव॑ ।

प्रऽपृञ्चती । धेना । जिगाति । दाशुषे । उरूची । सोमऽपीतये ॥३॥
 इन्द्रवायु इति । इमे । सुताः । उपे । प्रयःऽभिः । आ । गतम् । इन्द्रवः ।
 वाम् । उशन्ति । हि ॥४॥ वायो इति । इन्द्रः । च । चेतथः । सुतानाम् ।
 वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । तौ । आ । यातम् । उपे । द्रवत् ॥५॥ वायो
 इति । इन्द्रः । च । सुन्वतः । आ । यातम् । उपे । निःऽकृतम् । मधु । इत्या ।
 धिया । नरा ॥६॥ मित्रम् । हुवे । पूतऽदक्षम् । वरुणम् । च । रिशादसम् ।
 धियम् । घृताचीम् । सार्धन्ता ॥७॥ ऋतेन । मित्रावरुणौ । ऋतऽवृधौ ।
 ऋतऽस्पृशा । क्रतुम् । बृहन्तम् । आशाथे इति ॥८॥ कवी इति । नः । मित्रा-
 वरुणा । तुविऽजातौ । उरुऽक्षया । दक्षम् । दधाते इति । अपसम् ॥९॥

I. 3.

अश्विना । यज्वरीः । इषेः । द्रवत्पाणी इति द्रवत्ऽपाणी । शुभः । पती
 इति । पुरुऽभुजा । चनस्यतम् ॥१॥ अश्विना । पुरुऽदंससा । नरा । शवीरया ।
 धिया । धिण्या । वनेतम् । गिरः ॥२॥ दसा । युवाकवः । सुताः । नासत्या ।
 वृकऽर्वहिषः । आ । यातम् । रुद्रवर्तनी इति रुद्रऽवर्तनी ॥३॥ इन्द्र । आ ।
 याहि । चित्रभानो इति चित्रऽभानो । सुताः । इमे । त्वाऽयवः । अण्वीभिः ।
 तना । पूतासः ॥४॥ इन्द्र । आ । याहि । धिया । इषितः । विप्रऽञ्जतः ।
 सुतऽवतः । उपे । ब्रह्माणि । वाघतः ॥५॥ इन्द्र । आ । याहि । तूतुजानः ।
 उपे । ब्रह्माणि । हरिऽवः । सुते । दधिष्व । नः । चनः ॥६॥ ओमासः ।
 चर्पणिऽधृतः । विश्वे । देवासः । आ । गत । दाश्वांसः । दाशुषेः । सुतम् ॥७॥
 विश्वे । देवासः । अप्सुतुरः । सुतम् । आ । गन्ता । तूर्णयः । उस्त्राऽइव ।
 स्वसराणि ॥८॥ विश्वे । देवासः । अस्त्रिधः । एहिऽमायासः । अद्रुहः ।
 मेधम् । जुषन्त । वह्नयः ॥९॥ पावका । नः । सरस्वती । वाजैभिः ।

वा॒जिनी॑ऽवती । य॒ज्ञम् । व॒ष्टु । धि॒याऽव॑सुः ॥१०॥ चो॒दयि॑त्री । स॒नृता॑नाम् ।
चे॒तन्ती॑ । सु॒ऽम॒तीना॑म् । य॒ज्ञम् । द॒धे । सर॑स्वती ॥११॥ म॒हः । अ॒र्णैः ।
सर॑स्वती । प्र । चे॒तय॑ति । के॒तुना॑ । धि॒यः । वि॒धाः । वि । रा॒ज॒ति ॥१२॥

I. 4.

सु॒रूप॑ऽकृ॒त्तुम् । ऊ॒तये॑ । सु॒दु॒षाम्॑ऽइव । गो॒ऽदु॒हे । जु॒हुम॑सि । द्यवि॑-
ऽद्यवि ॥१॥ उप॑ । नः । स॒र्वना॑ । आ । ग॒हि । सोम॑स्य । सोम॑ऽपाः ।
पि॒ब । गो॒ऽदाः । इत् । रे॒वतः॑ । म॒दः ॥२॥ अथ॑ । ते । अ॒न्त॒मा॒नाम् ।
वि॒द्याम॑ । सु॒ऽम॒तीना॑म् । मा । नः । अ॒ति । रु॒यः । आ । ग॒हि ॥३॥
परा॑ । इ॒हि । वि॒ग्रम् । अ॒स्तु॒तम् । इन्द्र॑म् । पृ॒च्छ । वि॒पःऽचि॑तम् । यः ।
ते । स॒खि॑ऽभ्यः । आ । व॒रम् ॥४॥ उ॒त ब्र॑वन्तु । नः । नि॒दः । निः ।
अ॒न्यतः॑ । चि॒त् । आ॒र॒त । द॒धानाः॑ । इन्द्रै॑ । इत् । दु॒र्वः ॥५॥ उ॒त । नः ।
सु॒ऽभ॒गान् । अ॒रिः । वो॒चेयुः॑ । द॒स्य । कृ॒ष्टयः॑ । स्याम॑ । इत् । इन्द्र॑स्य ।
श॒र्मणि॑ ॥६॥ आ । ई॒म् । आ॒शुम् । आ॒शवे॑ । भ॒र । य॒ज्ञऽश्रि॑यम् ।
नृ॒ऽमा॒र्दन॑म् । प॒तय॑त् । म॒न्दय॑त्ऽस॒स्वम् ॥७॥ अ॒स्य । पी॒त्वा । श॒त॒क्र॒तो
इति॑ श॒त॒ऽक्र॒तो । ध॒नः । वृ॒त्राणा॑म् । अ॒भ॒वः । प्र । आ॒वः । वा॒जेषु॑ ।
वा॒जि॒नम् ॥८॥ तम् । त्वा । वा॒जेषु॑ । वा॒जि॒नम् । वा॒ज॒योमः॑ । श॒त॒क्र॒तो
इति॑ श॒त॒ऽक्र॒तो । ध॒नाना॑म् । इन्द्र॑ । सा॒तये॑ ॥९॥ यः । रा॒यः । अ॒व॒निः ।
म॒हान् । सु॒ऽपा॒रः । सु॒न्व॒तः । स॒खा । त॒स्यै । इन्द्रा॑य । गा॒य॒त ॥१०॥

I. 5.

आ । तु । आ । इत् । नि । सी॒द॒त । इन्द्र॑म् । अ॒भि । प्र । गा॒य॒त ।
स॒खायः॑ । स्तोम॑ऽवा॒हसः॑ ॥१॥ पु॒रु॒ऽत॒मम् । पु॒रु॒णा॑म् । ई॒शान॑म् ।
वा॒र्या॑णाम् । इन्द्र॑म् । सोमै॑ । स॒चा । सु॒ते ॥२॥ सः । घ । नः । यो॒गै ।

आ । भुवत् । सः । राये । सः । पुरम्ऽध्याम् । गमेत् । वाजेभिः । आ ।
 सः । नः ॥३॥ यस्य । सम्ऽस्ये । न । वृणवते । हरी इति । समत्ऽसु ।
 शत्रवः । तस्यै । इन्द्राय । गायत ॥४॥ सुतऽपाव्ने । सुताः । इमे । शुचयः ।
 यन्ति । वीतये । सोमासः । दधिऽआशिरः ॥५॥ त्वम् । सुतस्य ।
 पीतये । सद्यः । वृद्धः । अजायथाः । इन्द्र । ज्यैष्ठ्याय । सुकतो इति
 सुऽकतो ॥६॥ आ । त्वा । विशन्तु । आश्वः । सोमासः । इन्द्र ।
 गिर्वणः । शम् । ते । सन्तु । प्रऽचेतसे ॥७॥ त्वाम् । स्तोमाः । अवीवृधन् ।
 त्वाम् । उक्था । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । त्वाम् । वर्धन्तु । नः । गिरः
 ॥८॥ अक्षितऽऊतिः । सनेत् । इमम् । वाजम् । इन्द्रः । सहस्रिणम् ।
 यस्मिन् । विश्वानि । पौंसा ॥९॥ मा । नः । मर्ताः । अभि । द्रुहन् ।
 तनूनाम् । इन्द्र । गिर्वणः । ईशानः । यवय । वधम् ॥१०॥

I. 6.

युञ्जन्ति । ब्रधम् । अरुषम् । चरन्तम् । परि । तस्थुषः । रोचन्ते ।
 रोचना । दिवि ॥१॥ युञ्जन्ति । अस्य । काम्या । हरी इति । विऽपक्षसा ।
 रथे । शोणा । धृष्णू इति । नृऽवाहसा ॥२॥ केतुम् । कृण्वन् । अकेतवै ।
 पेशः । मर्याः । अपेशसे । सम् । उपत्ऽभिः । अजायथाः ॥३॥ आत् ।
 अह । स्वधाम् । अनु । पुनः । गर्भऽत्वम् । आऽईरिरे । दधानाः । नाम ।
 यज्ञियम् ॥४॥ वीळु । चित् । आरुजत्तुऽभिः । गुहा । चित् । इन्द्र ।
 वह्निऽभिः । अविन्दः । उस्त्रियाः । अनु ॥५॥ देवऽयन्तः । यथा ।
 मतिम् । अच्छ । विदत्ऽवसुम् । गिरः । महाम् । अनुपत । श्रुतम् ॥६॥
 इन्द्रेण । सम् । हि । दक्षसे । सम्ऽजग्मानः । अविभ्युषा । मन्दू इति ।
 समानऽवर्चसा ॥७॥ अनवद्यैः । अभिद्युऽभिः । मखः । सहस्वत् ।

अ॒र्च॒ति । ग॒णैः । इन्द्र॑स्य । का॒म्यैः ॥८॥ अतः॑ । परि॑ऽज्मन् । आ ।
 ग॒हि । दि॒वः । वा । रो॒च॒नात् । अ॒धि । सम् । अ॒स्मिन् । ऋ॒ज॒ते । गिरः॑
 ॥९॥ इतः॑ । वा । सा॒तिम् । ई॒र्महे । दि॒वः । वा । पा॒र्थि॒वात् । अ॒धि ।
 इन्द्र॑म् । म॒हः । वा । रज॑सः ॥१०॥

I. 7.

इन्द्र॑म् । इत् । गा॒धि॒नः । वृ॒हत् । इन्द्र॑म् । अ॒र्केभिः॑ । अ॒र्किणः॑ ।
 इन्द्र॑म् । वा॒णीः । अ॒नू॒प॒त ॥१॥ इन्द्रः॑ । इत् । ह॒र्योः । स॒चा । सम्ऽमि॑श्रः ।
 आ । व॒चः॒ऽयु॒जा । इन्द्रः॑ । व॒ज्री । हि॒र॒ण्य॒यः ॥२॥ इन्द्रः॑ । दी॒र्घाय॑ ।
 च॒क्ष॒से । आ । सूर्य॑म् । रो॒ह॒य॒त् । दि॒वि । वि । गो॒भिः । अ॒द्रिम् ।
 ऐ॒र॒य॒त् ॥३॥ इन्द्रः॑ । वा॒ज्रेषु॑ । नः । अ॒व । स॒ह॒स्र॑ऽप्र॒धनेषु॑ । च । उ॒ग्रः ।
 उ॒ग्राभिः॑ । ऊ॒तिऽभिः॑ ॥४॥ इन्द्र॑म् । व॒यम् । म॒हा॒ऽध॒ने । इन्द्र॑म् । अ॒र्भे ।
 ह॒वा॒महे॑ । यु॒ज॑म् । वृ॒त्रेषु॑ । व॒ज्रि॒णम् ॥५॥ सः । नः । वृ॒ष॒न् । अ॒मु॒म् ।
 च॒रु॒म् । स॒त्रा॑ऽदा॒वन् । अ॒प । वृ॒धि । अ॒स॒भ्य॑म् । अ॒प्र॒ति॑ऽस्कु॒तः ॥६॥
 तु॒ञ्जे॑ऽतु॒ञ्जे । ये । उ॒त्॒ऽत॒रे । स्तो॒माः । इन्द्र॑स्य । व॒ज्रि॒णः । न । वि॒न्धे ।
 अ॒स्य । सु॒ऽस्तु॒ति॒म् ॥७॥ वृ॒षा । यू॒था॑ऽई॒व । वं॒स॒गः । कृ॒ष्टीः । ह्य॒ति॑ ।
 ओ॒ज॒सा । ई॒शानः॑ । अ॒प्र॒ति॑ऽस्कु॒तः ॥८॥ यः । ए॒कः । च॒र्ष॒णी॒नाम् ।
 व॒सू॒नाम् । इ॒र॒ज्य॒ति॑ । इन्द्रः॑ । प॒ञ्च । चि॒ती॒नाम् ॥९॥ इन्द्र॑म् । वः ।
 वि॒श्व॒तः । परि॑ । ह॒वा॒महे॑ । ज॒ने॒भ्यः । अ॒स्माक॑म् । अ॒स्तु । के॒वलः ॥१०॥

I. 8.

आ । इन्द्र॑ । सा॒न॒सि॒म् । र॒यि॒म् । स॒ऽजि॒त्वान॑म् । स॒दा॒ऽस॒ह॑म् ।
 व॒र्षि॑ष्ठम् । ऊ॒त॒ये॑ । भ॒र ॥१॥ नि । ये॒न । मु॒ष्टि॑ऽह॒त्यया॑ । नि । वृ॒त्रा ।
 रु॒ण॒धा॒महे॑ । त्वा॒ऽऊ॒ता॒सः । नि । अ॒र्व॒ता ॥२॥ इन्द्र॑ । त्वा॒ऽऊ॒ता॒सः ।

आ । वयम् । वज्रम् । घना । ददीमहि । जयेम । सम् । युधि । स्पृधः
 ॥३॥ वयम् । शूरेभिः । अस्तुऽभिः । इन्द्र । त्वया । युजा । वयम् ।
 ससह्याम् । पृतन्यतः ॥४॥ महान् । इन्द्रः । परः । च । नु । महिऽ-
 त्वम् । अस्तु । वज्रिण्यै । द्यौः । न । प्रथिना । शर्वः ॥५॥ सम्ऽओहे ।
 वा । ये । आशत । नरः । तोकस्य । सनिता । विप्रासः । वा । धिया-
 ऽयवः ॥६॥ यः । कुक्षिः । सोमऽपातमः । समुद्रऽईव । पिन्वते ।
 उर्वीः । आपः । न । काकुदः ॥७॥ एव । हि । अस्य । सूनृता ।
 विऽरप्शी । गोऽमती । मही । पक्का । शाखा । न । दाशुषे ॥८॥ एव ।
 हि । ते । विऽभूतयः । उतर्यः । इन्द्र । माऽवते । सद्यः । चित् ।
 सन्ति । दाशुषे ॥९॥ एव । हि । अस्य । काम्या । स्तोमः । उक्थम् । च ।
 शंस्या । इन्द्राय । सोमऽपीतये ॥१०॥

I. 9.

इन्द्र । आ । इहि । मत्सि । अन्धसः । विश्वेभिः । सोमपर्वऽभिः ।
 महान् । अभिष्टिः । ओजसा ॥१॥ आ । ईम् । एनम् । सुजत । सुते ।
 मन्दिम् । इन्द्राय । मन्दिनै । चक्रिम् । विश्वानि । चक्रये ॥२॥ मत्स्व ।
 सुऽशिप्र । मन्दिऽभिः । स्तोमेभिः । विश्वऽचर्षणे । सचा । एषु । सर्वनेषु ।
 आ ॥३॥ असृग्रम् । इन्द्र । ते । गिरः । प्रति । त्वाम् । उत् । अहासत ।
 अजोषाः । वृषभम् । पतिम् ॥४॥ सम् । चोदय । चित्रम् । अर्वाक् ।
 राधः । इन्द्र । वरेण्यम् । असत् । इत् । ते । विऽभु । प्रऽभु ॥५॥
 अस्मान् । सु । तत्र । चोदय । इन्द्र । राये । रमेस्वतः । तुविऽद्युम्न ।
 यशस्वतः ॥६॥ सम् । गोऽमत् । इन्द्र । वाजऽवत् । असे इति । पृथु ।
 श्रवः । बृहत् । विश्वऽआयुः । धेहि । अर्धितम् ॥७॥ असे इति ।

धेहि । अ॒वः । वृ॒हत् । द्यु॒म्नम् । स॒हस्र॑ऽसा॒तमम् । इन्द्र॑ । ताः । रा॒थिनीः ।
 इषः ॥८॥ वसोः । इन्द्र॑म् । वसु॑ऽपतिम् । गीःऽभिः । गृ॒णन्तः ।
 अ॒ग्नि॒र्यम् । होम॑ । गन्ता॑रम् । उ॒तये॑ ॥९॥ सु॒तेऽसु॑ते । निऽओ॒कसे ।
 वृ॒हत् । वृ॒हते॑ । आ । इत् । अ॒रिः । इन्द्रा॑य । शू॒षम् । अ॒र्चति॑ ॥१०॥

I. 10.

गा॒र्यन्ति॑ । त्वा । गा॒य॒त्रिणः॑ । अ॒र्चन्ति॑ । अ॒र्कम् । अ॒र्किणः॑ ।
 ब्र॒ह्माणः॑ । त्वा । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ श॒तऽक्र॑तो । उ॒त् । वं॒शम्ऽई॒व ।
 ये॒मिरे॑ ॥१॥ यत् । सा॒नोः । सा॒नुम् । आ । अ॒रुह॑त् । भू॒रि । अ॒स्पष्ट॑ ।
 क॒र्त्त॒व्यम् । तत् । इन्द्रः॑ । अ॒र्थम् । चे॒त॒ति॑ । यू॒थेन॑ । वृ॒ष्णिः । ए॒ज॒ति॑ ॥२॥
 यु॒क्ष्व । हि । के॒शिना॑ । ह॒री इति॑ । वृ॒षणा॑ । क॒क्ष्यऽग्रा॑ । अ॒र्थ । नः ।
 इन्द्र॑ । सो॒मऽपाः॑ । गि॒राम् । उ॒पऽश्रु॑तिम् । च॒र ॥३॥ आ । इ॒हि । स्तो॒मान् ।
 अ॒भि । स्वर॑ । अ॒भि । गृ॒णीहि॑ । आ । रु॒व । ब्र॒ह्म । च । नः । व॒सो
 इति॑ । स॒चा । इन्द्र॑ । य॒ज्ञम् । च । व॒र्धय॑ ॥४॥ उ॒क्थम् । इन्द्रा॑य ।
 शं॒खम् । व॒र्धनम् । पु॒रु॒निऽसिधे॑ । श॒क्रः । यथा॑ । सु॒तेषु॑ । नः ।
 र॒रणत् । स॒ख्येषु॑ । च ॥५॥ तम् । इत् । स॒खिऽस्त्वे । ई॒महे॑ । तम् ।
 रा॒ये । तम् । सु॒ऽवी॒र्ये । सः । श॒क्रः । उ॒त । नः । श॒क॒त् । इन्द्रः॑ । वसु॑ ।
 द॒य॒मानः॑ ॥६॥ सु॒ऽवि॒वृ॒तम् । सु॒निऽअ॑जम् । इन्द्र॑ । त्वाऽदा॑तम् । इत् ।
 य॒शः । ग॒वा॒म् । अ॒प । व॒जम् । वृ॒धि । कृ॒णु॒ष्व । रा॒धः । अ॒द्रिऽवः॑ ॥७॥
 न॒हि । त्वा । रोद॑सी इति॑ । उ॒भे इति॑ । ऋ॒घा॒य॒माणम् । इन्व॑तः । जे॒पः ।
 स्वःऽव॑तीः । अ॒पः । स॒म् । गाः । अ॒स॒भ्यम् । धू॒नुहि॑ ॥८॥ आश्रु॑त्ऽकर्ण॑ ।
 श्रु॒धि । ह॒वम् । नु । चि॒त् । द॒धि॒ष्व । मे । गि॒रः । इन्द्र॑ । स्तो॒मम् । इ॒मम् ।
 म॒मे । कृ॒ष्व । यु॒जः । चि॒त् । अ॒न्तर॑म् ॥९॥ वि॒ञ्ज । हि । त्वा । वृ॒षन्ऽत॑मम् ।

वाजेषु । हवनऽश्रुतम् । वृषन्ऽतमस्य । हूमहे । ऊतिम् । सहस्रऽसार्तमाम्
 ॥१०॥ आ । तु । नः । इन्द्र । कौशिक । मन्दसानः । सुतम् । पिव ।
 नव्यम् । आयुः । प्र । सु । तिर । कृधि । सहस्रऽसाम् । ऋषिम् ॥११॥
 परि । त्वा । गिर्वणः । गिरः । इमाः । भवन्तु । विश्वतः । वृद्धऽआयुम् ।
 अनु । वृद्धयः । जुष्टाः । भवन्तु । जुष्टयः ॥१२॥

I. 11.

इन्द्रम् । विश्वाः । अवीवृधन् । समुद्रऽव्यवसम् । गिरः । रथिऽतमम् ।
 रथिनाम् । वाजानाम् । सत्ऽपतिम् । पतिम् ॥१॥ सख्ये । ते । इन्द्र ।
 वाजिनः । मा । भेम । शवसः । पते । त्वाम् । अभि । प्र । नोनुमः ।
 जेतारम् । अपराऽजितम् ॥२॥ पूर्वीः । इन्द्रस्य । रातर्यः । न । वि ।
 दस्यन्ति । ऊतर्यः । यदि । वाजस्य । गोऽमतः । स्तोतुऽभ्यः । मंहते ।
 मधम् ॥३॥ पुराम् । मिन्दुः । युवा । कविः । अर्मितऽओजाः । अजायत ।
 इन्द्रः । विश्वस्य । कर्मणः । धर्ता । वज्री । पुरुऽस्तुतः ॥४॥
 त्वम् । वलस्य । गोऽमतः । अपे । अवः । अद्रिऽवः । विलम् । त्वाम् ।
 देवाः । अविभ्युषः । तुज्यमानासः । आविषुः ॥५॥ तवे । अहम् । शूर ।
 रातिऽभिः । प्रति । आयम् । सिन्धुम् । आऽवदेन् । उपे । अतिष्ठन्त ।
 गिर्वणः । विदुः । ते । तस्य । कारवः ॥६॥ मायार्भिः । इन्द्र । मायि-
 नेम् । त्वम् । शुष्णम् । अव । अतिरः । विदुः । ते । तस्य । मेधिराः ।
 तेषाम् । श्रवांसि । उत् । तिर ॥७॥ इन्द्रम् । ईशानम् । ओजसा । अभि ।
 स्तोमाः । अनुपत । सहस्रम् । यस्य । रातर्यः । उत । वा । सन्ति ।
 भूयसीः ॥८॥

I. 12.

अग्निम् । दूतम् । वृणीमहे । होतारम् । विश्वऽवेदसम् । अस्य ।
यज्ञस्य । सुऽकृतम् ॥१॥ अग्निम्ऽअग्निम् । हवीमऽभिः । सदा । हवन्त ।
विऽपतिम् । हव्यऽवाहम् । पुरुऽप्रियम् ॥२॥ अग्ने । देवान् । इह । आ ।
वह । जज्ञानः । वृक्तऽवर्हिषे । अर्षि । होता । नः । ईड्यः ॥३॥ तान् ।
उशतः । वि । बोधय । यत् । अग्ने । यार्षि । दूत्यम् । देवैः । आ ।
सत्सि । वर्हिषि ॥४॥ घृतऽआहवन । दीदिऽवः । प्रति । स । रिषतः ।
दह । अग्ने । त्वम् । रक्षस्विनः ॥५॥ अग्निना । अग्निः । सम् । इध्यते ।
कविः । गृहऽपतिः । युवा । हव्यऽवाद् । जुहुऽआस्यः ॥६॥ कविम् ।
अग्निम् । उप । स्तुहि । सत्यऽधर्माणम् । अध्वरे । देवम् । अमीवऽ-
चातनम् ॥७॥ यः । त्वाम् । अग्ने । हविऽपतिः । दूतम् । देव ।
सपर्यति । तस्य । स । प्रऽअविता । भव ॥८॥ यः । अग्निम् । देवऽ-
वीतये । हविष्मान् । आऽविवांसति । तस्यै । पावक । मृळ्य ॥९॥ सः ।
नः । पावक । दीदिऽवः । अग्ने । देवान् । इह । आ । वह । उप ।
यज्ञम् । हविः । च । नः ॥१०॥ सः । नः । स्तवानः । आ । भर ।
गायत्रेण । नवीयसा । रयिम् । वीरऽवतीम् । इषम् ॥११॥ अग्ने ।
शुक्रेण । शोचिषा । विश्वाभिः । देवहूतिऽभिः । इमम् । स्तोमम् ।
जुषस्व । नः ॥१२॥

I. 13.

सुऽसमिद्धः । नः । आ । वह । देवान् । अग्ने । हविष्मते । होत-
रिति । पावक । यर्चि । च ॥१॥ मधुऽमन्तम् । तनुऽनपात् । यज्ञम् ।
देवेषु । नः । कवे । अद्य । कृणहि । वीतये ॥२॥ नराशंसम् । इह ।

प्रियम् । असिन् । यज्ञे । उप । ह्ये । मधुञ्जिह्वम् । हविःकृतम् ॥३॥
 अग्ने । सुखस्तमे । रथे । देवान् । ईळितः । आ । वह । असि । होता ।
 मनुःहितः ॥४॥ स्तुणीत । वहिः । आनुपक् । घृतस्पृष्टम् । मनीषिणः ।
 यत्र । अमृतस्य । चक्षणम् ॥५॥ वि । श्रयन्ताम् । ऋतवृधः । द्वारः ।
 देवीः । असत्तः । अद्य । नूनम् । च । यष्टवे ॥६॥ नक्तोपसा ।
 सुस्पेशसा । असिन् । यज्ञे । उप । ह्ये । इदम् । नः । वहिः ।
 आऽसदे ॥७॥ ता । सुञ्जिह्वौ । उप । ह्ये । होतारा । दैव्या । कवी
 इति । यज्ञम् । नः । यचताम् । इमम् ॥८॥ इळा । सरस्वती । मही ।
 तिस्रः । देवीः । मयःऽभुवः । वहिः । सीदन्तु । असिधः ॥९॥ इह ।
 त्वष्टारम् । अग्रियम् । विश्वरूपम् । उप । ह्ये । असाकम् । अस्तु ।
 केवलः ॥१०॥ अव । सृज । वनस्पते । देव । देवेभ्यः । हविः । प्र ।
 दातुः । अस्तु । चेतनम् ॥११॥ स्वाहा । यज्ञम् । कृणोतन । इन्द्राय ।
 यज्वनः । गृहे । तत्र । देवान् । उप । ह्ये ॥१२॥

I. 14.

आ । एभिः । अग्ने । दुवः । गिरः । विश्वेभिः । सोमस्पीतये ।
 देवेभिः । याहि । यक्षि । च ॥१॥ आ । त्वा । कष्वाः । अहूपत ।
 गृणन्ति । विप्र । ते । धियः । देवेभिः । अग्ने । आ । गहि ॥२॥
 इन्द्रवायु इति । बृहस्पतिम् । मित्रा । अग्निम् । पूषणम् । भगम् ।
 आदित्यान् । मरुतम् । गणम् ॥३॥ प्र । वः । भ्रियन्ते । इन्द्रवः ।
 मत्सराः । मादयिष्णवः । द्रप्साः । मध्वः । चमूऽसदः ॥४॥ ईळिते ।
 त्वाम् । अवस्ववः । कण्वांसः । वृक्तवर्हिषः । हविष्मन्तः । अरम्-
 कृतः ॥५॥ घृतस्पृष्टाः । मनःस्युजः । ये । त्वा । वहन्ति । वह्नयः ।

आ । दे॒वान् । सोमं॑ऽपीतये ॥६॥ तान् । यज॑त्रान् । ऋ॒तऽवृ॒धः । अ॒ग्ने ।
 प॒त्नीऽव॑तः । कृ॒धि । म॒ध्वः । सु॒ऽजि॒ह्व । पा॒यय ॥७॥ ये । यज॑त्राः ।
 ये । ई॒ज्याः । ते । ते । पि॒बन्तु । जि॒ह्वया॑ । म॒धोः । अ॒ग्ने । व॒षट्-
 कृ॒ति ॥८॥ आ॒कीम् । सूर्य॑स्य । रो॒चनात् । वि॒श्वान् । दे॒वान् । उ॒पः-
 ऽवृ॒धः । वि॒प्रः । हो॒ता । इ॒ह । व॒क्षति ॥९॥ वि॒श्वे॒भिः । सो॒म्यम् ।
 म॒धु । अ॒ग्ने । इन्द्रे॑ण । वा॒युना॑ । पि॒ब । मि॒त्रस्य॑ । धामं॑ऽभिः ॥१०॥
 त्वम् । हो॒ता । म॒नुःऽहि॑तः । अ॒ग्ने । य॒ज्ञेषु॑ । सी॒द॒सि । सः । इ॒मम् ।
 नः । अ॒ध्व॒रम् । य॒ज ॥११॥ यु॒क्ष्व । हि । अ॒रु॒षीः । रथे॑ । ह॒रि॒तः ।
 दे॒व । रो॒हि॒तः । ता॒भिः । दे॒वान् । इ॒ह । आ । व॒ह ॥१२॥

I. 15.

इन्द्र॑ । सोमं॑म् । पि॒ब । ऋ॒तुना॑ । आ । त्वा । वि॒शन्तु । इन्द्र॑वः ।
 म॒त्स॒रासः॑ । तत्॑ऽओ॒कसः॑ ॥१॥ म॒रुतः॑ । पि॒ब॒त । ऋ॒तुना॑ । पो॒त्रात् ।
 य॒ज्ञम् । पु॒नी॒त॒न । यू॒यम् । हि । स्थ । सु॒ऽदा॒न॒वः ॥२॥ अ॒भि । य॒ज्ञम् ।
 गृ॒णी॒हि । नः । ग्ना॒वः । ने॒ष्ट॒रि॒ति । पि॒ब । ऋ॒तुना॑ । त्वम् । हि ।
 र॒त्नऽधाः॑ । अ॒सि ॥३॥ अ॒ग्ने । दे॒वान् । इ॒ह । आ । व॒ह । सा॒द॒य ।
 यो॒निषु॑ । त्रिषु॑ । परि॑ । भू॒ष । पि॒ब । ऋ॒तुना॑ ॥४॥ ब्रा॒ह्म॒णात् । इन्द्र॑ ।
 रा॒ध॒सः । पि॒ब । सोमं॑म् । ऋ॒तून् । अनु॑ । तव॑ । इत् । हि । स॒ख्यम् ।
 अ॒स्त॒तम् ॥५॥ यु॒वम् । द॒क्षम् । धृ॒तऽव॒ता । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा । दुः॒ऽद॒मम् ।
 ऋ॒तुना॑ । य॒ज्ञम् । आ॒शा॒थे इति॑ ॥६॥ द्र॒वि॒णऽदाः॑ । द्र॒वि॒ण॒सः ।
 ग्रा॒वऽह॒स्ता॒सः । अ॒ध्व॒रे । य॒ज्ञेषु॑ । दे॒वम् । ई॒ळते ॥७॥ द्र॒वि॒णऽदाः॑ ।
 द॒दा॒तु । नः । व॒स॒न्नि । या॒नि । शृ॒ण्वि॒रे । दे॒वेषु॑ । ता । व॒ना॒म॒हे ॥८॥
 द्र॒वि॒णऽदाः॑ । पि॒पी॒षति॑ । जु॒हो॒त । प्र । च । ति॒ष्ठ॒त । ने॒ष्ट्रात् । ऋ॒तु-

ऽभिः । इ॒ष्य॒त ॥९॥ यत् । त्वा । तुरी॒यम् । ऋ॒तुऽभिः । द्र॒वि॒णःऽदः ।
 य॒जाम॑हे । अ॒र्ध । स॒ । नः । द॒दिः । भ॒व ॥१०॥ अ॒श्वि॒ना । पि॒व॒तम् ।
 म॒धु । दी॒र्घ॒ग्नी इति॑ । दी॒दिऽअ॒ग्नी । शु॒चिऽव्र॑ता । ऋ॒तु॒ना । य॒ज्ञऽवा॒-
 ह॒सा ॥११॥ गार्हि॑ऽपत्येन । स॒न्त्य । ऋ॒तु॒ना । य॒ज्ञऽनीः । अ॒सि ।
 दे॒वान् । दे॒वऽय॑ते । य॒ज ॥१२॥

I. 16.

आ । त्वा । व॒ह॒न्तु । हर॑यः । वृ॒ष॒णम् । सोम॑ऽपीतये । इन्द्र॑ ।
 त्वा । खर॑ऽचक्षसः ॥१॥ इ॒माः । धा॒नाः । घृ॒तऽस्तु॒वः । ह॒री इति॑ ।
 इ॒ह । उ॒प । व॒क्ष॒तः । इन्द्र॑म् । सु॒खऽर्त॑मे । रथे॑ ॥२॥ इन्द्र॑म् । प्रा॒तः ।
 ह॒वाम॑हे । इन्द्र॑म् । प्र॒य॒ति । अ॒ध्व॒रे । इन्द्र॑म् । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥३॥
 उ॒प । नः । सु॒तम् । आ । ग॒हि । हरि॑ऽभिः । इन्द्र॑ । के॒शिऽभिः ।
 सु॒ते । हि । त्वा । ह॒वाम॑हे ॥४॥ सः । इ॒मम् । नः । स्तोम॑म् । आ ।
 ग॒हि । उ॒प । इ॒दम् । सर्व॑नम् । सु॒तम् । गौरः । न । तृ॒षि॒तः । पि॒व ॥५॥
 इ॒मे । सोमा॑सः । इन्द्र॑वः । सु॒ता॑सः । अ॒धि । व॒र्हि॒षि । तान् । इन्द्र॑ ।
 स॒ह॒से । पि॒व ॥६॥ अ॒यम् । ते । स्तोम॑ः । अ॒ग्नि॒यः । ह॒दिऽस्पृ॑क् ।
 अ॒स्तु । श॒म्ऽर्त॑मः । अ॒र्थ । सोम॑म् । सु॒तम् । पि॒व ॥७॥ वि॒श्वम् । इत् ।
 सर्व॑नम् । सु॒तम् । इन्द्र॑ः । म॒दा॒य । ग॒च्छ॒ति । वृ॒त्रऽहा । सोम॑ऽपीतये
 ॥८॥ सः । इ॒मम् । नः । का॒मम् । आ । पृ॒ण । गो॒भिः । अ॒ध्वैः ।
 श॒त॒क्र॒तो इति॑ श॒तऽक्र॑तो । स्त॒वाम॑ । त्वा । सु॒ऽआ॒ध्वः ॥९॥

I. 17.

इन्द्रा॒वरु॑णयोः । अ॒हम् । स॒म्ऽरा॒जौः । अ॒वः । आ । वृ॒णे । ता ।
 नः । मृ॒ळा॒तः । ई॒दृशे॑ ॥१॥ गन्ता॑रा । हि । स्यः । अ॒व॒से । ह॒वम् ।

विप्रस्य । माऽवतः । धर्तारा । चर्षणीनाम् ॥२॥ अनुऽकामम् । तर्पये-
 धाम् । इन्द्रावरुणा । रायः । आ । ता । वाम् । नेदिष्ठम् । ईमहे ॥३॥
 युवाकु । हि । शचीनाम् । युवाकु । सुऽमतीनाम् । भूयाम् । वाज-
 ऽदानाम् ॥४॥ इन्द्रः । सहस्रऽदानाम् । वरुणः । शंस्यानाम् । क्रतुः ।
 भवति । उक्थ्यः ॥५॥ तयोः । इत् । अवसा । वयम् । सनेम । नि ।
 च । धीमहि । स्यात् । उत । प्रऽरेचनम् ॥६॥ इन्द्रावरुणा । वाम् ।
 अहम् । हुवे । चित्राय । राधसे । अस्मान् । सु । जिग्युषः । कृतम् ॥७॥
 इन्द्रावरुणा । नु । नु । वाम् । सिसासन्तीषु । धीषु । आ । असम्यम् ।
 शर्म । यच्छतम् ॥८॥ प्र । वाम् । अश्नोतु । सुऽस्तुतिः । इन्द्रावरुणा ।
 याम् । हुवे । याम् । ऋधाये इति । सधऽस्तुतिम् ॥९॥

I. 18.

सोमानम् । स्वरणम् । कृणुहि । ब्रह्मणः । पते । कचीर्वन्तम् । यः ।
 औशिजः ॥१॥ यः । रेवान् । यः । अमीवऽहा । वसुऽवित् । पुष्टि-
 ऽवर्धनः । सः । नः । सिसक्त । यः । तुरः ॥२॥ मा । नः । शंसः ।
 अररुषः । धूर्तिः । प्रणक् । मर्त्यस्य । रक्ष । नः । ब्रह्मणः । पते ॥३॥
 सः । घ । वीरः । न । रिष्यति । यम् । । इन्द्रः । ब्रह्मणः । पतिः ।
 सोमः । हिनोति । मर्त्यम् ॥४॥ त्वम् । तम् । ब्रह्मणः । पते ।
 सोमः । इन्द्रः । च । मर्त्यम् । दक्षिणा । पातु । अंहसः ॥५॥ सदसः ।
 पतिम् । अद्भुतम् । प्रियम् । इन्द्रस्य । काम्यम् । सनिम् । मेधाम् ।
 अयासिषम् ॥६॥ यसात् । ऋते । न । सिध्यति । यज्ञः । विषऽचितः ।
 चन । सः । धीनाम् । योगम् । इन्वति ॥७॥ आत् । ऋघ्नोति । हविः-
 ऽकृतिम् । प्राञ्चम् । कृणोति । अध्वरम् । होत्रा । देवेषु । गच्छति ॥८॥

नराशंसम् । सुऽष्टमम् । अपश्यम् । सप्रथऽतमम् । दिवः न ।
सन्नऽमखसम् ॥९॥

I. 19.

प्रति । त्यम् । चारुम् । अध्वरम् । गोऽपीथार्य । प्र । हूयसे ।
मरुत्ऽभिः । अग्ने । आ । गहि ॥१॥ नहि । देवः । न । मर्त्यः ।
महः । तव । क्रतुम् । परः । मरुत्ऽभिः । अग्ने । आ । गहि ॥२॥ ये ।
महः । रजसः । विदुः । विश्वे । देवासः । अद्रुहः । मरुत्ऽभिः । अग्ने ।
आ । गहि ॥३॥ ये । उग्राः । अर्कम् । आनृचुः । अनाष्टृष्टासः ।
ओजसा । मरुत्ऽभिः । अग्ने । आ । गहि ॥४॥ ये । शुभ्राः । घोर-
स्वर्षसः । सुऽक्षत्रासः । रिशादसः । मरुत्ऽभिः । अग्ने । आ । गहि
॥५॥ ये । नाकस । अर्धि । रोचने । दिवि । देवासः । आसते ।
मरुत्ऽभिः । अग्ने । आ । गहि ॥६॥ ये । ईङ्गयन्ति । पर्वतान् ।
तिरः । समुद्रम् । अर्णवम् । मरुत्ऽभिः । अग्ने । आ । गहि ॥७॥
आ । ये । तन्वन्ति । रश्मिऽभिः । तिरः । समुद्रम् । ओजसा ।
मरुत्ऽभिः । अग्ने । आ । गहि ॥८॥ अभि । त्वा । पूर्वऽपीतये ।
सृजामि । सोम्यम् । मधु । मरुत्ऽभिः । अग्ने । आ । गहि ॥९॥

I. 20.

अयम् । देवार्य । जन्मने । स्तोमः । वित्रैभिः । आसया । अकारि ।
रत्नऽधातमः ॥१॥ ये । इन्द्राय । वचःऽयुजा । तत्तनुः । मनसा । हरी
इति । शमीभिः । यज्ञम् । आशत ॥२॥ तन्न । नासत्याभ्याम् ।
परिऽज्मानम् । सुऽखम् । रथम् । तन्न । धेनुम् । सवःऽदुधाम् ॥३॥
युवाना । पितरा । पुनरिति । सत्यऽमन्त्राः । क्रजुऽयवः । क्रभवः ।

वि॒ष्टी । अ॒कृत ॥४॥ सम् । वः । म॒दा॒सः । अ॒ग॒म॒त । इ॒न्द्रे॒ण । च ।
 म॒रु॒त्वं॒ता । आ॒दि॒त्येभिः । च । रा॒ज॒ऽभिः ॥५॥ उ॒त । त॒यम् ।
 च॒म॒सम् । न॒वम् । त्वष्टुः । दे॒व॒स्य । निः॒ऽकृतम् । अ॒क॒र्त । च॒तुरः ।
 पु॒न॒रि॒ति ॥६॥ ते । नः । र॒त्नानि । ध॒त्त॒न । त्रिः । आ । सा॒प्ता॒नि ।
 सु॒न्व॒ते । ए॒कम्॒ऽए॒कम् । सु॒श॒स्ति॒ऽभिः ॥७॥ अ॒धा॒र॒य॒न्त । व॒ह्नयः ।
 अ॒भ॒ज॒न्त । सु॒ऽकृ॒त्यया । भा॒गम् । दे॒वेषु । य॒ज्ञि॒र्यम् ॥८॥

I. 21.

इ॒ह । इ॒न्द्रा॒ग्नी इति । उप । ह॒व्ये । तयोः । इत् । सोमम् ।
 उ॒श्म॒सि । ता । सोमम् । सोम॒ऽपा॒र्त॒मा ॥१॥ ता । य॒ज्ञेषु । प्र । शंस॒त ।
 इ॒न्द्रा॒ग्नी इति । शु॒म्भ॒त । न॒रः । ता । गा॒य॒त्रेषु । गा॒य॒त ॥२॥ ता ।
 मि॒त्र॒स्य । प्र॒ऽश॒स्त॒ये । इ॒न्द्रा॒ग्नी इति । ता । ह॒वाम॒हे । सोम॒ऽपा ।
 सोम॒ऽपी॒त॒ये ॥३॥ उ॒ग्रा । स॒न्ता । ह॒वाम॒हे । उप । इ॒दम् । स॒र्व॒नम् ।
 सु॒तम् । इ॒न्द्रा॒ग्नी इति । आ । इ॒ह । ग॒च्छ॒ताम् ॥४॥ ता । म॒हान्ता ।
 स॒द॒स्प॒ती इति । इ॒न्द्रा॒ग्नी इति । र॒क्षः । उ॒ज्ज॒तम् । अ॒प्र॒जाः । स॒न्तु ।
 अ॒त्रि॒णः ॥५॥ तेन । स॒त्येन । जा॒गृ॒तम् । अ॒धि । प्र॒ऽचे॒तु॒ने । प॒दे ।
 इ॒न्द्रा॒ग्नी इति । श॒र्मे । य॒च्छ॒तम् ॥६॥

I. 22.

प्रा॒तः॒ऽयु॒जा । वि । वो॒ध॒य । अ॒श्वि॒नौ । आ । इ॒ह । ग॒च्छ॒ताम् ।
 अ॒स्य । सोम॒स्य । पी॒त॒ये ॥१॥ या । सु॒ऽर॒था । र॒थि॒ऽर्त॒मा । उ॒मा ।
 दे॒वा । दि॒वि॒ऽस्पृ॒शा । अ॒श्वि॒ना । ता । ह॒वाम॒हे ॥२॥ या । वा॒म् ।
 क॒शा । म॒धु॒ऽम॒ती । अ॒श्वि॒ना । सु॒नृ॒ता॒ऽव॒ती । त॒या । य॒ज्ञम् । मि॒मि॒क्ष॒-
 तम् ॥३॥ न॒हि । वा॒म् । अ॒स्ति । दू॒र॒के । य॒त्र । र॒थेन । ग॒च्छ॒थः ।

अ॒र्धि॒ना । सो॒मि॒नः । गृ॒हम् ॥४॥ हि॒र॒ण्य॒ऽपा॒णिम् । ऊ॒त॒र्ये । स॒वि॒ता॒रम् ।
 उ॒पे । ह॒ये । सः । चे॒त्ता । दे॒वता । प॒दम् ॥५॥ अ॒पाम् । न॒पा॒तम् ।
 अ॒व॒से । स॒वि॒ता॒रम् । उ॒पे । स्तु॒हि । तस्य । व्र॒ता॒नि । उ॒श्म॒सि ॥६॥
 वि॒ऽभ॒क्त॒ारम् । ह॒वा॒म॒हे । व॒सोः । चि॒त्र॒स्य । रा॒धे॒सः । स॒वि॒ता॒रम् ।
 नृ॒ऽच॒क्ष॒सम् ॥७॥ स॒खा॒यः । आ । नि । सी॒द॒त । स॒वि॒ता । स्तो॒म्यः ।
 नु । नः । दा॒ता । रा॒धौ॒सि । शु॒म्भ॒ति ॥८॥ अ॒ग्ने । प॒त्नीः । इ॒ह ।
 आ । व॒ह । दे॒वा॒ना॒म् । उ॒श॒तीः । उ॒पे । त्व॒ष्टा॒रम् । सो॒म॒ऽपी॒त॒ये ॥९॥
 आ । ग्नाः । अ॒ग्ने । इ॒ह । अ॒व॒से । हो॒त्रा॒म् । य॒वि॒ष्ट । भा॒र॒ती॒म् ।
 व॒रु॒त्री॒म् । धि॒ष॒णा॒म् । व॒ह ॥१०॥ अ॒भि । नः । दे॒वीः । अ॒व॒सा ।
 म॒हः । श॒र्म॒णा । नृ॒ऽप॒त्नीः । अ॒च्छि॒न्न॒ऽप॒त्राः । स॒च॒न्ता॒म् ॥११॥
 इ॒ह । इ॒न्द्रा॒णी॒म् । उ॒पे । ह॒ये । व॒रु॒णा॒नी॒म् । स्व॒स्त॒र्ये । अ॒ग॒ना॒यी॒म् ।
 सो॒म॒ऽपी॒त॒ये ॥१२॥ म॒ही । द्यौः । पृ॒थि॒वी । च । नः । इ॒मम् ।
 य॒ज्ञम् । मि॒मि॒क्ष॒ता॒म् । पि॒पृ॒ता॒म् । नः । भ॒री॒म॒ऽभिः ॥१३॥ त॒योः ।
 इ॒त् । घृ॒त॒ऽव॒त् । प॒यः । वि॒प्राः । रि॒ह॒न्ति । धी॒ति॒ऽभिः । ग॒न्ध॒र्व॒स्य ।
 ध्रु॒वे । प॒दे ॥१४॥ स्यो॒ना । पृ॒थि॒वि । भ॒व । अ॒नृ॒क्ष॒रा । नि॒ऽवे॒श॒नी ।
 य॒च्छ । नः । श॒र्म । स॒ऽप्र॒थः ॥१५॥ अ॒तः । दे॒वाः । अ॒व॒न्तु ।
 नः । य॒तः । वि॒ष्णुः । वि॒ऽच॒क्र॒मे । पृ॒थि॒व्याः । स॒प्त । धा॒र्म॒ऽभिः ॥१६॥
 इ॒दम् । वि॒ष्णुः । वि । च॒क्र॒मे । त्रे॒धा । नि । द॒धे । प॒दम् । स॒म्ऽऊ॒-
 ळ॒हम् । अ॒स्य । पा॒ंसु॒रे ॥१७॥ त्री॒णि । प॒दा । वि । च॒क्र॒मे । वि॒ष्णुः ।
 गो॒पाः । अ॒दा॒म्यः । अ॒तः । ध॒र्मा॒णि । धा॒र॒यन् ॥१८॥ वि॒ष्णोः ।
 क॒र्मा॒णि । प॒श्य॒त । य॒तः । व्र॒ता॒नि । प॒स्प॒शे । इ॒न्द्र॒स्य । यु॒ज्यः ।
 स॒खा ॥१९॥ तत् । वि॒ष्णोः । प॒र॒मम् । प॒दम् । स॒दा । प॒श्य॒न्ति ।

सुरयः । दिविऽइव । चक्षुः । आऽततम् ॥२०॥ तत् । विप्रोसः ।
विपन्यवः । जागृऽवांसः । सम् । इन्धते । विष्णोः । यत् । परम् ।
पदम् ॥२१॥

I. 23.

तीव्राः । सोमांसः । आ । गहि । आशीऽवन्तः । सुताः । इमे ।
वायो इति । तान् । प्रऽस्थितान् । पिव ॥१॥ उमा । देवा । दिविऽस्पृशा ।
इन्द्रवायू इति । हवामहे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥२॥ इन्द्रवायू
इति । मनऽजुवा । विप्रोः । हवन्ते । ऊतये । सहस्रऽअक्षा । धियः ।
पती इति ॥३॥ मित्रम् । वयम् । हवामहे । वरुणम् । सोमऽपीतये ।
जज्ञाना । पुतऽदक्षसा ॥४॥ ऋतेन । यौ । ऋतऽवृधौ । ऋतस्य ।
ज्योतिषः । पती इति । ता । मित्रावरुणा । हुवे ॥५॥ वरुणः । प्रऽ-
अविता । भुवत् । मित्रः । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । करताम् । नः ।
सुऽरार्धसः ॥६॥ मरुत्वन्तम् । हवामहे । इन्द्रम् । आ । सोमऽपीतये ।
सऽजुः । गणेन । तृम्पतु ॥७॥ इन्द्रऽज्येष्ठाः । मरुत्ऽगणाः । देवांसः ।
पूषऽरातयः । विश्वे । मर्म । श्रुत । हवम् ॥८॥ हत । वृत्रम् । सुऽदानवः ।
इन्द्रेण । सहसा । युजा । मा । नः । दुऽशंसः । ईशत ॥९॥ विश्वान् ।
देवान् । हवामहे । मरुतः । सोमऽपीतये । उग्राः । हि । पृश्नि-
ऽमातरः ॥१०॥ जयताम्ऽइव । तन्यतुः । मरुताम् । एति । धृष्णुऽया ।
यत् । शुभम् । याथन । नरः ॥११॥ हस्कारात् । विऽद्युतः । परि ।
अतः । जाताः । अवन्तु । नः । मरुतः । मृळयन्तु । नः ॥१२॥ आ ।
पुपन् । चित्रऽवर्हिषम् । आघृणे । धरुणम् । दिवः । आ । अज ।
नष्टम् । यथा । पशुम् ॥१३॥ पूषा । राजानम् । आघृणिः । अप-

ऽगूळहम् । गुहा । हितम् । अविन्दत् । चित्रऽवर्हिषम् ॥१४॥ उतो
 इति । सः । मह्यम् । इन्दुऽभिः । षट् । युक्तान् । अनुऽसेसिधत् ।
 गोभिः । यवम् । न । चर्कुषत् ॥१५॥ अम्बयः । यन्ति । अर्धऽभिः ।
 जामयः । अर्धरिऽयताम् । पृञ्चतीः । मधुना । पर्यः ॥१६॥ अमूः ।
 याः । उप । सूर्ये । यामिः । वा । सूर्यः । सह । ताः । नः । हिन्वन्तु ।
 अर्धरम् ॥१७॥ अपः । देवीः । उप । ह्वये । यत्र । गावः ।
 पिबन्ति । नः । सिन्धुऽभ्यः । कर्त्तव्यम् । हविः ॥१८॥ अप्सु । अन्तः ।
 अमृतम् । अप्सु । भेषजम् । अपाम् । उत । प्रऽशस्तये । देवाः ।
 भवत । वाजिनः ॥१९॥ अप्सु । मे । सोमः । अत्रवीत् । अन्तः ।
 विश्वानि । भेषजा । अग्निम् । च । विश्वऽशैभुवम् । आपः । च ।
 विश्वऽभेषजीः ॥२०॥ आपः । पृणीत । भेषजम् । वरूथम् । तन्वे ।
 ममे । ज्योक् । च । सूर्यम् । दृशे ॥२१॥ इदम् । आपः । प्र । वहत ।
 यत् । किम् । च । दुऽऽतम् । मयि । यत् । वा । अहम् । अभिऽदुद्रोह ।
 यत् । वा । शेपे । उत । अनृतम् ॥२२॥ आपः । अद्य । अनु । अचा-
 रिषम् । रसेन । सम् । अगसाहि । पर्यस्वान् । अग्ने । आ । गहि । तम् ।
 मा । सम् । सृज । वर्चसा ॥२३॥ सम् । मा । अग्ने । वर्चसा । सृज ।
 सम् । प्रऽजया । सम् । आयुषा । विद्युः । मे । अस्य । देवाः । इन्द्रः ।
 विद्यात् । सह । ऋषिऽभिः ॥२४॥

कस्य । नूनम् । कृतमस्य । अमृतानाम् । मनामहे । चारु । देवस्य ।
 नाम । कः । नः । मह्यै । अदितये । पुनः । दात् । पितरम् । च ।
 दृशेयम् । मातरम् । च ॥१॥ अग्नेः । वयम् । प्रथमस्य । अमृतानाम् ।

म॒ना॒महे । चा॒रु । दे॒वस्य॑ । ना॒म । सः । नः । म॒ह्यै । अ॒दि॒तये॑ । पु॒नः ।
 दा॒त् । पि॒तर॑म् । च । दृ॒शेय॑म् । मा॒तर॑म् । च ॥२॥ अ॒भि । त्वा ।
 दे॒व । स॒वि॒तः । ई॒शा॒नम् । वा॒र्या॑णाम् । सदा॑ । अ॒वन् । भा॒गम् ।
 ई॒महे ॥३॥ यः । चि॒त् । हि । ते । इ॒त्या । भ॒गः । श॒श॒मा॒नः । पु॒रा ।
 नि॒दः । अ॒द्वे॒षः । ह॒स्त॒योः । द॒धे ॥४॥ भ॒गऽभ॒क्त॒स्य । ते । व॒यम् ।
 उ॒त् । अ॒शे॒म । त॒व । अ॒व॒सा । मूर्धा॑नम् । रा॒यः । आ॒ऽर॒भे ॥५॥ न॒हि ।
 ते । क्ष॒त्रम् । न । स॒हः । न । म॒न्युम् । व॒यः । च॒न । अ॒मी इति॑ ।
 प॒त॒यन्तः॑ । आ॒पुः । न । इ॒माः । आ॒पः । अ॒नि॒ऽमि॒षम् । च॒रन्तीः॑ ।
 न । ये । वा॒र॒स्य । प्र॒ऽमि॒नन्ति॑ । अ॒म्ब॒म् ॥६॥ अ॒बु॒धे । रा॒जा । व॒रु॒णः ।
 व॒न॒स्य । ऊ॒र्ध्वम् । स्तू॒षम् । द॒द॒ते । पू॒तऽद॒क्षः । नी॒ची॒नाः । स्युः ।
 उ॒परि॑ । बु॒धः । ए॒षाम् । अ॒स्मे इति॑ । अ॒न्तः । नि॒ऽहि॒ताः । के॒त॒वः ।
 स्यु॒रिति॑ स्युः ॥७॥ उ॒रुम् । हि । रा॒जा । व॒रु॒णः । च॒कार॑ । सूर्या॑य ।
 प॒न्था॑म् । अनु॑ऽए॒तवै॑ । ऊ॒म् इति॑ । अ॒पदे॑ । पा॒दा । प्र॒ति॒ऽधा॒तवे॑ ।
 अ॒क्रः । उ॒त । अ॒प॒ऽव॒क्ता । हृ॒द॒यऽवि॒धः । चि॒त् ॥८॥ श॒तम् । ते ।
 रा॒जन् । भि॒षजः॑ । स॒ह॒स्र॑म् । उ॒र्वी । ग॒भी॒रा । सु॒ऽम॒तिः । ते । अ॒स्तु ।
 वा॒ध॒स्य । दू॒रे । निः॑ऽक॒तिम् । प॒रा॒चैः । कृ॒तम् । चि॒त् । ए॒नः । प्र ।
 मु॒मु॒ग्धि॑ । अ॒स॒त् ॥९॥ अ॒मी इति॑ । ये । ऋ॒क्षाः । नि॒ऽहि॒ता॒सः । उ॒च्चा ।
 न॒क्तम् । द॒दृ॒शे । कु॒ह । चि॒त् । दि॒वा । ई॒युः । अ॒द॒ब्धा॒नि । व॒रु॒णस्य॑ ।
 व्र॒ता॒नि । वि॒ऽचा॒क॒शत् । च॒न्द्र॒माः । न॒क्तम् । ए॒ति ॥१०॥ तत् । त्वा ।
 या॒मि । ब्र॒ह्म॒णा । व॒न्द॒मा॒नः । तत् । आ । शा॒स्ते । य॒ज॒मा॒नः । ह॒विः-
 ऽभिः॑ । अ॒ह॒ळ॒मा॒नः । व॒रु॒ण । इ॒ह । बो॒धि । उ॒रु॑ऽशंस । मा । नः ।
 आ॒युः । प्र । मो॒षीः ॥११॥ तत् । इत् । न॒क्तम् । तत् । दि॒वा । म॒ह्यम् ।

आहुः । तत् । अयम् । केतः । हृदः । आ । वि । चष्टे । शुनःशेषः ।
 यम् । अह्वत् । गृभीतः । सः । अस्मान् । राजा । वरुणः । मुमोक्तु ॥१२॥
 शुनःशेषः । हि । अह्वत् । गृभीतः । त्रिषु । आदित्यम् । द्रुपदेषु ।
 बद्धः । अव । एनम् । राजा । वरुणः । ससृज्यात् । विद्वान् । अर्दब्धः ।
 वि । मुमोक्तु । पाशान् ॥१३॥ अव । ते । हेळः । वरुण । नर्मऽभिः ।
 अव । यज्ञेभिः । ईमहे । हविऽभिः । चयन् । असम्भ्यम् । असुर ।
 प्रचेत इति प्रऽचेतः । राजन् । एनांसि । शिश्रथः । कृतानि ॥१४॥ उत् ।
 उत्ऽतमम् । वरुण । पाशम् । असत् । अव । अधमम् । वि । मध्यमम् ।
 श्रथय । अथ । वयम् । आदित्य । व्रते । तव । अनागसः । अर्दितये ।
 स्याम ॥१५॥

I. 25.

यत् । चित् । हि । ते । विशः । यथा । प्र । देव । वरुण ।
 व्रतम् । मिनीमर्षि । द्यविऽद्यवि ॥१॥ मा । नः । वधाय । हृत्नवे ।
 जिहीळानस्य । रीरघः । मा । हृणानस्य । मन्यवे ॥२॥ वि । मृळीकार्य ।
 ते । मनः । रथीः । अश्वम् । न । समऽर्दितम् । गीऽभिः । वरुण ।
 सीमहि ॥३॥ परा । हि । मे । विऽमन्यवः । पतन्ति । वस्यः । इष्टये ।
 वयः । न । वसतीः । उप ॥४॥ कदा । चत्रऽश्रियम् । नरम् । आ ।
 वरुणम् । करामहे । मृळीकार्य । उरुऽचक्षसम् ॥५॥ तत् । इत् । समानम् ।
 आशते इति । वेनेन्ता । न । प्र । युच्छतः । धृतऽव्रताय । दाशुषे ॥६॥
 वेद । यः । वीनाम् । पदम् । अन्तरिक्षेण । पतताम् । वेद । नावः ।
 समुद्रियः ॥७॥ वेद । मासः । धृतऽव्रतः । द्वादश । प्रजाऽव्रतः ।
 वेद । यः । उपऽजायते ॥८॥ वेद । वार्तस्य । वर्तनिम् । उरोः ।

ऋष्वस्य । वृह॒तः । वेद॑ । ये । अधि॒ऽआस॑ते ॥९॥ नि । स॒सा॒द ।
 धृत॑ऽव्रतः । वरु॑णः । प॒स्त्या॑सु । आ । साम्॒ऽराज्या॑य । सु॒ऽक्रतुः ॥१०॥
 अतः । वि॒श्वानि॑ । अ॒द्भुता॑ । चि॒कित्वा॑न् । अ॒भि । प॒श्य॒ति । कृ॒तानि॑ ।
 या । च । क॒र्त्वी ॥११॥ सः । नः । वि॒श्वाहा॑ । सु॒ऽक्रतुः । आ॒दि॒त्यः ।
 सु॒ऽप॒था । क॒रत् । प्र । नः । आ॒र्यै॑षि । ता॒रि॒षत् ॥१२॥ वि॒भ्रत् ।
 द्रा॒पिम् । हि॒र॒ण्य॑यम् । वरु॑णः । व॒स्त । निः॒ऽजि॒जम् । परि॑ । स्पर्शः ।
 नि । से॒दि॒रे ॥१३॥ न । यम् । दि॒प्स॑न्ति । दि॒प्स॑र्वः । न । द्रु॒ह्वा॑णः ।
 ज॒नाना॑म् । न । दे॒वम् । अ॒भि॒ऽमा॑तयः ॥१४॥ उ॒त । यः । मा॒नु॒षे॒षु ।
 आ । यशः॑ । च॒क्रे । अ॒सामि॑ । आ । अ॒सा॒कम् । उ॒द॒रे॒षु । आ ॥१५॥
 प॒रा । मे । य॒न्ति । धी॒त॒र्यः । गा॒वः । न । ग॒व्यू॒तीः । अ॒नु ।
 इ॒च्छ॒न्तीः । उ॒रु॒ऽच॒क्ष॑सम् ॥१६॥ स॒म् । नु । वो॒चा॒व॒है । पु॒नः । य॒तः ।
 मे । म॒धु । आ॒ऽभृ॑तम् । हो॒ता॒ऽइ॒व । क्ष॒द॒से । प्रि॒यम् ॥१७॥ द॒र्श॑म् ।
 नु । वि॒श्व॒ऽदर्श॑तम् । द॒र्श॑म् । रथ॑म् । अ॒धि । क्ष॒मि । ए॒ताः । जु॒प॒त ।
 मे । गि॒रः ॥१८॥ इ॒मम् । मे । व॒रु॒ण । श्रु॒धि । ह॒वम् । अ॒द्य । च ।
 मृ॒ळ॒य । त्वा॒म् । अ॒व॒स्युः । आ । च॒क्रे ॥१९॥ त्व॒म् । वि॒श्व॒स्य । मे॒धि॒र ।
 दि॒वः । च । ग॒मः । च । रा॒ज॒सि । सः । या॒म॒नि । प्र॒ति । श्रु॒धि ॥२०॥
 उ॒त् । उ॒त्॒ऽत॒मम् । मु॒मु॒ग्धि॑ । नः । वि । पा॒श॑म् । म॒ध्य॒मम् । च॒त ।
 अ॒व । अ॒ध॒मा॒नि । जी॒व॒से ॥२१॥

I. 26.

वसि॑ष्व । हि । मि॒ये॒ध्य । व॒स्त्रा॑णि । ऊ॒र्ज॑म् । प॒ते । सः । इ॒मम् ।
 नः । अ॒ध्व॒रम् । य॒ज ॥१॥ नि । नः । हो॒ता । व॒रे॒ण्यः । स॒दा ।
 य॒वि॒ष्ट । म॒न्म॑ऽभिः । अ॒ग्ने । दि॒वि॒र्त॑ता । व॒चः ॥२॥ आ । हि । स॒ ।

सू॒नवे॑ । पि॒ता । आ॒पिः । य॒जति॑ । आ॒पये॑ । सखा॑ । सख्ये॑ । वरे॑ण्यः ॥३॥
 आ । नः । ब॒हिः । रि॒शाद॑सः । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । सीद॑न्तु ।
 म॒नुषः । य॒था ॥४॥ पू॒र्व्ये । हो॒तः । अ॒स्य । नः । म॒न्दस्व॑ । स॒ख्यस्य॑ ।
 च । इ॒माः । ऊँ इति॑ । सु । श्रु॒धि । गि॒रः ॥५॥ यत् । चि॒त् । हि ।
 शश्व॑ता । त॒ना । दे॒वम्ऽदे॑वम् । य॒जामे॑हे । त्वे इति॑ । इत् । हू॒यते॑ ।
 ह॒विः ॥६॥ प्रि॒यः । नः । अ॒स्तु । वि॒ष्पतिः॑ । हो॒ता । म॒न्द्रः । वरे॑ण्यः ।
 प्रि॒याः । सु॒ऽअ॒ग्रयः॑ । व॒यम् ॥७॥ सु॒ऽअ॒ग्रयः॑ । हि । वा॒र्यम् । दे॒वासः॑ ।
 द॒धिरे॑ । च । नः । सु॒ऽअ॒ग्रयः॑ । म॒नाम॑हे ॥८॥ अर्थ॑ । नः । उ॒भये॑षाम् ।
 अ॒मृत॑ । म॒र्त्याना॑म् । मि॒थः । स॒न्तु । प्र॒ऽश॑स्तयः ॥९॥ वि॒श्वेभिः॑ ।
 अ॒ग्ने । अ॒ग्नि॒ऽभिः॑ । इ॒मम् । य॒ज्ञम् । इ॒दम् । वचः॑ । च॒नः । घाः ।
 स॒हसः॑ । य॒हो इति॑ ॥१०॥

I. 27.

अ॒श्वम् । न । त्वा । वा॒रे॒ऽव॑न्तम् । व॒न्द॒ष्ये॑ । अ॒ग्निम् । नमः॑ऽभिः ।
 स॒म्ऽरा॑जन्तम् । अ॒ध्व॒राणा॑म् ॥१॥ सः । घ । नः । सू॒नुः । शर्व॑सा ।
 पृ॒थु॒ऽप्र॑गामा । सु॒ऽशे॒वः । मी॒ढ्वान् । अ॒स्माक॑म् । व॒भू॒यात् ॥२॥ सः ।
 नः । दू॒रात् । च । आ॒सात् । च । नि । म॒र्त्यात् । अ॒घ॒ऽयोः । पा॒हि ।
 स॒दम् । इत् । वि॒श्व॒ऽआ॑युः ॥३॥ इ॒मम् । ऊँ इति॑ । सु । त्वम् ।
 अ॒स्माक॑म् । स॒निम् । गा॒य॒त्रम् । न॒व्या॑सम् । अ॒ग्ने । दे॒वेषु॑ । प्र । वो॒चः॑
 ॥४॥ आ । नः । भ॒ज । प॒र॒मे॒षु । आ । वा॒जे॒षु । म॒ध्य॒मे॒षु । शि॒क्षे॑ ।
 व॒स्त्रः । अ॒न्त॑मस्य ॥५॥ वि॒ऽभ॒क्ता । अ॒सि । चि॒त्र॒भा॒नो इति॑ चि॒त्र॒ऽभा॒नो ।
 सि॒न्धोः । ऊ॒र्मौ । उ॒पा॒के । आ । स॒द्यः । दा॒शु॒षे । क्ष॒र॒सि ॥६॥ यम् ।
 अ॒ग्ने । पृ॒त्ऽसु॑ । म॒र्त्यम् । अ॒वाः । वा॒जे॒षु । यम् । जु॒नाः । सः । य॒न्ता॑ ।

शश्चेतीः । इषः ॥७॥ नर्किः । अस्य । सहन्त्य । परिऽएता । कयस्य ।
 चित् । वाजः । अस्ति । श्रवाय्यः ॥८॥ सः । वाजम् । विश्वऽचर्यणिः ।
 अर्वत्ऽभिः । अस्तु । तरुता । विप्रैभिः । अस्तु । सनिता ॥९॥
 जराऽवोध । तत् । विविद्धि । विशेऽविशे । यज्ञियाय । स्तोमम् ।
 रुद्राय । दृशीकम् ॥१०॥ सः । नः । महान् । अनिऽमानः । धूमऽकेतुः ।
 पुरुऽचन्द्रः । धिये । वाजाय । हिन्वतु ॥११॥ सः । रेवान्ऽईव ।
 विरूपतिः । दैन्यः । केतुः । शृणोतु । नः । उक्थैः । अग्निः । बृहत्-
 ऽमानुः ॥१२॥ नमः । महत्ऽभ्यः । नमः । अर्भकेभ्यः । नमः ।
 युवऽभ्यः । नमः । आशिनेभ्यः । यजाम । देवान् । यदि । शक्रवाम ।
 मा । ज्यायसः । शंसम् । आ । वृचि । देवाः ॥१३॥

I. 28.

यत्र । ग्रावा । पृथुऽकुम्भः । ऊर्ध्वः । भवति । सोतवे । उल्लखल-
 ऽसुतानाम् । अव । इत् । ऊँ इति । इन्द्र । जल्लुलः ॥१॥ यत्र ।
 द्वौऽईव । जघना । अधिऽसवन्या । कृता । उल्लखलऽसुतानाम् । अव ।
 इत् । ऊँ इति । इन्द्र । जल्लुलः ॥२॥ यत्र । नारी । अपऽच्यवम् ।
 उपऽच्यवम् । च । शिञ्जते । उल्लखलऽसुतानाम् । अव । इत् । ऊँ इति ।
 इन्द्र । जल्लुलः ॥३॥ यत्र । मन्थाम् । विऽवध्नते । रश्मीन् । यमितवै-
 ऽईव । उल्लखलऽसुतानाम् । अव । इत् । ऊँ इति । इन्द्र । जल्लुलः ॥४॥
 यत् । चित् । हि । त्वम् । गृहेऽगृहे । उल्लखलक । युज्यसे । इह ।
 धुमत्ऽर्तमम् । वद । जयताम्ऽईव । दुन्दुभिः ॥५॥ उत । स । ते ।
 वनस्पते । वातः । वि । वाति । अग्रम् । इत् । अथो इति । इन्द्राय ।
 पातवे । सुनु । सोमम् । उल्लखल ॥६॥ आयजी इत्याऽयजी । वाज-

ऽसातमा । ता । हि । उ॒चा । वि॒ऽज॒र्भृतः । हरीं इ॒वेति हरींऽइव ।
 अ॒न्धी॑सि । व॒प्स॑ता ॥७॥ ता । नः । अ॒द्य । व॒न॒स्प॒ती इति । ऋ॒ष्वौ ।
 ऋ॒ष्वेभिः । सो॒तृ॒ऽभिः । इन्द्रा॒य । मधु॑ऽमत् । सु॒तम् ॥८॥ उ॒त् ।
 शि॒ष्टम् । च॒म्बोः । भ॒र । सोम॑म् । प॒वित्रे॑ । आ । सृ॒ज । नि । धे॒हि ।
 गोः । अ॒धि । त्व॒चि ॥९॥

I. 29.

यत् । चि॒त् । हि । स॒त्य । सोम॑ऽपाः । अ॒ना॒श॒स्ताऽइव । स॒सि ।
 आ । तु । नः । इन्द्र । शंस॑य । गो॒षु । अ॒श्वेषु । शु॒भ्रिषु॑ । स॒हस्रे॑षु ।
 तु॒वि॒ऽम॒घ ॥१॥ शि॒घ्रिन् । वा॒जा॒नाम् । प॒ते । श॒ची॑ऽवः । तव॑ । दंस॑ना ।
 आ । तु । नः । इन्द्र । शंस॑य । गो॒षु । अ॒श्वेषु । शु॒भ्रिषु॑ । स॒हस्रे॑षु ।
 तु॒वि॒ऽम॒घ ॥२॥ नि । स्वा॒प॒य । मि॒थु॒ऽदृ॒शा । स॒स्ताम् । अ॒वु॒ध्य॒माने॑
 इति । आ । तु । नः । इन्द्र । शंस॑य । गो॒षु । अ॒श्वेषु । शु॒भ्रिषु॑ ।
 स॒हस्रे॑षु । तु॒वि॒ऽम॒घ ॥३॥ स॒स॒न्तु । त्याः । अ॒रा॒त॒यः । बो॒ध॒न्तु ।
 श॒र । रा॒त॒यः । आ । तु । नः । इन्द्र । शंस॑य । गो॒षु । अ॒श्वेषु॑ ।
 शु॒भ्रिषु॑ । स॒हस्रे॑षु । तु॒वि॒ऽम॒घ ॥४॥ स॒म् । इन्द्र । गर्द॑भम् । मृ॒ण । नु॒व॒न्तम् ।
 पा॒प॒यो । अ॒मृ॒या । आ । तु । नः । इन्द्र । शंस॑य । गो॒षु । अ॒श्वेषु॑ ।
 शु॒भ्रिषु॑ । स॒हस्रे॑षु । तु॒वि॒ऽम॒घ ॥५॥ प॒ता॒ति । कु॒ण्ड॒णा॒च्या । दूर॑म् ।
 वा॒तः । व॒ना॒त् । अ॒धि । आ । तु । नः । इन्द्र । शंस॑य । गो॒षु ।
 अ॒श्वेषु॑ । शु॒भ्रिषु॑ । स॒हस्रे॑षु । तु॒वि॒ऽम॒घ ॥६॥ स॒र्वम् । प॒रि॒ऽक्रो॒शम् ।
 ज॒हि । ज॒म्भ॒य । कृ॒क॒दा॒श्वम् । आ । तु । नः । इन्द्र । शंस॑य । गो॒षु ।
 अ॒श्वेषु॑ । शु॒भ्रिषु॑ । स॒हस्रे॑षु । तु॒वि॒ऽम॒घ ॥७॥

I. 30.

आ । वः । इन्द्रम् । किर्विम् । यथा । वाजऽयन्तः । शतऽकृतम् ।
 मंहिष्ठम् । सिञ्चे । इन्दुऽभिः ॥१॥ शतम् । वा । यः । शुचीनाम् ।
 सहस्रम् । वा । सम्ऽआशिराम् । आ । इत् । ऊँ इति । निम्नम् । न ।
 रीयते ॥२॥ सम् । यत् । मदाय । शुष्मिणै । एना । हि । अस्य ।
 उदरे । समुद्रः । न । व्यचः । दधे ॥३॥ अयम् । ऊँ इति । ते ।
 सम् । अतसि । कपोतऽइव । गर्भऽधिम् । वचः । तत् । चित् । नः ।
 ओहसे ॥४॥ स्तोत्रम् । राधानाम् । पते । गिर्वाहः । वीर । यस्य । ते ।
 विऽभूतिः । अस्तु । सूनृता ॥५॥ ऊर्ध्वः । तिष्ठ । नः । ऊतये ।
 असिन् । वाजे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । सम् । अन्येषु । ब्रवावहे
 ॥६॥ योगेऽयोगे । तवऽतरम् । वाजेऽवाजे । हवामहे । सखायः ।
 इन्द्रम् । ऊतये ॥७॥ आ । घ । गमत् । यदि । श्रवत् । सहसिणीभिः ।
 ऊतिऽभिः । वाजेभिः । उप । नः । हवम् ॥८॥ अनु । प्रत्नस्य । ओकसः ।
 हुवे । तुविऽप्रतिम् । नरम् । यम् । ते । पूर्वम् । पिता । हुवे ॥९॥
 तम् । त्वा । वयम् । विश्वऽवार । आ । शासहे । पुरुऽहूत । सखे ।
 वसो इति । जरितुऽभ्यः ॥१०॥ असारकम् । शिप्रिणीनाम् । सोमऽपाः ।
 सोमऽपान्नाम् । सखे । वज्रिन् । सखीनाम् ॥११॥ तथा । तत् । अस्तु ।
 सोमऽपाः । सखे । वज्रिन् । तथा । कृणु । यथा । ते । उश्मसि ।
 इष्टये ॥१२॥ रेवतीः । नः । सधऽमादे । इन्द्रे । सन्तु । तुविऽवाजाः ।
 धुऽमन्तः । यार्भिः । मदेम ॥१३॥ आ । घ । त्वाऽवान् । त्मना ।
 आप्तः । स्तोतुऽभ्यः । धृष्णो इति । ह्यानः । ऋणोः । अक्षम् । न ।
 चक्रयोः ॥१४॥ आ । यत् । दुर्वः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । आ ।

कामम् । ज॒रितृ॑णाम् । ऋ॒णोः । अक्ष॑म् । न । श॒ची॑भिः ॥१५॥ शश्व॑त् ।
 इन्द्रः । पो॒ष्टुथ॑त्ऽभिः । जि॒गाय॑ । ना॒नद॑त्ऽभिः । शाश्व॑सत्ऽभिः ।
 धना॑नि । सः । नः । हि॒र॒ण्य॒ऽरथ॑म् । दं॒सना॑ऽवान् । सः । नः ।
 स॒नि॒ता । स॒नये॑ । सः । नः । अ॒दात् ॥१६॥ आ । अ॒श्वि॒नौ । अश्व॑-
 ऽव॒त्या । इ॒षा । या॒तम् । श॒वी॒रया॑ । गोऽम॑त् । द॒स्त्रा । हि॒र॒ण्य॒ऽवत् ॥१७॥
 स॒मा॒न॒ऽयो॑जनः । हि । वा॒म् । रथः । द॒स्त्रौ । अ॒म॒र्त्यः ।
 स॒मु॒द्रे । अ॒श्वि॒ना । ई॒र्य॑ते ॥१८॥ नि । अ॒घ्न्य॑स्व । मु॒र्ध॒नि । च॒क्रम् ।
 रथ॑स्य । ये॒मथुः । परि॑ । द्याम् । अ॒न्यत् । ई॒र्य॑ते ॥१९॥ कः । ते । उ॒पः ।
 क॒घ॒ऽप्रि॒ये । भु॒जे । म॒र्तः । अ॒म॒र्त्ये । कम् । न॒क्ष॑से । वि॒भा॒ऽव॒रि ॥२०॥
 व॒यम् । हि । ते । अ॒म॑न्महि । आ । अ॒न्ता॑त् । आ । प॒रा॒का॑त् । अ॒श्वे ।
 न । चि॒त्रे । अ॒रु॒षि ॥२१॥ त्वम् । त्वे॒भिः । आ । ग॒हि । वा॒जे॑भिः ।
 दु॒हि॒तः । दि॒वः । अ॒स्मे इति॑ । र॒यिम् । नि । धा॒रय॑ ॥२२॥

I. 31.

त्वम् । अ॒ग्ने । प्र॒थ॒मः । अ॒ङ्गि॒राः । ऋ॒षिः । दे॒वः । दे॒वा॒नाम् ।
 अ॒म॒वः । शि॒वः । स॒खा । तव॑ । व्र॒ते । क॒वयः॑ । वि॒व्र॒ना॒ऽअ॒प॒सः ।
 अ॒जा॒य॒न्त । म॒रु॒तः । भ्रा॒ज॒त्ऽऽक॑ष्टयः ॥१॥ त्वम् । अ॒ग्ने । प्र॒थ॒मः ।
 अ॒ङ्गि॒रः॒ऽत॒मः । क॒विः । दे॒वा॒नाम् । परि॑ । भू॒ष॒सि । व्र॒तम् । वि॒ऽभुः ।
 वि॒श्व॑स्यै । भु॒व॒ना॒य । मे॒र्धिरः॑ । द्वि॒ऽमा॒ता । श॒युः । क॒ति॒धा । चि॒त् ।
 आ॒य॒वे ॥२॥ त्वम् । अ॒ग्ने । प्र॒थ॒मः । मा॒त॒रि॒श्व॑ने । आ॒विः । भ॒व ।
 सु॒क॒तु॒ऽया । वि॒व॒स्व॑ते । अ॒रे॒जे॒ताम् । रो॒द॒सी इति॑ । हो॒तृ॒ऽवृ॑थै । अ॒स॒मोः ।
 भा॒रम् । अ॒य॒जः । म॒हः । व॒सो इति॑ ॥३॥ त्वम् । अ॒ग्ने । म॒न॒वे ।
 द्याम् । अ॒वा॒श॒यः । पु॒रु॒र॒व॒से । सु॒ऽकृ॒ते । सु॒कृ॒त्ऽत॑रः । श्वा॒त्रेण॑ । यत् ।

पि॒त्रोः । मु॒च्य॒से । परि॑ । आ । त्वा । पूर्॒वम् । अ॒न॒यन् । आ ।
 अ॒प॒रम् । पु॒न॒रि॒तिं ॥४॥ त्वम् । अ॒ग्ने । वृ॒ष॒भः । पु॒ष्टि॒व॒र्ध॒नः । उ॒द्य॒त॒-
 ऽसु॒चे । भ॒व॒सि । श्र॒वा॒य्यः । यः । आ॒हु॒तिम् । परि॑ । वे॒द । व॒ष॒ट्-
 ऽकृ॒तिम् । ए॒क॒ऽआ॒युः । अ॒ग्ने । वि॒शः । आ॒वि॒वा॒स॒सि ॥५॥ त्वम् ।
 अ॒ग्ने । वृ॒जि॒न॒ऽव॒र्त॒निम् । न॒रम् । स॒क॒म॒न् । पि॒प॒षिं । वि॒द॒थे । वि॒ऽच॒र्य॒णे ।
 यः । शू॒र॒ऽसा॒ता । परि॑ऽत॒क॒म्ये । ध॒ने । द॒ध्ने॒भिः । चि॒त् । स॒म्ऽऋ॒ता ।
 हं॒सि । भू॒य॒सः ॥६॥ त्वम् । तम् । अ॒ग्ने । अ॒मृ॒त॒ऽत्वे । उ॒त्ऽत॒मे ।
 म॒र्त॒म् । द॒धा॒सि । श्र॒व॒से । दि॒वे॒ऽदि॒वे । यः । त॒तृ॒पा॒णः । उ॒भ॒या॒य ।
 ज॒न्म॒ने । म॒र्यः । कृ॒णो॒षिं । प्र॒यः । आ । च । सु॒र्ये ॥७॥ त्वम् । नः ।
 अ॒ग्ने । स॒न॒ये । ध॒ना॒ना॒म् । य॒श॒स॒म् । का॒रुम् । कृ॒णु॒हि । स्त॒वा॒नः ।
 ऋ॒ध्या॒म । क॒र्म । अ॒प्सा । न॒वे॒न । दे॒वैः । द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी इति॑ । प्र ।
 अ॒व॒त॒म् । नः ॥८॥ त्वम् । नः । अ॒ग्ने । पि॒त्रोः । उ॒प॒ऽस्ये । आ ।
 दे॒वः । दे॒वेषु॑ । अ॒न॒व॒द्य । जा॒गृ॒विः । त॒नु॒ऽकृ॒त् । बो॒धि । प्र॒ऽम॒तिः । च ।
 का॒र॒वे । त्वम् । क॒ल्या॒ण । व॒सु । वि॒श्वम् । आ । ऊ॒पि॒षे ॥९॥ त्वम् ।
 अ॒ग्ने । प्र॒ऽम॒तिः । त्वम् । पि॒ता । अ॒सि । नः । त्वम् । व॒यः॒ऽकृ॒त् ।
 त॒व । जा॒म॒र्यः । व॒यम् । स॒म् । त्वा । रा॒यः । श॒ति॒नः । स॒म् ।
 स॒ह॒स्रि॒णः । सु॒ऽवी॒र॒म् । य॒न्ति । व्र॒त॒ऽपा॒म् । अ॒दा॒भ्य ॥१०॥ त्वा॒म् ।
 अ॒ग्ने । प्र॒थ॒मम् । आ॒युम् । आ॒य॒वे । दे॒वाः । अ॒कृ॒ण्व॒न् । न॒हु॒प॒स्य ।
 वि॒श॒प॒ति॒म् । इ॒ळा॒म् । अ॒कृ॒ण्व॒न् । म॒नु॒ष॒स्य । शा॒स॒नी॒म् । पि॒तुः । यत् ।
 पु॒त्रः । म॒म॒क॒स्य । जा॒य॒ते ॥११॥ त्वम् । नः । अ॒ग्ने । त॒व । दे॒व ।
 पा॒यु॒ऽभिः । म॒घो॒नः । र॒क्ष । त॒न्वः । च । व॒न्ध । त्रा॒ता । तो॒क॒स्य ।
 त॒न॒ये । ग॒वा॒म् । अ॒सि । अ॒नि॒ऽमे॒प॒म् । र॒क्ष॒मा॒णः । त॒व । व्र॒ते ॥१२॥

त्वम् । अग्ने । यज्यवे । पायुः । अन्तरः । अनिषङ्गाय । चतुःऽक्षः ।
 इध्यसे । यः । रातःऽहव्यः । अवृकाय । धार्यसे । कीरेः । चित् ।
 मन्त्रम् । मनसा । वनोर्षि । तम् ॥१३॥ त्वम् । अग्ने । उरुःऽंसाय ।
 वाधते । स्पार्हम् । यत् । रेक्णः । परमम् । वनोर्षि । तत् । आध्रस्य ।
 चित् । प्रऽमतिः । उच्यसे । पिता । प्र । पाकम् । शास्ति । प्र ।
 दिशः । विदुःऽतरः ॥१४॥ त्वम् । अग्ने । प्रयतःऽदक्षिणम् । नरम् ।
 वर्मऽइव । स्यूतम् । परि । पासि । विश्वतः । स्वादुऽक्ष्वा । यः ।
 वसतौ । स्योनऽकृत् । जीवऽयाजम् । यजते । सः । उपऽमा । दिवः
 ॥१५॥ इमाम् । अग्ने । शरणिम् । मीमृषः । नः । इमम् । अध्वानम् ।
 यम् । अगाम । दूरात् । आपिः । पिता । प्रऽमतिः । सोम्यानाम् ।
 भूमिः । असि । ऋषिऽकृत् । मर्त्यानाम् ॥१६॥ मनुष्वत् । अग्ने ।
 अङ्गिरस्वत् । अङ्गिरः । ययातिऽवत् । सदेने । पूर्वऽवत् । शुचे ।
 अच्छ । याहि । आ । वह । दैव्यम् । जनम् । आ । सादय ।
 बर्हिषि । यक्षि । च । प्रियम् ॥१७॥ एतेन । अग्ने । ब्रह्मणा । ववृधस्व ।
 शक्ती । वा । यत् । ते । चक्रम् । विदा । वा । उत । प्र । नेषि ।
 अभि । वस्यः । अस्मान् । सम् । नः । सृज । सुऽमत्या ।
 वाजऽवत्या ॥१८॥

I. 32.

इन्द्रस्य । तु । वीर्याणि । प्र । वोचम् । यानि । चकार । प्रथमानि ।
 वज्री । अहन् । अहिम् । अनु । अपः । ततर्द । प्र । वक्षणाः ।
 अभिनत् । पर्वतानाम् ॥१॥ अहन् । अहिम् । पर्वते । शिश्रियाणम् ।
 त्वष्टा । अस्मे । वज्रम् । स्वर्गम् । ततश्च । वात्राःऽइव । धेनवः ।

स्यन्दमानाः । अञ्जः । समुद्रम् । अव । जग्मुः । आपः ॥२॥ वृषऽय-
 मोणः । अवृणीत । सोमम् । त्रिऽकद्रुकेषु । अपिबत् । सुतस्य । आ ।
 सायकम् । मघऽवा । अदत्त । वज्रम् । अहन् । एनम् । प्रथमऽजाम् ।
 अहीनाम् ॥३॥ यत् । इन्द्र । अहन् । प्रथमऽजाम् । अहीनाम् । आत् ।
 मायिनाम् । अमिनाः । प्र । उत्त । मायाः । आत् । स्वर्धम् । जनयन् ।
 द्याम् । उपसम् । तादीत्ना । शत्रुम् । न । किल । विविस्ते ॥४॥
 अहन् । वृत्रम् । वृत्रऽतरम् । विऽअसम् । इन्द्रः । वज्रेण । महता ।
 वधेन । स्कन्धासिऽइव । कुलिशेन । विऽवृक्णा । अहिः । शयते ।
 उपऽपृक् । पृथिन्याः ॥५॥ अयोद्वाऽइव । दुःऽमदः । आ । हि । जुहे ।
 महाऽवीरम् । तुविऽबाधम् । ऋजीषम् । न । अतारीत् । अस्य । सम्-
 ऽञ्जतिम् । वधानाम् । सम् । रुजानाः । पिपिपे । इन्द्रऽशत्रुः ॥६॥
 अपात् । अहस्तः । अपृतन्यत् । इन्द्रम् । आ । अस्य । वज्रम् । अधि ।
 सानौ । जघान । वृष्णाः । वध्रिः । प्रतिऽमानम् । बुभूषन् । पुरुऽत्रा । वृत्रः ।
 अशयत् । विऽअस्तः ॥७॥ नदम् । न । भिन्नम् । अमुया । शयानम् ।
 मनः । रुहाणाः । अति । यन्ति । आपः । याः । चित् । वृत्रः ।
 महिना । परिऽअतिष्ठत् । तासाम् । अहिः । पत्सुतऽशीः । बभूव ॥८॥
 नीचाऽवैयाः । अभवत् । वृत्रऽपुत्रा । इन्द्रः । अस्याः । अव । वधः ।
 जभार । उत्तरे । स्रः । अधरः । पुत्रः । आसीत् । दानुः । शये ।
 सहऽवत्सा । न । धेनुः ॥९॥ अतिष्ठन्तीनाम् । अनिऽवेशनानाम् ।
 काष्ठानाम् । मध्ये । निऽहितम् । शरीरम् । वृत्रस्य । निण्यम् । वि ।
 चरन्ति । आपः । दीर्घम् । तमः । आ । अशयत् । इन्द्रऽशत्रुः ॥१०॥
 दासऽपत्नीः । अहिऽगोपाः । अतिष्ठन् । निऽरुद्धाः । आपः । पणिना-

ऽइव । गावः । अपाम् । विलम् । अपिऽहितम् । यत् । आसीत् ।
 वृत्रम् । जघन्वान् । अप । तत् । ववार ॥११॥ अश्व्यः । वारः । अभवः ।
 तत् । इन्द्र । सुके । यत् । त्वा । प्रतिऽअहन् । देवः । एकः ।
 अजयः । गाः । अजयः । शूर । सोमम् । अव । असृजः । सर्तवे ।
 सप्त । सिन्धून् ॥१२॥ न । असै । विऽद्युत् । न । तन्यतुः । सिसेध ।
 न । याम् । मिहम् । अकिरत् । ह्यदुनिम् । च । इन्द्रः । च । यत् ।
 युयुधाते इति । अहिः । च । उत । अपरीभ्यः । मघऽवा । वि ।
 जिग्ये ॥१३॥ अहेः । यातारम् । कम् । अपश्यः । इन्द्र । हृदि । यत् ।
 ते । जघ्नुषः । भीः । अगच्छत् । नव । च । यत् । नवतिम् । च ।
 स्रवन्तीः । श्येनः । न । भीतः । अतरः । रजोसि ॥१४॥ इन्द्रः ।
 यातः । अवऽसितस्य । राजा । शर्मस्य । च । शृङ्गिणः । वज्रऽबाहुः ।
 सः । इत् । ऊँ इति । राजा । चयति । चर्षणीनाम् । अरान् । न ।
 नेमिः । परि । ता । वभूव ॥१५॥

I. 33.

आ । इत् । अयाम् । उप । गव्यन्तः । इन्द्रम् । असाकम् ।
 सु । प्रऽमेतिम् । ववृधाति । अनामृणः । कुवित् । आत् । अस्य ।
 रायः । गवाम् । केतम् । परम् । आऽवर्जते । नः ॥१॥ उप । इत् ।
 अहम् । धनऽदाम् । अग्रतिऽइतम् । जुष्टाम् । न । श्येनः । वसतिम् ।
 पतामि । इन्द्रम् । नमस्यन् । उपऽमेभिः । अकैः । यः । स्तोतु-
 ऽभ्यः । हव्यः । अस्ति । यामन् ॥२॥ नि । सर्वऽसेनः । इषुऽधीन् ।
 असक्त । सम् । अर्यः । गाः । अजति । यस्य । वष्टि । चोष्कृयमाणः ।
 इन्द्र । भूरि । वामम् । मा । पणिः । भूः । अस्सत् । अधि ।

प्रऽवृद्ध ॥३॥ वधीः । हि । दस्युम् । धनिनम् । घनेन । एकः ।
 चरन् । उपऽशाकेभिः । इन्द्र । धनोः । अर्धे । विपुणक् । ते । वि ।
 आयन् । अयज्वानः । सनकाः । प्रऽइतिम् । ईयुः ॥४॥ परा । चित् ।
 शीर्षा । ववृजुः । ते । इन्द्र । अयज्वानः । यज्वऽभिः । स्पर्धमानाः ।
 प्र । यत् । दिवः । हरिऽवः । स्यातः । उग्र । निः । अव्रतान् ।
 अधमः । रोदस्योः ॥५॥ अयुयुत्सन् । अनवद्यस्य । सेनाम् । अयातयन्त ।
 चितयः । नवऽग्वाः । वृषऽयुधः । न । वध्रयः । निऽअष्टाः । प्रवत्-
 ऽभिः । इन्द्रात् । चितयन्तः । आयन् ॥६॥ त्वम् । एतान् । रुदतः ।
 जघतः । च । अयोधयः । रजसः । इन्द्र । पारे । अव । अदहः ।
 दिवः । आ । दस्युम् । उच्चा । प्र । सुन्वतः । स्तुवतः । शंसम् ।
 आवः ॥७॥ चक्राणासः । परिऽनहम् । पृथिव्याः । हिरण्येन । मणिना ।
 शुम्भमानाः । न । हिन्वानासः । तितिरुः । ते । इन्द्रम् । परि ।
 स्पर्शः । अदधात् । सूर्येण ॥८॥ परि । यत् । इन्द्र । रोदसी इति ।
 उभे इति । अवुभोजीः । महिना । विश्वतः । सीम् । अमन्यमानान् ।
 अभि । मन्यमानैः । निः । ब्रह्मऽभिः । अधमः । दस्युम् । इन्द्र ॥९॥
 न । ये । दिवः । पृथिव्याः । अन्तम् । आपुः । न । मायाभिः ।
 धनऽदाम् । परिऽअभूवन् । युजम् । वज्रम् । वृषभः । चक्रे । इन्द्रः ।
 निः । ज्योतिषा । तमसः । गाः । अधुचत् ॥१०॥ अनु । स्वधाम् ।
 अक्षरन् । आपः । अस्य । अवर्धत । मध्ये । आ । नाव्यानाम् ।
 सध्रीचीनेन । मनसा । तम् । इन्द्रः । ओजिष्ठेन । हन्मना । अहन् ।
 अभि । घृन् ॥११॥ नि । अविध्यत् । इलीविशस्य । दृळ्हा । वि ।
 शृङ्गिणम् । अभिनत् । शुष्णम् । इन्द्रः । यावत् । तरः । मघऽवन् ।

यावत् । ओजः । वज्रेण । शत्रुम् । अवधीः । पृतन्युम् ॥१२॥
 अभि । सिध्मः । अजिगात् । अस्य । शत्रून् । वि । तिग्मेन ।
 वृषभेण । पुरः । अभेत् । सम् । वज्रेण । असृजत् । वृत्रम् । इन्द्रः ।
 प्र । स्वाम् । मतिम् । अतिरत् । शाशदानः ॥१३॥ आवः । कुत्सम् ।
 इन्द्र । यस्मिन् । चाकन् । प्र । आवः । युध्यन्तम् । वृषभम् ।
 दशङ्घुम् । शफङ्घुतः । रेणुः । नक्षत । घाम् । उत् । श्वेत्रेयः ।
 नृसहाय । तस्थौ ॥१४॥ आवः । शर्मम् । वृषभम् । तुग्रथासु ।
 क्षेत्रङ्गे । मघवन् । श्वित्र्यम् । गाम् । ज्योक् । चित् । अत्र ।
 तस्थिवांसः । अकन् । शत्रुऽयताम् । अधरा । वेदना । अक-
 रित्यकः ॥ १५ ॥

I. 34.

त्रिः । चित् । नः । अद्य । भवतम् । नवेदसा । विऽभुः । वाम् ।
 यामः । उत् । रातिः । अश्विना । युवोः । हि । यन्त्रम् । हिम्याऽह्व ।
 वाससः । अभिऽआयंसेन्या । भवतम् । मनीषिऽभिः ॥१॥ त्रयः ।
 पवयः । मधुऽवाहने । रथे । सोमस्य । वेनाम् । अनु । विश्वे । इत् ।
 विदुः । त्रयः । स्कम्भासः । स्कमितासः । आऽरभे । त्रिः । नक्तम् ।
 याथः । त्रिः । ऊँ इति । अश्विना । दिवा ॥२॥ समाने । अहन् ।
 त्रिः । अवद्यऽगोहना । त्रिः । अद्य । यज्ञम् । मधुना । मिमिक्षतम् ।
 त्रिः । वार्जऽवतीः । इषः । अश्विना । युवम् । दोषाः । असम्भ्यम् ।
 उपसः । च । पिन्वतम् ॥३॥ त्रिः । वर्तिः । यातम् । त्रिः । अनुऽव्रते ।
 जने । त्रिः । सुप्रऽअन्ये । त्रेधाऽह्व । शिक्षतम् । त्रिः । नान्द्यम् ।
 वहतम् । अश्विना । युवम् । त्रिः । पृक्षः । अस्मे इति । अक्षराऽह्व ।

पि॒न्व॒तम् ॥४॥ त्रिः । नः । र॒यिम् । व॒ह॒तम् । अ॒श्वि॒ना । यु॒वम् । त्रिः ।
 दे॒वऽता॒ता । त्रिः । उ॒त । अ॒व॒तम् । धि॒र्यः । त्रिः । सौ॒भ॒गऽत्वम् ।
 त्रिः । उ॒त । श्र॒वांसि । नः । त्रिऽस्थम् । वा॒म् । सूरैः । दु॒हि॒ता । आ ।
 रु॒ह॒त् । रथम् ॥५॥ त्रिः । नः । अ॒श्वि॒ना । दि॒व्यानि॑ । भे॒ष॒जा । त्रिः ।
 पा॒र्थि॒वा॒नि । त्रिः । ऊँ इति॑ । द॒त्तम् । अ॒त्ऽभ्यः । ओ॒मा॒न॒म् ।
 श॒म्ऽयोः । म॒म॒का॒य । सु॒न॒वे । त्रिऽधातु॑ । श॒र्म । व॒ह॒तम् । शु॒भः ।
 प॒ती इति॑ ॥६॥ त्रिः । नः । अ॒श्वि॒ना । य॒ज॒ता । दि॒वेऽदि॒वे । परि॑ ।
 त्रिऽधातु॑ । पृ॒थि॒वीम् । अ॒शा॒य॒तम् । ति॒स्रः । ना॒स॒त्या । र॒थ्या । प॒रा॒
 स्व॒तः । आ॒त्माऽइ॒व । वा॒तः । स्व॒स॒रा॒णि । ग॒च्छ॒तम् ॥७॥ त्रिः ।
 अ॒श्वि॒ना । सि॒न्धुऽभिः । स॒प्त॒मा॒तृऽभिः । त्रयः । आऽहा॒वाः । त्रे॒धा ।
 ह॒विः । कृ॒तम् । ति॒स्रः । पृ॒थि॒वीः । उ॒परि॑ । प्र॒वा । दि॒वः । ना॒कम् ।
 र॒त्ने॒थे इति॑ । द्युऽभिः । अ॒क्तुऽभिः । हि॒तम् ॥८॥ क॑ । त्री । च॒क्रा ।
 त्रिऽवृ॒तः । रथ॑स्य । क॑ । त्रयः । व॒न्धुरैः । ये । स॒न्नी॒ळाः । क॒दा ।
 यो॒गः । वा॒जिनः॑ । रा॒स॒भ॒स्य । येन॑ । य॒ज्ञम् । ना॒स॒त्या । उ॒प॒ऽया॒धः
 ॥९॥ आ । ना॒स॒त्या । ग॒च्छ॒तम् । ह॒य॒ते । ह॒विः । म॒ध्वः । पि॒व॒तम् ।
 म॒धुऽपे॒भिः । आ॒स॒ऽभिः । यु॒वोः । हि । पूर्वे॑म् । स॒वि॒ता । उ॒प॒सः ।
 रथ॑म् । ऋ॒ता॒य॑ । चि॒त्रम् । घृ॒त॒स्व॒न्तम् । इ॒ष्य॒ति ॥१०॥ आ ।
 ना॒स॒त्या । त्रिऽभिः । ए॒का॒द॒शैः । इ॒ह । दे॒वे॒भिः । या॒तम् । म॒धु॒
 ऽपे॒यम् । अ॒श्वि॒ना । प्र । आ॒युः । ता॒रि॒ष्टम् । निः । र॒पांसि॑ । मृ॒क्ष॒तम् ।
 से॒ध॒तम् । द्वे॒षः । भ॒व॒तम् । स॒चाऽभु॒वा ॥११॥ आ । नः । अ॒श्वि॒ना ।
 त्रिऽवृ॒ता । रथे॑न । अ॒र्वा॒ञ्च॒म् । र॒यिम् । व॒ह॒तम् । सु॒वी॒र॒म् । शृ॒ण्व॒न्ता ।

वाम् । अवसे । जोहवीमि । वृधे । च । नः । भवतम् । वाज-
ऽसातौ १२॥

I. 35.

ह्यामि । अग्निम् । प्रथमम् । स्वस्तये । ह्यामि । मित्रावरुणौ ।
इह । अवसे । ह्यामि । रात्रीम् । जगतः । निऽवेशनीम् । ह्यामि ।
देवम् । सवितारम् । ऊतये ॥१॥ आ । कृष्णेन । रजसा । वर्तमानः ।
निऽवेशयेन् । अमृतम् । मर्त्यम् । च । हिरण्ययेन । सविता । रथेन ।
आ । देवः । याति । भुवनानि । पश्यन् ॥२॥ याति । देवः । प्रऽवता ।
याति । उत्ऽवता । याति । शुभ्राम्याम् । यजतः । हरिऽभ्याम् ।
आ । देवः । याति । सविता । पराऽवतः । अप । विश्वा । दुऽइता ।
वाधमानः ॥ ३ ॥ अभिऽवृतम् । कुशनैः । विश्वऽरूपम् । हिरण्य-
ऽशम्यम् । यजतः । बृहन्तम् । आ । अथात् । रथम् । सविता ।
चित्रऽभानुः । कृष्णा । रजांसि । तर्विषीम् । दधानः ॥४॥ वि ।
जनान् । श्यावाः । शितिऽपार्दः । अरुयन् । रथम् । हिरण्यऽप्रउगम् ।
बृहन्तः । शश्वत् । विशः । सवितुः । दैव्यस्य । उपऽस्यै । विश्वा ।
भुवनानि । तस्थुः ॥५॥ तिस्रः । द्यावः । सवितुः । द्वौ । उपऽस्था ।
एको । यमस्यै । भुवने । विरापाट् । आणिम् । न । रथ्यम् । अमृता ।
अधि । तस्थुः । इह । ब्रवीतु । यः । ऊँ इति । तत् । चिकेतत् ॥६॥
वि । सुऽपर्णः । अन्तरिक्षाणि । अरुयत् । गभीरऽवैपाः । असुरः ।
सुऽनीथः । क । इदानीम् । सूर्यैः । कः । चिकेत । कतमाम् । द्याम् ।
रश्मिः । अस्य । आ । ततान ॥७॥ अष्टौ । वि । अरुयत् । ककुभः ।
पृथिव्याः । त्री । धन्व । योजना । सप्त । सिन्धून् । हिरण्यऽअध्वः ।

सविता । देवः । आ । अगात् । दधत् । रत्ना । दाशुषे । वाय्याणि ॥८॥
 हिरण्यपाणिः । सविता । विश्वर्षणिः । उभे इति । द्यावापृथिवी इति ।
 अन्तः । ईयते । अर्प । अमीवाम् । वार्धते । वेति । सूर्यम् । अभि ।
 कृष्णेन । रजसा । द्याम् । ऋणोति ॥९॥ हिरण्यहस्तः । असुरः ।
 सुदनीथः । सुसृलीकः । स्वस्वान् । यातु । अवाङ् । अपसेधन् ।
 रक्षसः । यातुधानान् । अस्थात् । देवः । प्रतिदोषम् । गृणानः ॥१०॥
 ये । ते । पन्थाः । सवितरिति । पून्यासः । अरेणवः । सुकृताः ।
 अन्तरिक्षे । तेभिः । नः । अद्य । पथिभिः । सुगोभिः । रक्षे । च ।
 नः । अधि । च । ब्रहि । देव ॥११॥

I. 36.

प्र । वः । यद्वम् । पुरुणाम् । विशाम् । देवयतीनाम् । अग्निम् ।
 सुसुक्तेभिः । वचःभिः । ईमहे । यम् । सीम् । इत् । अन्ये ।
 ईकते ॥१॥ जनासः । अग्निम् । दधिरे । सहःसृष्टम् । हविर्भन्तः ।
 विधेम । ते । सः । त्वम् । नः । अद्य । सुसमनाः । इह । अविता ।
 भव । वाजेषु । सन्त्य ॥२॥ प्र । त्वा । दूतम् । वृणीमहे । होतारम् ।
 विश्वज्वेदसम् । महः । ते । सतः । वि । चरन्ति । अर्चयः । दिवि ।
 स्पृशन्ति । भानवः ॥३॥ देवासः । त्वा । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।
 सम् । दूतम् । प्रलम् । इन्धते । विश्वम् । सः । अग्ने । जयति । त्वया ।
 धनम् । यः । ते । ददार्श । मर्त्यः ॥४॥ मन्द्रः । होता । गृहस्पतिः ।
 अग्ने । दूतः । विशाम् । असि । त्वे इति । विश्वा । सम्गतानि ।
 व्रता । ध्रुवा । यानि । देवाः । अकृष्वत ॥५॥ त्वे इति । इत् । अग्ने ।
 सुभगे । यविष्ठ्य । विश्वम् । आ । हूयते । हविः । सः । त्वम् । नः ।

अद्य । सुऽमनाः । उत । अपरम् । यक्षि । देवान् । सुऽवीर्या ॥६॥
 तम् । घ । ईम् । इत्था । नमस्विनः । उप । स्वऽराजम् । आसते ।
 होत्राभिः । अग्निम् । मनुषः । सम् । इन्धते । तितिर्वासः । अति ।
 स्निघः ॥७॥ घ्नन्तः । वृत्रम् । अतरन् । रोदसी इति । अपः । उरु ।
 क्षयाय । चक्रिरे । भुवत् । कण्वे । वृषा । द्युम्नी । आऽहुतः । क्रन्दत् ।
 अश्वः । गोऽईष्टिषु ॥८॥ सम् । सीदस्व । महान् । असि । शोचस्व ।
 देवऽवीतमः । वि । धूमम् । अग्ने । अरुपम् । मियेध्य । सृज । प्रऽशस्त ।
 दर्शतम् ॥९॥ यम् । त्वा । देवासः । मनेवे । दधुः । इह । यजिष्ठम् ।
 हव्यऽवाहन । यम् । कण्वः । मेध्यऽअतिथिः । घनऽस्पृतम् । यम् ।
 वृषा । यम् । उपऽस्तुतः ॥१०॥ यम् । अग्निम् । मेध्यऽअतिथिः ।
 कण्वः । ईधे । ऋतात् । अधि । तस्य । प्र । इषः । दीदियुः ।
 तम् । इमाः । ऋचः । तम् । अग्निम् । वर्धयामसि ॥११॥
 रायः । पूधिं । स्वधाऽवः । अस्ति । हि । ते । अग्ने । देवेषु । आप्न्यम् ।
 त्वम् । वाजस्य । श्रुत्यस्य । राजसि । सः । नः । मृळ । महान् ।
 असि ॥१२॥ ऊर्ध्वः । ऊँ इति । सु । नः । ऊतये । तिष्ठ । देवः ।
 न । सविता । ऊर्ध्वः । वाजस्य । सनिता । यत् । अञ्जिऽभिः ।
 वाघत्ऽभिः । विऽह्वयामहे ॥१३॥ ऊर्ध्वः । नः । पाहि । अंहसः ।
 नि । केतुना । विधम् । सम् । अत्रिणम् । दह । कृधि । नः । ऊर्ध्वान् ।
 चरथाय । जीवसे । विदाः । देवेषु । नः । दुवः ॥१४॥ पाहि । नः ।
 अग्ने । रक्षसः । पाहि । धूर्तेः । अराव्णः । पाहि । रिपतः । उत ।
 वा । जिघांसतः । बृहद्भानो इति । बृहत्ऽभानो । यविष्ठय ॥१५॥
 घनाऽइव । विष्वक् । वि । जहि । अराव्णः । तपुऽजम्भ । यः ।

अ॒स॒ऽधुक् । यः । म॒र्त्यः । शि॒शी॒ति । अ॒ति । अ॒क्तुऽभिः । मा । नः ।
 सः । रि॒पुः । ई॒श॒त ॥१६॥ अ॒ग्निः । व॒न्ने । सु॒ऽवी॒र्यम् । अ॒ग्निः ।
 क॒ण्वा॒य । सौ॒म॒गम् । अ॒ग्निः । प्र । आ॒व॒त् । मि॒त्रा । उ॒त् । मे॒ध्व-
 ऽअ॒ति॒थिम् । अ॒ग्निः । सा॒तौ । उ॒प॒ऽस्तु॒तम् ॥१७॥ अ॒ग्नि॒ना ।
 तु॒र्व॒शम् । य॒दुम् । प॒रा॒ऽव॒तः । उ॒ग्र॒ऽदे॒वम् । ह॒वा॒मे॒हे । अ॒ग्निः ।
 न॒य॒त् । न॒व॒ऽवा॒स्त्वम् । वृ॒ह॒त्॒ऽर॒थम् । तु॒र्वी॒तिम् । द॒स॒वे । स॒हः ॥१८॥
 नि । त्वा॒म् । अ॒ग्ने । म॒नुः । द॒धे । ज्यो॒तिः । ज॒ना॒य । श॒श्व॒ते ।
 दी॒दे॒थ । क॒र्षे । ऋ॒त॒ऽजा॒तः । उ॒क्षि॒तः । यम् । न॒म॒स्य॒न्ति । कृ॒ष्ट॒यः
 ॥१९॥ त्वे॒पा॒सः । अ॒ग्नेः । अ॒म॒ऽव॒न्तः । अ॒र्च॒यः । भी॒मा॒सः । न । प्र॒ति-
 ऽइ॒त॒ये । र॒क्ष॒स्वि॒नः । स॒द॒म् । इ॒त् । या॒तु॒ऽमा॒व॒तः । वि॒श्व॒म् । स॒म् ।
 अ॒त्रि॒ण॒म् । द॒ह ॥२०॥

I. 37.

क्री॒ळम् । वः । श॒र्धेः । मा॒रु॒तम् । अ॒न॒र्वा॒णम् । र॒थे॒ऽशु॒भम् ।
 क॒ण्वाः । अ॒भि । प्र । गा॒य॒त ॥१॥ ये । पृ॒ष॒ती॒भिः । ऋ॒ष्टि॒ऽभिः ।
 सा॒कम् । वा॒शी॒भिः । अ॒ञ्जि॒ऽभिः । अ॒जा॒य॒न्त । स्व॒ऽभा॒न॒वः ॥२॥
 इ॒ह॒ऽइ॒व । श्रृ॒ण्वे । ए॒षाम् । क॒शाः । ह॒स्ते॒षु । य॒त् । व॒दा॒न् । नि ।
 या॒मे॒न् । चि॒त्रम् । ऋ॒ज्ज॒ते ॥३॥ प्र । वः । श॒र्धी॒य । घृ॒ध्व॒ये । त्वे॒ष-
 ऽद्यु॒म्ना॒य । शु॒ष्मि॒णे । दे॒व॒त्त॒म् । ब्र॒ह्म । गा॒य॒त ॥४॥ प्र । शंस । गो॒षु ।
 अ॒घ्न्य॒म् । क्री॒ळम् । य॒त् । श॒र्धेः । मा॒रु॒तम् । ज॒म्भे । र॒स॒स्य ।
 व॒वृ॒धे ॥५॥ कः । वः । व॒र्षि॒ष्ठः । आ । न॒रः । दि॒वः । च । ग॒मः ।
 च । धृ॒त॒यः । य॒त् । सी॒म् । अ॒न्त॒म् । न । धृ॒नु॒थ ॥६॥ नि । वः ।
 या॒मा॒य । मा॒नु॒षः । द॒धे । उ॒ग्रा॒य । म॒न्य॒वै । जि॒ही॒त । प॒र्व॒तः । गि॒रिः

॥७॥ येषाम् । अज्मेषु । पृथिवी । जुजुर्वान्ऽइव । विष्पतिः । भिया ।
यामेषु । रेजते ॥८॥ स्थिरम् । हि । जानम् । एषाम् । वयः । मातुः ।
निःऽएतवे । यत् । सीम् । अनु । द्विता । शवः ॥९॥ उत् । ऊँ इति ।
त्ये । सुनवः । गिरः । काष्ठाः । अज्मेषु । अन्नत । वाश्वाः । अभिऽनु ।
यातवे ॥१०॥ त्यम् । चित् । घ । दीर्घम् । पृथुम् । मिहः । नपातम् ।
अमृध्रम् । प्र । च्यवयन्ति । यामऽभिः ॥११॥ मरुतः । यत् । ह । वः ।
बलेम् । जनान् । अचुच्यवीतन । गिरीन् । अचुच्यवीतन ॥१२॥ यत् ।
ह । यान्ति । मरुतः । सम् । ह । ब्रवते । अध्वन् । आ । शृणोति ।
कः । चित् । एषाम् ॥१३॥ प्र । यात् । शीर्षम् । आशुऽभिः । सन्ति ।
कण्वेषु । वः । दुवः । तत्रो इति । सु । मादयाध्वै ॥१४॥ अस्ति ।
हि । स । मदाय । वः । ससि । स । वयम् । एषाम् । विश्वम् । चित् ।
आयुः । जीवसे ॥१५॥

I. 38.

कत् । ह । नूनम् । कधऽप्रियः । पिता । पुत्रम् । न । हस्तयोः ।
दधिध्वे । वृक्तऽवर्हिषः ॥१॥ क । नूनम् । कत् । वः । अर्थम् । गन्त ।
दिवः । न । पृथिव्याः । क । वः । गावः । न । रण्यन्ति ॥२॥ क ।
वः । सुम्ना । नव्यांसि । मरुतः । क । सुविता । कोऽइति । विश्वानि ।
सौभगा ॥३॥ यत् । धूयम् । पृश्निऽमातरः । मर्तासः । स्यातन ।
स्तोता । वः । अमृतः । स्यात् ॥४॥ मा । वः । मृगः । न । यवसे ।
जरिता । भूत् । अजोष्यः । पथा । यमस्य । गात् । उप ॥५॥ मो
इति । सु । नः । परोऽपरा । निःऽकृतिः । दुःऽहना । वधीत् । पदीष्ट ।
तृष्ण्या । सह ॥६॥ सत्यम् । त्वेषाः । अमऽवन्तः । धन्वन् । चित् ।

आ । रु॒द्रि॒या॒सः । मि॒हम् । कृ॒ण्व॒न्ति । अ॒वा॒ताम् ॥७॥ वा॒श्रा॒ऽइ॒व ।
 वि॒ऽद्यु॒त् । मि॒मा॒ति । व॒त्स॒म् । न । मा॒ता । सि॒स॒क्रि । यत् । ए॒षाम् ।
 वृ॒ष्टिः । अ॒स॒र्जि ॥८॥ दि॒वा । चि॒त् । त॒मः । कृ॒ण्व॒न्ति । प॒र्जन्ये॒न ।
 उद॑ऽवा॒हेन॑ । यत् । पृ॒थि॒वीम् । वि॒ऽउ॒न्द॒न्ति ॥९॥ अ॒घ॒ । स्व॒नात् ।
 म॒रु॒ताम् । वि॒श्वम् । आ । स॒न्न॒ । पा॒र्थि॒वम् । अ॒रे॒ज॒न्त॒ । प्र । मा॒नु॒षाः
 ॥१०॥ म॒रु॒तः । वी॒ळ॒पा॒णि॒ऽभिः । चि॒त्राः । रो॒ध॒स्व॒तीः । अ॒नु॒ । या॒त ।
 ई॒म् । अ॒खि॒द्र॒या॒म॒भिः ॥११॥ स्त्रि॒राः । वः । स॒न्तु॒ । ने॒म॒यः । र॒थाः ।
 अ॒श्वा॒सः । ए॒षाम् । सु॒ऽसै॒स्कृ॒ताः । अ॒भी॒श॒वः ॥१२॥ अ॒च्छ॒ । व॒द॒ ।
 त॒ना॒ । गि॒रा । ज॒रा॒यै॒ । ब्र॒ह्म॒णः । प॒ति॒म् । अ॒ग्नि॒म् । मि॒त्रम् । न ।
 द॒र्श॒तम् ॥१३॥ मि॒मी॒हि । श्लो॒कम् । आ॒से॒ । प॒र्जन्यः॑ऽइ॒व । त॒त॒नः ।
 गा॒य॒ । गा॒य॒त्रम् । उ॒क्थ्य॑म् ॥१४॥ व॒न्द॒स्व । मा॒रु॒तम् । ग॒णम् ।
 त्वे॒षम् । प॒न॒स्यु॒म् । अ॒कि॒र्णम् । अ॒से॒ इति॑ । वृ॒द्धाः । अ॒स॒न् । इ॒ह ॥१५॥

I. 39.

प्र । यत् । इ॒त्था । प॒रा॒ऽव॒तः । शो॒चिः । न । मा॒नम् । अ॒स्य॑थ ।
 क॒स्य॑ । क॒त्वा॒ । म॒रु॒तः । क॒स्य॑ । व॒र्ष॒सा । क॒म् । या॒थ॒ । क॒म् । ह॒ ।
 धृ॒त॒यः ॥१॥ स्त्रि॒रा । वः । स॒न्तु॒ । आ॒यु॒धा । प॒रा॒ऽनु॒दे॒ । वी॒ळ॒ । उ॒त ।
 प्र॒ति॒ऽस्क॒र्भे॒ । यु॒ष्मा॒कम् । अ॒स्तु॒ । त॒वि॒षी॒ । प॒नी॒य॒सी॒ । मा । म॒र्य॑स्य ।
 मा॒यि॒नः ॥२॥ प॒रा॒ । ह॒ । यत् । स्त्रि॒र॒म् । ह॒थ॒ । न॒रः । व॒र्त॑यथ ।
 गुरु॑ । वि॒ । या॒थ॒न॒ । व॒नि॒नः । पृ॒थि॒व्याः । वि॒ । आ॒शाः । प॒र्व॒ता॒नाम्
 ॥३॥ न॒हि॒ । वः । श॒त्रुः । वि॒वि॒दे॒ । अ॒ग्नि॑ । द्य॒वि॒ । न । भू॒म्या॑म् ।
 रि॒शा॒द॒सः । यु॒ष्मा॒कम् । अ॒स्तु॒ । त॒वि॒षी॒ । त॒ना॒ । यु॒जा॒ । रु॒द्रा॒सः । नु॒ ।
 चि॒त् । आ॒ऽष्ट॒ष्टे॑ ॥४॥ प्र । वे॒प॒य॒न्ति॒ । प॒र्व॒ता॒न् । वि॒ । वि॒ञ्च॒न्ति॒ ।

वनस्पतीन् । प्रो इति । आरत । मरुतः । दुर्मदाऽइव । देवासः ।
 सर्वया । विशा ॥५॥ उपो इति । रथेषु । पृषतीः । अयुग्ध्वम् । प्रष्टिः ।
 वहति । रोहितः । आ । वः । यामाय । पृथिवी । चित् । अथोत् ।
 अवीभयन्त । मालुपाः ॥६॥ आ । वः । मक्षु । तनाय । कम् । रुद्राः ।
 अवः । वृणीमहे । गन्त । नूनम् । नः । अवसा । यथा । पुरा ।
 इत्था । कर्वाय । विभ्युषे ॥७॥ युष्माऽइषितः । मरुतः । मर्त्येऽइषितः ।
 आ । यः । नः । अर्भ्वः । ईषते । वि । तम् । युयोत् । शर्वसा । वि ।
 ओजसा । वि । युष्माकाभिः । ऊतिऽभिः ॥८॥ असांमि । हि ।
 प्रऽयज्यवः । कर्णम् । दद । प्रऽचेतसः । असांमिऽभिः । मरुतः ।
 आ । नः । ऊतिऽभिः । गन्त । वृष्टिम् । न । विऽद्युतः ॥९॥
 असांमि । ओजः । विभृथ । सुऽदानवः । असांमि । धृतयः । शर्वः ।
 ऋषिऽद्विषे । मरुतः । परिऽमन्यवे । इषुम् । न । सृजत । द्विषम् ॥१०॥

I. 40.

उत् । तिष्ठ । ब्रह्मणः । पते । देवऽयन्तः । त्वा । ईमहे । उप ।
 प्र । यन्तु । मरुतः । सुऽदानवः । इन्द्र । प्राशूः । भव । सचा ॥१॥
 त्वाम् । इत् । हि । सहसः । पुत्र । मर्त्यः । उपऽव्रते । धने । हिते ।
 सुऽवीर्यम् । मरुतः । आ । सुऽअश्न्यम् । दधीत । यः । वः ।
 आऽचके ॥२॥ प्र । एतु । ब्रह्मणः । पतिः । प्र । देवी । एतु । सूनृता ।
 अच्छ । वीरम् । नर्यम् । पङ्क्तिऽराधसम् । देवाः । यज्ञम् । नयन्तु ।
 नः ॥३॥ यः । वाघते । ददाति । सूनरम् । वसु । सः । धत्ते ।
 अक्षिति । श्रवः । तस्यै । इळाम् । सुऽवीराम् । आ । यजामहे ।
 सुऽप्रतूर्तिम् । अनेहसम् ॥४॥ प्र । नूनम् । ब्रह्मणः । पतिः । मन्त्रम् ।

व॒दति । उ॒क्थ्यम् । य॒सिन् । इन्द्रः । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा ।
 दे॒वाः । ओ॒का॒सि । च॒क्रि॒रे ॥५॥ तम् । इत् । वो॒चे॒म । वि॒दथे॑षु ।
 श॒म्ऽभु॑वम् । मन्त्र॑म् । दे॒वाः । अ॒ने॒ह॒स॒म् । इ॒माम् । च । वा॒चम् ।
 प्र॒तिऽह॑र्यथ । न॒रः । वि॒श्वा । इत् । वा॒मा । वः । अ॒श्व॒वत् ॥६॥ कः ।
 दे॒वऽय॑न्तम् । अ॒श्व॒वत् । ज॒नम् । कः । वृ॒क्तऽव॑र्हिषम् । प्र॒ऽप्र । दा॒श्वान् ।
 प॒स्त्या॑भिः । अ॒स्थि॒त । अ॒न्तऽवा॑वत् । क्ष॒र्यम् । द॒धे ॥७॥ उप । क्ष॒त्रम् ।
 पृ॒ञ्ची॒त । ह॒न्ति । राज॑ऽभिः । भ॒ये । चि॒त् । सु॒ऽचि॒तिम् । द॒धे । न ।
 अ॒स्य । वर्ता॑ । न । त॒रु॒ता । म॒हाऽघ॑ने । न । अ॒भे । अ॒स्ति ।
 व॒ज्रि॒णः ॥८॥

I. 41.

यम् । र॒क्ष॑न्ति । प्र॒ऽवै॑तसः । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । नु । चि॒त् ।
 सः । द॒भ्य॑ते । ज॒नः ॥१॥ यम् । बा॒हु॒ताऽइ॒व । पि॒प्र॑ति । पा॒न्ति । म॒र्त्यम् ।
 रि॒षः । अ॒रि॑ष्टः । स॒र्वः । ए॒ध॒ते ॥२॥ वि । दुः॒ऽगा । वि । द्वि॒षः ।
 पु॒रः । घ्न॑न्ति । राजा॑नः । ए॒षाम् । न॑यन्ति । दुः॒ऽइ॒ता । ति॒रः ॥३॥
 सु॒ऽगः । प॒न्थाः । अ॒नृ॒क्ष॒रः । आ॒दि॒त्या॒सः । ऋ॒तम् । य॒ते । न । अ॒त्र ।
 अ॒व॒ऽत्ता॑दः । अ॒स्ति । वः ॥४॥ यम् । य॒ज्ञम् । न॑यथ । न॒रः ।
 आ॒दि॒त्याः । ऋ॒जु॒ना । प॒था । प्र । वः । सः । धी॒त॒र्ये॑- न॒श॒त् ॥५॥
 सः । र॒त्नम् । म॒र्त्यः । व॒सु । वि॒श्वम् । तो॒कम् । उ॒त । त्म॒ना ।
 अ॒च्छे॑ । ग॒च्छ॑ति । अ॒स्तु॑तः ॥६॥ क॒था । रा॒धाम् । स॒खा॒यः । स्तो॒मम् ।
 मि॒त्र॒स्य । अ॒र्य॒म्यः । म॒हि॒ प्स॑रः । वरु॑णस्य ॥७॥ मा । वः ।
 घ्न॑न्तम् । मा । श॒प॑न्तम् । प्र॒ति । वो॒चे । दे॒वऽय॑न्तम् । सु॒म॒नैः । इत् ।

वः । आ । वि॒वा॒से ॥८॥ च॒तुरः । चि॒त् । द॒द॒मा॒नात् । वि॒भी॒यात् ।
आ । नि॒ऽधा॒तोः । न । दुः॒ऽउ॒क्ताय॑ । स्पृ॒ह्येत् ॥९॥

I. 42.

सम् । पू॒षन् । अ॒ध्व॒नः । ति॒र । वि । अ॒हः । वि॒ऽमु॒चः ।
न॒पात् । स॒क्ष्व । दे॒व । प्र । नः । पु॒रः ॥१॥ यः । नः । पू॒षन् ।
अ॒धः । वृ॒कः । दुः॒ऽशे॒वः । आ॒ऽदि॒देश॑ति । अप॑ । स । तम् । प॒थः ।
ज॒हि ॥२॥ अप॑ । त्यम् । प॒रि॒ऽप॒न्थि॑नम् । सु॒षी॒वाण॑म् । हु॒रः॒ऽचि॑तम् ।
दु॒रम् । अ॒धि । स्रु॒तेः । अ॒ज ॥३॥ त्वम् । तस्य॑ । द्वा॒या॒वि॒नः । अ॒ध॒
ऽशै॑सस्य । कस्य॑ । चि॒त् । प॒दा । अ॒भि । ति॒ष्ठ । तपु॑षिम् ॥४॥
आ । तत् । ते । द॒स्र । म॒न्तु॒ऽमः । पू॒षन् । अ॒वः । वृ॒णी॒महे॑ । येन॑ ।
पि॒तृन् । । अ॒चौ॒दयः ॥५॥ अ॒ध । नः । वि॒श्व॒ऽसौ॒भ॒ग । हि॒र॒ण्य॒वा॒शी॒मत्-
ऽत॒म । ध॒ना॒नि । सु॒ऽस॒ना । कृ॒धि ॥६॥ अ॒ति । नः । स॒श्र॑तः । न॒य ।
सु॒ऽगा । नः । सु॒ऽप॒था । कृ॒णु । पू॒षन् । इ॒ह । क॒र्तु॑म् । वि॒दः ॥७॥
अ॒भि । सु॒ऽय॒व॑सम् । न॒य । न । न॒व॒ऽज्वा॒रः । अ॒ध्व॒ने । पू॒षन् । इ॒ह ।
क॒र्तु॑म् । वि॒दः ॥८॥ श॒ग्धि । पू॒धि । प्र । यं॑सि । च । शि॒शी॒हि ।
प्रा॑सि । उ॒दर॑म् । पू॒षन् । इ॒ह । क॒र्तु॑म् । वि॒दः ॥९॥ न । पू॒षण॑म् ।
मे॒थाम॑सि । सु॒ऽउ॒क्तैः । अ॒भि । गृ॒णी॒म॑सि । व॒ध॑नि । द॒स्मम् । ई॒महे ॥१०॥

I. 43.

क॒त् । रु॒द्राय॑ । प्र॒ऽचै॑तसे । मी॒ळ॒हुः॒ऽत॒मा॒य । त॒व्य॑से । वो॒चे॒म ।
श॒म्॒ऽत॒मम् । ह॒दे ॥१॥ यथा॑ । नः । अ॒दि॒तिः । क॒र॒त् । प॒थे । नृ॒ऽभ्यः ।
यथा॑ । ग॒वे । यथा॑ । तो॒काय॑ । रु॒द्रि॒यम् ॥२॥ यथा॑ । नः । मि॒त्रः ।
व॒रु॑णः । यथा॑ । रु॒द्रः । चि॒कै॑तति । यथा॑ । वि॒श्वे । स॒ऽजो॒ष॑सः ॥३॥

गा॒थऽप॑तिम् । मे॒घऽप॑तिम् । रु॒द्रम् । ज॒ला॑पऽभे॒पज॑म् । तत् । श॒म्ऽयोः ।
 सु॒म्नम् । ई॒महे ॥४॥ यः । शु॒क्रऽइ॑व । सूर्येः । हि॒र॑ण्यम्ऽइ॒व । रोच॑ते ।
 श्रेष्ठः । दे॒वाना॑म् । वसुः ॥५॥ शम् । नः । क॒र॒ति । अ॒र्व॒ते । सु॒ग॒म् ।
 भे॒षा॒य । भे॒ष्ये । नृ॒ऽभ्यः । ना॒रि॑ऽभ्यः । ग॒र्वे ॥६॥ अ॒स्मे इति॑ ।
 सो॒म । श्रि॒यम् । अ॒धि । नि । धे॒हि । श॒त॒स्य । नृ॒णाम् । म॒हि । श्र॒वः ।
 तु॒वि॒ऽनृ॑म्णम् ॥७॥ मा । नः । सो॒मऽप॑रि॒वा॒धः । मा । अ॒रा॒त॒यः ।
 जु॒हुर॑न्त । आ । नः । इ॒न्द्रो॒ इति॑ । वा॒जे । भ॒ज ॥८॥ याः । ते ।
 प्र॒ऽजाः । अ॒मृ॒त॒स्य । प॒र॒सिन् । धा॒मन् । अ॒त॒स्य । मूर्धा॑ । ना॒मा ।
 सो॒म । वे॒नः । आ॒ऽभू॑य॒न्तीः । सो॒म । वे॒दः ॥९॥

I. 44.

अ॒ग्ने । वि॒व॒स्वत् । उ॒प॒सः । चि॒त्रम् । रा॒धः । अ॒म॒र्त्य । आ ।
 दा॒शु॒षे । जा॒तऽवे॒दः । व॒ह । त्वम् । अ॒द्य । दे॒वान् । उ॒पऽवु॑धः ॥१॥
 जुष्टः । हि । दू॒तः । अ॒सि । ह॒व्यऽवा॑ह॒नः । अ॒ग्ने । र॒थीः । अ॒ध्व॒-
 रा॒णा॑म् । स॒ऽजूः । अ॒श्वि॑ऽभ्याम् । उ॒प॒सा । सु॒ऽवी॒र्य॑म् । अ॒स्मे इति॑ ।
 धे॒हि । श्र॒वः । वृ॒हत् ॥२॥ अ॒द्य । दू॒तम् । वृ॒णी॒महे॒ । वसु॑म् । अ॒ग्निम् ।
 पु॒रु॒ऽप्रि॒यम् । धू॒मऽकै॑तुम् । भाःऽऋ॒जी॒कम् । वि॒ऽऽष्टि॑षु । य॒ज्ञा॒ना॑म् ।
 अ॒ध्वर॑ऽश्रि॒यम् ॥३॥ श्रेष्ठम् । य॒वि॒ष्ठम् । अ॒ति॒थि॑म् । सु॒ऽआ॑हु॒तम् ।
 जुष्टम् । ज॒ना॒य । दा॒शु॒षे । दे॒वान् । अ॒च्छ । या॒त॒वे । जा॒तऽवे॑द॒सम् ।
 अ॒ग्निम् । ई॒ळे । वि॒ऽऽष्टि॑षु ॥४॥ स्त॒वि॒ष्या॒मि । त्वा॒म् । अ॒हम् ।
 वि॒श्व॑स्य । अ॒मृ॒त । भो॒ज॒न । अ॒ग्ने । त्रा॒ता॒रम् । अ॒मृ॒तम् । मि॒ये॒ध्य ।
 य॒जि॒ष्ठम् । ह॒व्यऽवा॑ह॒न ॥५॥ सु॒ऽशंसः॑ । बो॒धि । गृ॒ण॒ते । य॒वि॒ष्ठ॒य ।
 मधु॑ऽजि॒ह्वः । सु॒ऽआ॑हु॒तः । प्र॒स्क॑ण्व॒स्य । प्र॒ऽति॒रन् । आ॒युः । जी॒व॒से ।

नमस्य । दैन्यम् । जनम् ॥६॥ होतारम् । विश्वऽवेदसम् । सम् । हि ।
 त्वा । विशः । इन्धते । सः । आ । वह । पुरुऽदूत । प्रऽचेतसः ।
 अग्ने । देवान् । इह । द्रवत् ॥७॥ सवितारम् । उपसम् । अश्विना ।
 भगम् । अग्निम् । विऽउष्टिषु । क्षपः । कणासः । त्वा । सुतऽसौ-
 मासः । इन्धते । हव्यऽवाहम् । सुऽअध्वर ॥८॥ पतिः । हि ।
 अध्वराणाम् । अग्ने । दूतः । विशाम् । असि । उपऽश्वुधः । आ ।
 वह । सोमऽपीतये । देवान् । अद्य । स्वऽदृशः ॥९॥ अग्ने । पूर्वीः ।
 अनु । उपसः । विभावसो इति विभाऽवसो । दीदेथ । विश्वऽदर्शतः ।
 असि । ग्रामेषु । अविता । पुरऽर्हितः । असि । यज्ञेषु । मानुषः ॥१०॥
 नि । त्वा । यज्ञस्य । सार्धनम् । अग्ने । होतारम् । ऋत्विजम् ।
 मनुष्वत् । देव । धीमहि । प्रऽचेतसम् । जीरम् । दूतम् । अमर्त्यम् ॥११॥
 यत् । देवानाम् । मित्रऽमहः । पुरऽर्हितः । अन्तरः । यासि । दूत्यम् ।
 सिन्धोऽइव । प्रऽस्वनितासः । ऊर्मयः । अग्नेः । भ्राजन्ते । अर्चयः
 ॥१२॥ श्रुधि । श्रुत्ऽकर्ण । वह्निऽभिः । देवैः । अग्ने । सयावऽभिः ।
 आ । सीदन्तु । वह्निषि । मित्रः । अर्यमा । प्रातऽयावानः । अध्वरम्
 ॥१३॥ शृण्वन्तु । स्तोमम् । मरुतः । सुऽदानवः । अग्निऽजिह्वाः ।
 ऋतऽवृधः । पिबतु । सोमम् । वरुणः । धृतऽव्रतः । अश्विऽभ्याम् ।
 उपसा । सऽजूः ॥१४॥

I. 45.

त्वम् । अग्ने । वसन् । इह । रुद्रान् । आदित्यान् । उत । यज ।
 सुऽअध्वरम् । जनम् । मनुऽजातम् । घृतऽप्रुषम् ॥१॥ श्रुष्टीऽवानः ।
 हि । दाशुषे । देवाः । अग्ने । विऽचेतसः । तान् । रोहितऽअश्व ।

गिर्वणः । त्रयःऽत्रिंशत् । आ । वह ॥२॥ प्रियमेघऽवत् । अत्रिऽवत् ।
 जातऽवेदः । विरूपऽवत् । अङ्गिरस्वत् । महिऽवत् । प्रस्कण्वस्य । श्रुधि ।
 हवम् ॥३॥ महिऽकेरवः । ऊतये । प्रियऽमेघाः । अहूषत् । राजन्तम् ।
 अध्वराणाम् । अग्निम् । शुक्रेण । शोचिषा ॥४॥ घृतऽआहवन । सन्त्य ।
 इमाः । ऊँ इति । सु । श्रुधि । गिरः । यामिः । कण्वस्य । सूनवः ।
 हवन्ते । अवसे । त्वा ॥५॥ त्वाम् । चित्रश्रवऽतम् । हवन्ते । विक्षु ।
 जन्तवः । शोचिऽकेशम् । पुरुऽप्रिय । अग्ने । हव्यार्य । वोळ्हवे ॥६॥
 नि । त्वा । होतारम् । ऋत्विजम् । दधिरे । वसुवित्ऽतम् । श्रुत्-
 ऽकर्णम् । सप्रथऽतम् । विप्राः । अग्ने । दिविष्टिषु ॥७॥ आ ।
 त्वा । विप्राः । अचुच्यवुः । सुतऽसोमाः । अभि । प्रयः । बृहत् ।
 भाः । विभ्रतः । हविः । अग्ने । मर्तीय । दाशुषे ॥८॥ प्रातऽयान्नः ।
 सहऽकृत । सोमऽपेयाय । सन्त्य । इह । अद्य । दैव्यम् । जनम् ।
 वहिः । आ । सादय । वसो इति ॥९॥ अर्वाश्वम् । दैव्यम् । जनम् ।
 अग्ने । यक्ष्व । सहतिऽभिः । अयम् । सोमः । सुऽदानवः । तम् ।
 पात । तिरऽअह्वयम् ॥१०॥

I. 46.

एषो इति । उपाः । अपूर्व्या । वि । उच्छति । प्रिया । दिवः ।
 स्तुपे । वाम् । अश्विना । बृहत् ॥१॥ या । दत्ता । सिन्धुऽमातरा ।
 मनोतरा । रयीणाम् । धिया । देवा । वसुविदा ॥२॥ वच्यन्ते ।
 वाम् । ककुहासः । जूर्णायाम् । अधि । विष्टिषि । यत् । वाम् । रथः ।
 विऽभिः । पतात् ॥३॥ हविषा । जारः । अपाम् । पिपति । पपुनिरः ।
 नरा । पिता । कुटस्थ । चर्षणिः ॥४॥ आऽदारः । वाम् । मतीनाम् ।

नासत्या । म॒तऽव॒च॒सा । पा॒तम् । सोम॑स्य । धृ॒ष्णु॒ऽया ॥५॥ या ।
 नः । पी॒प॒रत् । अ॒श्वि॒ना । ज्योति॑ष्मती । तमः । ति॒रः । ताम् । अ॒से ।
 इति॑ । रा॒सा॒थाम् । इष॑म् ॥६॥ आ । नः । ना॒वा । म॒तीनाम् ।
 या॒तम् । पा॒राय॑ । गन्त॑वे । यु॒ज्ञा॒थाम् । अ॒श्वि॒ना । रथ॑म् ॥७॥
 अ॒रि॒त्रम् । वा॒म् । दि॒वः । पृथु॑ । ती॒र्थे । सिन्धू॑नाम् । रथः । धि॒या ।
 यु॒यु॒ज्जे । इन्द्र॑वः ॥८॥ दि॒वः । क॒ण्वा॒सः । इन्द्र॑वः । वसु॑ । सिन्धू॑नाम् ।
 पदे॑ । स्वम् । व॒त्रिम् । कु॒ह । धि॒त्स॒थः ॥९॥ अभू॑त् । ऊँ इति॑ । भाः ।
 ऊँ इति॑ । अं॒शवै॑ । हि॒र॒ण्यम् । प्र॒ति । सूर्ये॑ । वि । अ॒ख्यत् ।
 जिह्वा॑या । अ॒सितः ॥१०॥ अभू॑त् । ऊँ इति॑ । पा॒रम् । ए॒तवे॑ । प॒न्थाः ।
 ऋ॒तस्य॑ । सा॒धु॒ऽया । अ॒दर्शि॑ । वि । स्र॒तिः । दि॒वः ॥११॥ तत्॒ऽत॒त् ।
 इत् । अ॒श्वि॒नोः । अवः॑ । ज॒रि॒ता । प्र॒ति । भू॒प॒ति । मदे॑ । सोम॑स्य ।
 पि॒प्र॒तोः ॥१२॥ व॒व॒सा॒ना । वि॒व॒स्व॒ति । सोम॑स्य । पी॒त्या । गि॒रा ।
 म॒नु॒ष्वत् । शं॒भू इति॑ शम्॒ऽभू । आ । ग॒तम् ॥१३॥ यु॒वोः । उ॒पाः ।
 अ॒नु । श्रि॒यम् । परि॑ऽज्मनोः । उ॒प॒ऽआ॒च॒रत् । ऋ॒ता । व॒न॒थः ।
 अ॒क्त॒ऽभिः ॥१४॥ उ॒भा । पि॒व॒तम् । अ॒श्वि॒ना । उ॒भा । नः । श॒र्म ।
 य॒च्छ॒तम् । अ॒वि॒द्रि॒याभिः॑ । ऊ॒ति॒ऽभिः ॥१५॥

I. 47.

अ॒यम् । वा॒म् । म॒धु॒म॒त्॒स्तमः॑ । सु॒तः । सोम॑स्य । ऋ॒तऽवृ॒धा । तम् ।
 अ॒श्वि॒ना । पि॒व॒तम् । ति॒रऽअ॒ह्वय॑म् । ध॒त्तम् । रत्ना॑नि । दा॒शु॒षे ॥१॥
 त्रि॒ऽव॒न्धु॒रेण॑ । त्रि॒ऽवृ॒ता । सु॒ऽपे॒शा॒सा । रथे॑न । आ । या॒तम् । अ॒श्वि॒ना ।
 क॒ण्वा॒सः । वा॒म् । ब्र॒ह्म । कृ॒ण्व॒न्ति । अ॒ध्व॒रे । तेपा॑म् । सु । श्रृ॒णु॒तम् ।
 ह॒व॑म् ॥२॥ अ॒श्वि॒ना । म॒धु॒म॒त्॒स्तमम्॑ । पा॒तम् । सोम॑स्य । ऋ॒तऽवृ॒धा ।

अयं । अद्य । दत्ता । वसु । विभ्रता । रथे । दाश्वांसम् । उपे ।
 गच्छतम् ॥ ३ ॥ त्रिऽसघस्थे । वहिर्षि । विश्वऽवेदसा । मध्वा । यज्ञम् ।
 मिमिक्षतम् । कण्वासः । वाम् । सुतऽसोमाः । अभिऽर्घवः । युवाम् ।
 हवन्ते । अश्विना ॥ ४ ॥ यार्भिः । कण्वम् । अभिष्टिऽभिः । प्र । आ-
 वतम् । युवम् । अश्विना । तार्भिः । सु । अस्मान् । अवतम् । शुभः ।
 पती इति । पातम् । सोमम् । ऋतऽवृधा ॥ ५ ॥ सुऽदासे । दत्ता ।
 वसु । विभ्रता । रथे । पृक्षः । वहतम् । अश्विना । रयिम् । समुद्रात् ।
 उत । वा । दिवः । परि । अस्मे इति । घत्तम् । पुरुऽस्पृहम् ॥ ६ ॥ यत् ।
 नासत्या । पराऽवर्ति । यत् । वा । स्थः । अर्धि । तुर्वशे । अतः । रथेन ।
 सुऽवृता । नः । आ । गतम् । साकम् । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः ॥ ७ ॥ अ-
 र्वाञ्चा । वाम् । सप्तयः । अध्वरऽश्रियः । वहन्तु । सर्वना । इत् । उपे ।
 इषम् । पृश्नन्ता । सुऽकृते । सुऽदानवे । आ । वहिः । सीदतम् । नरा
 ॥ ८ ॥ तेन । नासत्या । आ । गतम् । रथेन । सूर्यस्त्वचा । येन । श-
 श्वत् । ऊहयुः । दाशुषे । वसु । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ ९ ॥ उक्थे-
 भिः । अर्वाक् । अवसे । पुरुवस् इति पुरुऽवस् । अर्केः । च । नि । ह-
 यामहे । शश्वत् । कण्वानाम् । सदसि । प्रिये । हि । कम् । सोमम् । प-
 पयुः । अश्विना ॥ १० ॥

I. 48.

सह । वामेन । नः । उपः । वि । उच्छ । दुहितः । दिवः । सह ।
 द्युम्नेन । बृहता । विभाऽवरि । राया । देवि । दास्यती ॥ १ ॥ अश्वऽवतीः ।
 गोऽर्मतीः । विश्वऽसुविदः । भूरि । च्यवन्त । वस्तवे । उत् । ईरय । प्रति ।
 मा । स्रुताः । उपः । चोद । राघः । मघोनाम् ॥ २ ॥ उवास । उपाः ।

उ॒च्छा॒त् । च॒ । नु॒ । दे॒वी । जी॒रा । र॒थाना॑म् । ये । अ॒स्याः । आ॒ऽच॒र॒-
 रो॒षु । द॒धिरे॒ । स॒मु॒द्रे । न । श्र॒व॒स्व॒र्वः ॥३॥ उ॒षः । ये । ते॒ । प्र॒ । या॒मे॒षु ।
 यु॒ज्ज॒ते । म॒नः । दा॒नाय॑ । स॒रयः॑ । अ॒त्र । अ॒ह॒ । तत् । क॒ण्वः॑ । ए॒षाम् ।
 क॒ण्व॒ऽत॒मः । ना॒म॒ । गृ॒णा॒ति॒ । नृ॒णाम् ॥४॥ आ । घ॒ । यो॒षा॒ऽइ॒व । स॒न॒री॒ ।
 उ॒पाः । या॒ति॒ । प्र॒ऽभु॒ज्ज॒ती॒ । ज॒रय॑न्ती । बृ॒ज॒न॒म् । प॒त्स्व॒त् । ई॒य॒ते॒ । उ॒त् ।
 पा॒तय॑ति । प॒क्षि॒णः ॥५॥ वि॒ । या॒ । स॒ज॒ति॒ । स॒मे॒न॒म् । वि॒ । अ॒थि॒नः॑ ।
 प॒द॒म् । न । वे॒ति॒ । ओ॒द॒ती॒ । व॒यः॑ । न॒र्किः॑ । ते॒ । प॒प्ति॒ऽवा॑ंसः । आ॒स॒ते॒ ।
 वि॒ऽउ॒ष्ट्रौ । वा॒जि॒नी॒ऽव॒ति॒ ॥६॥ ए॒षा । अ॒य॒क्त॒ । प॒रा॒ऽव॒तः॑ । सूर्य॑स्य । उ॒त्-
 ऽअ॒य॒ना॒त् । अ॒धि॒ । श॒त॒म् । र॒थे॒भिः॑ । सु॒ऽभ॒गा॒ । उ॒पाः । इ॒य॒म् । वि॒ ।
 या॒ति॒ । अ॒भि॒ । मा॒नु॒षान् ॥७॥ वि॒श्व॑म् । अ॒स्याः । न॒ना॒म् । च॒क्ष॑से । ज॒ग॒त् ।
 ज्यो॒तिः॑ । कृ॒णो॒ति॒ । सु॒न॒री॒ । अ॒प॒ । द्वे॒षः॑ । म॒घो॒नी॒ । दु॒हि॒ता । दि॒वः । उ॒पाः ।
 उ॒च्छ॒त् । अ॒प॒ । सि॒धः॑ ॥८॥ उ॒षः । आ । भा॒हि॒ । भा॒नु॒ना॒ । च॒न्द्रे॒ण॒ ।
 दु॒हि॒तः॑ । दि॒वः॑ । आ॒ऽव॒ह॑न्ती । भू॒रि॒ । अ॒स्म॒भ्य॑म् । सौ॒भ॒ग॒म् । वि॒ऽउ॒-
 च्छ॒न्ती॒ । दि॒वि॒ष्टि॒षु ॥९॥ वि॒श्व॑स्य । हि॒ । प्रा॒ण॒न॒म् । जी॒व॒न॒म् । त्वे॒ इ॒ति॒ ।
 वि॒ । य॒त् । उ॒च्छ॑सि॒ । स॒न॒रि॒ । सा । नः॑ । र॒थे॒न॒ । बृ॒ह॒ता॒ । वि॒भा॒ऽव॒रि॒ ।
 श्रु॒धि॒ । चि॒त्र॒ऽम॒घे॒ । ह॒व॒म् ॥१०॥ उ॒षः॑ । वा॒ज॒म् । हि॒ । व॑स्व॒ । यः॑ । चि॒त्रः॑ ।
 मा॒नु॒षे॒ । ज॒ने॒ । ते॒न॒ । आ॒ । ब॒ह॒ । सु॒ऽकृ॒तः॑ । अ॒ध्व॒रान् । उ॒ष॒ । ये । त्वा॒ ।
 गृ॒ण॒न्ति॒ । ब॒ह्व॑यः ॥११॥ वि॒श्वान् । दे॒वान् । आ॒ । ब॒ह॒ । सो॒म॒ऽपी॒त॒ये॒ ।
 अ॒न्त॒रि॒क्षा॒त् । उ॒षः॑ । त्व॒म् । सा । अ॒स्मा॒सु॒ । धाः॑ । गो॒ऽम॒त् । अ॒श्व॑ऽव॒त् ।
 उ॒क्थ्य॑म् । उ॒षः॑ । वा॒ज॒म् । सु॒ऽवी॒र्य॑म् ॥१२॥ य॒स्याः॑ । रु॒श॒न्तः॑ । अ॒र्च॑यः ।
 प्र॒ति॒ । भ॒द्राः॑ । अ॒द॒क्ष॒त॒ । सा । नः॑ । र॒यि॒म् । वि॒श्व॑ऽवा॒रम् । सु॒ऽपे॒श॑सम् ।
 उ॒पाः॑ । द॒दा॒तु॒ । सु॒ग॒म्य॑म् ॥१३॥ ये । चि॒त् । हि॒ । त्वा॒म् । ऋ॒ष॑यः । पू॒र्वे॒ ।

ऊ॒तये॑ । जु॒हूरे॑ । अ॒वसे॑ । म॒हि । सा । नः॑ । स्तो॒मान् । अ॒भि । गृ॒णी॒हि । रा॒धे-
सा । उ॒पः । शु॒क्रेण॑ । शो॒चिषा॑ ॥१४॥ उ॒पः । यत् । अ॒द्य । भा॒नुना॑ । वि ।
द्वा॒रौ । ऋ॒णवः॑ । दि॒वः । प्र । नः॑ । य॒च्छता॑त् । अ॒वृ॒कम् । पृ॒थु । छ॒र्दिः ।
प्र । दे॒वि । गोऽ॒मतीः॑ । इ॒षः ॥१५॥ स॒म् । नः॑ । रा॒या । बृ॒हता॑ । वि॒श्व-
स्पे॒शसा॑ । मि॒मिक्ष्व॑ । स॒म् । इ॒ळाभिः॑ । आ । स॒म् । द्यु॒म्नेन॑ । वि॒श्वऽतु॒रा ।
उ॒पः । म॒हि । स॒म् । वा॒जैः । वा॒जिनी॑ऽव॒ति ॥१६॥

I. 49.

उ॒पः । भ॒द्रेभिः॑ । आ । ग॒हि । दि॒वः । चि॒त् । रो॒चना॑त् । अ॒धि । व॒हन्तु॑ ।
अ॒रुण॑ऽप्स॒वः । उ॒प । त्वा । सो॒मिनः॑ । गृ॒हम् ॥१॥ सु॒स्पे॒शस॑म् । सु॒ऽखम् ।
रथ॑म् । य॒म् । अ॒धिऽअ॒स्थाः । उ॒पः । त्व॒म् । तेन॑ । सु॒ऽश्र॒वस॑म् । ज॒नम् । प्र ।
अ॒व । अ॒द्य । दु॒हितः॑ । दि॒वः ॥२॥ व॒यः । चि॒त् । ते । प॒त॒त्रि॒णः । द्वि॒ऽपत् ।
च॒तुः॑ऽपत् । अ॒र्जुनि॑ । उ॒पः । प्र । आ॒रन् । ऋ॒तून् । अनु॑ । दि॒वः । अ॒न्ते॒भ्यः ।
परि॑ ॥३॥ वि॒ऽउ॒च्छन्ती॑ । हि । र॒श्मिऽभिः॑ । वि॒श्वम् । आ॒ऽभा॒सि । रो॒चन॑म् ।
ताम् । त्वा॒म् । उ॒पः । व॒सु॑ऽय॒वः । गीः॑ऽभिः । क॒र्णाः । अ॒हू॒पत् ॥४॥

I. 50.

उत् । ऊँ इति॑ । त्व॒म् । जा॒त॒ज्वे॒दस॑म् । दे॒वम् । व॒हन्ति॑ । के॒तवः॑ । दृ॒शे ।
वि॒श्वाय॑ । सूर्य॑म् ॥१॥ अ॒प । त्वे । ता॒यवः॑ । य॒था । न॒क्ष॒त्रा । य॒न्ति ।
अ॒क्तुऽभिः॑ । सूर्या॑य । वि॒श्वऽच॑क्ष॒से ॥२॥ अ॒दृ॒श्रम् । अ॒स्य । के॒तवः॑ । वि ।
र॒श्मयः॑ । ज॒नान् । अनु॑ । भ्रा॒जन्तः॑ । अ॒ग्नयः॑ । य॒था ॥३॥ त॒रणिः॑ । वि॒श्व-
ऽदर्श॑तः । ज्यो॒तिः॑ऽकृ॒त् । अ॒सि । सूर्य॑ । वि॒श्वम् । आ । भा॒सि । रो॒चन॑म् ।
॥४॥ प्र॒त्यङ् । दे॒वाना॑म् । वि॒श्वः । प्र॒त्यङ् । उत् । ए॒षि । मा॒नुषा॑न् ।
प्र॒त्यङ् । वि॒श्वम् । स्वः॑ । दृ॒शे ॥५॥ येन॑ । पा॒व॒क । च॒क्षसा॑ । भु॒र॒ण्यन्त॑म् ।

जनान् । अतु । त्वम् । वरुण । पश्यसि ॥६॥ वि । धाम् । एषि । रजः ।
 पृथु । अहो । मिमानः । अक्तुऽभिः । पश्यन् । जन्मानि । सूर्य ॥७॥ सप्त । त्वा ।
 हरितः । रथे । वहन्ति । देव । सूर्य । शोचिःऽकेशम् । विऽचक्षण ॥८॥
 अयुक्त । सप्त । शुन्ध्युवः । सूरः । रथस्य । नप्तयः । तार्भिः । याति । स्व-
 युक्तिऽभिः ॥९॥ उत् । वयम् । तमसः । परि । ज्योतिः । पश्यन्तः । उत्स्तरम् ।
 देवम् । देवऽत्रा । सूर्यम् । अगन्म । ज्योतिः । उत्स्तरम् ॥१०॥ उत्स्यन् ।
 अद्य । मित्रऽमहः । आऽरोहन् । उत्स्तराम् । दिवम् । हृत्ऽरोगम् । मम ।
 सूर्य । हरिमाणम् । च । नाशय ॥११॥ शुकैषु । मे । हरिमाणम् । रोपणा-
 कासु । दध्मसि । अथो इति । हारिद्रवेषु । मे । हरिमाणम् । नि । दध्मसि ।
 ॥१२॥ उत् । अगात् । अयम् । आदित्यः । विश्वेन । सहसा । सह ।
 द्विषन्तम् । मह्यम् । रन्धयन् । मो इति । अहम् । द्विषते । रधम् ॥१३॥

I. 51.

अभि । त्यम् । मेपम् । पुरुऽहृतम् । ऋग्मियम् । इन्द्रम् । गीःऽभिः ।
 मदत । वस्वः । अर्णवम् । यस्य । द्यावः । न । विऽचरन्ति । मानुषा ।
 भुजे । मंहिष्ठम् । अभि । विप्रम् । अर्चत ॥१॥ अभि । ईम् । अवन्वन् ।
 सुऽअभिष्टिम् । उत्तयः । अन्तरिक्षऽग्राम् । तर्विषीभिः । आऽवृतम् । इन्द्रम् ।
 दक्षासः । ऋभवः । मदऽच्युतम् । शतऽकृतम् । जवनी । स्रुता । आ ।
 अरुहत् ॥२॥ त्वम् । गोत्रम् । अङ्गिरऽभ्यः । अवृणोः । अप । उत ।
 अत्रये । शतऽदुरेषु । गातुऽवित् । ससेन । चित् । विऽमदार्य । अवहः ।
 वसु । आजौ । अद्रिम् । ववसानस्य । नर्तयन् ॥३॥ त्वम् । अपाम् । अ-
 पिऽधाना । अवृणोः । अप । अधारयः । पर्वते । दानुऽमत् । वसु । वृत्रम् ।
 यत् । इन्द्र । शर्वसा । अवधीः । अहिम् । आत् । इत् । सूर्यम् । दिवि ।

आ । अ॒रोह॒यः । द॒शे ॥४॥ त्वम् । मा॒याभिः । अ॒र्प । मा॒यिनः । अ॒धमः ।
 स्व॒धाभिः । ये । अ॒धि । शु॒तौ । अ॒लुह॒त । त्वम् । पि॒त्रोः । नृ॒ऽमनः । प्र ।
 अ॒रुजः । पु॒रः । प्र । ऋ॒जि॒श्चान॒म् । द॒स्युऽह॒त्येषु । आ॒वि॒थ ॥५॥ त्वम् ।
 कु॒त्स॒म् । शु॒ष्णऽह॒त्येषु । आ॒वि॒थ । अ॒रन्ध॒यः । अ॒ति॒थिऽग॒वाय॑ । श॒म्बर॒म् ।
 म॒हान्त॑म् । चि॒त् । अ॒र्वुद॒म् । नि । क॒मीः । प॒दा । स॒नात् । ए॒व । द॒स्युऽह॒त्याय॑ ।
 ज॒ज्ञिषे ॥६॥ त्वे इति॑ । वि॒श्वा । त॒र्विषी॑ । स॒ध्रय॑क् । हि॒ता ।
 त॒व । रा॒धः । सोम॑ऽपी॒थाय॑ । ह॒र्ष॒ते । त॒व । व॒ज्रः । चि॒कि॒ते । वा॒होः ।
 हि॒तः । वृ॒थ । श॒त्रोः । अ॒व । वि॒श्वा॒नि । वृ॒ष्ण्या ॥७॥ वि । जा॒नीहि॑ ।
 आ॒र्यान् । ये । च । द॒स्य॒वः । ब॒र्हिष्म॑ते । र॒न्ध॒य । शा॒स॒त् । अ॒व्र॒तान् ।
 शा॒की । भ॒व । य॒ज॑मान॒स्य । चो॒दि॒ता । वि॒श्वा । इ॒त् । ता । ते । स॒धऽमा॒-
 दे॒षु । चा॒क॒न ॥८॥ अ॒नुऽव्र॒ताय॑ । र॒न्ध॒यन् । अ॒र्प॑व्र॒तान् । आ॒ऽभू॒भिः ।
 इ॒न्द्रः । श्र॒थ॒यन् । अ॒ना॒भु॒वः । वृ॒द्ध॒स्य॑ । चि॒त् । व॒र्ध॑तः । द्या॒म् । इ॒न-
 क्ष॑तः । स्त॒वानः । व॒ग्रः । वि । ज॒घान॑ । स॒म्ऽदि॒हः ॥९॥ त॒क्ष॑त् । य॒त् ।
 ते । उ॒श॒ना । स॒ह॒सा । स॒हः । वि । रो॒द॒सी इति॑ । म॒ज्म॒ना । वा॒ध॒ते । श॒वः ।
 आ । त्वा । वा॒त॒स्य । नृ॒ऽमनः । म॒नःऽयु॒जः । आ । पू॒र्य॑माणम् । अ॒व॒हन् ।
 अ॒भि । अ॒वः ॥१०॥ म॒न्दि॒ष्ट । य॒त् । उ॒श॒ने । का॒व्ये । स॒चा । इ॒न्द्रः । व॒ङ्क॒-
 इति॑ । व॒ङ्कु॒ऽतरा॑ । अ॒धि । ति॒ष्ठ॒ति । उ॒ग्रः । य॒यि॒म् । निः । अ॒पः । स्रो॑त॒सा ।
 अ॒सृ॒ज॒त् । वि । शु॒ष्ण॒स्य । दृ॒हि॒ताः । ऐ॒र॒य॒त् । पु॒रः ॥११॥ आ । स्म ।
 र॒थ॒म् । वृ॒षऽपा॒नेषु॑ । ति॒ष्ठ॒सि । शा॒र्या॑त॒स्य॑ । प्रऽभृ॒ताः । येषु॑ । म॒न्द॒से । इ॒न्द्र ।
 य॒था । सु॒त॒ऽसो॒मेषु॑ । चा॒क॒नः । अ॒न॒र्वा॒णम् । श्लो॒कम् । आ । रो॒ह॒से ।
 दि॒वि ॥१२॥ अ॒द॒दाः । अ॒भी॒म् । म॒ह॒ते । व॒च॒स्य॒वै । क॒ची॒व॑ते । वृ॒च॒-
 या॒म् । इ॒न्द्र । सु॒न्व॒ते । मे॒ना । अ॒भ॒वः । वृ॒ष्ण॒श्च॒स्य॑ । सु॒क॒तो इति॑ सु॒ऽ-

क्रतो । विश्वा । इत् । ता । ते । सर्वनेषु । प्रज्वाच्या ॥१३॥ इन्द्रः ।
 अश्रायि । सुऽध्यः । निरेके । पत्रेषु । स्तोमः । दुर्यः । न । यूपः । अ-
 श्वऽयुः । गव्युः । रथऽयुः । वसुऽयुः । इन्द्रः । इत् । रायः । क्षयति ।
 प्रऽयन्ता ॥१४॥ इदम् । नमः । वृषभाय । स्वऽराजे । सत्यऽशुष्माय ।
 तवसे । अवाचि । अस्मिन् । इन्द्र । वृजने । सर्वऽवीराः । स्मत् । सुरिऽ-
 भिः । तव । शर्मेन् । स्याम ॥१५॥

I. 52.

त्यम् । सु । मेपम् । मह्यम् । स्वऽविदम् । शतम् । यस्य । सुऽम्भः ।
 साकम् । ईरते । अत्यम् । न । वार्जम् । हवनऽस्यदम् । रथम् । आ ।
 इन्द्रम् । ववृत्याम् । अवसे । सुवृक्लिऽभिः ॥१॥ सः । पर्वतः । न ।
 धरुणेषु । अच्युतः । सहस्रम्ऽऊतिः । तविषीषु । ववृधे । इन्द्रः । यत् ।
 वृत्रम् । अवधीत् । नदीऽवृतम् । उज्जन् । अणीसि । जर्ह्याणः । अन्धसा
 ॥२॥ सः । हि । द्वरः । द्वरिषु । वव्रः । ऊर्धनि । चन्द्रऽवुन्नः । मदऽ-
 वृद्धः । मनीषिऽभिः । इन्द्रम् । तम् । अह्ने । सुऽअपस्यया । धिया ।
 मर्हिष्ठऽरातिम् । सः । हि । पत्रिः । अन्धसः ॥३॥ आ । यम् । पृणन्ति ।
 दिवि । सव्रऽवर्हिपः । समुद्रम् । न । सुऽम्भः । स्वाः । अभिष्टयः । तम् ।
 वृत्रऽहत्ये । अनु । तस्थुः । ऊतयः । शुष्माः । इन्द्रम् । अवाताः । अहु-
 तऽप्सवः ॥४॥ अभि । स्वऽवृष्टिम् । मदे । अस्य । युध्यतः । रघ्वीऽ-
 इव । प्रवणे । सप्तः । ऊतयः । इन्द्रः । यत् । वज्री । धृपमाणः । अन्ध-
 सा । भिनत् । वलस्य । परिधीन्ऽइव । त्रितः ॥५॥ परि । ईम् । घृणा ।
 चरति । तित्विषे । शवः । अपः । वृत्वी । रजसः । वुन्नम् । आ । अ-
 शयत् । वृत्रस्य । यत् । प्रवणे । दुऽऽगृभिश्चनः । निऽजघन्य । हन्वोः ।

इन्द्र । तन्यतुम् ॥६॥ हृदम् । न । हि । त्वा । निऽऋपन्ति । ऊर्मयः ।
 ब्रह्माणि । इन्द्र । तव । यानि । वर्धना । त्वष्टा । चित् । ते । युज्यम् ।
 ववृधे । शवः । ततक्ष । वज्रम् । अभिभूतिऽओजसम् ॥७॥ जघन्वान् ।
 ऊँ इति । हरिऽभिः । संभृतक्रतो इति संभृतऽक्रतो । इन्द्र । वृत्रम् ।
 मनुषे । गातुऽयन् । अपः । अयच्छथाः । बाह्वोः । वज्रम् । आयसम् ।
 अधारयः । दिवि । आ । सूर्यम् । दृशे ॥८॥ बृहत् । स्वऽचन्द्रम् । अ-
 मेऽवत् । यत् । उक्थ्यम् । अकृष्वत् । भियसा । रोहणम् । दिवः । यत् ।
 मानुषप्रधनाः । इन्द्रम् । उतर्यः । स्वः । नृऽसाचः । मरुतः । अमदन् ।
 अनु ॥९॥ द्यौः । चित् । अस्य । अमेऽवान् । अहेः । स्वनात् । अयो-
 यवीत् । भियसा । वज्रः । इन्द्र । ते । वृत्रस्य । यत् । वज्रधानस्य ।
 रोदसी इति । मदे । सुतस्य । शवसा । अभिनत् । शिरः ॥१०॥ यत् ।
 इत् । नु । इन्द्र । पृथिवी । दशऽभुजिः । अहानि । विश्वा । ततर्नन्त ।
 कृष्टयः । अत्र । अह । ते । मघऽवन् । विऽश्रुतम् । सहः । द्याम् । अनु ।
 शवसा । बर्हणा । भुवत् ॥११॥ त्वम् । अस्य । पारे । रजसः । विऽओमनः ।
 स्वभूतिऽओजाः । अवसे । धृषत्ऽमनः । चकृपे । भूर्मिम् । प्रतिऽमानम् ।
 ओजसः । अपः । स्वऽरिति स्वः । परिऽभूः । एषि । आ । दिवम् ॥१२॥
 त्वम् । भुवः । प्रतिऽमान । पृथिव्याः । ऋष्ववीरस्य । बृहत् । पतिः ।
 भूः । विश्वम् । आ । अप्राः । अन्तरिक्षम् । महिऽत्वा । सत्यम् । अद्वा ।
 नकिः । अन्यः । त्वाऽवान् ॥१३॥ न । यस्य । द्यावापृथिवी इति । अनु ।
 व्यचः । न । सिन्धवः । रजसः । अन्तम् । आनशुः । न । उत । स्वऽवृ-
 षिष् । मदे । अस्य । युध्यतः । एकः । अन्यत् । चकृपे । विश्वम् । आनु-
 षक् ॥१४॥ आर्चन् । अत्र । मरुतः । सस्मिन् । आजौ विश्वे । देवासः ।

अमदन् । अनु । त्वा । वृत्रस्य । यत् । भृष्टिऽमता । वधेन । नि । त्वम् ।
इन्द्र । प्रति । आनम् । जघन्थ ॥१५॥

I. 53.

नि । ऊँ इति । सु । वार्चम् । प्र । मेहे । भरामहे । गिरः । इन्द्राय ।
सर्दने । विवस्वतः । नु । चित् । हि । रत्नम् । ससताम्ऽईव । अविदत् ।
न । दुःऽस्तुतिः । द्रविणःऽदेषु । शस्यते ॥१॥ दुरः । अश्वस्य । दुरः ।
इन्द्र । गोः । असि । दुरः । यवस्य । वसुनः । इनः । पतिः । शिक्षाऽनरः ।
प्रऽदिवः । अकामऽकर्शनः । सखा । सखिऽभ्यः । तम् । इदम् । गृणी-
मसि ॥२॥ शचीऽवः । इन्द्र । पुरुऽकृत् । द्युमत्तम् । तव । इत् । इदम् ।
अभितः । चेकिते । वसु । अतः । सम्ऽगृभ्य । अभिऽभूते । आ । भर ।
मा । त्वाऽयतः । जरितुः । कामम् । ऊनयीः ॥३॥ एभिः । द्युऽभिः ।
सुऽमनाः । एभिः । इन्दुऽभिः । निऽरुन्धानः । अमतिम् । गोभिः । अश्विना ।
इन्द्रेण । दस्युम् । दरयन्तः । इन्दुऽभिः । युतऽद्वैपसः । सम् । इषा । रमे-
महि ॥४॥ सम् । इन्द्र । राया । सम् । इषा । रमेमहि । सम् । वाजैऽभिः ।
पुरुऽचन्द्रैः । अभिद्युऽभिः । सम् । देव्या । प्रऽमत्या । वीरऽशुष्मया । गो-
ऽअग्रया । अश्वऽवत्या । रमेमहि ॥५॥ ते । त्वा । मदाः । अमदन् ।
तानि । वृष्ण्या । ते । सोमासः । वृत्रऽहत्येषु । सत्ऽपते । यत् । कारवै ।
दश । वृत्राणि । अग्रति । बर्हिष्मते । नि । सहस्राणि । बर्हयः ॥६॥ युधा ।
युधम् । उप । घ । इत् । एषि । वृष्णुऽया । पुरा । पुरम् । सम् । इदम् । हंसि ।
ओजसा । नम्या । यत् । इन्द्र । सख्या । पराऽवति । निऽवर्हयः । नमृचिम् ।
नाम । मायिनम् ॥७॥ त्वम् । करञ्जम् । उत । पर्णयम् । वधीः । तेजिष्ठया ।
अतिथिऽवस्य । वर्तनी । त्वम् । शता । वङ्गदस्य । अभिनत् । पुरः ।

अ॒न॒नु॒ऽदः । प॒रि॒ऽमृ॒ताः । क॒जि॒श्व॒ना ॥८॥ त्वम् । ए॒तान् । ज॒न॒ऽरा॒ज्ञः ।
 द्विः । द॒श । अ॒व॒न्धु॒ना । सु॒ऽश्र॒व॒सा । उ॒प॒ऽज॒ग॒मु॒षः । प॒ष्टिम् । स॒ह॒स्रा ।
 न॒व॒तिम् । न॒व । श्रु॒तः । नि । च॒क्रे॒ण । र॒थ्या । दुः॒ऽप॒दा । अ॒वृ॒ण॒क्
 ॥९॥ त्वम् । आ॒वि॒थ । सु॒ऽश्र॒व॒सम् । त॒व । ऊ॒ति॒ऽभिः । त॒व । त्रा॒म॒-
 ऽभिः । इ॒न्द्र । तूर्वे॒याण॑म् । त्वम् । अ॒सै । कु॒त्स॑म् । अ॒ति॒थि॒ऽग्व॑म् ।
 आ॒यु॒म् । म॒हे । रा॒ज्ञे । यू॒ने । अ॒र॒न्ध॒ना॒यः ॥१०॥ ये । उ॒त्ऽऋ॒चि ।
 इ॒न्द्र । दे॒व॒ऽगो॒पाः । स॒खा॒यः । ते । शि॒व॒ऽत॒माः । अ॒सा॒म । त्वा॒म् ।
 स्तो॒षा॒म । त्व॒या । सु॒ऽवी॒राः । द्रा॒घी॒यः । आ॒युः । प्र॒ऽत॒र॒म् ।
 द॒धा॒नाः ॥११॥

I. 54.

मा । नः । अ॒स्मिन् । म॒घ॒ऽव॒न् । पृ॒त्ऽसु । अ॒हं॒सि । न॒हि । ते ।
 अ॒न्तः । श॒र्व॒सः । प॒रि॒ऽन॒शे । अ॒क्र॒न्द॒यः । न॒द्यः । रो॒रु॒वत् । व॒ना ।
 क॒था । न । क्षो॒णीः । भि॒य॒सा । स॒म् । आ॒र॒त् ॥१॥ अ॒र्च॑ । श॒क्रा॒य ।
 शा॒कि॒ने । श॒ची॒ऽव॒ते । शृ॒ण्व॒न्त॑म् । इ॒न्द्र॑म् । म॒ह॒य॒न् । अ॒भि । स्तु॒हि ।
 यः । धृ॒ष्णु॒ना । श॒र्व॒सा । रो॒द॒सी॒ इति॑ । उ॒भे॒ इति॑ । वृ॒षा । वृ॒प॒ऽत्वा ।
 वृ॒ष॒भः । नि॒ऽऋ॒ज्जे॒ते ॥२॥ अ॒र्च॑ । दि॒वे । बृ॒ह॒ते । शू॒र्य॑म् । व॒चः । स्व॒ऽ-
 क्ष॒त्र॒म् । य॒स्य॑ । धृ॒प॒तः । धृ॒प॒त् । म॒नः । बृ॒ह॒त्ऽश्र॑वाः । अ॒सु॒रः । ब॒र्ह॒णा ।
 कृ॒तः । पु॒रः । ह॒रि॒ऽभ्या॑म् । वृ॒ष॒भः । रथः । हि । सः ॥३॥ त्वम् ।
 दि॒वः । बृ॒ह॒तः । सा॒नु । को॒प॒यः । अ॒व । त्म॒ना । धृ॒प॒ता । श॒म्भ॑रम् ।
 भि॒न॒त् । यत् । मा॒यि॒नः । ब्र॒न्दि॒नः । म॒न्दि॒ना । धृ॒प॒त् । शि॒ता॒म् । गर्भ॑-
 स्ति॒म् । अ॒श॒नि॒म् । पृ॒त॒न्य॑सि ॥४॥ नि । यत् । वृ॒ण॒चि । श्व॒स॒न॒स्य॑ ।
 मूर्ध॑नि । शु॒ष्ण॒स्य । चि॒त् । ब्र॒न्दि॒नः । रो॒रु॒वन् । व॒ना । प्रा॒ची॒ने॒न । म॒न-

सा । ब॒र्हणा॑ऽवता । यत् । अ॒द्य । चि॒त् । कृ॒ण्वः । कः । त्वा । परि॑ ॥५॥
 त्वम् । आ॒वि॒थ । न॒र्यम् । तु॒र्वश॑म् । यदु॑म् । त्वम् । तु॒र्वी॒तिम् । व॒र्यम् ।
 श॒त॒क्र॒तो इति॑ श॒तऽक्र॑तो । त्वम् । रथ॑म् । ए॒त॒शम् । कृ॒त्वा॒न्ये । घ॒ने । त्वम् ।
 पु॒रः । न॒व॒तिम् । द॒म्भ॒यः । न॒व ॥६॥ सः । घ । राजा॑ । स॒त्प॑तिः ।
 श॒शु॒वत् । ज॒नः । रा॒तऽह॑व्यः । प्र॒ति । यः । शा॒स॒म् । इ॒न्व॒ति । उ॒क्था ।
 वा । यः । अ॒भिऽगृ॑णाति । रा॒घ॒सा । दा॒नुः । अ॒स्मै । उ॒प॒रा । पि॒न्व॒ते ।
 दि॒वः ॥७॥ अ॒स॒मम् । क्ष॒त्रम् । अ॒स॒मा । म॒नी॒षा । प्र । सो॒मऽपाः । अ॒प॒-
 सा । स॒न्तु । ने॒मे । ये । ते । इ॒न्द्र । द॒दु॒षः । व॒र्ध॒य॒न्ति । म॒हि । क्ष॒त्रम् ।
 स्य॒र्वि॒रम् । वृ॒ण्य॒म् । च ॥८॥ तु॒भ्य । इत् । ए॒ते । ब॒हु॒लाः । अ॒द्रिऽ-
 दु॒ग्धाः । च॒मूऽस॑दः । च॒म॒साः । इ॒न्द्रऽपा॑नाः । वि । अ॒श्नु॒हि । त॒र्प॒य ।
 का॒म॒म् । ए॒षाम् । अथ॑ । म॒नः । व॒सु॑ऽदे॒याय । कृ॒ष्व ॥९॥ अ॒पाम् ।
 अ॒ति॒ष्ठ॒त् । ध॒रु॒णऽह्म॑रम् । त॒मः । अ॒न्तः । वृ॒त्र॒स्य । ज॒ठ॒रै॒षु । प॒र्व॒तः ।
 अ॒भि । ई॒म् । इ॒न्द्रः । न॒द्यः । व॒त्रि॒णा । हि॒ताः । वि॒श्वाः । अ॒नुऽस्थाः ।
 प्र॒व॒णे॒षु । जि॒घ्ने॒ते ॥१०॥ सः । शे॒ऽवृ॒धम् । अ॒धि । धाः । द्यु॒म्नम् ।
 अ॒स्मे इति॑ । म॒हि । क्ष॒त्रम् । ज॒ना॒पाद् । इ॒न्द्र । त॒व्यम् । र॒क्ष । च ।
 नः । म॒घो॒नः । पा॒हि । सु॒रीन् । रा॒ये । च । नः । सु॒ऽअ॒प॒त्यै । इ॒षे ।
 धाः ॥ ११ ॥

I. 55.

दि॒वः । चि॒त् । अ॒स्य । व॒रि॒मा । वि । प॒प्र॒थे । इ॒न्द्रम् । न ।
 म॒हा । पृ॒थि॒वी । च॒न । प्र॒ति । भी॒मः । तु॒र्वि॒ष्मान् । च॒र्य॒णिऽभ्यः ।
 आ॒ऽत॒पः । शि॒शी॒ति । व॒ज्र॑म् । ते॒ज॒से । न । वं॒स॒गः ॥१॥ सः । अ॒र्ण॒वः ।
 न । न॒द्यः । स॒मु॒द्रि॒यः । प्र॒ति । गृ॒ष्णा॒ति । वि॒ऽश्रि॑ताः । व॒री॒मऽभिः ।

इन्द्रः । सोमस्य । पीतये । वृषस्यते । सनात् । सः । युध्मः । ओजसा ।
 पनस्यते ॥२॥ त्वम् । तम् । इन्द्र । पर्वतम् । न । भोजसे । महः ।
 नृम्णस्य । धर्मणाम् । इरज्यासि । प्र । वीर्येण । देवता । अति ।
 चेकिते । विश्वसै । उग्रः । कर्मणे । पुरःऽहितः ॥३॥ सः । इत् ।
 वने । नमस्युऽभिः । वचस्यते । चारु । जनेषु । प्रऽब्रवाणः । इन्द्रियम् ।
 वृषा । छन्दुः । भवति । हर्यतः । वृषा । चेमेण । धेनाम् । मघऽवा ।
 यत् । इन्वति ॥४॥ सः । इत् । महानि । समऽइथानि । मज्मना ।
 कृणोति । युध्मः । ओजसा । जनेभ्यः । अघ । चन । श्रत् । दधति ।
 त्विषिऽमते । इन्द्राय । वज्रम् । निऽघनिघ्नते । वधम् ॥५॥ सः । हि ।
 श्रवस्युः । सदनानि । कृत्रिमा । क्षमया । वृधानः । ओजसा । विऽना-
 शयन् । ज्योतीषि । कृष्वन् । अवृकाणि । यज्यवे । अव । सुऽक्रतुः ।
 सतवै । अपः । सृजत् ॥६॥ दानाय । मनः । सोमऽपावन् । अस्तु ।
 ते । अर्वाञ्चा । हरी इति । वन्दनऽश्रुत् । आ । कृधि । यमिष्टासः ।
 सारथयः । ये । इन्द्र । ते । न । त्वा । केताः । आ । दम्नुवन्ति ।
 भूर्णयः ॥७॥ अप्रऽक्षितम् । वसु । विभर्षि । हस्तयोः । अपाळ्हम् ।
 सहः । तन्वि । श्रुतः । दधे । आऽवृतासः । अवतासः । न । कर्तुऽभिः ।
 तनूषु । ते । क्रतवः । इन्द्र । भूरयः ॥८॥

I. 56.

एषः । प्र । पूर्वीः । अव । तस्य । चम्रिषः । अत्यः । न । योषाम् ।
 उत् । अयंस्त । भूर्वाणिः । दक्षम् । महे । पाययते । हिरण्ययम् । रथम् ।
 आऽवृत्य । हरिऽयोगम् । ऋभ्वसम् ॥१॥ तम् । गूर्तयः । नेमन्ऽइषः ।
 परीणसः । समुद्रम् । न । समऽचरणे । सनिष्यवः । पतिम् । दक्षस्य ।

वि॒द॒र्ध॒स्य । लु । स॒हः । गि॒रि॒म् । न । वे॒नाः । अ॒धि । रो॒ह ।
 ते॒ज॒सा ॥२॥ सः । तु॒र्व॒णिः । म॒हान् । अ॒रे॒णु । पौ॒स्ये । गि॒रेः । भृ॒ष्टिः ।
 न । भ्रा॒ज॒ते । तु॒जा । श॒र्वः । ये॒न । शु॒ष्ण॒म् । मा॒यि॒न॒म् । आ॒य॒सः ।
 म॒दे । दु॒ध्नः । आ॒भू॒षु । र॒म॒य॒त् । नि । दा॒र्म॒नि ॥३॥ दे॒वी । य॒दि ।
 त॒वि॒षी । त्वाऽवृ॒धा । ऊ॒त॒ये । इ॒न्द्र॒म् । सि॒स॒क्ति । उ॒प॒स॒म् । न । सूर्यः ।
 यः । धृ॒ष्णु॒ना । श॒र्व॒सा । वा॒ध॒ते । त॒मः । इ॒य॒ति । रे॒णु॒म् । बृ॒ह॒त् ।
 अ॒ह॒रि॒ऽस्वा॒निः ॥४॥ वि । य॒त् । ति॒रः । ध॒रु॒ण॒म् । अ॒च्यु॒त॒म् । र॒जः ।
 अ॒ति॒स्थि॒पः । दि॒वः । आ॒ता॒सु । ब॒र्ह॒णा । स्वःऽमी॒ळ॒हे । य॒त् । म॒दे ।
 इ॒न्द्र । ह॒र्ष्यी । अ॒ह॒न् । वृ॒त्र॒म् । निः । अ॒पाम् । औ॒जः । अ॒र्ण॒व॒म् ॥५॥
 त्वम् । दि॒वः । ध॒रु॒ण॒म् । धि॒षे । ओ॒ज॒सा । पृ॒थि॒व्याः । इ॒न्द्र । स॒द॒ने॒षु ।
 मा॒हि॒नः । त्वम् । सु॒त॒स्य । म॒दे । अ॒रि॒णाः । अ॒पः । वि । वृ॒त्र॒स्य ।
 स॒म॒या । पा॒ण्या । अ॒रु॒जः ॥६॥

I. 57.

प्र । मं॒हि॒ष्ठा॒य । बृ॒ह॒ते । बृ॒ह॒त्ऽर॒ये । स॒त्य॒ऽशु॒ष्मा॒य । त॒व॒से ।
 म॒ति॒म् । भ॒रे । अ॒पाम्ऽइ॒व । प्र॒व॒णे । य॒स्य । दुःऽध॒र॒म् । रा॒धः ।
 वि॒श्वऽआ॒यु । श॒र्व॒से । अ॒पऽवृ॒त॒म् ॥१॥ अ॒ध । ते । वि॒श्व॒म् । अ॒नु ।
 ह । अ॒स॒त् । इ॒ष्ट्ये । आ॒पः । नि॒म्नाऽइ॒व । स॒व॒ना । ह॒वि॒ष्मे॒तः ।
 य॒त् । प॒र्व॒ते । न । स॒म्ऽअ॒शी॒त । ह॒र्य॒तः । इ॒न्द्र॒स्य । व॒ज्रः । श्रि॒यि॒ता ।
 हि॒र॒ण्य॒यः ॥२॥ अ॒सै । भी॒मा॒य । न॒र्म॒सा । स॒म् । अ॒ध्व॒रे । उ॒पः ।
 न । शु॒भ्रे । आ । भ॒र । प॒नी॒य॒से । य॒स्य । धा॒र्म । श्र॒व॒से । ना॒म ।
 इ॒न्द्रि॒य॒म् । ज्यो॒तिः । अ॒का॒रि । ह॒रि॒तः । न । अ॒य॒से ॥३॥ इ॒मे । ते ।
 इ॒न्द्र । ते । व॒य॒म् । पु॒रु॒ऽस्तु॒त । ये । त्वा । आ॒ऽर॒भ्य । च॒रा॒म॒सि ।

प्रभुवसो इति प्रभुऽवसो । नहि । त्वत् । अन्यः । गिर्वणः । गिरः ।
 सघत् । क्षोणीःऽईव । प्रति । नः । हर्य । तत् । वचः ॥४॥ भूरि ।
 ते । इन्द्र । वीर्यम् । तव । ससि । अस्य । स्तोतुः । मघऽवन् ।
 कामम् । आ । पृण । अनु । ते । द्यौः । बृहती । वीर्यम् । ममे ।
 ह्यम् । च । ते । पृथिवी । नेमे । ओजसे ॥५॥ त्वम् । तम् । इन्द्र ।
 पर्वतम् । महाम् । उरुम् । वज्रेण । वज्रिन् । पर्वऽशः । चकर्तिथ ।
 अवं । असृजः । निऽवृताः । सर्तवै । अपः । सत्रा । विश्वम् । दधिपे ।
 केवलम् । सहः ॥६॥

I. 58.

नु । चित् । सहऽजाः । अमृतः । नि । तुन्दते । होता । यत् ।
 दूतः । अभवत् । विवस्वतः । वि । सार्धिष्ठेभिः । पथिऽभिः । रजः ।
 ममे । आ । देवऽताता । हविषा । विवासति ॥१॥ आ । स्वम् । अन्न ।
 युवमानः । अजरः । तृषु । अविष्यन् । अतसेषु । तिष्ठति । अत्यः ।
 न । पृष्ठम् । प्रुपितस्य । रोचते । दिवः । न । सानु । स्तनयन् ।
 अचिक्रदत् ॥२॥ क्राणा । रुद्रेभिः । वसुऽभिः । पुरऽर्हितः । होता ।
 निऽसत्तः । रयिषाद् । अमर्त्यः । रथः । न । विश्वु । ऋज्जसानः ।
 आयुषु । वि । आनुषक् । वार्या । देवः । ऋण्वति ॥३॥ वि ।
 वातेऽजृतः । अतसेषु । तिष्ठते । वृथा । जुहूभिः । सृण्या । तुविऽ-
 स्वनिः । तृषु । यत् । अग्ने । वनिनः । वृषऽयसे । कृष्णम् । ते । एम ।
 रुशत्ऽऊर्मे । अजर ॥४॥ तपुऽजम्भः । वने । आ । वातेऽचोदितः ।
 यूथे । न । सहान् । अवं । वाति । वंसंगः । अभिऽव्रजन् । अक्षितम् ।
 पाजसा । रजः । स्यातुः । चरथम् । भयते । पतत्रिणः ॥५॥ दधुः ।

त्वा । भृगवः । मानुषेषु । आ । रयिम् । न । चारुम् । सुऽहवम् ।
 जनैभ्यः । होतारम् । अग्ने । अतिथिम् । वरेण्यम् । मित्रम् । न ।
 शेवम् । दिव्याय । जन्मने ॥६॥ होतारम् । सप्त । जुह्वः । यजिष्ठम् ।
 यम् । वाघतः । वृणते । अध्वरेषु । अग्निम् । विश्वेषाम् । अरतिम् ।
 वसूनाम् । सपर्यामि । प्रयसा । यामि । रत्नम् ॥७॥ अर्च्छिद्रा । सूनो
 इति । सहसः । नः । अद्य । स्तोतृभ्यः । मित्रमहः । शर्म । यच्छ ।
 अग्ने । गृणन्तम् । अंहसः । उरुष्य । ऊर्जः । नपात् । पूऽभिः ।
 आर्यसीभिः ॥८॥ भव । वरुथम् । गृणते । विभाऽवः । भव । मघऽवन् ।
 मघवत्भ्यः । शर्म । उरुष्य । अग्ने । अंहसः । गृणन्तम् । प्रातः । मक्षु ।
 धियाऽवसुः । जगम्यात् ॥९॥

I. 59.

वयाः । इत् । अग्ने । अग्रयः । ते । अन्ये । त्वे इति । विश्वे ।
 अमृताः । मादयन्ते । वैश्वानर । नार्भिः । असि । चितीनाम् । स्थूणा-
 ऽइव । जनान् । उपऽमित् । ययन्थ ॥१॥ मूर्धा । दिवः । नार्भिः । अग्निः ।
 पृथिव्याः । अर्थ । अभवत् । अरतिः । रोदस्योः । तम् । त्वा । देवासः ।
 अजनयन्त । देवम् । वैश्वानर । ज्योतिः । इत् । आर्याय ॥२॥ आ ।
 सूर्ये । न । रश्मयः । ध्रुवासः । वैश्वानरे । दधिरे । अग्रा । वसूनि ।
 या । पर्वतेषु । ओषधीषु । अप्सु । या । मानुषेषु । असि । तस्य ।
 राजा ॥३॥ बृहती इवेति बृहतीऽइव । सूनवे । रोदसी इति । गिरः ।
 होता । मनुष्यः । न । दक्षः । स्वऽवते । सत्यऽशुष्माय । पूर्वीः ।
 वैश्वानराय । नृस्तमाय । यहीः ॥४॥ दिवः । चित् । ते । बृहतः ।
 जातऽवेदः । वैश्वानर । प्र । रिरिचे । महिस्त्वम् । राजा । कृष्टीनाम् ।

अ॒सि । मा॒नु॒षी॒णाम् । यु॒धा । दे॒वेभ्यः॑ । वरि॑वः । च॒क॒र्त्थ ॥५॥ प्र ।
 नु । म॒हि॒ऽत्वम् । वृ॒षभ॑स्य । वो॒चम् । यम् । पु॒र्वः । वृ॒त्र॒ऽह॒नम् ।
 स॒च॒न्ते । वै॒श्वान॑रः । दस्यु॑म् । अ॒ग्निः । ज॒घ॒न्वान् । अधू॑नोत् । का॒ष्ठाः ।
 अ॒व । श॒म्भ॑रम् । भेत् ॥६॥ वै॒श्वान॑रः । म॒हि॒म्ना । वि॒श्वऽकृ॑ष्टिः । भ॒रत्-
 ऽवा॒जेषु॑ । य॒ज॒तः । वि॒भा॒ऽवा । शा॒त॒ऽव॒ने॒ये । श॒ति॒नी॑भिः । अ॒ग्निः ।
 पु॒रु॒ऽनी॒थे । ज॒र॒ते । सु॒नृ॒ता॒ऽवा॒न् ॥७॥

I. 60.

व॒ह्निम् । य॒श॒सम् । वि॒द॒र्त्थ॑स्य । के॒तुम् । सु॒प्र॒ऽअ॒व्यम् । दू॒तम् ।
 स॒द्यः॒ऽअ॒र्थम् । द्वि॒ऽज॒न्मा॑नम् । र॒यिम्॒ऽई॒व । प्र॒ऽश॒स्तम् । रा॒तिम् । भ॒रत् ।
 भृ॒ग॒वे । मा॒तरि॑श्वा ॥१॥ अ॒स्य । शा॒सुः । उ॒भया॑सः । स॒च॒न्ते । ह॒वि॒ष्म॑न्तः ।
 उ॒शि॒जः । ये । च । म॒र्तीः । दि॒वः । चि॒त् । पू॒र्वः । नि । अ॒सा॒दि ।
 हो॒ता । आ॒ऽपृ॒च्छ॒यः । वि॒ष्प॒तिः । वि॒क्षु । वे॒धाः ॥२॥ तम् । न॒व्य॑सी ।
 हृ॒दः । आ । जा॒य॑मानम् । अ॒स्मत् । सु॒ऽकी॒र्तिः । म॒धु॒ऽजि॒ह्वम् । अ॒द्याः ।
 यम् । ऋ॒त्वि॒जः । वृ॒ज॒ने । मा॒नु॒षा॒सः । प्र॒य॑स्वन्तः । आ॒य॒वः । जी॒ज॒-
 न॒न्त ॥३॥ उ॒शि॒क् । पा॒व॒कः । व॒सुः । मा॒नु॒षेषु॑ । वरे॑ण्यः । हो॒ता ।
 अ॒घा॒यि । वि॒क्षु । द॒र्म॒नाः । गृ॒ह॒ऽप॒तिः । द॒मै । आ । अ॒ग्निः । भु॒वत् ।
 र॒यि॒ऽप॒तिः । र॒यी॒णाम् ॥४॥ तम् । त्वा । व॒यम् । प॒तिम् । अ॒ग्ने ।
 र॒यी॒णाम् । प्र । शं॒सा॒मः । म॒ति॒ऽभिः । गो॒र्त॑मासः । आ॒शुम् । न ।
 वा॒ज॒म्॒ऽभ॒रम् । म॒र्ज॑यन्तः । प्रा॒तः । म॒द्भु । धि॒या॒ऽव॑सुः । ज॒ग॒म्या॒त् ॥५॥

I. 61.

अ॒स्मै । इत् । ऊँ इति॑ । प्र । त॒व॒सै । तु॒रा॒य । प्र॒यः । न । ह॒र्मि ।
 स्तो॒मम् । मा॒हि॒न्म॑य । ऋ॒ची॒ष॒मा॒य । अ॒ग्नि॑ऽग॒वे । ओ॒हम् । इन्द्रा॑य । ब्र-

क्षाणि । रातऽतमा ॥१॥ अस्मै । इत् । ऊँ इति । प्रयःऽइव । प्र । यंसि ।
 भरा॑मि । आ॒ङ्ग॒प॒म् । वा॒धे । सु॒ऽवृ॒क्ति । इन्द्रा॑य । ह॒दा । म॒न॒सा । म॒नी॒षा ।
 प्र॒ज्ञा॒य । प॒त्ये । धि॒यः । म॒र्ज॒य॒न्त ॥२॥ अस्मै । इत् । ऊँ इति । त्यम् ।
 उप॒ऽम॒म् । स्वःऽसा॒म् । भरा॑मि । आ॒ङ्ग॒प॒म् । आ॒स्ये॒न । मं॒हि॒ष्ठ॒म् । अ॒-
 च्छो॒क्तिऽमिः । म॒ती॒नाम् । सु॒वृ॒क्तिऽभिः । स॒ुरि॒म् । व॒वृ॒ध॒ध्वै ॥३॥
 अस्मै । इत् । ऊँ इति । स्तोम॑म् । सम् । हि॒नो॒मि । रथ॑म् । न । तष्टो॑ऽ
 इव । तत्ऽसि॑नाय । गि॒रः । च । गि॒र्वी॒ह॒से । सु॒ऽवृ॒क्ति । इन्द्रा॑य । वि॒-
 श्व॒म्ऽइ॒न्व॒म् । मे॒धि॒रा॒य ॥४॥ अस्मै । इत् । ऊँ इति । स॒प्ति॒म्ऽइव । श्र॒-
 व॒स्या । इन्द्रा॑य । अ॒र्क॒म् । जु॒ह्वा । सम् । अ॒ञ्जे । वी॒र॒म् । दा॒नऽओ॒क॒स॒म् ।
 व॒न्द॒ध्वै । पु॒रा॒म् । गू॒र्तऽश्र॑वसम् । द॒र्मा॒ण॒म् ॥५॥ अस्मै । इत् । ऊँ इति ।
 त्वष्टा॑ । त॒च॒त् । व॒ज्र॒म् । स्व॒पःऽत॒म॒म् । स्व॒र्य॒म् । र॒णा॒य । वृ॒त्र॒स्य॑ ।
 चि॒त् । वि॒द॒त् । ये॒न । म॒मे । तु॒ज॒न् । ई॒शा॒नः । तु॒ज॒ता । कि॒ये॒धाः ॥६॥
 अ॒स्य । इत् । ऊँ इति । मा॒तुः । स॒र्व॒ने॒षु । स॒द्यः । म॒हः । पि॒तु॒म् । पि॒पि॒ऽ-
 वान् । चा॒रु॑ । अ॒न्ना । मु॒षा॒य॒त् । वि॒ष्णुः । प॒च॒त॒म् । स॒ही॒यान् । वि॒ध्य॒त् ।
 व॒रा॒ह॒म् । ति॒रः । अ॒र्द्रि॒म् । अ॒स्ता ॥७॥ अस्मै । इत् । ऊँ इति । ग्राः ।
 चि॒त् । दे॒वऽप॑त्नीः । इन्द्रा॑य । अ॒र्क॒म् । अ॒हिऽह॒त्ये । ऊ॒वु॒रि॒त्यु॒वुः । परि॑ ।
 द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी इति॑ । ज॒म्भ्रे । उ॒र्वी इति॑ । न । अ॒स्य॒ । ते इति॑ । म॒हि॒मा॒न॒म् ।
 परि॑ । स्त इति॑ स्तः ॥८॥ अ॒स्य । इत् । ए॒व । प्र । रि॒रि॒चे । म॒हि॒ऽत्व॒म् ।
 दि॒वः । पृ॒थि॒व्याः । परि॑ । अ॒न्त॒रि॒क्षा॒त् । स्व॒ऽरा॒ट् । इन्द्रः॑ । द॒मे । आ ।
 वि॒श्वऽगू॑र्तः । सु॒ऽअ॒रिः । अ॒म॒त्रः । व॒व॒क्षे । र॒णा॒य ॥९॥ अ॒स्य । इत् ।
 ए॒व । श॒र्व॒सा । शु॒ष॒न्त॒म् । वि । वृ॒ध॒त् । व॒ज्रे॒ण । वृ॒त्र॒म् । इन्द्रः॑ । गाः । न ।
 ब्रा॒ह्म॒णाः । अ॒व॒नीः । अ॒मु॒ञ्च॒त् । अ॒भि । श्र॒वः । दा॒व॒ने । स॒ऽचे॒ताः ॥१०॥

अस्य । इत् । ऊँ इति । त्वेषसा । रन्त । सिन्धवः । परि । यत् । वज्रेण ।
सीम् । अयच्छत् । ईशानऽकृत् । दाशुषे । दशस्यन् । तुर्वीतये । गाधम् ।
तुर्वणिः । करिति कः ॥११॥ असै । इत् । ऊँ इति । प्र । भर ।
तुतुजानः । वृत्राय । वज्रम् । ईशानः । कियेधाः । गोः । न । पर्व ।
वि । रद । तिरश्चा । इष्यन् । अणांसि । अपाम् । चरध्वे ॥१२॥ अस ।
इत् । ऊँ इति । प्र । ब्रहि । पूव्याणि । तुरसं । कर्माणि । नव्यः ।
उक्थैः । युधे । यत् । इष्णानः । आयुधानि । ऋघायमाणः । निऽरि-
णाति । शत्रून् ॥१३॥ अस । इत् । ऊँ इति । भिया । गिरयः । च ।
दृढाः । द्यावा । च । भूम । अनुपः । तुजेते इति । उपो इति । वेनस्य ।
जोगुवानः । ओणिम् । सद्यः । भुवत् । वीर्याय । नोधाः ॥१४॥ असै ।
इत् । ऊँ इति । त्यत् । अनु । दायि । एषाम् । एकः । यत् । वने ।
भूरैः । ईशानः । प्र । एतशम् । सूर्ये । पस्पृधानम् । सौवश्ये । सुखिम् ।
आवत् । इन्द्रः ॥१५॥ एव । ते । हरिऽयोजन । सुऽवृक्ति । इन्द्र ।
ब्रह्माणि । गोतमासः । अक्रन् । आ । एषु । विश्वऽपेशसम् । धियम् ।
धाः । प्रातः । मधु । धियाऽवसुः । जगम्यात् ॥१६॥

I. 62.

प्र । मन्महे । शवसानाय । शूपम् । आङ्गयम् । निर्वणसे । अङ्गिरस्वत् ।
सुऽवृक्तिऽभिः । स्तुवते । ऋग्मियाय । अर्चामि । अर्कम् । नरैः । विऽश्रु-
ताय ॥१॥ प्र । वः । महे । महि । नमः । भरध्वम् । आङ्गयम् ।
शवसानाय । साम । येन । नः । पूर्व । पितरः । पदऽज्ञाः । अर्चन्तः ।
अङ्गिरसः । गाः । अविन्दन् ॥२॥ इन्द्रस्य । अङ्गिरसाम् । च । इष्टौ ।
विदत् । सरमा । तनेयाय । धासिम् । बृहस्पतिः । भिनत् । अद्रिम् ।

वि॒दत् । गाः । सम् । उ॒स्त्रिया॑भिः । वा॒व॒श॒न्त । नरः ॥३॥ सः ।
 सु॒ऽस्तु॒भा । सः । स्तु॒भा । सप्त । वि॒प्रैः । स्वे॒रेण । अ॒द्रिम् । स्व॒र्यैः ।
 नव॑ऽग्वैः । सर॑ण्यु॒ऽभिः । फ॒लिऽग॒म् । इन्द्र॑ । श॒क्र । व॒लम् । रवे॑ण ।
 द॒रयः । द॒शऽग्वैः ॥४॥ गृ॒णानः । अ॒ङ्गिरः॑ऽभिः । द॒स । वि । वः ।
 उ॒प॒सा । सूर्ये॑ण । गो॒भिः । अ॒न्धः । वि । भू॒म्याः । अ॒प्र॒थ॒यः । इन्द्र॑ ।
 सा॒नु । दि॒वः । रजः । उ॒प॒रम् । अ॒स्त॒भा॒यः ॥५॥ तत् । ऊँ इति॑ ।
 प्र॒य॒त्न॑ऽत॒मम् । अ॒स्य । क॒र्म । द॒स॒स्य॑ । चा॒रु॑ऽत॒मम् । अ॒स्ति । दंसः ।
 उ॒प॒ऽह्व॑रे । यत् । उ॒प॒राः । अ॒पि॒न्वत् । म॒धु॑ऽअ॒र्ण॒सः । नद्यः । च॒त॒स्रः
 ॥६॥ द्वि॒ता । वि । व॒त्रे । स॒न॒ऽजा । स॒नी॒ळे इति॑ स॒ऽनी॒ळे । अ॒या॒स्यः ।
 स॒व॒मा॒ने॒भिः । अ॒कैः । भ॒गः । न । मे॒ने इति॑ । प॒र॒मे । वि॒ऽओ॑मन् ।
 अ॒धा॒र॒यत् । रो॒द॒सी इति॑ । सु॒ऽदं॒साः ॥७॥ स॒नात् । दि॒वम् । परि॑ ।
 भू॒म । वि॒रू॒पे इति॑ वि॒ऽरू॒पे । पु॒नः॑ऽभु॒वा । यु॒व॒ती इति॑ । स्वे॒भिः । ए॒वैः ।
 कृ॒ष्णे॒भिः । अ॒क्ता । उ॒पाः । रु॒श॒त्ऽभिः । व॒पुः॑ऽभिः । आ । च॒र॒तः ।
 अ॒न्या॑ऽअ॒न्या ॥८॥ स॒नै॒मि । स॒ख॒यम् । सु॒ऽअ॒प॒स्य॒मा॒नः । सु॒नुः ।
 दा॒ध॒ार । श॒व॒सा । सु॒ऽदं॒साः । आ॒मा॒नु । चि॒त् । द॒धि॒षे । प॒क्वम् ।
 अ॒न्त॒रि॒ति । प॒यः । कृ॒ष्णा॒नु । रु॒श॒त् । रोहि॑णीषु ॥९॥ स॒नात् ।
 स॒ऽनी॒ळाः । अ॒व॒नीः । अ॒वा॒ताः । व॒ता । र॒क्ष॒न्ते । अ॒मृ॒ताः । स॒हः॑ऽभिः ।
 पु॒रु । स॒ह॒स्रा । ज॒न॒यः । न । प॒त्नीः । दु॒व॒स्य॒न्ति । स्व॒सा॒रः । अ॒हृ॒या॒
 णम् ॥१०॥ स॒ना॒ऽयु॒वः । न॒म॒सा । न॒व्यः । अ॒कैः । व॒सु॑ऽय॒वः ।
 म॒त॒यः । द॒स । द॒द्रुः । प॒तिम् । न । प॒त्नीः । उ॒श॒तीः । उ॒श॒न्त॑म् ।
 स्पृ॒श॒न्ति । त्वा । श॒व॒सा॒ऽव॒न् । म॒नी॒षाः ॥११॥ स॒नात् । ए॒व । त॒व ।
 रा॒यः । ग॒भ॒स्तौ । न । क्षी॒य॒न्ते । न । उ॒प॑ । द॒स्य॒न्ति । द॒स । द्यु॑ऽमा॒न् ।

अ॒सि । क्र॒तुऽमा॒न् । इ॒न्द्र । धी॒रः । शि॒र्ष । श॒चीऽवः । त॒व । नः ।
 श॒चीभिः ॥१२॥ स॒नाऽय॒ते । गो॒त॒मः । इ॒न्द्र । न॒व्यम् । अ॒त॒च्चत् ।
 ब्र॒ह्म । ह॒रिऽयो॒ज॒नाय । सु॒ऽनी॒थाय॑ । नः । श॒व॒सा॒न । नो॒धाः । प्रा॒तः ।
 म॒धु । धि॒याऽव॑सुः । ज॒ग॒म्यात् ॥१३॥

I. 63.

त्वम् । म॒हान् । इ॒न्द्र । यः । ह । शु॒भैः । द्या॒वा । ज॒ज्ञानः ।
 पृ॒थि॒वी इति॑ । अ॒मे । धाः । यत् । ह । ते । वि॒श्वा । गि॒रयः । चि॒त् ।
 अ॒भ्वा । भि॒या । दृ॒ळ्हा॒सः । कि॒रणाः । न । ऐ॒जन् ॥१॥ आ । यत् ।
 ह॒री इति॑ । इ॒न्द्र । वि॒ऽव॒ता । वेः । आ । ते । व॒ज्रम् । ज॒रि॒ता । बा॒होः ।
 धा॒त् । येन॑ । अ॒वि॒ह॒र्य॒त॒क्र॒तो इत्य॑वि॒ह॒र्य॒त॒ऽक्र॒तो । अ॒मि॒त्रान् । पु॒रः ।
 इ॒ष्णा॒सि । पु॒रु॒ऽहू॒त । पू॒र्वीः ॥२॥ त्वम् । स॒त्यः । इ॒न्द्र । धृ॒ष्णुः ।
 ए॒तान् । त्वम् । ऋ॒भु॒क्षाः । न॒र्यः । त्वम् । पा॒द् । त्वम् । शु॒ष्णाम् । वृ॒जने॑ ।
 पृ॒ष्ठे । आ॒णौ । यू॒ने । कु॒त्सा॒य । द्यु॒ऽम॒ते । स॒चा । अ॒हन् ॥३॥ त्वम् ।
 ह । त्यत् । इ॒न्द्र । चो॒दीः । स॒खा । वृ॒त्रम् । यत् । व॒ज्रिन् । वृ॒षऽक॑र्मन् ।
 उ॒भ्राः । यत् । ह । शू॒र । वृ॒षऽम॑नः । प॒राचैः । वि । द॒स्यू॒न् । यो॒नौ ।
 अ॒कृतः । वृ॒थापा॑द् ॥४॥ त्वम् । ह । त्यत् । इ॒न्द्र । अ॒रि॒प॒ण्यन् ।
 दृ॒ळ्ह॒स्ये । चि॒त् । म॒र्ता॒नाम् । अ॒जु॒ष्टौ । वि । अ॒स्मत् । आ । का॒ष्ठाः ।
 अ॒र्वते । वः । घ॒नाऽइ॒व । व॒ज्रिन् । श्र॒थि॒हि । अ॒मि॒त्रान् ॥५॥ त्वाम् ।
 ह । त्यत् । इ॒न्द्र । अ॒र्णेऽसा॑तौ । स्वःऽम्री॒ळ्हे । न॒रः । आ॒जा । ह॒व॒न्ते ।
 त॒व । स्व॒धाऽवः । इ॒यम् । आ । स॒ऽम॒र्ये । ऊ॒तिः । वा॒ज्रेषु॑ । अ॒त॒सा॒य्या ।
 भू॒त् ॥६॥ त्वम् । ह । त्यत् । इ॒न्द्र । स॒प्त । यु॒ध्वन् । पु॒रः । व॒ज्रिन् ।
 पु॒रु॒ऽकु॒त्सा॒य । द॒र्द॒रि॒ति॑ द॒र्दः । व॒हिः । न । यत् । सु॒ऽदा॒से । वृ॒था ।

वर्क । अंहोः । राजन् । वरिवः । पूर्वे । करिति कः ॥७॥ त्वम् । त्याम् ।
 नः । इन्द्र । देव । चित्राम् । इषम् । आर्पः । न । पीपयः । परिज्मन् ।
 यया । शूर । प्रति । अस्मभ्यम् । यंसि । त्मनम् । ऊर्जम् । न । विश्वघ्न ।
 क्षरघ्नै ॥८॥ अकारि । ते । इन्द्र । गोतमेभिः । ब्रह्माणि । आऽउक्ता ।
 नर्मसा । हरिऽभ्याम् । सुऽपेशसम् । वाजम् । आ । भर । नः । प्रातः ।
 मञ्जु । धियाऽवसुः । जगम्यात् ॥९॥

I. 64.

वृष्णे । शर्धीय । सुऽमखाय । वेधसे । नोधः । सुऽवृक्तिम् । प्र ।
 भर । मरुत्ऽभ्यः । अपः । न । धीरः । मनसा । सुऽहस्त्यः । गिरः ।
 सम् । अञ्जे । विदथेषु । आऽभुवः ॥१॥ ते । जज्ञिरे । दिवः । ऋष्या-
 सः । उक्षरः । रुद्रस्य । मर्याः । असुराः । अरेपसः । पावकासः । शुच-
 यः । सूर्याऽइव । सत्वानः । न । द्रप्तिनः । घोरऽवर्पसः ॥२॥
 युवानः । रुद्राः । अजराः । अभोक्ऽहनः । ववक्षुः । अधिऽगावः । पर्व-
 ताऽइव । दृळ्हा । चित् । विश्वा । भुवनानि । पार्थिवा । प्र । च्यवयन्ति ।
 दिव्यानि । मज्मना ॥३॥ चित्रैः । अञ्जिभिः । वपुषे । वि । अञ्जते । वव-
 ऽसु । रुक्मान् । अधि । येतिरे । शुभे । अंसेषु । एषाम् । नि । मिमृक्षुः ।
 ऋष्टयः । साकम् । जज्ञिरे । स्वधया । दिवः । नरः ॥४॥ ईशानऽकृतः ।
 धुनयः । रिशादसः । वातान् । विऽद्युतः । तविषीभिः । अकृत । दुहन्ति ।
 ऊर्धः । दिव्यानि । धृतयः । भूमिम् । पिन्वन्ति । पर्यसा । परिऽञ्जयः ॥५॥
 पिन्वन्ति । अपः । मरुतः । सुऽदानवः । पर्यः । धृतऽवत् । विदथेषु ।
 आऽभुवः । अत्यम् । न । मिहे । वि । नयन्ति । वाजिनम् । उत्सम् । दु-
 हन्ति । स्तनयन्तम् । अक्षितम् ॥६॥ महिषासः । मायिनः । चित्रऽभा-

नवः । गिरयः । न । स्वऽर्तवसः । रघुऽस्यदः । मृगाऽईव । हस्तिनः ।
 खादथ । वना । यत् । आरुणीषु । तर्विषीः । अयुग्ध्वम् ॥७॥ सिंहाऽ-
 ईव । नानदति । प्रऽचैतसः । पिशाऽईव । सुऽपिशः । विश्वऽवेदसः ।
 चपः । जिन्वन्तः । पृषतीभिः । ऋष्टिऽभिः । सम् । इत् । सऽवाधः ।
 शर्वसा । अहिऽमन्यवः ॥८॥ रोदसी इति । आ । वदत् । गणऽश्रियः ।
 नृऽसाचः । शूराः । शर्वसा । अहिऽमन्यवः । आ । वन्धुरेषु । अमतिः । न ।
 दर्शता । विऽद्युत् । न । तस्थौ । मरुतः । रथेषु । वः ॥९॥ विश्वऽवेदसः ।
 रयिऽभिः । सम्ऽओकसः । सम्ऽमिश्रासः । तर्विषीभिः । विऽरप्तिनः ।
 अस्तारः । इषुम् । दधिरे । गर्भस्तयोः । अनन्तऽशुष्माः । वृषऽखादयः ।
 नरः ॥१०॥ हिरण्ययेभिः । पविऽभिः । पयःवृधः । उत् । जिघ्रन्ते ।
 आऽपथ्यः । न । पर्वतान् । मखाः । अयासः । स्वऽसृतः । ध्रुवऽच्युतः ।
 दुध्नऽकृतः । मरुतः । आजत्ऽऋष्टयः ॥११॥ घृषुम् । पावकम् । वनि-
 नेम् । विऽचर्षणिम् । रुद्रस्य । स्रनुम् । हवसा । गृणीमसि । रजऽतुरम् ।
 तवसम् । मारुतम् । गणम् । ऋजीपिणम् । वृषणम् । सश्वत । श्रिये ॥१२॥
 प्र । नु । सः । मर्तः । शर्वसा । जनान् । अति । तस्थौ । वः । ऊतीः ।
 मरुतः । यम् । आवत । अर्वत्ऽभिः । वाजम् । भरते । धना । नृऽभिः ।
 आऽपृच्छयम् । कर्तुम् । आ । क्षेति । पुष्यति ॥१३॥ चर्कृत्यम् । मरुतः ।
 पृत्ऽसु । दुस्तरम् । द्युऽमन्तम् । शुष्मम् । मधवत्ऽसु । धत्तन । धनऽ-
 स्पृतम् । उक्थ्यम् । विश्वऽचर्षणिम् । तोकम् । पुष्येम् । तनयम् । शतम् ।
 हिमाः ॥१४॥ नु । स्थिरम् । मरुतः । वीरऽवन्तम् । ऋतिऽसहम् ।
 रयिम् । अस्मासु । धत्त । सहस्रिणम् । शतिनम् । शशुऽवांसम् । प्रातः ।
 मक्षु । धियाऽवसुः । जगम्वात् ॥ १५ ॥

I. 65.

पश्वा । न । ता॒युम् । गुहा॑ । च॒त॒न्त॒म् । न॒मः । यु॒जा॒न॒म् । न॒मः ।
 व॒ह॒न्त॒म् । स॒ऽजो॒षाः । धी॒राः । प॒दैः । अ॒नु । ग॒म॒न् । उ॒प । त्वा ।
 सी॒द॒न् । वि॒श्वे । य॒ज्ञ॒त्राः ॥१॥२॥ ऋ॒त॒स्य॑ । दे॒वाः । अ॒नु । व्र॒ता ।
 गुः । भुव॑त् । परि॒ष्टिः । द्यौः । न । भू॒मं । वर्ध॑न्ति । ई॒म् । आ॒पः ।
 प॒न्वा । सु॒ऽशि॒थि॒म् । ऋ॒त॒स्य॑ । यो॒ना । गर्भे॑ । सु॒ऽजा॒त॒म् ॥३॥४॥
 पु॒ष्टिः । न । र॒ण्वा । क्षि॒तिः । न । पृ॒थ्वी । गि॒रिः । न । भु॒ज्मं ।
 द्यो॒दः । न । श॒म्ऽभु॑ । अ॒त्यः । न । अ॒ज्म॒न् । सर्ग॑ऽप्र॒त॒क्तः । सि॒न्धुः । न ।
 द्यो॒दः । कः । ई॒म् । व॒रा॒ते ॥५॥६॥ जा॒मिः । सि॒न्धू॒ना॒म् । भ्रा॒ता॒ऽइ॒व ।
 स्व॒स्रा॒म् । इ॒भ्या॒न् । न । रा॒जा । व॒ना॒नि । अ॒त्ति॒ । यत् । वा॒र्त॒ऽजृ॒तः ।
 व॒ना । वि । अ॒स्यात् । अ॒ग्निः । ह॒ । दा॒ति॒ । रो॒मं । पृ॒थि॒न्याः ॥७॥८॥
 श्व॒सि॒ति॒ । अ॒प्ऽसु॑ । हंसः । न । सी॒द॒न् । कृ॒त्वा । चे॒र्ति॒ष्ठः । वि॒शाम् ।
 उ॒पऽभु॑त् । सो॒मः । न । वे॒धाः । ऋ॒त॒ऽप्र॒जा॒तः । प॒शुः । न । शि॒श्वी ।
 वि॒ऽभुः । दू॒रे॒भ्योः ॥९॥१०॥

I. 66.

र॒यिः । न । चि॒त्रा । स॒रः । न । स॒म्ऽदृ॒क् । आ॒युः । न । प्रा॒णः ।
 नि॒त्यः । न । सु॒नुः । त॒क्ता । न । भू॒र्णिः । व॒ना । सि॒स॒क्ति॒ । प॒यः ।
 न । धे॒नुः । शु॒चिः । वि॒भा॒ऽवा ॥१॥२॥ दा॒धार॑ । क्षे॒म॒म् । ओ॒कः ।
 न । र॒ण्वः । य॒वः । न । प॒क्कः । जे॒ता । ज॒ना॒ना॒म् । ऋ॒षिः । न । स्तु॒भ्वा ।
 वि॒क्षु । प्र॒ऽश॒स्तः । वा॒जी । न । प्री॒तः । व॒यः । द॒धा॒ति ॥३॥४॥
 दू॒रो॒क॒ऽशो॒चिः । कृ॒तुः । न । नि॒त्यः । जा॒या॒ऽइ॒व । यो॒नौ । अ॒र॒म् ।
 वि॒श्व॒सै । चि॒त्रः । यत् । अ॒भ्रा॒ट् । श्वे॒तः । न । वि॒क्षु । रथः । न । रु॒क्मी ।

त्वेपः । समत्सु ॥५॥६॥ सेनाऽइव । सृष्टा । अमम् । दधाति ।
 अस्तुः । न । दिद्युत् । त्वेपऽप्रतीका । यमः । ह । जातः । यमः । जनिऽ-
 त्वम् । जारः । कनीनाम् । पतिः । जनीनाम् ॥७॥८॥ तम् । वः ।
 चराधा । वयम् । वसत्या । अस्तम् । न । गावः । नक्षन्ते । इदम् ।
 सिन्धुः । न । क्षोदः । प्र । नीचीः । ऐनोत् । नवन्त । गावः । स्वः ।
 दशीके ॥९॥१०॥

I. 67.

वनेषु । जायुः । मर्तेषु । मित्रः । वृणीते । श्रुष्टिम् । राजाऽइव ।
 अजुर्यम् । क्षेमः । न । साधुः । क्रतुः । न । भद्रः । भुवत् । सुऽआधीः ।
 होता । हव्यऽवाद् ॥१॥२॥ हस्तैः । दधानः । नृम्णा । विश्वानि । अमे ।
 देवान् । धात् । गुहा । निऽसीदन् । विदन्ति । ईम् । अत्र । नरः ।
 धियम्ऽधाः । हृदा । यत् । तथान् । मन्त्रान् । अशंसन् ॥३॥४॥
 अजः । न । क्षाम् । दाधार । पृथिवीम् । तस्तम्म । द्याम् । मन्त्रैभिः ।
 सत्यैः । प्रिया । पदानि । पश्वः । नि । पाहि । विश्वऽआयुः । अग्रे ।
 गुहा । गुहम् । गाः ॥५॥६॥ यः । ईम् । चिकेत । गुहा । भवन्तम् ।
 आ । यः । ससाद । धाराम् । क्रतस्य । वि । ये । चृतन्ति । ऋता ।
 सपन्तः । आत् । इत् । वसन्ति । प्र । ववाच । असै ॥७॥८॥ वि ।
 यः । वीरुत्सु । रोधत् । महिस्त्वा । उत । प्रऽजाः । उत । प्रऽसृष्टु ।
 अन्तरिति । चित्तिः । अपाम् । दमे । विश्वऽआयुः । सवऽइव । धीराः ।
 सम्ऽमाय । चक्रः ॥९॥१०॥

I. 68.

श्रीणन् । उप । स्यात् । दिवम् । भुरण्युः । स्यात् । चरथम् ।
 अक्तन् । वि । ऊर्णोत् । परि । यत् । एपाम् । एकः । विश्वेषाम् ।

भुवत् । देवः । देवानाम् । महिस्त्वा ॥१॥२॥ आत् । इत् । ते । विश्वे ।
 क्रतुम् । जुषन्त । शुष्कात् । यत् । देव । जीवः । जनिष्ठाः । भजन्त ।
 विश्वे । देवस्त्वम् । नाम । क्रतुम् । सर्पन्तः । अमृतम् । एवैः ॥३॥४॥
 ऋतस्य । प्रेषाः । ऋतस्य । धीतिः । विश्वऽआयुः । विश्वे । अपांसि ।
 चक्रः । यः । तुभ्यम् । दाशात् । यः । वा । ते । शिचात् । तस्मै ।
 चिकित्वान् । रयिम् । दयस्व ॥५॥६॥ होता । निऽसत्तः । मनोः ।
 अपत्ये । सः । चित् । नु । आसाम् । पतिः । रयीणाम् । इच्छन्त ।
 रेतः । मिथः । तनूषु । सम् । जानत । स्वैः । दक्षैः । अमूराः ॥७॥८॥
 पितुः । न । पुत्राः । क्रतुम् । जुषन्त । श्रोषन् । ये अस्य । शासम् ।
 तुरासः । वि । रायः । औणोत् । दुरः । पुरुऽशुः । पिपेश । नाकम् ।
 स्तुऽभिः । दमूनाः ॥९॥१०॥

I. 69.

शुक्रः । शुशुक्कान् । उपः । न । जारः । प्रा । समीची इति सम्-
 ईची । दिवः । न । ज्योतिः । परि । प्रऽजातः । क्त्वा । बभूथ । भुवः ।
 देवानाम् । पिता । पुत्रः । सन् ॥१॥२॥ वेधाः । अहसः । अग्निः । वि-
 जानन् । ऊर्ध्वः । न । गोनाम् । स्वाब् । पितृनाम् । जनै । न । शैवः ।
 आऽह्वयः । सन् । मध्ये । निऽसत्तः । रण्वः । दुरोणे ॥३॥४॥
 पुत्रः । न । जातः । रण्वः । दुरोणे । वाजी । न प्रीतः । विशः । वि । ता-
 रीत् । विशः । यत् । अहै । नृऽभिः । सऽनीळाः । अग्निः । देवस्त्वा ।
 विश्वानि । अश्याः ॥५॥६॥ नर्किः । ते । एता । व्रता । मिनन्ति । नृ-
 म्यः । यत् । एभ्यः । श्रुष्टिम् । चकर्थ । तत् । तु । ते । दंसः । यत् । अहन् ।
 समानैः । नृऽभिः । यत् । युक्तः । विवेः । रपांसि ॥७॥८॥ उपः । न ।

जारः । विभाऽवा । उ॒स्रः । सं॒ज्ञा॒तऽरूपः । चि॒कै॒तत् । अ॒सै । त्मना ।
व॒ह॒न्तः । दु॒रः । वि । ऋ॒ण्वन् । न॒व॒न्त । वि॒श्वे । स्वः । द॒शी॒के ॥९॥१०॥

I. 70.

व॒नेम । प॒र्वीः । अ॒र्यः । म॒नी॒षा । अ॒ग्निः । सु॒ऽशो॒कः । वि॒श्वानि ।
अ॒श्याः । आ । दै॒व्यानि । व्र॒ता । चि॒कित्वा॒न् । आ । मा॒नु॒ष॒स्य । ज॒न॒-
स्य । ज॒न्म ॥१॥२॥ ग॒र्भेः । यः । अ॒पाम् । ग॒र्भेः । व॒ना॒ना॒म् । ग॒र्भेः ।
च । स्या॒ताम् । ग॒र्भेः । च॒र॒था॒म् । अ॒द्रौ । चि॒त् । अ॒सै । अ॒न्तः ।
दु॒रो॒णे । वि॒शाम् । न । वि॒श्वः । अ॒मृ॒तः । सु॒ऽआ॒धीः ॥३॥४॥ सः ।
हि । क्ष॒पा॒ऽवा॒न् । अ॒ग्निः । र॒यी॒णाम् । दा॒श॒त् । यः । अ॒सै । अ॒रम् । सु॒ऽ-
उ॒क्तैः । ए॒ता । चि॒कित्वा॒न् । भू॒म । नि । पा॒हि । दे॒वा॒ना॒म् । ज॒न्म ।
म॒ती॒न् । च । वि॒द्वान् ॥५॥६॥ व॒र्ध॒न् । यम् । प॒र्वीः । क्ष॒पः । वि॒ऽरू॒-
पाः । स्या॒तुः । च । रथ॑म् । ऋ॒तऽप्र॒वी॒तम् । अ॒रा॒धि । हो॒ता । स्वः ।
नि॒ऽस॒त्तः । ऋ॒ण्वन् । वि॒श्वानि । अ॒पा॒सि । स॒त्या ॥७॥८॥ गो॒षु । प्र॒ऽश॒-
स्ति॒म् । व॒ने॒षु । धि॒पे । भ॒र॒न्त । वि॒श्वे । ब॒लि॒म् । स्वः । नः । वि ।
त्वा । न॒रः । पु॒रु॒ऽत्रा । स॒प॒र्य॒न् । पि॒तुः । न । जि॒वैः । वि । वे॒दः । भ॒र॒न्त
॥९॥१०॥ सा॒धुः । न । गृ॒ध्नः । अ॒स्ताऽइ॒व । श्र॒रः । या॒ताऽइ॒व । भी॒मः ।
त्वे॒पः । स॒म॒त्सु ॥११॥

I. 71.

उ॒पे । प्र । जि॒न्वन् । उ॒श॒तीः । उ॒श॒न्त॑म् । प॒ति॒म् । न । नि॒त्यम् ।
ज॒न॒यः । स॒ऽनी॒लाः । स्व॒सा॒रः । इ॒या॒वी॒म् । अ॒रु॒षी॒म् । अ॒नु॒पू॒न् । चि॒त्रम् ।
उ॒च्छ॒न्ती॑म् । उ॒प॒स॑म् । न । गा॒वः ॥१॥वी॒ळु । चि॒त् । दृ॒ळ्हा । पि॒तरः ।
नः । उ॒क्थैः । अ॒द्रि॒म् । रु॒जन् । अ॒ङ्गि॒र॒सः । र॒वै॒ण । च॒क्रुः । दि॒वः ।

बृ॒ह॒तः । गा॒तुम् । अ॒स्मे इति । अ॒ह॒रि॒ति । स्वः । वि॒वि॒दुः । के॒तुम् ।
 उ॒त्ताः ॥२॥ द॒ध॒न् । ऋ॒तम् । ध॒न॒य॒न् । अ॒स्य । धी॒तिम् । आ॒त् । इ॒त् ।
 अ॒र्यः । दि॒धि॒ष्वः । वि॒ऽभृ॒त्राः । अ॒तृ॒ष्य॒न्तीः । अ॒प॒सः । य॒न्ति । अ॒च्छ ।
 दे॒वान् । ज॒न्म । प्र॒य॒सा । व॒र्ध॒य॒न्तीः ॥३॥ म॒थी॒त् । य॒त् । ई॒म् । वि॒ऽ-
 भृ॒तः । मा॒त॒रि॒श्वा । गृ॒हेऽगृ॒हे । इ॒येतः । जे॒न्यः । भू॒त् । आ॒त् । ई॒म् । रा॒ज्ञै ।
 न । स॒ही॒य॒से । स॒र्वा । स॒न् । आ । दु॒त्यम् । भृ॒ग॒वा॒णः । वि॒वा॒य ॥४॥
 म॒हे । य॒त् । पि॒त्रे । ई॒म् । र॒स॒म् । दि॒वे । कः । अ॒व । त्स॒र॒त् । पृ॒श॒-
 न्यः । चि॒कि॒त्वान् । सृ॒ज॒त् । अ॒स्ता । धृ॒ष॒ता । दि॒द्युम् । अ॒स्मै । स्वा॒-
 या॒म् । दे॒वः । दु॒हि॒त॒रि । त्वि॒षि॒म् । धा॒त् ॥५॥ स्वे । आ । यः ।
 तु॒भ्य॒म् । द॒मे । आ । वि॒ऽभा॒ति । न॒मः । वा । दा॒शा॒त् । उ॒श॒तः । अ॒नु ।
 द्यू॒न् । व॒धो॒ इति । अ॒ग्ने । व॒यः । अ॒स्य । द्वि॒ऽव॒र्हीः । या॒स॒त् । रा॒या ।
 स॒ऽर॒थ॒म् । य॒म् । जु॒ना॒सि ॥६॥ अ॒ग्नि॒म् । वि॒श्वाः । अ॒भि । पृ॒क्षः । स॒-
 च॒न्ते । स॒मु॒द्र॒म् । न । स॒व॒तः । स॒प्त । य॒द्हीः । न । जा॒मि॒ऽभिः । वि ।
 चि॒कि॒ते । व॒यः । नः । वि॒दाः । दे॒वेषु । प्र॒ऽम॒ति॒म् । चि॒कि॒त्वान् ॥७॥
 आ । य॒त् । इ॒पे । नृ॒ऽप॒ति॒म् । ते॒जः । आ॒न॒द् । शु॒चि॒ । रे॒तः । नि॒ऽसि॒-
 ऋ॒म् । द्यौः । अ॒भी॒कै । अ॒ग्निः । श॒र्ध॒म् । अ॒न॒व॒द्यम् । यु॒वा॒न॒म् । सु॒ऽआ॒-
 ध्य॒म् । ज॒न॒य॒त् । सु॒द॒य॒त् । च ॥८॥ म॒नः । न । यः । अ॒ध्व॒नः । स॒द्यः ।
 ए॒ति । ए॒कः । स॒त्रा । सूरः । व॒स्वः । ई॒शे । रा॒जा॒ना । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा ।
 सु॒पा॒णी इति सु॒ऽपा॒णी । गो॒षु । प्रि॒यम् । अ॒मृ॒त॒म् । र॒क्ष॒मा॒णा ॥९॥
 मा । नः । अ॒ग्ने । स॒ख्या । पि॒त्र्या॒णि । प्र । म॒षि॒ष्ठाः । अ॒भि । वि॒दुः ।
 क॒विः । स॒न् । न॒मः । न । रू॒पम् । ज॒रि॒मा । मि॒ना॒ति । पु॒रा । त॒स्याः ।
 अ॒भिऽश॒स्तेः । अ॒धि । इ॒हि ॥१०॥

I. 72.

नि । का॒व्या । वे॒धसः । श॒र्वतः । कः । ह॒स्ते । द॒धानः । न॒र्या ।
 पु॒रूणि । अ॒ग्निः । भु॒वत् । र॒यिऽप॒तिः । र॒यी॒णाम् । स॒त्रा । च॒क्रा॒णः ।
 अ॒मृता॒नि । वि॒श्वा ॥१॥ अ॒से इति । व॒त्सम् । परि । स॒न्तम् । न । वि॒
 न्दन् । इ॒च्छन्तः । वि॒श्वे । अ॒मृताः । अ॒मू॒राः । अ॒मऽयु॒वः । प॒दऽव्यः ।
 धि॒यम्॒धाः । त॒स्थुः । प॒दे । प॒रमे । चारु । अ॒ग्नेः ॥२॥ ति॒स्रः । यत् ।
 अ॒ग्ने । श॒रदः । त्वा॒म् । इत् । शु॒चिम् । घृ॒तेन । शु॒चयः । स॒पर्यान् । ना॒
 मा॒नि । चि॒त् । द॒धिरे । य॒ज्ञिया॒नि । अ॒ह्नद॒यन्त । त॒न्वः । सु॒ज्जा॒ताः ॥३॥
 आ । रो॒दसी । इति । बृ॒हती इति । वे॒र्वि॒दानाः । प्र । रु॒द्रिया । ज॒ग्निरे । य॒
 ज्ञि॒यासः । वि॒दत् । म॒र्तः । ने॒मऽधि॒ता । चि॒कित्वा॒न् । अ॒ग्निम् । प॒दे । प॒र॒
 मे । त॒स्थि॒स्वांसम् ॥४॥ स॒म्॒ज्जा॒ना॒नाः । उ॒प । सी॒दन् । अ॒भिऽजु । प॒त्नीऽ॒
 वन्तः । न॒म॒स्यम् । न॒म॒स्य॒न्निति॒ नम॒स्यन् । रि॒रि॒क्षांसः । त॒न्वः । कृ॒ण्व॒त ।
 स्वाः । स॒खा । स॒ख्युः । नि॒ऽमि॒षि । र॒क्षमा॒णाः ॥५॥ त्रिः । स॒प्त । यत् ।
 गु॒ह्यानि । त्वे इति । इत् । प॒दा । अ॒वि॒दन् । नि॒ऽहि॒ता । य॒ज्ञिया॒सः ।
 तेभिः । र॒क्षन्ते । अ॒मृतम् । स॒जोषाः । प॒शून् । च । स्था॒तृन् । च॒रथम् ।
 च । पा॒हि ॥६॥ वि॒द्वान् । अ॒ग्ने । व॒युना॒नि । क्षि॒ती॒नाम् । वि । आ॒नु॒
 पक् । शु॒रुधः । जी॒वसे । धाः । अ॒न्तऽवि॒द्वान् । अ॒ध्वनः । दे॒वऽया॒नान् ।
 अ॒त॒न्द्रः । द॒तः । अ॒भवः । ह॒विऽवा॒त् ॥७॥ सु॒ऽआ॒र्घ्यः । दि॒वः । आ ।
 स॒प्त । य॒ह्वीः । रा॒यः । दु॒रः । वि । ऋ॒तऽज्ञाः । अ॒जानन् । वि॒दत् ।
 ग॒व्यम् । स॒रमा । दृ॒ळ्हम् । ऊ॒र्वम् । येन । नु । क॒म् । मा॒नुषी । भो॒ज॒ते ।
 वि॒त् ॥८॥ आ । ये । वि॒श्वा । सु॒ऽअ॒प॒त्यानि॒ । त॒स्थुः । कृ॒ण्व॒नासः ।
 अ॒मृत॒स्त्वाय॒ । गा॒तुम् । म॒ह्ना । म॒हत्॒भिः । पृ॒थि॒वी । वि । त॒स्थे । मा॒ता ।

पुत्रैः । अदितिः । धार्यसे । वेरिति वेः ॥९॥ अधि । श्रियम् । नि । दधुः ।
 चारुम् । अस्मिन् । दिवः । यत् । अची इति । अमृताः । अकृण्वन् ।
 अध । चरन्ति । सिन्धवः । न । सृष्टाः । प्र । नीचीः । अग्ने । अरुपीः ।
 अजानन् ॥१०॥

I. 73.

रयिः । न । यः । पितृऽवित्तः । वयःऽधाः । सुऽप्रनीतिः । चि-
 कितुषः । न । शासुः । सोनऽशीः । अतिथिः । न ग्रीणानः । होताऽ-
 इव । सद्य । विधतः । वि । तारीत् ॥१॥ देवः । न । यः । सविता । सत्यऽ-
 मन्मा । क्रत्वा । निऽपाति । वृजनानि । विश्वा । पुरुऽप्रशस्तः । अमर्तिः ।
 न । सत्यः । आत्माऽइव । शेवः । दिधिषार्यः । भृत् ॥२॥ देवः । न ।
 यः । पृथिवीम् । विश्वऽधायाः । उपऽचेति । हितऽमित्रः । न । राजा ।
 पुरऽसदः । शर्मऽसदः । न । वीराः । अनवद्या । पतिजुष्टाऽइव । नारी
 ॥३॥ तम् । त्वा । नरः । दमे । आ । नित्यम् । इदम् । अग्ने । सचन्त ।
 क्षितिषु । ध्रुवासु । अधि । युगम् । नि । दधुः । भूरि । अस्मिन् । भव ।
 विश्वऽआयुः । धरुणः । रयीणाम् ॥४॥ वि । पृक्षः । अग्ने । मघऽवानः ।
 अश्रुः । वि । सूरयः । ददतः । विश्वम् । आयुः । सनेम । वाजम् । सम्-
 इथेषु । अर्यः । भागम् । देवेषु । श्रवसे । दधानाः ॥५॥ ऋतस्य । हि ।
 धेनवः । वावशानाः । स्मत्ऽऊग्रीः । पीपयन्त । युऽमक्ताः । पराऽवतः ।
 सुऽमतिम् । भिक्षमाणाः । वि । सिन्धवः । समया । सप्तः । अद्रिम् ॥६॥
 त्वे इति । अग्ने । सुऽमतिम् । भिक्षमाणाः । दिवि । श्रवः । दधिरे । य-
 जियासः । नक्ता । च । चक्रुः । उपसा । विरूपे इति विऽरूपे । कृष्णम् ।
 च । वर्णम् । अरुणम् । च । सम् । धुरिति धुः ॥७॥ यान् । राये ।

म॒र्तीन् । सु॒ख॒दः । अ॒ग्ने । ते । स्या॒म । म॒घऽवा॒नः । व॒यम् । च । छा॒याऽ-
 इ॒व । वि॒श्वम् । भु॒व॒नम् । सि॒स॒क्षि । आ॒प॒प्रि॒ऽवा॒न् । रो॒द॒सी इति॑ । अ॒न्त-
 रि॒क्षम् ॥८॥ अ॒र्व॒त्ऽभिः । अ॒ग्ने । अ॒र्व॒तः । नृ॒ऽभिः । नृन् । वी॒रैः । वी॒रान् ।
 व॒नु॒याम । त्वाऽऊ॒ताः । ई॒शा॒नासः॑ । पि॒तृ॒ऽवि॒त्तस्य॑ । रा॒यः । वि । सु॒र॒यः ।
 श॒तऽहि॒माः । नः । अ॒श्व॒युः ॥९॥ ए॒ता । ते । अ॒ग्ने । उ॒च॒थानि॑ । वे॒धः ।
 जु॒ष्टानि॑ । स॒न्तु । म॒न॒से । ह॒दे । च । श॒के॒म । रा॒यः । सु॒ऽधु॒रः । य॒मम् ।
 ते । अ॒धि । श्र॒वः । दे॒वऽभे॒क्तम् । द॒धानाः॑ ॥१०॥

I. 74.

उ॒पऽप्र॒यन्तः॑ । अ॒ध्व॒रम् । म॒न्त्रम् । वो॒चे॒म । अ॒ग्नये॑ । आ॒रे ।
 अ॒स्मे इति॑ । च । भृ॒ण्व॒ते ॥१॥ यः । स्नी॒हि॒तीषु॑ । प॒र्व्यः । स॒म्ऽज॒ग॒मा-
 ना॒सु । कृ॒ष्टिषु॑ । अ॒र॒क्षत् । दा॒शुषे॑ । ग॒र्यम् ॥२॥ उ॒त । ब्रु॒व॒न्तु ।
 ज॒न्त॒वः । उ॒त् । अ॒ग्निः । वृ॒त्र॒ऽहा । अ॒ज॒नि । ध॒नम्ऽज॒यः । रणे॑ऽर॒णे ॥३॥
 य॒स्य । दू॒तः । अ॒सि॑ । क्ष॒ये । वे॒षि । ह॒व्यानि॑ । वी॒तये॑ । द॒स्मत् ।
 कृ॒णो॒षि । अ॒ध्व॒रम् ॥४॥ तम् । इ॒त् । सु॒ऽह॒व्यम् । अ॒ङ्गि॒रः । सु॒ऽदे॒वम् ।
 स॒ह॒सः । य॒हो इति॑ । ज॒नाः । आ॒हुः । सु॒ऽव॒हि॒र्षम् ॥५॥ आ । च ।
 व॒हा॒सि । ता॒न् । इ॒ह । दे॒वान् । उ॒प । प्र॒श॒स्तये॑ । ह॒व्या । सु॒ऽच॒न्द्र ।
 वी॒तये॑ ॥६॥ न । योः । उ॒प॒ब्दिः । अ॒श्व्यः । भृ॒ण्वे । रथ॑स्य । क॒त् । च॒न ।
 य॒त् । अ॒ग्ने । या॒सि॑ । दू॒त्यम् ॥७॥ त्वाऽऊ॒तः । वा॒जी । अ॒ह॒यः । अ॒भि ।
 पू॒र्व॒स्मात् । अ॒प॒रः । प्र । दा॒श्वा॒न् । अ॒ग्ने । अ॒स्थात् ॥८॥ उ॒त । द्यु॒ऽम॒त् ।
 सु॒ऽवी॒र्यम् । बृ॒हत् । अ॒ग्ने । वि॒वा॒स॒सि । दे॒वे॒भ्यः । दे॒व । दा॒शुषे॑ ॥९॥

I. 75.

जु॒प॒स्व । स॒प्र॒थऽत॒मम् । व॒चः । दे॒व॒प्स॒रऽत॒मम् । ह॒व्या । जु॒हानः॑ ।

आसनि ॥१॥ अथ । ते । अङ्गिरःऽतम् । अग्ने । वेधःऽतम् । प्रियम् ।
 वोचेम । ब्रह्म । सानसि ॥२॥ कः । ते । जामिः । जनानाम् । अग्ने । कः ।
 दाशुऽअध्वरः । कः । ह । कस्मिन् । असि । श्रितः ॥३॥ त्वम् ।
 जामिः । जनानाम् । अग्ने । मित्रः । असि । प्रियः । सखा । सखि-
 ऽभ्यः । ईद्व्यः ॥४॥ यज । नः । मित्रावरुणा । यज । देवान् ।
 ऋतम् । बृहत् । अग्ने । यक्षि । स्वम् । दमेम् ॥५॥

I. 76.

का । ते । उपऽइति । मनसः । वराय । भुवत् । अग्ने । शम्-
 ऽतमा । का । मनीषा । कः । वा । यज्ञैः । परि । दक्षम् । ते । आप ।
 केन । वा । ते । मनसा । दाशेम ॥१॥ आ । इहि । अग्ने । इह ।
 होता । नि । सीद । अदब्धः । सु । पुरःऽएता । भव । नः । अव-
 ताम् । त्वा । रोदसी इति । विश्वमिन्वे इति विश्वम्ऽइन्वे । यज । महे ।
 सौमनसाय । देवान् ॥२॥ प्र । सु । विश्वान् । रक्षसः । धर्चि । अग्ने ।
 भव । यज्ञानाम् । अभिशस्तिऽपावा । अथ । आ । वह । सोमऽपतिम् ।
 हरिऽभ्याम् । आतिथ्यम् । अस्मै । चकृम । सुऽदाम्ने ॥३॥ प्रजाऽर्वता ।
 वचसा । वह्निः । आसा । आ । च । हुवे । नि । च । सत्सि । इह ।
 देवैः । वेषि । होत्रम् । उत । पोत्रम् । यज्ञत्र । बोधि । प्रऽयन्तः ।
 जनितः । वसूनाम् ॥४॥ यथा । विप्रस्य । मनुषः । हविःऽभिः ।
 देवान् । अयजः । कविऽभिः । कविः । सन् । एव । होतरिति । सत्य-
 ऽतर । त्वम् । अद्य । अग्ने । मन्द्रया । जुह्वा । यजस्व ॥५॥

1. 77.

कथा । दाशेम । अग्रये । का । अस्मै । देवऽजुष्टा । उच्यते ।

भामिने । गीः । यः । मर्त्येषु । अमृतः । ऋत॒ऽवा । होता । यजिष्ठः ।
 इत् । कृ॒णोति । दे॒वान् ॥१॥ यः । अध्व॒रेषु । शम्॒ऽतमः । ऋत॒ऽवा ।
 होता । तम् । ऊँ इति । नमः॑ऽभिः । आ । कृ॒णु॒ध्वम् । अ॒भिः । यत् ।
 वेः । मर्तीय । दे॒वान् । सः । च । बोधाति । मन॑सा । य॒जाति ॥२॥
 सः । हि । क्रतुः । सः । मर्यैः । सः । सा॒धुः । मि॒त्रः । न । भूत् ।
 अ॒द्भुत॑स्य । रथीः । तम् । मे॒घेषु । प्रथ॑मम् । दे॒वऽय॒न्तीः । विशः ।
 उप । ब्र॒वते । द॒स्मम् । आरीः ॥३॥ सः । नः । नृ॒णाम् । नृ॒ऽतमः ।
 रि॒शादाः । अ॒ग्निः । गिरः । अ॒वसा । वे॒तु । धी॒तिम् । तना । च ।
 ये । मघ॑ऽवानः । श॒विष्ठाः । वा॒जऽप्र॒सृताः । इ॒ष्यन्त । मन्म ॥४॥
 ए॒व । अ॒ग्निः । गो॒तमे॑भिः । ऋत॒ऽवा । वि॒प्रेभिः । अ॒स्तोष्ट । जा॒त-
 स्वे॒दाः । सः । ए॒षु । द्यु॒न्नम् । पी॒पय॑त् । सः । वा॒जम् । सः । पु॒ष्टिम् ।
 या॒ति । जोष॑म् । आ । चि॒कित्वा॑न् ॥५॥

I. 78.

अ॒भि । त्वा । गो॒तमाः । गिरा । जा॒तस्वे॒दः । वि॒ऽर्च॑षणे । द्यु॒मैः ।
 अ॒भि । प्र । नो॒नुमः ॥१॥ तम् । ऊँ इति । त्वा । गो॒तमः । गिरा । रा॒यः-
 ऽक्रामः । दु॒वस्य॑ति । द्यु॒मैः । अ॒भि । प्र । नो॒नुमः ॥२॥ तम् । ऊँ
 इति । त्वा । वा॒जऽसा॑तमम् । अ॒ङ्गिर॑स्वत् । ह॒वाम॑हे । द्यु॒मैः । अ॒भि ।
 प्र । नो॒नुमः ॥३॥ तम् । ऊँ इति । त्वा । वृ॒त्रह॑न्ऽतमम् । यः । द॒स्यून् ।
 अ॒वऽधू॑नुपे । द्यु॒मैः । अ॒भि । प्र । नो॒नुमः ॥४॥ अ॒वो॑चाम । र॒हृग॑णाः ।
 अ॒ग्नये॑ । मधु॑ऽमत् । व॒चः । द्यु॒मैः । अ॒भि । प्र । नो॒नुमः ॥५॥

I. 79.

हि॒र॒ण्य॑ऽके॒शः । र॒जसः । वि॒ऽस॒रे । अ॒हिः । धु॒निः । वा॒तऽइ॒व ।

ध॒र्जी॒मान् । शु॒चिऽभ्रा॒जाः । उ॒प॒स॑तः । न॒वे॒दाः । य॒श॑स्व॒तीः । अ॒प॒स्यु॒र्वः ।
 न । स॒त्याः ॥१॥ आ । ते । सु॒ऽष॒र्णाः । अ॒मि॒न॒न्त॒ । ए॒वैः । कृ॒ष्णः ।
 नो॒ना॒व । वृ॒ष॒भः । य॒दि । इ॒दम् । शि॒वा॒भिः । न । स्म॒र्य॑मा॒नाभिः ।
 आ । अ॒गा॒त् । प॒त॑न्ति । मि॒हः । स्त॒न॒य॑न्ति । अ॒भ्रा ॥२॥ यत् । ई॒म् ।
 ऋ॒त॒स्य॑ । प॒र्य॑सा । पि॒या॒नः । न॒र्य॑न् । ऋ॒त॒स्य॑ । प॒थि॑ऽभिः । र॒जि॑ष्ठैः ।
 अ॒र्य॑मा । मि॒त्रः । व॒रु॑णः । प॒रि॑ऽज्मा । त्व॒च॑म् । पृ॒ञ्च॒न्ति॒ । उ॒प॑र॒स्य ।
 यो॒नौ ॥३॥ अ॒ग्ने॑ । वा॒ज॑स्व । गो॒ऽम॑तः । ई॒शा॒नः । स॒ह॒सः । य॒हो॒ इति॑ ।
 अ॒स्ये॒ इति॑ । धे॒हि । जा॒त॒ऽवे॒दः । म॒हि॑ । अ॒वः ॥४॥ सः । इ॒घा॒नः ।
 व॒सुः । क॒विः । अ॒ग्निः । ई॒ळे॒न्यः । गि॒रा । रे॒वत् । अ॒स्म॒भ्य॑म् । पु॒रु॒ऽअ॒-
 नी॒क । दी॒दि॒हि ॥५॥ च॒पः । रा॒ज॒न् । उ॒त । त्म॒ना॑ । अ॒ग्ने॑ । व॒स्तोः॑ ।
 उ॒त । उ॒प॒स॑तः । सः । ति॒ग्म॑ऽज॒म्भ॒ । र॒क्ष॑सः । द॒ह॒ । प्र॒ति ॥६॥ अ॒व॒ ।
 नः । अ॒ग्ने॑ । ऊ॒ति॑ऽभिः । गा॒य॒त्र॒स्य॑ । प्र॒ऽम॑र्म॒णि॒ । वि॒श्वा॑सु । धी॒षु ।
 व॒न्ध॒ ॥७॥ आ । नः । अ॒ग्ने॑ । र॒यि॑म् । भ॒र॒ । स॒त्रा॑ऽस॒ह॑म् । व॒रे॑ण्यम् ।
 वि॒श्वा॑सु । पृ॒त्ऽसु॒ । दु॒स्तर॑म् ॥८॥ आ । नः । अ॒ग्ने॑ । सु॒ऽचे॒तु॒ना॑ ।
 र॒यि॑म् । वि॒श्वा॒यु॑ऽपो॒ष॒सम् । मा॒डी॑कम् । धे॒हि । जी॒व॒से ॥९॥ प्र॒ । पृ॒ताः ।
 ति॒ग्म॑ऽशो॒चि॒षे॒ । वा॒चः । गो॒त॒म॒ । अ॒ग्न॑ये॒ । भ॒र॑स्व । सु॒म॒न॒ऽयुः॒ । गि॒रः॒
 ॥१०॥ यः । नः । अ॒ग्ने॑ । अ॒भि॑ऽदा॒स॒ति॒ । अ॒न्ति॒ । दू॒रे । प॒दी॒ष्ट॒ । सः ।
 अ॒स्मा॑कम् । इत् । वृ॒धे॒ । भ॒व ॥११॥ स॒ह॒स्र॑ऽअ॒ध्वः । वि॒ऽच॑र्ष॒णिः । अ॒-
 ग्निः । र॒क्षा॑ंसि । से॒ध॒ति॒ । हो॒ता॒ । गृ॒णी॒ते॒ । उ॒क्थ्यः॑ ॥१२॥

इ॒त्या । हि॒ । सो॒मै॑ । इत् । म॒दै॑ । ब्र॒ह्मा॒ । च॒का॒र॑ । व॒र्ध॑नम् । श॒र्वि॑ष्ठ ।
 व॒ज्रि॒न् । ओ॒ज॑सा । पृ॒थि॒व्याः । निः । श॒शाः॒ । अ॒हि॑म् । अ॒र्च॑न् । अ॒नु॒ ।

स्व॒ऽराज्य॑म् ॥१॥ सः । त्वा । अ॒म॒दत् । वृ॒षा । म॒दः । सोमः । श्ये॒न-
 ऽआ॑भृतः । सु॒तः । येन । वृ॒त्रम् । निः । अ॒त्॒ऽभ्यः । ज॒घ॒न्थ । व॒ज्रिन् ।
 ओ॒ज॒सा । अ॒र्चन् । अनु । स्व॒ऽराज्य॑म् ॥२॥ प्र । इ॒हि । अ॒भि । इ॒हि ।
 धृ॒ष्णु॒हि । न । ते । व॒ज्रः । निः । यं॒स॒ते । इन्द्र॑ । नृ॒म्णा॒म् । हि । ते । श्वः ।
 ह॒नः । वृ॒त्रम् । जयाः । अ॒पः । अ॒र्चन् । अनु । स्व॒ऽराज्य॑म् ॥३॥ निः ।
 इन्द्र॑ । भू॒म्याः । अ॒धि । वृ॒त्रम् । ज॒घ॒न्थ । निः । दि॒वः । सु॒ज । म॒रु॒त्व-
 तीः । अ॒व । जी॒व॒ध॒न्याः । इ॒माः । अ॒पः । अ॒र्चन् । अनु । स्व॒ऽराज्य॑म्
 ॥४॥ इन्द्र॑ । वृ॒त्र॒स्थ । दो॒ष॒तः । सा॒नुम् । व॒ज्रेण॑ । ही॒कृ॒तः । अ॒भि॒ऽक-
 म्य॑ । अ॒व । जि॒घ्र॒ते । अ॒पः । स॒मी॒य । चो॒द॒यन् । अ॒र्चन् । अनु । स्व॒ऽरा-
 ज्य॑म् ॥५॥ अ॒धि । सा॒नौ । नि । जि॒घ्र॒ते । व॒ज्रेण॑ । श॒त॒ऽप॒र्व॒णा । म॒न्दा-
 नः । इन्द्र॑ । अ॒न्ध॒सः । स॒खि॒ऽभ्यः । गा॒तुम् । इच्छ॑ति । अ॒र्चन् । अनु ।
 स्व॒ऽराज्य॑म् ॥६॥ इन्द्र॑ । तु॒भ्यम् । इत् । अ॒द्रि॒ऽवः । अ॒नु॒त्तम् । व॒ज्रिन् ।
 वी॒र्य॑म् । यत् । ह । त्यम् । मा॒यि॒नम् । मृ॒गम् । तम् । ऊँ इति॑ । त्वम् ।
 मा॒यया॑ । अ॒व॒धीः । अ॒र्चन् । अनु । स्व॒ऽराज्य॑म् ॥७॥ वि । ते । व॒ज्रा॑सः ।
 अ॒स्थि॒रन् । न॒व॒तिम् । ना॒व्याः । अनु । म॒हत् । ते । इन्द्र॑ । वी॒र्य॑म् । वा॒होः ।
 ते । ब॒लम् । हि॒तम् । अ॒र्चन् । अनु । स्व॒ऽराज्य॑म् ॥८॥ स॒ह॒स्र॑म् । सा॒कम् ।
 अ॒र्च॒त । परि॑ । स्तो॒म॒त । वि॒श॒तिः । श॒ता । ए॒नम् । अनु । अ॒नो॒न॒वुः । इन्द्रा॑य ।
 ब्र॒ह्म । उ॒त्॒ऽय॒तम् । अ॒र्चन् । अनु । स्व॒ऽराज्य॑म् ॥९॥ इन्द्र॑ । वृ॒त्र॒स्थ ।
 त॒वि॒पीम् । निः । अ॒ह॒न् । स॒ह॒सा । स॒हः । म॒हत् । तत् । अ॒स्य । पौ॒ंस्य॑म् ।
 वृ॒त्रम् । ज॒घ॒न्वा॒न् । अ॒सृ॒ज॒त् । अ॒र्चन् । अनु । स्व॒ऽराज्य॑म् ॥१०॥ इमे॑ इति॑ ।
 चि॒त् । तव॑ । म॒न्य॒वै । वे॒प॒ते । इति॑ । भि॒यसा॑ । म॒ही इति॑ । यत् । इन्द्र॑ ।
 व॒ज्रिन् । ओ॒ज॒सा । वृ॒त्रम् । म॒रु॒त्वान् । अ॒व॒धीः । अ॒र्चन् । अनु । स्व॒ऽरा-

ज्यम् ॥११॥ न । वेपसा । न । तन्यता । इन्द्रम् । वृत्रः । वि । वीभयत् ।
 अभि । एनम् । वज्रः । आयसः । सहस्रंऽमृष्टिः । आयत । अर्चन् । अनु ।
 स्वऽराज्यम् ॥१२॥ यत् । वृत्रम् । तव । च । अशनिम् । वज्रेण । सम्ऽ-
 अयोधयः । अहिम् । इन्द्र । जिघांसतः । दिवि । ते । वद्धधे । शवः ।
 अर्चन् । अनु । स्वऽराज्यम् ॥१३॥ अभिऽस्तने । ते । अद्रिऽवः । यत् ।
 स्याः । जगत् । च । रेजते । त्वष्टा । चित् । तव । मन्यवे । इन्द्र । वेवि-
 ज्यते । भिया । अर्चन् । अनु । स्वऽराज्यम् ॥१४॥ नहि । नु । यात् ।
 अधिऽइमसि । इन्द्रम् । कः । वीर्यी । परः । तस्मिन् । नृम्णम् । उत । क्र-
 तुम् । देवाः । ओजांसि । सम् । दधुः । अर्चन् । अनु । स्वऽराज्यम् ॥१५॥
 याम् । अथर्वा । मनुः । पिता । दध्यद् । धियम् । अलत । तस्मिन् ।
 ब्रह्माणि । पूर्वऽथा । इन्द्रे । उक्था । सम् । अगमत । अर्चन् । अनु । स्वऽ-
 राज्यम् ॥१६॥

I. 81.

इन्द्रः । मदाय । ववृधे । शवसे । वृत्रऽहा । नृऽभिः । तम् । इत् ।
 महत्ऽसु । आजिषु । उत । ईम् । अर्भे । हवामहे । सः । वाजेषु । ग्र । नः ।
 अविपत् ॥१॥ असि । हि । वीर । सेन्यः । असि । भूरि । पराऽददिः ।
 असि । दभ्रस्य । चित् । वृधः । यजमानाय । शिञ्जसि । सुन्वते । भूरि ।
 ते । वसु ॥२॥ यत् । उत्ऽईरते । आजयः । धृष्णवे । धीयते । धना ।
 युक्ष्व । मदऽच्युता । हरी इति । कम् । हनः । कम् । वसौ । दधः । अस्मान् ।
 इन्द्र । वसौ । दधः ॥३॥ क्रत्वा । महान् । अनुऽस्वधम् । भीमः । आ ।
 ववृधे । शवः । भ्रिये । ऋष्वः । उपाकयोः । नि । शिप्री । हरिऽवान् ।
 दधे । हस्तयोः । वज्रम् । आयसम् ॥४॥ आ । पप्रौ । पार्थिवम् । रजः ।

वद्भघे । रोचना । दिवि । न । त्वाऽवान् । इन्द्र । कः । चन । न ।
जातः । न । जनिष्यते । अति । विश्वम् । ववच्छिथ ॥५॥ यः । अर्यः । मर्तऽ-
भोजनम् । पराऽददाति । दाशुपे । इन्द्रः । असभ्यम् । शिक्षतु । वि ।
भज । भूरि । ते । वसु । भक्षीय । तव । राधसः ॥६॥ मदेऽमदे । हि । नः ।
ददिः । युथा । गवाम् । ऋजुऽकतुः । सम् । गृभाय । पुरु । शता । उभ-
याहस्त्या । वसु । शिशीहि । रायः । आ । भर ॥७॥ मादयस्व । सुते ।
सचा । शर्वसे । शूर । राधसे । विन्न । हि । त्वा । पुरुऽवसुम् । उपे ।
कामान् । ससृज्महे । अर्थ । नः । अविता । भव ॥८॥ एते । ते । इन्द्र ।
जन्तवः । विश्वम् । पुष्यन्ति । वार्यम् । अन्तः । हि । रुयः । जनानाम् ।
अर्यः । वेदः । अदाशुषाम् । तेषाम् । नः । वेदः । आ । भर ॥९॥

I. 82.

उपो इति । सु । शृणुहि । गिरः । मघऽवन् । मा । अतथाऽइव ।
यदा । नः । स्रुताऽवतः । करः । आत् । अर्थयासे । इत् । योज ।
नु । इन्द्र । ते । हरी इति ॥१॥ अक्षन् । अमीमदन्त । हि । अव ।
प्रियाः । अधूषत । अस्तोषत । स्वऽभानवः । विप्राः । नविष्ठया ।
मती । योज । नु । इन्द्र । ते । हरी इति ॥२॥ सुऽसंदृशम् । त्वा ।
वयम् । मघऽवन् । वन्दिषीमहि । प्र । नूनम् । पूर्णऽवन्धुरः । स्तुतः ।
याहि । वशान् । अनु । योज । नु । इन्द्र । ते । हरी इति ॥३॥
सः । घ । तम् । वृषणम् । रथम् । अर्धि । तिष्ठाति । गोऽविदम् । यः ।
पात्रम् । हारिऽयोजनम् । पूर्णम् । इन्द्र । चिकेतति । योज । नु । इन्द्र ।
ते । हरी इति ॥४॥ युक्तः । ते । अस्तु । दक्षिणः । उत । सव्यः ।
शतक्रतो इति शतऽक्रतो । तेन । जायाम् । उपे । प्रियाम् । मन्दानः ।

याहि । अन्धसः । योज । नु । इन्द्र । ते । हरी इति ॥५॥ युनज्मि ।
 ते । ब्रह्मणा । केशिना । हरी इति । उप । प्र । याहि । दधिपे ।
 गर्भस्त्योः । उत् । त्वा । सुतासः । रभसाः । अमन्दिषुः । पूषण्स्वान् ।
 वजिन् । सम् । ॐ इति । पत्न्या । अमदः ॥६॥

I. 83.

अथ्वऽवति । प्रथमः । गोषु । गच्छति । सुप्रऽअवीः । इन्द्र ।
 मर्त्यैः । तव । ऊतिऽभिः । तम् । इत् । पृणचि । वसुना । भवीयसा ।
 सिन्धुम् । आपः । यथा । अभितः । विऽचैतसः ॥१॥ आपः । न ।
 देवीः । उप । यन्ति । होत्रियम् । अवः । पश्यन्ति । विऽततम् ।
 यथा । रजः । प्राचैः । देवासः । प्र । नयन्ति । देवऽयुम् । ब्रह्म-
 ऽप्रियम् । जोषयन्ते । वराऽऽह्व ॥२॥ अर्धि । द्वयोः । अदधाः ।
 उक्थ्यम् । वचः । यतऽस्तुचा । मिथुना । या । सपर्यतः । असम्ऽयत्तः ।
 व्रते । ते । क्षेति । पुष्यति । भद्रा । शक्तिः । यजमानाय । सुन्वते ॥३॥
 आत् । अङ्गिराः । प्रथमम् । दधिरे । वयः । इद्वऽअग्रयः । शम्या ।
 ये । सुऽकृत्यया । सर्वम् । पणेः । सम् । अविन्दन्त । भोजनम् । अथ-
 ऽवन्तम् । गोऽमन्तम् । आ । पशुम् । नरः ॥४॥ यज्ञैः । अथर्वा ।
 प्रथमः । पथः । तते । ततः । सूर्यः । व्रतऽपाः । वेनः । आ ।
 अजनि । आ । गाः । आजत् । उशना । काव्यः । सचा । यमस्य ।
 जातम् । अमृतम् । यजामहे ॥५॥ बर्हिः । वा । यत् । सुऽअपत्याय ।
 वृज्यते । अर्कः । वा । श्लोकम् । आऽघोषते । दिवि । ग्रावा ।
 यत्र । वदति । कारुः । उक्थ्यः । तस्य । इत् । इन्द्रः । अभिऽपि-
 त्वेषु । रण्यति ॥६॥

असावि । सोमः । इन्द्र । ते । शर्विष्ठ । धृष्णो इति । आ । गहि ।
 आ । त्वा । पृणक्तु । इन्द्रियम् । रजः । सूर्यः । न । रश्मिः । ॥१॥
 इन्द्रम् । इत् । हरी इति । बहतः । अप्रतिघृष्टशवसम् । ऋषीणाम् ।
 च । स्तुतीः । उप । यज्ञम् । च । मानुषाणाम् ॥२॥ आ । तिष्ठ ।
 वृत्रहन् । रथम् । युक्ता । ते । ब्रह्मणा । हरी इति । अर्वाचीनम् । सु ।
 ते । मनः । ग्रावा । कृणोतु । वग्नूना ॥३॥ इमम् । इन्द्र । सुतम् । पिब ।
 ज्येष्ठम् । अमर्त्यम् । मदम् । शुक्रस्य । त्वा । अभि । अक्षरन् । धाराः ।
 ऋतस्य । सदर्ने ॥४॥ इन्द्राय । नूतम् । अर्चत । उक्थानि । च । ब्रवी-
 तन । सुताः । अमत्सुः । इन्द्रवः । ज्येष्ठम् । नमस्यत । सहः ॥५॥ नर्किः ।
 त्वत् । रथिः । हरी इति । यत् । इन्द्र । यच्छसे । नर्किः । त्वा ।
 अनु । मज्मना । नर्किः । सुऽअश्वः । आनशे ॥६॥ यः । एकः ।
 इत् । विऽदर्यते । वसु । मर्तीय । दाशुपे । ईशानः । अप्रतिऽस्कृतः ।
 इन्द्रः । अङ्ग ॥७॥ कदा । मर्तेम् । अराधसेम् । पदा । क्षुम्पम् । इव ।
 स्फुरत् । कदा । नः । शुश्रवत् । गिरः । इन्द्रः । अङ्ग ॥८॥ यः ।
 चित् । हि । त्वा । बहुऽभ्यः । आ । सुतऽवान् । आऽविर्वासति ।
 उग्रम् । तत् । पत्यते । शर्वः । इन्द्रः । अङ्ग ॥९॥ स्वादोः । इत्या ।
 विषुऽवतः । मध्वः । पिबन्ति । गौर्यः । याः । इन्द्रेण । सऽयावरीः ।
 वृष्णा । मदन्ति । शोभसे । वस्वीः । अनु । स्वऽराज्यम् ॥१०॥
 ताः । अस्य । पृश्नऽयुवः । सोमम् । श्रीणन्ति । पृश्नयः । प्रियाः ।
 इन्द्रस्य । धेनवः । वज्रम् । हिन्वन्ति । सायकम् । वस्वीः । अनु ।
 स्वऽराज्यम् ॥११॥ ताः । अस्य । नमसा । सहः । सपर्यन्ति । प्रऽचेतसः ।

व्रतानि । अस्य । सश्चिरे । पुरुषाणि । पूर्वऽचित्तये । वस्वीः । अनु । स्व-
 ऽराज्यम् ॥१२॥ इन्द्रः । दधीचः । अस्थऽभिः । वृत्राणि । अप्रति-
 ऽस्कुतः । जघान । नवतीः । नव ॥१३॥ इच्छन् । अथस्य । यत् ।
 शिरः । पर्वतेषु । अपऽश्रितम् । तत् । विदत् । शर्यणाऽवति ॥१४॥
 अत्र । अह । गोः । अमन्वत् । नाम । त्वष्टुः । अपीच्यम् । इत्था ।
 चन्द्रमसः । गृहे ॥१५॥ कः । अद्य । युङ्क्ते । धुरि । गाः । ऋतस्य ।
 शिमीऽवतः । भामिनः । दुःऽहृणायून् । आसन्ऽइषून् । हृत्सुऽअसः ।
 मयऽभून् । यः । एषाम् । भृत्याम् । ऋणघत् । सः । जीवात् ॥१६॥
 कः । ईपते । तुज्यते । कः । विभाय । कः । मंसते । सन्तम् ।
 इन्द्रम् । कः । अन्ति । कः । तोकाय । कः । इभाय । उत । राये ।
 अधि । ब्रवत् । तन्वे । कः । जनाय ॥१७॥ कः । अग्निम् । ईद्वे ।
 हविषा । घृतेन । स्रुचा । यजाते । ऋतुऽभिः । ध्रुवेभिः । कस्मै ।
 देवाः । आ । वहान् । आशु । होम । कः । मंसते । वीतिऽहोत्रः ।
 सुऽदेवः ॥१८॥ त्वम् । अङ्ग । प्र । शंसिषः । देवः । शविष्ठ । मर्त्यम् ।
 न । त्वत् । अन्यः । मघऽवन् । अस्ति । मर्दिता । इन्द्र । ब्रवीमि ।
 ते । वचः ॥१९॥ मा । ते । राधांसि । मा । ते । ऊतयः । वसो इति ।
 अस्मान् । कदा । चन । दमन् । विश्वा । च । नः । उपऽमिमीहि ।
 मानुष । वसूनि । चर्षणिऽम्यः । आ ॥२०॥

I. 85.

प्र । ये । शुम्भन्ते । जनयः । न । सप्तयः । यामन् । रुद्रस्य । स्रु-
 वः । सुऽदंससः । रोदसी इति । हि । मरुतः । चक्रिरे । वृधे । मरदन्ति ।
 वीराः । विदथेषु । घृष्वयः ॥१॥ ते । उक्षितासः । महिमानम् । आशत ।

दि॒वि । रु॒द्रासः । अ॒धि । च॒क्रि॒रे । स॒दः । अ॒र्चन्तः । अ॒र्कम् । ज॒नय॑-
 न्तः । इ॒न्द्रि॒यम् । अ॒धि । त्रि॒यः । द॒धि॒रे । पृ॒श्नि॒ऽमा॒तरः ॥२॥ गो॒ऽ-
 मा॒तरः । यत् । शु॒भय॑न्ते । अ॒ञ्जि॒ऽभिः । त॒नूषु॑ । शु॒भ्राः । द॒धि॒रे । वि॒-
 रु॒क्म॑तः । वा॒र्धन्ते॑ । वि॒श्वम् । अ॒भि॒ऽमा॒ति॒नम् । अ॒प । व॒त्मी॑नि । ए॒षाम् ।
 अ॒नु । री॒यते॑ । घृ॒तम् ॥३॥ वि । ये । भ्रा॒जन्ते॑ । सु॒ऽम॒खा॒सः । ऋ॒ष्टि॒ऽ-
 भिः । प्र॒ऽच्य॒वय॑न्तः । अ॒च्यु॒ता । चि॒त् । ओ॒ज॑सा । म॒नः॒ऽजु॒वः । यत् ।
 म॒रुतः॑ । रथे॑षु । आ । वृ॒ष॒ऽवा॒ता॒सः । पृ॒ष॒तीः । अ॒यु॒ग्ध॒म् ॥४॥ प्र ।
 यत् । रथे॑षु । पृ॒ष॒तीः । अ॒यु॒ग्ध॒म् । वा॒जे । अ॒द्रि॒म् । म॒रुतः॑ । रं॒हय॑न्तः ।
 उ॒त । अ॒रु॒प॒स्य॑ । वि । स्य॒न्ति । धा॒राः । च॒र्म॑ऽइ॒व । उ॒द॒ऽभिः । वि ।
 उ॒न्द॒न्ति । भू॒म् ॥५॥ आ । वः । व॒ह॒न्तु । स॒प्त॑यः । र॒घु॒ऽस्य॑दः । र॒घु॒ऽ-
 प॒त्वा॒नः । प्र । जि॒गा॒त । वा॒हु॒ऽभिः । सी॒द॑त । आ । ब॒हिः । उ॒रु । वः ।
 स॒दः । कृ॒तम् । मा॒द॒य॒ध्वम् । म॒रुतः॑ । म॒ध्वः । अ॒न्ध॑सः ॥६॥ ते ।
 अ॒व॒र्ध॑न्त । स्व॒ऽत॒व॒सः । म॒हि॒ऽत्व॒ना । आ । ना॒कम् । त॒स्थुः । उ॒रु ।
 च॒क्रि॒रे । स॒दः । वि॒ष्णुः । यत् । ह । आ॒व॑त् । वृ॒ष॒णम् । म॒द॒ऽच्यु॒तम् ।
 व॒यः । न । सी॒द॒न् । अ॒धि । ब॒हि॒षि॑ । प्रि॒ये ॥७॥ शू॒राः॒ऽइ॒व । इ॒त् ।
 यु॒यु॒ध॒यः । न । ज॒ग्म॑यः । श्र॒व॒स्य॑वः । न । पृ॒त॒ना॒सु । ये॒ति॒रे । भ॑यन्ते ।
 वि॒श्वा । शु॒व॒ना । म॒रुत्॒ऽभ्यः । रा॒जा॒नः॒ऽइ॒व । त्वे॒ष॒सै॒दृ॒शः । न॑रः ॥८॥
 त्व॒ष्टा । यत् । व॒ज्र॑म् । सु॒ऽकृ॒तम् । हि॒र॒ण्य॑म् । स॒ह॒स्र॑ऽभृ॒ष्टिम् । सु॒ऽअ॒पाः ।
 अ॒व॒र्त॑यत् । घ॒त्ते । इ॒न्द्रः । न॑रि । अ॒पा॑सि । क॒र्त॑वे । अ॒ह॑न् । वृ॒त्रम् ।
 निः । अ॒पाम् । औ॒ब्ज॑त् । अ॒र्ण॑वम् ॥९॥ ऊ॒र्ध्वम् । नु॒नु॒द्रे । अ॒व॒तम् ।
 ते । ओ॒ज॑सा । द॒द॒हा॒णम् । चि॒त् । वि॒भि॒दुः । वि । प॒र्व॑तम् । ध॒र्म॑न्तः ।
 वा॒णम् । म॒रुतः॑ । सु॒ऽदा॒न॒वः । म॑दै । सो॒म॒स्य॑ । र॒ण॒या॒नि । च॒क्रि॒रे ॥१०॥

जिह्वम् । नुनुद्रे । अवतम् । तया । दिशा । असिञ्चन् । उत्सम् । गोत-
माय । तृष्णऽजे । आ । गच्छन्ति । ईम् । अवसा । चित्रऽभानवः ।
कामम् । विप्रस्य । तर्पयन्त । धामऽभिः ॥११॥ या । वः । शर्म ।
शशमानाय । सन्ति । त्रिधातूनि । दाशुषे । यच्छत । अधि । अस्म-
भ्यम् । तानि । मरुतः । वि । यन्त । रयिम् । नः । धत्त । वृषणः ।
सुऽवीरम् ॥१२॥

I. 86.

मरुतः । यस्यै । हि । क्षये । पाथ । दिवः । विऽमहसः । सः ।
सुऽगोपातमः । जनः ॥१॥ यज्ञैः । वा । यज्ञऽवाहसः । विप्रस्य । वा ।
मतीनाम् । मरुतः । शृणुत । हवम् ॥२॥ उत । वा । यस्यै । वाजिनः ।
अनु । विप्रम् । अतच्छत । सः । गन्ता । गोऽमति । व्रजे ॥३॥
अस्य । वीरस्यै । वहिषि । सुतः । सोमः । दिविष्टिषु । उक्थम् ।
मदः । च । शस्यते ॥४॥ अस्य । श्रोपन्तु । आ । भुवः । विश्वाः ।
यः । चर्पणीः । अभि । सूरम् । चित् । सप्तुषीः । इषः ॥५॥ पूर्वीभिः ।
हि । ददाशिम । शरत्ऽभिः । मरुतः । वयम् । अवऽभिः । चर्पणी-
नाम् ॥६॥ सुऽमर्गः । सः । प्रऽयज्यवः । मरुतः । अस्तु । मर्त्यैः । यस्यै ।
प्रयांसि । पर्षथ ॥७॥ शशमानस्यै । वा । नरः । स्वेदस्य । सत्यऽशवसः ।
विद । कामस्य । वेनतः ॥८॥ युयम् । तत् । सत्यऽशवसः । आविः । कर्त ।
महिऽत्वना । विध्यत । विऽद्यता । रत्नः ॥९॥ गूहत । गुह्यम् । तमः ।
वि । यात । विश्वम् । अत्रिणम् । ज्योतिः । कर्त । यत् । उश्मसि ॥१०॥

I. 87.

प्रऽत्त्वक्षसः । प्रऽत्त्वसः । विऽरप्तिनः । अनानताः । अविषुराः ।

ऋ॒जी॒षि॒णः । जु॒ष्ट॒मा॒सः । नृ॒ष्ट॒मा॒सः । अ॒ञ्जि॒ऽभिः । वि । आ॒न॒ज्रे ।
 के । चि॒त् । उ॒त्ताऽइ॒व । स्तु॒ऽभिः ॥१॥ उप॒ऽह्व॒रेषु॑ । यत् । अ॒र्चि॒-
 ध्वम् । य॒यिम् । व॒यःऽइ॒व । म॒रु॒तः । के॒न । चि॒त् । प॒था । श्रो॒त॒न्ति ।
 को॒शाः । उप॑ । वः । रथे॑षु । आ । घृ॒तम् । उ॒क्ष॒त । मधु॑ऽव॒र्णम् ।
 अ॒र्च॒ते ॥२॥ प्र । ए॒षाम् । अ॒ज्मे॑षु । वि॒धु॒राऽइ॒व । रे॒ज॒ते । भू॒मिः ।
 यामे॑षु । यत् । ह । यु॒ज्ज॒ते । शु॒भे । ते । क्री॒ळ॒यः । धु॒न॒यः । भ्राज॑त्-
 ऽऋ॒ष्ट॒यः । स्व॒यम् । म॒हि॒स्त्वम् । प॒न॒य॒न्त । धृ॒त॒यः ॥३॥ सः । हि ।
 स्व॒ऽसु॒त् । पृ॒ष॒त् अ॒श्वः । यु॒वा । ग॒णः । अ॒या । ई॒शानः । त॒र्वि॒षी॒भिः ।
 आऽवृ॑तः । अ॒सि॑ । स॒त्यः । ऋ॒ण॒ऽया॒वा । अ॒ने॒घः । अ॒स्याः । धि॒यः ।
 प्र॒ऽअ॒वि॒ता । अ॒र्थ । वृ॒षा । ग॒णः ॥४॥ पि॒तुः । प्र॒त्न॒स्य॑ । जन्म॑ना ।
 व॒दा॒म॒सि । सोम॑स्य । जि॒ह्वा । प्र । जि॒गा॒ति । च॒क्ष॒सा । यत् । ई॒म् ।
 इन्द्र॑म् । श॒मि॑ । ऋ॒क्का॑णः । आ॒श॒त । आ॒त् । इ॒त् । ना॒मा॒नि । य॒ज्ञि॒-
 या॒नि । द॒धि॒रे ॥५॥ श्रि॒य॒से॑ । कम् । भा॒नु॒ऽभिः । सम् । मि॒मि॒चि॒रे ।
 ते । ऋ॒क्क॑ऽभिः । सु॒ऽखा॒द॒यः । ते । वा॒शी॒ऽम॒न्तः । इ॒ष्मि॒णः । अ॒मी॒-
 र॒वः । वि॒द्रे । प्रि॒य॒स्य॑ । मा॒रु॒त॒स्य॑ । धा॒म॒नः ॥६॥

I. 88.

आ । वि॒द्यु॒न्म॑त्ऽभिः । म॒रु॒तः । सु॒ऽअ॒कैः । रथे॑ऽभिः । या॒त ।
 ऋ॒ष्टि॑मत्ऽभिः । अ॒श्व॑ऽप॒र्णेः । आ । व॒र्षि॑ष्ठ॒या । नः । इ॒षा । व॒यः । न ।
 प॒त्त॒त । सु॒ऽमा॒याः ॥१॥ ते । अ॒रु॒णे॒भिः । व॒रम् । आ । पि॒श॒ङ्गैः ।
 शु॒भे । कम् । या॒न्ति । रथ॑तुऽभिः । अ॒श्वैः । रु॒क्मः । न । चि॒वः ।
 स्वा॒धिति॑ऽवान् । प॒व्या । रथे॑स्य । ज॒ङ्घ॒न॒न्त । भू॒म ॥२॥ श्रि॒ये ।
 कम् । वः । अ॒धि । त॒नू॒षु । वा॒शीः । मे॒धा । व॒ना । न । कृ॒ण॒व॒न्ते ।

ऊ॒र्ध्वा । यु॒ष्मभ्य॑म् । कम् । म॒रुतः॑ । सु॒ज्जा॒ताः । तु॒वि॒द्यु॒न्नासः॑ । ध॒न॒
 य॒न्ते । अ॒द्रिम् ॥३॥ अ॒हो॒नि । गृ॒ध्राः । परि॑ । आ । वः । आ । अ॒गुः ।
 इ॒माम् । धि॒र्यम् । वा॒र्का॒र्याम् । च । दे॒वीम् । ब्र॒ह्म । कृ॒ण्वन्तः॑ । गो॒त॒
 मा॒सः । अ॒कैः । ऊ॒र्ध्वम् । नु॒नु॒द्रे । उ॒त्स॒धिम् । पि॒व॒ध्वै ॥४॥
 ए॒तत् । त्यत् । न । यो॒र्जन॑म् । अ॒चे॒ति । स॒स्वः । ह । यत् । म॒रुतः॑ । गो॒त॒मः ।
 वः । प॒श्यन् । हि॒र॒ण्य॒ऽच॒क्रान् । अ॒र्यः॒ऽद॒ंष्ट्रान् । वि॒धा॒व॒न्तः । व॒रा॒ह॒न् ॥५॥
 ए॒षा । स्या । वः । म॒रुतः॑ । अ॒नु॒ऽभ॒र्त्री । प्र॒ति । स्तो॒भ॒ति । वा॒घ॒तः ।
 न । वा॒णी । अ॒स्तो॒भय॑त् । वृ॒था । आ॒साम् । अ॒नु । स्व॒धाम् । ग॒म॒
 स्त॒योः ॥६॥

I. 89.

आ । नः । भ॒द्राः । क्र॒तवः॑ । य॒न्तु । वि॒श्व॒तः । अ॒द॒ब्धा॒सः । अ॒
 परि॒ऽइ॒ता॒सः । उ॒त्॒ऽभि॒दः । दे॒वाः । नः । य॒था । स॒दम् । इत् । वृ॒धे ।
 अ॒स॒न् । अ॒ग्र॒ऽआ॒यु॒वः । र॒क्षि॒ता॒रः । दि॒वे॒ऽदि॒वे ॥१॥ दे॒वा॒ना॒म् । भ॒द्रा ।
 सु॒ऽम॒तिः । ऋ॒जु॒ऽय॒ताम् । दे॒वा॒ना॒म् । रा॒तिः । अ॒भि । नः । नि । वर्त॑
 ताम् । दे॒वा॒ना॒म् । स॒ख्यम् । उ॒प । से॒दि॒म । व॒यम् । दे॒वाः । नः । आ॒
 युः । प्र । ति॒र॒न्तु । जी॒व॒से ॥२॥ ता॒न् । पू॒र्व॒या । नि॒ऽवि॒दा । ह॒म॒हे ।
 व॒यम् । भ॒गम् । मि॒त्रम् । अ॒दि॒ति॒म् । द॒क्षम् । अ॒सि॒धम् । अ॒र्य॒म॒ण॑म् ।
 व॒रु॒णम् । सो॒मम् । अ॒श्वि॒ना । सर॑स्वती । नः । सु॒ऽभ॒गा । म॒यः । क॒
 र॒त् ॥३॥ तत् । नः । वा॒तः । म॒यः॒ऽधु । वा॒तु । भे॒ष॒जम् । तत् ।
 मा॒ता । पृ॒थि॒वी । तत् । पि॒ता । द्यौः । तत् । ग्रा॒वा॒णः । सो॒म॒ऽसु॒तः ।
 म॒यः॒ऽधु॒वः । तत् । अ॒श्वि॒ना । शृ॒णु॒तम् । धि॒ष्ण्या । यु॒वम् ॥४॥ तम् ।
 ई॒शा॒नम् । ज॒ग॒तः । त॒स्यु॒पः । प॒र्ति॒म् । धि॒यम्॒ऽजि॒न्वम् । अ॒व॒से । ह॒म॒हे ।

व॒यम् । पू॒षा । नः । यथा । वे॒द॒साम् । अ॒सत् । वृ॒धे । र॒क्षि॒ता । पा॒युः ।
 अ॒द॒ब्धः । स्व॒स्त्ये ॥५॥ स्व॒स्ति । नः । इन्द्रः । वृ॒द्धऽश्र॒वाः । स्व॒स्ति ।
 नः । पू॒षा । वि॒श्वऽवे॒दाः । स्व॒स्ति । नः । ता॒रु॒र्यः । अ॒रि॒ष्टऽने॒मिः ।
 स्व॒स्ति । नः । वृ॒ह॒स्प॒तिः । द॒धातु ॥६॥ पृ॒षत्ऽअ॒श्वाः । म॒रुतः । पृ॒श्नि॒-
 ऽमा॒तरः । शु॒भम्ऽया॒वानः । वि॒द॒धे॒षु । ज॒ग्म॒यः । अ॒ग्निऽजि॒ह्वाः । म॒न॒वः ।
 सूर॑ऽचक्ष॒सः । वि॒श्वे । नः । दे॒वाः । अ॒व॒सा । आ । ग॒मन् । इह ॥७॥ भ॒द्रम् ।
 क॒र्णे॒भिः । शृ॒णु॒याम । दे॒वाः । भ॒द्रम् । प॒श्ये॒म । अ॒क्षऽभिः । य॒ज्ञ॒त्राः ।
 स्थि॒रैः । अ॒ङ्गैः । तु॒स्तुऽवांसः । त॒नू॒भिः । वि । अ॒शे॒म । दे॒वऽहि॒तम् । यत् ।
 आ॒युः ॥८॥ श॒तम् । इत् । नु । श॒र॒दः । अ॒न्ति । दे॒वाः । यत्र॑ । नः ।
 च॒क्र । ज॒र॒सम् । त॒नू॒नाम् । पु॒त्रा॒सः । यत्र॑ । पि॒तरः । भ॒व॒न्ति । मा ।
 नः । म॒ध्या । रि॒रि॒षत् । आ॒युः । ग॒न्तोः ॥९॥ अ॒दि॒तिः । द्यौः । अ॒दि॒तिः ।
 अ॒न्त॒रि॒क्षम् । अ॒दि॒तिः । मा॒ता । सः । पि॒ता । सः । पु॒त्रः । वि॒श्वे ।
 दे॒वाः । अ॒दि॒तिः । प॒ञ्च । ज॒नाः । अ॒दि॒तिः । ज्ञा॒तम् । अ॒दि॒तिः ।
 ज॒नि॒ऽत्वम् ॥१०॥

I. 90.

ऋ॒जुऽनी॒ती । नः । व॒रु॒णः । मि॒त्रः । न॒य॒तु । वि॒द्वान् । अ॒र्य॒मा । दे॒वैः ।
 स॒ऽजो॒षाः ॥१॥ ते । हि । व॒स्वः । व॒स॒वा॒नाः । ते । अ॒प्र॒ऽमू॒राः । म॒हऽ-
 भिः । व॒ता । र॒क्ष॒न्ते । वि॒श्वा॒हा ॥२॥ ते । अ॒स्म॒भ्यम् । श॒र्म । यं॒सन् । अ॒-
 मृ॒ताः । म॒र्त्ये॒भ्यः । वा॒घ॒मा॒नाः । अ॒प । द्वि॒षः ॥३॥ वि । नः । प॒थः ।
 सु॒वि॒ता॒य । चि॒य॒न्तु । इन्द्रः । म॒रुतः । पू॒षा । भ॒गः । व॒न्द्या॒सः ॥४॥
 उ॒त । नः । धि॒र्यः । गोऽअ॒ग्राः । पू॒षन् । वि॒ष्णो इति॑ । ए॒व॒ऽया॒वः ।
 क॒र्त॑ । नः । स्व॒स्ति॒ऽम॒तः ॥५॥ म॒धु । वा॒ताः । ऋ॒त॒ऽय॒ते । म॒धु । क्ष॒र॒न्ति ।

सिन्धवः । माध्वीः । नः । सन्तु । ओषधीः ॥६॥ मधु । नक्तम् । उत ।
 उपसः । मधुऽमत् । पार्थिवम् । रजः । मधु । द्यौः । अस्तु । नः । पिता
 ॥७॥ मधुऽमान् । नः । वनस्पतिः । मधुऽमान् । अस्तु । सूर्यः । माध्वीः ।
 गावः । भवन्तु । नः ॥८॥ शम् । नः । मित्रः । शम् । वरुणः । शम् ।
 नः । भवतु । अर्यमा । शम् । नः । इन्द्रः । बृहस्पतिः । शम् । नः ।
 विष्णुः । उरुऽक्रमः ॥९॥

I. 91.

त्वम् । सोम । प्र । चिकितः । मनीषा । त्वम् । रजिष्ठम् । अनु ।
 नेपि । पन्थाम् । तव । प्रऽनीती । पितरः । नः । इन्द्रो इति । देवेषु ।
 रत्नम् । अभजन्त । धीराः ॥१॥ त्वम् । सोम । क्रतुऽभिः । सुऽक्रतुः ।
 भूः । त्वम् । दक्षैः । सुऽदक्षैः । विश्वज्वेदाः । त्वम् । वृषा । वृषऽत्वेभिः ।
 महिऽत्वा । द्युम्नेभिः । द्युम्नी । अभवः । नृऽचक्षाः ॥२॥ राज्ञः । नु । ते ।
 वरुणस्य । व्रतानि । बृहत् । गभीरम् । तव । सोम । धाम । शुचिः । त्वम् ।
 असि । प्रियः । न । मित्रः । दक्षार्यः । अर्यमाऽईव । असि । सोम
 ॥३॥ या । ते । धामानि । दिवि । या । पृथिव्याम् । या । पर्वतेषु ।
 ओषधीषु । अप्सु । तेभिः । नः । विश्वैः । सुऽमनाः । अहेळन् । रा-
 जन् । सोम । प्रति । हव्या । गृभाय ॥४॥ त्वम् । सोम । असि । सत्-
 ऽपतिः । त्वम् । राजा । उत । वृत्रऽहा । त्वम् । भद्रः । असि । क्रतुः
 ॥५॥ त्वम् । च । सोम । नः । वशः । जीवातुम् । न । मरामहे । प्रियऽ-
 स्तौत्रः । वनस्पतिः ॥६॥ त्वम् । सोम । महे । भगम् । त्वम् । यूने ।
 क्रतुऽयते । दक्षम् । दधासि । जीवसे ॥७॥ त्वम् । नः । सोम । विश्व-
 तः । रक्ष । राजन् । अधऽयतः । न । रिष्येत् । त्वाऽवतः । सखा ॥८॥

सोमं । याः । ते । मयःऽभ्युवः । ऊतयः । सन्ति । दाशुषे । तामिभिः ।
 नः । अविता । भव ॥९॥ इमम् । यज्ञम् । इदम् । वचः । जुजुषाणः ।
 उपऽआर्गहि । सोमं । त्वम् । नः । वृधे । भव ॥१०॥ सोमं । गीःऽभिः ।
 त्वा । वयम् । वर्धयामः । वचःऽविदः । सुऽमृलीकः । नः । आ । विश
 ॥११॥ गयऽस्फानः । अमीवऽहा । वसुऽवित् । पुष्टिऽवर्धनः । सुऽमित्रः ।
 सोम । नः । भव ॥१२॥ सोमं । ररन्धि । नः । हृदि । गावः । न ।
 यवसिषु । आ । मर्यःऽइव । स्वे । ओक्ये ॥१३॥ यः । सोम । सख्ये ।
 तव । ररणत् । देव । मर्त्यः । तम् । दचः । सचते । कविः ॥१४॥
 उरुष्य । नः । अभिऽशस्तेः । सोमं । नि । पाहि । अंहसः । सखा ।
 सुऽश्वेवः । एधि । नः ॥१५॥ आ । प्यायस्व । सम् । एतु । ते । वि-
 श्वतः । सोम । वृण्यम् । भव । वाजस्य । सम्ऽगथे ॥१६॥ आ । प्या-
 यस्व । मदिन्ऽतम । सोमं । विश्वेभिः । अंशुऽभिः । भव । नः । सुश्रवःऽ-
 तमः । सखा । वृधे ॥१७॥ सम् । ते । पयांसि । सम् । ऊँ इति । य-
 न्तु । वाजाः । सम् । वृण्यानि । अभिमातिऽसहः । आऽप्यायमानः ।
 अमृताय । सोम । दिवि । श्रवांसि । उत्ऽतमानि । धिष्व ॥१८॥ या ।
 ते । धामानि । हविषां । यजन्ति । ता । ते । विश्वा । परिऽभूः । अस्तु ।
 यज्ञम् । गयऽस्फानः । प्रऽतरणः । सुऽवीरः । अवीरऽहा । प्र । चर ।
 सोम । दुर्यान् ॥१९॥ सोमः । धेनुम् । सोमः । अर्वन्तम् । आशुम् ।
 सोमः । वीरम् । कर्मण्यम् । ददाति । सदन्यम् । विदध्यम् । सभेयम् ।
 पितृऽश्रवणम् । यः । ददाशत् । असै ॥२०॥ अपाह्लम् । युत्ऽसु ।
 पृतनासु । पप्रिम् । स्वःऽसाम् । अप्साम् । वृजनस्य । गोपाम् । भरेषुऽजाम् ।
 सुऽक्षितिम् । सुऽश्रवसम् । जयन्तम् । त्वाम् । अनु । मदेम । सोम ॥२१॥

त्वम् । इ॒माः । ओष॑धीः । सो॒म । विश्वा॑ः । त्वम् । अ॒पः । अ॒ज॒न॒यः ।
 त्वम् । गाः । त्वम् । आ । त॒त॒न्थ । उ॒रु । अ॒न्त॒रि॒क्षम् । त्वम् । ज्योति॑षा ।
 वि । त॒मः । व॒व॒र्थ ॥२२॥ दे॒वे॒न । नः । म॒न॒सा । दे॒व । सो॒म । रा॒यः ।
 भा॒गम् । स॒ह॒सा॒ऽव॒न् । अ॒भि । यु॒ध्य । मा । त्वा । आ । त॒न॒त् । ई॒शि॒षे ।
 वी॒र्य॑स्य । उ॒भ॒यै॒भ्यः । प्र । चि॒कित्स॑ । गोऽई॒ष्टौ ॥२३॥

I. 92.

ए॒ताः । ऊँ इति॑ । त्वाः । उ॒प॒सः । के॒तुम् । अ॒क्र॒त । पू॒र्वे । अ॒र्धे ।
 र॒ज॒सः । भा॒नुम् । अ॒ञ्ज॒ते । निःऽकृ॒ण्व॒नाः । आ॒यु॒धा॒निऽइ॒व । धृ॒ष्ण॒वः ।
 प्र॒ति । गा॒वः । अ॒रु॒षीः । य॒न्ति । मा॒तरः॑ ॥१॥ उ॒त् । अ॒प॒प्त॒न् । अ॒रु॒णाः ।
 भा॒न॒वः । वृ॒था । सु॒ऽआ॒यु॒जः । अ॒रु॒षीः । गाः । अ॒यु॒क्ष॒त । अ॒क्र॒न् । उ॒प॒सः ।
 व॒यु॒ना॒नि । पू॒र्वे॒ऽथा । रु॒श॒न्त॒म् । भा॒नुम् । अ॒रु॒षीः । अ॒शि॒श्रु॒युः ॥२॥
 अ॒र्च॑न्ति । ना॒रीः । अ॒प॒सः । न । वि॒ष्टिऽभिः । स॒मा॒ने॒न । यो॒ज॒ने॒न । आ ।
 प॒रा॒ऽव॒तः । इ॒ष॒म् । व॒ह॒न्तीः । सु॒ऽकृ॒ते । सु॒ऽदा॒न॒वे । विश्वा॑ । इ॒त् । अ॒ह ।
 य॒ज॒मा॒ना॒य । सु॒न्व॒ते ॥३॥ अ॒र्घि । पे॒शा॑सि । व॒प॒ते । नृ॒तुऽइ॒व । अ॒प ।
 ऊ॒र्णु॒ते । व॒क्षः । उ॒स्त्रा॒ऽइ॒व । व॒र्ज॑हम् । ज्योति॑ः । वि॒श्व॒स्मै । भु॒व॒ना॒य ।
 कृ॒ण्व॒ती । गा॒वः । न । व्र॒ज॒म् । वि । उ॒पाः । आ॒व॒रि॒त्या॒वः । त॒मः ॥४॥
 प्र॒ति । अ॒र्चिः । रु॒श॒त् । अ॒स्याः । अ॒दा॒शि । वि । ति॒ष्ठ॒ते । वा॒ध॒ते ।
 कृ॒ष्ण॒म् । अ॒भ्व॑म् । स्व॒रु॒म् । न । पे॒शः । वि॒द॒र्ये॑षु । अ॒ञ्ज॒न् । चि॒त्र॒म् ।
 दि॒वः । दु॒हि॒ता । भा॒नुम् । अ॒श्रे॒त् ॥५॥ अ॒ता॒रि॒ष्म । त॒म॒सः । पा॒र॒म् ।
 अ॒स्य । उ॒पाः । उ॒च्छ॒न्ती । व॒यु॒ना । कृ॒णो॒ति । श्रि॒ये । ह॒र्दः । न ।
 स्म॒य॒ते । वि॒ऽभा॒ती । सु॒ऽप्र॒ती॒का । सौ॒म॒न॒सा॒य । अ॒जी॒ग॒रि॒ति ॥६॥
 भा॒स्व॒ती । ने॒त्री । स॒नु॒ता॒ना॒म् । दि॒वः । स्त॒वे । दु॒हि॒ता । गो॒त॒मे॒भिः ।

प्र॒जाऽव॑तः । नृ॒ऽव॑तः । अ॒श्वऽबु॑ध्यन् । उ॒पः । गोऽअ॑ग्रान् । उ॒प ।
 मा॒सि । वा॒जान् ॥७॥ उ॒पः । तम् । अ॒द्याम् । य॒शस॑म् । सु॒ऽवी॑रम् ।
 दा॒सऽप्र॑वर्गम् । र॒यिम् । अ॒श्वऽबु॑ध्यम् । सु॒ऽद॑ससा । श्र॒व॑सा । या ।
 वि॒ऽभा॑सि । वा॒जऽप्र॑सूता । सु॒ऽभ॒गे । बृ॒हन्त॑म् ॥८॥ वि॒श्वानि॑ । दे॒वी ।
 भु॒व॒ना । अ॒भिऽच॑क्ष्य । प्र॒ती॒ची । च॒क्षुः । उ॒र्वि॒या । वि । भा॒ति ।
 वि॒श्वम् । जी॒वम् । च॒र॒से । बो॒ध॒य॒न्ती । वि॒श्व॑स्य । वा॒चम् । अ॒वि॒दत् ।
 म॒ना॒योः ॥९॥ पु॒नऽपु॑नः । जा॒य॒मा॒ना । पु॒रा॒णी । स॒मा॒नम् । वर्ण॑म् ।
 अ॒भि । शु॒भ॒मा॒ना । श्व॒घ्नीऽइ॑व । कृ॒त्तुः । वि॒जः । आ॒ऽमि॒ना॒ना । म॒र्त॒-
 स्य । दे॒वी । ज॒र॒य॒न्ती । आ॒युः ॥१०॥ वि॒ऽऊ॒र्ण॒वती॑ । दि॒वः । अ॒न्ता॑न् ।
 अ॒बो॒धि । अ॒प । स्व॒सा॒रम् । स॒नु॒तः । यु॒यो॒ति । प्र॒ऽमि॒न॒ती । म॒नु॒ष्या ।
 यु॒गा॒नि । योषा॑ । जा॒र॒स्य । च॒क्ष॑सा । वि । भा॒ति ॥११॥ प॒शून् । न ।
 चि॒त्रा । सु॒ऽभ॒गा । प्र॒था॒ना । सि॒न्धुः । न । चो॒दः । उ॒र्वि॒या । वि ।
 अ॒श्वै॒त् । अ॒मि॒न॒ती । दै॒व्या॒नि । व्र॒ता॒नि । सूर्य॑स्य । चे॒ति । र॒श्मिऽभिः॑ ।
 दृ॒शा॒ना ॥१२॥ उ॒पः । तत् । चि॒त्रम् । आ । भ॒र । अ॒स्मभ्य॑म् ।
 वा॒जि॒नीऽव॑ति । येन॑ । तो॒कम् । च । त॒न॒यम् । च । धा॒र्म॒हे ॥१३॥
 उ॒पः । अ॒द्य । इ॒ह । गोऽम॑ति । अ॒श्वऽव॑ति । वि॒भाऽव॑रि । रे॒वत् ।
 अ॒स्मे इ॒ति । वि । उ॒च्छ । स॒नृ॒ताऽव॑ति ॥१४॥ यु॒क्ष्व । हि । वा॒जि॒नी॒-
 ऽव॑ति । अ॒श्वान् । अ॒द्य । अ॒रु॒णान् । उ॒पः । अ॒र्थ । नः । वि॒श्वा ।
 सौ॒म॒गा॒नि । आ । व॒ह ॥१५॥ अ॒श्वि॒ना । व॒र्तिः । अ॒स्मत् । आ ।
 गोऽम॑त् । द॒त्ता । हि॒र॒ण्य॑ऽव॒त् । अ॒र्वाक् । रथ॑म् । स॒ऽम॒न॒सा । नि ।
 य॒च्छ॒तम् ॥१६॥ यौ । इ॒त्था । श्लो॒कम् । आ । दि॒वः । ज्यो॒तिः ।
 जना॑य । च॒क्र॒थुः । आ । नः । ऊ॒र्जम् । व॒हत॑म् । अ॒श्वि॒ना । यु॒वम्

॥१७॥ आ । इह । देवा । मयःऽभुवा । दत्ता । हिरण्यवर्तनी इति
हिरण्यऽवर्तनी । उपःऽबुधः । वहन्तु । सोमऽपीतये ॥१८॥

I. 93.

अग्नीषोमौ । इमम् । सु । मे । शृणुतम् । वृषणा । हवम् । प्रति ।
सुऽउक्तानि । हर्यतम् । भवतम् । दाशुषे । मयः ॥१॥ अग्नीषोमा । यः ।
अद्य । वाम् । इदम् । वचः । सपर्यति । तस्मै । धत्तम् । सुऽवीर्यम् ।
गवाम् । पोषम् । सुऽअश्व्यम् ॥२॥ अग्नीषोमा । यः । आऽहुतिम् ।
यः । वाम् । दाशात् । हविःऽकृतिम् । सः । प्रऽजया । सुऽवीर्यम् ।
विश्वम् । आयुः । विः । अश्ववत् ॥३॥ अग्नीषोमा । चेति । तत् ।
वीर्यम् । वाम् । यत् । अमुष्णीतम् । अवसम् । पणिम् । गाः । अव ।
अतिरतम् । वृसयस्य । शेषः । अविन्दतम् । ज्योतिः । एकम् । बहु-
भ्यः ॥४॥ युवम् । एतानि । दिवि । रोचनानि । अग्निः । च । सोम ।
सक्रेतु इति सऽक्रेतु । अधत्तम् । युवम् । सिन्धून् । अभिऽशस्तेः । अव-
द्यात् । अग्नीषोमौ । अमुञ्चतम् । गृभीतान् ॥५॥ आ । अन्यम् । दिवः ।
मातरिश्वा । जमार । अमथ्नात् । अन्यम् । परि । श्येनः । अद्रेः ।
अग्नीषोमा । ब्रह्मणा । बृधाना । उरुम् । यज्ञाय । चक्रयुः । ऊँ इति ।
लोकम् ॥६॥ अग्नीषोमा । हविषः । प्रऽस्थितस्य । वीतम् । हर्यतम् ।
वृषणा । जुषेथाम् । सुऽशर्माणा । सुऽअवसा । हि । भूतम् । अथ । धत्तम् ।
यजमानाय । शम् । योः ॥७॥ यः । अग्नीषोमा । हविषा । सपर्यात् । देवद्रीचा ।
मनसा । यः । घृतेन । तस्य । व्रतम् । रक्षतम् । पातम् । अंहसः । विशे ।
जनाय । महि । शर्म । यच्छतम् ॥८॥ अग्नीषोमा । सऽवेदसा । सहुती
इति । सऽहुती । वनतम् । गिरः । सम् । देवऽत्रा । बभूवयुः ॥९॥ अग्नी-

पोमौ । अनेन । वाम् । यः । वाम् । घृतेन । दाशति । तस्मै । दीदयत् ।
 बृहत् ॥१०॥ अग्नीषोमौ । इमानि । नः । युवम् । हव्या । जुजोषत् । आ ।
 यातम् । उप । नः । सचा ॥११॥ अग्नीषोमा । पिपृत् । अर्वतः । नः ।
 आ । प्यायन्ताम् । उस्त्रियाः । हव्यऽमृदः । अस्मे इति । बलानि । मघ-
 वत्सु । घत्तम् । कृणुतम् । नः । अध्वरम् । श्रुष्टिऽमन्तम् ॥१२॥

I. 94.

इमम् । स्तोमम् । अर्हते । जातऽवेदसे । रथम्ऽइव । सम् । महेम ।
 मनीषया । भद्रा । हि । नः । प्रऽमतिः । अस्य । सम्ऽसदि । अग्ने ।
 सरुये । मा । रिषाम् । वयम् । तव ॥१॥ यस्यै । त्वम् । आऽयजेसे ।
 सः । साधति । अनर्वा । क्षेति । दधते । सुऽवीर्यम् । सः । तूताव । न ।
 एनम् । अश्नोति । अंहतिः । अग्ने । सरुये । मा । रिषाम् । वयम् । तव
 ॥२॥ शकेम । त्वा । सम्ऽइधम् । साधय । धियः । त्वे इति । देवाः ।
 हविः । अदन्ति । आऽहुतम् । त्वम् । आदित्यान् । आ । वह । तान् ।
 हि । उश्मसि । अग्ने । सरुये । मा । रिषाम् । वयम् । तव ॥३॥ भ-
 राम । इध्मम् । कृण्वाम । हवीषि । ते । चितयन्तः । पर्वणाऽपर्वणा ।
 वयम् । जीवार्तवे । प्रऽतरम् । साधय । धियः । अग्ने । सरुये । मा ।
 रिषाम् । वयम् । तव ॥४॥ विशाम् । गोपाः । अस्य । चरन्ति । जन्त-
 वः । द्विऽपत् । च । यत् । उत । चतुऽपत् । अक्तुऽभिः । चित्रः ।
 प्रऽकेतः । उपसः । महान् । असि । अग्ने । सरुये । मा । रिषाम् । व-
 यम् । तव ॥५॥ त्वम् । अध्वर्युः । उत । होता । असि । पूर्यः । प्रऽ-
 शास्ता । पोता । जनुषा । पुरऽहितः । विश्वा । विद्वान् । आत्विज्या ।
 धीर । पुण्यसि । अग्ने । सरुये । मा । रिषाम् । वयम् । तव ॥६॥ यः ।

वि॒श्वतः । सु॒ऽप्रती॑कः । स॒ऽदृ॒ङ् । अ॒सि । दू॒रे । चि॒त् । सन् । त॒ल्लि॒त्-
 इ॒व । अ॒ति । रो॒च॒से । रा॒त्र्याः । चि॒त् । अ॒न्धः । अ॒ति । दे॒व । प॒श्य॒सि ।
 अ॒ग्ने । स॒ख्ये । मा । रि॒षाम् । व॒यम् । त॒व ॥७॥ पू॒र्वैः । दे॒वाः । भ॒व-
 तु । सु॒न्व॒तः । रथेः । अ॒स्माक॑म् । शंसः । अ॒भि । अ॒स्तु । दुः॒ऽध्यः ।
 तत् । आ । जा॒नी॒त । उ॒त । पु॒ष्य॒त । व॒चः । अ॒ग्ने । स॒ख्ये । मा ।
 रि॒षाम् । व॒यम् । त॒व ॥८॥ व॒धैः । दुः॒ऽशं॑सान् । अ॒प । दुः॒ऽध्यः ।
 ज॒हि । दू॒रे । वा । ये । अ॒न्ति । वा । के । चि॒त् । अ॒त्रि॒णः । अथ । य॒ज्ञा-
 य । गृ॒ण॒ते । सु॒ऽग॒म् । कृ॒धि । अ॒ग्ने । स॒ख्ये । मा । रि॒षाम् । व॒यम् ।
 त॒व ॥९॥ यत् । अ॒यु॒क्थाः । अ॒रु॒षा । रो॒हि॒ता । रथे । वा॒र्त॒ऽजू॒ता ।
 वृ॒षभ॑स्य॒ऽइ॒व । ते । र॒वः । आ॒त् । इ॒न्व॒सि । व॒नि॒नः । धू॒म॒ऽके॑तुना ।
 अ॒ग्ने । स॒ख्ये । मा । रि॒षाम् । व॒यम् । त॒व ॥१०॥ अ॒र्ध । स्व॒ना॒त् ।
 उ॒त । वि॒भ्युः । प॒त॒त्रि॒णः । द्र॒प्ताः । यत् । ते । य॒व॒स॒ऽअ॒र्दः । वि । अ॒-
 स्थि॑रन् । सु॒ऽग॒म् । तत् । ते । ता॒व॒के॒भ्यः । रथे॒भ्यः । अ॒ग्ने । स॒ख्ये ।
 मा । रि॒षाम् । व॒यम् । त॒व ॥११॥ अ॒यम् । मि॒त्र॒स्य । व॒रु॒ण॒स्य । धा॒र्य॒से ।
 अ॒व॒ऽया॒ताम् । म॒रु॒ताम् । हे॒ळः । अ॒द्भु॒तः । मृ॒ळ । सु । नः । भू॒तु । ए॒-
 षाम् । म॒नः । पु॒नः । अ॒ग्ने । स॒ख्ये । मा । रि॒षाम् । व॒यम् । त॒व ॥१२॥
 दे॒वः । दे॒वा॒नाम् । अ॒सि । मि॒त्रः । अ॒द्भु॒तः । व॒सुः । व॒स॒नाम् । अ॒सि ।
 चा॒रुः । अ॒ध्व॒रे । श॒र्मन् । स्या॒म् । त॒व । स॒प्र॒थः॒ऽत॒मे । अ॒ग्ने । स॒ख्ये । मा ।
 रि॒षाम् । व॒यम् । त॒व ॥१३॥ तत् । ते । भ॒द्रम् । यत् । स॒म्ऽई॒द्धः । स्वे ।
 द॒मे । सो॒म॒ऽआ॒हु॒तः । ज॒र॒से । मृ॒ळ॒य॒त्ऽत॒मः । द॒घा॒सि । र॒त्नम् । द्र॒वि॒णम् ।
 च । दा॒शु॒पे । अ॒ग्ने । स॒ख्ये । मा । रि॒षाम् । व॒यम् । त॒व ॥१४॥ य॒-
 सै । त्वम् । सु॒ऽद्र॒वि॒णः । द॒दा॒शः । अ॒नो॒गाः॒ऽत्वम् । अ॒दि॒ते । स॒र्व॒ऽता॒-

ता । यम् । भ॒द्रेण॑ । श॒र्वसा॑ । चो॒दया॑सि । प्र॒जाऽव॑ता । रा॒धसा॑ । ते ।
 स्या॒म ॥१५॥ सः । त्वम् । अ॒ग्ने । सौ॒भग॑ऽत्वस्य॑ । वि॒द्वान् । अ॒स्माक॑म् ।
 आ॒युः । प्र । ति॒र । इ॒ह । दे॒व । तत् । नः । मि॒त्रः । वरु॑णः । म॒मह॑न्ताम् ।
 अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः । पृ॒थि॒वी । उ॒त । द्यौः ॥१६॥

I. 95.

द्वे इति । वि॒रूपे॑ इति वि॒रूपे॑ । च॒रतः॑ । स्व॒र्थे इति॑ सु॒अर्थे॑ । अ॒न्या-
 ऽअ॒न्या । व॒त्सम् । उ॒प । धा॒प॒ये॒ते इति॑ । ह॒रिः । अ॒न्यस्या॑म् । भ॒वति॑ ।
 स्व॒धाऽवा॑न् । शु॒क्रः । अ॒न्यस्या॑म् । द॒दृशे॑ । सु॒ऽव॒र्चाः ॥१॥ द॒श । इ॒मम् ।
 त्व॒ष्टुः । ज॒न॒य॒न्त । गर्भ॑म् । अ॒तन्द्रा॑सः । यु॒वत॑यः । वि॒ऽमृ॒त्रम् । ति॒ग्म-
 अ॒नीक॑म् । स्व॒ऽय॒श॒सम् । ज॒नेषु॑ । वि॒ऽरो॒च॒मान॑म् । परि॑ । सी॒म् । न॒य-
 न्ति ॥२॥ त्री॒णि । जा॒ना । परि॑ । भूष॑न्ति । अ॒स्य । स॒मु॒द्रे । ए॒कम् । दि॒वि ।
 ए॒कम् । अ॒प्सु । पू॒र्वीम् । अ॒नु । प्र । दि॒शम् । पा॒र्थि॒वाना॑म् । ऋ॒त॒न् ।
 प्र॒ऽशा॑सत् । वि । द॒धौ । अ॒नु॒ष्टु ॥३॥ कः । इ॒मम् । वः । नि॒ण्यम् । आ ।
 चि॒के॒त । व॒त्सः । मा॒तृ । ज॒न॒य॒त । स्व॒धाभिः॑ । ब॒ह्वी॒नाम् । गर्भ॑ः । अ॒प-
 सा॑म् । उ॒प॒ऽस्यात् । म॒हान् । क॒विः । निः । च॒रति॑ । स्व॒धाऽवा॑न् ॥४॥
 आ॒विऽत्यः॑ । वर्ध॑ते । चा॒रुः । आ॒सु । जि॒ह्वा॒नाम् । ऊ॒र्ध्वः । स्व॒ऽय॒शः ।
 उ॒प॒ऽस्ये॑ । उ॒भे इति॑ । त्व॒ष्टुः । वि॒भ्य॒तुः । जा॒य॒मा॒नात् । प्र॒ती॒ची इति॑ ।
 सि॒ंहम् । प्र॒ति । जोष॑येते इति ॥५॥ उ॒भे इति॑ । भ॒द्रे इति॑ । जोष॑येते
 इति॑ । न । मे॒ने इति॑ । गा॒वः । न । वा॒श्राः । उ॒प । त॒स्युः । ए॒वैः ।
 सः । द॒क्षा॒णाम् । द॒क्षेऽप॑तिः । ब॒भूव॑ । अ॒ज्ज॑न्ति । यम् । द॒क्षि॒णतः॑ ।
 ह॒विऽभिः॑ ॥६॥ उ॒त् । यं॒यमी॑ति । स॒वि॒ताऽइ॒व । बा॒हू इति॑ । उ॒भे इति॑ ।
 सि॒चौ । य॒त॒ते । भी॒मः । ऋ॒ज॒न् । उ॒त् । शु॒क्रम् । अ॒त्क॑म् । अ॒ज॒ते ।

सिमसात् । नवा । मातृऽभ्यः । वसना । जहाति ॥७॥ त्वेषम् । रूपम् ।
 कृणुते । उत्तरम् । यत् । सम्ऽपृश्नानः । सद्ने । गोभिः । अत्ऽभिः ।
 कविः । बुधम् । परि । मर्मज्यते । धीः । सा । देवऽताता । सम्ऽइतिः ।
 बभूव ॥८॥ उरु । ते । जयः । परि । एति । बुधम् । विऽरोचमानम् ।
 महिषस्य । धाम । विश्वेभिः । अग्ने । स्वयंशऽभिः । इद्धः । अदब्धे-
 भिः । पायुऽभिः । पाहि । अस्मान् ॥९॥ धन्वन् । स्रोतः । कृणुते ।
 गातुम् । ऊर्मिम् । शुक्रैः । ऊर्मिऽभिः । अभि । नक्षति । क्षाम् । विश्वा ।
 सनानि । जठरेषु । धत्ते । अन्तः । नवासु । चरति । प्रऽस्रुषु ॥१०॥
 एव । नः । अग्ने । सम्ऽइधा । बृधानः । रेवत् । पावक । श्रवसे । वि ।
 भाहि । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् । अदितिः । सिन्धुः ।
 पृथिवी । उत । द्यौः ॥११॥

I. 96.

सः । प्रत्नऽथा । सहसा । जायमानः । सद्यः । काव्यानि । वद् ।
 अधत्त । विश्वा । आपः । च । मित्रम् । धिषणा । च । साधन् । देवाः ।
 अग्निम् । धारयन् । द्रविणऽदाम् ॥१॥ सः । पूर्व्या । निऽविदा ।
 कव्यता । आयोः । इमाः । प्रऽजाः । अजनयत् । मनुनाम् । विव-
 स्वंता । चक्षसा । द्याम् । अपः । च । देवाः । अग्निम् । धारयन् ।
 द्रविणऽदाम् ॥२॥ तम् । ईळत । प्रथमम् । यज्ञऽसाधम् । विशाः ।
 आरीः । आऽहुतम् । ऋञ्जसानम् । ऊर्जः । पुत्रम् । भरतम् । सुप्र-
 दानुम् । देवाः । अग्निम् । धारयन् । द्रविणऽदाम् ॥३॥ सः । मात-
 रिश्वा । पुरुवारऽपुष्टिः । विदत् । गातुम् । तनयाय । स्वऽवित् ।
 विशाम् । गोपाः । जनिता । रोदस्योः । देवाः । अग्निम् । धारयन् ।

द्रविणःऽदाम् ॥४॥ नक्तोपसा । वर्णम् । आमेम्याने इत्याऽमेम्याने । धापयेते
 इति । शिशुम् । एकम् । समीची इति सम्ईची । द्यावाक्षामा । रुक्मः ।
 अन्तः । वि । भाति । देवाः । अग्निम् । धारयन् । द्रविणःऽदाम् ॥५॥
 रायः । चुम्नः । सम्ऽगमनः । वद्धनाम् । यज्ञस्य । केतुः । मन्मऽसा-
 धनः । वेरिति वेः । अमृतऽत्वम् । रक्षमाणासः । एनम् । देवाः ।
 अग्निम् । धारयन् । द्रविणःऽदाम् ॥६॥ नु । च । पुरा । च । सदनम् ।
 रयीणाम् । जातस्य । च । जायमानस्य । च । क्षाम् । सतः । च ।
 गोपाम् । भवतः । च । भूरैः । देवाः । अग्निम् । धारयन् । द्रविणः-
 ऽदाम् ॥७॥ द्रविणःऽदाः । द्रविणसः । तुरस्य । द्रविणःऽदाः । सन-
 रस्य । प्र । यंसत् । द्रविणःऽदाः । वीरऽवतीम् । ह्यम् । नः । द्रविणः-
 ऽदाः । रासते । दीर्घम् । आयुः ॥८॥ एव । नः । अग्ने । सम्ऽइधा ।
 वृधानः । रेवत् । पावक । श्रवसे । वि । भाहि । तत् । नः । मित्रः ।
 वरुणः । ममहन्ताम् । अदितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥९॥

I. 97.

अप । नः । शोशुचत् । अघम् । अग्ने । शुशुग्धि । आ । रयिम् ।
 अप । नः । शोशुचत् । अघम् ॥१॥ सुऽचेत्रिया । सुगातुऽया । वसु-
 ऽया । च । यजामहे । अप । नः । शोशुचत् । अघम् ॥२॥ प्र । यत् ।
 भन्दिष्ठः । एषाम् । प्र । अस्माकासः । च । सूरयः । अप । नः ।
 शोशुचत् । अघम् ॥३॥ प्र । यत् । ते । अग्ने । सूरयः । जायेमहि । प्र ।
 ते । वयम् । अप । नः । शोशुचत् । अघम् ॥४॥ प्र । यत् । अग्नेः ।
 सहस्वतः । विश्वतः । यन्ति । मानवः । अप । नः । शोशुचत् ।
 अघम् ॥५॥ त्वम् । हि । विश्वतःऽष्टुख । विश्वतः । परिऽभूः । अस्ति ।

अ॒सि । अ॒प । नः । शो॒शु॒चत् । अ॒घम् ॥६॥ द्वि॒पः । नः । वि॒श्वतः॒ऽमु॒त् ।
 अ॒ति । ना॒वाऽइ॒व । पा॒रय॒ । अ॒प । नः । शो॒शु॒चत् । अ॒घम् ॥७॥ सः । नः ।
 सि॒न्धु॒म्ऽइ॒व । ना॒वया॒ । अ॒ति । प॒र्ष । स्व॒स्तये॒ । अ॒प । नः । शो॒शु॒चत् ।
 अ॒घम् ॥८॥

I. 98.

वै॒श्वान॒रस्य॑ । सु॒ऽम॒तौ । स्या॒म । रा॒जा । हि । क॒म् । भु॒व॒ना॒नाम् ।
 अ॒भिऽश्रीः । इ॒तः । जा॒तः । वि॒श्वम् । इ॒दम् । वि । च॒ष्टे । वै॒श्वान॒रः । य॒तते॒ ।
 सूर्ये॑ण ॥१॥ पृ॒ष्टः । दि॒वि । पृ॒ष्टः । अ॒ग्निः । पृ॒थि॒व्याम् । पृ॒ष्टः । वि॒श्वाः ।
 ओ॒षधीः । आ । वि॒वेश॒ । वै॒श्वान॒रः । स॒हसा॒ । पृ॒ष्टः । अ॒ग्निः । सः ।
 नः । दि॒वा । सः । रि॒पः । पा॒तु । न॒क्तम् ॥२॥ वै॒श्वान॒र । त॒व । तत् ।
 स॒त्यम् । अ॒स्तु । अ॒स्मान् । रा॒यः । म॒घऽवा॒नः । स॒च॒न्ता॒म् । तत् । नः ।
 मि॒त्रः । वरु॑णः । म॒म॒ह॒न्ता॒म् । अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः । पृ॒थि॒वी । उ॒त । द्यौः ॥३॥

I. 99.

जा॒त॒ऽवे॒द॒से । सु॒न॒वा॒म । सो॒मम् । अ॒रा॒ति॒ऽय॒तः । नि । द॒हा॒ति॒ ।
 वे॒दः । सः । नः । प॒र्षत् । अ॒ति । दुः॒गा॒नि । वि॒श्वा । ना॒वाऽइ॒व ।
 सि॒न्धु॒म् । दुः॒ऽह॒ता । अ॒ति । अ॒ग्निः ॥१॥

I. 100.

सः । यः । वृ॒षा । वृ॒ष्ण॒वे॒भिः । स॒म्ऽओ॒काः । म॒हः । दि॒वः ।
 पृ॒थि॒व्याः । च । स॒म्ऽरा॒ट् । स॒ती॒न॒ऽस॒त्वा । इ॒व्यः । भ॒रे॒षु । म॒रु॒त्वा॒न् ।
 नः । भ॒व॒तु । इ॒न्द्रः । ऊ॒ती ॥१॥ य॒स्य । अ॒ना॒प्तः । सूर्य॑स्यऽइ॒व । या॒मः ।
 भ॒रे॒ऽभ॒रे । वृ॒त्र॒ऽहा । शु॒ष्मः । अ॒स्ति । वृ॒षन्॒ऽत॒मः । स॒खि॒ऽभिः ।
 स्वे॒भिः । ए॒वैः । म॒रु॒त्वा॒न् । नः । भ॒व॒तु । इ॒न्द्रः । ऊ॒ती ॥२॥ दि॒वः ।

नः । यस्य । रेतसः । दुधानाः । पन्थासः । यन्ति । शर्वसा । अपरिऽइताः ।
 तत्त्वेऽपः । ससहिः । पौंस्येभिः । मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः ।
 ऊती ॥३॥ सः । अङ्गिरऽभिः । अङ्गिरऽतमः । भृत् । वृषा । वृष-
 ऽभिः । सखिऽभिः । सखा । सन् । ऋग्मिऽभिः । ऋग्मी । गातुऽभिः ।
 ज्येष्ठः । मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥४॥ सः । सनु-
 ऽभिः । न । रुद्रेभिः । ऋम्वा । नृऽसह्यै । ससह्वान् । अमित्रान् ।
 सऽनीळेभिः । श्रवस्यानि । त्वेन् । मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः ।
 ऊती ॥५॥ सः । मन्युऽमीः । सऽमर्दनस्य । कर्ता । अस्माकैभिः ।
 नृऽभिः । सूर्यम् । सनत् । अस्मिन् । अहन् । सत्स्पतिः । पुरुऽहूतः ।
 मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥६॥ तम् । उतर्यः । रणयन् । शूर-
 ऽसातौ । तम् । क्षेमस्य । चितर्यः । कृण्वत । त्राम् । सः । विश्वस्य । करुणस्य ।
 ईशे । एकः । मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥७॥ तम् ।
 अप्सन्त । शर्वसः । उत्सवेषु । नरः । नरम् । अवसे । तम् । धनाय ।
 सः । अन्धे । चित् । तमसि । ज्योतिः । विदत् । मरुत्वान् । नः । भवतु ।
 इन्द्रः । ऊती ॥८॥ सः । सव्येन । यमति । वार्धतः । चित् । सः ।
 दक्षिणे । समुऽगृभीता । कृतानि । सः । कीरिणा । चित् । सनिता ।
 धनानि । मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥९॥ सः । ग्रामेभिः ।
 सनिता । सः । रथेभिः । विदे । विश्वाभिः । कृष्टिऽभिः । नु । अद्य ।
 सः । पौंस्येभिः । अभिऽभूः । अशस्तीः । मरुत्वान् । नः । भवतु ।
 इन्द्रः । ऊती ॥१०॥ सः । जामिऽभिः । यत् । समुऽअजाति । मीळेहे ।
 अजामिऽभिः । वा । पुरुऽहूतः । एवैः । अपाम् । तोकस्य । तनयस्य ।
 जेपे । मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥११॥ सः । वज्रऽभृत् ।

दस्युऽहा । भीमः । उग्रः । सहस्रऽचेताः । शतऽनीथः । क्रम्वा । चम्रीषः ।
 नः । शर्वसा । पाञ्चऽजन्यः । मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥१२॥
 तस्य । वज्रः । क्रन्दति । स्मत् । स्वऽसाः । दिवः । न । त्वेषः । रवथः ।
 शिमीऽवान् । तम् । सचन्ते । सनयः । तम् । धनानि । मरुत्वान् । नः ।
 भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥१३॥ यस्य । अजस्रम् । शर्वसा । मानम् ।
 उक्थम् । परिऽभुजत् । रोदसी इति । विश्वतः । सीम् । सः । पारिषत् ।
 क्रतुऽभिः । मन्दसानः । मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥१४॥
 न । यस्य । देवाः । देवता । न । मतीः । आपः । चन । शर्वसः ।
 अन्तम् । आपुः । सः । प्रऽरिक्ता । त्वक्षसा । क्षमः । दिवः । च । मरु-
 त्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥१५॥ रोहित् । श्यावा । सुमत्ऽअंशुः ।
 ललामीः । द्युच्चा । राये । ऋजऽअश्वस्य । वृषण्ऽवन्तम् । विभ्रती । धूऽसु ।
 रथम् । मन्द्रा । चिकेत । नाहुपीषु । विष्णु ॥१६॥ एतत् । त्यत् । ते । इन्द्र ।
 वृष्णे । उक्थम् । वार्षागिराः । अभि । गृणन्ति । राधः । ऋजऽअश्वः ।
 प्रष्टिऽभिः । अम्बरीषः । सहऽदेवः । भयमानः । सुऽराधाः ॥१७॥
 दस्यून् । शिम्यून् । च । पुरुऽहूतः । एवैः । हत्वा । पृथिन्याम् । शर्वी ।
 नि । वहीत् । सनेत् । क्षेत्रम् । सखिऽभिः । श्वित्येभिः । सनेत् । सूर्यम् ।
 सनेत् । अपः । सुऽवज्रः ॥१८॥ विश्वाहा । इन्द्रः । अधिऽवक्ता । नः ।
 अस्तु । अपरिऽहृताः । सनुयाम् । वाजम् । तत् । नः । मित्रः । वरुणः ।
 ममहन्ताम् । अदितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥१९॥

प्र । मन्दिने । पितुऽमत् । अर्चत । वचः । यः । कृष्णऽगर्भाः ।
 निऽअहन् । ऋजिर्धना । अवसवः । वृषणम् । वज्रऽदक्षिणम् । मरु-

त्वन्तम् । सखायम् । हवामहे ॥१॥ यः । विऽअसम् । जह्याणेन । मन्थु-
 ना । यः । शम्बरम् । यः । अहन् । पिबुम् । अन्नतम् । इन्द्रः । यः । शु-
 ष्णम् । अशुषम् । नि । अवृणक् । मरुत्वन्तम् । सखायम् । हवामहे ॥२॥
 यस्य । द्यावापृथिवी इति । पौंस्यम् । महत् । यस्य । व्रते । वरुणः । यस्य ।
 सूर्यः । यस्य । इन्द्रस्य । सिन्धवः । सञ्चति । व्रतम् । मरुत्वन्तम् । स-
 खायम् । हवामहे ॥३॥ यः । अश्वानाम् । यः । गवाम् । गोऽपतिः ।
 वशी । यः । आरितः । कर्मणिऽकर्मणि । स्थिरः । वीळोः । चित् । इन्द्रः ।
 यः । असुन्वतः । वधः । मरुत्वन्तम् । सखायम् । हवामहे ॥४॥ यः ।
 विश्वस्य । जगतः । प्राणतः । पतिः । यः । ब्रह्मणे । प्रथमः । गाः ।
 अविन्दत् । इन्द्रः । यः । दस्यून् । अधरान् । अवऽअतिरत् । मरुत्व-
 न्तम् । सखायम् । हवामहे ॥५॥ यः । शूरेभिः । हव्यः । यः । च । भी-
 रुऽभिः । यः । धावत्ऽभिः । हूयते । यः । च । जिग्युऽभिः । इन्द्रम् ।
 यम् । विश्वा । भुवना । अभि । सम्ऽदधुः । मरुत्वन्तम् । सखायम् ।
 हवामहे ॥६॥ रुद्राणाम् । एति । प्रऽदिशा । विऽचक्षणः । रुद्रेभिः ।
 योषा । तनुते । पृथु । जयः । इन्द्रम् । मनीषा । अभि । अर्चति ।
 श्रुतम् । मरुत्वन्तम् । सखायम् । हवामहे ॥७॥ यत् । वा । मरुत्वः । परमे ।
 सधऽस्ये । यत् । वा । अवमे । वृजने । मादयासे । अतः । आ । याहि ।
 अध्वरम् । नः । अच्छ । त्वाऽया । हविः । चक्रम । सत्यऽराधः ॥८॥
 त्वाऽया । इन्द्र । सोमम् । सुसुम् । सुऽदक्ष । त्वाऽया । हविः । चक्रम ।
 ब्रह्मऽवाहः । अथ । नियुत्वः । सऽर्गणः । मरुत्ऽभिः । असिन् । यज्ञे ।
 बहिर्षि । मादयस्व ॥९॥ मादयस्व । हरिऽभिः । ये । ते । इन्द्र । वि ।
 स्यस्व । शिप्रे इति । वि । सृजस्व । धेने इति । आ । त्वा । सुऽशिप्र ।

हरयः । वहन्तु । उशन् । हव्यानि । प्रति । नः । जुषस्व ॥१०॥ मरुत्-
स्तोत्रस्य । वृजनस्य । गोपाः । वयम् । इन्द्रेण । सनुयाम । वाजम् ।
तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् । अदितिः । सिन्धुः । पृथिवी ।
उत । द्यौः ॥११॥

I. 102.

इमाम् । ते । धियम् । प्र । भरे । महः । महीम् । अस्य । स्तोत्रे ।
धिषणा । यत् । ते । आनजे । तम् । उत्सवे । च । प्रसवे । च । स-
सहिम् । इन्द्रम् । देवासः । शर्वसा । अमदन् । अनु ॥१॥ अस्य । श्रवः ।
नद्यः । सप्त । विअति । द्यावाक्षामा । पृथिवी । दर्शतम् । वपुः । अस्मे
इति । सूर्याचन्द्रमसा । अभिचचे । श्रद्धे । कम् । इन्द्र । चरतः । वि-
तर्तुर्म ॥२॥ तम् । स्म । रथम् । मघस्वन् । प्र । अव । सातये । जै-
त्रम् । यम् । ते । अनुस्मदाम । सम्गमे । आजा । नः । इन्द्र । मनसा ।
पुरुस्तुत । त्वायत्सभ्यः । मघस्वन् । शर्म । यच्छ । नः ॥३॥ वयम् ।
जयेम । त्वया । युजा । वृतम् । अस्माकम् । अंशम् । उत् । अव । भरेभरे ।
अस्मभ्यम् । इन्द्र । वरिवः । सुगम् । कृधि । प्र । शत्रूणाम् । मघस्वन् ।
वृण्णा । रुज ॥४॥ नाना । हि । त्वा । हवमानाः । जनाः । इमे । घना-
नाम् । धर्तः । अवसा । विपन्यवः । अस्माकम् । स्म । रथम् । आ । तिष्ठ ।
सातये । जैत्रम् । हि । इन्द्र । निःशृतम् । मनः । तव ॥५॥ गोऽजिता ।
बाहू इति । अर्मितऽक्रतुः । सिमः । कर्मन्ऽकर्मन् । शतम्ऽकृतिः । खजम्ऽ-
करः । अकल्पः । इन्द्रः । प्रतिऽमानम् । ओजसा । अथ । जनाः ।
वि । ह्वयन्ते । सिसासवः ॥६॥ उत् । ते । शतात् । मघस्वन् ।
उत् । च । भूयसः । उत् । सहस्रात् । रिरिचे । कृष्टिषु । श्रवः ।

अ॒मा॒त्रम् । त्वा । धि॒ष॒णा । ति॒त्वि॒पे । म॒ही । अ॒र्घ । वृ॒त्रा॒णि । जि॒घ्र॒से ।
 पु॒रम् । द॒र ॥७॥ त्रि॒वि॒ष्टि॒ऽधा॒तु । प्र॒ति॒ऽमा॒नम् । ओ॒र्ज॒सः । ति॒स्रः । भू॒मीः ।
 नृ॒ऽप॒ते । त्री॒णि । रो॒च॒ना । अ॒ति । इ॒दम् । वि॒श्वम् । भु॒व॒नम् । व॒व॒चि॒थ ।
 अ॒श॒त्रुः । इ॒न्द्र । ज॒नु॒षा । स॒ना॒त् । अ॒सि ॥८॥ त्वा॒म् । दे॒वेषु॑ । प्र॒थ॒मम् ।
 ह॒वा॒म॒हे । त्वम् । व॒भू॒थ । पृ॒त॒ना॒सु । स॒स॒हिः । सः । इ॒मम् । नः । का॒रुम् ।
 उ॒प॒ऽम॒न्युम् । उ॒त्ऽभि॒द॒म् । इ॒न्द्रः । कृ॒णो॒तु । प्र॒ऽस॒वे । रथ॑म् । पु॒रः ॥९॥
 त्वम् । जि॒गे॒थ । न । ध॒ना । रु॒रो॒धि॒थ । अ॒र्भे॒षु । आ॒जा । म॒घ॒ऽव॒न् ।
 म॒ह॒त्ऽसु॑ । च । त्वा॒म् । उ॒ग्रम् । अ॒व॒से । स॒म् । शि॒शी॒म॒सि । अ॒र्थ । नः ।
 इ॒न्द्र । ह॒व॒ने॒षु । चो॒द॒य ॥१०॥ वि॒श्वा॒हा । इ॒न्द्रः । अ॒धि॒ऽव॒क्ता । नः ।
 अ॒स्तु । अ॒प॒रि॒ऽहृ॒ताः । स॒नु॒या॒म । वा॒र्ज॒म् । तत् । नः । मि॒त्रः । व॒रु॒णः ।
 म॒म॒ह॒न्ता॒म् । अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः । पृ॒थि॒वी । उ॒त । द्यौः ॥११॥

I. 103.

तत् । ते । इ॒न्द्रि॒यम् । प॒र॒मम् । प॒रा॒चैः । अ॒धा॒र॒य॒न्त । क॒व॒यः । पु॒रा ।
 इ॒दम् । क्ष॒मा । इ॒दम् । अ॒न्य॒त् । दि॒वि । अ॒न्य॒त् । अ॒स्य । स॒म् । ई॒मि॒ति ।
 पृ॒च्य॒ते । स॒म॒ना॒ऽह॑ । के॒तुः ॥१॥ सः । धा॒र॒य॒त् । पृ॒थि॒वी॒म् । प॒प्र॒थ॒त् ।
 च । व॒ज्रे॒ण । ह॒त्वा । निः । अ॒पः । स॒स॒र्ज॑ । अ॒ह॒न् । अ॒हि॒म् । अ॒भि॒न॒त् ।
 रौ॒हि॒ण॒म् । वि । अ॒ह॒न् । वि॒ऽअ॑स॒म् । म॒घ॒ऽवा॑ । श॒ची॒भिः ॥२॥ सः । जा॒-
 तू॒ऽम॒र्मा । अ॒त्ऽद॒धा॒नः । ओ॒र्जः । पु॒रः । वि॒ऽभि॒न्द॒न् । अ॒च॒र॒त् । वि ।
 दा॒सीः । वि॒द्वान् । व॒ज्रि॒न् । द॒स॒वे । हे॒ति॒म् । अ॒स्य । आ॒र्य॑म् । स॒हः ।
 व॒र्ध॒य । द्यु॒म्न॒म् । इ॒न्द्र ॥३॥ तत् । ऊ॒चु॒पे॑ । मा॒नु॒षा । इ॒मा । यु॒गा॒नि ।
 की॒र्ते॒न्य॑म् । म॒घ॒ऽवा॑ । ना॒म । वि॒भ्र॒त् । उ॒प॒ऽप्र॒य॒न् । द॒स्यु॒ऽह॒त्या॑य । व॒ज्री ।
 यत् । ह । सु॒नुः । अ॒व॒से । ना॒म । द॒धे ॥४॥ तत् । अ॒स्य । इ॒दम् ।

पश्यत् । भूरि । पुष्टम् । श्रत् । इन्द्रस्य । धत्तन् । वीर्याय । सः । गाः ।
 अविन्दत् । सः । अविन्दत् । अश्वान् । सः । ओषधीः । सः । अपः ।
 सः । वनानि ॥५॥ भूरिऽकर्मणे । वृषभाय । वृष्णे । सत्यऽशुष्माय ।
 सुनवाम् । सोमम् । यः । आऽहत्ये । परिपन्थीऽइव । शूरः । अयज्वनः ।
 विऽभजन् । एति । वेदः ॥६॥ तत् । इन्द्र । प्रऽइव । वीर्यम् । चकर्थ ।
 यत् । ससन्तम् । वज्रेण । अवोधयः । अहिम् । अनु । त्वा । पत्नीः ।
 हृषितम् । वयः । च । विश्वे । देवासः । अमदन् । अनु । त्वा ॥७॥ शु-
 ष्णम् । पिष्टुम् । कुयवम् । वृत्रम् । इन्द्र । यदा । अवधीः । वि । पुरः ।
 शम्बरस्य । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् । अदितिः । सिन्धुः ।
 पृथिवी । उत । द्यौः ॥८॥

I. 104.

योनिः । ते । इन्द्र । निऽसदे । अकारि । तम् । आ । नि । सीद् ।
 खानः । न । अवी । विऽमुच्य । वयः । अवऽसाय । अश्वान् । दोषा ।
 वस्तोः । वहीयसः । प्रऽपित्वे ॥१॥ ओ इति । ते । नरः । इन्द्रम् । ऊ-
 तये । गुः । नु । चित् । तान् । सद्यः । अध्वनः । जगम्यात् । देवासः । मन्युम् ।
 दासस्य । श्वन्न । ते । नः । आ । वक्षन् । सुविताय । वर्णीम् ॥२॥ अव । त्मना ।
 भरते । केतऽवेदाः । अव । त्मना । भरते । फेनम् । उदन् । क्षीरेण ।
 स्नातः । कुयवस्य । योषे इति । हते इति । ते इति । स्नाताम् । प्रवणे ।
 शिफायाः ॥३॥ युयोष । नाभिः । उपरस्य । आयोः । प्र । पूर्वाभिः ।
 तिरते । राष्टि । शूरः । अञ्जसी । कुलिशी । वीरऽपत्नी । पशुः । हिन्वा-
 नाः । उदऽभिः । भरन्ते ॥४॥ प्रति । यत् । सा । नीथा । अदर्शि ।
 दस्योः । ओकः । न । अच्छ । सदनम् । जानती । गात् । अध । स्म । नः ।

मघऽवन् । चर्कृतात् । इत् । मा । नः । मघाऽईव । निष्पपी । परा । दाः ॥५॥
 सः । त्वम् । नः । इन्द्र । सूर्ये । सः । अप्सु । अनागाऽस्त्वे । आ ।
 भज । जीवऽशंसे । मा । अन्तराम् । भुजम् । आ । रिरिषः । नः ।
 श्रद्धितम् । ते । महते । इन्द्रियाय ॥६॥ अर्ध । मन्ये । श्रत् । ते ।
 अस्मै । अधायि । वृषा । चोदस्व । महते । धनाय । मा । नः । अकृते ।
 पुरुऽहृत । योनौ । इन्द्र । क्षुध्यत्ऽभ्यः । वयः । आऽसुतिम् । दाः ।
 ॥७॥ मा । नः । वधीः । इन्द्र । मा । परा । दाः । मा । नः । प्रिया ।
 भोजनानि । प्र । मोषीः । आण्डा । मा । नः । मघऽवन् । शक्र । निः ।
 भेत् । मा । नः । पात्रा । भेत् । सहऽजानुषाणि ॥८॥ अर्वाङ् । आ ।
 इहि । सोमऽकामम् । त्वा । आहुः । अयम् । सुतः । तस्य । पिब ।
 मदीय । उरुऽव्यचाः । जठरे । आ । वृषस्व । पिताऽईव । नः । शृणुहि ।
 ह्यमानः ॥९॥

I. 105.

चन्द्रमाः । अप्सु । अन्तः । आ । सुऽपर्णः । धावते । दिवि ।
 न । वः । हिरण्यऽनेमयः । पदम् । विन्दन्ति । विऽद्युतः । वित्तम् ।
 मे । अस्य । रोदसी इति ॥१॥ अर्थम् । इत् । वै । ऊँ इति । अर्थिनः ।
 आ । जाया । युवते । पतिम् । तुज्जाते इति । वृष्ण्यम् । पयः । परि-
 ऽदाय । रसम् । दुहे । वित्तम् । मे । अस्य । रोदसी इति ॥२॥ मो
 इति । सु । देवाः । अदः । स्वः । अर्वा । पादि । दिवः । परि । मा ।
 सोम्यस्य । शम्ऽभुवः । शूने । भूम । कदा । चन । वित्तम् । मे ।
 अस्य । रोदसी इति ॥३॥ यज्ञम् । पृच्छामि । अवमम् । सः । तत् ।
 दूतः । वि । वोचति । क । ऋतम् । पूर्यम् । गतम् । कः । तत् ।

वि॒भ॒तिं । नू॒त॒नः । वि॒त्त॒म् । मे । अ॒स्य । रो॒द॒सी इति ॥४॥ अ॒मी इति ।
 ये । दे॒वाः । स्थ॒न । त्रि॒षु । आ । रो॒च॒ने । दि॒वः । क॒त् । वः । ऋ॒त॒म् ।
 क॒त् । अ॒नृ॒त॒म् । कं । प्र॒त्ता । वः । आ॒ऽहु॒तिः । वि॒त्त॒म् । मे । अ॒स्य ।
 रो॒द॒सी इति ॥५॥ क॒त् । वः । ऋ॒त॒स्य । ध॒र्ष॒सि । क॒त् । वरु॒ण॒स्य । च॒च॒-
 ण॒म् । क॒त् । अ॒र्य॒म्णः । म॒हः । प॒था । अ॒ति । क्रा॒मे॒म । दुः॒ऽध्यः ।
 वि॒त्त॒म् । मे । अ॒स्य । रो॒द॒सी इति ॥६॥ अ॒ह॒म् । सः । अ॒स्मि । यः ।
 पु॒रा । सु॒ते । व॒दा॒मि । का॒नि । चि॒त् । त॒म् । मा । व्य॒न्ति । आ॒ऽध्यः ।
 वृ॒कः । न । तृ॒ष्ण॒ऽज॒म् । मृ॒ग॒म् । वि॒त्त॒म् । मे । अ॒स्य । रो॒द॒सी इति
 ॥७॥ स॒म् । मा । त॒प॒न्ति । अ॒भि॒तः । स॒प॒त्नीः॒ऽइ॒व । प॒र्श॒वः । मृ॒षः ।
 न । शि॒न्ना । वि । अ॒द॒न्ति । मा । आ॒ऽध्यः । स्तो॒ता॒र॒म् । ते । श॒त॒-
 क्र॒तो इति श॒त॒ऽक्र॒तो । वि॒त्त॒म् । मे । अ॒स्य । रो॒द॒सी इति ॥८॥ अ॒मी
 इति । ये । स॒प्त । र॒श्म॒यः । त॒व । मे । ना॒भिः । आ॒ऽत॒ता । त्रि॒तः ।
 त॒त् । वे॒द । आ॒प्स्यः । सः । जा॒मि॒ऽत्वा॒य । रे॒भ॒ति । वि॒त्त॒म् । मे ।
 अ॒स्य । रो॒द॒सी इति ॥९॥ अ॒मी इति । ये । प॒ञ्च । उ॒क्ष॒णः । म॒घ्ये ।
 त॒स्युः । म॒हः । दि॒वः । दे॒व॒ऽन्ना । नु । प्र॒ऽवा॒न्य॒म् । स॒ध्री॒ची॒नाः ।
 नि । व॒वृ॒तुः । वि॒त्त॒म् । मे । अ॒स्य । रो॒द॒सी इति ॥१०॥ सु॒ऽप॒र्णाः ।
 ए॒ते । आ॒स॒ते । म॒घ्ये । आ॒ऽरो॒ध॒ने । दि॒वः । ते । से॒ध॒न्ति । प॒थः ।
 वृ॒क॒म् । त॒र॒न्त॒म् । य॒ह॒तीः । अ॒पः । वि॒त्त॒म् । मे । अ॒स्य । रो॒द॒सी
 इति ॥११॥ न॒ग्य॒म् । त॒त् । उ॒क्थ्य॒म् । हि॒त॒म् । दे॒वा॒सः । सु॒ऽप्र॒वा॒च॒-
 न॒म् । ऋ॒त॒म् । अ॒र्ष॒न्ति । सि॒न्ध॒वः । स॒त्य॒म् । त॒ता॒न । सूर्यः । वि॒त्त॒म् ।
 मे । अ॒स्य । रो॒द॒सी इति ॥१२॥ अ॒ग्ने । त॒व । त्य॒त् । उ॒क्थ्य॒म् । दे॒वेषु॑ ।
 अ॒स्ति । आ॒प्य॒म् । सः । नः । स॒त्तः । म॒नु॒ष्व॒त् । आ । दे॒वान् । य॒क्षि ।

वि॒दुः॒ऽस्तरः । वि॒त्तम् । मे । अ॒स्य । रो॒द॒सी इति ॥१३॥ स॒त्तः । हो॒ता ।
 म॒नु॒ष्यत् । आ । दे॒वान् । अ॒च्छ । वि॒दुः॒ऽस्तरः । अ॒ग्निः । ह॒व्या । सु॒ख॒द॒ति ।
 दे॒वः । दे॒वेषु । मे॒धि॒रः । वि॒त्तम् । मे । अ॒स्य । रो॒द॒सी इति ॥१४॥ ब्र॒ह्म ।
 कृ॒णो॒ति । वरु॑णः । गा॒तुऽवि॒दम् । तम् । ई॒महे । वि । ऊ॒र्णो॒ति । ह॒दा ।
 म॒तिम् । न॒व्यः । जा॒य॒ताम् । ऋ॒तम् । वि॒त्तम् । मे । अ॒स्य । रो॒द॒सी इति
 ॥१५॥ अ॒सौ । यः । प॒न्थाः । आ॒दि॒त्यः । दि॒वि । प्र॒वा॒च्यम् । कृ॒तः ।
 न । सः । दे॒वाः । अ॒तिऽक॒मे । तम् । म॒र्ता॒सः । न । प॒श्य॒थ । वि॒त्तम् ।
 मे । अ॒स्य । रो॒द॒सी इति ॥१६॥ त्रि॒तः । कूपे । अ॒व॒ऽहि॒तः । दे॒वान् ।
 ह॒व॒ते । उ॒त॒ये । तत् । शु॒श्रा॒व । बृ॒ह॒स्प॒तिः । कृ॒ण्वन् । अ॒ह॒र॒णात् । उ॒रु ।
 वि॒त्तम् । मे । अ॒स्य । रो॒द॒सी इति ॥१७॥ अ॒रु॒णः । मा । स॒कृ॒त् । वृ॒कः ।
 प॒था । य॒न्त॒म् । द॒दर्श । हि । उ॒त् । जि॒ही॒ते । नि॒ऽचा॒र्य्य । त॒ष्टोऽइ॒व ।
 पृ॒ष्टिऽआ॒म॒यी । वि॒त्तम् । मे । अ॒स्य । रो॒द॒सी इति ॥१८॥ ए॒ना । आ॒ङ्ग॒-
 पे॒ण । व॒यम् । इन्द्र॑ऽव॒न्तः । अ॒भि । स्या॒म । वृ॒ज॒ने । स॒र्व॒ऽवी॒राः । तत् ।
 नः । मि॒त्रः । वरु॑णः । म॒म॒ह॒न्ताम् । अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः । पृ॒थि॒वी । उ॒त् ।
 द्यौः ॥१९॥

इन्द्र॑म् । मि॒त्रम् । वरु॑णम् । अ॒ग्निम् । उ॒त॒ये । मा॒रु॒तम् । श॒र्धः ।
 अ॒दि॒तिम् । ह॒वाम॑हे । रथ॑म् । न । दुः॒ऽगा॒त् । व॒स॒वः । सु॒ऽदा॒न॒वः ।
 वि॒श्व॒स्मा॒त् । नः । अ॒ह॒सः । निः । पि॒प॒र्त॒न ॥१॥ ते । आ॒दि॒त्याः ।
 आ । ग॒त । स॒र्व॒ऽता॒त॒ये । भू॒त । दे॒वाः । वृ॒त्र॒ऽतू॒र्ये॒षु । श॒म्ऽभु॒वः ।
 रथ॑म् । न । दुः॒ऽगा॒त् । व॒स॒वः । सु॒ऽदा॒न॒वः । वि॒श्व॒स्मा॒त् । नः ।
 अ॒ह॒सः । निः । पि॒प॒र्त॒न ॥२॥ अ॒व॒न्तु । नः । पि॒तरः । सु॒प्र॒वा॒च॒नाः ।

उ॒त । दे॒वी इति॑ । दे॒वपु॒त्रे इति॑ दे॒वऽपु॒त्रे । ऋ॒तऽवृ॒धा । रथ॑म् । न । दुः॒ऽ-
 गात् । व॒सवः । सु॒ऽदान॒वः । विश्व॑स्मात् । नः । अ॒हंसः । निः । पि॒प॒र्त॒न
 ॥३॥ न॒राशंस॑म् । वा॒जिन॑म् । वा॒जय॑न् । इ॒ह । क्ष॒यत्ऽवी॑रम् । पू॒षण॑म् ।
 सु॒मैः । ई॒महे । रथ॑म् । न । दुः॒ऽगात् । व॒सवः । सु॒ऽदान॒वः । विश्व॑स्मात् ।
 नः । अ॒हंसः । निः । पि॒प॒र्त॒न ॥४॥ बृ॒हस्प॑ते । स॒दम् । इत् । नः । सु॒-
 ऽगम् । कृ॒धि । शम् । योः । यत् । ते । म॒नुऽद्वि॑तम् । तत् । ई॒महे ।
 रथ॑म् । न । दुः॒ऽगात् । व॒सवः । सु॒ऽदान॒वः । विश्व॑स्मात् । नः ।
 अ॒हंसः । निः । पि॒प॒र्त॒न ॥५॥ इन्द्र॑म् । कु॒त्सः । वृ॒त्रऽह॑नम् । श॒चीऽ-
 प॑तिम् । का॒टे । नि॒ऽवा॒ब्धः । ऋ॒षिः । अ॒ह्वत् । उ॒तये॑ । रथ॑म् । न ।
 दुः॒ऽगात् । व॒सवः । सु॒ऽदान॒वः । विश्व॑स्मात् । नः । अ॒हंसः । निः ।
 पि॒प॒र्त॒न ॥६॥ दे॒वैः । नः । दे॒वी । अ॒दि॒तिः । नि । पा॒तु । दे॒वः । त्रा॒ता ।
 त्रा॒य॒ताम् । अ॒ग्र॒ऽयु॒च्छन् । तत् । नः । मि॒त्रः । व॒रु॒णः । म॒म॒ह॒न्ता॒म् ।
 अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः । पृ॒थि॒वी । उ॒त । द्यौः ॥७॥

I. 107.

य॒ज्ञः । दे॒वाना॑म् । प्र॒ति । ए॒ति । सु॒न्नम् । आ॒दि॒त्यासः । भ॒वत॑ ।
 मृ॒ळ॒य॒न्तः । आ । वः । अ॒र्वा॒ची । सु॒ऽम॒तिः । व॒वृ॒त्यात् । अ॒होः । चि॒त् ।
 या । व॒रि॒वो॒वि॒त्ऽत॑रा । अ॒सत् ॥१॥ उ॒प । नः । दे॒वाः । अ॒व॒सा ।
 आ । ग॒म॒न्तु । अ॒ङ्गि॒रसा॑म् । सा॒म॒ऽभिः । स्तू॒य॒मा॒नाः । इन्द्र॑ः । इन्द्रि॒यैः ।
 म॒रु॒तः । म॒रु॒त॒ऽभिः । आ॒दि॒त्यैः । नः । अ॒दि॒तिः । श॒र्म । यंस॑त् ॥२॥
 तत् । नः । इन्द्र॑ः । तत् । व॒रु॒णः । तत् । अ॒ग्निः । तत् । अ॒र्य॒मा । तत् ।
 स॒वि॒ता । च॒नः । घा॒त् । तत् । नः । मि॒त्रः । व॒रु॒णः । म॒म॒ह॒न्ता॒म् ।
 अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः । पृ॒थि॒वी । उ॒त । द्यौः ॥३॥

I. 108.

यः । इन्द्राग्नी इति । चित्रस्तमः । रथः । वाम् । अभि । विश्वानि ।
 भुवनानि । चष्टे । तेन । आ । यातम् । सऽरथम् । तस्थिऽवांसा । अथ ।
 सोमस्य । पिवतम् । सुतस्य ॥१॥ यावत् । इदम् । भुवनम् । विश्वम् । अस्ति ।
 उरुऽव्यचा । वरिमता । गभीरम् । तावान् । अयम् । पातवे । सोमः ।
 अस्तु । अरम् । इन्द्राग्नी इति । मनसे । युवऽभ्याम् ॥२॥ चक्राथे इति ।
 हि । सध्रथक् । नाम । भद्रम् । सध्रीचीना । वृत्रऽहनौ । उत । स्यः । तौ ।
 इन्द्राग्नी इति । सध्रथश्चा । निऽसद्य । वृष्णः । सोमस्य । वृषणा । आ ।
 वृषेथाम् ॥३॥ सम्ऽईद्रेषु । अग्निषु । आनजाना । यतऽसुचा । वहिः ।
 ऊँ इति । तिस्तिराणा । तीव्रैः । सोमैः । परिऽसिक्तेभिः । अर्वाक् । आ ।
 इन्द्राग्नी इति । सौमनसाय । यातम् ॥४॥ यानि । इन्द्राग्नी इति ।
 चक्रथुः । वीर्याणि । यानि । रूपाणि । उत । वृष्ण्यानि । या । वाम् ।
 प्रत्नानि । सख्या । शिवानि । तेभिः । सोमस्य । पिवतम् । सुतस्य ॥५॥
 यत् । अब्रवम् । प्रथमम् । वाम् । वृणानः । अयम् । सोमः । असुरैः ।
 नः । विऽहव्यः । ताम् । सत्याम् । श्रद्धाम् । अभि । आ । हि । यातम् ।
 अथ । सोमस्य । पिवतम् । सुतस्य ॥६॥ यत् । इन्द्राग्नी इति । मर्दथः ।
 स्वे । दुरोणे । यत् । ब्रह्मणि । राजनि । वा । यजत्रा । अतः । परि ।
 वृषणौ । आ । हि । यातम् । अथ । सोमस्य । पिवतम् । सुतस्य ॥७॥
 यत् । इन्द्राग्नी इति । यदुषु । तुर्वशेषु । यत् । द्रुक्षुषु । अनुषु । पुरुषु ।
 स्यः । अतः । परि । वृषणौ । आ । हि । यातम् । अथ । सोमस्य ।
 पिवतम् । सुतस्य ॥८॥ यत् । इन्द्राग्नी इति । अवमस्याम् । पृथिव्याम् ।
 मध्यमस्याम् । परमस्याम् । उत । स्यः । अतः । परि । वृषणौ । आ ।

हि । या॒तम् । अ॒र्थ । सोम॑स्य । पि॒व॒तम् । सु॒तस्य॑ ॥९॥ यत् । इन्द्रा॒ग्नी
 इति॑ । पर॑मस्याम् । पृथि॒व्याम् । म॒ध्य॒मस्याम् । अ॒व॒मस्याम् । उ॒त । स्थः ।
 अ॒तः । परि॑ । वृष॒णौ । आ । हि । या॒तम् । अ॒र्थ । सोम॑स्य । पि॒व॒तम् ।
 सु॒तस्य॑ ॥१०॥ यत् । इन्द्रा॒ग्नी इति॑ । दि॒वि । स्थः । यत् । पृथि॒व्याम् ।
 यत् । पर्व॑तेषु । ओष॑धीषु । अ॒प्सु । अ॒तः । परि॑ । वृष॒णौ । आ । हि ।
 या॒तम् । अ॒र्थ । सोम॑स्य । पि॒व॒तम् । सु॒तस्य॑ ॥११॥ यत् । इन्द्रा॒ग्नी इति॑ ।
 उ॒त्सृ॒जता॑ । सूर्य॑स्य । म॒ध्यै । दि॒वः । स्व॒धया॑ । मा॒दये॑थे इति॑ । अ॒तः ।
 परि॑ । वृष॒णौ । आ । हि । या॒तम् । अ॒र्थ । सोम॑स्य । पि॒व॒तम् । सु॒तस्य॑
 ॥१२॥ ए॒व । इन्द्रा॒ग्नी इति॑ । प॒पि॒वांसा॑ । सु॒तस्य॑ । वि॒श्वा । अ॒स॒भ्यम् ।
 स॒म् । ज॒य॒तम् । घ॒ना॒नि । तत् । नः । मि॒त्रः । वरु॑णः । म॒म॒ह॒न्ता॒म् ।
 अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः । पृथि॒वी । उ॒त । द्यौः ॥१३॥

I. 109.

वि । हि । अ॒रु॒यम् । म॒न॒सा । व॒स्यः । इ॒च्छन् । इन्द्रा॒ग्नी इति॑ ।
 ज्ञा॒सः । उ॒त । वा । स॒ज्जा॒तान् । न । अ॒न्या । यु॒वत् । प्र॒म॒तिः । अ॒-
 स्ति । म॒ह्यम् । सः । वा॒म् । धि॒र्यम् । वा॒ज॒स्य॒न्तीम् । अ॒त॒क्षम् ॥१॥ अ॒थ्र॒-
 वम् । हि । भूरि॑दावत्॒ऽतरा॑ । वा॒म् । वि॒ज्जा॒मातुः । उ॒त । वा । घ । स्या॒-
 लात् । अ॒र्थ । सोम॑स्य । प्र॒स्य॑ती । यु॒व॒भ्याम् । इन्द्रा॒ग्नी इति॑ । स्तो॒मम् ।
 ज॒न॒या॒मि । न॒व्यम् ॥२॥ मा । छे॒न्न । र॒श्मीन् । इति॑ । ना॒ध॒मा॒नाः । पि॒तृ॒-
 णा॒म् । श॒क्तीः । अ॒नु॒स्य॒च्छ॒मा॒नाः । इन्द्रा॒ग्नि॒भ्याम् । क॒म् । वृष॑णः । म॒-
 द॒न्ति । ता । हि । अ॒द्री इति॑ । धि॒ष॒णा॒याः । उ॒प॒स्ये ॥३॥ यु॒वा॒भ्याम् ।
 दे॒वी । धि॒ष॒णा । म॒दा॒य । इन्द्रा॒ग्नी इति॑ । सोम॑म् । उ॒श॒ती । सु॒नो॒ति । तौ ।
 अ॒श्वि॒ना । भ॒द्र॒ह॒स्ता । सु॒पा॒णी इति॑ सु॒पा॒णी । आ । धा॒व॒तम् । म॒धु॒ना ।

पृङ्क्तम् । अप्सु ॥४॥ युवाम् । इन्द्राग्नी इति । वसुनः । विष्मागे ।
तवः ऽर्तमा । शुश्रव । वृत्रहृत् । तौ । आसद्य । वर्हिर्षि । यज्ञे । असिन् ।
प्र । चर्षणी इति । मादयेथाम् । सुतस्य ॥५॥ प्र । चर्षणिऽभ्यः । पृत्-
नाहवेषु । प्र । पृथिच्याः । रिरिचाथे इति । दिवः । च । प्र । सिन्धुऽ-
भ्यः । प्र । गिरिऽभ्यः । महिऽत्वा । प्र । इन्द्राग्नी इति । विश्वा । भु-
वना । अति । अन्या ॥६॥ आ । भरतम् । शिर्षतम् । वज्रवाहू इति
वज्रऽवाहू । अस्मान् । इन्द्राग्नी इति । अवतम् । शचीभिः । इमे । नु ।
ते । रश्मयः । सूर्यस्य । येभिः । सऽपित्वम् । पितरः । नः । आसन् ॥७॥
पुरम् ऽदरा । शिर्षतम् । वज्रहस्ता । अस्मान् । इन्द्राग्नी इति । अवतम् ।
भरैषु । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् । अदितिः । सिन्धुः ।
पृथिवी । उत । द्यौः ॥८॥

I. 110.

ततम् । मे । अपः । तत् । ऊँ इति । तायते । पुनरिति । स्वादिष्टा ।
धीतिः । उचथाय । शस्यते । अयम् । समुद्रः । इह । विश्वऽदेव्यः ।
स्वाहाऽकृतस्य । सम् । ऊँ इति । तृप्णुत । ऋभवः ॥१॥ आऽभोगयम् ।
प्र । यत् । इच्छन्तः । ऐतन । अपाकाः । प्राञ्चः । मम । के । चित् ।
आपयः । सौधन्वनासः । चरितस्य । भूमना । अगच्छत । सवितुः । दा-
शुषः । गृहम् ॥२॥ तत् । सविता । वः । अमृतऽत्वम् । आ । असुवत् ।
अगोक्षम् । यत् । अवयन्तः । ऐतन । त्यम् । चित् । चमसम् । असुरस्य ।
भर्षणम् । एकम् । सन्तम् । अकृणुत । चतुऽव्यम् ॥३॥ विष्टी । शमी ।
तरणिऽत्वेन । वाघतः । मर्तासः । सन्तः । अमृतऽत्वम् । आनशुः । सौ-
धन्वनाः । ऋभवः । सूरऽचक्षसः । संवत्सरे । सम् । अपृच्यन्त । धीतिऽ-

भिः ॥४॥ चेत्रम्ऽइव । वि । ममुः । तेजनेन । एकम् । पात्रम् । ऋभ-
 वः । जेहमानम् । उपऽस्तुताः । उपऽमम् । नाधमानाः । अमर्त्येषु । श्रवः ।
 इच्छमानाः ॥५॥ आ । मनीषाम् । अन्तरिक्षस्य । नृऽभ्यः । स्रचाऽइव ।
 घृतम् । जुह्वाम् । विघ्नना । तरणिऽत्वा । ये । पितुः । अस्य । सन्धिरे । ऋ-
 भवः । वाजम् । अरुहन् । दिवः । रजः ॥६॥ ऋभुः । नः । इन्द्रः । श-
 वसा । नवीयान् । ऋभुः । वाजैभिः । वसुऽभिः । वसुः । ददिः । युष्माकम् ।
 देवाः । श्रवसा । अहनि । प्रिये । अभि । तिष्ठेम । पृत्सुतीः । असुन्वताम्
 ॥७॥ निः । चर्मणः । ऋभवः । गाम् । अपिशत । सम् । वत्सेन । असुजत ।
 मातरम् । पुनरिति । सौधन्वनासः । सुऽअपस्यो । नरः । जित्री इति । यु-
 वाना । पितरा । अकृणोतन् ॥८॥ वाजैभिः । नः । वाजऽसातौ । अविद्धि ।
 ऋभुऽमान् । इन्द्र । चित्रम् । आ । दपि । राघः । तत् । नः । मित्रः । वरु-
 णः । ममहन्ताम् । अदितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥९॥

I. 111.

तक्षन् । रथम् । सुऽवृतम् । विघ्ननाऽअपसः । तक्षन् । हरी इति ।
 इन्द्रऽवाहा । वृषण्वसु इति वृषण्वसु । तक्षन् । पितृऽभ्याम् । ऋभवः ।
 युवत् । वयः । तक्षन् । वत्साय । मातरम् । स्रचाऽभुवम् ॥१॥ आ । नः ।
 यज्ञाय । तक्षत । ऋभुऽमत् । वयः । क्रत्वे । दक्षाय । सुऽप्रजावतीम् । इषम् ।
 यथा । क्षयाम । सर्वऽवीरया । विश्वा । तत् । नः । शर्धीय । घासथ ।
 सु । इन्द्रियम् ॥२॥ आ । तक्षत । सातिम् । अस्मभ्यम् । ऋभवः ।
 सातिम् । रथाय । सातिम् । अर्वते । नरः । सातिम् । नः । जैत्रीम् । सम् ।
 महेत । विश्वहा । जामिम् । अजामिम् । पृतनासु । सक्षणिम् ॥३॥
 ऋभुक्षणम् । इन्द्रम् । आ । हुवे । उतये । ऋभून् । वाजान् । मरुतः ।

सोमंऽपीतये । उभा । मित्रावरुणा । नूनम् । अश्विना । ते । नः । हिन्व-
न्तु । सातये । धिये । जिपे ॥४॥ ऋभुः । भराय । सम् । शिशातु ।
सातिम् । समर्यंऽजित् । वाजः । अस्मान् । अविष्ट । तत् । नः । मित्रः ।
वरुणः । ममहन्ताम् । अदितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥५॥

I. 112.

ईळे । द्यावापृथिवी इति । पूर्वञचित्तये । अग्निम् । घर्मम् । सुऽ-
रुचम् । यामन् । इष्टये । यामिः । भरे । कारम् । अंशाय । जिन्वथः ।
तामिः । ऊँ इति । सु । ऊतिऽमिः । अश्विना । आ । गतम् ॥१॥
युवोः । दानाय । सुऽभराः । असश्चतः । रथम् । आ । तस्थुः । वच-
सम् । न । मन्तवे । यामिः । धियः । अवथः । कर्मन् । इष्टये । तामिः ।
ऊँ इति । सु । ऊतिऽमिः । अश्विना । आ । गतम् ॥२॥ युवम् । ता-
साम् । दिव्यस्य । प्रऽशासने । विशाम् । क्षयथः । अमृतस्य । मज्मना ।
यामिः । धेनुम् । अस्वम् । पिन्वथः । नरा । तामिः । ऊँ इति । सु ।
ऊतिऽमिः । अश्विना । आ । गतम् ॥३॥ यामिः । परिऽज्मा । तनय-
स्य । मज्मना । द्विऽमाता । तूर्पु । तरणिः । विऽभूर्यति । यामिः ।
त्रिऽमन्तुः । अमेवत् । विऽचक्ष्णः । तामिः । ऊँ इति । सु । ऊति-
ऽमिः । अश्विना । आ । गतम् ॥४॥ यामिः । रेभम् । निऽवृतम् ।
सितम् । अत्ऽभ्यः । उत । वन्दनम् । ऐरयतम् । स्वः । दृशे । यामिः ।
कण्वम् । प्र । सिसासन्तम् । आवतम् । तामिः । ऊँ इति । सु । ऊति-
ऽमिः । अश्विना । आ । गतम् ॥५॥ यामिः । अन्तकम् । जसमानम् ।
आऽअरणे । भुज्युम् । यामिः । अव्यथिऽमिः । जिजिन्वथुः । यामिः ।
कर्कन्धुम् । वय्यम् । च । जिन्वथः । तामिः । ऊँ इति । सु । ऊति-

ऽभिः । अ॒धि॒ना । आ । ग॒तम् ॥६॥ याभिः । शु॒च॒न्ति॒म् । ध॒न॒ऽसाम् ।
 सु॒ऽसं॒सर्द॑म् । त॒प्तम् । ध॒र्मम् । ओ॒म्याऽव॑न्तम् । अ॒त्रये । याभिः । पृ॒श्नि॒-
 ऽगु॒म् । पु॒रु॒ऽकु॒त्स॑म् । आ॒व॒तम् । ताभिः । ॐ इति । सु । ऊ॒ति॒ऽभिः ।
 अ॒धि॒ना । आ । ग॒तम् ॥७॥ याभिः । श॒ची॑भिः । वृ॒षणा । प॒राऽवृ॒-
 ज॑म् । प्र । अ॒न्धम् । श्रो॒णम् । च॒क्ष॑से । ए॒तवे । कृ॒थः । याभिः ।
 वर्ति॑काम् । ग्र॒सि॒ताम् । अ॒मु॒श्च॒तम् । ताभिः । ॐ इति । सु । ऊ॒ति॒ऽभिः ।
 अ॒धि॒ना । आ । ग॒तम् ॥८॥ याभिः । सि॒न्धु॑म् । म॒धु॒ऽम॒न्त॑म् । अ॒सं॒-
 श्र॒तम् । व॒सि॒ष्ठम् । याभिः । अ॒ज॒रौ । अ॒जि॒न्व॒तम् । याभिः । कु॒त्स॑म् ।
 श्रु॒त॒र्य॑म् । न॒र्य॑म् । आ॒व॒तम् । ताभिः । ॐ इति । सु । ऊ॒ति॒ऽभिः ।
 अ॒धि॒ना । आ । ग॒तम् ॥९॥ याभिः । वि॒ष्प॒लाम् । ध॒न॒ऽसाम् । अ॒थ॒-
 र्य॑म् । स॒ह॒स्र॑ऽमी॒ळेहे । आ॒जौ । अ॒जि॒न्व॒तम् । याभिः । व॒श॑म् । अ॒न्य॒-
 म् । प्रे॒णि॒म् । आ॒व॒तम् । ताभिः । ॐ इति । सु । ऊ॒ति॒ऽभिः । अ॒धि॒ना ।
 आ । ग॒तम् ॥१०॥ याभिः । सु॒दानू॒ इति॑ सु॒दानू॒ । औ॒शि॒जा॒य । व॒-
 णि॒जै । दी॒र्घ॑ऽश्र॒व॑से । म॒धु । को॒शः । अ॒क्ष॒रत् । क॒क्षी॑व॒न्त॑म् । स्तो॒ता॒-
 र॑म् । याभिः । आ॒व॒तम् । ताभिः । ॐ इति । सु । ऊ॒ति॒ऽभिः । अ॒धि॒ना ।
 आ । ग॒तम् ॥११॥ याभिः । र॒साम् । क्षो॒द॒सा । उ॒द्रः । पि॒पि॒न्व॒थुः ।
 अ॒न॒श्व॑म् । याभिः । र॒थ॑म् । आ॒व॒तम् । जि॒ये । याभिः । त्रि॒ऽशो॒कः ।
 उ॒स्त्रि॒याः । उ॒त्ऽआ॒ज॑त । ताभिः । ॐ इति । सु । ऊ॒ति॒ऽभिः । अ॒धि॒ना ।
 आ । ग॒तम् ॥१२॥ याभिः । सूर्य॑म् । प॒रि॒ऽया॒थः । प॒राऽव॑ति । म॒न्धा॒-
 ता॑रम् । चै॒त्र॑ऽप॒त्ये॒षु । आ॒व॒तम् । याभिः । वि॒प्रम् । प्र । भ॒र॒त्ऽवा॑जम् ।
 आ॒व॒तम् । ताभिः । ॐ इति । सु । ऊ॒ति॒ऽभिः । अ॒धि॒ना । आ । ग॒तम्
 ॥१३॥ याभिः । म॒हाम् । अ॒ति॒थि॑ऽग्वम् । क॒शःऽजु॑वम् । दि॒वःऽदा॑सम् ।

श॒म्बर॒ऽह॒त्ये । आ॒व॒तम् । या॒भिः । पूः॒ऽभि॒द्ये । त्र॒स॒द॒स्युम् । आ॒व॒तम् ।
 ता॒भिः । ॐ इति । सु । ऊ॒तिऽभिः । अ॒धि॒ना । आ । ग॒तम् ॥१४॥ या॒भिः ।
 व॒भ्रम् । वि॒ऽपि॒पा॒नम् । उ॒प॒ऽस्तु॒तम् । क॒लि॒द् । या॒भिः । वि॒त्त॒ऽजा॒निम् ।
 दु॒व॒स्य॒थः । या॒भिः । वि॒ऽअ॒श्वम् । उ॒त । पृथि॒म् । आ॒व॒तम् । ता॒भिः ।
 ॐ इति । सु । ऊ॒तिऽभिः । अ॒धि॒ना । आ । ग॒तम् ॥१५॥ या॒भिः ।
 न॒रा । श॒य॒वे । या॒भिः । अ॒त्र॒ये । या॒भिः । पु॒रा । म॒न॒वे । गा॒तुम् ।
 ई॒ष॒युः । या॒भिः । शा॒रीः । आ॒ज॒तम् । स्यु॒र्म॒ऽर॒श्म॒ये । ता॒भिः । ॐ
 इति । सु । ऊ॒तिऽभिः । अ॒धि॒ना । आ । ग॒तम् ॥१६॥ या॒भिः । प॒-
 ठ॒र्वा । ज॒ठ॒र॒स्य । म॒ज्म॒ना । अ॒ग्निः । न । अ॒दी॒देत् । चि॒तः । इ॒द्रः ।
 अ॒ज्म॒न् । आ । या॒भिः । श॒र्या॒तम् । अ॒व॒थः । म॒हा॒ऽध॒ने । ता॒भिः ।
 ॐ इति । सु । ऊ॒तिऽभिः । अ॒धि॒ना । आ । ग॒तम् ॥१७॥ या॒भिः ।
 अ॒ङ्गि॒रः । म॒न॒सा । नि॒ऽर॒ण्य॒थः । अ॒ग्रम् । ग॒च्छ॒थः । वि॒ऽव॒रे । गो॒ऽ-
 अ॒र्ण॒सः । या॒भिः । म॒नु॒म् । शू॒रम् । इ॒पा । स॒म्॒ऽआ॒व॒तम् । ता॒भिः ।
 ॐ इति । सु । ऊ॒तिऽभिः । अ॒धि॒ना । आ । ग॒तम् ॥१८॥ या॒भिः ।
 प॒त्नीः । वि॒ऽम॒दा॒यः । नि॒ऽऊ॒ह॒युः । आ । घ । वा । या॒भिः । अ॒रु॒णीः ।
 अ॒शि॒क्ष॒तम् । या॒भिः । सु॒ऽदा॒से । ऊ॒ह॒युः । सु॒ऽदे॒व्यम् । ता॒भिः । ॐ
 इति । सु । ऊ॒तिऽभिः । अ॒धि॒ना । आ । ग॒तम् ॥१९॥ या॒भिः । शं॒-
 ता॒ती इति श॒म्ऽता॒ती । भ॒व॒थः । द॒दा॒शु॒षे । भु॒ज्युम् । या॒भिः । अ॒व॒थः ।
 या॒भिः । अ॒ग्नि॒ऽगुम् । ओ॒म्या॒ऽव॒तीम् । सु॒ऽभ॒रा॒म् । क॒त॒ऽस्तु॒भम् ।
 ता॒भिः । ॐ इति । सु । ऊ॒तिऽभिः । अ॒धि॒ना । आ । ग॒तम् ॥२०॥
 या॒भिः । कृ॒शा॒नु॒म् । अ॒स॒ने । दु॒व॒स्य॒थः । ज॒वे । या॒भिः । यू॒नः । अ॒र्वे॒-
 न्तम् । आ॒व॒तम् । म॒धु । प्रि॒यम् । भ॒र॒थः । यत् । स॒र॒द॒ऽभ्यः । ता॒भिः ।

ऊँ इति । सु । ऊ॒तिऽभिः । अ॒श्वि॒ना । आ । ग॒तम् ॥२१॥ याभिः ।
 नरम् । गो॒पुऽयुधम् । नृ॒ऽसह्ये । चे॒त्रस्य । सा॒ता । तन॑यस्य । जि॒न्व॒थः ।
 याभिः । रथान् । अ॒व॒थः । याभिः । अ॒व॒तः । ताभिः । ऊँ इति । सु ।
 ऊ॒तिऽभिः । अ॒श्वि॒ना । आ । ग॒तम् ॥२२॥ याभिः । कु॒त्सम् । आ॒र्जु॒-
 ने॒यम् । श॒त॒क्र॒तू इति शत॒क्र॒तू । प्र । तु॒र्वी॒तिम् । प्र । च । द॒भी॒तिम् ।
 आ॒व॒तम् । याभिः । ध्व॒स॒न्तिम् । पु॒रु॒ऽस॒न्तिम् । आ॒व॒तम् । ताभिः ।
 ऊँ इति । सु । ऊ॒तिऽभिः । अ॒श्वि॒ना । आ । ग॒तम् ॥२३॥ अ॒म॒स्व॒-
 तीम् । अ॒श्वि॒ना । वा॒चम् । अ॒स्मे इति । कृ॒तम् । नः । द॒त्ता । वृ॒षणा ।
 म॒नी॒षाम् । अ॒द्यु॒त्ये । अ॒व॒से । नि । ह॒ये । वा॒म् । वृ॒धे । च । नः । भ॒व॒तम् ।
 वा॒ज॒ऽसा॒तौ ॥२४॥ द्यु॒भिः । अ॒व॒तु॒भिः । परि॑ । पा॒तम् । अ॒स्मान् ।
 अ॒रि॒ष्टे॒भिः । अ॒श्वि॒ना । सौ॒भ॒गो॒भिः । तत् । नः । मि॒त्रः । व॒रु॒णः । म॒म॒-
 ह॒न्ता॒म् । अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः । पृ॒थि॒वी । उ॒त । द्यौः ॥२५॥

I. 113.

इ॒दम् । श्रे॒ष्ठम् । ज्यो॒ति॒षाम् । ज्यो॒तिः । आ । अ॒गा॒त् । चि॒त्रः ।
 प्र॒ऽके॒तः । अ॒ज॒नि॒ष्ट । वि॒ऽभ्वा । यथा॑ । प्र॒ऽसृ॒ता । स॒वि॒तुः । स॒वा॒य ।
 ए॒व । रात्री॑ । उ॒प॒से । यो॒निम् । अ॒रैक् ॥१॥ रु॒श॒त्स्व॒त्सा । रु॒श॒ती । श्वे॒त्या ।
 आ । अ॒गा॒त् । अ॒रैक् । ऊँ इति । कृ॒ष्णा । स॒द॒ना॒नि । अ॒स्याः । स॒मा॒न॒ऽव॒न्धू
 इति स॒मा॒न॒ऽव॒न्धू । अ॒मृ॒ते इति । अ॒नू॒ची इति । द्या॒वा । वर्ण॑म् । च॒र॒तः । आ॒मि॒-
 ना॒ने इ॒त्यो॒ऽमि॒ना॒ने ॥२॥ स॒मा॒नः । अध्वा॑ । स्व॒स्त्रोः । अ॒न॒न्तः । तम् ।
 अ॒न्या॒ऽअ॒न्या । च॒र॒तः । दे॒व॒शि॒ष्टे इति दे॒व॒ऽशि॒ष्टे । न । मे॒थे॒ते इति । न ।
 त॒स्थ॒तुः । सु॒मे॒के इति सु॒ऽमे॒के । न॒क्तो॒प॒सा । स॒ऽम॒न॒सा । वि॒रू॒पे इति
 वि॒ऽरू॒पे ॥३॥ भा॒स्व॒ती । ने॒त्री । स॒नृ॒ता॒नाम् । अ॒चे॒ति । चि॒त्रा । वि ।

दुरः । नः । आव॒रि॒त्यावः । प्रऽअ॒र्ण्ये । जग॑त् । वि । ऊँ इति । नः ।
 रा॒यः । अ॒रु॒यत् । उ॒पाः । अ॒जी॒गः । भुव॑नानि । वि॒श्वा ॥४॥ जि॒ह्वऽश्ये ।
 च॒रि॒तवे । म॒घोनी॑ । आऽभो॒गये । इ॒ष्टये॑ । रा॒ये । ऊँ इति । त्वम् । द॒भ्रम् ।
 प॒श्यत्ऽभ्यः । उ॒र्वि॒या । वि॒ऽच॒क्षे । उ॒पाः । अ॒जी॒गः । भुव॑नानि । वि॒श्वा
 ॥५॥ क्ष॒त्राय॑ । त्वम् । श्र॒वसे॑ । त्वम् । म॒ही॒यै । इ॒ष्टये॑ । त्वम् । अ॒र्थम्-
 ऽइव । त्वम् । इ॒त्यै । वि॒ऽस॒दृ॒शा । जी॒वि॒ता । अ॒भिऽप्र॒चक्षे॑ । उ॒पाः ।
 अ॒जी॒गः । भुव॑नानि । वि॒श्वा ॥६॥ ए॒पा । दि॒वः । दु॒हि॒ता । प्र॒ति । अ॒दा॒शि ।
 वि॒ऽउ॒च्छ॒न्ती॑ । यु॒व॒तिः । शु॒क्र॒स्वा॒साः । वि॒श्व॒स्य । ई॒शाना॑ । पा॒र्थि॒व॒स्य ।
 व॒स्वः । उ॒षः । अ॒द्य । इ॒ह । सु॒ऽभ॒गे । वि । उ॒च्छ ॥७॥ प॒रा॒ऽय॒-
 ती॒नाम् । अ॒नु । ए॒ति । पा॒र्थः । आ॒ऽय॒ती॒नाम् । प्र॒थ॒मा । श॒श्व॒ती॒नाम् ।
 वि॒ऽउ॒च्छ॒न्ती॑ । जी॒वम् । उ॒त्ऽई॒र॒य॒न्ती॑ । उ॒पाः । मृ॒तम् । कम् । च॒न ।
 बो॒ध॒य॒न्ती ॥८॥ उ॒षः । यत् । अ॒ग्निम् । स॒म्ऽइ॒धे । च॒क॒र्थे । वि । यत् ।
 आ॒वः । च॒क्ष॒सा । सूर्य॑स्य । यत् । मा॒नु॒षान् । य॒क्ष्य॒माणान् । अ॒जी॒ग॒रि॒ति ।
 तत् । दे॒वेषु॑ । च॒कृ॒षे । भ॒द्रम् । अ॒ग्नेः ॥९॥ कि॒र॒य॒ति । आ । यत् । स॒म॒-
 या॑ । भ॒वा॒ति । याः । वि॒ऽऊ॒षुः । याः । च । नू॒तम् । वि॒ऽउ॒च्छान् ।
 अ॒नु । पूर्वाः । कृ॒प॒ते । वा॒व॒शा॒ना । प्रऽदी॒र्घ्या॒ना । जोष॑म् । अ॒न्याभिः॑ ।
 ए॒ति ॥१०॥ ई॒षुः । ते । ये । पूर्वे॑ऽतराम् । अ॒प॒श्यन् । वि॒ऽउ॒च्छ॒न्ती॑म् ।
 उ॒प॒स॒म् । म॒र्त्या॑सः । अ॒स्माभिः॑ । ऊँ इति । नु । प्र॒तिऽच॒क्ष्या॑ । अ॒भूत् ।
 ओ इति । ते । य॒न्ति । ये । अ॒प॒री॒षु । प॒श्यान् ॥११॥ य॒व॒यत्ऽद्वे॒षाः ।
 ऋ॒त॒ऽपाः । ऋ॒ते॒ऽजाः । सु॒म॒न्त्र॒स्वरी॑ । स॒नृ॒ताः । ई॒र॒य॒न्ती । सु॒ऽम॒ङ्ग॒लीः ।
 वि॒भ्र॒ती । दे॒व॒स्वी॒तिम् । इ॒ह । अ॒द्य । उ॒पः । श्रेष्ठ॑ऽतमा । वि । उ॒च्छ ॥१२॥
 श॒श्व॒त् । पु॒रा । उ॒पाः । वि । उ॒वा॒स । दे॒वी । अ॒थो इति॑ । अ॒द्य । इ॒दम् ।

वि । आवः । मघोनी । अथो इति । वि । उच्छात् । उत्स्तरान् । अनु ।
 धून् । अजरा । अमृता । चरति । स्वधार्मिः ॥१३॥ वि । अञ्जिऽभिः ।
 दिवः । आतासु । अद्यौत् । अप । कृष्णाम् । निःऽनिजम् । देवी । आवरि-
 त्यावः । प्रऽवोधयन्ती । अरुणेभिः । अश्वैः । आ । उषाः । याति । सुऽ-
 युजा । रथेन ॥१४॥ आऽवहन्ती । पोष्या । वार्याणि । चित्रम् । केतुम् ।
 कृणुते । चेकिताना । ईयुषीणाम् । उपऽमा । शश्वतीनाम् । विऽभातीनाम् ।
 प्रथमा । उषाः । वि । अश्वैत् ॥१५॥ उत् । ईर्ष्वम् । जीवः । असुः । नः ।
 आ । अगात् । अप । प्र । अगात् । तमः । आ । ज्योतिः । एति ।
 अरैक् । पन्थाम् । यातवे । सूर्याय । अगन्म । यत्र । प्रऽतिरन्ते । आयुः
 ॥१६॥ स्यूमना । वाचः । उत् । इयति । वह्निः । स्तवानः । रेभः ।
 उपसः । विऽभातीः । अद्य । तत् । उच्छ । गृणते । मघोनि । अस्मे इति ।
 आयुः । नि । दिदीहि । प्रजाऽवत् ॥१७॥ याः । गोऽमतीः । उपसः ।
 सर्वऽवीराः । विऽउच्छन्ति । दाशुषे । मर्त्याय । वायोऽईव । स्रुतानाम् ।
 उत्ऽअके । ताः । अश्वऽदाः । अश्ववत् । सोमऽसुत्वा ॥१८॥ माता ।
 देवानाम् । अदितेः । अनीकम् । यज्ञस्य । केतुः । बृहती । वि । भाहि ।
 प्रशस्तिऽकृत् । ब्रह्मणे । नः । वि । उच्छ । आ । नः । जनै । जनय । वि-
 श्वऽवारे ॥१९॥ यत् । चित्रम् । अम्रः । उपसः । वहन्ति । ईजानाय ।
 शशमानाय । भद्रम् । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् । अदि-
 तिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥२०॥

इमाः । रुद्राय । तवसे । कपदिने । क्षयत्ऽवीराय । प्र । भरामहे ।
 मतीः । यथा । शम् । असत् । द्विऽपदे । चतुऽपदे । विश्वम् । पुष्टम् । ग्रामे ।

अस्मिन् । अनातुरम् ॥१॥ मृळ । नः । रुद्र । उत । नः । मयः । कुधि ।
क्षयत्स्वीराय । नर्मसा । विधेम । ते । यत् । शम् । च । योः । च ।
मनुः । आऽयेजे । पिता । तत् । अश्याम । तव । रुद्र । प्रऽनीतिषु ॥२॥
अश्याम । ते । सुऽमतिम् । देवऽयज्यया । क्षयत्स्वीरस्य । तव । रुद्र ।
मीद्वः । सुमऽयन् । इत् । विशः । असाकम् । आ । चर । अरिष्टऽवीराः ।
जुहवाम । ते । हविः ॥३॥ त्वेषम् । वयम् । रुद्रम् । यज्ञऽसार्धम् । वङ्कुम् ।
कविम् । अवसे । नि । ह्वयामहे । आरे । असत् । दैव्यम् । हेळः । अ-
स्यतु । सुऽमतिम् । इत् । वयम् । अस्य । आ । वृणीमहे ॥४॥ दिवः । वरा-
हम् । अरुपम् । कपर्दिनम् । त्वेषम् । रूपम् । नर्मसा । नि । ह्वयामहे ।
हस्ते । विभ्रत् । भेषजा । वार्याणि । शर्म । वर्म । छर्दिः । असम्यम् ।
यंसत् ॥५॥ इदम् । पित्रे । मरुताम् । उच्यते । वचः । स्वादोः । स्वा-
दीयः । रुद्राय । वर्धनम् । रास्व । च । नः । अमृत । मर्तऽभोजनम् । त्मने ।
तोकाय । तनयाय । मृळ ॥६॥ मा । नः । महान्तम् । उत । मा । नः ।
अर्भकम् । मा । नः । उच्यन्तम् । उत । मा । नः । उचितम् । मा । नः ।
वधीः । पितरम् । मा । उत । मातरम् । मा । नः । प्रियाः । तन्वः ।
रुद्र । रिरिषः ॥७॥ मा । नः । तोके । तनये । मा । नः । आयौ । मा ।
नः । गोपु । मा । नः । अश्वेषु । रिरिषः । वीरान् । मा । नः । रुद्र ।
भामितः । वधीः । हविष्मन्तः । सर्दम् । इत् । त्वा । ह्वामहे ॥८॥
उप । ते । स्तोमान् । पशुपाऽइव । आ । अकरम् । रास्व । पितः ।
मरुताम् । सुमम् । असे इति । भद्रा । हि । ते । सुऽमतिः । मृळयत्ऽ-
र्तमा । अर्थ । वयम् । अवः । इत् । ते । वृणीमहे ॥९॥ आरे । ते ।
गोऽघ्नम् । उत । पुरुषऽघ्नम् । क्षयत्स्वीर । सुमम् । असे इति । ते ।

अस्तु । मृळ । च । नः । अर्धे । च । ब्रहि । देव । अर्धे । च । नः ।
 शर्म । यच्छ । द्विऽवर्हीः ॥१०॥ अवोचाम । नर्मः । अस्मै । अवसर्वः ।
 शृणोतु । नः । हवम् । रुद्रः । मरुत्वान् । तत् । नः । मित्रः । वरुणः ।
 ममहन्ताम् । अदितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥११॥

I. 115.

चित्रम् । देवानाम् । उत । अगात् । अनीकम् । चक्षुः । मित्रस्य ।
 वरुणस्य । अग्नेः । आ । अप्राः । द्यावापृथिवी इति । अन्तरिक्षम् । सूर्यः ।
 आत्मा । जगतः । तस्थुषः । च ॥१॥ सूर्यः । देवीम् । उपसम् । रोच-
 मानाम् । मर्यः । न । योषाम् । अभि । एति । पश्चात् । यत्र । नरः । देव-
 ऽयन्तः । युगानि । विऽतन्वते । प्रति । भद्राय । भद्रम् ॥२॥ भद्राः ।
 अश्वाः । हरितः । सूर्यस्य । चित्राः । एतऽग्वाः । अनुऽमाद्यासः । नम-
 स्यन्तः । दिवः । आ । पृष्ठम् । अस्थुः । परि । द्यावापृथिवी इति । यन्ति ।
 सद्यः ॥३॥ तत् । सूर्यस्य । देवऽत्वम् । तत् । महिऽत्वम् । मध्या । कर्तोः ।
 विऽततम् । सम् । जभार । यदा । इत् । अयुक् । हरितः । सद्यऽस्यात् ।
 आत् । रात्री । वासः । तनुते । सिमसै ॥४॥ तत् । मित्रस्य । वरुणस्य ।
 अभिऽचक्षे । सूर्यः । रूपम् । कृणुते । द्योः । उपऽस्यै । अनन्तम् । अन्यत् ।
 रुशत् । अस्य । पाजः । कृष्णम् । अन्यत् । हरितः । सम् । भरन्ति ॥५॥
 अद्य । देवाः । उत्ऽईता । सूर्यस्य । निः । अंहसः । पिपृत । निः । अवद्यात् ।
 तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् । अदितिः । सिन्धुः । पृथिवी ।
 उत । द्यौः ॥६॥

I. 116.

नासत्याभ्याम् । बर्हिऽईव । प्र । बृजे । स्तोमान् । इयमि ।

अ॒भ्रि॒याऽइ॒व । वा॒तः । यौ । अ॒र्भ॒गाय॒ । वि॒ऽम॒दाय॒ । जा॒याम् । से॒ना-
 ऽजु॒वा । नि॒ऽऊ॒ह॒तुः । रथै॑न ॥१॥ वी॒ळ॒प॒त्त॒म॒ऽभिः । आ॒शु॒हे॒म॒ऽभिः । वा ।
 दे॒वा॒ना॒म् । वा । जू॒ति॒ऽभिः । शा॒श॒दा॒ना । तत् । रा॒स॒भः । ना॒स॒त्या ।
 स॒ह॒स्र॑म् । आ॒जा । य॒म॒स्य॒ । प्र॒ऽध॒ने॒ । जि॒गा॒य ॥२॥ तु॒ग्रः । ह॒ । भु-
 ज्यु॒म् । अ॒श्वि॒ना । उ॒द॒ऽमे॒वे । रा॒यि॒म् । न । कः । चि॒त् । म॒मृ॒श्वान् । अ॒व ।
 अ॒हाः । तम् । ऊ॒ह॒युः । नौ॒भिः । आ॒त्म॒न्ऽव॒ती॒भिः । अ॒न्त॒रि॒क्ष॒प्र॒तु॒ऽभिः ।
 अ॒प॒ऽउ॒द॒का॒भिः ॥३॥ ति॒स्रः । क्ष॒पः । त्रिः । अ॒हा । अ॒ति॒व्र॒ज॒तु॒ऽभिः ।
 ना॒स॒त्या । भु॒ज्यु॒म् । ऊ॒ह॒युः । प॒त॒ङ्गैः । स॒मु॒द्र॒स्य॒ । घ॒न्व॑न् । आ॒र्द्र॒स्य॒ ।
 पा॒रे । त्रि॒ऽभिः । रथै॑ः । श॒त॒प॒तु॒ऽभिः । ष॒ट्ऽअ॒श्वैः ॥४॥ अ॒ना॒र॒म्भ॒णे ।
 तत् । अ॒वी॒र॒ये॒थाम् । अ॒ना॒स्थाने॒ । अ॒ग्र॒भ॒णे । स॒मु॒द्रे॒ । यत् । अ॒श्वि॒नौ ।
 ऊ॒ह॒युः । भु॒ज्यु॒म् । अ॒स्त॑म् । श॒त॒ऽअ॒रि॒त्राम् । ना॒व॑म् । आ॒त॒स्थि॒ऽवां-
 स॑म् ॥५॥ यम् । अ॒श्वि॒ना । द॒द॒युः । श्वे॒तम् । अ॒श्व॑म् । अ॒घ॒ऽअ॒श्वाय॒ ।
 श॒श्व॑त् । इत् । स्व॒स्ति । तत् । वा॒म् । दा॒त्रम् । म॒हि॒ । की॒र्ते॒न्य॑म् ।
 भू॒त् । पै॒द्रः । वा॒जी । स॒द॑म् । इत् । ह॒व्यः । अ॒र्यः ॥६॥ यु॒व॑म् ।
 न॒रा । स्तु॒व॒ते । प॒ज्जि॒याय॒ । क॒क्षी॒व॒ते । अ॒र॒द॒त॑म् । पु॒र॑म्ऽधि॒म् । का॒रो-
 त॒रात् । श॒फा॒त् । अ॒श्व॑स्य । वृ॒ष्णः । श॒त॑म् । कु॒म्भान् । अ॒सि॒ञ्च॒त॑म् ।
 सु॒रा॒याः ॥७॥ हि॒मे॒न॒ । अ॒ग्नि॑म् । घ्न॑सम् । अ॒वा॒र॒ये॒थाम् । पि॒तु॒ऽम॒ती॒म् ।
 ऊ॒र्ज॑म् । अ॒स्मै । अ॒घ॒त्त॑म् । ऋ॒वी॒से॒ । अ॒त्रि॑म् । अ॒श्वि॒ना । अ॒व॑ऽनी॒त॑म् ।
 उ॒त् । नि॒न्य॒युः । स॒र्व॑ऽग॒ण॒म् । स्व॒स्ति ॥८॥ प॒रा । अ॒व॒त॑म् । ना॒स॒त्या ।
 अ॒नु॒दे॒थाम् । उ॒च्चा॒ऽबु॒ध्न॑म् । च॒क्र॒युः । जि॒ह्वा॒ऽवा॒र॑म् । च॒र॑न् । आ॒पः ।
 न । पा॒य॒ना॒य । रा॒ये । स॒ह॒स्रा॒य । तृ॒प्य॑ते । गो॒त॑म॒स्य ॥९॥ जु॒जु॒रु॒षः ।
 ना॒स॒त्या । उ॒त । वा॒त्रि॑म् । प्र । अ॒मु॒ञ्च॒त॑म् । द्रा॒पि॒म्ऽइ॒व । च्य॒वा॒ना॒त् ।

प्र । अतिरतम् । जहितस्य । आयुः । दत्ता । आत् । इत् । पतिम् । अकृ-
 णुतम् । कनीनाम् ॥१०॥ तत् । वाम् । नरा । शंस्यम् । राध्यम् ।
 च । अभिष्टिऽमत् । नासत्या । वरुथम् । यत् । विद्वांसा । निधिम्ऽइव ।
 अपऽगूळहम् । उत् । दर्शतात् । ऊपयुः । वन्दनाय ॥११॥ तत् । वाम् ।
 नरा । सनये । दंसः । उग्रम् । आविः । कृणोमि । तन्यतुः । न । वृष्टिम् ।
 दध्यह् । ह । यत् । मधु । आथर्वणः । वाम् । अश्वस्य । शीष्णा । प्र ।
 यत् । ईम् । उवाच ॥१२॥ अजोहवीत् । नासत्या । करा । वाम् । महे ।
 यामन् । पुरुऽभुजा । पुरम्ऽधिः । श्रुतम् । तत् । शार्तुऽइव । वधिऽ-
 मत्याः । हिरण्यऽहस्तम् । अश्विनौ । अदत्तम् ॥१३॥ आस्नः । वृकस्य ।
 वर्तिकां । अभीके । युवम् । नरा । नासत्या । अमुमुक्तम् । उतो इति ।
 कविम् । पुरुऽभुजा । युवम् । ह । कर्पमाणम् । अकृणुतम् । विऽचक्षे
 ॥१४॥ चरित्रम् । हि । वेऽइव । अच्छेदि । पर्णम् । आज्ञा । खेलस्य ।
 परिऽतकम्पायाम् । सद्यः । जङ्घाम् । आयसीम् । विऽपलायै । धने ।
 हिते । सर्वे । प्रति । अधत्तम् ॥१५॥ शतम् । मेपान् । वृक्यै । चक्ष-
 दानम् । ऋजऽअश्वम् । तम् । पिता । अन्धम् । चकार । तस्मै । अक्षी
 इति । नासत्या । विऽचक्षे । आ । अधत्तम् । दत्ता । भिषजौ । अन-
 र्वन् ॥१६॥ आ । वाम् । रथम् । दुहिता । सूर्यस्य । कार्ष्मेऽइव । अति-
 षत् । अर्वता । जयन्ती । विश्वे । देवाः । अनु । अमन्यन्त । हत्ऽभिः ।
 सम् । ऊँ इति । श्रिया । नासत्या । सचेथे इति ॥१७॥ यत् । अया-
 तम् । दिवऽदासाय । वर्तिः । भरत्स्वाजाय । अधिना । हयन्ता ।
 रेवत् । उवाह । सचनः । रथः । वाम् । वृषभः । च । शिशुमारः ।
 च । युक्ता ॥१८॥ रयिम् । सुऽक्षवम् । सुऽअपत्यम् । आयुः । सुऽवी-

र्यम् । नासत्या । बहन्ता । आ । जह्वावीम् । सऽमेनसा । उपे । वाजैः ।
 त्रिः । अह्वः । भागम् । दधतीम् । अयातम् ॥१९॥ परिऽविष्टम् ।
 जाहुपम् । विश्वतः । सीम् । सुऽगेभिः । नक्तम् । ऊह्युः । रजऽभिः ।
 विऽभिन्दुना । नासत्या । रथेन । वि । पर्वतान् । अजरयू इति । अया-
 तम् ॥२०॥ एकस्याः । वस्तौः । आवतम् । रणाय । वशम् । अश्विना ।
 सनये । सहस्रा । निः । अहतम् । दुच्छुनाः । इन्द्रऽवन्ता । पृथुऽअ-
 वसः । वृषणौ । अरातीः ॥२१॥ शरस्य । चित् । आर्चत्ऽकस्य । अव-
 तात् । आ । नीचात् । उच्चा । चक्रयुः । पातवे । वारिति वाः । शयवे ।
 चित् । नासत्या । शचीभिः । जसुरये । स्तयम् । पिप्यथुः । गाम् ॥२२॥
 अवस्यते । स्तुवते । कृष्ण्याय । ऋजुऽयते । नासत्या । शचीभिः ।
 पशुम् । न । नष्टम्ऽइव । दर्शनाय । विष्णाप्वम् । ददथुः । विश्वकाय
 ॥२३॥ दश । रात्रीः । अशिवेन । नव । द्यून् । अवेऽनद्वम् । अथि-
 तम् । अप्सु । अन्तरिति । विऽप्रुतम् । रेभम् । उदनि । प्रऽवृक्तम् ।
 उत् । निन्यथुः । सोमम्ऽइव । स्रवेण ॥२४॥ प्र । वाम् । दंसांसि ।
 अश्विनौ । अवोचम् । अस्य । पतिः । स्याम् । सुऽगवः । सुऽवीरः ।
 उत् । पश्यन् । अश्रुवन् । दीर्घम् । आयुः । अस्तम्ऽइव । इत् । जरिमा-
 णम् । जगम्याम् ॥२५॥

I. 117.

मध्वः । सोमस्य । अश्विना । मदाय । प्रत्नः । होता । आ । विवा-
 सते । वाम् । बहिष्मती । रातिः । विऽश्रिता । गीः । इषा । यातम् । नास-
 त्या । उपे । वाजैः ॥१॥ यः । वाम् । अश्विना । मनसः । जवीयान् ।
 रथः । सुऽअश्वः । विशः । आऽजिगाति । येन । गच्छथः । सुऽकृतः ।

दुरोणम् । तेन । नरा । वर्तिः । अस्मभ्यम् । यातम् ॥२॥ ऋषिम् ।
 नरौ । अंहसः । पाञ्चजिन्यम् । ऋषीसात् । अत्रिम् । मुञ्चथः । गणेन ।
 मिनन्ता । दस्योः । अश्विनस्य । मायाः । अनुऽपूर्वम् । वृषणा । चोद-
 यन्ता ॥३॥ अश्वम् । न । गूळहम् । अश्विना । दुःऽएवैः । ऋषिम् । नरा ।
 वृषणा । रेभम् । अप्सु । सम् । तम् । रिणीथः । विऽप्रुतम् । दंसःऽभिः ।
 न । वाम् । जूर्यन्ति । पूर्या । कृतानि ॥४॥ सुसुप्वांसम् । न । निःऽक्रेतेः ।
 उपऽस्थैः । सूर्यम् । न । दस्त्रा । तमसि । क्षियन्तम् । शुभे । रुक्मम् ।
 न । दर्शतम् । निऽखातम् । उत् । ऊपयुः । अश्विना । वन्दनाय ॥५॥
 तत् । वाम् । नरा । शंस्यम् । पञ्जियेण । कक्षीवता । नासत्या ।
 परिऽज्मन् । शफात् । अश्वस्य । वाजिनः । जनाय । शतम् । कुम्भान् ।
 असिञ्चतम् । मधूनाम् ॥६॥ युवम् । नरा । स्तुवते । कृष्णिणाय ।
 विष्णाप्वम् । ददयुः । विश्वकाय । घोषायै । चित् । पितृऽसदे ।
 दुरोणे । पतिम् । जूर्यन्त्यै । अश्विनौ । अदत्तम् ॥७॥ युवम् ।
 व्यावाय । रुशतीम् । अदत्तम् । महः । क्षोणस्यै । अश्विना । क-
 एवाय । प्रऽवाच्यम् । तत् । वृषणा । कृतम् । वाम् । यत् । नासदाय ।
 श्रवः । अधिऽअधत्तम् ॥८॥ पुरु । वर्षासि । अश्विना । दधाना । नि ।
 पेदेवै । ऊहयुः । आशुम् । अश्वम् । सहस्रऽसाम् । वाजिनम् । अग्रतिऽहतम् ।
 अहिऽहनम् । श्रवस्यम् । तरुवम् ॥९॥ एतानि । वाम् । श्रवस्या । सु-
 दानू इति सुऽदानू । ब्रह्म । आङ्गयम् । सदनम् । रोदस्योः । यत् । वाम् ।
 पञ्जासः । अश्विना । हवन्ते । यातम् । इषा । च । विदुषैः । च । वार्जम्
 ॥१०॥ सूनोः । मानेन । अश्विना । गृणाना । वार्जम् । विप्राय । भुरणा ।
 रदन्ता । अगस्त्यै । ब्रह्मणा । ववृधाना । सम् । विष्पलाम् । नासत्या ।

अरिणीतम् ॥११॥ कुहं । यान्ता । सुऽस्तुतिम् । काव्यस्व । दिवं । नपा
ता । वृषणा । शयुऽत्रा । हिरण्यस्यऽइव । कलशम् । निऽखातम् । उत् ।
ऊपथुः । दशमे । अश्विना । अहन् ॥१२॥ युवम् । च्यवानम् । अश्विना ।
जरन्तम् । पुनः । युवानम् । चक्रथुः । शचीभिः । युवोः । रथम् । दुहि
ता । सूर्यस्य । सह । श्रिया । नासत्या । अवृणीत ॥१३॥ युवम् । तुग्राय ।
पूर्व्येभिः । एवैः । पुनः ऽमन्यौ । अभवतम् । युवाना । युवम् । भुज्युम् ।
अर्णसः । निः । समुद्रात् । विऽभिः । ऊहथुः । ऋज्जेभिः । अश्वैः ॥१४॥
अजौहवीत् । अश्विना । तौग्रथः । वाम् । प्रऽऊळहः । समुद्रम् । अव्यथिः । जग
न्वान् । निः । तम् । ऊहथुः । सुऽयुजा । रथेन । मनः ऽजवसा । वृषणा । स्वस्ति
 ॥१५॥ अजौहवीत् । अश्विना । वर्तिका । वाम् । आस्नः । यत् । सीम् ।
अमुञ्चतम् । वृकस्य । वि । जयुषा । ययथुः । सानु । अद्रेः । जातम् ।
विष्वाचः । अहतम् । विपेण ॥१६॥ शतम् । मेषान् । वृक्ये । ममहानम् ।
तमः । प्रऽनीतम् । अशिवेन । पित्रा । आ । अची इति । ऋज्जऽअश्वे ।
अश्विनौ । अधत्तम् । ज्योतिः । अन्धाय । चक्रथुः । विऽचक्षे ॥१७॥
शुनम् । अन्धाय । भरम् । अहयत् । सा । वृकीः । अश्विना । वृषणा ।
नरा । इति । जारः । कनीनः ऽइव । चचदानः । ऋज्जऽअश्वः । शतम् । ए
कम् । च । मेषान् ॥१८॥ मही । वाम् । ऊतिः । अश्विना । मयः ऽभूः ।
उत । सामम् । धिष्ण्या । सम् । रिणीथः । अथ । युवाम् । इत् । अहयत् ।
पुरम् ऽधिः । आ । अगच्छतम् । सीम् । वृषणौ । अवः ऽभिः ॥१९॥ अ
धेनुम् । दत्ता । स्तर्यम् । विऽसक्ताम् । अर्पिन्वतम् । शयवै । अश्विना । गाम् ।
युवम् । शचीभिः । विऽमदाय । जायाम् । नि । ऊहथुः । पुरुऽमित्रस्य ।
योषाम् ॥२०॥ यवम् । वृकेण । अश्विना । वपन्ता । इषम् । दुहन्ता ।

मनुषाय । दत्ता । अभि । दस्युम् । बकुलेण । धमन्ता । उरु । ज्योतिः ।
 चक्रधुः । आर्याय ॥२१॥ आथर्वणाय । अश्विना । दधचि । अश्वम् ।
 शिरः । प्रति । ऐरयतम् । सः । वाम् । मधु । प्र । वोचत् । ऋतऽयन् ।
 त्वाष्ट्रम् । यत् । दसौ । अपिऽकक्ष्यम् । वाम् ॥२२॥ सदा । कवी इति ।
 सुऽमतिम् । आ । चके । वाम् । विश्वाः । धियः । अश्विना । प्र । अव-
 तम् । मे । असे इति । रयिम् । नासत्या । बृहन्तम् । अपत्यऽसाचम् ।
 श्रुत्यम् । रराथाम् ॥२३॥ हिरण्यऽहस्तम् । अश्विना । रराणा । पुत्रम् ।
 नरा । वध्रिऽमत्याः । अदत्तम् । त्रिधा । ह । इयार्वम् । अश्विना । विऽ-
 क्तम् । उत् । जीवसे । ऐरयतम् । सुदानू इति सुऽदानू ॥२४॥ एतानि ।
 वाम् । अश्विना । वीर्याणि । प्र । पूर्याणि । आयवः । अवोचन् । ब्रह्म ।
 कृण्वन्तः । वृषणा । युवऽभ्याम् । सुऽवीरासः । विदधम् । आ । वदेम ॥२५॥

I. 118.

आ । वाम् । रथः । अश्विना । इयेनऽपत्वा । सुऽमृक्कीकः । स्वऽ-
 वान् । यातु । अर्वाङ् । यः । मर्त्यस्य । मनसः । जवीयान् । त्रिऽवन्धुरः ।
 वृषणा । वार्तऽरंहाः ॥१॥ त्रिऽवन्धुरेण । त्रिऽवृता । रथेन । त्रिऽचक्रेण ।
 सुऽवृता । आ । यातम् । अर्वाक् । पिन्वतम् । गाः । जिन्वतम् । अर्वतः ।
 नः । वर्धयतम् । अश्विना । वीरम् । असे इति ॥२॥ प्रवत्स्यामना । सुऽ-
 वृता । रथेन । दसौ । इमम् । शृणुतम् । श्लोकम् । अद्रेः । किम् । अङ्ग ।
 वाम् । प्रति । अवर्तिम् । गर्मिष्ठा । आहुः । विप्रासः । अश्विना । पुराऽ-
 जाः ॥३॥ आ । वाम् । इयेनासः । अश्विना । वहन्तु । रथे । युक्तासः ।
 आशवः । पतङ्गाः । ये । अप्ऽतुरः । दिव्यासः । न । गृध्राः । अमि ।
 प्रवः । नासत्या । वहन्ति ॥४॥ आ । वाम् । रथम् । युवतिः । तिष्ठत् ।

अत्र । जुष्टी । नरा । दुहिता । सूर्यस्य । परि । वाम् । अश्वाः । वपुषः । पत-
 ज्ञाः । वयः । वहन्तु । अरुषाः । अमीके ॥५॥ उत् । वन्दनम् । ऐरतम् ।
 दंसनाभिः । उत् । रेभम् । दसा । वृषणा । शचीभिः । निः । तौग्रघम् ।
 पारयथः । समुद्रात् । पुनरिति । च्यवानम् । चक्रधुः । युवानम् ॥६॥
 युवम् । अत्रये । अवन्नीताय । तप्तम् । ऊर्जम् । ओमानम् । अश्विनौ ।
 अधत्तम् । युवम् । कर्णाय । अपिऽरिप्ताय । चक्षुः । प्रति । अधत्तम् ।
 सुऽस्तुतिम् । जुषाणा ॥७॥ युवम् । धेनुम् । शयवे । नाधितार्य । अपि-
 न्वतम् । अश्विना । पूर्यार्य । अमुञ्चतम् । वर्तिकाम् । अंहसः । निः । प्रति ।
 जङ्घाम् । विष्पलायाः । अधत्तम् ॥८॥ युवम् । श्वेतम् । पेदवे । इन्द्रऽ-
 जूतम् । अहिऽहनम् । अश्विना । अदत्तम् । अश्वम् । जोहूत्रम् । अर्यः ।
 अभिऽभूतिम् । उग्रम् । सहस्रऽसाम् । वृषणम् । वीळुऽअङ्गम् ॥९॥ ता ।
 वाम् । नरा । सु । अवसे । सुऽजाता । हवामहे । अश्विना । नार्धमानाः ।
 आ । नः । उपे । वसुऽमता । रथेन । गिरः । जुषाणा । सुवितार्य ।
 यातम् ॥१०॥ आ । श्येनस्य । जवसा । नूतनेन । असे इति । यातम् ।
 नासत्या । सऽजोषाः । हवे । हि । वाम् । अश्विना । रातऽहव्यः । श-
 श्वत्स्तमायाः । उपसः । विऽउष्टौ ॥११॥

I. 119.

आ । वाम् । रथम् । पुरुऽमायम् । मनऽजुर्वम् । जीरऽअश्वम् ।
 यज्ञिर्यम् । जीवसे । हुवे । सहस्रऽकेतम् । वनिनम् । शतत्स्वसुम् ।
 श्रुष्टीऽवानम् । वरिवऽधाम् । अभि । प्रयः ॥१॥ ऊर्ध्वा । धीतिः ।
 प्रति । अस्य । प्रऽयोमनि । अधायि । शस्मन् । सम् । अयन्ते । आ ।
 दिशः । स्वदामि । धर्मम् । प्रति । यन्ति । उतर्यः । आ । वाम् ।

ऊ॒र्जानी॑ । रथ॑म् । अ॒श्विना॑ । अ॒रुह॑त् ॥२॥ स॒म् । यत् । मि॒थः ।
 प॒स्पृ॒घा॒नासः॑ । अ॒गम॑त् । शु॒भे । म॒खाः । अ॒मिताः॑ । जा॒यवः॑ । रणे॑ ।
 यु॒वोः । अ॒ह । प्र॒वणे॑ । चे॒किते॑ । रथ॑ः । यत् । अ॒श्विना॑ । व॒हथः॑ ।
 स॒रिम् । आ । व॒रम् ॥३॥ यु॒वम् । भु॒ज्यम् । भु॒रमा॑णम् । वि॒ऽभिः॑ ।
 ग॒तम् । स्व॒युक्ति॑ऽभिः । नि॒ऽव॒हन्ता॑ । पि॒तृऽभ्यः॑ । आ । या॒सि॒ष्टम् ।
 व॒र्तिः । वृ॒षणा॑ । वि॒ऽजे॒न्यम् । दि॒वः॒ऽदा॒साय॑ । म॒हि । चे॒ति । वा॒म् ।
 अ॒वः ॥४॥ यु॒वोः । अ॒श्विना॑ । व॒पुषे॑ । यु॒वा॒ऽयु॒जम् । रथ॑म् । वा॒णी
 इति॑ । ये॒मतुः॑ । अ॒स्य । श॒र्घ्यम् । आ । वा॒म् । प॒ति॒ऽत्वम् । स॒ख्याय॑ ।
 ज॒ग॒मुषी॑ । योषा॑ । अ॒वृ॒णीत॑ । जे॒न्या । यु॒वाम् । प॒ती इति॑ ॥५॥ यु॒वम् ।
 रे॒भम् । परि॑ऽसृतेः । उ॒रु॒भ्यथः॑ । हि॒मेन॑ । घ॒र्मम् । परि॑ऽतप्तम् । अ॒त्रये॑ ।
 यु॒वम् । श॒योः । अ॒व॒सम् । पि॒प्यथुः॑ । ग॒र्वि । प्र । दी॒र्घेण॑ । व॒न्दनः॑ ।
 ता॒रि । आ॒युषा॑ ॥६॥ यु॒वम् । व॒न्दनम् । निः॑ऽकृतम् । ज॒र॒भ्यया॑ । रथ॑म् ।
 न । द॒सा । क॒रणा॑ । स॒म् । इ॒न्वथः॑ । चे॒त्रात् । आ । वि॒प्रम् । ज॒न॒थः॑ ।
 वि॒प॒न्यया॑ । प्र । वा॒म् । अ॒त्र । वि॒धते॑ । द॒सना॑ । भु॒वत् ॥७॥ अ॒गच्छ॑-
 तम् । कृ॒प॒मा॒णम् । प॒रा॒ऽव॒र्ति । पि॒तुः । स्व॒स्य । त्य॒जसा॑ । नि॒ऽवा॒धि-
 तम् । स्वः॑ऽव॒तीः । इ॒तः । ऊ॒तीः । यु॒वोः । अ॒ह । चि॒त्राः । अ॒भीकै॑ ।
 अ॒भव॑न् । अ॒भिष्टे॑यः ॥८॥ उ॒त । स्या॑ । वा॒म् । म॒धु॒ऽमत् । म॒क्षिका॑ ।
 अ॒र॒पत् । म॒दै । सोम॑स्य । औ॒शिजः॑ । हु॒व॒न्यति॑ । यु॒वम् । द॒धीचः॑ ।
 म॒नः । आ । वि॒वा॒स॒थः । अ॒थ । शि॒रः । प्र॒ति । वा॒म् । अ॒श्व्यम् ।
 व॒दत् ॥९॥ यु॒वम् । पे॒दैवै॑ । पु॒रु॒ऽवा॒रम् । अ॒श्विना॑ । स्पृ॒घाम् । श्वे॒तम् ।
 त॒रु॒ता॒रम् । दु॒व॒स्यथः॑ । श॒यैः । अ॒भि॒ऽधुम् । पृ॒त॒नासु॑ । दु॒स्तर॑म् । च॒र्क-
 त्यम् । इ॒न्द्रम्॒ऽहव॑ । च॒र्ष॒णि॒ऽस॒हम् ॥१०॥

I. 120.

का । रा॒धत् । हो॒त्रा । अ॒श्वि॒ना । वा॒म् । कः । वा॒म् । जोषे ।
 उ॒भयोः । क॒था । वि॒धा॒ति । अ॒प्र॒ञ्चे॒ताः ॥१॥ वि॒द्वां॒सौ । इत् । दु॒रः ।
 पृ॒च्छेत् । अ॒वि॒द्वान् । इ॒त्था । अ॒परः । अ॒चे॒ताः । नु । चि॒त् । नु । म॒र्ते ।
 अ॒क्रौ ॥२॥ ता । वि॒द्वां॒सा । ह॒वाम॒हे । वा॒म् । ता । नः । वि॒द्वां॒सा ।
 म॒न्म । वो॒चे॒तम् । अ॒द्य । प्र । आ॒र्च॒त् । द॒य॒मा॒नः । यु॒वाकुः ॥३॥
 वि । पृ॒च्छा॒मि । पा॒क्या । न । दे॒वान् । व॒षट्कृत॑स्य । अ॒द्भुत॑स्य ।
 द॒स्त्रा । पा॒तम् । च । स॒हस्रः॑ । यु॒वम् । च । र॒भ्य॒सः । नः ॥४॥ प्र ।
 या । घोषे । भृ॒ग॒वा॒णे । न । शोभे । य॒या । वा॒चा । य॒ज॒ति । प॒ज्जि॒यः ।
 वा॒म् । प्र । इ॒ष॒ऽयुः । न । वि॒द्वान् ॥५॥ श्रु॒तम् । गा॒य॒त्रम् । त॒र्क॒वा॒न॒स्य ।
 अ॒हम् । चि॒त् । हि । रि॒रे॒भ । अ॒श्वि॒ना । वा॒म् । आ । अ॒क्षी इति॑ । शु॒भः ।
 प॒ती इति॑ । दन् ॥६॥ यु॒वम् । हि । आ॒स्तम् । म॒हः । रन् । यु॒वम् । वा ।
 यत् । निः॒ऽअ॒त॒तंस॑तम् । ता । नः । व॒सू इति॑ । सु॒ऽगो॒पा । स्या॒तम् । पा॒तम् ।
 नः । वृ॒कात् । अ॒घ॒ऽयोः ॥७॥ मा । क॒स्मै । धा॒तम् । अ॒भि । अ॒मि॒त्रि॒णे ।
 नः । मा । अ॒कु॒त्र । नः । गृ॒हे॒भ्यः । धे॒न॒वः । गुः । स्त॒न॒ऽभु॒जः । अ॒शि॒क्षीः ।
 ॥८॥ दु॒ही॒यन् । मि॒त्र॒ऽर्ध॒ित॒ये । यु॒वाकुः । रा॒ये । च । नः । मि॒मी॒तम् ।
 वा॒ज॒ऽव॒त्थै । इ॒षे । च । नः । मि॒मी॒तम् । धे॒नु॒ऽम॒त्थै ॥९॥ अ॒श्वि॒नोः । अ॒स॒न॒म् । रथ॑म् । अ॒न॒श्व॒म् । वा॒जि॒नी॒ऽव॒तोः । तेन॑ । अ॒हम् । भूरि॑ । चा॒क॒न॒म् ॥१०॥ अ॒यम् । स॒म॒ह । मा । त॒नु । उ॒ह्या॒ते । ज॒ना॒न् । अ॒नु । सो॒म॒ऽपे॒य॒म् । सु॒ऽस्त्रः । रथः॑ ॥११॥ अ॒र्घ । स्व॒र्ग॒स्य । निः । वि॒दे । अ॒मृ॒ज॒तः । च ।
 रे॒व॒तः । उ॒मा । ता । व॒सिः । न॒श्य॒तः ॥१२॥

I. 121.

क॒त् । इ॒त्था । नन् । पा॒त्रम् । दे॒व॒ऽय॒ताम् । अ॒व॒त् । गि॒रः ।

अङ्गिरसाम् । तुरण्यन् । प्र । यत् । आनङ् । विशः । आ । हर्म्यस्य ।
 उरु । क्रंसते । अध्वरे । यजत्रः ॥१॥ स्तम्भीत् । ह । द्याम् । सः ।
 धरुणम् । प्रषायत् । ऋभुः । वाजाय । द्रविणम् । नरः । गोः । अनु ।
 स्वऽजाम् । महिपः । चक्षत् । वाम् । मेनाम् । अश्वस्य । परि । मात-
 रम् । गोः ॥२॥ नक्षत् । हवम् । अरुणीः । पूर्वम् । राट् । तुरः ।
 विशाम् । अङ्गिरसाम् । अनु । द्यून् । तक्षत् । वज्रम् । निऽयुतम् ।
 तस्तम्भत् । द्याम् । चतुऽस्पदे । नयीय । द्विऽपादे ॥३॥ अस्य । मदे ।
 स्वर्गम् । दाः । क्रताय । अपिऽवृतम् । उस्त्रियाणाम् । अनीकम् । यत् ।
 ह । प्रऽसर्गे । त्रिऽककुप् । निऽवर्तत् । अप । द्रुहः । मानुपस्य । दुरः ।
 वरिति वः ॥४॥ तुभ्यम् । पर्यः । यत् । पितरौ । अनीताम् । राधः ।
 सुऽरेतः । तुरणै । भुरण्यू इति । शुचि । यत् । ते । रेक्णः । आ । अय-
 जन्त । सवऽदुधायाः । पर्यः । उस्त्रियायाः ॥५॥ अर्ध । प्र । जज्ञे ।
 तरणिः ममत्तु । प्र । रोचि । अस्याः । उपसः । न । सूरः । इन्दुः । येभिः ।
 आष्ट । स्वऽइदुहव्यैः । स्रुवेण । सिञ्चन् । जरणा । अभि । धाम ॥६॥
 सुऽइध्मा । यत् । वनऽधितिः । अपस्यात् । सूरः । अध्वरे । परि ।
 रोधना । गोः । यत् । ह । प्रऽभासि । कृत्वान् । अनु । द्यून् । अन-
 विंशे । पशुऽइषे । तुराय ॥७॥ अष्टा । महः । दिवः । आदः । हरी
 इति । इह । द्युम्नऽसर्दम् । अभि । योधानः । उत्सम् । हरिम् । यत् । ते । मन्दि-
 नम् । धुचन् । वृधे । गोऽरभसम् । अद्रिऽभिः । वाताप्यम् ॥८॥ त्वम् । आय-
 सम् । प्रति । वर्तयः । गोः । दिवः । अश्मानम् । उपऽनीतम् । ऋभ्वा ।
 कुत्साय । यत्र । पुरुऽहूत । वन्वन् । शुष्णम् । अनुन्तैः । परिऽयासि । वधैः ॥९॥
 पुरा । यत् । सूरः । तमसः । अपिऽइते । तम् । अद्रिऽवः । फलिऽगम् ।

हे॒तिम् । अ॒स्य । शु॒ष्णस्य । चि॒त् । परि॑ऽहि॒तम् । यत् । ओजः॑ । दि॒वः ।
 परि॑ । सु॒ऽग्र॑थि॒तम् । तत् । आ । अ॒द॒रि॒त्य॒दः ॥१०॥ अनु॑ । त्वा । म॒ही
 इति॑ । पा॒ज॒सी इति॑ । अ॒च॒क्रे इति॑ । द्या॒वा॒च्चा॒मा । म॒द॒ताम् । इन्द्र॑ । क॒-
 र्मे॒न् । त्वम् । वृ॒त्रम् । आ॒ऽश्या॑नम् । सि॒रासु॑ । म॒हः । वज्रै॑ण । सि॒ख-
 पः । व॒रा॒हुम् ॥११॥ त्वम् । इन्द्र॑ । न॒र्यैः । यान् । अ॒वः । नृन् । तिष्ठ॑ ।
 वा॒त॒स्य । सु॒ऽयु॒जः । वहि॑ष्ठान् । यम् । ते । का॒व्यः । उ॒श॒ना । म॒न्दि॒नम् ।
 दा॒त् । वृ॒त्रऽह॑नम् । पा॒र्य॑म् । त॒त॒च्च । वज्र॑म् ॥१२॥ त्वम् । स॒रः । ह॒-
 रि॒तः । र॒म॒यः । नृन् । भ॒रेत् । च॒क्रम् । ए॒त॒शः । न । अ॒यम् । इन्द्र॑ ।
 प्र॒ऽअ॒स्य । पा॒रम् । न॒व॒तिम् । ना॒व्या॑नाम् । अ॒पि । क॒र्त॒म् । अ॒व॒र्त॒यः ।
 अ॒र्य॑ज्युन् ॥१३॥ त्वम् । नः । अ॒स्याः । इन्द्र॑ । दुः॒ऽह॒ना॒याः । पा॒हि ।
 व॒ज्रि॒ऽवः । दुः॒ऽइ॒तात् । अ॒भी॒कै । प्र । नः । वा॒जान् । र॒थ्यः । अ॒श्वे॒ऽ-
 बु॒च्यान् । इ॒षे । य॒न्धि । अ॒व॒से । स॒नृ॒ता॒यै ॥१४॥ मा । सा । ते । अ॒-
 स॒त् । सु॒ऽम॒तिः । वि । द॒स॒त् । वा॒ज॑ऽग्र॒म॒हः । स॒म् । इ॒षः । व॒र॒न्त ।
 आ । नः । भ॒ज । म॒घे॒ऽव॒न् । गो॒षु । अ॒र्यः । मं॒हि॒ष्ठाः । ते । स॒घ॑ऽमा॒दः ।
 स्या॒म ॥१५॥

1871. A year of peace and prosperity, when the
people of the United States, in their annual
convention, elected a President and Vice President,
and a Congress, who, in their annual session,
passed laws for the benefit of the people.
The year 1871 was a year of peace and prosperity,
when the people of the United States, in their
annual convention, elected a President and Vice
President, and a Congress, who, in their annual
session, passed laws for the benefit of the people.
The year 1871 was a year of peace and prosperity,
when the people of the United States, in their
annual convention, elected a President and Vice
President, and a Congress, who, in their annual
session, passed laws for the benefit of the people.
The year 1871 was a year of peace and prosperity,
when the people of the United States, in their
annual convention, elected a President and Vice
President, and a Congress, who, in their annual
session, passed laws for the benefit of the people.

A few opinions on Veṅkaṭa-Mādhava's commentary on the Ṛgveda.

Dr. L. Renou, Professor of Sanskrit at the University of Paris :—
"Please convey my thanks to M. Lakshman Sarup for his amiable thought of sending me a few specimen pages of his new work, Veṅkaṭa Mādhava's commentary on the Ṛgveda.

I consider that a complete and critical edition of this text is a desideratum of Vedic studies. From the specimens which have been sent to me, I believe that the commentary of Veṅkaṭa Mādhava will enrich our knowledge of the text of the Ṛgveda and will help us to go further than Sāyana. In presence of a text as important and obscure as the Ṛgveda, no means which facilitate its study and help in its understanding should be neglected.

No one appears to me to be better qualified than M. Lakshman Sarup to undertake this edition. The monumental edition of the Nirukta which we owe to him is one of the best, which Indian scholarship has given to us. We also know that he works quickly and therefore we can hope that this new monumental edition will not be left in a deplorable state of incompleteness.

Whatever it may be, I salute the importance, the enterprise and the courage of the Editor".

Dr. Jules Bloch, Professor of comparative Philology at the University of Paris :—"Please accept my thanks for the specimen of Dr. Lakshman Sarup's edition of Veṅkaṭa Mādhava. I am pleased that that indefatigable worker has decided to publish that commentary on which he already had attracted attention apropos of the Nirukta, nearly ten years ago, and of which I suppose the mss. he possesses will enable him to give a standard edition. The publication will honour him and give a new proof of his spirit of enterprise. I have nothing to object or to add to the plan which seems very comprehensive. I cordially wish that the expected six volumes will come out soon enough".

Dr. F. Edgerton, Professor of Sanskrit at the Yale University, New Haven, U. S. A. :—"I beg to thank you heartily for sending me sample proofs of Dr. Lakshman Sarup's edition of the Ṛgveda with Veṅkaṭa Mādhava's commentary. I have examined them, and am glad to say that I recognise the

importance of the work, which will be of very great value to Vedic Scholars. I congratulate Dr. Sarup on it. Such examination as I have given the work does not suggest any general improvements as needed."

Dr. Sten Konow, Professor of Sanskrit at the U. of Oslo, Sweden :—"Many thanks for kindly sending me some pages of the edition of the R̥gveda with Mādhava's commentary. So far as I can judge, the arrangement of the text is clear and well suited to show how Mādhava explains individual words. The addition of footnotes giving the explanation of other commentaries is a welcome feature and, on the whole, this new edition of the R̥gveda will be very useful and almost indispensable to the Vedic student".

Dr. Johnstone, Boden Professor of Sanskrit at the University of Oxford :—"Your letter of Feb. 14th. (1938) forwarding specimen proofs of Professor Lakshman Sarup's edition of Mādhava's commentary on the R̥gveda. The commentary will be a valuable addition to our knowledge, and the additional matter contained in the footnotes will be extremely useful. I have really no comments to make on the plan, which seems to be well thought out".

Dr. A. Berridale Keith, Prof. of comparative Philology and Sanskrit at the University of Edinburgh :—"In reply to your letter no. 1959 of Feb. 14 (1938) I consider that the plan of editing the R̥gveda with Vēṅkaṭa Mādhava's commentary and with notes of renderings from Sāyana, and Skanda-svāmin and other sources is sound in principle and I do not desire to make any suggestion of a fundamental character".

Dr. O. Stein, Professor of Sanskrit at the German University of Prague :—"I have received the specimen of the new R̥gveda edition by Prof. Lakshman Sarup. The standard commentary by Sāyana has not always satisfied the interpreters of the R̥gveda. This most important religious and literary product of Ancient India forces any one to welcome every new help for the elucidation of difficult passages, plenty of which there still exist, in spite of the efforts of many generations of scholars. Thus the full edition of a new commentary means nothing else than a new era in the interpretation of the R̥gveda. By this undertaking Dr. Sarup has put the interested circles under great obligation.

The edition offers the full text of the commentary along with extracts of other commentaries and works which are apt to give more help in some passages or in explanation of words. You have rendered by this work a great service to the study of the R̥gveda and Dr. Sarup may be congratulated on the edition he is undertaking".

Mahāmahopādhyāya Dr. Gaṅgānāth Jhī, Ex-Vice-Chancellor of the University of Allahabad :—"I congratulate you on this Bhāṣya and in

the excellent manner in which it is being done. I hope you will be able to carry the book through in accordance with the plan you have adopted and thus help us to understand the text of the Ṛgveda in a simple manner. I congratulate you on the success so far attained".

Dr. V. Bhattachārya, Professor of Sanskrit at the University of Calcutta:—"I am glad to receive your letter together with the specimen copy of Veṅkaṭa Mādhava's commentary of the Ṛgveda which is being edited by Dr. L. Sarup. Scholars will remain thankful to him for his editing the said commentary for the first time. The notes from different commentaries are indeed very helpful and the labour done in their preparation will be appreciated".

V. V. Mirashi Esq., Head of the Sanskrit department of the Nagpur University:—"I have gone carefully through the pages sent for my opinion. I am glad to say that the work is being very carefully done. The commentary of Veṅkaṭa Mādhava is very laconic. The Editor has therefore done a great service to the students of Vedic Literature by supplying relevant extracts from the commentaries of Sāyaṇa and Skandasvāmin as well as explanations from Yāska and the Brāhmaṇas".

R. B. Dr. S. K. Belvalkar I. E. S. (Retd.), Deputy President of All India Oriental Conference:—"You are doing a real service".

Dr. M. Patel, Professor of Sanskrit and comparative Philology and translator of Ṛgveda into English, being published in parts by the Calcutta Institute of Oriental Research:—"A few days back I received a forme of Editio Princeps of Veṅkaṭa Mādhava's commentary on the Ṛgveda, edited and annotated by Prof. Lakshman Sarup.

I have gone through the forme of Veṅkaṭa Mādhava's commentary on the Ṛgveda very carefully and am glad to tell you that I have nothing but high admiration and praise for Prof. Sarup's method of editing and annotating. This publication of Ṛgvedasamhitā with the commentary of Veṅkaṭa Mādhava and with so many useful notes is bound to be when complete a glorious landmark in the march of Vedic exegesis and will no doubt enhance the reputation of the learned Editor.

The fact that this edition is entirely critical and Scholarly and scientifically accurate, that the notes are fully comparative, quoting parallel passages from other Bhāṣyas on the Ṛgveda and from other Vedic texts—all this bids fair to make it indispensable for Indologists. I have no doubt that this monumental work by Prof. L. Sarup will substantially facilitate further Vedic research".

Dr. S. K. Chatterjee, Professor of Philology at the University of Calcutta:—"I received from you the specimen forme of your Ṛgvedasamhitā with the

commentary of Veṅkaṭa Mādhava. I am afraid I have no constructive suggestions to offer but I think your manner of editing for the first time this unpublished commentary is excellent, and we all thank you for initiating the thing and carrying it into execution. It is certainly the result of great labour based on a thorough knowledge of the subject that you are putting before the public, and your edition of Veṅkaṭa Mādhava will remain a work of paramount interest in Vedic studies.

Wishing you a speedy termination of your labour which will be another lasting testimony to your scholarship greatly acknowledged by interested scholarly world everywhere..."

Dr. W. Wüst, Professor of Sanskrit and the Dean of the Faculty of Philosophy at the University of Munich, Germany:—Your letter of the 1st of June 1938 has been received with great pleasure, also the specimen copy of Ṛgveda edition by Professor Dr. Sarup. After careful examination I must say that the new edition makes an excellent impression. It makes a great contribution to Vedic research. In any case that which Dr. Lakshman Sarup presents is essentially better than that which Mr. Satis Chander has brought out.

With best thanks for your kindness and friendly appreciation".

MOTI LAL BANARSI DASS

Publishers & Booksellers,

Said Mitha Street, Post Box No 71,
LAHORE.

Rgveda — Commentary
Sanskrit Lit — Rgveda
Commentary — Rgveda

D.G.A. 80.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
NEW DELHI
Borrowers record.

Call No.— Sa2V1/Mād/Lak-8138

Author— Mādhava.

Title— Rgarthadīpikā: ... a com. on
R̥gvedasamhitā. Vol.1.

Borrower's Name	Date of Issue	Date of Return

P.T.O.

✓ 8/11/2012

CATALOGUED

R̥gveda Samhitā
R̥garthadīpikā